355

NAUWKEURIGE
BESCHRYVING
D E R
AARDGEWASSEN,
D O O R
ABRAHAM MUNTING.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

THE EAST ASIAN LIBRARY

CHICAGO, ILL.

1958

1958

1958

N A A U W K E U R I G E
B E S C H R Y V I N G
D E R
A A R D G E W A S S E N ,

Waar in de veelerley Aart en bijzondere Eigenschappen der
BOOMEN, HEESTERS, KRUYDEN,
BLOEMEN,

Met haare VRUGTEN, ZADEN, WORTELEN en BOLLEN,
Neevens derzelver waare VOORT-TEELING, gelukkige AANWINNING, en beylzaame
GENEES-KRACHTEN,

Na een veel-jarige Oeffening en eigen Ondervinding,
In drie onderscheide Boeken, naauwkeuriglijk beschreeven worden,

Door den H E E R

A B R A H A M M U N T I N G ,

In zijn leeven,

Hoogleeraar der **GENEES-** en **KRUYDKUNDE** in de vermaarde
Akademie te GROENINGEN.

*Nu eerst nieuwelijks uitgegeeven, en met meer dan 250 Afbeeldingen, alle naer 't
leeven geteekend en konstiglijk in 't Koper gesneden, versierd.*

Met noodige Registers verrijkt.

Te Leyden { **PIETER vander AA,** }
T' Utrecht { **by FRANCOIS HALMA,** } Boekverkoopers.

1 6 9 6.

THE NEW YORK
PUBLIC LIBRARY

ASTEN LENOX
TILDEN FOUNDATION

1897

1897

1897

1897

1897

1897

1897

1897

1897

1897

O P D R A G T
A A N D E

Edele, Hoog-Agtbare, Wijze, Zeer Voorzienige

H E E R E N,

Den H^r. en M^r. J O H A N · E L E M A N,

Den H^r. en M^r. DANIEL van ALPHEN SIMONSZ,

Den H^r. J O H A N van BANCHEM,

Den H^r. en M^r. COENRAAD RUYSCH,

Regeerende BURGERMEESTEREN der STAD

L E Y D E N:

Mitsgaders

Den H^r. en M^r. JOHAN van GROENENDYCK,
SECRETARIS.

Edele, Hoog-Agtbare H E E R E N

't **D**oorluchtig tooneel des aardrijks, door de hand
des Almagtigen geschapen, leeverd ons, in zijne
eindeloze slag en verscheidenheid van Gewassen,
t'eevens overtreffelijke en overvloedige blijken van
de mogentheid des Scheppers uit.

Hier van dragen ook de Godgewijde en wereldwijze Schriften,
* 2 waar

O P D R A G T.

waar in de natuur der Aardteelzels nauwkeuriglijk is onderzocht, en der zelve Voortbrenger de glory en lof toegezwaaid, die hij over zulke werkstukken zijner goedheid verdiende, op een voortreffelijke wijze getuigenis.

En, E. H. A. H. gelijk 't Hoofd van 't Menschedom, in zijnen stant van reetheid, door 's werlds Maker, in een Lusthof was gesteld, waarin de pronk en 't puik der Aardgewassen, in hare jeugdrijkste kraecht bloejende, 't oog hares aanschouwers op het vriendelijkste streelden; zoo was dit Paradijs van wellust hem ook ter Bouwing en Bewaring aanbetrouwd: waar uit met recht gekeurt word, dat de Landbouw en Aanteeling der Gewassen, voor het eerste, edelste en nutste bedrijf des menschen te achten zij.

't Was dan ook, E. H. A. H. van aaloude tijden, onder de geachtste volken, niet alleen het werk der geringsten de aarde met de ploegkouter te doorsnijden en met de spaade om te graven, op dat de zaaden, zoo noodig ter aanwinning voor de stanthouding van den mensch, daar in bequamelijk gestrooid, of gepoot mogten worden; maar de voornaamste sloegen ook deezen arbeid ter hand, 't welk hen geenzins tot veraehing of sehande gedeeg.

Van hoe grooten nut ook de kennis der Gewassen aalouds bij de voornaamste Mannen is geacht, vertoonen ons hunne werken; en behoefd men slechts, tot bewijs, de grootste en wijste van Israëls Koningen bij te brengen, die, op wat toppunt der Koningklijke waardigheid ook gesteege, echter zieh zoo veel aan de kennis der Boom- en Kruidgewassen liet geleege zijn, dat hij van den Cedarboom des Libanons af, tot den Ysop, het muurgewas toe, naer zijne wijsheid gesproken heeft; * zoo als ons het heilig Geschiedboek zijner daden opleeverd.

En met reeht, E. H. A. H. is deeze kennisse voor een der nutste onder de menshelijke zamenleving te sehatten, dewijl dat 's menschen natuur niet alleen de Koorn- en Boomvruchten tot haar gewoon voedzel behoefd; maar da'er ook in alle Gewassen een kraecht en artzenij steekt, tot geneezing van zoo veel quaaen, als den mensch, door 't eeten van 't verboden Ooft, onderhavig wierd: daar dan een groot deel van der Geneezers konst op doeld, en waar meede der Kruidmengers winkels, deels uit 't Ooften en Westen gehaald, deels in eige grond gewassen, gestofseerd worden.

Doch boven 't nut, E. H. A. H. wat is'er ook vermaakelijker dan

O P D R A G T.

dan de Boom- en Kruidteeling? Wat verzadigd meer de zinnen des Stervelings dan de groei en 't genot der Aardvruchten? En daar men van meest de andere dingen kan zeggen, de allerwaardigste niet uitgezonderd, dat ze maar een van 's menschen zinnen voldoen; kan den Gewassen, met reden, de vergenoeging van alle de zinnelijke vermogens worden toegeëigend: want wat verrukkender voor 't Oog? dan zoo veelerlei verwen in de Vruchten, wonderlijk door malkanderen geschakeerd, voor de konst en bootzing onnavolgelijk. Wat aangenaamer voor 't Gehoor? dan 't zoet geruisch en geklater van 't Geboomte, wiens hoogopgeschoote armen en kruinen door de wind als een akkoordgezang geroerd worden, en, haar dus buigende, 't stargewelf schijnen te kussen. Wat verquikkender voor de Reuk? als de krachtige geur van zoo veelerhande Bloemen, zoo die bij voorspelling, door haaren bloei, sehooner en vaster vruchten belooven, als die enkel tot cie-raad en bevloering der aarde schijnen geschapen te zijn. Wat, boven al, behaaglijker voor de Smaak? als 't rijpe Ooft, door 's hemels dauw bevochtigd, en frisch van zijnen tak geplukt. Eindelijk heeft 't Gevoel ook zijn aandeel in de Gewassen, welkers fluweele bladeren en gladde huid de gevoelzenuwen, in het aan-raaken, zoo lieflijk streelen, als de zachte zijde, uit het inge-wand der Boshwormen geteeld, en door de konst bereidt: En daar 't Goud en schitterend Gesteente op 's menschen echte ge-moed, in zijn volmaaktheids-stand mogelijk niets zou hebben uitge-recht, om hem van zijn grootste krooneieraad, Gods Beeld, te berooven; heeft een Boomvrucht zoo veel vermoogen gehad op zij-ne tochten, dat hij'er door van 't toppunt zijns geluks is afgerukt, en uit de overvloeying van alle vermaak ontzet.

Maar op dat wij voor Uwe Edele Hoog-Achtbaarheden, door een te ruime vermeijning in 't Aardgewas en zijne Vruchten, niet sehij-nen van 't stuk te dwaalen, ende paalen eener Opdragt te overschrij-den; binden we ons in, om iets van 't Boek, dat wij Uwe Ed. H. Aetb. hier, onder 't opschrift van *Naauwkeurige Beschrijving der Aard-gewassen*, enz. onderdaniglijkst aanbieden, en van des zelfs Schrij-ver te melden; gelijk ook welke reden ons voornamentlijk porde, om Uwe Doorluchte Naamen op d'ingang dezes Werks te stellen: waar toe wij Uwe E. H. Aetb. noch een weinig tijds en geduld, op 't gediensigt, afvergen.

't Boek durven we onbescroomdclijk zeggen, is een Pronkstuk

O P D R A G T.

onder alle die deze schoone Stoffe verhandellden ; zoo wegens deszelfs onvergelykelijke naauwkeurigheid , in 't beschrijven van de verscheiden aart en bijzondere eigenschappen der Boomen , Heesters , Planten en Bloemen ; met haare zaaden , wortelen en bollen ; teffens derzelve voortteeling , aanwinning , en Geneeskrachten ; alles na een veeljarige oeffening en eige ondervinding , met de grootste omzichtigheid des werelds , waargenomen en opgetekend ; als uit inzicht van de groote meenigte der konstrijke Plaa-ten , (om voorts van den Druk te zwijgen) alle onder 't oog des Schrijvers , naer 't leven , getekend , door de handen der beste Meesters konstiglijk gesneden , en in een sierlijke , zoo wel als schilderachtige , stant vertoond.

Den Schrijver belangende , E. H. A. H. de zelve is de Heer *Abraham Munting* , voortijds Hoog-leeraar der Genees- en Kruidkunde , in de vermaarde Opper-lands-schoole te Groeningen ; door het sterfot al voor eenige jaaren de wereld ontruikt , doch die in zijn leven , in de oeffening zijner konst en zijns beroeps , als een flonkerstar uitmuntte , en een onsterfbaaren roem naliel , waar van de Lijkreden op 's Mans dood , door zijn Amptgenoot , de Heer *Mensinga* , uitgesproken , en van den beroemden Heer *Rabus* uit het Latijn keurlijk in onze Taal overgestort , (die haar plaats voor aan dit Werk vind) breeder voor ons mag spreken ; als waar in des Schrijvers afkomst , leer-oeffening , reizen , bevordering , onvermoeide en gadelooze naerftigheid in 't naspeuren van de verborgentheden der Natuur , achting onder Landaard en Vreemdelingen , en wat'er voorts tot een waare schets van zulken arbeidzaam Queeker en Aanteelder van uit- en inlandsche Gewasfen vereischt word , op een zedige wijze word vertoond : dewijl deze Reden in 't kort dat gene doet zien , 't welk zoo veel Ooggetuigen , die immer 't geluk hadden van den Man te kennen , en zijn *Groenings Paradijs* , meest met eigen hand geplant , te beschouwen , als met eenen mond wijdlustig uitgalmen : zoo dat de nijd , die bij zijn leven niets op zijne deugd en groote kundigheid vermogt , haar tanden nu op zijn lijkzerk en doodbus mag stomp knaagen ; sparende boven zijn echte loff , ook zelf zijn gebeente , dat voor haare wocde onnaakbaar is.

Ten slot , E. H. A. H. staat ons noch met een woord te melden , wat ons aanzette om dit Werk , op eige drukpers en kosten uitgevoerd ,

O P D R A G T.

voerd , Uwe Edele Hoog-Achth. met alle eerbied op te draagen ; en uwe Naamen , voor het zelve als ten Schermſchild te ſtellen. Zekerlijk , zoo wij hier niet anders zeiden , dan dat Uwe uitmun- tende en luifterrijke Deugden , die in 't opperbefier van de groote , en de wijde wereld door vermaarde Stad *Leiden* , (die de Hoofd- ſchool aller geleerdheid en wetenschappen van Nederland in d'om- trek haarer muuren bevat) zoo doorluchtig uitſtraalen , ons hier toe hadde gemoedigd , 't waare over genoeg gezeid. Als men gelegentheid vind , om den naam en de verdienſte van groote Mannen ſlaauwe- lijk voor 't oog der wereld te kunnen aſſchaduwen , mag men zich gelukkig achten , en den Goden , ('t ſtaa ons vrij zoo te ſpreken) voor zulken gunſte danken. 't Is waar dat wij beide hier in geen eenerlei opzicht hebben , als die de eer Uwer Regering op geen een- derhande wijze genieten : doch 't geluk van kenniſſe , nevens de blij- ken van heusheid en gunſte , van Uwe Ed. Hoog-Achth. waar aan wij te gelijk deel hebben , noopten ons , om , als met eene hand , dit teken van eerbied en erkennig voor Uwe voeten neêr te leggen , in die hoop , dat het zelve met geen ongenegen oogen hert van Uwe Ed. Hoog-Achth. zou ontfangen worden.

Doch hoewel deze redenen genoeg waaren ter billikking van dit ons beſtaan , veroorlove men ons om'er dit noch bij te voegen ; dat wij 't niet onpaſſelijk aehtreden dit Werk Uwe Ed. H. A. op te draagen , als welkers Stad ook met een Hof praald , alom de wereld door vermaard , waar in de grootſte oetvloed van de zeldzaamſte en ſchoonſte Gewaſſen , uit alle geweſten der aarde hier aangebragt , onverzade- lijk voor 't oog te zien zijn : die ook , gelijk wij boven van den Hof onzes Schrijvers zeiden , te recht de naam van *Leidens Para- dijs* mag draagen , en , onder zoo veele andere , voor een der voor- naamſte vercierzelen Uwer Stad en Wijsheidsſchool te achten zij. Daar dan ten laaſten bijkomt , Uwe groote liefde tot de weten- ſchappen en geleerdheid , teffens van de aanteling en quεκkonſt der Gewaſſen , waar door Uwe eige Luſthoven en Plantagien meeft jaarlijks van 't ſchoonſte Ooft overvloejen , en dus met dankbaar- heid de koſten en arbeid haarer Bouwheeren vergelden.

Ontfangt dan , E. H. A. H. deze Vrucht , niet in onzen Tuin , maar op onze perſſe ontrent in twee jaaren tot zulken grootte op- gegroeid : wij verzekeren ons dat het Werk , Uwe Ed. Hoog-Achth. ne- vens allen liefhebbers van Hoven , Boomen , Bloem- en Kruidgewaſ- ſen zal behagen : biddende wij wijders den alles vruchtbaarmaken- den

O P D R A G T.

den God , dat hij den hemeldauw van zijne tijdelijke en eeuwige zegeningen over Uwe hooge Perſoonen , Huizen , en Regeringe overvloediglijk uitgiete; op dat Uwe Hoog-Achth. noch lange blijven mogen de Zuilen , niet alleen van *Leidens* gemeenebeſt , maar ook des gemcenen Vaderlands ; en dat Gij bloejende in alle roemruchtige deugden , ook bloejen moogt in voorſpoed en in een gelukkige burgerheerſching , over de Stad , waar in gij met titelrecht , zoo wel als met der daad , de naam van *Borgervaders* verdiend ; en Uwe aanzienelijke Hoofden noch een lange reeks van jaaren met deze eerlauweren moogt bekransd zien.

Dit is de oprechte herrewenſch ,

Edele Hoog-Achtbaare Heeren,

van Uwe Edele Hoog-Achth.
onderdanigſte en verplichte
dienaars

PIETER vander AA,
FRANCOIS HALMA.

B E R I G T

A A N D E N

L E E Z E R.

Veel curieuse Liefhebbers der Kruyden, verwonderaars over de konst en verborgentheeden der Natuur in en ontrent allerley Gewassen, hebben mij niet zelden geklaagd, dat ze, door onkunde van aller aart, dikmaal de zelve t'eenemaal verloorren, niet alleenlijk in de Winter, maar ook in de Zomer; of dat ze, schoon ze behouden, echter vruchteloos bleeven, of andere ongemakken onderworpen waren. Daar op te gelijk mij vriendelijk verzocht en ernstig aangepord, dat ik, volgens mijne zeederd veel jaren daar in verkreegene kennis, hen ten gevalle in schrift wou stellen, hoe zij hunne BOOMEN, KRUYDEN, BLOEMEN, &c. bequamenlijk zouden kunnen bewaren, in bloey onderhouden, en dan goede Vruchten daar van winnen.

Deeze billijke begeerte heb ik noch kunnen, noch willen weygeven, om niet alleen de Verzoekers, maar ook het gantsche Gemeen te dienen; en de tijd, welke mij van mijn beroep overschoot, in dit nuttiglijk te besteden. Te liever begaf ik mij hier toe, wijs ik onlangs geleeden had gezien, in 't Neederlandsch iets uytgekomen te zijn, maar in de Edele Hoveniers konst zeer sober op 't Tooneel was gesteld, als te zaangelapt van veeloude, ongewisse, ja onware dingen; zonder eenige eygene ervarentheyd; bebalven, noch veel andere, welke alleenlijk in heete, niet in onze Neederlandsche of de Hoogduytsche Gewesten ten gebruyk kunnen worden gebragt.

Heb derhalven dit teegenwoordige Werk, als een ware, eygentlijke, nette Bouwing en Waarneeming aller Boomen, Heesteren, Planten, Bloemen (waar ontrent ik met een gedurige lust, onophoudelijke arbeydzame oeffening veel jaren lang bezig ben geweest, en daar door heb bekomen veel ervarentheyd ontrent allerley Gewassen in haar aangiboorne natuur en eygenschapen), gewillig met de pen opgesteld, en opentlijk in 't licht doen komen; op dat ieder hier uyt mogt leeren, op hoedanig een wijs alle Planten en Boomen te bestieren zijn, na de geleegentheyd der Neederlandsche en Hoogduytsche Luchtstreek, om'er vermaak en voordeel van te kunnen trekken. Welke ware en oprechte Oeffening tot noch toe, mijns weetens, noyt van iemand beschreeven of gemeen gemaakt is.

De Leczer gelieve het derhalven gunstig aan te neemen; te leezen, te herleezen, zoo zal hij gewenscht nut daar van kunnen bekomen. Ik heb alles kort voorgesteld, om door wjdlopieghed niet verdrietelijk te zijn, evenwel alles zoo klaar en bescheydentlijk uytgedrukt, dat ook d'eenvoudigste mij zullen kunnen verstaan.

Tot dus verre was onzen Schrijver gekomen, toen de dood, terwijl dit zeer kostelijk Werk reeds in Drukkers handen was om uyt te voeren, hem de sferflijkhed deed verlaten, om de on-verderflijkhed deelachtig te worden. Wij zullen derhalven hier bij doen 't geen wij vertrouwen dat hij zelfs verder zou gezegt hebben.

In 't jaar 1672. heeft hij uytgegeeven zijne WARE OEFFENING DER PLANTEN, in quarto Formaat. Zoo begeerig ging dit voort, dat de Drukker Anno 1682 het voor de tweedemaal herdrukte. Echter was dit Werk onvolmaakt, zoo ten aanzien van 't getal der Boomen, Planten, Kruyden, Bloemen, &c. als van de Curieuse waarneeming, opvokking, en voortteeling der zelve. De tijd en gedurige oeffening had hem in veel dingen beeter onderrigt; geleerd 't geen hij te vooren niet wist; verzeekerder middelen tot voortplanting en onderhouding doen uytvinden: daarenboren hem noch veel Gewassen toegebragt, welke hem te vooren ontbraken; 't zij uyt verre Landen hem toegezonden; 't zij door eygene vlijt veranderlijk gewonnen en aangequeekt. Zelfs heeft hij in zijn Groe-

* *

ningfch

BERIGT AAN DEN LEEZER.

ningſch Paradijs gebouwd, gekoefſerd, ten vollen Wiſdom gebragt, veelerley der voortreſlijkſte, maar te gelijk ook de teederſte Boomen, Planten, Bloemen, waar van of t Zaad, of de Plantjens hem waren toegezonden (want bijna door de geheele Wereld had hij zich vrienden gemaakt, om hem te doen bekomen 't geen hem noch ontbrak) uyt Ooft- en Weſt-Indien, Africa, &c.; onaangezien de geleerdſte Botanici oordeelden, onmogelijk te zijn, gewaſſen uyt zulke heete Landen in onze koude te doen voortſpruyten, en ten vollen gedijen. Doch zijne vlijt en opmerking overwon alle hinderpalen, en zelfs (indien men zoo ſpreken mag) de Natuur; zoo dat zijnen Hof pronkte met 't geen noyt in onze Geweſten gezien was, en geloofd wierd, niet te konnen geſchieden.

Dit bewoog hem, wyl hij geen brood voor vrienden ſparen, maar zijne moeylijke uytvindingen geerne aan andere mededeelen wou, op dat ze met gemak mogten verrigten 't geen hem zoo veel tijd en arbeyd had gekoſt, zijn eerſte Werk niet alleen te overzien, meeft doorgaans gantſch te veranderen; maar ook zoodanig te vermeerderen, dat wij den Leezer konnen verzeekeren, in de beſchrijving der voornaamſte Gewaſſen bijna de helft bijgekomen te zijn: behalven noch, dat hij, als een goed Geneesmeelter, een zonderling Kruydkenner, en Profeſſor Botanices in de Groeningſche Hooge School, achter 't berigt van elke Boom, Bloem, Plant, &c. heeft bijgevoegd der zelve krachten, en gebruyk, 't zij tot onderhouding der gezondheid, en voorkoming der ziekten, of andere qualen; 't zij tot geneezing, wanneer men zich van de zelve vind aangetaſt: zoo dat dit teegenwoordige Werk genoegzaam twee derde deelen vergroot, en gelijk als gantſch nieuw is.

Daarenboven beeft hij doen afteekenen, zeer eygentlijk naar 't leeren, al de Boomen, Bloemen, Planten, &c. van eenige aanmerkelykheyd, welke hij had ſtaan in zijnen op 't hoogſt vermaarden en doorluchtigen Hof te Groeningen. Deeze Afteekeningen zijn hier op 't nauwkeurigſte van de Plaatſnijders gevolgd.

Dit zeer heerlyk, en met bijzonder groote koſten der uytgeevers deezes Druks volvoerd Werk word nu den Liefhebbers van Hoven, Bloemen, Kruyden hier aangeboden: en wij, die dit nu ſchrijven, derven haar vergewiſſen, dat 't geld, 't melk ze hier voor uytſchieten, hen nooit zal berouwen. Maar moeten haar ook waarschuwen, willen ze de vrucht en 't vermaak harer Gewaſſen genieten, dat ze ſtipſtelyk moeten volgen 't geen de Autheur haar heeft voorgelchreeven. De geene, welke geen Hoven hebben, en echter dit Boek zich eygen maken, zullen haar de koop niet miſdanken, maar genieten de verluſtiging haars Gemoeids in 't betrachten van de zeldzaamheden der Natuur ontrent allerley Gewaſſen; en de Printverbeeldingen zullen hunne Oogen verſtrekken voor een Hof in haar huys. Dan noch zullen ze hebben een Doctör aan hare zijde, een Apotheker binnen haar deur; 't harer geneezing, als ze qualijk geſteld zijn; 't harer nut, om de aankomſt der krankheden den wech af te ſnijden.

Meer zeggen wij niet; wyl iemand, die goede Wijn heeft, geen krans voor de deur behoeft te hangen. Dit alleen noch; wyl des Autheurs Groeningſche Stijl veele Leezers onſmaakelyk viel, ook zomtijds vrij wat duysterheyd had, zoo hebben de bekostigers deezes Druks eenen geſeld, die 't geheele Werk verſchreeven, op een beeter ſchrijfwijſ gebragt, en de vermeerdering des Autheurs 'telkens op zijne plaats getrouwelyk ingelijſt heeft: zoo dat wij vertrouwen, de nauwkeurige nu beeter vergenoegen te zullen vinden.

CYPRESSE- en LAUWERKRANS,

Gevlochten ter onsterfelijkker gedachtenis van den grooten
Geneesheer en Kruidkenner

ABRAHAM MUNTING,

in zijn leven,

*Hoogleeraar der Genees- en Kruidkunde, in de vermaarde Opper-
landsch Schoole tot GROENINGEN.*

Door de Zang- en Veldnimsen, bij geleentheid van 't
uitgeeven zijns Werks,

NAUWKEURIGE BESCHRYVING DER AARDGEWASSEN,
gestrengelt.

Zoo leefde de deugd na de dood.

MYn Zangheldin stijg op naer boven,
Slaa uw gezicht op Floraas Hoven,
En wei de groene beemden in;
Befchouw de hooggekruide boomen,
Te prijck staan langs de zilvre stroomen,
Zie al het schoone veldgewin!
Het koren op het weelglt groeijen,
De kruideryen botten, bloeijen,
Vermei u in het Hofgewas,
Het bloemtapijt en 't jeugdig gras.

Doorgraaf het ingewand der aarde,
Spaa uit de wortels groot van waarde,
En krachten tot Geneezers konst:
Verzamel zoo veel milde gaven,
T'zaam in de rijke schoot begraven
Van de Al-Natuur, die zij uit gonst
Aan 't menschedom schenkt en toe komt deelen,
Laat u dien arbeid niet vervelen,
Maar dank haar vrolijk met geschal,
Dat 't schatert over berg en dal.

Vernoeg u zelf niet in de paalen
Van Neerland met het oog te dwalen;
Maar vlieg veel verder met 't gezicht;
Gaa 't Ooste en 't Westen door spanseeren,
En wil door 't Noorde en Zuizen keeren,
Zoo ver als Febus spreid zijn licht.
Zie daar wat vrucht- en boomgewassen,
Uit 't aardrijks schoot en rijke kassen,
Opgroejen, en den grond beslaan
Van Kaffer, Moor en Indiaan.

Span nu de pees van uw gedachten,
Begluur het pit en de oppervachten
Van 't ooft der milde Vruchtgodin,
Leer hoe 't geboomt zij aan te winnen,
Hoe 't bloem- en kruidgewas de zinnen
Meer streelt dan Paphos Koningin.
Leer al 't Aardteelzel recht te leiden,
De grond wel naer de konst bereiden,
Op dat 't zijn Bouwheer niet en lieg,
Noch zijn verwachte hoop bedrieg.

*** 2

Plant

C Y P R E S S E - E N

Plant Luftrieelen, groene Beemden,
Die staag naer Edens Lufthof zweemden,
Als ge u verlustigt reis op reis
Haar paden weelig door te kruiffen,
Terwijl de hooge toppen ruiffen,
En 't pluimgediert zingt naer zijn eifch:
Bezet de Hoven met Citroenen,
Oranjestammen en Plantzoenen,
Met Taxis, Mirt, en Lauwerier,
Dat alles heeft zijn groei en tier!

Maar, Zangnimf, wie zal u hier leiden?
Wie dees Natuurhof u bereiden?
Op dat gij wiffe treden houd,
Dat gij niet door verdwaalde gangen,
D'Aardmoedes gramfchap moogt ontfangen,
Als gij haar krooft onecht bebouwd?
Wie zal u beft hier onderwijzen,
Dat uwe Telgen luchtwaarts rijzen?
Dat niets van uw Gewas verdwijnt,
Noch op zijn fteel en tak verquijnt?

't Is MUNTING, door-beproeft ervaren
In de aardfche groene fchaduwfchaaren,
En alles daar Natuur mede pralt:
Dien Faunus hebt gij na te fpooren,
Zijn vastgegrondt bericht te hooren,
Daar hij Natuurs geheim ophaalt.
Bezie zijn boomen, kruiden, roozen,
Zijn bloemen op het kleurigft bloezen,
Zijn Mirten, Aloës en Thijm.
Zijn Leelyveld fpijert als rijm.

Dat deeze ervaren Kruidenkender,
Aardfchvyand van al 't geen voor fchender
Van 't boomgewas en Floras fchoot
Te houden zij, de hand u leene,
Zoo draaft gij moedig, veilig heene

Door alles wat Natuur ontfloot.
Volg, volg, mijn Zangnimf, zulk een Wijzen,
Wil met zijn lof ten Hemel rijzen,
Vlecht kranffen om zijn waardig hoofd,
Schoon lang van Febus licht beroofd.

Hij leeft noch in zijn wijze Schriften,
Die overfchoone Lettergiften,
Waar mede zijn hand ons mild befchonk:
Hier ziet men de geheimvertrekken
En 't fchoonfte van Natuur ontdekken,
Met 't overdiebaar aardrijkspronk.
Zing, zing ter lof van zulken Schrijver,
Wiens gadelooze luft en yver
Bloek in zijn Groenings Paradijs:
'k Wil dat gij hem zijn eer bewijs.

Kom Flora help dien Man bekransfen,
Veldninfen wil nu luttig dansfen,
Kom Amaril, kom Galatè;
Laat ons bij beurte blij opzingen,
Zijn lof, dat 't door de lucht mag dringen,
Tot aller Goden Koningkftede.
Plukt nu Cypressen en Lauwrieren,
Die MUNTINGS hoofd en graf vereieren,
't Is beide ons plicht, dat gaat u voor,
Volgt, Ninfen, volgt mij op het fpoor.

Maar ziet daar Pindus Hemelreijen
Om u zaam aan den dans te leijen,
Haar zangspeeltuigen zijn gefnaart;
Dat die mijn plaats en plicht bekleeden,
Wilt op haar zang de maat natreeden,
Uw ftemmen met de haare paart.
Of wil, met zoete teegenzangen,
Elkander nu bij beurt vervangen:
Ik stel mij daar op tot gehoor,
En leen u beide aandachtig 't oor.

Rei van Zanggodinnen.

Wij komen vrolijk naer beneden aangefteegen,
Van 't hooge Helikon, om hemeldauw en zeegen,
Op MUNTINGS dor gebeent' te fproejen overmild;
Om zijn doorwrochte Boek met zang en lof te kroonen,
Hem voor zoo fchoonen Werk met keel en tuig te loonen;
Wij wenschen, Ninfen, dat ge ons trouw navolgen wild.

Rei van Veldninfen.

Godinnen van Parnas, die onze groene velden
Met uwe komft vereerd, om de eer en lof te melden
Van 't puik der Teelders van ons' Aard- en Veldgewas;
Wij groeten u, bereid om onze ftem te paaren
Met u, en onze fleuit met Pindus fchelle fnaaren
Te mengen onder een, op MUNTINGS graf en as.

Rei van Zanggodinnen.

Apol, ons Opperhoofd, gaf ons zijn godsbeveelen,
Om met ons fnaarentuig en uitgezette keelen

L A U W E R K R A N S.

Te zingen, als om strijd, de nooit verwelkbare roem
Des Mans, die zoo wel schreef van 't reelen der Lauwrieren;
Die eeuwiglijk de kruin des Zanggods rijk verciere,
Op dat men hem het puik der Lauwerqueekers noem.

Rei van Veldnimfen.

De Bloemgodin quam ons op haar Banketten nooden,
'k Heb, zei ze, Nimfen u te zamen op ontboden,
Op dat gij MUNTINGS Hof met mij beschouwen zoud:
Zie met wat noestigheid hij bloem- en kruiden reelde,
Dat nimmer telg of bos verquijnde of treurig queelde;
Ik heb mijn gantsche groei en bloei hem aanbetrouwd.

Rei van Zanggodinnen.

De Graangodin, die ons aan Pindus voet ontmoette,
En ons met heufche zwier, haar buigende, begroette,
Vroeg Zangheldinnen wat beoogt gij op dees' tocht?
Wij zeiden om des Mans gedachtenis te vieren,
Die uwe Bouwers zoo ter rechter baan kon stieren;
Die heb ik, zei ze, lang van God Apol verzocht:

Wilt, voerze voort, voor mij mijn dankbaarheid en plichten
Aan 't overschot van dees' mijn Bouwheer ook verrichten,
Hij heeft staag onvermoeid voor mijn gewin gewaakt:
Hoe vlijtig ging hij steeds door mijne velden waaren!
Hoe sloeg hij 't Kooren gaa om 't voor verderf te spaaren!
Prijft eeuwig die zoo trouw heeft in mijn dienst geblaakt.

Rei van Veldnimfen.

't Is MUNTING, kunstig Artz doorzult in kruidenkennis,
Die zoo nauw 't veldgewas behoedde voor de schennis
Van 't snoode wormgediert', tot zijn behouwd en groei:
Die zoo veel duizenden van overschoone Planten,
En Bijgewassen, hem uit alle wereldskanten
Gezonden, houden kon in haare kracht en bloei.

Die luchtstreeks erfsgebrek van Neêrlands koude landen,
Voor 't kruid dat word geteeld door Febus hittig branden
Zoo konstiglijk vergoed' door vuur en ovenskracht:
Die zoo voor 't eêlft Gewas de lucht en grond schakeerde,
Dat niets verslenschte noch ooit in zijn grond verteerde,
Maar staag tot volle rijpte en wasdom wierd gebragt.

Rei van Zanggodinnen.

O Vestaas grootste Zoon, vol trouw voor uwe Moeder!
Die haar, door vlijt en zorg, steeds strekte tot een hoeder,
Hoe hebt gij nacht en dag haar Vruchten opgepakt:
De wortels, stammen en de takken gaa geslagen!
Der spruiten die zij teeld en in haar schoot komt dragen?
Zoo 't in zijn eerste scheut, en volle grootheid wast.

C Y P R E S S E - E N

Gij hebt van voet tot top de schaduwilde boomen ,
 Die met hun armbereik ter lucht en hemel komen ,
 Op 't nauwst ontleedt , met hun verscheide slach en aart :
 Gij naamt op 't keurigst waar gedaante en verf der bladen ,
 Haar effen-gladdigheit , of doorgeweewe draden ,
 Waar door ge al 't Boomgewas hebt naer zijn eisch gesehaart.

Rei van Veldnimsen.

Uw groote wakkerheit voor Heesters , Kruiden , Bloemen ,
 Voor GROENINGEN een stof om eeuwig op te roemen ,
 Daar die aaloude Stad ten duurzaam pronk meê praaft ;
 Deed Zaad en Loten uit de nieuwgevonde waereld
 Zoo schieten dat uw Tuin daar slaag meê stont bepaereld ,
 Als uit uw eigen grond gewonnen en gehaalt.

Wat was 't ons een vermaak , als wij met dartle gingen ,
 Met Dafné , Tijtjr , op hun fleuit- en veldgezangen ,
 Eens vrolijk sprongen op om GROENINGS vaste wal !
 Hoe roken wij de Thym , Narcissen , Angelieren !
 Wat geur vervulde 't Veld van Mirten en Lauwrieren !
 Wat noopte ons dit tot vreugd en vrolijk veldgechal !

Rei van Zanggodinnen.

Wanneer de Zanggod ons op Floraas schoone geuren ,
 En 't bloemschakeerzel van zoo veelcrhande kleuren
 Eens op het weeligst met vermaak onthalen wou ,
 Deed hij ons' hemelrei van Pindus toppen stijgen ,
 Op MUNTINGS weeldenhof met hem zacht neederzijgen ,
 Daar we ons op 't vrolijkst dan vermeiden in zijn bouw.

Wat zag men daar dien Man op 't vlijtigst spitten , graven !
 Hoe snocid' hij Boom en Telg , om de overrijke gaven ,
 Die hier Natuur op 't milst met voller hand-opgaf ,
 'Te quecken ! hoe wist hij des Aardrijks schoot te streelen !
 Hoe door zijn kundigheit de Zaaden aan te teelen !
 't Gewas te hoeden voor de kou , hoe fel , hoe straf !

Rei van Veldnimsen.

Hoe wist dien Eskulaap al zijne kruideryen ,
 Boomqueekzels , bloemen ter Geneeskonst te doen dyen !
 Hoe drong hij tot het pit en kracht der Planten door !
 Hoe scherp bezag zijn oog de wortelen en steelen !
 De bladen , bloeizels , 't zap , om quaaen meê te heelen ,
 Als of Merkuur hem tot Philoctets Arts beschoor.

Hoe kon hij dagen lang geduld en tijd besteeden ,
 Om 't Hof- en Veldgewas van lid tot lid te ontleeden !
 Met tong te proeven vrucht en kern- en wortelsmaak !
 Hoe zeeker wist hij 't al in soorten te onderscheiden !
 Hoe alles naer de konst ter heekracht te bereiden !
 Zoo mengt men 't heilzaam nut met 't oog en zinvermaak.

L A U W E R K R A N S.

Zanggodinnen en Veldnimfen t'zamen.

Men roem eeuw in eeuw uit uw groote kundigheeden
O MUNTING! groot van Naam! die 't al naer grond van reeden,
En wijze ervarenis, aan 's waerelds oog betoogt
Wat overschoone schat van onwaardeerbare schatten,
Natuur komt in haar schoot en rijke grond te vatten:
Uw lof zij eeuwiglijk aan 't Stargewelf verhoogt!

De Nijd mag uw gebeente en zwarte lijkbuis knagen:
Wij zullen steeds uw lof ter lucht en hemel dragen;
Uw Bock vereeuwigd u bij 't komende geslacht:
Natuur die u zoo mild haar gaven toe quam deelen,
Wiers boom- en bloemgewas gij zoo wel aan kond teelen,
Maak dat uw naam van 't Ooft' tot 't Westen word gedacht!

De *Scheld-stad* pronkt door recht met zoo veel Schilders beelden,
Die 't weelig Hofgewas op hun paneelen teelden,
Door verf en konstpenfeel zoo krachtig aangeleid,
Dat 't schijnt of Schilders hand en konst Natuur braveerde,
De bloemen in haar bos en loof zoo net schakeerde,
Dat 't leeven door haar zwier de prijs als werd ontzeid.

Gij prijkt *HANDWERPEN* met uw *Bosfschaart*, *Aalst* en *Zegers*,
Met *vander Aft* en als met Bloeme-Schilders leegers,
Die 't toppunt van de konst bereikten door hun handt:
Terwijl dat *Utrechts* kruin met uw *de Heem* mag praalen,
Mignon, wiens schoon penfeel kon Meesters roem ophalen,
En *Witboos* 't Schilderveld aan de Eem met kruid beplant.

Met 't pronk van 't Jufferschap, door geest, met konst beschonken,
De Schilderfse *Oosterwijk*, staat *Hollands* Tuin te pronken,
En zoo veel Helden in Apelles School volleert:
Men roem vrij hemelhoog hun groote Schildergaven!
Doch dat bootzeerzelslof niet voor Natuur mag draven,
Of 't Beeld op 't hoog Altaar voor 't leeven word geëert.

Die groote Meesters zijn ons Bouwheer veel verschuldigd,
Hij heeft met recht verdiend te worden ingehuldigd
Voor Hoofdaanqueeker van hun beeldzels vaste doel:
't Was MUNTINGS vlijt en zorg die bloem en roozen teelde,
Waar na dat Schilders hand en trek zoo geestig speelde:
Zet, Konstenaars, dien Man ter hoogster glorystoel!

Daar ziet men de Godinnen scheijen,
Verlaten met haar stoet de reijen
Der Nimfen, vrolijk aan den dans:
Gedantk zijt gij, o hemelschimmen!
Die MUNTINGS lof zoo steil deed' klimmen,
Ter lucht en hoogste hemeltrans.
Wij willen u ook wierook rooken,
De Veldaltaaren staag doen smooken,
Met gommen van den Arabier,
Ter dank aan u en Febus Lier.

En u, o dattle Veldgodinnen!
Die menig harders hert kond winnen,
Zij eeuwiglijk ook dank gezeid,
Dat gij met heldre toon en keelen,
Zoo wel tot MUNTINGS lof kond queelen,
's Mans roem hebt naer verdienst verbreid.
Gaat zomwijl noch zijn Hof bezoeken,
Die hier ten toon prijkt in zijn Boeken,
Door Print en Letters afgemaald,
Daar 't keurig oog als in verdwaald.

CYPRESSE- EN LAUWERKRANS.

Hoe ziet men daar in , naer het leeven ,
 Het gladde koper ingedreeven ,
 Door Etzers konst , en Snijders handt ,
 Zoo veelderhande Aardgewassen ,
 In potten , zonnebakken , kassen ,
 Geschaard en in 't verband geplant !
 Hoe komt de Teekenkonst die cieren !
 Met bijciraad , vol losse zwieren !
 Hoe is hier 't puikgewas verbeeld
 Als of 't stont op zijn steel geteeld !

Hoe konstrijk is het Werk doorweeven
 Met al war de Oude en Nieuwe schreeven ,
 Ter Heelgebruik en Artzenij !
 Uit vreemde en eige Landaarts spruiten ;
 Hier komt ons Machaon ontsluiten

Wel duizend doozen op een rij ,
 Met zoo veel wortels , bloemen , zaden
 Gepropt , en rijkelijk geladen ,
 Die MUNTINGS konst en neerftigheid ,
 Ook voor den Nancef heeft bereidt.

Zie hier Natuurs Tooneel dan open !
 Al de Aardgewassen als ontfloopen ,
 In zaad , in struik , in bloem , in blad :
 Zoo leerd men al haar deelen kennen ,
 Zoo 't scherpbegluurend oog zich wennen
 Aan 't innigst dat 't Gewas bevat.
 Treed toe dan rechte Floraas Minnaars ,
 Dit Bock maakt u tot rijke winnaars
 Van zaad en vruchten uit haar schoot :
 't Strekt zelf ten doodschrik voor de Dood.

F. HALMA.

Den ²⁶/₁₈ van Lentemaand.
 3 jaars 1695.

Op

Op het geleerde en luisterrijke Werk

van den H E E R

ABRAHAM MUNTING,

NAUWKEURIGE BESCHRYVING DER AERDGEWASSEN

genaamt.

Ier gaat het Paradijs, met zijn Warandhof, open,
En MUNTING spiegeld zich tot in het minste Kruid,
Dat, of uit daarde, of steen, of bast, of klippen spruit,
En toont waar van men schaade of voordeel heeft te hoopen.

Hier word mijn ziel geleid door duizend Boomgewassen.
Gins bloeit Cyclamen, en Oranjen op een tijd.
Hier plukt men Nagelen, daar doodlijk Aconijt,
Gins bittere Aloë, en geurige Ananassen.

Hier kruipt de Scammony, daar klimmen Mirablaanen,
Gins raast de Cassie door 't ruijschen van den wind;
Daar blaakt Adonis, die van Venus werd bemind,
En om wiens dood zij stortte een heele Zee van traanen.

Maar, welk een geur verfrist mijn hart en ingewanden!
Ik riek hier Benzoin, en Wierook, en Kaneel.
Daar bijt mij d'Aron, en de Gember in den Keel;
Dan doet de Muskadel, door 't zien, mij watertanden.

Volmaakt verstand, en ziel der Beemden, en Vallyen,
Geleerde MUNTING, wat verplicht ge ons door uw rlijt!
Die 't minste Kruid tot in zijn ingewand ontwyd,
En toont wat schaadlijk is, wat nut in Artzenijen.

Indien uwe oogen noch het schoone daglicht zaagen,
En uw doorluchtig werk dus heerlyk uitgevoerd,
Gij wierd niet minder als daanschouwer zelf ontroert;
Uw pen zou 's Drukkers lof tot aan de sterren draagen.

Verstanden werden door verstanden opgeheeven.
Hier ziet 't nauwkeurig oog zich zelve aan Planten blind.
De konsten werden door de kunstenaars bemind.
Wie sterve, MUNTING zal door HALMA eeuwig leven.

ABRAHAM BÓGAERT.

Op

Op dit doorwrochte Werk.

DE schrand're MUNTING, in een Paradijs op aard
Gewoon te leven, en te kennen d'aart der Kruiden,
Ghaalt uit Oost, en West, van 't Noorden, en van 't Zuiden,
En door die kennis al de Wereld door vermaard,
Vond 's hemels Lusthof zijn beschouwing veel meer waard;
Dog zelf genegen, om, na 't scheiden uit dit leven,
Zijn mede-menschen nut zijn 's onderzoeks te geven,
Had hij dit Kruidboek voor den Naneef nog gespaard;
Met regt een Wonderboek, dat ons niet slegts van buiten
Den schets toont, maar Natuurs geheimen weet t'ontsluiten,
En niets vergeet wat tot al 't Aardgewas behoort.
Wat wroet gij, Artzen, of Kruidkenners, en Bloemisten?
Wat moogt gij zockende al uw tijd en arbeid quisten?
Hier is des Werelds Tuin. Treed binnen, op mijn woord.

P. RABUS.

Op het zelve.

VAar blonk ooit kundigheid, in 't teelen der Gewassen,
Met meerder luisser uit als in 't doorwrochte Werk
Van MUNTING? die hier door klom boven 't Heemelszwerk
In roem, hoe zeer de nijd hier teegen aan mogt bassen.
Hoe vulde hij met 't puik der Planten, potten, kassen!
Waar van zijn Weeldenhof en Boek droeg blijc en merk;
Waar vond men Aardgewas in bloei en kracht zoo sterk?
Als daar hij dag en nacht quam Cybele op te passen!
Doch geenzins zelf voldaan met 't geen hij voortijds schreef,
Bevangt hem de eedle lust, die hem tot schrijven dreef,
Om nochmaal zich ten dienst zijns Landsgenoots te zetten:
Hij bouwde op nieuw zijn Werk, waar in 't gebrekkig bleef,
Wil dat men Kruid en Bloem ter artzenij-konst geef:
Dus opend hij 't geheimst van Vestaas kabinetten.

F. HALMA.

J O H.

JOH. MENSINGAES
LYKREDE N,

Op 't aſtſerven van den zeer vermaarden en zeer ervarenen

H E E R E

ABRAHAM MUNTING Henriks Zoon,

Arts, Meester der vrije konſten, en in de doorluchtige Groeninger

Hooge Schole Hoogleermeeſter der Kruidkunde.

Gedaan in 't Koor der Akademifche Kerke den xix. van
Sprokkelmaand des jaars clo 1oc LXXXIII.

Uit het Latijn met vrijen trant vertaald

D O O R

P. R A B U S.

Nauwelijks was 't verlies, bij dese 's Lands Oppertschole geleden, door 't aſtſerven van beroemde verſtanden, die tot cieraad der Godgeleerdheid, uit allerley konſten en wetenschappen, groot behulp hadden toegebragt, met eene ernſtige ſorge des aanſienlijken Raads geboet; nauwelijks waren nieuwe Leeraren ontboden, dewelke door hun vernuft, en doorwrochte blijken van geleerdheid, dog ſonderling door hunne ſchranderheid en bequaamheid tot het Leeraar-ampt, geroond hadden, dat de ledig-gewordene plaatſen hun vrijelijk mogren werden toevertrouwt: ſie daar! onſe ſeer waarde Amptgenoot, door 't onvermijdelijke ſterſlot dese beroemde Akademie ontruikt, beſhoeit wedetom 't getal der Onderwijſeren. Nauwelijks, ſegge ik, had dese Akademie het treurgewaad afgelegd, en een blijder kleeding aangetogen, fris opgeheldert voor den dag komende, ſie daar krijgſe, t'wijl het lidteeken nog niet toegeheeld is, en 't noodlot dus wil, wederom een nieuwe wonde, en men ſiet ons weder droevig in den rouw geſteken. Zoo gaar het menigmaal tegen onſe verwagting, en onſe ſaken ſijn van hooger beſtier afhankelijk.

*** 2

De

J O H. M E N S I N G A E S

De voorsienige gunste der Ed. Mogende 's Lands Staten had ons reeds moed en hope gegeven, dat sij, met de selve edelaardigheid, met welke voor den Godgeleerden Stoel geforgt was, eerstdaags de vakken, door afstijgheid en vertrek onser lieve amptgenooten in andere leeringen nog ongevuld, zouden stoppen; en dit vertrouwen sat soo diep in onse harten, dat wij over eenig nieuw aanstaande ongeval weinig bekommerd schenen. Terwijl alle vrome, en sulke, welke niets liever is, dan datse in dese gewijde plaatse d'aloude glans hersteld ságen, dit bedenken; sie daar (swakke stand der stervelingen!) beloopt ons de droevige en onverwagte mare des doods van den seer vermaarden Heere, onsen Stoelbroeder, *Abraham Munting*, Henrickssoon, Arts, en Meester der vrije konsten, die xxiv jaren lang in dese Hooge Schole met grooten lof de Kruidkunde heeft geleeraard, en in den liefvelijken Tuin sijne toehoorderen onderwelen. Zoo word ons gantsche leven met snarte en blijdschap vermengd: Zulk een verlies van brave Mannen, 't welk de Akademie, en de geleerde Wereld treft, is des te swarder; om dat in soo grooten menigte van geleterde, weinige te vinden sijn, te regt tot dit leerampt bequaam, en die in allen deele der verwachtinge kunnen voldoen. Daaromme heeft men den voortreffelijken Mannen, die door preuven des verstands hun selven der vergerelheid hebben ontrogen, altijd groote eere bewelen; en onse Voorouderen vonden geraden, dat men, na de uitgediende leventijd, met het doen van een Lijkreden gedagenisse hield, hoe veel de nakomelingchap aan hunne verdiensten schuldig was.

Op sulc een gewoonte, in de Hooge Scholen stand grijpende, is in den Akademi-Raad besloten, dese eere ook te bewijzen aan onsen waarden Amptgenoot, voor weinige dagen overleden, en ter aarde gebragt; met bevel, dat ik die schuldige liefdeplicht soude waarnemen.

'k Wenste voorwaar, dat die last iemand anders ware opgelegd, die rijper van jaren, met den Man van kindsbeen af kennisse en gemeenszaamheid had onderhouden: sonderling, om dat ik self, ten tijde, als mij de mare ter ooren quam, onpasselijk was; maar dewijl het den Raad, en mijne seer lieve Stoelbroederen, dus gelieft heeft, hebbe ik liever met gediensigheid, dan weigering, mijne genegenheid jegens den afgestorvenen willen betoonen. Des versoeke ik, Toehoorderen, steunende op uwe goedwilligheid, dat gij mij komt hooren met die sugt, en vlijt, met welke voor desen tot mijnen Amptgenoot quamen de liefhebbers van sijne lekkernijen, wanneer hij in 't liefvelijkste jaar-saizoen, in die geurige Kruidhoven besig was met de aantrekkelikheden der Planten t'ontvouwen: en dit vertrouwen scheppe ik uit uwe toegenegenheid en hoogachting voor den Overledenen.

Ons' waarde Amptgenoot heeft tot sijn geboorten-erf en bakermat (op dat ik hier van een aanvang neme) met mij gemeen gehad, dese Stad [GROENINGEN] alomme door de jaarkronijken en gedenkschriften van brave geesten vermaard, dewelke, behalven hare aloude eer, bijna haar stigting gelijk, nog onlangs door 't verdedigen harer vrijheid, en afschudden van 't gedreigde jok der vijanden eenen onsterfelijken roem verkregen heeft.

In dese seer oude en bloeiende Stad sag hij de eerstemaal het licht op den xix. dag van Zomermaand des jaars M D C XXVI. 't Aansien sijner afkomst behoeft uit geen langen reex berookte Beelden, en Zaal cierende Konterfeitsels gehaalt te werden; dewijl het genoeg is, dat sijne Voorouderen van menschen-geheugnisse af seer deugdelijke en hooggeachte borgeren deser Stad sijn geweest. Zijn Vader was de vermaarde Heer *Henrik Munting*, Arts, en in desen gewijden tempel der Zanggodinnen Hoogleeraar der Kruid- en Scheykunde, die in een achtjarige reis door bijna gantsch Europe, Engeland, Vrankrijk, Italien, Hoogduitschland, en door 't werven van de geleerdste, en vermaardste mannen in de Kruid- en Scheikunde aldaar tot sijne vrienden, een volllage kennisse van de Planten en Kruiden verkregen heeft. Zulx dat hij, weder t'huis gekomen, een sake bestond, die niet lichtelyk voor een gemeen man is na

L Y K R E D E N.

te volgen, en bij de nakomelingen grooter roem als geloof sal erlangen. Nametlijk hij kocht een groot erf, en ruimen grond, waar inne hij mer swaren arbeid, en over-groote kosten, die hij uit sijne inkomsten, en artseny-oeffening jaarlijks beschaarde, seer gemakelijk d'uitgelefenste, en al de wereld door gesogte Struiken, en Planten, den liefhebberen, die tot hem quamen, vertoonde, en elk een aanlokte, wien iets van dien Tuin was ter ooren gekomen. Zijn loffelijk opzet ontbrak ook geen geluk. Wanr door 't houden van brief-gemeenschap met de wijsberoemste Kruidkenners, met welke hij in vele Vorsten- en Koninks-hoven seer gemeensamelijk had omgegaan, versamelde hij soo groot een overvloed van Planten en Struiken, dat die Tuin in getal en seldzaamheyd derselver binnen korten tijd aangroeyde boven den staat van eenig borger, en nu van Vorsten besogt wierd; om dat sij uit het gerucht, daar van verspreid, reeds verstaan hadden, dat in dien grond gevonden wierd, 't welk uit de ruimtens van hare landwoningen, en Vorsten Tuinen niet te halen was. Dus konde die Tuin, door welke dagelijks soo vele doorluchtige persoonadjes gaande gemaakt wierden, en die bij inheemsche en uitheemsche soo veel naams had, niet langer hem alleen in 'r bijzonder eigen blijven. Weshalven, omme de verdiensten des grooten mans te erkennen, terwijl hij door een drift voor 't gemeenebest, tot het aanleggen, en volvoeren van sulc een noodigen werk (sonderling voor de Akademie, aan welkers cieraad dit alleen scheen te ontbreken) was voortgeset; hebben de Ed. Mogende 's Lands Staten in 'r een- en veertigste jaar deser eeuw hem van self opgedragen, eerstelijk den titel van 's Lands Kruidkenner, met een jaarlijks soldy, tot vergoeding der tuinkosten; daar na in den jare 1610 16c LIV. 't Hoogleeraarschap der Kruid- en Scheikunde, met geen kleine verhooging van zijn jaarlijkse wedde, dewijl sij sagten, dat de vorige niet genoeg strekte voor de onkosten, die hij jaar in jaar uit aan de heerlijkheid van den Hof besteedde.

En dit ampt heeft hij met de hoogste lof, en tot dienste van dit treffelijk gemeenebest tot zijnen sterfdag toe bedient, mer alle gunst van 's Lands Vaderen gekoesterd, gelijk sulc een verdiende, die mer soo groote gaven van de Natuur en Fortuin liever zijn Vaderstad, dan eenige vreemde wilde tot eere strekken, hebbende dog foodanige gaven van de Natuur verkregen, dat hij over al in seer groote achting soude geweest zijn, 't sij waar hij gekomen was.

Uit sulc een Vader gesproten, en onder eigen dake konnende leeren, moest hij een groot behulp hebben, wilde hij 'teeniger tijd in zijn 's Vaders wetenschappen onderwelen worden. Zijn Moeder was *Esther Renemans*, Vrouwe van seer eerbare seden, en groote godvrucht, dogter van den achtb. *Johan Reneman*, Krijgsmonsterheer, en Schatbewaarder van d'Ommelanden. Tot een Grootvader had hij *Joris Munting*, een seer eerlijk Koopman, man van aanzien, en die om strijd mer den alouden Miron in goude en silvere vaten te drijven, en daar inne te graveren tot de eigenaardigste navolging de nature toe ten uiterste seer bedreven was; en zijn Grootmoeder was *Magarere Lalevinks*, een vrouwe van geen minderen stand en eerbaarheid.

Sijn Vader lier na, als hij storf, van sijne veertien kinderen (acht Dochteren en ses Sonen, welc een vruchtbaren reelt?) behalven onsen amptgenoot, nog drie Dochters, welker twee aan seer eersame Borgeren deser Stad, de derde aan een Kruidmenger in Oost-Friesland getrouwt sijn.

Van kindsbeen af wierd ons' Amptgenoot onder de oogen sijner ouden in alle goede seden opgetogen, en soo haast het sijne jaren toelieten, gaven d'ouders, welke de forge hunner kinderen diep aan 't hart lag, hem vroeg aan 't leeren der vrije konsten over. Hij volleeerde d'eerste beginselen, en doorliep de Latijnsche Scholen, tot dat hij in den jare 1610 16c XLV. op den 15. van Loumaand, en in 'r achtiende jaar sijns ouderdoms, in sijne Vaderlandsche Hooge Schole onder den rang der Akademischolieren aangeceikend wierd, als de seer vermaarde Heere *Samuel Marefius*, Hoogleeraar der H. Godgeleertheid, 's Lands Schoolvoogd was.

*** 3

Dus

J O H. M E N S I N G A E S

Dus verre was hij onder een's anders geflag, en strenge tucht geweest, door welke de kindsheid geteugelt word; en dewijl gemeenlijk in dien tijd de jaren, kinderlijke vrees, en meesterlijk ontfag niet toelaten der knapen aart te kennen; hadden sijne Ouders, toen hij nu wat vrijer levens-manier begon te krijgen, eenigen kommer, waar henen zijn inborst, reeds door leer-yver en gediensfigheid goedbevonden, mogt neigen. Maar hunne hope, die sij van hem hadden opgevat, bedroog hen niet, en hij vestigde die met wisse preuven. Sij bevonden nu in korten tijd, dat hij magtig was, zijn eigen levens-manier te beheeren, dewijl hij sig matigende door geene smet bedorven wierd: en 't bleek dag aan dag klaarder, dat hem niets liever was, dan zijn hart in de kennisse der voortreffelijkste dingen op te halen. Met allen vlijt was hij daar op uit, dat hij sijner ouden verwachting mogt voldoen, en hem door de vordering van zijn verstand vermaken. Weshalven deed hij binnen en buiten 's huis zijn uiterste best, op dat hij dagelijks soude toenemen in 't leeren, en rekenfchap van zijn ledigen tijd weten te geven.

Ter gefetten tijde woonde hij de Scholen, en hoorplaatsen, der Hoogleeraren bij, voornamentlijk van fulken, die de beginselen der Nature, en oorfaken der dingen nafpoorden: desen hing hij gedurig op de sij, en hun mondgezeg aanhoorde hij, als Orakelen.

Hebbende dan niet weinig tijds in hen te hooren doorgebracht, en, onder 't opfigt van den vermaarden Maarten Schook, voorhenen Profeflor der Wijsbegeerte in dese Hooge Schule aangevangen, en met toejuiching der aanhoorderen beweerd enen Redenftrijd over de Turven, achter welke hij seer veele toegiften, wegens de vrenfte en uitgelefenste Planten en Struiken bijgevoegd had, betoonde hij met een openbaren blijk zijn's verstands, hoe verre hij nu in die oefeningen gevorderd was. Ook wendde de Vader, dewelke desen zijnen Sone, foo God wilde, tot zijnen navolger gefchikt had, 't huis alle middelen aan, omme hem tot het nayveren van zijn waardigheit aan te fetten.

Onder de Lauwer- en Rosengarden, bij de Violen en Tulpen, bij de finlijke en vermakelijke Bloembedden, die als seer waardige tafereelen bloot lagen, redeneerde hij met hem; welk een geestrijken werk het sij de leering van 't kennen der Boomen, en befchrijven der tuinen voort te queken: hoe wel eer voortreffelijke perfoonaadjes bij de Romeinen met geen mind'ren forg gewoon waren de faden te handelen, als 't krijvoeren, met deselve naarfagheit de Akkers te fchikken, als de Legers. 't Welk wanneer de Vader zijnen Soon had ingeprent, onderwees hij hem, in fchaduwrijke boomgalerijen, hoe een Tuin moet aangelegt werden, na de Natuur van den grond, en hoe'er opmerking paf bij 't onderfcheiden van den aart der plaatse, en bijfondete lucht: hoe men moet sien, wat in een koude, wat in een gematigde best groeit: hier wil 't Koren, daar de Druif, elders Boomvrucht best tieren; en hoe 't gebrek van grond en aarde door korst en kosten van den eigenaar kan verbeterd werden. Wijders hoe in een welgefelden Hof ftaat te letten, dat alles in verfeidenheit en fraaiheid getemperd sij, dat de fchilderachtige verwen der Bloemen, de dikke lommer der bofchaadjes, de altydvloeiendheit van Fonteynen en Beken, en vermakelijke rijen van Boomen bij elkanderen wel fchikken, dat het Geboomte op een behoortijke tufchenwijdte gefet werde, op dat se uitgegroeid zijnde ruimte tot het verbreiden der Takken hebben: dat se nog fwak zijnde van grooter niet verdrukt, nochte door licht, of drop, of fchaduw verhindert werden.

Als de Soon dit geleert had, leeraarde hem zijn Vader voorts, wat in 't planten, bouwen, enten, fnoeien, en bevochtigen meest waargenomen, of vermijd moest werden: dat men den plant-tijd moest neemen na den aart van lucht en grond. Dat alles met het waffen van de Maan, en op laauwe dagen moest gezaaid werden: in koude plaatsen laafst, in laauwe wat rafser, in warme seer fpoedig. Dat men sommige Planten drie dagen in Honigdrank moet weiken, daar na in den Herfst onder de aarde fteken,

L Y K R E D E N.

steken, en in Snoeimaand saaijen. Hoe de Plant sterker is, hoe de selve, als se in de aarde word gesteken des te dieper kuil vereist. Dat de Appel en Peer onder allerley lucht, dog beide onder een lauwer, en in een vetter grond best kan groeijen. Dar'er sonderlinge sorg dient gedragen voor de queekery, in welke de teere spruitjes der Boomen worden aangefokt. Dat men in een middelmatigen grond vrijdijk mag saaijen, om die met minder moeite in beter aarde over te brengen; en dat, dewijl de Boomen, gelijk de menschen, van nature tot verandering geneegen sijn, ook de wilde vrugten kunnen tam gemaakt worden.

In de Landbouwerij onderrichte hij hem, als een deugdelijke Plant in welbereide aarde gefet is, dat desgelijks bijzondere geneigdheid moet worden gadeflagen, en sorgvuldig ingevolgd; nademaal ieder Plant een eigen en sonderlinge bouwving vereist. Dat het gros der bouwerij daar in bestond, dat men de Boomen telkens omgrave, met mis voorfie, van 't hinderen der quade Kruiden bevrijde, naarstiglijk door menigvuldig en dicht spitten van d'aarde te bate kome: en dat alsoo allerley aarde, hoe seer die ook door de weerdheid van allerhande struiken mogt verbasterd sijn, kan werden vernijdigt; echter, dat onder de Planten, gelijk in de Dieren, sommige van die wildheid en weeden aart sijn, dat men se nooit kan tam maken.

Na de leering der Bouwerij volgde de Entkonst, met welke hij ons leerde de Natuur selve, en hoe men de wildste en weerdste Planten en Boomen, door maatschappij van tammer, gelijk als door een sekere tucht konde versigten: sulks dat een Boom, eerst van weeden aart, door foodanigen aanneming, als van een mensche gedaan, sijn wild hart sal afleggen, en 't vorige sap vergetende, sijn eigen moeder ontwennen. Dog dat men moest letten, hoedanig de natuurlijke maatschappij der Boomen is; want dat sommige ongefelschappig sijn, en eenzaam willen blijven, dewelke van self den bast, en 't hard hout opspijgende eenig bondgenootschap weigeren aan te nemen. Dat men ook alle Planten niet wel konde vermengen: want dat'er tusfen sommige een natuurlijke en heimelijke doodvijandschap is, die nooit te verfoenen sij: alsoo, seide hij, dat een Peereboom geen Eik soude ontfangen, nogte een Vijg den Olijfboom, nogte de Olijfboom den Wijnstok; en dat'er geene beter te enten waren, dan dewelke eenige onderlinge Broederschap, en natuurlijke band van maatschappij hadden. Dat die entjes best konden t'samen groeijen, die in schors, en bast, en vrugt meest gelijk sijn met die Boomen, in welke se worden ingeënt. Dat in alle enting moesten genomen worden entjes die op de vastheid van den Boom pasten. Met aanmerking, in 't beproeven van der Planten verscheidene maatschappijen en vereenigingen, welke soort van enting in yder grond best volgde.

Hij prees voornamentlijk drie soorten van inenting. D'eene, door welke een Boom, opengekleeft, d'afgesneden entjes ontfangt. D'ander, door welke een Boom, opengesneden, tusfen den bast en 't hout de zaden aanneemt, 't welk beide in de lente tijd moet geschieden. De derde, met welke een Boom de botten selve met een luttel van den bast overneemt in sijn ontschorste deel; dog dat die derde manier van enting voor allerley Boomen niet bequaam was, maar alleen voor sulke, die een vochtigen, sappigen en sterken bast hebben. Hier bij voegde hij een vierde soort, in den Wijnstok gebruikelijk, welke hij seide dat geënt wierd met affnijden, of geheel te doorboren. Dat ook in 't leeren deser vereenigingen veel behulp was te halen uit die konstenaar * van broeijing, den Ouden onbekend, door welke men de vrugt door een muut heen, een aangenomene en toeftralende warmte kan bijfetten.

Van dese dingen tot de snoeijing overgaande, leeraarde hij, hoe men met deselve een Plant van alle belemmeringen, op dat se groeibaar, en tot vruchtbaarheid bequaam sij, moest bevrijden. Dat derhalven, omme voor de vrucht te sorgen, de overtolligheid der takken keurlijk moest wechgenomen worden: soo nogtans, dat men de eerste loten spare, op dat niet, wanneer 't sap sig voortset (terwijl door de groeijing een vrije uitgang voor de gemaakte opening ontfaat) de takken te woest sijn, en de

* *m: Latijn Palatio.*

J O H. M E N S I N G A E S

Boom te veel hout krijgje. Dat het beste siffoien tot behoortlijke fnoeiing in de maand Maert was, in welken tijd men aan de loten niers kan sien; gelijk 't ook een voorfichtig fnoeier pafte, de kragt van elken tak te waardeeren, en wel toe te sien, dat men een fterke meer laft oplegge, dan een fwakke: dog dar het de veiligfte wijfe van fnoeijen was, indien men nevens de t'famenvoeging van den bovenften tak, een of twee botten overlaat.

Nu was het bevochtigen nog overig, waar mede men op fijn tijd de droogre van lucht en aarde weet te boeten. Hij betoogde, dat die een naarfzig bouwer voor al nut was. Dat de teedre Bloemen, foo wanneer'er geen regen valt, wel meefte moeten befproeid worden. Dat alle water niet even goed is, maar dat froomwater, om dar het door fijn loopen en vloeijen felf verdunt en warm word, befte is voor 't bevochtigen der Tuinen, als mede het regenwater, 't welk in bakken word gevangen, om dar het, door de bewaaffening van 't luchtvyer gekoelferd, de vrugtbaarheid der Hoven wonderlijk voortfer. Dat de befte tijd van bevochtigen was de morgenftond en d'avond, op dat het water door de kragt der Sonne niet te heet werde.

Daar bij voegde hij, hoe 't de plichr van een braaf Kruidkenner was, gelijk als op een wachtoom te fitten kijken, en, als een Schipper uit de achterfteven, het geheele vlak van den Tuin met wakende oogen te doorfien: alle winden te leeren kennen, om te weten, welke koelte voor de Gewaffen goed, of quaad fij, wat onweders men in een betrokke lucht heeft te vreefen, daarenboven, met welken forg men de uitheemsche Planten, die uit vergelegene Werelds-deelen in defe kille Gewelfen worden overgevoerd, tegen 't ongemak van de lucht moet koelferen en behouden. Ontallijke dergelijke dingen erinnerte hij hem, en liet niets onaangeroerd; daar bij handelende van de Krachten, en Sappen der Kruiden, en war dienft de Artzen uit yder Plant konden halen.

De Vader, fijnen Sone dus geleeraard hebbende, en nu verfekert, dat, bij fijn overlijden, en foo 't hem opgedragen wierd, hij fijn ampt foude konnen waarnemen, beffloot, den felden, om hem des te meer te verfterken, buiten 'r Lands te fenden, op dat hij met brave verftanden, die in de Hoven, en Hooge Scholen groote Plantkenners waren, vriendfchap makende, door dien ommevang, en geleerde t'famenkouringen vafter foude werden, en meer en meer vorderen in 't gene hij uit hem hadde verftaan. Weshalven op den weg die mannen, welke door den roem hunnes verftands de Franckersche, Utrechtsche en Leidsche Akademie veel luifter toebragten, gegroer hebbende, is hij in den jare 1650 LIX. getogen na Vrankrijk, die Meefterfse van alle fraailheid, en vafte wetenfchap, dewelke niet alleen regen Italien, maar alle Landen kan uithalen in gelegenheid van Tuinieren; om dat het is een Land van feer gefonde en gematigde lucht; alwaar nochte de koude des winters, nochte de brand der Somerfonne den Planten niet laftig of verderffelijk is, nemende foo veel van 't Zuiden, als tot hier matigen van de Noorder-koude noodig fij, 'r welk tot het voortqueeken van Bloemen of Vruchten allerheilfaamft is.

De faam van fijn Vader hadde hem in de Hooge Scholen, welke hij in 't voorbijgaan befogt had, tot geleerde en vermaarde Mannen toegang gegeven.

Defse had hem te Leiden verworven de vriendfchap der beroemde en alomme door hunne geleerdheid bekende mannen *Adolf Vorstius*, eenes grooten Vaders groote Soon, Hoogleeraar der Artfenij- en Kruidkunde, en *Joan de Laat*, Antwerpenaar, die Godsdienfthalven met fijn Vader fijn Vaderland verlaten hebbende, fig aldaar begeven had, een man, feer vermaard wegens de brave gedenkteekenen fijnes verftands, de befchrijvinge van Weft-Indiën, een doorgeleerd Werk, en *Vitrurius*, treffelijk Schrijver, mer feer geleerde aanmerkingen uitgegeven.

Als hij dus in Holland hem felden door gelijkheid en navolginge van fijn's Vaders wetenfchap, en naams-beroemdheid, bij deftige mannen in aanfien gebragt had, is hij na Vrankrijk gereift, en heeft in die allerbequaamfte Landfcreke, omme vrede

ver-

L Y K R E D E N.

verftanden aan te lokken, twee ſeer groote vrienden en hoogachters van ſijn 's Vaders naam gevonden *Wilhem Daviſſon*, Schot, Raad, en Arts des Konings, Opſiender van 't Koninglijk Huis en Artzenij-kruid-Hof, mitſgaders *Vefpaſiaan Robijn* vermaard Kruidleefter der Koninginne, Soon, ſoo ik meene, van dien *Robijn*, met wien ſijn geëerde Vader, als hij tot oefening van ſijn vernuft aldaar was, gemeenſaamlijk had omgegaan. In deſet geſelſchap, en ommeegang kreeg hij tot de Koninglijke en der voortreffelijkſte mannen Luſthoven (welke in Vrankrijk, ſonderling te Parijs overvloedig ſijn) ſtrax toegang, en beſag aldaar in die welbebouwde, en van allerley uitgelefenſte gewaſſen overvloeiende hoven het gene hem namaals tot groot gebruk was, ſoo dat hij uit die bijwooninge en vriendſchap wenſchelijke Vruchten trok.

Vrankrijk doorreift, en de doorluchtigſte Tuinen van dat Rijk bekeken hebben-de, als hij nu twee jaren in Vrankrijk had doorgebracht, vervaardigde hij ſig tot de wederkomt, maar liet ſig, eer hij weder te huis quam, te Angers, in 't Lionnoiſch met den eertitel van Leeraar der Geneeskunde voorſien.

Hij volvoerde ſijn reis, na dat hij ſijn hart in Vrankrijk had opgehaald, en, in ſijn Vaderland gekeert, gaf hij teffens bliken van groote vordering, die hij in deſe reis in de Kruidkenniſſe gedaan had. Zijn eerwaarde Vader bevond, ſtrax na ſijn wederkomt, uit gemeenſaam geſprek met hem, dat de onkoſten, aan deſe reis gehangen, niet kwalijk beſteed waren. En dewijl hij voor ſijn vertrek vertrouwt had, dat ſijn Soon in tijd en wiſje een beroemd Kruidkundige ſoude werden, oordeelde hij, om ſulk een werk, met ſoo veel ſorg gadegeſlagen, voor ſijn overlijden te volvoeren, niers raadſamer te ſijn, als met alle vlijt deſe Vrucht volmaakter te doen rijpen. Ook konde de Soon nergens beter vorderen, als onder 't beleid van ſoo een braven Vader: want nimmer worden de vernuften gelukkiget onderweſen, dan wanneer ſij Meesters erlangen, die na hunnen aart geſchikt ſijn, die de manieren der leerlingen, en hun begrip grondig kennen, en door langheid van tijd doorſien hebben, tot wat levens-maniër hunne ſinnen hellen; voómentlijk als daar bij kome, dat'er aan de wille, genegentheid, beproefde geleerdheid, en ervarenheid des genen, die 't leerampt ſal waarnemen, niet getwijfeld word. Des is 't geen wonder (dewijl hij dit alles door een beter geboorte-lot had verkregen, te weten een Meester, die ſijn welgeliefde Vader was, daar bij een volmaakt Kruidkenner, en die de naauwſte kenniſſe had van ſijn aart, van welke hij, om ſoo te ſpreken, de voorttelet was) dat hij in deſe diepe verborgentheden volſlagen bedreven wierd.

Hij dan, van ſijn Vader ſoo onderweſen, dat hem niets van 't gene de ſchrandere ontdekkers ooit hadden nagevorſcht onbekend was, vond geraden, ſomtijds ſijne wicken te beproeven, en anderen te verklaren, wat hij van ſijn Vader geleert, en ſelf buitens 's Lands waargenomen had. Waarmee hem, als 't de nood vereiſte, 't ſij dat d'oude man ſiek, of van huis was, niets meer ter harte ging, dan ſijn plaats te bekleeden; 't welk de vergaderde toehoorders niet onaangenaam was. Ook heeft deſe beurtwaarneming de ſaam van onſes Amptgenoots geleerdheid veel voortgeſet bij elk een, dien de gaven van ſijn verſtand nog onbekend waren. Dus hadde de Hooge Schule nu in plaats van een, twee mannen, die den leergierigen deſe wetenſchap leeraarden. Als dit geen klein geluk ſcheen, waren alle vrienden, amptgenooten, en die eenige kenniſſe aan den ouden Man hadden, daar over ſeer verblijd, en hielden hem ſeggend met een Soon van ſoodanig een aart: 't welk hem ſoo aangenaam was te hooren, dat het alle verdrietelijkheid des ouderdoms ſcheen af te wiſſen, en deſelve geneugelijk te maken.

's Vaders ouderdom viel nu dag aan dag ſwaarder, en vermits de oude luiden gemeenelijk, gelijk als een van ſelfs gebluft vier, ſchijnen te ſterven, en als rijpe Boomvruchten afvallen, alſoo wierd hij in ſijn volle tijpheid, dog echtet toen men 't minſt duchtte, wechgetrukt.

Nau-

JOH. MENSINGAES

Nauwelijks was 't rugtbaar geworden, dat de oude *Munting*, onses overledenens Amptgenoots brave Vader, dood was, of men sprak van iemand in zijn plaats re verkiezen, en een iegelijk schikte reeds dat ampt hem, om de gegevene blijken sijnes verstands, toe. Ook verstonden 't 's Lands Ed. Mog. Staten van dese Provincie niet anders, dewijl zijn 's Vaders verdiensten, alomme roemrijk geworden, en zijn beproefde geleerdheid 'r selve schenen te vereïsschen. Soo dat, op derselver stemming voor zijn bequaamheid en kennelijke rrouwe, hem 't gemelde ampt werd opgedragen, en hij daarenboven met den titel van Meester den rang der Filosofofen ingewijd.

Van de eerste beginsfelen af bleek het (hoewel men te voren daar van versekerd was) dat hij in desen openbaren stand des levens in allen deele de plicht van een goed Leeraar konde voldoen: en nu was hij eenige maanden in die bediening geweest, ongetruwt tot dien dage, als wanneer hij, in den selven jare, in 't welk zijn Vader was overleeden, re weten cLo Loc LVIII, omme, vrij van huis-sorgen, des te beter op sijne aanbevole wacht te kunnen passen, en den tijd, die daar toe vereïst werd, niet te verminderen, omfag na een welgelegen huwelijk, een bedgenoot, en levens-gesellinne, dien hij naer zijn 's harten lust vond; begevende sig in den eehren staat met een seer eerbare, schoone, sedige en vernuftige jonkvrouwe *Elisabeth Gabbema*, dochter van *Abbes Frederik Gabbema*, Borger-hopman, een der gelworene, en eerste Diaken (soo men gemeenelijk segt) te Leeuwaarden, Sufter van *Simon Abbes Gabbema*, achtbaar Historie-schrijver, Man, door verscheide gedenkteekenen sijnes verstands seer vermaard, van wien alhier meer te seggen mijne schaamachtigheid niet lijdt, op dat ik hem niet mogt schijnen in zijn aangesigt re prijsen.

Dese echtband is hem bestendig en heilrijk geweest; dewijl sij in die huwelijks-eendragt XXIV jaren soo geleefd hebben, dat aan hunnen gelukkigen staat niets mangelde.

Hier uit won hij drie kinderen, een eenige Dochter, en twee Sonen, *Hester*, *Henrik*, en *Albert*, van welke de laatste, thans d'enkele hope en troost sijnes seer droevigen moeders alleen nog in levenden lijve is: de andere twee overleden. Dese overgeblevene Soon *Albert*, heeft van kindsbeen af, van sijne ouders tot de besadiger leeringen geschikt sijnde, preuen gegeven, dat in hem een rechtvaardigen inborst, en saden sijner Voorvaderen uitblonken. Want in de eerste letterbeginsfelen streed hij kloekelijk met zijn's gelijke, en met de gaauwte, om de overwinning, geensins in dien yver en strijdlust verslappende wanneer hij nu, met lof de schoolsche grondregelen volleerd hebbende, onder de Akademi-scholieren was opgeschreven. Hij spoedde hem selven ('t welk een teeken van een verheven aart is) tot geen wichtiger oeffeningen, voor al eer hij van taalkunde en beginsfelen der Wijsbegeerte wel onderleid was, en had een afkeer van sulke, die niet bij trappen, maar schielijk pogen te vorderen; een misbruik voorwaar, in desen tijd al te gemeen.

Ik selve kan getuigen, dat hij mij 't huis en in de openbare Scholen met groote naarstigheit quam hooren, als ik die letter-wetenschappen leeraarde, die tot allerley verstand-oeffening een groot behulp en cieraad zijn, en 'k twijfele niet, of mijne andere Amptgenooten, onder welke hij in 't leeren der Natuur- en Artzenij-kunde, soo in 't openbaar als bijzonder gearbeid heeft, sullen 't selve getuigen. Daarenboven geheugt mij uir zijn waarden Vader gehoort te hebben, dat hij den gemelden sijnen Sone, van den tijd af zedert hij hem tot de Akademische lessen had gefonden, bij gestole uren, alsoo hij in rijd en wijlen hoopte hem tot zijn navolger te sullen hebben, 't huis in de leere der Planten, en alle Tuinbouwerij-kunde onderwees, en dat zijn leerling seer gretig om die vermakelijkheden der Nature t'onderstaan, daar inne verre gevordert was. Weshalven geeft dese jongeling door zijn wel geleid verstand, deftige leerwijse, en onvermoeide geduurzaamheid verwachtinge, van dat hij, soo voortgaande, namaals onder soo vele eernamen, als welke dese beroemde Hooge Schole bij uitheemschen in aansien brengt, sijnen rang sal hebben.

Maar

L Y K R E D E N.

Maar omme niet verder uit te weiden, keere ik weder, van waar mijn vertoog was afgedwaalt.

Onze nieuwe echtgenoot dan een vrouwe getrouwd hebbende gaf haar de huisforge over, en nam op lig dat werk, 't welk hem met allen ernst van de Overheid was aanbevolen, om de hope sijner voortsetters niet te leur te stellen. Terstond bleek het, hoe verre hij door sijn vernuft, vaderlijke leeringen, en eigen naarstigheit in dese oeffening gevordert was; waar uit de genen die tot hem quamen geen geringe vrucht trokken.

Dan eens als een Veldheer in een talrijk heirleger, en dat self d'aarde te lastig valt, onder de Gewassen van allerley Gewesten staande, gaf hij yder sijnen naam, vaardiger als eertijds Cyrus sijne Soldaten. Dan eens verklaarde hij hen derselver gesaay, opkomst, en groey; en wat in de aderen en zaden was aan te merken: hoe 't zaad van een jaar best, van twee jaren slechter, van drie jaren seer slecht, en verder onvruchtbaar, dog het swaarste het beste was: Wijders met welk een forge de inheemsche of uitheemsche Planten moesten gekoesterd werden, hoe men de flauwe weder tot haren voorigen fissen stand moest brengen: en met welke hulpmiddelen hare wonden heelen: dat men de kranke Boomen met Wijndroeffem, en Water, onder een gemengelt moest besproeijen: dat gekookt Lupijne-water den Appelboomen goed deed: hoe verders het quaad in tijds was te stutten, op dat het niet voortkroop, en de weelderigheit der takken te besnoeijen, op dat door die wildheit alle hope niet verloren werde.

Somtijds beschreef hij den aart van yder Plant, desselfs voortgang, en queckerij: welke schadelijk, of heilsaam, of tot het verdrijven van siektens geschikt was: daarentegen welke 't hart verfriste, en de oogen verlustigde, en hoe d'ongevoelige Struiken en Boomen soo gewend en geteugeld konnen werden, dat een Boom sig selven buigt en schikt naar sijns bouwers willekeur, en soo veele en soo groote Vruchten voortbrengt, als men wil.

Hier bij quam de Bloembeschrijving, door de verscheidenheit en liefeljkheit van duifenderley verwen behaagelijk, samt derselver welriekendheit, en treffelijke specerij voortfetting; alle 't welke hij sijne raadvragende leerlingen, en vrienden met een sonderlinge bequaamheit ontvouwde.

Somtijds was hij bezig in 't nalefen der Violen, en Tulpen, waar inne de Natuur wonderlijk haar veelverwig spel speelt. Of hij deed sijne toehoorderen na hem gagen, als hij hen uitleide, wat de *Granadille* was, die Bloem, uit het einde des Werelds herwaarts gevoerd, in welkers Bladeren men segt dat de werktuigen, met welke onse Saligmaker gepijnt is, ingeprent staan.

Somwijlen hield hij sijne leergierige toehoorderen langer op met het verbeelden van de *gespitste Amerikaansche Aloë*, en onderrichte hen, dat dit Gewasch den volkeren daar te lande vlas, naalden, kost, en drank verschaft: welk Gewasch tot cieraad sijnes Tuins hem vereerd was van den doorluchtigen Prins *Wilhelm Frederik, Hartog van Holstein*, en *Ditmarsch*, die onsen saligen amptgenoot groote gunste had bewezen, toen hij in den jare 1710 1716 XLVI. van sijn Vader tot het besigtigen van dien al de wereld door beroemden Lusthof te Gottorp was gefonden. Ik swijge van de waare *Jalappe*, en de wonderlijke *Peruviaansche Plant*, van witten en geel-gemengelden Bloeme; welkers kragt, en voortreffeljkheit soo groot gelegt word, dat een enkel drachme van de selve alle quade vochten uit den Ligchame kan vegen.

'k Laat staan het *levende Kruid*, 't welk hij seide, dat, soo haast het van eenes Menschen hand was aangeraakt, sijne Bladeren inkromp, en met het hoofd en takken vooroverbuigende den genen, die 't aangeraakt had, eerbied bewees.

Ik ga voorbij het *Polypodium Virginianum*, 't welk hij plagt te vertellen, dat van den menschelijken ommevang een afschrik had, en, soo 't met handen aangetast wierd, binnen den tijd van 24 uren verslapt en stierf.

* * * * *

Ik

JOH. MENSINGAES

Ik reppe niet van foo vele Planten , uit Indiën hier gebragt , foo vele Kruiden , onder defelve lucht gegroeid , de Citroen- en Oranje-appels , en foo veel Bloemen , en Gewaffen , welke een vlijtig en ervaren Bouwer elders vergeefs foude zoeken.

Alle derfelvèr aart en oeffenkunde , hem door lange ervarentheid bekend , deelde hij , sonder iets voor hem felven te achterhouden , met groote luft de weetgierige jeugd mee . En omme een gedenkftuk na te laten , ten bewijfe , hoe verre hij met fijn vernuft , en ondervinding in defe Tuinwetenschap gevordert was , fchreef hij een Boek van de *Plant-oeffening* , een befchaafd , en geacht werk ; den geleerden en ongeleerden eenen aangenaam , met het welke hij de verwachting van defe brave en vermakelijke liefhebberij heeft voldaan . Seckerlijk de doorluchtige verftanden defer tijden , de voornaamfte lichten der Engelsche en Fransche Maatschappijen , hebben dit werk foo hoog ge waardeert , datfe uit defen overrijken fchat het allernutgeleefte hebben uitgeplukt , en in hunne dagregisters geseft , van den derden Juny des jaars 1710 loc LXXV.

Bij dit doorwrochte werk is voor twee jaren nog gevolgt een ander van 't *Britanifch Kruid* , van geen mind're geleerdheid , en arbeid ; waar inne hij die voortreffelijke Plant , der Voorouderen algemeen-geneeskruid , seftien eeuwen lang onbekend gebleven , der vergetelheid ontrukkt , en defelfs geboorte vromelijk fijnen Vaderlande hier toefchrijft , en ten nutte des menfchelijken geflachts der eeuwigheid inwijdt ; voornamentlijk dewijl dit Gewasch feer heilzaam is in 't genezen van de Blaauwfehuit en 't versterken der kniebindfels , fenuwen , en mondfpieren , door fiekten verflapt , een plaag defen lande feer gemeen . Om welk befchreevene werk , en geopenbaard hulpmiddel , fijn Vaderland , en geheel Nederland , met hare nabueren , die veelmalen ellendig aan dat euvel vast fijn , fijne falige Ziele in eeuwigheid verplicht fijn . 't Is ook te aanmerkeliiker , om dat hij achter 't felve de lefenswaardige en nutte historie van de *groote Americaanfche Aloë met fteekblad* , en andere diergelijke , gelast heeft .

Nog foude defe fijne befchaafde fchriften eerftdaags gevolgt hebben * een groot Werk van de *Planten* , indien God hem langer vruchtgebruik des levens vergunt had . Maar foo als hij in dit deftig Werk , 't welk hij voor de laafte reife nafag , befig was , heeft hem 't fterflot onderhaalt , en fijne erfgenamen fullen , foo God wil , het binnen korten tijd in 't licht geven , de nakomelingen defelfs Vrucht genieten . Dus heeft hij het tooneelfpel defes levens van fijne kindfche jaren af wel en wijfelijk volspeelt , en in geen bedrijf befweken , altijd gedachtig , welk een laft fijne trouwheid en forge was aanbevolen . Ook quamen fijne seden in 't bedienen van fijn ampt met dien loffelijken levensloop overeen , alle man lief , niemand laftig fijnde .

Met fijne Amptgenooten heeft hij geleeft eendragtlijk , sonder klachte , sonder ergerniffe . 't Bestier der Hooge Schole , hem door eenparige ftemmen der Amptgenooten opgedragen , en van de Ed. Hoog-Achth. Beforgeren geftaafd , heeft hij met eere waargenomen , en in dien jare met de daad getoond , dat het welvaren der Akademie hem ter harte ging .

Van fijn kindsheid af was hij van een sterke en vaste gefondheid , welke niet fcheen gekrenkt te worden door den arbeid , dien hij onvermoeid , sonder op hem felven te letten , in 't tuinnieren befteedde : maar in de laafte jaren wierd hij fwakker , en was nu en dan qualijk te pas , hoewel hij op 't eind van fijn leven wederom kloeker wierd , of ten minften fcheen .

Dog gelijk foodanige gefondheids-opluikkingen onfeker en wiffelvallig fijn , alfoo begaven fij hem , als men 't minst verwachtte .

Dus is hij een fchielijke dood , na een fiekte van niet meer dan xxiv uren , in 't bij-fijn fijner nabeftaande vrienden , die 't geenfins duchtten , aan een Zinking ftikkende , als in een fleep geflorven , op den laafsten van Louwmaand tuffen vi en vii uren , na dat hij lvi jaren en vi maanden geleefd , en fijn Hoogleeraar-ampt , foo wel

* Dit is het Werk 't welk hier in 't licht komt , en bij 't leeven des Schrijvers volkomen overzien en voltooid was , als door zijn eigen hand kan blijken ; zoo dat den Reedenaar hier van niet op 't grondfigt is verftendig geweest .

L Y K R E D E N.

wel binnen als buiten 's Lands vermaard, met veel lofs xxiv jaren bedient had. En gelijk hij zijn leven geruikt, en sonder omslag, had doorgebracht, soo hadde hij ook eenen sagten uitgang.

Maar wat zegge ik, een schielijke of onverwachte dood? dewijl de dood sulc eenen niet onverwacht kan overkomen, die van jongs af bedacht heeft, dat wij alle moeten sterven, onseker wat dag, en dat dit ons Ligchaam, 't welk wij alom voeren, geen huis, maar een verblijfplaats is, dat wij maar voor een korten tijd bewonen, en weder moeten verlaten, als we den gastheer lastig schijnen. Ja, hoe kan de dood den genen onverwacht overkomen, die zijn levens-tijd in het dagelijks handteeten van Bloemen heeft verleten? wetende hoe kort van duur en broos derselver glans en schoonheid is. Want soo lang een Bloem nog onvolwassen in den uitersten schors is, kan se nog geen Bloem genaamd werden. Als daar na de buik allengskens door levendiger sap swelt, en witachtige spleten krijgt, self dan nog moet men se geen Bloem achten: maar dan eerst konit den Bloemen haaren naam toe, wanneer de hoofden nu door de vliessen heen in de open lucht uitgebarsten zijn, en, gelijk als tot een seker rondte gespleten, haare rijpheid vertoonen. En sie daat, dan is ook haaren ondergang nabij, en met het ontsloopen van derselver natuur vervalt ook de aangenaamheid, self sonder het geweld der winden. Soo dat 'er geen Bloem is, dan die teffens versch sij.

Die dit van sijne vroege jaten doorgegeven heeft, en dagelijks beschouwt, en met de menschelijke broosheid vergelijkt, hoe kan hem de dood schielijk en onverwagt zijn?

Sulc een kan het ook weinig raken, hoe zijn verderffelijk lijf verga, of door een langsame, of door een schichtige stervens-wijse; sulc een, zegge ik, die dag aan dag zijn rekening maakt, zijn siele aan God beveelt, en vieriglijk vergiffenisse sijner sonden bid, om 't uitgestorte Bloed en Soenoffer onses Saligmakers Christus, smeekende telkens in suchten en gebeden, omme ontbonden, en in de woningen der Saligen ontfangen te werden.

Gelijkerwijs ik dit geluk onsen overledenen Amptgenoot niet misgunne, alsoo be-treure ik den ramp der Hooge Schole, ten dien opsichte, dat door dese wonde het naauwlijks toegeloopene lidteeken wederom ontdaan werd.

God geve, dat dit ons eenig ongeval sij, en 't eene verlies eerstdaags door een ander niet gevolgt werde.

U Y T.

**** 3

B L A D-

BLAD-WYZER

Van de HOOFDSTUKKEN

deezes Werks, zoo als de zelve malkander
in orde volgen.

EERSTE BOEK;

van allerley

B O O M E N.

Hoofdst.

1. Ppelboom. 1.
2. Appelboom zonder bloessem. 2.
3. Oranjeboom. 3.
4. Limoenboom. 4.
5. Citroenboom. 5.
6. Granaatboom. *zies bijzondere soorten.* 16.
7. Moerbezenboom. *twee bijzondere soorten.* 18.
8. Mispelboom. *drie bijzondere soorten.* 20.
9. Vijgeboom. *vierderley soorten.* 21.
10. Egyptische Vijgeboom. 24.
11. Bananenboom. *tweederley soorten.* 25.
12. Peereboom. *verschillende soorten.* 28.
13. Queeboom. *twee bijzondere soorten.* 31.
14. Amandelboom. *vier onderscheydene soorten.* 31.
15. Karlsboom. *veel, doch twee niet zeer bekende soorten.* 36.
16. Cornocleboom. *vierderley soorten.* 38.
17. Castanienboom. *twee bijzondere soorten.* 39.
18. Notenboom. 40.
19. Denneboom, anders Pekboom, en Pijnboom. 42.
20. Pruymboom. *veel soorten.* 46.
21. Ibenboom. *tweederley soorten.* 48.
22. Acacia. *negenderley soorten.* 49.
23. Booghout. *vierderley soorten.* 58.
24. Platanus. 59.
25. Boom des Lecvens. 60.
26. Cypresboom. *tweederley soorten.* 61.
27. Zeevenboom. *vierderley soorten.* 64.
28. Lage Cederboom met Vruchten van Cyprus. 65.
29. Perzikboom. *veelley soorten.* 68.
30. Abricoosboom. *driederley soorten.* 69.
31. Daadelboom. *tweederley soorten.* 74.
32. Populierboom. *drie bijzondere soorten.* 72.
33. Eykenboom. *driederley soorten.* 74.
34. Willigenboom. *negenderley soorten.* 76.
35. Vlierboom. *zes bijzondere soorten.* 79.
36. Rhijnbezen. 80.
37. Duynbezen. 82.
38. Sorbenboom. 82.
39. Lindenboom. *tweederley soorten.* 84.
40. Ipenboom. *driederley soorten.* 86.
41. Macerboom der Oude. 88.
42. Elzenboom. *twee bijzondere soorten.* 89.
43. Pijlhout. *drie verscheydene soorten.* 90.
44. Beukenboom. 92.
45. Effchenboom. *tweederley soorten.* 93.
46. Pokhout. *vier bijzondere soorten.* 94.
47. Ebbenhout met geele Bloemen. *vijf verscheydene soorten.* 95.

Fol.

48. Ebbenhout van Candien. 101.
49. Mastikboom. 102.
50. Lotusboom. 103.
51. Terpentijnboom. 104.
52. Pistacienboom. 106.
53. Sumachboom. *drie bijzondere soorten.* 107.
54. Sassafrasboom. *tweederley soorten.* 109.
55. Styraxboom. 111.
56. Tamarinidenboom. 113.
57. Callieboom uyt Braslien. 115.
58. Viburne. 116.
59. Roode Jujuben. *tweederley soorten.* 117.
60. Kanceelboom. *twee onderscheydene soorten.* 119.
61. Sint Jansbrood. 123.
62. Arbutusboom. *twee bijzondere soorten.* 124.
63. Judasboom. *tweederley soorten.* 126.
64. Wolboom. *twee verscheydene soorten.* 127.
65. Vlescheboom. *vier bijzondere soorten.* 129.
66. Welrickende Eykelboom. 130.
67. Berkenboom. *twee bijzondere soorten.* 132.
68. Aredarach van Avicenna. 134.
69. Muscaatboom. 135.

Dus verre van de Boomen.

TWEDE BOEK;

van alle

LAGE BOOMEN, en HEESTEREN of STRUVELLEN.

1. **M**Yrtusboom. *verscheydene aardig-verschillende soorten.* 139.
2. Gagel. 146.
3. Nagelboom. 146.
4. Lauwerboom. *vier bijzondere soorten.* 150.
5. Wilde Lauwier. *vijf bijzondere soorten.* 153.
6. Grootte Lauwerboom met blinkende Bladeren. 155.
7. Kleyne Lauwerboom. 155.
8. Lycium uyt Italien. *tweederley soorten.* 156.
9. Bolchboom. *zeevenderley soorten.* 157.
10. Pimpernoot. *drie bijzondere soorten.* 159.
11. Hazelaar. *twee verscheydene soorten.* 161.
12. Syringe. *vyfderley soorten.* 162.
13. Hulst. *driederley soorten.* 164.
14. Boom der Kuysheyd. *driederley soorten.* 166.
15. Cistus. *zeer veel soorten.* 168.
16. Berg-roozen. 171.
17. Verwloof. *twee verscheydene soorten.* 173.
18. Lombaardsche Linzen. *drie onderscheydene soorten.* 174.
19. Cynifus. *zes verscheydene soorten.* 177.
20. Brem. *elf bijzondere soorten.* 178.
21. Olijfboom. *drie bijzondere soorten.* 181.
22. Oleanderboom. *twee onderscheydene soorten.* 183.
23. Hagedoorn. *twee verscheydene soorten.* 185.
24. Peeredoorn. *tweederley soorten.* 186.
25. Barberisboom. *twee verscheydene soorten.* 187.
26. Jodendoorn. 188.
27. Boom.

vān de HOOFDSTUKKEN.

27. Boommalve. zes bijzondere soorten.	190.	22. Boelkenskruyd. agt verscheydene soorten.	299.
28. Boommalve van Provence.	191.	23. Synnauw. drierley soorten.	299.
29. Malve van Chiffa. twee bijzondere soorten.	192.	24. Knoplook. drie verscheydene soorten.	300.
30. Aelbezien. zeeven verscheydene soorten.	193.	25. Look zonder Look.	302.
31. Roozeboom. meer dan dering soorten.	195.	26. Ajuyn. veelerley soorten.	302.
32. Tamarischboom. twee veranderlyke soorten.	200.	27. Pareye. vier onderscheydene soorten.	304.
33. Boomachtig Stratiotes.	201.	28. Berglook. tweederley soorten.	305.
34. Spirea van Theophrastus.	203.	29. Moly. zes verscheydene soorten.	306.
35. Hondskarffen. drie verscheydene soorten.	204.	30. Zee-ajuy. n.	306.
36. Boomachtig Spinagie uyt America.	205.	31. Muur. agtderley soorten.	307.
37. Alaternusboom. vijf onderscheydene soorten.	207.	32. Aloë agtderley soorten.	309.
38. Celastrusboom. twee bijzondere soorten.	208.	33. Malve. dertenderley soorten.	315.
39. Phyllireboom. negen verscheydene soorten.	210.	34. Witte Malve.	318.
40. Alcanne. vier onderscheydene soorten.	213.	35. Geele Malve.	319.
41. Boomachtig Jupitersbaard. twee bijzondere soorten.	215.	36. Alyssum. Alysson. vierderley soorten.	320.
42. Lage Berg-Mispelboom.	217.	37. Fluweele Bloem. Amaranthus. zeeven verscheydene soorten.	321.
43. Cocinillenboom. twee verscheydene soorten.	218.	38. Ammi. drierley soorten.	322.
44. Geneverboom. twee bijzondere soorten.	219.	39. Guychelheyl. vijf onderscheydene soorten.	323.
45. Kruys- of Doornbezienboom. zes verscheydene soorten.	222.	40. Beckbunge. twee bijzondere soorten.	324.
46. Jasmijn, of Jesemijn. agt zeer schoone soorten.	223.	41. Kleyn Offetong. vier onderscheydene soorten.	325.
47. Indigo. drie onderscheydene soorten.	228.	42. Anemone. tweederley soorten.	326.
48. Peperboom. vierderley soorten.	230.	43. Ambrosia.	328.
49. Mizeron met smalle Bladeren.	232.	44. Dille.	329.
50. Wijnstok, of Wijngaard. veelerley soorten.	233.	45. Angelica. zesderley soorten.	329.
51. Wilde Wijngaard uyt Virginien.	240.	46. Laterpitium met gladde Bladeren.	332.
52. Wijngaard van Canada.	241.	47. Anijs.	332.
53. Geytenblad. drie verscheydene soorten.	243.	48. Anthyllis. zeeven onderscheydene soorten.	333.
54. Rofmarijn. zes veranderlyke soorten.	244.	49. Maankruyd.	334.
55. Brommelbezien. drie verscheydene soorten.	247.	50. Aphace.	336.
56. Hindebezien. tweederley soorten.	248.	51. Kalksmuyt. vijfderley soorten.	336.
57. Maretakken.	249.	52. Kleefkruyd. vier onderscheydene soorten.	337.
58. Rhus met Bladeren van Myrthus.	250.	53. Walltroo, of Wee. drie onderscheydene soorten.	338.
59. Veyl. twee verscheydene soorten.	251.	54. Krap, Mee, Rotte. agt verscheydene soorten.	339.
60. Klim. neegenderley soorten.	252.	55. Mollugo. twee bijzondere soorten.	341.
61. Kappers. drie onderscheydene soorten.	254.	56. Walmeester, of Vrouwen Bedstroo. drie verscheydene soorten.	342.
62. Cardamom. vier veranderlyke soorten.	256.	57. Peetzerzie. veertien veranderlyke soorten.	343.
63. Keekruyd, of Liguster. drierley soorten.	258.	58. Apocynum. vierderley soorten.	346.
64. Berg-Elzenboom.	261.	59. Aardnooten, of Aardakers. tweederley soorten.	349.
		60. Akeleyen. drie voornamen soorten.	351.
		61. Bijvoet. vier onderscheydene soorten.	352.
		62. halfvoet. tienderley soorten.	353.
		63. Mansoor. twee bijzondere soorten.	353.
		64. Angelien. twee bijzondere soorten.	359.
		65. Duyzendfchoon. elfderley soorten.	362.
		66. Aristolochie. zes verscheydene soorten.	364.
		67. Riedt. zes onderscheydene soorten.	366.
		68. Swaluwewortel. tweederley soorten.	370.
		69. Affodille. agt veranderlyke soorten.	371.
		70. Starrekruyd. dertien veranderlyke soorten.	372.
		71. Astragalus met een driehoekige Zaadpeul.	376.
		72. Meesterwortel. twee verscheydene soorten.	377.
		73. Melde. agt veranderlyke soorten.	379.
		74. Meyer. drierley soorten.	379.
		75. Beerenoor.	381.
		76. Kliffenkruyd. drie onderscheydene soorten.	384.
		77. Hoefblad. twee verscheydene soorten.	385.
		78. Pestilentiewortel.	387.
		79. Baccharis. twee onderscheydene soorten.	387.
		80. Balfemappel. vierderley soorten.	388.
		81. Madehieven. elfderley soorten.	389.
		82. Witte Been. drie onderscheydene soorten.	393.
		83. Beet. tienderley soorten.	393.
		84. Betonie. twee verscheydene soorten.	395.
		85. Mottenkruyd. zevenonderley soorten.	396.
		86. Wollekruyd. zeeven veranderlyke soorten.	397.
		87. Standelkruyd. zeer veel soorten.	400.
		88. Tweeblad. twee bijzondere soorten.	401.
		89. Waterwortel. Adderwortel. drie onderscheydene soorten.	402.
		90. Penningsbloem. tweederley soorten.	403.
		91. Bernagie. vijf veranderlyke soorten.	404.
		92. Offetong. vier onderscheydene soorten.	406.

DERDE BOEK.

van de

LAGE PLANTEN, KRUYDEN, BOLLEN en BLOEMEN.

EERSTE STUK.

1. Ephemera van Matthiolus.	263.
2. Oprechte Jalappe, of Wonderbloem van Peru. zes bijzondere soorten.	265.
3. Averuyt. zes veranderlyke soorten.	269.
4. Allien. elf verscheydene soorten.	271.
5. Sigmarthskruyd. zes verscheydene soorten.	274.
6. Beerenklauw. drie bijzondere soorten.	276.
7. Zuring. negen verscheydene soorten.	278.
8. Wolfswortel. agtderley soorten.	281.
9. Wolfbezie.	282.
10. Verderfblad der Valdoizen. twee onderscheydene soorten.	283.
11. Vrouwenhayr. drierley soorten.	284.
12. Weederdood. twee verscheydene soorten.	285.
13. Hartstong. vier veranderlyke soorten.	286.
14. Hemionitis. vijf onderscheydene soorten.	287.
15. Vaaren. agt bijzondere soorten.	288.
16. Boomvaaren. drie onderscheydene soorten.	289.
17. Graetvaaren.	290.
18. Steenvaaren.	291.
19. Struykruyd.	292.
20. Ageratum van Dioscorides. drierley soorten.	293.
21. Agrimonie. twee onderscheydene soorten.	294.

B L A D - W Y Z E R

93. Slangenhoofd. <i>agt veranderlijke soorten.</i>	407.	164. Wilde Basilicom. <i>ruweerderley soorten.</i>	499.
94. Druyvenkruid. <i>ruwe bijzondere soorten.</i>	408.	165. Hermodactelen. <i>Tijloozen. zes veranderlijke soorten.</i>	500.
95. Kool. <i>dertienderley soorten.</i>	410.	166. Coloquintappel.	501.
96. Aardnooten. <i>ruwe veranderlijke soorten.</i>	413.	167. Winde. <i>elfderley soorten.</i>	502.
97. Bryonie. <i>Wilde Wijngaard. vier onderscheydene soorten.</i>	414.	168. Scammonie. <i>drie onderscheydene soorten.</i>	506.
98. Riedgras. <i>ruwe verscheydene soorten.</i>	416.	169. Brasiliaansche Lombardische Linze.	508.
99. Asteroides.	418.	170. Conyza. <i>zeven onderscheydene soorten.</i>	509.
100. Senegroen. <i>Ingroen. drie verscheydene soorten.</i>	419.	171. Coriander. <i>ruweerderley soorten.</i>	511.
101. Brunella. <i>ruwe onderscheydene soorten.</i>	419.	172. Comijn. <i>ruwe onderscheydene soorten.</i>	512.
102. Waalwortel. <i>driederley soorten.</i>	419.	173. Hartshoorn. <i>Krayenvoet. vierderley soorten.</i>	513.
103. Koe-ooge. <i>vier onderscheydene soorten.</i>	420.	174. Keyzerskroon. <i>elf verscheydene soorten.</i>	514.
104. Ganzebloem. <i>Wockelaar. zeven verscheydene soorten.</i>	421.	175. Cortufa. <i>vierderley soorten.</i>	515.
105. Camille. <i>zevenderley soorten.</i>	422.	176. Navelkruid. <i>Venus-navel. vijfderley soorten.</i>	517.
106. Bruynette. <i>ruwe onderscheydene soorten.</i>	424.	177. Geniculata. <i>Leedekenskruid.</i>	518.
107. Munt. <i>Kroezemunt. negenderley soorten.</i>	425.	178. Saffraan. <i>tienderley soorten.</i>	519.
108. Bergmunt. <i>vierderley soorten.</i>	427.	179. Kauwoorde. <i>zes bijzondere soorten.</i>	521.
109. Welriekende Lis met smalle Bladeren.	428.	180. Pepoen. <i>of Pompoen. agiderley soorten.</i>	522.
110. Lis. <i>veele veranderlijke soorten.</i>	429.	181. Meloen. <i>driederley soorten.</i>	524.
111. Stinkende Lis. <i>ruweerderley soorten.</i>	431.	182. Konkommer. <i>zeven bijzondere soorten.</i>	526.
112. Papeschoe.	432.	183. Koornbloem. <i>veertienderley soorten.</i>	529.
113. Nieswortel. <i>agiderley soorten.</i>	433.	184. Varkensbrood. <i>negentienderley soorten.</i>	532.
114. Goudsbloem. <i>zes veranderlijke soorten.</i>	435.	185. Hondstong. <i>vierderley soorten.</i>	533.
115. Water-Goudsbloem. <i>ruwe verscheydene soorten.</i>	436.	186. Cymbalaria. <i>der Italianen.</i>	539.
116. Klokiens. <i>vijsderley soorten.</i>	437.	187. Wilde Galiga. <i>vier verscheydene soorten.</i>	540.
117. Raponce. <i>Halskruid. zes bijzondere soorten.</i>	439.	188. Datura. <i>vierderley soorten.</i>	541.
118. Marietten. <i>zevenderley soorten.</i>	440.	189. Peen. <i>Wortelen. drie bijzondere soorten.</i>	542.
119. Steenlatouw.	442.	190. Beetwortel. <i>ruwe veranderlijke soorten.</i>	544.
120. Palmaria.	444.	191. Pastinak. <i>Witte Wortelen. ruweerderley soorten.</i>	545.
121. Brasile-peeper. <i>zeiderley soorten.</i>	445.	192. Hondstand. <i>driederley soorten.</i>	546.
122. Hertgepan.	447.	193. Ridderpoeten. <i>agt bijzondere soorten.</i>	547.
123. Carline. <i>vijs onderscheydene soorten.</i>	448.	194. Koralkruid. <i>zeiderley soorten.</i>	548.
124. Wilde Saffraan. <i>drie veranderlijke soorten.</i>	449.	195. Tandekenskruid.	550.
125. Distel. <i>tienderley soorten.</i>	450.	196. Distannus. <i>drie onderscheydene soorten.</i>	550.
126. Drie-distel. <i>ruwe bijzondere soorten.</i>	454.	197. Vingerhoed. <i>neegen veranderlijke soorten.</i>	552.
127. Kruidsdistel. <i>neegen veranderlijke soorten.</i>	454.	198. Doronicum. <i>vierderley soorten.</i>	553.
128. Hofcomijn. <i>of Carwe.</i>	456.	199. Dorycnium. <i>drie veranderlijke soorten.</i>	554.
129. Cariophilatte. <i>ruwe verscheydene soorten.</i>	457.	200. Dragon.	556.
130. Springkruid.	457.	201. Hoe langer hoe liever. <i>Alfsrank. driederley soorten.</i>	557.
131. Esula. <i>zes veranderlijke soorten.</i>	458.	202. Wilde Vlier. <i>Hadich.</i>	558.
132. Wolfsmelk. <i>tienderley soorten.</i>	459.	203. Elatine. <i>drie onderscheydene soorten.</i>	559.
133. Caulalis. <i>zes onderscheydene soorten.</i>	461.	204. Elchryson.	560.
134. Lappa Boaria.	462.	205. Alantswortel.	561.
135. Kervel. <i>drie bijzondere soorten.</i>	463.	206. Epimediumkruid.	562.
136. Santorie. <i>zeiderley soorten.</i>	464.	207. Paerdestaart. <i>vierderley soorten.</i>	563.
137. Cepaa. <i>een soort van kleyne Donderbaard.</i>	466.	208. Rakette. <i>neegen veranderlijke soorten.</i>	564.
138. Huyslook. <i>ruwaalf bijzondere soorten.</i>	467.	209. Eedle Rakette. <i>drie verscheydene soorten.</i>	565.
139. Kali. <i>vierderley soorten.</i>	471.	210. Italiaansche Rakette. <i>drie onderscheydene soorten.</i>	566.
140. Smeerwortel. <i>zeven onderscheydene soorten.</i>	472.	211. Hedenik. <i>vijs bijzondere soorten.</i>	567.
141. Cerinthe. <i>agt veranderlijke soorten.</i>	474.	212. Aragonische Moltard.	568.
142. Hazenoor. <i>drie onderscheydene soorten.</i>	474.	213. Oogentrooft. <i>vier onderscheydene soorten.</i>	568.
143. Chamædrys. <i>vierderley soorten.</i>	475.	214. Bockweyt.	569.
144. Veld-cipres. <i>Hoe langer hoe liever. vier veranderlijke soorten.</i>	476.	215. Paerdsyzer. <i>drie onderscheydene soorten.</i>	570.
145. Waterlook.	478.	216. Fenula. <i>ruweerderley soorten.</i>	571.
146. Scordotis van Plinius.	478.	217. Indiaansche Vijge. <i>vierderley soorten.</i>	572.
147. Oogenklaar. <i>Gouwe. vier onderscheydene soorten.</i>	480.	218. Indiaansche Doonappel.	575.
148. Condrille. <i>zes veranderlijke soorten.</i>	481.	219. Ruerkruid. <i>vier onderscheydene soorten.</i>	576.
149. Cicoren. <i>Erven. veelerley soorten.</i>	482.	220. Filpendula. <i>vijs bijzondere soorten.</i>	577.
150. Linzen. <i>ruwe bijzondere soorten.</i>	483.	221. Water-Filpendula. <i>ruweerderley soorten.</i>	578.
151. Ochrys der Grieken.	484.	222. Wilde Hanekam. <i>ruwe bijzondere soorten.</i>	578.
152. Erwet. <i>vijs bijzondere soorten.</i>	485.	223. Fluweelebloem. <i>Tunisbloem. tienderley soorten.</i>	580.
153. Boonen. <i>zes onderscheydene soorten.</i>	486.	224. Zonnebloem. <i>vijs bijzondere soorten.</i>	581.
154. Sanamunda.	487.	225. Kardinaalsbloem.	582.
155. Dullekervel. <i>Scheerhink. vijfderley soorten.</i>	488.	226. Bloem des Lijdens. <i>zes onderscheydene soorten.</i>	584.
156. Endivie. <i>Andyven. driederley soorten.</i>	489.	227. Venkel. <i>vier onderscheydene soorten.</i>	589.
157. Cicoreye. <i>vijs bijzondere soorten.</i>	491.	228. Fenegriek.	590.
158. Articiokken. <i>vierderley soorten.</i>	491.	229. Oprechte medica. <i>drie bijzondere soorten.</i>	591.
159. Ananas. <i>vier bijzondere soorten.</i>	494.	230. Gemeene Medica. <i>zeiderley soorten.</i>	592.
160. Circaea van Parijs.	495.	231. Fraxinella. <i>Elfchenkruid. drie onderscheydene soorten.</i>	593.
161. Maagdepalm. <i>zevenderley soorten.</i>	496.	232. Kievitsbloem. <i>drie voornamen soorten.</i>	594.
162. Leepelblad. <i>drie bijzondere soorten.</i>	497.	233. Indiaansche Weyt. <i>Turcksch Koorn. vier onderscheydene soorten.</i>	595.
163. Basilicom. <i>agt onderscheydene soorten.</i>	498.		234. Duy-

van de HOOFDSTUKKEN.

234.	Duyvekerfel. Aardrook. <i>z. voornamen soorten.</i>	596.
235.	Holwortel. <i>vier onderscheydene soorten.</i>	598.
236.	Galega. <i>driederley soorten.</i>	599.
237.	Gentiaan. <i>elf veranderlijke soorten.</i>	600.
238.	Oyevaarsbek. <i>tweeëntwintigderley soorten.</i>	602.
239.	Gingidium. Vijnaga. <i>drie onderscheydene soorten.</i>	606.
240.	Zwaardkruid. <i>vijs voornamen soorten.</i>	607.
241.	Glaux. Melkkruid. <i>vijsderley soorten.</i>	608.
242.	Zoethout. <i>vier onderscheydene soorten.</i>	610.
243.	Weede. <i>vijs bijzondere soorten.</i>	611.
244.	Gnaphalium. <i>tienderley soorten.</i>	613.
245.	Kottoenkruid. Boomwollekruid.	615.
246.	Gras van Parnassus. <i>tweederley soorten.</i>	
	Pluym-gras.	
	Gestreept Spaansch-gras.	
	Oogentrooft-gras.	
	Zee-gras.	
	Bevend-gras.	
	Bloemdragend-gras.	
	Vollenstaarten-gras. <i>elk met zijne soorten.</i>	616.
247.	Goos Genade. <i>driederley soorten.</i>	618.
248.	Porcellein. <i>vier onderscheydene soorten.</i>	619.
249.	Zee-porcellein. <i>drie veranderlijke soorten.</i>	621.
250.	Hondjensdrif.	622.
251.	Schilddragende Hedyfarum. <i>driederley soorten.</i>	623.
252.	Zonnewende. <i>drie onderscheydene soorten.</i>	624.
253.	Articiokken onder de aard.	624.
254.	Bataten. Batatas. Patatas. <i>vijs bijzondere soorten.</i>	625.
255.	Purgeende Bataten.	627.
256.	Bedel Lecverkruyd. <i>neegen bijzondere soorten.</i>	628.
257.	Goudenkruid.	629.
258.	Kruydje roer mij niet. <i>twee bijzondere soorten.</i>	629.
259.	Indiaansch Kruydje roer mij niet. <i>ziederley soorten.</i>	630.
260.	Duyzendkloem. <i>twee onderscheydene soorten.</i>	633.
261.	Welriekende Nagtbloem.	634.
262.	Havikskruyd. <i>neegenderley soorten.</i>	635.
263.	Scharley. <i>twaaftderley soorten.</i>	636.

DERDE BOEKS

T W E E D E S T U K .

264.	Hyacinth. <i>veelerley soorten.</i>	641.
265.	S. Janskruid. <i>derienderley soorten.</i>	645.
266.	Bilsenkruyd. <i>agderley soorten.</i>	648.
267.	Hypecoon. <i>tweederley soorten.</i>	651.
268.	Ylop. <i>ziederley soorten.</i>	652.
269.	Jacca. <i>twaaftderley soorten.</i>	653.
270.	Steebe. <i>tweederley soorten.</i>	656.
271.	Serratula. <i>tweederley soorten.</i>	656.
272.	S. Jacobskruyd. <i>vierderley soorten.</i>	658.
273.	Kers. <i>elfderley soorten.</i>	660.
274.	Wilde Kers. <i>vijsderley soorten.</i>	662.
275.	Juca uyt America. <i>vierderley soorten.</i>	663.
276.	Gengebar.	665.
277.	Jobs Traanen.	666.
278.	Anijskruyd uyt America.	667.
279.	Alpergie. <i>tweederley soorten.</i>	669.
280.	Erinus van Dioscorides.	672.
281.	Stekende Kaarden uyt America.	673.
282.	Roomsch Neetelkruyd <i>tweederley soorten.</i>	674.
283.	Verkeerd Neetelkruyd. <i>agderley soorten.</i>	675.
284.	Knawel.	677.
285.	Muerbloem. <i>driederley soorten.</i>	677.
286.	Stok-violier. <i>derienderley soorten.</i>	679.
287.	Zomerzotte. <i>vierderley soorten.</i>	681.
288.	Salade. <i>ziederley soorten.</i>	682.
289.	Haazepoot. <i>vijsderley soorten.</i>	684.
290.	Lathyrus. <i>tienderley soorten.</i>	685.
291.	Steen-leeverkruyd. <i>tweederley soorten.</i>	686.
292.	Damaftbloem. <i>agderley soorten.</i>	686.
293.	Lampfana.	689.
294.	Patich. <i>zeventienderley soorten.</i>	689.

	Oprechte ronde Rhabarbar.	692.
	Rhabarbar met gefronfte Bladeren.	693.
	Langgebladerde wollige Patich uyt China; of oprechte Rhabarbar van Matthiolus.	694.
295.	Scorbutus- of Blaauwchuytskruyd; anders, oprechte Britannica der Oude Vrieten.	699.
296.	Virginianfche Patich, of Americaanfche Bri- tannica.	703.
298.	Bulpathum van Plinius.	704.
299.	Gemeen kleyn Rhondder, of Patich.	705.
300.	Patich met een knobbelwortel uyt America.	706.
301.	Lavendel. <i>vierderley soorten.</i>	707.
302.	Tongblad. <i>tweederley soorten.</i>	708.
303.	Limonium. <i>vijsderley soorten.</i>	709.
304.	Lavas.	712.
305.	Windend Paerdshoefzyer.	713.
306.	Lelie. <i>agtienderley soorten.</i>	715.
307.	Maybloem. <i>vierderley soorten.</i>	716.
308.	Vlaskruyd. <i>ziederley soorten.</i>	717.
309.	Wild Vlaskruyd. <i>veertienderley soorten.</i>	719.
310.	Paerlekruyd. <i>drie onderscheydene soorten.</i>	722.
311.	Zeevengetijdenkruyd <i>tienderley soorten.</i>	722.
312.	Malloten. <i>zevenderley soorten.</i>	725.
313.	Kleyn Maankruyd. <i>twee veranderlijke soorten.</i>	726.
314.	Maankruyd der Chymiften.	727.
315.	Vijgeboom. <i>ziederley soorten.</i>	729.
316.	Wouwe. <i>tweederley soorten.</i>	730.
317.	Hoppe. <i>tweederley soorten.</i>	731.
318.	Pepper. <i>vierderley soorten.</i>	732.
319.	Jenette. <i>vijsderley soorten.</i>	733.
320.	Majoraan. <i>vijs onderscheydene soorten.</i>	736.
321.	Thymiaan. <i>ziederley soorten.</i>	737.
322.	Poleye. <i>vierderley soorten.</i>	739.
323.	Orege. <i>vijsderley soorten.</i>	740.
324.	Bock-orege. <i>drie veranderlijke soorten.</i>	742.
325.	Vederik. <i>veertienderley soorten.</i>	743.
326.	Dolappel. <i>tweederley soorten.</i>	745.
327.	Goudenappel. <i>vier bijzondere soorten.</i>	745.
328.	Nagtfchade. <i>derienderley soorten.</i>	746.
329.	Mandragora. <i>tweederley soorten.</i>	750.
330.	Berg-Slangenkruid.	751.
331.	Marum. <i>tweederley soorten.</i>	753.
332.	Malrove. <i>zevenderley soorten.</i>	755.
333.	Moederkruyd. <i>ziederley soorten.</i>	756.
334.	Paerdsbloem. <i>twee bijzondere soorten.</i>	757.
335.	Nigelle. <i>tien veranderlijke soorten.</i>	758.
336.	Koomroos.	759.
337.	Bingelkruyd. <i>drie verscheydene soorten.</i>	759.
338.	Melisse. <i>agt bijzondere soorten.</i>	760.
339.	Mechoacan. <i>twee onderscheydene soorten.</i>	763.
340.	Beetwortel. <i>twee veranderlijke soorten.</i>	764.
341.	Geers, of Giest <i>drie verscheydene soorten.</i>	765.
342.	Duyzendblad. <i>neegenderley soorten.</i>	766.
343.	Ruyterskruyd.	767.
344.	Drieblad. <i>viereëntwintigderley soorten.</i>	768.
345.	Bruynrood Vierhld.	771.
346.	Aardbezien. <i>vijsderley soorten.</i>	772.
347.	Mofch, of Mos. <i>vijsderley soorten.</i>	773.
348.	Muscari. <i>driederley soorten.</i>	774.
349.	Cameline. <i>vijsderley soorten.</i>	774.
350.	Kraakebezien. <i>tweederley soorten.</i>	775.
351.	Penningskruyd. <i>driederley soorten.</i>	776.
352.	Narcisse. <i>drieëntwintig soorten; doch maar alleen eenige voorgefeld.</i>	777.
353.	Plompe. <i>vierderley soorten.</i>	780.
354.	Velfalade.	781.
355.	Valeriaan. <i>veertienderley soorten.</i>	781.
356.	Yzerkruyd. <i>zevenderley soorten.</i>	784.
357.	Stalkruyd. <i>elfderley soorten.</i>	788.
358.	Haanekammetjens. <i>driederley soorten.</i>	790.
359.	Groote Krok. <i>vierderley soorten.</i>	791.
360.	Aardangel.	791.
361.	Waternoot.	792.
362.	Speerkruyd.	793.

363. Win-

BLAD-WYZER van de HOOFDSTUKKEN.

363. Wintergroen. <i>driederley soorten.</i>	794.	414. Self. <i>dertienderley soorten.</i>	857.
364. Veld-juyn. <i>dertienderley soorten.</i>	795.	415. Sanikel. <i>twederley soorten.</i>	860.
365. Vogelvoet. <i>driederley soorten.</i>	796.	416. Kunneke. <i>drie onderscheydene soorten.</i>	860.
366. Ruis.	797.	417. Steenbreck. <i>drie veranderlijke soorten.</i>	862.
367. Panikkoom. <i>twederley soorten.</i>	798.	418. Scabiose. <i>zeitienderley soorten.</i>	863.
368. Peonie. <i>tienderley soorten.</i>	798.	419. Duyvelsbeet. <i>twederley soorten.</i>	865.
369. Panax. <i>vijsderley soorten.</i>	800.	420. Naaldekervel. <i>twederley soorten.</i>	866.
370. Mankop. <i>weederley soorten.</i>	801.	421. Scorpioenstaart. &c. <i>zeiderley soorten.</i>	867.
371. Passierinc. <i>driederley soorten.</i>	803.	422. Adderskruid. <i>driederley soorten.</i>	868.
372. Glaskruid. <i>vierderley soorten.</i>	804.	423. Groot Speenkruid. <i>negenderley soorten.</i>	869.
373. Paronychia. <i>driederley soorten.</i>	806.	424. Bijlenskruid. <i>zeiderley soorten.</i>	871.
374. Vijfvingerkruid. <i>tienderley soorten.</i>	807.	425. Booterbloem. <i>twaaifderley soorten.</i>	872.
375. Deurwas. <i>vijsderley soorten.</i>	809.	426. Kruyswortel. <i>vierderley soorten.</i>	876.
376. Petzenkruid. <i>vierderley soorten.</i>	811.	427. Wilde Thymus. <i>drie onderscheydene soorten.</i>	877.
377. Varkensvenkel. <i>twederley soorten.</i>	812.	428. Sefamum. <i>twederley soorten.</i>	878.
378. Zeevenkel. <i>twederley soorten.</i>	813.	429. Sefamoides. <i>twederley soorten.</i>	879.
379. Phalangium. <i>zes veranderlijke soorten.</i>	814.	430. Sefel. <i>elfderley soorten.</i>	880.
380. Mysoor. <i>driederley soorten.</i>	815.	431. Zuykerwortel.	882.
381. Lecuwenblad. <i> twee bijzondere soorten.</i>	816.	432. Sifyrinchium.	883.
382. Turkfche Boonen. <i>veele soorten; doch maar vijsderley hier voorgesteld.</i>	818.	433. Water-eppe. <i>twederley soorten.</i>	883.
383. Canaryzaad.	819.	434. Geldkruid. <i>negenderley soorten.</i>	884.
384. Myzenkoom. <i> twee bijzondere soorten.</i>	820.	435. Hennip. <i>vier onderscheydene soorten.</i>	886.
385. Ydele Haver.	820.	436. Semontein.	888.
386. Philomos. <i>twederley soorten.</i>	820.	437. Steekende Winde. <i>vier veranderlijke soorten.</i>	888.
387. Pimpinel. <i> agt veranderlijke soorten.</i>	821.	438. Zeewinde. <i>driederley soorten.</i>	890.
388. Weegbree. <i>veele veranderlijke soorten; van welke hier twaaifderley worden voorgesteld.</i>	822.	439. Heydensch Wondkruid.	892.
389. Zee-erwtien.	824.	440. Hazensalade. <i>zeevenderley soorten.</i>	893.
390. Polium. <i> zes onderscheydene soorten.</i>	825.	441. Smyrnium van Candien.	894.
391. Kruysbloem. <i> agiderley soorten.</i>	826.	442. Fyckruid.	895.
392. Duyzendknop. <i> agiderley aardige soorten.</i>	828.	443. Stachyskruid. <i>driederley aardige soorten.</i>	895.
393. Salomons-zeegel <i> zes veranderlijke soorten.</i>	829.	444. Luyskruid.	896.
394. Fonteynkruid. <i>vijsderley soorten.</i>	831.	445. Stechaskruid. <i>vierderley soorten.</i>	897.
395. Ganzeric.	832.	446. Wormkruid. <i>drie onderscheydene soorten.</i>	899.
396. Vlookkruid. <i> twee bijzondere soorten.</i>	833.	447. Teucrium. <i>vierderley soorten.</i>	900.
397. Keukenkruid. <i>drie onderscheydene soorten.</i>	833.	448. Thapsia. <i> agiderley soorten.</i>	901.
398. Sleutelbloem. <i>meer dan tseftig schoone veranderlijke soorten van d' Auteurs aangeteeld, doch alleen zeertienderley der voornaamste hiervoorgesteld.</i>	835.	449. Thaktrum. <i>vijs onderscheydene soorten.</i>	904.
399. Longekruid. <i>vierderley soorten.</i>	839.	450. Tulpe. <i>meer dan 300. aardige soorten.</i>	904.
400. Wilde Dragon. <i>drie onderscheydene soorten.</i>	840.	451. Vreemde wilde Kers. <i> twintigderley soorten.</i>	911.
401. Berthram (Pyrethrum).	841.	452. Tasjenskruid. <i>twederley soorten.</i>	913.
402. Zeepruid. <i> twee bijzondere soorten.</i>	842.	453. Tormetil.	914.
403. Roozewortel. <i> twee veranderlijke soorten.</i>	844.	454. Boksdoom. <i> twee bijzondere soorten.</i>	915.
404. Radijs. <i> vier onderscheydene soorten.</i>	844.	455. Boksbard. <i>vijs veranderlijke soorten.</i>	916.
405. Peperwortel. <i>twederley soorten.</i>	846.	456. Starckruid.	917.
406. Rape. <i>vierderley soorten.</i>	848.	457. Americaanfche Tarwe.	918.
407. Zonnedaauw. <i>drie onderscheydene soorten.</i>	849.	458. Torckruid. <i> vier bijzondere soorten.</i>	919.
408. Wonderboom. <i>vijs veranderlijke soorten.</i>	850.	459. Zotsknodze <i> twee veranderlijke soorten.</i>	919.
409. Rhaponticum. <i> twee bijzondere soorten.</i>	852.	460. Vaccaria.	920.
410. Muysdoorn.	853.	461. Eerenprijs. <i>vijs bijzondere soorten.</i>	921.
411. Ruyte. <i>driederley soorten.</i>	854.	462. Wizen. <i>zeevenderley soorten.</i>	922.
412. Harmala uyt Syrien.	856.	463. Drie-verwige Violet. <i>zeeven veranderlijke soorten.</i>	923.
413. Serpentstong. <i>twederley soorten.</i>	857.	464. Maertfche Violet. <i>vijs onderscheydene soorten.</i>	924.
		465. Guldenroede. <i>vierderley soorten.</i>	926.
		466. Vliegenet. <i>twederley soorten.</i>	927.
		467. Geytenbaard. <i>twederley soorten.</i>	928.
		468. Duyzendblad met Bladeren van Duyzendblad.	929.

N A A M L Y S T

Van alle de

PRINTVERBEELDINGEN

D E R

P L A N T E N,

Zoo als de zelve vervolgens in dit Werk malkanderen volgen.

I. M alus Aurantia striis aureis distincta.	Pag. 8.	I. Clematis Americana flore Phoeniceo.	252.
II. Malus Aurantia striis argente variegata.	8.	I. Cardamomum majus arborescens.	256.
III. Malus Citria cornuta.	8.	II. Cardamomum arborescens minus.	256.
Musa.	26.	I. Ligustrum variegatum.	269.
Molus Cydonia fructu cornuto.	31.	I. Jalappa minor purpurea.	269.
Amygdalus nana.	34.	II. Abrotonum semina mont: Lust: Rorismarini folio.	270.
I. Acacia major.	51.	III. Abrotonum semina mont: Lust: alterum longiori folio.	272.
II. Acacia rotundifolia spinosissima.	53.	I. Absinthium longifolium Pentaphyllum.	273.
Acacia cornigera.	54.	II. Absinthium umbelliferum angustifolium.	275.
Acer Platanoides.	57.	Alcea vesicaria Ethiopica.	278.
Salix tenuifolia dentata.	75.	I. Acetosa vulgaris five Rumex Campferinus.	278.
Macerabor antiquorum.	83.	II. Acetosa Romana rotundifolia.	278.
I. Guajacum Patavinum majus.	95.	III. Acetosa Hispanica maxima.	278.
II. Guajacum minor.	95.	IV. Acetosa annua Italica.	278.
III. Guajacum verum majus.	96.	Lanceolata minima.	278.
IV. Guajacum minus verum. Sive lignum Sanctum.	97.	V. Acetosa minor lanceolata.	278.
Sumach arbor.	107.	VI. Acetosa vesicaria Mexicana:	278.
I. Sassafras arbor folio crenato.	109.	Napellus gloriosus.	281.
II. Sassafras arbor folio sculneo.	110.	Lingua cervina coronata.	286.
Thamarindus.	113.	I. Hemionitis crispa major.	287.
Canela arbor sylvestris.	120.	II. Hemionitis crispa media obtusifolia.	287.
Arbutus humilis Virginiana.	125.	III. Hemionitis crispa minor.	287.
Guanabano folio sculneo.	129.	Phyllites undulata.	287.
I. Myrtus latifolia Romana.	139.	IV. Filix dentata.	288.
II. Myrtus Boerica pumila latifolia.	139.	Polypodium fenibile.	289.
III. Myrtus flore pleno.	140.	I. Struthiofera.	292.
IV. Myrtus buxifolia.	140.	II. Ageratum ferulaceum.	293.
V. Myrtus Tarentina media.	140.	I. Eupatorium spicatum.	296.
VI. Myrtus Tarentina tenuifolia minima.	140.	II. Eupatorium bidens Americanum.	299.
VII. Myrtus laurifolia.	141.	Alchimilla pentaphylla.	309.
VIII. Myrtus tenuifolia fructu albo.	141.	I. Aloë mucronato folio Americana major.	309.
IX. Myrtus Citronata.	142.	II. Aloë ferrata major umbellifera.	314.
X. Myrtus perforata fructu albo.	158.	I. Aloë Americana minor.	314.
I. Buxus aurea major.	158.	II. Aloë purpurea lavis.	314.
Medius.	158.	III. Aloë serot.	314.
Minor.	158.	IV. Aloë vera vulgaris.	314.
II. Buxus Myrtifolia.	163.	V. Aloë vero colla spinosa.	316.
aurea striata.	164.	Malva arborescens Indica minor.	316.
I. Syringa Lutea.	164.	Angelica baccifera.	330.
II. Agrifolium auratum.	164.	I. Lacerpitium lucidum.	332.
III. Agrifolium non spinosum.	164.	II. Anthyllis vesicaria Hispanica.	333.
I. Cistus annuus angustifolius flore luteo punctato.	168.	III. Anthyllis Lunata.	335.
II. Cistus annuus supinus.	168.	Rubio minor Hispanica.	340.
III. Cistus laurifolius.	168.	Apocynum Syriacum latifolium flore glomerato.	346.
IV. Cistus minor rosmarini-folius.	168.	I. Apocynum Virginianum.	348.
Colutea vesicaria Ethiopica.	175.	II. Apocynum Americanum. Asclepiadeum.	348.
Geniella spinosa flore spicato.	179.	Glans terrestris Americana.	349.
Oxyacantha five spina alba flore pleno.	185.	I. Arundo Americana striata.	367.
Malva Chincensis rosea arborescens.	192.	II. Arundo saccharifera.	368.
Spiza Theophrasti.	203.	I. Astragalus triangularis.	376.
Spinachia frutescens Americana.	205.	II. Astragalus Alpina.	377.
Phyllites argentea.	210.	I. Bilitum Americanum.	380.
Angustifolia minor.	213.	II. Auricula urti borraginoides.	382.
Alcanna major latifolia dentata.	215.	Bellis spinosa Cretica.	390.
I. Barba Jovis antiquorum.	215.	I. Verbaicum Salivæ folio arborescens flore luteo.	398.
II. Barba Jovis recentiorum.	215.	I. Borrago verrucosa minor.	404.
Chamae Mespilus Alpina.	217.	II. Borrago semper virens major.	405.
I. Jasinium semper virens Americanum.	224.	Botrys Mexicana odorata.	409.
II. Jasinium cœruleum Persicum tenuifolium.	226.	Asteroides.	416.
III. Jasinium Pallido cœruleum Persicum latifolium.	227.	I. Cattaria spicata cœrulea radice tuberosa.	425.
Indigofera rotundifolia.	229.	II. Menthastrum Virginianum organites fistulosum.	425.
Longifolia.	233.	Caltha palustris flore simplic.	436.
Coluteoides.	241.	Campanula pyramidalis minor.	437.
Vitis Virginiana foliis lacinatis.	247.	Viola mariana alba pleniflora.	441.
Vitis Canadensis.	247.	Palmaria.	444.
I. Rubus non spinosus major odoratus.	250.	Carduus ferox.	452.
II. Myrtopetalon.	250.	Eryngium cœruleum stellatum montis Libani.	455.
		Centaurium majus folio citrare.	465.
		I. Sedum majus arborescens radicabile	468.
		***** 2	

Naamlijst van alle de Printverbeeldingen.

II. Sedum minus subroscens.	469.	III. Lapparium horrense.	690.
III. Sedum crispum.	470.	IV. Lapparium vulgare minus.	690.
Chamaepitris major coerulea.	475.	V. Lapparium acutum.	690.
Sanamunda.	487.	VI. Lapparium longifolium crispum.	690.
I. Ananas.	493.	VII. Lapparium undulatum.	690.
II. Ananas sylvestris.	494.	VIII. Lapparium minus denatum.	690.
I. Convolvulus Hispanicus.	502.	IX. Lapparium vulgare rubrum terso folio.	690.
II. Convolvulus minor pentaphyllus.	504.	X. Lapparium planum paludosum.	690.
III. Convolvulus scissus flore coerulesco minimo.	504.	XI. Oxylopathum ruberolum Americanum.	690.
IV. Convolvulus Indicus pennarus.	505.	I. Lapparium sanguineum.	691.
V. Convolvulus non Convolvulus angustifolius.	505.	II. Rhabarbarum rotundifolium vernum.	691.
Scammonia Montpellierensium longifolia.	507.	III. Rhabarbarum rotundifolium fibratum.	691.
Genclifia.	518.	IV. Lapparium factum andeuorum.	694.
Cyanus odoratus Turcicus.	529.	V. Rhabarbarum longissimum five lapparium Chinesic longifolium.	694.
I. Cyclamen rotundifolium majus autumnale.	533.	Britannica antiquorum vera.	697.
II. Cyclamen Aleppicum flore purpureo odorato.	534.	I. Britannica Americana.	703.
III. Cyclamen Aethivum flore carneo.	534.	II. Bulbarum Plinii.	704.
IV. Cyclamen bipennium inodorum.	535.	Limonium elegans asplenideum.	710.
I. Cyclamen rotundifolium hyemale.	535.	Lilacis angustifolia flore coerulesco amplo.	720.
II. Bipennium flore albo.	535.	Lilacis, Valeriana trifolia.	720.
III. Cyclamen bipennium flore carneo.	535.	I. Lunaria Chymitarum.	726. & 728.
IV. Cyclamen Aethivum Aemoneis effigie radicatum.	536.	Borritis major ramosa.	730.
V. Cyclamen vernum album odoratum majus.	536.	Lureola cannabinoideis Cretica.	730.
VI. Cyclamen vernum minus flore albo.	537.	Majorana origanitis.	736.
VII. Cyclamen vernum marmoreum flore albo odorato.	537.	Lysimachia spicata purpurea, folio subrotundo, ocynti facie.	743.
I. Digitalis Virginiana angustifolia spicata.	552.	Solanum spinulosissimum arboreum Aethiopicum.	748.
II. Donicum Americanum.	553.	Sideron, five Serpennaria mirabilis montana.	751.
III. Dorycnium Dioecoris.	555.	Marrubium majus tomentosum.	755.
II. Solanum lignosum variegatum.	557.	Melanthium flore pleno folioso.	758.
Opuntia major angustifolia.	571.	I. Melissa variegata.	761.
I. Flos Africanus flore pleno fistuloso.	580.	II. Melissa laevis Molucana.	761.
II. Flos Cardinalis.	582.	III. Mechoacanna vera fava.	763.
I. Clematis passiflora trifolia flore purpureo.	584.	IV. Mechoacanna sylvestris.	763.
II. Clematis passiflora hederacea flore luteo.	585.	I. Trifolium spicatum Americanum.	769.
III. Clematis passiflora trifolia flore roseo.	585.	II. Trifolium filigatum.	769.
I. Clematis passiflora Pennsylvanica flore coerulesco punctato.	587.	Nymphaea Americana.	776.
II. Clematis passiflora flore campanulata.	587.	I. Valeriana capitata.	782.
III. Clematis passiflora Pennsylvanica angustifolia.	587.	II. Valeriana folio schrophulariz.	783.
I. Geranium ludicum nocte odoratum.	603.	III. Verbena maxima urticae folio spicata.	784.
II. Geranium malvaticum odoratum Indicum.	603.	IV. Verbena boryoides major Canadensis.	784.
III. Geranium Indicum rennifolium.	604.	Parietaria minor ocyntifolia.	804.
Glycyrrhiza Americana.	610.	Parietaria palustris.	805.
I. Gnaphalium Americanum angustifolium.	614.	I. Phalangium Virginianum.	814.
II. Gnaphalium Americanum minus flore rubro.	614.	II. Leonopetalon capitatum Americanum.	816.
III. Gnaphalium Americanum flore luteo magno.	614.	Pisum maritimum peipetum.	825.
IV. Gramen plumum.	617.	Polygonum Argenteum laetifolium.	830.
II. Gramen Matium majus.	617.	Angustifolium.	839.
Portulaca Aethiopica.	620.	Rotundifolium.	839.
Batata purgativa.	625.	I. Pulmonaria maculosa maxima.	839.
I. Herba viva repens.	631.	II. Pulmonaria maculosa hispida.	841.
II. Herba viva chinensis arborecens.	631.	Ricinus Americanus major rubicundus.	845.
I. Homium Boerhaave coronatum rubrum.	637.	I. Salvia marmorea.	845.
II. Homium Indicum majus.	637.	II. Salvia lucra variegata.	845.
Hypericum arborecens.	646.	III. Salvia angustifolia Cretica.	870.
Androsenium non baciferum.	647.	Scrophularia Sambuci folio.	878.
Jacea laciniata Gallica Monrana.	654.	Sesamum Persicum trilobatum foetidum.	881.
Jacea candida Ragulina.	655.	Seseli Aethiopicum Herba.	884.
Dipsacus spinosus Americanus.	673.	Sideritis spicata foetida.	898.
I. Viola matronalis flore albo & purpureo pleno variegata.	688.	Szechas citrina.	903.
II. Lappatum vulgare album folio subrotundo.	690.	Thapsia major laetifolia.	903.

B E R I C H T.

Deze Naamlijst, zoo wel tot gerief des Binders, als des Lezers hier gesteld, wijst den eersten aan, dat alle de Plaatjes met getallen voor aan, die aan malkander gedrukt zijn, aan en bij malkander moeten blijven, en zoo, of tusschen of in de Caternen worden geplaatst, schoon men de zelve daarom twee of meermaalen naajen moet: dus zal men veel plakken en strooken voorkomen.

NAUW-

N A U W K E U R I G E
B E S C H R Y V I N G
D E R
G E W A S S E N ,
A L S
B O O M E N , H E E S T E R S , K R U Y D E N ,
B L O E M E N .
E E R S T E B O E K ;
van de
B O O M E N .

I H O O F D S T U K .
A P P E L B O O M .

Naam bij
verschrei-
dene Vol-
keren.

Veeleley
soorten.

Ongeme-
ne Appel-
boom.

Genoemd
Malus pu-

DEZE Boom is onder ons elk ge-
noeg bekend : In 't Latijn ge-
noemd MALUS, of POMUS :
In 't Hoogduitsch APPEL-
BAUM : In 't Fransch POM-
MIER : In 't Italiaansch PO-
MARE.

Men vind' er meenigerley Soor-
ten van ; voornamentlijk in dee-
ze koude Landen , welke de heete Gewesten hier in
verre te boven gaan : gelijk dezelve daar teegens met
hare Oranjes, Citroenen, Vrijen, Amandelen, en meer
diergelijke boom-vruchten de onse overtreffen : Op
dat alzoo allerweegen bekend wierd de noyt genoeg
geprezene goedertierenheid des Heeren ; die ieder Land
na zijnen aart overvloediglijk voorziet van zulke Gewas-
ten , als de menschen noodwendig of dienstig zijn.
Wij achten derhalven onnodig , van al de verschey-
denheden der Appelboomen in 't bijzonder te hande-
len : Alleenlijk zal ik wat wijdlopig spreken van eene
Soort , wegens zijne ongemeenheid , welke zeedert
vijftien jaren mijne zorge onderworpen is geweest :
Dezelve word geheeten *Malus pumila flore carens* ; of,
lage Appelboom zonder Bloeyzel ; en met recht : want

ieder jaar geeft hij , gelijk andere Boomen , vrucht uyt
zijn Knop , doch zonder Bloem : welke Vrucht in
't begin van *Augustus* zijne volkomene rijpheyd heeft ;
is zerp van smaak , en gemeenlijk zonder eenige kor-
len. De Boom groeyd niet boven zes , zeeven of agt
voeten hoog , gelijk de *Splieteling* , of *S. Jans-ap-
pelboom* : Krijgt in *April* op elk nieuwlücks-uitgeko-
men vruchte vijf groene bladertjens ; welke daar na,
als de vrucht grooter werd , verminderen. De Vrucht
zelfs is kleyn ; niet geheel rond , maar hoekig ; korr,
en dikachtig : in 't eerst donker-groen-verwig ; maar
daar na trekkende na 't geel , of bleel-groen.

Deze Boom bemind een goede gemeste grond.
Indien dezelve kleyig of zandig is , moet ze , drie
voeten in 't rond , met oude Koemist en goede aarde,
ter dege door malkander gemengd , getempert ; daer
na de Boom , met d'afneemende Maan in *Novem-
ber* , of in 't begin van *Maert* , 's voormiddags geplant,
en dikmaal met water begoten werden : Want hij
begeerd van naturen een vochtige plaats , veel reegen,
en genoegsame vettigheyd : wil ook geerne nu en dan
menschen-water op zijn wortel hebben ; inzonder-
heid als hij eenige jaren gestaan heeft , en wel gewor-
teld is ; vermits hij daar door zeer verquikt werd ,
ook bevrijd blijft van Mieren en ander Ongediert , na-
deelig voor 't bloeyzel. Door sterke winden , of stren-
ge vorst in de winter , werd hij niet ligtelijk bescha-
digd. Met een afgaande Maan in *Februarius* moeyd

*mila flore
carens* ;
of , lage
Appel-
boom zon-
der bloey-
zel.

Berijgt van
de quacking
deezes
booms.

Snoeyings-
tijd.
men

men zijne doode en overvloedige takken: doch indien 't vriedt, of dat men noch vrees voor vorst heeft, welke de nieuwlijks-gefnocde boomen zeer hinderlijk is, kan men tot in de *Maert* wachten; ook wel tot *April*. Want 't is de boomen niet schadelijk, al werden ze in haar bloeyen gefnocyd: Inzonderheyd wanneer 't geschied als de Maan in de * Steenbok, Jonk-vrouw, of Stier is; dewijl men bevindt, dat deeze de bequaamste Teekenen des Heemels tot dit werk zijn.

Aanmer-
king, op
den tijd
der fnoey-
ing van
alle boo-
men.

Hier staat te weten, dat men alle Boomen, of Heefte-
ren, welke men geerne wel zag groeyen, moet
fnoeyen met een wassende Maan, als ze vol zap zijn.
Hoe voller Maan, hoe meer vocht in den boom.
Maar begeert men, dat ze niet te haastig, of te veel lot
zullen schieten, dan moet men dezelve fnoeyen met
een afgaande Maan, wanneer ze geen zap hebben,
maar droog werden gezien.

Wanneer
deeze
Boom de
beste
Vruchten
heeft.

De beste Appelen dezes Booms heeft men in een
vochtige Somer en droogen Herft; of in een gema-
tigd *Sajfen*, wanneer 't niet te veel reegend, noch niet te
zeer droogd. Want bij een al te drooge of al te vochte-
ge jaartijd konnen deeze vruchten niet lang duren,
maar verrotten haast, vermits ze zoo door te veel als
door te weynig vocht in hare natuur werden gekrenkt,
en te veel of te weynig voedsel genieten. Wil men de
geheele winter over deeze Appelen goed houden, zon-
der verrotting, zoo plukke men die af met de hand,
in de maanden *September* en *October*, met een volle
Maan, en droog weér: een dag of twee daar na wrijve men
ze sterk af, met een schoone drooge doek: dan legge
men ze op een drooge, luchtige plaats, na 't Noorden
toe: alderbest is 't op hout, of planken, niet op mal-
kander: men roere ze zoo weynig als geschieden kan,
en beware ze wel voor de vorst: zoo zullen ze lang
goed blijven, en de geheele winter over duren, daar
ander gewoon zijn haast te verderven.

Zuure Pa-
radijzen
goed te be-
waren.

De zuure *Paradijzen*, een Zomer-vrucht, en meer
andere, kan men op deeze wijze, tot aan Nieuw-jaar
toe, bequaamelijk bewaren: doch men moet haar stil
laten leggen. Want hare zeer dunne en teedere schel,
gelijk 't vlies van een ey, kan niet gedooogen, dat men
ze handele, of terfcond trekken ze vol rimpelen, en
verliezen haar aangename verwe. Indien de kamer,
of andere plaats, daar de vruchten dezes Booms wen-
den gelegd, vensteren heeft, mogen ze wel in 't eerst,
bij goed en stil Weér, een uur twee of drie, midden op
den dag, werden open gezet; maar daar na niet meer:
ook bij tijds teegens den avond weér gefloten worden.

Driederley
wijzen,

De Boom zelis kan men op driederley wijzen ver-
meernigvuldigen. *Eerst*, door de konst van *Inenten*:
ten *anderen*, door 't *Zayen*, of in de aarde steeken
der korden: ten *derden*, door *Inoculeren*. Wij zul-
len van elk in 't bijzonder handelen.

om altijd
vruchtbare
boomen
aan te wia-
nen.

Neem Enten van een Appelboom, die alreeds
vrucht heeft gedragen, en nu vol bloesem zal komen,
't welk men ligtelijk kan zien aan de knoppen; snij die
af in *Februarius*, een weynig voor nieuwe Maan, en
steek ze in de grond: Ent haar dan bij wassende Maan,
voor 't eerste Quartier in *Maert*, op een Wilde Appel-
stam; en gij zult 'er een altijd-weldragende Boom van
bekomen. Deeze Enten moet men nemen van dikke
takken uyt den top of 't midden des Booms, staande
na 't Zuyden; welke, als meest van de Zon beschee-
nen, vol kracht zijn, en meer warmte bij haar heb-
ben, als de onderfle, of die zich na 't Noorden verro-
nen, welke gemeenlijk week zijn, en daarom zoo veel
te onbequaamer tot de *Inenting*. Indien gij de Enten snijdt
van een jongen boom, die noch geen vruchten heeft
voortgebracht; of van een oude, welke ter tijd als gij
de Enten daar af neemt, geen bloesem-knoppen heeft,
en dezelve out, zoo zult gij een boom winnen, die
noyt voldagen zal: maar indien men deeze Enten
steekt op een Boom, of Tak des felven, die nu vol
bloeyzel zal komen, zal ze meerder vruchten geeven;

Eerst, door
inenting;

* *Capricornus*, *Virgo*, en *Taurus*.

want de onvruchtbaarheid, of krageloosheyd, daar
de boom in staat, ten tijde als de Enten daar van ge-
fneeden worden, zal verbeteren door de drijving der
vruchtbare kragt des Booms, daar de Enten op gezet
wordt.

Voorts, neem Enten, in *Februarius*, gelijk alreeds
gezegd is, afgeheeden: leg ze onder de aarde, ontrent
zoo diep als de lengte van een hand, of een weynig
minder; zoo konnen ze lang goed blijven. Van deeze
zult gij konnen steeken, niet alleen in *Maert* of *April*,
maar ook in *May*, en zelfs in *Junius*: want de boom,
dan in meer kragt, bewaard door zijn natuurlijk zap
de Enten veel bequaamer, en doet haar beter beklijven,
als of ze in de maand *Maert* daar op waren gezet geweest.

Men moet ook deeze, en alle andere Enten, wan-
neer ze beginnen te schieten, niet meer als eene knop
laten behouden, en al de andere met de vinger zachtjes
af tooten: zoo zullen ze veel sterker opwassen, en een
beter Boom geeven.

Men ent ook wel met een wassende Maan (waar
van hier boven is gesproken) in 't laatste van *Augustus*,
of 't begin van *September*, wanneer de boomen stil
staan, en niet meer schieten: dit kan zoo wel dan ge-
schieden, als in *Maert*, wijl de Boomen ter dier tijd
noch haar zap hebben: maar later zal 't niet beklijven;
vermits in 't laatste van *September* 't zap meereendel
weer na de wortel keert. Doch in dit geval moet men
niet nemen van 't hout, dien zelven zomer gescho-
ten, als noch te weck en te teer; maar onder van 't
enjarig hout, 't welk in de kloof werd gezet, zulker
wijls, dat het boven noch een weynig van 't nieuwe
behoud: dan gelukt het dikmal en loopt vroeg in 't
Voorjaar met de andere uyt, inzonderheyd als 'er geen
al te felle winter op volgt.

Indien men een Enten wil zetten op een dikke tak, En wat is
of fram, zoo moet men een weynig groen hout van
dezelve Boom, waar op men enten wil, in de kloof
steeken. Hier op diend men wel acht te nemen: want
dit hout van dezelve aart zijnde, loopt of groeyd veel
beeter toe: ook werd de Enten niet zoo zeer door de
kracht des houts gedrukt, waar doorze lichtelijk haar
zap verliezen, en sterven zou.

't Is ook niet ongerijmd te houden, dat men een
dikke tak niet klove, maar de Enten tusschen 't hout
en de bast stecke; vermits zommige, 't andere niet ver-
dragen konnende, daar door verfterven. Bequaamelijk
kan dit geschieden in *April* of *May*, door de Enten,
welke in de aarde zijn gelegd; want dan scheyd zich de
bast ligtelijk en gevoeglijk van 't hout af.

Boven dit, wil iemand door *Inenting* een goede, om ystte
vaste Boom bekomen, die snijde zijne Enten, niet meer
dan drie, of ten hoogften vier knoppen lang, een lid
van een vinger, of zomtijds wat langer (na dat de
Boom, op welke de *inenting* zal geschieden, dik of
dun is) aan beyde zijden, regt teegens over malkan-
der, de bast af, tot in 't hout, zoo dat ze onder spits
toe loope, en stecke ze dan in de kloof: niet zul-
ker wijls, dat beyde de basten, die van de Enten en
des Booms, met den anderen van buyten net over-
een komen, maar zoo verre inwaarts, dat de buy-
tenste bast der Enten met de binnenste bast des Booms
naast aan 't hout gelijk staan: zoo zal de Enten die te
eerder, beeter en sterker vatten, vermits ze dan veel
bequaamer 't zap na zich trekt, 't welk zich onthoud
tusschen de binnenste bast en 't hout: ook waft dan
de Enten inwaarts, loopt ras, effen en sterk over: schiet
daarenboven dus opwaarts tot een vaste en schoone
Boom.

Hier teegens, indien men de Enten zoodanig zet, dat
beyde de buytenste basten overeenkomen, zoo zal ze
niet alleen te zwaarder vatten, maar ook op verre na
zoo wel niet toegroeyen: waft ook dan gemeenlijk
uytwaarts, 't welk een groote misfand veroorzaakt:
en meereendel blijft de boom zwak: werd daarenbo-
ven

op wat
voor een
wijze

daar ou-
tent moet
gehandeld
worden;

te vermij-
den staat,

om ystte
en schoone
boomen te
mogen krij-
gen:

met de
verfchey-
dene wij-
zen der in-
enting.

ven door sterke winden ligtlijk gebroken, of uyt zijne aangegroeyde plaats van boven neer geworpen. Is derhalven niet ondienstig, dat men zulke beklifde *Enten* op 't tweede jaar ter helft toe weer afsnijdt, en de nieuwljks-uytgeschotene *Loten* aan een neevens-gefelde stok vast bind, zoo werden ze vaster, onder dikket, en lijden naderhand te minder gevaar.

Daerenboven flaet den Lezer noch te weten, wanneer hij een Tak wil inleggen, of laten Zuygen, dat hij dezelve (meer dan een vinger-lid lang, aan beyde zijden de baft tot in 't hout fluyns afgefceeden, zoo dat de fmalte tijde in de kloof des Booms come te leggen) boven inwaarts moet drukken; zulker wijs, dat de buytenfte baft van den tak met de binnenfte baft van de flam, waar in ze zal groeyen, wel overeenkomt. Doch onder moet men regt in 't tegendelen, te weten, de buytenfte baft van de tak moet overeenkomen met de yuterfte baft van de flam; vermits ze dus onder alderleef vatten, en dan boven ook bequamer overlopen, voortfchieten, en eindelijk inwaarts groeyen.

Boomwin- Wij komen tot de *tweede wijs*, om vruchtbare
ning. Boomen te teelen doot *Korten*, of *gezayd Zaad*.

door
 Zeyngs,
 of, om
 van Kor-
 dan vrucht-
 dragende
 Boomen
 te beko-
 men.

Nectn eene der schoonste en grootste Appelen, met
 de hand afgeplukt, met volle Maan, niet al te tijd
 bewaarze, tot dat de Maan weer vol word; neem'er
 dan de korlen uyt, laatze wind-droog worden; en
 verzorgze wel tegens de vorst, tot op de aanflaande
 Maert: steek ze dan, ruym een voet van malkander,
 een vingerbreed diep in een goede grond, vijf of zes

Om ongemeen-
schoone
vruchten
te krijgen.

Heeft iemand lust, om ongemeen-goede, groote en schoone vruchten te hebben, die zette een goede *Ente* op deze van zaad voortgekome en van de heert-wortel beroefde *Appel-stammerjen* (want een Boom, geent of gezoogen, op zijnen cygenen aart, is vette de beste) zoo zal hij klaarlijk kunnen bemerken, en met verwondering aanschouwen een zonderlinge *konst der Natuur*, dus lang verborgen geweest door der menschen traagheid.

Middel, Daatenboven kan men ieder jaar zijne Boomen overvloedig met vruchten beladen zien, indien men met dezelve handelt op de volgende wijze.

Om elk jaar over-
vloedige Doe jaarlijks in 't laatste van *November* de aarde rondom al de dikste en bovenste wortelen weg, zoo dat ze ter lengte van drie, vier, of vijf voeten komen

bloot te leggen : schraabe en zuiverde dan den wey- vruchten
niet rondom; dit zal zeer verrijflichen : Laet deze vruchten ie beelden
bloot leggen tot in 't begin of den halven dei Maand
Februarius, na gelegenheyt van de tijd, op dat ze
wel hard bevriezen : dek ze dan geheelijk weer toe,
met loutere, wel kleyn-gewrevene enjanje Koenijn,
dan daar een duymbreed hoogte kleyn-gemaakte
aarde gefroid, zoo zult gij jaarlijks genoegeame
vruchten genieten, waar teegens u Gebuur, of
andere, welke dit niet in acht neemmen, weynige, of
geene zullen zien.

Wat nu, ten *derden*, beland de Boom-aanwinning *Tijd der Inoculatie.*
door *Inoculatie*, dezelve gefchied op jongs-gefhinten Takken, enjarige Lotten, of jonge Stammtijten, in 't laafte van *Julus*. Dit aangegaan zijnde, moet men ze in 't volgende Voorjaar, wanneeze beginnen uit te walfen, een vingerbreet boven de hoogte *Oculatie* (welke gemeenlijk een handbreet boven malkander werden gezet) afnijden, en geen andere uytloopenzelen daar aan laten. Deze *Oculanten* moeten niet alleen van voldragende Boomen genomen, maar ook voor de hitte der Zon gedeekt werden, op dat ze niet mogten verdorren.

Eyndelyk, wil iemand deeze Boom, en ook alle andere, wanneer ze bloeyen, bewaren voor de zwarte *Pluigen*, en *Rupzen*, welke door dezelve in de Bloesfem komen, die neeme een hand vol *Wijnruyt*, een hand vol *Aflem*, en een hand vol oprechte *Virginiaanfche Tabak* te zamen, of van de gemelde *Tabak* alleen een of twee handen vol, na zijn gelegte: koke alles met kalkander, of de *Tabak* alleen, in een paar emmers regenwater, of een weynig minder, gedaan in een keetel, een kleyn half uur lang: giete het dan door een doek, en besprenge daar mee zijn Boom, wanneer hij in 't bloeyen staat, twee of driemaal; zoo zullen al de *Rupzen* herten, de zwarte *Pluigen* fraks daar af vallen, en noyt weer daar op komen; ja, dezelve mijden als de peft. Op deeze wyze kan men vele vruchten winnen met geringe moeite: welke anders door dit ongediert zeer befchadigt, en in hate geboorte-plaats, de Bloesfem, verteerd werden.

Indien ook iemand vreeft, dat zijne Boomen, in Voor de
haar Bloeyzel staande, bij een koude lucht misfichien Nagtjip,
van een Nagtjip zouden mogen overvallen werden, die als de Boo-
begiet ieder avonds, zoo lang t'bloeyen duurd, men bloeyen.
wortelen met water: zeer zelden zal dan de Rijp de
Boomen befchadigen; vermits der zelfve zep zeer ver-
meerdert, en zij en grooter kracht bekomen, de-
halven de rijpende nacht-koude dies te beeter zonder
nadel kunnen weerftaan.

K R A C H T E N.

DE Bladeren en Bloemen der Appelboomen zijn verkoelende, en een weynigte zamen ttekkende van aart: Mogen derhalven zeer dienstig gebruykt worden tot *varfsehe Wonden, hitzige Geswellen,* en diergelijke toevallen, daar op gelegd, om de brand der zelve wech te neemen.

Voor Wonden, Geswellen, Disgor.

l. 1. c. 162.

Gedistilleert water van *Appelbloessem* verdrijft de *Plekken*; *Plekken*, *Puyſten* en *roodheyd des Aangezigts*; als *Puyſten*.
men 't zelve een tijd lang 's avonds en 's morgens daar *Tabern.*
meê wachtt. *l. 3. c. 50.*

*De Appelen zelfs, rauw gegeten, 't zij dan Zuur Schiedel-
 of Zoet, geeven aan 't ligchaam niet veel voedsel, we-
 gens hare koude, vochtge, en een weynig te zamen-
 trekkende aard: die echter minder in de zoete als in de
 zuur werd gevonden: veroorzaken dethalven vele vin-
 den, opbloszingen, en pijnlykheden des Ligchaams:
 verzwakken de geheugenis: zijn schadelijk de Zenuw-
 achtige Deelen: desgelijks de geene, die met 't Gra-
 vel of een koude Maag zijn geoude: Moeren om*

A 2

den

Waar op
in de Zuy-
ging staat
te letten.

Boomwin
ning.
door
Zaying;
of, oin
van Kor-
len vrucht
dragende
Boomen
te beko-
men.

Wat met
een waf-
fende,
wat met
een af-
gaande
Maan moe-
gezayd
werden.

Afſnijding
der Hert-
wortel.

Om onge-
meen
fchoone
Vruchten
te krijgen

Middel-

Om elk
jaar over-
vloedige

Nut der
gezondte,
of geze-
dene.
Galen. l. 1.
de Alimen-
ta.

den, gebakken, gestoofd, of midden door gesne-
den, de klok- of kernhuizen wechgenomen, in deze
holen anijs, zuiker, wijn en boter gedaan, na dat
ze op den rooster gebraden zijn, of ook na de brading
daar over gestrooyt en gegoten, dan zijn ze dienftig
voor alle menschen, inzonderheid voor Zieke, of
die van een uytgestane ziekte weer beginnen te beete-
ren: want zij versfrischen de Maag, doen 't Water los-
sen, 't braken ophouden, verdrijven den Dorst in hit-
tige koortzen, maken een zachte Stoelgang, versterken
de geene die met slauwten zijn gequeld, en verbeteren
alle * zwartgallige vochten.

Centeen-
middelen
van Appel-
len.
Camerar.
in Math.
l. 1. c. 78.

De *zoete Appelen*, dus bereyd, ook 't *Zap* uyt de
zelve, of uyt *zuure* geparft, en met een weynig Saf-
raan ingenomen, zijn niet ondiensig de zulke, die
van vergiftige Dieren geboeten of gestoken zijn; ver-
oorzaken eenigzins Stoelgang; dooden, en drijven uyt
de Wormen; zijn zeer nut de geene, die zich van 't
Pleuris of Zijde-wee gequeld bevinden, 's morgens en
's avonds, twee of drie dagen achter een, gebruykt.
Appelschillen, rauw of gebraden, gedroogt, en op
een vyer-kool gelegd, verdrijven door haar geur en
damp een quade, zelfs pestilentielle lucht.

Oor-
worm.
Jo. Bauhin.
l. 1. tom 1.
fol. 25.

Indien 't quam te gebeuren, dat een Oorworm in
iemand's Oor ware gekropen, 't welk niet zonder ge-
vaar is, zoo houde hij een *halve zoete Appel* voor 't
Oor, zoo haalt de Worm de reuk daar van gewaar
word, zal hij uytkomen, en de Lijder dus van meer-
der ongelegenheid zich verlost vinden.

Vyerige
oogen.

Appelen met hare *korlen* in Water, Koeyen-of-Gey-
ten-melk tot een Brij gekookt, en op vyerige oogen
gelegd, neemt de roodheid en pijn wech. Heeft iemand
eenig gebrek aan de Longe, die neeme een goeden *Ap-
pel*, hool ze wat uyt, doe daar in een dragma Wic-
rook, brade ze dus in warme asch, en gebruyk ze,
zoo zal hij 't nut daar van gewaar worden.

Lobel. l. 2.
f. 196.
Afkeer
van Appel-
reuk.

Wilde Appelen zijn de slechte van alle, van natu-
ren t'zamengetrokken, en verstoppert 't ligchaam.

Liefheb-
bers van
Appelen.

Men vind menschen, welke de *reuk* van rauwe *Ap-
pelen* gantschelijk niet konnen verdragen: sommige
zoo haalt ze dezelve gewaar worden, vallen in onmagt
ter neer, andere bekomen groote hoofdpijn. In tee-
gendeel zijn'er, welke beyde in de reuk en smaak der
Appelen zoo een groot behagen vinden, dat ze de zel-
ve gedurig in haar dye-zakken bij haar dragen. Onder
deze is voortijds eenigzins eener der minste ge-
weest de Keyzer *Domitianus*, volgens 't geen de oude
Historien van hem getuygen; Zoo gantsch aangenam
was hem de smaak, dat hij dagelijks na de Avondmaal-
tijd, zonder iets van al 't ander Banket te proeven,
enkelij *Appelen* gebruykte, toenmaals binnen Romen
genoemd *Mala Martiana*, na een Dorp, gelegen in 't
gebergte van Italien, daar ze groeyden: Op de zelve
dronk hij slechts een Roemer Wijn, volgens 't ver-
haal van *C. Suetonius*. Desgelijks deed ook de Keyzer
Constantinus: Gedurig droeg hij *Appelen* bij zich,
en at ze zeer greegig.

Sueton. in
Domit.

II HOOFDSTUK.

ORANJEBOOM.

Namen
by ver-
seheyden
Volkeren.

Deze zeer schoone, gedurig-groenende en altijd vrugtdragende Boom werd
ook wel op 't Nederlandsch genoemd
ARANIE of ARANTIE-BOOM, na de
Griekse Stad *Arantia*, gelegen in
Achayen: In 't Latijn *MALUS ARAN-
TIA*, en wegens de goud-gele verve der vrucht, *AU-
RANTIA*: In 't Hoogduytisch *POMERANTZEN-BAUM*:
In 't Fransch *ORANGER*; en in 't Italiaansch *ARAN-
CIO*, en *ARANZO*.

*Malus
Aurantia*

Hier van zijn mij in haren aart bekeud veel schoone,
* *Melancholijke humuren.*

onderscheydene, en zienswaardige Soorten, al te zamen
van dezelve * Waarneeming en Queeking; waarom wij
ook den Leczeralleen deze weynige in 't algemeen zul-
len vertoonen: *Eerst*, de gemelde *ORANJEBOOM*.
Ten *anderen*, de *LIMOENBOOM*, dus genoemd op 't
Neederlandsch: In 't Latijn *MALUS LIMONIA*: In 't
Hoogduytisch *LIMONEN-BAUM*: In 't Fransch *LIMO-
NIER*, en in 't Italiaansch *CEDRONARO*. Ten *derden*,
de *CITROENBOOM* in onze Taal: In 't Latijn *MALUS
CITRIA*: In 't Hoogduytisch *CITRONEN-BAUM*: In
't Fransch *CITRONNIER*; en in 't Italiaansch *CEDRO*,
en *CITRONO*, ook *CEDRO ARBORE*: welke drie al
de andere soorten, van hoedanigen naam die ook zijn
mogen, en hoe zeer ze, zoo in vruchten als bladeren,
komen te veranderen, met recht in hare benoemingen
bessuyten; wyl ze werden bevonden te zijn van eenen
Aart en Eysgenfchap.

*Malus Li-
monia.*

*Malus
Citrus.*

Derhalven moeten ze ook al t'zamen na onse *Neder-
landsche*, desgelijks *Hoogduytische* * *Luchtftreek* * ge-
queekt en bediend werden, 't gehele jaar door, op
de volgende wijs: wait vermits ze van een teederen
aart zijn, zoo moctmen'er ook in deze koude Ge-
weften zeer naauw op letten.

Al't'zamen
van een
Queeking.

M A A R T.

Voor eerst is noodig, dat ze alle in deze Maand,
met een afneemende Maan, en met een gezuiverd van
hare verdorvene en overvloedige Takken, tot op 't lee-
ven afgenomen; met een weynig wafch bedekt; luch-
tig gemaakt; rondom boven in de Bak, daar de Boom
in staat, ontrent een halve voet van de flam, tot op
de Wortel ontbloot; de aarde wech gedaan, en ieder
jaar met nieuwe versche, terwijl ze binnens huys staan,
weer wel voorzien.

Wat in de
vase
van deze
Maand
daar on-
trent te
doen
staat.

Deze Aarde moet gemaakt worden uyt drie deelen
grof Zand, waar bij gantsch geen zoutigheid is; drie
deelen driejarige Schaapsmist; twee deelen twejarige
Paardemist; twee deelen eenjarige Hoenderdrek; drie
of vier deelen eenjarige Verkenismist; en zes deelen goe-
de sijne, of welgeweevene Veen-aarde, in den Herft
bereyd, en wel door malkander gearbeyd; die men
dan, gedurende de Winter, laat bevriezen; ondertus-
schen vier, vijf, of zesmaal om en om smijt, op dat ze
genoegzaam doorwerkt zijn mogt.

Hoe d'Aar-
de d'artoe
bereyd
moet wor-
den.

Met deze Aarde werden niet alleen jaarlijks de Bo-
men op nieuws voorzien, maar ook daar in geplant;
vermits ze in dezelve weelderig en voorpoedig groeyen.
Ondertusfchen heb ik naderhand door deervarentheid
bevonden, dat deze Boomen in een goede Aarde, al-
leen met eenjarige Koemist, of met een goed deel drie-
jarige Schaapsmist genoegzaam doornemend, geplant,
of ieder jaar met de zelve vernieuwd zijnde, niet min-
der als anders zeer voorpoedig voortfchieten, en goe-
de Vruchten dragen.

Gebruyk
van deze
Aarde, en
noch an-
dere.

Men geeft haar ook in deze Maand verversing van
hauw, zuiver Reegenwater, of anders, daar geheel op-
rechte *Virginiaanische Tabakbladeren* en kleyn weyting
in opgekookt zijn geweest. Dit is gantsch voedsaam,
en verquikt deze Boomen zeer: geeft ook de Vruch-
ten een schoone verve: doch moet niet boven de
agt dagen oud werden, want daar na is 't verdorven.

Vervarf-
sing, met
wat voor
water.

Men doet ook wel de venstern bij dag open, wan-
neer 't helder Weer is, met zonneshijn, sonder wind,
en niet koud; of als geen koude *Ostle*-of *Noorde*-winden
wayen: bijzonderlijk, indien de plaats, waar in ze
staan, warm teegens de Zon legt, zoo dat ze, zonder
verhinderling, met hare stalen daar in kan speelen.

Verdere
waarsze-
ming.

A P R I L.

Met een afneemende Maan in deze Maand werden Verplan-
ting in
s' voormiddags deze Boomen verplant, in eene der
beyde voorgemelde soorten van aarde. Daar na, als
ze drie of vier jaren in dezelve hebben gestaan, altijd
op 't vierde of vijfde jaar, met de geheele klomp aarde,
* *Cultuur.* * *Climaat.* * *Cultuur.* * *Cultuur.*
welke

Verplan-
ting in
April, en
hoe men
hier in te
werk moet
gaan.

Malus Citria Cornuta.

welke zoo veel doenlijk is om de Wortel moet vast gelaten worden, weer opgenomen, in een nieuwe, welbeyerde Grond verzet, en hoog gesteld; op dat de Zon hare Wortel dies te beeter kan verwarmen. Maar eerst moet men op den bodem des Baks, of der houtene Kas, leggen loutere twejarige kleynegemaakte Paardemist, drie vingeren hoog, vermengd met een weynig eenjarige Hoenderdrek.

Men begietze ook weer rijkelijk met 't gedagte lauwgemaakt zuiver Reegenwater: een weynig Schapenmist daar in te weyken gelegd, is niet dan te beeter. Men doe ook in goed Weer, indien de plaats voor 't Zuyden open legt, gelijk behoort, dag en nacht de vensteren open, op dat de Boomen de Lugt en Zon dies te beeter gewoon mogen werden.

M A Y.

In deeze Maand laat men de vensteren dag en nacht op. Men brengt ook de Boomen op den vierden, vijftien, of zefden dag (een dag min of meer, na gelegentheid dat zig 't Weer bequaam aansteld) met een betrokke lucht, of reegenvalling, weer na buyten; en men seld ze op eene zeer warme plaats, bewaard voor alle koude Noorde-winden, zoo dat ze de Zon van 's morgens vroeg tot 's namiddags ontrent ten drie uren kunnen genieten: dus buyten gebragt, moet men haar veertien dagen lang verzorgen tegens de sterke Middags-zon; welke, daar op schijnende, haar zeer schadelijk is: doch indien ze, noch binnen 's huys staande, de lucht alreede gewoon zijn geworden, en de Zon zomtijds een weynig door de vensteren daar op gescheenen heeft, zoo doet ze haar zoo veel quaad niet. Indien ook in deeze tijd geen Reegen van den Hemel viel, zoo moet men ze begieten met Reegenwater, 't welk een dag lang in de Zon heeft geslaan.

Deze schoone Boomen kunnen ook in deeze Maand bequaamelijk op de volgende wijze aangewonnen worden.

Neem een aarde Pot, drie vierde deelen eener voet hoog, en van een halve voet in 't vierkant, met een sneede, of opening, van onder tot boven; of, 't welk beeter is, slegs ten halven uytlopende, ook voor al onder enger of spitzer gemaakt, na gelijkmatigheid, op dat daar na 't Lot, of de Tak, wanneer ze daar in gelegd en geworteld is, met zijne geheele Klomp Aarde, zonder eenige vermoering der Wortel, uytgenomen, of 't onderste boven gehouden, dus zagtiens uytgeschudde, en bequaamelijk in een grooter Pot verplant mag werden: zet dan deeze Pot valt in de Bak of Kas, daar de Boom in staat, of ook buyten de zelve: neem dan met een volle Maan een Tak, die drie, vier, vijf, of zes jaren ondis, en buyten hare orde gegroeyd, op dat de Kroon, of rondheys des Booms, hier door niet ontciend werd: steek, of boor, met de punt van uw mes tot in 't hout vele gaatjens, rondom de Tak, 't eene drie vingeren breed hoogte boven 't andere, en ieder gat ruym een stroo breedte van een: leg ze dan door de gedagte sneede, of opening, terlont in; vulze voorts met goede aarde; geefze zomtijds Reegenwater, en bindze vast, op datze door geene winden bewogen mag worden: zoo zal ze uyt de gestokene of geboorde gaatjens in een korte tijd overvloedige Wortelen schieten, gelijk men zulks jaarlijks genoegzaam kan zien in die van de Citroen- en Limoen-boomen; doch niet altijd zoo wel of zoo haast in die van d'Oranje; wegens de hardheys des houts, ten zij de zelve ten halven, ruym eenlief van een vinger lang, op de wijs der Angelieren, werden ingesneeden: want dan vatten deeze ieder jaar Wortelen, beeter als door d'ingegravene gaatjens. Als men nu dit gezien heeft, snijdt men de Tak af met de volle Maan in September of Maart, binnen 's huys staande: of na 't tweede jaar in de zelve Maanden, 't welk ik beeter acht, vermids dan de Wortel zoo veel ouder is geworden, en krachtiger, om zijn Stammetje al-

leen te kunnen voeden: neem dan 't zelve, in 't begin van 't derde jaar na de Inlegging, met al de aarde, op dat de Wortel niet geroerd werde, uyt 't Potje; 't welk men anders ook zagtiens aan de Wortel in stukken kan slaan; en verzet ze dus met de geheele Aardklomp: of laat alles, na de Afwijding, noch een jaar in 't zelve Potje blijven, eer men tot de Verplanting in een grooter treed: dan gaat de groeying voorpoedig voort; vermids de nieuwgemaakte Wortel onverroerd op zijne plaats blijft.

J U N I U S.

In deeze Maand, en voorts zoo lang als de Boomen blijven staan, moet men de zelve ieder veertien dagen omzetten, of van 't Zuyden na 't Noorden drayen, en begieten met Water, op de volgende wijze toebereyd.

Neem een vat, doe daar in Schapen-mist, een weynig minder varfche Kaeyen-mist; en een goed deel Zee-melen van Tarwen-meel: giet'er reegenwater op, laat het in de Zon staan, en roer het dagelijks twee of drie malen om: giet dit dan, onder een gedurige roering, in een Gruppel, of Groef, zes vingeren breedte van de Stam gemaakt, elke Week twee, drie, of viermaal, na gelegentheid van de droogte des tijds: want deeze Boomen begeren van naturen door 't geheele jaar veel vochtigheid: dek dan de Groef weer met oude luchtige Paarde-mist.

Indien men ook ieder jaar in deeze Maand, twee in Junius; vingeren breedte diep onder de aarde Honig-ruten legt, een weynig vande Stam af, zoo zullen de zelve met 'er tijd finelen, en de Wortelen verstreken tot een aangenaam voedsel.

Wil iemand deeze Boomen bevrijden van 't schade-lijk gedrogt der Mieren, Wandluizen, en diergelijk ongediert, waar van hare bloemen, bladeren en jonge scheutjens zeer verdorven worden; die begiet haar van boven af geheel met reegenwater, daar (gelijk wij hier bovengenoemd hebben) Tabak, 't samen met een weynig Alfens en Wijnruyt, in opgekookt is; daar na sroeye hij daar over heenen 't poeder, of stof, van Tabak, zoo zullen ze in aller haast wechlopen, vermids ze deeze krachtige reuk niet verdragen kunnen; werden'er traag, en gelijk als dronken van: noyt zullen ze ook weer keeren, indien men op d'aarde, rondom de de Stam, een ring van 't gemelde Tabak-stof legt, van drie vingeren breedte, en een vinger hoogte.

Voorts, neem Druyen-mist, of Schapen-drek, niet al te oud, zoo veel gij wilt, of van beyde elks even veel: doe het in een glas: stel het in de Zon; en giet 'er Reegenwater op; zoo zal'er de kracht in trekken: giet daar na dit water af, en doet'er bij een weynig Reegenwater, waar in vierentwintig uren lang wat Salpeeter geweykt heeft: begiet daar mee zomtijds de Boomen, zoo zult gij niet alleen bevinden een wonderlijke drijvende kracht in de zelve; maar ook gewaar werden, dat 't gemelde Ongediert haar niet zal kunnen beschadigen.

J U L I U S, en
AUGUSTUS.

In Julius moet men alle kleyne, overvloedige Vruchten afbreken, en de Boom niet meer laten be-ming, houden, als hij kan voeden, op dat de andere dies te beeter groeyen en sterker werden mogen.

Men kan ook deeze Boomen in 't laatste van Julius of Oculering, 't begin van Augustus, desgelijks in May (gelijk ik meenigmaal gedaan, en 't zelve zeer goed bevonden heb) een dag voor de volle Maan in onse koude Nederlandische Gewesten, om dies te beeter en te sterker te groeyen, (doch met een afgaande Maan in warmer Landen, om te meerder vruchten te kunnen voortbrengen) niet alleen Oculeren, maar ook Enten en Zuygen, op wilde Oranje- of Citroen-stammen; een halve, ook een, twee, of meer vingeren dik zijnde, en veertien of meer da-

Verdere
waarne-
ming.

Buyten-
krenning
der Boo-
men in
May, en
hoochdanig
daar on-
trent te
haalden.

Aanwij-
zing.

hoochdanig
men ha-
delen
moet.

om deeze
schoone
Boomen
aan te
winnen.

of zichte
doen ver-
meening-
vuldigen.

Waarne-
ming

dezer
Boomen

Hulpmid-
del teegen
Mieren,
Wandlu-
zen, Sick-
ken, Aard-
vloeyen.
Rupzen.

en dierge-
lijk onge-
dier.

Waarne-
ming.

gen lang voor de hitte der Zon bedekt geweest, welke, door 't Zuigen, of Inleggen, gevat hebbende, met de volle Maan van *Augustus*, of *September*, moeten afgesneden, en de Tak met Wasch weer gedekt worden.

Andere wijze van aanteling

Men snijdt ook wel de *Bast* van een Tak, die men wil inleggen, rondom, een vinger breedte, ganfch af, echter in zulker voegen, dat men op eene plaats een halve stroo der zelve aan't hout laat; dus legt men ze in de voor gemelde Pot, en men houdt ze gedurig vochtig: waar door dan de Natuur een tijd lang in staat blijvende, zich zoekt te redden, en dikmaalt onder aan de gebleevne bast des bovensten deels Wortelen tytfchiet; welke, een volkomen voedzel genietende, een nieuwen Boom maken.

deester Boomen door takken.

Op zulk een wijs kan men niet alleen deeze, maar ook andere Boomen, of Struvelen, die hard hout hebben, en noch door afgesnedenen, noch (op de manier der *Angelen*) ten halven ingefneeden takken wortelen willen krijgen, zonder moeyte aantelen.

SEPTEMBER.

Waarneming in September.

In 't laatste dezer Maand brengt men alle de Boomen weer binnens huys, op een zeer luchtige plaats, daar ze met hare Takken en Bladeren nergens tegens aan kunnen raken. Dit moet geschieden met schoon en droog weêr. Want als men ze nat inbragt, zouden de Vruchten en Bladeren afvallen. Men haalde ook wel half *September* in, na gelegenheid des tijds; wijl ze in deeze dagen ganfch geen koude reegsen verdragen konnen.

OCTOBER.

Waarneming in Oktober.

In deeze tijd moeten al de vensteren dag en nacht open blijven, 't en ware een sterke Noorden- of Oostenwind wayde, of dat het begon te vriezen. Indien 't ook de tijd quam te vereyffchen, moet men ze met 't voorheen gedegte *Tabaks-water*, of veel bequamer, met het hier boven beschreevene Water, waar in *Duyven- en Schapepynst* in de Zon te weyken heeft gestaan, en waar bij een weynig *Zalpeater-water* gekomen is, begieten. Door dit voedzaam zat zullen ze veel beter groeyen.

NOVEMBER.

Waarneming in de maand November.

In deeze maand moeten de vensteren dag en nacht gefloten gehouden, ook niet weer geopend werden, ten ware bij dag, met stil zeer schoon weêr, en dat de Zon daar in kon schijnen: anders gezinsins. Men geefte ook in deeze dagen noch eens te degenen lauw regenwater, maar dan niet meer, voor in 't laatste van *Februarius*, of 't moeft zeer nodig zijn: inzonderheid zoo deeze Boomen staan op een plaats, daar, wegens de flapheld des Winters, weynig of niet gevuurt werd; ook, wegens de geringe vorst, niet nodig is vuur te maken. Maar indien 'er veel in gestookt werd, zoo mogen ze ook wel in *Januarius* 't genoemde Water genieten; anders zouden ze hare Wortelen en Vruchten laten vallen.

Ontrent de helft dezer Maand begint men, om den anderen dag, een kleyn vuurtje in den Oven van dit Ruym te stoken, tot den eersten *December* toe: doch als 't kouder werd, ieder dag.

DECEMBER, en JANUARIUS.

Waarneming in de Maanden

In deeze Maanden moet men daaglijks vuur stoken, en als 't sterk begint te vriezen, tweemaal ieder dag, 's morgens, en teegens den avond: ook de vensteren met Heyde en Stroo wel digt toe maken, op dat de vorst niet binnens huys mogt doordringen. Indien 't zeer fel quam te vriezen, zoo moet men 's morgens ontrent te zeven, 's middags ten een, en 's avonds ten zes of zeven uren weer een vuur stoken, op dat het in 't Vertrek den geheelen nacht over warm, en de vorst daar buyten geweerd bleve.

Indien 't gebeurde, dat het in deeze Maanden weynig of niet niet alleu vroot, zoo is 't genoeg, om den anderen dag vuur te maken: want veel warmte, of groote hitte, is voor deeze Boomen niet goed, wanneer 't de tijd niet komt te vereyffchen, en derhalven noodwendig moet geschieden.

FEBRUARIUS.

Indien in deeze Maand de selfte koude voorbij is, zoo behoef men niet meer als eenmaal 's daags, of om den tweeden dag, vyer te stoken, tot den laatste dezer, of ten langsten tot den tienden, twaalfden, of vijftienden *Maert*, na tijds gelegenheid: ook geeft men de Boomen weer timclijk veel lauw-gemaakt Reegenwater: komt'er een zeer goeden dag, zoo mag men de vensteren, zoo lang de Zon schijnt, wel open zetten, op dat de lucht een weynig door de Kamer speele.

Al deeze foorten van Boomen, op de voorgefchreevene wijs *gecultiveerd*, waargenoomen en gequeekt: brengen in deeze koude Landen groote, schoone en volkomene Vruchten voort; doch van binnen niet zoo vol van een verkoelend aangenaam vocht, als de gene hebben, welke uyt *Spanje* herwaarts werden gebragt. Evenwel heb ik in de jaren 1669, 1670, en 1671, vermits de goede en warme Zomers in dien tijd, in mijnen Hof hier binnen *Groeningen* deeze Vruchten zoogroot en vol zap gehad, dat ze voor die uyt *Spanje* niet alleen niet in 't minste behoefden te wijken, maar ook dezelve in lieflijkheid van smaak, tot verwondering van vele, te boven gingen; vermits de *Citroenen* op *Oranje-stammen* *gecultiveerd*, gezogen en geënt waren. Inzonderheid zal de vrucht schoon en groot zijn, als de Boom in 't begin van *May*, of 't laatste van *Junius*, met een afriemende Maan op een gekopte Stam, (in deeze Landen voortgekoomen van *Zad*, met een afgaande Maan der *Maymaand* in een Pot gezayd geweest) is *gecultiveerd*, geënt, of gezoogen geworden: want dan werden deeze Boomen van jongs af onze lucht gewoon: Komen derhalven tot meerder volmakthcyd, als die uyt de hette Gewesten herwaarts zijn gebragt; welke door d'ongemeene koude, en verandering der lucht, in haren aart zeer gekrenkt en verminderd werden.

Iyendlijk zal den Leezer gelieven te weten, dat dit Halmiddel voor den slag van Boomen (gelijk ook wel andere), bij zomernige gelegentheden flauw of treurig werd: wanneer hyden men dit bemerkt, zal men voor haar zetten een portje met melk, en met 't eene eynd daar in lten hangen een rep van een wolle lip, twee of drie vingeren breed, welke met 't ander eynd bij de flam des Booms neerdaald: zoo zal de melk zagtrijns daar uyt druypen, en na de wortel trekken: waar door de Boom in weynig tijds weer frisch en wel te pas zal werden. Dit is de gemelde Boomen zoo goed en aangenaam, dat ze, al waren ze schoon half dood, binnen weynige dagen, alleen door een mengelen Melk, tot hare vorige kracht en gezondheid genaken, hare treurige bladeren weer oprechten, en voorpoedig groeyen zullen.

KRACHTEN.

De vruchten dezer Boomen zijn in oude en *Theophr.* voorgaande tijden weynig gebruykt. Wierden alleen om haar lieflijke, aangenaam-verfrisschen- de, en zeer geuige reuk bewaard, en in de hând gedra- *Plin. Nat. Hist. lib. 12.* gen; gelijk noch heeden van zeer vele werd gedaan. Doch zedert men hare krachtige deugden heeft uitgevonden en beproefd, zijn ze in groote achtung en waarde geweest. *Athenaus lib. 4. c. 4.*

Want, voor eerst, te de Bladeren (van een verdrogende en afvagende aart zijnde) in oly gekookt, en dan daar mee de bedsteden over al bestreken, verdrijven de *Wandluysen*. *Wandluysen. Cur. l. 2. c. 11.*

Her-
sterking.

De *Bloemen van Citroen- en Limoen-boomen* worden gemeenlijk geconftij, of men trekt'er, door de Distilleer-konst, een welriekend Water uit: 't Een en 't ander is bequaam, om 't *Hert* te verquikken en te versterken.

Maag-
sterking.

Uyt de *Fruchten*, 't zij geheel of doorgesneeden, werd een *Water* gedistilleert, 't welk, vermengd met een weynig *Zuyker*, zeer dienstig is in *hitige Koortzen*, en om de *Maag* te sterken: Want alle galachtige en slijmerige Vochten drijft het wech, zoo uyt de *Maag* als uyt de *Darmen*.

Vergif.
Pest-be-
metting.
Tiepoep.
Ghnu lib.
Hijf. 38.

De gehele *Frucht* gekookt in *Roozwater*, waar bij wat *Zuyker* is gedaan, tot dat'er een dik of bruijachtig zap van geworden is, en daar van ieder morgen een of twee leepelen vol nuchteren gebruykt, bewaard de Mensch voor allerley *Vergif*, en in tijd van *Pest* voor befmetting: Verwarmd en sterkt de *Maag*; en doet de *Spijz* vreezen.

Scor-
pioen-
Adder-
Slangen-
beten &c.
And.
Matth. lib.
c. 131.

Rauw tot Daaklers gesneeden, daar op wat *Zuyker* gestrooyd, en dus gegeten, heeft niet alleen dezelve kracht, van de Mensch te bewaren voor alle *Vergif* en *gwaade Lucht*, maar is ook zeer dienstig teegen beetten van *Scorpioenen*, of 't steeken der *Adderen* en *Slangen*. Indien iemand alreeds eenig *Vergif* had in 't Lijf gekregen, 't zal de kracht daar van verminderen, wechneemen, en dien mensch, zonder levens-gevaar, in welstand herstellen: verdrijft ook de onnatuurlijke *lusten* der zwangere Vrouwen: verfrist de *Mond*, zoo van zieke als gezonde, en is voor elk aange- naam.

Etius A.
md. lib. 1.

De *geconftijde Schellen* (warm en droog in den twee- den Graad) vermogen even 't zelve: Werden ook van de Maag beter verteerd, dan wanneer men ze rauw gebruykt: versterken beyde *Maag* en *Lever*: maken een goeden *Adem*, en verdrijven alle zwartgallige Vochten: Doch moeten matig, en niet al te veel werden genuttigd, anders zou de vertering te zwaar val- len. Dezelve *rauw* in *Wijn* of *Azijn* gekookt, zuy- veren de *Mond*, en maken de *Tanden* vast.

Camer. in
Matth. lib.
1. cap. 75.
76.
Goede
Maag te
behouden.
Zomer-
sproeten.
Puytlen.
&c.

Daarenboven, wil iemand gedurig een goede *Maag* hebben, die neem ieder, of om den tweeden mor- gen, een lepel twee of drie van 't gedistilleert *Water*, 't welk op de volgende wijze werd gemaakt: Neem drie of vier 't Kannen *Rhinjsche*, of goede *Franfche Brandewijns* doe daar in de *Schellen* van vijftig varfche *Citroenen*: Distilleer dit zagts na de konst. Met dit *Water* zomtijds 't *Aangezicht* gewasschen, maakt ook een *zuyver Vel*: Verdrijft de *Zomer-sproeten*: Neemd wech alle *Vlekken* en *Puytlen*: en is goed teegen al de voorgenoemde ongelegenheeden.

Matth.
Lib. lib. 2.
fol. 169.
Galen. lib.
Simpl. 7.

't *Zaad*, of de *Korlen*, droog en verkoelend in den tweeden Graad, werkt niet alleen krachtiger teegen alle *Vergif*, als de *Schel*, of 't *Zap*, maar verdrijft ook de onnatuurlijke *Lustten* der Vrouwen: Is zeer dienstig, om de *Wormen* te doden en uyt te jagen: 't Zelve doet ook 't *Water*, gedistilleert uyt 't *Zap*, vermengd met *Syrop* van *Citroenen*, en daar van, 't zij *Kinderen*, 't zij oude *Perfoonen*, die *Wormen* heb- ben, te drinken gegeven: Verquikt ook 't *Hert*: Lefcht de dorst: Verwekt *eetens-lust*, en in de Vrouwen de *Maandstonden*: maar veroorzaakt ook wel een *Misval*, inzonderheyd wanneer 't te veel van een be- vruchte Vrouw gebruykt, of gegeten werd.

Deden. in
additio.
lib. 28. c. 2.

't *Rauwe zap*, koud in den derden Graad, met *Zuyker* vermengd, verwekt wel een weynig pijn of krimpung des Buiks: is echter in *Heete* of *Pestilentielle Koortzen*, desgelijks in de *Schorbts ziekte*, zeer dien- stig: Neemd allerley *vlakken* uyt 't Lijnwaer wech. Men schrijft'er mee op *Papier*, welk schnift niet, dan teegen 't vuur gehouden, gelezen kan werden.

J. Stapelius
lib. fol. 345.

't *Water*, uyt dit zap gedistilleert, doet even 't zelve, [†] De *Schrijver* gebruykt doorgaans het woord *Kroes*, en Oort, dat de *Greenigle Maat* is, en waar meede onze *Utrechtsche Kan*, en *Pint*, nuweert overeenkomst, die wij voortaan in de benaming zullen volgen.

en verdrijft ook alle *onzuyverheyd*, alle *vlekken* des *Aangezichts*, werd derhalven van veele *Vrouwsperso- nen* zeer gezogt.

De *Oly*, zoo wel uyt de *Schellen* als uyt 't *Zaad* ^{Deugden} getrokken, is van zulk een doordringende kracht, ^{der Oly uyt} datze uyt 't roode *Coral*, na de konst der *Chimie* daar ^{de Schel-} in gekookt, de *Tincture*, of roode *verwe* trekt. Op de *Slaap* des Hoofds, ook op 't *Hert*, en de *Pols-ader* gestreken, weerslaat alle *Vergif*: Op de *Navel* ge- wreeven, of eenige weynige druppelen met *Spanfche Wijn* de *Kinderen* ingegeven, zal in haar de *Wormen* doden: Is desgelijks, met *Rhinjsche* of *Franfche Wijn* gebruykt, zeer dienstig voor de geene, welke met *Flanwen*, of van 't *Graveel* zijn gequeld.

De *zoute Peckel* der ingeydde *Citroenen* is goed ^{Zoute Pec-} teegen 't *Podagra*, 't welk niet veele *Jaren* gedu- ^{kel} heeft, of verouderd is; op dezee wijze gebruykt:

Neem van dezee *Peckel* drie *Pinten*, een *Pint* goe- ^{der inge-} der *Brandewijn*: Doe dit onder een, en schud het wel te ^{leyde Ci-} deegen door malkander, op dat het zich dies te beter ^{troenen} vermene: laat het dus staan: Neem dan hier van een half *Pint*, of wat minder: maak het warm op 't vuur, en een witte doek daar in nat: leg die op de plaats, ^{zeer dien-} daar de pijn zich onthoud, doch 't *Been* moet altijd ^{fig, om} hoog gelegd zijn, zoo zal de smart in weynig tijds ^{terfchond} verdwijnen, en 't *Podagra* ophouden: inzonderheyd ^{'t Podagra} als men de droog-gewordene doek weer nat maakt, ^{te genee-} of zomtijds een weynig van dit nat daar op giet. In- ^{zen.} dien iemand, zoo haast hij van dezee *Quaal* eenige be- ginzelen gevoeld, terstond dit *Middel* gebruykt, zoo zal hij hier door 't *Podagra* *afzweeren*, en zonder pijn doen vergaan: inzonderheyd als dezee *Ziekte* niet ver- ouderd is: en indien al verouderd, zoo zal 't echter de pijn stillen, de *Patient* verligten, en hem veel eerder weer op de been doen komen.

't *Hout* dezer *Boomen* is van *Natuuren* zeer hard, ^{Levin.} ^{onverderflijk,} blinkend, en met *vlammen* clerlijk ge- ^{Lib. lib.} waterd. ^{der Bibl.} Waarom ook niet alleen heedenfdaags veel- ^{c. 37.} ley aardige werken daar van werden bereyd, maar ook oud-tijds hebben de *Joden*, zoo wel van dit als van *Cederen-hout*, verscheyden dingen vervaerdigd. Ge- lijck dan daar van zijn gemaakt de *Arke* des *Verbonden*, ^{Exod.} en meer andere *Vaten*, welke de *Priesteren* in den ^{xxv.} Tempel gebruykten. Evenhierom blijk noch in onze ^{xxxvi.} dagen der *Joden* liefde tot dezer *Boom*: Want ze in 't ^{xxxvii.} Eyland *Cosica*, *Sardamen*, en meer andere *Gewesten* ^{xxxviii.} des Werelds, de grootste en schoonste *Fruchten* des ^{J. Yerrar.} zelve Jaarlijks op hare *Feestdagen* zoeken te beko- ^{lib. lib. 1.} men: dieze dan, alsze na hare *Kerk*, of *Synagoge* ^{c. 7.} gaan, opentlijk in de handen dragen, en tot hunnen *Godsdienst* besteeden.

De *Bloemen* van de *Oranje-boomen* werden gebruykt ^{Bloemen} tot veele dingen, om aan dezelve een aangename ^{van Oran-} geur ^{je-boom-} en *smaak* te geeven. Van dezee, gedroogd zijnde, ^{men.} werd ook ten dien eynde een welriekend *Poeder* be- reyd.

't *Water*, uyt de gemelde *Bloemen* gedistilleert, en ^{Deugd van} vijf of zes oncen daar van gedronken, is zeer dienstig ^{'t Water} in en teegen alle *Pestilentielle Koortzen*. Anderhalf ^{uyt de} twee oncen daar van ingenomen, versterkt 't *Hert*, ^{Bloemen.} de *Moeder*, en de *Frucht*, welke door dit middel ^{Ruell. lib.} gemakkelijker *ter Wereld* komt: ook bedwingd het ^{c. 69.} de *Gal*.

't *Zap* uyt de *Appelen* zelfs (welke door hare aan- ^{'t Zap uyt} gename geur ieder verquikken, en niet zoo zeer ver- ^{de Appe-} koelen als de *Citroenen*) desgelijks haar *Zaad* (warm ^{len.} en droog in den tweeden Graad) gedistilleert, en daar van een weynig met vier druppelen *Citroen- en Vtriol-* ^{Lib. lib. 1.} *oly* nu en dan gedronken, breekt de *Nieren-steen*, en ^{capit. 150.} drijft ze uyt: Doet ook 't *Braken* ophouden.

De *byntfche Schel* der *Appelen* geconftij, en daar ^{Baytante} van 's morgens een stukje gegeten, is zeer goed te- ^{de Schel.} gens alle *Vergif*: Verdrijft de *Winden*: Versterkt de ^{Taherna-} *Maag*: Jaagd alle *slijmerige vochten* uyt, en maakt ^{c. 14.} een

Sim. Paull. een *goedens Adem.* Deze gedroogd, tot een *Poeder* gemaakt, en daar van een *Scrulpul* met *Wijn* ingenomen, verdrijft 't *Calijk*; dood de *Wormen*; is goed teegens 't *Graveel*, met *Pieterele-water* gebruykt; stild de *koude pis*; en bewaard den *Mensch* voor de *Pest*. Daarenboven, met een weynig *Sal prunella* gepulverizeert, met *Zyroop* van *Rozzen* vermengd, en daar mee de mond der *Kinderen* gewreven, geneest haar van de *Spruw*.

Goel Snof Wil iemand een goed *Snof* of *Niespoeder*, die bereyde het dezer wijze:

Rc. *Cortic. Aarant. pulverisator. Drach. tres.*
Fahorum Aur. pulveris.

Herb. Majorana

Rorismarini. ana drach. duas.

Radic. Hellebori Albi

Iridis Florent. ana drach. semis.

Olei Anisi gutt. quinque.

Caryophyllor. gutt. tres.

Misc. fiat Pulvis subtilissimus.

Joh. Bapt. Hier van een weynig gebruykt, doet zagtiens *Nie-*
Ferr. Hesp. zen, en ontlast 't *Hoofd* van veel vochtigheeden.
lib. 4. cap.
25.

Een kleyn stukje van de *varsche Schel* (warm in den *derden*, en droog in den *tweeden Graad*) in de *Neusgaten* gestoken, heeft dezelve werking. In *Brandewijn*, op de voorheenen verhaalde wijze, gedistilleert, en daar van 's morgens een weynig gedronken, versterkt, en brengt weer te regt een *quade Maag*: Maakt een *vrolijk Hert*: Bewaard den *Mensch* voor alle *booze, pestilentielle lucht*: Verdrijft alle *Zomer-foetelen* en *uleken* des *Aangezichts*.

't *Zap.* hoe goed voor de *Misg.* en voor d'onna-
tuurlijke *Vloed* der *Vrouwen*.
t Zap is koud en droog in den *tweeden Graad*: Goed in alle *huzige Koortzen*, en *befmettelijke Ziek-*
ten. Met een weynig *Zuyker* getempert, versterkt de *Maag*, doed de *walging* en *braking* der zelve ophouden. Om 't *onnatuurlijk Vloeyen* der *Vrouwen* te stoppen, neem men twee *Kannen* zuiver *Pur-* of *Fonteynwater*: doe daar in de *Schellen* van drie groote niet al te rijpe *Oranje-appelen*: laat dit te zamen koken, tot dat'er maar drie *Pinten* van is overgebleeven. Op 't laatste doed men daar in een hand vol *bladertjens* van *Pilafella-kruyd*: daar na door-gezigd, en tot eenige malen toe een stuk *gloeyend Staal* daar in gelecht. Hier van gevee men de *qualijk-gefelde* 's morgens zes of acht oncen te drinken; en hij zal dit *Hulpmiddel* goed bevinden; gelijk *Ludovicus Sepialius* in zijne *Geneeskonst* getuygd.

De *zoete Oranje-appelen* werden voor de beste gehouden: Zij ook niet zoo *koud* als de *zuure*. Werden ter dier oorzaak dienstig geoordeeld voor *Zwaarmoedige*, en voor *oude Lieden*: ook voor de gene, die gequeld worden met eenige *verstopping* der *inwendige Deelen*. De *zuure* zijn in warme dagen goed voor *jonge Perzonen*: ook voor zulke, die met de *Gal* geplagd, of met overvloedig bloed belast zijn.

Deze *schoone Vrucht* werd van veel *Joodsche* *Rabbijnen* gehouden voor dezelve, van welke *God Adam* had verboden te eeten: Waarom noch *heedenichs* (gelijk veel meenen) in sommige der zelve 't naargelaten *Teeken* des *Beets* in 't voorste deel werd gefchen; zoo dat ze dienshalven de naam van *Pomum Adams*, of *Adams-appel*, zou bekomen, en tot noch toe behouden hebben. Mijn oordeels werd door deze *Vrucht* iet *zonderlings* te kennen gegeven: te weten, de *lust* en 't *vermaak* dezer *wereld*, 't welk de *Heere Adam* en *Eva* had verboden te begeeren, op straf des doods; in tegendeel geboden, zijn *Woord* en *Bevel*, hen voorgesteld, te onderhouden: Doch zij, luyfterende na de *Slang*, inwilligende hare eygene *Begeerte*, verkozen de *verbodene Vrucht* der wellust voor de *schoonste*, en behagelykste des *Aardbodems*: waarom zij ook uyt 't *Paradijs* verdreeven, van de *gemeenschap* met *God*, en zijne heerlijke *Gaven* vervreemd en beroofd geworden zijn.

de, de dooderven moesten: gelijk ook alle, die haar hier in volgen.

III HOOFDSTUK.

GRANAATBOOM.

Dezen Boom, dus genoemd op 't *Nederlandsch*, werd in 't *Latin* geheeten *MALUS PUNICA*, wegens de bruine verve der *Vrucht*, gezegt *Punicus*, of *Phanicus Color*: En *keren*. *MALUS GRANATA*, vernims men veel koren in dezelve vind: 't Welk de *Francoisen* heeft bewogen, dezen *Appel* te beteekenen met de naam van *MIGRAINE*, als of men zeyde *Millegraine*, of *Duizend-grain*: Anders noemenze dezen Boom *GRENADIER*: De *Hoogduytschen* *GRANATBAUM*: De *Italianen* *ALBERO DI POMO GRANATO* (*Arbore di Granati*.)

Hier van zijn mij in haren *Aart* bekend zes bijzon-
Zes bij-
dere Soorten, te weten: *MALUS PUNICA SATIVA* *zondere*
FLORE SIMPLICI, *Tamme Granaatboom* met een enkele *Bloem*, welke alleen in heete *Landen* *Vruchten* draagt. *MALUS PUNICA SYLVESTRIS*; of *BALAU-*
STIUM FLORE PIENO COCCINEO. *FLORE PIENO*
ALBO. *BALAUSTIUM FLORE PIENO LUTEO*; en *FLORE PIENO ALBO & RUBRO VARIEGATO*, *Wilde*
GRANAATBOOM, of *BALAUSTIUM*, met een dubbelde *Scharlaken Bloem*; met een dubbelde *Witte Bloem*; met een dubbelde *Gele Bloem*; en met een dubbelde *Wit* en *Rood-bonte Bloem*: welke alleen in de *Apotheeken* werden gebruykt, en zonder *Vrucht* na te laten afvallen. En cyndijk *BALAUSTIUM PUSILLUM* *flore pleno*
LUM FLORE COCCINEO PIENO, of *MALUS PUNICA luteo, albo,*
NANA; *kleyne, of lage Granaatboom*, met een groote dubbelde *Scharlaken Bloem*, wassende van naturen niet *hooger* als *ruym* een *maat-voot*. De *verwonderens-waardige schoonheid* der *verwen* is zeer *aanzienlijk*.

Al te zamen beminnen ze een goede *gemeene Aarde*, wel doormengd met twee *deelen Zand*, twee *deelen Paardemist*, drie *deelen oude Koeyenmist*, drie *deelen Veengrond*, en een *deel cenjarige Schapenmist*: een zeer warme, opene, lichte, vrye, en wel ter *Zon* gelegene plaats, bewaard voor alle *Ooste- en Noorde-winden*: Daarenboven zoo veel *Vocht*, dat ze in de *Zomer* bijna ieder dag willen begoten zijn met *Reegenwater*, 't welk in de *Zon* lauw geworden is, of gedurig bevochtigd door een wolle *Lap*, uythangende uyt een *Pot* vol *Water*, gelijk van de *Oranje-boomen* is gezegt.

Tanclijk hard zijn ze van *natuur*, kunnen echter *moeten* geen *Vorst*, of veel *koude Herfst-reegenen* verdragen; moeten derhalven met 't *begin van October* binnens huys, in een niet al te warme plaats, gezet, en gedurende dien tijd met *matige lauwe vochtigheid* onderhouden werden; vernims ze, van hare *Bladeren* ontbloeit zijnde, niet zoo veel *voedzel* van *noden* hebben, als in *warmer* dagen. Ook moet men ze niet voor half *April* met een *zoet Reegentje* weer in de *Lucht* brengen, en voor de *koude nachten* deken.

Gemeenlijk dragen ze ieder *Zomer* tweemaal *Bloef-*
fem, in 't *begin van Junius*, en *September*, 't welk zeer *lustig* te zien is. Werden ook alleen vernemen-
Vernemen-
vuldigd door hare bij de *wortel*, of *boven* de *grond* uyt-
uytschietende *jonge Loten*, van twee of drie *Jaren*. Deze *stijnd* men, gelijk de *Angelioren*, ten halven in: en als ze 't *tweede Jaar* daar na *Wortelen* hebben ge-
schoten, werden ze met een *afgaande Aprilsche* *Maan* in *Potten* verplant.

In ieder *Voorjaar*, in 't laatste van *April*, met een *Zuyvering*
afgaan-

en Snoey- afgaande Maan, moetenze van hare doode Takken ge-
ting. zuyverd, en van 't meeste nieuw-gechoten Hout be-
snoeyd, of met een Schaaf gefchoren worden: Dra-
gen anders weynige of geene Bloemen. Want dezze
Telgen 't meeste Voedzel na zich trekkende, ontbloo-
ten de Bloefem-dragende Knoppen te zeer van hare
drijvende kracht.

KRACHTEN.

DE Bloemen dezer Boomen, zoo wel Wilde als
Tammé, zijn koud en droog in den tweeden
Graad. In *Rode Wijn* gezoden, en daar van
gedronken, of gedroogd, en 't *Poeder* ingenomen,
stoppen de *Witte* en *Rode Vloed* der Vrouwen, de
Rode Loop, en 't *bloeden van varfche Wonden*. Nee-
men wech de ongeleegentheyd des Lighaams, wan-
neer de Natuur zich door de *Stoelgang* wil ontlaf-
ten, en echter zulks niet verriichten kan: Welke Quaal van
de Genees-gelerde werd genoemd *Tanasmus*.

Maken ook de *Tanden* vast, en zuiveren 't *Tand-
vlesch*, als men 't daar mee wafcht. Heelen de *Ge-
fcheurdeheyd*, en doen te rugge keeren de neerwaarts-
zinkende, of *uytgefchotene Darmen*, bij wijze van
Plaasters daar op gelegd.

De *binnenfte Bladeren* der zelve, gestoten, en met
Zuyker vermengd tot een *Conferf*, dan anderhalf lood
daar van met gestald *Water*, of sterke *roode Wijn*,
gebruikt, heeft dezelve Werking: Doet ook ophou-
den 't *Rood Meluzoen*, en de onnatuurlijke *Bysloop*. De
ontstentis van *Lecver* en *Asit* werd'er door wechge-
nomen. Alleen 't *Poeder* op *Wonden* gestroyd, ge-
neest dezelve.

De *Vruchten*, of *zurre Granaat-appelen*, droog, en
verkoelend in den tweeden Graad, ook een weynig
te zamen-trekkend van aart, gepeeten, doen wel *Wa-
ter lossen*, doch zijn voor oude Lieden niet dienstig.

't *Zap* *myt de Korlen* (ook van een verkoelende en
te zamen-trekkende kracht) uytgeparft, en met *Zuy-
ker* of *Honing* gekookt, is goed op de *gefwellen des
Alonds*, en der *beymlijke Leeden* gestreken: Neemt
wech de gebreken der *Neusgaten*, en de pijn der
Ooren: Heeld de *lopende Wonden* en *Zuieren* of *Zaer-
er* der Beenen en Voeten. Een geheel *Appel* in een wel
toe-gemaakte Pot gedaan, in een Oven uytgedroogd,
en tot Pulver gestoten, verdrijft ook de *Rode Loop*,
anderhalve of twee *Serpelen* met roode *Wijn* inge-
dronken.

't *Zap* dezer *Vrucht*, aangenaam voor de *Maag*,
versterkt niet alleen dezelve, maar verdrijft ook hare
hitte, doet 't *Braken* ophouden, en neemt wech de
brand in de *Koorzen*.

De *zoete Granaat-appelen*, niet zoo zeer verkoelen-
de noch te zamen-trekkende van aart, werden voor de
beste gehouden, doch men moette, zoo wel als de
zurre, matig gebruiken. Zijn voor de *Maag* en *Borst*
niet ondienf. Verdrijven de *Hoest*, maar veroorza-
ken *Wunden*, en zijn de *Koortzige* menschen niet
voordierlijk.

De *Korlen* van dezer *zoete* (goed voor de *Maag*,
maar gezinsins de *zurre*, gelijk *LONTCEUS* daar van
schrijft) in *Water* gezoden, en van 't zelve gedron-
ken, stillt het *Bloedspuygen*.

De *Schel* hier van, bij veele genoemd *Malicorium*,
heeft dezelve *kracht* als de *Bloemen*; doch werd meer
als die, ook als de *Korlen* of 't *Zap*, gebruikt. In
Wijn gezoden, of *gepulverizeerd*, weerslaat alle *ver-
rotting* en *verwyling*, zoo wel in de *Darmen* als in de
Maag: doet de *Wormen* hervren: is dienftig teegens de
Kooris, en zeer bequaam tot de dingen, welke men
moet gebruiken om te *verkgelen* en te *stoppen*.

Deze *schone* en *aangename Vrucht* is niet alleen
herdenfdaags van een ieder zeer begeerd, wegens zijn
aangenaam *zap*, maar was ook voortijds in der *Hebreën*

Godsdienst gebruikelijk, en hoog geacht: Men kan
hier van nazien 't *tweede Boek Moys*: Waar in de Hee-
re aan *Mofes* niet te vergeefs beval, dat hij den onder-
sten *Zoom* van de *Rok* des *Hoogen-priesters Aarons*
zou verciere met *Granaat-appelen* van *Scharlaken*,
geele *Zijde*, en *Rozen-rood* heerlijk gemaakt, kon-
stlig vertonende de ware gedaante der levende *Vruch-
ten*. Tusschen ieder *Granaat-appel* moest een *gouden
Klokje* of *Schelle* hangen. Dezen *Rok* moest hij aan
hebben, als hij in 't *Heylige* ging: Waar meede werd
te kennen gegeven, de *Edelheyd* der *deugd*, de *nee-
dergheyd* des *leevens*, de *eenigheyd* des *gemoeds*, en
de *oprechtheyd* des *herten*, met welke zij alle *God*
moesten eeren en dienen: t'elkens hen hunne zonden,
op 't geluyd der beevende *Klokjens*, dat is, 't gehoor
van *Gods Woord*, en vreeze voor zijn *Almagtigheyd*,
voor oogen stellende, in een diepe *nederigheyd* harer
zielen: Waarom ook de *Hooge-priester* den *Heere* niet
recht dienen, veel min des *Volks* misdad verzoenen
kon, zonder aangedaan te zijn met 't geheyligde kleed
der *schoonheyd*, *zuyverheyd* en 's *herten oprechtig-
heyd*, maar daar over den dood zou gestorven heb-
ben; gelijk ook die alle zal weervaren, welke bevon-
den zullen worden niet bekleedt te zijn met 't kleed der
vreeze *Gods*.

IV HOOFDSTUK. MOERBEZIENBOOM.

Et dien Naam is dezer Boom bij de *Namen* en
Nederlanders bekend: Op 't *Latijn* verheey-
dene Soor-
ten der
Moerbezie-
boomen.
Morus: In 't *Hoogduytich* MAUL-
BERBAUM: In 't *François* MEURIER:
In 't *Italiaansch* MORO, en MORO
CELZO. Hier van zijn mij in haren
aart alleen twee bijzondere Soorten bekend, nament-
lijk, MORUS NIGRA, *Zwarte Moerbezien*, en MORUS
ALBA, *Witte Moerbezienboom*. Beyde zijn ze van
eeven dezelve bouwning en waarneming.

Zij beminnen een *gemene*, *zandige*, *drooge*, en
welgemeste *Aarde*; een *warne* plaats, *opene*, *vrye*
Lucht, en *weynig Water*. Jaarlyks geeven ze in dezer
Landen rijpe, doch ongezonde *Vruchten*. Konnen
de *koude des Winters* tamelijk wel verdragen: Echter
lijden ze niet alleen dikmaal schade door *harde* en *lang-
durige Vorst*, maar komen ook wel geheel te verster-
ven, gelijk in de jaren 1646, 1658, 1670, en op
meer andere tijden geschied is.

Zij werden op drierley wijzen *vermenigvuldigd*, *Aanwin-
ning*
of *aangewonnen*, te weeten:

Eerst, door hare bij de *Wortel* uytwasfende jonge
Spruyten, welke men in de *Maand van Maert* met ze.
Eerste wij-
een volle *Maan* insnijdt: dan met *aarde* aangevuld zijnde
schieten ze zeer bequaamelijk *Wortelen*. Als dezer twee
jaren oud zijn geworden, moetenze op een *Voormid-
dag* werden verplant, niet in den *Herfst*, maar in de
Maert, met een afgaande *Maan*.

Indien men in eene der grootste *Wortelen* dezer *Onder-
Booms* met de *Spade* steekt tot op de helft, zoo zal ze
daar een *knobbel* maken, en veelvoudig uytfchieten.

Ten anderen, door jonge *Takjens*; welke men in *Tweede
April*, of *Maert*, met een volle *Maan* afsnijdt, en aan
een donkere plaats in de *aarde* steekt. Deze, dikmaal
met *water* begoten, bekhijven, en vatten *Wortelen*.

Ten derden, door manier van *Enten*; 't welk in *Tweede
April* met een wasfende *Maan* geschied, op een *CASTA-
NIEN*, *WILDE PEER*, of *APPELBOOM*; wiens
Vrucht dan zijne natuurlijke werp verliest, en bleek
werd.

DE WITTE MOERBEZIENBOOM is wel zoo hard van *Witte
natuur* als de *ZWARTE*: kan daarom de *Winter-koude*
beeter verdragen: werd ook veel grooter, doch zijn
Vrucht blijft kleinder; en komt, bij goede *warne ja-
ren*

Exod.
xxviii. en
xxxix.

Bedenking
des Schrij-
vers.

Waarnee-
ming der
zelve:

Derde wij-

Moerbe-
zienbo-
men.

ren, in deze Landen tot een volkomene rijpheyd; gelijk ik zelfs *Anno 1670.* binnen *Brussel* heb gezien in den Hof van den ervaren en beroemden Heer JOHANNES HERMANS, *Apotheker*; ook heb ik'er van gegeten: waren laf en zeer zoet van smaak.

KRACHTEN.

DE *Bladeren der Moerbezenboomen*, als een weynig te zamen trekkende en zuiverende van aart, met Azijn en een weynig Oly gemengd, of ook, zoo wel varfch als gedroogd, in Wijn gezoden, zijn goed voor de gene, welke zich gebrand hebben, op de beschadigde plaats gestreken, of opgelegd. Dergelyks voor de beetten der *Adderen*, *Slangen*, en 't steeken der *Byen*: hier toe is ook 't *Zap* zeer dienstig bevonden.

Galen. de Simp. Med. lib. 7. Cur. lib. 23. cap. 19. Diden. lib. 28. cap. 18.

De *Moerbezen* zelfs zijn *koud* tot in den derden Graad, en zeer te zamen-trekkend: van naturen ongezond, en verwekken gemeenlyk, als men'er te veel van eet, eenige *krankheyd*, of *Pestilentielle ziekte*.

Rijp, voor den eeten genuttigd, maken *Stoelgang*, doch geeven weynig Voedzel: stillen de *dorst*: verwekken *lief* om te *eeten*, wanneer de *Maag*, door groote hitte, slap of slauw is geworden. Maar na de maaltijd gebruykt, verderven ze de *Maag*, ontfleeken de *Lever*, en veroorzaken *slap*.

Onrijpe Vruchten.

De *onrijpe Vruchten* gedroogd, verstoppen zeer: zijn derhalven dienstig, om 't *Braken* te doen ophouden, en de *Bloedgang*, ook alle andere diersgelyke Vloeden, te stempem. 't *Gedistilleert Water* van dezelve is nut, om in de *Angina* (*Squinantie*, of 't *Keel-gezwell*) te gebruyken, daar men gegorgelt. 't *Zap* daar uyt geparft, en met *Zuyker* gekookt (als afdrogende en te zamen-trekkende) heeft dezelve kracht: is ook goed tegens de *ontfleeking der Lever*: de *Tong*, en 't *Tandvlesch* daar men gestreken, geneesd der zelve Wonden, en beneemd de *schietende* * *Zinkingen* hare kracht.

De Balf van de Wortel dezes Booms is bitter van aart; warm, droog, zuiverende, en van een *purgerende* kracht. In *Wijn* gekookt, en daar van een goede Roemer vol heet uytgedronken, doet de *verslapte Maandstonden* weer voortgaan: opend ook de *verslapping van Lever* en *Milt*: doodt de *Wormen*, en werd geprezen tegens *vergift*.

Wanneer dezes *Wortel* in de *Maand Julius* werd gekerft, of gesneden, zoo geeft ze van zich een groot deel *zap*, 't welk zeer haast dik werd, en krachtig is tegens de *pijn der Tand*, zeer goed voor *eiterige Gezwellen*: en ook doet *purgeeren*.

't Hout dezes Booms heeft zulk een cygenschap, dat het, tegens malkander *gouweven*, *vuur* en *vlam* van zich geeft: Zoo dat men, bij gebrek van vuur, 't zelve dezer wijze kan bekomen en gebruyken.

De Vruchten der witte Moerbezenboomen, van welke de Oude geen kennis hebben gehad, maar door *CASIANUS BASSUS* eerst bekend werden, zijn in geen achtting, en werden niet begeerd. Hare *Bladeren* echter verstreken de *Zijde-wormen*, welke men *Bombices* noemt, tot een goed Voedzel: Waar door ze ook schooner en meerder *Zijde* werken, als door 't gebruyk van die met *zwart-roode Vruchten*: welke, wanneer men ze aantrekt, de vingers en schoon-roode verwe toevoegen; die men door geen bequamer middel kan wegnemen, als met 't *Zap* der zelve *Vrucht*, die noch groen of onrijp is.

ATHENÆUS verhaalt, dat ten tijde van *Hegesander* geen *Moerbezenboom* in gantsch *Griekenland* eenige *Vrucht* heeft gedragen in den tijd van twintig achteren-volgende jaren: in welke de *Menfchen* sulker wijs een zeer zwaar *Podagra* overviel, dat noch *Man* noch *Vrouw*, noch jonge noch oude, noch *Dienstmaagd* noch *Dienstknecht* daar van verschoond bleef: daar na tot de *Schepen* en *Geyten* overgaande,

* *Casarihen.*

heeft zoodanig een vernieling daar onder veroorzaakt, dat nauwlyks 't derde deel overbleef.

't Is ook aanmerkenwaardig, dat men de *Elephanten*, nu ten *strijde* bereyd, om haar wreed en onzinnig te maken, 't *roode Zap* der *Moerbezen*, of daar in geverwde *Vaandelen*, vertoonend en voorlegt; waar doorze zoo ontfeld werden, datze als verwoed, met een sterke drift om te verdelgen, op de vijanden indringen. Zie hier van een voorbeeld in 't eerste Boek der *Maachabeën*.

V HOOFDSTUK. MISPELBOOM.

Y veel niet alleen wel bekend, maar ook om zijner *Vruchten* wil zeer bekend, werd in 't *Latijn* genoemd *MESPIUS*: van de *Hoogduynfchers* *MISPEL-BAUM*: in 't *Franfch* *NEFELIER*: en in 't *Italiaanfch* *MISPELO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend drie bijzondere Soorten, *MESPIUS SATIVA*, gemeene *tamme Mispelboom*: *MESPIUS SYLVESTRIS*, *wilde Mispelboom*, wiens *Vruchten* noyt gegeten of gebruykt worden, en *MESPIUS ARONIA*, of *MISPELBOOM ARONIA* van de Oude genoemd, wiens *Vruchten* kleyn zijn, en veld bij malkander hangen; gemeenlyk voorzien met drie *Steenen*. Wanneer ze hare rijpheyd bekomen, werden ze roodverwig. Deze alle zijn niet van even dezelve *culture* of *ouwing*.

De *MESPIUS SATIVA*, of gemeene *tamme Mispelboom*, brengt zijne *Bloemen* voort in 't begin van *May*-maand. Bernid van naturen een *zandige*, of ook een gemeene vel gemelte aarde, een goede *lichtige* plaats, en veel *Water*: verdraagt de felle koude en alle andere ongeliegheden der *Winter*. Heeft gemeenlyk in *Onber* volkomen rijpe *Vruchten*: die men, met een volle *Maan* geplukt, en weck geworden zijnde, houd voor een aangename *sijf*, of *banket*.

Dezes *Boomen* werden in onze *Gefchichte* gemeene *Aanwin* lijk vermeenigvuldigd, of aangewonnen, door de konst nuing van *Enten*; 't welk meest gefchied op *Haagdoorn* in de *Maert*; alhoewel men oordeeld, dat men 't bequamer op *Quet-stammen* kan verrichten.

Wil iemand van dezes Soort zeer groote *Vruchten* Middel, bekomen, die neem een *Ente* uyt 't midden, of booven uyt den Boom, zittende ten *Zuyden*, en stecke die in de *Maert*, tegens 't eerste *Quartier der Maan*, tebeko- op een bequame *Mispel-stam*, die van een *Korl* is genomen. *ayd* geweest in *Februnus* of *Maert*, met een afgaande *Maan*, (welke dan twee Jaren in de aarde blijft, eer ze opkomt, en niet alle Jaar tot zijne volkomenheyd genaekt) zoo zal men ongelooftlyk groote *MISPELEN* daar van trekken. Ik heb'er een Voorbeeld op dezes wijze *geentruert* gehad, die zulke *Vruchten* gaf, dat in de *Kroon* der zelve een geheele *Rijksdaler* kon leggen. Vermis dezes Boom, wegens zijne grootheyd, op een ongelieghen plaats stont, moeft hij uytgeroeyd, en alzo verdorven werden; 't welk waarlyk jammer was.

Daarenboven, indien noch iemand de gedagte jonge van *Korlen* gezayde *Mispel-stammen*, drie Jaren stil geftaan hebbende, van hare *Hert-wortel* ontbloot; (gelijk van de *APPELBOOMEN* en meer andere gezayde *Vruchten* is) met een afgaande *Maan* verplant, en, na een Jaar te wiaene, of twee, daar op *ent*, zoo zal hij noch veel heerlijker *Vruchten* genieten, en met zonderlinge lust een wonderlyk vermoegen der *Natuur* aankouwen.

De *MESPIUS ARONIA*, of *ARONIE MISPELBOOM*, *Aronie* wiens *Vrucht* werd genoemd op 't *Latijn* *MALUM MISPELOIDUM*: op 't *Italiaanfch* *AZAROLI*, en in 't *Franfch* *TARNOTES*, of ook *POMMETS*, is veel toederder van aart: bemid een goede *zandige* aarde, tasmlyk

VOOR-

En hoe
want te
neemen.

voorzien van oude twee-jarige *Paardemist*; een opene, luchtige, en wel ter Zon gelegene plaats, ook genoegzame vochtigheid. Verdragd in deze Landen ongeene de felle koude des *Winters*: moet derhalven in een Pot, of houten Bak, met een afgaande Maan in *April*, of *Maert*, geplant, in *Oktober* binnens huys gesteld, met matige vochtigheid onderhouden, en in 't laatste van *April* weer in de Zonne-stralen gezet zijn.

Vruchten.

Deze Boom bloeyd in 't laatste van *May*, en geeft in deze koude Geweften dikmaal Vrucht, doch zelden volkomen rijp; ook Bladeren, van grootte engedaante de *Hagedoorn* zeer gelijk, doch bleekter van verwe, en harder van aart. 't Hout is voorzien met sterke Doornen: draagd groenachtige Bloemen, als bij troffen, en kleine Vruchten, rood van verwe, en morw als ze rijp zijn. Weid niet alleen voortgezet door dezelve, wanneer ze, hare volkomene rijpheid bekomen hebbende, in de Maand van *Oktober* of *Februarius* met een afgaande Maan in een Pot, twee vingeren diep onder de aarde, werden gezet; maar ook door *Zuygen*, *Inenten*, of door manier van *Oculeren*: 't welk ter behoortijker tijd bequameijk kan geschieden in een gemeene *Mispel-stam*, *Queboom*, en meer andere.

Manieren
van aan-
waaing.

KRACHTEN.

Bladeren.

Gal. Simp.
Med. fac.
lib. 7.

DE Bladeren der *Mispelboomen* hebben een verstoppende en te samen-trekkende kracht. Zijn derhalven bequaam, om alle *onnatuurlijke Vloeden* te stoppen. Zoo de Bladeren als de *Vrucht* gedroogd, tot pulver gemaakt, en op *Wonden* gestrooid, geneest dezelve, en doet ook 't *Bloeden* ophouden: met Water van *Porcellain* gedronken, is bequaam, om 't *Bloedspeugen* te stillen.

Vruchten.

Dise. lib.
1. cap. 171.
Droon. lib.
28. cap. 10.

De *Vruchten* zelfs zijn koud, droog, en zeer te samen-trekkend van natuur: derhalven werd niet goed geoordeeld, veel daar van te eten, ten ware men 't Lichaam wou stoppen. Noch hard zijnde, bezwaren ze de *Maag*, en verwikken pijn in 't *Hoofd*: Week geworden, zijn ze bequaam om te nuttigen met *Zuyker* en *Genghar*: bezwaren dan de *Maag* zoo veel niet; trekken niet zoo zeer te samen; verstoppen niet zoo krachtig; werden haast verteerd, doch geeven 't Lichaam slecht voedsel.

Gebruik
van Mispel-
pelwater.

't Water, daar *harde Mispelen* in gekookt zijn, in de Mond genomen, en daar meê gegorgeld, werd niet ondienstig gehouden tegens allerlei *Zinkingen*, welke op de Keel en Tanden vallen: doet ook ophouden de overvloedige *Alandsfonden* der Vrouwen, als ze daar in gaan zitten bij wijze van een Bad.

Van de
Mispel-
steen.

Curt. lib.
24. c. 16.

De *Mispelsteen* gedroogd, gepulveriscert, en daar van ingedronken en vierdeeld-lood met *Wijn*, waar in *Pietfersche-wortelen* zijn gezoden, breekt en drijft af de *Steen*: doet ook 't *Water lossen*.

Azorelo.
Gefor-
tijf. Plant.
fol. mibi
163.

De Vruchten van de *Aronie Mispelboom*, gemeenlijk genoemd *Azorelen*, zijn de *Maag* en *Mond* veel aangenamer, inzonderheid in *Zuyker* ingelegd. Zijn dan ook niet ondienstig voor de *bevruchte Vrouwen*; want zij doen der zelve *lusten* verdwijnen; versterken de *Maag*, en neemen de onsteltenis, qualijkheid en walging van dezelve wech.

Names.

Vierderley
onder-

Oo genoemd op 't *Neederlandsch*; in 't *Latijn* *Ficus*; op 't *Hoogduitsch* *Felsenbaum*; in 't *Fransch* *Figuiere*; en op 't *Italiaansch* *Fico* en *Ficalio*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vier onderscheydene

Soorten, namentlijk: *Ficus fructu alricante*, of *Vijgeboom* met een *witachtige Vrucht*. *Fructu cœruleo*, met een *blauwe Vrucht*. *Ficus humilis*, of *lage Vijgeboom*, en *Ficus sylvestris*, of *wilde Vijgeboom*, die ook *caprificus* werd geheeten. Al te samen zijn ze van even dezelve *Cultuur*, of *bouwing* en *waarneeming*.

Zij beminnen een goede, bequame grond, bestaan de uyt vier deelen gemeene aarde, twee deelen oude twee-jarige *Paarde*; twee deelen oude *Koeyennist*, een deel een-jarige *Hoenderdrek*, en twee deelen zand, zonder eenige zoutigheid, wel door malkander vermengd; een opene, vrye lucht; een warme, of wel ter Zon gelegene plaats, en veel water: Blijven lange Jaren in 't leeven: Mogen in deze Landen de felle *Winter-koude*, veel *Sneeuw-water*, om der scharphed wil, *Neevel*, en sterke *Winden*, niet wel verdragen: moeten derhalven in 't laatste van *Oktober* (wat eet of later, na de gesteltenis van 't Weêr) aan hare *Wortelen*, een voet hoog, en twee voeten in 't rond, met droog *Turfmul*, of *Kif*, wel gedekt, en van onder af tot boven toe wel dik met *Stroo* omwonden, ook-niet voor 't begin van *April*; indien 't Jaar-getijde goed is, weer open gemaakt worden.

Men kan ook gevoeglijk aan de eene zijde des *Wortels* dezer Boomen de aarde een weynig wechneemen, alzooh geheel neerbuigen, met aarde, een voet of meer hoog, t'eenmaal bedekken, en dan *Stroo*, of warme *Paardemist*, daar over leggen: dus blijven ze van de *Vorst* onbeschadigd; ja behouden dikmaal hare onrijpe en kleine *Vruchten* ongeschonden.

Maar onaan gezien men dezer wijs gehandeld heeft, zoo bevind men echter, dat ze zomtijds door een langdurige *Vorst*, *Muyzen*, of andere ongelegenheeden beleedigd, niet alleen van hare *Bast* en *Vruchten*, maar ook van hare *Takken* geheel beroofd werden (inzonderheid als ze met *Stroo* zijn bedekt); welke, als men ze affnijdt, bij de *Wortelen* haast weer uytlophen, en niet ligtelijk gantsch versterven.

Ik houde daarom voor best, dat men haar plant in een Pot, of een houten Bak, om 's *Winters* binnens huys gebragt, en niet voor den tienden of vijftienden *April*, met een zoete *Reegen*, weer buyten gesteld te worden. Dus zult gij ieder Jaar volkomen rijpe en zeer smakelijke *Vruchten* genieten. Alhoewel ik aan de *caprificus*, of *wilde Vygeboom*, noyt eenige *Vrucht* heb gezien; waar door hij eyndelijk met een goede *Pas* na 't *alverteerend element* is gezonden. Indien de *Wortelen* dezer Boomen in de gedagte *Potten* of *Bakken* te veel werden, zoo dat ze dezelve alerwegen vervullen, dan moet men t'elkens in 't Voorjaar, in *April*, de kanten daar van rondom een handbreed met Aarde met al af steken, en een goede vette Grond weer in de plaats leggen; zoo groeyen ze dies te beter, schieten daar in nieuwe *Wortelen*, en geeven een aangenamer *Vrucht*.

In deze Landen werden ze niet vermeenigvuldigd, als door hare bij de *Wortel* uytgelopene jonge *Loren*: die van zelfs zoo haast geworteld, als aan 't licht gebragt zijn: moeten met een afgaande Maan in *April* van de oude afgenomen, en verplant worden.

De *Romeynsche Vrouwen*, met al de *Frye* en *Dienstmaagden*, hebben voortijds, volgens 't getuygenis van *ORPHEUS*, de *Godin JUNO* Jaarlyks onder een *Vygeboom* eens geofferd, ter onsterflijker gedachtenis eener lofwaaardige daad, door de getrouwheid hater *Dienstmaagden* uytgevoerd. De *Stad Rome* was door de *Galliers* ingenomen: en schoon hare uytspattende rafelij wat gesteld wierd, zoo had echter de hoogheid dezer *Stad* haar ontzacht en huyfter verlooten. De *Romeysche Magt* hg voor die tijd als ter neer geveld. De *Naburige* vyanden die in aanmerking nemende, hebben zich stoutelijk ingebeeld, dat haar nu een goede gelegenheid was vercheenen, om *Rome* gantsch-

Scheydene
Soorten.

Hoedsoig
men deze
Boomen
moet
waarne-
meo.

om haar te
bewaren

tegens de
ongele-
genheden
des Wijn-
tes.

Verzecker-
der wijze,
om haar
voor alle
onheyl te
behoeden.

Vermee-
nigvuldig.
Eing.

Jaarlyks
offer der
Romeyn-
sche Vrou-
wen en
Dienst-
maagden;
aan Juno,
onder een
Vyge-
boom.

lyk te verdelen: verkoren daar op tot haren Veld-overften *POSTHUMIUM LIVIUM*; die, tot den *Koom-fchen* Raad gezonden, van haar begerdft, datze, in-dien ze niet alles, wat de *Galliers* in hare Stad noch hadden overgelaten, gantschlyk verwoest wilden zien, hare Vrouwen en Dochteren, zoo veel als'er binnen *Ranen* gevonden wierden, gewillig in zijne handen zouden overgeeven. Zij, met al de Vaders hier over zeer ontfeld, wiften niet, wat haar in deezen hoogdringenden nood te befluyten stond: tot dat cyndelyk ene der *Dienftmaagden*, genoemd *TUTELA*, of, zoo zommige willen, *PHILOIS*, zich voor den Raad ver-toonde, met aanbieding, dat zij en hare Medgezellin-nen, in de Kleederen, en onder de naam harer *Vrou-zen* en Dochteren, tot den vijand wilden gaan. Eij dezelve gekomen, begonden ze al te zamen, ten teeken van droefheyd, te weenen. *LIVIUS* haar verwel-komt en begiffid hebbende, verdeelde haar door 't geheele Heyr. Straks daagden ze de Zoldaten uyt, om te drinken; die, over zulk een onverwachte en aangename buyt ten hoogften verblijd, hier in niet weygerig waren, en zoo veel inzwelgden, dat ze haast dronken wierden. Doe gaven de *Dienftmaagden* van uyt een *VGGENBOOM* een vuur-teeken aan de *Rome-nen*, welke op 't fpoedigfte uytvielen, al de vijanden dood floegen, en den vrijwilligen Roof weer met zich na de Stad voerden. Tot een eeuwig-durende geheugenis deezes daad, wierd de gedachte Offerhande een-maal ieder Jaar verrigt. *Plutarchus* fchrijft deze Ge-fchiedenis van der *Galliers* Koning *ATEPOMAROS*, en noemd de voorgefelde Dienftmaagd *ARETANA*.

K R A C H T E N.

Bladeren.
Ded. 128.
cap. 20.

DE Bladeren der *Vijgeboomen* hebben een ope-nende kracht, vermengd met enige fcharpheyd. Kleyn gefloten, verzachten en vertreen ze alle harde *Graswelen*, *Wratzen*, *Exteragen*, of *Lakdoor-nen*, en doen ze fcheyden; daar op gelegd, en mee ge-veeven.

Camer. in
Matth. 1.1.
cap. 99.
J. Bauh.
6. Cheri.
1. 1. hif.
Plant. 6.
64.

't *Zap* uyt dezelve, defgelyks uyt de onrijpe *Vijgen* (van veele *Groffi* en *Ernes* genoemd) is fcharp, en openende van aart; ja, tot ontrent in den derden Graad heet en droogt: 't *Fondament* daar mee gewree-ven, doet purgeeren: geneeft de fteeken der *Spinnen*: bedwingd en verdfchijft 't uytzwaffende vleefch, de *Knob-belen*, en de *Wratzen*.

Rijpe, of
varfliche
Vijgen.

De *Rijpe* of *varfche Vijgen* (van welke de witte, en die een dunne Schel hebben, de befte werden geoordeeld), zijn warm in den eerften, en vocht in den tweeden Graad; ieder aangenaam te eteen, doch zoo zeer dienftig niet voor de genee, die dikmaal van 't *Colijk* werden gequeld, ten zij haar Lichaam verfopt wart. Matig gebruykt, bezwaren ze de *Maag* gezins; doch te veel gegeten, zijn ze fchadelijk aan de *Leever*, de *Milt*, en 't *Grzeicht*: Verzachten en openen 't Lich-chaam, ook al de *Watergangen*: zijn derhalven dien-ftig de genee, die van enig gebrek in de *Nieren* of *Blaas* werden gequeld, ook die met 't *Graveel* zijn be-hebt: ftaan 't *Vergif* teegen: doen *zuweeten*: en gee-ven aan 't Vel een goede verwe.

Drooge
Vijgen.

De *draoge Vijgen*, welke men in Korven en Vaatjens uyt *Spanje* en andere Landen herwaarts brengt, van veele *Carice* genoemd, zijn warm in den eerften Graad, en een weynig vochtig van aart: voeden meer als de varfche: verfterken ook beyde oude en jonge lieden: verwekten evenwel *dorft*, en zijn ondienftig voor de genee die een zwakke *Maag* hebben: moeten daarom niet te veel werden gegeten, want zouden dan *Worm-nen* doen groeyen.

Galen. 1. 2.
de Alimen.
fac.

In Spizzen gebruykt, zijn ze, weegens hare zoctig-heyd en vettigheyd, goed voor den *Hoef*, voor de *Borft*, en teegens de gebreken der *Lange*; inzonder-heyd als men drie of vier leepelen vol *Rhijnfche Bran-*

dewijn, of *Aqua uite* neemt, en daar in twee weke *Vijgen* legt; de Brandewijn met een papiertje aanfleckd, tot een *zalfje* of *fropje* laat uytbranden, en 't zelve dan gebruykt.

Met *Hyffop* in *Wijn* gekookt, heeft dezelve kracht. Teegen Met *Amandelen* gegeten, of met dezelve ingelegd, gelijk de *Vijgen-kazen* zijn, welke uyt *Spanje* wer-den gebracht, zijn aldergezondft, en bequaam, om alle *verftoppingen* des Ingewands te openen: zijn ook goed teegen alle *Vergif*, de *Peff*, en alle *ontfteeking* of *besmetting* der Lucht, wanneer men deze Vruchten gebruykt met *Amandelen*, *Ruyte* en een weynig *Zout*.

't *Water*, daar ze in gekookt zijn, gedronken, helpt, en verzacht de fmerten der genee, welke *gevallen* heb-ben, of van binnen zich *verzeerd* gevoelen: want dit *Water* doet 't *geronne* blaas fcheyden, en de pijn ver-gaan. *Vijgen* zijn ook niet ondienftig voor de *Alader-zaekte*, gelijk *HIPPOCRATIS* getuygd. Ja, gezoden met *Zaad* van *Fengriek*, of *Garften-meel*, en de *Vrou-wen* *Badswijs* daar over gezet, brengt de *Alader* weer in hare rechte plaats, wanneer ze daar uyt verzet is.

Met *Wijn* in *Wijn* gekookt, en als een *clijfter* *Colijk* gebruykt, is goed voor *Colijk* en *Burk-pijn*. Wan-neer *zwangere Vrouwen*, op 't uyerfte gaande, eeni-ge dagen voor de verloffing van deze Vruchten eteen, zullen ze *gemakkelijker* baren: doen 't *Water*, en 't *Gra-veel* loffen: verzachten de pijn der *Blaas*: verwekken gen. 't *zuweeten*: zijn dienftig te gebruyken in de *Kind-er-pokjens* en *Alazelen*, vermits ze alle onzuiverheyd nyr-drijven. Met *Turwen-meel* vermengd, maken ze rijp en verzachten alle *Apftematen*, *Blaaszuieren*, en dier-gelijke quade *Toevallen*: Maar gemengd met *Garften-meel*, vertreen ze de gedagte *Graswelen*, doen ze, fcheyden, en verdwijnen, volgens 't berigt van *GAL-LIUS*. Welke kracht, door Gods alwijze Voorzie-nigheyd, den *Prophet* *JESAIAS* niet verborgen is ge-weeft: want hij maakte op deze wijs een *Plaafter*, *Jefaja* of *Cataplasma*, van *Vijgen*, welke hij leyde op 't *Ge-zwel* van de Koning *HISIA*, waar door 't zelve ver-dreeven, en de *Vorft* in zijne vonge gezondheid herfteld wierd, gelijk de H. Schrift zults getuygd.

't *Melkachtig Zap* der *VGGENBOOMEN* moet inwen-Melkachtig niet gebruykt worden, weegens zijn fcharpheyd, der *Boo-men* waar door hat de *Wratzen* kan wechneemen. Met *Meel* van *Fengriek* en *Azijn* vermengd, en gedaan *C. Durant*, bij andere dingen, welke men teegens 't *Podagra* or-fol. 183. donneerd, is goed teegen deze *Quaal*. Met *Meel* van *Garften-mout* doornmengd, is dienftig voor de *Afa-laatheyd*, *Schurftheyd*, en diergelijke onzuiverheyd; daar op geftreken.

't *Zelve Zap* gedaan in de *Wonden*, veroorzaakt van *Dolle Honden*, *Alderen*, *Slingen*, en *Scorpienen*, geneeft dezelve. Met *Boommwol* in de holligheyd der *Tanden* geftoken, diep tot op de grond, verdfchijft de *Tandpijn*. In *Melk* gefloot, doet dezelve *ftremmen*, en dik werden.

De *Afch* van *VGGENBOOMEN*, gemengd met wat *Verbrand-Oly* van *Koazen*, geneeft de *Verbrandheyd*. De *Loeg*, beyd daar van gemaakt, is bequaam voor alle *Schurf*; daar mee gewaffchen zijnde.

VII HOOFDSTUK.

EGYPTISCHE VYGEN-BOOM.

Deze fchoone en gedurig-groener de *Namen des* Boom fchijnt te zijn een foort van *Egypti-fchen Vij-genboomen*. *Auerbozen*, wanneer men acht op de *Bladeren* neemt; die echter een wey-nig dikker en bleeker vallen: Evenwel, in aanmerking van de gedaante des *Houts*,

Tot ge-dichtenis
eener aan-
merkelijke
daad.

door de ge-meide
Dienft-
maagden
verrigt.
Plut. in
Parall.

Teegen
verftop-ping des
Inge-wands.
Vergif.
Tef. &c.

Moeder-
gualen.
Loni. lib.
Plan. 1. 2.

Andere
Hulp-
midelen
van Vij-
gen.
Dufc. lib.
1. cap. 184.

21.

tip Zap
der *Boo-*
men.

Dolle
Honden-
beeten.
&c.

Verbrand.

Houts, de verwe der Takken, de inwendige melkachtige subflantie, hield hij meer na den aart eens VYGENBOOMS: waarom hij ook werd genoemd SICCOMORUS, of FROMORUS, dat is, VYGEN-dragende MOERBEZIENBOOM; en FICUS AEGYPTIACA, of EGYPTISCHE VYGENBOOM; in 't Italiaansch SICCOMORO, en FICO d'EGITTO.

Deze Boom bemind een zandige, gemeene grond, met een weynig twee-jarige Paarden- en Dnyvenmift, en 't Molm uyt vergane Boomen, genoegzaam door een gemengd; een zeer warme en bequamenlyk ter Zon gelegeene plaats; een opene vrye lucht; en matige vochtigheid. Kan geenerley koude, of Herfst-regenen verdragen: Moet derhalven in 't laatste van September, of 't eerste van October, na gelegentheid van de tijd des Jaars, wel droog binnens huys werden gebragt, op een warme plaats, of waar in veel gevuld werd, gefield; voorts onderhouden met zeer weynig lauwigemaakt Reegenwater, gedurende de koude tijd, en niet voor half April weer buyten gezet zijn, met een reegenachtige lucht.

Zoo teeder is dien Boom van aart, dat hij in deze Landen niet wel kan aarden; ook gantsch geen Vruchten geeft. Kan echter door ingestokene Takjens, met een volle Maan in April afgekneden, vermeenigvuldigd of aangewonnen werden, als men dezelve tamelyk diep steekt in Potten, gevuld met de voorgedagte grond, of aarde; met een matige vochtigheid onderhouden op een zeer warme plaats, zonder voor de Zon gedekt te zijn; ook voorzigtig dekt en bewaard voor koude nachten, Sneeuwachtige vochtigheid, en sterke Winden.

K R A C H T E N .

DE Vruchten dezes Booms, vocht, en matig koud van aart, zeer luf, en onaangenaam-zoet van smaak, geven weynig of geen voedsel aan 't Ligchaam: wetrekken wel Sreelgang, doch zijn voor de Aaag ondienstig, wijl ze dezelve verflappen, en door qualijkheyt omkeren: echter dienen ze zeer wel de geene, welke door der Zonnen kracht te zeer verhit zijn geworden, vermits ze haar verkoelen en verquicken. Op de wijze van Plaasters toebereyd, en op harde, heete, of pessilientiale Gezuellen gelegd, verzaachten ze dezelve, en maken ze week.

't Zelve doet ook 't Zap, 't welk uyt den Boom vloeeyd, doch in meerder kracht: is goed bevonden in Wonden, en de gysige beeten der Slangen aan eenig deel des Ligchaams.

MATTHIOLUS en AMATUS LUSITANUS getuigen iet vreemds van dezen Boom, te weten, dat zijn Hout niet droog kan worden, ten zij men 't in 't Water werpt, en daar in een tijd lang laat leggen, om te weyken: wanneer 't dan beginnend droog te werden, verheft het zich cyndelyk uyt 't Water. 't Welk echter van PROSPER ALPINUS werd tegen gesproken.

Op dezen Boom, die van naturen groot, dik en sterk opwaft, klom ZACCHAEUS, doe hij begeert was den Heere CHRISTUS te zien, gelijc LEVINUS LEMNIUS verhaald, en van den Evangelist LUCAS aangetekend is.

VIII HOOFDSTUK.

BANANIENBOOM.

Namen.

In onze Neederlandsche Gewesten een zeer raar en ongemeen Gewas; van aart veel meer voor een Plant, als voor een Boom, of iet Boomachtigs te achten. Werd in 't Neederlandsch niet alleen met deeze naam, maar ook wel PLA-

NE, of INDIAANSCH VYGENBOOM genoemd; op 't Latijn MUSA, BANANA, BANANTES, of FICUS INDICA: van de Indianen CENORINS, QUELLI, en PALAN: van de Egyptenaren MAUS: van de Alooren INNINGA, of IMINGA: van de Brasilanen PACOBUCU; en bij die van Congo QUIBUCA QUIANCACALA. De Frucht zelfs TINCONDO QUIANCACALA.

Hier van werden veele verschedene Soorten gevonden, zoo in America, als Asia en Africa; echter zijn er mij niet meer als tweederley bekend, mij van mijn Zwager ANDREAS TEN INDISK uyt Africa en America gezonden Anno 1671; te weten, MUSA MAJOR LONGIFOLIA, groote, lang-gebladerde Bananieboom, en MUSA MINOR CRUCIGERA, of kleyne Bananieboom, met een van binnen knuys-dragende Frucht: beyde van even dezelve Quecking.

Men bevindt haar zeer teeder van aart: konnen de Lucht van deze koude Landen gantsch niet verdragen. Blijven daarenboven van naturen niet langer als twee Jaren in 't leeven, gelijc de ervarentheid mij zeerkerlyk geleerd heeft: want d'oude Planten, noch krachtig, van een goede gestaltenis, van mij in een zandige, goede, luchtige aarde, vermengd met eenjarige kleyngewreene Hondernmift, op een zeer warme plaats gezet, wel waargenomen, voor alle koude Lucht en Winden gedekt, vergingen echter in Augustus. Ik dit bemerkende, bewaarde de Jonge, door 't bij tijds afsnijden der oude, zeer wel, en droog. De Pot zette ik elke dag binnens huys, van September tot in October, op een groote houten Stoof, waar in een Telt met vuur werd gedaan: daar na bragt ik die ontrent de Kachel-oven, in welke dagelijks vuur werd gestookt: zomtijds besprengde ik die van boven fleets met een weynig lauwigemaakt Reegenwater: dus behield ik haar met groote moeyte in 't leeven. Daar na in de Maand May begonden ze te groeyen. Zeet verblijd wierd ik, door de hoop van haar te zullen behouden; doch vond mij na vijf weken deertlyk bedrogen, vermits ik haar maar alleen ene nacht, door vergeetenheid, ongedekt had gelaten, in welke, door een haastig opkomende Dondervulag, te veel Reegen hadden gekreegen. Dus verloor ik haar op den negenden van Julius, en zag haar aan met een droevig oog.

Onder deze twee roemwaardige Gewassen, groeyd Beschrijde MUSA MAJOR LONGIFOLIA, of groote lang-gebladerde BANANIENBOOM, in twee Maanden tijds op tot de hoogte van vijftientwintig, agtentwintig, of dertig voeten: krijgdt uyt een dikachtige, knobbelige, ontrent langwerpig-ronde Wortel, in verschedene Takjens verdeeld, een ronde, zachte, wecke, gantsch spongieuse, en rietachtige Stam, zoo dik als een Menich, of ook mindet: staat regt op: verdeeld zich noyt in eenige Takken, of zijde-scheuten. De uytwendige verwe is uyt den bleek-groenen geelachtig, een weynig blinkend; van binnen wit: ook van naturen vol zap, of waterachtig. Met een slag van een Deegen, of Mes, kan deze Stam ligtlyk door gehouwen, of door gesneden, en alzo ter neer geveld worden. Aan dezelve komen boven malkander, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, de Bladeren voort; ieder zeeven of agt voeten lang, anderhalve voet en wat meer, ook overal ontrent even breed, doch voor aan met een spitse punt; niet ingesneden, maar aan de randen effen en slecht; dun, vast van aart, zacht in 't aanraken, hangende zoo wel neerwaarts, als opwaarts gekeerd; in 't midden met een regt-doorlopende rugge of ader, ontrent een vinger dik, uyt den geelen bruynachtig geveerd; waar uyt veele andere kleyne, dwars en met een regte linie na de randen uytstiet, even vet van malkander af; ruftende op dikke, doch na hare grootte niet zeer lange Streelen: zijn van couleur uyt den groenen geel, van een schoone aanschouwing: in 't eerste uytkomen omwinden ze zich

B 3

zich gantsch hol in de roudte, gelijk die van de *Canna Indica* (Indiaansch bloeyend Riet) of een gemaakt Peepcr-huysje: welke daar na van de Wind beweegde werdende, met een kleyn gedruysch kraken, ook ligtelijc breken.

Gedante der Bloemen. Uyt 't middelste en bovenste Hert komt, eerst een eenige zeer dikke en ronde *Blom-tros* voort, met zommige kleyn bladerdjens als bedekt, op een dikke en ronde Steel rustende; welke (na 't vergaan der Wit-gaele Bloemen, bestaande uyt vijf snalle Bladeren, een kleyne hand of daar ontrent laig) grooter, ja tot tien of twaalf voeten toe hoog werd, en dan gezien met dertig, veertig of vijftig krom-gebogene *Vruchten* beladen. Deeze voortkoming geschied zeer haastig; ook eerst regt opstaande, doch hangen daar na aan korte en dikke Steelen, drie of vier bij malkander gevoegd, van welke de alderbovenste zelden hare volkomenheyd verkrijgen. Ieder *Vrucht* is een voet of meer lang, en in de roudte zoo dik als een Mans arm, of een middelmatige *Concommer*, ook inwendig van zulk een *substantie*, of vleesch, doch zonder eenig zaad; in 't eerst effen, glad, en groen; maar rijp geworden, trekt ze na 't geel, en geeft dan een aangename reuk van zich: heeft voor aan een spitze punt; op 't ligchaam eenige weynige verhevene rugs-wijze hoogten; ook een dikke huid, of Schel, die zonder moeyte kan afgenomen werden: is inwendig bleek uyt den rooden; wit, of lijf-verwig; schoon van couleur; zacht om in te bijten, als Meel en Boter; voorzien met eenige roode, half-maans-wijze in 't rond gefelde dradige streepen, in zulk een gestalte als men in de *Concommeren* ziet, zeer aardig. De *smaak* is zoo aangenaam, lieflijk, en gezond, dat ze met recht een *Paradijs-appel* moegt werden genoemd. In veel Gewesten, zoo wel van *Ostf-* als *Wijst-Indien*, leeven de gemeene lieden van deeze *Vruchten*, en houden ze voor een lekkere kost: want ze hebben een vast, digt vleesch. Men kan ze derhalven bij andere Spijzen koken, of braden, confijten; ook, om haar lang goed te behouden, in de Zon, of in een Oven, drogen.

Vermeerderden. Wanneer de onderste *Vruchten* deezer *tros* rijp en geel beginnen te worden, op de verhaalde wijze, inijnd men de geheele *Stam* met zijne *tros* tot boven de aarde gantsch af; zoo rijpen met'er tijd al de andere na orde, en daar mee *versterft* de *Wortel* t'eenemaal. Daar na komt weer in des zelven plaats 't grootste en sterkste, bij de oude *Wortel* uytgeschoten, *jonge Lot*: dit gaat dus gedurig toe. T'elkens, Jaar voor Jaar, geeft 't nieuwe *Lot*, even als 't voorgaande, hare *Vrucht*, en *versterft* dan weer. Deeze wijs *vermeerderen* ze zich alleen in hare *natuurlijke* geboorte-plaats, en blijven eeuwig-durend; inzonderheyd, wanneer ze zijn geplant in een vochtige aarde.

Musa minor crucigera. De *Musa minor crucigera*, of *kleyne BANANIENBOOM* met een *kruys-dragende Vrucht*, werd van veel in 't *Neederlandsch* geheeten *ADAMS-VYGEBOOM*, om dat, gelijk zommige willen, *Adam* van deeze eedele *Vrucht* zou gegeten hebben: ook wel *PARADYS-APPELBOOM*, *INDIAANSCH VYGEBOOM*, of *BAKOVENSBOOM*. Boven deeze namen voeren ze in 't *Latijn* die van *FICUS INDICA FRUCTU MINORE*; *FICUS ADAMI*; *POMUM PARADISI*, en *BACOPA*: bij de *Portugeezen* werden ze geheeten *PACOEIRA*: in *Congo* *QUIVUA-AQUITIRA*: de *Vrucht* zelfs, *QUITIBA*, *PACOBETE*; doch van de *Portugeezen* *PACOPA*.

Beschrijving. Van *aari* en *substantie* in deezen Boom de voorgedagte gelijk, doch wast van naturen niet hooger, als tien, twaalf, veertien of zestien maat-voeten. Heeft een groote, bruynachtige *knubbel-wortel*, met eenige witte *vezelen* voorzien: nyt dezelve ziet men in een korte tijd opschieten hare *Stam*, zoo dik als een been; sponsachtig, groen, wat blinkende, niet anders als uyt *Bladeren* bestaande, welke aan beyde zijden, onordentelijk boven malkander, voortkomen, hangende aan

dikke Steelen, ontrent een voet lang, of noch langer. Deeze *Bladeren*, bekleed met een zeer aangename blecke groenheyd, zijn drie, vier, en vijf voeten lang; ontrent anderhalve of twee voeten in 't midden breed; voor, en achter aan de Steel wat snaller, ook voor aan stomp-rond eyndigende, en van *substantie* als *Aderen*, de voorgige gelijk: uyt welker *Hert*, of bovenste groote *Bloessem*, ronde en bruyne Knop, de *Bloemen* voortkomen, tros-wijze te zamen gevoegd, en eerst als niet kleyn half-ronde, gestreepde en bruyng-geverwde bladerdjens bedekt; welke haar daar na van malkander doen, en, als de *Vruchten* groot werden, vergaan. Deeze zijn *Vruchten*: die van de voorgaande Boom in alles niet ongelijk, doch welriekender: die naderhand van een twee, drie of vier voeten lange, onder zeer breede en dikke, boven wat dunner, en met'er tijd van dag tot dag grooter werdende, ook gemeenlijk regt-opstaande *Vrucht-tros* (van de *Francoosin* in de *Americaanische* Eylanden *RIGIMS* genoemd) gevolgd werden; aan welke zelf, tagtig, honderd, en dikmaal noch meer *Vruchten* werden geteld; zoo dat twee Mannen aan eene *Tros*, over een stok gelegt, of daar aan gebonden, genoeg te dragen hebben. Eerst zijn ze van verve groen, daar na geel: ontrent drie-hoekig-ronde, een halve voet lang, zoo dik als een arm, of matige *Concommer*. Lang houden ze aan zich een gedeelte harer verwelkte *Bloem*: hangen aan korte steelen, zeer digt op malkander te zamen gevoegd; van welke de onderste eyndelijk door hare zwaarte neerwaarts hellen; en zijn niet zoo krom als de voorgaande; doch van binnen wit, en in 't midden aardig als met een *kruys* voorzien. Deeze inwendige *substantie* is veel wecker, als die van de voorheenen gedagte: kan derhalven niet zoo bequameijk ter spijs bereyd werden; maar zijn alken om uyt de hand te eeten, en dan zeer aangenaam, wegens de bijzonder-zoete en lieflijke *smaak*.

Zij *vermeerderen* haar zelven op de voorheenen aangewezen wijze der andere: waar door ze dan, eens op een plaats geplant zijnde, voorts altijd groeyende blijven.

KRACHTEN.

DE *Vruchten* van deeze twee schoone Boomen zijn warm en vocht in den eersten Graad. Rauw gegeten, geeven een tamelijk *Voedsel*, aan 's Menschen Ligchaam: zijn zeer goed voor de *verhitting* der *Nieren*, *Longe*, en teegens *brandende Koortzen*: drijven 't *Water* af: zijn de *Maag* aangenaam, en verwekken lust tot *Venus werk*. Gekookt genuttigt, vervrolijken ze 't *Hert* ongemeen. De *Stielen* aan de *Varkens* te eeten gegeten, maken dezelve vet. De *Stam* en *Bladeren* verstrekken de *Elephanten* in *Ostf-Indien* voor een aangename spijs. De *Bladeren* voor haar zelven werden ook van veel *Indianen* gebruykt tot *Tafellakens*, *Handdoeken*, *Servietten*, *Peepcr-huysjens*, en diergelijke dingen.

De *Tronk*, zelfs in stukken gesneden, en in Water gekookt, versmelt gantschlyk daar in: echter blijft het Water zelfs helder en klaar. Nochtans *verru* het al-zeldzaam-lerley witte Stoffen, ook Lijnwaden en Cottonnen, geeyvende die een bruyne couleur, wanneer ze daar in na behooren gekookt, of ook maar eenige dagen daar in gelegd werden.

IX HOOFDSTUK.

PEEREBOOM.

De *Peereboom* is in 't *Neederlandsch* dus genoemd, werd in *Verfheyde* 't *Latijn* geheeten *PYRUS*: in 't *Hoogduytsch* de namen. *BIRNBAUM*: in 't *Franfch* *POIRIER*: van de *Italianen* *PERARO*.

Men vind van dezelve overal veel *verfchillende*.

lende Soort. schillende Soorten; onnodig al die verscheydenheeden te beschrijven, weegens 't grootte getal. Behalven noch, dat een PEER op verscheydenen plaatsen dikmaal met een bijzondere naam werd uitgesproken, schoon den aart eenley is.

Wat voor een harde zij beminnen. Deze Boomen beminnen een gemeene van naturen steenachtige grond, wel doormengd met oude *Koeyen- en Paardenmijst*, en niet *zand*, inzonderheyl zoo de aarde, waar in men haar planten zal, hard, of kley is: een opene, luchtige en vrye plaats; ook veel vochtigheyl. Nieuwliks geplant zijnde, willen ze geerne dikmaal met water begoten werden, tot dat ze ten vollen beklifd zijn, en Wortelen genoeg hebben gevat. Doch hier bij staat waar te nemen, indien de grond van zich zelven vochtig is, dat men dan niet anders als oude *Paerdenmijst* moet gebruiken: is ze van naturen droog, zoo moet men allen *Koeyen- en Varckenmijst* nemen, vermits dan de *Paerdenmijst* te hitzig is, ja ook zelfs de *Boom* doen sterven zou; inzonderheyl indien ze op de Wortel quam te leggen; waar voor men zich voorzichtig wagten moet, niet alleen ontrent deze, maar ook alle andere Boomen.

Voorhoedzel. Allerey ongelegheden van *keude en vorst* konnen ze verdragen. Brengen rijpe Vruchten voort, zoo wel in de *Zomer* als in den *Herfst*. Willen geerne in 't Voorjaar gezeuyverd zijn van 't aanzittende *Mos*, of andere onreyngheden aan de *Schors*; ook in *Februarius* gesnoeyd van de overvloegde *Takken*, met een afgaande Maan, gelijk hier boven van de APPELBOOM is gezegt.

Reynaig. Snoeying. De *Vrucht*, of *Peer*, dezzer Boomen, moet in droog Weer met de hand werden afgeplukt, ook, indien 't schieden kan, met een volle Maan; inzonderheyl diende men dit in acht te nemen bij de *Herfst- of Winter-peeren*, welke dan veel langer konnen duren: ook werden ze veel smakelijker, bekomen dan eerst haren rechten aart en geur, als 'er enige malen *Neevel*, of een kleyn *Rijpje*, over gekomen is. Moeten op een drooge en luchtige plaats bewaard werden, gelijk de *Appelen*; niet op malkander gelegd. Dezzer wijs kan men niet alleen deze, maar ook de *Zomer-peeren*, lang goed houden.

Hoe men de Peeren lang goed kan houden. Deezen *Boom* werd vermeerderd en aangevonnen op drie bijzondere wijzen. Eerst, door de konst van *Enten*. Ten anderen, door 't *Zagen* der *Korlen*. Ten derden, door manier van *Inoculatie*.

Aanwinning. De *Enting* geschiedt alderbequaamst op zijns gelijks; te weeten op een wilde *Peerefham*, van een *Korl* voortgekomen, gezeayd geweest in 't Voorjaar, met een afgaande Maan in *Maert*, gelijk voorheen van de APPELBOOM is gezegt: Want vermits hier een rechte vereeniging der beyde naturen geschiedt, zoo werd ook een smakelijker *Vrucht* voortgebragt. Maar daar in de naturen verscheydenheyl valt, wil 't met de *Ent* niet alleen qualijker voort, maar ook geeft ze een onangename *Vrucht*, wegens de strijdige natuur van de *Ent*, en de *Boom* waar in hij gegrift werd.

Door de konst van Enting. In 't *Zayen* der *Korlen*, befoeyen der *Takken*, afsnijden der *Hert-wortel*, besprengen of begieten der *Bloesmen*, en bewaring, zoo teegens *Zwarte Vliegen* als *Rupzen*, moet men even zoodanig handlen, als van de APPELBOOMEN is gehoord.

Door Zaying. Daarenboven moet men hier indachtig zijn, dat de nieuwliks-afgesneden *Enten* niet terstond mogen werden ingezet; want dan swellen ze eerze gevat hebben, waar door ze hare natuurlijke vochtigheyl verliezen, en allensken verdrogen. Men moet ook geen *Ente* steeken op een jongen *Boom*, ten zij hij een Jaar te voren gezet is: want als hij eerst *Wortelen* heeft geschooten, nemd hij de *Ent* dies te beeter aan; die dan ook daar na krachtiger groeyd, en bequamer *Vruchten* geeft: doch hoe naarder aan de grond, of *Wortel*, hoe beeter en sterker, in teegendeel hoe hooger de *Enting* geschiedt, hoe zwakker.

Waarneemingen ontrent de manier van Enten. Wil iemand *Enten* na eenige andere Plaatzten verzedden, die steekze in varfche *Potaarde*, of in een *Kmol*, of in een doos met nat *Zand*, zoo zullen ze lang goed blijven.

De *Inoculatie* geschiedt in 't laatste van *Julius*, op jonge *Loten*, bij de *Wortel*, of aan de *Stam* uitgegaten, een hand breed de een boven de ander: of ook op jonge *Boompjens* zelfs, van *Korlen* voortgekomen, welke hare *Hert-wortel* noch hebben, of die men haar alreeds heeft benomen, 't welk verre 't best is, vermits ze dan grooter en schooner *Vruchten* geeven. Als nu de *Loten* zijn aangegaan, en in 't volgende Voorjaar beginnen uyt te schieten, werden ze boven afgesneden, tot op een vingerbreed na aan de bovenste *Inoculatie*, zonder eenige andere uytstietende *Loten* daar aan te laten blijven: anders zouden dezze 't *Voedzel* na zich trekken, en de *Oculatie* daar van berooven.

Deze *geinoculeerde* *Boompjens* moeten niet verzet worden voor 't tweede Jaar daar na, als ze uytgeschooten hebben: komen anders zeer ligt te vergaan, gelijk de dagelijkse ervarenheyl zulks genoegzaam leerd. Ook moet men *Oogen* nemen van een wel-drugende *Boom*, om die in een andere te zetten.

Wil iemand eene dezzer Boomen, of ook een andere, van wat voor een soort hij zijn mag, opneemen zonder eenig gevaar, en met een afgaande Maan verplanten, die knijp eerst met de nagelen zijner twee voorste vingeren aan de *Bast*, en voel, of dezelve los is, dan of ze vast zit: is ze los, zoo moet de *Boom* op geenerley wijs werden gerept, of hij zal gewisselijk verfterven: maar zit ze vast aan 't *Hout*, zoo kan 't zonder ongeleghenheyl geschieden, alwaar 't in *April*: zal ook niet vergaan, noch eenige andere *Boom*, dusdanig verplant; maar in teegendeel dies te beeter groeyen, vermits hij dan geen zap heeft. Dit gebeurd alle Boomen, tweemaal in 't Jaar: en op deze los-zitting des *Basts* moet men goede acht nemen, indien men geene Boomen verliezen, maar dezelve wel doen voortkomen wil.

De *Boom* dus opgenomen, moet van zijne Top meer dan de helft, en een weynig aan al de punten zijner *Wortelen* gesnoeyd zijn. Ook moet men goede zorge dragen, dat de aarde over al de *Wortelen* komt te raken, op dat 'er geen holligheyl tusschen blijve; anders zou ze daar schimmelen, tot merkelijk nadeel des *Booms*: moet ook weer geplant werden gelijks ze te vooren heeft gestaan; de zijde, die na de *Zon* gestaan heeft, weer na *Zon*, doch een weynig dieper, met een afgaande Maan, 's voormiddags; voornamelijk wanneer ze boven de aarde is (indien 't zijn kan, want dan geeft ze een volkomener kracht aan alle Gewassen des Aardbodens van die *Lugtfreek*) in de Maand *November*, *December*, *Februarius*, of *Maert*; maar niet op den dag, wanneer 'er een *Eclips* zal komen: *Eclips*: want alles wat dan verzet, geplant of gezeayd word, werking 't zij van Boomen of *Kruyden*, is gemeenlijk 's doods eygen; vergaat en sterft met 'er tijd; werd zelden weer groen, of komt bezwaarlijk weer te voorschijn.

Daarenboven, indien eene dezzer, of van een ander slach der Boomen, geplant zijnde, versterft, zoo moet men, voor 't derde Jaar daar na, op dezelve plaats geen andere zetten: of indien 't moest geschieden, vermits 't elks gelegentheyl niet is, de plaats zul een lange tijd leedig te laten leggen, zoo zal men de aarde, in welke de *Boom* is uitgegaan, gantschelijk wech doen, de *kuyt* veel grooter in 't rond uytgraven, en met nieuwe aarde vullen; ook wel doormengen en behoortlijk voorzien met oude twee-jarige *Koeyenmijst*. Indien men dit verzuimd te doen, zoo zal men bevinden, dat de *Boom*, in zulken plaats gezet, niet alleen ligtelijk zal komen te versterven, maar ook de tweede, derde en vierde daar na; gelijk mij op verscheyden tijden, en nevens mij meer andere weervaren is.

KRACH.

Hoe *Enten* te verzedden.

De *Inoculatie* geschiedt in 't laatste van *Julius*, op jonge *Loten*, bij de *Wortel*, of aan de *Stam* uitgegaten, een hand breed de een boven de ander: of ook op jonge *Boompjens* zelfs, van *Korlen* voortgekomen, welke hare *Hert-wortel* noch hebben, of die men haar alreeds heeft benomen, 't welk verre 't best is, vermits ze dan grooter en schooner *Vruchten* geeven. Als nu de *Loten* zijn aangegaan, en in 't volgende Voorjaar beginnen uyt te schieten, werden ze boven afgesneden, tot op een vingerbreed na aan de bovenste *Inoculatie*, zonder eenige andere uytstietende *Loten* daar aan te laten blijven: anders zouden dezze 't *Voedzel* na zich trekken, en de *Oculatie* daar van berooven.

Deze *geinoculeerde* *Boompjens* moeten niet verzet worden voor 't tweede Jaar daar na, als ze uytgeschooten hebben: komen anders zeer ligt te vergaan, gelijk de dagelijkse ervarenheyl zulks genoegzaam leerd. Ook moet men *Oogen* nemen van een wel-drugende *Boom*, om die in een andere te zetten.

Wil iemand eene dezzer Boomen, of ook een andere, van wat voor een soort hij zijn mag, opneemen zonder eenig gevaar, en met een afgaande Maan verplanten, die knijp eerst met de nagelen zijner twee voorste vingeren aan de *Bast*, en voel, of dezelve los is, dan of ze vast zit: is ze los, zoo moet de *Boom* op geenerley wijs werden gerept, of hij zal gewisselijk verfterven: maar zit ze vast aan 't *Hout*, zoo kan 't zonder ongeleghenheyl geschieden, alwaar 't in *April*: zal ook niet vergaan, noch eenige andere *Boom*, dusdanig verplant; maar in teegendeel dies te beeter groeyen, vermits hij dan geen zap heeft. Dit gebeurd alle Boomen, tweemaal in 't Jaar: en op deze los-zitting des *Basts* moet men goede acht nemen, indien men geene Boomen verliezen, maar dezelve wel doen voortkomen wil.

De *Boom* dus opgenomen, moet van zijne Top meer dan de helft, en een weynig aan al de punten zijner *Wortelen* gesnoeyd zijn. Ook moet men goede zorge dragen, dat de aarde over al de *Wortelen* komt te raken, op dat 'er geen holligheyl tusschen blijve; anders zou ze daar schimmelen, tot merkelijk nadeel des *Booms*: moet ook weer geplant werden gelijks ze te vooren heeft gestaan; de zijde, die na de *Zon* gestaan heeft, weer na *Zon*, doch een weynig dieper, met een afgaande Maan, 's voormiddags; voornamelijk wanneer ze boven de aarde is (indien 't zijn kan, want dan geeft ze een volkomener kracht aan alle Gewassen des Aardbodens van die *Lugtfreek*) in de Maand *November*, *December*, *Februarius*, of *Maert*; maar niet op den dag, wanneer 'er een *Eclips* zal komen: *Eclips*: want alles wat dan verzet, geplant of gezeayd word, werking 't zij van Boomen of *Kruyden*, is gemeenlijk 's doods eygen; vergaat en sterft met 'er tijd; werd zelden weer groen, of komt bezwaarlijk weer te voorschijn.

Daarenboven, indien eene dezzer, of van een ander slach der Boomen, geplant zijnde, versterft, zoo moet men, voor 't derde Jaar daar na, op dezelve plaats geen andere zetten: of indien 't moest geschieden, vermits 't elks gelegentheyl niet is, de plaats zul een lange tijd leedig te laten leggen, zoo zal men de aarde, in welke de *Boom* is uitgegaan, gantschelijk wech doen, de *kuyt* veel grooter in 't rond uytgraven, en met nieuwe aarde vullen; ook wel doormengen en behoortlijk voorzien met oude twee-jarige *Koeyenmijst*. Indien men dit verzuimd te doen, zoo zal men bevinden, dat de *Boom*, in zulken plaats gezet, niet alleen ligtelijk zal komen te versterven, maar ook de tweede, derde en vierde daar na; gelijk mij op verscheyden tijden, en nevens mij meer andere weervaren is.

KRACH.

De *Enting* geschiedt alderbequaamst op zijns gelijks; te weeten op een wilde *Peerefham*, van een *Korl* voortgekomen, gezeayd geweest in 't Voorjaar, met een afgaande Maan in *Maert*, gelijk voorheen van de APPELBOOM is gezegt: Want vermits hier een rechte vereeniging der beyde naturen geschiedt, zoo werd ook een smakelijker *Vrucht* voortgebragt. Maar daar in de naturen verscheydenheyl valt, wil 't met de *Ent* niet alleen qualijker voort, maar ook geeft ze een onangename *Vrucht*, wegens de strijdige natuur van de *Ent*, en de *Boom* waar in hij gegrift werd.

In 't *Zayen* der *Korlen*, befoeyen der *Takken*, afsnijden der *Hert-wortel*, besprengen of begieten der *Bloesmen*, en bewaring, zoo teegens *Zwarte Vliegen* als *Rupzen*, moet men even zoodanig handlen, als van de APPELBOOMEN is gehoord.

Daarenboven moet men hier indachtig zijn, dat de nieuwliks-afgesneden *Enten* niet terstond mogen werden ingezet; want dan swellen ze eerze gevat hebben, waar door ze hare natuurlijke vochtigheyl verliezen, en allensken verdrogen. Men moet ook geen *Ente* steeken op een jongen *Boom*, ten zij hij een Jaar te voren gezet is: want als hij eerst *Wortelen* heeft geschooten, nemd hij de *Ent* dies te beeter aan; die dan ook daar na krachtiger groeyd, en bequamer *Vruchten* geeft: doch hoe naarder aan de grond, of *Wortel*, hoe beeter en sterker, in teegendeel hoe hooger de *Enting* geschiedt, hoe zwakker.

Wil iemand *Enten* na eenige andere Plaatzten verzedden, die steekze in varfche *Potaarde*, of in een *Kmol*, of in een doos met nat *Zand*, zoo zullen ze lang goed blijven.

De *Inoculatie* geschiedt in 't laatste van *Julius*, op jonge *Loten*, bij de *Wortel*, of aan de *Stam* uitgegaten, een hand breed de een boven de ander: of ook op jonge *Boompjens* zelfs, van *Korlen* voortgekomen, welke hare *Hert-wortel* noch hebben, of die men haar alreeds heeft benomen, 't welk verre 't best is, vermits ze dan grooter en schooner *Vruchten* geeven. Als nu de *Loten* zijn aangegaan, en in 't volgende Voorjaar beginnen uyt te schieten, werden ze boven afgesneden, tot op een vingerbreed na aan de bovenste *Inoculatie*, zonder eenige andere uytstietende *Loten* daar aan te laten blijven: anders zouden dezze 't *Voedzel* na zich trekken, en de *Oculatie* daar van berooven.

Deze *geinoculeerde* *Boompjens* moeten niet verzet worden voor 't tweede Jaar daar na, als ze uytgeschooten hebben: komen anders zeer ligt te vergaan, gelijk de dagelijkse ervarenheyl zulks genoegzaam leerd. Ook moet men *Oogen* nemen van een wel-drugende *Boom*, om die in een andere te zetten.

Wil iemand eene dezzer Boomen, of ook een andere, van wat voor een soort hij zijn mag, opneemen zonder eenig gevaar, en met een afgaande Maan verplanten, die knijp eerst met de nagelen zijner twee voorste vingeren aan de *Bast*, en voel, of dezelve los is, dan of ze vast zit: is ze los, zoo moet de *Boom* op geenerley wijs werden gerept, of hij zal gewisselijk verfterven: maar zit ze vast aan 't *Hout*, zoo kan 't zonder ongeleghenheyl geschieden, alwaar 't in *April*: zal ook niet vergaan, noch eenige andere *Boom*, dusdanig verplant; maar in teegendeel dies te beeter groeyen, vermits hij dan geen zap heeft. Dit gebeurd alle Boomen, tweemaal in 't Jaar: en op deze los-zitting des *Basts* moet men goede acht nemen, indien men geene Boomen verliezen, maar dezelve wel doen voortkomen wil.

De *Boom* dus opgenomen, moet van zijne Top meer dan de helft, en een weynig aan al de punten zijner *Wortelen* gesnoeyd zijn. Ook moet men goede zorge dragen, dat de aarde over al de *Wortelen* komt te raken, op dat 'er geen holligheyl tusschen blijve; anders zou ze daar schimmelen, tot merkelijk nadeel des *Booms*: moet ook weer geplant werden gelijks ze te vooren heeft gestaan; de zijde, die na de *Zon* gestaan heeft, weer na *Zon*, doch een weynig dieper, met een afgaande Maan, 's voormiddags; voornamelijk wanneer ze boven de aarde is (indien 't zijn kan, want dan geeft ze een volkomener kracht aan alle Gewassen des Aardbodens van die *Lugtfreek*) in de Maand *November*, *December*, *Februarius*, of *Maert*; maar niet op den dag, wanneer 'er een *Eclips* zal komen: *Eclips*: want alles wat dan verzet, geplant of gezeayd word, werking 't zij van Boomen of *Kruyden*, is gemeenlijk 's doods eygen; vergaat en sterft met 'er tijd; werd zelden weer groen, of komt bezwaarlijk weer te voorschijn.

Daarenboven, indien eene dezzer, of van een ander slach der Boomen, geplant zijnde, versterft, zoo moet men, voor 't derde Jaar daar na, op dezelve plaats geen andere zetten: of indien 't moest geschieden, vermits 't elks gelegentheyl niet is, de plaats zul een lange tijd leedig te laten leggen, zoo zal men de aarde, in welke de *Boom* is uitgegaan, gantschelijk wech doen, de *kuyt* veel grooter in 't rond uytgraven, en met nieuwe aarde vullen; ook wel doormengen en behoortlijk voorzien met oude twee-jarige *Koeyenmijst*. Indien men dit verzuimd te doen, zoo zal men bevinden, dat de *Boom*, in zulken plaats gezet, niet alleen ligtelijk zal komen te versterven, maar ook de tweede, derde en vierde daar na; gelijk mij op verscheyden tijden, en nevens mij meer andere weervaren is.

KRACH.

K R A C H T E N .

DE *Bladeren* van *Peereboomen* zijn verdrogende, te zamen trekkende, en een weynig verkoelende; derhalven bequaam, om *varsche wonden* te geneezen, volgens 't getuygenis van *GALENUS*. Zijn ook dienstig, om gelegd te worden op de eerstbeginnende *heete Gezwellen*. Wanneer de *Vrouwen*, *Bads-wijs*, over 't *water* zitten, waar in *deze Bladeren* zijn gekookt, zoo krijgen ze verliging van de *Moeder*, als dezelve is neergeschoten.

De *Peeren* zelfs zijn koud in den eersten, en droog in den tweeden Graad, altijd beeter gekookt, gebraden of geconfsjt, als rauw gegeeten; echter niet zoo zeer gezond als de *Appelen*, maar lieflijker van smaak, inzonderheid geschoft met een weynig *Wijn*, bestryd met wat *Zuyker* en *Caneel*: dan overtreffen ze de *Appelen*, en mogen genuttigd werden van alle *Menichen*, en 'allen tijden, zoo wel in ziekten, als in gezondheid: zij versfrischen 't *Hert*, en een flauwe *Maag*: verslaan de *dorst*, en maken een ruyme

Gal. lib. 2.
de Alim.
Fac. 2.
Medicinal.
l. 1. c. 132.

Label. Her.
part. 2. fol.
197.

Peeren te
drogen.

Korlen.

Diosc. l. 1.
c. 168.
Hi. Tróg.
Plant. hist.
l. 3. c. 47.
Am. Lufft.
l. 1. tuarr.
151.
Curt. l. 6.
cap. eed.

J. Bask.
Ch. Chril. l.
Plant. 1.
fol. 57.

Keel. Voor de maaltijd gegeeten, *versloppen ze 't* Lichaam, inzonderheid rauw; maar in 't laatste der maaltijd, maken ze 't *zelve los en glubberig*: veroorzaken *Winden*, en maken *kond bloed*, inzonderheid wanneer ze 's morgens nuchteren rauw werden genuttigd: derhalven werden ze ondienslig gecoordeeld voor de gene, die zich van 't *Graveel* of veel *Winden* vinden gequeld. In *Water* gezonden, en tot een *Pap* gemaakt, verkoelen en drogen ze een weynig: van buyten op de *Maag* gelegd, werd daar door wechgenomen 't *braken* der *Golachte* vochtigheden, en een *varsche wonde* genezen, volgens 't berigt van *LOBEL*.

De *Peeren*, in twee of drie stukken gesneden, gezuverd, en in de *Zon*, of een *Oven* gedroogd, kan men een geheel *Jaar* lang goed behouden, en dezelve gebruiken als men wil.

De *Korlen* zijn goed voor de gebreken der *Longe*, maar schadelijk voor de *Nieren*.

De *Afch* van *Peereboomen-hout*, de *Bast* of *Bladeren* gebrand, en met *Wijn* ingenomen, is goed voor de gene, welke giftige *Paddeschoelen*, of *Campernoelen* hebben gegeeten.

Verwonderenswaardig is 't geen van de *Vosch* werd geschreeven, te weten, dat hy, alhoewel een liefhebber van *Peeren*, dezelve echter niet zal nuttigen, voor dat hij eenig vleesch daar bij heeft gekregeen, ten ware hongersnood hem daar toe bewoog.

Indien iemand een *Peer* in een *Vat* met *Wijn* werpt, en dan dezelve boven drijft, zoo is de *Wijn* goed en zuiver: maar indien ze zinkt, zoo heeft men *Water* onder de *Wijn* gemengd.

X H O O F D S T U K .

QUEEBOOM.

Verfichey-
de namen.

Tweedert-
ley Soort-
ten.

Wijze van
de Quee-
king en
wasneem-
ing der
Queeboom-
men.

En wel bekende Boom, in 't *Latijs* genoemd *MALUS CYDONIA*, na een oude, nu vervallene *Stad* in *Candia*; of ook wel *MALUS COTONEA*: In 't *Hongdysch* *QUITTEN*, of *KITTENBAUM*: In 't *Fransch* *COIGNACIER*, en in 't *Italiaansch* *COTOGNARO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee bijzondere Soorten, te weten, *MALUS CYDONIA*, of *QUEE-APPEL*, en *PYRUS CYDONIA*, of *QUEE-PEER*. Beyde zijn ze van eenen dezelve *Queeking*.

Zij beminnen een gemeene, vochtige, welgemeste grond, een luchtige opene plaats, en zeer veel *Water* in warme of drooge tijden; vermits daar door hare *Vruchten* werden groot gemaakt, en tot een haastige volkomenheid gebracht. Ter dier oorzaak stellen ver-

le haar in de *Maand* van *November*, of *Maert*, met een wassende *Maan*, aan *Waterkanten*; welker *Vruchten* tot een aanzienlijke grootte groeyen, indien men de ene *Queeboom* op eenen anderen, van een *Korl* voortgekomen, en van zijne *Hert-wortel* ontbloot (gelijk van de *APPEL*- en andere *Boomen* is gezegt) doet *en-*
ten; 't welk gevoelig geschied met een wassende *Maan* in *Maert*. Haastig groeyen ze ook voort, en bekomen eerst hare rechte geur, rijpheyd en geelheyd, wanneer de nachten lang, koel, en neevelig zijn. Lang kan men ze goed bewaren, als men dezelve met de hand afplukt, zoo 't doenlijk is in droog weer, met een volle *Maan* in *October*; dan met een schoone dock al hare rijpheyd, of wolligheyd, afwrijft, en twee of drie dagen daar na neerlegt in droog *Zaagmeel*, of *Zand*, op een drooge plaats, zulker *Wjs*, dat ze malkander niet komen te raken: anders steeken ze niet alleen de een de ander aan, maar doen even 't zelve alle andere *Vruchten*, bij welke ze gelegd werden. Ook blijven ze lang goed, wanneer menze bevindt met *Potaarde*.

Heeft iemand lust, om *deze* gezonde, versterkende en aangename *Vruchten* een geheel *Jaar* lang goed en smakelijk te bewaren, die handele daar ontrent op *deze* wijze: Neem goede ongeschonde *QUEE-APPELEN*, of *QUEE-PEREN*, zoo veel gij wilt: schel ze dun af: snij ze dan midden door in twee stukken: doe'er al de korlen, nevens der zelve huysjens, zuiver en wel uyt, zoo dat'er niet 't minste van overblijft: leg ze vervolgens in een *Pot* met *Reegenwater*, wanneer 't zelve aan 't koken is, en laat ze even opwellen, of de zode daar over gaan: haal ze dan daar uyt, en laat ze op een houten *Tafel*, of *Plank*, koud worden: neem, dit om een geheel Jaar lang smakelijk te bewaren. verrigt zijnde, al de *Schellen*, en de uytgenomene *Korlen* ('t is niet quaad, dat men'er ook bij doet stukken van kleyne *Queen*, welke men doch niet kan gebruiken): werp dit alles in 't *Water*, daar men de *Queen* in opgeweld heeft, en laat het tot op de helft verkoeken: daar na gantsch koud worden: leg dan de opgezoodene koudes *Queen* in een groot *Glas*, of *hardgebakke steene Pot*, en giet het nat, dus lang gekookt zijnde, daar over, dat'er onder bedekt zijnde: zet ze eyndelijk op een drooge plaats, en haal'er ten gebruik uyt zoo veel als, en wanneer het u behaagd: doch niet met de handen, maar met een lepel, zonder daar over te ademen, anders zou 't nat zich ligtelijk veranderen.

K R A C H T E N .

DE *Bloemen* der *Queeboomen* hebben een te zaa-
Diosc. lib. 1.
cap. 161.
Ruell. de
Nat. Stirp.
l. 1. c. 72.

men-trekkende kracht. Gedroogd, gepulveriseerd, en met roode *Wijn* ingenomen, stillen ze de *Buykloop*, 't *Bloedpuizen*, en der *Vrouwen Stonden*, wanneer dezelve te overvloedig zijn. In *Rooszenwater* gemengd, en dan op de *Oogen* gelegd, verdrijft der zelve roodigheyd, en brand.

Rauwe *Quee-peeren*, of *Quee-appelen*, zijn koud *Trag. l. 3.*
en droog van aart in den tweeden Graad; ook zeer te zamen-trekkende, stoppende, en met eenige vochtigheyd vermengd; door welke ze niet lang kunnen blijven zonder verrotting.

Doch met *Corinten* in een weynig *Wijn* gekookt, Nuttig-
heid der
Queen tee-
gens ver-
letley ge-
breken.

of ook geconfsjt, stoppen ze zoo zeer niet: zijn dan aangename voor elk, zoo zieke als gezonde: doen 't *Water lossen*: verquikken 't *Hert*: versterken de *Maag* en 't *Hoofd*: stoppen de *loop der Buyk*: doen ophouden 't *braken*, 't *Bloedpuizen*, 't *raad Melizen*, en de onnatuurlijke *Stonden* der *Vrouwspersonen*. Gezonden of gebraden zijn ze goed op *zuverende Borsten*, *hitzige Gezwellen*, en *Wonden*, gemaakt door een giftig *Geweze*, daar op gelegd; want zij trekken'er 't gif uyt, en maken ze geneeslijk: ja, zelfs de reuk der *Queen* alleen strijd tegen 't *vergift*.

MALUS CYDONIA FRUCTU CORNUTO.

AMYGDALVS
NANA.

Kogel uyt
de wonde
te trekken.

Wil men een *Kogel*, die iemant in 't Ligeaam mogt zitten, uyt de wonde trekken, die steeke daar in een *Wiek*, gemaakt van een *Quee-peer*, of bij gebrek der zelve, van *Quee-velefeh*, bestrekken met *Oly* van *Eyeren*.

Quee-
velefeh.
Rafel lib.
Simp. c. 20.
A. Luit. 1.
Marr. 146.

Men heeft zich derhalven niet te verwonderen, dat zoo veel dienstige dingen, strekkende tot der Menschen gezondheid, allerwege van deezee *Vruchten* *A. Luit. 1.* werden bereyd; onder welke 't *Quee-velefeh* geen zins eene der minste werd gerekend. Want voor de maaltijd daar van gegeten, sloopt het de *Buikloop*; doch na den eeten gebruykt, opend het de *Buik*, en veroorzaakt *Stoelgang*.

Hoofdpijn,
Ec.

De *Quee* neemmen wech de *Hoofdpijn*, welke voortkomt uyt de dampen van de *Maag*, na boven trekken, de, vermits ze de *krop* van de *Maag* sluylten: zijn goed voor *zwangere Vrouwen*, zomtijds daar van gegeten; doch moeten zich daar van onthouden tegens den tijd der *Verlossing*.

Curr. lib.
bort. 23.
9.
Ad. Lonic.
l. 1. c. 12.

Met 't *Water*, waar in gezoden zijn volkomen-rijpe *Quee*n, (want deezee zijn altijd de beste) brengt men weer te rechte de uytgeschotene *Moeder*, en *Aarsdarm*; daar mee geelsoft. 's Avonds daar van gedronken, maakt een *liefzig gemoed*; verwekt *etens-lust*, en verdrijft de *dronkenfchap*.

Carbonke-
len. Uyt-
gevallen
Hayr.
Fuch.
Plant. bijf.
l. 140.

De *wolghigheid*, welke men op deezee *Vruchten* ziet, in *Wijn* gezoden, en op *Carbonkelen*, of *pestilentielle hardigheid* gelegd, verdrijft en geneest dezelve: doed ook 't *uytgevallene Hayr* weer groeyen ter plaats daar 't uytgevallen is; volgens 't getuygenis van *LEONHARDUS FUCHSIUS*.

Groote
nuttigheid
der Quee-
korla.

De *Korlen* deezee *Vruchten* in *Rozen-water* geweykt, geeven van zich een vette en tye slijmerigheid, genoemd *Mucilago*, of *Mucago Cydoniorum*. Deezee met een doekje op 't *Fondament* gelegd, is zeer goed voor de *Takken* (anders gezegt *Speen*, of *Ambejen*). In *Water* geweykt, en daar mee gegorgeld, neemt wech de *bute* en *brand* in de *Keel*, en van de *Maag*. In de *Mond* gehouden, verlaat ze de *dorst*, en geneest een *gewonde Tong*. Wordt ook gelukkig gestreken op de *verbrandheid*, en gedaan in *Clisteren*, welke men gebruykt tegens de *roode Loop* en diergelijke *Quaken*; want hier door werd 't *gedarmte* verzacht, de *sinerte*, en de *scharpheyd* der ontstekende vochtigheid wechgenomen.

Quee'n van
de Oude
genoemd
de Vrucht
der Liefde.
Plutarch.
in Praest.
Conjugat.

Deezee gezonde *Vrucht* is voortijds niet minder geacht geweest, als heedsdaags. De *Oude* hebben ze, om harer schoonheyd wil, genoemd de *Vrucht der Liefde*; en de *Godin Venus* toegeëygend. Waarom ook *PLUTARCHUS* verhaald, dat de wijze *SOLON*, door een bijzondere *Wet*, alle houwbare *Dochteren* gebood, dat ze niet bij haren *Bruydegom* zouden slapen, voor dat ze eerst van deezee *Vruchten* hadden gegeten. Hier door wierd betekend, dat de eerste *Bijeenkomst* van *Man* en *Vrouw* niet anders moet geschieden als met een aangenaam gehat, lieflijke *Tong*, en wel vergenoegd *Hert*.

Was een
betuyging
van
Trouw.
Athen. lib.
3.

Men gebruykteze ook voortijds tot een *bewijs van Trouw*: want als een *Dochter* een *Jongman*, of een *Jongman* een *Dochter*, een *Quee-vrucht* in den schoor wierp, zoo was 't zoo veel als een *Trouw-penning*. Wanneer de *Jongeling* dit deed, gaf hij daar door te kennen zijne *geuegentheyd* om haar ten *Vrouw* te hebben: als ze die behield, betuygde ze daar door hare *weer-liefde*.

XI HOOFDSTUK.

AMANDELBOOM.

Verfchey-
den Na-
men.

Us op 't *Nederlandsch* genoemd; maar in 't *Latijn* *AMYGDALUS*; in 't *Hoogduysch* *MANDELBAUM*; in 't *Fransch* *AMANDIER*, en in 't *Italiaansch* *MANDOLARO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend vier onderscheydene Soorten; namentlijk *AMYGDALUS VULGARIS*, *ERUCTU AMARO*, gemeene *AMANDELBOOM*, met een *bittere Vrucht*. *FRUCTU DULCI*, met een *zoete Vrucht*. *FRUCTU DULCI MOLLIORI PUTAMINE*, met een *zoete Vrucht en weeke Schaal*: *AMYGDALUS PUMILA*, of *NANA*; de *KLEYN*, of *LAGE AMANDELBOOM*. Niet alle zijn ze van eenereley aart.

Al te zamen echter lieven ze een zandige, gemeene drooge grond, met een weynig twee-jarig-oude *Koeyenmijt*, en geen andere, door-mengd: want indien iemand *Paardemijt*, oude of jonge, daar bij quame te doen, of ten naaften bij daar ontrent wou leggen, zoo zouden ze daar na ligetlijk onvruchtbaar werden, of ten minsten eenige *Jaren* blijven zonder *Vruchten* te dragen, wijl men heeft bevonden, dat ze een merklijken afkeer hier van hebben: inzonderheyd al de *GROOTE AMANDELBOOMEN*; welke ook veel *Water* minder kunnen verdragen dan de *KLEYN*. Voorts beminnen ze een opene lucht, en warme plaats. *Bloeyen* zeer schoon in 't *Voorjaar*; en geeven in den *Herft* volkomen-rijpe *Vruchten*; gemeenlijk ieder *Jaar*. *Korlen* tamelijk wel de koude der *Winter* uytstaan; behalven de *geene*, welke *Vruchten* met een *weeke Schaal*, of *Kraak-Amandelen* voortbrengen. Deezee kunnen in onze *Landen* door een *harde vorst* ligetlijk versterven: worden ook door dezelve, voornamentlijk door veel *Nievelen*, die ze niet lijden kunnen, dikmaal aan hare *Takken* beschadigd. Mogen in deezee *Gewesten* niet wel *vermeerderd* werden, dan door hare *straks* na volle *Maan* gezaayde *Vruchten*. Echter kan ook de *aanwinning* door *Inoculatie* geschieden.

Vier on-
derschey-
den Soor-
ten.

Wat voor
ande en
plaats zij
begeeten.

Aanwin-
ning.

Doch d'*AMYGDALUS NANA*, of *KLEYN* *AMANDELBOOM*, die nauwlijks vier voeten hoogte opschiet, werd genoegzaam *vermeerderd* door zijne bij de *Wortel* veelvoudig uytlopende jonge *Scheutjens*; welke men, van zels geworteld zijnde, met een afgaande *Maan* in *Maert*, *November*, of *Februarius*, van de oude afneemd en verplant. Deezee zijn van naturen harder dan de *grote*. Geeven in 't begin van *April* zeer *schoone*, *bleek-roode*, veelvoudige *Bloemen*, bestaande uyt vijf langwerpig teedere *Bladerjens*, behoudende inwendig veel *clierlijke bruyen-roode knopjens*; welke staan rondom de *Takjens*; niet alleen om de hoogte, maar ook om de lage; ja om de *eeven* uyt de *arde* voortkomende *Scheutjens*; de *eene* boven de *andere*; zeer aangenaam voor 't gezicht. Dan noch *ardige Bladerjens*, donker-groen van *verve*, wat hardachtig van aart, gemeenlijk opwaarts gekeerd, rustende op korte *Steltjens*, en voortkomende nu uyt de een, dan uyt de andere zijde van de *Steel*, digt boven malkander; inwendig met een regt-doorgaande *grote Ader*, waar uyt zeer veel teedere en subtiel-kleynen haren oorsprong neemen, verciert; onder smalt, in 't midden gemeenlijk breedst, en voor cyndigende in een stomp-achtig punt; drie vingeren breedte lang, eene vinger breed, en rondom als met teedere, *schoone* en *nette* *tanjens* gezaagd. De *Vrucht* is *bitter*: moeten, gelijk de andere, op een warme plaats zijn geplant. Konnen echter meer *vertigheyd* verdragen.

Bloeffem,
zeer aan-
genaam
voor 't ge-
zicht.

Bladeren
en Vruch-
ten.

De *bittere Vruchten* deezee *Boomen* werden *zoeter* gemaakt, wanneer men boven op de *Wortelen* *Varkensmijt* legt, dezelve met *arde* overtroyd, en met *koude* doen de *Kamerloog* (of *Menschen-water*) begint. Hier worden, door werden de *Amandelen* niet alleen *zoeter* van smaak, maar ook zels de *Boomen* *wel-dragender*; inzonderheyd, als men die eenige *Jaren* achter malkander doet.

KRACHTEN.

Versche, of *groene zoete Amandelen*, zijn van *Groene* smaak zeer aangenaam, doch geeven weynig *Amandelvoedzel*: echter zijn ze dienstig voor de *zwavel-geest*.

gere Vrouwen, vermitsze hare onnatuurlijke lusten doen verdwijnen.

Drooge. Droog geworden, zijne voor alle gezonde Menschen goed om te eten. Hebben een warme, verdrogende, en te gelijk voedende of versterkende kracht, doch niet zoo zeer als de bittere. Gepeld, of van hare roschachtige bast ontbloot, verslappen ze meer, zoo dat ze dan bequaam zijn, om alleley Brykloop te stillen; volgens 't getuygenis van DOXONAVUS.

Melk, gepart uyt Amandelen. De Melk, uyt deeze Amandelen gepart, vermag even 't zelve, en geeft goed voedsel: is gezond voor de geene, die van 't Pleuris werden gequeld; en voor die eterige Fluxmen opgeeven; waar toe ook bequaam zijn de gepelde, met Zuyker vermengt, tot een lekkernij.

Oly, uyt Amandelen gepart. De Oly, versich gepart uyt de zoete ('t welk geschied gestoten, in een Pan warm gemaakt, doch niet verbrand zijnde, door een warme Pars), is matig warm: verdrijft alle smerten en pijnlijkheden der Nieren: is derhalven dienstig voor 't Colijk, en voor die met 't Gravel zijn gequeld, en onse daar van ingenomen, en een uur daar na een halve Kan Rijnfche Wijn daar op gedronken: neemt zekerlijk wech de Nieuwe der verlosse Vrouwen: de steekingen onzwellingen der zijde in 't Pleuris, na dat men eerst een Ader heeft doen openen.

Bittere Amandelen. De bittere Amandelen, wegens de vettigheyt, welke bij haar hebben, warm en droog tot in den tweenden Graad; ook openende en verteurende, zijn voor zieke en gezonde dienstiger als de zoete, doch ondienstig voor die met de Gal zijn gequeld; volgens 't bevestig van AVICENNA. Met zoete Wijn, of Venetiaanse Terpentin, 's morgens nachteren gebruykt, verdrijven ze 't Gravel, en de Wormen: neemen wech de druppel-pis, en verjagen alle pijn des Ingevands: Zijn nut voor zulke, die bloed opwerpen: geneezen de beetten der dulle Honden, als men dezelve geknauwd daar op legt: werden met groot voordeel gebruykt tegens de dikke en taye vochtigheeden der Borst en Longe.

Tragus L. 3. cap. 65. Van deeze 's morgens nachteren, of op den dag, als men wat veel wil drinken, agt of tien geeten, zoo belletenze de dronkenschap. Gestoten, en met andere Spijzen vermengt, doen de Hoenderen en Katten sterfen, ook de Vosschen, indien ze niet terstond daar na Water drinken; gelijk PLINIUS, MARCELLUS VIRGILIUS, en andere verhalen.

Melk van bittere Amandelen. Met de Melk, gepart uyt bittere Amandelen, zomtijds de Navel bestreken, doed de Wormen sterfen. Met de Oly der zelve, waar in eenige Scorpionen gedood zijn (ter dier oorzaak Oleum Scorpionum, of Scorpionen-oly geheten) 't Gemacht bestreken, doed de geene, die van 't Gravel geplaagd werden, gemakkelijk en zonder pijn Wateren: neemt ook wech de Tandpijn, wanneer men drie of vier druppelen deezer Oly in wat Boomwol doed, en dezelve tot onder in de holligheyt der Tand douwt.

Met des zelve gebruyk. Onder de Navel gestreken, verdrijft de opstijging der Moeder. Met Boom-oly warm in de Ooren gedaan, neemt wech 't gezyns in dezelve, en herfeld het gehoor: verzacht de verharde Zenuwen: geneest de Milt-zucht, eng-borsligheyt, en doed de vlekken des Aangezichts vergaan.

Aarons dorre Amandel-roede bloeyende en vrucht dragende. Aanmerkens-waardig is 't geen men in de Heilige Boeken beschreven vind van des Hoogen-priesters Aarons Staf: welke, gemaakt van een dorre Amandeltak, en van MOSES, door des Heeren bevel, in de Tent der t'zamenkomst voor de Getuygenis gelegd, de volgende dag groeyende, bloeyende, en met Vruchten beladen gezien wierd. Deeze Staf wierd van MOSES weer voor de Getuygenis gebragt, ter bewaring, tot een Teeken voor de weerspannige Kinderen Israels, welke door hare hardnekkigheyt en murmureering zoo zwaarlijk tegens den HEERE haren God hadden ge-

zondigd. Van welke zaak men breeder kan naziën het xvii Hoofdstuk des vierden Boeks MOSES.

XII HOOFDSTUK. KARSSEBOOM.

End ook wel op 't *Nederlandsch* genoemd KRIKENBOOM: in 't *Latijn* CERASUS, na de Stad Cerasus in *Asia*, daar deeze Boomen eerst van daar gebragt zijn: in 't *Hoogduytsch* KIRSCHEN-BAUM: In 't *Fransch* CERISIER; en op 't *Italiaansch* CIRGIO, of CIRSARO.

Hier van zijn, door vlijtige en zorgvuldige Queeking, veel en zeer veranderlijke Soorten, zoo wel in de hoogte als laagte, in enkelheyt of dubbelheyt der Boomen, in veel bijalkander op eene Stel te zamen gevoegde, of een alleen gestelde Vrucht, voortgekomen, en te vinden. Alle zijne aan een ieder genoeg bekend, behalven die met een groene Vrucht, in 't *Latijn* geheten CERASUS FRUCTU VIRIDI; en CERASUS PUMILA RACEMOSA FLORE ODORATO, of LAGE KARSSEBOOM met zeer welriekende Bloemen, van welke veel tros-wijze bijalkander hangen, en waar van de Bladeren niet langwerpig zijn, gelijk die van al de andere Soorten, maar rondachtig, gelijk de de Bladeren des *Prunibooms*, doch kleiner; beyde tot noch toe niet zeer bekend, echter veel geacht.

Al te zamen beminnen ze een opene, vrye, en wel ter Zon geleegene plaats; een gemene, lichte, met zand gemengde, en van natuuren vochtige grond, met weynig of geen *Afij* vermengt, inzonderheyt niet met zulke, die varfch is, wijl ze dezelve niet konnen verdragen; wel Water, voornamelijk in de Zomer, 't welk haar in dien tijd zeer aangenaam en verfrischend is. Geeven ieder jaar volkomene Vruchten: konnen harde koude, en alleley ongelegenheeden des Winters zeer wel uytstaan.

Al de gedagte Soorten van Boomen konnen in deeze Aanwin- Gewesten op vier bijzondere wijzen vermeerderd of aangewonnen werden. *Eerst*, door middel van *Zay-Erte*; *gen*; 't welk geschied in 't midden van de Maert, met een wassende Maan, in *Winter-flammen*, voortgekomen uyt Korlen. Ten anderen, door de konst van *Steecken* op dezelve Stammen, 't welk men doen moet in 't laatste van *Februarius*, en ook in 't toecomen der Maan; niet op *Morelle-flammen*, want deeze zijn 'er niet goed toe; ook verflerven ze dan haastiger. Ten *derden*, op de volgende wijs.

Pluk met uw hand af de grootste en schoonste *Derde* KARSSEN, niet al te rijp, met ten volle Maan: legze wijze- weg op een drooge plaats, tot dat de Maan weer vol is: neem'er dan de Steenen uyt, laat ze een weynig drogen, en bewaarze wel voor de *vorst*, tot de aan-stande Maert: steek ze dan, een vinger-breedte diep, in een goede grond, een dag drie of vier na volle Maan: laat ze, wanneer ze nu opgekomen zijn, drie Jaren lang op dezelve plaats staan: graaf ze dan op, en beneem haar met een Mes de regt-noedschietende *Hert-wortel*, tot aan de bovenste zijde-wortelen toe: leg dan Wasch op de afgesnede plaats, op dat'er 't zap, waar in hare behoudenis bestaat, niet quam uyt te vloeien: zet ze, met een afgaande Maertfche Maan, waar gij wilt (niet in den *Herst*, om harer teederheyt wil), en snij altijd de punten der grootste Wortelen een weynig af; zoo zult gij'er zoo goede Vruchten van winnen, als gij zoud mogen wenschen. Ten vierden, door de konst van *Inoculatie*. Indien zulke geschied met een wassende Maan in *May*, of *Junius*, op deeze Stammetjens, van hare Hert-wortel beroofd, zoo zal men niet alleen groote, maar ook wel-smakende Vruchten van dezelve bekomen.

Cerasus Avium, of *Vogel-kars*. De *VOGEL-KARS*, in 't *Latijn* *CERASUS AVIUM*, of *CERASUS RACENOSA*; op 't *Hoogduitsch* *ELTZENBAUM*, wiens *Bladeren* meer dan de helft breeder en grooter als van andere *KARSSEBOOMEN* zijn, waar aan ook al de *Bloesfemen* veelvuldig bij malkander hängen aan *Trossen*, meer als een vinger lang, bemind een wel-gesmette en goede grond. Geest wel jaarlijks in de *May*-maand *Bloemen*, doch niet altijd in deze Landen volkomen-rijpe *Vruchten*, ten zij bij goede *Zomers*. Werd genoegzaam vermenigvuldigd door zijne bij de *Wortel* uytlopende jonge *Spruyten*; welke, ingesneeden en gewortelt zijnde, met een wassende *Maan* in *Maert* werden verplant.

Aanwin-
ning.

Hout.

Middel,
om de
Karsfen

een geheel
Jaar lang
te bewa-
ren.

Zij groeyen van naturen zeer hoog, met een regte zuivere *Stam* opwaarts: hebben echter een ligt, voos en slegt *Hout*.

Wil iemand *KARSSEN*, om in *Spijzen* gebruykt te kunnen worden, goed bewaren, niet alleen in de *Zomer*, maar ook door de geheele *Winter*, die neem een hard-gebakke *Pot*, en legge die, met een volle *Maan*, of straks daar na, in dezelve, doch niet al te rijp; zuiver, en zonder enige kneuzing afgeplukt, ook door een *Schaarjen* van 't meeste deel des *Stels* beroofd: giete daar heete *Wijn* op, tot datze daar onder bedolven leggen: overdeck dan, wanneer nu de *Wijn* koud geworden is, dezelve met een dunne bodem van gesmolte *Boter*: stel de *Pot* op een drooge plaats, daar geen *Vorst* indringt, en neem daar uyt zoo veel, en ter zulker tijd, als hij wil: doch op dat'er geen lucht bij koomt, moet men altijd de uytgenomene *Boter* weer smelten, en op nieuws daar over gieten, zoo zullen ze zomtjids een geheel *Jaar* lang kunnen goed blijven.

K R A C H T E N .

Gemeene Karsfen. De *gemeene Karsfen* zijn goed, aangenaam, en gezond voor alle *Menschen*, inzonderheyd voor die een *hitte Maag* hebben. Koud en vochtig zijn ze van aart. Stillen de *dorst*. Met de *Korlen* gebruykt, versfrischen en versterken ze de *Maag*: geeven echter aan 't *Ligchaam* weynig voedsel: veroorzaken *Winden*, en maken een *open Lijf*; inzonderheyd 's morgens nuchteren gegeeten, als'er de *Dauw* noch oplegt; volgens 't berigt van *PLINUS*: evenwel mogen ze onbekommerd genuttigd werden van die met de *Koorts* zijn gequelt, voornamelijk wanneer ze geconfijt zijn. Doch gedroogd, *stoppen ze* 't *Ligchaam*.

Zon. lib.
1. c. 6.

Plin. lib.
23. cap. 7.

Zoete, of
Spaanfche
Karsfen.

Morellen.

Marth. lib.
1. cap. 129.
Trag. lib. 3.
cap. 38.

Korlen der
Karsfen.

Gom uyt
de Karsfen
boomen.
Fuchf.
Hist. Pl.
c. 161.

De *zoete, of Spaanfche Karsfen*, zijn ondienslig voor een koude *Maag*. Veel gegeeten, doenze *Wormen* groeyen: doch maken meer *opening des Ligchaams*, als de andere.

De *Morellen*, of *bruyne Karsfen*, zijn zuurder van aart, en een weynig te zamen-trekkende, derhalven gehouden voor de beste van alle. Want zij veroorzaken een gezond *Bloed*: maken een grage *Maag*: verdunnen, drijven uyt de *Fluyten* en diertelijke *quade vochtigheden* des *Ligchaams*: doen 't *Water lossen*, en nemen wech de hitte der *Galachtige vochtigheid*. Als ze geconfijt zijn, werden ze zeer dienslig bevonden voor allerlei *zieke en hitzige* perfoonen.

De inwendige *Kernen* dezer *Vruchten* brengen de *Wormen* om 't leven, en drijven 't *Gravel* af: zijn derhalven dienslig voor de gene, die zich van deeze qualen gequeld bevinden.

De *Gom*, welke uyt deeze *Boomen* vloeeyd (*Slime- rig* en bijtende van aart) in *Aziën* geweykt, neemt wech de *ruydgheid* en *Rood-grond* der jonge *Kindren*, daar met bemerd zijnde. Mer *Wijn* ingenomen, is goed voor een verouderde *Hoest*: maakt een zachte *keel*, een helder *Gesicht*, en een zuivere *Huyd*: verwekt *eetens-lust*, en helpt die van 't *Gravel* werden geplagd.

De *kleyne Vruchten* van de *Vogel-kars*, of *Cerasus Vogel-Avium* (walgachtig-zoet, en zeer te zamen-trekkend) werden alleen van de *Vogelen* des *Heemels* gegeeten: doch hare *Strentjens* in *Duytschland* de *Kindren* aan *J. Bauhin.* den hals gehangen tegeens de *Vallende ziekte*; volgens *l. 2. c. 32.* 't getuygenis van *JOHANNES BAUHINUS* en *J. HENRICUS CHERLERUS*.

XIII HOOFDSTUK. CORNOELJEBOOM.

Eest in 't *Nederlandsch* geen en ander- Verschey-
ren naam: op het *Latijn* werd hij ge- de namen.
heeten *CORNUS*: in 't *Hoogduitsch*
CORNELBAUM, of ook *WILSCHER*
KIRSCHBAUM: op 't *Fransch* *COR-*
NILLIER, en in 't *Italiaansch* *COR-*
NIOLO, of ook *CORNARO*.

Hier van zijn mij in haren aart kenbaar geworden vierley vier
bijzondere Soorten; te weeten: *CORNUS MAS* Soorten.
FRUCTU RUBRO, of *CORNOELJEBOOM MANNETJEN*, der drie-
met een *roode Vrucht*: *CORNUS MAS FRUCTU ALBO*, of derley
CORNOELJEBOOM MANNETJEN, met een *witte Vrucht*.
CORNUS MAS FOLIO VARIEGATO, of *CORNOELJEBOOM* witten,
MANNETJEN met *groen en goud-geel gespreide Bladeren*.
En *CORNUS FEMINA*, of *CORNOELJEBOOM* wyfjen,
van zommige genoemd *CORNUS SYLVESTRIS*, of wilde
DE *CORNOELJEBOOM*. Al te zamen zijnze van even
dezelve *Quecking* en waarneeming.

Zij beminnen een gemeene zandige; zoo wel kley- Aart dee-
ge, gesmette als ongesmette, vochtige, of een tamelijk- zee Boom-
drooge grond, veel of weynig water; liever een open- me.
ne, luchtige, als een donkere of schaduwtichte plaats.
Bloeyen niet alleen jaarlijks vroeg in de *Maert*, maar
geeven ook *volkomen-rijpe Vruchten*: kunnen sille
koude, en alle ongelegenheeden des *Winters* uytlaan:
werden ook van naturen zeer oud.

De *Vermeengvuldiging* geschied niet alleen door de *Vermeer-*
harde *Korlen* der *Vrucht*, welke men zayd met een af- nigvuldi-
gaande *Maan* in *Maert*, op een donkerachtige plaats, ghe-
in een gesmette grond, daarze twee jaren lang in blij-
ven, eerze opkomen; maar ook door hare bij de
Wortel, of even boven de aarde uytlopende jonge
Schrentjens; welke men ten halven insijnd, op de wijze
der *ANGELIEREN*, en dan met aarde aanvuld, waar op
ze, ook wel van zelfs, *Wortelen* vattende; daar na ter
gemelder tijd en met een afgaande *Maan*, als de *Wortel*
nu twee jaren oud is, van de oude werden afge-
nomen, en verplant.

De *CORNUS FEMINA*, of *CORNOELJEBOOM* wyf- wijfjen
JEN, *bloeyd* wel in ieder Voorjaar, doch veel later als
de *CORNOELJEBOOM MANNETJEN*, wiens *Bloemen*, van
verve gedachtig, bij tweeën, of een alleen, door de
geheele *Boom* van onder tot boven verspreyd, in 't
begin van *Maert* voortkomen; daar die van 't wyf- Bloemen.
JEN, bij trossen alleen aan de uiterste punten der *Tak-* in deeze
ken, in 't begin van *May* eerst werden gezien. Geest Landen
echter in deze Landen noyt enige *Vrucht*; waar door zomer
ze bij vele de naam van wilde *CORNOELJEBOOM* heeft
bekomen. Kan ondertusschen genoegzaam aan-
gevonden worden door de voorgedagte *Uytloop-*
zelen.

K R A C H T E N .

De *groene Bladeren* dezer *Boomen*, als zeer ver- Gal. de
drogende, of gantich alleen voor haar zelve, *fuc. Simp.*
of ook in *Wijn* gezoden, op *varfche Wonden* 4. 7.
gelegd, stempden het daar uyt lopende *Bloed*. *Marth. l. 1.*

De *Conserve*, gemaakt van de *Bloemen*, slopt de *Died. l. 28.*
Brykloop, en andere *Vloeden* des *Ligchaams*. *cap. 11.*

De *Vruchten* der *Cornoeljeboomen* zijn zeer zuur, te *Vruchten*
zamen-trekkende, verkoelende, en verdrogende van
C 2

Disfor. lib.
1. 4. 173.

aart: doch door volkomen rijpheyd van de Boom afgevallen, zijnde niet zoo te zamen-trekkend, maar veel meer getempert, zoeter, aangename; bruyn-rood van verve, en bequamer om gegeten te worden. Stoppen 't Ligchaam; desgelijks der *Vrouwen Maandstonden*, en de *roode Loop*: Voor een *koude Maag* zijn ze schadelijk.

Gecon-
fijt-
te Cor-
noelen.

Geconfijt, of in Zuyker ingelegt, zijnde veel beeter tot gebruyk, en behouden dezelve kracht: verwekken daarenboven *eetens-lust*: stellen een flappe of verhitte *Maag* weer in hare vorige staat en kracht.

Zeldzaam-
heyd.
Ruell. 1. 1.
cap. 71.

Verwonderlijk is 't, dat deeze *Frucht*, daar ze 't *Menschlijk Ligchaam verstoppt*, in tegendeel de *Vliegen* en *Byen*, wanneer ze daar van eten, of ook als de *Byen* Honig en Wasch uyt de Bloemen vergaderen, *purgeert*, en dood sterven.

Oly uyt 't
Hout.

De *Oly*, getrokken uyt 't Hout deezer Boomen, werd zeer geprezen tegens de smerten van 't *Podagra*

XIV HOOFDSTUK.

CASTANIEBOOM.

Verfchey-
denaamen.

Et dien naam bekend in 't *Neederlandsch*: in 't *Latijn* geheeten *CASTANEA*: in 't *Hoogduitsch* *KASTENBAUM*: in 't *Fransch* *CHASTAGNIER*: in 't *Italiaansch* *CASTAGNARO*.

Tweeder-
ley Soor-
ten; ge-
meene, en
Paerden-
Castanien.

Hier van zijn mij in haren aart bewust twee onderscheydene Soorten; te weten *CASTANEA VULGARIS*, of *MEENE CASTANIEBOOM*; en *CASTANEA EQUINA*, of *PAERDEN-CASTANIE*; dus genoemd, vermits hare *Frucht*, van de *Paerden* gegeten, der zelver *Hoest*, *Eng-borsligheyd*, en 't *Bloedspuwen* wechneemt; welke werking even deeze *Frucht* ook heeft ontrent andere last-dragende Dieren. In 't *Hoogduitsch* werd ze genoemd *ROS-KASTEN*; en in 't *Fransch* *CHASTAGNE DE CHEVAL*. Beyde deeze Boom-soorten zijn van dezelve *Culture*, of Bouwing.

Castanea
Vulgariis,
of gemeene
Castanieboom.

Zij beminnen een goede, luchtige, en wel-gemeste grond, een opene vrye plaats, en veel Water: willen daarom geerne aan hare Wortelen beschaduwde zijn, op dat door de Zonnestralen de vochtigheyd niet te haalt daar van mogt wechgenomen, en zij alzo droog gelaten worden. Moeten echter met hare Top en Takken voor de Zon gantsch open, en zonder eenige schaduw blijven, vermits ze, om harer *Fruchten* wil, zeer geerne groote hitte genieten. Konnen tamelijk strenge vorst, en andere ongelegenheeden des *Winters*, uytstaan. Doch de gemeene *CASTANIEBOOM* werd zomtjids wel door dezelve van eenige Takken beroofd, en zeer beschadigd. Geeven in *April*, in dunne lange Katteltaartjens, Bloemen, doch in deeze Landen zelden rijpe *Fruchten*, ten zij in een heete Zomer.

Castanea
Equina, of
Paerden-
Castanie-
boom.

De *PAERDE-CASTANIEBOOM*, als die de sterke vorst beeter kan verdragen, geeft ieder Voorjaar, in de Maand *May*, een schoone, opstaande en lang-getroffte *Bloem*, van een aanzienlijk-witte verve, met eenige roode puntjens, of knopjens, inwendig verciert; doch noyt in deeze Gewesten rijpe *Fruchten*; door welke ze nochtans zeer gevoelig, en veel bequamer, als door hare uytstietende jonge Loten, ingesneeden zijnde, konnen vermeerderd werden; inzonderheyd wanneer ze met een afgaande Maan der Maanden *Maert* of *April* in goede aarde zijn gelegd. Deeze opgekomen, groeyen tot een beziens-waardige hoogte, indien men ze beroofd van al hare Zijde-takken, en bij de Wortel uytstietende jonge Scheutjens, zoo dat men haar alleen de *Hert-scheut* laat behouden.

Hout.

't Hout van de gemeene *Castanieboom* is ten gebruyk veel harder en bequamer, als dat van de *Paerden-Bladeren*. *Castanieboom*. Ondertusschen gaan de *Bladeren* des

laatst-gemelden Booms (in verfcheydene deelen, op de wijze der *Hennip*, aardig in 't rond verdeeld) die van de *gemeene* in schoonheyd verre te boven. Zijn ook zeer bequame, om onder grove Spijzen in een Schotel gelegd te worden.

K R A C H T E N.

DE *Castanien* zijn van aart warm en droog in den eersten Graed, ook zeer te zamen-trekkend, aangenaam voor ieder, inzonderheyd wanneer ze gebraden zijn, en met wat Boter gegeten werden. Maar *rauwo*, of *gezoden*, veroorzaken ze een *benauwde Borst*, en zijn derhalven schadelijk voor de *Longzucht*. *Cart. 1. 25. cap. 13*. veroorzaken ongezonde *vochtigheeden*; verwekken pijn in 't *Hoofd*, en beletten de *slap*. Dus zijnde, dik-maal, of te veel, gegeten, zeer *ongezond*, en konnen, wegens hare verstoppende eygenschap, ligtelijk zware krankheeden doen ontstaan. Ondertusschen bedwingen ze de *Gal*: stoppen de *Buylloop*: zijn goed tegens de *Roode Loop*; en beneemen 't *Versif* zijne kracht.

Castanien gedroogd, gepulveriseerd, dan met Edik Poeder van en Garsten-meel tot een *Bry* of *Pap* gemaakt, dus op de *gezwolte Borsten* der *Vrouwen* gelegd, geneest dezelve. Met Zout en Honig vermengd, is goed voor de *beeten der dolle Honden*. 't Zelve *Castanien-poeder* met *Pieterezel-water* gedronken, doet zeer gemakke-lijk *Water lossen*. Met Honig tot een ** Slik-artzenij* *Plin. lib. 23 cap. 8*. gemaakt, is dienstig voor de *Bloed opgeven*. In *Asien* *Ascaro de gekookt*, en in de Mond gehouden, verdrijft de *Simp. Med. Tandpijn*. 't Water, waar in *Castanien* met de *Bast* zijn gezoden, is een bequaam middel tegens 't *Bloedspuwen*.

De arme lieden, welke in 't Gebergte wonen, ge-bruyken uyt nood deeze Vruchten, om'er, tot onderhoud haars levens, brood van te maken.

De *Vrouwspersonen* hebben zich wel te wagten Afch van voor de *Afch van Castanienboomen-bout*: wantze maakt *Castanien-t Lijnwad* vol *vlekken*, die'er noyt weer uyt te krij-gen zijn.

De *Paerde-Castanien* zijn de *Menschen* zeer ondien-slig te nuttigen; in tegendeel zeer gezond voor *Paer-Meris, lib. 1. 6. 62*. den en andere *Beesten*, welke *Bloed nywerpen*, *Hoesten*, en een *nauwe Borst* hebben. Zijn zoeter van smaak als de gemeene *Castanien*.

XV HOOFDSTUK.

NOOTEBOOM.

N 't *Neederlandsch* heeft hij niet alleen Verfchey-deezen naam, maar werd ook van vee-de aamen. le geheeten *WAL-NOOTEN* (en *OKKER-NOOTENBOOM*: op 't *Latijn* *NUX JGLANS*, of *JOVISGLANS*: in 't *Hoogduitsch* *BAUM-NUSZ*, of ook *WELSCHE-NUSZ*: in 't *Fransch* *NOISIER*: in 't *Italiaansch* *NOCE*.

Deezen Boom bemind een goede zandige, of ook Aart de- een kleijge, wel-gemeste grond, een opene, luchtige zee Booms plaats, en veel Water: werd uyt eygener aart zeer oud: geeft elk Jaar in de *Lente*, in lange, bleek-geele katten-taartjens, *Bloemen*, en in *September* volkomen-rijpe *Fruchten*; welke liever met een stok afgeflaggen, als met de hand geplukt willen zijn: kan *selle koud*, en alle ongelegenheeden des tijds uytstaan. Zoo een groote en wijd-uytgespreide *Wortel* maakt hij, datze, 't voedsel van alle zijden alleen na zich trekkende, alles, wat'er ontrent geplant staat, doet quijnen en ster-ven. Zulk een *vrijandschap* is'er tusschen de *Nooten* en en natu-*re Eykenboom*, dat, indien deeze twee niet verre van elk-
ander komen gezet te werden, een van beyde zeeker-
lijk
schap met

* *Eleaenarium.*

lijk

de Eyken- boom. lijk moet vergaan , wegens de strijdigheid harer naturen.

Aanwin- De Nooteboom werd op geen andere wijze aange-
ning, wonen , als alleen door hare een-jarige Loten ; welke men met een volle Maan in Maert , of eenige dagen , daar na , met 't spitze cyhd neerwaarts , of liever plat , twee vingeren diepte , in een goede aarde steekt.

En hoe men daar omtrent moet hand- Als nu deeze zijn opgekomen , moet men ze drie Jaren lang op dezelve plaats laten staan : daar na neemt men ze op , en men snijdt af de regt-neergaande Hert- wortel , tot aan de bovenste zijde-wortel toe : dan doet men over de snede een weynig Wasch , op dat 't Zap , of de vochtigheid , niet te veel mogt uyt- vloeyen . Dus zullenze niet alleen zeer veel , maar ook boven maten groote vruchten voortbrengen , wan- neer ze geplant zijn in een goede aarde , met een af- gaande Maan in de Maert , niet in den Herfst , wijlze ligtelijk door een daar op volgende sterke vorst zouden kunnen verderven . Men moete ook veertig voeten van malkander zetten.

Om Noo- Is iemand begierig , om niet alleen deeze Wal-noten ,
ten en maar ook Hazel-noten , een lange tijd varfch en goed
Hazel- te bewaren , die doe daar van af de buytenste groene
noten Balf , of Schel ; legze dan in een gemeene steene Pot : stroy daar op een weynig Zout : maak dan de Pot digt toe , en begraafeze een halve voet , of wat dieper , in de aarde , zulker wijs , dat ze op de zijde legt . Wanneer hij wil , kan hij de Noten , zoo goed als varfch , daar uyt halen .

KRACHTEN.

Gal. Simp. Med. lib. 7. DE Bladeren van Nooteboomen , als van een te zamen-trekkende en verwarmende kracht , ge- stampt , en 't Zap daar uytgeparft , zonder , of met Wijn gedronken , doet braken .

Dod. l. 28. 't Bloeyzel , ook de groene Noote-schellen (als warm
cap. 23. en te zamen-trekkende van aart) , gedroogd , gepulve-
Marcell. rizeert , en een vierendel-lood daar van met Wijn in-
Virgulin. gedronken , veroorzaakt even 'tzelve : stilt het Colyck ;
Cant. l. 1. de pijn der Nieren , en is zeer goed tegens 't opstijgen
c. 94. der Moeder .

Jonge Noote- De jonge Nooten , cerze noch hare volkomene rijp-
te conlijten , heid en behoortlijke hardigheid bekomen hebben , in
toe goed. Water geweykt , om haer de bitterheid te doen ver- liezen , dan met Nagelen en Canel bestoken , voorts geconlijt , zijn zonderling aangenaam voor de Mond , en een begeerlijke lekkernij : versterken de Maag : weer- staan 't vergif , en bewaren de Menschen voor een be- smettende , pestilentielle lucht . Even 't zelve geschied , wanneer men ze toemaakt op de volgende wijs : neem de Kernen van Nooten , Genever-bezen , en Wijnruyze , van ieder een lood ; giet'er Edik op , en gebruyk'er elke morgen van , ter grootte van een Mufcaat-noot .

Caflor. Durant. fol. 311. Volkomen rijpe en noch varfche Nooten zijn warm in den eerften , en droog in den tweeden Graed : met een weynig Zout gebruykt , goed en aangenaam voor de Maag , doch geeven 't Ligchaam weynig voed- zel .

Dijst. l. 1. Gedroogde Nooten , warm en droog in den eerften
cap. 179. Graad , zijn niet zoo goed om te eeten ; zwaar te ver-
Pia. l. 23. deren : verderven , wegens hare vettigheid , de
cap. 8. Maag : vermeerderen de Gal : verwekken pijn in 't
Trag. l. 3. Hoofd : zijn zeer ondienflijk voor de gene , welke van den Hoeff , of een benaauwde Borst werden gequeld : maken fchorheid in de Keel , desgelijks hitzigheid in dezelve , en vurigheid op de Tong ; zoo dat iemand , te veel daar van cetende , nauwelijks 't gebruyk zijner spraak behoud . Eevenwel , dezelve nuhteren geceeten , enige morgens na malkander , dienen ze om de Wormen te doodden . Met Vijgen gebruykt , zijn ze goed voor elk . In de Mond geknauwd , en dus gelegd op de voort-cetende Zweren , Bloedstroom , beetten der dulle Honden , en op plaatsen daar 't Heyr ingevallen is ,

zijnze zeer dienflijk tot geneezing , wanneer ze daar op gelegd worden .

De buytenste groene Schaaf , of Bolster , zeer droog Marth. lib. en te zamen-trekkende van aart , in Water gezoden , of 't Zap daar uytgeparft , en gelegd op Schurftigheid , 1. cap. 142. of op blauw-geflagene plaatzen , geneest dezelve . Niet Zuyker gekookt , en dus ingedronken , fluit , en doed ophouden de Roode Loop . Leven dezelve kracht heeft de Kerne , of inwendige Noot , gezoden in Melk van een Van-koe . Als men wit , of ongeverwd Hout , met 't gedagte Water beftrijkt , zoo zal 't de couleur van Nooteboomen-hout aanneemen .

Deeze Schellen , of Bolsters , gebrand , gefhoten , Bolsters en in Wijn gedaan , doen 't Heyr weer wassen . De Loog van de Afch der zelve , maakt het zwart en zacht .

De inwendige houte Pelletjens , tusschen de Kern inwendige inleggende , kleyn gefloten , en dit Pulver met een weynig Wijn gebruykt , verdriefft Colyck en Bwyk krimpings .

De Oly , geparft uyt gefloote Nooten , geneest het Oly uyt Quaad zeer , en allerley Schurftigheid des Hoofds . Vier of vijf oncen bier van ingedronken , helpt de ge- breeken der Nieren : verdriefft de Winden , en doed braken .

't Nooteboomen-hout is zeer bequaam , om allerley 't Hout . fraye Werken van te maken .

De Boom zelfs geeft van zich een zeer zware Reuk ; Pinatarchi zoo dat de gene , welke een tijd lang onder des zel- in Simfyf- ven fchaduw zitten , lichtelijk daar van Hoofdpijn be- komen .

Binnen Aetheen , en door geheel Griekenland , had Suidas : men voortjids een gewoonte , op welke zeer nauw acht werd genomen . Als de Bruydegom en Bruyd bege- leyd waren tot in 't huys , waar in zij fapen en blijven Virgil. zouden , wierp men voor een ieder Nooten te grab- bel , met een zeer groot gedruys ; volgens 't berigt van SUIDAS , VARRO , en PLINIUS . Hier meê wilden ze te kennen geeven , gelijk de Nooten van binnen een aangename kerne , maar van buyten een harde fchaaf hebben , dat even alzo de Houtwylje Staat in zach- schaf- ten wel zeer behagelyk , maar ook van buyten met veel- le bekommeringen omringd is : Of , dat men de Echte stand moet onderhouden in alle vreedzaamheid , lief- de en weerzijdsche goedgunftigheid , buyten latende alle hardigheid , haat , twif , oneenigheid , en onluft .

XVI HOOFDSTUK.

PENNEBOOM, of PEKBOOM, en PYNBOOM, &c.

Us gheeten op 't Neederlandfch , Verschey- draagd in 't Latijn de naam van ABIES , de namen , PICEA , en PYNUS : in 't Hoogduytsch werd hij genoemd TANNEN-BAUM , FICHTEN-BAUM , en HARTZ-BAUM : in 't Franfch PESSIE , ARBRE DE LA POIX , en PYN : in 't Italiaanfch PINO .

Van deeze werden gevonden zeer veel verfcheyde Veelerley Soorten , welke wij hier niet in 't bijzonder zullen op- tellen , wijlze al te zamen , als van eenereley aart , on- der dezelve Culture , of Bouwing en Quecking , zijn begrepen .

Alle beminnen ze een bolle , goede en luchtrige Quecking. grond , genoegzaam doormengd met Veen-arde , twee- jarige Paerde , een-jarige Koemilt , en grof Zand ; nee-vens een opene vrye plaats . Bregen ook in deeze Ge- welften enige rijpe Vruchten voort , fpruytende van 'zijden uyt kleynre , of uyt de vooraan-ftaande punten van
C 3 grooter

grooter Takken, doch geene *Bloezem*, en ook in de *Vruchten* geen volkomen rijp *Zaad*, voor dat ze oud zijn geworden. Zijn zeer hard van aart, zoo dat ze felle koude, en alle ongelegheden des tijds kunnen verdragen.

Aanwin-
ning.

Deeze altijd groen blijvende Boomen kunnen in deeze Landen *aangewonnen* of vermenigvuldigd werden op twee verſcheyde wijzen. *Eerſt* door haar *Zaad*; ten *anderen* door *afgeſneden Takken*, op de volgende manier.

Eerſte wij-
ze, door
haar *Zaad*.

Zoo veel aangaat de *eerſte wijze*; neem *Zaad*, het welk een, twee of drie Jaren oud is: zaay het in de gedagte aarde, elke Koſt bijzonder, ten minſten een voet van malkander, ſtraks na de volle Maan in de Maand *Maert* of *April*. Als deeze Korlen zijn opgekomen, moet men ze in deeze plaats onverroerd drie Jaren lang laten ſtaan: neem ze daar na op, en verplant ze, met een afgaande Maan in *April*, in de voorheenen gemelde grond, ten minſten twintig voeten de eene van de andere. Aan de dikſte Wortelen moet men een weynig beſnoeyen; maar op geenerley wijs aan de Takken, wijs ze zulks niet kunnen verdragen: want de natuur deezer ſchoone Boomen is zoodanig, dat ze, hare onmagt of zwakhed gevoelende, 't zij dan dat ze verzet of niet verzet zijn, *haar zelven beſnoeyen*, door 't verſerven harer onderſte Takken, op dat de bovenſte, door 't genot van dies te meer voedsel, zoo veel te krachtiger mogten opſchieten.

Deeze
Boomen
ſnoeyen
haar zel-
ven.

Tijd der
ſnoeying,
en hoe dit
geſchieden
moet.

Doch indien 't gebeuren mogt, dat evenwel in een *verzette* of niet *verzette* Boom de *Snoeying* moſt geſchieden, zoo ſou men dan de Takken moeten afneemen in 't alderlaaſte van de afgaande Maan, niet digt aan de Stam, maar een goede handbreed van deeze af; zoo dat de Stompen, of 't overgelatene van de groene afgenomene Takken, rondom de Stam blijven ſtaan: welke dan, door de uytvloeying der *Hars*, of des *Pels*, binnen de tijd van een Jaar gantſch verſervten: dan kunnen ze ligtelijk afgelneeden werden tot aan den Boom zelfs, zonder eenig gevaar van de Stam.

Gevaar
daar ont-
rent.

Indien nu iemand de Takken tot aan de Stam zelfs wou afneemen, die zou na een korte tijd bevinden, dat door de uytloping der *Hars*zige of *Pekkige* vochtigheid, veroorzaakt door de afnijding, de Boom was gebragt in een groot gevaar van te zullen verderven: want of hij al ſchoon niet langzaamlijk 't eenemaal quame te verſervten; evenwel zal hij zoodanig verzwaken, dat hij ter nauwer nood in de tijd van vier Jaren (ja zomtijds wel nimmermeer) weer zal kunnen geraken tot zijne vorige kracht en welſtand.

Tweede
wijze van
aanwin-
ning, door
een jarige
Loten.

Ten *anderen* geſchied de *aanwinning* deezer Boomen door hare Takken, op deeze wijze.

Snij alleenlijk af de een-jarige *Scheuten*, of *Loten*, met een volle Maan in de *Maert*. Zet ze zoo diep in de aarde, dat ze niet hooger, als een halve vinger lengte, boven deeze komen uyt te ſteeken; op een ſchaduwtichte plaats, daar de Zon maar een weynig ſchijnt: begiet ze dikmaal met Water, zoo zullen ze na een korte tijd van zelfs Wortelen vatten. Als ze drie Jaren geſtaan hebben, verplant men ze met een waffen- de Maan in *Maert* of *April*, of men laat ze ſtaan op deeze plaats, ontrent twintig voeten de eene van de andere.

Meenig-
vuldige en
wijd uyt-
ſchietende
Wortelen.

Als deeze groot geworden zijn, en eenige Jaren lang geſtaan hebben, ſchieten ze hare meenigvuldige Wortelen zoo wijd uyt, dat ze tien en meer voeten in 't ronde al 't voedsel uyt de aarde na zich trekken; waar door alles, wat daar ontrent gezaayd of geplant is, vergaarf moet: dienen derhalve gezet te worden op zoodanige plaatsen, daar ze andere Vruchten niet ſchadelijk kunnen zijn.

Hoog-
achtig
deezer
Boomen

De zeer aangename groenheid deezer Boomen van allerley ſoorten pleg in vorige Eeuwen zonderling hoog geacht te werden: zulker wijs, dat men ook van

dezeve maakte de *Kroonen*, waar meê men gewoon was in de Stad *Corinthen* te bekronen de *Overwinnaars*, die in de *Iſthmiſche Speelen*, welke gemeenlijk eenmaal in ieder Jaar werden gehouden, de zege hadden behaald. Ook hebben voortijds de *Grieken* de Tempel van *Neptunus* vandoom kroons-wijs met deeze Boomen beplant en beſchaduw; gelijk *PLUTARCHUS*, *DION*, *CIEMENS ALEXANDRINUS*, *LACTANTIUS*, *STRABO* en andere getuygen; alles ter eeren van haren Afgod *Neptunus*, aan wien ze deeze Boomen hadden toegeſcheyld. Zoo dat ook daar na al de Beſteſen, na 't verhaal van *LONGUS*, welke den *Hydenſchen* Afgod *Pan* zouden geoffert werden, eerſt met een Kroon van deeze Takken gekroond, en dus na de offer-plaats geleid wierden; gelijk men heedenſdaags bij ons de boven maten vette en wel-gemelte *Offen* (anderweeſe ook *Kalveren*) met *Palm*, of *Boſchboom*, beſtoeken, onder 't gelayd van Trommelen, om van elk gezien te werden, door de Stad om, en vervolgens ter *Slagbank* voer.

Bij de Stad *Ephesus* was ook voortijds een Hol, beplant met *Pijpboomen*. Derwaarts wierden gevoerd de *Vrouwſperſoenen*, aan welker Maagdom men twijfelde: indien ze deeze zuiver bewaard hadden, zoo hoorde men door 't Boſch een zeer aangename ſtem, of lieſlijke *Musijk*, en de Deuren des Hols ſloten zich van zelfs weer toe: indien niet, zoo bleeven ze ongeſloten ſtaan, en men werd een zeer *droevig gelayd* gewaar.

Eene deezer *Boomen*, gegroeyd in 't Landſchap *Strabo*, *lib. 13*, *Troyen*, bij de Rivier *Heptaporus*, had voortijds de *dikte* van drieëntwintig voeten in den omvang; en alleen de Stam de *hoogte* van zevenentzestig, behalven zijne hooge Top, welke zich boven uytbreyde in drie deelen, volgens 't berigt van *STRABO*.

K R A C H T E N .

AL deeze ſoorten van *Boomen*, weynig in hare *Krachten* verſchillende, geven een zeer aangename en verſtikkende *geur* van zich; waarom ze ook de geene, welke onder hare ſchaduw ruſten, gezond en dientſtig zijn.

De *Bladeren*, geſloten, en op *warſſche Wonden*, of *Bladeren*, andere beſchadigingen, gelegd, acceimen wech de *hietſagheyd* en *brand* der zelve. In *Aziën* alzo gezoeden, en de *Tanden* warm daar meê gewaſſchen, verzacht de *ſmeren* der zelve. Een hand vol van de uytterſte *Toppen* met hare *Bladeren* genomen, gekneuld, of gekerft, in een kan *Wijn*, of *Bier*, tot op de helſt gekookt, en daar van een half *Pintje*'s morgens, 's middags en 's avonds gedronken, geneeft de *Scheurbuyk*, en verdrijft de pijn om 't *Hert*.

De *Schors*, of *Bast* (deſgelijks ook de *Schel* van de *Schorz*, *Vrucht* zelfs), is verdrogende en te zamen-trekkende *Aangezijs* daar meê gewaſſchen, verdrijft de daar in zijnde *Rimpelen*. Een *Linnen* doek daar in nat gemaakt, en op der *Vrouwen Borſten* gelegd, maakt deeze *ſtijf*, *Lonic. lib. 4*, hard en kleyn: ook de *Vrouwelijkhed* eng: waar toe evenwel 't uytgepafte Zap der Vruchten bequamer werd gehouden.

Twee oncen van dit Water, als verſtoppende *Gedistil*, van aart, met *Roozen-zuyker* voor den eeten ge-*leert* was dronken, is goed tegens 't *Rood Melizen*, *Buyk-ter*, loop, *cap. 44*.

loop, en de *Zinkingen*, of 't neerschietsen der *Catarrhen*.

Korlen, of Pingels. De *Korlen*, of *Pingels*, dezer *Vruchten*, zijn droog en warm in den eersten Graad. De varfche zijn de beste, de oudste de argste; want dezer verhitte de *Maag*, en verwekken *Hoofdpijn*. In Water gekookt, tot dat ze week zijn geworden; gestoot, met Zuyker en Corinthen vermengd, dan met Nat van Kalfsvleesch gebruykt, zijn ze goed voor een *benauwde Borst*, verouderde *Hoest*, korten *Adem*, onmagt des Lichaams, geraakte of beevende, jigtige, en Galachtige Menschen: versterken de *Maag*, openen de verstophtheden der *Lange*, geneezen de gebreken der zelve, en drijven uyt alle taye, verrotte, en slijmerige vochtigheden.

Paul. Z. gin. lib. 7. Dezer *Pingels*, als vet en scharp van aart, moeten niet rauw gegeten worden, ten ware men haar een tijd lang in Water leyde, om uyt te trekken hare schadelijkheid. Dan is 't noch best, dat ze met Zuyker en Honig werden genuttigt: dus helpen ze ook de geene, welke *Bloed spuwen*.

Auerst. cap. 40. Zes of agt druppelen van de *Oly*, uyt dezer *Korlen* getrokken, warm gemaakt, en op de bevoerde of beevende *Leeden* gestreken, is zeer dienstig voor dezelve. Eenige druppelen dezer *Oly* in een Ey gemengd, versterkt het Lichaam, en geeft bequaamheid om een *Vrouw* noch beter te vergenegen.

Harz uyt dezer Boomen. Uyt dezer *Boomen* vloeeyd een klare, schoone, welriekende *verrigheid*, bij elk bekend met de naam van *Resina*, *Pix Graeca*, of *Colophonia*, na de Stad *Colophon*, gelegen in *Ionia*, van waar de beste komt. Tweederley slag dezer *Harz* is 'er, *week* en *hard*: beyde zijn ze warm en droog, verzachtende, zuiverende, verteerende, en scheidende van aart.

Weeke Harz. De *weeke Harz*, ingenomen met Zyroop van *Althea*, of *witte Malue*, verdist een *zwarte Hoest*. Is ook zeer bequaam in Plaatsen of Zalven, welke tot *varfche Wonden* werden bereyd.

Drooge Harz, en weeke de helie. De *drooge Harz*, niet al te bleek noch dor, maar bros, doorzichtig, van verve na den geelen trekkende, die ook een Wierookachtige reuk heeft, werd voor de beste gehouden. Gepulverizeert, in een wit doekje gedaan, en daar mee op den *Aars-darm* geklopt, of anders op een vuurkool gelegd, en de rook van onder ontfangen, doed dezelve, als ze uytgezakt is, weer oprekken. In Water gezoden, en zich zomtijds daar mee gewasschen, maakt een *zuiver Vel*, en neemt wech 't overvloedig *Huyr*: geneest alle *varfche Wonden*; en, met Wijn gedronken, drijft 't *Graveel* af.

Matib. l. 1. cap. 74. 't *Zwartzel*, of *Roed*, van dezer *Harz*, in 't *Latijn* genoemd *Fuligo*, droog van aart, doch zonder eenige scharphheid, werd goed gehouden voor *tranende* of *lopende Oogen*. Men doed ze ook in den Inkt der Boekdruckers, met Azijn en Gom van *Arabien*: voortzij heeft menze gebruykt in de schrijfs-inkt; gelijk *ANATVS LUSTANVS* getuygd.

Am. Lufi. lib. 1. cap. 83. Uyt 't *Hout* dezer *Boomen*, inzonderheid van de *roode Denenbooms*, bij de *Latijnen* genoemd *Abies* en *Picea*, werd door 't vuur getrokken de klevende

Teer en Pek uyt dezer Boomen. Vochtigheid, van welke de *weeke* de naam van *Teer*, de *harde* van *Pek* heeft bekomen, in 't *Latijn* geheeten *Pix Liquida*, en *Pix Sicca*; dat is, *vloeiyende* en *drooge Pek*: warm en droog in den tweeden Graad, dun van deelen: word gemengd in Zalven, welke men bereyd om te *verzachten*, *vermorwen*, *rijp* te maken, te *hijten*, en te *reynigen*. Om inwendig te gebruyken, houd men het ondienstig. 't *Water*, 't welk staat op de *Teer*, in Tonnen gedaan, als dezelve werden geopend, of ook van zelfs daar uyt zijpeld, is zeer goed voor *pijn* in de *Armen* en *Beenen*, bij graf vleesch, of met een opening: ook voor *gaten* in de zelve, welke pijnlijk vallen, en niet wel konnen geneezen worden, wanneer men 't zoo koud met de hand twee of driemaal 's daags over de pijnlijke plaats strijkt.

XVII HOOFDSTUK.

PRUYMBOOM.

Een met dien naam in 't *Needer-* *landfch.* wel bekenden *Boom*, werd de namen in 't *Latijn* geheeten *PRUNUS*: in 't *Hoogduyts* *PELAUMEN-BAUM*, *QUETSCHEN-*, of *WETSCHEN-BAUM*: in 't *Franfch* *PRUNIER*, *PRUNELIER*, en *DAVOINES*: in 't *Italiaanfch* *PRUNO*.

Hier van worden zeer veel aangenaam-verschillende *Veetley* soorten, en smakelijke *Vruchten* gevonden, welke namen wij hier, kortheds-halven, niet vermelden: alleenlijk zullen wij, om des gemeenen voordeels wil, in acht neemen hare *Queeking* en verzorging in 't algemeen, vernits ze doch al te zamen van dezelve aart zijn.

Van naturen beminnen ze een gemeene, luchtige, *Waarneem-* *ing de-* *zeer* *boomen.* zandige, en ongemestte aarde: een opene vrye lucht, en veel Water. Wil iemand haar verplanten in een kleiyige grond, zoo moet hij de kley, drie voeten in 't rond, wel met zand en goede aarde doormengen: daar na haar in dezelve zetten, met een afneemende *Maan* van *Februarius* of *Maert*, als de *Bast* vast om de *Stam* zit, op zulk een wijze, dat geen holligheid onder de *Wortel* blijve. Dien geheel Zomer, en ook eenige daar op volgende Jaren, moet menze dikmaal met Water begieten, en haar voor alle *verrigheid* zorgvuldig bewaren, wijl ze dezelve gantschlijk niet verdragen konnen: ook werden de *Vruchten* zelfs hier door veel slechter, en vallen ligtelijk, als een onzijdige geboorte, voor den tijd af. Geduldelijk konnen ze langdurige strenge koude, en alle ongelietheeden des geheel Winters uytstaen. Geeven gemeenlijk in den aanvang van *April*, of ook wel wat later, hare *Bloemen*: wassen haastlijk op, en werden zeer *Aanwaa-* *ning.* *vermeengvuldigd*; 't welk gevoeglijk geschied op de drie volgende wijzen.

Eerst, door middel van *Enten* en *Zuygen* op haars *Eerste* *wij-* *gelijke*, voortgekomen van een *Korl*, of van een jonge, door *Enting*, of *Zuyging*, bij de *Wortel* uytgechoote *Spruyt*; 't welk men, als van eenereley natuur zijnde, alderbest heeft bevonden, inzonderheid wanneer zulks geschied in 't midden van de *Maand Maert*, met een wassende *Maan*, als de gevoeglijkste en bequaamste tijd tot dit werk.

Ten *anderen* kan de *afwinning* dezer *Boomen* zontweede der groote moeyte geschieden door 't *Zayen* of steeken *Wijze*, der *Steenen*, of *Korlen*, op deze wijze.

Pluk met uw hand af de beste en schoonste *Pruy-* *door't* *men*, van zulk een foort als gij begeerd, wanneer ze *zyen*, of een bequame, matige rijphheid hebben bekomen, ontrent 't vierde deel eener uur voor volle *Maan*: leg ze dan neer op een drooge plaats, tot dat de *Maan* weer yol is: neem vervolgens de *Steenen* daar nuyt, laat ze wat wind-droog werden, en bewaar ze zorgvuldig tot op de naast-komende *Maert*: steek ze dan een kleyn lid eener vinger diep in de aarde, welke zandig, luchtig, en geenzins vet zijn moet, een dag of meer na volle *Maan*. Als ze opgekomen zijn, moet menze niet roeren, maar drie volle Jaren agter een op dezelve plaats laten staan: daar na neemt men ze uyt de aarde op, en men snijdt af de geheele regt-neerschietsende *Hert-wortel*, tot aan de bovenste zijde-wortelen toe: doch over de afgesneede plaats doet men een weynig *Wasch*, of andere *Pleister*, op dat 't *Zap*, waar in de geheele welvaart des Booms bestaat, niet wech vloeey. Voorts plant men ze met een afgaande *Maan* in *Maert* op zulk een plaats als men wil: doch men moet ze rijkelijk met water begieten; zoo zal men beter *Vruchten* hebben van dezer, als van die door manier van *Enten* zijn aangewonnen.

Ten *derden* worden dezer *Boomen* *vermeerderd* *Derde* *wij-* *ze, door* *Inoculatie*, door de konst van *Inoculeren*; 't welk gevoeglijk geschied

schied in 't laatste, of ook in 't midden van *Julius*, op de gedachte jonge Boomjens, uyt Korlen voortgekomen, of op de jonge van de oude uytgeopene Lötten; niet aan beyde de zijden van 't Lot, regt teegens over malkander, maar de eene *Inoculatie* een hand breed hooger als de ander. Als ze nu bekleeven zijn, zoo moet men ze in 't volgende Voorjaar, wanneer ze beginnen uyt te schieten, een vinger breed boven de hoogste *Inoculatie* afsnijden, en geen andere Uytloopzelen daar aan laten; op dat ze door dezelve in hare kracht niet vermindert wierden; maar, al 't voedsel alleen genietende, dies te sterker mogten groeyen.

Deze *Boom* (van welke ik een gehed *groene* en wel smakende *Vrucht* heb gezien bij den Hoog-Edelen Heer BERNARD CONDETS VAN HELPEN, Ridder van S. Michiel, Heer tot *Huzinga*, en President der Ed. Mog. Heeren van de *Ommelanden* tusschen de Eems en Lauwers) wierd van de Magtige CYRUS, Koning der *Perziënen*, zoo zeer bemind, dat hij overal, daar hij nieuwe Luthoven en groote Thuynen deed aanstellen, ('t welk van hem dikmaal, als hij daar toe gelegentheid zag, door zijn gantsche Rijk wierd gedaan) dezelve niet alleen deed beplanten met vele *Pruymboomen*, maar ook beval, dat men zijne Begraafnis-plaats zou maken onder de schaduw der zelve; waarom ook, op zijne begerde, zijn Graf met allerlei soorten van deze Vrucht-dragende Boomen rondom wierd omzet. Als de onverwinlijke Koning ALEXANDER de GROOT uyt Judaea weerkende tot de PASAGARDEN, had hij lust, om dit Graf te bezoeken, en gebood ARISTOBULUS daar in te gaan; die, weer daar uyt komende, deze Majesteyt verhaalde alles wat hij daar binnen had gezien, volgens 't berigt van STRABO en CURTIUS SYMPHORIANUS.

K R A C H T E N .

DE Bladeren van *Pruymboomen* verkoelen, en trekken te zamen. In Wijn gezoden, de Mond daar mee gewasschen, en de Keel gegorgeld, beletten 't neerschietsen der *Zinkingen*; geneezen de gezwollen *Lel*, en 't *Tandvles*. Wanneer ze met Gom en Edik werden gezoden, verdriyven ze alle *Cranwagie* en *Schurfsheid*.

De *Pruymen* zelfs zijn koud in den tweeden, en vocht in den derden Graad. *Openen* 't Lichaam; maar geeven weynig Voedsel; derhalven zijne al te zamen, inzonderheid de *blauwe*, *ongezond* te eten. Evenwel worden noch voor de beste gehouden de gene, welk dun van Schel, en zoet van smaak zijn.

De gedroogde *kleyne ronde*, en de langwerpige, genoemd *Pruymen van Damasco*, zijn, om rauw te eeten, goed en gezond, doch noch beter met Wijn en Zuyker geslooft; de *Maag* aangenaam; verwekken *Stoelgang*, inzonderheid als ze in 't begin van de maaltijd werden genuttigd; neemen wech de *verhitting* des Lichaams; verlaan de *dorst*; maken *etens-lust*, en drijven de *Gal* uyt. Doch zijn niet dienstig voor oude personen, die een *koude* en *slappe Maag* hebben.

Het *Diaprunum*, in de Apotheeken zeer wel bekend, werd gemaakt van de gemelde *Pruymen van Damasco*, (bij verbaftering gezegt *Damasci*) en is in *hitzige Koorizen* zeer bequaam om 't Lichaam te openen.

Korlen. De Korlen uyt de *Pruym-steenen* verquikken 't *Hert*, en versterken de *Maag*.

Galen. l. 7. De *Gom* dezer Boomen is van een kleefachtige en heclende aart. Met Wijn ingedronken, breekt ze de *steen*, en drijft ze uyt. Met Edik vermengd, en op 't Vel der jonge Kinderen gestreken, doet vergaan alle *plekken* en *onzuiverheden*; volgens 't berigt van DIOSCORIDES.

VIII HOOFDSTUK. I B E N B O O M .

DEZE schoone en beziens-waardige *Verscheyden* Boom voerd ook wel in 't *Neederlandsch* de naam van BOOGHOUT: in 't *Latijn* TAXUS, ARBOR VIROSA, of MILUS van Theophrastus; in 't *Hoogduitsch* EYBEN-, of IREN- en YUEN-BAUM; in 't *Fransch* IF, of ook YF; in 't *Italiaansch* TASSO, of MASSO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee onderscheyde Soorten, te weten, TAXUS FEMINA, of IENBOOM WYFJEN, en TAXUS MAS, of IENBOOM MANNETJEN; beyde van ontrent even dezelve waarneming en Queeking.

Men ziet haar gedurig in een aangename en vermakelijke groenheid. Zij beminnen een gemeene zandige en wel-gemeste aarde, een opene vrye lucht, en veel water.

't *Wijfje*, of *Taxus Femina*, brengt zeer vroeg in Ienboom 't Voorjaar voort vele *kleyne*, *ronde*, *schoonlijfe* *Wijfje*, verwige, neerwaarts-hangende, en zich onder hare Bladeren verschuytende *Bloemen*, doch noyt enig *Zaad*. Daar tegens geeft de *Mannetjen Ienboom*, en *Man- of Taxus Mas*, in deze koude Landen ieder Jaar volkomen-rijpe *Vruchten*, onder zijne Takken, zonder *Bloezem*, zeer hol, en verre van malkander voortkomende. Bijna zwart van verwe zijnde, gesloten in een rood-verwig *blaasje* van een vermakelijke aanschouwing; 't welk zich van zelfs opend, en zijn *Zaad* verroond. Deze *Boomen* zijn hard van natuur, en konen zoo wel felle koude als andere ongelegheden des tijds verdragen. Door *tweederley middelen* kan men ze bequame *aanwinnen*.

Eerst door haar *Zaad*, 't welk men in de aarde, of in een Pot, ontrent de diepte van twee duym-breed, zayd, met een afgaande Maan, 't zij in *Februarius* of in *Maert*, na gelegenheid dat 't Weer zich aanfield. Als 't twee Jaren lang in de aarde heeft gelegen, ziet men 't eerst opkomen.

Ten tweeden, door *Takken*, waar ontrent men dezer wijs moet handelen: Snij met een volle Maan zoo veel *Takken* af als gij wilt, niet ouder dan een Jaar, doch daar een weynig twee-jarig Hout onder aan gelaten moet werden: steekze in de aarde, op een donkere, of schaduwachtige plaats, en begiet ze dikmaal met Reegen-water; zoo zullen ze in een korte tijd bequame *Wortelen* schieten, doch in 't eerst langzaam, ook uyt eygener aart krom, niet regt op. Men moet'er derhalven bij tijds *Stokken* bij steeken, om haar regt te doen opwassen: daarenboven ieder twee Jaren haar van onder een weynig snoeyen, zoo zullen ze dies te beter opschietsen, en een gemeenen Booms hoogte bekomen.

K R A C H T E N .

DE Bladeren dezer Boomen blijven altijd groen, en zijn warm van aart, volgens 't berigt van MATTHIOLUS en LACUNA. Wassen in *Lancet*, *Spanje*, *Griekenland*, en meer andere warme *Landen*, als ze daar van eeten, de dood: maar, gelijk THEOPHRASTUS schrijft, geen *Offen*, *Koeyen* of *Schaap*. 't welk echter van MATTHIOLUS en JOH. BAU- hINUS wederlegt werd; zeggende, dat zoo wel deze als de andere Beesten daar van *sterven*.

't Hout heeft aan zich dezelve *quaadaardigheyt*; ja *Dijf*, *doed* de *Menschen*, welke, om der Zonnen hitte wil, zich onder de schaduw dezes Booms wat ter rust be- geeven, op een elendige wijze *sterven*, wijl haar de Keel allenxjens toegaat. Even dezelve uytwerking heeft

heeft ook 't *Zap*, waarom dan sommige Volkeren hare Pijlen daar in steeken; om dezelve te vergiftigen.

Ondertruffchen evenwel heeft ons de *ervarenheyd* genoegzaam geleerd, dat deze Boomen, voor zoo veel die in *Duytschland*, *Engelland* en *Nederland* groeyen, door hare beschaduwing geen hinder aan de Menfchen doen, vermits hare quadaardigheyd door de koude vochtigheyd deezer Landen verdoofd en wechgenomen werd. Ook heeft de *ondervinding* geleerd, dat hare *Fruchten*, zoet van smaak, de daar van eetende perfoonen niet beleedigen: verwekken echter *Buykloop*. Veroorzaken in de *Vogelen* zulk een bedwelming, dat ze zich ligtelijk laten vangen; doen haar een zwart Vel krijgen, en ruyden, of de Vederen verviffelen. Maken daar teegens de *Hoenderen* en *Varkens* niet.

't *Zap* der Boomen, zoo in *Italien* als in deze Landen, is de Menfchen en alle andere Schepzelen *doodelijk*, zoo wel als in de heete Gewelften. Geneeft echter de wonden der *Adderen* en *Slangen*. Ja ook, de rook van dit *Hout* brengt de *Muyzen* om 't leven, gelijk mij de ondervinding zelfs heeft geleerd.

Als men in voorrige Eeuwen een openbare of algemeene *dreefheyd* wou doen blijken, vloog men van deezen Boom *Kroonen*, welke van de Jongelingen gedragen, en ieder ter bezichtriging aangeboden wierden; volgens 't verhaal van *HESYCHTUS*.

Sweton. in Claud. Trag. lib. 3. cap. 56.

Hefschius. Statium in Epid. v. 10.

XIX HOOFDSTUK A C A C I A

Acacia, met geen naam bekend.

Neegen-derley Soorten, en der zelve anderfcheyde namen.

En zeer fchoon en bezichtigingswaardig Boom-gewas, heeft (voor zoo veel ik weet) bij gene Volkeren een andere *Naam*, als alleen deze. Hier van zijn mij in haren aart bekend neegenfcheyde Soorten; welker sommige eenige Jaren mijne Waarneming zijn onderworpen geweest.

Deze Soorten zijn I. ACACIA ÆGYPTIA, of ACACIA UYT EGYPTEN; ook wel in 't *Latsjn* genoemd SPINA ÆGYPTIA, en op 't *Nederlandsch* EGYPTISCHE DOORN. II. ACACIA MAJOR, of GROOTE ACACIA. III. ACACIA TRIFOLIA, of ACACIA MET DRIE BLADEREN, op de wijze der Klaver. IV. ACACIA ARABICA, of ACACIA UYT ARABIEN. V. ACACIA AMERICANA, of ACACIA UYT AMERICA. VI. ACACIA RUBRA AFRICANA, of AFRICAANSCH E ACACIA MET roodachtige Bladeren en witte Doornen. VII. ACACIA CORNIGERA, of ACACIA MET HOORNEN. VIII. ACACIA ROTUNDFOLIA SPINOSISSIMA, of ACACIA MET RONDE BLADEREN, en takken rondom met Doornen bezet. IX. ACACIA FRUTESCENS NON SPINOSA, of ACACIA, *Steruwel-wijze* zonder eenige Doornen. Niet alle zijn ze van dezelve Waarneming.

De ACACIA ÆGYPTIA, of EGYPTISCHE ACACIA, is zoo teer van aart als fchoon van Bladeren. Uyt deeze vloeyd, volgens 't getuygenis van veele, zekere Gom, van de Apothekers en andere genoemd *Gom van Arabien*. Bemind een goede, zandige aarde, wel door-werkt met een weynig kleyn-gemaakte twee-jarige Paerdemift, een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol uyt vergane Boomen, of der zelve verrotte bladeren; of ook, in plaats van dien, Veengrond. Wil een warme, opene, luchtige, wel ter Zon ftande plaats, bevrijd voor alle koude *Ooft- en Noorde Winden*; ook weynig water, in de Zon huw gemaakt. Geeft in deze Landen noch Bloem noch Zaad. Kan geen sterke Winden, veele of koude Reegenen, Vorft, Sneeuw, of eenige Rijp verdragen: werd derhalven, met een volle Maan van *April* of *May* in een Pot zoo

wel gezayd als geplant geworden, ontrent half *September*, of een weynig later, na tijds-geleegentheyd, wel droog zijnde, binnens huys op een luchtige plaats gebragt. Hier mag deeze Boom tot den twintigften van *October*, een dag min of meer, na dat het goed Weer is, de Zonneftalen genieten door de venfteren; welke men daar na moet fluyten, en in *November*, of als 't kouder werd, in den Oven een weynig vuur ftoken: in *December* ieder dag, of ook wel tweemaal, ja als 't fterk vrieft driemaal 's daags; te weeten, 's *morgens* ten zeeven, 's *middags* ten een, en 's *avonds* ten zes uren, op dat het daar in de geheele nacht warm blijve, en de vorft buyten geleerd werde. In *Februarius*, als de strengheyd niet alleen verminderd, maar meest voorbij is, werd ook 't vuur weer verminderd, na gelijkmatigheyd van de eerste verhooping; en met den aanvang van *Maert* houd men gantfchelijk daar van op: Dan zet men bij goed en flil weft zomtijds over dag de venfteren weer open, op dat deze Boomen de lucht langzaamelijk op nieuws gewoon mogen werden. Bij meerder warmte doet men 't zoo wel bij nacht als bij dag. Boven dit moet men weeten, datze, zoo lang de *Winter* duurd, niet meer als twee, of ten hoogften driemaal met een weynig huw Reegen-water van boven begoten; niet voor in 't midden van *April* met een zoete Reegen buyten gezet, de Zonneftalen deelachtig gemaakt, en, zoo voor koude winden als koude nagten, zorgvuldig gedekt moeten zijn.

In deze Landen konnen ze niet aangewonnen werden, dan door Zaad, uyt *Egypten*, *Arabien*, of andere heete Gewelften herwaarts gebragt. Met een afgaande Maan van *Maert*, *April* of *May* moet men 't Zayen in een Pot, gevuld met de voorheen beschreevene aarde. Wanneer het opgekomen is, mag men 't, wegens de teederheyd, niet reppen, voor de tweede Zomer daar na: 's derhalven goed, dat men niet meer als een *Zaadjen* in 't midden van een Pot stecke, op dat het dies te langer daar in mogt blijven staan, na dat het is opgekomen. Ondertruffchen werd het fterker en houtachtiger, zoo dat men 't naderhand bequamer verplanten, en met de geheele klomp aarde uyt de Pot neemen kan. Hier ftat te weeten, als men dit *Zaad*, ter diepte van een vinger-breed, in de gedagte Pot heeft gelegd, dat dezelve terftond, tot de bovenfte rand toe, moet gezet worden in warme Paerdemift, in een *Zonnebak*, met Glaze venfteren overdekt, op dat'er de Zon door mag fchijnen; inzonderheyd als men 't *Zaad* in de Maand *Maert* de aarde heeft aanbevolen. Wanneer men daar na vernceemt, dat de warmte der Paerdemift begint te vergaan (welke zelden langer als zelften dagen duurd) zoo haald men'er de Pot weer uyt, en men zet ze in nieuwe varfche Paerdemift, tot in 't laaste van *May*. Vermits nu deeze jonge Opkomelingen van een teedere natuur, en onze ongefchide lucht ongewoon zijn, zoo moet menze wel nauw bewaren voor alle koude, en veele vochtigheyd; ook met Glas overdekken, inzonderheyd in 't eerste en tweede Jaar, zelfs in 't midden van de Zomer. Op deeze wijze heb ik een deezer Boomen negen Jaren lang goed gehouden, en tot de hoogte van vijf voeten gebragt. Ieder naam'er vermaak in: en indien een zware Storm-wind dezelve niet van boven neer had geflagen, ik zou'er noch lang met gepronkt, en'er den Liefhebbers 't genoeg en 't gezigt van gegeven hebben.

De ACACIA TRIFOLIA, of drie-bladerige *Acacia*, zeer in gedaante verfchillende van de gedagte *Egyptische*, bemind even zulk een aarde, lucht, warmte en vochtigheyd, als van de *Acacia Ægyptia* gezegt is: wil ook op dezelve wijze behandeld, bewaard en waargenomen zijn, behalven dat ze 's *Winters* zoo veel warmte niet behoefde. Moet desgelijks van *Zaad* voortkomen: en, noch jong, bij tijds van de teedere zijdetakjens worden beroofd; op dat ze door deeze op-

D

Hoe deze Boomen moeten waargenomen werden.

Aanvoeking door Zaad.

gebragt uyt Egypten, Arabien, of andere heete Gewelften.

Acacia Trifolia, of drie-bladerige Acacia.

snooying te beeter Hout zetten, en te sterker groeyen mogten, om zoo de eerste Winter (daar 't voornamelijk aan legt) te verzeekender te mogen door-komen.

Acacia Major, of groote Acacia.

De ACACIA MAJOR, of groote Acacia, van welke soort ik binnen Parijs, in des Konings Hof, Boomen heb gezien, welke berykten de hoogte eens grooten Peerebooms, is van een harder aart, en geeft een tamelijk-groote, witte, opstaande Bloem; in welker midden men een geel plek ziet; 't met kleyne groene streepijns door-lopen, gemeenlijk neerwaarts hangende aan korte bruynne steeltjens, die van de Ervten niet zeer ongelijk. Tien, twintig, en noch meer der zelve zitten tros-wijze nevens en boven malkander aan de gedagte hare steeltjens te zamen gevoegd. De Penlijens, op de aarde neervallende, zijn ontrent een kleyne vinger lang, met bleek-bruyn Zaad. De Takken zijn uyt den afch-graaven bruynachtig, inwendig vervuld met een groot voos pit, of 't marg: ook voorzien met veele korte, onder breede, boven spitze en steekende Doornen, uyt-wendig van dezelve verwe: aan welke Takken, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, boven den anderen, veele tamelijk-lange en bleek-roodverwige teedere steeltjens groeyen; verciert met schoone bladerijens, altijd twee en twee regt teegens over malkander, rustende op zeer korte steeltjens; doch voor aan eyndigende alleen met een; van een aangename bleek-groene couleur, onder wat bleeker, niet blinkende, langwerpigh-rond, zoo lang als 't lid van een vinger, of wat meer; ruym een vinger breed, aan de randen effen en slecht: staan stevig, zijn zacht; achter- en vooraan stomp-rond toelopende. Wanneer men ze in de Mond knauid, hebben ze weynig smaak, doch zijn zeer te zamen-trekkende. In 't midden ziet men een regt-doorgaande Adertje, waar uyt verscheyde andere zeer teedere, van een bleke verwe, opwaarts ter zijden voortkomen.

Eygentij-ke beschrijving van dees soort.

Bloemen, doch zonder Vucht in dees Landen.

Waarneming.

Aanwinning.

Acacia Arabica: America: na: Rotundifolia spinosa: spina:

Zij beminnen een zandige goede grond, doormengd met een weynig twee-jarige Paerdemist en Veen-aarde; een opene, warme, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en reedelijk veel water. Als ze groot geworden zijn, geeven ze in dees Gewesten wel Bloemen, gelijk alreeds gezegt is, maar noyt enig rijp Zaad. Eene van dees soort, alhoewel maar zes voeten hoog, heeft in de Maand JUNIUS des Jaars 1677, in mijnen Hof binnen Groeningen voort-gebaegt agentwintig Bloem-trossen. Groote koude konnen ze uytstaen: blijven ook wel enige Jaren lang in stand, de geheele Winters door, als ze warm gezet, en voor alle zoo Ooste- als Noorde-winden bewaard werden: inzonderheid wanneer ze wel geworteld, en een goede duym dik geworden zijn: doch men moet ze op de Wortel genoegzaam bedekken met Turf-mul: echter vriezen ze in selle Winters noch wel dood; of lijden ten minsten groot gevaar van te zullen versterven. Men moet ze ook 's Winters zoo lang binnens huys bewaren, en met niet te veel water onderhouden, tot dat ze hoog en sterk genoeg zijn, om, buyten gesteld, de Winter-koude te konnen verdragen: anders zouden ze, noch jong en niet dik genoeg zijnde, door een strenge vorst ligtelijk verdriven.

Men kan haar aanwinnen, niet alleen door Zaad, uyt heete of warme Landen herwaarts gebragt, het welke men met een afgaande Maan van May in een Pot hol en een vinger-breed diep moet zayen in de bovengedagte grond, maar ook door hare de aarde doorborende en zeer voort-lopende Scheuten uyt de Wortelen; welke men, met een afnemende Maan in April, van de oude afscheyd, en verplant.

De ACACIA ARABICA, of Arabische Acacia: ACACIA AMERICANA, of Acacia uyt America: ACACIA ROTUNDIFOLIA SPINOSISSIMA, of zeer Doornige rond-gebladerde Acacia: ACACIA FRUTESCENS NON SPINOSA, of Struvelige Acacia zonder Doornen: ACACIA CORNIGERA, of Acacia met Hoornen, en ACA-

CIA RUBRA AFRICANA, of Africaanse Acacia met Fruetscens rotsachtige bladeren en witte Doornen, beminnen even dezelve aarde, grond, water en plaats, als de Egyptische Acacia, van welke wij nu hebben gesproken. Willen ook, in de Winter-tijd, op dezelve wijze waargenomen zijn. Konnen (gelijk veel meer andere zoo Boom-gewassen als Planten) op de volgende wijze door Zaad aangewonnen worden.

Neem een Pot, gevuld met de boven-beschrevene aarde: leg'er uw Zaad in, ter diepte van een vinger breed, ontrent 't laatste van Februaris, of 't begin van Maert, met een afgaande Maan. Is 't met een harde Schaal omkleed, zoo slij, of vijl, met een Mes of ander gereedschap, eerst dezelve zoo lang, tot dat aan beyde de zijden in de lengte, desgelijks onder en boven, een tamelijk-ronde opening (na gelegentheid van de grootte des Zaads) is gekomen: doch men moet wel toezien, dat de inwendige Korl niet werde geraakt, of niet de minste schade koopte te lijden. Zet dan uwe Pot op wat sand, gelegd boven op de Yzere Oven, en slook in dezelve vuur, niet te sterk, en elke dag op dezelve maat van warmte, de eene tijd niet heeter als de andere. Voorzie het dan met een matige vochtigheid van Reegen-water, vooral niet te veel, en lauw gemaakt: zoo zal 't zwellev, zonder te verderven, en binnen weynige weken voor den dag komen. In den Oven moet men ieder dag, een of tweemaal, na dat het meer of min koud is, vuur stoken, tot in 't laatste van Maert: onderuiffchen evenwel zet men, bij goede warme dagen; midden op den dag de vensters zomtijds een uur drie of vier open, op dat 't nieuwhijks opgekoomene allenxjens zich een weynig tot de Lucht moegt gewinnen.

Aanwij-zing van de manier,

hoe men dees Boomen uyt haar Zaad.

Neem daar na de Pot, selze in een Zonnebak, in zal aan-warme Paerdemist (gelijk onder de Acacia Aegyptia gezegt is) en begint ze zomtijds, als de aarde droog schijnt, een weynig met Zalpeeter-water, daar men bij gedaan heeft 't Reegen-water, waar in Schapenmist en Duyven-drek gemyekt is, gelijk wij bij de Oranje-boom hebben aangerektend, en hier na bij de Guana-bannu, of Vleschenboom, ook noch aangewezen zal worden. Vermitsz hier door een krachtig voedsel genieten, zoo zullen ze voorspoedig aangroeyen: blijven ook hier door vry en onbefeidagid van allerley Ongediert.

De ACACIA AMERICANA, waar van 't Zaad mij in 't Jaar 1656, toegezonden is door CAROLUS de GIVRY te Amsterdam, heeft niet alleen Anno 1665, in mijnen Thuyen binnen Groeningen Bloemen, eerst bleek, daar na van een geel verwe, maar ook kleynen Penlen voortgebragt; doch daar in geen volkomen Zaad. Dit is 't zelve Gewas, 't welk te Rome, in den Hof van de Kardinaal ODOARDUS FARNESIUS, Anno 1625, en naderhand in noch andere Jaren, heeft gebleeyd; volgens 't verhaal van THOMAS ALDINUUS. Dees Boom, gelijk de mijne, was voortgekomen van Zaad, uyt America gezonden.

Hij schiet op, uyt een tamelijk sterke, regt neergaande, in veele zijde-takken verdeelde en bruy-nverwige Wortel, van naturen in sijne geboorte-plaats ter hoogte van agtien, twintig, vierentwintig, en noch meerder voeten. Heeft een grauwe Bast, en daar onder een hard, wit Hout, zonder eenige reuk of smaak: inwendig is een zwartachtig Pit, of Marg. Boven is de Stam verdeeld in veele onordentlijk-geplaatste Takken, van een groen- en afchgrauwachtige verwe, doch, na de Zon gekeerd, donker-roode, omvange: waar uyt veele kleyne Takjens groeyen, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde boven malkander, altijd tusschen of bij twee groote, sterke, scharpe en witachtige Doornen uytstietende. Dees Takjens staan als die aan de Filix, of Varen. Houden in haar getal een ongelijke orde, en zijn voorzien met bladeren, gedung voortkomende twee en twee, regt teegens

Beschrijving van dit Gewas.

Geheante
der Blade-
ren.

tegens over elkander; ook voor aan in een niet eyn- digende; aan welke men desigelijks veel schoone en kleyne *Bladerijens* ziet, zonder eenige *Steeleijens*, twee en twee regt tegens overeen. Zijn van een aangename groene verwe, langwerpig, smal, vooraan rondachtig toe-gaande; in gedaante niet zeer ongelijk die van 't *Herba viva Fruiteijens*, of 't *Indiānsche Gevoelg Kruidje*; ook, gelijk die, gantfich niet voor in een eyn- digende. Ontrent den avond, tegens malkander op- staande, sluyten ze zich toe: 's morgens ten zes of zeeven uren gaan ze weer open. Blijven niet altijd aan hare *Takjens*, maar verlaten dezelve ieder Jaar, in 't laatste van *September*, en vallen ter aarden neer: doch weer andere komen voor den dag in 't *Voorjaar*, ont- trent 't laatste van *April* of 't begin van *May*. Eeven- wel ziet men ook met verwondering, dat dit aardig *Boom-gewas* zoo wel in *September* als in 't *Voorjaar* uyt loopt, doch in deze Landen zeer zoher. 't Geest ook in *May* tusschen de gemelde *Doornen* kleyne ron- de *Knoppen*, rustende op korte *Steeleijens*, welke in de Maand *Julius* zich, volkomen open, ten toon stellen. Eerst zijne groen, trekken vervolgens na 't geel, en werden eyndelijk gantfich wit: dan bestaante uyt een ontelbaar getal van wollige *huytjens*, uyt welker mid- den werden voort-gebragt een zeer groote menigte dunne *draadjens*, boven met kleyne ronde en geel- e *Tapijens* verciert, gelijk men ook verneemd aan de Bloem-knop van 't gemelde *Herba viva Fruiteijens*. Te zamen maken ze dan een ronde *Knop*, zoo groot als een middelmatige *Kars*, of *Knikker*, van een aan- gename, zeer lieflijke reuk. Deze, eyndelijk in haar zelven vergaan, laten na eenige weynige *Peultjens*, welke in deze Gewesten noyt hare volkomene rijp- heyd verkrijgen: evenwel zijn ze rondachtig, eerst groen, daar na zwart, een weynig ingedrongen, ont- trent zoo dik als een kleyne vinger: de gedaante is als die der *Lupjens*, of *Vijge-boonen*; en hebben, wan- neer ze tot hare volmaaktheid zijn gekomen, de leng- te van zes vingers breedte, wat meer of min: zijn een weynig krom gebogen: inwendig gevuld met een hard *Zaad*, dik, ovaals-wijze rond, doch zomtijds ook wel wat platachtig, ruym een plat-gedrukt stroo- breedte lang, van verwe uyt den groenen en grau- wachtig, gelijk de *Bezaar* uyt *Oost-Indien*; ook glad, en verciert als met een verheeven *Aderijne*, of streep, lopende in 't ronde.

De *ACACIA ROTUNDIFOLIA SPINOSISSIMA*, of zeer doornige en rond-gebladerde *Acacia*, is een gantfich schoone, vermakelijke *Boom*, die opwaft tot de hoog- te van een *Kars* of *Pruyboom*, ook wel bijna tot de- zelve dikte in *America*, daar ze van naturen groeyd op steenachtige plaatsen: heeft een grauwe *Schors*, of *Bast*, van binnen witachtig, zonder reuk; en ramelijk vast *Hout*, in 't midden gevuld met een bleek-bruyn *Pit*. Indien hij niet waargenomen werd, zoo waft hij uyt eygener aart gantfich wild en zonder orde op: be- koomd veele en sterke *Wortelen*, waar op hij rust: verspreyd zich boven in veele *Takken*, rondom bezet met veel scharpe, bruynachtige en matig-lange *Doornen*; waar aan, nu uyt de eene, dan uyt de an- dere zijde der nieuwljks gefchotene *Steele*, welke bo- ven malkander voortkomen, en onder op een korte *Steel*, als uyt de *Takjens* voortfchietende, rusten, zeer aangename en voor 't oog behagelijke *Bladerijens* te zamen groeyen, op dezelve wijze als men aan de an- dere Soorten der *Acacia* of diergelijke ziet; evenwel niet zoo menigvuldig bij een gevoegd, maar ieder *Steeleijne* komt met zijne *Bladerijens* afzonderlijk voort. Zeer kleyne zijnte, niet langwerpig, maar ten naaften bij rond, doch hebben voor een kleyne puntje; boven verciert met een lieflijk groen, doch onder bleeker, ook in 't midden met een kleyne *ruggetje*, en geen andere zichtbare *Aderijens*: teeder en dun van aart; haast be- schadgel door een sterke wind. Men ziet in 't midden

Geheante
der Blade-
ren.

een regt door-gaande *Steeleijne*, en daar aan aghtien, twintig, vierehtwintig, zeschtwintig, agrentwintig, en ook meer *Bladeren* in getal, alijd weerszijds twee en twee tegens over malkander geplaatst, en geenzijs vooraan in een eyndigende. Komen voort digt aan 't gedagte *Steeleijne*, even als rustten ze op geen *Steeleijens*. Gemeenelijk staan ze regt op, doch ook zommige krommen haar een weynig neerwaarts. Ieder avond na der Zonnen ondergang, tegens malkander opwaarts gekeerd, sluyten ze zich toe, en veronten dan een bla- derlooze *Boom*: doch 's morgens, als ze de warmte der Zon gewaar worden, openen ze zich allenxien weer.

Dit edel Gewas is bij mij in 't Jaar 1671. gelukkig voortgekomen uyt een langwerpig-rond en hard *Zaad*, dat uyt *Spanje* overgezonden. 't Was in een *Peul*, een kleyne hand, of daar ontrent lang, op de wijze van *Lupinen* of *Vijgeboonen* daar in bestoten, in verschey- de ronde deelen als van malkander gefcheyden, echter aan een gebleeven.

Uyt deze schoone *Boom* vloeyd een *Gom*, of *Zap*, *Gom* uyt immers zoo goed en krachtig, als 't geen uyt de *Ara- bische* of *Egyptische Acacia* komt, en de naam van *Gummi Arabicum* draagt.

De *ACACIA FRUTESCENS NON SPINOSA*, of *Stru- vels-wijze* groeyende *Acacia* zonder *Doornen*, waft van naturen niet meer dan vijf, zes, of zeeven voeten hoog. De aanschouwing van dit Gewas is niet min- der bevallig, als van de andere: 't krijgdt bruyne te- dere *Wortelen*, uyt welke boven, of ook noch wel in de Aarde, verscheyde *Takken*, op de wijs van *Stru- vellen* voortkomen. Deze alle (behalven alleen de middelste *Hert-scheur*) moet men voorzichtig wech- neemen, indien men voornemens is, hier van een aar- dig *Boompje* op te queeken, 't welk anders noyt kan geschieden: dan verspreyd het zich boven in veele ronde *zijde-takjens*, zonder eenige *Doornen*, doch omvangen met een bevallijke verwe uyt den geelen rood: aan dezelve ziet men teedere *Steeleijens*, geme- nelijk regt tegens over, en niet hoog boven malkan- der, aan beyde de zijden harer *Takjens*, waar aan de *Bladerijens* voortkomen, niet zoo menigvuldig in ge- tal, als aan die van de voorgenoemde, noch ook zoo rond, maar kleyne, smal, langwerpig, gelijk die van de *Americaanse Acacia*, hier boven beschteeven: na de Zon gekeerd donker-groen van verwe, van onder bleeker, een weynig blinkend, eyndigende voor een in een spits punt: alleen in 't midden voorzien met aan kleyne *ruggetje*, doch geen kenbare *Aderijens* inwendig. Alijd staan'er twee en twee regt tegens malkander over, niet voor aan stomp toe-lopende, gelijk die van de voorgemelde, maar daar in drieën gefeld, eyn- digende in een, en maken dus een spits punt, op de wijs van de *Klaver*; gelijk men dit ook genoegzaam kan bemerken in die van 't *Barba Jovis Receniorum*, of *Jupiters Baard* der *nieuwe Kruid-beschrijveren*. Tegens den avond sluyten ze zich ook te zamen, ge- lijk de geene van welke wij hier boven hebben gehan- deld; en ieder morgen, als de Zon opgegaan is, ope- nen ze zich weer.

De *ACACIA CORNIGERA*, of gehoornde *Acacia*, *Acacia* waft van naturen op tot een hogen *Boom*, en heeft veele *Takken* aan een *Steel*, twee alijd regt tegens over malkander aan beyde zijden; boven kleynder, en *Acacia* in een toe-gaande; drie, vijf, zeeven, neegen, elf, ja dikmaal meer bij een boven den anderen gevoegd, vol van kleyne, smalle en langwerpige *Bladeren*, wel- ke aan beyde de zijden van haar *Steeleijne* regt tegens over malkander zitten, gelijk men ziet in al de Soor- ten der *Acacia*, en meer andere Gewassen; doch ge- meenelijk eyndigende voor in een: van een zeer aan- gename bleek-groene verwe. Deese *Takjens* neemden De *Stam* heeft alijd haren oorsprong ter zijden van de grau- wder *Stam*, of dikke, immers niet al te dunne, *Boomen* wonder- lijck niet *Takken*, uyt twee tegens over den anderen staande hijk niet valt,

Hoornen
voorzien.

vaste, dikke, gantfch kromme, zommige wonderlijk om de Stam gebogete, en voor spits toelopende *Knob-belen*, van gedaante de *Offen- en Koeyenhoornen* t'eenemaal gelijkvormig. De eygentlijke gestalte werd ver-
toond in de hier bij-gevoegde *FIGUUR*. De verw de-
ze *Hoornen* is eerst bleek, daar na werden ze bruy-
achtig.

Queeking
der zelve.

Ontrent deze *Boomen* moet men, zoo in de *Win-
ter* als *Zomer*, handelen, in deze Gewesten, gelijk
van de *Egyptische Acacia* is gesproken. Op dezelve
wijze brengd men ze voort uyt *Zaad*. Op dezelve
manier werden ze opgequeekt en aangewonnen: 't welk
echter, wegens de felle koude en onbestandige lucht
dezer Landen, bezwaarlijk kan geschieden, vermits
ze en gedurige en groote warmte begeeren. Deze
genieten ze in hare geboorte-plaats *America*, en bren-
gen derhalven daar voort gantfch geel *Bloemen*, ook
Peulen, niet onaangenaam om te eten, en waar in
't *Zaad* is; doch noyt in onze Gewesten.

KRACHTEN.

Bloemen.
Vruchten.
Bladeren.

DE *Bloemen*, *Vruchten* en *Bladeren* van de op-
regte *Egyptische Acacia-boom* zijn verkoelende,
te rugge drijvende, en te zamen-trekkende van
aart.

Prof. Alpin.
de Plani.
Ag. cap. 4

't *Water*, waar in de *Bladeren* gekookt zijn, ver-
sterkt de *verfuyke* Leeden, na dat ze weer in hare
plaats zijn hersteld, als men ze daar mee wafcht, *Hoofd*,
of *badet*.

Averret.
lib. Simp.
fol. 340.
Galen. lib.
Simp. med.
6.
Paul. A-
gm. lib. 7.
Dusfor. lib.
1. cap. 134.
Plin. lib.
24. cap. 7.
Dodon. lib.
26. cap. 13.

't *Zap*, gepart uyt de *varfche bladeren*, *bloemen*
en *vruchten*, is ongewasschen in den eersten, maar
gewasschen in den tweeden Graed koud, en droog in
den derden, daarenboven zeer verfteppende. Een
Drachma hier van ieder morgen met *Wijn* ingenomen,
of op de wijze van een *Clyster* gebruykt, is zeer goed
voor de onnatuurlijke *Vloeden der Vrouwen*, *Burkloop*,
en voor de geene die *Bloed* opwerpen: helpt het *uyt-
fchieten der Maeder*, en des *Aars-darms*: versterkt de
zwakke Leeden: verdijft de heete vochtigheid en
roodheid der *Oogen*: verheldert het *gezicht*: maakt
de *lolle Tandten* valt: geneest alle *Zieren* des *Monds*
en der *Ooren*; de *Rooz*, en alle hitte *Zueringen*.

Gebruyk
bij de E-
gyptiſche.

De *Egyptenaren* gebruykten de *Acacia* dikmaal tot
een *Stoving*, om te voorkomen alle booze *Vochtigheeden*
en *Zinkingen*: waar door dan ook 't *Podagra*, wan-
neer 't niet verouderd is, ligtelijk werd wech geno-
men, of gantfchelijk verhinderd; als men daar benee-
vens eenige dagen agter-ten inneemt een weynig van 't
Zap met *Wijn*; ook dagelijks in 't warme *Water* van
Acacia een uur lang de *Voeten* houd, en dezelve
smeerd met 't *Zap*, of een *Papje* der *Acacia*, ver-
mengd met *Edik* en *Opbalsamum*. Zeer goed is dit
ook voor *ſlappe*, *krachtlooze Leeden*; en 't heeld de
zeere *Hoofden* der *Kindren*.

Amatus l.
1. enarrat.
123.

Ik oordeele derhalven dienſtig, dat men dit *Zap*
uyt *Egypten* ontbood, en zich niet behielp met dat van
Slehen, of *wilde Pruymen*; 't welk in deze Landen bij
de onervarne *Apotheekers* werd verkogt voor opregt
Acacia-zap.

Serap. lib.
de Simp.
simp. cap.
24.

Uyt deze *Boom* vloeeyd een *Gom*, welke men
noemd *Gommi Arabicum*, of *Gom* van *Arabien*; maar
veel beter mogt ze geheeten werden *Gommi Egyptia-
cum*, of *Egyptische Gom*.

Gom uyt
de Acacia-
boom.

Zij is verkoelende, te zamen-trekkende, en kleeven-
de van aart. Deze *Gom* vermengd met wit van *Ey-
eren*, werd met voordeel gebruykt teegens de *verbrand-
heid*: Belet het neerschieten der *Zinkingen*: sluyt de
Zweet-gaten, en neemt weg de ſcharpheyd der din-
gen, daar ze bij gedaan werd. Heeft ook haar gebruyk
tot de *Inky-making*, en in de *Verwaryen*.

Welke de
beite is.

De beste is in verwe niet ongelijk de *Gom* der *Kars-
of Prymboomen*, doch houd zelden eenleyr couleur.
Is van gedaante langwerpig; of, gelijk *Dioscorides*

zegt, als *Wormtjens* te zaam-getrokken. Deze ge-
ſtalt bekومت na gelegenheid der vloeying.

De *Aſch* dezer gebrandde *Gom* is goed tot *bled- Camerar.*
ſtemping, volgens 't berigt van *CAMERARIUS* in *MAT.* l. 1. c. 54
THIOLUM.

't *Zap* van de *Acacia Trifolia*, of *drie-gebladerde Diſcor.*
Acacia-boom, waar van *Dioscorides* gewag maakt, *loc. cit.*
heeft ook wel een te zamen-trekkende kracht, doch
veel zwakker, en werd derhalven weynig gebruykt.

De *Bladeren* der *Hoornen-dragende Acacia* gedroogd, *Bladeren*
tot *Stof* gemaakt, en op *Wonden* getroyd, trekken *der Hoorn-
dragende*
uyt 't *vergif*, veroorzaakt door *Slangen*, *Adderen*, en *Acacia*.
diergelijke quadaardige *Dieren*. Zijn ook ten zelve
cynde zeer goed, als men ze kookt in *Wijn*, of vier-
entwintig uren lang daar in laat weyken, en dan de
Wijn indrinkt.

XX HOOFDSTUK. BOOGHOUT.

Et dien naam bekend bij de *Needer- Van dee-
landers*, werd in 't *Latijn* geheeten *Latijn* geheeten
ACER, vermits het trefflijk *Hout* de-
ze *Booms* der *Konſtenaren* verſland *zon ge-
ſchapt* en verbeterd. Waaron ook *maakt zijn*
de *GRIEKEN* van 't zelve zeer konſtig *Paerd*,
hebben gemaakt 't verwonderens-waardig *Paerd*, over *was door*
wiens aſchouwing de *Trojanen* verbaasd ſtonden, *Troyen* werd ver-
en binnen *Troyen* tot een gedenkwaardig *Teeken* opge-
regt. Door dit werk hebben de gedagte *Grieken* hare
ſcharpzinnigheyd doen blijken, wijze door dit *hout*
Paerd de genoemde zeer ſchoone en machtige *Stad*,
welke door een tien-jarige *Belegering* niet hadden
konnen verwinnen, gemakkelijk veroverden, en tot
de grond toe verbrandden, volgens de meening van
veele; gelijk ook dit bevestigd werd van *CURTIVS SYM-
PHRONIANUS* in de *Voortreden* zijns vijſden *Boeks*.
In 't *Hoogduyſch* werd hij genoemd *AHORN*, of *Verſchey-
denamen*.
WALDTSCHERN; en in 't *Frantiſch* *PLASNE*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend vier onder-
ſcheydene *Soorten*; namelijk, *ACER MAJOR*, of de *Soor-
ten* van
GROOTE ACER, anders *GROOT BOOGHOUT*; *ACER*
MINOR, of *KLEYN ACER*, anders *KLEYN BOOG-
hout*; in 't *Hoogduyſch* *MAZ HOLTER*; in 't *Frantiſch*
ERABLE. *VOOTS*, *ACER MAJOR PLATANOIDES*, of
GROOT BOOGHOUT, met *Bladeren* van *PLATANUS*; en
ACER FOLIO SERRATO, of *BOOGHOUT met zaagi-
wijze gekante bladeren*; op 't *Neederlandſch* *WIEL-
BOOM*: in 't *Latijn* *CARPINUS*, of *BETULUS*; in 't
Hoogduyſch *HANENBUCHEN*, of *STEINBUCHEN*; in
't *Frantiſch* *CARPENE* of *HESTRE*, en in 't *Italiaanſch*
PIE D'OECA, of *PLATANO ACQUATICO* genoemd.
Deze alle zijn van even dezelve *Quecking*.

Zij komen voort en waſſen op in allerlei aart van *Alle van*
aarde, gemelte en ongemelte, vochtige of drooge, *eene Waar-
kleyachtige* of zandige: konnen ſterke vorſt, en alle *neemioog*.
ongelegentheeden des tijds verdragen. Schieten op
tot ſterke *Boomen*: bloeyen in deze *Gewesten* ont-
rent 't laaſte der *Maand April*, of 't begin van *May*,
maar geeven zelden volkomen-rijp *Zaad*, ten ware in
heete *Zomers*; waar doorze in warme Landen niet een *Aanwre-
afgaande Maan in November* gezyd en aangewonnen; ning.
doch hier alleen vermenigvuldigd werden door hare
bij de *Wortel* of boven de aarde uytlopende jonge
Scheuten; welke men, gelijk de *Angelen*, ten hal-
ven inſnijd, met aarde overdekt, en daar na, *Wortel*
geſchoten hebbende, met een afgaende *Maan* in *Maers*
of *April*, aſnijd en verplant.

Maar indien 't *Zaad* (beſloten in twee regt teegens *Hoe in on-
malkander overſtaande platte buyſjens*, zich niet qua-
lyk vergelykende met de uytgeſpanne *Vleugelen* der *Landen*,
Vogelen) volkomen rijp werd, gelijk mij in de *Jaren* *rijp* wil
1670. en 1671. gebeurd is in mijnen *Thuyen* binnen worden.

Groe-

Groeningen, zoo moet men 't zelve met een afgaande Maan in December of Februaris (vernims het een half, ja zomtijds een geheel jaar, ook wel noch langer blijft leggen, eer 't opkomt) in een Pot, ontrent een vinger-breedte diep, in de aarde steeken, nu en dan met water begieten, en zoo lang de Winter duurt, tot in 't laatste van Maert, binnens huys houden; daar na op een goede plaats neerzetten; of ook 't Zaad weer uyt de Pot neemen, en op een bequame plaats luchtig steeken, zoo zal 't in 't begin van May, of wat later, te voorschijn komen. Ondertusschen heb ik ook wel vernomen, dat 't Zaad, op de aarde neer-gevallen, van zelfs, alhoewel in een geringe veelheid, is opgegaaui.

De ACER MAJOR PLATANOIDES, of groot Booghout, met Bladeren, die van de Platanus niet ongelijk, is een beziens-waardige Boom, welke nu meer als dertig Jaaren lang in mijnen Hof gegroeyd heeft. Hij wast van naturen, gelijk een Peereboom, hoog en regt op, doch krijgd, na gelijkmatigheid zijner hoogte, geen grootte Hoofd-top, of kroon, maar verdeeld zich boven alleen in eenige weynige Takken. Eevenwel schiet hij, oud werdende, zoo wel onder bij de grond, als in 't midden der Stam, eenige Takjens uyt, gelijk ook de Platanus wel doet. Heeft een Castanie-bruyne, doch van binnen witte en sterke Wortel. Werd niet dik, maar blijft, in opzichte van zijne hoogte, teeder en dun: echter is 't Hout tay, buygzaam, en tamelijk vast: de Bast is uyt den bruynen grauwwachtig, en als gesprenkeld, niet zeer ongelijk dien van de Castanea Equina, of Paerde-Castanienboom. De Bladeren zijn zeer schoon van gedaante, en, gelijk alreeds gezegd is, die van de Platanusboom bijna gelijk. Zij komen voort aan hare Takken (welke, als menze affnijdt, een wit melkachtig Sap van haar geeven), twee en twee aan beyde de zijden der Steel, gelijk ook die van de andere soorten; zittende regt tegens over malkander, en rustende op dunne, ronde Steeljens, boven een weynig bruynerwrig, een groote halve, of ontrent een geheele voet lang: onder zijn ze dik, blinken van een helder groen, en daar bevatten ze in 't midden de Steel rondom. Altijd staan ze om hoog gekerd, steevig, regt uyt, rondachtig, ontrent een hand, meer of min, hoog en breed: hebben weynig smaak, en zijn boven donker, of zwart-groen, zonder blinkende glantsch, onder veel lichter en helderder van verve: gemeene-lijk rondom in zeeven voornaamste deelen gesneden, niet zeer diep: de twee onderste kleyfste hebben elk een groote, scharpe; de twee volgende drie, doch veel kleyner, en de drie middelste grootste, ieder vijf spitze punten, inwendig voorzien met zeeven voorna-
me Aderen, en een weynig uyt den bleek-groenen geel-achtig van verve; waar uyt voortschieten een goed deel kleyner, welke gantsch ter zijden uytlopen. Al te zamen vind men ze van boven zacht, van onder hard en wreed in 't aanraken. Deze verdorren van onder eerst tegens de Winter, en vallen in 't laatste van September, of 't begin van October af: niet voor in April komen ze weer te voorschijn.

De Bloemen dezer ACER MINOR PLATANOIDES vertonen zich in deze Gewesten ontrent 't laatste van April, op de wijze van 't ACER MINOR, of kleyne Booghout, als de Bladeren hare halve grootte hebben bekomen: zij zitten aan hare Takjens, midden tusschen twee bladeren, en rusten op vele korte en te zaam-gevoegde Steeljens, agttien, twintig, vicerentwintig, en noch meer in getal: de verve is groenachtig: be-staan gemeenelyk uyt tien kleyne malkander niet ra-kende Bladerjens; van welke vijf groen, ook onder en boven even breed; de andere vijf veel bleeker, kleyner, in 't midden breedst, en boven wat spitsach-
tig zijn. In 't midden hebben ze een breedte en platte grond, waar u zich vertonen eenige weynige kleyne geele Knoppen; uyt welke, als ze zommige dagen heb-

ben open gestaan, (doch niet altijd, maar alleen bij goede en warme Voorjaren) eenige groene Zaad-bruyjens te voorschijn komen. Deze zijn aardig voor-
zien met breede, sterke vlerngelen, twee en twee aan malkander vast, de eene regt tegens over de andere aan haar steeltje zittende, op de wijze der voorheen ge-
dagte. In den Herfst verhezen ze hare groenheid, werden vaal van verve, en vallen ten laatste neer, zonder dat men in deze Nederlandse Gewesten rijp Zaad daar in vind.

K R A C H T E N.

DE Wortel dezer Boomen gestoten, en gelegd op de regter zijde van 't Lijf, daar de Leever hangd, neemt wech de smerten der zelve. Het daar uyt geparste Sap met Wijn gedronken, verdrijft ook de pijn in de zijde; volgens 't getuygenis van PLI-
NIUS, QUINTUS SERENUS SAMMONIACUS, RUEL-
LIUS, en meer andere.

Zaad, doch
werd hier
niet rijp.

Plin. L. 24.
cap. 8.
Serenus in
Cassiniib.
Ruell. l. 1.
c. 67.

XXI HOOFDSTUK.
PLATANUS.

Deze schoone, hoog-opwassende en zeer aanzienlijke Boom werd met geen andere dan deze naam genoemd; alleen in 't Fransch wat korter PLANE, in 't Italiaansch PLATANO.

Hij bemind een gemeene, zandige, of andere vochtige en wel-gemeste aarde: een opene luchtige plaats, en veel Water. Brengd in deze Lan-
den noch Bloem noch Zaad voort: kan sterke Vorst en allerley ongelegenheeden der Winter verdragen. Werd uyt cygener aart zeer oud, en in deze Gewes-
ten alleen aangevonden door zijne bij de Wortel uyt-
lopende Spruytjens; welke men ten halven infnijdt, en met aarde overdekt. Als ze dan geworteld zijn, neemt menze van de oude af, en men verzetze met een af-
gaande Maan in April.

Deze Boomen vierden in oude tijden van de Grie-
ken en Romeynen zeer geliefd en in groote waarde ge-
houden, wegens de zeer vermakelijke schaduw hare ver-
uytgebreide Takken. XERXES, der Perzianen Koning, vertoefde in 't Landschap Lydia met zijn gantsche Heyr een geheel dag bij een Platanusboom; en vond onder zijne beschaduwing zulk een vermaak, dat hij des zelve dikke Stam met een goude Band deed beslaan, even als verciert met een Ring. Men heeft in Asia eene dezer Boomen gezien, wiens dik-
ke Tronk in zijne rondte tagtig voeten hield: waar in ook zoo een groot Hol was gemaakt, dat LUCIUS M-
TIANUS, driemaal Burgermeester te Rome ge-
weest, dikmaal daar in met andere personen, te zamen agttien in getal, zijne maaltijd heeft gehouden. On-
der de verkoelende schaduw van zijn bevallig groen, deed hij Bedden spreiden, en sloop daar op, gantsch geen wind gevoelende, veel vermakelijker, als of hij had gelegen op een Leedekant met goude Behangen-
len, in een Kamer van marmele Pilaren, verciert met de konstigste Tapijten.

Verfchey-
de nam-
men.

Queeking.

Aanwin-
nig.

Eene der
zelve heeft
een Stam
van tagtig
voeten dik-
te.

K R A C H T E N.

DE Bladeren dezer Boomen zijn verkoelende en vochtig van aart. In Edik gezoden, en daar van gedronken, zijnze zeer goed om 't Braken te stillen. In Wijn gekookt, werden ze met groot iut gelegd op de Oogen, en hette Gezwellen.

De Knoppen hebben een matz-verdrogende kracht. Een halve once daar van met Wijn ingenomen, helpt de geene, welke van Alderen of Slangen zijn gebeten.

Galen. lib.
Simp. 8.
Trag. lib. 3.
cap. 10.
Diosc. l. 1.
c. 108.

Matth. lib.
cap. 91.

Met Honig vermengd, zijn ze bequaam, om alle *Ulekken* en onzuiverheden der *Hoofd* wech te nemen. Met enig Vet gestoten, geneezen ze alle *verbrandheid*. De *Bast*, desgelijks verdrogende van aart, in Edik gekookt, verzacht het *Tandvles*, en neemt de pijn van 't zelve wech.

Lonic. l. 1.
cap. 46.

P. Reg. l.
7. fol. 495.

Ger. l. in
Hijl. Plant.
Curt. lib.
21. cap. 8.

Natuurlij-
ke vijand-
schap tus-
schen de
Platanus
en Flee-
muis.

Ellianus.

De *Afch*, van deze *Bast* gebrand, verdroogd, en is zeer te zamen-trekkende. Met Oly van Rozen en Wasch tot een Zalfje gemengd, verdrijft alle *Schurft*: is ook goed teegen de *Afslaatsheid*.

De *Wolachtige substatie* der ronde *Vruchten*, of *Knoppen*, desgelijks 't *Stof*, 't welk men op de *Bladeren* vind leggen, veroorzaakt een schrale, *guade Keel*, zoo dat men nauwelijks kan spreken, ja ligtelijk zou verflikken, wanneer men 't in de *Mond* krijg, volgens het berigt van *Cordus*. Indien 't in de *Oogen* valt, zoo is 't zeer schadelijk voor 't *gezicht*: indien in de *Ooren*, zoo verliest men daar door 't *gehoor*.

Men heeft bevonden een zonderling-groote natuurlijke vijandchap tusschen dezen *Boom* en de *Fleer-muis*; zoodanig, dat ze noyt daar op, onder, of ontrent zal gaan zitten: ja, daar een Tak dezes Booms in een huys werd gelegd, zal noyt *Fleermuis* komen. Even hierom dragen de *Oyevaars* *Platanus-bladeren* in hare Nesten, wijl ze dan bevrijd zijn voor deze vliegende *Muszen*; welke, door een ingeboomde haat en eygenschap, hare Eieren zoo gantich schadelijk zijn, dat ze die, volgens 't verhaal van *ELIANUS*, onvruchtbaar en gantich krachteloos maken, wanneer ze dezelve maar alleenlijk beademd, of met hare Vleugelen aangeraakt hebben.

XXII HOOFDSTUK. BOOM DES LEEVENS.

Verfchey-
de namen.

Erd in 't *Nederlandsch* met geen anderen, als dezen naam genoemd: in 't *Luisj* werd hij geheeten *ARBORE VITA*, of *THUYA van Theophrastus*, ook wel *CEDRUS LICIA*, of *CEDER-BOOM* UYT *LICIEN*: in 't *Fransch* *ARBRE DE VIE*, en in 't *Italiaansch* *ALBERO DELLA VITA*.

Wat voor
een grond
hij wil.

Hij bemind een zandige, gemeene en wel-gemeste grond: een opene, vrye en luchtige plaats, ook veel water. Verdraagt in deze Gewesten tamelijk wel de *Winter-koude*, en allerley ongeleegentheeden des tijds: verliest echter door dezelve zomtijds zijne groenheid, zoo dat hij ten slechte, vaale verwe bekomt. Doch mer'er tijd vergaet deze wanfal, en hij vertoont zich weer met een aangenaam groen.

Geeft in
deze Lan-
den geen
bloemen,
maar wel
onrijpe
Vruchten.

In deze Landen geeft hij noyt eenige *Bloemen*, maar wel bij heete *Zomers* (als in de Jaren 1664, 1669, 1670.) aan zijne jong-uytgeschotene Takjes veel *Vruchten*, aardig en kluchtig bij malkander geslukt, niet meerwaarts hangende, maar tegeens de *Takjes* opwaarts gerigt. Doch in deze Gewesten komen ze noyt tot hare volkome rijpheid.

Op wat
voor een
wijs de-
ze aange-
wonnen
worden.

Eevenwel kan men deze Boomen *aanwinnen* door afgesneede *Takken*, 't welk geschieden moet in de Maand van *Maert* of *April*, na gelegentheid van de tijd, een weynig voor volle Maan. Inzonderheid kan deze aanwinning wel gelukken, wanneer men de gedachte *Takjes* steld in een donkere of schaduwachtige plaats, daar de Zonnestralen niet veel schijnen, ontrent een halve voet diep in de aarde. Als men'er dan met veel Water onderhoud, zoo vatten ze met'er tijd *Wortelen*, en groeyen voort; doch moeten niet voor 't tweede of derde Jaar daar na opgenomen, en met een afgaande Maan in *April* verplant zijn, vermits hare teedere Wortelen de eerder verzetting zonder gevaar niet verdragen kunnen.

KRACHTEN.

DE *Bladeren* dezes Booms hebben een zeer ster-
ke en olyachtige reuk, zijn bitter van smaak,
en dun van deelen; derhalven warm en droog
van aart, volgens de stelling van *DODONÆUS* en
CLUSIUS.

Zommige Menschen, in onmacht gevallen, komen door deze zware reuk weer tot haar zelve, wanneer men haar de *Bladeren* onder den Neus houdt: andere daar tegeens krijgen'er pijn in 't *Hoofd* van.

Uyt deze *Bladeren*, gelijk *CAMERARIUS* getuygd, werd getrokken een Oly, en Water, dienlijg tegeens rui-
de smerten van 't *Podagra*.

XXIII HOOFDSTUK. CYPRESSEBOOM.

Een zeer schoone, en tot een onge-
looflijk-groote hoogte regt-opfchietende
Boom, inzonderheid in warme
Landen, heeft in 't *Nederlandsch* geen
andere naam, dan deze: In 't *Luisj*
CUPRESSUS, of *CYPRESSUS*: in 't
Hooftsch *CYPRESS-BAUM*: in 't *Fransch* *CYPRES*,
en in 't *Italiaansch* *CYPRESSO*.

Van deze Boomen zijn mij in haren aart bekend
twee bijzondere Soorten; namentlijk
MAJOR VULGARIS, of GEMEENE HOOG-OPWASSEN-
DE *CYPRESSBOOM*; en *CUPRESSUS HUMILIS VIR-
GINIANA BACCIFERA*, of LAGE *CYPRESSBOOM* NIET
BLEEK-BLAUWE BEZIEN UYT *VIRGINIEN*. Beyde
zijn ze van ontrent even dezelve *Waarneming*.

De GEMEENE HOOG *CYPRESSBOOM* bemind een
zandige, drooge en ongemeste grond: een opene,
luchtige, vrye, en wel ter Zon staande plaats; en,
niet alleen oud, maar ook noch jong zijnde, zeer weynig
vochtigheid, vermits hij dezelve niet verdragen
kan, en ligtelijk daar door uyt gaat. In deze Ge-
westen kunnen de *Cypresboomen*, buyten gezet, de
sterke koude des *Winters* niet wel uytstaan: moeten
derhalven met een afgaande Maan van *April* in een
Pot, of houtte Bak (na dat ze groot zijn) geplant,
in 't begin van *Oktober* binnens huys gesteld, met een
weynig lauw Reegen-water onderhouden, en niet voor
ter helst van *April* weer buyten gebragt werden. In
deze Landen geeven ze wel *Vruchten*, maar noyt vol-
komen rijp. Konnen ook door geen andere middelen,
dan door even dezelve, uyt warme Gewesten her-
waarts gezonden, werden aangewonnen; 't welk zeer
gevoeglijk geschied op de volgende wijze.

Neem een houtte *Bakje*, of een *Pot*: vul dezelve
tot boven toe met een slechte zandige aarde; en leg
of zay dan 't *Zaad* daar in, met een afgaande Maan
van *Maert* of *April*, elk een hand-breedte van malkander.
Als deze *Zaden* opgekomen zijn, mag men
ze niet opneemen, voor dat ze in even dezelve plaats
twee Jaren lang gestaan hebben: dan werden ze in
Maert of *April* met een afgaande Maan verplant. Men
moet ook goede zorg dragen, dat geen *Herscheuten*,
of bovenste *toppen* komen te breeken, want dan zou-
den ze ligtelijk al quijnende verfterven; gelijk ik door
ervarentheid op vercheydene tijden heb ondervonden,
en niet schade zels geleerd. Wanneer ze nu dus voor-
zichtighlyk verplant zijn, moet men ze van boven met
een weynig Reegen-water begieten; maar daar na geen
vochtigheid meer geeven, als 't geen uyt de Lucht op
haar komt te vallen; hier door zullen ze dies te better
beklijven, en te eerder opwassen.

De *CUPRESSUS HUMILIS VIRGINIANA BACCIFERA*, *Cypres-
boom* uyt
of Lage *Cypresboom* uyt *Virginien*, met schoone bleek-
blauwe Beziën, is bij nuz krachtig voortgekomen in 't
meek-bleek-
Jaar

Verfchey-
de namen.

Gemeene
hooge
Cypresfen-
boom.

Aanwin-
ning, door
Zaad, uyt
warme
Landen
herwaarts
gebragt.

blauwe Beziën. jaar 1657., uyt mij toegezonden Zaad. De Bladeren zijn die van de gemeene hooge Cypresboom gantsch gelijkvormig. Als men ze in de Mond knauwd, werd men'er geen zandige smaak aan gevoeld. De Beziën, welke aan de uiterste punten der Takken zitten, digt bij den anderen gevoegd, zijn wat kleynere als die van onze gemeene Juniperus, of Geneeverboom; doch in de smaak valt weynig verschil.

Deze Boomen beminnen een zandige goede aarde, met een weynig Paerdesijl, twee jaren oud, en kleyn-gemaakte Feengrond wel door malkander bearbeyd: een opene, vrye, wel ter Zon gelegene plaats, en matige vochtigheid. Konnen geenzins veel koude Herfst-regenen, of de stuursheid des Winters, veel min een door-dringende Vorst verdragen. Moeten derhalven in 't begin van October binnens huys gesteld werden in een luchtige plaats, waar in geen vuur werd gebruykt, dan wanneer 't vrieft. Zoo lang de Winter duurt, moet men ze begieten met een weynig layw-gemaakt Reegen-water, en niet weer buyten brengen, voor 't begint, of de helft van April, met een zoete warme Lucht.

In deze Landen geeven ze geen volkomen-rijp Zaad. Echter heeft ene dezer Boomen in 't Jaar 1666. veel kleyne Beziën, zittende aan verscheidene eynden der Takken bij malkander, en niet verre verstroeyd, voortgebragt. Zij vertoonden wel zeer aangenaam de gedachte bleek-blauwe verwe: doch met een wasserike Maan, zoo wel in 't Voor- als Najaar, in de aarde gelegd zijnde, quamen noyt op. Ondertuschen is 't goed en rijp Zaad 't enige middel, om deze Boomen aan te winnen, 's winters ze zich noch door ingelegde, of op de wijze der Angelieren ingesneede, noch zonder Wortel afgesneede, ook met een wassende of volle Maan in de aarde gestooke Takken, op een donkere plaats genoegzaam van water voorzien geworden, hebben willen laten vermenigvuldigen. Meenigmaal heeft men dit te vergeefs gezogt.

Evenwel, als ene dezer Takken met 't punt van een Mes in de Maand Maert tot in 't Hout geboord, en in een Potje ingelegd was (gelijk hier boven van de Oranjeboom is gezegd) zoo liet ze zich vinden, en voldeed de begeerte haars Meesters; zoo datze voor de Winter Wortelen schoot; waar door al de vooreneen aangewendde moeyte in vergeetenheid wierd gesteld.

K R A C H T E N .

De jonge Spruyten en varlsche Nooten van deezzen Boom zijn verdrogende en te zamen-trek-kende. 't Water, daar ze in gezoden zijn, des-gelijks de Nooten, gestoten, en met Wijn ingenomen, geneezen de Buysloop en andere Vloed: beletten 't Bloed-sponnen, 't Hoesten, en de eng-borsligheid. De gestoote Vruchten, met Wijn genuttigd, zijn zeer dienstig teegens de Wolf, en meer andere Zeeren, als men ze daar op legt. 't Zap der Bladeren en Vruchten heeft even dezelve werking. Met Oly vermengd, verdrijft de donkerheid der Oogen. Ingenomen met Spaansche Wijn en een weynig Myrthe, helpt de geene, die haar Water niet kunnen houden: ook die met de koudhe Pij gequeld, of van Slagen gebeeten zijn.

De Bladeren, of jonge Scheutjens, gedroogd en kleyn gestoten, stempen 't Bloed, en heelen de varlsche Wonden. De Edik, daar dezer Bladeren, of Nooten, in gezoden zijn, verdrijft de Tand-pijn en Tand-zweeringen, als men'er dikmaal mee wachst: geeft ook aan 't Hgry een zwarte verwe. Van dezer Scheutjens en Nooten een Pleister gemaakt, en op 't Lichtam gelegd, is goed voor de geene, die mwendig eenige deelen verzeerd of gebroken hebben.

De Bladeren alleen, gestampt, en met tweemaal zoo veel Wittebrood en Wijn tot een deeg gemaakt, stild

de smerten van 't Podagra, wanneer men 't op de pijnlijke plaats legt. Dezelve Bladeren, des-gelijks de Vruchten, gedroogd, gestoten, en met Wijn ingegeeven, doen de Wormen der jonge Kinderen sterven.

De varlsche Nooten in roode of oude Wijn gezo-den, en daar van ieder morgen een once gedronken, geneest de Gescheurtheid, als men ook dezelve met de gestote bladeren over den Breuk strijkt, en daar op laat leggen. De Bast tot Stof gemaakt, en met Wijnruyt ingenomen, is goed teegens 't Graveel.

't Schraapzel, of Zaagmeel, van dit Cypresen-hout Plin. lib. met Wijn ingedronken, verwekt de Maandsonden, en geneest de beetten der Scorpionen. 't Hars van deezzen Boom, of de Spaandertjens en Affchaafzelen, in de Kassen, en tusschen de Kleederen gelegd, bewaard ze voor allerley soorten van Motten, welke door de reuk verdreven, ja gedood worden.

XXIV HOOFDSTUK. ZEEVENBOOM.

Oerd in 't Neederlandsch niet alleen Verkehey-deezen naam, maar ook bij vele dien de namen van Savelboom: in 't Latijn werd hij geheeten SABINA: in 't Hoogduysch SIBENBAUM: in 't Fransch SAVINIER; en in 't Italiaansch SABINA.

Hier van zijn mij eenige jaren lang in haren aart bekend geweest vierderley Soorten: namelijk: 't SABINA HUMILIS, of LAGE ZEEVENBOOM: SABINA BACCIFERA, of BEZIEN-DRAGENDE ZEEVENBOOM: SABINA BACCA CERULEA, of Savelboom met blauwe Beziën; en SABINA BACCIFERA SYRIACA, of Savelboom met Beziën uyt SYRIEN. Niet alle zijuze van eenen dezelve Queeking.

Zij beminnen een gemeene, zandige, en matig gemestte aarde: een warme, vrye, opene, en wel ter Zon gelegene plaats, ook tamelijk veel Reegen. In dezer Gewesten konnen ze al vrij wel uytstaan Vorst, Sneeuw, felle koude, en andere ongemakken des Winters. Blijven gedurig groen, en geeven wel zomtijds, bij goede heete Zomers, kleyne Vruchten, voortkomende uyt hare Takken zonder Bloessem, doch verkrijgen noyt hare volle rijpheid.

De SABINA BACCA CERULEA, of Zavelboom met blauwe Beziën; des-gelijks de SABINA BACCIFERA SYRIACA, of Savelboom met Beziën uyt Syrien, zijn niet zoo hard als de voorige, maar veel teederder van aart; konnen geneerley koude des Winters, geen Sneeuw, Storm-winden, of veel Herfst-regenen verdragen. Moeten derhalven, in Potten, of houte Vaten, na geleegetheid dat ze groot of kleyn zijn, in April met een afgaande Maan geplant, in 't begin van October, of daar ontrent, na de gestalte van 't Weër, binnens huys gebragt worden, op een bequame, niet al te warme, doch voor een door-dringende Vorst genoeg verzeekerde plaats, onderhouden met een weynig Reegen-water, en niet voor het begin van April de Zonnestralen weer voorgesteld zijn.

Deze schoone Boomen, voortgekomen, van over-gezonden Zaad uyt Tripoli in Syrien, Anno 1652., onder welke eene verciard was met een uytcomende bloemten bleek-blauwe blinkende verwe, hebben tot noch toe in dezer onze Gewesten geen Bloemen of Beziën laten zien; en ik geloove, dat het noyt geschieden zal, vermids de koudheid dezer Wereld-streek.

Al de genoemde soorten der Zeevenboom, alhoewel Hoemen geene der zelve in onze Landen enige Fruch of volkomen Zaad geeft, werden echter genoegzaam aangewonnen door hare Takken, op deere wijze: Smij met een volle Maan in April, zoo veel Takken af als gij wilt; ieder een voet of anderhalf lang: sny ze zoondanig

Disf. lib. 1. cap. 103.

Tabernaem. lib. 3. cap. 6.

Galen. 1. Simp. 7.

Camer lib. 1. cap. 25.

Matth. lib. 1. cap. 86.

Curt. lib. Hort. 27. cap. 2.

Vierderley Soorten.

Waarmee ming.

Vruchten. zonder Bloessem.

Sabina baccifera, en Sabina baccifera, hoe gequeekt.

in deze Landen noch bloemten.

zelve kan aanwinnen.

danig op, dat'er boven niet meer dan een *Tep* van ruim een hand-breed lengte aan blijve: kneus ze een weynig aan 't dikke cynd, en steek ze dan in een gemeene ongemestte aarde; doch (zonder quetzing van 't teeder en dun cynd) in een *Zeep-vaasje*, op een donkere plaats, daar de Zon zeer weynig schijnt, de halve *Zomer* lang; en geef haar, in drooge tijden, nu en dan een weynig Reegen-water; zoo zullen ze onder *Knobbelen*, en *Wortelen* bekomen.

en opqueken.

Deeze, op zulk een wijze *aangewonnen*, blijven gemeenlijk *knobbeltachtig*, en *laag* uyt cygener aart. Men moet haar derhalven bij tijds van onder opwaarts *befnoegen*, en aan *stokken binden*, zoo zullen ze cyndelijk tot een tamelijke *hoogte* opschieten; 't welk door geen ander middel kan geschieden. Men mag haar, zoo wel in de aarde als in 't *Zeep-vaasje* gezet, niet opneemen of verroeren, voor dat ze drie jaren agter een daar in gestaan hebben, en wel geworteld zijn.

K R A C H T E N .

DE *Zeevenboom* is warm en droog tot in den derden Grad: heeft daarenboven een te zamen-trekken, dun-makende, verteerende, openende, en afvagende kracht.

Met *Edik* en *Wijn* gezoden, dan over den damp gaan zitten, helpt de geene, die zeer geparft werden haar *gevoeg* te doen, en evenwel niet kunnen; welke ongelegetheyd van de Genees-geleerde werd genoemd *Tensimus*.

Ad. Lucie. lib. 1. cap. 23.

De *Wijn*, waar in deeze *Zeevenboom* gekookt is, gedronken, maakt een zeer goede *Maag*, en verdrijft de *Buik-kramping*. Twee oncen van 't gedistilleerde Water deezer *Takken* ingenomen, verwekt de *Maandstonden*: neemt wech de *draying* of *Zuyze-ling* des Hoofds, als men'er doeken in nat maakt, en oplegt: zuuyverd en verdrijft alle *vlekken* en *scherfthighejd* der Huyd.

Gesner. Hist. Pl. fol. 127.

Met *Honig* gemengd, en opgelegd, belet het voortlopen van incertende, verrotte, vuyle *Zweeringen* en *Carbonkelen*.

Gebrecken aan de heymelij-ke Leeden.

Met even het zelve Water de *Wratzen*, of uytgroeyende *knobbeltachtighejd* aan 't *Maanlijk Lid*, of op andere geheyme plaatzen, gewaschen, daar na 't *Poeder* daar op gestroyd; of maar alleen 't *Poeder*, op de volgende wijze bereyd, met een doekje daar op gelegd, geneest dit quaad.

R. Pulverij Sabina.

Hermadaff.

Ochra. ana 3℔.

Miste fiat Pulvis.

De *Takjens* gedroogd en tot *Stof* gemaakt, werden met groot voordeel gemengd onder alle verwarmende *Zalven* en *Olyen*.

Duraus. Hist. Pl. fol. 406.

Een *Drachma* van dit *Poeder*, met *Honig* en *Boter*, onder malkander gedaan, ingenomen, is zeer dienstig voor de *eng-borstige*. Met *Room*, of *Melk*, gebruykt, doet de *Wormen* sterven. Met *Honig* en *Wijn* gesnuttigd, verdrijft de *Geelzucht*, volgens 't berigt van *PLINIUS*.

Plin. lib. 24. cap. 11.

Dezelfde *Takjens* in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken, doen zoo sterk *Wueren*, dat'er 't bloed op' volgd.

Serap. cap. 245.

Hier door kan men ook de *Nagehoorte* en *doode Vruchten* afdrijven; de *Maandstonden* doen voortkomen: derhalven moeten alle bevruchte *Vrouwen* haar zeer voorzichtig hier voor wachten, anders zouden ze, indien ze dit gebuikten, hare levende *Vrucht* doen sterven, of een *Misval* veroorzaken.

Trog. l. 3. s. 57.

Om de *Hoenderen* van de *Pip* te geneezen, behoeft men ze slechts over den rook van deeze *Takjens* te houden.

XXV HOOFDSTUK.

LAGE CEDERBOOM, met Vruchten van CYPRES.

N't *Neederlandsch* dus geheeten; werd *Namea*, in 't *Latijn* genoemd *CEDRUS HUMILIS SABINIFERA FRUCTU CUPRESSI*: en in 't *Italiaansch* *CEDRO MINORE COL FRUTTO DI CIPRESSO*.

Deeze zeer ongemeene en rare *Boom* is den 13. van *Junius* des Jaars 1654. in mijnen Hof gelukkig voortgekomen van uyt *Syrien* overgezonden Zaad.

In deeze Landen voortgekomen uyt Zaad van Syrien.

Hij bemind een zandige, luchtige aarde, met een weynig oude *Paerdmist* van twee jaren en 't *Mol* der vergane *Boomen* doormengd: een opene, vrye lucht; een warme, wd ter Zon geleegene plaats, beschut voor alle koude *Ooste*- en *Noorde-winden*, en een matige vochtighejd.

Kan niet wel uytflaan veel koude *Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *Storm-winden*, en *felle Vorst*. Wird daarom, met een afgaande Maan van *April*, of *Maei*, in een *Pot* met aarde, een vinger-breedte diep, om dat ze langzaam voortkomt, zoo wd gezaayd als geplant zijnde, in 't begin van *Oktober*, wat vroeger of later, na gelegenhejd des tijds, binnens huys gezet, op een luchtige, niet al te warme plaats: zoo lang de *Winter* duurd onderhouden met een weynig lauwe gemaakt Reegen-water; wd bewaard voor de *Vorst*, en niet voor ontreut half *April* met een zoet en reegenschichtig Weër wederom buyten, en in de *Zonnestralen* gebragt, wd gedekt en bewaard voor koude nachten, ineenwachtige vochtighejd, en diergelijke ongelegetheeden des tijds.

Hij geeft in deeze koude Geweften noch *Bloem* noch *Frucht*.

Kan echter *aangewonnen* werden door van hem af- gesneden *Takjens*; die men met een volle een Maan van *April*, of zomtijds wd beter in *September*, in een *Pot* steekt, gevuld met een magrachte aarde: dan ten minsten zes wecken, of twee Maanden lang de zelve bewaard in een donkere plaats, daar geen *Zonnestralen* komen, met een nauwe achtneming daar op. Dikmaal moet men ze begieten met Reegen-water, inzonderhejd bij drooge tijden, op dat ze dies te beeter *Wortel* mogten vatten.

Eevenwel laten ze zich op deeze wijze zeer bezwaarlijk *vermenigvuldigen*; maar veel bequamer op zulk een manier, als voorheen van de *ORANJEBOOM* is gezegt.

K R A C H T E N .

DE *Vruchten* deezer *Boomen* zijn verwarmende en zuuyverende van aart: in gedaante, grootte en verwe die van de *CUPRESSUS*, of *Cypresboom*, zeer gelijk: echter aan de schilfrachtige deelen zich niet van een doende, noch door hitte, noch door ouderdom, maar altijd in een gesloten blijvende. In *Wijn* gezoden, zijn ze zeer goed tegens de *koude Pis*, 't *Graveel*, 't beeven der *Leeden*, en de *trekking* der *Zenen*.

Tot *Stof* gemaakt, en dan met *Wijn* ingenomen, helpen ze de geene, die inwendig *gescheurd* zijn. 't *Gedachte Stof*, voor zich zelven alleen, geneest de *Wonden*.

De jonge *Schentjens*, in *Spaansche* *Wijn* gezoden, en daar van drie of vier dagen agter den anderen's morgens nuchteren gedronken, maakt een goede *Maag*; doet de *Wormen* sterven, en geneest de beetten der *dolle Honden*.

XXVI HOOFDSTUK.

PERZIKBOOM.

Verfchey-
de namen.

Deze, een zeer aangename Vrucht-dragende Boom, werd in 't *Nederlandsch* genoemd PERZIK en PERSBOOM: in 't *Latijn* MALUS PERSICA: in 't *Hoogduysch* PERSIGBAUM: in 't *Fransch* PERSCHER of PESCER: en in 't *Italiaansch* PERSICARO, of PESCO.

Veelerley
verfchey-
deneloor-
ten der Per-
zikboom-
en der
zeiver
Vruchten.

Hier van zijn mij vele schoone veranderlijke foorten in haren aart bekend geworden; namentlijk: MALUS PERSICA FRUCTU VIRIDI PALLIDO, of PERZIKBOOM met een *bleek-groene Vrucht*: FRUCTU RUBRO, met een *roode Vrucht*: RUBRO ET VIRIDI ELEGANTER VARIEGATO, met een *groene Vrucht en aangeaam-roode plekken*: EX VIRIDI LUTO, met een *Vrucht uit den groen-gelen*: TOTO LUTO, met een *gantsch gele Vrucht*; ook wel, wegens zijn aangeaam-geel verwe, genoemd in deze Landen MELOCOTONS, en in *Frankrijk* MYREOTONS; doch zeer zelden bekomen ze hier hare volkomene rijpheid: MALUS PERSICA NANA FRUCTU PRÆCOCI ODORATO, of KLEYNÉ AVANT PERZIK met een *wetrikende Vrucht*: MALUS PERSICA TRICOLORATA, of PERZIKBOOM met een *drie-verwige glade Vrucht*; eerst *zwart* gelijk Pek, daar na *groen*, ten laatste uit den *blauwen-rood*: MALUS PERSICA MONTANA, of BERG-PERZIK: MALUS PERSICA STOLLANA, of ZWOLSCHE PERZIK, welke beyde laatste hier voor de beste werden gerekend: MALUS PERSICA FLORE PLENO ROSEO, of PERZIKBOOM met een *zeer schoone groote en dubbele Bloem*, gelijk een *Roos*, *bleek-lilj-verwig*: behalven noch veel meer andere.

Queeking-
en Waar-
neeming.

Al te zamen beminnen ze een zandige gemeene grond, wel voorzien met matige oude twee-jange Koeyemist, Varkenmist (als de bequaamste boven alle andere, wijl deze Misten niet te heet, maar koelder van aart zijn, 't welk al deze foorten van Boomen begeren, en daar door te bettere groeyen; ook dies te lenger leven) en dan de aarde, waar in hare eygene Bladeren vervuylt zijn, waar door ze, om dat dezelve langer vochtig blijft, en zeer luchtig is, krachtig inschieten, en groter Vruchten voortbrengen. Voorts, een warme, drooge, vrye, opene, en wel ter Zon gelegene plaats, tegens een *Heyning of Muur*; daar ze genoegzaam beschut zijn voor koude *Oosten- en sterke Noordewinden*, dieze kwalijk verdragen moghen. Derhalven dies te better is, dat men haar boven beschermd met een houte of looden *Goot* onder de Pannen gelegd. Hier door zullen hare *Bloemen*, welke zich in 't laatste van *Maert* en 't eerste van *April* openen, te minder schade lijden door de van boven afvallende *koude en Nacht-rijp*, het welk hare *Vrucht* zich valster zal doen zetten; inzonderheid wanneerze droog zijn. Want als de *Bloesem* nat is, en dan een schielijke *Rijp*, of kleyn *Forstje* komt, bederft dezelve terstond, en valt af. Hierom is 't zeer dienlijk, dat men deze *bloeyende Boomen* met *Matten* of ict anders tegens de nacht dekt, in geval men koude te gemoet ziet: anders is 't onnodig, ten ware zij boven geen *Goot*, of eenige *besluiting* mogten hebben. Om de *Bloemen* binnen te houden, wanneer ze te vroeg willen open gaan in warme dagen, waar op gemeenlijk koude nachten volgen, kan men ze ook wel bij dag dekken voor de warmte der Zon en Lucht, doch niet bij nacht: want zoo lang de *Bloemen* noch gesloten, of ook noch maar half open zijn, werden ze door de *Nacht-koude* gantsch niet beschadigd, maar komen alleen te langzamer, doch dies te verzeekender voort. De *Boomen* zelfs werden door een selle Vorst wel zeer beledigd, wijl ze van een teederen aart zijn, zulker wijs, dat ze gehele Takken verliezen; inzonderheid door de *koude en winden des Voorjaars*.

en ook te
vroeg
warmte
der dagen.

In drooge tijden willen ze geerne teegens den avond dikmaal met Reegen-water begoten werden, en, wanneerze zich slauw bevinden, op de aarde harer Wortelen bedekt zijn met Duyvenmist, twee of drie vingeren dik, doch niet op de Wortelen zelfs; want dit zou haar, wegens de natuurlijke hitte der genoemde Mist, in plaats van voordeel, tot schade gedyen: hier voor moet men genoegzaam zorg dragen.

Daarenboven, vermits deze *Boomen* uyt eygener aart niet zoo lang in 't leven blijven als wel andere, zoo moet men tijdelijk bij de zelve planten andere Jongen, om, wanneerze zullen verfterven, hare plaats te vervullen: dit moet geschieden met een afgaande Maan van *Februarius* of *Maert*, maar op geenerley wijze in den *Herst*; want indien 'er een sterke *Forst* op volgde, zoo zouden ze, wegens de teederheid harer natuur, in groot gevaar staan van te verderven.

De alderbequaamste tijd om deze foorten van *Boo-Snoey-tijd* men te *snoeyen*, te zuiveren, en aan te binden, is een afgaande Maan in *Februarius*; doch indien 't dan noch te koud en vriezends is, zoo moet men wagten tot in de volgende Maand *Maert*.

Al de gemelde schoone foorten van *Boomen* konnen in deze onze Landen op vierderley wijzen aangewonnen werden; te weten:

Eerst, door de konst van *Enten en Zuygen*; 't welk eerst, door alderbequaamst kan geschieden met een wassende Maan, straks na 't eerste *Quartier*, in *Maert*, op *blauwe Pruym-flammen*, of op de kleyne *bruyne Pruyzen*, welke in *Vriesland Eijes*, in andere *Nederlandsche Landfchappen Krausjens* werden genoemd: deze zijn, boven alle andere, de bequaamste hier toe.

Ten anderen, door 't *Zuyen der Korlen*, 't welk, op de volgende wijze aangelegt, noch veel better word gehouden.

Pluk met de hand af eene der schoonste en grootste *Perzikken*, even ter tijd als de Maan vol is, en eerze noch haar uiterste rijpheid heeft bekomen; bewaar ze tot dat de Maan weer vol is geworden: neem 'er dan de Steen uyt: laat ze een weynig drogen, en legze wech tot de naaf-volgende *Maert*. Steekze dan, een vinger-breedte diep, in een goede grond, ontrent een half uur voor volle Maan. Als ze opgekomen zijn, moet men ze drie jaren lang op dezelve plaats laten staan, zonder haar te roeren: daar na haald men ze uyt de aarde, en men snijdt af de geheele regt-neerschiendende *Herzwortel*, tot aan de bovenste zijde-wortelen toe. Op de afgesnede plaats legt men een weynig *Wasch*, of een andere *Plaester*, op dat 't *Zap*, waar in des Booms welvaart bestaat, niet door de wonde wechvloeyde. Dan verplant men ze op een warme plaats, tegens een Muur, houte Heyning, of Staketzel aan, zulker wijs dat de Zon haar, de gantsche dag lang, zonder verandering kan beschijnen, ieder tien of meer voeten van malkander af; met een afneemende Maan in *Februarius* of *Maert*, na tijds gelegentheid. Dus zal men niet alleen better en schooner *Vruchten* bekomen, maar ook zullen de *Boomen* langduriger zijn, dan of ze op andere wijzen waren aangewonnen.

Ten derden, kan de *vermeenigvuldiging* geschieden door *Inoculatie*, op de voor-gedachte *Pruym-flammen-jent*, in 't midden of 't laatste van *Julius*, met een wassende Maan. Dit is de bequaamste tijd tot dit werk: indien men dezelve verzuymd, zoo zal men met de *Inoculatie* tot 't volgende jaar moeten wagten.

Ten vierden kan men deze *Boomen* aanwinnen door de konst van *Lusfchen*, dat is, als men een gedeelte van een eenjarige Tak der gemelde *Pruym* en van de *Perzikboom* de bast een weynig, ter lengte van een vinger, zuiver afsnijdt, en dezelve, wel net op malkander accordeerende, in 't laatste van de Maand *Maert* vastbind. Zeer goed is 't, indien 't geschied met een wassende, of tegens de tijd der volle Maan. Dus groeyen ze aan malkander vast: daar na in den *Herst*

Wat noch
verder

ontrent
deze Boom
men staat
waar te
neemen.

Aanwin-
ning:

Ten ande-
ren

door 't
Zuyen van
Korlen, en
hoe zulks
geschieden
moet,

om wel-
dragen
Boomen
aan te win-
nen.

Ten der-
den, door
inoculatie,

Ten vier-
den, door
de konst
van Lus-
fchen.

snijd men de *Tak* des *Pruyms* af; ook al de nyr-
geschotene *Pruyms*-telgen, zulker wijs, dat alleenlijk
de aangegroeyde *Perzik*-tak daar aan blijve. Deeze
manier valt zeer ligt te verpigten, en gaat gemeenlijk
zeeker.

Wil iemand op de gemelde *Stammen*, voortgeko-
men van *gezayde* *Korlen*, en van hare *Hert-wortel* be-
roofd, *Vruchten* van een zeer goeden aart laten *Zuy-*
gen, doen *Inoculeren*, of op de gedagte wijze *Laffchen*,
zoo zal hy verkrijgen *verwonderens-waardige* *Perzik-*
ken; niet alleen in opzicht van de *smaak*, maar ook
van de *grootheid*, zoo dat ze verre te boven zullen gaan
de *Montanische* of *Berg-Perzikken*, ook de *Zwolsche*,
andere in deeze *Gewesten* aldermeest geacht.

Hoe men
nytmun-
tende
Vruchten
kan beko-
men.

K R A C H T E N .

*Matth. l. 1.
c. 13.*

DE *Bloemen* der *Perzikboomen* hebben een ver-
warmende en openende kracht. Soo wel *varfch*
gebruikt, als *geonijst*, veroorzakenze *Brak-*
king: op *Salade* gestroyd, en met dezelve gegeten,
drijven uyt de waterachtige vochten der *Lever-*
en Milt-zuchtige. Een *Conserve* daar van gemaakt, opent
het *Ligchaam*, en is dienftig voor de *Maag*.

*Camer.
l. 1. c. 81.*

*Galen. lib.
Simp. Med.
7.*

*Trag. lib. 3.
cap. 39.*

*Regin. l. 3.
p. 397.*

De *Bladeren* hebben een verwarmende en verdrogen-
de kracht. Gestoten, en op de *Navel* gelegd, of ge-
droogd, en twee *Scrupelen* daar van met *Wijn* of *E-*
dik ingenomen, doet, door de bitterheyt, de *Wor-*
den sterven: dit *Stof* op *varfche* *Wonden* gestroyd,
geneest dezelve. 't *Zap* der *Bladeren* in de *Ooren* ge-
daan, veroorzaakt de dood aan de daar in groeiende
Wormen.

*Dodon. lib.
28. cap. 6.*

De gedachte *Bladeren* veel gebruikt, zijn goed in
Koortzen: in *Wijn* gekookt, neemen wech de *verslop-*
ping van *Leever*, *Lange*, en 't geheele *Ingewand*: on-
slyten 't *Ligchaam*, en zuiveren 't van alle *galachtig-*
ge *stijmerigheyt*. 't *Gedistilleerde* *Water* der *Bladeren*
werkt even 't zelve, en doet sterk *Wateren*.

*Discor. l. 1.
c. 165.*

*Galen. lib.
Simp. fac.
Lust.*

lib. 1. c. 148.

*Curt. lib.
23. cap. 12.*

Avicenna.

De *Vruchten* zijn koud en vocht in den tweeden
Graad, aangenaam en lieflijk van smaak: versliffchen
de *Maag*, en verquikken 't *Hert* door hare geur; doch
geeven aan 't *Ligchaam* geen goed voedsel: moeten
derhalven matig genuttigd werden; beeter voor of on-
der, als na de *Maaltijd*; want na andere *spijzen* gegeten,
vergaan ze haast, en veroorzaken veel *Slijm* in de
Maag; desgelijks *Koortzen*. Om dit te voorkomen,
moet men'er noodwendig een goede *Roemer* *Wijn* op
drinken: rijp zijnde, maken ze een *open* *Ligchaam*,
maar onrijp, *stoppen* ze 't zelve.

*Serenus
lib. 220.*

De *Korlen* der *Perzik-stenen*, bitter van smaak,
hebben een openende, afvagende, verwarmende en
verdrogende kracht: openen de *verslophed* der *Milt*
en *Leever*: neemen wech de krimpelingen en smerten
des *Buyske*: verbeteren weer de *Maag*, als ze ontfeld
is door 't te veel etten van de *Vruchten*. 's Morgens
gebruikt, zijn ze goed tegens een *Pessilential* of an-
derszins *vergiffige* *Lucht*. Voor de *Maaltijd* gegeten,
verhinderen ze de *drankenschap*. Gestoten, en met
Edik tot een *Papje* gekookt, voorkomen ze de *wyrtal-*
ling des *Hayrs*. Een *Perzik-sten*, te zamen met de
inwendige *Korl*, tot *Stof* gestoten, en met warme *Wijn*
ingenomen, verdrijft 't *Colijk*.

*Tabernem.
lib. 3. c. 47.*

De *Oly*, geparkt uyt deeze *Korlen*, doet wel *slapen*,
en sild de *Hoofd-pijn*. Vier oncen daar van gedron-
ken, of van anderen op de wijs van een *Chyster* ge-
bruikt, verdrijft alle *smerten* des *Ligchaams*; en ver-
zacht de onsteltenis der *Nieren*, veroorzaakt door 't
Graveel. Met de *Oly*, gestoten en geparkt uyt vier
oncen *Korlen* en twee oncen gepeld zaad van *Cucurbi-*
ta, of *Convoerden*, de huyd bestreken, neemt wech alle
roode vlekken en onzuiverheden des *aangezichts*.
Even 't zelve dood de *Gans* der *Perzikboomen*, in *Wijn*
of *Edik* gesmolten. Een half lood van deeze *Oly* met
soode *Wijn* ingenomen, doet 't *bloed-spygen* ophou-

*Ad. La-
me. lib. 1.
cap. 6.*

den. Met Meê ingedronken, verdrijft de *eng-borsig-*
heyt.
In witte *Wijn* met een weynig *Saffraan*, is zeer
dienftig tegens 't *Graveel*.

XXVII. HOOFDSTUK.

ABRIKOOSBOOM.

End ook wel van vele in 't *Neder-* Verschey-
landsch genoemd *VROEGE* *PERZIK-* de ransom
BOOM, om dat zijne *Vruchten* veel eer-
der, dan de gemeene *PERZIKKEN*, hare
volkomene rijpheyd bekomen, al-
hoewel beyde dit slach van *Boomen*
korts na malkander, of ook wel te eener tijd, begin-
nen te bloeyen. In 't *Hoogduysch* draagt hij de naam
van *MARELLEN*, of *MOLLETTENBAUM*; ook van *S. JO-*
HANNIS *PERZING*: In 't *Fransch* van *ABRICOT*,
AVANT *PERSES*, of *PESCHES* de *TROYE*: In 't *La-*
tijs van *MALUS* *ARMENIACA*, of *MALUS* *PRÆCOK*;
en in 't *Italiaansch* van *ALBRICOCHÉ*, of *BACO-*
CHE.

Hier van zijn mij in haren aart en opwekking be-
kend drie bijzondere Soorten; te weeten: *MALUS* *AR-*
MEIACA *MAJOR* *Fructu* *lateo* *rufescente*, of GROO-
TE *ABRIKOOSBOOM* met een *Vrucht*, uyt den geelen
rood. *MALUS* *ARMENIACA* *MINOR* *Fructu* *codem*,
of KLEYNE *ABRIKOOSBOOM*, met *Vruchten* van de-
zelfde verwe, doch eerder rijp; en *MALUS* *ARMENI-*
ACA *Fructu* *albifcente*, of *ABRIKOOSBOOM* met een
witachtige of bleeker *Vrucht* en *Bladeren*; gemeenlijk
grooter dan de andere, ook droger, en veel treffliker
van smaak.

Al te zamen beminnen ze eenen dezelve *Lucht*, Waarne-
Aarde, *Zon* en *plaats*, gelijk alreeds van de *PERZIK-* ming
BOOM is gezegt. Moeten ook op dezelve wijs bebouwd,
in acht genomen, en aangewonnen werden, wijl ik
ondervonden heb, datze van dezelve aart en eygen-
schappen zijn.

K R A C H T E N .

DEZE *Vruchten*, zeer aangenaam van smaak, en ie-
der behaagelijk, zijn koud en vocht in den twee-
den *Graad*, echter niet zoo zeer als de *Perzik-*
ken, maar wat droger.

Werden ter dier oorzaak van vele voor gezon-
der, doch van zommige daar tegens voor arger
gehouden; inzonderheyt als men'er te veel van eet:
want dan veroorzaken ze lichtelijk in een-teeder *Lig-*
chaam een sterke *Buysloop*, *Bloedgang*, of een *Koort-*
is. Moeten derhalven, gelijk de *Perzikken*, matig genut-
tigd; ook liever, voornamentlijk als ze niet al te rijp
zijn, voor als na de *Maaltijd* gegeten werden, omdat
ze dan eerder na beneeden zakken, en een *open* *Lijf*
maken. Indien men ze echter na den etten wil gebruy-
ken, zoo moet men'er altijd een goede teug *Wijn* op
drinken.

De *Korlen* der *Abrikozen*, niet bitter, maar zoet, *Dodon. lib.
28. cap. 7.*
gelijk de *Amândelen*, doden ook de *Wormen*: zijn, nee-
vens de *Oly*, uyt dezelve geparkt, goed voor 't *Graveel*:
desgelijks tegens quade *Zueringen*, ongele-
gentheyt aan de *Tong*, smerten der *Ooren*, en inzon-
derheyt voor de *Takken* of *Speen* aan 't *Fondament*,
ook tegens de gebreken der *Nieren*, volgens 't getuy-
genis van *MESUES* en *MANARDUS*. *28. cap. 12.
Fruis.
l. 1. c. 2.
Mesues, c.
Manardus,
diff. 12 de
Oliis, f. 170.*

Wat de *Bloemen*, de *Bladeren*, en 't geen daar van
bereyd werd, belangd, dezelve werden toegescreven
even zoodanige *krachten*, als hier boven van de *Per-*
zikbooms is gehoord.

XXVIII HOOFDSTUK.

DADELBOOM.

Verfchey-
denaamen.

En schoon en aardig Gewas, werd in 't Latyn genocmd PALMA, ook wel van zommige PHOENIX, na 't Griekse woord *φαινίς*: in 't Hoogduitsch DATTTELBAUM: van de Indianen TAMAR: in 't Fransch DATTE, en in 't Italiaansch PALMA, of TAMARINDO, en de Fruchten zelfs BATTOLI.

Tweeder-
ley soorten.

Hier van zijn mij in haren aard bekend geworden twee verfcheydene Soorten, eenige jaren lang mijne waarneming en opzicht onderworpen geweest, namentlijk: PALMA MAJOR, of GROOTE DADELBOOM; en PALMA MINOR SYLVESTRIS, of KLEINE WILDE DADELBOOM; die ook geheeten word CHAMÆRIPHES, of PALMITES. Beye zijne van dezelve natuur. Boven de nu genoemde werden noch twee andere Soorten gevonden, van welke de ene 't rechte *Wijffe* van de gemelde groote is, bij de Indianen geheeten LANTOR. Deze brengt een kleine *Frucht* voort, ontrent zoo groot als een *Kars*, van een zeer schoone Oranje verwe. Uyt dezelve word een zeer gezonde en lieflijke Oly gemaakt.

Waarnee-
ming der
Dadel-
boomen

Sij beminnen een goede, luchtige, zandige aarde, voorzien met een weynig oude twee-jarige *Paerdmist*, een-jarige *Hoender-drek*, en 't *Mol* der vergane Boomen, wel door een gemengd: een zeer warme, opene, vrye, luchtige, en wel ter Zon geleegene plaats, genoegzaam bewaard voor alle *Oufte*- en *Noorde-winden*: weynig water, 't welk niet daar op gegoten, of onder in de Pan gedaan moet worden, voor dat het eerst door de kracht der Zon warm of lauwwarm gemaakt is, wegens de teedere natuur dezer Boomen, inzonderheid als ze noch jong zijn. Konnen derhalven ook in gemeenley wijze verdragen de koude *Heft-reegenen*, *Sneeuw*, *Rijp*, of *Istere Winden*. Moeten even hierom, in een aarden Pot ontrent 't laatste van April met een afgaande Maan gezet zijnde, ter helft van September, wat vroeger of later, na gelegenheid van 't Weer, binnens huys gebragt werden, op een bequame plaats, niet om laag op de aarde, maar om hoog, daar, gedurende de Winter, dagelijks, of in 't begin om den anderen, daar na ieder dag een twee- of driemaal vuur gestookt werd, na dat de *koude of Vofst* zulks komt te verysfchen, van den eersten November, of wat eerder, tot ontrent den 10. Maert. Van boven moet men ze begieten met een weynig lauwwarm Reegen-water, doch zoo lang de Winter duurt niet meer als eens, of ten hoogften tweemaal: ook niet weer buyten in de Zonnestralen stellen, voor ontrent de Maand May, met een zoete Lucht, en zacht, aangenaam Regentje.

Hoe ene
der zelve
is opge-
groeit
en hoe
hard
Dadel-
steen.

Op deze wijs heb ik de PALMA MAJOR DACTYLIFERA, of groote Dadelboom, over de vijf jaren lang opgegroeit en bewaard. Hy was gelukkig voortgekomen uyt een harde Dadelsteen, Anno 1652. met een afneemende Maan van May gestoken in een Pot, voorzien met zulk een aarde, als hier boven beschreeven is: ik twiiffte gantsch niet, of hij zou, na mijnen wensch, langer in staat gebleeven, en ouder geworden zijn, indien niet de zeer strenge en langdurige koude Winter des jaars 1658. hem eyndelijk, door een gering verzuym, van zijne leevendige groente had beroofd; als nijdig, dat ik in deze Landen daar mee zou pralen. Alreeds had hij zeven of acht volkomene Bladeren aangewonnen. 't Verlies des zelve veroorzaakte mij, gewisselijk niet zonder reeden, een zeer treurige aanschouwing.

Eigentlij-
ke be-
fchrijving

Deze Boomen groeyen van naturen in *Perzien*, en verfcheydene *Ooft-Indische Eylanden*. Schieten, uyt een kleynen, korte, matig-dikke en bruyn-verwige

Wortel, hoog en regt op. De Stam is in zijne rondte dik drie, vier, of vijf voeten: de uytwendige *Schorffe* gelijk als geschubt, of met Scharfachtige gedaanten en Teekenen omvangen, van verve uyt den grauwen bruynachtig. 't *Hout* is week, en heeft inwendig een wirachtig Marg, of Pit. Noyt verdeeld deze Stam zich in eenige zijde-telgen: maar uyt 't bovenste inwendig Hert des Booms spruyten veele digt bij malkander gevoegde, zeer schoone, en verwonderens-waardige bleek-groene Takken, welke men, in de aanschouwing van buyten, niet bemerken of onderscheyden kan, vermits ze t'eenemaal digt met zeer bevallige donker-groen-geverwde Bladeren, een weynig blinkende, zijn omvangen, welke veroorzaken, dat men de gemelde Takken niet onderscheydentlyk, maar alleen een gebladerde Top, of Kroon, kan zien.

Deze Bladeren verschillen vrij veel in hare grootte: sommige zijn twee, drie en vier, andere wel vijf, zes, zeven of acht voeten lang; gemeenlijk een weynig gelijk als geployd, en drie-hoekig, geuts-wijze gevormd; een vinger, duym, of twee vingers breed, doch voor aan eyndigende in een spits punt, effen en slecht. Hebben inwendig geen Aderen: de *Substantie* der zelve is die van 't Riet, of *Suerdrakryd*, niet zeer ongelijk. In de dikte is ook tusschen deze beyde weynig onderscheyd. Van naturen staan ze regt op, doch zijn somtijds aan haar uiterste een weynig en zeer aardig neerwaarts gebogen: rusten op geene Steelstien, maar komen rondom digt boven malkander als uyt de Steel voort, welken ze zeer meenigvuldig en digt omhelzen, gelijk men in de by gaande FIGUUR aan de afzonderlijk gestelde Tak kan zien: aan welke gemeenlijk ene Steel, en niet meer, matig van lengte, gewaar word; eerst met veel kleynen Bloemen, daar na met Fruchten beladen, in 't begin groen, daar na afst- Gedante granw, eyndelijk, als ze rijp zijn, roodachtig-blankende van verve; tien, twaalf, en ook meer bij den anderen te zamen gevoegd. Wegens hare zwaarte hangen ze neerwaarts: zijn van gedaante langwerpige-rond, zoo dik als een gemeene *Prum*, doch ruim zo laag, van *substantie* vlesachtig, zeer zoet en aangenaam van smaak; inwendig voorzien met eenige draadjen, en een velachtig blaasje, waar in een langwerpige bruyn-geverwde Steen legt, met een diep-ingesnedene regt-doorlopende kerf; ongemeen, ja bijna onverbreke-lyk hard; welke echter, in de aarde gestoken, binner vier of vijf weken in deze koude Geweften voortkomt en uytspuyt.

De CHAMÆRIPHES, en PALMA MINOR, of lage Chamæridelboom, aan zijne Stam zeer zeldzaam rug van bayr, en niet zoo groot van Bladeren, als de andere soot, heb ik niet alleen op de voorgedachte wijze uyt Zaad, of de Korf, bekomen, maar ook is mij dezelve in 't jaar 1651 uyt Portugal toegezonden geweest. Dezen Boom is van een sterker aart, en kan de lucht van ohze Wereld-streek beter verdragen.

Deze cierlijk en alrijd groen blijvende Palm- of Dadelboom is van zulk een verwonderlijke en edelmoedige natuur, dat hoe men zijne Takken meer bezwaard, of die onderdrukken wil door eenig zwaar gewigt, hoe ze zich daar tegens dies te meer op rechen, en bovenwaarts rijzen. Door geenerley lust willen ze zich verwoonen geeven, maar altijd zelfs verwinners blijven.

Ter dier oorzaak hebben de Voorvaderen in d'oude eeuwen veeltijds deze Telgen gebruykt tot Zeegereekenen: waar van Voorbeelden genog te vinden zijn in de Historien der oude Grieken en Romeynen. Ten tijde van L. PAPYRIUS en S. CARVILIUS, welverdiende Burgermeesteren der Stad *Romen*, als de SAMNITEN verlagen, en hare Steeden dappermoedig ingenomen waren, wierden de zeegrijke Overften des Romeynschen Heys beschonken met Palmakken; of ook met kleederen, gemaakt van deze Boom, ten teken van Triumph, en d'overwinning, op hare Vrijanden bevochten.

vogten. Dit was als een *Zinnebeeld* van bestandige roem: want gelijk de *Palmbloem* van een zeer langdurig leeven is, zoo blijft ook onsterfelijk de eere der dapperen Helden, welke door hare onverzagtheid grootte daden hebben verrigt.

K R A C H T E N .

Galen. lib.
Simp.
Med. 8.

Diosterid.
lib 1. cap.
151.

Azienna.

Disf. lib.

1. cap. 149.

Plin lib. 13

cap. 4.

Serap. lib.

Simp. cap.

69.

Raf. lib.

Simp. 6. 10.

Drooge

Dadelen:

voor welke

gebreken

duelig.

Empla-

strum Dia-

palma.

Diaphani-

cap.

60.

Ruell. lib. 1.

cap. 108.

Alpinus de

Pl. Aegypt.

cap. 7.

DE *Dadelboom* heeft in al zijne deelen een te zamen-trekkende kracht, gelijk ook het witte eetbare *Marg* of *Pit* der *Sirupken*. De *Bladeren*, de *Bloemen*, en de *Scheede*, of de *omwundelen* der *Vruchten*, zijn zeer koud, en te zamen-trekkend van aart. Geneezen alle *varfche Wonden*: verkoelen de *hittige Zweren*, en doen dezelve zich sluyten. 't *Zip*, ook een weynig te zamen-trekkend, heeft in zich een koude, aardachtige, en waterige eygenschap. De jonge *Scheuten*, van *GALENUS* genoemd *Elate*, drogen meer als de *Vruchten*: zijn goed voor alle *vyle Gezwellen*; een *slappe Maag*: en werden gedaan bij de dingen, welke te zamen trekken, verkoelen, en de zwakke Leeden weer versterken.

De *Vruchten*, of *Dadelen* zelfs, zijn warm en droog in den tweeden Graad, zwar te verteerden. Ter dier oorzaak verwekken ze ligtelijk *Hofdajyn*, inzonderheid die wat sterk te zamen trekken.

Die volkomen rijp, wit, morw, vocht en zoet zijn, van *Dioscorides* genoemd *Phenicolanrus*, werden gehouden voor de beste: bezwaren de *Maag* niet zoo zeer, maar zijn in teegendeel dezelve aange-naam; voornamelijk wanneer ze niet meelachtig of verdorven zijn. Die in *Palestina* en *Syrien* groeyen, werden boven alle andere geprezen: dikmaal tot Spijs, ook in uytwendige dingen gebruykt, om te verdorven, te versterken, te zamen te trekken, of dik te maken: zij voeden reedelijk wel; verdrijven den *Hoff*, veroorzaken een week *Lijchaam*; versterken de *Levers*; geeven kracht tot 't *Eetig werk*: zijn goed voor het *Pleuris* en de *Lange-nacht*.

De drooge *Dadelen*, van zornmige geheeten *Caryota*, *Stoppen* de *Bijlloop*, de *roode Loop*, en 't *Bloed-Spenzen*: noemen wech 't *Braken*; de *walging* of *qualijkheid* der *zwangere Vrouwen*, en versterken de *Milt*. Met *Pingels*, of de *Korlen* van *Pijnboomen*, gegeeten, geneezen ze de rauwheid der *Keel*. 't *Water*, daerze in gezoden zijn, verdrijft, als men'er mee gorgeld, de *zweren* der *Monds*; doch gedronken, stillt alle *Bijl-vloeden*, en geneest de *Takken* aan 't *Fondament*. De onrijpe *Dadelen* hebben even dezelve kracht.

Uyt deze *Vruchten* werd in de *Apotheeken* gemaakt een *Plaaster*, genoemd *Emplastrum Diapalma*; ook een *Electuarium*, of *Slikking*, geheeten *Diaphanica*, welke de *Gal* en alle *slijmerige vochten* uytdujft, als men daer van inneemd een half, geheel-, ja ook anderhalf-lood, na dat de natuur des *Lijders* sterk of zwak is.

De *Afch* van gebrande *Dadel-stenen* heeft ook een kleevende, heelende, en te zamen-trekkende kracht. Met *Nardus Indica* gemengd, is goed om de *proyfen* der *Oogen* te verdrijven: belet ook 't *uytvalles* der *Heyrn*. In *Wijn* gedaan, neemt wech 't *uytwassende vlesch* der *Wonden*, en geneest volkomenlijk allerley *Zeerigheyd*.

Van de *Bladeren* dezes *Booms* worden *Wayers* en *Korven* gemaakt; van de *Stam Balken*; van de *Bijst* *Touwen* en *Kabels* voor de *Scheepen*. Men kan ook op deze *Bladeren* schrijven, vermits ze gantch effen en glad zijn. Werden derhalven van de *Indianen* in plaats van *Papier* gebruykt. Zij maken'er ook *Bocken* van, en beschrijven ze met een *Priem*, of *yzere Griffie*.

XXIX HOOFDSTUK. POPULIERBOOM.

En wel-bekend Gewas, en met gee-Verfchey-nen anderen naam in 't *Nederlandsch* de namen. genoemd; werd in 't *Latijn* geheeten *POPULUS*: in 't *Hoogduysch* *POPEL*, *WEIDEN*, *ALBERBAUM*, *POPEL*, maar eygendlijk *PAPELBAUM*; en in 't *Fransch* *PEUPLIER*.

Van deze werden op vele plaatsen gevonden drie bijzondere Soorten, welke wel te onderscheyden staan; te weten:

I. *POPULUS VULGARIS*, of *NIGRA*: GEMEENE Drie bij-
POPULIERBOOM: in 't *Hoogduysch* *ASPENBAUM*, of *zondere*,
ook *SCHWARTZ PAPELBAUM*: in 't *Fransch* *PEU-* en wel te
PLIER NOIR: in 't *Italiaansch* *POPOLO NERO*. II. *PO-* onder-
PULUS ALBA, of *WITTE POPULIERBOOM*; gemeene- cheydenene
lijk van de *Nederlanders* gezegt *ABEELBOOM*: in 't soorten.
Hoogduysch *PAPELBAUM*, of *WEISER POPELWEI-*
DEN: in 't *Fransch* *PEUPLIER BLANC*; en in 't *Ita-*
liaansch *POPOLO BIANCO*. III. *POPULUS TREMU-*
LA, of *LIBYCA*: in 't *Fransch* *TREMBLE*: in 't *Ita-*
liaansch *POPOLO LIBICO*, of *POPOLO MONTANI*; en
in onze Landen *RATELAAR*, om dat zijne *Bladeren*
geduerig schudden, beven, klateren en ratelen, niet
alleen wanneer ze door de wind teegens malkander wer-
den gesmeeten, maar ook bij gantich *vil* en *schoon*
Weer.

Deeze alle beminnen een gemeene, drooge, doch *Waarme-*
wel-gemeste grond, en ook wel een van naturen *vocht-* ming de-
tigitte plaats: liever een *ryve*, opene, als *schaduwachtige* zer *boo-*
lucht; veel water, inzonderheid alzze met een af- men.
gaande *Maan* van *februarius*, *Maert* of *November*
nieuwliks geplant of verzet zijn, tot dat ze hare *wor-*
tellen wel geveelt hebben. Indien dezelve ergens tot
aan een *Water*, *Gracht* of *Sloot* kunnen uytstichten,
zoo zal de *Stam* zeer weeldig opwassen. In *April*
geeven ze hare *Bloeytjens*, hangende in kleyne *Kutte-*
staartjens; en in goede *Zomers* altijd volkomen-rijp
Zaad. Sterke *koude*, *Sneeuw*, *felle Forst*, *Storm-*
winden en allerley ongelegenheeden des tijds kon-
nenze geduldigh uytstaan.

Zij werden *aangevonnen*, door drie verfcheyde mid- *Ainwin-*
delen; te weten: ning.

• *Eerst*, door haar *Zaad*, het welk met een volle door haar
Maan van *Maert* in de aarde gelegd moet worden, in *Zaad*.
dien 't wel zal voortkomen, en genoegzaam aan-
groeyen.

• *Ten anderen*, door uytgeloope jonge *Scheuten* bij *Doorjon-*
of boven de *Wortel*, welke men met een wassende ge *Scheut-*
Maan van *April* moet *inrijden*, en, om dies te bee- 1515.
ter *Wortelen* te vatten, met aarde overdekken zoo ver-
re als 't *geveeden* is. Wanneer ze nu *Wortel* gescho-
ten hebben, moet menze met een afgaende *Maan* van
februarius of *Maert* van de oude afnemen.

• *Ten derden*, door *Takken*. Deeze, met een volle *DoorTak-*
Maan in *Maert* afgesneden, aan een donkere plaats ken.
een voct diep in de aarde gestoken, en dikmaal met
water begoten, zullen ligtelijk en zonder veel ongelee-
genheyd *Wortelen* bekomen.

De beste en aldergevoeligste tijd, om de *Knop-* welke *Pop-*
pen, of jonge *Uytloopzelen*, van de gemeene of *zwarte* *popul-*
Populierboom te plukken, is die van 't *Voorjaar*, wan- knoppen
neer dag en nacht even lang zijn, of straks daar na, *alleen tot*
als men haar noch *kleevende* of *aanhagende* vind: *Artze-* nien dien-
want dan zijn ze zeer goed, om te gebruyken teegens *lig* zijn.
veelenley gebreken der *Menschen*. Ten dien eynde
moeten ze alleen van deeze, en van geen andere soort
der *Populierboomen* werden genomen; waar op elk,
die niet bedrogen wil zijn, of andere zoekt te bedrie-
gen, voorzichtig acht moet nemen.

KRACHTEN.

Gales. lib. **DE** Bladeren en Bast van de **POPULUS NIGRA**, of **zwarte Populierboom**, zijn matig koud, vermengd met eenige verdroging en afvaging. De jonge **Knoppen**, en der zelve **vettigheid**, zijn verwarmende en verdrogende van aart. De **Bladeren**, in Edik gekookt, stillen de smerten van 't **Leedenwee**, **Jigt**, en wat voorts onder de naam van **Fleceijs** begrepen werd.

De zelve **Bladeren**, of anders ook 't **Zaad** dezer **Boomen**, met Edik ingedronken, is niet ondienstig voor de **vallende Ziekte**. De uytvloeyende **vochtigheid** over de **Wratten** en **Poffen** des **Ligchaams** gelfbreken, verdrijft ze.

Trag. 1. 3. Van de gedachte welriekende jonge **Knoppen** werd een voortreffelijke **Zalf** bereyd; genoemd **Unguentum Populeum**, gantfch verkoelende van aart, derhalven zeer dienftig voor alle **hittige** en **smertende Wonden** en diergelijke befchadigingen des **Ligchaams**. In de **Neusgaten**, op de **Slaap** des **Hoofds**, en op de **Pols** gelftrecken, doet wel **fapen**: verzacht ook de pijn van 't **Podagra**, wanneer die uyt haren ontftaat, doch moet niet al te oud zijn.

Camarar. l. 1. c. 32. Op de Navel gedaan, doet **zweten**; en op de Borften der jonge **Kraam-vrouwen** gelegd, **verdroomd de Melk**. Noch werd uyt dezer **Knoppen** een **Oly** gemaakt: de wijze, hoe dit gefchiedt, kan men vinden bij **AETIUS**, **AGNETA** en **BENEDICTUS CURTIUS**.

Deze heeft een verzachtende en verwarmende kracht, zeer dienftig, voor die van 't **Podagra** en pijn in de **Leeden** werden geplaagd. Met **varfche Boter** vermengd, en 't **Hoofd** (na dat men 't wel gewaffchen en afgedroomd heeft) daar meê gewreeven, maakt **lang en fchoon Hayr**.

Lonic. lib. 1. c. 29. De **Gum** dezer **zwarte Populierboomen** met **Wijn** ingenomen, ftopt de **Buykloop**, en stillt de **Bloedvloeying**.

De **Bladeren** en **Bast** van de **POPULUS ALBA**, of **witte Populierboom**, zijn matig in hare kracht, tuffchen warm en koud; evenwel wat droog en afvagende. 't **Zap** der **Bladeren**, lauw in de **Ooren** gedaan, verzacht der zelve pijn, en geneeft de **zwelling**.

De jonge **Knoppen** dezer **Boomen** werden ook wel van zommige in de **Populier-zalve** gebruykt. Met **Honig** vermengd, en op de **Oogen** gelftrecken, verdrijvenze der zelve **fchicmering**. De **Schors** in **Wijn** gezoden, doet wel **wateren**. Tot **Staf** gemaakt, en daar van een vierendeel-loot met **Wijn** ingenomen, geneeft **Q. SERENUS** de **koude Pis**, en de **zmerten der Jigt**, volgens 't getuygenis van **SERENUS**. Met de **Nier** van een **Muylcezel** ingedronken, veroorzaakt de **zwangere Vrouwen** een **Misval**, en maakt **onvruchtbaar**. 't Zelve doen ook de **Bladeren**, ftraks na de zuivering der **Maandfonden** gebruykt, gelijk zommige willen.

De **POPULUS LIBYCA**, of **Ratelaar**, heeft dezelve kracht; doch niet zoo fterk, volgens 't berigt van **MATTHIOLUS**.

De **fchaduw** dezer **Boomen**, inzonderheid van de **witte**, is de **Oude** zoo aangenaam geweest, datze daar onder gingen zitten; van hare **Takken Kroonen** vlogen, en met dezelve hare **Hoofden** vercierden. **ZULKE KROONEN** wierden ook gedragen van **verliefde Pijers**, wanneer ze 's avonds, of bij nacht, na hare **Prijsters** gingen, om hier door bij haar in dies te meer gunft te geraken.

Breeder berigt hier van kan men vinden, bij den **Oudvader TERTULLIANUS**, ook bij **STATIUS**, **VALERIUS FLACCUS**, **ARTEMIDORUS**, en meer andere voornam Schrijvers.

XXX HOOFDSTUK.

EYKENBOOM.

Hoeg aan ieder, en met geen andere **varfcheij** naam (voor zoo veel mij bewuft is) de namen. in de **Neederlandsche Taal** bekend, werd in 't **Latijn** geheeten **QUERCUS**, of **ROBUR**: in 't **Hoogduytsch** **EYCHBAUM**: in 't **Fransch** **CHESNE**, **CHERMILLAT**, of **DRILLIE**; in 't **Italiaanfch** **QUERCIA**, of **CERQUA**.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden **Driederley drierley Soorten**; als **QUERCUS SATIVA**, of **GEMEE**. **NE TAMME EYKENBOOM**. II. **QUERCUS GALLIE**.

RA, of **GALLA MAJOR**, bij ons gezegt **EYKEN-APPELEN**, of **GALNOOTENBOOM**; en III. **QUERCUS HUMILIS**, of **LAGE EYKENBOOM**. Alle zijne van de zelve **Waarneming**.

Zij beminnen een goede, wel-bereyde aarde: en ook een gemeene zandige grond; doch groeyen in deze, gelijk ook in een kleyachtige aarde, op verre na zoo weelderig niet op. Begeren een opene, vrye lucht, en veel water. Konnen fterke koude, en allerley ongeleegentheeden des tijds verdragen. Geeven ook ieder jaar volkomen-rijpe **Fruchten**, welke men in onze en andere **Eykelen**: **Landen EYKELN** noemd. Doch de **GALNOOTEN** komen in deze koude Geweften noyt tot hare rechte volmaaktheid of behoortelijke rijpheid: ja in de meeste Jaren werden'er gantfch geen aan de **Boomen** gezien.

De **Eykenboomen** werden in deze **Landen** allenlijk **Aanwini** aangewonnen door hare **Eykelen**: waar ontrent men op de volgende wijze moet te werk gaan.

Graef eenige **Groepen**, of **Vooren**, zoo lang en veel als gij wilt, ontrent vier vingeren breedte diep: zay uw **Eykelen** daar in, niet vele bij malkander, ook bol en luchtig, met een volle **Maan** van **Maert**: dek ze dan wel toe, met goede aarde; en laat ze zoo leggen. Men moet de plaats, daar ze gezayd zijn, wel zuiver houden van allerley **onkruid**; niet alleen een tijd lang na dat ze gezayd zijn, maar ook als'er nu al jonge **Boomtjens** van zijn geworden; anders zullen ze door 't ruyt ligtelijk verftikken, en dus verderven.

't Is ook nodig, zeer goede zorge te dragen, dat ze van geen **Ongedierten** mogen fchade lijden: want als'er dezelve bij quamen, en hare teedere takjens afknauwden, zoo zouden ze ftan treuren, en al quijnende moeten fterven.

Deze **Boomen** leeven van natwen zeer lang, zoo datze zomtijds meer dan **tweehonderd Jaren** oud worden. Zelden werden ze gerept, of opgenomen, om met een afgaande **Maan** op een andere plaats te verplanten, voor dat ze agt of tien Jaren in de aarde, daar ze gezayd waren, ftel geftaan, en een tamelijke dikte verkreegen hebben.

Zij bloeyen noyt, maar brengen hare **Fruchten** voort uyt haar **Hout**. Werden ook, als ze nu dik en bequaam genoeg zijn, niet ter neer gelhouwen, om ten gebruyk te dienen, als met een afgaande **Maan** van **Jannarius**, **Februarius**, of **December**. Indien men zich onderftond, dit te doch met een waffende **Maan**, zoo zou 't **Hout** veel flechter als anders werden bevonden, ook veel eer vergaan.

In den eerften ouderdom der **Wereld** (in welke de **Menfchen** eenvoudig, flecht en oprecht, zonder bedrog, arglifugheyd, valfche fchijn, haat en nijd waren; niemand zijnen **Evennaften** veel min zijne **Bloedverwanten**, eenig ongelijk deed; daar tegeens haar van herten meende, en haar befte zegt, gelijk de **Heere**, voor wiens oogen niets verborgen is, in zijn **Woord** heeft gewild en geboden, op dat de **cedele** en diergekogte **Ziel**, door eygene boosaardige quaad-verkiezing, 'twelk men met een bedrieglijke fchijn van goed, ja heyligheyd, als met een **Schaaps-vagt**, poogd te bedek-

Plutarch.
in Coriol.
Val. Max.
lib. 3.
Paus. in
Arc.
Claudian.
de sup. Prae-
tor. lib. 1.
Plin. l. 16.
c. 5.
Ovid. lib.
Fast. 1.
Sueton.

bedekken, niet in eeuwigheid mogt verloren gaan) hebben de Voor-oudren, tot haar noodwendig Voed-
zel en kevens onderhouding, geen andere spijz ge-
bruikt, als allenlijk de Vruchten, of Eykelen, deer-
ze Boomen; en gewisselyk, door der zelve wel-
dende eygenschap zijn ze veel sterker en gezonder van
Ligchaam geweest, als de Menschen dezer verdorve-
ne, hovaardige, ongebondene Eeuw, bij al hare over-
vloedige, dertele, lekkerlyk-toebereyde Geregten, en
kostelyke Banketten. PLINUS getuygd, dat noch bij
zijnen tijd in Spaanje deezze Vruchten pleegen opge-
dicht te werden, in plaats van een aangenaam Banket-
werk. Maar t'zeeder enige honderd jaren, en noch
heeden daags, zijn de Eykelen alleenlyk geweest voor
de onvernunftige Beesten, om haar voor de menschen,
door 't ceten der zelve, een wel-smakend vleesch te
doen bekomen, gelijk men gewaar word aan de Var-
kens.

Eere de-
zes Boont
bij de Ou-
de.
Plato lib. 5.
de Repub.
Zinn. l. 16.
cap. 4.
Clem. A.
lex lib. 5.
Apol. Rhod.
lib. 1.
Cicero ad
Att. lib. 3.
Symmach.
l. 20. ep. 54.

Daarenboven is de Eykenboom bij de oude Grieken
en Romeynen in zoo een hoogachtig geweest, dat in-
dien iemand dezelve, 't zij uyt onbedachtghyde, of
moedwillens, had komen te schenden, of van zijne
Bladeren te beroven, hij zonder enige genade zou moe-
ten sterfen hebben: want de Eyk wierd van haar voor
heylig geacht, en zij betoonden hem Godlyke eer: in-
zonderheyd namen ze in allerpoed haren toevlugt tot
hem, als haar eenige fwaarwigtige zaken onverwagt
voorielen, door welke ze in grootte bekommering wien-
den gesteld. Dan vraagden ze hem, even als een O-
rakel, of Godspraak, wat haar stont te overkomen,
en wat ze doen moesten, om den hoogdringende nood,
of een gedreyd gevaar, te ontworstelen. 't Geen ze
tot antwoord kreeg (want uyt deezen Boont hoorde
de men dan een sprekende Stem) wierd van haar aan-
genomen, en gevolgd, zoo onfeylbaar, als of Godzelsf
tot haar had gesproken.

Ovid. lib.
Fast. 1.
Terent. l.
Idol.
Tacit. lib.
Ann. 2.
Zinn. in
Calig.
Claud. in
Ruf. lib. 1.
Pausan.
lib. 1.
Xiphilin.
Calig.

Voortijds werden ook, bij gelegentheyd van een
algemeene blijdschap, van deezen Boom Kroonen ge-
vlochten, en voor de Huys-deuren gehangen: of ook
gegeven aan de gene, welke een roemwaardige daad,
tot voordeel van 't Gemeen, hadden verrigt. Ja ook al
de bekome ne Buys, al de geroofdte Vapen der Vyan-
den, wierden openbaarlyk, voor de oogen des gantliken
Volks aan de Eyke Boomen, en geen andere, opgehan-
gen, om hier door te berekenen, dat de verkeeregene
Zeegen in een eeuwigdurende gedachtenis zou blyven.

KRACHTEN.

Galen. lib.
Simp. 6.

DE Bladeren der Eyken Boomen zijn verdrogende
en te zamentrekkende tot in den derden Graad.
De groene Bladeren gelegd op Bleyen, en op de
Tong, verkoelen dēzelve, en matigen de hittighyde van
de Maag. Tot stof gestoken, of in Wijn gekookt:
verzachten ze het Tandvleesch, zuiveren 't zelve, en
heelen de wonden; zijn een goed middel tegens de
Zuieren der Schamelheide: stoppen de onnatuurlyke
vloed der Vrouwen, 't Blod-pissen, de Roodeloop,
en diergelijke qualen. 't Zap der jonge knuppen en bla-
deren gedistilleert, verkocht en zuiverd dergeliks de
wonden, breekt de Steen, stillt de witte vloed der
Vrouwen-perzonen, en allerley Bloedgang: werd zeer
gepreesd tegens Vergif en de Pest; waar toe ook
't Zout, bereyd uyt de drooge gebrandte bladeren,
zeer krachtig is, een halve drachma daar van ingenom-
men met water van Cardobenedict, als men deezze be-
smettende ziekte met koude krijd: maar komt ze iem-
and met hitte op 't lijf, zoo moet men 't gebruyken
met Vlier-waak. De bladeren op kolen gelegd, en
over den root gaan zitten, genezen de opstijging der
Blader, volgens 't getuyenis van HIPPOCRATES.

Hippocra-
tes.

Rinnecke
Bath.

De binnenste Baf, bereyd tot een Poeder, en met
Wijn ingenomen, is goed tegens de Buysloop, en
voor die met de Spaansche Pokken zijn besmet: het

dood ook de Wormen. Wordt gebruykt tot de Leer-
bereyding.

De Eykelen, en der zelve Doppiens, verdrogen, *Cast. Du-
trokken zeer te zamen, en zijn zwaar te verteeren. In
Milk gekookt (gelijk ook de Wortel) en daar van
gedronken, weerstaantze allerley Vergif: ook is dit een
zeer goed middel tegens de beetten der dolle honden,
Adderen en Slangen: 't Poeder daar van met Wijn in-
genomen, doet sterk wateren, en is dienstig tegens
't Graveel. Met gezouten Varkens-reuzel vermengd,
geneest de ineetende Zweeringen.* *Cast. Du-
van. Herk.
fol. 382.
Lonic. l. 1.
c. 37.
Lob. l. 2.
fol. 187.*

De Galmooten zijn droog in den derden, en koud in
den tweeden Graad, tot Stof gemaakt, en op 't uyt-
wallende, overvloedig vleesch gestroyd, of in Water
en Edik geweykt, en dan daar mee gestreken, zal het
zelve verteeren. Zij verdrogen ook de Zinkingen, de Fuchf.
Zwelling van 't Tandvleesch, der Amandelen, en alle
vochtige deelen des Mondes. Deze Nooten op gloeiende
de kolen gebraden, en met Edik geselcht, zijn goed
voor alle Toevallen, welke verstoppende, te zamen-
trekkende, en verdrogende middelen van noden heb-
ben. Over 't Water, waar in deezze Galmooten gekookt
zijn, gaan zitten, brengt de neergeschootene Moeder
weer te recht: 't Stof daar van, met Wijn gebruykt,
doet het braken in de Neus gestoken, 't bloeden op-
houden. In Oly gezoeden, of in Water en Edik ge-
weykt, en 't Hay daar mee gewasschen, geeft 't zel-
ve een zware verwe. Deezze Nooten gebruykt men ook
tot de Schrijsankt. *Cast. Du-
van. Herk.
fol. 382.
Lonic. l. 1.
c. 37.
Lob. l. 2.
fol. 187.*

't Mos dezer Boomen (van andere genoemd het Boom-
Raag) in bier gezoeden, en tusfchen doeken op der
Vrouwen-borsten gelegd, geneest dezelve, wanneerze
gezwollen zijn. *Cast. Du-
van. Herk.
fol. 382.
Lonic. l. 1.
c. 37.*

't Kruijs, waar aan de Heere CHRISTUS is gestor-
ven, zou ook van deezen Boom zijn gemaakt, gelijk
Goropius Becanus voorgeeft. *Cast. Du-
van. Herk.
fol. 382.
Lonic. l. 1.
c. 37.*

XXXI HOOFDSTUK.

WILLIGEBOOM.

Iet alleen met deezen naam doorgantfch
Nederlandsch bekend, maar ook met dien
van WINDHOUT- en BINDHOUTEN-
BOOM, werd in 't Latijn geheeten SAL-
IX: in 't Hoogduitsch WEIDEN-
BAUM: in 't Fransch SAULE; en in 't
Italiaansch SALCIO, of SALICE.

Hier van zijn mij in haren aart bekend, en mijne
waarneeming onderworpen, neegen onderscheydene Soor-
ten; namentlyk I. SALIX AQUATICA VULGARIS
ANGUSTIFOLIA, of gemeene smal-gebladerde WATER-
WILLIGE II. AQUATICA ANGUSTIFOLIA LUTEA, of
Gele WATER-WILLIGE met smale Bladeren III. A-
QUATICA OBESIO FOLIO SERRATO, of WATER-
WILLIGE met een langwerpige Blad, aan de kanten ge-
lyk als gezaagd. IV. CAPREA ROTUNDI FOLIA, of
GEYTEN-WILLIGE met ronde groote Bladeren. V. FO-
LIO SUBROTUNDO ARGENTEO of met een rondachtig
silver Blad, van een schoone aanschouwing. VI. FO-
LIO OLEAGINEO ARGENTEO, met een silvers Blad, op
de wijze van een Olijfboom. VII. LATIFOLIA PUR-
PUREA AURITA, of Purpurachtige WILLIGE met de zelve
breedachtige Bladeren, en kleyne ooren. VIII. TE-
NUIFOLIA DENTATA, sive VIMINALIS FOLIO SER-
RATO, of kleyne BIND-WILLIGE, met zeer schoone,
smalle, en aan al hare zijden teeder-gezaagde Bladertjens,
twee leeden van een vinger, wat min of meer, lang, en
anderhalve stroobreed, doch gemeenlyk voor aan de
steel breder, zittende zoo wel twee en twee regt te-
gen over malkander aan hare teedere en aardig bruy-
roode ronde steel, als de een boven de ander in 't ron-
de, met een aangename groenheide. Uyt hare grootte
regt-

Verfchey-
de namen.

Negender-
ley loort-
ten.

doch al te
zaamen van
de zelve
bouw-
ing en eygen-
schap.

regt-doorlopende middelste *ader* vertoonen zich andere zeer kleine als doorluchtige *adertjens* in een tamelijke veelheid, en bevallighe cierlijkheid. IX. *SALIX PUMILA REPENS*, of *kleine*, bij de aarden *kruipende* Willige. Al te zamen zijne van een en dezelve *boomwing* en *eigenfchap*.

Wat voor een grond zij beminnen.

Bloemen.

Zaad, en waar men 't zelve vind.

Veroorzaakt vlekken in 't Linnen.

Aanwinnig. Eerst door 't Zaad der Boomen:

en wat daar bij waar te neemten staat.

Ten anderen door

Zij beminnen niet alleen een zandige, of gemeene kleyachtige drooge aarde; maar ook, en veel liever, een vochtige, waterige, en wel-gemeste grond; een warme, opene, en luchtige zoo wel als een koude schaduachtige plaats: ook veel Reegen. Geeven vroeg in 't Voorjaar hare *Bloemen*, gemeenelyk geel-verwig, en zeer kleyn, in ruwe langwerpige *afhangzelen* te zaam-gevoegd, niet qualijk gelijkende *Katte- of Wolvenfaartjens*, van welke zommige zijn grauw, andere Zilver-verwig, eenige gedachtig, wederom uyt den roden zwartachtig, gelijk die van de kleine *Bind-wilg* met *geaangede* Bladeren, of *Salix Viminalis folio ferrato*: die daar na open gaan, eerst met roode *Knopjens* vercierd, en ten laasten inwendig uyt den groenen geelachtig met zwarte schubbetjens werden gezien. Doch de gedachte *Bloemen* geeven niet altijd een volkomen rijp *Zaad*, ook niet overvloedig, vermits doorgaans de meeste Bloeyfscelen afvallen: 't geen noch zijne volmaaktheid bekomt, is zeer kleyn, langwerpig, en, als 't wel rijp is, zwart. De rijp-werding geschiedt 't begin der Maand *Junius* tot in 't eerste van *Julius*. 't Zit besloten in kleine, afhangende, dikmaal Druysf-wijze te zaam-gevoegde bleek-bruyne *huysjens*. Als deeze haar openen, vertoont zich een *witte wolachtigheid*, en in dezelve 't *Zaad*; 't welk van de wind meerendeel, wech-gedreeven en 't aarden geworpen werd. Indien 't op eenig *Linnen* of diergeliken Stof kon te vallen, zoo maakt het daar *vlekken* in. Even 't zelve doen de *huysjens*, alsze van haar *Zaad* beroofd zijn: derhalven elk, die iets wil neer-leggen om te bleyken, zich forvuldigh hier voor wachten moet. Vermits dit nu ieder jaar, gemeenelyk op de genoemde tijd, meer als veertien dagen voor, en een weynig na *S. Jan* gebeurd, zoo geloven zommige Vrouwen, dat deeze *vlekken* in 't *Linnen* worden veroorzaakt door de *Honigdauw*, die ook ontrent dientijd gewoon is 's nachts te vallen: doch zij bedriegen zich, en de redden deezer *vlekken* is alleen, om dat ze haar gewasschen *Linnen* te digt ontrent de *Willigeboomen* uytspreyden. Deeze Boomen konnen zeer wel een sterke *Vorst*, en allerley ongelegentheden der *Winter* uytstaan.

Op tweederley wijzen werden dezelve *aangewonnen*. Eerst, daar haar *Zaad*, 't welk *gezaayd* word op een donkere plaats, in een goede vochtige aarde, met een wassende Maan van *Maert*. Doch zeer bezwaarlijk kan men dit *Zaad* bekomen, vermits het, zoo haast het zijn rijpheid begint te krijgen, zeer ligtelyk door de wind werd wech-gedreeven. Evenwel kan men ieder jaar genoegzaam zien, dat van 't neer-gevalene *Zaad* jonge *Boontjens* uytspuyten. Deeze dan door zich-zelfs *Zaying* voortgekomen zijnde, moet men, om hare teederheids wif, drie jaren lang op hare plaats laten staan: dan op de genoemde tijd verplanten, en in een varfche grond zetten.

Doch indien iemand in 't begin van *Junius* vlijtig acht neemt op 't *Zaad*, eer noch de wind het verstuifyd, zoo kan hij 't genoegzaam bekomen; ook terstond op een schaduachtige plaats in de aarde leggen, niet diep, en dikmaals met Water begieten: na veertien dagen zal 't zich schielijk vertonen, en noch voor de aankomst van de *Winter* een halve, een geheele, ja twee voeten, en noch meer, in de hoogte opschieten, na geleegentheid dat men de aarde, daar 't *Zaad* in gezaayd is, bequaam gemaakt heeft: ook na dat het veel of weynig reegend.

Ten anderen, door hare *Takken*: welke men een weynig voor de volle Maan in *Maert* of *September* af-

snijdt, en steekt in een donkerachtige, opene, vochtige plaats (of ook wel in een drooge, doch dan moet men ze dikmaal met Water begieten) een halve voet diep in de aarde: dan vattenze haast wortel, en groeyen spoedig voort.

De *SALIX CAPREA ROTUNDFOLIA*, of *Geyre-Willige met ronde Bladeren*, is in 't bloeyen de grooffte en schoonste van allen, doch alderbezwaaerlijkt te vermenigvuldigen; inzonderheid in 't Voorjaar. Werd ter dier oorzaak in *September*, een weynig voor volle *Maan*, op een donkere plaats in de aarde gestoken, zulker wijs, dat men onder aan de afgesneedene *Takken* een weynig *oud hout* laat blijven: dan beklijven ze dikmaal veel better. Deeze wijze van *aanwinnig* is bequaamer en zeekerder, als de andere door *zaying*; te meer, vermits men zeer qualijk 't *Zaad* van deeze Boomen kan verkrijgen: want als de *Bloemtjens*, in hare *Kattefaartjens* veelvuldig te zamen gevoegd, *uys-bloeyd* hebben, vallen ze gemeenelyk terstond op de aarde neer, waar door onmogelyk is, eenig *Zaad* te winnen, ten ware ze aan hare *Takjens* bleeven hangen.

KRACHTEN.

DE Bladeren, *Bast*, *Bloemen*, en 't *Zaad* der *Badigoras*. *Willigeboomen* hebben een verkoelende, drogende en te zamen-trekkende kracht. Een *Podag* der daar van gemaakt, geneest de *wonden*, volgens 't bekrigt van *BADIGORAS*. De groene Bladeren, kleyn gestoten, en aan de *Teel-leeden* gelegd, doen de *Bij-slaaps-lust* vallen. Met Weegbree-water ingenomen, *Disfor* maakt de Vrouwen *onvruchtbaar*, en doodt, dat ze niet ontfangen konnen. In Water gezoden, en bij manier van een *Bad* daar in gezeten, zoo warm als men eenigzins kan verdragen, doodt alle *gezwellen* vergaan, en geneest de geene, die een *hooge rug* beginnen te krijgen, zulker wijs, dat dien *last* niet alleen niet grooter werd, maar ook verdwijnd.

De Bladeren, desgelijks die *Bast*, of de *Bloemen* en 't *Zaad*, in wijn gekookt, en daar mee gestoofd, versterken de *Zeenerven*, en verdrijven de *smerten* der zelve: verligten zeer het *Podagra*, en geneezen de *schilfferige zeerigheid*: daar van gedronken, belerten het overgeeven en *bloed-spuyen*: stoppen ook allerley *Bloed-vloeden*. Dezelve met wat *Peper* in Wijn gezoden, verjagen 't *Colijk*. 't Water, gedistilleert uyt deeze Bladeren in de *Mey-maand*, heeft dezelve kracht. Warm in de ooren gegoten, verzacht der zelve pijn en gebreken. Vier oncen daar van ingedronken, neemt wech de *smert* der *Nieren* en 't *Gravel*: doet wel *wateren*, doodt de *wormen*, jaagt de *doodte Vrucht* uyt, heeld de *schurfigheid* des Hoofds, en maakt zeer *schoon Huir*, als men de kam dikmaal in dit nat steekt, en 't hayr van zelve weer droog laat worden.

De *Afch* van de gebrandde *Bast* deezer Boomen met *Galen*, *lik*; Edik gemengd, en op *Lekdoornen* of *Wratte* gelegd, doodt dezelve vergaan.

De *Willige-boomen* werden zeer bemind van de *Ot-Banck*, *I.S.* *teren*: waaromze ook hare *Nesten* maken onder de zelve *Wortelen*.

XXXII HOOFDSTUK. VLIERBOOM.

Eest in 't *Nederlandsch* gemeenelyk *Verfchey* deezen naam, behalven dat veel in de *naam*, plaats van *Vlier* spellen *Vlier*; ook zommige *Vlieder* seggen: in 't *Latijs* werd hij geheeten *Sambucus*: in 't *Hoogduysch* *Holder* of *HOLLUNDERBAUM*: in 't *Fransch* *Hus*, *Sutin*, of *Suier*, en in 't *Italiaansch* *Sambuco*.

Hier

Zwaarte
byzondere
soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden zes bijzondere soorten, als:

I. *SAMBUCUS VULGARIS FRUCTU NIGRO*, of GEMEENE VLIER MET EEN ZWARTE VRUCHT, welke begint te bloeyen in 't begin van Junius. II. *SAMBUCUS FRUCTU ALBO*, of VLIER MET EEN WITTE VRUCHT. III. *SAMBUCUS FOLIIS LACINIATIS*, of VLIER MET GESNEDENE BLADEREN, van een aardige aanschouwing. IV. *SAMBUCUS BACCIS RUBRIS MONTANA*, of BERG-VLIER MET ROODE BEZIEN. V. *SAMBUCUS AQUATICA MAS FLORE PLENO*, of WATER-VLIER MANNETJE, met een dikke dubbele Bloem: En VI. *SAMBUCUS AQUATICA FOEMINA BACCIFERA*, of VLIER-WYFFE, welke groeyd in Waterachtige plaatsen, met Vruchten. Meest alle zijn ze van even dezelve waarneming.

Waarnem-
ing.

Zij beminnen een gemeene, zandige, ook een andere vochtige en wel-gemeste grond: een opene, vrye en luchtige, liever als een schaduwachtige plaats, en veel Water. Geeven gemeenlijk ieder jaar volkomene, rijpe Vruchten. Geen sterke Vorst of andere ongemakken des Winters is haar hinderlijk.

Aanwin-
ning.

Al de genoemde soorten werden aangewonnen op de drie volgende bijzondere wijzen.

Door haar
Zaad.

Eerst, door haar Zaad, 't welk in den Herfst, met een aangaande Maan van September, October of November, na gelegenheid des tijds, in een goede Aarde werd gezaaid, niet dicht, maar van een verstreijde, bol en luchtig.

Door Tak-
ken.

Ten anderen, door afgesneden Takken, in Februaris of Maert, met een volle Maan, op een donkere vochtige plaats in de grond gestoken, dikmaal met water begoten, en vlijtig onderhouden: dan vatten ze in een korte tijd; Wortelen wel, en groeyen spoedig voort.

Door uyt-
loopzelen.

Ten derden, door hare bij de wortel uytgeopene jonge scheutjes, die, of ingesneeden, of ook wel van zels, lichtelijk Wortelen schieten: daar na met een wassende, of een afnemende Maan, van Maert, of November, van d'oude afgenomen en verplant konnen worden.

Water-
vier Wijf-
je.

De *SAMBUCUS AQUATICA BACCIFERA FOEMINA*, of *WATER-VLIER*, met roode Beziën, doch brengt ze in deze Gewesten zelden voort, ten ware bij goede Zomers, en op een warme plaats gesteld. De aangename Bloemen komen in de May-maand te voorschijn.

Berg vlier
met roode
Beziën.

De *SAMBUCUS BACCIS RUBRIS MONTANA*, of *BERG-VLIER*, met roode Beziën, welke op dezelve tijd hare Bloemen uytstiet, groeyd van naturen hoger, als al de andere, indien men hem bij tijds van onder op-inoeyd: wast ook zoo wel in een gemeene drooge aarde, als op een vochtige plaats: doch moet, gelijk ook al de voorgaande soorten, met een aangaande Maan verplant zijn.

K R A C H T E N .

Lonic. l. 1.
cap. 66.

DE Vlier werd gehouden voor droog en warm in den eersten Graad, daar bij ook voor purgerende, hekelende, en verterende van aart.

Taberna-
mont. lib. 3.
cap. 62.

De groene Bladeren, met wat Zout in Edik gezoonden, en gelept op allerley slag van Zetrigheid, ook op de Vrij, of 't Finger-geswel, geneest dezelve. Tot 't Sijf behand, en in de Neus gestoken, stillt het Bloeden. De reuk van Vlier-bladeren en Bloemen verjaagt de Slangen. In Wijn of Oly gekookt, verzachten ze de hardigheid der Milt. De jonge Bladeren gestoten, en met Meel van Garsten-Mout doormengd, werden met groot nut gelegd op de verbrandheid, en de beetten van dulle Honden. Met Schapen-vet, verzachten ze de finerten van 't Podagra. 't Zap der zelve, met enig gekookt nat ingenomen, veroorzaakt een zachte Stoelgang. Met het gedistilleerde Water van deze

Discor. l. 4.
cap. 7.

Bladeren geneest men allerley ontfeking en schurffingheid, als men die daar mee wafcht.

De jonge Knoppen met wat Zaffraan in Wijn tot op de helle gekookt, verwekken de Maandfonten, doen Purgeeren, en drijven uyt alle Waterachtige, galachtige en slijmerige vochten: veroorzaken echter in teedere Ligchaamen enige ontroering der Maag.

De Bloemen, buyten de lucht gedroogd, in Edik Nut der gedaan, daar op laten staan, en deze Azijn in Spijfen gebruykt, maakt goede eeren-lust; is de Maag aangenaam: en verdrift ook de Roos, als men'er doeken, in deezen Edik nat gemaakt, oplegt: doch droog geworden, moet menze 't elken weer bevochtigen.

Wil iemand de Roos binnen een korte tijd verdrijven, en zelden weer krijgen, die neme een nieuwbakken Boeren-kan met een engen hals: doe daar in tijds zoo versche-gedroogde Vlier-blomen, tot boven toe vol gestopt: zet ze, wel toegebonden, in een kelder, op een donkere plaats, of begraafe ze tot aan den hals toe in de aarde: als ze vervuylt zijn, zoo haal men met een kom. spaanje van vuren-hout wat van 't bovenste zwaar-verrotte daar uyt, en strijk het daar mee (niet met de vingeren) op de Roos, tweemaal daags, alleen een los gebondene doek daar over doende.

't Water, uyt Vlier-blomen gedistilleert, neemt Gedistilleert Vlier-water, wech de verbrandheid van de Zon, de luttigheid der Oogen, de Hoofdspijn, veroorzaakt door hitte, en is goed teegens oude Zeeren. De Bloemen gedroogd, in Deden. lib. 29. cap. 23. een Zakje gedaan, en in nieuwe Wijn gehangen, daar na ieder dag sterk uytgedrukt, geeft aan de Wijn een zeer goede smaak.

Van 't Zap der zwarte Beziën, met Zuyker gekookt, Zyrop werd een Zyrop gemaakt, welke opend, en zeer gezond is voor de geene, welke gequeld werden van de Roos, of beladen zijn met waterige vochten, inzonderheid als men'er op zwelt. Deze zwarte Beziën op Brandewijn gezet, en zomtijds een weynig daar van gedronken, hebben dezelve kragt. Als ze in Edik Curt. lib. 23. cap. 7. verden gedaan, makenze dezelve rood, en gezond: desgelijks 't Hayr zwart, daar mee bestreken zijnde.

't Zaad, of de Korlen, der Beziën, tot 't Sijf ge-Zaad der maakt, en daar van een Drachma, of 't vierde deel van Beziën. een lood, in genomen, jaagt uyt alle slijmerige, galachtige, en waterige vochten. Anderhalve hand vol van de middelste Bass dezee Booms, of der Wortel, in een Kan Rhijnse Wijn, wat langer als een half uur, in duplici vase, of Balneo Mariae, gekookt, en daar van door den dag gedronken, heeft dezelve werking; en drijft ook 't Water voort. De groene Bass gestoten, dan in Water, of Wijn, gezoden, en daar van gedronken, doet braken.

Twee oncen van 't Zap der Wortelen, driemaal Zap der achter malkander ingenomen, een weynig voor 't aankomen van de Koorts, doet dezelve achter blijven. Als de Vrouwen-perfonen gaan zitten over 't water, daar deze Wortel in gekookt is, zoo 't werd de verstoptheid der Moeder geopend. 't Geneest ook de gebreken der zelve.

De Gom dezes Booms, genoemd Judas Oor, is zeer goed teegens allerley geswellen, zoo wel inwendige als uytwendige: drie of vier oncen in Water geweykt, en met 't zelve de Mond gespoeld, verdrijft de verbitting en opzwellen der Amandelen, en de Huis.

XXXIII HOOFDSTUK.

RHYNBEZIEN.

In in deze Landen aan ieder niet bekend, en voeren in 't Neederduysch geen de namen. andere als deze naam: in 't Latijn werden geheeten RHAMNUS SOLUTIVUS, of DOORNIGE RHYNBEZIEN; welker Vruchten

Verwen
van dezel-
ve.

Waarne-
ming.

Bloemen.

Vruchten.

Bladeren.

Aanwin-
ning.

Tijl der
verplaa-
ting.

Gal. lib.
Simp. Med.
8.

Trag. lib. 3.
cap. 15.
Dufc. lib. 3.
cap. 120.

Verwe van
de Bezien.

Matth. lib.
1. cap. 102.

Labell. lib. 2.
fol. 212.

Vruchten den Buyk week maken: RHAMNUS CATHARTICUS RECENTIORUM, of PURGEERENDE DOORNIGE RHYNBEZIEN der nieuwe Kruid-beschrijvers; en SPINA INSECTORIA, of VERWENDE DOORN: (om dat deeze Vruchten, eerze noch rijp zijn, een weynig gedroogd, en in gemeen, of in Aluyn-water te weyk gelegd, een geete, doch geheel rijp geworden, een gantfeh groene verwe geeven. Ook werd uyt deeze rijpe Vruchten, welke uytwendig zwart zijn, een Zap geparft, of gedouwd, 't geen, met een weynig Aluyn gekookt, van de konftige Schilders werd gebruykt voor een donker-groene verwe, in deeze Landen genoemd ZAP-GROEN, ook ZAF-GROEN: in 't Hoogduytsch CREUTZ-BEER, of WEGEDORN: in 't Franfch VERD DE VESCE; en in 't Italiaanfch SPINO MERLO, of SPIN ZIERDOR.

Zij beminnen een gemeene, zandige, ook een andere luchtige doch vochtige grond, wegens de veelheyd harer teedere Wortelen; welke al de waterachtigheyd ontrent haar na zich trekken, en andere neevens haar fttaande Gewaffen daar van beroven: een warme, opene, vrye, luchtige, liever als een donkere of fchaduwachtige plaats; en zeer veel Reegen.

Oud genoeg geworden, *bleeyen* ze ieder Jaar, in de Maand *May*, en geeven in den *Herft* volkomene, rijpe Vruchten; kleyn, en veele bij malkander; die, alsze nu zwart zijn, van zelfs ligtelijk ter aarden vallen; derhalven moet men ze dies te vlijtiger in acht neemen, en bij tijds afplukken. Deeze Gewaffen blijven in de *Winter* niet groen, maar verliezen in den *Herft* hare Bladeren: welke jaarlijks in *April* weer uytftroeyen. Verdragen fterke *Vorft*, *Sneeuw*, *Stormwinden*, en alle ongelegenheeden des tijds.

In deeze Landen konnenze alleen door *Zaad* werden *aangewonnen*; het welke, als men 't gedurende de *Winter* op een drooge plaats heeft bewaard, in 't Voorjaar, na 't laaftte Quartier der Maan in *April*, in Potten, of ook op een warme, wel ter Zon geleegene plaats, in de aarde gelegd werd, niet dieper als een vinger breedte.

Als dit *Zaad* nu uytgefchoten is, mag men de jonge Gewaffen niet voor 't derde jaar opneemen, en met een afgaande Maan van *Maert* of *April*, na dat de tijd zich aanfelt, op andere plaatzen verplanten: maar die in Potten gezayd en opgekomen zijn, mag men wel in 't tweede jaar verzetten.

Ondertuffchen moet men in de verplanting acht neemen, dat men de aarde, zoo veel doenlijk is, om de Wortel laat blijven.

K R A C H T E N .

Dit *Gewas* is koud in den eerften, en droog in den tweeden Graad, met eenige te zamentrekkende kracht.

De Bladeren gedroogd, en tot Stof gemaakt, zijn goed teegens de *Ros*, en allerley voortlopende *Zweeringen*, als men het daar op ftroyd. Dezelve Bladeren, of de middelste *Baf*, met een weynig Aluyn in Wijn gekookt, en de *Amond* wel daar mee gefpoeld, geneeft de *Zweering* van dezelve.

De Bezien gedroogd, gefloten, en met Aluyn in Water geweykt, geeven een geete verwe, welke gebruykt werd tot de verwing van Papier en Leër.

't Zap deezer Bezien met Zuyker bercyd, op zulk een wijze als MATTHIOLUS befchrijft, en dan een once daar van ingenomen, is goed voor de geene die van 't *Podagra* werden gequeld: want het doet *purgeeren*, en drijft uyt alle *flijmerige*, *taye*, ook *dunne* of *waterige vochten*: verftert te gelijk al de inwendige Deelen, volgens 't getuygenis van LOBEL.

XXXIV HOOFDSTUK. DUYNBEZIEN.

It *Boomachtig Gewas* werd in 't *Nee-* *Verfchey-*
derlandsch met geen andere als deeze *de namme*
naam genoemd. In 't *Latijn* RHAMNUS, SPINA ALBA, of OLEASTER, GERMANICUS CORDI, dat is, WILDE OLYFBOOM VAN DUITSCHLAND: in 't *Hoogduytsch* SAND-DORN, of ook WEIDEN-DORN: in 't *Franfch* BURGUESPIN, of NEPRUN: in 't *Italiaanfch* RANNO.

Dit ftaf van *Geboomt* bernind een gemeene zandige Waarne-
aarde, voorzien met flechts een weynig twee-jarige ming.
Paardemif, want veel zou fchadelijk zijn; een opene, vrye, luchtige, en op geenerley wijze donkere plaats; ook veel Reegen. Geeft in 't laaftte van *April*, of 't begin van *May*, veele bij malkander zittende groene *Bloemjens*; en teegens den Winter een volkomen-rijpe *Vrucht*. Laat niet anders, als door ouderdom, zomtijds eenige onderfte Bladeren vallen. Blijft voorts gedurig groen: verdraagt felle *Vorft*, fterke *Winden*, en alle verdere ongelegenheeden der tijden.

Zij werden alleenlijk *vermeenigvuldigd* door twee Aanwin-
bijzondere middelen. ning.

Eerft, door *Zaad*, 't welk met een afgaande Maan Door *Zaad*.
van de *Maert* moet gezayd werden, beyde, op een warme, wel ter Zon geleegene plaats, en in Potten.

Ten anderen, door hare bij de Wortel uytlopende, Door *Uyt-*
wijd en breed door de aarde heenen fchietende, *loopteelen*.
voortkruypende jonge *Scheutjens*; die, of van zelfs *Wortel* vatten, of, om *Wortelen* te bekomen, op zulk een wijze als men de *Angelier*en doet. Als ze nu jonge *Wortelen* hebben gekreegen, neemt men ze af van de oude, en men verplant ze met een afgaande Maan in *Maert*; niet in den *Herft*, want dan willen ze veel bezwaarlijker bekliven, en niet zoo wel groeyen.

K R A C H T E N .

DE Bladeren en Vruchten der *Duynbezien* zijn *Levin*,
koud en droog van aart. Verftaan den *dorft* *Lemnius de*
der Koortzige lieden; driyven ook uyt alle *Herb. Bist.*
merige en *taye Vochten*.

Van het Zap deezer Vruchten werd een *Verjuys*-ge-
maakt, zeer bequaam ten gebruyk in de Spijzen.

De *Takken*, binnens huys gelegd, dienen de *Aluyn-Cordus*,
zen tot een lekkere kost, zoo dat ze met meeningten
daar na toe komen lopen.

XXXV HOOFDSTUK. SORBENBOOM.

P het *Nederlandsch* dus; ook wel *Verfchey-*
SPREEBEEREN- of *SPREEUWBEZIEN*-
BOOM genoemd: in 't *Latijn* SORBUS: *de namme*
in 't *Hoogduytsch* SPERBER-BAUM, ook
wel SPEYER-, of SPER-BAUM, en
SPIERNA: in 't *Franfch* CORMIER, of
SORBIER; en in 't *Italiaanfch* SORBE, of CORNIOL.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden Vier bij-
vier bijzondere foorten; namentlijk: I. SORBUS DO- *zondere*
MESTICA; dat is, TAMME, of *oprechte* SORBENBOOM. *foorten*.
II. SORBUS SYLVESTRIS, of WILDE SORBENBOOM;
ook geheeten SORBUS TORNINALIS, gehouden een
zeer goed middel te zijn teegens de *Buyk*- en *Rode*
loop. III. SORBUS ALPINA, of BERG-SORBENBOOM,
ook van veelte genoemd ARIA THEOPHRASTI, of
ARIA van THEOPHRASTUS: en IV. SORBUS ACCU-
PARIA of VOGELVANGER'S SORBENBOOM. Al te zamen

F

ver-

verschillen ze zeer veel in gedaante, doch weynig in hare *Queeking* en *Waarneeming*.

De TAMME en WILDE SORBERBOOMEN beminnen uyt eygener aart een gemeene zandige, zoo wel-gemestte als ongemestte grond: een opene, vrye en luchtige plaats; veel Reegen, en ook slechts matige vochtigheid. Bloeyen in de Maand *May*, doch geeven niet voor teegens de *Winter* een volkomen-rijpe *Vrucht*, gemeenelyk ieder jaar: zijn zeer hard van natuur: konnen zeer gemakkelijk *Sneeuw*, *Storm-winden*, en sterke *Vorst* uytstaan.

Zij werden *aangewonnen* op tweederley wijzen. *Eerst*, door hare *Vrucht*, of *Zaad*, 't welk met een afnemende Maan van *October*, *November*, *Februarius* of *Mart* in de aarde, ook wel in Potten, werd gelegd.

Ten anderen, door de konst van *Enten*, 't welk gemeenelyk, en alderbequaamst, geschied in 't midden van *Mart*, op *Haagdoorn*, *Quee*- of *Appelboomen*; ook op meer andere.

De ARIA van THEOPHRASTUS, of BERG-SORBERBOOM, in 't *Latijn* SORBUS ALPINA van GESNERUS; in 't *Hoogduitsch* MELPERBAUM; in 't *Fransch* CORMIER DE MONTAIGNE, en in 't *Italiaansch* METALIO, bemind niet alleen een zandige, maar ook een kleyachtige, of andere, doch wel-gemestte grond: een opene, luchtige plaats, en veel Water. Geeft ieder *Voorjaar* veele witte *Bloemen*, en in den *Herfst* gedere *Vruchten*; die echter zelden, 't zij men deezee Boomen met een wassende, met een volle, of met een afgaande Maan van *Mart*, *April*, of eenige andere Maand heeft gezyd, ten voorschijn komen: het welk mij doet oordeelen, dat ze in deezee Gewesten hare behoortlike rijpheid niet konnen verkrijgen. Eevenwel werden ze noch *aangewonnen* door hare bij of boven de wortel ('t welk men al dikmaal ziet) uytgelopene jonge Loten, ten halven met een Mes ingefleeden (op de wijze als men ontrent de *Angeliers* handeld) en wel met aarde bedekt. Als ze dan *Wortelen* geschoten hebben, moet men ze niet voor 't tweede of derde jaar daar na van de *Oude* afnemen, en met een afgaande Maan des *Voorjaars*, niet in den *Herfst*, verplanten.

Hardheid. De strenge *Winter-koude*, en allerley ongelegeentheeden des tijds konnen ze uytstaan. Behouden niet altijd hare *Bladeren*, maar laten ze ieder jaar in den *Herfst* vallen.

Hout. 't Hout deezee Boomen is hard van aart, zeer bequaam, om goede *Kelen* van te branden; waar toe 't dan ook zeer veel werd gebruykt.

Quaalster-Boom, of Haver-esschen. De SORBUS AUCUPARIA, SORBUS ALPINA SYLVESTRIS, ORNUS, of FRAXINUS SYLVESTRIS in het *Latijn*, werd in 't *Nederlandsch* geheeten QUAALSTER, QUAALSTER, QUAALBOOM, of HAVER-ESSCHEN: in 't *Hoogduitsch* MAHLBAUM: in 't *Fransch* ORGNIER, CORMIER SAUVAGE, FRESNE SAUVAGE, of TORMIGNE.

De Vrucht genoemd Lijster-bezen. De *Vrucht* zelfs noemd men in onze Landen *Lijster-bezen*, om dat ze van de *Lijsters*, *Sneppen*, *Kramers* of *Kramers-vogelen*, en meer andere, geerne gegeten; ook dezelve daar door aangelokt, en zoo gevangen worden.

Waarneeming. Deezee Boomen beminnen allerley slach van grond, die wel omgeworpen, en met oude *Mist* van twee jaren voorzien is. Alderleest echter hebben ze een zandige aarde: een opene, vrye en luchtige plaats; veele of ook matige vochtigheid. Ieder jaar geeven ze, voor de *Winter*, volkomen-rijpe *Vruchten*: verdragen ook strenge *Vorst*, zonder eenige ongelegeentheid.

Aanwinning. Werden *aangewonnen*, zoo wel door haar *Zaad*, of *Vrucht*, als door ingefleedene bij de *Wortel* uyt-wassende jonge Loten; gehandeld op dezelve tijd en wijze, beyde in 't *zagen* en *inwijden*, als hier boven

van de *Berg-Sorberboom* is gezegt. Na de *Wortel-schieting* moet men ze ook op dezelve manier voort op-queeken.

KRACHTEN.

DE *Vruchten* van al de gemelde soorten der *Sorberboomen* zijn koud in den eersten, en droog in den derden graad. Hebben een *versloppende* kracht, doch niet zoo sterk als de *Mispelen*: geeven geen goed voedsel, en werden daarom van niemant ligdelyk gegeten, als van jonge, hitzige lieden, (welkeze, matig gebruykt, weynig schade doen) en de *Vogelen*.

't *Poeder* der gedroogde *Vruchten* met *Wijn* ingenomen, of in *Clystieren* gedaan, sloopt alle *Vloeden*. Het Water, waar in gekookt zijn onrijpe *Sorben*, (welke veel meer als de rijpe te zamen trekken) maakt de *Moe-der* eng, de *Borsten* hard en kleyn. Dezelve, ook de *Bladeren*, gekneuld, gekookt, en dan in dit Water gezeeten, doodt de neer-gelchotene *Mars-darm* weer optrekken.

Indien iemand, van een *dolle Hond* gebeeten geweest, eenige jaren na de geneezing, onder deezee *Boom* zittende, in slaap geraakt, zoo zou dezelve *dolheid* hem weer op nieuws aankomen.

XXXVI HOOFDSTUK. LINDENBOOM.

Eder genoeg bekend, heeft in 't *Nederlandsch* geen anderen naam dan deezee: werd in 't *Latijn* geheeten TILIA, of ook PHILYRA: in 't *Hoogduitsch* LINDENBAUM: in 't *Fransch* TIL, TILLET, TILLEUL: in 't *Italiaansch* CARPINO NERO, en TEGLIA, ook TILIA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee onderscheydene soorten; namelijk, TILIA MAS, of LINDENBOOM MANNETJE; en TILIA FEMINA, of LINDENBOOM WYFJE. Beyde zijn ze van even dezelve *Waarneeming*.

Zij beminnen een gemeene, zoo wel zandige en kleyige, als goede, vrye en wel-gemestte grond. Een slechte, dorre, of ongemestte aarde doet haar treuren, en onder blijven. Daerenboven willen ze een opene, vrye, luchtige, en wel ter Zon geleegene plaats; ook veel Water. Geeven dikmaal volkomen-rijp *Zaad*: konnen sterke *Vorst*, en allerley ongelegeentheeden des tijds uytstaan: werden uyt eygener aart zeer oud, en laten ieder jaar teegens de *Winter* hare *Bladeren* vallen.

De TILIA FEMINA, of LINDENBOOM WYFJE, is Linden-uyt eygener natuur zeer vruchtbaar. Bloeyd gemeenelyk ieder jaar, in 't midden van *May*, en geeft in de Maand *September* volkomen-rijpe *Vruchten*, hangende aan twee, drie, vier of vijf lange Stelkens, na dat de *Boom* oud, sterk of dik is. Haar *maakzel* is rond, en zijn gevuld met kleyn zwartachtig *Zaad*. Als ze rijp zijn, harften ze van malkander, en laten 't gedagte *Zaad* vallen.

De TILIA MAS, of LINDENBOOM MANNETJE, Linden-menen veele onvruchtbaar te zijn, vermits hij niet ieder Zomer *Vruchten* voortbrengd, gelijk het *Wyfje*. Eevenwel bloeyd hij om 't zelve, zeevende, dikmaal om 't agtefte jaar in 't laatste van *May* eens, en men vind'er volmaakte rijpe *Vruchten* aan; rond, plat, en veele bij malkander; *Druyfs*-wijs aan kleyne *Stelkens* hangende.

Beyde werden ze op geen andere wijze, als door *Aanwinning*, haar *Zaad*, *aangewonnen*; 't welk in de Maand van *Mart*, of ook wel in *October*, *November*, *Februarius*,

rius, in een goede gemefte, wel-bereyde aarde hol en luchtig gezeit, ftraks na 't laatste *Quartier* der Maan, overvloedig opkomt, en wel aangroeyd.

In oude tijden deez Boom gebruykt in plaats van Papier. *Martian. Capella. lib. 2. Joh. Xiphi. lin. in Demetrias. Curt. Symph. l. 20. c. 19.*

Voorrijds, doe men noch geen kennis had van 't maaken en gebruyk des *Papiers*, 't welk, volgens 't verhaal van *VARRO*, eerst in de tijd van de *Groote ALEXANDER*, Koning der *Macedoniërs*, als hij in *Ægypten* had gebouwd de Stad, na hem genoemd *ALEXANDRIA*, is uitgevonden en bekend geworden, hebben de Oude al hare *Wetten* en *Ordonnantien* doen vervatten in de *Bast* en 't *Hout* van dezen Boom; niet alleen op daar van gemaakte *Berden*, of *Tafelen*, maar ook in daar van toegestelde *Boeken*, welke aan beyde zijden konden beschreeven werden. De *Tafelen* wierden in 't midden der Markt openlijk opgehangen, op dat ze elk zien en lezen mocht; volgens de berigten van *JOHANNES CHACUS*, *MARTIANUS CAPELLA*, *HERODIANUS* en *CURTUS SYMPHORIANS*. Dergelijks wierden daar in aangetekend de Namen der gene, welke een 't-zamen-zweering hadden gemaakt, om iets uyt te voeren tot verderf of nadeel des Lands.

In *Phil. ra. of in Plano* gebruykt, of geschreeven, waar dit woord van daan komt.

Dit Schrift werd van haar genoemd in *TILIA*, of *PHILYRA*; waar van de Regts-geleerde *ULPIANUS* gewag maakt. Ook is dit woord *Philyra*, of *Plano*, noch heedenstags zeer gebruykelyk. Dus zegt men *Tafel*, *Placcaat*, *Lijst*, enz., allen op de ene zijde van een geheel Blad Papier gedrukt, in *Philyra* of in *Plano*, dat is, effen, glad, ongevouwen, gedrukt te zijn: oorspronklik daar van daan, om dat de *Bast* en 't *Hout* dezes Booms zeer effen, slecht, zonder enige *Knootten* is, gansch bequaam om daar in op of te schrijven, gelijk oud-tijds geschiedde: daarenboven tot dit werk zeer dienstig; wijl deeze Stof, als ze maar droog gehouden word, vele honderd jaren goed en onverdorven kan blijven: waar van ik zelfs een oog-getuyge ben, als die hier van een *Boek* heb gezien, meer dan duyzend jaren oud.

Boek, meer als duyzend jaren oud.

Eene zulker *Boeken* werd ook in 't Jaar 1662, binnen *Brussel*, door de Graaf van *Saint Amour*, *Gouverneur van Arras*, voor de *Keyzer* gekogt, en daar voor betaald agtduyzend en enige guldens. 't Was gekomen uyt de *Bibliotheek* van de *Kardinaal JULIUS MAZARYN*, dien grooten Staats-dienaar der *Franfche Kroon*; en bevattende het tot noch toe noyt in 't licht gekomene Werk van *MARCUS CICERO* de *Ordinanda Republica*, en, *De inveniendis Oratorum exordiis*.

't Werd nu, als een dierbare Schat, binnen *Weenen* bewaard.

't Ligte *Hout* dezes Booms heeft men ook doen dienen tot andere gebruyken. De oude *Geschied-schrijvers* getuygen, dat de *Griekfche Poët CINESIA* zoo mager en dun van Lichaam was, dat hij 't zelve met *Berden* van *Lindenboomen* omkleeden, en dus, wegens de zwakhed, ondersteunen moeft.

De Poët *Cinesia. Aristophanes.*

Hier tegens gebruykte *PHILETAS*, een ander *Poët*, groote Ringen van Lood aan zijne voeten, om, ter oorzaak van zijne magerheid en ligtheid, door de wind niet wech genomen of om verre gefmeten te werden.

De Poët *Philetas.*

De *Keyzer ANTONIUS PIUS*, volgens 't berigt van *CAPITOLINUS*, wegens de lengte zijns Lichaams krom of gebogen gaande, wierd om de *Borst* en *Rugge* in dunne *Berden* van *Lindenboomen* omvangen, of gereegen, gelijk de *Vrouwspersoonen* met *Roklijven*, om dies te beter regt op te kunnen gaan.

Keyzer *Antonius Pius.*

K R A C H T E N .

Plin. lib. 24. cap. 8.

DE *Bladeren* en *Bast* der *Lindeboomen* zijn warm en te zamen-trekkende van aart. *Gekeusd*, en op *Wonden* gelegd, geneezen ze dezelve. Met een weynig *Azijn* gestoten, verdrijven ze allerlei *Kran-waige* en *Rindghed*.

Met het *Zap*, het welk uyt de ingefneede *Bast* *Gefur.* vlocyd, 't Hoofd nat gemaakt, verliandert de uyt-valling des *Hays*; en doet 't uytgevallene weer aan *Hijf. Plant. fol. 204.* groeyen. De *Byen* kunnen de *Bloemen* dezes Booms, welke warm en droog van aart zijn, geenzijs verdragen: derhalven moeten in de *Bloey-tijd* de *By-korven* verre van daar gezet werden.

't *Water*, uyt dezes *Bloemen* gedistilleert, als matig-warm en droog, is zeer goed ten gebruyk in de *Val-lende ziekte*, *Hoofd-zwakheeden*, *Hert-klopping*, pijn in de *Moeder*, en 't *Gravvel*, anderhalf once daar van ingedronken. Daarenboven dienstig, om de *Vron-Lon. lib. 2. cap. 41.* wen, in arbeyd zittende, tot een haastige verlossing te helpen. 't *Zuyverd* de *Oogen*; versterkt 't *Gezigt* der oude lieden, en geneest de *verbrandheid*, inzonderheid als'er *Quec-korlen* in gelegen hebben. Verdrijft daarenboven de *Leedenpijn*.

De taye en slijmerige vochtigheid der inwendige *Trag. lib. 3.* *Bast* geweykt in *Rozen-water*, is zeer goed voor de *cap. 74.* *eng-vorstigheid*.

De gebrandte en uytgedoofde *Kolen* van dit *Hout* *Hout-kolen.* werden gebruykt tot de *Insbruyd-making*. De zelve, noch gloeyend, in *Edik* uytgelescht, en met *Kreeften-oogen* ingenomen, is een zeer dienstig middel tegens 't *bloed-spinnen*: jaagd ook 't *gekletterde bloed* uyt 't Lichaam, even zo wel, als 't gedistilleerde *water der Bloemen*.

De *Vruchten*, of de *Knoppien*, gedroogd, gestoten, en met roode *Wijn* ingenomen, geneezen de *Bloed-gang*. Dezelve met een weynig *Edik* gepulverizert, en in de *Neus* gedaan, stild 't *bloeden* uyt dezelve op een zonderlinge wijs: doch noch beter werd dit ver-rigt, als men zes, zeven of agt dezer *Knoppien* in de *Neusgaten* steekt, volgens 't getuygenis van *CAME-rarius.* *Camer. lib. 1. cap. 47.*

De *Vruchten* der *Lindeboomen* in *Water* gekookt, *Dod lib. 29. cap. 16.* werden van sommige gebruykt, om daar mee schoon-geel te werven. De *Bladeren* zijn goed tot voedsel voor vederley *Dieren*.

XXXVII HOOFDSTUK.

I P E N B O O M .

Eest in 't *Neederlandsch* niet alleen de *Verscheyde* *namen* *zen* naam, maar werd ook wel *IPER-* of *OLMBOOM* geheeten: in 't *Latijn* *ULMUS*: in 't *Hoogduytsch* *RUST-*, *RUSTER*, *IPFEN* en *ULMEN-BAUM*: in 't *Franfch* *ORME*; en in 't *Italiaansch* *OLMO*.

Hier van zijn mij in haren aart kundig geworden *Drieder-* *ley soorten*. drie verscheydene Soorten; namentlijk: I. *ULMUS MAJOR LATIFOLIA*, of GROOTE, BREED-BLADERIGE *IPENBOOM*. II. *ULMUS LATIFOLIA MEDIA*, of MIDDELMATIGE SOORT VAN *OLMBOOM* MET BREEDE *BLADEREN*; en III. *ULMUS MINOR*, of KLEYN *IPENBOOM*. Alle zijnze van dezelve *Bow-wing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen van naturen een gemeene, steenige, kleyge, of andere diergelijke, doch meest al te zamen alderleest een vochtige, wel-gemefte aarde. Alder-quaalkst kunnen ze verdragen een drooge, zandige grond. Voorts willen ze een opene, vrye, en luchtige, liever als een donkere of schaduwachtige plaats; en veel *Reegen*. Felle *Vorst*, en andere ongelegenheeden des *Winters* kunnen ze zeer wel uytstaan. Als ze groot en oud zijn geworden, geeven ze gemeenelek ieder *Zomer* volkomen rijk *Zaad*, 't welk men van de eene Soort ziet aan de onderste zijde in 't midden des *Blads* bestoten, sittende in een dun *blaasje*, of *huyse*. 't Is plat van maakzel, en bijna geheel rond: 't groeyd van zels, door een ongemeene drift der *Natuur*, zonder *Bloeyzel*, in 't begin van het *Voortjaar* daar aan; *F 2* *Doch*

Zaad zom-
men de Bloe-
men.

doch de twee andere Soorten krijgen in 't laatste van de Maand Maert aan hare korte en teedere Takjens zeeven, agt, of noch meer, kleyne bleek-groene Bloemjens, in een ronde, platachtige Knap t'zaam-gevoegd. Hebben in 't midden eenige tamelijk-lange, opstaande, witte draadjens, boven voorzien met donker-roode langwerpige knopjens. Als ze veele dagen open gestaan hebben, vergaan ze cyndelijk in haar zelve, nalatende verscheide na bij malkander hangende ronde Zaadblaasjens, de voorgedachte gelijkvormig.

Zaad met Bloemen.

Aanwinning.

Hoe zulks door haar Zaad geschied.

Waarneemt de jonge Boomtjens, en derzelver verplanting.

Andere wijze van aanwinnig.

En waar roeden bequaam.

Wederom een andere aanwinningswijze.

Gal. lib. simp. Med. 3. Egest. lib. 3. fol. 407. Diast. lib. 1. cap. 112.

Plin. lib. 24. cap. 3.

Lustan. lib. 1. marra. 111. Cafalyn. Plaut. lib.

Door dit Zaad worden al de genoemde soorten van Boomen zeer bequaamelijk aangewonnen, op de volgende wijze.

Neem een Akker, of stuk Land, zoo groot als gij wilt: werp het wel te deegen om, en mest het op nieuws: zay'er dan 't Zaad luchtig en hol op, met een waffende of afgaande Maan van September, October, of Maert, tusschen 't eerste Quartier en volle Maan, of 't laatste Quartier. Bedek het dan genoeg met aarde, evenwel zulker wijze, dat het niet meer als een vinger-breed diep daar onder kome te leggen.

De jonge Boomtjens, welke uyt dit Zaad opkomen, moet men, indien men wil dat ze haastig en regt op zullen wassen, snoeyen, en ieder jaar, tusschen 't eerste Quartier en de volle Maan in de maand Februarij, haar beneemen al hare zijdestakjens. Ook moet men ze ten minsten vijf of zes jaren op dezelve plaats onverroerd laten staan; en dan zal men'er zeer schoone Boomen van krijgen. Zoo dikmaal men dezelve wil verplanten, moet zulks telkens geschieden teegens de volle Maan, vermits ze dan beeter beklijven, aangroeyen, en vaster Hout zetten: doch men moet ook de Toppen, en de dikste langste Wortelen voor een weynig afsnijden: maar als dikker Boomen verplant worden, moet menze noodwendig boven gantfchelijk kappen, en met een afgaande Maan verzetten.

Men kan haar ook aanwinnen door hare bij de Wortel uytlopende jonge Scheuten: doch weynig werd dezelve manier in 't werk gesteld, wijl'er zeer zelden goede Boomen van worden opgequeekt; ten ware dan met groote aangewende moeyte.

Evenwel zijn deeze, boven de andere, bequaam, om'er kleyne en dichte Hagen van te maken, tot een aangename verlustiging voor 't gezicht: men kan ze zeer net, en ook dikmaal, scheeren, met een afgaande Maan, om niet weer zoo sterk te konnen uyt-schieten.

Maar dan noch kan men deeze Boomen even boven de grond afschappen: waar op ze bij de Wortel weer uytloopen. Deeze jonge Scheuten, met een Mes, gelijk men de Angeliere doet, ingefneeden vatten ligtelijk Wortelen; en konnen ook deezer wijze aangewonnen werden.

K R A C H T E N .

DE Bladeren deezer Boomen zijn verdrogende, te samen-trekkende, en dikmakende van aart. Gestoten, geneezen ze de wonden. Met Edik vermengd, verdrijven ze allerley Schurftigheyt en Aftaarscheyd. In Water gezoden, en daar mee gestoofd, of daar in gebaad, zijne zeer dienstig tot een spoedige geneezing der geborsene of gebrokene armen en beenen. Een once zwaarte van de gedroogde Bast deezer Booms met Wijn ingenomen, jaagt uyt de koude, slimerige en waterzuchtige vochtigheden. De Bast van de Wortel in Wijn gezoden, en op de verbrandheyt gelegd, geneest dezelve: doed ook geen lidteeken overblijven.

Doeken, of Banden, natgemaakt in de raye vochtigheid, welke men in de Blaasjens vind, en bequaamelijk gebonden op de gescheurdheyt of breuk der jonge kinderen, geneest dezelve. Deeze kracht heeft ook de roode Wijn, waar in de geheele Blaasjens zijn ge-

kookt. Eeven deeze vochtigheid maakt een zuiver Vel, en verdrijft de sproeten, vlekken en andere misstanden in de huid des aangezichts.

De Bladeren, in den Herff geplukt, gedroogd, Bladerenz en met wat Draf vermengd, maken de Varkens vet.

't Zap, of de vochtigheid, welke vloeeyt uyt 't Pit of Marg deezer Booms, als hij, noch groen, werd doorgehouden, doed 't Hoofd-hayr groeyen, en verhiert de uytvaling van 't zelve.

XXXVIII HOOFDSTUK.

MACERBOOM. der OUDEN.

Roeyd van naturen tot een hooge en sterke Boom; niet in deeze Gewesten, maar in verscheydene Oorden van Oost-Indië, als, in Cochijn, Malacca, Malabar, en meer andere Eylanden.

Voerd in 't Neederlandsch de hier boven gestelde Naam; maar werd in 't Latijn geheeten MACER ARBOR ANTIQUORUM, vernits de Oude Grieken, als Dioscorides, en Galenus, daar van gewag hebben gemaakt. Van Plinius werd hij genoemd MACIS; en MACIS van Avicenna: van andere ARBOR SACCTA, of ARBOR DYSENTERIE: van de Indianen MACRE, MACRYRE, of ook ARBOR DE SANCTO THOME, en van de Italianen MACERO.

Deeze Boomen krijgen sterke, dikke en veelvuldige Wortelen, de aarde zeer doorlopende: hebben een dikke, oneffene, harde Bast, inwendig wit, van buyten afchgrauw: als ze noch varfch zijn, gevuld met een melkachtig Zap, doch dat daar na geelachtig werd. Zijn zeer te samen-trekkende van aart. In de mond geknauwd, bijten ze een weynig op de tong.

Uyt deeze Wortelen komt mer'er tijd een dikke, effene Stam voort, omvangen van een uyt den grijzen roodachtige Bast: heeft na boven toe veele Takken, met een witschachtig Zap van binnen, gelijk de Maer-bezenboom, uyt welke de Bladeren, nu uyt de cene, dan uyt de andere zijde der zelve, boven malkander, ook wel twee teegens over den anderen, voortkomen, en zoo wel regt opstaande, als een weynig neerwaarts hangende, aangroeyen. Zijn vijf, zes, ook wel zeeven vingeren-brede lang, achter twee vingeren, wat meer of min, breed; en allensken smaller toelopende, tot dat ze voor in een spits punt eyndigen. Zomtijds zijne verciert met teeder-ingefneede, of rondachtig-getandde randen. Ruften op korte steeltjens: aan de bovenste, of na de Zon gekeerde zijde, donker groen, en een weynig blinkende; aan de andere veel bleeker: in 't midden hebben ze een regt-doorlopende groote Ader, of Rugge, waar uyt ter zijden veele kleyne voortfchieten: in 't aanraken vind men ze een weynig hard, of rauw van aart.

De Macerboom geeft van naturen geen Bloemen, gelijk andere Boomen; maar, op de wijze der Ipen of Otmen, in 't midden van zommige Bladeren een blaasje, die van de gedachte Ipenboom niet ongelijk, doch wel zoo breed, en wat platter, zoo rond en groot als een Brabandsche sluyver; bestaande uyt twee witte, dunne en teedere te zaam-gevoegde Vellerjens, tusschen welke in een kleyen Blaasje een dun en plat Zaad bestooten legt: heeft de gedaante van een Hert, de grootte van een Duyt: als 't rijp is, ziet men 't geelverwig: is van een zeer lieflijke en gantfch aangename smaak; daar in te boven gaande de Karlen der Abrikosen, en de Amandelen. Wanneer dit Zaad zijne volkomenheid heeft verkreegen, valt het van zels ligtelijk op de aarde neer, slaat weer op, en vermeerderd dus zich zelve, zonder eenige menschelijke hulp.

De

Macer. Erbor. Antiquiorum.

Bladeren,
daar de
Zaad-
blaasjens
aan zitten.

De *Bladeren*, daar dit *Zaad* aan waft, ftaan hier en ginfch over de geheele *Boom* verfpred, ook met de andere in een even gelijke orde; evenwel niet zoo lang, maar wat korter, meerder gefronfd; aan de *Steel*, daerze op rufren, aldermafneft; van daar na voren toe hoe langer hoe breeder, en voor aan eyndigende in een ganfch ftopp, of ontrent geheel rond punt. De verve is bleek-rood, vercierd met vele vezelge draad-*zens*, of regt-uytlopende *Aderrijens*.

Hoe men
van 't Zaad
hier
Boomtjens
kan beko-
men, doch
die men de
winter
over niet
kan behou-
den.

Als men in deze Landen 't gemelde *Zaad* heeft be-
komen, 't welk echter zelden geschiedt, moet men 't
met een waffende Maan van *April* of *Mey* leggen en
Pot met zandige Aarde, waar toe een weynig een-jari-
ge *Hoenderd* en twee-jarige *Paedermsif* gedaan werd,
niet boven een, of anderhalve Stroom-breedte diep, hol
en luchtig, op een warme plaats gesteld, en voor alle
koude, boven met glazen bedekt. Dus gequeekt zal 't
wel te voorleijlen komen; doch vermits deezze *Gewas-*
se de haar ongewoone koude onzer Gewesten niet ver-
dragen kunnen, zoo vergaen ze weer in den *Herff*,
en men kan haar noyt de *Winter* doen over leven, al
werden ze op 't warmte gezet, en op 't zorgvuldigste
waarschonem.

K R A C H T E N.

Christoph.
à Costa
loc. *supr.*
cit.

DEeze krachtige en zeer *Medicinale Boom* heeft de *verwonderlijke* eigenschap, dat hy alle andere ontrent hem groeyende Gewassen, doet *sterven*. Derhalven ziet men ze ook in de Landen harer Geboorte gemeenelyk eenzaam en van alle andere afgescheyden staan.

Avicenna,
 cap. 694.
Oribas. lib.
coll. 11.
Galen. lib.
Med. Simp.
 7.
Ægin. l. 7.
 6. 3.
Ætius l. 1.
Serm. 1.
Serapio lib.
Simp. p. 2.
 6. 2.

De Schors van deeze Boom, of van de Wortel, van
AVICENNA beschreeven onder de naam van *Talisar*,
 is dik, knobbelig, en geelachtig van verve, doch ge-
 droogd, trekt ze na den rooden: matig warm, fubyly
 van deelen, te zamen-trekkende, droog in den derden
 Graad. In de mond geknauwd, valt ze zeer scharp
 bijtende op de tong. Geeft echter een aangename,
 welriekende kruidge geur van zich. Hier van een
 weynig met witte Wijn ingenomen, doet terstond op-
 houden 't *Braken*, en 't *Bloedspuwen*: stopt de *Bysk-*
loos; ook de *Bloedgang*, of *Roadeloop*: versterkt 't
Hert, en al de inwendige deelen: Is ook goed teegens
 't verderf der *Darmen*.

Avert. lib.
Simp. c. 42.

De *Vrucht*, 's morgens nuchteren gegeten, drijft de *Wormen* uit 's menschen Ligchaam. Is zeer goed teegens 't *Graveel*: neemt 't *Colijk* wech, en verhindert dien geheelen dag de *dronkenschap*.

XXXIX HOOFDSTUK.
ELZENBOOM.

Verſchey-
de pamen.

BY elk genoeg bekend, werd op't *Nederlandsch* met geen anderen Naam als deezen genoemd: maar in 't *Latijn* geheeten *ALNUS*: in het *Hoogduysch* *ERLEN* en *ELLERNBAUM*: in het *Fransch* *AULNE*: en in het *Itaaliaansch* *ALNO*, of *AUNO*.

Tweeder-
ley foor-
ten.
Zwarte El-
zenboom.

Hier van zijn mij in haren aart kundig geworden
twee bijzondere soorten: namentlijk:

Witte El-
zenboom.

ALNUS NIGRA, of ZWARTE ELZENBOOM, van zommige ook genoemd FRANGULA, alhoewel 't eeygentlijk, wijl hij de rechte niet is, van welke in 't volgende *Hoofdstuk* gesproken zal worden. En dan ALNUS ALBA, of WITTE ELZENBOOM, wiens *Bast* veel bleeker is, als die van de *zwarte*: ook zijn de *Bladeren* een weynig kleynér: boven niet blinkend, onder witachtig van verve. Doch in deeze Nederlanden niet zoo wel te vinden, als in *Duitschland*.

Waarneming.

Zij beminnen een gemeene, varfch-omgeworpene,

flechte, en ook wel een goede, luchtige, gemestte, doch vochtige, of geheel waterige grond: ja, al quamen zelfs in 't Water te staan, 't zou haar niet tot nadeel zijn, maar integendeel haar dies te meer doen groeyen. Ondertusschen willen ze, op een droeger plaats gezet, ook wel wassien, indien maar hare *Wortelen* tot aan 't Water kunnen raken: een opene, luchtige en vrye plaats, en veel Reegen.

Ieder jaar, met den aanvang van April, geeven ze Bloemisten, in Kattejaar's beflorren; en tegens de Winter volkomen rijp Zaid, 't welk kleyn, en bruynrood van verve is. Indien 't niet bij tijds werd verzameld, zou valt het op de aarde neer, en komt van zelfs op: doch veel beter is 't, dat men 't in Maert of October, met een wassende of afgaende Maan, in een zeer vochtige, veenige of moeralfle grond zayd, doch niet al te dik: dan komt het in 't volgende, of 't tweede jaar, te voorfchijn, en al de daar van komende jonge Boomtjens groeyen dies te better aan.

' Alse een, twee of drie jaren oud zijn , moet men
 ze *opneemen*, en met een waffende of afgaande Maan in
 Maert *verplanten*; haar gaafchen niet van haar Houtbe-
 neemen , of *fusceen* ; maar man mag wel een weynig
 van de uiterle punten der *berkefte 17 orielen* afflijden.
 Hier op staat wel letten : want indien iemand *deze*
Boomen *wol fusceen* , gelijk men gewoon is de an-
 dere te doen , zou zoudene al te zamen verderven ,
 noyt te deegen opschieten , maar altijd laag en krau-
 welg blijven .

Verplant-
 tieg.
 Mogen
 niet ge-
 fuscey
 worden.

Verplant-
ting.

Mogen
niet ge-
finocyd
worden.

K R A C H T E N.

DE *Bladeren* deezzer *Boomen* zijn middelmatig, tusschen koud en warm, te zamen-trekkende en verdrogende van aart, volgens 't begerit van *Galenus*. Noch *groen* zijnde, werden ze zeer dienstig geoordeeld tot de geneezing van *heete Gezwellen*, en *afzwelende verbittingen*; ook van *verouderde wonden*, dikmaal daar op gelegd. Gedaan onder de voeten der geene, welke door lang te kam *vermoedyd* zijn, zoo werden ze daar door verfrist. Als men deezze *Bladeren*, terwijl ze 's morgens noch nat van den dauw zijn, afplukt, en in een kamer legt, doden of verjagen ze de *Vloer*.

Gal. liij. Simp. 8. Curt. Simp. lib. 6. cap. 10. Lonic. lib. 6. cap. 10.

De *Bast*, verdrogende en te zamen-trekkende van *Theop. lib.*
aart, heeft dezelve kracht van de *Bladeren*. Werd *3. cap. 14.*
ook gebruykt om Leér, Lakenen en Hoeden zwart
te maken: dergelijks tot Schrijf-inkt, in plaats van
Galnoten.

De *vochtigheid*, daar uyt vloeijende, akze gewond word, maakt een *schoone, gladdé hyd*, wanneer men ze over dezelve strijkt. De *mond* daar mee gespoeld, geneest de *Zweeringen* in dezelve. Een tijd lang gedronken, breekt de *Steen*, volgens 't getuygenis van MATTHIOLUS.

Theoph. lib.
3. cap. 14.

Matthiola

't Hout vergaat zeer haast boven de aarde, maar in vochtige plaatsen blijft het onder dezelve onvergankelijk, en werd eyndelijk Steen-hard, zoo dat men'er bequamenlijk huysen op mag bouwen.

Vitruvius.
Ruell. tab. xi.
cap. 50.

Vitruius.
Ruell. lib. 2.
cap. 50.

XL HOOFDSTUK.
P Y L H O U T.

Dit aardig Boomschicht Gewas werd in *Nederlandsch* niet alleen met deze naam beteekend: maar ook genoemd *Sporenhout*, en *Hondsboom*: in't *Latijn* *FRANGULA*, of ook wel *ALNUS NIGRA* *BACCIFERA*, of *ZWARTE ELZENBOOM*, met *Vruchten als Bessen*; om dat de Bladeren die van *Elzen* niet ongelijk schijnen te zijn, doch veel donkerder van verve . ook niet zoo rond.

noch aan de kanten rondom gefchaard: in het *Hoogduytsch* LEUSBAUM, ook wel FAULBAUM; in het *Fransch* AULNE NOIR; en in het *Italaansch* AINO NERO.

Deeze *Boomen* beminnen uyt cygener aart een gemeene zandige, liever vochtige, als een andere drooge of kleyige grond: een opene, luchtige en vrye zoo wel als een donkere of fchaduwachtige plaats, en veel Water.

Ieder jaar *bloeyen* ze, in 't laatste van *Maert*, of begin van *April*: geeven in den *Herff* volkomene rijpe *Fruchten*: verdragen gerne sterke *Vorst*, en andere ongelegenheeden der *Winter*.

Op twee verscheyde wijzen werden ze *aangewonnen*, waar ontrent men op de volgende manier moet te werk gaan.

Eerst, door haar *Zaad*, 't welk niet dieper, als ter breedte van een vinger, werd gezayd, een weynig na de volle Maan van *Februarius* of *Maert*, in een goede, bolle, luchtige, doch vochtige grond, op een donkere plaats. De hier uyt voortgekome *Boompjes* moet men niet reppen, voor dat ze in 't vierde jaar hebben stil gestaan; wegens haar noch al te teeder Hout: Dan mag men ze opcemen, en verzetten.

Ten anderen door de jonge *Looten*, welke bij of boven de *Wortel* uytlichtien. Deeze werden met een Mes ten halven van 't hout ingefneeden, gelijk men de *Angeliers* doet: als ze daar na *Wortelen* hebben gevat, werden ze in 't tweede jaar van de *ende* afgenomen, en met een volle Maan van *Maert* op een andere plaats gezet; ook rijkelijk met *Reegen-water* begoten, op dat ze dies te beeter mochten bekliven.

Deeze *Boom* is verciert met twee verscheide *Blaffen*: de middelste, of liever onderste, die naast aan 't hout zit, is geel; en geeft van zich een aangename Saffraan-*verve*, niet onvermakelijk te zien.

De *Wortelen* werden van de wilde Varkens en Beeren zeer binnind; derhalven van haar ook zeer gezocht. Om dezelve te bekomen, wroeten ze groote en diepe kuylten rondom den *Boom*: maar ook hier door verranden ze haar zelven; zoo dat ze dikmaal van de Jagers gevangen werden.

K R A C H T E N .

Matthi-
lin.

DE buytenste *Blaf* dezes *Booms* is te zamen-
trekkende; daar tegens de inwendige gedeg-
verwde openende van aart, volgens 't bengt van
MATTHIOLUS.

Dodon. lib.
17. cap. 15.
Camer. lib.
1. cap. 72.
Matthiol.
lib. 4. cap.
168.

Werd derhalven alleen inwendig gebruykt, inzonder-
derheid tot grove Lighamen, of die zwaren arbeyd
gewoon zijn. De zelve binneste *Blaf*, noch groen,
in Water geweykt, en daar van gedronken, drijft uyt
alle *stijmerige* en *galachtige vochtigheden*: doed ook
braken. Doch in 't Voorjaar op een fchaduwachtige
plaats gedroogd, werkt veel zachter. Met gemeen
Boekens-kruyd, Roomfche Alffem, Agrimonie, Cus-
cuta, Hop, Candel, wortelen van Pieterfely, van Ven-
kel, en Endivie gekookt: daar van vijfonzen (na dat
het drie dagen gemaakt is geweest, en men eerst een
Purgatie gebruykt, ook wel een Ader doen openen
heeft) ingedronken, is zeer goed voor de *Geluw* en
Waterzucht: want het *zuverd* zonder enige ongelee-
genheeyd, reynigt en verterkt de *Lever*; maakt goe-
de *eten-lust*, en neemt wech alle inwendige *veestop-*
ping. Daerenboven, met Endivie, Ofsse-tong, Weeg-
brece, Zuring en Venkel-wortelen gezoden, en zom-
tijds daar van gedronken, is goed tegens de *derde-daag-*
fche Koorts.

Tellera-
mont. lib. 3.
cap. 78.

Met Harts-tong, Tamariscus, bast van Cappere-
wortelen, Epithymo, en Pieterfely-wortelen gezoden,
is zeer nodig voor de *Milt-zuchtige*: want het verterkt
de *Milt*: en of 't schoon geen opening maakte, zoo
veroorzaakt het evenwel een grage *Alusg*.

XLI. HOOFDSTUK.

PAPENHOUT.

Erd, mijns weetens, met geen andere *Verfchey-*
als deeze naam in 't *Neederlandfch* ge-
noemd: in 't *Latiyn* EUONYMUS; in het
Hoogduytsch SPINDELBAUM, of
HAHNHODLEIN; in het *Fransch* FU-
SAIN, of BONNET DE PRESTRE; en
in het *Italaansch* FUSARIA, SILIO, of FUSARO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden Drie
drie verscheyde soorten, te zamen mijne zorgde onder-
worpen geweest, namentlijk:

I. EUONYMUS THEOPHRASTI, of 't PAPENHOUT, *verfchey-*
van THEOPHRASTUS beschreven. II. EUONYMUS *dene soor-*
LATIFOLIUS of PAPENHOUT MET BREEDDE BLADE-
REN. II. EUONYMUS SERRATO FOLIO; of PAPEN-
HOUT MET GEZAAGDE of GEIANDDE BLADEREN. Al-
le zijn ze van eenen dezelve *Borwing* en *Waarne-*
ming.

Zij beminnen een Zandige, gemeene, ongemestte; Waar-
ook een kleyige, of ftecnige, en welgemestte aarde: *ming-*
zoo lief een donkere, fchaduwachtige als een opene,
vrye, lichte plaats; en tamelijk veel Water: konnen
evenwel ook droogte verdragen: desgelijks *Sneeuw*,
Rijp, sterke *Vorst*, en andere ongelegenheeden van
de *Winter*.

Als ze tot haren bequamen ouderdom zijn gekomen, *bloemen*.
bloeyen ze gemeendijk ieder Voorjaar in *April*; en gee-
ven meest den tijd volmaakt rijp *Zaad*; 't welk be-
stont in vier *huysjes*, zeer aardig aan malkander
gevoegd; en zeer geestig vertonende een *Kap*, of *vier-*
hoekige Bonnet, *Hoed*, of *Muts* der *Priesteren*. Waar-
om ook deeze *Boomen* in 't *Fransch* dragen de naam
van *Bonnet de Prestre*, en in 't *Neederlandfch* dien van
Papenhout en *Papenhoed*. Deeze *huysjes* vertonen zich
in 't eerst groen, daar na, rijp geworden, zijne van
een fchoone bleekroode-, of Oranje-verve, waarbij
wel beziens waardig.

Men kan haar *aanwinnen* op twee bijzondere wijzen, *Aanwin-*
te weeten: *ning*.

Eerst door haar *Zaad*, 't welk met een afgaende *Door haar*
Maan in *Maert* niet diep gezayd, en bij droogte zom-
tijds eens begoten moet worden, om dies te eerder te
voorfchijn te mogen komen. *Zaad*.

Ten anderen door de jonge *Looten*, welke bij de wor-
tel, of boven de aarde, uytlichtien. Deeze moet
men, op de wijze der *Angeliers*, met een Mes voor-
zichtich *infaijden*, en met aarde overdeken: dan vatten
ze *Wortelen*, en waffen fchielijk voort: krijgen ook
wel *Wortelen* zonder *infaijdang*; inzonderheid als men
ze een jaar twee of drie aan de *ende* laat blijven. Zulk
een *voortteeling* werd in onze Gewesten veel bequamer
geacht, als door *Zaad*. *En door*
haar jonge
Looten.

K R A C H T E N .

DE *Bladeren* dezer *Boomen* verftrekken de Scha-
pen tot een gezond voedsel, volgens 't berigt
van CLUSIUS: en ook ik zelfs heb dit, door *Symph.*
ervarendheeyd, bevonden waarachtig te zijn; onange-
zien THEOPHRASTUS, CURTIUS, CAMERARIUS, en
andere het tegendeel gevoelen. *Cap. 10.*

Vier der *Fruchten* dezes *Booms* ingenomen, doen *Theophrast.*
van onder en boven *Purgeeren*; maar doden de Schapen, *lib. 3. cap.*
volgens 't getuygens van THEOPHRASTUS. Dezel-
ve in Loog gekookt, en 't Hoofd daar mee gewaf-
schen, maken fchoon geel *Haar*; doen de *Luyzen*
sterven, en reynigen 't Hoofd van alle onzuiverheyd.
In Wijn, met Varkens-reuzel, gezoden; dan door
een Zift gerveeven, en tot een Zalfje gemaakt, heeft
even dezelve uytwerking. De *Vellerijens*, welke om
't *Zaad* zitten, verveuren geel. Van 't *Hout* wer-
deq

den voortreffelijke Speknaalden, en meer andere dingen gemaakt.

XLII HOOFDSTUK. BEUKENBOOM.

Verfchey-
de namen.

Et dien naam in 't *Neederlandsch* bekend, werd in het *Latijn* geheeten *FAGUS*; in het *Hoogduytsch* *BUCHBAUM*, *BUCH*: in 't *Fransch* *FEINE*, *FAN*, *FOUTEAU*, of *HESTRE*; en in 't *Italiaansch* *FAGGIO*.

Waarne-
ming.

Deeze *Boomen* beminnen uyt eygeren aart meer een zandige, vochtige, ongemestte en slechte, dan een goede, steenachtige, kleyige, of andere welgemestte aarde; een opene, luchtige, vrye, wel ter Zon gelegene plaats, en veel Reegen.

Bladeren.
Bloemen.
Vruchten.

Brengen in 't Voorjaar, ontrent 't laatste van *April* en begin van *May*, hare *Bladeren*, en t'eener tijd hare *Bloemen* voort; ook in den *Herfst* volkomene, rijpe *Vruchten*, aangenaam van smaak; en een voedzame spijs, zoo wel voor wilde als tamme *Varkens*; delgelyks voor *Herten* en niet andere *Gedierten*. Konnen zeer wel vordragen sterke *Vorst*, en alle andere ongelegenheeden des gantfchen *Winters*.

Beuken
van de Oude,
en noch
heden toe
spijze ge-
bruikt.

Deeze *Boomen* werden in onze Gewesten door geen ander middel, als alleen door hare *Vruchten* aangewonnen: welke noch heeden daags van veel arme lieden, ten onderhoud haars Ligchaams, werden gebruykt als een aangename, walsmakende spijs; gelijk in overoude tijden geschiedde van onze Voorouders, eer men van de Koornzaying en 't Broodbakken (naderhand in gebruyk gekomen) noch iets wift.

Aanwin-
ning.

Deeze *Vruchten*, genoemt *Beuken*, werden met een afgaande Maan in *Maert* of *April*, na gelegentheid des tijds, met droog weêr, ontrent een vinger breedte diep, hol en luchtig in de aarde gelegd, waar van dan menigten van jonge *Boomtijns* voortkomen, inzonderheid wanneer men de aarde, waar onder dit *Zaad* verborgen legt, straks na de *Zaying*, slechts eenmaal met een weyig Reegenwater bevochtigd.

Gebruyk
des Houts.

Van 't *Hout* deezes *Booms*, niet zeer vast en sterk, maar week, effen en glad, werden in onzen tijd, weegens de bequame lichtigheyd, veel *Dozen*, ook *Korven* gemaakt.

K R A C H T E N .

Ruall. lib.
1. cap. 78.
Plin. lib.
24. cap. 5.

DE *Bladeren* deezes *Boomen* zijn verkoelende en te zamentrekkende van aart. Gestoten, en op heere *Gezwellen* gelegd, verteeren ze dezelve. In de Mond geknauid, geneezenze de kloven der *Lippen*, en 't zuvereren van 't *Tandvlesch*. Gekneufd, helpen ze de zwakke leden, en die zonder gevoel zijn.

Cass. Du-
rums. Pl.
bijf. fol.
179.
Curt.
Symph. lib.
26. c. 19.

De *Vruchten* zijn warm, vochtig, en een weynig te zamentrekkend. Deeze gedroogd, of tot Stof gebrand, en met *Rhijnsche* *Wijn* ingenomen, of een Zalf daar van gemaakt, en de lendenen daar mee besmeerd, drijft 't *Graveel* af, en verzacht de smerten der *Nieren*.

Dezelve werking heeft ook de smakelijke *Vrucht*, wanneer menze dikmaal door den dag eet.

Zeldzaam-
heyd.
Plin. lib.
Symp.
prim.

De asch van de gebrandde huysjens deezes *Vruchten* met Honig gemengd, belet de uytvalling des *Hayrs*.

Als men een *Adder* men een *Tak* deezes *Booms* aantrekt, verchrikt hij zoo hevig, dat hij de magt niet heeft, een-eenig mensch te steeken, of leed te doen, volgens 't genuygenis van *PLUTARCHUS*.

XLIII HOOFDSTUK.

ESSCHENBOOM.

Y veelte genoeg bekend, voerd in het *Verfchey-
Neederlandsch* geen en anderen als deez-
zen naam: werd in 't *Latijn* geheeten
FRAXINUS; in 't *Hoogduytsch* *ESCHEN-
BAUM*, *ESCHENHOLTZ*, *STEIN-
ESCHEN*, of ook *MALBAUM*; in het
Fransch *FRESNE*, of *FRESNE CHAMPESTRE*; en in 't
Italiaansch *FRASSINO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee bijzon-
dere soorten, te weten: I. *FRAXINUS VULGARIS*, Tweeder-
of GEMEENE *ESSCHENBOOM*; en II. *FRAXINUS VIR-
GINIANA*, of *ESSCHENBOOM* uyt *VIRGINIEN*, beyde
van even dezelve *Waarneeming*.

Zij beminnen een gemeene, vochtige, zandige, of
kleyige, zoo wel als een taamlijk drooge en welgemestte
aarde, inzonderheid wanneer de *Wortelen* tot aan het
water konnen geraken: liever een opene, luchtige, vrye,
als een beschaduwde plaats.

Brengen, zoo het schijnd, gantfch geen *Bloemen* Brengende
voort, maar in *April* lange *Tongetjens*, uytfschieten. zoo 't
de tusschen hare *Bladeren*; waar in besloten legt het schijnd,
Zaad, 't welk in den *Herfst* zijne volkomene rijpheyd geen Bloe-
bekomt. Zijn hard van aart, en leeven lang; kon- men, maar
nen sterke *Vorst*, en allerley ongelegenheeden des tijds. *Tonget-
uytfaan*: doch op geen andere wijze aangewonnen wer- voort
den, als alleen door haar *Zaad*; 't welk een geheel jaar daer 't
lang in de aarde blijft leggen, eer het te voorschijn leg-
komt. 't Moet met een afnemende Maan van *Maert*,
bij droog Weêr, bol en luchtig, niet te diep, ge-
zayd werden, zoo zal men'er veelte jonge *Boomtijns*
uyt zien opwassen, die men niet voor 't derde jaar,
of noch later, mag opneemen, en met een afgaande
Maertsche *Maan* verplanten.

Echter heeft de *FRAXINUS VIRGINIANA*, of *Vir-
giniaansche* *Esschenboom*, tot noch toe bij mij (on-
aangezien hij tamelijk groot, sleet en zeer effen van de *Virgi-
Bijt* en *Hout* is) noch *Bloem* noch *Zaad* gedragen. *nische*
De *Bladeren* zijn bekleed met een aangename donker- *Esschen-
groene* verwe, in lengte die van de gemeene *Esschen- boom.*
boom overtreffende, echter niet veel; doch vrij veel
breder; ieder van ruym een Maat-duym: ook gaan
ze voor niet zoo spits toe. Aan hare *Steel*, die bijna
geheel rond is, zijn ze zoo breed als in 't midden;
zommige evenwel aan de gedachte *Steel* op 't breedte.

Twee en twee zitten aan dezelve regt tegeens over mal-
kander; uytmakende aan elke zijde niet meer als vier
in eene rij, doch in 't midden van de beyde voorfte
met een alleen punts-wijze uytkomende, (gelijk ook de
gemeene), veel ronder van stelling als enige der andere.
Echter zijnze al te zamen aan hare randen zeer weynig,
of niet, getand, gelijk men daar tegeens aan de *gemeene*
ziet. Zijn voorzien met eenige kleyne bleek-witte
plekken, en een regt-doorlopende *Ader* in 't midden,
waar uyt veel andere kleyner ter zijden voortkomen,
van geen onaangename aanschouwing. De onderfte
twee zijn de alderkleyfste, gelijk ook aan de *gemeene*;
en zoo in dikte als steevigheyd weynig van malkander
verschillende; doch niet zoo ligt neerwaarts hellende,
als die der *gemeene* doen; maar staan veel regter uyt.

Veelte houden 't voor gantfch gewis, in deezen *Boom* Wonderlij-
zoodanig een krachtige tegenstryd tegeens 't vergif te keeygen-
zijn, dat geen *Slang* of ander giftig *Dier* daar ontrent schap de-
zou konnen duren: waarom onze Voorouders, om zes *Booms*
van dit schadelijk gedrogt bevrijd te mogen blijven, tegeens 't
Esschen *Boomen* bij hare huyszen planteden. 't Werd noch vergif.
wel heeden daags van eenige gedaen: ja ook, de *natuur*
zelfs schijnd hier in de mensch te begunstigen, vermits
ze deezen *Boom* laat uytfschieten, eer de giftige *Onge-
dierten* te voorschijn komen: wiens *Bladeren* ook niet
afvallen, voor datze weer in hare hollen zijn gekropen.

KRACH-

KRACHTEN.

Disf. lib.
1. 6. 109.

DE Bladeren deezes Booms zijn droog en warm van aart. In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of ook 't Zap der jonge Bladeren met Wijn ingenomen, is zeer goed tegens alle *vergif*, en *Slangen-beten*: verteen de *stijmrigste vochtigheid* tusschen vel en vleesch: verzacht een harde *Afslit*: opend de verstophheid der *Leever*; versterkt dezelve, en verdrijft de *pijn der Zijde*. De jonge *Scheutjens*, op de gedagte wijze gekookt, drijven 't *Water* uyt. Vier *Bladeren* gesloten, en ieder morgen met Wijn genuttigd, maakt deal te *vette lieden mager*. 't *Godsilkerde Water* van deze bladeren verdrijft de *Geelzucht*, en 't *Graveel*. De hier van gemaakte Oly heeft dezelve kracht.

Serap. lib.
Avicenna.

't *Zaad*, droog en warm in den tweeden Graad, verwekt de *lufft* tot 't *Echte werk*; geneest de *koude Pis*, en drijft 't *Graveel* uyt, wanneer men eenige dagen na den anderen 's morgens een halve *Scrupal* daar van met *Rhijnische Wijn* inneemt. In Wijn gezoden, is 't zeer dienstig tegens de *Hert-klopping*, en *Leever-smerten*.

Plin. l. 24.
cap. 8.

De *Bast*, warm en droog van aart, in *Edik* en *Water* gezoden, dan op de *Maag* gelegd, belet het *braken*. De *Afch* dezer gebrandte *Bast* met Oly van *Rozen* gemengt, geneest de *Schurftigheid* en *Me-lancholij*.

Teogens
allerey
Zinkin-
gen.

De *Afch* van de *Bast der Wortelen* in een dockje nat gemaakt, en op 't *Vel* gelegd, maakt een gaafje: daar in dan een *kleyne Erwete*, en boven op een blaadje van *Vel* gedaan, ontlast en zuiverd 't *Ligchaam* van *allerey Zinkingen*, en andere gebreken.

Cesalpin.
Plau. lib.

De binnenste *Bast* van 't *Eischen Mamerje* in *Water* geweykt, en de *Hoenderen* daar van te drinken gegeven, geneest dezelve van alle ziekten; volgens 't *ge-tuygenis* van *CESALPINUS*.

XLIV HOOFDSTUK.

POKHOUT.

Verfchey-
denamen.

En aardig *Boom-gewas*, bij alle *Nee-derlanders* met geen andere als deezes naam bekend, werd in het *Latijn* genoemd *GUAJACUM*, of *GUAJACANA*, van dezelve beteekening als 't *Needer-duytsche* woord: in het *Hoogduytsch* *FRANTZOZEN-HOLTZ*: in 't *Fransch* *GUAJAC*; en in 't *Italiaansch* *GUAJACO*, *GUAJACANE*, of *LEGNO SANTO*.

Vier

Hier van zijn mij in haren aart kinndig geworden vier bijzondere soorten.

Bijsondere
soorten.

I. *GUAJACANA MAJOR*, of *GROOT VALSCH POKHOUT*. II. *GUAJACANA MINOR*, of *KLEYN VALSCH POKHOUT*. III. *GUAJACUM MAJUS VERUM*, of *OPREGT GROOT POKHOUT*. IV. *GUAJACUM VERUM MINUS*, of *OPREGT KLEYN POKHOUT*; ook van vele geheeten *LIGNUM SANCTUM*, of *HEYLIG HOUT*, wegens zijne voortreffelijke deugden. Beyde van de *Indianen* en *Spanjaarden* werd het genoemd *GUAYACAN*. Niet alle zijn ze van dezelve *Bouwing* en *Maarneeming*.

Groot
valsch Pok-
hout;
en kleyn
valsch Pok-
hout.

Het *GUAJACANA MAJOR*, of *GROOT VALSCH POKHOUT*, en *GUAJACANA MINOR*, of *KLEYN VALSCH POKHOUT*, beminnen een zandige, gemeene, en welgemeeste grond, met een gedeelte *Veen-arde* en een weynig *Mol* der vergane *Boomen* doormengd: een opene, warme, luchtige, vrye, wel ter *Zon* gelegene plaats, en tamelijk-vel water. Alse oud zijn geworden, geeven ze gemeenlijk ieder Jaar een *groenachtige Bloem*; inzonderheid het *Guajacana major*, of *groot valsch Pokhout*. Dezelve bestaat uyt vier *kleyne groene Bladerjens*, welke zitten in 't midden van vier andere

Bloemen.

veel grooter, doch van dezelve gedaante, ook kort, breed, en voor toe-gaende in een stomp punt. Deezes, als de rechte *Bloem* afgevallen is, vergaan niet, maar blijven, werden grooter, en hebben van binnen een schoon-groene, blinkende, en plat-ronde *Zaadknop*, die in den *Herfst* afvalt; doch in deezes Gewesten noyt een volkomen-rijp *Zaad* heeft. Gemeenlijk komt ze voort aan 't nieuwe *Hout* tusschen de *Bladeren*, welke zijn van een zeer schoone gedaante, voort-schietende nu uyt de cene, dan uyt de andere zijde van hare bleek-groene *Steel*, digt boven malkander: terwijl ze noch jong, kleyn en teeder zijn, bekleed met een grauwe wolachtheid; maar daar na werden ze een groote vinger lang, en ontrent twee breed; van boven aangenaam-groen blinkende, doch onder bleeker; voortaan cyndigende in een kort spits punt: zacht van aart, en in het midden voorzien met een groote regt-doorlopende *Ader*, waar uyt vele *kleyne Adertjens* voortkomen, en ter zijden uytstichten.

Dezes *Boomen* konnen *Sneeuw*, *Hagel*, sterke *Wind*, den, felle *Vorst*, en alle andere ongelegentheden des ganfchen *Winters* verdragen. Blijven niet groen, maar laten in den *Herfst* hare *Bladeren* vallen. Bekomen een hard en effen *Hout*; 't welk, zwart gemaakt, van vele in plaats van *Ebbenhout* werd gebruykt en verwerkt. Vergaan ook niet haalt, maar worden uyt eygener aart zeer oud, en walfen op tot hooge aanzienlijke *Boomen*.

Het *GUAJACANA MINOR*, of *KLEYN VALSCH POKHOUT*, alhoewel ook bij mij een groote, hooge en dikke *Boom* geworden, heeft echter noyt eenige *Bloemen* of *Zaad* gegeven. De *Bladeren* zijn veel kleyntr als die van het andere; nochtans van dezelve gedaante; doch digter boven malkander voortkomende, nu uyt de cene dan uyt de andere zijde van de *Steel*; rustende op korte *Steeljens*, niet zoo vlak of plat hangende, gelijk hier in de *FIGUUR* is afgetekend, maar stijf staande.

De breedte is niet meer als van een goede vinger, de lengte van twee vingeren breed, of een weynig meer: cyndigende voor in een kort, kleyn en spits puntje. Boven zijn ze bekleed met een aangename groente; doch glad, en zonder eenige rugheyd of wolachtheid; hoedanige men aan die van het *groot valsch Pokhout* gewaar werd; onder bleeker, en een weynig blinkende; zacht in 't aanraken, en inwendig voorzien met een groote regt-doorlopende *Ader*; waar uyt voortfchieten veel andere *kleyne Adertjens*, een weynig opwaarts gekerd, echter ter zijden uytlopende. De jonge eenjarige *Takjens* zijn veel teeder als die van het *Groote*, niet zoo hard van natuur; evenwel vercierd met een schoone donker-roode verve; welke op 't tweede jaar daar na verminderd; en hoe de *Takken* dikker werden, hoeze meer verbleekt.

Het *GUAJACUM MAJUS VERUM*, of *OPREGT GROOT POKHOUT*, walft uyt eygener aart op 't *Eyland* van *S. Dominicus*, en in meer andere Gewesten van *America*, tot de hoogte van een groote *Peereboom*. Verdeeld zich boven in vele *Takken*; werd dik en sterk: heeft een zeer harde wreede *Bast*, vet van aart; uytwendig groenachtig-aschgrauw van werwe, doch van binnen een weynig roodachtig; een stroo-breed dik; en, noch groen, valt aan 't *Hout* kleevende. De verve van 't *Hout* zelfs is van buyten bleek-geel, maar inwendig heeft het een zeer *groot zware Pu*; van zulk een harde en zware cygenfchap, dat het, al was het maar een *kleyne stukje*, in 't water geworpen, terflood na de grond *zinkt*: is een weynig bitter van *smaak*; fteekt ook eenigzins de tong en keel, wegens de fcharpheyd, die echter niet al te fterk is; en hier aan kan 't ligtelijk gekend worden.

Aan zijne *Takken* (niet zoo regt walfende als die van de volgende *kleyne*; maar gemeenlijk krommer, ook wat bulterig en knobbelig opfchietende) komen een groote meenigte van *bladeren* voort, welke

zitten

Gestalte
verwe
Bloeme

Water geleeg, deont na de groene
 Boven is deelen Boem verdeeld in veele reedere, ook
 matig-dikke *Taken*; yet welke, nu aan de eene, dan aan
 de andere zijde, boven malckander, tamelijck-lange *Steele-*
jen voortkomen, op de wijze van de *Acacia*: vercierd
 met langwerpige *Bladerijen*, zelfien, twintig, ook
 wel vierentwintig en meer aan een *Steeleje*; alstijet we-
 en twee regt reegens over den anderen, ook wel zom-
 tijds de eene een weynig boven de andere, doch noyt
 voor in een eyndigende. Een kleyne finger-breed zij-
 ze lang, zoo breed als een groot stroo, een weynig
 min of meer; voor wat spits, eenigzins hardachtig;
 de zijde na de Zon gekerck aangenaem-groen van ver-
 ve, en een weynig blinkende; doch onder bleeker,
 en in het midden voorzien met een regt-doorloepende
Ader; waar ytt voortschieten eenige weynige kleyne
Aderijen, ter nauwermond zichtbaar: tusfschen welke,
 zoo wel terzijden, als in 't bovenfte der *Stelen*, de *Bloe-*
men uytkomen, twee, drie, of ook wel meer bij een;
 hol getfeld, en ruftende op tamelijck-lange *Steele-*
jen de vcrve is blauw. In gedaente, grootte en fchikking
 der zijde niet zeer oegdelij die van het *Clematis Daphnoi-*
des, of *Vinca Peruvica*, anders *Maagden-palm*. Zij
 beftaan inwendig ytt vijf langwerpige, doch voor
 rond-roegande *Bladerijen*; in welker midden men
 vind eenige korte en kleyne *Knopjen*, en daar o-
 ver noch vijf andere fmaller, voor fpuiter toegande

De twee laatste Soorten, te weteen, het OPREGTE GROOT, en OPREGTE KLEYN POKHOOT, begrepen de voorheen gemelde GROOT; 'ook en zeer warme plaats, doch niet zoo veel vochtigheid. Zijn veel teederder van aart, en kunnen zeer qhalk de koude lucht dezer Landen, wel min en enige strenge Rijp of Vorst verdragen. Moeten derhalven, in een Pot gezet, 's Winters binnens huys op een altijd-warme plaats gehouden, stegts mer een weynig lauw-gemaakte Regenwater, geduerende dien tijd, bevoegdig; en niet weer, voor in 't laatste der Maand April, met een regenachtige lucht, buyten gebracht, en de Zonnestralen voorgeeft helder. Ook staat wel in acht te nemen, dat men haar dan voor alle koude winden en nisten voorzichtig moet dekken.

Het *Hout* van den *Boom* des *OPRECTEN GROOTEN* *POKHOUTS*, warm en droog in den *tweeden* *Grad*, geneest zeer *gelukkig* al de *gene*, welke van de *Franjozen* of *Spaanse* *Pokken* werden *geplaagd*: evenwel niet zoo *spoedig*, als 't *oprechte* *klein Pokhout*. In daarenboven zeer *dienstig* voor de *waterzuchtige*, *eng-borstige*; voor *allerley* *gebreken* der *Nieren*, en meer *andere* *Qualen*, veroorzaakt door *winden*, of *koude* *vochtigheden*: want het *opend* de *Zweegaten*, *drift* het *Zweet* *uyt*, en *weerstaat* alle *verrotting*: *werd* met *groot* *nut* *gebruykt* *tegens* de *smerten* en *onpleezende* *den* *Hoofden* *der* *Aslt*.

1. Hout van de edele Boom des OPREGEN KLEYNEN *Fransje.*
ROKHOUTS, veel winter, teederder, welriekender, hit- *Hemlock.*
terder, en inwendig voorzien met een kleynen Pit, of *lib. res.*
Marg, als 't GROOTE, is niet alleen zeer heylzaam te- *dist. Nov.*
gens vercleij gebreken des Menschlijken Lichaams, *in sp. 3.*
even hier boven aanteekend, maar geneest ook zeer *cap. 19.*
krachtig de Spaan[se] Pocken; waarom 't dan bij de
Spaanjaarden heeft bekomen de naam van LIGNUM
SANTUM, of HEYLIG HOUT. Teegens de gemelde
vuyle Ziekte werd het gebruik op deze wijs.

Neem twaalf oncen van dit geraspte *Hout*, en twee oncen van des zelve*n* *Bast*, wel gestampt en gekneusd: doe dit in een nieuwe *aarde Pot*: giet daar op tien ponden

ponden zuiver *Pui-water*, en laat het dus vierentwintig uren lang te weyk staan; doch de *Pot* moet wel toegedekt zijn. Kook het daar na zoo lang, dat'er niet meer als *drie pond*, of *drie pintjens*, van 't water is overgebleeven. Laat dit door een *Zift* lopen in een *nieuwe Pot*. Geef hier van de *Lijder* (na dat hij *ge-laten* is) ieder morgen, te bed leggende, *tien oncen* in. Dan moet hij, wel toegedekt, twee uren lang daar op *zuweeten*. Geef hem, twaalf uren daar na, weer *even-zoo veel*, om op dezelfde wijze te *zuweeten*. Hier mee moet men aanhouden, *tweemaal ieder dag*, twaalf of vijftien dagen achter een. Ondertusschen moet de *kranke zeer sober leeven*; en niet anders als nu en dan iets van een *Hoen* gebruiken. Voorts door den dag van dit volgende water (echter zomtijds ook een weynig *Wijn*) drinken; te weeten: neem het varfch gekookte en op de *Zift* (of *Zeeve*) overgeblevene *Hout*. Giet daar weer op *derien ponden water*. Laat het tot op *drie pintjens* verkoken: doe het dan weer door de *Zift* lopen, en de *Lijder* daar van drinken door den dag. Na verloop van twaalf of vijftien dagen moet hij *Purgieren*: dan weer vijf dagen *zuweeten*, en dan noch eens een *Purgatie*.

Toegene-
zing van
de Spaan-
sche Pok-
ken.

eenige schade konnen deezee Boomen *Sneeuw*, *Hagel*, *Storm-winden*, sterke *Vorst*, en alle andere ongelegent-
heeden des tijds uytstaan.

Men kan haar *aanwinnen* zoo wel door haar *Zaad*, *Aanwin-*
t welk men met een afgaande Maan van *Maert* of *April*
in de aarde doet, als door hare bij de Wortel uytlo-
pende *jonge Scheuten*; die wel met ter tijd van zelfs,
doch veel eerder ingesneeden, op zulk een wijze, als
in 't voorgaande dikmaal aangewezen is, *Wortelen* schiet-
ten: daar na moeten ze van de *oude* afgenomen, en met
een afgaande Maan in de genoemde Maanden *verplant*
en voorts *opgequeekt* worden.

Het LABURNUM SPINOSUM AMERICANUM ILO- Ameri-
RE RUBRO, of *Amerikaansch doornachtig Ebbenhout*
met roode Bloemen, niet alleen aan de voornaamste
Stam, maar ook aan al der zelve *Takken* met zeer
scharpe Doornen voorzien, is van een teederder aart als
de andere. Bemind een zandige goede aarde, met oude
twee-jarige Paerde- een-jarige Koeyenniffl, en een
weynig Veengrond, wel door malkander gearbeyd:
een opene, warme, luchtige, vrye, wel ter Zon ge-
leegene plaats, en veel Water, zoo lang de Zomer
duurt. Bringt in 't laatste van *Junius*, of in 't be-
gin van *Julius* voort lang-getroffte *Bloemen*; niet neer-
waarts hangende, gelijk de vorige, maar opstaande:
van een zeer aangename en bevallijke schoon-roode ver-
we, koustig doorlopen met eenige geelheyt: even-
wel niet ieder jaar, maar alleen in warme, goede *Zo-*
mers; en dan noch noyt enig volkomen *Zaad*; ver-
mits de *Bloemen* gemeenlijk afvallen, zonder *Zaade*
huysjens of *Pentjens* na te laten. Ongecne verdraagt
deezee Boom *Sneeuw-winden*, veel *Sneeuwachtige* *voch-*
tigheid, *Rijp*, of sterke *Vorst*.

Werd daarom (door *Zaad* eerst in deezee Landen *waarne-*
voort-gekomen en aangequeekt) in een *Pot*, of *Hout-*
Bak, na gelegentheid zijner grootte, met een afne-
mende Maan van *April*, niet alleen geplant, maar ook ter
zelvertijd in een *Pot*, zeer warm, van alle koude Oofte-
en Noorde-winden bevrijd, gezayd, en in de Maand
October binness huys op een goede bequame plaats,
daar men bij een doordringende felle *Vorst* in stookt, ge-
steld. Moet gedurende de *Winter*, in welke hij zijne *Blade-*
ren laat vallen, met een weynig lauw-gemaakt Ree-
gen-water begoten, en niet voor in 't laatste van *Maert*,
of 't begin van *April*, met een donkere Reegenachtige
lucht weer buyten gebragt, voor koude nachten wel
bewaard en voorzichtig gedekt werden.

De gedachte *Bladeren* zijn tamelijk groot, en bes-
gaafd met een aangename groente. Hebben de kengte
van een vinger, wat meer of min; de breedte van on-
trent een Duym; weder en zacht van aart, onder wat
bleeker geverwd als boven: eyndigen voor in een spits
punt, en rusten op korte *Steele*. Gemeenlijk gesteld
(gelijk in de andere soorten) drie en drie bij malkan-
der aan hare punten, op de wijze van 't *Trifolium*, of
Drieblad; alhoewel ook dikmaal twee teegens- of bij
malkander, ook wel een alleen, hol en luchtig boven
den anderen aan hare *Takjens* voortkomen; desgelijks
rustende op zeer korte *Steele*.

Deeze rare en ongemeene *Boom*, die echter, gelijk *Aanwin-*
alreeds gesegt is, in deezee koude Gewesten geen *Zaad* ning,
voortbrengd, kan noch *aangevommen* worden door zij-
ne bij de Wortel uytlopende *jonge Loven*: welke men
ten halven insnijdt, en met aarde overdekt; daar na,
geworteld zijnde, met een volle Maan in *April* vande
oude afneemd.

K R A C H T E N .

DE *Bladeren* en de *Bast* deezes Booms hebben een *Difst.* lib.
verwarmende, scheydende, en verteerende 3. cap. 167.
kracht. Als men de *Bladeren* bindt om 't dik
des Beens van de *Vronwen*, welke niet wel *verlossen*
kunnen, zoo doen ze de *Vrucht* te voorfchijn komen,
doch

XLV HOOFDSTUK. EBBENHOUT met geele BLOEMEN.

Verfchey-
de-aanen.

Uik een naam mag deezee zeer schoone
en beziens-waardige Boom met recht
in 't *Nederlandsch* voeren: in 't *Latijn*
werd hij gheeten EBENUS FLORE LUTEO
TIFLO, ANAGYRIS, LABURNUM, ook
EBENUS SECUNDUS THEOPHRASTI:
in 't *zoogoutfch* BAUMBOONEN: in 't *Fransch* PU-
DIS, en in het *Italiaansch* ANAGIRO, of FAVA IN-
VERSA.

Vijfderley
Soorten, en
welke die
zijn.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vijf
verfcheydene soorten, namentlijk:

I. LABURNUM, of EBENUS FLORE LUTEO MAJ-
JOR, of GROOT EBBENHOUT met geele Bloemen
II. EBENUS, of ANAGYRIS FLORE LUTEO MEDIA,
of MIDDELSOORT VAN EBBENHOUT met geele Bloe-
men, wiens Hout alleen zwart is, gelijk Ebbenhout
behoord te zijn, en ook van vele daar voor werd ge-
breykt. III. LABURNUM, of EBENUS FLORE LUTEO
MINOR, of KLEYN EBBENHOUT met geele Bloemen:
wiens Hout, gelijk ook dat van de eerst genoemde
grootte, van binnen niet zwart, maar geel-verwig is,
voorzien met enige zwarte streken: doch zwart ge-
verwd zijnde, kan 't zoo wel als 't andere voor Ebben-
hout aangezien en verwerkt werden. IV. LABURNUM
FORTIUM, of STINKEND EBBENHOUT; en V. LABURNUM
SPINOSUM AMERICANUM FLORE RUBRO,
of AMERIKAANSCH DOORNIG EBBENHOUT met *schoo-*
ne roode Bloemen. Niet alle zijn ze van eenen dezelfde
queeking en waarneeming.

Waarne-
ming.

Sij beminnen uyt cygener aart een zandige, gemeene,
matig-gemefte; ook een kleyige, wel-bereyde,
en met oude twee-jarige Paardemiffl wel door-
geverkte aarde: een opene, vrye, luchtige,
liever als een schaduwachtige of donkere plaats; en
veel Water.

Bloemen.

Ieder *Voorjaar* bloeyen ze zeer cierlijk in de Maand
May, en geeven geele, neerwaarts hangende, en lang-
getroffte schoone *Bloemen*; welke door hare meenigte 't
jonge Loof des Booms met een aardige bevallijckheid be-
dekken; en den aanschouwer vertonen een konstig
geoorde *Tapijt*, niet door de hand eens menschlijken,
maar door de kracht des *Almagtigen Meesters*. Elke
Zomer vind men'er volkomen rijp *Zaad* in. Zonder

Zaad.

Galen. lib. Med. Simp. 6.
doch moeten straks daar na weer wech-genomen werden. Gefloten, en op *Zueringen* gelegd, doen ze dezelve achter blijven. Gedroogd, en een *Drachma* daar van met Spaansche Wijn ingenomen, helpt de *Engborstige*; verwekt de *Maandfonden*; en zet, beyde *levendige* en *doodde Vrucht*, zonder moeyelijkheid, voort.

Curt. lib. 30. n. 17.
Het *Zaad* dezer *Boomen*, met Wijn ingedronken, dood *braken*.

XLVI HOOFDSTUK.

EBBENHOUT
VAN CANDIEN.

Verfchey-
denamen.

En zeer schoon en beziens-waardig *Gewas*; dus in 't *Neederlandsch* genoemd, vermits 't in 't *Eyland Candiën* uyt eygener aart groeyd; met witte, gelijk *Zilver blinkende Bladeren*, op de wijze der hier boven gemelde *ANAGYSIS*, of *geel Ebbenhout*, bij malkander zittende, en voor spits toegeande, doch veel kleyner en finaller, in gedaante de *Bladeren van Cyrtus* niet ongelijk, alhoewel langer, ook voorzien met een lange, dunne, en in drieën gedeelde zwarte *Wortel*. In 't *Latijn* werd deze *Boom* geheeten *EBENUS CRITICA*; in 't *Hoogduytsch* *EBENHOLTZ* *AUSZ CANDIA*; en in 't *Italiaansch* *EBENO DI CANDIA*.

Bladeren.

Wortel.

Waar op
te letten
staat.

in de waer-
neeming.

en que-
king de-
zer Gewas-
fen.

Dit *Boom-gewas* bemind een zandige, goede en luchtige aarde, met een weynig twee-jarige *Paerdmist*, een-jarige *Hoenderdrek*, en 't *Mol* der verdorvene *Boomen* doormengd: een warme, opene, vrye, wel ter *Zon* gelegene plaats, bevrijd voor alle koude *Oost- en Noorde-winden*: ook in tijd van droogte een weynig *Reegen-water*, altijd in de *Zon* lauw gemaakt. Is in deze *Gewesten* teeder van aart: kan geenerley koude, of andere ongeleegentheeden van *Sneeuw* en *Wind* verdragen. Wird derhalven, in *April* met een volle *Maan* in een *Pot* geplant zijnde, op de helft van *September*, als de koude reegenen beginnen te vallen, binnens huys op een luchtige plaats gezet, daar het door de *Vensterten*, zoo lang als mogelijk is, de *Zonnestralen* kan genieten. Als nu de *Maand Oktober* ten eynde is gelopen, moet men de *Glaze Vensterten* sluyten, en niet weer openen; maar om den anderen dag een vuurtje in den *Oven* stoken. Als 't in *December* kouder word, begint men ieder dag eens te vuren; bij meerder koude tweemaal, en op 't alderfelle driemaal, te weeten, 's morgens ontrent ten zeven, 's middags ten een, en 's avonds weer ten zeven of acht uren. Op dat'er ook bij nacht de *Vorst* niet mogt indringen, moet men bij tijds de *Vensterten*, zoo wel van binen als van buyten, met *Heyde*, of met *Werk van Vlas*, en met *Stroo*, wel digt toemaken: ook nauwkeurig letten, dat ze niet te veel vochtigheid ontfangen. Gedurende de gehele *Winter* mogen ze niet meer dan twee of drie malen van boven met een weynig, lauw-gemaakt, *Reegen-water* begoten of besprenghd zijn. Als *Januaris*, en derhalven de grootste koude, voorbij is, verminderd men ook weer het vuur, gelijk als 't door de toeneemende *Vorst* vermeerderd was geworden, en men slookt dan ieder dag maar eens, tot in 't laatste van *Februarius*: dan voorts om den anderen dag, tot aan den twaalfden of vijftienden *Maert*: waar na men geheel onphoud van te vuren. Om ook deze *Gewassen* altemijns de *Lucht* weer gewoon te doen worden, opend men bij goede, heldere dagen de *Vensterten*. Men moet ze ook niet voor den uytgang van *April*, of den aanvang van *May*, na dat zich 't *Weer* aansleed, met een zoet reegente en aangename *Lucht*, weer buyten, en in de stralen der *Zon* zetten: daarenboven wel dekken voor koude nachten.

Op de nu verhaalde wijze heb ik dit aardig *Gewas* uyt overgezonden *Zaad* opgequeekt, ook drie jaren lang gezond en goed gehouden, in welke tijds het ruym anderhalve voet hoogte was opgeschoten. 't Zou noch hoger zijn gewassen, indien niet een vervloekte *Kat* (even als of ze mij had misgund het zonderling groot vermaak, 't welk ik nam in de gedurige aanschouwing van dit *Boompje*) door een sprong op de *Pot* te doen (welke op een *Bank* was gesteld) dezelve van boven neer had gesmetten. Deze droevige val heeft mij, lang daar na, noch in de ooren geklonken, en zeer gesmet.

K R A C H T E N .

DE *Bladeren* van dit zeer schoone *Gewas* gelegd *Gistige* op wonden, gekomen van *Adderen* en *Scor*-beeten. *proen-beeten*, geneezen dezelve gelukkiglijk.

XLVII HOOFDSTUK.

MASTIKBOOM.

Deze aardige, en met een aangename *Verfchey-* altijd-durende groenheijd versierde *denamen* *Boom*, werd dus genoemd in 't *Neederlandsch*: in 't *Latijn* *LENTISCUS*, ook van zommige *MORELLARIA*; in 't *Hoogduytsch* *MASTIKBAUM*; in het *Franfch* *LENTIQUE*; en in het *Italiaansch*, *LENTISCO*.

Men bevind deze *Boomen* in onze *Landen* tamelijk *Warmee-* haer van aart te zijn. Zij beminnen een zandige goede *maag-* aarde, met twee-jarige *Paerdmist*, en een weynig *Veengrond*, of in plaats der zelve met *Mol* van vergane *Boomen* voorzien, en wel door malkander gemengd: een warme, opene, vrye, luchtige, wel ter *Zon* gelegene plaats; bevrijd voor alle koude *Noorde- en Ooste-winden*, en tamelijk veel water.

In deze koude *Gewesten* geeven ze in goede warme *Bloemen*, *Zomers* wel *Bloemen*, maar noyt eenig *Zaad*. *Kon-* den op geenerley wijze veelte koude *Herfst-Regenen*. *Mist*, *Sneeuw*, sterke *Winden*, *Rijp*, of eenige *Vorst* verdragen. Werden ter dier oorzaak met een afgaande *Maan* van *April* of *May* in een *Pot* geplant: in 't laatste van *September*, na tijds gelegentheid, binnens huys gebragt; op een tamelijk-warme plaats, daar niet als met sterke *Vorst* gevuurd werd, gezet; voor een doordringende koude bewaard; gedurende de *Winter* slechts onderhouden met een weynig lauw-gemaakt *Reegenwater*, en niet voor half *April*, of eenige dagen eerder, met stil *Weer*, en een aangename zoete *Reegen*, weer buyten gesteld; doch voorzichtig gedeekt tegens koude nachten.

In onze *Landen* kan men haar *aanwinnen* op twee *Aanwin-* bijzondere wijzen; te weeten:

Eerst, door haar *Zaad*, bekomen uyt heete *Lan-* Eerit door *den*. 't Zelve werd gezayd in een *Pot*, gevuld met de *voorgemelde aarde*, bol en luchtig, met een volle *Mann* van *Maert*, *April* of *May*. Deze *Pot* moet men dan tot in 't begin van *Junius* gedurig zetten van de eene warme *Paerdmist* in de andere; gelijk voor heenen van de *Acacia* en meer andere is gezegt.

Ten anderen, door hare bij of boven de *Wortel*, of *Ten ande-* aarde, uytgesproten *jonge Loten*; welke men in *April*, *ren* door een weynig voor de volle *Maan*, ten halven, op de *jonge Lot-* wijze der *Angelierren*, met een *Pennemes* zeer subtyl, wegens hare teederheid, insnijdt. Op 't tweede jaar daar na vattenze gemeenlijk *Wortelen*; doch mogen niet, voor dat dezelve twee jaren oud zijn, van de *oude* afgenomen, en op 'de genoemde tijd in *Potten* verplant werden. Indien men 't eerder doet, men zal bevinden, dat hare een-jarige *Wor-* tel,

vel, als noch te teeder, allenxiens zal vergaan, en niet bekljven.

K R A C H T E N .

Gal. lib.
Simp. 7.
C. 8.

DEEZE Boom heeft een te zamen-trekkende kracht in al zijne deelen. Is droog in den eersten Graad; ook middelmatig tusschen koud en heet.

Diaphor.
lib. 1. cap.
90.

De Bladeren in de mond geknauwd, verslaan de dorst, en maken een goeden Adem. 't Zap, daar uyt gepart, en met Wijn ingedronken, stopt de Buysloop, de Bloedgang, en de al te overvloedige Maandstonden der Vrouwen. Verhinderen ook 't uytstichten der Moeder, en des Aerisarms.

Kiefferen-
ter.
Plin. lib.
24. cap. 10.

't Water, waar in de Bladeren, Bast en Wortelen zijn gekookt; daar na gezeijverd, en dan weer gezoeden, tot dat het dik werd, heeld de gekroene Beenderen weer te zamen; doet 't vleesch in verwynsde wonden groeyen; belet de voort-etende Zueringen; bevordert de watermaking: maakt ook de losse tanden en 't Tandvleesch vast.

Malik.
welke de
biste.

De Gum, of 't Hars van dezen Boom, genoemd Malik, is warm in den eersten, en droog in den tweeden Graad, zonder eenige scharpheyd, ischeydende en weelmakende van aart. De biste is wit, klaar, blinkende, broschachtig, welriekend, zonder vuyligheyd, en in kleyne stukjens gescheyden: die groen is, deugt niet. Heeft teegens al de bovengedachte qualen even-

Daden. lib.
30. cap. 10.

dezelve werking. Gepulverizeert, en met wit van een Ey vermengd, geneedde de bursen en kloven in handen en lippen. Vijf of zes Greinen, telkens met Wijn ingenomen, versterkt de Maag, en neemd de Maag-smerten weg. Met eenige Syroop gebruykt, verdrijft de een verouderden Hoest, en belet het Bloed-spuwen. In de mond geknauwd, en een weynig tijds daar in gehouden, versterkt de Harstenen, en doet de sljmerige vochtigheeden na beneeden zinken.

Lobel. lib.
2. fol. 114.

XLVIII HOOFDSTUK.

LOTUSBOOM.

Verfchey-
de namen.

Et dezen, en (mijns weetens) met geenen anderen naam in 't Neederlandsch bekend, werd in 't Latijn genoemd LOTUS ARBOR; in 't Hoogduysch LOTUSBAUM: in 't Fransch ALYSIER; en in het Italiaansch LO-

TO ALBERO, BAGOLARO, of ook PERLARO.

Waarnec-
ming, en
Quecking.

Deeze Boomen zijn tamelijk hard van aart. Beminnen een gemeene, zandige, met een weynig tweejarige Paerdmist doormengde grond: een warme, opene, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en reedelijk veel Water. Geeven in deze Landen noch Bloemen noch Vruchten: konnen evenwel felle Vorst, Stormvanden, Sneeuw, Hagel, en de andere ongelegenheeden der Winter uytstaen, alsze tamelijk oud zijn geworden; maar noch jong, en de dikte van een vinger of duym noch niet bekomen hebbende, werden ze, buyten staande, haastig, door Vorst of sterke koude, van 't leven beroofd. Moeten derhalven tot zoo lang toe in een Pot gezet, gedurende de Winterkoude, binnens huys bewaard, en matig met Reegenwater bevochtigd zijn.

Aanwaa-
ning.

Bezwaarlijk konnen ze in onze Gewesten door hare Takken aangewonnen werden, ten zij op zulk een wijze, als van de Oranje-Boomen is gesproken: maar wel door uyt andere Landen bekomen ten vollen rijp Zaad; 't welk in de Maand van April of May in een Pot, vervuld met de gemelde arde, straks na 't laatste Quartier der Maan, moet gezayd, of luchtig gelegd zijn, niet boven een vinger breedte diep.

Van naturen werden deeze Boomen zeer oud; ja blijven eenige honderd jaren in 't leven, volgens de getuygenissen van THEOPHRASTUS FRESIUS en PLINIUS: welke laatstgenoemde Schrijver segt in 't festieude Hoofdstuk zijns uverveerrijgen Boek, dat in zijnen tijd, ontrent de Kerk van Lucina te Rome, noch stond een LOTUSBOOM, die meer dan vierhonderd en vijftig jaren oud was. Noch was 'er een andere, veel ouder dan de gedachte; van wiens planting gantsch geen geheugenis was overgebleeven; genoemd LOTUS CAMPILLATA, of gehayrde Lotusboom; om dat de Geestelijke Maagden, geheeten VESTALES, die 't Vuur in een gedurige onderhouding bewaarden, 't hayr, het welk ze van hare Hoofden afnecden, aan deezen Boom plegen te hangen.

In des gedachten PLINIJS tijd wierd in Vulcanalis noch een andere gezien, geslgt van ROMULUS, na wien de Stad ROMEN dien naam heeft bekomen, zoo oud als de gemelde Stad zijks, te weeten, ontrent negenhonderd jaren, gelijc zulkus MASSORIUS bij den genoemden PLINIJS getuygd.

De mijne, die in mijnen Thyn heeft gestaan negenentwintig jaren, op een warme, en wel ter Zon geleegene plaats, bevrijd voor alle Oosse of koude Noorde winden, opgeschoten tot de hoogte eens Karstboom, is, nu drie jaren geleden, een weynig boven de arde verdorven; en, vermits 't quaad te zeer inkankeerde, geheel vergaan.

K R A C H T E N .

DEEZE Boom is verdrogende van aart, dun van deelen, en een weynig te zamen-trekkende. De Bladeren uytgepart, en 't Zap met Zuyker of Honig gekookt, is goed voor de Longe; en voor de geene, welke zich Engborstig bevinden.

De Vruchten, van geen 't zamen-trekkende kracht zijn, de, versterken de Maag: werden ter dier oorzaak veel geeteen; inzonderheyd van de Volkeren, daarze van zels, of in meenigte groeyen (waar van daan die ook hebben bekomen de naam van LOTOPHAET), wantze zijn zeer aangenaam van smaak.

't Water, of de Wijn, daar 't afschafzel van dit Hout in gekookt is geweest, gedronken, stopt het Lichaam: is ook zeer dienstig teegens de Bloedloop en andere Vloeden zoo van Mannen als Vrouwen: maakt het Hayr roodachtig; belet 't uyrvallen van 't zelve, en doet het weer groeyen.

Van dit Hout werden ook Fluyten en meer andere dingen gemaakt.

XLIX HOOFDSTUK.

TERPENTYNBOOM.

Erd in onze Neederlandsche Taal met deelen, en (mijns weetens) met geenen anderen naam beteekend: in 't Latijn TEREBINTHUS, of ARBOR GRANI VIRIDIS, zoo veel als, Boom met groene Korlen, vermits zijn beste Zaad, om te zayen, groen is; en 't geen men ziet rood te zijn, is oud: in 't Hoogduysch TERPENTINBAUM: in 't Fransch TEREBINTE; en in 't Italiaansch TERBINTO, of ook ARBORE DI TREMENTINA.

Deeze Boomen beminnen uyt eygener natuur een zandige, goede en bequame arde, met niet te veel tweejarige Paerdmist, en een weynig een-jarige Hoenderdrek, en genoegzame Veengrond, te zamen wel door makender gemengd: een opene, lichtige, vrye, warme, en wel ter Zon geleegene plaats, veylig voor alle koude Noorde-winden; en in de Zomer tamelijk veel Water. Geeven in onze Gewesten, door gebrek van warmte,

Leeven
eenige
honderd
jaren.
Theophrast.
lib. 4.
Plin. lib. 44.
cap. 16.

Lotus-
boom van
negenhon-
derd
jaren.

Gal. lib.
Med. Simp.
8.
Avisenna.

Diaphor. l. 1.
cap. 172.
Lonicer.
cap. 58.

Aginet.
lib. 7. fol.
394.

Verfchey-
de namen.

Waarnec-
ming en
opque-
king.

Geeft in
warmte.

deze Ge-
welte
noch
Vruchten
noch Blo-
men.

warmte; geen Vruchten; ook noyt eenige Bloemen. Zijn reeder van aart: konnen niet wel verdragen veel koude Herfst-regenen, Storm-winden, neevelige Lucht, Sneeuw of Vorst. Werden ter diert oorzaak met een wassende Maan van April of May in een Pot geplant, of met de gemelde Maan in Maert luchtig daar in ge-zaayd, wanneer men 't Zaad bekomen heeft; of niet dieper dan twee stroo breed daar in gelegd. De Pot moet gedurig, tot aan de bovenste rand, in warme varssche Paerdemist op een warme plaats, of in een Zonnebak in de aarde, zijn gedaan. Maar vermits de Paerdemist in veertien dagen tijds de warmte verliest, zoo moet de Pot daar uytgenomen, en in nieuwe mist gezet: dan in 't laatste van September, of in 't be-
gin van October, na gelegtheyd des tijds, bin-nens huys gebracht werden, op een luchtige, goede, warme plaats, daar bij koude en vriezende Lucht in een Yzere Oven gevuurd werd. Doch eer 't zoo verre komt, moet men deze Gewassen, gedurende de ge-hele Maand October, door openzetting der Vensters, de Luchten Zon, zoo lang doenlijk is, laten genieten bij goed en bequaam Weer; maar niet langer. Mogen ook, zoo lang de Winter-koude aanhoudt, niet meer dan twee, of ten hoogsten driemaal, van boven een weynig met lauw-gemaakt Reegen-water werden be-goten. In deze tijd behouden ze hare Bladeren niet, maar laten ze al te zamen vallen. In de Maand Maert moet men haar, bij goed Weer, door 't openen der Vensters de Lucht een weynig gewoon werden. On-trent half April, of wat later, met een zoet reegent-je, sil Weer, en bequaame Lucht, brengen men ze weer buyten; en men dekte ze zorgvuldig voor kou-de Regenen, rispende nachten, en sneeuwige vocht-igheyt.

Aanwin-
ning, door
Zaad,

on Tak-
ken,

Geweldi-
gen ouder-
dom
Jeseph. 14.
cap. 31.

Deezer
Boornen.

Deeze Edde Boom kan in onze Landen niet anders als door zijn Zaad, uyt warmer Gewesten herwaarts gezonden, aangekomen worden, vermits hij bij de Wortel zeer zelden, of noyt, jonge Loten uytsticht. Eevenwel heb ik ondervonden, dat zijne meer dan een-jarige Takken, een paar duym breed rondom met de punt van een Mes tot in 't Hout geboord, met veel gaatsen, en dan in een Potje ingelegd zijnde, Wortelen gekhoten hebben: welke, in April met een waf-sende Maan van d'oude genomen, genoegzaam zijn opgewassen, en zich dus hebben vermeensguldigd.

Deeze Boornen vergaan niet haast, maar blijven veele jaren in 't leven: want 't is haren cygenen aart, zeer oud te werden. De vermaarde Geschiedschrijver der Jood-sche Oorlogen en oude Geschiedenissen, FLAVIUS JOSEPHUS, verhaalt, dat bij CHEBUR, een Stad der IDUMEERS, een TERPENTYNBOOM heeft gestaan, van 't begin des Weerelds af, tot op den tijd des Keyzers VESPASIANI, die tegens de Joden Oorlogde.

Desgelijks schrijft de Engelichman WILLIAM LITH-GOUW, in zijne negentien-jarige Reyzen, dat hij in 't jaar 1612. niet verre van JERUSALEM heeft gezien een TERPENTYNBOOM aan den Weg geplant, bij welke de Prophet Habacuc heeft gewoond. De-zelve was doormaals noch groen en wel gesteld.

K R A C H T E N .

De Bladeren, Vruchten en Bast dezer Boornen zijn verwarmende en verdrogende in den twee-den Graad; ook een weynig te zamen-trekken-de van aart. De Bladeren en Wortelen, in Wijn ge-kookt, versterken de Maag.

De Vruchten gepecten, verwekken de lust tot het echte werk, bevorderen de Watermaking; openen de verstoptheyt der Milt, en genezen de Spinnen-beeten, of stecken.

De Hars van dezer Boom, welke de oprechte Te-rebintijn is, is verwarmd, verzacht, trekt uyt, zu-y-verd, en vaagd af. 't Is goed voor die genee, welke in

krachten afneemen. Met Zuyker gebruykt, geneest een quade borst. Met Muscat en Zuyker ingenomen, verdrijft de pijn der Nieren: der Blaas; der Lende-nen, en de koude Pis. Gewasschen zijnde, en daar van een half once met anderhalf once Syroop van Al-thaa, of witte Malve, zomtijds gebruykt, is zeer goed tegens 't Gravel. Gekookt, en daar van acht dagen lang ieder morgen drie of vier pillen ingefolgen, helpt de genee, welke met de Spaansche Pokken zijn besmet. Een once daar van ingenomen, opend het Ligchaam: jaagd uyt alle Galachtige vochtigheden: scheyd de winden: maakt alle rauwheyt rijp: verdrijft alle sinerten uyt de Leeden, en doet een gezwellene Milt kleyn worden. Twee, drie of vier Drachmen hier van met een Drachma Rhabarbar ingenomen, is goed voor de Geelzucht.

Deeze Terpenijn werd ook met groot voordeel gedaan in alle Zalven, op alle Plaasters, welke men gebruykt om te verwarmen. Want zij verzacht alle-ley oude en harde Zweeren, en geneest de wonden.

De beste Terpenijn is wit, blauwachtig, helder, en welrickende.

L H O O F D S T U K .

PISTACIENBOOM.

Y veele, in onze koude Neederlan-Verfchey-den, niet alleen met dezen naam be-de namen. kend, maar ook dikmaal geheeten PISTINENBOOM: in 't Latijn PISTACIA, BISTACIA, of TERBINTHUS INDICA: in 't Hoogduytsch WELSCH PIMPERNUZLEIN, of PISTACIENBAUM: in het Fransch PISTACHES, PISTACIE, en in het Italiaansch PISTACCHI.

Deeze Boornen beminnen van naturen een zandige Opwee-luchtige aarde, met een weynig oude twee-jarige Paer-king. demist, en 't Mol der vergane Boornen, of in des-zelven plaats met Veen-aarde, wel doormengd: een opene, warme, vrye, wel ter Zon gelegene plaats, voor alle koude Oost- en Noorde-winden bevrijd; en een matige bevochtiging door Reegen-water, in de Zon lauw geworden. Geven in deze Gewesten noch Bloemen noch Vruchten. Willen echter hier tamelijk Geest hier wel voort-groeyen, onaan gezien zij ongerne veel kou-de noch Bloemen noch de Herfst-regenen, sterke winden, neevelige Lucht, Vruchten. Risp, of sille Vorst verdragen.

Werden daarom met een afgaande Maan van April Verder in een Pot geplant, gevuld met de hier boven beschree-vene aarde: daar na in 't laatste van September of 't be-gin van October, na gelegtheyd van de tijd, wel droog binnens huys op een goede luchtige plaats gezet, daar bij koud Weer in gevuurd werd, op dat ze niet bevrozen mochten. Gedurende de gehele Winter moet menze niet meer als twee of driemaal met een weynig lauw-gemaakt Reegenwater van boven begie-ten: ook niet voor half April, of wat later, na dat het Weer goed is, met een zoete Lucht en warme Ree-gen weer buyten stellen. Dan noch moet men wel letten, haar voor Sneeuw, Hagel, en koude nachten voorzichtig te dekken.

Zij blijven niet altijd groen, maar laten binnens huys Bladeren. in de Maand van October hare Bladeren vallen: wel-ke gemeenlijk weer uytlopen in 't begin van May, door drijving der natuur, wanneer de warmte der Zon gevoelen.

Niet haast vergaanze, maar blijven, uyt eygener Leeven aart, zeer lang in 't leven.

In onze Landen kan men haar aanwinnen op twee-derley wijzen. Eerst, door hare Takken, met een Mes geboord, en ingelegd, gelijk wij van de Oranjeboom hebben gezegt. Daar na, door haar Zaad; 't welk men moet inleggen met een wassende Maan van May, in

Exinet.
lib. Med. 1.
cap. 23.

Dodon. lib.
3. cap. 19.

Geest hier
noch Bloe-
men noch
Vruchten.

ming.

Leeven
lang.

Aanwin-
ning, door
hare Tak-
ken,
en door
haar Zaad,
in

ineen Pot, gevuld met de boven gedachte aarde, warm in de Zon gezet, en niet veel vochtigheid gegeven. 't Moet ook niet te digt, of dieper als een Stroobreedte gezyd zijn.

Wat hier
bij in acht
te nemen
staat.

't Is niet genoeg, deeze Pot op een warme plaats te zetten: maar men moet haar ook tot de bovenste rand toe in warme Paerdestijl stellen, twee Maanden, of noch langer; gedurig met Glazen overdekt. Als de Mist zijne warmte begint te verliezen, moet men 't elkens de Pot daar uyt nemen, en weer in warme varfche zetten, gelijk van de *Acacia* is gezegt. Dus zal het Zaad spoedig uytſchieten, en te voorschijn komen.

K R A C H T E N .

*Avicenna
Averroes
lib. simp.
cap. 40.*

DE Vruchten deezer Boomen zijn warmen vochtig; ook een weynig te zamen-trekken van aart. Matig gegeten, verſterkenze beyde *Hert* en *Maag*; maken *goed Bloed*; en zijn zeer gezond voor *zwakke* en *kyttereende* menſchen: openen de verſtoptheid der *Lange*; vertoeren de *Flaymen*, maken rijp alle *ranse vochtigheeden*; verdrijven dienvolgens de *Heſt*, verſterken de *Lever*; openen de verſtoptheid der zelve: zijn goed voor *Zueringen*, *ſmeren*, en andere gebreken der *Nieren*: vermeerderen 't *Zaad*, en veroorzaken luſt tot 't *Echte werk*. Met Wijngebruik, geneezenze de *beten der gifſige dieren*, en weerſtaan ook allerley *Gif*.

*Plin. lib.
23. cap. 3.*

Van de *Korlen* deezer Vruchten maakt men *Morapainjens*, zeer bequaam, om *ande Maanen* nieuwe *leſt* en *krachten* te geeven tot de omhelzing.

Oly uyt de
Korlen.

De *Oly*, welke hier uyt getrokken werd, is zeer dientig tot verſterking der *Harſtenen*: ook zonderling goed tegens de ſteeken der *Adderen*, *Slangen*, en diergelijke vergifſige Dieren.

Beſte
Vruchten.

De beſte Vruchten zijn de grootſte en varſcheſte; donker-groen van verve, en een weynig na *Tarpen* rijckende.

L I H O O F D S T U K .

S U M A C H B O O M .

Verſchey-
de namen.

DE beziens-waardig Boom-gewas voord in 't *Nederlaſch* niet alleen deezen naam, maar ook dien van *SMACH*: werd in 't *Latijn* geheeten *SUMACH ARBOR*, of *RHUS*: in 't *Hoogduyſch* *GERBERBAUM*, of ook *SINGHBAUM*: in 't *Frantſch* *RHOU*, en in 't *Italiaanſch* *RHU*, of *SOMACHO*.

Drie

Hier van zijn mij in haren aart en eygenſchappen bekend geworden drie bijzondere ſoorten; te weten:

byzondere
ſoorten.

De *eerſte*, zijnde de nu genoemde *SUMACH ARBOR*, of *SUMACHBOOM*, die ook in 't *Latijn* werd geheeten *RHUS VIRGINIANA*, of *RHUS UYT VIRGINIEN*; in 't *Hoogduyſch* *INDIANISCHER GERBERBAUM*, waſt tot een hohen en breeden *Boom*, wiens jonge *Takken* inwendig met een *Zap* als *Melk* zijn voorzien; uytwendig geheel bekleed met een groene, ruyge, zachte wolligheid. Tegens den *Heſt* werden ze bruynachtig, daar na vaal: doch bij meerder ouderdom vergaat het met 't *erj*id weer. Ondertuſſchen geeft dit een zeer wonderlijke en aardige aenſchouwing, als te weeg gebragt van de grootſte en konſtigſte *Werkmeester*. Wanneer nu deeze *Takken* in de *Winter* hare *Bladeren* hebben verloren, vertonenze zeer kluchtig de rechtgegentlijke gedaante van een *Hartſ-boorn*. De gemelde *Bladeren* zijn zacht en groen; lang ontrent anderhalve, breed een halve voet, in vijftien en zeeventien, altijd twee regt tegens over malkander zittende, nochtans voor in-een uytgaande *deelen*, met een regt-

Beſchry-
ving van
de eerſte.

doorgaande *Zeeuw* geſcheyden. Voor aan lopen de *Bladeren* gantſch ſpits toe, en zijn rondom aardig ingezaagd. Ieder der gedachte deelen in 't bijzonder, is ontrent een duym breed, en zeeven vingeren breedte lang; doch 't eene voor-aanſtaande korter en breeder; van onder bleek-verwig, van boven zwart-groen, blinkende; van ſmaak niet onaangenaam, maar geweldig te zamentrekkende.

De *tweede*, *RHUS CORIARIORUM*, of *LEERTOUWERS RHUS*, anders ook *SMACH* genoemd, vermits de *Leertouwers* ieder jaar al de *jonge Spruyten* deezer Boomen tot aan de wortel toe afzneiden, drogen, en een *Stof* daar van maken, bequaam tot haar gebruik, werd niet zoo groot, maar ſchiet alleen op tot de hoogte van vijf of zes voeten.

Van de
tweede.

De *derde*, *RHUS MYRTIFOLIA*; of *RHUS MET MYRTE BLADEREN*, is geen *Boom-gewas*, maar alleen een *Struvelige plant*. Zullen derhalven op een andere plaats gevoegelijker, onder de planten, hier van konnen ſpreken.

Van de
derde na.

Beyde de voorgedagte beziens-waardige Boomen zijn van ontrent dezelve aart, en derhalven van eenereley *Queeking*. Beminnen een gemeene, zandige: of noch meer een ſteenige, gemelte, ook wel ongemelte grond: een opene, vrye, luchtige, wel gelegene plaats; en veel *Water*. Eevenwel vergaanze niet ligt door groote droogte.

Waarsce-
ning der
twee eerſte
ſoorten.

Elke *Zomer* geevenze een opſtaande en tamelijk groetſte *Bloem*, voort-komende in 't laaſte van *May*, en begin van *Junius*. De *Virginiaanſche* beſtaat uyt vijf kleyne groene *bladerjens*, en zijn veele honderden te zamen-gevoegd in een ontrent een hand lange, naamlijk dikke, voor ſpitsachtig oegande, en regt opſtaande *Waaſer*. Van binnen zijn ze verciert, eerst met bleekroode en ronde *Knopjens*, waar op zich eenige zwarte *ſlijpsjens* vertonen; doch daarna worden ze bruynrood; van binnen gevuld met een kleyn bruynachtig *Zaadje*, 't welk de gedaante van een *Nier* heeft. Daar tegens is de *Bloem* van de *Leertouwers Rhys* wit: ook zijn de *Bladeren* veel korter, meer als de helft ſmaller, en bleeker. In deeze koude Landen geevenze geen rijp *Zaad*. Brengen een ſlegt en voos *Hout* voort: Hout, blijven ook niet zoo lang in 't leeven, als andere *Booſche* en men. Konnen *Sneeuw*, *Hagel*, ſterke *Varſ*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytſtaan. Eevenwel kan de *Rhus Coriariorum*, noch jong en reeder zijnde, in ſelle *koude* buytens huys ſtaande, lichtelijk te zamen met zijne aanzienlijke groenheid, van 't leeven beroofd werden. Moet derhalven in een *Pot*, of *houde* *Bak* ſtaan, en in koude tijden binnens huys zijn gezet, tot dat ze een bequaame dikte, en genoegzaam ſterk *Hout* heeft gekreegen, om de onguurheid van de *Winter* te konnen verdragen.

En van de
Leertou-
wers Rhys
zonder
Zaad.
Hout
ſlecht en
voos.

Alhoewel de laaſt-gedachte ſoort, gelijk alreeds gezegt is, geen goed *Zaad* geeft, echter konnen ze *aangevonne* worden door hare bij de *Wortel* uytſchietende, wijd en breed door de aarde heenen borende *jonge Loten*, vermits de *Natuur* 't grenze 't eene deel heeft onthouden, meeft altijd in een ander deel weer vergoed. Gemeenlijk vatten deeze *myſpruytels* van zelfs *wortel*: of ten halven ingefneeden, op de wijze der *Angelieren*, wortelenze zeer ſpoedig, en konnen dus genoegzaam en ligtelijk *aangezeeld* worden. Van de *oude* algenomen, moet men haar in de *Maand* van *Maert* of *April*, na dat de tijd zich hier toe bequaam toond, met een afgaande *Maan*, in de voorgedachte aarde verplanten.

Aanwin-
ning.

De *Boom*, genoemd *RHUS CORIARIORUM*, of *Leertouwers Rhys*, begeerd in de *Winter* tijd gezet te zijn in een warmer, en voor de koude zoo *Ogſte* als *Noord-winden* meer bevrjijde plaats, als de *Rhus VIRGINIANA*, of de *GEMEENE SUMACHBOOM*. Want vermits hij teederder en gevoelijker van aart is, zoo kan hij ook dies te minder *koude* verdragen.

K R A C H .

KRACHTEN.

DE Bladeren, Vruchten, en 't Zaad dezes Booms zijn verdrogende in den derden, verkoolende in den tweeden Graad, en zeer te zamen-trek-kende van aart.

Eene der genoemde drie, of ook de *Rast der Takken*, met Eyke bladeren in Wijn gekookt, stoppen allerley *Bloedgang*; desgelijks beyde de *witte*, en ook de overvloedige *roode Maandsonden* der Vrouwen. Dezelve Wijn verdroogt de lopende Ooren. Is zeer goed voor de *bloedige Takken* (*Speenen*, of *Ambejen*) wanneer men dezelve daar mee wascht. Met Edik en Zuyker vermengd; dan op de *Kanker*, ook op holle, in- en voort-etende, of lopende *Zweren* gelegd, geneest dezelve. Als men'er 't *huy* mee wascht, werd het *zuur*.

Men gebruykt ook de *Bladeren*, om'er *Letr* mee te bereyden. Desgelijks maakt men een *Mist* van 't *Zaad*, gedroogd, gepulverizeert, dan met Gom van *Arabien* en Rooze-water vermengd. Hier van een *Drachma*, op de wijze van *Pillen*, ingenomen, verbindend het *bloed-sponzen*, veroorzaakt door *scharpe* op de borst vallende vochtigheeden.

De *varfche Vruchten* gestoten, en in Weegbree-water gedisillereert, maakt de *Tanden vast*, en is zeer goed, om de *verrotting* der zelve te verdrijven. Vier oncen van dit Water voor de Maaktijd gedronken, versterkt de *Maag*; en doet ook allerley *Vloeden* ophouden.

De *Gom* dezes Booms verdryft de *Tandpijn*, wanneer men dezelve steekt in de holligheyt der *Tanden*.

LII HOOFDSTUK.

SASSAFRASBOOM.

Verfchey-
de namen.

Italiaansch SASSAFRA.

Tweeder-
ley soor-
ten.

Sassafras
met ge-
kerfde Bl-
aderen.

En Eedele, zeer heezame, en gantsch rare Boom, heeft bij de *Nederlanders* geen andere naam dan deze bekomen. In 't *Latijn* werd hij geheeten *SASSAFRAS ARBOR*; in 't *Fransch* *ARBRE DE SASSAFRAS*; en in het

Italiaansch *SASSAFRA*. Hier van zijn mij in haren aart bekend twee bijzondere soorten, namentlijk. I. *SASSAFRAS ARBOR FICULNEO*, of *SASSAFRASBOOM met Bladeren op de wijze van een Vijgeboom*; en II. *SASSAFRAS ARBOR FOLIO CRENATO*, of *SASSAFRASBOOM met gekerfde Bladeren*, zijnde diep in drie deelen gescheeden, gelijk het *CLEMATIS PASSIFLORA FLORE ROSEO CLAVATO*, of, volgens de gemeene noeming, *PASSIEBLOEM*, doch grooter; met een donkere aangename groente boven, maar onder met eenwat bleeker verve verciert; en in 't midden van ieder affcheydzel voorzien met een regt-doorgaande groote *Ader*; waar uyt voortkomen verscheydende kleyne, doch zichtbare *Adertjens*, uytlichtende tot aan de kanten, welke zaags-wijze getand zijn, op dezelve manier, als die van de *Passie-bloem*, voor aan spitsachtig toe-gaande.

De *Bladeren* der andere zijn aan de kanten glad en effen; ook in drie deelen, maar nauwelijks ten halven, gelijk zommige *Vijgebladeren*, ingescheeden; anders in grootte, verve, en veelheyt van doorlopende *Adertjens*, ook in stevigheyt van blad, weynig van de vorige verschillende. 't Middelfte deel is 't grootste, en ten naasten bij rond; de twee andere zijn veel kleynere, en gaan een weynig spitzer toe. Beyde deze soorten zijn met een bruyt-rood *Hout* aan al hare *Takken* niet on-aangenaam verciert. In 't jaar 1655, wierdenze mij, onder meer andere rare Gewassen, uyt *Virginien* toege-

zonden door *JOHAN VAN WELY*, *Amsterdamfch* Koopman, die op 't genoemde Gewest handelde.

Deze *Boomen* beminnen in onze Landen een grond, in welkeze bequaamlyk konnen groeyen, en die genoegzaam met hare Natuur overeenkomt. Dezelve werd bereyd uyt een deel goede, geen verschimmelde of kwalijk-nekkende aarde; een deel Mol uyt vergaane Boomen; een deel oude tweejarige Paerdestmist, en een goed gedeelte grof Zand, wel door malkander gemengd: een warme, opene, vrye, luchtige, wel ter Zon gelegene plaats, voor alle koude *Ossfe*- en *Noorde*-winden bevrijd, en matige vochtigheyt. Geveven in onze Gewesten noch *Bloemen* noch *Vruchten*: konnen niet wel veel *Zomersche*, maar noch veel minder eenige koude *Herfst*-reegenen, *nevelige Lucht*, *Sterke Winden*, *Rijp*, *Hagel*, en selt *Vorst* uyt staan: wer-deezer bey-

den derhalven in 't *Voorjaar*, met een wassende Maan de soorten van *April*, gezet in een aarde Pot, gevuld met de gemelde grond: ontrent half *September*, of een weynig later, na gelegentheyt des tijds, wel droog geworden, en met goed Weer, binnens huys gebragt, op een luchtige bequame plaats, daar bij *Vorst* in gevuurd werd, door middel van een *Kagchel*. Zoo lang de *Winter-koude* duurd, moet menze met een weynig lau-w-gemaakt Reegen-water twee of driemaal van boven begieten: mogen niet nabij den Oven; niet ook om laag op de Vloer, maar hoog, daar geen togten zijn, gezet; daarenboven niet voor half *April*, of teegens de *May*, na dat het Weer zich aanteld, met een zoete Lucht en aangenaam-warme Reegen, indien zulks kan geschieden, weer buyten de *Zonnestralen* voorgesteld; dan noch voor *koude nachten* en andere ongelegentheeden, tot in *May* wel gewagt, en voorzichtig gedekt wordet, wijlze teeder van aart zijn. *Echter leevenze lang*, en zijn verciert met een *altijd-blijvende groenheyt*: noyt ziet menze bladerloos, ten zij door zwakheyt, of eenig gebrek der natuur.

Door zulk een *Quecking* en *Wasneeming* heb ik Hoe gede *SASSAFRAS ARBOR FOLIO FICULNEO*, of *Sassafras-boom met bladeren als die der Vijge-boomen*, zeevenja- ren lang goed en in zijn kracht bewaard gehad; in welke tijd hij de hoogte van ontrent vijf voeten had bekomen, tot verwondering van veele.

Die met *gekerfde* of *getande* *Bladeren*, welke de doch eynde warmte van nooden hebben, behield ik ter nauwer nood vijf jaren, zijnde opgerezen ter hoogte van weynig min als derdehalve voet. Eyndelijk zijn ze beyde verloren gegaan; de ene door verrotting der *Wortel*; de andere door een onvoorziene, schielijk aankomende, en doordringende *Vorst*, welke ons Gewest dikmaal onderworpen is. Noyt komen mij de *gedroogde Bladeren* voor 't gezicht, of ik gevod over dit verlies moeyelykheyt in mijnen Gest. *Echter* hoop ik deze Boomen haast weer aangewonnen te zullen hebben.

KRACHTEN.

DE Bladeren van deze welriekende Boom zijn Wonden: zeer goed voor allerley *varfche wonden*, daar opgelegd.

't *Hout* is warm en droog in den tweeden, de *Rast Nistel*. Mo-daarentegen heet in den tweeden, en droog in den derden Graad, inzonderheyt die van de *Wortel*; welke 't beste van deezen geheelen Boom, ook veel krachtiger is, als die van de *Takken*; die van *Takken* weer veel beter als die van de *Stam*.

Dit *Hout* heeft een zeer lieflijk-geurigen reuk. Werd Deuden van *Christoph. a Costa* genoemd *LIGNUM MOLUCENSE*, en diend de menschen tot een zeer gezonde *Artzeny*. Een stukje van dit *Hout* bij zich gedragen, en dikmaal daar aangeroken, is zeer goed voor een *pestilentielle lucht*, en allerley *befmettende ziekten*.

Een lood van 't gedachte *Hout*, of van de *Wortel*, Teegens vier-

Wasne-
ming en
opquec-
king

wer-deezer bey-

de doch eynde
warmte van
nooden hebben

hard Hilt,
Simp. cap.

des Houtz,
en der

Wortel,

veelerley
Gebree-
ken;

En hoe te
gebruy-
ken.

Christoph.
à Colla.
Aromat.
lib. cap. 34.

Job. Bau-
ken. lib. 4.
tem. 1. cap.
34.

Hout, en
Bast.

Yeldzaam-
heyd.

vierentwintig uren lang in ruym twee Kannen Water te weyken gelegd, en daar na in *Duplicte vase*, of *B. M.* tot op de helft gekookt, en gezuiverd; dan op 't zelve gekookte Hout noch eens twee Kannen gedaan, en tot op anderhalve verzoeden, is zeer dienstig voor de volgende gebreken.

Ruym een half Pintje, of wat minder, na dat de kranckheyt hitzig, of de Lijder sterk is, van het eerst-gekookte water, een weynig warm gemaakt, 's morgens nuchteren ingenomen, en daar op gezwet; of daar van over en na de maaltijd gedronken, zonder daar op te zweeten; voorts geen andere als gezonde, drooge, voedzame Spijzen matig genuttigd, geneest de *Spaansche Pekken*, 't *Podagra*, en allerley soorten van *Jigte*.

Het tweede Water, met een weynig Zuyker door den dag gedronken, verdrijft alle *Koortzen*; ook *Ziekten*, veroorzaakt door koude, verstopping, quade Spijzen, en andere ongeleegentheeden: verjaagt de *Miltziekte*, en de *Waterzucht*, *Steen* en *Grauel*: versterkt en helpt een koude *Maag*, en 't geheele *Inge-wand*. Is goed voor een quade *Porst*; koude gebreken der *Lange*, en allerley *Catarren*, of *Zinkingen*, als men voor af een zachte purgatie heeft ingenomen: stild ook de smerten der *Nieren*, en der *Landenen*: drijft uyt de *Winden*; bevordert de *waterlossing*; verwekt de *Maandfonten*, en zuiverd de *Moeder* der Vrouwen, tot vruchtbaar-werding; belet het *braken*, en doet de *spijzen wel verteeren*. Maakt een goeden *adem*; versterkt de *Leever*; verdrijft het *Colyk*; geeft een gezonde *verwe*; dood *magere* Lieden *vet* werden; bewaard ieder voor de *Pest*; is goed teegens *vergift*, en maakt een *open Ligchaam*.

Zes grinten van 't geslootene *Hout*, tezamen met den *Bast*, in Rooswater ingenomen, heeft dezelve werking teegens al de gemelde Gebreken. Doed daarenboven allerley *flach* van *Wormen* sterven,

Als de *Vogelen* van de *Vruchten* eten, werden haar de *Harffenen* zoodanig ontfeld, dat ze zich met de hand laten vangen: maar te veel daar van genomen, veroorzaakt haar de dood.

later, na dat het Weer zich aansteld, binnens huys op een luchtige plaats zijn gezet; daar men haar, door de opene Vensteren, de Lucht en Zonnestralen zoo lang laat genieten, als de aankomende koude zulks niet verbiedt; voor welke men haar voorzichtig wagten, en dan op een warmer plaats brengen moet, waar in echter niet als bij *vriescende Water* werd gevurd. Gedurende de geheele *Winter* mogen ze niet meer als twee, of ten hoogften driemaal, met een weynig huw-ge-maakt Reegen-water van boven begoten of besprengd werden: want hier in beltaat haar leeven en welvaart: dat men ze in deeze tijd droog houde; voor een koude door-dringende *Porst* zorgvuldig bewaare, en niet voor in 't begin van *April*, of wat later, na geleegentheyt des tijds, met een zachte warme Reegen weer buyten in de Zonnestralen stelle; doch dan ook haar nauwkeurig waarneeme en behoorlijk dekke voor de *koude nachten*, *sneeuwige Reegenen*, en *sterke Winden*, tot in *May* toe. Een weynig voor dat men haar buytens huys brengt, moet men haar, door 't open-stellen der Vensteren, de lucht weer wat gewoon doen worden.

Uyt eygener aart zijne *lang leevende*. Hare *Blad-Bladeren*, welke die van de *Onceboom* zeer gelijk zijn, zoo in gedaante, als in wit-groene verwe, en doorlopende *Aderen*, doch ronder, en wat korter van stelling, verliezen ze noyt; maar blijven altijd even *jeugdig*, en van een zeer bevallige aanbouwing.

In deeze Gewesten konnen ze *aangewonnen* werden, Aanwin-niet alleen door haar *Zaad*, uyt warme Landen her-waarts gezonden; 't welk met een wassende Maan van door haar *April* of *May*, zomtijds wel eerder, hol en luchtig, *Zaad*, ontrent twee stroom-brede diep, in een Pot gezayd of gestoken werd; maar ook door hare onder of boven de aarde uytgeschotene *jonge Loten*, welke men, en *Loten* hare teederheids wil, voorzichtig en subtyl met een Pennemes ten halven insnijnd, gelijk de *Angelieren*, en met aarde aanvuld. Als ze dan *Wortelen* geschoten hebben, 't welk langzaam en zoberlijk geschied, snijdt men ze af met een wassende Maan in *April*, en men verplant ze in Potten.

K R A C H T E N .

DE *Hars*, of *Gom*, van deeze *Boomen*, welke *Tweeder-*zeer veel gebruykt werd, is tweederley, alhoe-ly *Hars*, of *Gom*, welke van eenen dezelve *Boom* werd vergaderd, van deeze *Boomen*.

De bene werd genoemd *STYRAX SICCA*, of *CALAMITA*, om dat ze zoo wel in Rieten, als droog in kleynen stukjens, uyt *Pamphiliën*, *Syrien*, en andere verafgelegene Gewesten overgebracht werd. De andere *STYRAX LIQUIDA*, of *dunne Syrax*, welke, waterachtig zijnde, eerst vloeiyd; daar na, door zijne eygene vettigheyt en de lucht dikker, ook in Rieten ge-daan, en eyndelijk gantich droog geworden, de ge-dagte naam van *SICCA*, of *CALAMITA*, bekamt. Deeze werd voor de beste gehouden: is welriekend, vet, zuiver, en voorzien met witachtige schillen, of brokjes.

Deeze *Gom* is verwarmende, verzachtende, en ver-teerende van aart: zij dientlig teegens den *Hofst*, *lib. 1. cap. 80*. verdrijft de *Zinkingen*, en de *Heesckheyt* van de Keel. Is zeer goed voor een *koud vergift*: ook teegens de *ver-stopping* en *hardheyt* van de *Moeder* der Vrouwen: verwekt de *Maandfonten*. Een Pilleje van deeze *Gom* met oprechte *Terpentijn* ingenomen, maakt een zachte *Stoelgang*. Uytwendig heeft ze ook haar gebruyk. De *Grint* en *schurftigheyt* daar-meê gewreeven, ver-gaat daar door. Werd dehalven met groot voordeel ge-Matthiol. *lib. 1. cap. 68*. daan in Zalven, aangeelt om te scheiden en te ver-sterken: desgelijks in de *Theriac*.

Eeven 't zelve vermag de *Oly*, welke in *Syrien* ge-Matthiol. *lib. 1. cap. 68*. maakt, en allerweegen vervoerd werd.

DE *STYRAX LIQUIDA*, of *dunne Syrax*, heeft ook een verwarmende kracht. Werd geoordeeld goed te *quida*zijn,

LIII HOOFDSTUK. STYRAXBOOM.

Verfchey-
denamen.

Gom.

Waarme-
miog.

Bloemen.

Zaad.

Wijze van
opquee-
king.

In deze Landen een zeer geliefd en schoon *Gewas*, voerd deezen naam in 't *Nederlandsch*. Werd in 't *Laijn* geheeten *STYRAX*, of *STORAX ARBOR*: in het *Hoogduitsch* *STYRAXBAUM*; en in 't *Italiaansch* *STORACE*.

Uyt deeze *Boomen* vloeiyd een zeer welriekende *Gom*, van dien zelve naam, doch alleen in de warme Landen; en bij alle Liefhebbers der Genees-konst genoeg bekend. Zij beminnen een goede, zandige aarde, met een weynig oude Paardemist van twee jaren, een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol der vergane Boomen, of in plaats van het zelve Veen-aarde, te zamen wel en genoegzaam onder malkander gemengd; een warme, opene, luchtige, vrye, en bequaamelijk ter Zon gelegeene plaats; neevens matige vochtigheyt. Geeven, als ze oud genoeg zijn geworden, in onze Gewesten, niet alleen *Bloemen*, wit van verwe, welke in 't begin van *Junijs*, of wat later, voortkomen, en tros-wijze ruischen de *Bladeren* aan de *Steel* zitten, maar ook bij goede en warme Zomers, volkomen-rijp *Zaad*.

Niet wel konnen ze verdragen veel koude *Herst-reegenen*, *mijstige lucht*, *zware Storm-winden*, *Rijp*, *felle Porst*, of andere ongeleegentheeden van de *Winter*: moeten derhalven, met een wassende Maan van *April*, in een Pot geplant zijnde, half *September*, of een weynig

en waar
op diar on-
tent te le-
ten staat.

nig.

en Loten

Gal. lib. 4.

Antidot.

Disforid.
lib. 1. cap.
80.

Matthiol.
lib. 1. cap.
68.

Plin. l. 12.
c. 25.

Syrax in
quida.

zijn, wanneer ze lieflijk riekt, en bitter van smaak is: doch werd dikmaal vervalscht.

Deeze verrijft de *vlekken des aangezichts*, en maakt een *zuiver vel*. Werd gedaan in Zalven om te verwarmen, en de *zeerigheid* te geneezen: ook in *Steeballet-jens*, om de zelve een goede reuk te geeven. Men gebruykte ze tot noch verscheydene andere dingen.

LIV HOOFDSTUK.

TAMARINDENBOOM.

Erd, mijns weeten, in het *Neederlandsch* met geen andere naam, als deeze, van iemand genoemd: in het *Latijn* TAMARINDUS ARBOR: in 't *Hoogduysch* TAMARINDENBAUM: in 't *Italiaansch* TAMARINDO: van de *Turken*, *Arabiers*, en *Perzianen* SIGER TAMARINDI: de *Vruchten* zelfs TAMARINDI, dat is, *INDIAANSCH* DADELEN, na 't *Arabisch* woord TAMAR, 't welk *Dadel* beteekend; om dat ze deeze *Vruchten* nergens anders als bij *Dadelen* weeten te vergelijken. Van de *Portugeezen* werden ze geheeten TAMARINIO: bij die van *Madagafcar*, daar ze in meeningen groeyen, voerene de naam van QUILLE: bij de *Javanen* van ASSA: bij de *Malabaren* van PULL: bij de *Canaryen* van CHINCHA: bij andere *Indianen* van AMBILL. Deeze *Boomen* zijn een zeer schoon *Gewas*, van een vermaaklijke *aankleuning*.

Zij beminnen van naturen een *wet-bereyde aarde*, welke bestaat uyt twee deelen goede, niet schimmelige of *muf-riekende grond*, een deel *Veen-aarde*, een deel *Mol* uyt vergane *Boomen*, of in plaats van dit verdorvene *Boom-bladeren*, twee deelen oude tweejarige, *kleyngeweevene Paerdmist*, en drie deelen *grof zand*, daar gantsch geen *zoutigheid* bij is; wel ter dege door malkander gearbeyd: een zeer warme, opene, vrye, luchtige, en wel ter *Zongeleegene plaats*, genoegzaam beschut voor alle koude *Oyft- en Noordewinden*; weynig *Reegen-water*, altijd, echter niet anders als in tijd van droogte; *luw* gemaakt: konnen *geenerley koude* of ongeliegheden der *Lucht* verdragen; *inzonderheid* niet te veel *vochtigheid*, *sterke Winden*, *mijstige Lucht*, *Rijp*, of zelfs de minste *Vorst*.

Werden daarom in *Maert*, *April* of *May*, met een wassende *Maan* gezaayd, of 't *Zaad* met de hand gelegt in een *Pot*, gevuld met de gemelde aarde, ontrent twee *troobred diep*, zeer *bol*: dan steld men de *Pot* tot boven toe in een *Bed*, gevuld met warme *Paerdmist*, en met glaze *Vensterten* overdekt. Als de *Mist* hare *warmte heeft verloren*, 't welk *geschied* binnen veertien dagen, moet men 'er andere warme *Mist* in plaats der *koudgewerdene* in doen, tot de *Maand* van *Junius* toe; want hier door zal 't *Zaad* dies te eerder en beter voortkomen.

Ontrent half *September* moet men ze, om harer teederheids wil, binnens huys brengen, op een *luchtige plaats*, daar ze, door de opene *Vensterten*, de *Lucht* en *Zonnestralen* konnen genieten, zoo lang 't mogelijk is; doch gantschelijk bevrijd voor alle tochten der *winden*: moeten ook, gedurende de *gantsche Winter*, alleen met een weynig *luw-gemaakt Reegen-water* van boven begoten, of liever *besprengd* werden. Hier op moet men *nauwkeurig acht geeven*, vermits ze door een weynig te veel zeer *lichtelijk* zouden beroofd worden, niet alleen van hier zeer *vermakelijk* en *versterkend* groeyn, maar ook van haar *leven*.

Als 't nu in 't laatste van *October* begint kouder te werden, breng men de *Pot* in een warmer plaats, daar ieder dag, na gelegenheid dat de *Vorst* meer of min *sterk is*, in een yzere *Oven* werd gevuld.

Mogen wel niet digt bij den zelve gezet, maar moeten echter *zorgvuldig* voor een *doordringende vriesende koude* bewaard worden; ook niet voor teegens de *May-maand*, met een *zachte Lucht* en aangename *Reegen*, weer buyten gebragt, in de *warmte der Zon* gesteld, voor *keete nachten* en *windige dagen* *nauwkeurig* bezorgd, en voorzichtig gedekt zijn.

Deeze *Boom-gewassen* vallen, uyt een natuurlijke *Dezelve* eygenschap, zoo teeder en gevoelig van aart, dat ze, met *groote moeyte* verrijgt; doch niet langer als tot in de *tweede Winter* behouden, en op gekreegen had; maar 'elkens waren ze door de ongeliegheden der *Winter*, weer vergaan. 't *Gedachte Boomtje* zach men in de *tweede Zomer* opgeschoten ter hoogte van een voet; doch 't verging in de *tweede Winter* al quijnende; zonder dat ik de reeden hier van kon bedenken, want ik droeg'er zeer goede *zorge* voor, en *mijne oogen* *speelden'er* *gedurig* op.

In *Indiën* wassenz e tot *hoogte*, *breed-uytgestrekte*, *sterke Boomen*. Hebben een *digte*, *vast Hout*, en veel *Takken*, aan welke een *groote meening* wel *beziens-waardige Bladeren* groeyen, op de wijze van het *Herba viva*, of *Acacia*; altijd twee en twee recht teegens malkander over, zittende aan haar *regt-doorgaande Steelte*; doch voor in een *eyndigende*: hare vorm is *ovaals-wijze*, of *langwerpig-rond*: de *grootste* hebben de *lengte* van een *kleyne vingerbreedte*: zijn met *geene* *bijzondere Aderen* doorlopen. De *verwe* is *bleek-groen*, van een *vermakelijke aankleuning*: de *smaak* *aangenaam zuur*. Teegens den *avond* buygen ze zich *neerwaarts*, om hare *Vruchten* gelijk als voor de *koude* des *nachts* te dekken. 's *Morgens*, wanneer de *Zon* opkomt, ontflyuten ze zich *weer*.

Tusschen deeze *Bladeren* komen voort de *Bloemen*, *Gefalte*, *rustende* op korte *Steelkens*; en gemeenlijk zittent'er twee of drie bij malkander: zijn zeer *wel-riekende*; in *grootte* en *gedaante* die van de *Oranjeboom* zeer gelijk, doch bestaan uyt acht *Bladeren*; welke, als ze eerst open gaan, *verciert* zijn met een *bevallige roode lijfverwe*; doch *naderhand* werden ze *gantsch wit*: de *vier binnenste* zijn *dik*, maar de *buytenste* veel *dunner*; ook niet zoo *zuiver wit*: *evenwel* zijn twee der zelve met een *schoone Aderachtige streep* doorlopen: uyt welker *midden vier teedere*, *witte*, *lange*, en als een *Hoorn* *krom-gedrayde draadjen* *voortfchieten*. Als de *Bloemen* vergaan en afgevallen zijn, houden deeze zich aan de *Vruchten* vast.

Welke *Vruchten* als *Scheeden* van *Messen* aan de *Hoedanig-Takken* hangen, en ligtelijk ter aarden neervallen, *heyde* der *Zijn ruym* een *vinger lang*, eerst *groen*, daar na als ze *droog* of *rijp* werden, *afschrauw*, of wat na het *roodtrekkende*; ontrent *rond* van *vorm*: doch gemeenlijk *vooraan't punt* zich een *weynig krom drayende*. *Inwendig* zijn ze *gevuuld* met een *bruyen-verwig*, *tay*, *lijmijg* *Marg*, *aangenaam-zuur* van *smaak*; ook een *weynig* te *zamen-trekkende*, gelijk de *drooge Pruymen*. *Ontrent* dit *Marg* vind men in hare *Huyzen* enige *bruyne* en *platte*, ook *harde* en *ronde Zaden*, niet zeer ongelijk de *kleyne witte Lupinen*, of *Vijg-boonen*. Wanneer men deeze ter *bequamer tijd* aan de aarde *beveeld*, komen'er *nieuwe jonge Boomtjens* van. En dus *geschied* de *aanwinning* door dit *Zaad*.

KRACHTEN.

DE *Bladeren* dezes *Booms*, en het *inwendige* *Garcias ab* *ge Marg* der *Vruchten*, zijn *amper* en *lief-Heur*, *lib*, *lijk* van *smaak*, ook *droog* en *koud* tot in den *derden Graad*. Werden van al de *Indianen* in hare *Sauften* en *Spijzen* gedaan, om aan dezelve een *aangename* *name*.

Serapiol.
Simp. cap.
46.

Verschey-
de namen
dezer
Boomen,

en harer
Vruchten.

Wat voor
een aarde
zij begee-
ren.

Wat zij
niet kon-
nen ver-
dragen.

Hoedanig
men han-
delen moet

ontrent de
Zijing

en verdere
opgee-
king.

Gedaante
der Blade-
ren in In-
diën.

Gefalte,
en verwe
der Bloe-
men.

Zaad.

1. cap. 28.

name rhijsche smaak te geeven; gelijk wij in onze Landen ter zelven eynde 't *Verjuys* gebruyken.

Idem ibid. Deze *Bladeren* gestoten, en gelegd op de *Roos*, 't *Wildvuur*, *Apostematien*, en heete *Geswellen*, drijven 'er de *brand* uyt. In *Wijn* gekookt, doden de *Wormen* der kinderen; en maken haar een open *Ligchaam*, 's morgens nuchteren daar van gedronken.

Christ. à Cofia lib. Arom. cap. 21. Vier oncen van de *Pulpa*, of het inwendig *Marg* (t welk men ook, in plaats van *Edik*, bij de *Spijzen* doet) met *Zuyker* gegeeten; of in *Endivie* of *Bernagie*-water zes uren lang geweykt, daar na uytgedrukt, en dus met *wacZuyker* gebruykt, doet *Purgeeren*. Met *Rhabarbar* en *Callie* ingenomen, verdrijft de *derden*-

Rech. lib. 3. cap. 750. *daagfche Koorizen*; licht de *dorst*, en bedwingd de opwerpende, of kokende *galachtige hitzigheyd* van de *Maag*. Neemt wech de *braking*, verwekt *eetens-lust*, verjaagd de *jeukerigheyd* der *huyd*, en de *Francoizen*. Eeven 't zelve werd uytgewerkt, wanneer men de gemelde veelheyd des *Margs* en geheele nacht lang laat weyken in *Wey* van *Geyten-melk*, of *Cicorey*-water; daar na wrijfd, warm maakt, door-zeygd, en met *Zuyker* indrinkt.

Acorres lib. Simp. cap. 55. Prop. Alp. de Pl. Aegypt. cap. 10. 't *Water*, daar veel *Tamarinden* in geweykt zijn, met *Zuyker* gedronken, is verkoelende: verdrijft alle *scharpe*, *galachtige* en *melancholische zwargallige vochtigheden*. Is van een zeer goed gebruyk in allerlei *Koorizen*, en heete *pestilentielle ziekten*; aangenaam voor de *dorstige*; verkuist het *Hert*, geneeft de gene die van 't *Pleuris* en de *Geelzucht* gequeld worden: maakt dun alle *grove en stijmerige vochtigheden*: stild het *onstlofene bloed*, en de *Zinkingen*. Is zeer goed voor de kinderen, die de *Pokien* en *Mazelen* hebben: desgelijks tegens de *verstopping* en *verlating* van de *Lever* en *Nieren*.

Zaad. 't *Zaad* gebrand, en kleyn gestoten, dan met *Melk* ingenomen, stopt allerlei *huykloop*.

Geconijfite Vruchten. De *Vruchten* werden *gezouten*, in *pekel*; of *geconijft*, in *Zuyker* gelegd, en dus na *Europa* vervoerd.

LV HOOFDSTUK. CASSIEBOOM uyt BRAZILIEN.

Naam, in alle Talen de zelve.

En ongemeene en rare *Booms* in deeze *Gewesten*; met geen andere naam in 't *Neederlandsch* bekend: ook van de *Latiijnen*, *Hoogduytschers*, *Franfchen*, en *Italianen* niet anders genoemd als *CASSIA FISTULA BRAZILIANA*: *CASSIA FISTULA AUSZ BRAZIL*: *CASSIA FISTULA DE BRASIL*; en *CASSIA DI BRAZILIA*.

Aanwinning

Deeze *Boomen* zijn zeer teeder van aart. Konnen in onze Landen niet *aangewonnen* werden, anders dan door overgezonden *Zaad*: 't welk bequaamlyk werd verrigt op de volgende wijs.

Alleen door haar Zaad in deeze Landen.

Neem dit *Zaad*, 't welk varfch en goed moet zijn: leg het in een *Glas*, op een weynig varfche *Paerdelmilt*, en giet 'er *Reegen-water* op, daar in een weynig *Zalpeeter* een etmaal of een half geweykt is geworden: stel dan 't *Glas* in de *Zon*, tot dat het *Zaad* dik *gezwollen* is: leg het, als gij dit ziet, met een wassende *Maan* van *May* in een *Pot*, gevuld met aarde, bestaande uyt een deel goede grond, niet schimmelig, of die een muffe reuk van zich geeft; een deel *Mol* uyt vergane *Boomen*, of in plaats van dien *Veen-aarde*; een deel twee-jarige *Paerdelmilt*, gantfch kleyn gewreven; een weynig een-jarige *Hoenderdrek*, en twee deelen *grof Zand*, wel door malkander gemengd: dan zal 't spoedig opkomen, inzonderheyd indien men de *Pot* steld op een warme, opene, vrye, wel ter *Zon* gelegene

Waar op in de zaying gelet moet werden.

plaats, met glaze *Venfteren* overdekt, tot aan de bovenste rand in *Paerdelmilt*, gedurig tot in 't begin van *Junius*; onaan gezien het, ondertuffchen opgekomen, tot boven de aarde gewassen mogt zijn: dus zal 't be waard blijven voor alle *kynde nachten*, *sterke winden*, en *reegenachtige dagen*; door welke anders deeze noch teedere *Gewassen*, voornamentlyk in den *Herfst*, ligtelijc zouden konnen verderven, en gantfchelijc te niet gaan.

Deezer wijs in acht genomen, wassen de gedachte *Boomjens* uyt haar *Zaad* in een *Zomer* gemeenlyc ter hoogte van een halve maat-voet, zomtijds, na dat de hitte groot is, noch wel 'en weynig hoger: willen echter 's *Winters*, alhoewel op de helst van *September* droog en wel getfeld binns huys gebragt, niet, immers zeer bezwaarlyc, overblijven; schoon wat moeyte en vlijt men dat toe aanwend; vermitsze de *Herfst*- en dikmaal ongefchadige *Zomer-lucht* deezer Landen zoo weynig konnen verdragen, als 's *Winters*: de niet natuurlijke warmte des vuurs. Ter dieroorzaak is men gedwongen, deeze sehoone *Boomen* t'elkens, door bekomen *Zaad*, op nieuws weer aan te winnen, om, alleen voor een *Zomer*, 't aangenaam gezicht der zelve te mogen genieten.

De *Bladeren* zitten aan hare *Steel* twee en twee tegengens over malkander, gelijk die van de *ACACIA*; alleweegen even breed; voor rondachtig-toegaande; zoo lang als een lid eener vinger; met een rept-doorgaande *Ader* in 't midden; waar uyt voortkomen kleyne *Adertjens*, weynig in getal, verciend met een bleeke groenheyd. Ieder avond, door 't verlies van der *Zonnen glantsch* en warmte (waar in haar leven en wasdom bestaat) buygenze zich, als treurende, neerwaarts; doch 's morgens, als verbljvd over de weerkomst van dit groote *Licht*, rigten ze zich weer op.

K R A C H T E N.

De *Pulpa*, of 't *Marg*, der *Vruchten* deezer *Booms* is vocht en droog in den eersten *Grad*; voor oude en jonge, zieke en gezonde, een treffelijc *Artzeny*. Door den dag daar van gegeeten, geneeft de gebreken der *Zijde* en *Dorst*: verlaat den *dorst*; verzacht de *Blauz*; zuiverd het *Bloed*; neemt wech de hitzigheyd van 't zelve, en verdrijft de *Roos*.

Een once, wat meer of min, na tijds gelegentheyd, twee uren na de avond-maaltijd ingenomen, helpt de gene, welke met *Zinkingen* op de *Borst* worden gequeld. Drie uren voor 't middagmaal gebruykt, zuiverd de *Nieren*, de *Blauz*, en maakt 't *ligchaam* ruym. Een half uur, of even voor den eeten, genuttigd, doet zeer zacht *Purgeeren*.

De *Vruchten*, of *Penen*, terwijlze noch jong en groen zijn, desgelijks ook de *Bloemen*, werden wel geconijft: drie oncen daar van te gelijk ingenomen, heeft dezelve kracht. Kinderen, Vrouwen, flappe Mannen, en elk in 't algemeen, bevinden zich hier zeer wel bij; inzonderheyd als men 't ieder *Maand*, of om de zes weeken, eens gebruykt, tot opening van 't *Ligchaam*.

LVI HOOFDSTUK. VIBURNE.

Eest in het *Neederlandsch* niet alleen Verfcheyde namen, maar ook bij zommige

dien van *VIORNE*; doch, mijns weeten, geen anderen. Werd in 't *Latiijn* geheeten *VIBURNUM*, *VIORNA*, *LIBURNUM*, of *LANTANA*: in het *Hoogduytsch* *VIBURNEBAUM*, of *KLEYNER MEELBAUM*: in 't *Franfch* *VIORNE*, *MAUSANE*, *RIORE*.

TE, of ook HARDEAU; en in het Italiaanfch VIBURNO.

Wat voor een aarde zij beminnen. Deze Boomen beminnen een gemeene, magere, en ook een goede gemefte aarde: verdragen defgelijks een kleyachtige grond, met oude twee-jarige Paerdmift en een deel zand wel door een gearbeyd, indien ze, terwijl ze noch jong zijn, daar in geplant werden: een warme, opene, vrye, luchtige, en wel ter Zon geleegene plaats, liever (in onze Landen) als een donkere, of fchaduwachtige lucht; ook veel water, doch laten zich wel met een matige vochtigheyd vergeen.

Haren aart. Zijn hard en lang-leevende van aart. Verdragen fterke Winden, Sneeuw, Riep, Hagel, en felle Vorft, buyten ftaande. Geeven ieder Zomer, in de Maand May, Bloemen, van een aangename aanschouwing: ook wel zomtijds, bij drooge jaren, in deze koude Geweften volkomen-rijp Zaad, zoo 't van buyten fchijnd, doch komt, een kleyne vinger-breedte diep gezaayd met een afnemende Maan van April of May, en voorts na behooren waargenomen, echter zelden te voorfchijn: alhoewel ik nochtans in 't jaar 1670. in den Hof van Monf. HENRIK GOELIKS binnen Antwerpen eenen van Zaad voortgekomen Boom heb gezien. Ook ik zelfs heb in 't jaar 1672. zeven Boomen bekomen uyt het Zaad, 't welk in 't voortige jaar zijne volkomenheyt had verkreegen.

Beeter door hare jonge Loofen. Bij gebrack van Zaad kan men haar aanwinnen door hare bij de Wortel, ('t welk gemeenlijk gefchied) of evenen boven de aarde uytlopende meenigvuldige jonge Schenten; die men met een volle Maan van April met een Maas halven, en ten minften een halve vinger lang, infnijdt, op de wijze der Angelieren, en dan met aarde overdekt. Want gemeenlijk vatten ze in 't eerste, of wel in 't tweede jaar Wortel: zomtijds Wortelen ze ook wel van zelfs, als ze drie, vier of vijf jaren aan de oude hebben geftaan. Wanneer nu deze Wortelen twee jaren oud, en fterk genoeg geworden zijn, om te kunnen verplanten, mag men ze van de Moeder affnijden, ten halven koppen, en met een waffende Maan in Maart aan een andere geleegene plaats verzetten.

K R A C H T E N.

Deen. lib. 27. cap. 21. DE Bladeren en Vruchten van Viburne zijn verkoelende, te zamen-trekkende, en verdrogende van aart. Met de Wijn, daerze in gezoden zijn, de Mond gewalfchen, verdriefft de zeurigheyt en hitzigheyt van dezelve; ook van de Keel, van de Amandelen, en helpt de Hugg: maakt daarnboven het Tand-veefch vast. In Loog gekookt, verwen ze 't Hayr zwart.

Matthiol. lib. 1. cap. 124. De Korlen deezer Vruchten gedroogd, en tot Stof gemaakt, ftoppen de overvloedige Maandfonden der Vrouwen, de Bloedgang, en de Wykloop.

't Zap der Bladeren en jonge Takken gedistilleert, is dienftig om iets te zamen te trekken. In de Oogen gedaan, drijft 't vnuurigheyt daar van weg.

Tabern. lib. 3. cap. 77. De Baf, die een tijd lang onder de aarde heeft geleegen, gefloten en in Water gekookt, bereyd men tot een Vogel-lijm.

KEERBAUM of BRUSTBEERLEIN: in 't Franfch JUBIER, of GUINDOULIER; en in het Italiaanfch GIUGGIOLE.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden Tweeder. twee bijzondere Soorten, namentlijk ZIZYPUS RUTLA, of ROODE JUBEN, waar van wij hier zullen handelen; en ZIZYPUS ALBA, of WITTE JUBEN, welke ook genoemd word OLEA BOHEMICA, of de BOHEEMSCH OLYFBOOM; waarom ik ook deze Soort heb gefchikt bij de andere der Olyfboomen; en mij hier te vreden houde, met alleen de eerste, als de voornaamfte en befte, ter deezer plaats op mijn Boom-Tooncel te fteflen.

Deze bemind uyt eygener aart een goede zandige Roode Jaarde, met een weynig oude twee-jarige Paerdmift, en 't Mol der verdorvene Boomen genoegzaam doormengd: een warme, wel ter Zon geleegene plaats: een opene vrye lucher, en matige vochtigheyt. Kan gantfchelijk niet verdragen veel koude Herft-reegenen, fterke Winden, miffig Weer, Sneeuw of enige Vorft. Moet derhalven met een waffende Maan van April in Waarnceen Pot geplant, en in 't laafte van September, of 't miugbegin van October, na geleegentheyt van de jaars-tijd, binncns huys gezet werden, op een luchrige, bequame, warme plaats, daar, wanneer 't vried, door een Yzere Oven in gevuurd werd; onderhouden met ftechts een weynig lauw-gemaakt Reegen-water, van boven daar op gegoten; en niet voor in 't begin van April, of een weynig later, na tijds-geleegentheyt, met een zoete lucht, en (zoo 't gefchieden kan) aangename Reegen, weer buyten in de Zonneftralen zijn gebragt: voorts moet men hem wel bewaren en dekken voor koude nagten, sneeuwige of hagelige vochtigheyt, en andere ongeleegentheden.

Hij blijft niet altijd groen, maar laat 's Winters zijne Bladeren vallen: wil niet opwaarts aangroeyen, maar blijft in deze Geweften (daar ze noch Bloem noch Vrucht voortbrengt) gemeenlijk laag van Stam. Kan derhalven door geen andere middelen aangewonnen werden, als alleen door zijne lage bij de aarde uytfchiepende Takken: welke men voorzichtig, met een welgefchapt Pennemes, ten halven infnijdt, ter lengte van een vinger-lid, of een weynig meer, na dat ze dik en fterk zijn, gelijk men de Angelieren doed, en met aarde overdekt; waar in ze dan langzaam Wortel fchieten.

Eevenwel kan men haar hier ook vermenigvuldigen door goed Zaad, uyt de warme Landen overgezonden: met een waffende Maan van April of May holletjes gelegd of gezaayd in een Pot, gevuld met de voorgedagte aarde, niet dieper als twee Stoo-breed; bij droog weer met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water begoten, en gedung tot aan den bovenften rand in warme Paerdmift gezet, zes weeken lang.

Staat ook wel te letten, dat men de gemelde jonge Varen niet van de oude mag affnijden, voor dat de fchoonnieuwe daar aan gegroeyde Wortel twee jaren oud is: want kounen anders de verplanting niet verdragen, wegens hare reederheyt, waar door ze zeer ligtelijk vergaan. 't Verplanten moet gefchieden in Potten, met een waffende Maan van April.

K R A C H T E N.

DE Juben zijn warm en vocht in den eerften Graad; zwaar te verteeren, en geeven de Temp. weynig voedsel: evenwel verkoelen ze her bloed, en werden dienftig geoordeeld tegens 't Gra- veel.

Men maakt ook in de Apotbeeken een Slik-artzney en Syrop van dezelve, om'er de rauwheyt van de Borst, Longe en Keel mee te verzachten; defgelijks te verdrijven de Hoest, het Bloedfpanwen, en andere Gebreken, welke haren oorfprong neemen uyt de

H 2

neer-

LVII HOOFDSTUK. ROODE JUBEN.

Verschey-ge namen.

It zeer fchoon en bevallijk Gewas, werd dus op het Nederlandfch genoemd. In 't Latijn ZIZYPHUS RUTLA, JUBER officinarum, ZIZYPHA GRACORUM, of PALIURUS ATHENÆI: in 't Hoogduytsch BRUST-

neerzinkingen der dunne, scharpe, en zoutte vochtigheeden.

Zenker lib.
1. cap. 17.

De Wijn, daar ze in gezoden zijn, gedronken heeft dezelve werking: geneest daarenboven de *kynde Pits*: neemt wech de brand en scharpheyd van 't Water, en brengt weer te regt de Nieren, Blaas, en Lendenen, welke door scharpe en zoutte Vochten verhit of gezwollen zijn.

LVIII HOOFDSTUK. KANEELBOOM.

Kaneel-
boom
den Au-
thear uyt
Indië toe-
gezonden.

Ene der voortrefflijkste Gewassen des gantschen Aardbodems, draagt deezzen naam in 't *Neederlandsch*. Komt in verscheide Oost-Indische Gewesten van zels voort. Dikmaal hebben mijnne zinnen op 't zelve gespeeld; ongemeten-zeer is mijn hert begeerig geweest, om de oogen daar in te mogen verlustigen, tot dat eyndelijk mijn verlangen is vervuld, en de beloften van eenige, al voor veele jaren aan mij gedaan, uytgevoerd zijn geworden: want in *Julius* en *Augustus* der jaren 1669. en 1670. zijn mij deezze Boomen, onder meer andere, wel gesteld, en in hare volkomenheyd overgezonden. In 't *Latijn* werd dit Gewas genoemd CINNAMOMUM (na het *Hebreusch* woord KINNAMON), CANELLA of ARBOR CASSIA: in 't *Hoogduitsch* LYMETROHRLINBAUM, maar gewoonliker ZIMMETRINDEN of CANILBAUM: in 't *Fransch* ARBRE DE CANELLE; en in 't *Italiens* CINNAMOMO, of ook CANNELLA.

Verschei-
den namen.

Soorten.

Hier van zijn mij alken twee onderscheyden Soorten bekend; te weten

Opregte
tamine
Kaneel-
boom van
Ceylon.

I. CINNAMOMBA ARBOR SATIVA VERA, of OPRERTE TAMME KANEELBOOM; die, tamelijk hoog opwassende, alleen in 't Eyland *Ceylon* gevonden, en voor de beste des Werelds gehouden werd, wegens de sijnheyd zijner *Schors*. Werdt hier van de Inwoonders (genoemd *Cingulayen*, of *Cingaleezen*) geheeten CUURDO, en *Curindogas*; de Kaneel zels CURENEO POTTO. Deezze Boom brengt voort kleynen, witte, welriekende Bloemen; zomtijds veel, zomtijds maar weynige bij malkander, ook wel hier en gintsch alleen bij eenen, over den gantschen Boom verspreyd. Bestaan uyt zes wat langwerpigh-ronde, en voor stompachtig toelopende teedere Bladertjens; houdende van binnen eenige weynige kleynen *Nopjen*; welke, wegens de groote hitte der Zon in dit Land, na verloop van eenen, of van twee, ook van drie dagen, na gelegentheyd dat ze luchtig of in schaduw staan, verdorren, en in haar zelve vergaan: dan laten ze na eenen wat langwerpigh-ronde, eerst groene, vervolgens een weynig na 't geel trekkende, en eyndelijk bijna zwartachtige *Frucht*, ontrent zoo groot als een *Hazelnoot*. Onder, daerze aan korte *Stieltjens* hangen, hebben ze kleynen, gelijk als getakte *Mutsjens*, gelijk men aan onze *Eykelen* ziet. De zeer geleerde Heer *GARCIA* AB HORTO deezze *Fruchten* wel zonder, maar niet met de gedagte *Mutsjens* gezien hebbende, heeft gemeend, dat ze geen zins daar mee voorzien zijn; gelijk men bemerken kan uyt 't vijftiende Hoofdstuk, zijns *eersten Boeks*, daar hij handelt van de *Speceryen*. Oudertusfchen werden deezze *Fruchten* niet alken aan de Oost-Indische Boomen, maar ook zels aan die van *America* of *West-Indien*, gevonden, volgens de berigten van *NICOLAUS MONARDES*, *FRANCISCUS LOPEZ GOMARA*, *PETRUS CIECA*, en meer andere.

Fruchten.

Garc. ab
Horto lib. 1.
cap. 15.
Monard. l.
3. cap. 1.
Simp. Me-
dicam.
Gomara
Hist. Gen.
cap. 143.
Cicco. 2.
Chren. Fe-
ruan. part.
1.

Wilde Ka-
neelboom.

II. CANELLA ARBOR SYLVESTRIS, of WILDE KANEELBOOM; dus genoemd, om dat ze niet in *Ceylon*, maar in *Malabar*, (daar deezze Boom de naam van *CARUA* draagt) *Malacca*, *Java*, en andere Oorden der Oostersche Landen groeyd; ook niet half zoo goed in deugd of kracht, daarenboven veel dikker en grover

van *bast* is: hierom ook van de *Portugeezen* aldaar genoemd *CANNELLA DE MATO*, of *WILDE KANEEL*; en van de *Inwooners* *CAMEA*, of *CAIS MANIS*. Uyt eygenen aart werd zij niet zoo hoog van *Stam*, als die van *Ceylon*: doch is dezelve gintsch gelijk in zijne *Bladeren*, zoo wel in verwe, als in drie doorlopende *Aderen*, onder beter als boven te zien, met veele kleynen *dwars-adertjens*; ook dikachtig, hard van aart; boven donker-groen blinkende, doch onder veel bleeker, en daar niet blinkende, maar droevig, rustende op korte *Stieltjens*, en voor cyndigende in een stomp punt. Deezze *Bladeren* zijn gemeenclyk zeven of agt vingeren breedte lang, zelden meer dan drie vingeren breed; welriekend, bros, en, als ze in de mond geknauwd werden, een aangename Kaneel-geur van zich geevende. Eerst zijne roodachtig van verwe; daar na krijggenze een leever-couleur, en eyndelijk werden ze groener; stijf staande, gelijk de *Laurier*: vallen ook niet af van hare *Takken*, dan door ouderdom; zoo dat ze beyde eeven groen werden gezien, altijd met kleynen *Stieltjens*, daerze op rustten. De *Fruchten* van deezze vallen een weynig kleynder als die van de andere, doch hebben ook een *Mutsje*, of *Hordje*, op de wijze van onze *Eykelen*: komen niet alleen hier en daar enkel aan 't *Hout* bij de *Bladeren*, maar ook aan de uytterste eynden der *Takken* tros-wijze voort, gelijk in de bijgaande FIGUUR na 't leeven is afgeteekend. De afgeplukte *Bladeren* werden t'zaam-gebonden, en na veele Gewesten der Wereld verzonden, onder de naam van *MALOBATHRUM*, *TAMALAPATRA*, of *FOLIUM INDUM*.

Men heeft nu door de daaglijkche ervarentheyd bevonden, dat de *Schors*, of *ruwe de Bast*, deezzer Boomen, welke de regte Kaneel is, de een de ander, door de verandering der Landen, overtest, in goedheyd of scharpheyd, dikheyd of dunheyd; welke *Bast* genomen werd zoo wel van jonge als oude, ook wilde Boomen, op zijne behoortlike tijd in de *Zomer*, wanneer ze zich een weynig van 't *Hout* afcheyde, gelijk alle *Geboorte* tweemaal in 't jaar van naturen gewoon is te doen, maar voor en na dien tijd valt aan 't *Hout* kleef. Dit is de Kaneel-schellers best bekend, die met een *krom Mes* eerst de *buysen* *Bast* afnemen; daar na de *ruwe*, of de Kaneel-*bast*, met de punt van 't zelve *Mes* in 't ronde door-snijden, dan in langwerpig stukjens van de Boom afschellen, en, om te drogen, op de aarde neerleggen in de Zon; door welker warmte zij zich oprollen. Daarenboven heeft men ondervonden, dat de afgeschelde *Basten*, na dat ze wel of qualijk gedroogd en waargenomen werden, bruyachtig-rood, of grau, of zwartachtig van verwe zijn; waar na dan ook blijft of vergaet de deugd en scharpheyd, onanengeend de Kaneel van eenen dezelve Boom is gekomen. Vermits dit onze *Poorouders* niet bekend is geweest, hebben ze deezze verscheydenheyd des Kaneels onder drie bijzondere namen bescreven, als: *CASSIA*, *CANELLA*, en *CINNAMOMUM*; ook gemeend, dat de Boomen zeer verre van malkander verschilden; daar doch de Kaneel, alhoewel zels wegens de genoemde oorzaak verschillende in deugd, zeerlijk van een andere als van deezze twee Soorten, of ook wel van de eenen alleen, voortkomt.

Deezze Boomen, dus van hare afghrauwe *Bast* ontbloot zijnde, groeyen niet meer, maar vergaan; en worden door de geweldige hitte der Zon geheel verdroogd: doch van hare neervallende *Fruchten* spruyten gedurig weer nieuwe alijd groen-blijvende jonge Boomen voort.

't *Hout*, wit en hard, werd van de *Indianen* gebruykt om te branden, en om Huizen van te bouwen. De *Wortel* is regt, dik, met eenige weynige zijde-scheutjens voorzien, roodachtig, en van een sterke reuk, gelijk de *Camphar*.

Beyde deezze soorten, in onze koude Gewesten overgebragt,

de tamme
in 't les ge-
lijke.

Gedante
en eygen-
schap der
Bladeren.

Fruchten
met een
Mutsje,
of Hordje.

Op wat
voor een
wijze de
Kaneel van
de Boom
afgecheid
werd.

Dwaling
der Oude.

Vermee-
nigvaldi-
ging.

Wortel.

Wat voor
gebragt,

een aarde
beyde de-
ze foorten
in onze
Landen
beminnen.

gebragt; zijn van dezelve aart en *gnetking*. Bemin-
nen een goede aarde, bestaande uit een deel gemeene
zwarte grond, een deel oude drie-jarige kleyn-gemaak-
te Paardmist; twee delen roeg zand, zonder eenige
zoutigheid, en twee deelen Milt van verrotte Boom-
bladeren, wel door malkander gemengd: een opene,
luchtige, vrye, warme, en wel ter Zon gelegene
plaats, voor alle *koude Ooste- en Noorde-winden*. be-
schut; neevens matige vochtigheid van Reegen-water,
altijd in de Zon lauwwaard gemaakt. In deze Landen be-
komen ze noch *Bloemen* noch *Vruchten*: zijn teeder van
aart: konnen geenerley koude *Herstl-reegenen*, of
Winden, veel min eenige *Sneeuw*, *Hagel* of *Rijp*, ver-
dragen. Werden daarom, wel droog zijnde, onttrent
half *September*, of ook wel eerder, na gelegentheid
van den tijd, binnens huys gezet, op een plaats, daar
ze tot in 't laatste van *October*, door de opene Venste-
ren, Lucht en Zon konnen genieten.

Hoedanig
zijn de
koude Ge-
weeten

Als daar na dezelve werden gestort, moet men in
die plaats vuren door een Kachel, langzaam ge-
stookt; eerst alleen om den tweeden, daar na ieder
dag: ook moeten de Boomen om hoog, ver van de
Kachel af, zijn gesteld. Als 't in *December* kouder
werd, moet men 'er, op dat 'er geen *Forst* in dringe,
dagelijks twee- of driemaal stoken; te weten, 's morgens
ontrent ten zes of zeven uren, 's achtermiddags
ontrent ten eenen, en 's avonds weer ontrent ten zee-
venen, tot dat de felle koude voorbij is: dan vermin-
derd men 't vuren weer, na gelijkmatigheid dat men 't
in 't eerst heeft vermeerderd. Op den zestienden van
Maert laat men 'er geheel van af, en men zet de ven-
stren, bij goede warme dagen, weer open, op datze
door de daar in spelende *Zonnestralen* verzuikt, en de
lucht op nieuws gewoon werden mogten.

moeten
waargeno-
men

Gedurende de geheele *Winter* moet men haar niet
meer als twee, of ten hoogsten driemaal met een wey-
nig lauwwaard Reegen-water van boven *havochten*,
vermits ze van naturen niet veel natigheid, in-
zonderheid niet in deze tijd, verdragen konnen:
niet voor tegens de *May*, met een zoete lucht, en
aangename Reegen, mag men ze weer buyten brengen;
en men moet ze voorzichtig wagten, en wel dekken
voor *koude nagten* en *schrake winden*. In de *Zomer-tijd*
willen ze nu dan van boven zachtijs begoten zijn
met een weynig zoete *Aldel* en *Reegenwater*, van elks
de helft, onder een gemengd; of anders met *Zalpeere-
water* daar *Duyendrek* en *Schaapmist* in ter weyk ge-
leegen heeft (gelijk aangewezen zal werden in het
LXIII Hoofdstuk dezes *eersten Boeks*) want hier door
werd hare Natuur versterkt, bequamer gemaakt om
nieuwe *Wortelen* te vatten, en merkelyk voort te schie-
ten; gelijk ik in 't jaar 1670. gezien, en nauwkeurig
daar op gelet heb: vermits twee der zelve, met de ge-
dagte Wateren begoten, en van mij verplant zijnde in
de hier boven beschreevene grond (voorzichtig geno-
men uit de aarde, in welke ze uit *Indien* herwaarts
waren gekomen, zoo dat ze 't meeste der zelve aan ha-
re Wortelen behielden, wylze onderwegen geen nieu-
we Lotten gemaakt hadden, maar de Natuur in zijn
vermogen (sich stond) terstond begonden te wassen, en
voor den eersten *December* een halve vinger lang ge-
schoten waren; daar de andere drie, welke dit Vocht
niet hadden genoten, zich niet gereed maakten om te
schieten, en alleen hare *Knoppen* openden.

Aanwin-
ning

Deze twee heerlijke foorten van Boomen werden in
deze Gewesten niet anders als door hare overgezonde-
ne jonge *Boompjes* (hoe manliker, en hoe beter ge-
worteld in hare houtte Kassen, eer ze scheep werden ge-
daan, om herwaarts te komen, hoe bequamer, om op
zulk een langdurige reys goed en in 't leven gehouden
te werden) opgequeekt, of door hare volkomen-rijpe
Vruchten aangewonnen: welke [al vroeg gestoken in
een Pot, gevuld met de boven-gedagte aarde, en op
een matig-warme Oven gesteld (gelijk van de *ACACIA*

door hare
volkomen-
rijpe
Vruchten.

is gezegt) of in een Glas gedaan, en boven den Oven
gehagen, of in de warmte der Zon gesteld, om door
dit Hulpmiddel aan het zwellen en kymen te geraken,
waar van men de *GUANABANUS ARBOR* kan nazien]
niet boven een vinger diep plat gelegd moeten zijn met
een volle Maan van *Februarius*, *Maert* of *April*; zoo
zullen ze uyttschieten, en binnen weynige weken haar
boven de aarde vertonen. Maar dan moet men
haar, wegens hare teederheid, en ongewoonyheid onder
lucht, zeer nauw wagten, en gedurig met Glazen dek-
ken, tot dat de Zon zijne kracht vermeerderd, en der-
halven de dekking niet meer nodig is, als alleen 's nagts.
Doch indien ze tot aan *October* goed blijven ('t welk
echter zelden gezien werd) zoo moeten ze in *Augustus*
zoo wel bij dag als bij nacht voor veel *Reegen*, koude
Lucht en *Winden* nauwkeurig gedekt werden.

De zeer eedele *Ceylonfche* KANEELBOOM, van na-
tuur digt, en vol schoone *Bladeren*, die ook noyt, dan
alleen door ouderdom, afvallen, groeyd gemeenelyk
op tot de hoogte van een *Karsseboom*. Die van *Malabar*
blijft wat kleynder: beyde krijgen ze, wanneer ze
oud geworden zijn, de dikte van eens *Menschen* Heup.
Boven verdeelen ze zich in veele regt-opstaande, stevi-
ge en ronde *Takken*, uit welke weer andere teedere
Telgen groeyen. Al te zamen zijn ze uytwendig groen-
achtig, daar na worden ze uit den roffen afschrauw:
van binnen zijn ze wit. 't *Hout* is hard, waar aan men
geen sonderlinge reuk of smaak kan bemerken. De
Bladeren hangen 'er in meenigten aan, meer opwaarts
gekeerd, als neerwaarts gebogen. De lengte en breed-
te is gelijk wij hier boven hebben aangewezen; voor
aan eyndigende, op de wijze der *Laurier- en Oranje-
bladeren*, in een stompachtig spits punt. Aan de ran-
den zijn ze effen en slecht: komen voort nu uit deze
dan uit de andere zijde, digt op malkander. Als ze
eerst uyttschieten, zijn ze rosachtig van verve, daar na
verciert met een zeer aangenaam-blinkend-groen bo-
ven na de Zon gekeerd, doch van onder bleeker; daar
ze ook veel grooter en zichtbarer groote en kleyne
Aderen hebben. Wanneer men ze wrijft, of van mal-
kander breekt, geeven ze een lieflijke geur van zich.
Uyt de voorste punten der teedere *Takken* komen
Bloemtjens voort, bij *Troffen*, vier, vijf, zes en agt
te zaam-gevoegd; ook wel hier en gintsche een of twee
alleen, rustende op korte, bleek-groene *Stieltjens*.
De verve dezer *Bloemen* is uit den groenen wit, de
reuk zeer lieflijk: niet groot zijn ze, van Stars-wijze
gestalte. Bestaan uit zes langwerpige-ronde, en voor
stompachtig-toegande *Bladerijens*, inwendig verciert
met verscheydene *Knoppjen*. Alsze eenige dagen heb-
ben open gestaan, vallen ze op de aarde neer, en laten
hare *Vrucht* agter; welke is langwerpige-ronde, boven
voortien, gelijk de *Eykelen*, met een *Hoedje*, ver-
deeld in zes punten, op de wijze van een Kroon: de
verve is uit den groenen bruyn, blinkende, en wat
wit gestippeld: daar onder zit verborgen een groote
Korl, rosachtig, en zeer welriekend, doch bitter en
scharp van smaak.

Gedane
en eygen-
schapper
bladeren.

Der Bloe-
men.

Der
Vruchten.

Deze *Ceylonfche* KANEELBOOMEN vind men niet
door 't gehele Eyland *Ceylon*, maar alleen op eenige
weynige plaatsen van 't zelve aan de *Weste-zijde*, onttrent
't *Fort Negumbo*, de Steeden *Columbo* en *Gala*, in de
Provincien van *Chilaw*, *Cota*, *Hale* en *Tenewara*,
(welke laatste zich uytstrekt na de *Zuyder-kant* des
Lands) eenige Mijlen Landwaarts in, en nergens an-
ders. Zommige werden bebouwd, en door oeffening
gequeekt; andere wassen van zelfs in de Boffchen in 't
wild. Waarom ook de kleyne Landtreenen, waar in
deze Boomen zich vertoonen, werden genoemd de
Kaneel-landen.

In welke
Landtreen-
ke zij al-
leen groey-
en.

Uyt de *Wortel* dezes Booms (wiens *Kaneel-bast* *Camphar*
tot in den derden Graad warm en droog is) komt niet uit
alleen een aangenaam Water voort, van reuk als de
Campher, maar ook (een zeer aanmerkens-waardige

zaak!) een zeer krachtige *Camphar* zelfs; welke, regt in teengendeel van de *Bast*, tot in den derden Graad droog en koud is.

KRACHTEN.

*Galen. lib.
Simp.
Med. 7.*

DE *Kaneel*, gelijk wij alreeds hebben gezegt, is warm en droog tot in den derden, of, volgens andere, droog in den tweeden, en heet in den derden Graad, sijn van deelen, en een weynig stoppende. Verteerd, scheidt, verdeeld, en verzagt: versterkt het gehele *Ingewand*; opend de verstopte *Leever*, drijft uyt alle oetervloedige *vochtigheid*; is goed voor de *waterzuchtige*; maakt een goede *Adem*, en goed *Bloed*, vermeerderd het *Zaad*; doet de spijzen wel verteerden; veroorzaakt goed *Zeg*; verjaagd de *Winden*, weerslaat allerlei *verrottingen*, en is zeer dienstig tot versterking van 't *Hoofd*; matig in de spijzen gedaan: 't *Gezicht* werd'er door verklaard, en de scheemering der *Oogen* wechgenomen. Zij stult de *Hoest*; verdrijft de *koude Pis*; geneest de gebreken der *Longe* en der *Nieren*. Is dienstig teegens allerlei *vergif*, en *inwendige zwellingen*. In wijn geweykt, en dezelve gedronken, drijft uyt de *Niegeboorte*. Tot stof gemaakt, en met wat *Myrrhe* vermengd, verwerkt de *Maandfonten*. Korteljk, de *Kaneel* is van een zeer nuttig gebruik voor ieder, behalven voor die *galachtig* en *hitzig van Bloed* zijn.

*Rafsi lib.
Simp.
cap. 17.*

Uyt *Kaneel* kan men een zeer goed *Water* distilleeren, op de volgende wijze: neem een pond van de beste *Kaneel*, kleyn gesneden; vijf pintjens *Rooswater*, en drie pintjens *Spanische Wijn*: laat dit driemaal vierentwintig uren lang te weyken staan, en distilleert het dan in B. M. of *duplici vase*. Dit is zeer aangenaam van reuk en smaak: scheidt alle *taeye vochtigheden*; verdrijft de *Winden*; versterkt de *Maag*, *Leever*, *Milt*, *Hert*, *Longe*, *Harstensen*, en alle *Zenuwen*, als men'er twee of drie oncen van met *Wijn* inneemt: 't zelve gebruykt met wat *Citroen-zap*, helpt de ongelegenheeden van de *Moeder*: is goed voor de *Kramp*, *Lamhejd*, *Engborstigheid*, en de *Vallen-de ziekte*.

*Kaneel.
Oly.*

De *Olye van Kaneel* verbeterd ook de genoemde gebreken.

Camphar.

Van de *Camphar* uyt de *Wortel* des *Kaneelbooms* is op 't eynd dezes *Hoofdstuks* gesproken.

LIX HOOFDSTUK.

SINT JANS BROOD.

*Verfcheyde
namen.*

Enzen aangename en bezienswaardige *Boom* werd gemeenlijk in het *Nederlandsch* dus genoemd: in het *Latijn* CAROBE, CERATIA SILIQUA, CERATONIA, of PANIS SANCTI JOHANNIS: in 't *Hoogduytsch* S. JOHANS BRODT: in het *Fransch* CAROUGIER, en in het *Italiaansch* CAROBE, of CAROBULE.

*Wat voor
een aarde
zij bemint
nen.*

Deeze *Boomen* beminnen een zandige, goede, gemeene grond, met een weynig oude twee-jarige *Paerdemist* en *Veen-aarde*, wel door malkander gemengd: een warme, opene, vrye, luchtige, en genoegzaam ter *Zon* gelegene plaats; ook matige, maar niet al te veel *vochtigheid*.

*Geeven
het noch
Bloem
noch
Vrucht.*

In onze *Landen* geeven ze noch *Bloemen* noch *Vruchten*: kunnen ook geen *koude Herfst-regen*, *Stormwinden*, *Rijp*, *mijlige Lucht*, of eenige *Vorst* verdragen: werden daarom, meteen wassende *Maan* van *April* in een *Pot*, of *Houte Bak*, na dat ze groot zijn, geplant, in 't laatste van *September*, of 't begin van *October*, na dat de jaartijd noch goed is, binnens huys gebracht op een luchtige plaats, daar bij *vriesend Weer* in

gevuurd werd; gedurende de *Winter* met een weynig lauwig-gemaakt *Reegen-water* van boven begoten, en niet voor half *April*, of een weynig later, met een aangename *Lucht* en zoete *reegen*, weer buyten gezet. Voor *Sneeuwige vochtigheid* en *koude nagten* willen ze behoorlijk gedekt zijn.

Zij werden, vermitsze in onze *Landen*, gelijk alreeds gezegt is, noch *Bloem* noch *Vrucht* voortbrengen, alleenlijk vermeerderd door haar *Zaad*, 't welk uyt warme *Gewesten*, hoe varfcher hoe beter, herwaarts gezonden zijnde, straks na 't eerste *Quartier* der wassende *Maan* van *April* of *May*, werd gezaayd in een *Pot*, met de gedagte grond gevuld; hol en luchtig, niet dieper dan twee *Stroo-breed*. Warm gezet, voor *koude Oost- en Noorde-winden* wel bewaard zijnde, zal 't binnen een korte tijd te voorfchijn komen; inzonderheid indien men de *Pot* zes of zeven weken lang gedurig in warme *Paerdemist* steld; of anders het *Zaad* in een glas op varfche *Paerdemist* legt, dikmaal met *Zalpeter* water overgoten, tot dat het door der *Zonnen* warmte gekijmd is, gelijk hier na van de *VLEESCHBOOM*, en *GUANABANUS*, zal gezegt worden.

Deeze jonge *Boomtjens*, zijn uytneemend teeder van aart, en zeer bezwaarlijk kan menze de eerste *Winter* over in 't leeven behouden: maar naderhand veel bequaamer, alsze *Houtachtiger* en sterker zijn geworden. Moeten derhalven (eens of tweemaal, gedurende de *Winter*, en weynig lauwig-gemaakt *Reegen-water* van boven genoten hebbende) niet voor tegens *May* weer buyten gebragt, en voor *koude nagten* wel gedekt worden: ook drie jaren lang, zonder grept te zijn, in planting hare *Potten* blijven: daar na mog men haar met een wassende *Maan* van *April* voorzichtig uytneemen en verplanten; zulker wijs, dat in 't opnemen zoo veel mogelijk is toegezien werde, als de aarde niet van hare *wortel* kome te vallen.

KRACHTEN.

DE inwendige *Pulpa*, of 't *Marg* dezes *Booms*, *Galen. lib.* zonder de *Stenen*, is warm en droog; een weynig te zamen-trekkende van aart, en lieflijk van smaak. Varfch gegeten, werden deze *Vruchten* voor de *Maag* ondiensfig geoordeeld, vermits dezelve bezwaren, en quaad *Voedzel* geeven. Evenwel doen ze *Purgieren*.

In teengendeel de *drooge Vruchten*, gelijkze in onze *Landen* gebragt werden, zijn voor de *Maag* goed; inzonderheid na de maaltijd gebruykt: maar voor de zelve, stoppenze 't *Ligchaam*.

In *Wijn* gezoden, zijne goed voor den *Hoest*, *be-naauwen Adem*, de *Longe-zucht*: drijven de *Water-making* voort, en neemden wech de *brand der Nieren*. 't Zelve doet ook 't *Marg* ongekookt.

LX HOOFDSTUK.

ARBUTUSBOOM.

Een ongemeene en zeer schoone *Namen*: *Boom*, werd, mijns weeten, met geen andere als deezze naam in 't *Nederlandsch* en *Hoogduytsch* genoemd: in 't *Latijn* ook al ARBUTUS, maar daarnevens UNEDO: in 't *Fransch* ARBUSTIER, en in 't *Italiaansch* ARBUTO, ALBATRO, of CERASE MARINE.

Hij wast in warme *Landen* tot een aanzienlijke *Wast* hoogte op, en blijft ook zelfs in deze *Gewesten* niet oplaag van *flam*.

Van deezze *Boomen* zijn mij in haren aart bekend geworden twee bijzondere soorten; te weeten: de *one-zondere* en *andere* soorten.

ALLENE

MEENE ARBUTUS, welke in verscheyden warme Landen van Europa, als Spanje, Griekenland, en meer andere, van zelfs voortkomt; en dan ARBUTUS HUMILIS VIRGINIANA, of LAGE ARBUTUSBOON UYT VIRGINIEN.

Gemeene Arbuis, of Unedo. De GEMEENE ARBUTUS, of UNEDO, bemind uyt eygener aart een zandige aarde, met een weynig oude twee-jarige Paerdenmist, een-jarige Hoenderdrek en Veengrond wel door malkander gemengd: een warme

Bloemen. opene luchtige, en genoegzaam ter Zon gelegeene plaats, beschut voor alle koude Noorde-winden; neevens matige bevochtiging met Reegen-water. Geeft in deze Landen niet alleen Bloemen, in 't begin van Junius, rond, witachtig van verwe, van bintten hol, twee, drie, ook wel vier bij malkander hangende; maar zelfs gemeenlijk ieder jaar, inzonderheid bij goede en warme Zomers, volmaakte Vruchten; kleyn, rond, eerst groen, vervolgens na 't geel trekkende: eyndeljk, alsze hare volmaaktheyd hebben bekomen, verciert met een aangename roodheyl.

Vruchten. Deze Vruchten, op verscheyden tijden in de aarde gelegd, met een wassende Maan, zoo van April als May, zijn echter noyt te voorfchijn gekomen; 't zij dan, datze hier hare rijpheyd niet volmaaktelij hadden gekreegen, of datze dezelve niet verkrigten konden, door de ongematigheyd onzer Luchtfstreek.

Warmce-ming. Ongeerne verdragen deeze Boomen veel koude Herfst-regeenen, Rijp, Sneeuw, of Vorst: werden derhalven, met de gemelde Aprilsche Maan in een Pot of Houde Bak gezet, na gelegentheyd harer grootte; met den aanvang van October, of ook wel eerder, indien het Weer niet goed is, binnens huys gebracht op een luchtige plaats, daar men 't Winters, wanneer 't vriest, in vuurd; met een weynig lauw-gemaakte Reegen-water begoten, en niet voor half April, of later, met een zachte Reegen weer buyten gesteld; doch gedekt voor de koude nagten.

Aanwin-ning. Vermits ze zeer weynig bij hare Wortel uytfschieten, konnenze in deeze Gewesten zeer bezwaarlijk anders, als door volkomen rijp Zaad, uyt warmer Landen bekomen, en op de gemelde wijze in een Pot gedaan, aangevonne werden.

Arbutus Humilis Virginiana, of lage Arbuis-boom uyt Virginien. De ARBUTUS HUMILIS VIRGINIANA, of LAGE ARBUTUSBOOM UYT VIRGINIEN, (wiens Bladeren breeder als die van de vorige, wel zoo lang, voor spitzer, aan de randen niet zoo rond; ook niet zoo zeer grand, noch zoo hard in 't aanraken; doch op dezelve wijze met Aderen voorzien, maar boven bleeker groen, nauwelijks een halve vinger lang, en een geheele duym breed zijn) wast in deeze Landen niet hoger dan drie voeten. Bemind zulk een aarde, als van de andere gezegt is. De gelijks de zelve Lucht en Water: wil ook even al zoo gequeekt en waargenomen werden, zoo wel in de Zomer als Winters: valt echter wel zoo hard van aart. Geeft ook in 't laatste van May, of begin van Junius, een gantsch andere Bloem; wit, en van welke de eerst opgaande, gemeenlijk uyt vijf, doch de volgende uyt negen, tien, elf, of twaalf Bladerrijen, als tweevoudig, bestaan; ook wel tien of twaalf dagen lang in kracht blijven; inwendig voorzien met verscheyden witte draadjen, boven verciert met aardige roode kyoopjen. Zeer gelijk zijnze de Bloemen van onze gemeene HAGEDOORN, en zitten bij malkander in eene Trae. De Vruchten desgelijks; doch een weynig kleynler als die van de GEMEENE ARBUTUS; eerst bleek wit, daar na rood; inwendig begaafd met eenige kleynne, zwarte, langwerpige Zaadjen; welke bij ons wel schijnen hare volmaaktheyd te hebben verkreegen, doch gezayd zijnde, zeer zelden voor den dag komen.

Aanwin-ning. Evenwel konnen deeze Boomen aangevonne werden door hare bij de Wortel, of boven de aarde, meenigvuldig uytlopende jonge Looten; welk men met een Penne-mes zeer subtyl ten halven infsnijd, op de wijze

der Angelieren: dan schietenze in 't tweede, of 't derde jaar daar na Wortelen.

Men moet hier ontrent de voorzichtigheyd gebruyken, dat men deeze jonge niet van de oude afsnijd, voor dat hare van natuur zwart-verwige Wortel ten minsten twee jaren oud is; anders zoudenze, verplant zijnde, niet beklijven of voortkomen, om harer jonghed en teederheyd wil. Deeze verzetting geschied gemeenlijk met een wassende Maan van April, in Potten; om in de Winter bequameijk binnens huys gebracht, en daar bewaard te konnen worden.

K R A C H T E N .

DE Bladeren deezer Booms gedroogd, gestoten, Hulp-mid-den met Wijn ingenomen, stoppen allerley Buysloop, en zijn goed tegens de Pest.

't Water, gedistilleert uyt deeze Bladeren, en de Lust. lib. t. Bloemen, werd gebruykt in den aanvang van pestilen- ennerat. tiale ziekten, desgelijks tegens alle 't vergif. 150.

De Vruchten, onaangenaam van smaak, en wat Dischlib. t. scharp op de Tong, werden voor een Boeren-kost cap. 176. gehouden: zijn zwaar te vertoeren; versterken; ver- Curi. lib. stoppen, trekken te zamen, en verwekken ligtelyk 24. c. 14. Hoofd-pijn.

't Water, daar ze in gezoden zijn, is ook goed tegen vergif.

LXI HOOFDSTUK.

JUDASBOOM.

Erd in 't *Nederlandsch* dus genoemd, Namen, en om dat, gelijk sommige hebben voor- waarom dus in 't gegeeven, Judas, een Apostel onzes Heeren CHRISTI, den Zaligmaker landich verraden, en naderhand een wanhopig geheeten. berouw van zijne schandelijke daad gekreegen hebbende, zich aan een Boom van deeze soort zou hebben verhangen: in 't *Latijn* al met ARBOR JUDÆ; ook ARBOR AMORIS, SILIQUASTRUM, en SILIQUA FATUA: in 't *Hoochduitsch* JUDASRAUM: in 't *Fransch* GUARNIER, of GAINES: en in het *Itaaliaansch* SILIQUASTRO, SILIQUA SILVESTRE, of ALBERO DI GIUDA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden Tweeder- twee bijzondere soorten, namentlijk: ARBOR JU- ley loort- DE FLORE RUBRO, JUDASBOOM MET EEN ROODE- ten. BLOEM; en ARBOR JUDÆ FLORE ALBO, of JUDASBOOM MET EEN ZUYVERE WITTE BLOEM. Beyde zijnze van even dezelve Bouwing en Waarneming: doch de witte wast niet wel zoo hoog; ook zijn de Bladeren een weynig kleynler, als die van de roode.

Sij beminnen een gemeene, zandige aarde, met een wat voor weynig oude twee jarige Paerdenmist doormengd: een asde een matige opene, luchtige, wel ter Zon gelegeene plaats; en matige vochtigheyd van Reegen-water. Geeven vroeg in 't Voorjaar hare Bloemen, van een vermake- Bloemen, lijke aanschouwing, en daar na eerst hare Bladeren; en Vruch- ook, bij goede warme Zomers, Penlen; maar zeer zel- ten. den, of wel noyt, vind men'er volkomen rijp Zaad in onder onze Luchtfstreek. Zijn wel van een tamelijkharden aart, maar konnen echter de felle winter-koude en vorst niet verdragen.

Ik heb eens eene deezer Boomen buyten gelaten, Quecking die, vermits de slapheyd der Winter, voor datmaal zon- en Waarneming- der schade of ongelegenheyd overbleef. Maar in de volgende Winter, die kouder viel, verloor hij te zamen met zijne groenheyd het leven. Derhalven moeten beyde deeze soorten in Potten, of Houde Bakken, na gelegentheyd harer grootte, met een wassende Maan van April geplant; daar na in 't begin, midden, of laatste van October (na zich 't Weer bequaam of onbequaam aanscheld)

aanfeld) binnens huys gebragt, en op een luchtige plaats gezet werden, daar in men alleenlijk bij vriezend Weer vuurd. In deeze tijd moet menze niet anders, als met een weynig lau-ge-maakt Reegen-water van boven begieten; en niet voor in 't begin van *April*, of wat later, met een aangename Lucht en zoete Reegen, weer buyten in de Zonnestralen brengen. Alsze in hare *Bloem* staat, moet menze, zoo veel doenlijk is, voor *koude nagten* waarneemen, en wel dekken.

Aanwin- Zij werden *aangevonden* op twee bijzondere wijzen, ning. te weten:

door Zaad. *Eerst* door haar *Zaad*, uyt warme Landen herwaarts overgezonden: 't welk met een afgaande Maan van *Maert*, *April* of *May* in een Pot, gevuld met de gemelde grond, niet boven vijf Korken in dezelve, nauwlijks twee stroo-breed diep gezayd, of gelegd, en op een warme plaats gezet moet worden.

Door jon- *Ten anderen*, door jonge bij de *Wortel*, of boven de ge Looten. aarde uytgewallene *Looten*; welke men voorzichtig ten halven inlijd, en met aarde bedekt. Alsze dan *Wortelen* gekreegen hebben, en dezelve twee jaren oud geworden zijn, moet menze van de *vude* afneemen, en verzetten, op de genoemde tijd en Maan.

K R A C H T E N .

Tubernum.
lib. 3 et 56.

DE *Krachten* van deezen *Boom* zijn noch niet eygentlijk bekend: evenwel heeft *TABERNEMONTANUS* deezen *JUDASBOOM* toegeschreeven alles wat van 't *SINT JANS BROOD* is gezegt.

LXII HOOFDSTUK. W O L B O O M .

Namen.

Raagd dien naam, om dat ze *WOL* geeft, van veele *COTTONEN* genoemd: in het *Latijn* *GOSPIUM*, *XYLON*, *COTUM*, en *BOMBAX*, of *BAMBAX*: waar van de *Italianen* *BAMBAGIA* hebben gemaakt; en de *Nederlanders* 't geen't van geweeven werd *BAMBAYN*, of, na 't woord *BOMBAX*, *BOMBAYN*, en *BOOMBAYN* hebben geheeten. Van dit *BAMBAYN* heeft ook 't bovendel des Mannelijken kleeds, bedekkende de Borst, Rug en Armen, de naam van *BAMBAYS*, *WAMBAYS* en *WAMBOYS* bekomen; vermits het gemelde boven-kleed niet alleen van deeze stof pleeg gemaakt, maar ook van binnen daar mée gevoederd te werden: ja noch heedenlaags werd deeze stof zeer veel daar toe gebruykt: in 't *Hoogduysch* *BAUMWOL*: in 't *Fransch* *DU COTTON*; en in 't *Italiaansch* *BAMBAGIA*, of *COTONE*.

Twee ver-
scheydene
soorten.

Van de *Boomen*, die deeze *Frucht* geeven, zijn mij in haren aart bekend twee verscheydene soorten, namentlijk *GOSPIUM ARBOR*, en *GOSPIUM HERBA*: van 't laatste *stanz* zullen wij hier niet spreken; vermits in dit ons eerste *Boek* alleen van *grote*, *hooge* *Boomen* werd gehandelt; en derhalven deeze soort onder de *Kruyden* beschrijven.

Wat voor
een aarde
de Wol-
boom be-
geerd.

Deeze *Wolboomen* beminnen een zandige, goede grond, bestaande uyt twee deelen zuivere en geen schimmelig of muf-rikkende aarde; twee deelen grof zand; twee deelen Mol der vergane *Boomen*; twee deelen oude twee-jarige *Paerdemilt*, en een deel een-jarige *Hoenderdrek*, wel door malkander gemengd: een warme, opene, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en weynig vochtigheid.

Haren aart.

In deeze Landen geeven ze noch *Bloem* noch *Frucht*: zijn zeer teeder van aart. Konnen niet wel verdragen veele of *koude* *Herfst-reegenen*, *Reke* *Winden*, *Sneeuw*, *Rijp*, of eenige *Vorst*: moeten derhalven in een Pot met een wassende Maan van *April* geplant, en half *Septem-*

ber, of een weynig later, indien de jaartijd goed is; binnens huys gebragt worden op een goede bequame plaats, daarze, bij schoon Weer, door de opene Vensteren de Lucht en Zonnestralen noch kunnen genieten: waar in ook van den eerste *November* af tot op den eerste, of tienden *Maert*, na dat de *koude* of *vorst* sterk is, in gevuurd werd; te weten, eerst, om den tweeden dag eens; daar na ieder dag; vervolgens ieder dag tweemaal, 's morgens ten zeeven, en 's avonds weer ten zes of zeeven uren. Eyndelijk, als de koude alderfelst is, driemaal; 's morgens ten zeeven, 's middags ten een, en 's avonds ten zeeven uren; op dat'er geen *vorst* kome binnen te dringen; anders zouden ze zeer haaltig van 't leeven beroofd zijn. Gedurende de *Winter* mogen ze ook niet meer dan een- of tweemaal van boven begoten of besprengd zijn met een weynig lau-ge-maakt Reegen-water: want door te weynig of te veel zouden ze terstond verderven, gelijk mij tot tweemaal toe is gebeurd. Niet voor tegens de *May* moet menze de Zonnestralen weer voor-zetten, met een aangename Lucht, en zoete warme Reegen. Ook moet men haar wel zorgvuldig dekken voor *koude nagten*, en *keele windige dagen*.

Op de nu verhaalde wijze waargenomen, heb ik evenwel deeze rare en schoone *Boom* noyt langer als drie jaren in 't leeven konnen houden: ter oorzaak van zijnen teederen aart, en de koude Lucht deezer Landen. In de derde *Winter* moest ik deeze *Gewassen* jammerlijk zien vergaan, alsze nu een maat-vot en een vierdeel hoog opgerezen waren.

Men kan haar ook op geen andere wijzen *aanwinnen*, als alleen door haar uyt heete *Gewesten* bekomen varfch *Zaad*: 't welk werd gelegd in een Pot, gevuld met de voorheenen gedagte aarde, noch geen twee stroobreed diep, met een wassende Maan van *Maert*, *April* of *May*, zeer warm gezet, bevrijd voor alle *Oosten- en Noordenwinden*, in een Zonne-bak, gevuld met warme *Paerdemilt*, en met glazen overdekt, gelijk gezegt is van de *ACACIA*, *TAMARINDEN*, *PISTACIEN*, en meer andere *Boomen*. Voor de *Zayng* moet men het *Zaad* in een glas, op een weynig daar in gedane *Paerdemilt*, leggen; dan daar op gieten *Reegen-water*, waar in *Zalpeeter* viereentwintig uren lang te weyk geleggen heeft, zulker wijs, dat het geheel bedekt is: voorts zoo lang in de Zon laten staan, tot dat men 't dik gezvullen ziet. Deezer wijs kan men handelen met veelley andere *uytlandfche* en harde *Zaden*, welke men door deeze en noch andere middelen, die wij in 't vervolg zullen voorstellen, kan doen opkomen, en dan koefsen; 't welk buyten dit zeer bezwaarlijk zou konnen geschieden.

K R A C H T E N .

HET *Zap* van de *Bladeren* deezer *Boomen* de kin- Raell lib. 2:
deren met *Zuyker* ingegeven, verdrijft uyt cap. 150.
haar de *Buyk*.

't *Zaad* gestoten, en met *Wijn* ingenomen, ver- Dodon. lib.
meerdert het *Zaad*, en verwerkt *Bijlapens-lust*. De 3. cap. 13.
stijmerigheid van 't zelve, in *Rooze-water* geweykt,
en met *Zuyker* vermengd, geneeft de *Hoest*, en al de
koude gebreken der *Borst*. Word ook gebruykt in
Hutige Koorzen, en tegens 't vergif.

De *Oly*, uyt dit *Zaad* geparft, verdrijft alle plek- Marth. Lz.
ken en onzuiverheid der *huyd*. c. 96.

't *Cotton*, of de *Boomwol* zelis, warm en droog van aart, op een kool vuur gelegd, en de rook in de Neus opgehaald, verdrijft de *opstijging* van de *Moeder*.

De *Afch* op de *wonden* gelegd, stempt 't *bloeden* van dezelve; ook de *Bloedgang*.

De *Veezel-wortel* in *Wijn* gekookt, geeft goed *Lobel lib. 1:
voedzel*; zuiverd de *Borst*, en verdrijft al de *stijmer-
igheid* der zelve. fol. 755.

LXIII HOOFD-

Hoe ze
waargeno-
men moe-
ten wet-
den.

Echter
heeft de
Aubur
haar noyt

boven drie
jaren in t
leeven
konnen
houden.

Aanwin-
ning.

Middel om
uytland-
fche Za-
den haalt
tot haar
opkoming
te beipen.

Marth. Lz.
c. 96.
Camer. lib.
2. cap. 13.

LXIII HOOFDSTUK.

VLESSCHEBOOM.

Namen.

N het *Nederlandsch* dus genoemd, werd in het *Latijn* geheeten *ARBOR LAGENARIA*, of *GUANABANUS*; een schoone en zeer rare *Boom*, die niet alleen in verscheyde Landen van *AFRICA*, maar ook van *AMERICA* gevonden, en daar met verscheydene namen beteekend werd, (waar van men kan nazien *HONORIUS BELLUS*, *PROSPER ALPINUS*, *JULIUS CAESAR SCALIGER*, en meer andere voorname Schrijvers) vermits de gedaante der *Bladeren* deezes altijd-groenenden *Booms*, ook die van zijne *Vrucht*, op alle plaatsen niet even dezelve is.

Vier bijzondere soorten.

Hier van zijn mij in hazen aart bekend geworden vier bijzondere soorten, namelijk: I. *GUANABANUS FOLIO AVRANTIAE*, of *VLESSCHEBOOM* MET *BLADEREN* VAN *ORANJE*; evenwel 't onderste blaadje niet de *Oranjen*, maar de *Cirreuten* gelijk zijnde. II. *GUANABANUS FOLIO PENTAPHYLLI*, of *VLESSCHEBOOM* MET *BLADEREN*, op de wijze van 't *VYFINGERKRUYD*. III. *GUANABANUS FOLIO PENTAPHYLLI DENTATO*, of *VLESSCHEBOOM* MET *GETANDDE* *BLADEREN* VAN *VYFINGERKRUYD*; en IV. *GUANABANUS FOLIO FIGULINO*, of *VLESSCHEBOOM* MET *BLADEREN* VAN *YGEN*. Al te zamen zijzine in deez Gwesten, uit *Zaad* voortgekomen, van even dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij begoeven.

Zij beminnen een gemeene, zandige aarde, met een weynig oudetwee-jange *Paerdenmist*, een-jarige *Hoenderdrek*, en 't *Mol* der vergane *Boomen*; of in plaats van dit een weynig aarde en mist van verdorvene *Boom-bladeren*, wel door malkander gemengd: een opene, warme, vrye, luchtige, wel ter *Zon* gelegene plaats, voor alle *Ooste*- en *Noorde-winden* beschut; ook zoo weynig water, als doenlijk is, door de warmte der *Zon* lauw gemaakt.

Teederheyd.

Vermits te deeder van aart zijn, zoo konnenze op geenerley wijze verdragen eenige *koude Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *sterke Winden*, *miltige Lucht*, *Rijp* of *Vorst*: moeten derhalven half *September*, of een weynig later, als de tijd goed is, binnens huys werden gebragt op een luchtige plaats, daar ze tot half *October* door de opene *Vensterten* de *Zon* en een aangename *Lucht*, doch niet honger, maar daar na de warmte des vuurs genieten mogen: eerst om den anderen dag eens, daar na ieder dag een, twee, en op 't alder-koudste driemaal 's daags, gelijk van de *Wolboom* is gezegt. Deez vuurstoking geschied in den *Oven* tot ontrent half *Maert*. Gedurende de geheele *Winter* moeten ze slechts een of tweemaal met een weynig *Reegen-water*, lauw gemaakt, van boven besprengd of begoten zijn: moeten ook niet voor teegens *May*, een weynig eerder of later, na dat de jaartijd bequaam is, met een warme *Lucht* en aangename *Reegen*, weer buyten gebragt, en de *Zonnestralen* voor-gezet worden.

Eygentlijk berigt.

Al de genoemde soorten kunnen in onze Landen door geen ander middel, als alleen uit haar hard *Zaad* (de *Nieren* zeer gelijkvormig) *aangewonnen* worden, 't welk geschied op de volgende wijze.

hoedanig deez Boomen in onze Landen

Neem een weynig varfche *Paerdenmist*: doeze in een glas: leg daar op zoo veel *Zaad* als gij wilt, en giet'er *Salpeeter-water* over, tot dat het daar nnder ontrent bedekt legt. Dit *Salpeeter-water* is *Reegen-water*, daar in een weynig *Salpeeter* heeft gelegen, twaalf of vierentwintig uren lang. Zet dan het glas op een *Oven*, die gedurig matig warm is, of in *heete Zand*, zoo zal 't *Zaad* haast zwellen. Als 't dan begint te klijmen, (of te barften) zoo neem het zoetzens daar uit: leg het, in 't wassen der *Maan* van *May*, in een *Pot*, gevuld met de voorhenen beschree-

vene aarde, niet meer als twee stroo-breed diep, en stel ze op een gantfch warme plaats in warme *Paerdenmist*, veertien dagen lang: neem'er dan de *Pot* weer uit, en zetze andermmaal in nieuwe warme *Paerdenmist*, tot in *Junius* toe. Men moetzte niet alleen 's nigrs, maar ook bij dag, als 't koel Weer is, met glaze *Vensterten* overdekken. Dus zal 't *Zaad* voortkomen, en zich binnen weynig tijds krachtig laten zien, inzonderheyd als men de harde *Schel* des *Zaads* een weynig afvijld, en niet alleen onder en boven, maar ook in de lengte, daar over een opening maakt; doch zonder de inwendige *Korl* op eenigerley wijze te raken.

Wil men, dat niet alleen deez, maar ook andere *Middelrejonge Boomen*, *Hefstern*, en *Planten*, voor alle *Wormen*, *Slekken*, *Aarduloven*, *Mieren*, *Rajzen*, en diergelijk ongediert bevrijd, voorspoedig groeyen, en zich wel opwassen, zoo neem een weynig *Duyvenmilt*, of *Schapendrek*, of van elk wat: doe het in een glas; zet het in de *Zon*, en giet'er *Reegen-water* op, zoo zal al de kracht der *Milt* in 't *Water* trekken. 't Zelve afgenomen; daar bij gedaan een weynig van 't gedachte *Salpeeter-water*, en bij droog Weer zomtijds over de *Boomen* of *Planten* gegoten, zoo zullen ze niet alleen voor de gemelde schadelijke *Gedierten* bewaard werden, maar ook hier door zulk een kracht en voedzel ontfangen, dat men reeden zal hebben, zich daar over te verwonderen.

De gemelde beziens-waardige *Boom-planten*, dus Alle vier voortgebragt, waargenomen, en gekoesterd, heb ik deez voort alle vier eenmaal een *Winter*, maar de *GUANABANUS AVRANTIAE FOLIO*, of *VLESSCHEBOOM* MET *BLADEREN* VAN *ORANJE*, ook de *GUANABANUS FOLIO PENTAPHYLLI DENTATO*, of *VLESSCHEBOOM* MET *GETANDDE* *BLADEREN* VAN *VYFINGERKRUYD*, drie jaren lang bewaard en goed gehouden. Gedurig bleevenze groen; doch zijn, vermits haren teederen aart, in deez koude *Gewusten* de gedurig-waterige *Lucht* van 't jaar 1650. niet langer verdragen konnende, tot mijne zonderlinge droefheyd weer vergaan.

K R A C H T E N.

DE *Pulpa*, of 't inwendige *Marg* der *Vruchten* *Theverus* deez *Boomen*, is zeer verkoelende van aart; lieflijk en amper van smaak: werd ook veelvuldig gebruykt in warme dagen, om den dorst te lesschen: degelijks in *pestilentielle Koorzen*, en teegens een *hitzige Maag*. Is ook zeer goed, om alle *galachtige woebzen* te doen verteeren.

lib singular. Amer. cap. 10.

LXIV HOOFDSTUK.

WELRIEKENDE EYKELBOOM.

Oo werd deez vreemde en zeer rare *Boom*, (wiens *Vrucht* zich driehoekig-rond, en de gedaante eens *EYKELS* vertoond, welker uytgeparfte *Oly*, wegens de lieflijke geur en groote kracht, bij zoo vele duysenden gantfch aangenaam en gebruykelijk is) niet onbillijk op het *Nederlandsch* genoemd: in 't *Latijn* *GLANS UNGUENTARIA*, *NUX UNGUENTARIA*, *GLANS MYRPSICA*, *MYROBALANUS* van *PLINIUS*: van de *Arabiers* *BEN*; en van de *oude Grieken* *Βάλας* of *μυρσάνη*, of *BALANUS MYRPSICA*.

Verscheydenamen.

Deez *Boomen* beminnen een zandige, luchtige, Wat voor goede grond, met een weynig een-jarige *Hoenderdrek*, en 't *Mol* der vergane *Boomen* doormengd; een zeer warme, opene, vrye, luchtige, wel ter *Zon* gelegene plaats, voor alle *Ooste*- en *Noorde-winden* bevrijd.

willen

willen ook zeer weynig Water, en alleen zulk, waar in *Duyvenmist* en *Schapendrek* te weyk heeft gelegen, vermengd met een weynig *Salpeter-water*, even zoo als in 't voorgaande *Hoofdstuk* van de *VLESSCHBOOM* is gezegt: alhoewel men ook kan nemen *zoete Melk* en *Reegen-water*, van elks de helft.

Zijn bo-
ven maten
tecoelen.

Zij zijn geweldig teeder en wekelijck van *natuur*: moeten daarom in de *Zomer* voor alle koude en vochtige *Lucht*, zoo wel bij dag als bij nacht, met een glas voorzichtig gedekt en mauw gewagt zijn. Half *September* moet menze, wel droog zijnde, binnens *Huys* brengen, op een luchtige plaats; daar, van half *October* af, eerst om den anderen dag, daar na dagelijks; in *December* en *Januaris*, als de *koude* grooter en de *Vorst* fel werd, niet alleen een- of twee-, maar wel driemaal in elke vierentwintig uren door een *Kagchel* werd gevuurd; te weten, 's morgens ontrent ten zes of zeven, 's middags ontrent ten een, 's avonds ontrent ten zeven uren.

Hoemen
haar moe-
waarmee-
men.

Niet meer dan een, of ten hoogsten tweemaal, mag menze, gedurende de gantche *Winter*, een weynig van boven op de aarde, met 't gemelde *Salpeter-water* begieten; want vernietze dan niet alleen *bladerloos*, maar ook zelfs van hare *Steel* ontbloomt zijn. zoo hebbenze weynig te voeden. Deze *waarschouwing* moet men niet vergeten, op datze door een weynig te veel niet haastig mogten komen te verderven, gelijk mij tot tweemaal toe is gebeurd: ook moeten ze niet voor teegens *May*, of in 't begin dezer *Maand*, met een zachte *Reegen* weer buyten gebracht werden, om de *Zonnestralen* te ontfangen.

Hoe van
den An-
theur op-
queekt.

Deze ongemeene *Boom* kan in deze *Gewesten* niet dan door zijne *Vrucht* of *Zaad*, varfch gebracht uyt de heete *Landen*, als *Arabien*, *Egypten* en meer andere, *aangevoenen* worden. 't Zelve legt men in een glas te weyk, op zulk een wijze als wij in het voorgaande *Hoofdstuk* hebben beschreeven, tot dat het kijmd, of barst. Dus gehandeld, zijn mij in 't jaar 1666, vijf *Plinten* opgekomen; ook op de gehoorde manier *gequeekt*, en nauwkeurig in acht genomen, zijne af te zamen de *Winter* overgebleven; doch schoten in de eerste *Zomer* niet meer dan anderhalve maat-duym hoogte op; met zeer kleine *Bladerjens*, welke in 't begin van *September* afvielen. De *Steeltjens* bleeven goed tot in 't laatste van *November*; doch straks daar na verdervende, vielen ze alle neer.

Zijn geval
met eene
der zelve.

Hier over wierd ik niet weynig moeyelijk, wyl ik gantfchdelijck meende, mijne *Boomtjens* verloren te hebben: doch daar bij komende, vond ik de *Worteltjens* kleyn, langwerpig, tamelijk dik, voorzien met eenige *Vezeltjens*, (gelijk de bijgaande *Figuur* klaarlijk toont) uytwendig bleekbruyn of grijsachtig van verwe, inwendig wit, goed, en wel gesteld. Dit alles wierd mij dus bekend, wyl ik eene dezer *Boomtjens*, zonder eerst goede acht daar op te geeven, uyt de aarde had gerukt, om wech te werpen, in voornemen, van ook de andere even alzoo te handelen: doch vernits ik deze in zoo een goede gestalte zag, liet ik de overige in goede vrede staan: zette ook de uytgenomene weer in, wijlze noch ongeschend was gebleeven: welke in 't volgende *Voorjaar*, in 't laatste van *May*, met de andere uytfchoot, en al te zamen groeydenze ontrent drie duym hoog; doch deze verging in de volgende *Winter*, met noch eene der andere. Alle verloren ze weer haar groen, gelijk te voren; eerst hare *Bladeren*; daar na de *Stelen*. In de derde *Zomer* schoot eene der overgeblevene drie, elf maat-duymen hoog; doch beyde de andere niet meer als acht. De volgende *Winter* verlieten ze hare *Bladeren* en *Stelen* weer als voor deezzen; ook is'er eene van gantfch vergaan. De andere twee goed blijvende, schoten op tot de hoogte van derdhalve maat-voet. Ik heb nu hoop, vermits de *Stelen* houtachtig en sterk beginnen te worden, datze niet vergaan, maar toekomende *Zo-*

en nauw-
keurige
waarne-
mingen
ontrent
de andere.

Bladeren.

mer vast blijven, en aanzienlijker werden zullen. De *Bladeren* zijn die van 't *Heliotropium*, of de *Zonne-wende*, niet ongelyk, doch meer als een vierdedel kleynder; verschillende in grootte; twee en twee alijd teegens over malkander zittende, hoe hoger na boven, hoe kleynder; bleek groen van verwe, doorloopen met weynige en zeer teedere *Aderjens*. Wanneer dezer *Bladeren* op haren tijd afvallen, vertoont zich de geheele *Plant* in gedaante als die van de *GENISTA*, of *BREM*.

K R A C H T E N .

DE *Vrucht* dezer *Boomen* is snijddende, afwa-
gende, bitter van smaak, en zeer te zamen-
trekkende, van aart. Een *Drachma* hier van, *lib. 5.*
gestoten, en met *Wijn* ingenomen, verzacht een *har.*
de *Milt*, en neemder de pijn van wech: jaagd uyt alle
taeye *sluimersghed*; verdrijft het *Celrijk*; en doed *braken*.
Met *Spanfche Wijn* gebruykt, doed *Pargereen*. Met *Honig* vermengd, is dienstig voor de koude gebreken der *Zenuwen*, lammeheid, beroerdheid, en trekking der zelve. Met *Med* van *Lappynen* en *Spica Narda* tot een *Papje* gemaakt, opend de verstopping der *Leever*. In *Honig-water* bereyd, verzacht de smerten van de *Jug* en 't *Podagra*. In *Edik* gezoden, helpt de *Schurfigheid* en *Krauwangie*. Verleed ook het *uytswallende vlesch* der *Gezwellen* en *Wonden*.

De *Bast* heeft een zeer te zamen-trekkende kracht. *Ruell. lib. 1.*
De *Oly* uyt de gestotene en geparste *Vruchten*, is *cap. 56.*
warm en droog in den tweeden *Graad*. Verzacht, en *Car.*
maakt een week *Lichhaam*: is de *Maag* onaangetaam. *20. t. 8.*
Doed *scheyden* al de *koude gebreken der Leeden*; en de
harde *Gezwellen*; verdrijft alle *Vlekken* en *Sproeten*
der *huyd*. Met *Ganze-vet* vermengd, en in de *Ooren*
gedruppeld, verdrijft der zelve pijn, ook 't *nyzen*
en *tuyten*. *Zuyver* in de *Neus* gedaan, doed het
bloeden ophouden.

Deze *Oly* werd zeer kostelijck gehouden, om dat *Lobel. lib.*
ze niet verderft, en lange jaren bewaard de lieflijke reu- *2. fol. 118.*
ken der geene, met welkeze vermengd werd.

LXV HOOFDSTUK.

BERKENBOOM.

El bekend in deze en meer andere *verfchey-*
Landen, werd in 't *Nederlandfch* met de *namen*.
deze en geen anderen naam ge-
noemd. Beyde, in 't *Latijn* en *Ita-*
liaanfch, *BETULA*, of *BETULLA*: in
't *Hoogduytsch* *BERKENBAUM*: in 't
Franfch *BOULEAU*, *BES*, *BOVILLET*, en *BOVIL-*
LEAU.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *Tweeden*
twee bijzondere soorten, namelijk, *BETULA VUL-* *ley foot-*
GARIS MAJOR, of *GEMEENE BERKENBOOM*, en *BET-* *ten.*
TULA PUMILA, of *LAGE BERKENBOOM*. Beyde zijnde
van even dezelve *Queeking*.

Zij beminnen uyt eygener aart een zandige, droo- *Haren aart.*
ge, gemeene en ftechte grond: groeyen evenwel ook
in een goede welgemeste en machting-vochtige aarde:
zoo wel een opene, vrye, wel ter *Zon* staande, als een
donkere, fchaduwachtige plaats: weynig, en ook
tamelijk veel *Water*. Brengen zeer vroeg in 't *Voor-* *Vruchten*
jaar, eer noch eenig *Blad* aan haar werd gezien, lan- *Zaad.*
ge, neerwaarts hangende *Vruchten*, op de wijze van
de *Katjens* der *Willigeboomen*, in plaats van *Bloem-*
men, voort; waar in, wanneer de *Herfst* aangeko-
men is, volkomen rijp *Zaad* werd gevonden. In-
dien 't niet bij tijds werd gewonnen, zoo valt het lig-
telijk daar uyt.

Deeze

Aanwin-
sing.

Deze Boomen konnen noch hier noch in andere Gewesten aangewonnen werden, anders als door middel van haar Zaad; 't welk met een afgaande Maan van November, Februarij, of Maert, niet diep in de aarde, op een schaduwachtige plaats gezayd, en in tijd van droogte zomtijds een weynig met Reegenwater begoten moet werden. Dikmaal komt het neergvallene Zaad genoeg van zelfs voort.

Ontzacht-
heijd
dezer
Boomen;
zoo in ou-
de tijden,
als noch
heden-
daags.

Zoo wel in voorleedene Eeuwen als noch heden daags waren en zijn deze Boomen van veel geveest; pleegen ook in groote eerbiedigheid gehouden te werden: want niet alleen maakt men daar van Bondelken, welke men voor de Overigheids-perzonen heenen droeg; maar ook Roeden, om daar mee Gerechtighejd te oeffenen, en de quada-doenders te straffen, gelijk ook noch heden gechied. Desgelijks werden de Kijzens gebruykt van alle Onders en Scholmeesters, om, zoo hare Kinderen als Leerlingen, door haar met deze Telgen van Berkenboomen te dreygen, in gehoorzaamhejd en ontzach te houden; ook wel, als 't nodig is, haar de kracht daar van te doen gevoelen.

Pia. lib.
16. cap.
112.

In over-oude tijden, eer noch 't gebruyk van het Papier en 't Parkment uitgevonden was, gebruykte men ook de binnenste Bistf dezer Boomen, om daar in te schrijven; even gelijks men deed in den Bast en 't Hout der Lindenboomen, waar van voor dezen gesproken is, uyt de benigten van veel geloofwaardige oude Schrijvers. Noch heeden doed men deze Boomen dienen, om van de bytenste Schors Toortzen te maken, tot lichtgeving in de nagt. Inzonderhejd werd dit gedaan van de Landlieden. Zij rollenze in malkander; steekenze in eenige vette stof, of vullen ze met Pek, Hars, en diergelijke vuur-vattende dingen: waar doorze dan zoo helder komen te branden, datze ook zelfs wel voor aanzienlijke perzonen zouden mogen gedragen worden.

Toortzen
van de
Schors de-
zer Boo-
men.

K R A C H T E N .

Aart.

DE Bladeren dezer Boomen zijn droog en warm in den tweeden Graad, bitter van smaak; afvagende en dun makende van aart.

Lanier. lib.
1. 6. 42.

't Zap der zelve in 't stemzel gedaan, bewaard de daar van gemaakte Kazen voor alle verrotting, en ontlaning van Maden. De Bladeren in Water of Wijn gezoden, en daar mee de lopende zeeren gewasschen, doed dezelve opdrogen.

Tabern. lib.
3. cap. 42.

De Bast, van een verwarmende, verzachtende en heelende aart, ook vol van een zeer krachtige vochtighejd, is zeer dienstig, om in tijd van Pest binnens huys te branden; want de rook daar van verdrijft alle quade en besmettende lucht. Gedroogd, en 't Poeder in verwondte wonden gestroyd, verteerd het quade vleesch.

Joh. Co-
linus.
Matthiol.
1. 1. c. 93.

Dezelve Bast des Booms in April, eer de Bladeren uytstichten, tegens de volle Maan, doorgesneeden, en 't daar uytvloeyende aangenaam zoet Water, het welk een geheel jaar lang goed kan blijven, wel bewaard, of ook gedistilleert, geneest alle zweeringen

Trag. lib. 3.
cap. 75.
Camer. lib.
1. cap. 34.

des Monds, als men dezelve daar mee wascht: neemt ook wech alle vlekken en onzuiverheden des Aangezichts ('t Water uyt de groene Bladeren gedistilleert, desgelijks de loog van de Asch des verbranden Bast, heeft dezelve kracht). Dagelijks een tijd lang daar van gedronken, is goed voor de Steen, 't Graveel, en de Geelzucht, als men 't vermengd met Water, gedistilleert van Vlierbloemen. Verbeterd ook allerley ontfreking of verdorvenhejd aller inwendige deelen.

Curt.
Synop. lib.
28. 6. 20.

't Hout van Berkenboom gebrand, en de vochtighejd, welke daar uyt zijpeld, bij een vergaderd; dan vermengd met een weynig fine Canary-zuyker en Sal Amiacum, neemt wech de Vliezen en onzuiverhejd der oogen; drijft ook uyt de huyd alle onreynighejd en melaschejd.

Lobell. lib.
2. fol. 222.

LXVI HOOFDSTUK.

AZEDARACH
van AVICENNA.

En beziens-waardige Boom, werd in het Nederlandsch niet alken dus, Verscheyd, maar ook witte Lotusboom genedene. noemd: in 't Latijn AZEDARACH, AVICENNA; LOTUS ALBA; PSEUDOSYCOMORUS, of ZIZYPHA CANDIDA MONSPELIENSUM; in 't Italiaansch SICOMORO FALSO.

Deze Boomen beminnen uyt eygener aart een goede, welriekende, zandige aarde; doormengd met een weynig oude twe-jarige Paerdemilt, en het Mol van verrotte Boom-bladeren: een opene, vrye, warme, wel ter Zon gelegene plaats, en marige vochtighejd. Ieder Zomer geevenze een paersachtige en niet onaangenaam-riekende Bloem; veele der zelve bij malkander staande, in de gestalte van Starren; en gemeenlijk neerwaarts hangende; maar noyt eenige rijpe Vrucht, of volkomen Zaad.

Wat voor
een aarde
zij willen.

Teeder zijne ze van aart, en laten ieder jaar tegens de Winter hare Bladeren vallen: konnen dan de koude Lucht dezer Landen niet verdragen: moeten derhalven, met een afgaande Maan van April in een Pot, of Houde Bak, na gelegentheid harer grootte, geplant zijnde, in 't begin van October, of ook wel eerder, bij een slechte jaartijd, binnens huys werden gebracht, op een bequame luchtige plaats, daar men niet dan bij vriezende Water vuur. Gedurende dien tijd moet men haar onderhouden met slechts een weynig lauwwaakt Reegen-water; en niet meer als twee- of ten hoogsten driemaal van boven begieten. Niet voor den aanvang, of ten halven April, mag men haar weer buyten brengen met een zachte Lucht en zoete Reegen: ook moet men haar dan, zoo wel als in den Herfst, wachten en dekken voor hayrige, schrale winden, Succerwachtige vochtighejd, en koude nagten.

Quecking
en Waar-
neeming.

In onze Gewesten kan men haar aanwinnen op twee bijzondere wijzen.

Aanwin-
ning

Eerst, door Zaad; 't welk, uyt warme Land-DoerZaad, den herwaarts gezonden, met een volle Maan van Maert, April, of May, niet boven een stroobreedte diep, werd gezayd in een Pot, en dan gesteld op een heete plaats.

Ten anderen, door hare bij de Wortel of boven Doorjonde aarde uytlopende jonge Loten; 't welk zomtijds wel ge Loten. geschied. Deze moet men ten halven, ruym een lid van een vinger lengte, met een Mes voorzichtig insnijden, gelijk men de Angeliere doet. Een weynig aarde daar op gedaan, krijgen ze met er tijd Wortelen; welke, als ze twee jaren oud geworden zijn, van de oude werden afgesneeden, en afzonderlijk in Potten geplant, met een volle of afgaande Maan van April: daar na moet men haar een dag zes of acht bewaren voor de sterke Zonne-stralen.

K R A C H T E N .

DE Bloemen dezer Boomen zijn droog in den Avicenna eerste, en warm in den derden Graad. In lib. 2 Traß. Wijn gekookt, en daar mee gewasschen, opene alle verstoppejd van de Harssen.

2. cap. 17.

De Vruchten zijn de Maag en Borst zeer schade- Rases, lib. lijk, ja doodlijk voor de menschen. Dezelve ook, Sump. cap. 28. onder andere spijzen, de Vogelen, Hoenderen, Honden, en andere Dieren te eeten gegeeven, brengen haar om 't leeven.

Het Zap, of ook het gedistilleert Water, dezer Bladeren, lauwt op het Hoofd gestreken, doed alle Luyzen: doed ook het Hay groeyen, en Lun- vcu. gen werden.

LXVII HOOFDSTUK.

MUSCAATBOOM.

Een zeer
ratt. Ge-
was in de
ze koude
Nederlan-
den.

Us, en ook MUSCHATBOOM, in het *Nederlandsch* genoemd, is in al de voornaamste Gewesten van *Europa* een raar en ongewoon Gewas: noch veel raarder in onze koude *Nederlanden*. Evenwel heb ik drie dezer *jonge Boomtjens*, niet ten volen de dikte van een kleynen vinger, noch de hoogte van vier voeten halen konnende, in mijnen *Thuy* binnen *Groening* gehad; eene derdemaal jaar lang in het leven behoudende, en dezelve, nevens een groot getal *Boom-bemimmers*, dikmaal met vermaak aanschouwd. Ik verwagte nu weer uyt *Indië*, gelijk mij door een Brief uyt *Batavia* beloofd is.

Verfchey-
de namen.

In 't *Latijn* werd deze *Boom* geheeten *ARBOR MYRISTICA*, *MOSCHATA*, of *ARBOR AROMATICA*: in 't *Hoogduitsch* *MUSCATENBAUM*: in 't *Fransch* *ARBRE DE MUSCADES*; en in het *Italiaansch* *NOCE MOSCATA*.

Bloem, of
Foelie.

De *Blom* der *Vruchten* werd in 't *Nederlandsch* genoemd *FOELIE*, of *MUSCATERLOEM*: in 't *Latijn* *MACIS*: in 't *Hoogduitsch* *MUSCATBLUET*, of ook *MUSCATBLUMEN*: in 't *Fransch* *FOUILLE DE MACIS*, *MUGUETTE*, of *DU MACIS*: in 't *Italiaansch* *FIOR DI MOSCATA*. Bij de *Inwoonders* van *Banda* draagde ze de naam van *BUNAPALLA*: bij de andere *Indianen*, en die van *Decan*, van *JAPATRI*.

Vrucht,
of Noot
zelfs.

De *Vrucht* zelfs werd in 't *Nederlandsch* geheeten *MUSCAAT-NOTEN*: in 't *Latijn* *NUX MYRISTICA*, *NUX MOSCHATA*, of *NUX AROMATICA*: in 't *Hoogduitsch* *MUSCATNUSZ*, in 't *Fransch* *NOIX MUSCADES*, in 't *Italiaansch* *NOCE MOSCATA*. Bij die van *Banda*, daar de beste en *Vruchtbaarste* Boomen groeyen, *PALLA*; bij andere *Indianen* *JAPATRI*.

Twerder-
ley loor-
ten,

Hier van werden in *Ost-Indië* en de genoemde *Landstrecken*, ook in meer andere, doch daarze niet zoo *vruchtbaar* zijn, gevonden twee bijzondere soorten, namelijk: *ARBOR MYRISTICA FOEMINA*, of *MUSCAATBOOM WYFJEN*; en *ARBOR MOSCHATA MAS*, of *MUSCAATBOOM MANNETJEN*; wiens *Vruchten* niet zoo rond, maar langwerpig-rond zijn. Dit slag heb ik tot noch toe niet leevendig of groeyende gezien. Waaron ik ook hier alleenlijk den *Lezer* zal voorstellen 't afbeeldzel van de *MUSCAATBOOM WYFJE*, gantsch eygentlijk na het leven geteekend. De hier vertoond werdende *Vruchten* zijn ontbloeit van de uytwendigste dikste *Schel*, welke, door 't zwellen van de rijp-werdende *Vrucht*, opbarst, en jaarlijks van zelfs nervalt; op dat de overfchoone, liefsjk-rood-Scharlakene verwe der *Muscaatbloem* (welke naderhand, als de *Noot* droog werd, een *Oranje-verwe* bekomt, gelijk die in deze *Landen* werd gezien) mogt aanschouwd worden: en dan ook, op wat voor een wijs de *Noot* in de *Bloem* legt, als deze van de *Vrucht* afgescheyden is; vermits ze op dien tijd niet alleen op 't schoonste, maar ook in haar hoogste vermogen en grootste volmaaktheid staat.

D' Au-
theur
heeft'er
eene niet
langer
als derde-
half jaar
konnen
behouden.

Uyt eygener aart blijven deze *Boomen* gedurig groen; doch laten in onze *Landen* 's *Winters* zoemtis veele *Bladeren* vallen: zijn teeder van natuur, en zeer bezwaarlijk kan men haar in deze *koude* Gewesten lang bewaren; 't welk ik zelfs door eygene ervaringheid, en tot mijn groot leedwezen, heb bevonden: want van drie welgestelde *Stammetjens* heb ik'er niet meer als een, en dat noch niet langer als derde-half jaar konnen behouden, onaan gezien al de moeyte, en zonderlinge vlijt, van mij hier toe aangewend.

Aart.

Van naturen wallenze, in hare *geboorte plaats*, hoog van stam, en zyn *grauwachtig* van verwe: leeven lang;

en bloeyen wel driemaal in een jaar; zoo dat menze gedurig ziet beladen met rijpe, *onripe*, en *eerst aankomende Vruchten*; welke voortkomen hier en gintsch uyt verfcheyde plaatsen der *Takken*; meest een alleen; ook wel, doch zelden, twee bij malkander.

De *Bloem* is wit; zoo in verwe als grootte die van onze *Peer* of *Karffe-bloessem* zeer gelijk; niet onaangenaam van reuk. Als deze *Blomen* eenige weynige dagen open gestaan hebben, vallen ze schielijk af.

Boemen.

De *Bladeren* staan overvloedig veel aan dezer *Boom*; verfcheydene bij malkander, aan kleynen steeltjens, en zelden een alleen hangende. Aangenaam-groen zynze, blinkende van verwe aan de bovenste zijde: in 't midden met een groote, regt-doorgaande *Ader* voorzien, waar uyt verfcheydene andere *klyner* voortkomen, en tot aan de kanten uytlopen. Gemeenlijk zynze lang vijf, en breed twee vingers breedte: voor wel rondachtig, doch clyndigende in een spits punt. Als menze, groen zijnde, wrijft, geevenze een zeer aangename reuk van zich; dieze ook, alhoewel droog geworden, niet haast verliezen. Hard en stevig zynze van aart.

Gedante
der Blade-
deren.

De *Vruchten*, of *Muscaat-noten*, dezes *Booms*, rijp geworden zijnde, werden driemaal in 't jaar afgeplukt, te weten in *September*, *Maart*, en in andere *Maanden*, daar toe bequaam zijnde. Hier op moet wel nauwkeurig werden gete: want de schoone verwe bedriegt dikmaal de menschen, zoo datze die afplukken eerze noch rijp genoeg zijn: waar opze in hare natuurlijke grootheyd verminderen, en ligtelijk verderven: dan worden ze *Rompen* genoemd, en daar voor verkogt.

Vruchten.

Eerst is deze aangename *Vrucht* met een dikke *Schel*, of groene *Bast*, gelijk de *Okker-noten*, overtoegen: welke, door de rijpheyd, geopend werd, en dan vertoond zich aan de *Vrucht* een dunne *Schel*, gelijk een netje daar om gelegd. Deze noemd men *Foely*, of *Muscaat-bloem*; die, als ze wel bewaard werd, acht of neegen jaren kan goed blijven. Daar na volgd al weer een *Schel*, harder, en houachtiger dan de andere; die van de *Okker-noten* zeer gelijk, doch wat bruyner van verwe; welke geopend werdende, ziet men de *Noot* zelfs.

Foely.

De *Muscaatboomen* beminnen een goede aarde, bestaande uyt twee deelen grof zand, zonder enige zoutigheyt in zich te hebben; drie deelen *Mol* of *Mist* van verrotte *Boom-bladeren*; een deel twejarige *kleyngewreene Paerdmest*, en een deel eenjarige *Hoenderdrek*, genoegzaam door malkander gearbeyd: een opene luchtige, warme, vrye, en bequaam ter *Zon* gelegene plaats, voor alle koude en felle winden wel bevrijd; niet te veel *Water*, altijd in de *Zon* kuw geworden. Konnen niet de minste *Rijp*, of eenige ongelegenheyt der *Lucht* verdragen: moeten derhalven zelfs in de *Zomer* wel nauw gewagt, en in *September* bij tijds binnens huys gebragt zijn, op een warme plaats gesteld, waar in men door de geheele *Winter* vuurd, gelijk van de *Kandelboom* is gezegt. Moeten ook voorts op dezelve wijze in alles door 't geheele jaar waargenomen en besterd werden.

Wat voor
een aarde
zij begee-
rea.

Waarme-
ming.

K R A C H T E N.

DE *Muscaatnoten* zijn warm en droog in den *Averro* tweeden *Grad*; wat verstoppende van aart. *lib. Simp. cap. 35.*

Op allerley wijzen gebruykt, verzachtenze de *Lezer*, en de *Milt*; wechneemende al de *verstopt-heyd* der zelve; versterken en verwarmen de *Harstinen*, de *Moe*, en *Maag*; drijven uyt alle *Winden*, en het *Graveel*: beketten het *Braken*, 't *Ikken*, en de *Herr-Strap. lib. Simp. c. 16.* *Larva in Disforia.* *klopping*: maken een *goeden Adem*: verjagen het *Co-lyk*, en de *koude Pis*, met *Wijn* en een weynig *Bakelaar* ingenomen: verfrischen het geheele *Ingewand*: zijn

zijn wonderlijk goed teegens de gebreken der *Nieren*, *Blaas*, en *Maeder*, als men daar van inneemd een *Drachma* in een half Pintje Wijn, tot op de helft verzoden, en dan door gezeijde versterken 't *Hoofd*, de *Ziekenwien*, en verbeterden de *beroerdheid* der *Leeden*; inzonderheid als men deezel *Zalve* tweemaal ter week smeerd voor op het *Hoofd*, en in de *Neusgaten*:

Re. Olei Nucis Moschatae. ʒj.

Zibeta. gr. x.

Moschi. gr. vii.

Ambra. gr. vi.

Syr. Calamite. gr. xx.

Olei Lilior. Corvall. gr. viii.

Succini Albi. gr. xii.

Misce fiat Unguentum.

Placot. lib.
de Thend.
Vales.

Camrar.
l. i. c. 96.

Gedroogd, of gebraden, dan met roode Wijn gebruykt, stoppen de *Buykloop*. Twee of drie *Muscaatnoten* in een *Vaatje* Wijn gedaan, bewaren dezelve veel better voor verderving als de *Zwavel*.

Wil iemand zijne *Huysvrouw* bewaren voor *zeere Teepels*, die zette in het geheele laatste vierdend jaars

harer *zwangerheid*, een uytgeholde *Mannerjens-Noten* muscaat op dezelve; daar om geslagen een dubbel doekje, ieder dag eens nat gemaakt in *Rhijfche Brandewijn*; of anders een wit-graauw *Papier*, door *Wasch* gehaald; ook dagelijks eens afgenomen, en van binnen gezuiverd.

De *Oly*, gepast uyt de warm-gemaakte *Noten*, *Matthiol.* is zeer goed teegens het *Gonorrhoeam*, of heymelijk *l. i. c. 141.* gebrek, genoemd *Druppert*; de *verkoude Leeden*, *Ziekenwien*, en der zelve *smerten*; ook teegens 't *Podagra*: maakt een ruyme *Borst*; een heldere *Siem*; vermeerderd het *Zaad*, en geeft een goede gedaante. Van buyten op de *Navel* gestreeken, versterkt en *Christ. A* verwarmd een koude *Maag*, en *Lijf-moeder*: verterd de *onnatuurlijke vochtigheid*, en de *Winden* *Coffia lib. Arem. cap. 11.* der zelve.

De *Faely*, verstoppende van aart, ook droog en *D. uuden* warm in den *derden Graad*, heeft dezelve krachten: der *voely*. desgelijks de *Oly* der *Muscaat-bloemen*. Deezel van buyten op de *Maag* gestreeken, neemt wech de *qualijkheid* der zelve; verwekt *etens-lust*, en doodt de *spijz* better *verteeren*.

Eynde van 't Eerste Boek.

N A U W K E U R I G E
B E S C H R Y V I N G
D E R
G E W A S S E N ,
A L S
B O O M E N , H E E S T E R S , K R U Y D E N ,
B L O E M E N .
T W E E D E B O E K ,
van alle
L A G E B O O M E N , H E E S T E R E N ,
of S T R U V E L L E N .

I H O O F D S T U K .
M Y R T U S B O O M .

Verfchey-
de namen

AN een ieder zeer geliefd, wegens zijne vermaaklijke fchoonheid, altijd-blinkende groenheid, en (een weynig gewreeven zijnde) zeer aangename reuk, werd niet alleen dus in het *Neederlandsch*, maar ook van veele *NAGELBOOM* geheeten, om dat zijne *Vruchten* de oprechte *Nagelen* zeer gelijk zijn: in 't *Latijn* MYRTUS: in 't *Hoogduysch* MYRTUSBAUM: in 't *Fransch* MEURTE; en in 't *Italiaansch* MIRTO, MORTILLA, of ook MORTINA.

Veelerley

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verfcheydene aardig-verfchillende foorten, te weten:

aardig verfchillende foorten.

MYRTUS LATIFOLIA ROMANA, of *ROOMSCHE MYRTUS* met breede *Bladeren*. BACTICA PUMILA LATIFOLIA FRUTICESCENS, of *breed-gebladerde Heftigerige lage MYRTUS* my *Battia*, een *Provincie in Portugal*. LATIFOLIA FLORE PLENO, of *breed-bladerige MYRTUS* met een *dubbeldte Blom*. TARENTINA MAJOR, of *groot Tarentijnsche Myrtus*. TARENTINA MEDIA, of *mid-*

delbare *Tarentijnsche Myrtus*. TARENTINA MINOR, werd be- of *kleyne Tarentijnsche Myrtus*. TARENTINA TENUI- FOLIA MINIMA, of *alderkleyfste spits-bladerige Tarentijnsche Myrtus*. LAURIFOLIA, of *Myrtus met groote*

Bladeren als kleyne Laurier. De grootfte der zelve zijn twee vinger-leeden lang, een kleyne duym-breed; onder aan de Steel ftopp toegaande, maar voor in een spits punt eyndigende; niet onderaan de Steel, maar gemeenelyk in 't bovenfte, of voor aan; in teegendeel de kleyfste onder zittende, twee en twee altijd regt teegens over malkander gefeld; hardachtig van aart, fteevig; doorgaans om hoog ftande; boven donker-groen, en blinkende, onder bleeker van verwe; en in het midden voorzien met een regt-doorgaande groote *Ader*; uyt welke voortfchieten veele zeer teedere, kleyne, en als in de huyd blyvende *Aderijens*; die, op de wijze van een halve-Maans rondte, van onder tot boven toe in malkander vloeijen. Tuffchen deeze *Bladeren* komen voort groote witte *Bloemen*, beftaande uyt vijf boven rondachtig-toegaande *Bladertjens*, ruftende op taanlyk-lange *Steltjens*, doch dun. Inwendig hebben ze veele witte draadjen, boven op vercierd met kleyne geele *Knopjen*, van een aardige aanschouwing. BUXIFOLIA, of *Myrtus met Bladeren van Buxebloem*; welke op dezelve wijze aan haar *Steltje* twee en twee teegens over malkander zittende. Zijn ook hard van aart; ontrent een lid van een vinger lang,

De Myrtus met groote Bladeren, als kleyne Laurier.

De Myrtus met Bladeren van Boich.

MYRTVS TARENTINA TENVIFOLIA MINIMA .

lang, niet wel een kleine vinger vinger breed; in 't midden alderbreedst; ook daar rondachtig buyks-wijze gesteld; onder zoo wel als voor spits toelopende, gemeenlijk krom-gebogen, op de manier van *Bescheboom* geslikt, en vercierd met een aangename blinkende groenheijd. MYRTUS FRUCTU ALBO TENUFOLIA, of Myrtus met kleine smalle bladeren, en een witte Vrucht; welke van veel werd genoemd MYRTUS ROSMARINI FOLIO, of Myrtus met Bladeren van Rosmarijn; doch te onrecht. Deze is bij nij in 't jaar 1652. alder eerst uyt Zaad voortgekomen.

De Myrtus met kleine smalle bladeren, en een witte Vrucht.

De Bladeren zitten dicht en veelvoudig aan hare *Steeleijens*, twee en twee tegeens over malkander, ook wel de een boven de ander, en drie bij een, om hoog. Zeer smal zijnde, de grootste noch geen Stroom breed, en een kleine vinger-breed lang: voor aan lopen ze spits toe. De verve is blinkend, en zwart-groen, doch onder bleeker, en in 't midden voorzien met een regtdoorgaande *Aderje*. MYRTUS FRUCTU ALBO PERFORATA, of Myrtus met een witte Vrucht, en doorboord met veel gaatjes in zijn *lehoene* Bladeren, gelijk men ziet in die van het *St. Jans Kruyd*, of *Hypericum*. Deze Bladeren vertonen haar geheel rond: zitten zoo meenigvuldig aan hare *Steeleijens* (niet twee en twee regt tegeens over, maar boven en digt op malkander; ook wel drie in de ronde bij een) dat ze dezelve gantschelijk schijnen te willen bedekken. De lengte is van ontrent een vingerbreed, wat meer of min; de breedte onder en in 't midden een groot Stroom-breed: cyndig voor in een spits punt, waar aan men gemeenlijk het roods gewaar werd. Zijn wat dikachtig van *substantie*; altijd stijf regt-opstaande: blinken zoo wel onder als boven. Zijn ook zoo wel onder als boven met ontelbare en evenwel zichtbare ronde kleine gaatjes, gelijks alreeds gehoord is, vercierd. Zij zijn even als *substijle* stipelijens. Deze Bladeren zijn donker, of zwart-groen van verve, zeer aangenaam in de aankouwing; doch onder veel bleeker. Als men ze wrijft, geeven ze een lieflijk-geurigen reuk van zich. In het midden zijnde alleen met een regtdoorlopende *Ader* voorzien. MYRTUS CITRONATA OF CITROEN-MYRTUS; dus genoemd, om dat zijne gewoeyene Bladeren een aangename Citroen-geur van zich geeven. Zijn vercierd met roode Steelen, waar aan de Bladeren holschtig voortkomen, zeer ongelijk van grootte. De onderste zijn niet de grootste, noch ook de bovenste de kleinste: maar dikmaal ziet men aan de eene zijde een klein, aan de andere zijde der *Steel*, tegeens over malkander, een dubbel zoo groot blad; ook wel aan 't bovenste der *Steeleijens* dezelve grooter en spitzer: of smaller en langer, als onder, voortkomen; echter de meeste doorgaans ontrent een lid van een vinger lang, een halve vinger, of ook wel wat meer, breed; in 't midden breedst, en voor aan cyndigende, zoo wel in een breedachtig punt, als gantsch smal en spits. Zijn niet zoo hard van aart als de andere; doch ook gemeenlijk regt en om hoog gekernd staande: altijd twee en twee tegeens malkander over, blinkende zoo wel van onder als van boven, met een gras-groene verve, doch onder bleeker: zomtijds aan de randen rood; ook inwendig hier en daar met enige roode plekkens voorzien. In 't midden hebben ze een regtdoorgaande grootte *Ader*, dikmaal onder een weynig rood-verwig; waar uyt veel kleine *Aderijens* voortspuyten, zeer subtyl en teeder. Deze Bladeren, gelijk ook die van de andere Myrtus, blijven altijd, en vallen noyt af, dan door ouderdom, of zeer groote droogte. Noch meer andere soorten van Myrtus zijn'er; van 't oordeel onnodig, al dezelve hier te beschrijven. Gezamentlijk zijn ze van eenen de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

De Myrtus met een witte Vrucht, en bladeren vol gaatjes.

De Myrtus met een witte Vrucht, en bladeren vol gaatjes.

De Citroen-Myrtus.

Hoe danig de bladeren gesteld zijn.

Waarneeming.

Zij beminnen een gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paardemist, en het Mol der yergane Boomen, of in plaats van 't zelve, Veen-

grond; anders ook het Mol, gekomen van de verrotting der Boom-bladeren, wel doormengd: een warme, opene, vrye, luchtige, bequaamelijk ter Zon gelegene plaats, en matige vochtighejd, doch hoeze ouder worden, hoe meerder.

Gemeenlijk geveze ieder jaar, in het begin van en op *quee*. *Augustus*, of wat later, *Bloemen*; maar in deze *Ge*. *ki*ngs waar op daar ontrent te letten staat. welften noyt volkomen rijp *Zaad*. Zijn teeder van aart: verdragen ongeerne veel koude *Herfst-regeenen*, *Sneeuwachtige vochtighejd*, *Rijp*, of sterke *Vorst*: moeten derhalven met een afgaande Maan van *April* of *May* in Potten, of Houtte Bakken, na datze groot zijn, geplant, in 't laatste van *September*, of 't begin van *October* (na dat zich de jaars-tijd aanfeld) binne huys gebragt, en op een luchtige plaats gesteld werden; waar in, bij vriezende *Weer*, niet al te veel, maar door een yzeren Oven matig werd gevuurd; vermits ze de langdurige aanhouding des vuurs gantsch niet verdragen mogen; desgelijks niet, in deze tijd, wel water, 't zij koud of 't zij een weynig lauw gemaakt, inzonderheijd niet de jonge Boomen: moeten echter voor een doordringende *Vorst* wel bewaard, en niet voor in 't begin of midden van *April*, na tijds geleegentheijd, met een aangenaam-zoete Lucht en regeenachtig *Weer*, weer buyten gezet, voor *koude nagten* verzeekerd, en, in geval van nood, gedekt zijn.

Heeft iemand de geleegentheijd, om deze Boomen Voorre bewaren in een plaats, daar 's Winters niet gevuurd werd, zonder datze gevaar van te *vervri*zen lopen, men wel zulks zal, mijns oordeels, alder best zijn, doch hij agt moet moeete luchtig, en niet bedompt stellen. Alle jonge en middelmatige Boomen, inzonderheijd de MYRTUS TENUFOLIA FRUCTU ALBO, en MYRTUS FRUCTU ALBO PERFORATA, of Myrtus met kleine smalle bladeren en een witte Vrucht, en Myrtus met een witte Vrucht en door-gaatte Bladeren, moeten, als men haar verplant, zorgvuldig gewagt werden voor vette grond, en veel Water: doch de groote en oud-gewordene moet men niet alleen meerder vettighejd, maar ook vochtighejd laten genieten. Anders zouden ze ligtelijk verflaauwen, en hare oude Bladeren laten vallen.

Al te zamen werden ze verplant met een volle Maan Verplant in *May*, zijnde tot dat werk de bequaamste tijd des tiigs. geheelen jaars. 't Moet geschieden, alsze alreeds een lid van een vinger lang, een weynig min of meer, geschoten hebben: indien 't iemand eerder wil doen, hij zal bevinden, dat'er van vijftig, of noch grooter getal, niet ene zal bekliven en 't leeven behouden; of hij moeft het zulker wijs doen, dat hij de geheele klomp aarde om de wortel vast liet blijven: 't welk niet alleen aanmerkens-waardig, maar ook tegeens de natuur van alle boomachtige Gewassen, en met dezelve strijdig is.

In deze onze Landen konnen ze op vier bijzondere Aanwin-nig. wijze werden aangewonnen.

Eerst, door *Zaad*, 't welk uyt *Spanje*, *Italien*, door *Zaad*, of andere warme Landen herwaarts werd gezonden. Men moet het in een Pot in magere, zandige en luchtige aarde holletjens zayen, met een volle of afgaande Maan van *April*, niet dieper als de breedte van een Stroom.

Ten anderen, door hare bij de *Wortel*, of eenen Door uyt boven de grond uytgeschotene jonge *Loten*; welke geboete ne *Lotea*. men tegeens de volle Maan van *April* ten halven, op de wijze als de *Angelieren*, met een Pennemee voorzichtig inwijd, en met aarde overdekt. Dan vatten ze noch dien zelve Zomer *Wortelen*; en werden, op de gemelde tijd, van de oude genomen, en, gelijk alreeds gezegt is, verplant. Schieten ook wel aan zels *Wortelen*, zonder gesneeden te zijn, alsze drie, vier of vijf jaren aan de oude gestaan hebben.

Ten derden, door een- of twee-jarige *Tubijens*, met Door *Tak* een volle Maan, of een dag te voren, afgesneeden; en *jens*. gestond

terstond gestoken in een Pot, gevuld met een slegte, gemeene, zandige aarde, zonder enige vettigheyt, alleen een kleyne vinger lengte diep, in de Maand *Maj* of *Junius*. Een-jarige *Scheutjens*, onder een weynig twee-jarig Hout behoudende (waar aan zij eerder *Wortelen* maken) werden voor de beste en bequaamste geoordeeld. Als men deze Pot terstond met Reegenwater begoten heeft, moet men ze zetten op een donkere plaats, daarze van de Zon niet kan bescheenen worden, ten minsten zes volle weken achter een: dezelve bij tijds vochtig houden; daar na twee of drie weken lang wat luchtiger stellen, en eyndelijk buyten voor de Zonne-stralen brengen. Dus zullen ze al te zamen genoegzaam *Wortel* vatten; behalven de *MYRTUS LATIFOLIA FLORE PLENO*, of *Myrtus met dubbele Bloemen*; welke zich zeer bezwaarlijk op deze wijze laat aarwinnen.

Beschrijving van de Myrtus met dubbele Bloemen.

Bladeren.

Bloemen.

Hier geen Zaad.

Door geheele Takken.

Beschrijving van de lage breed-bladerige Myrtus uit Andaluzien.

Bladeren.

Dit is een zeer schoon *Gewas*, van een gantsch bevallige aankouwing. Brengt *Bladeren* voort van een ongelijke grootte, gemeenlijk aan beyde de zijden van de *Steel* teegens over malkander, of wel t'een een weynig hoger als de ander boven malkander; zomtijds ook wel twee en twee aan ieder zijde teegens malkander over, of aan de eene zijde maar een, en aan de andere daar teegens over twee, als een kluchtig natuurspel. Zijn wat kleynert als de *MYRTUS LATIFOLIA ROMANA*, of breed-bladerde *Roomsche Myrtus*: wat hardachtig en stijf staande van aart: een lid van een vinger, meer of min, lang; noch geen kleyne vinger breed; ook veel smaller: in 't midden een weynig rondachtig, en daar op 't breedste: onder na de *Steel* breedstomp-toegaande, doch voor in een spits punt eyndigende. De verve is donker-groen, aangenaam blinkende; onder bleeker, en in 't midden voorzien met een regt-doorgaande groote *Ader*; waar uyt veel teer teedere, kleyne, even zichtbare, en na de randen uyt-schietende *Aderjens* voortkomen. Tusschen deze *Bladeren*, of ook wel uyt de voornaamste punten der *Takken*, werden voortgebragt de beziens-waardige *Bloemen* in groote meenigten, de een na de ander, rustende op teedere en ronde *Steeljens*. Zijn tamelijk groot, en bestaan uyt zoo veel langwerpige, voor spits toe-gaande en smalle witte *Bladerjens*, datze niet geteld konnen worden; doch zonder enige reuk: in 't midden zijnze verciert met eenige weynige en kleyne roode *Knopjens*. Als ze zommige dagen open gestaan hebben, verderven ze in hare zelven, en vallen ter aarden neer, gantsch geen *Knoppen*, veel min *Zaad* nalatende.

Ten vierden, door geheele *Takken*, met 't punt van een Mes geboord, en in een Pot ingelegt, op zulk een wijze, als van de *Oranje*- en andere *Boomen* gezegd is. Deze snijdt men in het volgende *Voortjaar* af; en men haarte noch een jaar of twee in hare Pot staan: dan kan menze wech-nemen, en zonder eenige ongelegenheyt in de Zon stellen. Deze manier is zeer treflijk, en, mijns oordeels, de beste van allen.

Al deze soorten konnen door vlijtige oeffening, bij tijds van onder opgesnoeyd zijnde, tot hooge en sierlijke *Boompjens* werden aangequeekt; behalven de *MYRTUS LATIFOLIA PUMILA RECTICA*, of lage, breed-bladerige *Myrtus* uit *Andaluzien*: die in onze Geweften nauwelijck tot tweevoeten hoogte opwaft. Verdeeld zich in veel kleyne kromme *Takjens*, boven al de andere verciert met zeer schoone blinkende *Bladeren*, op een verwonderens-waardige wijze zoo digt en overvloedig boven malkander voortkomende, dat ze de *Stelen* gelijk als onzichtbaar maken. De verve is zwart-groen, doch onder bleeker: staan regt op: zijn anderhalve, of ook twee vinger-breedte lang; een kleyne vinger, wat meer of min, breed; in 't midden alderbreedt: maar werden na beneeden smaller, doch eyndigende voor in een spitzer punt; en staan stijf om hoog: zijn in 't midden voorzien met een regt-

doorgaande groote *Ader*; waar uyt eenige weynige zeer dunne, als inwendig blijvende, en daarom maar even zichtbare *Aderjens* voortkhieten, te zamenlopende aan de randen in een vanonder tot boven half-Maans-wijze vorm, gelijk men ziet in de *MYRTUS LAURIFOLIA*, of *Myrtus met Bladeren van Laurier*. *Bloemen*. Zijn ook hard van aart, gelijk de *Laurier-Bladeren*. Tusschen dezelve komen voort veel witte vijf-bladerige *Bloemen*, niet groot, en rustende op korte *Steeljens*.

Deze *Bladeren* vallen gemeenlijk ieder *Winter*, wanneer de *Boomen* binnens huys staan, meereel van dezelve af: ja ook veel der *Takjens* zelfs versterven. Deze tot op het leeven toe afgesneden, en de *Boom* daar van gezuiverd zijnde, ziet men in de *Maj*-Maand bij en even boven de *Wortel* weernieuwe uytsprieten: zijn derhalven zeer bezwaarlijk te vermenigvuldigen.

Hier staat ons den *Lezer* te berigten, dat de veel-jarige *Myrtus-Boomen* (door hare meer tijd gestorvene *Takken*, ook nu en dan afgevallene *Bladeren*, hol en doorluchtig geworden zijnde) wel geheel gekopt, of ten halven de onderste dikke *Takken*, met een volke Maan van *April*, afgenomen mogen werden: welke effen, glad en slecht met een Mes gesneden, dan bedekt mgt een weynig *Walch* of *Pleylter*, om door de Zon niet zoo ligtelijk te konnen uyt-drogen, daadlijk uytlopen, en op nieuws een aangename jeugdigheyt vertoonen. Zonder enige ongelegenheyt kan men dit, wanneer 't de nood vereyscht, telkens om het zelve of zeevende jaar verrigten.

Deze zeer schoone *Boomen* versterven niet haastig, maar blijven uyt cygenen aart vele jaren in 't leeven. Dit werd bevestigd, beyde door de dagelijkse ervaringheyt, en door 't geen wij in de oude *Historien* daar van vinden: welke getuygen, dat voortjds binnen de Stad *Romen*, bij het *Quirinaal*, hebben gestaan twee *MYRTUSBOOMEN*, de eene genoemd *PATRICIA*, de andere *PLEBEJA*, vele jaren lang in een treffelijke welstand. Als nu de *Plebeja*, of de *Myrtusboom*, di: 't *Flin. lib. 15. cap. 29.* gemeene Volk was toegeeygend, door ouderdom eyndelijk verminderde en afnam, bleef de *Patricia* (den *Adel* en de *Grooten Roomschen Volk* toegewijd) zoo lang in een goede, welvarende stand, als de *Roomsche Raad* haar ontzachtelijk aanzien behield. Maar als nu eyndelijk de *Boom Patricia* desgelijks in krachten verzwakte, verminderde ook de *authoriteyt der Vadersen*, en verging te gelijk met de hoogachting en Majesteit, tot noch toe bij de *Romeynen* gewoest.

Deze *Boomen* zijn (volgens 't geen vele Geleerden hier van schrijven) wegens haar zeer vermakelijke groen, aangename reuk, en lieflijke teederheyt, geoordeeld, veel meer tot het *Pruiwelijk Geflag*, dan der *Mannen achthaarheid* te behooren: waarom ook de oude *Heydenen* dezelve de *Afgodin Venus* hadden toegeheylgd. Echter zijn deze *Boomen* naderhand bij de *Heydensche Romeynen* tot zulk een hoog aanzien opgeklimmen, dat hare dappere Veld-Oversten, wanneer een Veldslag gewonnen, of een Stad zonder Bloed-vergieting ingenomen hadden, hare Hoofden in zegepraal met een gevlogtene *MYRTUS-KROON* vercierten. Wij vinden hier van een zonderling Voorbeeld in *PRINTUS*, van *POSTHUMIUS TUBERTUS*, *Roomsch Burgermeester*. Ook is hij de eerste geweest, van welke men kelt, dat hij, over de *Sabiners* triumpheerende, met een *Myrtus-kraus* gekroond, de Stad *Romen* intrad.

Ja ook, de *MYRTUSBOOM* is niet alleen een *Tee-Plant*, in ken van *OVERWINNING*, maar zelfs van *VRUYHEID* gewoest: want in een algemeene blijdschap, over de verlossing uyt 't geweld eens *Tyrans* aengefeld, wierd 't *Zwaerd* des geenen, die hem van 't leeven had beroofd, aanzienlijk gekroond met een gevlogtene *MYRTUS-KRANS*.

Verhalens-waardig is ook 't geen van *POLLUX* en *TOLLAT. l. 8. Eschians*

Berwaarslijck aan te wijzen. Hoe te handelen staet met oude Myrtus-boomen. *Patricia en Plebeja.*

Flin. lib. 15. cap. 29.

Hoogachting de Boomen bij de Romeynen. *Stad. lib. 4. Theb. Plutar. Ovidius. lib. Fast. 4. Athen. lib. 15. Strabon. lib. cap. 79. Theophrast. lib. Plant. 5.*

Plant. in Alex. blad.

Plutarch.
Lyc.

ÆSCHINES is aangeteekend; te weten: als de *Maagstraal* en *Rechteren* te *Athenen* na de gewoone wijze waren verkoren, en den Eed hadden gedaan, dat ze de Wetten zouden onderhouden, wierden ze, om haar bij 't Volk aanzienlijk en ontzachelijk te maken, met bloeyende MYRTUS-KRANSSEN gekroond, en dus na 't Raadhuis gevoerd.

Hier door is naderhand bij de Burgeren de gewoon- te opgekomen, dat iemand, die iets te verzoeken had, zich op 't beste vercierde met MYRTE-TAKKEN, om dus met meer aanzien voor den Raad te verschijnen, en zijne begeerte voor te stellen.

Ook bij de
Joden.

Voortijds waren, en noch heeden zijn deeze Boomen bij de *Hebreërs*, of *Joden*, in een zonderlinge waarde. Op hare Feest-dagen, en tijden van een algemeene blijdschap, vercierden ze hare Deuren en Huizen met *Myrtus-takken*, en maakten zich vrolijk onder der zelve schaduw; gelijk men zulks vind bij *NATHANIEL*, en in andere plaatsen der *II. Schrift*.

Nehem.
viii.

KRACHTEN.

Dodon. lib.
27. cap. 11.

DE *Myrtusboom* is koud in den eersten, en droog in den derden Graad: daarenboven sijn van deelen, en zeer te zamenrekend van aart. Hy versterkt, 't zij uytwendig, 't zij inwendig gebruykt, en verteerd alle overvloedige vochtigheeden in 's menschen Ligchaam.

Bladeren
en Vruch-
ten.

De *Bladeren* en *Vruchten*, gedroogd, tot stof gemaakt, en daar mee getreken, verdrijven 't *Zweet*, en geneezen de *Zweringen*. In Wijn gezoden, en bij manier van een plaaster op de wonden gelegd, geneezen dezelve. Deeze Wijn gedronken, vermindert het *Braken*, en *Bloedspeuwen*; vermindert de *Zinkingen*, en de *Takken*, of *Ameyen*: stopt de *Bloedgang*; desgelijks zoo wel de *witte* als de *onnatuurlijke roode* *Vloed* der *Vrouwen*: verzacht de smerten der *Blaas* en *Nieren*: neemt wech de pijn der gene die zich door *vallen* verzeerd, of haar *verrekte* hebben. Helpt de *Waterzuchtige*, versterkt de *Harssen*, 't *Hert*, de *Maag*, en maakt ook vast de *gebrokene* doch weer in hare plaats gezette *Lee-den*, daar mee gewasschen werdende. Geneest desgelijks de uytwendige *Zeerichheid*; allerley *Sproeten*, *Plekken*, en onzuiverheeden van de *Huid*: verwet het *Hair* zwart, belet de *uytvalling* van 't zelve. Voor de Maastijd gedronken, bewaarde voor *dronkenschap*. In de *Ooren* gedaan, neemt ze wech de *eiteruulcing* der zelve.

Bezien der
Myrtus
boomen.

De *Afch* der verbandde *Bladeren* met *Wassal* vermengd, is een zeer voortreffelijk heel-middel voor allerley *verbrandheid*.

Avicenna.

De *Bezien* (welke ook gebruykt werden, om daar mee blauw te verwen) gegeten, maken een *goeden Adem*: nemen wech de *Hertklopping*, en verquikken 't *Hert*. 't *Zap*, daar uyt gepast, is goed voor alle *beeten* van *giftige Dieren*.

Oly uyt de
Bezien.

Een *Zyroop* van deeze *Bezien* gemaakt, is goed voor de *Borst* en *Longe*, volgens 't getuygenis van *AVICENNA*. Versterkt ook alle inwendige deelen, en maakt de *Catarren*, of *Zinkingen*, dik.

Hof. cap. 2.

De *Oly*, uyt deeze *Vruchten* gepast, is niet alleen zeer versterkende, maar ook van een lieflijke reuk; welke van *HESTER* wierd gebruykt, en waar doorze; hare schoonheid en bevalligheid daar bij komende, den Koning *ACHASUERUS* zoodanig bewoog, dat hij haar voor alle andere Dochteren verkoos tot zijn *Gemaal* en *Koningin*.

Curt. lib.
Hor. 21.
cap. 23.

Daarenboven heeft deeze *Oly* een te zamen-trekken- de, verkoelende, en versterkende kracht. Is goed voor 't gewollene *Tuindulesch*, *Tandpijn*, *Wonden*, *verslychte Leeden*, en veel andere qualen.

II HOOFDSTUK.

G A G E L.

Erd met deezen, en (mijns weetens) Verfchey- met geenen anderen naam van de de namen. *Nederlanders* genoemd: in 't *Latijn* MYRTUS BELGICA, HOLLANDICA, BRABANTICA, RHUS SYLVESTRIS DODONÆI, of PSEUDO-MYRTUS: in 't *Franfch* PIMENTE, of PIMENT ROYAL; en in 't *Italiaanfch* MIRTO DI HOLLANDIA, of MIRTO FALSO.

Deeze *Doomen* beminnen uyt cygener aart een ge- Wat voor meene, flegte, ongemestte, vochtige, liever als een goede bequame en welgemestte grond. Als ze in dee- ze werden gezet met een volle Maan van *Maert* of *April*, moet men, inzonderheid eerst verplant zijnde, haar dikmaal met *Water* begieten, vermits ze veel vochtigheid mogen verdragen. Brengen ook in de haastgedagte grond zelden eenige *Bloemen*, veel min *Bloemen*, *Vruchten* voort: maar wel, en overvloedig genoeg, in de gemelde flegte en magere vochtige aarde, in de *Maymaand*: en de *Vruchten*, met *Zaad* voorzien, krijgen in 't begin van *Augustus* hare volkomene rijp- heid; die dan met een volle Maan moeten afge- plukt zijn.

Zij begeeren ook een opene, vrye, luchtige, op *Harden* geenerley wijze donkere plaats, daar ze van de *Zonne* stralen niet bescheenen zouden kunnen worden. Zijn hard van aart; en verliezen noyt eenige *Bladeren*, als door ouderdom. Verdragen geene *Sneeuw*, *Hagel*, sterke *Vorst*, en andere ongeleegentheid des *Winters*.

Zij werden aangewonnen op twee bijzondere wij- Aanwin- zen, te weten: ning.

Eerst, door haar *Zaad*; 't welk met een wassende door *Zaad* Maan van *Maert* of *April*, op een vochtige plaats, niet boven een vinger diep, in d'aarde gelegd moet zijn.

Ten anderen, door hare bij de *Wortel* uytgeschoo- doorjonge tene jonge *Loten*; welke dikmaal van zelfs wortel *Loten* vatten; of anders, ten halven met een Mes ingefneeden, en met aarde overdekt, ligtelijk wortelen schieten. Daar na werden ze met een *Maerfche* of *Aprilfche* wassende Maan van de oude afgefneeden, en na behoren verplant.

KRACHTEN.

DE *Bladeren* van dit *Gewas* zijn warm en droog *Dodon*. in den eersten; 't *Zaad* en de *Vruchten* warm *lib. 27* en droog in den derden Graad. *cap. 20.*

In Wijn gezoden, zijnze goed teegens *Vergif*. In *Cinifus* plaats van *Hop* in 't *Bier* gekookt, ontroenze de *lib. i. cap. 12.* *Harssen*, en maken *dronken*. In *Molt*, of nieuwe Wijn gedaan, krijg'ter dezelve een goede geur van. *libel. lib. 2. fol. 130.* Daar van gedronken, versterkt de *Maag*; en ontfied het Hoofd niet. Bij de *Kleederen* gelegd, bewaren ze dezelve voor *Motten* en *Wormen*.

III HOOFDSTUK.

NAGELBOOM.

Dus in 't *Nederlandsch* genoemd, word Verfchey- in 't *Latijn* geheeten CARYOPHYLLUS de namen. ARBOR, in het *Hoogduytsch* NAGEL- Booms, BAUM: in het *Franfch* ARBRE de en der GYROFLES; en in 't *Italiaanfch* GA- Vruchten. ROFANO. Is zeer schoon van ge- stalte, altijd groen. Niet alleen zijne *Bladeren*, maar ook

ook de teedere *Takken*, een weynig gedroogd, zijn welriekend. De *Vrucht* zelfs noemen de *Indianen* CALAFUR; de Inwoonders der *Molukksche Eylanden* CHANQUE; de *Neederlanders* NAGELN, of GEROFEL-NAGELN; de *Latijnen* CARYOPHYLLI; de *Hoogduytsche* NAGELN; de *Franfche* GYROFLES, of CLOUSE DE GYROFELLE.

Neegen
Stamm-
jets uyt
Indiën
overge-
zonden.

Hier van zijn mij *Anno 1662.* uyt *Indiën* toegezonden, *neegen jonge Boomjets*, van de dikte ener vinger; dan noch een afgeheede *Tak*, die, vermits hij zeer wel bewaard was, al zijne *Bladeren* en *Vruchten* had behouden: doch van de gemelde *Stammjets* waren'er niet meer dan *vier* goed gebleven; welke, met de aarde aan hare wortel vast, voorzichtig uytgenomen, en ieder in zijne *Pot* verplant zijn geworden, gevuld met een bijzondere aarde; vermits ze in de overgezondene *Kas* niet konden blijven.

Hoe't met
dezelve
gegaan is.

Twee van deze *vier* vergingen binnen de tijd van een *Maand*, en werden gantsch zwart. De *twee* andere, van mij gezet in een goede grond (bestaande uyt twee deelen grof *Zand*, twee deelen goede en geen mufte of kwalijk-riekende aarde, een deel tweejarige kleyn-gemaakte *Paerdemist*, en een deel eenjarige kleyn-gewreevene *Duyvendrek*, wel onder een gemengd), bleeven niet allen 't overige van de *Zomer*, maar ook de gehele *Winter* door groen; doch de eene, zonder nieuwe *Loten* te maken, onveranderlijk, onaangetien hij gantsch warm was gesteld. De andere daar teegens op dezelve plaats, maar met de *Pot* op een hout *Stoof* gezet, waar in bij dag geduurig vuur werd gedaan, begon door zulk een gestadige warmte van onder, en de kracht der *Zon* van boven, te schieten. Vermits hier door de aarde dikmaal zeer droog wierd, begoot ik hem zomtijds van boven met *Zoetemelk* en *Reegen-water*, door een gemengd; ook nu en dan met een weynig *Salpeter-water*; waar van ik de toebereyding voorgesteld heb in 't *LXIII.* Hoofdstuk des eerste Boeks, onder de verhandeling van de *GUANABANUS* of *VLESSCHEROOM*. Hier door wierd hij zoo krachtig gedreeven, dat hij, noch in 't zelfde jaar, drie vingers breedte hoog uytiep; waarin veele met mij een groot behagen vonden.

Hoedanig
enige
gequeekt.

Deze *Boomjets* vallen zoo teder van aart in deze onze ongestadige en koude *Luchtfreke* (vermits ze uyt eygener aart een groote, gedurige warmte, en zeer veel *Water* begeeren, doch in deze *Landen* altijd droogachtig moeten gehouden zijn), dat men haar in 't begin van *September* niet alleen zeer nauw moet wagten voor veel *reegen*, maar ook voor *keele winden* en *dagen*. In dien tijd moet menze of met *Glas* overdekken, of zoo lang, als die ongeleegentheid duurd, binnens huys zeten.

Aart de-
zer Boo-
men;

Daar na ontrent half *September*, wat vroeger of later, na geleegentheid van de jaartijd, brengt menze weer binnen, op een luchtige plaats, daarze over dag de *Zon* mogen genieten door de *Venstren* (die men ieder avond toe, 's morgens bij goed Weer op doen moet) tot op den tienden of twaalfden van *October*. Men stookt dan ook om den tweeden dag een vuurtje in den *Oven*; daar na ieder dag: maar als 't noch kouder werd, dagelijks (op dat immers geen *Vorst* daar in doordringen mogt) twee, en ook wel driemaal; te weeten, 's morgens ontrent ten zes; 's middags ontrent ten een, en 's avonds ontrent ten zes of zeven uren.

En hoe
zorgvul-
dig

Als de *Maand Februaris* aangekomen, en de sterkste *Vorst* voorbij is, verminderd men weer het vuur, na de maat dat het eerst vermeerderd is geworden, tot aan den twintigsten van *Maert*; ter welker tijd men geheelijk daar van afstaat. Echter doet men dan weer een weynig vuur in de voorgedagte *Stoof*. Men brengt ze ook niet weer buyten, voor in 't laatste van *April*, wel verzekerd voor *koude nagten*, *keele dagen*, en *scherpe* of *harende winden*. Inzonderheid ook moet

menze wagten voor te veel koude of lauw gemaakte vochtigheid in deelen tijd: voor al in de *Winter*, wanneerze willen droog gehouden zijn. Derhalven moet men haar ook, zoo lang de gedagte *Winter* duurd, niet meer als twee, of ten hoogsten drie-maal niet een weynig van de gemelde *Soetemelk*, vermengd met *Reegen-water*, van boven zoetjens begieten.

Buyten gebragt zijnde, zet men de *Pot* weer op de *Stoof*, en men doet'er ieder dag ten minsten tweemaal vuur in, tot in 't begin, of op de helft van *Junius*. Ondertruffchen draagt men nauwe zorg voor haar, teegens allerley ongeleegentheden der *Lucht*. Als 't half *Augustus*, of een weynig later is, geeft menze weer vuur in de *Stoof*, gelijk te voren, tot dat, in huys gebragt zijnde, dagelijks in den *Oven* weer gestookt word; op datze, dus gekoeteld, mogen overblijven, 't welk anders zeer bezwaarlijk zou geschieden. Op deze nu beschreevene wijze is 't mij vier jaren lang gelukt: evenwel wierd het *Boompje* daar na, door een weynig verzuym, wegens mijne ziekte, te veel water gekreegen hebbende, aan de *Wortel* verrot, en is dus quinnende allenkens vergaan.

Deze *schoone Boom*, bleek van verwe, digt van *Takken*, en opwassende tot de hoogte van een goede *Kersboom*, heeft de *Bladeren* veelvuldig bij malkander zitten: zelden komt'er een alleen aan te voorschijn. Zij rusten op lange *Steeftjens*, en zijn van een aangename donker groente verwe, doch onder bleeker. Hebben gemeenlijk de lengte van ontrent drie vingers breed, en de breedte van twee, of wat minder: doch voor aan final of spits toegeande, gelijk de *MYRTUS LAURI* folio, of *Alyrus* met *Laanwer-bladeren*, welke hier in gantsch gelijk zijn; derhalven men die met goede reedelen mogt houden voor een mede-soort van deze. Eevenwel werd zomtijds verscheydenheid in de *Bladeren* dezer *Nagelboomen* gezien, na de geleegentheid en verscheydenheid der plaatsen; zoo dat dikmaal de eene langwerpiger voortkomen als de andere; ook smaller, korter, en breeder aan haren boom staan: doch de meeste honden de nu voorgestelde gestalte, gelijk in de bijgevoegde *Figuur* genoegzaam vertoond ward. In 't midden zijnze voorzien met een regt-doorlopende *Ader*, en verscheyden zichtbare *dwars-aderen*, tot aan de kanten toe uytstietende.

Overvloedig groeyenze in de *Molukksche Eylanden*, vijf in getal, en geleegen onder den * *Evenaar*, daar ze veelvoudige *Vruchten* geveuen. Werden echter ook in *Ceylon*, *Java*, en meer andere *Oost-Indische* Gewesten gevonden; daarze in genoegzame veelheid wassen; maar weynige of geene *Vruchten* voortbrengen, vermits ze niet alleen groote hitte, maar ook veel reegen beminnen: en schoon dezelve in de gemelde *Eylanden* overvloedig genoeg valt, zoo trekken echter deze *Boomen* al de vochtigheid uyt de aarde na zich, ter plaats daar ze staan; soo dat daar ontrent niets groeyen kan, en weynig groente gezien werd.

Zij krijgen *Bloemen*, die van de *MYRTUS* niet zeer ongelijk: men zietze ook op dezelve wijze, van den aanvang harer voortkoming af, in of op 't begin harer *Vruchten* rusten, doch zijn wat grooter, langwerpiger, boven breed, wat gekruld, en in verscheyden hoeken verdeeld. Van binnen zijnze vercierd met vele *Vezelen*, op de manier der *MYRTUS*; in 't begin wit; doch werden naderhand groen, en dan welriekend. Eyndelijk veranderenze hier meer en meer gelijk als in de *Nagelen* of *Vruchten* zelfs, vermitszedan verminderen, de *Nagelen* daar teegens aangroeyen: werden ook roodachtig, geel of rofachtig, en hebben de naam van *NAGELN* bekomen, wegens hare gelijkheid met de *Spijker-nagelen*. Want ze zijn lang, en boven als met *Hooftjens* voorzien; tusschen welke ze

* *Linie Equidistal*

gemeen-

moet waar
neemen.

Gedante
der Bla-
deren.

Die van de
Myrtus
met Lau-
wer-blade-
ren zeer
gelijk.

Eygen-
schap de-
zer Boo-
men.

Die van
Myrtus
gelijk.

men de
zelve van
tijd tot
tijd

gemeenlijk bewaren 't verdorde overblijfsel der *Bloem*; gelijk ook doet de *Vrucht* van de MYRTUS.

Hoe de Nagelen afgeplukt, of afgerukt, werden.
Deze *Vrucht*, of *Nagel*, uyt de bovenste punten der *Takken* veelvuldig bij malkander voortkomende, werd, wegens de moeyelijckheid, zeer weynig met de handen afgeplukt: maar in de Maanden van *October*, *November* en *December* ('t welk de rechte tijd harer afnemings is) met een Touw, om de bovenste *Takken* gewonden, met geweld afgerukt: waar door dan deze *Boomen* dikmaal zoo beschadigd worden, dat ze in het volgende jaar geen *Vruchten* kunnen geeven. Daar na droogt men de *Nagelen* een dag drie of vier in de *Zon*; en werden alzoo verzonden na deze en andere Gewesten.

Moeder-Nagelen.
Eenige echter laat men dikmaal aan haren *Boom* blijven; welke dan dik, en *Moeder-nagelen* genoemd worden: schoonze in krachten de andere niet overtreffen.

Hoogte dezer Boomen.
Deze *Boomen*, welke in sommige Landen de grootte van een *Karstboom*, doch ook in eenige andere tot de hoogte van een groote *Peerboom* oprijzen, met vele *Takken* verciert, en die in de gemelde *Molukkiſche Eylanden* ontrent de Zee groeyen, werden door geen ander middel *aangevoenen*, als door hare afgevalene rijpe *Vruchten*, welke van zelfs uyt de aarde opkomen. Zoo haastig wassen ze aan, vermits de meeningvuldige Reegenen in de gedagte Landſtreken, dat ze op den ouderdom van acht of negen jaren volkomene *Vruchten* kunnen voortbrengen.

Aanwining.
Ondertuſſchen ſtaat hier ook te weeten, dat ter deezer tijd in de meer-genoemde *Molukkiſche Eylanden* niet ene dezer *Boomen* meer te vinden is, vermits de *Gezigtvoerde Ooſt-Indiſche Compagnie der Vereenigde Nederlanden*, met bewilliging des Konings vande *Moluccas*, al de zelve heeft laten uytroeien, en weer doen planten op de Eylanden van *Amboina*; daar ze nu alleen gevonden worden. Voor deze uytroying geeft de genoemde *Compagnie* jaarlijks aan den Koning, tot een vereering, *viertwintig duyzend guldens*, op dat ze dus de *Nagelen* alleen in hare magt zoude hebben, en behouden. Derhalven kan ze de prijs daar van ſtellen na haar welgevallen; wijl de Eylanden, daar ze nu wassen, haar toebehooren.

Andere Nagelboomen, genoemd de kleine gekroonde.
Boven de nu beſchrevene, werd op eenige weynige plaatsen van *Ooſt-Indien* noch een andere *NAGELBOOM* gevonden, niet zoo groot, en hoog-opwaffende: ook zijn de *Vruchten* veel kleynder, en verciert met vele punten, op de wijze van *Dorren* rond om, zeer aardig, vertonende de gedaante van eenige kleine *Kroontjens*, zittende boven malkander. Ter dier oorzaak werd hij in 't *Nederlaandſch* genoemd de *KLEINE GEKROONDE NAGELBOOM*: in 't *Latijn* *CARYOPHYLLUS MINOR ARBOR FRUCTU CORONATO*; en derzelver *Vruchten* *KROON-NAGELN*. Zeer weynig zijn ze te bekomen; werden in groote waarde, en voor vrij raar gehouden.

Niet meer als twee dezer Boomen in geheel Indien.
In 't jaar 1658. heb ik van deze voort een kleine *Tak* met zijne *Vruchten* ontfangen. Eenige geloofwaardige Lieden, welke *Indien* bezogt hadden, hebben mij verzekerd, dat deze *Boom* alleen waſt in 't Eyland *Leitimor*, het grootſte der *Amboiniſche*, het welke, nevens de geheele *Provincie Amboina*, de voorgemelde *Nederlaandſche Ooſt-Indiſche Maatſchappij* eygen is: ook in 't Eyland *Makiam*, den *Molukkiſchen* Koning onderworpen. Wegens de ongemeenheid is deezen *Boom* in de genoemde Gewesten zoodanig geacht en bemind, dat derzelver *Vruchten* na geen andere Landen konnen vervoerd werden: want niet meer als een enigen *Boom* van deezen aart werd op ieder der gemelde Eylanden, en nergens meer, gezien, volgens 't geene mij daar van bericht is.

De *Bladeren* zijn veel kleynler als die van de andere, echter van dezelve verve en gedaante; ook voor ſpits toegeaande; doch wat anders van ſtelling aan hare *Takken*.

KRACHTEN.

DE *Nagelen*, of *Vruchten*, van deezen *Boom*, *Egner*, welke veel meer als de *Bladeren* werden gebruykt, zijn heet en droog in den derden Graad; versterkende, doordringende, openende, dun makende, en een weynig te zamen-trekkende van aart.

Zijn goed voor de *Waterauchtige*. Tot ſtof gemaakt, *Chriſt*, A met Rooze-water vermengd, en dus op de *Oogen* ge- *Goffa lib. 7. fol. 382.* daan, neemt wech de *roodigheyd*, en de *Vliezen* of *Schellen* der zelve. Doen de *Spijs* verteeren; bevoor- *Simp. lib. 25.* deren de *Waterloſing*; maken een goeden *Adem*: ver- *Simp. lib. 22.* sterken 't *Gezicht*, 't *Hoofd*, de *Maag*, *Leever*, 't *Hert*, en het geheele *Ingewand*: openen ook de verſtoppicheyd *Symph. 122. c. 5.* van 't zelve. Zijn daarenboven zeer goed teegens de *Beroerdheyd*, *Zinkingen*, *ſlymmerige vochtigheden*, *Peff*, en *quade Lucht*. Een *Drachma*, of vier *Scrupelen*, 's morgens met Melk ingenomen, geeft bequaamheyd tot 't *Echte werk*. Hard gedroogt, of liever gebrand; dan tot Roſf gemaakt, en met Wijn ingenomen, ſtil- lenze 't *Braken*, en ſtoppen alle *Buyk-vloedden*.

De Rook der *Nagelen*, brengt weer te recht de *Garc. ab* geene die in *onmagt* of *bezwijmeling* zijn gevallen; en opend de *Nenſgaten*, verſloopt door *Zinkingen*. *Arum. cap. 21.* 't *Poeder* op het *Hoofd* geſtroyd, en daar over een doek gelegd, nat gemaakt in Rooze-water, verſterkt de *Harſten*, en neemt wech de *Hoofdpijn*, veroorzaakt door verkoudheyd.

Het *Water*, gediffilleert uyt deze *Vruchten*, is *Nagel* zeer aangenaam van reuk; verſterkt het *Hert*, neemt wech de *Herklopping*; alle *vlekken* in 't *aangezicht*, en brengt een koude *Aſaag* weer te recht.

Al 't geen hier boven gezegt is, werkt ook de *Nagel*. *Lonic. lib. 2. c. 344.* *oly*: mag ook gebruykt werden in plaats van de op- rechte *Eaſſem*, volgens het getuygenis van *ADAMUS LONICERUS*.

De *Gom* heeft de kracht van *Terpentijn*, volgens *Avicenna*. het gevoelen van *AVICENNA*.

IV HOOFDSTUK.

LAUWERBOOM.

BY ieder aangenaam, wegens zijne *Verſchey- ſchuur*, zeer bevalijke, gedurig in de naamen. ſtaat blijvende groenheyd; ook krach- tige geur, werd in 't *Nederlaandſch* dus, of ook *LAURIER*, genoemd: in 't *Latijn* *LAURUS*, of *DAPHNE*: in 't *Hoogduyſch* *LORBERBAUM*: in 't *Franſch* *LAURIER*, en in 't *Italiaanſch* *LAURO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *Vierderley* vier bijzondere foorten, te weeten, I. *LAURUS MAS*, of *REGIA VULGARIS*, dat is, *GEWELNE LAUWERBOOM* *MANNETJE*, of *KONINGLYKE LAURIER*. II. *LAURUS MAS ANGUSTIFOLIA*, of *LAUWERBOOM* *MANNETJE met ſmalle en lange Bladeren*. III. *LAURUS FEMINA*, of *LAUWERBOOM* *WIJFJE*. en IV. *LAURUS AMERICANA*, of *AMERICANSCHE LAURIER*. Niet al te zamen zijnze van dezelve *Queeking*.

De *LAURUS MAS* en *FEMINA*, of *LAURIER* *Laurier* *MANNETJE* en *WIJFJE*, beminnen een zeer goede *Mannetje* *en Wijfje*. gemeene aarde, met niet al te veel twee-jarige *Paerde* en *Koeymiſt*, van elk een gelijke veelheyd, maar met een groot deel *Zee* of *Duyn-zand* wel door malkander gemengd: een opene, warme, vrye, luchtige, en bequaamlijk ter *Zon* gelegene plaats; ook tamelijk veel *Water*. Geeven wel in deze Landen, in het *Voorjaar*, opene *Bloemen*, maar noyt eenige rijpe *Vruchten*. Zijn al vrij wat hard van aart; moeten

K 2

echter,

echter, met een wassende Maan van *Muert* of *April*, in Potten, of houte Vaten, na dat ze groot zijn, geplant zijnde, in *October* binnens huys gebragt worden, op een luchtige plaats, daar weynig in gevuurd werd: want een kleyn *Vorst* binnens huys doet haar gantfch geen schade, indienze blijven staan op de zelve plaats, daar men ze eerst gezet heeft, en niet op een andere feld, vermits ze zulks ongerne lijden. Indien iemand haar buyten laat blijven, hij zal bevinden, dat ze, door sterke *Vorst*, ligtelyk tot aan de Wortel zullen verderven.

Waar op,
bij hare
Quecking.

Moeten derhalven in *November* (wanneer men haar buyten wil laten) met houte Planken, of met Stroo, rondom dik bekleed, en tot boven toe met Run, of drooge Turfmul, bedekt worden; daar men dan Pannen oplegt, om, gedurende de *Winter*, door de Reegen geen nattigheyt te ontfangen. Mogen ook niet voor half-*April*, als de meeste *koude* en *nagt-rijp* voorbij is, weer ontdekten, en van haar beschulzel onbloeit zijn. Dus handelende, zal men bevinden, dat ze zoo frisch en zuiver zich vertonen zullen, als midden in de *Zomer*: doch indienmen ze eerder wou ontdekken, zoo zouden ze, door een haastig-overvallende *nagt-rijp*, of andere ongeleegentheeden des *Voorjaars*, ligtelyk aan hare *Bladeren* gele kanten krijgen, of alenzijns ten halven *versterven*; waar door ze al hare aanzienlijke *schoonheyd* zouden verliezen.

agt geno-
men moet
worden.

Indien 't nu quam te gebeuren, door eenig verzuym, van gantfch niet, of niet wel genoeg gedekt te zijn geweest, dat veel harer *Takken* *verdurven*, en te niet gingen, zoo moet men de *Boom* tot de grond toe afsnijden: dan zal hij uyt zijne *Wortel*, welke niet ligtelyk door de ongeleegentheyd der *Winter* te eenemaal vergaet, krachtig weer *uyschieten*, en, zoo dikmaal zulks gedaan word, zijne bevallijke *groenheyd* weer *vernieuen*.

Aanwin-
ning;

Deze *Boomen* werden *aangewonnen* door twee bijzondere middelen.

Door de
Vrucht
Bakelaar.

Eerst, dook hare *Vrucht*, welke men *BAKELAAR*, of ook wel *BOONTJENS* noemt. Deze zayd men in Potten, met een wassende Maan in *May*, ontrent een stroo-breedte diep, en men zet ze op een warme plaats. Zomtijds moet men ze met Water begieten.

Door de
jonge Lo-
ten.

Ten anderen, door hare bij de aarde uytlopende *jonge Loten*, welke bij langheyd van tijd wel van zelfs *Wortel* vatten; maar echter veel haastiger, wanneer men haar door een Pennemes voorzichtig insnijdt. Deze neemt men van de oude af met een wassende Maan in *April*, en men verplant ze in Potten, om dies te eerder en sterker te mogen groeyen.

Laurier-
boom uyt
America.

DE LAURIER AMERICANA, OF LAURIERBOOM UYT AMERICA, van al de andere soorten de hoogste in waarde, maar ook de teederste, bemind een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemiss, een-jarige Hoenderdrek, en het Mol uyt verouderde Boomen; of in plaats van dit, gemakte grond van de afgevallene Boom-bladeren, wel door een gemengd: een opene, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene en warme plaats, genoegzaam beschut voor alle koude *Ooste- en Noorde-winden*. In tijd van droogte wil deze *Boom* met geen ander dan Reegen-water, 't welk in de Zon een weynig lauw geworden is, matig begoten zijn: want deze vochtigheyt geniet hij geerne, doch niet al te veel.

Geeft in
onze Lan-
den noch
Bloem
noch
Vrucht.

In deze koude Gewesten geeft hij noyt eenige *Bloemen*, veel min *Vrucht* of *Zaad*. Verdragt ongerne koude *Herst-reegenen*, *Mist*, sterke *Winden*, *Rip*, of enige *Vorst*. Verd derhalven met een volle, of ook wel met een wassende Maan van *April* of *May*, in een Pot, of houte Bak (na geleegentheyd zijner grootte) geplant zijnde, in 't begin van *October*, of ook wel eerder, na de gesteltenis van 't Weer; binneus huys gebragt, op een luchtige, niet al te warme plaats; waar in niet anders, als bij sterke *Vorst*, door een yze-

re Oven werd gevuurd; doch wel verzeekerd voor alle *wind- en lucht-tochten*. Moet ook, zoo lang de *Winter* duurt, alleen met een weynig lauw-gemakte *Reegen-water*, maar twee- of ten hoogften driemaal, van boven zagtiens begoten, en niet voor half-*April*, of wat later, na dat de Jaars-tijd bequaam of onbequaam is, met een aangename lucht en zoet reegentej weer buyten gesteld, en de Zonne-stralen voorgezet; voor *koude nachten*, *Hagelbuijen*, en andere ongeleegentheeden voorzichtig gedekt, en zorgvuldig bewaard worden.

Deze *Lauwerboom*, gelijk de andere, blijft verciert met een altijd-durende Groente; hat evenwel in de *Winter* de onderste, door ouderdom, of door eenig ander toeval geent geworden *Bladeren*, van zelfs vallen. Deze zijn ontrent een hand lang, en nauwelijks een kleyn vinger lange breed; voor aan, op de wijze van de gemeene LAURIERBOOM MANNETJEN, spits toegeaande, doch niet zoo hard van-aart, noch zoo blinkende. Komen voort nu uyt de ene dan uyt de andere zijde van hare *Takken*, niet hoog boven malkander, in 't ronde; rustende op korte *Stieltjes*. De verwe is bleek-groen. Hebben in 't midden een regt-doorgaande groote *Ader*, waar uyt veel kleyn voortkomen. Als men ze knauwd, vallen ze in 't eerst een weynig bitter, ook slijmerig, doch geeven naderhand een regte Lauwer-geur van zich.

In onze Landen konnen deze *Raamen* *aangewonnen* worden door late bij de *Wortel* of boven de aarde uyt-schietende *jonge Loten*, welke men ten halven insnijdt, op de wijze der *Angelieren*; met aarde bedekt, aanvuld; en de tweede of derde Zomer, als ze genoeg *geworteld* zijn, op de voorgenoemde tijd en met een diergelijke Maan, van de oude afsnede, en in Potten verplant. Geen andere wijze van *aanwinning* hebben wij hier.

Onze gemeene LAURIERBOOM MANNETJEN is ten Laurier-tijde der oude *Romeynen*, gelijk de *Historien* der vorige Eeuwen getuygen, gebruykt geweest tot een *Tee-ken* van algemeene blijdschap en *Overwinning*; wierd ook zeer hoog geacht. Neevens veel doorluchtige *Helden*, kan ons hier van ten voorbeeld vertrekken de *tweede Roomsche Keyser OCTAVIUS AUGUSTUS*. Hij was de eerste, die, over zijne verflagen vijanden *triumpheerende*, een gevlochten LAURIER-KROON heeft op 't Hoofd gedragen; het welk naderhand gevolgd is geworden van al zijne Zegeprelende Nazaten.

SEPTIMO volgens 't berigt van PRUTHARCHUS en APPIANUS, die groote *Romeynsche* Veld-overste, als hij de *Carthagenenzen* had 't onder-gebragt, droeg, bij zijne *Triumph*, in de eene hand een *Scepter*, in de andere een LAURIER-TAK. Als de Zoldaten van den Groten POMPEIUS zich hadden ingebeeld een gewisse Zege teegens JULIUS CAESAR (welke ze echter niet verkregen) bestaken ze al hare Tinten door 't gehele Leeger met LAURIER-TAKKEN; doch vermits ze geflagen wierden, moesten ze dezelve hare vijanden tot een gedenkwaardige Buyt agter laten.

PAULUS AEMILIUS, als hij PERSEUS, Koning der *Maccedoniërs*, had overwonnen, keerde, na de bekomen Zege, weer in zijn Leeger, en verceerde al de *Krijgs-oversten* met LAUWER-TAKKEN.

Vervolgens heeft men ingebruykt gebragt, dat men, ten Teeken van verkreegene *Overwinning*, zelfs de *Yazers* der *Picken* en de *Boogen* der Zoldaten, de *Scheepen* van Oorlog, de afgezondene *Brieven*, in welke melding van de Zege werd gedaan, met LAURIER-BLADEREN bestak. Gelijk dan ook noch heeden-dags veeleregeen de Hoofden der *Overledene* met LAURIER werden omvlochten, als een Teeken van Zege, wijl ze overwonnen hebben al de elendige moeyelijkheden des tijdelijken levens, waar in noyt volle vergenoeging of herten-rust te vinden is, als alleen in de overgeeeving van zich zelven aan den wille Gods, en in

Hoe men
deze
Boomen
moet
waarne-
men.

Gedaante
en eigen-
schap der
bladeren.

Aanwin-
ning.

een Tee-
ken van
Overwin-
ning.

Plat. Al-
ch.
Susten.
Gall. c. 1.
Dim in
Ful.
Cassid. in
Chron.

Plin. l. 15.
Maccedoniërs,
149. 30.
Terribilium
de Ceron.
Mil.
Dionys.
Hal. lib. 6.
Aniq.

Stigedijke
beelen-
king.

de wel te vreedenheden des Gemoeds door 't Geloof en ons vertrouwen op hem; gerust zijnde in alles wat hij dood na zijn weibchagen en Almachtige Wijsheid, hoe 't ook gaan mogt.

KRACHTEN.

Laurier-bladeren zijn warm en droog in den tweeden Graad; verzachten van aart. In de mond geknauwd, weerstaan ze een *quade, pestilentielle Lucht*: openen de verstoptheid van *Leever en Milt*; ook van de andere inwendige Deelen. In Wijn gezonden, zijn ze goed tegens het *Maagveel*, de *Geel-* en *Waterzucht*: verwekken de *Maandstonden* der Vrouwen; versterken de *Maag*, de *verkeude Moeder*, de *Frucht*, en de *Blaas*: verdrijven 't *Colijk*; breeken de *Steen*; doen veel *Water lossen*, en zijn, bij Spijzen matig gebruykt, zeer gezond.

Drie *Drachmen Stof van Lauwer-bladeren* met roode Wijn gebruykt, hersteld de *neer-gezoonke Lijfmoeder*. In een zakje op 't Hoofd gelegd, diend tot versterking der *zwakke Hersenen*.

De *Fruchten der Lauwerboom*, genoemd *BAKELAAR*, zijn warm en droog in 't hoogste van den tweeden Graad. Gestoten, en met Spaansche Wijn, of Zyroop van *Farsava*, of Hoef-bladeren, dikmaal gebruykt, zijn zeer dienlijk voor de geene, die van de

Hoof, of een *quade Dorst* weiden gesuyld, en in hare natuurlijke krachten afneemen. Een *Drachma* van de *Bakelaar* met Wijn ingenomen, wanneer men gaat slapen, doet *zweten*: geneest de *betten en steeken der giftige Dieren*: maakt *eitens-lust*: drijft uit de *Secundina*, of *Nageboorte*, en werkt voorts al 't zelve dat van de *Bladeren* gezegd is. Een gelijke 'kracht heeft ook de *Blad der Wortelen*; warm en droog in den derden Graad.

De uytgeparfte *Oly*, uytwendig opgefteecken, versterkt de *Maag*: helpt de *geraakte of lamme Leeden*: verdrijft alle gebreken, welke uyt *koude* ontstaan; geneest de *Schurftigheid*: verdeeld het *geronne bloed*: doet verdwijnen de *blauwe plekken*, bekomen door een *val*, of door *Stekslagen*; en doodt de *Wormen*, zoo wel inwendig als uytwendig gebruykt. Ward ook gedaan bij alle *Zalven*, en op *Plasters*, welke men bereydt om te doen scheidyn, te verwarmen, ook de trekking en smert der *Zeeuwen* te geneezen.

Twee stukken van het *Hout* dezes *Booms* teegens malkander gewreeven, maakt *vinn*, waar van men zich in tijd van nood kan dienen.

V HOOFDSTUK.

WILDE LAURIER.

Namen:

P het *Neederlandsch* dus genoemd, werd in het *Latijn* geheeten *LAURUS TINUS*, *LAURUS INODORA*, of *LAURUS SYLVESTRIS*; en in 't *Italiaansch* *LAURO SALVATICO*. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vijf bijzondere soorten; te weten:

vijf bijzondere soorten.

I. *LAURUS TINUS* of *TINNUS VULGARIS FOLIO TRISTI*, of *GEMEENE WILDE LAURIER*, zonder reuk, met een droevig, of geen blinkend blad. II. *LAURUS TINUS LUSITANICA*, of *WILDE LAURIERBOOM UYT PORTUGAL*; die ook van vele werd genoemd *SANGUININO*, wijl zijne *Bladeren* zijn vercierd met roode doorlopende *Aderen*. III. *LAURUS TINUS CRETICA*, of *WILDE LAURIER VAN CANDIA*. IV. *LAURUS TINUS MAJOR FOLIO GLABRO*, of *WILDE GROOTE LAURIER*, met blinkend *Loof*; en V. *LAURUS TINUS MINOR FOLIO GLABRO*, of *KLEYN WILDE*

LAURIER met gladde *Bladeren*. Al te zamen zijn ze van bijna dezelve *Queeking*.

Zij beminnen een gemeene zandige, goede, luchtige aarde, voorzien met een weynig twee-jarige *Paer-demist*: een opene, warme, vrye, wel ter *Zon* geleegene plaats, en tamelijk veel water; doch verdragen ongeerne veel koude *Hersf-reegenen*, *Stormwinden*, *Rijp*, sterke *Vorst*, en andere ongelegenheeden van de *Winter*. Moeten daarom in *Potten* (of houten *Bakken*, wanneer ze groot en sterk zijn geworden) met een wassende *Maan* van *April* geplant, in 't begin van *October*, of een weynig later, na dat de *Jaars-tijd* zich aansield, binnens huys gebragt, en op een luchtige plaats, daar ze door de *Venstren*, zoo lang als mogelijk is, de *Zonnestralen* kunnen genieten, maar bevrijd voor alle tochten, gesteld werden. Met een matige vochtigheid moet men ze in de *Winter-tijd* voorzien, en niet voor in 't begin, of ten halven *April*, met een zoete reegenachtige lucht weer buyten zetten, doch wel bewaard en gedekt voor *koude rijpen- de Nagten*.

Ieder jaar in den *Hersf* beginnen ze voort te brengen aangename witte *Bloemen*, welke de geheele *Winter* door duren. Aan de *Portugalsche* ziet men de schoonste, vermits zich daar onder vermengd een lieflijke *Zaad*, roodheid, met een aardige bevalijkheid, gantsch aanzienlijk. Geeven ook dikmaal volkomen rijp *Zaad*, 't welk met een *April* volle *Maan* in *Potten*, onaanwint een halve vinger-breed diep, holletjes gezayd word. Hier door kan men ze genoegzaam aanwinnen. Maar dan ook door hare bij de *Wortel* uytlopende *jonge Loten*: welke men met een volle *Maan* in *Maert* met een *Pennemes* voorzichtig ten halven insnijdt, op de wijze der *Angelieren*. Als ze *Wortel* gevat hebben (het welk gemeenlijk in de eerste *Zomer* geschied) snijdt men ze in 't volgende *Voortjaar*, of in 't tweede daar na, met een *April* volle *Maan* van de *onde af*, en men verplant haar in *Potten*.

De *LAURUS TINUS CRETICA*, of *wilde Lauwerboom van Candia*, is teederder van aart, dan de voorige. Wil voor sterke *Winden*, en veel *koude Hersf-reegenen*, ook nauwkeuriger bewaard zijn. In den aanvang van *October*, zomtijds ook wel eerder, moet men deze *Boomen* binnens huys brengen, en met een weynig lau-w-gemaakt Reegen-water, gedurende de *Winter*, onderhouden en begieten.

In 't laatste van *May*, en begin van *Junius*, brengen ze voort eenige weynige *Bloemen*, bij malkander zittende, maar grooter *Zaad*, als de vier andere soorten, in een dikke *koop*, gescheiden in drie deelen; waar in drie *korlen* werden gevonden; doch in deeze Landen komen ze noyt tot hare volkomene rijpheid.

Ook groeyen ze in de *Gewesten* nauwelijks ter hoogte van drie voeten. Hebben vele teedere, korte en dunne *Takken*, zwart-bruyn van verve, en voorzien met vele *Knobbeltjes*; waar aan *Bladeren* voortkomen, die van de *gemeene wilde Lauwer* zeer gelijkvormig, doch wat kleynder, en onordentlijk gesteld in 't bovenste der *Takken*. Voor aan gaanzee een weynig spits toe: hebben korte *Stechten*, en zijn vercierd met doorlopende zichtbare *Aderen*: ook donker-groen van verve; van naturen hard, en een weynig dik.

KRACHTEN.

DE *Fruchten*, of *Besien*, der *wilde Lauwerboom* men gestoten in den *Hersf*, en daar uyt een *Oly* geparft, werd gebruykt om te verdrijven de *schilferigheid der Huid*, de *Kranpague*, en *Zerigheid*; inzonderheid als men ze een weynig kookt met wat *Goutglee*, of *Lythargium auri*, en goede *Edik*.

K 3

VI HOOFD-

VI HOOFDSTUK.
GROOTE
LAUWERBOOM
met blinkende Bladeren.

Verschey-
de namen.

Erd dus genoemd in 't *Neederlandsch*: in 't *Latijn* LAURUS MAJOR FOLIO SPLENDEnte, om dat zijne Bladeren, niet alken in grootte, maar ook in een bevallijke en zeer schoone groen-blinkende glans, al de andere voortent veit te boven gaan: ook LAURO-CERASUS, of CERASUS FOLIO LAURINO; dat is, KARSSEBOOM MET BLADEREN VAN LAURIER, wijlze in hette Landen een *Vrucht* voortbrengen, de *Karsen* niet zeer ongelijk; in 't *Hoogduytsch* LORBEER-KIRSCHEN; en in 't *Italiaansch* CIREGIO LAURINO.

Wat voor
een grond
zij bemin-
nen.

Deeze *Boomen* beminnen een goede, gemeene, zandige, en met oude twee-jarige Paerdemilt tamelijk-wel voorziene grond: een opene, warme, vrye, luchtige en bequaam ter Zon gelegene plaats; ook veel Water. Geeven in deze onze Gewesten zelden, ten ware bij een zeer warme goede Zomer, en witte Bloem; maar noch min, ja wel noyt, eenige *Vrucht*. Echter heeft ene der zelve in 't jaar 1669, binnen de Stad *Mechelen* in *Brabant* rijpe *Vruchten* voortgebracht.

Aart.

Niet alleen zijne, wegens hare schoonheid, van een vermakkelijke aanschouwing, maar ook hard van aart; zoo datze zonder eenig ongemak *Somwinden*, *Sneeuw*, *Rijp*, sterke *Vorst*, en meer andere ongeleegtheeden des gantschen *Winters*, geduldig konnen verdragen.

Aanwin-
ning.

Zij werden ook door hare bij de *Wortel* uytgeschotene jonge *Laten* aangewonnen; welke met'er tijd van zels *Wortel* vatten; doch veel eerder en bequaamer, als men dezelve met een Mes ten halven insnijdt, gelijk de *Angelieren*, en dan, op dat het te spoediger mogt gaan, met aarde aanvuld of bedekt. Als ze nu *Wortelen* hebben geschoten, moet men haar, in het tweede jaar hier na, met een wassende Maan van *April* van de oude afneemen, en verplanten.

K R A C H T E N .

Krachten,
noch niet
bekend.

DE *Krachten* van dit bezienewaardig *Gewas* zijn tot noch toe van niemand aangemerkt, immers niet bekend gemaakt, of beschreeven.

VII HOOFDSTUK.
K L E Y N E
LAUWERBOOM.

Verschey-
de namen.

Tet minder als de voorgaande, wegens zijne aangename gedurig-blijvende groente, van een vermakkelijke aanschouwing. Werd in 't *Neederlandsch* met geenen anderen naam als deezen genoemd: in het *Latijn* LAUREOLA, of CHAMADAPHNE; in het *Hoogduytsch* ZEILANT, of KELLERSHALS met groene Bloemen; in 't *Franfch* LAUREOLÉ; en in het *Italiaansch* LAUREOLA MAGIORT.

Wat voor
aarde zij
willen.

Deeze *Boomen* beminnen een gemeene, zandige; en ook een kleyige, met oude Koeye-of Paerdemilt wel voorziene grond: zoo wel een donkere, fchaduwachtige, als een opene, vrye en luchtige plaats; ook veel Reegen. Geeven zeer vroeg in 't *Voorjaar* onder de Bladeren rondom de *Steel* neerwaarts-hangende

groene *Bloemen*, langwerpig, bestaande uyt vier *Bl.* Bloemen. deren, en van binnen hol. In de Maand van *Julius* komen daar uyt voort volkomen rijpe *Vruchten*, eerst *Vruchten* groen; maar daar na *Pek-zwart*: met een *Zaad* van donker-groene verwe, van gedaante bijna als 't *Henmp-zaad*, doch veel grooter. Eevenwel is de *substantie* van binnen gantsch wit.

Zeer hard van aart zijn deeze *Boomen*; konnen *Aanwin-* *Sneeuw*, *Rijp*, sterke *Vorst*, en al de ongelegent- *ning* heeden des gantschen jaars geduldig uytstaan. Wer- den aangewonnen op twee bijzondere wijzen; te weeten:

Eerst, door haar *Zaad*, 't welk in de Maand *Sep-* door *Zaad*.

tember, *Maart*, of zomtijds ook met goed *Weer* in *Februarius*, onder een wassende Maan, op een fchaduwachtige plaats, niet boven de diepte van twee Stroobreed gezayd moet worden. Zelden komt het eerder op, als na verloop van twee volle jaren.

Ten anderen, door hare bij de *Wortel* of boven Door jon- de aarde uytgeschotene jonge *Laten*; welke men met een volle Maan van *Maart* of *April* ten halven insnijdt. Als ze dan *Wortel* hebben gevat; het welk zeer ligtelijk geschied, moet menze met een wassende Maan van *Maart* afsnijden, en verplanten.

Dit bezienewaardig *Boom-gewas* heeft uyt eygener wonder- aart deeze eigenschap, gelijk ik dikmaal met opmer- king heb ondervonden, dat het, wanneer 't in de gentschap *Winter* 's nachts *vriesd*. Als zijne Bladeren in *mal-* van de *Bladeren* dero de- *kander vrekt*; en hoe digter of nader aan zijne *Stems* zes *Boomen* gefloten, hoe *feller koude*: waar uyt men dan niet alleen 's *morgens*, maar ook over dag zeerkerlijk kan weeten, hoe *hard* het de voorleedene nacht heeft *gevroren*, of noch *vriesd*: want na dat de koude min of meer, kleynder of grooter is, daar na ziet men deeze *Bladeren* of uytgelfpannen, of tot aan zijne *stuyk* neerwaarts hangende ingekrompen.

K R A C H T E N .

DE *Bladeren* van deeze *Kleine Lauwerboom* zijn *Bladeren* warm en droog in den derden Grad.

Dezelve in *Wijn* gezoden, en daar van ge- *Dijst. lib.* dronken, drijft door de stoelgang uyt alle *stijmerige 4. cap. 148.* en *taye* *vochtigheden*. Deeze *Wijn* warm, een doek daar in nat gemaakt, en dus opgelegd, wetd zeer goed geoordeeld teegens 't *Flereijn*. Met even dezelve 't *aangezicht* of andere deelen des *Ligchaams* gewasschen maakt een zuiver vel: noemd alle *alekhen*, *spoorstelen*, en onreynigheyd van 't zelve wech.

De *Bladeren*, desgelijks de *Vruchten*, inwendigge- *Delen. lib.* bruykt, doen geweldig braken; ontfellen *Maag* en *12. cap. 9.* *Harfsten*; verhitten 't *Ligchaam*, en ontfceken de *Keel*, niet zonder gevaar. Houde derhalven, wegens hare fcharpheyd, voor ondienslig; de zelve, het zij op de ene of de andere wijze, in 't *Ligchaam* te laten komen.

VIII HOOFDSTUK.

L Y C I U M .
uyt ITALIEN.

En schoon en aardig *Boom-gewas*. *Namen:* *Werd*, mijns weetens, in het *Needer-* *landsch* met geenen anderen als deezen naam genoemd, in het *Latijn* ook *LYCIUM*; en in het *Italiaansch* *LICIO D'ITALIA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *Tweeden:* *twee* bijzondere soorten, te weeten: *LYCIUM* *ITA-* *licum* *MATTHIOLI*, of *LYCIUM* *UYT* *ITALIEN* *van* *MATTHIOLI*; en *LYCIUM* *SPINOSUM* *FOLIO* *BUXI*;

Buxus Aureus Major.

Buxus Aureus Medius.

Buxus Aureus Minor.

WUXI; of DOORNACHTIGE LYCIUM, met Bladeren van *Boschboom*. Beyde zijn ze van dezelve *Queeking*.

Wat voor aarde zy begeeren.

Zij beminnen een goede, Zandige, zuivere, op generley wijze schimmelle of qualijk-riekende Aarde, wel doormengd met matige twee-jarige Paerdmest, en een weynig Veengrond; of in plaats van dit het Mol der uytgeholde, of van binnen verdorvene *Boomen*: een luchtige, warme, opene, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheid, zoo langze kleyn en jong zijn; maar ouder wordende, veel meer.

Bloemen.

In deze koude Landen brengenze, bij een goede Zomer, gemeenelyk in 't laatste van *Junius*, of 't begin van *Julius*, *Bloemen* voort, maar noyt volkomene, rijpe *Fruchten*. Konnen gantsch geen *Stormwinden*, koude *Herfstreegenen*, *Mistige Lucht*, of eenige *Vorst* verdragen: moeten derhalven met een volle Maan van *April* in Potten of Houte Bakken, na geleegentheid van hare grootheid, geplant zijnde, met het begin van *Oktober*, of ook wel een weynig eerder, indien de jaartijd niet bequaam is, binnens huys op een goede plaats werden gebragt; daerze, voor alle tochten bevrijd, de Lucht en Zon door de Vensteren mogen genieten, tot dat de koude van buyten zulks verhindert. Dan moet men ze warmer zetten; evenwel in zulk een plaats, daar niet als bij *vriesend Weer* door een Kachel in gevuurd werd. Gedurende deeze tijd moet men haar met een weynig lauwe gemaakt Regen-water niet meer als twee- of ten hoogsten drie-maal van boven begieten: daar na niet voor half *April*, of wat eerder of later, na tijds gesteltenis, weer buyten stellen; doch wel dekken en bewaren, voor koude nazten.

Aanwinning.

Zij werden *aangewonnen* op twee bijzondere wijzen; te weten:

door Zaad.

Eerst, door Zaad, uyt *Italien* of andere warme Landen overgezonden; het welke men met een wassende Maan van *May* in een Pot moet zayen; niet diep, maar hol en luchtig.

en jonge scheuten.

Ten anderen, door jonge bij de *Wortel* uytgelopene *Schenten*: die men, met een volle Maan van *Maert* of *April*, tenhalven insnijdt, en met aarde overdekt. Als ze dan *Wortelen* gekregen hebben, neemt men haar, het tweede jaar daar na, op de genoemde tijd en Maan, van de *onde*, af, en men verplant ze.

K R A C H T E N .

Matth. lib. 1. cap. 114.

Het *Lycium* uyt *Italien* heeft een te zamen-trek-kende, versterkende, drogende en bedwingende kracht. Kan ook gevoeglyk werden gehouten voor 't oprechte *Lycium* der *eude*, volgens *MATTHIOLIS* getuygenis.

IX. HOOFDSTUK.

BOSCHBOOM.

Verfcheyde namen.

Enoegzaam aan elk bekend, heeft in het *Nederlandsch* niet alleen deezen naam, maar ook dien van *PALMBLOOM*, doch oneygentlyk. In 't *Latijn* werd hij geheeten *BUXUS*: in het *Hoogduitsch* *BUCHSZBAUM*: in 't *Franssch* *BUYS*; en in 't *Italiaansch* *Bosso*.

Zeeven-derley soorten van dezelve.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zeeven* onderfcheydene soorten; te weten:

I. *BUXUS MAJOR*, of GROOTE BOSCHBOOM.

II. *BUXUS MINOR*, of FYNNE, anders KLEYNE BOSCHBOOM.

III. *BUXUS MAJOR AUREUS*, of GROOVE BOSCHBOOM met geel gelijk als *Goudene randen*;

wiens *Bladeren* boven die van al de andere de grootfte, langwerpige, ook van binnen met veele kleyne

doch genoegzaam zichtbare als verhevene *dwars-aderen*, haren oorsprong nemende uyt de middelste grootte, voorzien zijn, en voor aan 't eynd stomp-spits toegaan.

IV. *BUXUS AUREUS MEDIUS*, of MIDDEL-BARE SOORT VAN BOSCHBOOM met vergulde, langwerpige *ronde Bladeren*; welke soort van afgesneede, en op zulk een tijd als hier na gezegt zal worden in de aarde gestokene *Takjen*, voor eenige weynige jaren

eerst van mij *geentiveert* en in 't licht gebragt is: hebbende dezelve genomen, en alzoo *aangewonnen*, van de *Buxus Aueus minor*, of de kleyne aan hare spitse eynden vergulde *Boschboom*. V. *BUXUS AUREUS MINOR*, of FYNNE KLEYNE BOSCHBOOM, met *Bladeren*, alleen aan hare punten verguld (waar van even hier boven gesproken is).

VI. *BUXUS MINOR FOLIO AUREO STRIATO*, of KLEYNE BOSCHBOOM MET SCHOONE GOUD-GESTREEPTE *BLADEREN*; zijnde van naturen, op de wijze der *Middelbare vergulde Boschboom*, langwerpig-rondachtig, en niet groot; ook boven al de andere bezienswaardig; vermits hare goudgele strepen niet alleen door 't geheele *Blad* van onder tot boven lopen, maar ook ter zijden zich uytbreiden, nu breed, dan smal; dan weer kleyngestrept, ook gevlekt, of slips-wijze; waar onder zich een aardig donker-groen zeer bevallyk vertoont.

VII. *BUXUS MINOR MYRTI FOLIS*, of KLEYNE BOSCHBOOM MET *BLADEREN* VAN *MYRTUS*, welke die van de *Myrtus Tarentina media*, of middelste soorte der *Tarentijnsche Myrtus*. zoo in gedaante als grootte zeer gelijk zijn: ook op dezelve wijze voor spits toegaan. Al deeze soorten zijn van eenen dezelve *Queeking*.

Zij beminnen een gemeene, zandige, of ook kleyngede; goede, en slegte; gemelte, of ook ongemelte grond: een opene, vrye, luchtige, liever als een donkere plaats, en veel Water. *Bloeyen* vroeg in 't *Voerjaar*. Alsze oud werden, geevenze dikmaal volkomenen *rijp Zaad*, zwartverwig, beftoten in een rond *Huyse*, onder voorzien met drie *poetsen*, zoo dat het zeer aardig een *Pot* gelijkt. Deeze *Gewassen* zijn hard van aart, zoo datze, buyten staande, alle ongeleegentheden des gantschen *Winters* zonder eenige schade kunnen uytstaen. Gemeenelyk werden ze ieder jaar eens *geschoren*, als ze in de *Hoven* aan de *Beelden* zijn gezet, om dezelve te verciere met een altdurende groenheid. Dit kan op 't alderbeste geschieden in 't begin van *May*, met een wassende Maan.

Zij worden *aangewonnen* op deeze twee bijzondere wijzen:

Eerst, door *Zaad*; 't welk in *November*, *Februarius* of *Maert*, straks na 't eerste *quartier* der Maan, werd gezaayd op een donkere plaats, beschermd voor alle *Ofste*-en koude *Noorde-winden*. De opgekome *Planten* mag men niet voor 't derde of vierde jaar opneemen of roeren.

Ten anderen, door afgesneede, en met een volle Maan van *November* of *Maert* op een schaduwachtige plaats in de aarde gestokene *Takjen*, ten minsten een vinger lang: dikmaal, als het nodig is, moet men ze met Water begieten. Indien iemand van de vergulde soort wil in stecken, die moet daar toe nemen de alderfchoonste; anders zouden ze met 'er tijd veranderen, gelijk de ervarendheid leerd. Wanneer men zulks begind gewaar te werden, moet men de groene *Bladeren* wech-nemen en alleen de *goudene* daar aan laten.

Ten derden, kan men ook een geheele *Boom* aan zijne *Wortel* gantsch of half los maken, en hem met al andere zijne *Takjen*, tot boven aan zijn uyerste punten, in de aarde neer-buygen, zoo vattente in een, of ten langsten twee jaren, *Wortelen*; welke men altda als men begeerd, behalven in *Junius*, *Julius* en *Augustus*, als hier toe onbequame Maanden, wegens de groote hitte, mag opneemen en verplanten; inzonderheid in de

Middelbare soort van Boschboom met vergulde, langwerpige Bladeren.

Boschboom met schoone Goud-gestreepte Bladeren.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Wanneer men haar scheeren moet.

Aanwinning

Door afgesneede Takjen.

Noch een andere wijze.

de *Herfst* of *Winter*. Deze *aanzwelling* geschied veel eerder en zekerder, als door *Zaad*.

K R A C H T E N.

*Lonicer.
lib. Herb.
1. cap. 21.*

B *Ofschroom* is droogen tezamen-trekkend van aart. De *Bladeren* gesloten; in *Loog*, of *Pis*, geweykt, en daar mee gewasschen, maakt geel *Hayr*. De *Bast* van de *Wortel* gedroogd, tot stof gemaakt, en daar van een weynig met *Wijn* ingenomen, is goed voor de *beeten der Adderen en Slangen*.

*Fuchf.
Herb. Hist.
cap. 246.*

Anders is ongeraadzaam, dezelve inwendig veel te gebruyken, want daar is iet *giftig* bij. Krenkt ook de *Harstenen*, en beroert het *verstand*. Boven dien heeft men bevonden, dat de *geene*, welke onder haar altijd-durend groen hebben gelassen, in 't *Hoofd* *verward* en *byten-zinnig* geworden zijn.

X HOOFDSTUK.
PIMPERNOOT.

Verfchey-
de namen.

Us van veel in onze *Neederlandsche* Taal genoemd: in 't *Latiyn* STAPHYLODENDRUM, of NUX VESICARIA; in 't *Hoogduitsch* PIMPERNUZ; in 't *Fransch* BAGUENAUDES A PATER NOSTRE, of NUX COUPÉE; en in 't *Italiaansch* STAPHILODENDRO.

Drie bij-
zondere
soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend drie bijzondere soorten, namelijk: I. STAPHYLODENDRUM VULGARE, of GEMEENE PIMPERNOOTEN-BOOM. II. STAPHYLODENDRUM TRIFOLIATUM MAJUS VIRGINIANUM, of DRIE-GEBLADERDE GROOTE PIMPERNOOT UYT VIRGINIEN, en III. STAPHYLODENDRUM VIRGINIANUM TRIFOLIATUM MINUS, of KLEYNE PIMPERNOOT UYT VIRGINIEN MET DRIE BLADEREN. Niet alle zijn ze van dezelve *Waarneming*.

Gemeene
Pimper-
noot. en
grote,
drie-gebl-
derde
Pimper-
noot uyt
Virginien.

Het STAPHYLODENDRUM VULGARE, of de *gemeene Pimpernoot*, en STAPHYLODENDRUM MAJUS VIRGINIANUM TRIFOLIATUM, of *grote drie-gebladerde Pimpernoot uyt Virginien*, beminnen een goede, bequame, zandige grond, genoegzaam doormengd met niet te veel twee-jarige Paerde- en een weynig een-jarige Koeyemist: een opene, vrye, luchtige plaats, en veel Water.

Geeven niet alleen ieder jaar in *May* neerwaarts hangende *Bloemen*, veel bij malkander, maar ook, zoo het schijnd, in den *Herfst* volkomen rijpe *Vruchten*. Doch of men schoon dezelve in 't *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April* of *May*, in de aarde legt, zoo komen ze echter zelden of noyt te voorschijn: waar uyt af te nemen is, dat ze hier hare volkomene tijdigheid niet kunnen verkrijgen.

Langlee-
venheid.

Zij zijn *lang-leevend* van aart. Verdragen ook, zonder enig nadeel, *Rijp*, sterke *Vorst*, en allerley ongezegenheden der *Winter*. Konnen door geen ander middel, dan alleen door hare bij de *Wortel* uyt cygerner aart veelvuldig voortkomende *jonge Loten*, welke gemeenlijk van zich zelfs genoegzame *Wortelen* krijgen, in onze Landen *aangenwonnen* werden. Want vermits 't *Zaad* hier niet regt rijp werd, zoo geeft daar teegens de *Natuur* in 't een, 't geenze in 't andere heeft genomen. Deze *jonge* moeten met een wassende Maan van *Maert* of *April* van de *oude* afgenomen, en op een andere plaats verplant worden; 't welk gemeenlijk ieder *Voorjaar* geschied; want vermits de *oude* door de zelve 't nodig voedsel werd onttrokken, zoo zouden ze anders, bezwaarlijk konnen opgefnoeyd worden tot *Boomachtige Gewassen*.

Verderbe-
rig van de

DE GROOTE DRIE-GEBLADERDE PIMPERNOOT voort van naturen *Struvel-wijze*, opschietende tot

thien of twaalf voeten hoogte. Krijgt een bleek-bruy-
ne, veelvoudige en matig-dikke *Wortel*, uyt welke
gedurig veel *jonge* voortkomen. Zelden werd de
Stam dikker als een Bezemstok gezien. Heeft bruy-
nverwige, met veel bleek-witte *sijpelen* en *plekken* voor-
ziene, zoo wel oude als enjange, *Takken*; doch de *jun-
ge* zijn gemeenlijk donker-groen; van binnen aange-
naam groen, en daar begaafd met een gantsch wit *Pit*.
De *Bladeren* komen voort aan tamelijk-lange en beval-
lijk-groene *Steltjens*, gemeenlijk wat neerwaarts hel-
lende. Drie en drie staan bij malkander op de wijze van
't gemeene *Trifolium*, of de *Klaver*; boven donker-
groen, doch onder bleek-wit. Als men ze in de
mond knauwd, vallen ze bitter van *smaak*, en te za-
mentrekkende. Aan de Randen zijn ze teederlijk ge-
tand, en wat hard van aart: in 't midden vercierd met
een regt-doorlopende, van boven groene, van onder
witte *Ader*, of *Rugge*; wat uyt verscheydene andere
teedere na de kanten uytfschieten.

Tusschen deze *Bladeren* komen aan bleek-groene en
ronde *Steltjens* de *Bloemen* voort, *strot-wijze* bij malkan-
der, gemeenlijk neerwaarts hellende. De verwe is bleek-
wit. Bestaan uyt vijf rondachtige *Bladertjens*; van bin-
nen vercierd met enige ronde, geele, geheel uythan-
gende *knyspjen*. Na acht of thien dagen vergaan ze in
haar zelven; en laten eyndelijk na vele ronde, tame-
lijk-groote, eerst groene, daar na aan der Zonnen zij-
de bruy-n-rood weidende *Zaad-blaasjens*; zomtijds een
alleen, ook twee of drie bij malkander hangende. Ieder
dezer *Blaasjens* bestaat uyt twee aan een gegroeyde
huysjens, allen onderscheyden met een *kleefse* of *cent*. *Zaad-
je*, een weynig inwards gaande; zoo dat men deze
blaasjens uytwendig niet anders als voor een kan aan-
zien: maar als menze van den anderen breekt, vind
men beyde deze *huysjens* door een inwendige *Wand*
gescheyden; en in elk, of ook dikmaal in een alleen
(t andere leedig zijnde) een harde *Schael*, groot, lee-
ver-verwig, en Peer-rond; waar in legt een blecke of
grijs-witte *Korn*: zoo dat dezelve werd voortgebragt en *Zaad*.
op de wijze der rechte *Musfaat-nooten*, ook in een dub-
bel *huysje*. Ter welker oorzaak kan deze *Pimpernoot-
boomen* van veel, doch ten onrecht, *Musfaat-boom-
jens* werden genoemd.

DE KLEYNE VIRGINIAANSCH PIMPERNOOT-
BOOM, met een drie-bladerig *Loof*, of *Staphylo-
dendrum trifoliatum Virginianum*, van een zeer beval-
lijke aanschouwing, is mij in 't jaar 1656. van *Amst-
Tredescant*, *Engelschman*, onder meer andere, uyt drie *Bl-
Londen* toegezonden; die in cygerner persoon dit *Ge-
was*, neevens meer andere rare dingen, uyt de *Ame-
ricaanische* Gewesten had mee gebragt. Deze soort
verschilt van beyde de andere in aart, stelling der *Bl-
deren*, *verwe*, en 't hangen der *Bloemen*, niet 't allermin-
ste, als alleen dat ze *kleynder* is.

Deze *Boomen* beminnen een zandige, luchtige, Wat voor
goede aarde, doormengd met een weynig twee-jarige
Paerdemist, en matige vochtigheid: een warme, en
opene, vrye, wel ter Zon geleegene plaats. Geeven
dezelve *Bloemen* als de voorgedagte, met malkander
voortkomende; maar geen in alles volmaakte *Vrucht*,
echter grooter als die van de andere: schieten ook min-
der bij hare *Wortel* uyt: zijn veel teederder van aart:
konnen, buyten gezet zijnde, de *konde Herfst*-ree-
genen, *Sneeuw*, en sterke *Vorst*, niet altijd ver-
dragen.

Moeten derhalven, met een wassende Maan van *April* *Waarnem-
ing*.
of *Maert* in een Pot gezet, met den aanvang van
October binnens huys gebragt, en op een goede plaats
gesteld zijn, darze tot in *November* door de *Venste-
ren* Lucht en Zon mogen genieten. Gedurende de
Winter moet menze slegts met een weynig huuw ge-
maakt *Reegen-water* van boven begieten. Men mag ze
ook niet al te warm zetten, maar allen in een plaats,
daar niet als bij vriezend Weer gevuurd werd. Niet
voor

voor 't begin van April, met een zoete Lucht en zagte Reegen, mag men ze weer buyten en in de Zonneſtra-
len brengen; maar dan noch zorgvuldig wagten voor
koude, en veel vochtigheid.

Zij vergaan niet haſt, maar blijven veel jaren in 't
leven: werden alleen door hare bij de Wortel uytge-
ſchorene jongen, ten halven ingefneeden, en met aar-
de overdekt, om daar door Wortelen te ſchieten
(gelijk ze ook wel van zelfs doen) matiglijk aange-
wonen.

KRACHTEN.

DE Pimpernoten zijn koud en vocht van aart.
Wanneer menze eet, beroeren en ontfellen ze
de Maag. Hierom werden ze ook zeer weynig
of geheel niet in de Genees-konſt gebruykt.

XI HOOFDSTUK.

HAZELAAR.

En wel-bekende Bodm, ook van
veele zeer geëcht, om zijne aange-
name Vruchts wil; voerd deezen
naam in het Nederlaandsch: in het
Latijn geheeten NUX AVELLANA,
CORYLUS, of NUX PONTICA; in
het Hoogduyſch HASELNUSZ: in het Franſch NOI-
SETIER, of ook COUDRIER; en in het Italiaanſch
AVELLANE, of NOCCIVOLE.

Hier van zijn mij bekend geworden twee verſcheyde
ſoorten van Vruchten, te weten: CORYLUS SATIVA,
of TAMME HAZELAAR, en CORYLUS SYLVESTRIS,
of WILDE HAZELAAR. De wilde is gemeenlijk rond
en wit, maar de tamme langwerpig en rood van
Korl.

Zij beminnen uyt eygener aart een zandige, goede,
vochtige, en met twee-jarige Paerdmift wel bereyde
grond: liever een opene, luchtige en vrye, als een
ſchaduwachtige plaats; en veel Water. Geeven ieder
jaar volkomen rijpe Vruchten, en in 't Voorjaar hare
Bloemen, welke als een rood ſchubachtig kyoopje aan 't
Hout zitten; en alſze een weynig opengaan, ziet men
daar uyt een rood veelſlachtig kyoopje hangen. Veele,
zoo geleerde als ongeleerde, zoo oude als jonge, hier
op niet geket hebende, hebben die aangezien voor de
neerwaarts hangende, te zamen-gevoegde, langwerpige
Hoofden en Katjens.

Zij verdragen gewillig ſterke Vorſt, Storm-winden,
en allerley andere ongelegentheeden der Winter. Wer-
den aangewonen, niet allen door hare Vrucht (welke
met een volle Maan van Maert of April niet diep in
de aarde gelegd werd, waar inze een jaar, anderhalf,
ja veeltijds twee jaaren blijft, eerſte opkoomt) maar
ook door hare bij de Wortel veelvoudige jonge nyl-
ſchelen, die van zelfs Wortel vatten: daar na met een
waſſende Maan in Maert van de ende afgenomen, en
op een luchtige plaats verplant moeten worden.

Is iemand begeerig, om goede en weldragende Ha-
zelnot-boomen te winnen, die neeme gedung de uyt-
lopende jonge Loten wech, en floeyze tot de bovenſte
Takken op. Dus genieten ze meer voedzel, en werden
dies te milder in 't dragen.

Ook kan men de Hazelnooten, na de afplukking,
een lange tijd varſch en goed bewaren, wanneer men
hare uytwendige groene Bolſter wech doet; dan de No-
ten in een ſteene Pot legt; een weynig Zout daar over
ſtroyt; de Pot, wel digt toemaakt, en ruym een
halve voet diep, in de aarde begraaft, zulker wijs, dat
ze op de zijde komt te leggen, op dat'er geen vocht-
igheid in moegt komen. Als men ze gebruyken
wil, kan men ze uyt de Pot halen; en dezelve weer

toemaken, en op de gemelde wijze in de aarde
doen.

KRACHTEN.

ZOO wel de Bloemen des Hazelaars, als de No-
ten zelfs, terwijze noch varſch zijn, hebben een
gematigen aart; en zijn te zamen-trekkende.
Dor geworden, zijne warm en droog in den eer-
ſten Graad, aardachtig en koud van ſtof; voor de
Maag moeyelijk en zwaar te vertoeren; doch noch
beter als Okkernooten. Eevenwel, matig gegeten,
zijn ze voor de Lecer niet ondienſtig; doch te veel
gebruykt, verwekken pijn in 't Hoofd; maken een
heesche Keel, een korten Adem, en vermeerdren de
Gal. Zijn goed teegens de beetn der Slangen, Scor-
pioenen, Peſt, en ander vergif, als men ze nuttigd met
Vrijen, Wijnruyt, en Amandelen.

Een Tak, of Troſ, dezer Nooten aan de Zolder op-
gehangen, of in een kamer gelegd, drijft alle gifte
Dieren uyt dezelve.

't Ziep, geparſt uyt drooge Hazelnooten, is zeer te
zamen-trekkende. Met Wijn ingedronken, ſtopt de
Bakloop: en de Roodeloop: is zeer dienſtig voor de
geene, welke van 't Graveel, en de ſnijdend der Blaas
werden gequeld. Geſſoten, en dan gegeten niet Co-
rinthen of Rozijnen, zijn ze zeer goed voor een ver-
ouderde Hoof, en de Longe.

De Aſch van gebrande Hazelnooten met Edik en
Oly gemengd, verhindert de uytvaling des Hays,
en verdrijft de quade ſchurſſigheid des Hoofd, wanneer
ze daar over werd geſtreken.

Met Hazelnooten- Oly de pijnlijke Leeden, en het Meſus
Podagra, daar de ſmer gevoeld werd, geweeven, of diſt.
geſmeerd, geneelt deeze quaal. Ook de Kanker, en
allerley hitte gezwellen.

XII HOOFDSTUK.

SYRINGE.

Ynde een aangenaam en welriekend verſchey-
de Boom-gewas, werd niet alleen in het de namen.
Nederlaandsch dus genoemd, na het
Griekſche woord *Σύριγγη*, FISTULA,
beteekenende een Fluyt, maar ook ee-
ven hierom FLUYTE-OF PIPEBOOM ge-
heeten, om dat zijne Takjens hol, en bequaam zijn,
om'er Pijpijens van te maken: in 't Latijn SYRINGA;
in 't Hoogduyſch WELSCHER HOLDER, ook SYRIN-
GE; en in 't Italiaanſch SIRINGA D'ITALIA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vijfſterley
vijf verſcheydene ſoorten, namentlijk: I. SYRINGA
ARABUM FLORE CORYLEO, of SYRINGE VAN DE
ARABIERS met een blauwe welriekende Bloem, die
ook LILLACH werd geheeten. II. SYRINGA ARA-
BUM FLORE ALBO, of ARABISCHE SYRINGE met
witte welriekende Bloemen. III. SYRINGA LUTEA
INODORA, of SYRINGE met een gele Bloem, zonder
reuk. IV. SYRINGA FLORE CANDIDO SIMPLICI,
of SYRINGE met een witte enkele welriekende Bloem,
en kleyn der Bladeren: en V. SYRINGA FLORE CAN-
DIDO PLENO, of SYRINGE met een witte dubbelde
welriekende Bloem. Al te zamen zijn ze van eenen de-
zelve Queeking.

Zij beminnen een gemeene, zandige, of ook wel
een andere goede, en met twee-jarige Paerdmift wel-
voorzien grond: liever een opene, vrye, luchtige,
en wel geleegene, als een donkere plaats; ook veel Wa-
ter. Brengen ieder Zomer voort bevallijke en zeer wel-
riekende Bloemen; doch niet alle volkomen rijp Zaa-
d; maar alleenlijk de LILLACH ARABUM FLORE ALBO
ET CORYLEO, of de Arabiſche Syringe met een witte

Aanwin-
ning.

Zijn on-
dieftig.

Verſchey-
de namen.

Tweeder-
ley ſoor-
ten.

Wat voor
een aarde
zij bemin-
nen.

Aanwin-
ning.

Om wel-
dragende
boomen te
bekomen.

Hazelnooten lang
goed en
varſch te
houden.

Wat voor
een aarde
zij bemin-
nen.

en *blauwe welriekende Bloem*, welke in 't begin van *May* voorkomt; doch niet als bij zeer goede, warme Zomers; gelijk geweest zijn die van de jaren 1652., 1665., 1669., en meer andere.

Harden
aart.

Al deze soorten zijn hard van aart, en blijven lang in 't leven, doch niet altijd groen. Konnen niet alleen *koude Herfst-reegenen*, maar ook sterke *Vorst*, en allerley andere ongelegenheeden der *Winter* uytstaan.

Aanwin-
ning.

In deze koude Gewesten wordenze enkelijk door hare *jonge Loten* aangewonnen; welke of van zelfs *Wortel* vatten, gelijk de *Syringe* van de *Arabiers* met *witte* en met *blauwe welriekende Bloemen*; of ten halven werden ingefneden, op de wijze der *Angelieren*, en met aarde overdekt. Als ze dan langzaam *Wortelen* hebben geschoten, werden ze van de *oude* afgenomen, en met een wassende *Maan* van *Maert* verplant. Eeven zoodanig moet men handelen met de *Syringa flore candida*, of *Syringe* met *witte Bloemen*, veel grooter als de andere; en die ook niet voor 't begin van *Junius* te voorschijn komen; doch kleynder van *Bladeren*. Indien men de genoemde tijd verzuymde, zoudenzee wegens de hardheid haars *Stamts*, zeer bezwaarlijk willen *wortelen*. Hierom moet men ook, eer men haar van de *oude* afneemt, wel nauwkeurig toezien, of ze *geworteld* zijn, of niet, op dat men'er niet in quam te dwalen, gelijk mij en meer andere, door onachtzaamheid en haast, wel gebeurd is.

Waar-
schou-
wing.

De *SYRINGA LUTEA INODORA*, of *SYRINGE* met een *geele Bloem* zonder *reuk*, schiet in onze Gewesten op tot een hoogte van agt, thien, en twaalf voeten. Knijgt uyt een stijve, matig dikke, lange, bruyn-geverwde *Houtige Wortel* verscheydene *Takken*, bruyn, of purperachtig, niet zeer dik, en van binnen hol. Van dezelve laat men maar eene alleen staan. Wordt opgefnoeyd, en alzoobragt tot de gestalte van een *Boontje*; waar aan de *Bladeren* groeyen, welke aan beyde de zijden regt tegens over malkander zitten. Hare gedaante is gelijk die van onze *Peereboomen*; de lengte van ruym drie vingeren breedte; de breedte van twee, wat min of meer, onder en in 't midden op 't breedste, doch voor aan cyndigende in een stompachtig punt. Rusten op korte *Steeleijens*: zijn matig dik en stevig; aangenaam-groen van verve, doch onder wat bleeker: een weynig blinkende; aan de randen effen, of slegt, in 't midden voorzien met een groote *Ader*, waar uyt veel andere ter zijden uyttschieten. In de *Mond* geknauid, valt de *smaak* zuurachtig bitter.

Gedaante
der Blade-
ren.

Uyt de bovenste *Toppen* der *Takken* komen zeer schoone *Blaemtrassen* voort, geschikt op de wijze van *Ayren*, ontrent zes vinger-breed lang, wat meer of min; bestaande uyt vele herts-wijze gestelde *knopjens*: welke haar van onder openen, en dan beziens-waardige *Straal-wijze*-geordonneerde *Bloemen* vertoonen; zeer schoon-geel van verve, doch van binnen wat roodachtig, en daar versierd met eenige weynige *knopjens*: Inwendig bestaande uyt vijf langwerpige, kleyne, en voor aan rondachtig-stomp toelopende *Bladerijens*, onder welke zich vijf andere, veel grooter, tusschen beyden vertoonen, zoo datze als met thien *Bladeren* zijn voorzien. Wanneerze zes of agt dagen hebben opengestaen, laten ze na een kleyne, rondachtig, zwart *Zaad*, doch in deze *Landen* knijgt het noyt zijne volkomene rijpheyd.

Aanwin-
ning.

Eevenwel werd deze *Syringe* aangewonnen door zijne bij de *Wortel* uytlopende jonge *Takjens*, welke men in de *Maand Maert* van de *oude* afneemt, en verplant.

Deugden
der Bloe-
men.

K R A C H T E N .

Het *Water*, godissilleert uyt deze aangename *Bloemen*, verquikt het *Hert*, en verskerkt het *Hooft*, door de lieflijke geur. Wordt ter dier

oorzaak ook vermengd met andere *Olyen* en welriekende *Zalven*.

De *Bladeren* van de *Syringa lutea inodora*, of met een *geele Bloem* zonder *reuk*, zijn verwarmende en verdrogende tot in 't begin van den tweeden *Grad*, ook wat te zamen-trekkende van aart. Dezelve gedroogd, tot stof gemaakt, en dan een once, of anderhalf lood, daar van met *Wijn* ingenomen, verskerkt de inwendige deelen des *Ligchaams*. Doed ook ophouden de *Euykloop* en *Bloedgang*.

XIII HOOFDSTUK.

H U L S T .

Y elk genoeg bekend, en versierd verscheyde met een altijd-durende vermakelijke groenheyd; werd, mijns weetens, in 't *Niederlandsch* met geen anderen als deezen naam genoemd: in het *Latijn* *AGRIFOLIUM*, of ook *AGRI-FOLIUM*; in het *Hoogduitsch* *WALDDISTEL*; in het *Franssch* *ACRON*, *Hous*, of *Housson*; en in 't *Italiaansch* *AGRI-FOLIO*, of *AGRI-FOLIO*. Hier van drie versien mij in haren aart bekend drie verscheydene soorten; te weeten: I. *AGRIFOLIUM*, of *GEWELNE HULST*. II. *AGRIFOLIUM* *URATUM*, of *HULST*, met *geele* *Agri-folium* *z* *eer* *schoone* *als* *Gond* *en* *donker-blinkend-groen* *vermeng-* *lium* *no-* *rum*. *de* *Bladeren*; of liever, met *Bladeren*, versierd met drie-derley verwen, namentlijk, met *Geel*, zoo schoon als *Gond*, en zoo krachtig doordringende, dat ze ook aan de onderste zijde genoegzaam kan gezien worden; daar na, aangenaam *bleek*, en cyndelijk donker, of zwart-blinkend *Groen*. Zij werden niet zoo groot, als die van de *gewelne Hulst*; doch zijn gantsch raar, en deese soort tot noch toe weynig te vinden, alhoewel ze dagelijks, door vlijtige oeffening, van sommige werd aangewonnen.

III. *AGRIFOLIUM* *NON SPINOSUM*; of *GLADDE* *Agri-folium* *non* *spin-* *osum*. *Hulst*, zonder *DOORNEN*; van welke ik in verscheydene *Drentsche* plaatsen geheele *Boomen* heb gevonden. Echter hebben ze van onder tot in 't midden hare gewoone *steekelge* *Bladeren*; maar van daar af aan al de *Takken* na boven zijnde gantsch slegt zonder *Doornen*: welke men alleenlijk aan den *Boom* laat blijven, maar al de andere neemt men met hare *Takken* daar van wech. Dit geeft dan een vermakelijke aanschouwing. Van deese, in de aarde gelegd, om *Wortelen* te bekomen, kan men veel andere *aanwinnen*, welke slegs aan het een en 't andere blad een *Doornje* behouden, gelijk in de bij gaande *Figuur* na 't leven is afgebeeld. Eyn-delijk evenwel komen ze weer tot haren ouden aart en gewoone veelheyd van *Doornen*. Alle drie deese soorten zijn van dezelve *Queeking* en *Waarneming*.

Zij beminnen uyt eygenen aart een gemeene, rauw- wat voor we, ongebouwde, zeer slegte; dan ook een zandige, een aarde welgemeste, goede aarde: zoo wel een donkere of schaduwichthige, als opene, vrye en luchtige plaats; veel water, en ook groote droogte, alsze wel geworteld zijn. *Bloeyen* altijd vroeg in 't *Voortjaar*, in *April*, of 't begin van *May*; en geeven in den *Herfst* volkomen *Zaad*; doch niet eer, voor datze, lange jaren gestaan hebbende, oud zijn geworden. Konnen sterke *Vorst*, en alle andere ongelegenheeden der *Winter*, zonder merklijke schade, uytstaan.

Alleen op tweederley wijzen werden ze in deese *Lan-* *aanwin-* *den* *aangewonnen*, te weeten:

Eerst, door haar *Zaad*, 't welk in de *Maand* *Ju-* *Eerst* *door* *lius*, of *September*, of *Februarius*, met een volle *Maan*, *Zaad*. in een goede wel-bereyde grond, voorzien met een weynig twee-jarige *Paardemist*, niet al te digt werd gezayd. Indien deese zaying geschied in een slegte magere aarde, en dat daar na de *jonge Boomjens*, uyt dezelve opgenomen, in een goede grond, of *Hof*, werden gebragt,

Ligustrum non spinosum.

gebragt, zoo zullen ze zeer bezwaarlijk willen groeyen. Doch als men ze op de volgende wijze zayd op een plaats, daarse altijd zullen blijven staan, komenze overvloedig voort, en wassen weldig op.

Zonderlinge en zeer dienlige wijze van zaying.

Graaf, een jaar voor dat gij zayen wilt, een *Groep*, ruym een voet breed. Laat dezelve bloot leggen voor Weer en Wind. De diepte moet van ontrent anderhalve voet zijn. Als gij nu de *zaying* wilt ter hand vatten, zoo leg Stroot onder in de *Groep*; doe'er goede aarde op, en op deze aarde 't *Zaad*. Dek het dan weer met Stroot, en smijt'er al weer goede aarde op; zoo dat het *Zaad* ruym een halve voet diep daar onder kome te leggen. Dus zal het niet alleen haastig opschieten, maar ook sterker opwasten, zonder dat'er een van vergaan zal. Want 't *Zaad*, zeer teeder van aart, werd door de warmte van 't Stroot bewaard. Is derhalven ook zeer goed, indien 't de gelegentheid der plaats kan toelaten, dan men digt bij de grond, daar 't *Zaad* legt, Knollen, Wortelen, of diergelijke Vruchten zaye. Want deze zullen de opkomende *Boompjes* niet alleen beschermen voor koude winden, maar ook haar loof beschaduwen, en alzoo bewaren voor der Zonnen hitte, door welke ze anders ligtelijk van hare vochtigheid beroofd konden werden; waar op verdroging en verderving zou volgen.

Ten anderen, door hare bij de *Wortel* uytlopende veelvuldige jonge *Loten*; welke ten halven ingesneeden, en in hare gewoone slegte aarde ingelegt zijnde, in het volgende, of in 't tweede jaar daar na, *Wortelen* krijgen.

Doch uyt deze opgenomen, en in een goede wel-bewerkte grond, met een afgaande of wassende Maan van *April* of *Maert* verplant geworden, zullen zelden beklijven; maar gemeenlijk alle vergaan; vermits ze dezelve ongewoon zijn. Derhalven, wil iemand haar behouden, die bringe goede grond bij den *Boom*; snijde de uytloopen, op de wijze der *Angelien*, voorzichtig in; buygze, en bedekze met deze aarde, zoo schieten ze dan daar in *Wortel*, en werden deze goede grond gewoon. Ook zonder ingesneeden te zijn, vatten ze in 't tweede jaar genoegzame *Wortelen*, inzonderheid als men ze dikmaal met water begiet. Verplant ze dan, met de genoemde tijd in Maan, in uwen Hof, als de *Wortelen* twee jaren oud zijn geworden, zoo zullenze dies te better beklijven, en wel groeyen; ook in ieder Voorjaar, in het laatste van *April* en begin van *May*, overvloedig daar in bloeyen, maar noyt enige *Vruchten* geeven, gelijk wel in hare natuurlijke en slegte magere grond.

Vruchten.

Deze *Vruchten* zijn van gedaante gelijk die van de *Hagedoorn*, doch kleynere en ronder; eerst groen, daar na zeer schoon donker-rood. Veelvuldig zittende rondom boven makender aan hare *Takjes*, rustende op korte *Steele*ns, tusschen welke hare schoonblinckende *Bladeren* aardig speelen, 't geen een zeer vermakelijk aanschouwing geeft. Ieder *Vrucht* heeft inwendig drie, of ook vier geele, langwerpige en half-ronde *Steele*ns.

Voorhoedzel op de verplanting.

Indien men van meening is, dezee *Boomen* te verplanten, zoo moet men met de Nagelen der twee voorste vingeren aan de *Bast knippen*, en dus voelen of ze vast of los aan 't *Hout* zit: is ze los, zoo moet men haar ongeroerd laten staan. Maar is ze vast aan 't *Hout*, zoo mag men haar opneemen en verplanten, zonder eenig gevaar, op de gemelde tijd, en met de genoemde Maan, ja al waar 't schoon in *May*, of noch later.

Aanmerking.

Want niet alleen deze, maar ook alle andere *Boomgewassen*, hebben tweemaal in 't jaar *Zap*, of een *Bast los van haar Hout*. Indien ze nu op zulk een tijd van iemand onbedachtzaam worden opgenomen, en verzet, zoo zullenze gewisselijk sterven, en noyt weer groeyen. De onkenis hier van veroorzaakt, dat zoo dikmaal nieuwlijks-verplante *Boomen* te niet gaan. Derhalven dienen alle *Hoveniers*, ook *Liefhebbers* van deze *Gewassen*, hier op vlijtig agt te nemen.

De geene, welke van *Zaad* zijn gewonnen, mag men niet verplanten, voor dat ze ten minsten twee jaren oud zijn geworden, en gedurig van allerlei onkruid gezuiverd zijn geweest.

Deze drie soorten van *Hulst* zijn van een *zonderlinge natuur*, uytsteekende boven alle andere *Boomen*; want in de *Winter* staanze veel *groener* als in de *Zomer*; en vertoonen haar in dien tijd veel *schooner*. Hoe strenger koude, hoe bevallijker haar blinkend groen is.

K R A C H T E N .

DE *Beziën*, of *Vruchten*, dezes *Booms*, zijn *Doden*. lib. warm en droog van aart, ook dun van deelen. 16. cap. 20.

Twaalf der zelve, 't zij alleen, 't zij met *Wijn* ingenomen, maken een *open Ligeaam*, en sloepen met haar wech alle *stijmerige vochtigheeden*; te gelijk verdrijvende allerlei *buik-krimping*.

De *Bast* van de *Wortel*, verzachtende van aart, gestoten, met *Oly* van *Eyeren* vermengd, en dus opgelegd, geneeft de *Breken*, of *Gescheurde*. In *Wijn* gekookt, verweektze de *hardigheeden der Leeden*, die *versuyke* geweest, en daar na dus *gevoeyd* zijn. Doed ook weer aan een groeyen de *gebroekte Beenderen*. Mathi. lib. 1. cap. 104.

Van de *Bast* des *Booms* werd *Lijm* gemaakt, zeer bequaam om Vogelen daar mee te vangen. Reallius de Nat. Stirp.

XIV HOOFDSTUK. BOOM DER KUYSHED.

Eest in 't *Nederlandsch* niet alleen de *Verfheyden* naam, maar ook dien van *Kuys*, de namen. *BOOM*, en *ABRAHAMSBOM*. In 't *Latijn* werd hij geheeten *AGNUS*; *VITEX*, en *ARBOR CASTA*: in het *Hoochduytsch* *KUISBAUM*, of ook *SCHAFFMAUL* (*SCHAAPSMUYL*): in 't *Fransch* *AGNEL CHASTE*; en in het *Italiens* *VITICE*, of *AGNOCASTO*: in de *Apotheeken* gemeenlijk *AGNUS CASTUS*, doch, mijns oordeels, ten onrecht: want deze *In de Apotheeken* Boom werd van de *Grieken* *Αγνός*, dat is, in 't *Latijn* *Castus*, of 't *Latijnsche Castus* in 't *Grieks* *Αγνός*, genoemd; zoo dat *Agnus* en *Castus* even 't zelve is; waar om men ook des zelve *Zaad* niet *Semen Agni Casti*, maar alken *Semen Agni*, of *Semen Casti* noemd, om niet even 't zelve tweemaal te zeggen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *Driedere* bijzondere soorten, te weten, *AGNUS FLORE* ley *foot-purpureo caruleo*, of *KUYSBOOM met een Purperachtige blauwe Bloem*. II. *ARBOR CASTA FLORE ALBO*, of *BOOM DER KUYSHED met een witte Bloem*. III. *CASTA ARBOR FOLIO SERRATO*, of *BOOM DER KUYSHED met ingesneedene, of getande Bladeren*. Alle zijnze van even dezelve *Waarneming* en *Queeking*.

Zij beminnen een gemeene, goede, zandige, ook wat voor wel een andere, doch met twee-jarige *Paerdenmist* matig voorzien aarde: een opene, warme, luchtige, zij begevyre, en wel ter *Zon* gelegene plaats; met veel *Water*. Geeven in deze koude Gewesten bij goede *Zomers* dikmaal in den *Herfst* volkomene *Bloemen*, maar noyt het minste *Zaad*.

Uyt eygener aart *leeven ze lang*; en zijn tamelijk *Waarneming*; verdragen echter niet geerne veel *koude Herfst-ming*, *reegenen*, *sterke Winden*, *mijstige Lucht*, *Rijp*, of *selle Vorst*. Moeten daarom met een wassende Maan van *April* in Potten, of *Houte* bakken (na gelegentheid harer grootte) geplant zijnde, in 't begin van *Oktober*, of een weynig later, na dat de jaartijd bequaam of onbequaam is, binnens huys gebragt, op een luchtige plaats gesteld, gedurende de *Winter* met matig *Reegen-water*.

gen-water (of van boven, of van onder in een Steene Pan haar gegeven) onderhouden, en niet voor den aanvang van April, of een weynig later, met een warme Lucht en zoete Reegen weer buyten de Zonne-stralen voorgefeld werden. Ook moet men ze wat wagten voor Sneeuwachtige vochtigheden.

Aanwin-
ning Zij werden alleenlijk aangewonnen door hare bij de Wortel of boven de aarde uytgeloopen jonge Scheutjens; welke men, met een volle Maan van April, of Maert, met een Mes ten halven infnijd, en met aarde aanvult. Als ze dan Wortel gefchoten hebben, werden ze met een Aprilsche wassende Maan van de onde afgenomen, en verplant.

Wonder-
lyke ey-
genfchap
deezes
Booms Deezen Booms van zulk een verwonderlijke en kragtige aart, datze gantfchelijk wech-neemd de lust der Bij'aping. Waaron ook in voorleedene Eeuwen de Vrouwen binnen Atheon, welke alleen jaarlijks de Feft-dagen der Afgodin Ceres vierden, met de Bladeren dezer Boomen hare Bedden vuldden, om tot geen onkrygh te vervallen. Men kan hier van breeder nazien GALENUS, DIOSCORIDES, MARCELLUS VIRGILIUS, en meer andere fchryvers.

en Voor-
beelden. Gelijk dan ook noch heedenfdaags eenige Monikken in Italien, niet alleenlijk hare Buit-zakken, darze op rusten, met Bladeren, Bloemen en Zaad dezer Boomen voorzien, maar omvlegten ook het midden harer Ligchaamen met de dunne Takjens, om dies te beeter voor alle onkryghfche lufften bewaard te mogen zijn.

K R A C H T E N .

Galen. lib.
Simp. Med.
6.
Agriol.
lib. 7.
cap. 3. D Eeze Booms is warm en droog in den derden Graad, en weynig te zamen-trekkende, dun van deelen, en fijn van stof. De groene Bladeren, gelegd op de beeten van giftige Dieren, zijn zeer heetzaam voor dezelve; ja verjagen haar zelfs uyt de Kameren of andere plaatsen, darze geftroyd worden. In Wijn gekookt, dar van gedronken, of zich daar mee gewafflen, is dienftig teegens de verftoptheden van Lecer en Milt. Verdrijft de koude Pis, ook de onkryghfche lufften. Geneeft de gequefte en verftuypte Leeden; doet ook vergaan de Zueringzen aan 't Vrouwelijke en Mannelijke Lidt. In Honig en Wijn gekookt, geneeft de Gezwellen en andere ongeleegentheeden des Afonds, daar met gewaffchen zijnde.

Plin. lib.
24. cap. 9. 't Zaad, ook zeer droog van aart, op allerley manieren gebruykt, verdrijft zeer kragtig de Winden: is dienftig voor zulke, die met de Franfoizen zijn befmet: verdroogd de Mannelijke natuur. De Rook van onder in de Moeder ontfangen, neemt wech de hitzigheid en de onverzaadlijke lust tot 't Venus werk. Is ook goed voor een harde en verftopte Milt: voor de Waterzucht; de fteeken der Slangen; en verwekt de Maandfonden. Paps-wijze op 't Hoofd gelegd, doet de Hoofd-pijn vergaan. Een Drachma met Wijn ingenomen, vermeerdert de Melk in der Vrouwen Borften: Bads-wijze daar over gezeten, geneeft de verftoptheden en alle verzweringen der Moeder. Met Oly en Edik vermengd, heeld de Takken aan 't Fondament.

Matthioli.
lib. 1. cap.
lib. 1. Helpt de geene die van razernij, of de fleep-ziekte zijn gequeeld, als men haar over al daar mee beftrijkt. Werd ook gedaan in alle Olyen en Zalven, welke men bereyd om te verzachten, te verwarmen, of ftramme en vermoeide Leeden te hulp te komen.

Dioscor.
lib. 1. cap.
136. **Tragus lib.**
3. cap. 59.

Namen.

It fchoon, aardig, en altijd groen blijvend Boomgewas werd van de Nederlanders, Latijnen, Hoogduytschen en Franfchen genoemd met deezen naam; ook van de Ita-

lianen CISTO. Van zommige werd het geheeten ROSA SYLVATICA, of WILDE ROOS.

Hier van zijn mij in haren aart bekend verfcheydene beziens-waardige foorten; te weten: CISTUS MAS, of CISTUS MANNETJE, waar vanik in mijnen Thuyt heb vijf bijzondere foorten, meest van CAROLUS CLUSTUS aangetreckend, derhalven onnodig, al de zelve hier te verhalen. Zij bloeyen op verfcheydene tijden.

CISTUS FEMINA, of CISTUS WYFJE. Voorts CISTUS FEMINA ELATIOR FLORE PURPUREO, of regt opfchietende Cistus Wyfje met Purpere Bloemen, CISTUS FEMINA HUMILIOR FLORE ALBO, of neederwaarts hangende Cistus Wyfje met een witte Bloem CISTUS FOLIO HALIMI, of Cistus met Bladeren van Zee-porcellan. CISTUS HUMILIS FOLIO PLANTAGINIS, of lage Cistus, met Bladeren van Wegbrece. CISTUS ANNUUS FOLIO LEDI, of Cistus die ieder jaar vergaet, met Bladeren van Ledon. CISTUS ANNUUS FOLIO SALICIS, of Cistus die alle jaren vergaet, met Bladeren van Willige. CISTUS ANNUUS ANGUSTIFOLIUS

FLORE LUTEO PUNCTATO, of Cistus, die niet langer als een jaar duurt, met een fmal Loof, en fchoone geel Bloemen, welke op elk blad een kleyn zwart-roode plek hebben. Deze groeyen uyt een teeder bruyt-verwig Worteltje tot de hoogte van een voet op, zich van onder opwaarts verdelende in veel ronde zeer dunne Takjens. De Bladeren zitten verre van malkander af, digt aan de Steelten zonder eenige Steelten rustende. Een lid van een vinger, wat meer of min, zijn ze lang, een ftrou, of ook minder, breed: eyndigen voor in een fpijs punt: zijn zwart-groen van verwe; dun; in 't midden voorzien met alleen eene zichtbare Ader. Uyt de voorfte punten der Takjens komen voort vele kleyne ronde knopjens aan beyde de zijden, doch dikmaalen eene zijde overhangende; welke opengangende, ziet men een fchoone, doch niet groote, vijf-gebladde Bloem. CISTUS ANNUUS LATIOR FOLIO SUPINUS, of Achter-over, of in den rugge leggende breed-bladeriger Cistus, jaarlijks vergaande, doch voortbrengende vele fchoone geel Bloemjens, met vijf bladeren, hol gefield; zeer langdurig de een na de andere opengangende. Maar drie dagen ftaanze open. Dan komen, in 't laetste van de Zomer te voorfchijn vele kleyne, dikke, ronde doch driekantige Zaad-knopjens, zich verfhuytende in drie kleyne Bladerjens, kruys-wijze vooraan de Steelten hangende; welke bekleed zijn met kleyne, langwerpig-ronde, donker-groene, een weynig ruygachtige, wel-genderde, regt teegens malkander over op korte Steelten niet verre van den anderen zittende, inwendig wat gefronfte of gekrulde, en aan de randen een weynig getande Bladerjens, gelijk de hier neevens ftaande FICUTR vertoond. Eevenwel kan men in zommige jaren gantfch geen Bloemen uytwendig gewaar worden: welke dan inwendig tuffchen de gedagte drie groene Bladerjens blijven, en daar vergaan. Echter kan men haar ten laetften noch ligtelijk zien, doch verdord en in malkander getrokken. Want de Zaad-knop grooter werdende, dwingd de gedagte drie groene Bladerjens, haarvoor eerst boven een weynig te openen: maar alze nu hare groenheid verliest, en 't daar in beftorene Zaad zijne rijpheid begint te krijgen, fcheyden de Bladerjens haar geheel van de knop af. CISTUS LAURI FOLIUS, of Cistus, met

Noch eenderley andere foorten.

van eenige der voor-namen.

Bloemen, Zaad-knopjens, en Zaad, der Cistus Annus latiore folio fupinus.

Noch eenderley andere foorten.

Noch eenderley andere foorten.

Noch eenderley andere foorten.

Noch eenderley andere foorten.

Noch eenderley andere foorten.

CISTUS LAURIFOLIUS.

of *Cistus Ledon* met breede Bladeren. *CISTUS LEDON* FOLIO CORDATO, of *Cistus Ledon* met Bladeren na de vorm van een Hert. *CISTUS LEDON* POPULEA FRONDE, of *Cistus Ledon* met Bladeren van een Populier: en dan noch meer andere. Meest alle zijn ze van even dezelfde *Queeking* en *Waarneming*.

Zij beminnen een luchtige, zandige, goede, niet schimmelige of kwalijk-riekende aarde; met een weynig twee-jarige Paerdmist, en wat Mol van vergane Boom-bladeren genoegzaam doormengd: een opene, warme, vrye, en wel ter Zon gelegeene plaats, ook matige vochtigheid. Geeven in deeze Gewesten ieder *Zomer* niet alleen *Bloemen*, maar ook volkomenrijp *Zaad*. Blijven zeer zelden langer dan tien, of ten hoogsten twaalf jaren, hier in 't leeven. Zijn tamelijk hard van Natuur: kunnen echter geen zins veel *gunde Reegenen* of sterke *Vorst* verdragen.

Werden derhalven, met een wassende Maan van *April* in Potten gezet zijnde, met den aanvang, of ten halven der Maand *October*, na gelegentheid van de jaartijd, binnens huys gebracht op een bequame plaats, daarse, zoo lang de koude het niet verbiedt, de Lucht en *Zonnestralen* zoo wel over nagt als dag mogen gemeten. Men moet haar onderhouden alleen met matige Reegen-water, lauwwarm; want een weynig te veel in de *Winter* kan de wortelen haast verderven: ook willen ze ongemeen, bij *vriessend Weer*, een langdurige warmte des vuurs ontfangen. Alderbest is het, haar te stellen op een plaats daar niet gevuurd werd, doch zonder dat ze daar bevroren kunnen. Niet voor 't begin van *April*, of wat later, na dat de rijd goed is, moet men ze met een zoete Reegen, of donkere lucht, weer buyten brengen, voor koude nagten dekken, en inzonderheid haar bewaren voor drooge, schrale, hayrige *Ooste- en Noorde-winden*; want deeze doen de Bladeren schielijk verdrogen, en in krimpen, en te gelijk de geheele *Stam* vergaan.

Het *CISTUS LAURIFOLIUS*, of *Cistus* met Bladeren van *Laurier*, schiet op uyt een veelvoudige en bruynverwige *Wortel*, vier voeten hoog. Heeft een bruyn *Hout*, uyt cygener aart zich verspreyende in vele taye, buygzame, groene, ronde, matig dikke, ruygachtige *zijde-takjens*, van een vetachtige Lijmigheid, vast-klevende; en sterk, echter aangenaam riekende. Aan dezelve zitten lids-wijze veelvoudige en bezienswaardige Bladeren, niet hoog boven malkander, twee regt teegens over twee, rustende op korte dikachtige *Stieltjens*, en onder omhelzende hare *Steele*n, verciert met een schoone donker-roode verwe. Deeze Bladeren zijn een kleyne vinger, wat meer of min, lang; 't lid van een vinger breed, na de Steel op 't breedste, en daar rond toe-gaande, doch na vooren eyndigende in een spits punt; vet van aart, tamelijk dik, en zeer aangenaam van reuk: boven, of na de Zon gekeerd, donker-, of zwart-groen van verwe; onder bleek, ruygachtig, en, als men ze aanraakt, zeer klevende: aan de randen op en neer, gelijk de baren der Zee, zeer aardig en subtyl gefronsd; in 't midden voorzien met drie grootte *Aderen*, op de wijze van de *Kanetboom*; waar uyt zeer veel kleyne na de randen uytloopen. Als men ze in Mond knauid, bevindt men ze zeer sterk van geur en bitter van smaak, te zamen-trekkend, de Mond en Keel geweldig verwarmende.

Tusschen deeze Bladeren komen met 'er tijd uyt de punten der *bovenste*, en ook der *zijde-scheuten*, verscheydene roodachtige *Stieltjens*, voorzien met grootte, ronde en dikke *Knoppen*; welke, de een na de ander zich openende, zeer grootte, geheel witte, vleren vijf-gebladerde, haaltig zich opdoende, en maar eenen dag durende *Bloemen* te voorchijn brengen. Deeze afgevalene zijnde, laten na de randen, of ontrende *Knoppen*, gevuld met kleyn bruyn *Zaad*, op de wijze der andere soorten.

Het *CISTUS MINOR ROSMARINIFOLIUS*, of *lage*

Cistus met Bladeren van *Rosmarijn*, geeft uyt een teedere, bleek-bruine, en niet weynig in de Mond te zamen-trekkende *Wortel* zeer veel ronde, lids-wijs gefelde, voor-over leggende, donker-roode, ook een weynig blinkende, en van naturen brosse, teedere *takjens*; aan welke veel *bladerijens* groeyen, digt bij malkander gesteld, een kleyne vinger-breed, wat meer of min, lang, ontreent een stroo breed, in 't midden op 't breedste, voor en agter stomp-spits toe-gaande, rustende op korte roode *Stieltjens*, twee en twee regt tegens over malkander geschikt; aan de randen effen en slecht; boven bleek-groen, van onder witachtig, doch niet blinkende: in het midden voorzien met een regt-doorgaande, ook, op de wijze der *Rosmarijn*, hol ingedrukte, grootte, en van onder zeer zichtbare *Ader*, uyt welke eenige weynige andere na de randen voort-schietop. Zacht zijn ze van aart: hebben gren zonderlinge *smaak*; evenwel een genoegzaam te zamen-trekkende kracht. Ligtelijk werden ze geel, en vallen ter aarden neer. Tusschen deeze Bladeren komen tegens den *Herfst* veel zeer teedere *zijde-takjens*, verciert met een groot getal *bladerijens*, uyt den groenen bleekwit-verwig, wolachtig, zeer smal, ook op de wijze der *Rosmarijn* aan de randen na onder toe als omgekruld: boven is in 't midden een geutje.

Uyt eenige voorste punten der dikste *takjens* schieten voort vier, zes, agt, of tien bij en boven malkander gestelde *knoppjens*, niet zeer dik, maar wat langwerpigh-rond, voor wat spits toe-gaande, een weynig ruygachtig, groen-verwig, met eenige roode uytwendige *streepjens* voorzien, en gemeenlijk neerwaarts aan hare *Stieltjens* hangende. Als ze haar de een na de ander open doen, vertonen zich ineen-witte, een weynig gefronste *Bloemen*, bestaande uyt ronde *bladerijens*, welke in het midden veel geel *Knoppjens* *Zaad* hebben. Van onderen laten ze zien drie *bladerijens* van een bleke verwe; voorzien met eenige ruyge, groene, ook roode uytwendige *Streepjens*, ruyg-wijzel welke niet afvallen, maar in haar zelven verdrogen, nalatende driehoekig-ronde kleyne *Knoppjens*, met een bleek niet geheel rond *zaadje* gevuld, gelijk de andere soorten van *Cistus*.

Zij werden in deeze Gewesten *aangewonnen op twee* *Aanwinning*, bijzondere wijzen.

Eerst, door *Zaad*, 't welk met een wassende Maan door hare van *Muer*, *April* of *May* bol en luchtig, niet meer *Zaad*: dan een stroo-breed diep, in Potten werd gezaayd. Waar van de opgekome jong *Boomtjens*, als ze noch niet meer dan een vinger-breed hoogte hebben gekreegen, met een wassende Maan daar uyt genomen, en in andere Potten verplant moeten worden, op dat 'er niet meer dan drie, vier, of ten hoogsten vijf in een blijven; anders zouden ze de een de ander, door hare veelvoudige *Wortel-making*, 'tvoedzel beneemen, en alzoo gezamentlijk verderven. Dus verplant zijnde, moet men ze zes of agt dagen voor de stralen der Zon hoeden, dekken, en met een weynig Reegen-water besprengen.

Ten anderen, door hare *Takjens*, met een Penne door hare met zeer voorzichtig, wegens hare teederheid, ten halven ingesneden, en in de aarde gebogen. Zelden zullen ze voor 't tweede of 't derde jaar, ja zommige noyt, wortelen vatten. Als ze nu dezelve hebben verkreegen, mogen ze niet voor dat ze twee jaren oud zijn, en de opneeming verdragen kunnen, van de oude afgesneden, en met een wassende Maan van *April* verplant werden. Ondertusschen is door de ervarentheid en vlijtige opmerking bekend, dat deeze *aanwinning* niet zoo goed is, als door *Zaad*.

Alle *CISTUS ANNUUS*, of boven-verhaalde *Cistus*, Berijgt der die niet meer als een *Zomer* duurd, werden ieder verscheyde *Voorjaar*, met een wassende Maan in *April*, elk bij ne soorten van *Cistus* zonder niet diep gezaayd in een Pot, gevuld met de hier boven beschrevene aarde, en op een warme plaats gezet.

nor *Rosmarinifolius*, of *lage Cistus* met Bladeren van *Rosmarijn*.

Gedaante der *Bladeren*.

Bloemen.

door hare

Takjens.

door hare

Takjens.

ne soorten

van *Cistus*

zet. Verscheyde Planten kan men in eene Pot laten blijven, inzonderheid van 't *Cistus annuus folio salicis*, of jaarlijks-vergaande *Cistus* met *Bladeren* van *Willige*, en *Cistus annuus folio Ledi*, of ieder jaar vergaande *Cistus* met *Bladeren* van *Ledon*; ook van het *Cistus annuus latiore folio supinus*, of een jaar durende *Cistus*, in de rugge leggende met breeder *bladeren*, wiens *takjens*, of teedere, ronde, boven roodachtige en onder geheel groene *Steeleijens*, niet boven een duym of twee vingeren-breed hoog boven de aarde zich verheffen, doch hare *zaadkoppjens* en weynig hooger opregten. Maar van het *Cistus annuus angustifolius flore luteo punctato*, of *Cistus* met lange smalle *bladeren*, en een geel met swart-roode *stippen* gecierde *Bloem*, niet meer dan drie in eene Pot, vermits deeze breeder en hooger opwaarts groeyd als de andere; zomtijds een weynig minder, maar ook zomtijds meer dan een voet hoogte bekومت. In September en October geevenze gemeenelyk volkomen rijp *Zaad*, en versterken dan.

Welke
eener een
jaar duren.

K R A C H T E N .

Galen. lib.
7. Met. Simp.

DE *Bladeren* dezer *Gewassen* zijn verdrogende en te zamen-trekkende in den tweeden Graad. Geneezen alle *Wonden*, opene *zeeren* en *zweren*, als men dezelve tot *Stof* maakt, en daar op legt.

Agin. lib.
7 fol. 334.

De *Bloemen* zijn verdrogende en *afstringerende* in 't laatste van den tweeden Graad. In roode *Wijn* gezoden, stoppenze allerley *Buyske* en *Rode-loop*, 's daags tweemaal daar van gedronken. Tot *Stof* gemaakt, en met *Olij*, of *Walch* vermengd, zijnze zeer goed teegens *gebrandheyd*, allerley *zeerigheyd*; ook 't lopend of *sprekend vuur*. 't *Water*, daar deeze *Bloemen*, ook de *Bladeren*, in gekookt zijn, heeft dezelve werking.

Hypocistit.

De *Hypocistit*, of jonge *Scheuten*, bij de *Wortel* uytlopende, in *Wijn* gezoden, is van den zelve aart, inzonderheid om altreley *Bloed-vloeden* te stillen, en de *stappe Leeden*, ook de inwendige *Deelen*, weer te versterken.

Ladanum.
Dioscor. lib. 6.
cap. 30.
Camerar.
lib. 1. c. 49.

Het *Ladanum* ('t welk niet anders is, als de kleevende *vetzigheyd* van de *Takken* en *Bladeren*, blijvend hangen aan de *Wol* der *Schape*, en de *Baarden* der *Bokken*, alsze de *bladeren* af-eeten) is warm in den eersten Graad; een weynig te zamen-trekkende; dun van *deelen*, verzachtende, verteerende, en rijp makende. Met *Wijn*, *Mirthe*, en *Oly* van *Myrtus* gemengd, diend het, om het *hays* des *Hoofds* te doen vast zitten, en de uytvalling te beletten: neemt wech de *smeiten* van het *Tandvlesch*. Is goed, in tijd van *Pest* geroookt; dienstlig voor oude *zeeren* en *varfische wonden*. Met roode *Wijn* gedronken, doet *Wateren*, en stopt de *Buyske*: neemt wech de *plekken* en *lidscheuten*, van genezene *wonden* overgebleven. Met *Oly* van *Roozen* doormengd, en in de *Ooren* gedaan, geneest der zelve *smerten*. Op *Kolen* gelegd, en daar over gaan zitten, drijft de *Secundine* of *Na-geboorte* uyt. Is zeer bequaam teegens de *hardigheyd* der *Moe-der*, van onder in gestoken. Werd ook gemeenelyk gedaan bij de *dingen*, welke gemaakt werden, om een wel-riekende geur te geeven.

Dioscor. l.
1. cap. 79.

Matth. lib.
1. cap. 110.

Verschey-
de namten.

XVI. HOOFDSTUK.
B E R G - R O O Z E N .
En zeer aardig, raar, en schoon *Gewas*, voerd in het *Neederlandsch* niet alleen deezen Naam, maar ook dien van *ALP-ROOZEN*. In 't *Latijn* geheeten *BALZAMUM ALPINUM*, of *LEDUM ALPINUM SECUNDUM CAROLI CLUSII*: in 't *Hoogduysch* *BARENBLUST*, ook

ALP-ROOZEN, en *HUNERLAUB*: in 't *Fransch* des *OURLES*; en in 't *Italiaansch* *BALSAMO ALPINO*.

Zij beminnen uyt eyger aart een goede, zandige, en op geenerley wijze muf-riekende aarde, met een weynig twee-jarige *Paerdmist*, en 't Mol der oude inwendig verdorvene *Boomen*, of in plaats van dien het Mol van verrotte *Boom-bladeren*, wel door-een gemengd: een opene, warme, luchtige, vrye, wel ter *Zon* geleegene plaats, voor alle koude *Oofte* en *Noorde-winden* beschut; ook matige *vochtigheyd*. Vergaan niet haast, maar blijven veel jaren lang in 't leven. In deeze *Gewesten* geevenze wel ieder *Zomer*, in het laatste van *Julius* en begin van *Augustus* een getrofste, opstaande, vier-gebladerde, bleek-paars-verwige, kleyne, een weynig langwerpige *Bloem*, niet alleen *Bloemen*. boven uyt de punten der *Takken*, maar ook tusschen elk *blad* aardig voortkomende, alsze nu eenige jaren oud zijn geworden; doch zelden, of noyt, volkomen-rijp *Zaad*.

De *Bladeren* zijn van naturen slegt, of zonder eenige *Bladeren*. karteling; voor aan rond en breed; aan de *Steel* gantfch smal, nauwlijks een lid van een vinger lang; een groot, of anderhalf gemeen, stroo breed, wat dik-achtig, en voorzien met zeer kleyne inwendige *Adertjens*; ook met een aangename groenheyd, een weynig blinkende.

Dit *Gewas* is van een teederen aart: verdraagt zeer *Teederen* ongeerne eenige *koude*, *mijfjge lucht*, *sterke winden*, *aart*. veel *koude Herfst-reegenen*; noch minder eenige *Rijp*, of *Nagt-vorst*. Moet derhalven met een wassende *Maan* van *April* in een Pot of houten *Bak* gepant zijnde, in 't laatste van *September*, of 't begin van *October*, na dat de tijd zich bequaam of onbequaam aansteld, binnens huys gebragt, en op een zeer goede plaats gesteld werden, om door de *Venstren* niet alleen de *Lucht*, maar ook de *Zonnestralen* te mogen genieten, zoo lang de *koude* zulks niet verhindert. Hier door zullen deeze *Gewassen* te better overblijven, inzonderheid wanneer ze, de meeste *koude* des *winters* voorbij zijnde, beyde *Lucht* en *Zon* weer deelachtig mogen zijn. Men moet haar ook wel bewaren voor alle *rechten* van *Winden*, en zorgvuldig daar op letten, vermitsze dezelve gantfchelyk niet kunnen lijden.

Als nu de *koude* toeneemd, en de *Venstren* gesloten werden gehouden, moet men haar stellen op een warmte-warme plaats, verre van den *Oven* of *Kagchel* af, waar in niet gevuurd werd, dan wanneer men in vreeze staat, dat de *Vorst* wel zou kunnen binnen dringen: want door de langdurige warmte des vuurs lijdenze ligtelijk schade, waar door dan gemeenelyk veel van hare *Bladeren* (voor rond, en daar veel breeder als agter aan het *Hout*; ook niet meer dan een lid van een vinger lang) afvallen, welke anders gedurig aan hare *grauwe Takjens* zouden blijven zitten. Men moet ook goede *zorge* dragen, dat ze, gedurende de *gantfche Winter*, niet meer dan tweemaal met een weynig *Reegen-water* van boven begoten, en niet voor den *aanvang* van *April*, of wat later, na tijds geleegentheyd, met een *zachte Lucht* en aangename *Reegen*, weer buyten gezet, en voor *koude Nagten*, of *Hagel-achtige* en *Sneeuwige vochtigheyd*, wel gedekt en nauwkeurig bewaard werden.

Dit beziens-waardig en aangenaam *Boom-gewas*, het welk zich in deeze *koude Gewesten* nauwlijks drie maat-voeten hoog boven de aarde verheft, kan hier alleenlyk *aangewonnen* worden door hare bij de *Wortel*, of boven de grond uytgeschotene *jonge Loten*; het welk echter niet veel gebeurd. Deeze worden ten halven ingesloten, op de wijze der *Anglietren*, en met aarde overdekt. Als ze nu met 'er tijd *wortelen* hebben gevat, mag men haar van de oude niet afneemen, voor dat ze jarig zijn, als bequamer, om dan te verzetten. De *Perplanting* moet geschieden met een wassen-
de

Wat voor
een aarde
zij bequame.

Bloemen.

Bladeren.

Hoedanig
deeze Gewassen

moeten
waargenomen
en opge-
queekt
worden.

Bladeren.

Aanwas-
ning.

de Maan van April, in Potten, en men moet haar een weynig bevrijden voor de Zonnestralen.

KRACHTEN.

Dit Gewas werd alken gebruykt, om daar mee *zwart te verven*, volgens 't berigt van CAROLUS CLUSIUS.

XVII HOOFDSTUK.

VERW-LOOF.

Verfichey-
de namen.

Dit niet onangenaam Heefterachtig Gewas heeft in 't *Nederlandsch* niet alleen dezen naam, maar ook dien van *PUSSET-HOUT* bekomen: in 't *Latijn* COTINUS, en COCCYGRIA, of COGGYGRIA PLINI: in het *Hongdijtsch* FARBLAUB: in het *Franfch* BOIS PUSSET; en in 't *Italiaanfch* COTINO, of SCOTANO.

Tweeder-
ley foort-
ten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee verfcheydene foorten; te weten: COTINUS FOLIO ROTUNDO MAJOR, of GROOT VERW-LOOF MET RONDE BLADEREN; ook genoemd COTINUS CORIARIORUM, vermits deeze Bladeren weynig, maar 't *Hout*, inzonderheyt als het van binnen goed is, zeer veel werd gebruykt, zoo wel van de *Leertouwers*, om 't *Leër* daar mee *geel* te maken, als van de *Laken-verwers*, ten zelve eynde: en dan COTINUS MINOR FOLIO OBLONGO, of KLEYN VERW-LOOF MET EEN WEYNIG LANGWERPIGE BLADEREN. Deeze beyde zijn niet van dezelve aart.

Groot
Verw-loof
met ronde
bladeren.

Het COTINUS MAJOR FOLIO ROTUNDO, of Groot Verw-loof met ronde Bladeren bemind een gemeene, goede, zandige aarde, door-mengd met een weynig twee-jurige Paardenmist: een opene, luchtige, vrye, warme, wel ter Zon gelegeene plaats, beschut voor alle *Oosten- en Noorde-winden*; ook veel Water. Geeft niet alleen ieder *Voorjaar* in de *Maymaand Bloemen*, maar ook volkomen ryp *Zaad*. Is hard van Natuur, zoo dat dit Gewas, wanneer 't de dikte van een vinger heeft gekregen, warm buyten gezet zijnde, op zulk een plaats als beschreven is, sterke *Vorst*, en alle ongeleghentheeden der *winter* kan uytstaan.

Aanwin-
ning.

Werd alleen door zijn *Zaad* aangewonnen, 't welk met een volle Maan van *October* of *November* in een Pot holltjes en niet diep werd gezayd; dan komt het de volgende *Zomer* op; want gemeenlijk blijft het lang in de aarde leggen. De *jonge Boomtjens*, uyt dit *Zaad* opgeschoten, moet men ten minsten twee jaren in hare Pot laten blijven, zonder haar te verroeren; daar na opnemen, en ieder, ter genoemder tijd en Maan, afzonderlijk in een Pot verplanten: ook, gedurende de *winter*, binnens huys in bewaring stellen, en met matig Reegen-water onderhouden, tot datze de voorgedagte dikte hebben bekomen; eer men haar aan de *winter-koude* en sterke *vorst* buytens huys mag vertrouwen.

Laag
Verw-
loof, met
langwer-
pige Bla-
deren.

Het COTINUS MINOR FOLIO OBLONGO, of laag Verw-loof met langwerpiger Bladeren, is teederder van aart. Bemind dezelve grond, en ook een warme, wel gelegeene plaats, maar niet zoo veel water. Geeft meede in 't *Voorjaar* een kleyn getroffte, uyt den geelen groenachtige *Bloem*, maar noyt in deeze Landen eenig *Zaad*, noch ook bij hare *Worrel*, of boven de aarde, uytflietende *jonge Loten*. Kan geenzins verdragen enige *koude Herfst-regenen*, *Storm-winden*, of felle *Vorst*: moet daarom noodwendig in een Pot, of houtte Bak, na geleghentheid harer grootte, gezet zijnde, met een wassende Maan van April, 's winters in een goede luchtige plaats binnens huys bewaard, met matig Reegen-water, lauw gemaakt, van boven bego-

Waarne-
ming.

ten, en niet voor in April, met een donkere, reegenachtige lucht, weer buyten gebragt; ook voor *Sneeuw* en *Hagel-buynen* een weynig verzorgd werden.

Kan ook in onze Landen door geen ander middel, *Aanwinning*, dan alleen door het uyt warmer Landen herwaarts over-gezonden *Zaad*, op de gemelde tijd en Maan in een Pot gedaan, twee stroo-breedte diep, aangewonnen werden.

KRACHTEN.

Dit Heefterachtig Gewas is te zamen-trekkende, verkoelende, verdrogende van aart, en sijn van deelen. De Bladeren in Wijn gekookt, en daar mee gegorgeld, of gewasschen, geneest de ontsteking der *Amandelen*, *Tong*, *Huyg*, *zeerigheyt* aan de *Mond*, en *heymeltige Leeden*. Over de *Waaflam* gezeeten, stopt de overvloedige *Maandslonden*.

't Poeder der gedroogde Bladeren, met Wijn ge-

drongen, stild de *Buyk*- en *Rode-loop*. 't *Hout*, desgelijks de *Past*, zoo wel van de *Stam* als *Worrel*, werd van de *Leertouwers* gebruykt, om daar mee 't *Leër* een *gele*, ook een *ruachtige verw*, te geeven.

Dodon. lib.
27. cap. 19.
Bauhin.
lib. 4. Tom.
1. cap. 49.

Plin. lib.
16. cap. 181.
Anguill.
cap. de
Coccyg.
Cassipini.
Diog.

XVIII HOOFDSTUK.

LOMBAARDSCHE LINZEN.

Iet alleen dus, maar ook; weegens de gelijkheyt der Bladeren, wilde SENEBAUM, werd deeze aardige Plant in het *Nederlandsch* genoemd. In 't *Latijn* COLUTEA: in 't *Hongdijtsch* WELSCH LINZEN, of ook WELSCH SENEBAUM: in het *Franfch* BAGUENAUDIER; en in 't *Italiaanfch* COLUTEA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie onderfcheydene foorten, namentlijk: I. COLUTEA VESICARIA VULGARIS, of GEMEENE LOMBAARDSCHE (*Lombardische*) LINZEN MET BLAASENS, waar in zich het *Zaad* onthoud: heeft gelee *Bloemen*. II. COLUTEA VESICARIA ÆTHIOPICA FLORE PHENICEO, of LOMBAARDSCHE LINZEN UYT MOOREN-LAND, met een zeer fchoone hoog-roode *Bloem*; en III. COLUTEA SCORPIOIDES, of LOMBAARDSCHE LINZEN met *Zaad*, niet ongelyk de *Staart van een SCORPIOEN*; in welke zommige eenig onderfcheyd stellen; te weten, MAJOR en MINOR, of GROOTER en KLEYNER; ook niet al zonder reeden: Want deeze, jong zijnde, veranderen dikmaal, zoo dat de eene zomtijds grooter als de andere werd gezien: doch wat ouder geworden, kan men'er weynig of geen verfchil tusschen bemerken. Derhalven dan ook, mijns oordeels, deeze verandering van Naam wel mag nagelaten werden. De ondervinding geeft hier van genoegzame kennis. Al deeze foorten zijn van eenreley *Besaving* en *Waarneeming*.

Zommige
maken'er
een meer.

Zij beminnen een goede, zandige, wel-gemeste grond, en veel water: een opene, luchtige, vrye, bequaam ter Zon gelegeene plaats. Bregen niet alleen ieder *Zomer* (van 't begin der *Maymaand* tot in *Julius*) veelvoudige, fchoone, langdurige *Bloemen*, maar ook volkomen-rijp *Zaad* voort. Buyten staande, verdragen ze sterke *Winden*, *Hagel*, *Sneeuw*, felle *Vorst*, en Hardheyt: alle andere ongeleghentheeden der *Winter*: echter vriest de COLUTEA SCORPIOIDES, van natuur niet zoo dik en sterk groeyende als de andere foorten, zomtijds wel tot aan de grond dood, of komt ten minsten veel

Wat voor
een aarde
zij bemin-
nen.

le harer dunne *Takjes* te verliezen, na gelegentheid van de selheyd der *winter*. Maar in 't begin van *April* tot op het leeven toe *afgeheeden*, en de Boom daar van wel gezuiverd werdende, zoo schiet hij overvloedig weer uyt.

Aanwin- In onze Landen kunnen ze *aangewonnen* worden op ning, tweederley wijzen; te weeten:

door Zaad. Eerst door *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *April* in de aarde, doch 't *Zaad* van de *COLUTEA SCORPIOIDES* in een Pot, niet meer dan twee Stroobreed diep, gezyd moet zijn. De hier van voortkomende jonge *Boompjes* mogen 's *winters* niet buyten gelaten worden, voor dat ze drie jaren oud zijn: anders zouden ze door een strenge *winter-koude* haastig 't leeven verliezen.

Door jon- Ten anderen, door hare veelvoudige bij de *Wortel* gescheut- of boven de aarde uytlopende jonge *Scheutjes*; die, of van zelfs, doch zeer langzaam, of (en veel eerder) met een Mes ten halven ingefleeden op 't voorzichtigste, gelijk men de *Angelieren* doet, en met aarde aangevuld zijnde, *Wortelen* schieten: Welke men daar na, met een volle Maan van *April*, van de oude afneemt, en verplant; eerst een weynig boven, ook aan de uiterste punten der sterkste *wortelen*, besnoeyd zijnde.

Maoren- Het *COLUTEA VESICARIA ETHIOPICA*, of landfche Lom- MOOREN-LANDSCHE LOMBAARDSCHE LINZEN-GE- baardsche Linzen- WAS, is uyt eygener aart een beziens-waardige en schoone *Plant*: in mijnen *Hof*, door overgezonden *Zaad* uyt *Moorenland* in 't jaar 1676, voortgekomen. Geeft uyt een bleek- of wit-bruyne *Wortel* een eenige *Steel*, op de wijze eens *Booms* regt-opfchietende, en zich na boven in vele *zijde-takjes* verdeelende. Bekomt de dikte van een vinger. Is donker, of bruynerood van verve, overtoegen niet een grijs-witte wolligheyd. Aan deze *Steel*, of *Stam*, groeyen vele *Steeltjes*, nu aan de eene dan aan de andere zijde in 't rond, twee of drie vingers breedte boven malkander. Een groote vinger, wat meer of min, zijn ze lang; onder rond, doch boven geuts-wijze plat. Zomtijds staan ze regt op; zomtijds weer hellende met de voorste punt na beneden. Zijn teeder van aart; na der Zonnen zijde inwendig rood, aan de andere in tegendeel groen, doch met een witte ruygheyd overtoegen.

Gefalte der Bladeren. Aan deze *Steeltjes* wassen *Bladeren*, op de wijze der *ACACIA BARBA JOVIS RECENTIORUM*, of *ASTRAGALUS TRIANGULARIS*; te weeten, altijd twee en twee regt teegens over malkander gesteld, en aan de punt in een eyndigende; veel kleynere, ook niet soo rond, als die van de GEMEENE LOMBAARDSCHE LINZE; niet langer als ontrant een kleyne vinger breedte, en niet breeder als een goed stroot; gemeenelyk geuts-wijze, en regt teegens malkander opwaarts gesteld, in 't midden voorzien met een *rugje*, waar uyt eenige weynige zeer teedere, en maar even zichtbare *Adertjes* vloeijen. De verve is boven aangenaam bleek-groen; onder met een witte wolligheyd, en aan de randen met een rood *Boortje* verciert; voor stonop of rondachtig toe gaande, doch aldaar voorzien met een kleyne indruk in 't midden, Herts-wijze. Als men ze in de Mond knauwd, zijn ze zeer bitter van smaak.

Gedaante der Bloemen. Tusschen deze *Bladeren* komen voor den dag veel kleyne, ronde, en grijs-wit-verwige, ook altijd regt-opstaande *Steeltjes*; en aan dezelve vier, zes of agt *Bloemen* boven malkander, doch altijd twee en twee regt teegens over de andere gesteld; ook altijd neerwaarts hangende. Zij neemen haren oorsprong uyt *Knopjes*, ook groen, boven schoon rood, vijf-puntig, tamelyk dik, en rond. Zijn geheel anders van *steling*, onder veel grooter, als die van de GEMEENE LOMBAARDSCHE LINZE; van verve seer schoon- en vurig-rood, op de wijze van 't *FLOR CARDINALIS*, of de *KARDINAALS-BLOEM*. Bestaan uyt twee *Bladeren*, van welke 't onderste breed, doch van

binnen hol en onder spits toe gaande, neerwaarts hangend, 't andere daar teegens opwaarts gekereerd staand; ook aan de randen zich na boven omkruld, en van binnen met eenige witte breedachtige *strepjes* verciert is. Zij duren meer als veertien dagen; daar na vergaan ze in haar zelven, vallen ter aarden neer, en laten na blaas-wijze *Pentjes*; niet wel zoo dik als die van de GEMEENE LOMBAARDSCHE LINZE, doch wel zoo lang, en zeer aardig, *halve-maans-wijze*, hangende, met de punten na boven. De verve is bleek-groen; boven bruynerood; zijn een duym dik, plat-rond, onderhalf lid van een vinger lang, in 't midden op 't dikste, voor begaafd met een lang en *dradig* krom punt, ook boven met eenige lange, *dradige afhangzeltjes* Baards-wijze voorzien.

Als ze hare volkomenheid hebben verkreegen, ziet en *Zaad*, men haar van binnen met meer als twintig *Zaad-korlen* in dezel- gevuld, hebbende de gedaante van een Nier. Wat kleyn- der zijn ze, als die van de *gemeene met gele Bloemen*; ook niet zoo zwart, maar bleek-bruyen van verve. Echter bekomt het zeer zelden in onze *Nederlandsche Gewesten* zijne volkomene rijpheyd.

Deeze geheele *Boom-plant* is zoo teeder van aart, Hoe aan- dat men ze niet wel de *Winter* over behouden kan. Zij gewon- vergaat al in het begin van *October*, onangezien zij nen, en na- binnens huys gesteld zijnde, de lucht geniet, en voor 't leeven alle ongeleegentheeden der koude nagten en dagen ge- zorgvuldig bewaard werd. Moet derhalven jaarlijks op nieuw voortgebragt worden alleen door *Zaad* van de *Caap de bon Esperance* herwaarts gezonden; 't welk in eene *Zamer* niet alleen opschiet ter hoogte van drie, of vier voeten, maar daarenboven in dien tijd ook bekomt *schoone Bloemen*, en half-volkomen rijp *Zaad*. Dit is mij in mijnen *Hof* binnen *Groeyningen* dus gebeurd in drie verscheidene jaren, gelijk aangewezen werd in de bijgange *FIGUUR*, na 't leeven geteekend.

Het *COLUTEA SCORPIOIDES*, of *LOMBAARD- Het Colu- SCHE LINZE*, met een *Zaad-pentje*, de *Stamt van* *Scor- pioles* *Scorpioen* gelijk zijnde, is zeer bequaam om zeer be- *Hagen*, *Prielen*, en *Zit-plaatsen* van te maken, of quam tot te bekleden; want het wast haastig op, en mag wel vier-, vijf- of zesmaal in eene *Zomer* gedchoren werden, waar na het 't elkens weer op nieuws *bloeyd*; het welk een sierlijke en vermakelijke aanschouwing geeft. 't Loof is zeer aardig, teeder, en bevallig, voorzien met een aangename groenheyd; konfig van de Natuur doormengd met zeer veel behaaglijke geel-verwige *Bloemen*.

Van deze soort heb ik in mijnen *Thuyen* een *Hage*, *Hoge des* meer dan *zeventig maat-voeten* lang; welke door zij- *Aubours* ne lieflijke groente het oog en 't hert der opmerkende Aanschouwers met een bijzondere aantreklikheyd be- weegd en verlustigd.

KRACHTEN.

DE *Lombaardsche Linzen* zijn warm en droog in *Drascula* de eerste Graad. De *Bladeren*, in een tamen- *Exam.* lijke veelheid gebruykt, doen *purgeeren*. Het *Simp.* *Zaad*, of de *Vruchten*, van *Hoenderen*, *Kayen* en *Theoph. lib.* *Schape* gegeeten, maakt dezelve *ver*: van de *Mens-* *3 cap. 17.* *Churios* *Uth. 29.* *Prielen*, *cap. 14.* *en allerley sijmerige vochtigheden* uyt. Evenwel kan men dit verbeteren, als men 't een weynig Gengbar bij doet, volgens 't berigt van *CURTIVS SYMPHORIANUS*. Derhalven dwalen zeer al de geene, welke meenen, dat deze, en de opregte *SENNA* (waar door 't *Ligchaam* zoetjens werd geopen) in kracht en werking niet ver- *Matth. lib.* schillen; gelijk *MATTHIOLUS* (mijns oordeels) zeer 3 *cap. 70.* wel heeft aangemerkt.

COLUTEA VESICARIA

ETHIOPICA.

XIX HOOFDSTUK.

CYTISUS S.

Verschey-
de namen.

It kleyn en aardig *Boomgewas* werd in het *Nederlandsch*, mijns weetens, met geen anderen als deezen naam genoemd: in 't *Latijn* en *Fransch* ook CYTISUS, na 't Eylant CYTHNUS, of CYTHISA, gelijk zommige willen, en SERVIVS getuygd; zoo dat ook de *Grieken*; dit *Gewas* schijnen genoemd te hebben in hare Taal ΚΥΤΙΣ, of CYTISUS. In 't *Hoogduytsch* GEISZKLEE; en in het *Italiaansch* CITISO.

Sesderley
bijzondere
soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige verscheydene, en zeer schoone bezienswaardige soorten; te weten. I. CYTISUS VERUS MARANTHÆ, of OPREGTE CYTISUS VAN MARANTHA. II. CYTISUS QUARTUS CLUSII, of de vierde CYTISUS VAN CLUSIUS. III. CYTISUS PANNONICUS, of CYTISUS VUT PANNONIEN. IV. CYTISUS TENUIFOLIUS SPICATUS, of CYTISUS met een teeder Loof en geayde Bloem. V. CYTISUS SPICATA ROTUNDIFOLIUS, of CYTISUS met een geayde Bloem, en meerendeel ronde Bladeren, die ook TRIFOLIUM ARBORESCENS, of BOOMIG DRIEBLAD werd geheeten; en VI. CYTISUS CRITICUS ARGENTIFOLIUS, of SILVER-GEBLADERDE CYTISUS VAN CANDIEN. Niet alle zijnze van eenen Aart, en de zelve *Queeking*.

Opregte
Cythus
van Ma-
rantha.

Het CYTISUS VERUS MARANTHÆ, of opregte *Cythus* van *Marantha*; en CYTISUS ARGENTIFOLIUS CRITICUS, of *Zilver-gebladerde Cythus* van *Candien*, wiens Bladeren niet alleen geheel van onder; maar ook aan de randen wit-blinkende als *Zilver*, en boven ruygachtig zijn, beminnen een zandige goede aarde, met twee-jarige Paerde- en een weynig twee-jarige Koeyemist matig vermengd: een opene, warme, luchtige, vrye, en wel ter Zon geleegene plaats; ook tamelyk veel Water.

Bladeren.

Bloemen.

Yeder *Zomer* bloeyen ze langdurig, en gemaklyk, beginnende in 't laarf van *May*; doch geeven in deere koude Gewesten noyt eenig volkomen of rijp *Zaad*; ten ware bij een zeer warmen drooge *Zomertijd*. Zijn teeder, doch lang-leevende van aart, en verciert met een aangename, altijd blijvende groenheyt. Op geenley wijze kunnen ze verdragen veel koude *Herfst-reegenen*, *Hagel*, *Rijp*, of *sterke Vorst*. Meeten derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot of Houte Bak, na gelegentheyd harer grootte, geplamt zijnde, in 't begin van *October*, of ook wel eerder, indien 't Weer niet goed is, binnens huys zijn gebragt; op een plaats, daar ze altijd de Lucht genieten kunnen, en waar in niet als bij *vroezend* Weer gevurd word, gezet; gedurende de *Winter* matig met lauwe gemaakt Reegen-water van boven begoten, en niet voor den aanvang, of ten halven van *April*, met een zachte Lucht en reegenachtige donkerheyt, weer buyten gesteld, doch voor koude *Oofte*, *Noorde*, *bayrige* en *sebrale* winden, ook rijpende nagten, tot aan *May-maand* toe, wel gedeckt, en voorzichtig gewacht worden.

Aanwin-
ning.

Zij werden alleen *aangevonnen* door hare onderste *Takjens*, op de wijze der *Angeliere* met een Penne-mes ingefneeden; met aarde aangevuld; en alsze dus met'er tijd wortel geschoten hebben, verplant, met een wassende Maan in *April*; doch men moet haar van de oude niet afneemen, voor dat de *Wortel* twee jaren oud is, om alzo 't verzetten zonder gevaar te mogen verdragen. Indien ook de *Boomjens* zoo hoog van *Stam* waren, dat hare *Takken* niet in de aarde konden gebogen worden, zoo moet men op de Pot, of Bak, een kleyn der Potten zetten, dezelve aan de *Stam* vast binden, de *Takjens* daar in leggen, en dan daar

Zonder-
ling mid-
del van
inlegging,
en van

op een Houte haakje steeken, op datze niet, 't zij van zels, 't zij door eenig toeval, weer mogren opspringen. Om ook dies te beeter te mogen wortelen, kan menze, alsze nu *Wortel* gevat hebben, alleen van de *Moeder* afsnijden, en onvertoerd in de zelve Potten laten blijven, zonder haar in andere te verplanten, voor datze vol *Wortelen* zijn gekomen. Zeer bequamdijk kan dit geschieden, als men de aarde en *Wortel* boven aan de kant der Pot met een yzer *Truyfse*, gelijk de *Metzelaars* gebruyken tot 't bestrijken der Pannen, of een weynig breeder, zoo wat los maakt; dezelve dan omkeerd, en de geheele klomp van *wortel* en aarde te zamen uytgeschud; zoo weeten ze van geen verzetten, en groeyen voort. Deeze wijze van doen is zeer goed, en kan in 't voorjaar aan alle andere *Planten* in 't werk gesteld worden.

Het CYTISUS QUARTUS CLUSII of vierde *Cythus* *quartus* *clusii*, van CLUSIUS beschreeven; CYTISUS PANNONICUS, of CYTISUS *ut* *Pannonien*, en CYTISUS TENUIFOLIUS SPICATUS, of CYTISUS met een teederder en *smaller* Loof, en geel geayde Bloemen, beminnen een goede, bequame, Zandige, niet schittmellig-riekende, en met een weynig twee-jarige Paerdelmilt doormengde grond; dezelve lucht en plaats, doch niet zoo veel water, zoo wel des *Zomers* als 's *Winters*. Bloeyen niet alleen in het begin van de *May*, maar geeven ook ieder jaar, de eene wat vroeger als de andere, volkomen rijp *Zaad*. Werden op de voorgedagte wijze 's *Winters* bewaard, gehandeld, en in agt genomen: ook niet alleen door hare ingefneede *Takjens*, of bij de *Wortel* uytlopende *jonge Schentjens*, maar desgelijks door *Zaad* *aangevonnen*: 't welk met een wassende Maan van *April* of *May* in een Pot, holletjes, en niet diep, gezayd, en zomtijds met een weynig Reegen-water van boven besprengd moet zijn. Deeze soorten blijven niet altijd groen, maar laten 's *Winters* hare Bladeren vallen.

Het CYTISUS ROTUNDIFOLIUS SPICATUS is harder van aart, dan eenige der andere soorten. Bemind de zelve grond, en een opene plaats. Geft een aangename bloem, en volkomen rijp *Zaad*; doch niet ieder jaar, maar alleen bij goede warme *Zomers*. Verdragd, buyten staande, *Sneeuw*, *Vorst*, en alle andere ongelegenheeden der *Winter*: verliet ook zijn Loof. Werd niet alleen *aangevonnen* door zijn *Zaad*, in Potten, als de andere gezayd, maar ook door zijne bij de wortel, of boven de aarde uytgeleopen *jonge Loten*, welke men ten halven insnijdt, en met aarde bedekt: daar na, in het tweede jaar na datze *Wortelen* geschoten hebben, met een wassende Maan van *April* afneemd en verplant.

Cythus *rotundifolius* *spicatus*.

KRACHTEN.

Deze *Struvelige Gewassen* zijn tot noch toe weynig, inzonderheyt niet in de *Genices*, konst, gebruykt geworden. Van 't *Hout* maken de *Turken* Gevesten aan hare Sabels, volgens het berigt van HONORIUS BELLUS, daar hij handelt van het *Cythus*, beschreeven door BARTHOLOMÆUS MARANTHÆ.

Hon. Bel. l. vii. Epist. 5. ad C. Clus. Maranthæ simp. Cogn. 224.

XX HOOFDSTUK.

B R E M.

En wel bekend *Gewas*; en niet alleen in het *Nederlandsch* dus, maar ook van veele *GINST* genoemd: in het *Latijn* GENISTA: in het *Hoogduytsch* PEREMEN, GINST, of KUNSCHE RUTHEN: in het *Fransch* GENEST; en in het *Italiaansch* GINESTRA.

Verschey-
de namen.

M

Hier

Veel.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veel bijzondere en bezienswaardige soorten, namelijk:

Verander-
lijke loof-
ten van dit
Gewas;

I. GENISTA VULGARIS, of *gemeene Brem*, groeiende op vele dorre plaatsen. II. GENISTA TINCTORUM, *Verwers-Brem*, vermits de *Verwers* de Bloemen dezer Gewassen veel gebruyken in hare *Verweryen*, om een gele Couleur te geeven; waaromze ook in het Hoogduysch werden geheeten FARBBLOMEN, of HEYDENSCHMUK; in 't Fransch HERBE JAUNE, FLEUR A TEINDRE. III. GENISTA PARVA, of *kleyne Brem*.

IV. GENISTA ARBORESCENS HISPANICA, of *boomachtige Spaansche Brem*. V. GENISTA HISPANICA FLORE LUTEO ODORATO, of *Spaansche Brem met een gele welriekende Bloem*. VI. GENISTA LATIFOLIA FLORE LUTEO PARVO, of *breedgebladerde Brem met een kleyne gele Bloem*. VII. GENISTA SPINOSA, of SCORPIUS; op 't Hoogduysch GALPELDORN, en op 't

Tot thien
in getal.

Nederlandsch STEKENDE BREM. VIII. GENISTA SPICATA GALICA, of *Fransche Brem*, met een geayrde Bloem. IX. GENISTA HISPANICA TENUIFOLIA, of SPARTIUM, FLORE ALBO & FLORE LUTEO; *Spaansche Brem met kleyne Bladeren*, en zeer teeder van Takjens; met een gantich witte, en ook met een gele Bloem. X. GENISTELLA SPINOSA, *kleyne Brem met Doornen*. XI. GENISTELLA SPINOSA FLORE LUTEO SPICATO; *kleyne Brem met Doornen*, en een schoone gele geayrde Bloem; wiens Bladeren, tusschen welke gemeenelyk de Doornen voortkomen, kleyen, doch breed, veelvuldig en digt aan hare teedere, ronde, dunne, ook ruwe, en niet hoog van de aarde opschietende, bleek-groene Takjens boven malkander zittende, uyt den groenen bleek-verwig, met een teedere doch gantich ruwe wolligheyt aardig bekleed, en in 't midden met eenige weynige zeer dunne Akerijens voorzien zijn. Niet alle zynze van eenen dezelve Queeking en Waarneeming.

Genista
vulgaris.
Spinosa.
Tinctorum.
Parva.

DE GENISTA VULGARIS, *gemeene Brem*, GENISTA TINCTORUM, *Verwers Brem*, GENISTA SPINOSA, of SCORPIUS, *stekende Brem*, welke zeer veelvoudige en sterke Doornen heeft: GENISTELLA SPINOSA, *kleyne Brem met Doornen*, ende GENISTA PARVA, of *kleyne lage Brem*, zijn hard van aart. Beminnen een gemeene, flegte, zandige; en ook een met oude twee-jarige Paerdelmiff matig voorziene grond; en opene, luchtige, vrye, en wel geleegene plaats: geeven niet alleen ieder Voorjaar, in May, Bloemen, maar ook gemeenelyk in elk jaar, inzonderheyt bij goede Zomers, volkomen Zaad. Konnen sterke Vorst, en alle andere ongeleegentheeden der Winter uytstaan; maar niet wel door eenige andere middelen aangewonnen worden, als door haar Zaad; 't welk met een afgaande Maan van Maert moet gezaayd zijn.

Genista
Hispánica
tenuifolia
flore albo
& luteo,
&c.

DE GENISTA HISPANICA TENUIFOLIA ALBO ET LUTEO, of *Spaansche Brem met teedere Takjens en kleyne Bladeren*, verciert met een gantich witte, en gele Bloem; GENISTA HISPANICA FLORE LUTEO ODORATO, of *Spaansche Brem met een riekende gele Bloem*, en GENISTA FLORE LUTEO PARVO LATIFOLIA, of *breed-bladerige Brem met een kleyne gele Bloem*, opwassende tot de hoogte van acht voeten, en zich verdeelende in weynige Takken, uyt welke voortkomen hare wonderbare Bladeren, in 't midden een vinger breed, voor aan noch breeder, maar aan de Steel op 't smalste; bestaande als uyt vele teedere Bladerijens aan een gegroeyd, die zich voor verspreyden in vele deelen, korte en lange, smalle en breede (niet onbillyk bij een *Hanslaere* te vergelijken) waar van eenige zes, andere zeven, en zommige acht vingers breedte lang zijn, niet zonder verwondering te aanschouwen: uyt welke lange, ronde, en dunne Steeljens spruyten, voor aan hare punten verciert met kleyne gele Bloemen, zittende zes, zeven, en acht bij malkander, van welke de eene na de andere opengaan. Deeze zijn de teederste van alle. Beminnen een zan-

Wat voor

dige, goede, bequame aarde, met een weynig twee of drie jarige Paerdelmiff, een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol van verrotte Boombladeren doommengd; een luchtige, warme, vrye, opene, en wel ter Zon geleegene plaats, vooralle koude Ooste- en Noorde winden bevrijd; weynig water in tijd van droogte; en droogte in den tijd van veel Reegen. Geeven wel in deeze koude Landen gemakkelijke Bloemen, maar zelden volkomen Zaad. Konnen op geenley wijze verdragen koude Herfst-reegenen, Ryp, sterke Wind, of Vorst. Moeten derhalven met droog Weir, in het laatste van September, of 't begin van October, na dat de jaartijd bequaam of onbequaam is, binnens huys werden gebragt, op een goede plaats; daarze, genoegzaam bewaard voor alle tochten en zuygingen der winden, door de Venstren de Lucht en Zon mogen genieten, tot dat de koude zulks komt te verhinderen. Als 't daar na koelder word, moet menze verbrenen op een andere warme plaats, daar niet als met sterke Vorst door een yzeren Oven word gevuurd; doch van de zelve moetenze verre af zijn gesteld, wijlze deeze voor haar onnatuurlijke warmte, inzonderheyt als 't lang duurd, niet verdragen mogen. 't Is ter dier oorzaak veel beeter, datze, zoo lang de felle Vorst aanhoud, in een verwelste kelder, of andere plaats, zonder vuur, maar ook zonder te konnen bevrozen, werden gezet. In de geheele Winterijd mag men haar niet meer als een of tweemaal met een weynig lauwe gemaakt Reegen-water van boven besprengen; niet voor half April, of een weynig later, na tijds geleegentheyt, met een zachte, betrokkene Lucht, en aangename Reegen, indien het zijn kan, weer buyten stellen; maar dan ook haat nauwkeurig wagten en wel dekken voor koude nagten, en schrale winden.

In onze Landen konnenze ook op geen andere wijze worden aangewonnen, dan door haar uyt warmer Gewesten overgezonden Zaad: 't welk met een volle Maan van Maert, April of May moet gelegd worden, niet dieper als ruym een halve stroom breed, of een weynig meer, in een Pot, voorzien met een goede, luchtige en zandige grond. De jonge Boomjens, hier van voortgekomen, zijn, wegens haar teederheyt, zeer bezwaarlijk de eerste Winter over te behouden; inzonderheyt indien ze maar een weynig te veel Water ontfangen, of door een aanhoudende koude niet lichts genoeg konnen genieten. Moeten derhalven zeer voorzichtig in acht genomen zijn.

DE GENISTELLA SPINOSA FLORE SPICATO, of *Aanwin-kleyne steekelige Brem*, met een geayrde gele Bloem, in 't Hoogduysch STICHEND GINST, of STICHEND PERIMMEN; de GENISTA HISPANICA, of *Spaansche Brem*, en de GENISTA SPICATA GALICA, of *Fransche Brem*, met een geayrde Bloem, beminnen de zelve hier boven beschreevene grond, warme plaats, en niet te veel vochtigheyt. Brengen in deeze koude Gewesten niet alleen schoone Bloemen, de eerste in 't begin, de andere in den uytgang van May, of wat later, maar ook, bij goede Zomers, volkomen rijp Zaad voort: 't welk in een gemeene, goede, zandige aarde eens Pots, niet diep, zoo wel met een wallende als afgaande Maan van April, gelegd, en dan op een warme plaats gezet moet zijn.

K R A C H T E N .

DE *gemeene Brem* is in al zijne deelen verwarmend, en verdrogende in den tweeden graad; zuyverende en openende van aart. De jonge Scheuten gestoten, 't Zap daar uyt-geparff, en daar van 't vierde deel van een pintje gedronken, verdrijft de Angina, anders gezegd Squinantie, of 't Keelgezwell, de Jigt, pijn der Heupen, en allerley Flereijns, vermits het alle vochtigheeden, door de Stoelgang krachtig uytrijft. Deeze in Wijn gezoden, of ook een Drachma van het Zaad

een aarde
en zij bemin-
nen.

Hoedani-
men haar
moet
waarne-
men.

Aanwin-
ning.

ning van
de andere
soorten
der Brem.

Lonic.
lib. 1.
cap. 51.

Fuchs. hij.
Flan. c. 79.

Zaad gefloten, en met Wijn ingenomen, helpt de Waterzuchtige; opend de verfloophyde der Nieren, Blaas, Lecer en Milt. Doed pargeren; en is goed voor de overvloedige Maandstonden. Brekt de Steen, en doet veel Water lossen.

Plin. lib. 24. cap. 9. De Bloemen en jonge Takken gefloten en opgedegt, geneezen de beetten der Slangen. Met eenige vettyghyde vermengd, verzachten de pijn der Knien, verdrijven de Gezwellen, en 't Podagra. De Oly, waar in deeze Bloemen geweykt zijn, heeft dezelve kracht. 't Zap der Bloemen en Takken, op de Huid gestreken, 't zij alleen, of met Oly gemengd, doet de Layzen fterven.

Dodonaeus l. 27. c. 11. De Oly uyt de Brem-raap, of 't Aunwa, voortkomende uyt de Wortel, getrokken, zuiverd het Vel, en verdriefft alle Flekken des Lichaams.

De GENISTA TINCTORUM, of Verwers Brem, werd gebruykt om een geele verwe te geeven.

Diefcor. l. 4. c. 158. Galen. Simp. Med. lib. 8. Agnet. lib. 7. fol. 412. Meftus lib. Simp. cap. 29. De GENISTA HISPANICA, of Spaansche Brem, welke 't rege SPARTUM van DIOSCORIDES is, inwendig gebruykt, ontroerd het Lichaam zeer; en ontlast het, zoo wel van boven als onder, van alle Slijm en quade Vochten. Brekt ook, volgens 't getuygenis van MESUES, de Steen der Nieren en Blaas: Twee handen vol van de uiterste punten der Takken, een vinger lichte afgeheeden, in een Mortier gekniet, daar op drie Kannen Wijn gegoten, dus drie dagen lang laten staan; daar na 's morgens, en 's avonds na den eeten, daar van gedronken, als men eerst 't Lichaam door purgation heeft gezuiverd, geneest de wyle Palken.

Al de andere soorten van Brem komen met de gemeene bijna in alles overeen.

XXI HOOFDSTUK.

OLYFBOOM.

Verfcheyde namen.

Et dien, en geen anderen Naam, werd deeze vruchtbare, noodwendige en zeer geliefde Boom in het Nederlandsch genoemd. In 't Hoogduytsch OELBAUM: in 't Fransch OLIVIER; en in het Italiaansch OLIVO DOMESTICO.

Diefcor. l. 4. c. 158. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie bijzondere soorten; te weeten: I. OLEA SATIVA, of TAMME, anders OPREGTE OLYFBOOM. II. OLEA BOHEMICA, of BOHEEMSCH OLYFBOOM.

III. OLEA SYLVESTRIS, of OLEASTER, in onze Taal WILDE OLYFBOOM. Niet alle zijn ze van dezelve Queeking en Waarneeming.

Wat voor een aarde zy begeren. Al te zamen echter beminnen ze een goede, zandige, gemeene aarde; met een weynig tweejarige Paerdmist en een-jarige Hoenderdrek genoegzaam doormengd: een warme, opene, vrye, luchtige, wel ter Zon gelegene plaats, en matige vochtghyde.

Vruchten. Bloeyen dikmaal in 't Voorjaar, doch geeven geen andere dan kleyne Vruchten, nauwlijks bekommende de grootte van een witte Erwete; welke in onze Landen de eerste Zomer groen blijven; maar teegens de tweede zwart werden, en daar na van zelfs tijdelijk neervallen.

Waarneeming. Konnen veel koude Herfst-regenen, Sneeuw, Rijp, of sterke Vorst, gantschelijk niet verdragen. Moeten derhalven in 't begin van October, droog zijnde, binnens huys gebragt, op een bequame luchtige plaats, daar of de geheele Winter door, of alleen bij vriesend Weer werd gevuurd, gefeld; matig met lauwe Regen-water onderhouden, en niet voor in 't begin, of ten halven van April, weer buyten in de Zonnestralen gezet; ook voor koude nagten, hayrige en sevrake winden, een weynig gedekt werden.

Aanwin- In deeze Landen werden ze alleen aangewonnen door

hare bij de wortel uytlopende jonge scheutjens; welke nings bij langheyd van tijd zelfs wortelen schieten, doch wijze.

zulk bequamer en eerder doen, wanneer men haar, met de volle Maan van April, met een Mes voorzichtig ten halven insnijdt, op de wijze der Angeliereu; dan haar bedekt met goede zandige aarde. Twee jaren moeten de Wortelen oud zijn geworden, eer men ze van de oede mag afnemen, en in Potten verzetten; vermits de jonge wortelen, voor de genoemde tijd noch al te teeder, niet geroerd willen zijn tot verplanting, zonder groot gevaar van te zullen verderven.

De OLEA SYLVESTRIS, of WILDE OLYFBOOM, Olea Syl. heeft bij mij noyt meer dan tweemaal gebloeyd, te weeten, in de jaren 1652., en 1666.; doch geen Vrucht gegeeven, gelijk wel de TAMME dikmaal dood.

De OLEA BOHEMICA, of BOHEEMSCH OLYFBOOM, Olea Bo. is veel harder van aart: bemind een zandige, bemide.

goede aarde, alleen voorzien met een weynig tweejarige Paerdmist: een opene, warme, vrye, wel ter Zon gelegene plaats; veel, en ook weynig Water. Geeft in deeze onze Gewesten noch Bloem noch Frucht. Kan, buyten gefeld, verdragen mistige Licht, Hagel, Rijp, sterke Vorst, en alle andere ongelegentheden der Winter. Verliest ook zijne Bladeren niet, maar blijft, gelijk de andere, altijd eeven groen; alhoewel men hem veel witter en ruiger ziet. Ik heb deeze soort vele jaren 's Winters binnens huys gehouden, om te zien, of er eenige Bloemen of Vruchten van zouden komen; doch al mijne moeyte was te vergeefs: moest derhalven weer na buyten.

In onze Gewesten werden ze aangewonnen op twee Aanwinnings: bijzondere wijzen; te weeten:

Eerst, door Zaad, of Vruchten, uyt Boemen en eerst, door andere Landen herwaarts gezonden. Dit Zaad moet men zayen in een Pot, niet diep, met een volle Maan van Maert, April, of Maj; warm gezet, en zomtijds met een weynig in de Zon lauwe gemaakt Reegenwater begoten. De opgekome jonge Boomjens moet men 's Winters binnens huys bewaren, en met een matige vochtghyde onderhouden, tot dat ze hebben bekomen de dikte van een vinger. Indien men haar eerder wou buyten zetten, zoo zouden ze door een felle Vorst ligtelijk 't leven verliezen.

Ten anderen, door hare onderste Takjens, vermits ze zelden of noyt uyt de grond Laten schieten. Bij dezelve moet men een Pot stellen, haar ten halven insnijden, of met de punt van een Mes, twee of drie vingeren hoog, rondom tot in 't Hout gaatiens boren; dan dezelve net en bequaam daar in leggen: of ook neerwaarts buygen, de Pot aan den Boom vast makende, om niet geroerd te mogen worden, maar diens te better wortelen te konnen schieten. Deeze Pot laat men, beyde 's Winters en 's Zomers, aan den Boom staan, tot dat de Takjens in dezelve genoegzame Wortelen hebben bekomen: welke men dan afsnijdt, en noch een jaar of twee in dezelve Pot laat blijven, op een warme plaats, daar ze 't meeste deel des daags de Zon mag genieten.

Deeze vruchtbare en goeddaardige Boom is in vorige Eeuwen bij de oude Grieken in zulk een aanzien en hoogachting geweest, dat niemand, zonder levens verlies, dezelve schenden of eenig leed toevoegen mogt. Ja ook, men hield voor ongeoorloofd, de Olijfbom zelfs tot heylige werken te gebruyken. Elk was toegelaten, ten teken van bekome Vrede, of wanneer nien Vrede, of ook genade, of iet anders, ootmoedlijk wou verzoeken, een Olijftak in de hand te mogen dragen. Gelijk dan ook vijf honderd der voornaamste Burgeren van Zidon, doe de machtige Koning ARTAXERXES van Persien hare Stad had belegerd, met Olijftakken in hare handen hem te gemoet gingen, in alle demoesghyde hem om vrede biddende, volgens 't verhaal van DIODORUS SICULUS.

Met cen- Als PERSEUS, Koning der *Macedoniërs*, met de *Romeynen* Oorlog voerde, en zich overwonnen be- vond, zond hij Gezanten na *Romen*, die, met *Olijf- takken* voorzien, voor den Raad neervielen, niet al- leen om *Vrede*, maar ook onderdaniglijk om *ontfar- ming* biddende.

Voorbeel- Niet alleen waren de *Takken* dezer Boomen een deen Teeken van *Vrede*, en van *Genade-zoeking*, maar ook van *Overwinning*.

hier van. Daarenboven, al de geene, welke met *Olijf-takken* in 't openbaar vercheenen, waren bevrijd voor aller- ley geweld; en niemand derfde haar op cenigerley wijs ze moeydelyk vallen.

K R A C H T E N .

Diagor. l. 4. cap. 138. e. 139.

DE *Bladeren* dezer Boomen zijn koud, droog en te zamen-trekkende van aart. Gebrand, en dan de *Afch* daar van afgewasschen, werden ze gebruykt voor de Gebreeken der *Oogen*, in plaats van *Spodum*. Het daar uyt gepartte *Zap* is goed voor alle *Zweeringen*; de roodheyl, ontsteeking, en 't tranen der *Oogen*; *Apostematen*, *Pustels*, en verhitting van de *Mond*. Bedwingd het *wild Vuur*; doet 't af- geschaafde *Pel* weer groeyen; stild de *Bloedgang*, der *22. cap. 3. Vrouwen* *Vloeden*, de *Buik-loop*, en de *Rode-loop*; zoo wel uytwendig als inwendig gebruykt.

Curt. Symp. lib. 22. cap. 3.

Dalen. lib. 28. cap. 29.

Rafin. lib. Simp. e. 19.

Sirap. lib. Simp. e. 5.

Galen. lib. Simp. Med. 6.

Lufitan. lib. 1. enarrat. 28.

Agin. lib. 1. fol. 372.

Galen. lib. 2. de Comp. Med. secund. genera.

De *Vruchten*, of *Olyven*, in *Peekel* gelegd, gelijk men ze in *d-eze Landen* krijgde, werden gehouden voor koud, droog, en te zamen-trekkende. Maar de vol- komen-rijpe, genoemd *Drupas*, zijn matig warm en vocht. Gegeeten, geeven ze weynig voedzel; bezwa- ren de *Maag*; veroorzaken *Hoofdpijn*; beletten de *Slaap*; zijn quaad voor de *Longe*, en ontsteken het *Bloed*. Doch 't die *Geel* zijn, versterken de *Maag* een weynig, verwekken *cetens-lust*, inzonderheyl voor de maaltijd genuttigd, en maken een open *Ligchaam*. De geheel rijpe, zwarte en vette, ontfelden de *Maag*; veroorzaken qualykheyl, en zijn schadelijk voor het *Gezicht*.

De *Vruchtigheyl*, of *Oly*, uyt deze rijpe *Vruchten* ge- parft, is matig warm en vocht; zoo dat ze, gedaan bij warme dingen, verwarmd; bij koude, verkoeld. Zij verjaagd alle *smerten*, met *Spaanfche Wijn* gedronken; is goed voor 't *Colijk*; verdrijft de *konde Pis*, en het *Graveel*; versterkt de *Leeden*; verzacht alle *hardig- heyl*; helpt de *verkrampene Leeden*; maakt een week *Lijf*, en ook 't zelve tot alle werk bequaam. Werd daarenhoven veeltijds in *Spijzen* gedaan, en tot mee- nigte van andere dingen gebruykt.

De *Oly* van *groene*, of *onrijpe Olyven*, *OMPHAC- TUM* genoemd, verkoeld wat meer; dijft de *Wor- men* uyt; is goed teegen *Pergif*; maakt de *Tanden* vast; en, om de *Oogen* gestreken, een klaar *Ge- zicht*.

De *Oly* van *wilde Olyven* werd van zommige voor de beste gehouden. Vaagd af, en stopt daar na. Ver- mag voorts alles wat hier boven van de andere ge- zegt is.

XXII HOOFDSTUK.

OLEANDERBOOM.

Verfchey- de namen.

Dit schoon, aardig, en met een altijd- durende aangename groenheyl vercier- de Boom-gewas, werd in het *Neder- landfch* met dezeren, en mijns weetens, met geenen anderen naam genoemd. In het *Latijn* OLEANDER, NERION, RHODODENDRUM, of LAURUS ROSEA: in 't *Hoog- duytfch* OLEANDER, of OLANDER-BAYM: in het

Fransch ROSAGES; en in 't *Italiaanfch* NERIO, of ook OLEANDRI.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *Twee* twee onderscheydene foorten; namentlijk:

OLEANDER FLORE RUBRO, of OLEANDERBOOM onder- MET EEN BLEEK-ROODE BLOEM; en OLEANDER fcheydene FLORE ALBO, of OLEANDERBOOM MET EEN ZUY- Soorten. VER-WITTE BLOEM. Beyde zijn ze van dezelve *Quee- king* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een gemeene, goede grond, niet een wat voor weynig grof zand, daar gantfch geen zoutigheyl bij een aarde is, twee-jarige *Paerdmiff*, en een-jarige *Koeyemiff* door-mengd: een warme, opene, vrye, luchtige, wel ter *Zon* geleegene plaats, en tamelijk veel water, wegens de veelheyl harer *Wortelen*. *Bloeyen* ieder *Zom- mer*, in de Maand *Junius*, 't welk van een zeer verma- kelijke aanschouwing is. Geeven ook, doch niet als met groote warmte, lange en fmalle *Zaad-peutjens*; echter daar in geen volkomen *Zaad*. Konneu geen lang- durige *konde* of *sterke vorft* verdragen. Moeten der- halven (met een wassende Maan van *April*, in Potten waarne- gezet zijnde) ontrent half *October*, of wat eerder, na *ming*.

dat de jaars-tijd zich bequaam of onbequaam vertoond, binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet, als gedurende een felle *Vorft*, door een yferen *Oven* werd gevuurd. In de geheele *Winter-tijd* moet men ze alleen matig met *Regen-water* onder- houden; vermids de bovenfte *Wortelen* der *onde*, en der nieuwljks ingefneeden *jonge Loten*, ligtelijk door te veel water, maar niet door natuurlijke droogte, ver- derven. Niet voor het begin van *April*, of een wey- nig later, moet men ze, met een reegene *Weër*, weer buyten in de *Zonneftralen* fteilen.

In deze Landen konnen ze niet *aangewonnen* wer- Aanwaa- den door *Zaad*, (ten zij het uyt warme Landen her- ning in waarts werde gebragt) maar alleen door hare *jonge* bij deze Landen. de *Wortel* uytgelopene *Loven*. Welke men met een volle Maan van *April* ten halven, op de wijze der *An- gelieren*, infijnjd, en met aarde aanvuld: dan krijgen ze haflig *Wortelen*. Echter mogenze niet van de *onde* afgenomen werden, voor dat ze twee of drie jaren in- gefneeden geweeft, en de *Wortelen* ondertuffchen meerder fterkte bekomen hebben, om haar te mogen reppen; 't welk niet mag gefchieden, voor dat ze ten minften twee jaren oud zijn. De *verplanting* moet men verigten met een wassende Maan van *April*, in Pot- ten. Wel drie weken, of langer, moeten ze voor- zichtig bewaard werden voor de *Zonneftralen*.

K R A C H T E N .

Dit *Gewas* is droog in den tweeden, en heet in *Avicenna*. den derden *Comp*, volgens 't berigt van *AVI- CENNA*. De *Bloemen* en *Bladeren*, of 't *Zap* *Simp. Med.* daar uyt gepart, zijn zeer goed van buyten op de *Ge- 8.* zwellen gelegd, om te doen fcheyden en te verteeren. Maar van binnen gebruykt, zijn ze gantfch *doodeljk*; niet alleen de *Menfchen*, maar ook alle vier-voetige *Dieren*. Ja, het *Water*, daer ze in gelegeen hebben, van *Schapen* en ander *Vee* gedronken, brengd dezelve om 't leven.

Echter fchrijft *Dioscorides*, dat 't gedagte *Zap*, *Diagor. l. 4. cap. 22.* of de *Bladeren*, met *Wijn* ingenomen, 't vergif der *Slangen* verdrijft. Ondertuffchen zou ik niemand wil- len raden, de proef hier van te neemen: want 't *Zap* der *Bladeren* en *Bloemen* is zoo gantfch quadaardig, dat men in *Spanje* en andere Landen de spitzen der *Camer. lib.* *Pijlen* daar in fteekt, om de *Wonden*, daar mee ge- 4. cap. 60. geeven, ongenesbaar te maken; volgens 't getuyge- nis van *CAMERARIUS*.

Voorts heeft ons de ervarenheyl geleerd, indien je- Doode- mand in heete *Zomers*, wanneer 't *Zap* krachtiger als in van 't *Zap* minder heete is, een *Mes* of ander *Gewer* daar in der *Blade- ren* en *Bloemen*, legt, 't zij dat het uyt de *Bladeren* of uyt de *Sirryngen* 15

is getrokken, vijf of zes uren lang, dat alle wonden, met 't zelve Mes gemaakt, niet alleen ongeneeslyk zijn, maar ook eyndelyk de dood veroorzaken.

Pallad.
lib. 1. de Re
Rufi. De *Hooften der Myzen* met deze *Bladeren* gelyft, doet haar *sterven*, alsze daar by komen; gelyk *PAL-LADIUS RUTILUS* getuygd.

XXIII HOOFDSTUK.

HAAGEDOORN.

Verfichey-
de namen.

B Een ieder wel bekend, en zeer gemeen *Gewas*, werd alleen met deezen en geenen anderen Naam in 't *Neederlandsch* genoemd: in 't *Latijn* *SPINA ACUTA*, *OXYACANTHA DIOSCORIDIS*, en *SPINA ALBA*; in het *Hoogduysch* *HAEDORN*: In 't *Fransch* *AUBESPINE*, of *ESPINE BLANCHE*: In 't *Italiaansch* *OXYGANTA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee bijzondere foorten, namentlyk:

SPINA ACUTA FLORE SIMPLICI ALBO, of *HAAGEDOORN met een witte enkele Bloem*; en *SPINA ACUTA FLORE ALBO PLENO*, of *HAAGEDOORN met een witte dubbele Bloem*; van een zeer schoone aanschouwing, en gevuld op de wijze der dubbele *Amyrnbloem*; doch veel aangamer aan het oog, vermits zoo vele bijalkander zijn gevoegd. De eerſtemaal zijn ze van zelfs voort en aan den dag gekomen bij *Junker Eizo JARGENS* op *MEYMA*, *Geconmitteerde Raad der Hoop-Eedele Heeren van de Ommelanden* tusschen de *Eems* en de *Leuweyer*. Beyde deeze Soorten zijn van dezelve *Bewoening* en *Waarneeming*; doch verschillen een weynig in de *Aan-teeling*.

Wat voor een aarde zij begieren. Zij beminnen een gemeene, zandige, kleyige, of steenige, ongemeste, doch liever een wel-gemeste aarde: een opene, vrye, luchtige, en geenzins donkere plaats; veel, en ook matige vochtigheyd. Geeven ieder jaar in de *May* niet alleen *Bloemen*, maar ook in *Augustus* volkomen rijp *Zaad*. Verdragen ſelle koude, de grootſte ongeleegtheeden des gantschen *Winters*, en werden zeer oud.

Hagedoorn met witte dubbele Bloemen. De *SPINA ACUTA FLORE PLENO ALBO*, of *Haagedoorn met witte dubbele Bloemen*, ſtaande vol *Bladeren*, de gemeene niet zeer ongelijk, geeft het eene jaar veel, het andere weynig *Vruchten*, of *Zaad*, vermits dikmaal de *Bloemen* neervallen, zonder dan iets na te laten.

Aanwinning door Loeten. Evenwel werd deeze *Soort* voor *eerſt aangevonden* door hare teeder eene-jarige *Takjens*, of bij de *Wortel* uytlopende *jonge Loeten*; welke men voorzichtig met een *Pennemes* ten halven inſnijdt, met aarde aanvuld, en, langzaam *wortel* geſchoten hebbende, met een afgaande *Maan* van *Februarius* van de oude afſnijdt, en verplant.

Door Zuyging. Ten anderen werd ze *vermeerderd* door wijze van *Zuyging*, of *Inlegging*; 't welk met een waffende *Maan* van *Februarius* of *Maert*, na gelegentheyd van de tijd, geſchied op jonge, of tamelyk-dikke *Haagedoorns* *Stammen* met enkele *Bloemen*.

Gemeene Hagedoorn. De *SPINA ACUTA FLORE SIMPLICI*, of *gemeene Haagedoorn*, met enkele *Bloemen*, werd alleen door zijne *Vruchten* op de volgende wijze *aangevonden*.

Aanwinning. Pluk af de *Zaad-dragende Vruchten*, alsze gantsch rijp zijn, bruyn-rood van verve, met een volle *Maan*. Legze in een ſteene of houten *Vat*: zet ze daar mee in de grond, bedek ze met aarde, en laat ze dus een geheel jaar daar in te meuk leggen. Neem ze daar na weer uyt, en *zay* ze in den *Herſt* met een afgaande *Maan*; zoo komen ze veel beter en bequamer voort, als of ze, rijp zijnde, terſtond in de aarde waren gelegd.

Men vind dezelve zeer dienſtig, om *Hagen* van te Gebruyk maken, tot beſcherming van *Kruyd-boven*, en andere dingen.

K R A C H T E N.

D E *Vruchten* van deeze wel-bekende *Struwellen* Aart. zijn droog van aart, dun van Deeken, ſijn van Stof; verſterkende, en een weynig te zamen-trekkende.

De *Steenen* gepulverizeert, en met *Wijn* ingeno- *Camarai* men, breeken, en drijven uyt de *Blaas*- en *Nieren*-*lib. 1. c.* *Steen*. 't Gedistilleerde *Water* van dezelve heeft dezel-ve kragt.

De *Wortel* geſloten, en *Plaefers*-wijze op den *Buyk* *Dioſcor.* gelegd, driſt af de *leevendige* en *doude Vrucht*. Op *lib. 1. c. 123.* de *Wonden* gedaan, werd daar door uytgetrokken al't daar in zittende *Staal*, *Tzer*, *Splinters*, en diergelij-ke dingen.

XXIV HOOFDSTUK.

PEEREDOORN.

En meede-ſoort der hier boven be- *Verſcheyd* ſchreevene *Haagedoorn*; werd deeze de namen. Naam gegeven, om dat hare *Bladeren* 't *Loef* der *Peeredoornen* niet ongelijk, doch een weynig kleynder zijn. Heeft in het *Neederlandsch* niet alleen deeze benoeming, maar ook die van *GROENE DOORN*, om dat ze gedurig groen is, en de *Bladeren* noyt verdorren of afvallen, ten zij door ouderdom: in 't *Latijn* *PYRACANTHA*, *OXYACANTHA MINOR*, of *RHAMNUS TERTIUS THEOPHRASTI* van *MATTHIAS DE LOBEL*: in 't *Italiaansch* *PERACANTA*, of *RANNO TERZO DI THEOPHRASTO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *Tweede* twee bijzondere foorten; te weten, *PYRACANTHA* *ley* *Soort* *Hispanica*, of *GEMEENE SPAANSCHPEEREDOORN*, om dat ze in *Spaanje* van *Naturen* groeyd; en *PYRACANTHA VIRGINIANA*, of *PEEREDOORN UYT VIRGINIEN*: wiens *Bladeren* aan hare kanten niet effen en glad zijn, gelyk die van de andere, maar rondom zeer ſubtyl en net *getand*; ook gemeenelyk aan beyde de zijden verciert met een niet al te diep *inſnijdsel*, van een aangename aanschouwing. Echter verschillen ze in grootte en verve weynig van malkander. Beyde zijn ze niet van dezelve *Bewoening* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een gemeene, zandige, zoo wel on- *Wat voor een aarde zij begieren.* gemeste, als met een weynig twee-jarige *Paardemist* voorzien grond: een opene, luchtige, vrye, bequame-lyk ter *Zon* gelegene, liever als een donkere of ſchaduwachtige plaats; veel, en ook weynig *water*. Geeven wel ieder jaar, in de *Maand Junius*, een wita-te, aangename *Bloem*, maar in deeze *Landen* noyt eenig volkomen regt rijp *Zaad*. Zijn tamelyk hard van aart: konnen *Sneeuw*, *Rijp*, *ſterke Vorſt*, en alle andere ongemakken der *Winter* uytſlaan. Doch de *PYRACANTHA VIRGINIANA*, of *Peeredoorn uyt Virginiën*, kan deeze ongeleegtheeden niet verdragen; voor dat ze de dikte van een duym, of ten minſten van een vinger heeft bekomen; want de ervarentheyd heeft genoegzaam geleerd, dat deeze *ſoort* veel teederder van aart is, als de andere.

In deeze *Geweften* konnen ze *aangevonden* werden *Aanwin-* op twee bijzondere wijzen. *ning*

Eerſt, door hare *Takjens*, welke men afſnijdt met *door Tak* een volle *Maan* van *Maert*: Dan op een donkere *jens* plaats, ter lengte van eene vinger, in de aarde ſteekt; en dikmaal met *water* begiet: dus vatten ze eyndelyk *Wortel*. Doch de *PYRACANTHA VIRGINIANA* moet

om 's Winters binnens huys gebragt te kunnen werden, in een Pot zijn gezet; ook ten minsten de tijd van acht weeken agter-een donker en vochtig zijn gehouden. Dus *Wortel* gekregen hebbende, mag men ze 's Winters niet buyten laten staan, voor datze-tot de gemelde dikte zijn aangegroeyd.

Door jon-
ge Loeten.

Ten anderen, door hare bij of boven de *wortel* uytgelopene *jonge Laten*; welke men in *Maert*, of *April*, terflood na het eerste *Quartier* der Maan, ten halven insijld, op de wijze der *Angeliere*n; met aarde overdekt, en daar na, als de *wortelen* ten minsten een jaar oud zijn, met een volle Maan van *April* van de *oude* afneemt, en zoo wel in de aarde als in Potten verplant.

K R A C H T E N .

Nuttig-
heid van
't Zap der
Bladeren.

Het *Zap*, gepast uit de *Bladeren* van *Peeredoorn*, is verteernde, drogende, en stoppende van aart: goed teegens de *Buykloop*; alle *Zeezen*, en *vuyte Wonden*. In Wijn ingenomen met een weynig *Zuyker*, geneest de beetten van *dolle Honden*, *Adderen*, en *Slangen*.

XXV HOOFDSTUK. BERBERISBOOM.

Verfchey-
de namen.

Erd in 't *Neederlandsch* niet allen dus, maar ook *Sausseboom*, *Boomsurkel*, en *Zuurboom* genoemd: in 't *Latijn* *Berberis*, of *Berberis*, *Oxyacantha*, *Galenii*, *Oxalis*, *Arborea*, en *Spina* *Acida*; in 't *Hoogduysch* *Paisselbeer*, *Saurich*, en *Erb-sell*; in 't *Fransch* *Espine* *Vinette*, of *Espine* *Aigrette*; en in het *Italiaansch* *Berberis*, of *Crespino*.

Tweeder-
ley soor-
ten.

Hier van zijn mij in hare *Natuur* bekend twee verscheyde soorten; te weten, *Berberis* *vulgaris*, of *gemeene Berberisboom*; en *Berberis* *abque nucleis*, of *Berberisboom zonder Steenen*, om dat in zijne *Frucht* niet meer dan eene werd gevonden. Beyde zijn ze van dezelfde *Bevruging* en *Waarneming*.

Watvoor
een aarde
zij bemin-
nen.

Zij beminnen, en gemeene, zandige, kleevige, gemestte of ongemestte, doch van naturen een vochtige grond: zoo wel een opene, luchtige, als een donkere of schaduwachtige plaats, en veel water.

Fruchten.

Bloeyen niet alleen in de Maand *May* ieder jaar, maar geeven ook t'elkens in den *Herfst* volkomene rijpe *Fruchten*. Verdragen *Hagel*, *Sneeuw*, sterke *Vorst*, en alle andere ongelegenheeden der *Winter*, zonder eenige verandering, vermitsze zeer hard van *Natuur* zijn.

Aanwin-
ning.

Werden *aangewonnen*, niet alleen door hare *Frucht*, die, alsze laat in den *Herfst* rijp geworden is, in *October* of *November*, met een afgaande Maan, moct gezayd werden; maar ook door hare bij de *wortel* uytlopende mecnigvuldige *jonge Scheuten*: die, of met 'er tijd van zels, of ten halven met een Mes ingesneeden en met aarde aangevuld zijnde, *wortelen* vatten. Welke men niet alleen in *October*, maar ook in *Maert* met een afneemende Maan affnijdt en verplant, waar door ze eeuwigdurend blijven kunnen.

K R A C H T E N .

Fuchf.
Hist. Plant.
cap. 106.

Trag. lib.
3. cap. 21.

DE *Bladeren* en *Fruchten* van *Berberis* zijn koud en droog in den tweeden Graad, dun van *Deelen*, en te zamen-trekkende. *Rauw*, of *geconfijt*, zijn ze aangenaam te ceten; maken een grage *Maag*; verstaan de *dorst*: zijn zeer dienstig in *pestilen-*

tiale en *bitrige Koortzen*; verquikken 't *Hert*, verkokken zoetlijk 't *Bloed*, en een hitzige *Lever*: stoppen de *Buykloop*, *Bloedgang*, en allerlei onmatige *Vloeden*.

Het *Zap* daar uyt gepast, en met *Zuyker* gedron-
ken, of in Spijzen gebruykt, lecht de *dorst*, versterkt
de *Lever*, en het *Hert*: neemt wech de inwendige
brand des *Ligchaams*: verkoold de *bitzige* *Gezwellen*,
daar op gestreken; doed de *Maandstonden* ophouden,
en geneest de zwakhed, veroorzaakt door de *Bloed-*
gang. De *Maand* daar meê gepoeld, neemt wech de
ontsteking van de *Keel*, de *Huyg*, en maakt de *Tan-*
den vast. Heeld de varliche *wonden*: verdroogt de *Taberna-*
oude *zeeren*, en is dienstig tot veel andere dingen.
Met *Rooze-water* vermengd, en in de hoeken der
Oogen gestreken, verhindert der zelve *iraning*.

't Zelve *Zap* met *Zuyker* gekookt, tot dat het dik
word, is zeer lieflijk te gebruyken. Hier van geno-
men 's avonds als men te Bed gaat, doed ophouden
alle *Zinkingen*; verkoold de brand des *Monds*; stillt al-
lerley *Vloeden*; bedwingt 't opwerpen van de *Gal*, en
de *bitzigheid* der zelve. De *Zyrop*, van dit *Zap* ge-
maakt, heeft dezelve werking: beket daarenboven 't
braken; stillt het *Bloed-spuwen*, en doed de *Wor-*
men.

De *Fruchten*, gedroogd, gesloten, en op *Wonden* *Aanmer-*
gelegt, trekken daar uyt de *Pijl*, *Nagel*, *Glas*, *Doorn*,
of wat'er anders in mogt zitten, zonder eenige *zwel-*
ling, en geneezen dezelve.

De middelste *Bast* van dit *Gewas*, ook van de *Wor-*
tel, enige uren lang in Wijn geweykt, en daar van
gedronken, doed wel en *zachte purgeren*; zuverd de
Darmen. In Wijn gekookt, verdrijft de *Geelzucht*,
en opend alle inwendige *verstoppingen*.

Deze *Rasf*, als ook de *Wortel*, in Loog geweykt, *Lohel lib.*
en dikmaal 't *Hagel* daar meê gewaschen, maakt 't zel-
ve geel. Werd ook van vele gebruykt, om daar meê
geel te verwen.

XXVI HOOFDSTUK. JODEN-DOORN.

Us genoemd in 't *Neederlandsch*: in *Verfchey-*
't *Latijn* *Paliurus*, *Spina* *Juda-*
ica, of *Spina* *Christi*; om dat,
gelijk sommige meenen, de gevloech-
tene *Doorne-kroon*, onzen *Zalm-*
ker door de *Juden* op 't Hoofd ge-
zet, zou gemaakt zijn geweest van de

taye, buytzame, en met veelvoudige zeer sterke
Doornen voorzien *takjes* dezes *Booms*. Indien het
zoo ware, zou de naam van *JODEN-DOORN* hem niet
onbillijk toegevoegd zijn. Werd van de *Italianen* ge-
heeten *PALIURUS*.

Deze *Doorneboomen* beminnen een gemeene, goe-
de, zandige, en met een weynig twee-jarige *Pae-*
de, zandige, en met een weynig twee-jarige *Pae-*
mist matig voorziene grond: een opene, warme, zij begee-
luchtige, vrye, wel ter Zon gelegene plaats, en tam-
melijk veel water. Geeven niet alleen ieder Zomer
vele kleine geelke *Bloemen*, in de Maand *Junius* tus-
schen de *Bladeren* bij *malikander* voorkomende, maar
ook bij heere jaren teegens de *Winter* volkomen *Zaad*; *Fruchten*
gelijk geschied is *Ann*o 1652, 1666, 1669, en op
andere tijden.

Tamelijk hard zijn ze van *Natuur*: kunnen eenen-
Haren wel, buyten staande, in deze *Gewesten* niet wel ver-
dragen de sterke *koude* der *Winter*, ten zij ze oud,
dik en sterk zijn geworden: echter dan noch niet lan-
ger als een, twee, of ten hoogsten drie jaren, wijlze
deze ongemakken niet kunnen uytslaan, gelijk ik
zels onderzogt, en met mijne schade ondervonden
heb. Moeten derhalven, met een wassende Maan van
April,
aant.

XXVII HOOFDSTUK.

BOOM-MALVE.

En aardig, van veele zeer bemind ^{verfchey-}
 Boom-gewas, schoon in 't Oog; werd ^{de namen.}
 met deelen, en, mijns weetens,
 geenen anderen naam in 't Neder-
 landfch genoemd. In 't Latijn AL-
 THEA ARBOR, of ALTHEA ARBO-
 RESCENS, en in 't Italiaanfch ALTHEA ALBERO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden ^{ziet} zes
 bijzondere foorten; welker meefte verandering men
 alleen uyt de Bloemen kan bemerken. Deeze zijn:

I. ALTHEA ARBOR FLORE PURPUREA, of Boom-
 MALVE met een *Purpure Bloem*. II. FLORE ALBO, bijzonde-
 of met een *witte Bloem*. III. FLORE RUBRO, of *roode*
 met een *roode Bloem*. IV. FLORE CARNEA, of met
 een *Lijf-verwige Bloem*. V. FLORE ALBO ET RUBRO
 VARIEGATA, of met een *rood en wit op een blad* zeer
 fchoon vercierde *Bloem*. VI. FLORE RUBRO ET PUR-
 PUREO VARIEGATA, of met een *roode Bloem en Pur-*
pure ftreken. Al te zamen zijn ze van even dezelve
Bouwing en Waarneming.

Zij beminnen een geneene, goede, zandige aarde, waarvoor
 met een weynig twee-jarige Paerde- en ook zoo veel
 Koeyenmist doormengd: een opene, warme, vrye, en
 luchtige, wel ter Zon gelegene plaats, en veel Wa-
 ter. Spruyten eerst uyt in 't laafte van April. Ge-
 ven ieder Zomer, in de Maanden Junius en Julius, zeer
 fchoone Bloemen, maar geen volkomen rijp Zaad, als
 alleen in goede warme jaren.

Hard van aart zijne, zoo dat ze, uyt Zaad voort-
 gefproten, en vijf of zes jaren oud geworden, de fter-
 ke konde en andere ongelegenheeden der Winter,
 buyten ftaande, taamlijk wel kunnen verdragen, tot
 dat ze den ouderdom van veertien of vijftien jaren
 hebben verkreegen. Echter *vrieten* ze zomtijds wel
 tot aan de helft, of noch verder, dood: doch 't ver-
 ftorvene afgefneden, fchieten ze bij de Wortel weer
 uyt. Eevenwel veroorzaakt dit, dat ze hare met'er
 tijd opgefnoeyde en bekome *Top*, of *Kroon*, zoo
 haast niet weer kunnen brengen tot de hoogte van vier
 of vijf voeten, 't welk het hoogfte is dat ze oyt groeyen.
 Houde derhalven voor bef, dat ze 's Winters binne
 huys gebragt, en daar, gedurende dien tijd, met ma-
 rig Reegen-water onderhouden; ook niet voor in het
 begin van April, met een zachte Reegen, weer buy-
 ten in de Zonneftralen gezet worden.

In deeze Landen kan men ze *aarwinnen* door drie
 verfcheydene weegen; te weten:

Eerst, door Zaad; 't welk teegens de volle Maan
 van April in een Pot, met een zandige, geen vette aar-
 de gevuld, niet diep gezayd moet zijn. De opko-
 mende jonge Boomfjen kunnen de genieting van veele
 warmte wel verdragen. Moeten niet verzet worden,
 voor dat ze ten minften twee jaren lang in hare Pot heb-
 ben geftaan.

Ten anderen, door hare met een volle Maan afge-
 fneede jonge Takjens; welke men in een Pot fteekt;
 op een donkere of fchaduwachtige plaats zet, daar ze
 van de Zon niet kunnen befcheenen worden; zomtijds
 met Water begiet, en dus laat ftaan agt of tien wee-
 ken lang. Daar na werd haar een weynig meer Luchte
 gegeeven; doch niet voor in het begin van Augustus
 fteeld men haar geheel weer in de Zon. Als nu deeze
 jonge dus zijn aangegaan, of Wortel hebben gevat,
 mogen ze niet voor het derde jaar daar na gerept, of
 in andere Potten verplant worden, niet een afgaande
 Maan.

Ten derden, door middel van Zuygen of Steeken;
 't welk met een waffende Maan van April op zijns
 gelijk, of van dezelve aart, de een op de ander, ge-
 fchied. Maar als dit verrigt is, moet men haar wel
 een

April in een Pot gezet zijnde, in 't begin, of op de
 helft van October, ter welker tijd zij al hare bladeren
 laten vallen, binnens huys op een bequame plaats ge-
 bragt worden, waar in niet anders als bij *vrieten*
 Weer door een yzeren Oven werd geuurd. Voorts
 moet men haar van boven begieten met een weynig
 lauw gemaakt Reegen-water; en niet voor in den
 aanvang of ten halven van April, met een zoete
 Reegen, weer buyten in der Zonnen warmte fte-
 len.

Op drierley wijzen werden ze in onze Landen *aar-*
gewonnen; te weten:

Eerst, door hare Takjens, met een volle Maan van
 Maert of April afgefneden, waar aan men, indien 't
 mogelijk is, een weynig oud Hout laat blijven, om
 daar door dies te bequamer te kunnen wortelen. Deeze
 fteekt men in een Pot, gevuld met de gemelde grond,
 gemeenlijk ter lengte van een vinger; gefield op een
 donkere of fchaduwachtige plaats, daar ze van geen
 Zonneftralen geraakt kunnen worden; ten minften niet
 in de tijd van agt of tien weken. Dikmaal moet
 men ze van boven met Reegen-water begieten, en daar
 na een weynig meer Lucht laten genieten, tot dat de
 Maand van Julius voorbij is. Dus krijzen ze Wortelen
 tegens den Herfft, of in het volgende Voorjaar; en
 groeyen dan voort op.

Ten anderen, door uyt de grond bij de Wortel, of
 boven dezelve voor den dag gekomene zoo wel oude
 als jonge Loten; welke men niet een Mes, teegens de
 volle Maan van April, voorzichtig ten halven inftijf,
 gelijk men de Angelen doet: met aarde aanvuld; de
 hoogte daar in buygd, en dezelve met een Hou-
 te haakje valt fteekt, om dies te minder te kunnen be-
 weeg werden, en zoo veel te bequamer wortelen te
 mogen fchieten. Als nu dezelve hebben verkreegen,
 neemt men ze niet terftond van de oude af, maar men
 laat ze aan blijven tot het tweede volgende jaar; op
 dat ze, de Wortelen ondertuffchen fterker geworden
 zijnde, met minder gevaar opgenomen, en met een
 afgaande Maan van April in andere Potten gezet mog-
 ten worden.

Ten derden, door hare Zaad; 't welk men, niet
 meer dan twee ftroo-breedte diep, in een Pot onder de
 aarde legt, op een heete plaats fteeld, en bij droog
 Weer zomtijds van boven met een weynig Reegen-
 water begiet.

KRACHTEN.

DE Bladeren deezer Boomen zijn te zamentrek-
 kende van aart. In Wijn gekookt, en daar
 van gedronken, stoppen 't Ligchaam; bevoor-
 deren de *watermaking*, en geneezen de *beesten van gif-*
tige Dieren.

De Vruchten zijn koud en droog in den eerften
 graad; goed om te eeten; lieflijk van fmaak, en gee-
 ven in den mond een goede geur. Zijn te zamen-
 trekkende, inzonderheyd als ze haar vollee rijpheyd noch
 niet hebben bekomen. Ook goed teegen alkerley *ver-*
gift en verrotting. Matig daar van gegeten, verfter-
 ken ze 't Hart.

Het Zap, geparf uyt de rijpe Vruchten, jaagd de
 Gal uyt; geeft kragt aan een flappe Maag; is goed in
 alle *peffilentielle ziekten* en *Koorzen*, wijl ze de brand
 wech neemen.

De Korlen, of Zaden, zijn doorfnijdende van aart.
 breeken de Steen der Blaas; neemen weg de *Fluy-*
men der Borst en Longe; verdrijven ook de *Heeft*.
 De wortelen gefloten, en gelegt op Klieren, *Bloed-*
zweeren, *Vimen*, en diergelijke *Gezwellen*, vertee-
 ren en verdrijven dezelve.

Aanwin-
 ning
 door hare
 Takjens.

Door oude
 en jonge
 Loten.

Door
 Zaad.

Deugden
 deezer
 Boomen.

Serapia
 lib. Simp.
 cap. 120.

Alpin. de
 Plant.
 Egypt.
 cap. 5.

Galen. lib.
 Med. Simp.
 8.
 Egypt.
 lib. 7.
 fol. 403.

Aanwin-
 ning.

Door hare
 Zaad.

Door afge-
 fneede
 jonge Tak-
 jens.

Door mid-
 del van
 zuygen.

een Maand of langer voor sterke Zonne-schijn wach-
ten; want dus doende, zullen ze dies te beeter be-
klijven.

KRACHTEN.

Arzten
van de
Boom-
Malve.

DE Bladeren, Bloemen, 't Zaad, en de Bast der
Wortelen van deze Boom-Malve zijn verzach-
tende en afvagende van aart. In Wijn gezo-
den, zijne goed voor Buik en Lenden-pijn. Ver-
zachten ook de smerten van 't Podagra, van de Nie-
ren, Blaas, Borst, en verdrijven den Hoest, met Zuy-
ker gedronken; scheidt alle koude Gezwollen en ma-
ken ze rijp. Genezen de Takken aan 't Fondament, en
verdrijven de koude Pis.

XXVIII HOOFDSTUK.

BOOM-MALVE
van PROVENCE.

Verfchey-
de namen.

Us in 't *Nederlandsch* genoemd: in
het *Latijn* ALTHEA ARBOREA MON-
TIS OLBIE GALLO PROVINCIAE: in 't
Italiaansch ALTHEA ALBERO DI MON-
TE OLBIA. Deze Gewassen zijn, wegens
hare teederheid, veel verschillen-
de van de voorige.

Wat voor
een aarde
zij bemia-
nen.

Zij beminnen een gemeene, goede, zandige aar-
de, met een weynig tweejarige Paerdenmist en 't Mol
van verrotte Boombladeren doormengd; een opene,
vrye, warme, luchtige, wel ter Zon gelegeene plaats,
en niet veel Water. Geeven ieder Zomer, in 't laatste
van Junius en het begin van Julius, niet alleen Bloe-
men, maar ook volkomen rijp Zaad.

Hoe ze
waarge-
nomme
worden.

Zijn, gelijk alreeds gezegt is, teeder van aart. Kon-
nen geen koude Herfst-regenen, Sneeuw, Riep, Storm-
winden, of eenige Vorst verdragen. Moeten derhal-
ven, met een volle Maan van Maart of April geplant
zijnde in een Pot, of Houde Bak, na gelegentheid
harer grootte, in 't begin van October, of, indien 't
een bequame jaartijd is, een weynig later, bin-
nens huys werden gebragt; niet verdrukt staande, maar
daarze de Lucht en Zon, zoo lang de koude van
buiten zulks niet verbiedt, kunnen genieten. Ge-
durende de Winter-tijd moet men haar van onder voor-
zien met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water; en
haar niet weer buyten stellen voor in het begin of
ten halven van April, met een zoete Lucht en aan-
gename regen.

Aanwin-
ning al-
leen door
Zaad.

In deze Gewesten kan men haar door geen ander
middel aanwinnen, als alleen door haar Zaad; 't welk
met een volle Maan van April hol en niet diep in een
Pot gezayd moet worden. Deze jonge Boomtjens
mag men in 't tweede of derde jaar verplanten, of
ook laten staan; maar dezelve, gelijk ook de oude,
in de Winter wel bewaren voor rochten en zuygingen
der winden, desgelijks haar voorzichtig wagten voor
een langdurige, en deze Gewassen onnatuurlijke, warm-
te des vuurs.

Hoopte.
Bast.
Bladeren.

Deze Boom-Malve van Provence waft in onze Ge-
westen op tot drie voeten hoogte. Is bekleed met
een wit-grauwe Bast. De Bladeren hangen aan lange
ruyge Steelten: zijn een kleyne vinger, wat meer of
min, lang; twee vingeren breed; voor niet spits, maar
stomp toegtaande; van vorm vijf-hoekig, van verve
aangenaam groen; doch onder bleeker, en doorlopen
met eenige weynige Aderen. Noch jong zijnde, ziet
men haar omvangen van een geheele wit-grauwe
ruyghed.

KRACHTEN.

DE Bladeren, Bloemen en 't Zaad dezer Mal-
ve hebben dezelve kracht en werking, als van
die der voorgaande verhaald is. Mogen ook
onbeschroomd tot dezelve Gebreken werden ge-
breykt.

XXIX HOOFDSTUK.

MALVE VAN CHINA.

Seen raar, ongemeen, en schoon hee-
sterig Boomegenas, werd dus in het
Nederlandsch genoemd: in 't *Latijn*
MALVA CHINENSIS ROSEA ARBO-
RESCENS; en van sommige ROSA
CHINENSIS, of CHINESE ROOS;
doch, mijns oordeels, qualijk, vermits ze in al hare
deelen niets heeft, 't welk met dezelve over-een komt,
dan alleen de bloote gedaante en bleeke verve der
Bloem, zonder eenige reuk: in 't *Italiaansch* MALVE
ARBOREA DI CHINA, of ROSA DI CHINA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden
twee bijzondere soorten; namentlijk, MALVA CHI-
NENSIS ROSEA ARBORESCENS FLORE PLENO, of MAL-
VE VAN CHINA met een dubbele Bloem, en MAL-
VA CHINENSIS ROSEA ARBORESCENS FLORE SIM-
PLICI, of MALVE VAN CHINA met een enkele
Bloem. Beye zijnde van eenen dezelve Bouwing en
Waarneeming.

Zij hemmen zeer een zandige, luchtige grond, Wat roos
met een weynig Veen-aarde, tweejarige Paerdenmist, een aarde
en een-jarige Hoenderdrek genoegzaam doormengd; zij bemia-
nen.
een opene, warme, vrye, wel ter Zon gelegeene
plaats, bevrijd voor koude Oost- en Noord-winden;
ook matig in de Zon lauw-gemaakt Reegen-water. Geeven
in onze Landen weynig, of bijna geene Bloemen;
welke uyt het bovenste Hert van hare Takken opwaarts
schieten; ten zij dan bij heete en drooge Zomers, haer
in den Herfst. Zelden gaan ze open voor 't laatste van
October, blijven ook niet boven de drie dagen goed.
Zijn zeer schoon, verciert met een aangename bleeke
lijf-verve. Sommige knoppen kunnen zich, wegens
de koude, niet eens open doen, maar vergaan bij haar
zelven, en vallen cyndelijk ter aarde.

De teederheid van haren aart veroorzaakt, dat ze Teeder-
gantschelijk niet verdragen kunnen eenige mislige Lucht, heyd.

Sneeuw, veelvondige Herfst-regenen, Riep, Vorst, of
andere ongelegenheeden der Winter. Moeten der-
halven, in April met een wassende Maan in een Pot
gezet zijnde, in 't laatste van September of begin van
October (na gelegentheid van de bequaamheid of
onbequaamheid der jaartijd) binnens huys werden
gebragt, op een goede behoorlijke plaats, waar in van
den aanvang der Maand November tot op den agsten
of tienden Maert door een yzeren Oven werd ge-
vuurd: doch hier in niet gesteld zijn, voor dat het
sterk begint te vriezen. Als ook de Vorst weer voor-
bij is, moet men haar van daar brengen, vermits ze haar waer-
de voor haar onnatuurlijke warmte des vuurs zeer on-
nemen,
geerne verdragen. Zoo lang de koude Winter duurt,
moet men haar met weynig lauw-gemaakt Reegen-wa-
ter van boven begieten; en niet weer buyten stellen,
om de Zonnestralen te genieten, voor half April, een
weynig eerder of later, met een lieflijke Lucht, en aan-
gename zachte Reegen. Men moet haar ook wel dek-
ken voor Sneeuw- of Hagelachtige natigheyd, koude
nagten, en heilige of sekerale winden.

Inzonderheid moet men haar wagten voor don- en wat
ker-misige, of schielijk opkomende neevelige Lucht, men in-
zonder-
zoo wel in 't Voorjaar en de Herfst-tijd buyten, als heyd ver-
met

mijsden
moet.

met opene Venstren *binnens huys* gesteld zijnde. Want als hare met een bevallighe groente verciende *Bladeren*, zelfs *binnens huys* door de Venstren, maar een half, ja 't vierdeel van een uur lang, de *Mist* of *Nervel* hebben gevoeld, zoo verflappenze; hangen zoo verflenit en flauw, als of ze gantfch kragteloos en zonder gevoelen waren (indienze een geheele dag, nagt, of wat langer, daar in bleeven staan, zoo zouden ze in een korte tijd gantfch geel worden, en ter aarden neervallen): welke echter, daar na weer *binnens huys* gezet, of de Venstren gefloten wordende, allenxken op nieuws hare kragt weer hervatten, en na verloop van eenige uren zich in hare voorige staat, en fris vertoonen.

Beschrij-
ving harer
Bladeren.

Zij blijven niet altijd groen; maar als hare *Bloemen* zijn afgevallen, werdenze ook met'er tijd van hare *Bladeren* beroofd. Deeze zijn zeer schoon van gedaante; bleek-groen van verve, een weynig blinkende; aan lange ronde *Stelen*, met een korte wolachtigheid bekleed, neerwaarts hangende; ontrent de lengte van een hand, wat meer of min, breed, en ook zoo lang; verciend met *vijsf punten*, waar van 't middelste in lengte en spitsheyl de andere overtreft. De naast-langste zijn de twee andere; en de twee, digst aan de *Steel*, de kleynste; rondom met rond-gevoimde *Tanden*, en van binnen voorzien met zeeven groote *Aderen*, Stars-wijze gesteld, van een aardige aanschouwing. Uyt deeze groote komen vele kleyne voort. Teeder zijn ze van aart. Werden door de Wind ligtelijk flap, en aan hare *Steel* gebroken. Teegens de *May-maand*, of in den aanvang der zelve, vernieuwenze zich weer.

Gedante
van het
Zaad.

Het *Zaad* deezer *Malve van China* is kleyn. langwerpig of *Ovaals-wijze* rond, boven als onder een weynig dikker; in gedaente bijna een Nier gelijk; bleekgeel van verve, met meer als twintig *spitsachtige hayen*, midden uyt den rugge in 't ronde voortkomende, doch niet even-verre van malkander, en slijfuytstaande, gelijk de *Baerd* van een *Kat*, *Luypaerd*, en diergelijke Dieren, op een kluchtige wijze verciend. Zeer meenigvuldig is dit *Zaad* befloten in een langwerpig-ronde *knop*, uyt den groenen geelachtig van verve.

Aanw-
zing.

Doch vermits in deeze koude Gewesten dit *Heefte-rijg Boom-gewas* gantfch geen *Zaad* te voorschijn brengt, zoo moet het *aangevonnen* worden door de bij de *Wortel*, of even boven de aarde uyt-gelopen *jonge Scheuten*; welke men ten halven insijdt, op de wijze der *Angeliere*n, dan met aarde aanvult, daar na als ze *Wortelen* bekomen hebben, van de *oude afneemd*, en met een volle *Maan* van *April* verplant. Doch dit mag niet geschieden, voor dat de *Wortel* twee of drie jaren oud, en alzoo bequamer is om verzet te werden.

K R A C H T E N .

Arzteny
van dit
Gewas.

DE *Bloemen* en *Bladeren* van dit *Gewas* in *Wijn* gekookt, en een weynig *Zuyker* daar bij gedaan, geneezen de *varfche Wonden*, en vermorwen alle harde *Gezwellen*. In *Melk* gezoden, verdrijven ze den *Hoes*; helpen de genee, die van binnen gequetst zijn, en verzachten alle *inwendige deelen*.

XXX HOOFDSTUK.

AELBEZIEN.

Verfchey-
de namen.

Iet alleen een welbekende, maar van vele geliefde *Vrucht*, werd in het *Nederlandsch* dus, en dan ook *Johans-bezien*, *Johans-druijens*, *Besekens* overzee genocmd: in 't *Latijn* *Ribes*, *Ribesum*, of *Grosula transmarina*: in 't *Hoogduitsch*. S. *Johans Beerlein*: in het *Fransch* *Groiseletz transma-*

rin; en in het *Italiaansch* *Ribes*, of *Uva d'orso*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend zeeven verscheyden soorten, als:

I. *Ribes fructu rubro majori*, of *AELBE-Verfcheyde Zienboom* met zeer groote roode *Vruchten*. II. *Fructu rubro minore*, of met een kleyne roode *Vrucht*. III. *Fructu rubro multiplici*, of met een roode veelvondige *Vrucht*, wiens *Stelen* meer dan een halve stroom breed zijn, waar aan'er veertig, vijftig, en zomtijds seltig hangen. IV. *Fructu nigro*, of met een zwarte *Vrucht*. V. *Fructu albescente*, of met een witachtige *Vrucht*. VI. *Fructu carneo*, of met een schoone *Lijf-verwige Vrucht*. VII. *Ribes Anglicana fructu rubro dulci*, of *ENGELSCH* *AELBEZIE* met zeer kleyne *Bladeren*, en een kleyne, roode, zoete *Vrucht*. Alle zijnze van dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Zij beminnen niet alleen een goede, gemeene, wel-gemeste, zandige, maar ook een steenige, en kleygie, wel-omgefmeete grond; inzonderheid die met zwarte *Vrucht*; welke daar in grooter en better worden, als in de andere aarde: een opene, luchtige, en gantfch vrye plaats, ook veel *Water*. Geeven vroeg in 't Voorjaar *Bloemen*, en in 't midden van de Zomer overvloedige rijpe *Vruchten*. Verdragen sterke *Vorst* en alle andere ongelegenheeden der *Winter*.

In deeze onze Landen konnenze *aangevonnen* wor- Aanw-
den op drierley wijzen. nizing

Eerst, door hare bij de *Wortel* van zels voortko- door jon-
mende en *Wortel-schietende jongen*, welke men in *ge Tak-*
October, *November*, *Februarius*, of *Maert* met een *ten*
afgaande of volle *Maan* van de *oude* neemt, en ver-
plant.

Ten tweeden, door hare *jonge Takjens*, met een Door jon-
volle *Maan* afgesneden, en in *Februarius* of *Maert* ge Tak-
op een donkere of schaduwachtige plaats ingestoken; welke, dikmaal met *Water* begoten zijnde, haalt *Wortel* vatten. In het tweede jaar moeten ze van daar geno-
men, en met een volle *Maan* der voorgedagde *Maanden* op een luchtiger en better ter *Zon* staande plaats ge-
zet worden.

Ten derden, door hare *Vrucht*, of het *Zaad*, geno- door hare
men uyt de grootste en beste *Beziën*, rijp genoeg zijnde met een volle *Maan* afgeplukt. De *Vrussen* hand-
men op om te drogen. In *November*, *Februarius* of *Maert*, straks na volle *Maan*, zayd men ze in een goe-
de aarde, niet diep, hol en luchtig. De hier van voort-
komende *Jongen* haat men twee jaren lang ongerept op de zelve plaats staan: daar na opgenomen, en van hare
regt-neerschietende *Hert-wortel* tot aan de bovenste *zijde-scheuten* ontbloot zijnde, zet men ze met een
volle *Maan* van *Maert* weer in. Waar op dan dezelve
zullen voortbrengen vele veranderlijke *Vruchten*, de
een de andere te boven gaande in grootte, verwo
en smaak.

Eyndelijk, indien iemand begeerig is, van al deeze *Hoe tien*
soorten van *Boontjens* meer als gemeene *Vruchten* te ongeme-
plukken, die grave ieder jaar in *Februarius* aan hare ne groote
Wortel een *Groef*, ruym een voet breed in het ronde: Aelbezie
vulle dezelve met twee of drie-jarige kleyn gewreevene kan beke-
en gelijk als tot aarde geworden *Korjemist*: doe dan men.
weer een weynig aarde daar op; zoo zal hij daar aan
knijgen boven maten groote *Aelbezien*, en dezelve met
vermaak aanschouwen.

K R A C H T E N .

ROode *Aelbezien*, welke meest gebruykt, en *Serap. lib.*
voor de gezondheid van allen gehouden worden, *Simp. cap.*
zijn koud en verdrogende tot in 't laatste van *231.*
den tweeden graad; een weynig te zamentrekkende, *Rafes lib.*
Simp. cap.
en dun van deelen. Zij verslischen de *Mond*, 't zij *20.*
varfch of geconftjst gegeten; verkoelen het *Bloed*: *Trag. lib. 3.*
neemen wech de hitte der *Koortzen*; van de *Gail*, *Maag*, *cap. 231.*
Lever,

Leever, en alle inwendige deelen des menschelijken Ligchaams: verlaan de *Dorst*; zijn zeer goed voor de *Bloedgang*, ook in alle *pestilentielle* en *brandende* *krankheeden*.

Linter.
libr. cap.
65.

Aelbesien-zap met *Zuyker* als tot een *Bry* gekookt, genoemd *Rob*, heeft dezelve kragt en uytwerking. Verdrijsd daarenboven de *Herikopping*, het *Braken*, de opwerping van de *Maag*, en verwekt *reetsen-lust*. 't Zelve *Zap* gedaan in een *Glas*, of *steene Vat*, als het gegierd of uytgewerkt heeft, kan men een geheel jaar lang goed behouden, en in *Spijzen* gebruyken.

Aelbesien
bladeren.

De *jonge Bladeren*, of ook de *Knoppen der Bladeren* van *zwarte Aelbesien*, in *Spijzen* gedaan, zijn zeer gezond; verdrijven de *Wormen*, en weerstaan 't *vergis*. De *Aelbesien* zelfs in *Brandewijn* gelegd, en 's morgens daar van gedronken, zijn goed teegens 't *Graveel*, en een *quade* of *pestilentielle Lucht*.

XXXI. HOOFDSTUK.

ROOZEBOOM.

Naam.

Deze wel begeerde, van ieder zeer geliefde *Plant*; niet alleenlijk om hare zeer schoone, bevalijke, bloozende en vermaaklijke verwe, maar ook om hare verquikkende, versterkende, aangename en lieflijke reuk, een regte *Koninkin der Bloemen*, werd in 't *Nederlandsch* niet alleen dus, maar ook *ROOZELAAR* van veele genoemd. In 't *Latijn* *Rosa*: in het *Hoofduitsch* *Rose*: in het *Fransch* *Roses*; en in het *Itaaliaansch* van gelijken *Rosa*.

Meenig-
vuldig-
heid der
verfchey-
de soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden meer dan dertig bijzondere beziens-waardige, en in hare *Bloemen* voornamelijk verfcheydene soorten, alle in mijnen *Thuy*n te zien; waar onder ook geteld moet worden eene met een zeer schoone, *Purpurachtige blaauwe Bloem*, doch zonder reuk, welke de *Hertog van BORNONVILLE* uyt *Italien* eerst te *Brussel* heeft gekreegen. Onnodig is 't, al de gedagte soorten hier voor te stellen; doch vermits ze niet alle van even de zelve *Onseking* en *Waarneeming* zijn, zoo zullen wij, eerst in 't algemeene van de *Roozen* gesproken hebbende, alleenlijk handelen van de zulke, die in haren aart iet *bijzonders* hebben, waar op te letten staat.

Wat voor
een aarde
zij bemin-
nen.

Al te zamen beminnenze een gemeene, zandige, steenige, ook een kleyachtige, luchtige, en met een of twee-jarige *Koeyemist* genoegzaam voorziene grond: een opene, vrye, wel ter *Zon* gelegene; ook, doch niet zoo gerne, een *schaduwachtige* plaats, en veel *Water*. Geeven niet alleen jaarlijks in 't halfte van *May*, en begin van *Junius*, een heerlijke *Bloem*, maar ook dikmaal volkomen rijp *Zaad*. Verdragen *Sneeuw*, *Rijp*, sterke *Dorst*, en alle andere ongeliegentheeden des tijds, zonder eenige moeyelijkheid.

Op drie bijzondere wijzen worden ze *aangewonnen*; te weten;

Aanwin-
ning
door haat
Zaad.

Eerst, door *Zaad*; 't welk met een volle *Maan* van *October* of *November* in een *Pot*, of *Bakje*, om 's *Winters* binnens huys bewaard te konnen worden, een stroo breedte diep werd gezayd. Dan komen in de volgende *Zomer* veele *jonge Roozeboomtjens* daar van te voorschijn; welke echter zelden voor 't zeevende of agtste jaar daar na eenige *Bloemen* van aanzien dragen; maar gemeenlijk alleen *enkele*.

Door jon-
ge Loten.

Ten anderen, door hare bij de *Wortel* of boven de aarde uytgeschotene *jonge Loten*; welke of van zelfs *Wortelen* vatten; of, en veel eerder, dezelve bekomen, ingescheeden en met aarde aangevuld zijnde. Deze mag men niet alleen door de gantche *Herfst*, maar ook in *Februarius* of *Maart*, met een wassende *Maan*

verplanten: en wanneer 't in *September* geschied, dragenzeneoch in de volgende *Zomer Bloemen*.

Ten derden: Snij in *Februarius*, met een volle *Maan*, zoo veele *Loten* af als gij begeerd, van twee of drie *Leeden* in hare *lengte*. Maak dan *gruppels*, of *groefjes*, op een nieuwljks gemestte donkere of *schaduwachtige* plaats: leg 'er deze *Loten* in, plat neer in de *lengte*, en stroy 'er zoo veel aarde over, dat 'er drie vingeren breedte onder bedekt zijn. Hou dan deze grond wel zuiver, door 't uytwieden van allerley ruysen en begiet ze, bij droog *Weer*, zomtijds eens met *Reegen-water*. Dus zullen ze binnen een korte tijd niet alleen van zelfs *Wortelen* schieten, maar ook *jonge Loten* voortbrengen: welke men twee jaren lang op dezelfde plaats laat staan. Daar na werdenze opgenomen; een weynig afgesnoeyd, en verplant, straks na de volle *Maan* van *October* of *November*, op een luchtige plaats, waar men wil.

Indien iemand groote, schoone, zeer uytstreckende *Roozen* wil bekomen, die snijde ieder vijf jaren zijne *Roozeboomen* tot de grond toe af, en verversche de aarde genoegzaam met twee-jarige *Koeyemist*. In elke *Herfst-tijd*, ontrent *October*, een weynig voor volle *Maan*, neem hij dezelve met een *Schaar* boven af; zoo zal hij zijnen *Hof* gedurig voorzien vinden van goede, cietrijke *Roozen*. Want indien een *Roozeboom* weldragende zal werden, zoo moet hij ieder jaar gesnoeyd zijn.

De *ROSA FLORE LUTEO PLENO* en *LUTEO PLENO RUBRIS MACULIS VARIEGATO*, of *GELE DUBBELE ROOS*, en *DUBBELE GELE ROOS*, MET ROODE STREEKEN EN PLEKKEN VERCIERD, zijn van zulk een aart, datze willen gezet zijn op een goede warme plaats, en dikmaal met *Water* begoten. Als hare *knoppen* zullen beginnen op te gaan, moet men ze wel wagten en dekken over nagt-voor *Reegen* en *Dauw*, anders beslijmenze boven zeer ligtelijk, en konnen zich dan niet openen. Geeven ook, bij drooge *Zomers*, geene *Bloemen*, in dien ze niet dikmaal met *Reegen-water* aan hare *Wortelen* zijn begoten geweest. Wegens de veelheid harer *bladeren* barstzen zomtijds in het midden van malkander. Zijn van een schoone, gantfch aangename, en verwonderens-waardige hooggeele verwe, waar onder zich in de eene foort een aardig rood vermengd.

De *ROSA SEMPER VIRENS, FLORE CARNEO PLENO*, of *MENSANA*, dat is, *ALTYD GROEN-BLYVENDE ROOZEBOOM*, MET EEN DUBBELE LYFVERWIDGE *BLOEM*, of die ieder *Maand* door 't geheele jaar *Bloemen* en *Knoppen* geeft, blijft wel, 's *Winters* buyten staande, gelijk de andere soorten, over, doch verliest dan hare anders altijd blijvende groenheyt. Moet derhalven met een afgaende *Maan* van *October*, No-*ember* of *Februarius* in een *Pot* gezet zijnde, in het halfte van *October*, of wel eerder, na gelegenheyt van de tijd, binnens huys op een bequame plaats ge-*heele* jaar bragt worden, daar ze door de *Ventilieren* tegens het *Zuyden* geopend, op dat 'er de *Zon* dies te beeter zonder vermindering in mogt stralen, een gedurige *Lucht* mag genieten, zoo lang de *kynde* het wil toelaten. Zoo weynig als mogelijk is moet men deze soort van *Roozeboomen* 't vuur doen voelen; maar noch veel meer haar voor de *Dorst* wagten. Dan behoudenze niet alleen de *Bladeren*, maar geeven ook, gedurende de gantche *Winter*, *Knoppen*, en *Bloemen*; inzonderheyt als 't weynig *viest*, en datze, zoo haast de *Dorst* voorbij is, zomtijds bij aangename dagen weer worden buyten gezet, om *Lucht* en *Zon* op nieuws te genieten; doch 's avonds altijd weer binnen gebragt, tot dat ze geheel buyten blijven mogen, gesteld op een goede luchtige plaats.

De *ROSA HIERICHTONTEA*, of *ROOS VAN JERICHO* - *Rozen van Jericho*, bij elk zoo genoemd, mogt, mijns oordeels, veel meer gehouden worden voor een *HALIMUS MARINUS* SYRIA-
en be-
denken

Zonder-
linge ma-
nier van
aanwin-
ning.

Om altijd
weldra-
gende
Rooze-
boomen te
hebben.

Gele dub-
bele Roos,
en dubbele
gele Roos
met roode
streken.

Altijd
groen-blij-
vende
Rooze-
boom.

Hoe want
te neem-
men, om
door 't ge-
heele jaar
Knoppen
en bloe-
men te
hebben.

op deelen naam. SYRIACUS, of ZEE-PORCELLEIN UYT SYRIEN; met welke deeze voort in allen deelen zeer wel, maar gemeenzins met een *Rooz*, overenkomt. Wast ook niet ontrent de vervallende Stad JERICHO, maar in SYRIEN, en ontrent de ROODE-ZEE. De geene, welke heedsdags by *Jericho* groeyen, zijn geen andere, dan onze gemeene Lijf-verwige PROVINCIE ROZEN, gelijk

Petr. Bellonius. PETRUS BELONIUS, die deeze Gewesten heeft doorreysd, genoegzame getuygenis hier van geeft.

Wat voor een aarde zij begeeren. Zij bemind een zandige aarde, welke van een goede, en geen schimmilike reuk is; met een weynigtweejarige Paerdmist en eenjarige Hoenderdrek doormengd, in een Pot gezayd zijnde: een opene, warme, vrye, wel ter Zon geleegene plaats, bevrijd voor koude Oefte- en Noorde-winden; ook matige vochtigheyt. Geeft niet alleen ieder jaar *Bloemen*, maar ook bij goede warme *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*. Blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Werd ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, *April* of *May*, weer op nieuw in een Pot luchtig gezayd, en gezinsz verplant, vermits ze in zulk een geval geen *Zaad* zou kunnen voortbrengen.

Zajing. Sommige deezer *Planten* trekken zich in den *Herfst* met hare *Takjes* boven een weynig rond te zamen, doch andere niet. Maar, noch groen en wel-gesteld zijnde, teegens een volle Maan in den *Herfst* met de *Wortel* uyt de aarde genomen, en binness huys opgehangen, om zoetjens te drogen, stuyten ze zich beter; alhoewel ook bij eenige geen verandering werd vernomen.

Aanwinning. Deeze, dus langzaam drogende, en zich boven inwaarts een weynig *ronde-achtig* te zamen-getrokken hebbende, zouden, gelijk heedsdags van veele menschen geloofd, alleenlijk in de *Kernagte* telkens zich van zelfs weer openen; waar bij noch veel andere inbeddingen werden gevoegd; doch de ervarentheyt leerd ons regt het tegendeel. Want zoo dikmaal als ze in Water gezet worden, onsflyutenze zich, en geeven zich van malkander; ook schoon men dit meer als tien-maal in een jaar beproefde.

Idele inbedding van veele. De *ROSA MOSCHATA FLORE ALBO PLENO*; of WITTE MUSCUSROOS MET EEN DUBBELE BLOEM, bloeyd zeer laat, als andere *Bloemen* alreeds afgevallen zijn. Deeze voort brengt haar meeste *Bloemen* voort uyt de punten der *Takjes*; ja dikmaal de beste uyt hare nieuwljks uyt de aarde opgeschotene *jonge Loten*; zittende *ros-wijze* bij malkander. Van onder af gaan ze eerst open. Tien, twintig, dertig, ja dikmaal meer dan vijftig staan in eenen *Tros* opwaarts, na de wijze van een *Pyramide*, zeer aangenaam voor 't gezicht, en van een lieflijke reuk, doch niet groot van *Bloemen*; en die ook, wegens hare teederheyt, door koude regeenen haast verderven.

Witte Muscus Roos, De gehele *Struyk* vriesft, bij sterke *Vorst*, dikmaal tot aan de *wortel* dood; welke, als men 't *verforvene* affnijdt, in 't *Voorjaar* weer op nieuws *uytloopt*. Is derhalven niet ondienstlijk, dat ieder jaar teegens de *Winter* de gedachte *Struyken* bedekt worden met droog Turfmul, of Run, uyt de Schoenmakers kuypen, wel hoog en dik daar rondom gedaan; ook overlegt met Pannen, om de *Reegen* van haar af te weeren. Dan blijven ze daar onder al te zamen goed, groen, en wel-gesteld, al vriesft het zeer sterk en langdurig. Niet voor in het begin, of in 't midden van de *Maert*, na geleentheyt van de bequaamheyt des tijds, moet men ze weer ontdekken. 't Is ook niet quadt, dat men, voorzichtigheyt gebruykende, altijd eene deezer *Rozen*, met een volle Maan van *Maert* in een Pot geplamt zijnde, 's *Winters* binness huys beware, en met een matige vochtigheyt onderhoude, om door dit middel, in geval de andere enig ongeluk overquam, niet geheel van deeze soort beroofd te zijn.

Zonderlinge Waarneming. Wil iemand *Rozen* een lange tijd goed bonden, die plukke haar af, ter wijl ze noch gestoten, en wel droog

zijn. Leggeze in een hard gebakke grauwe Pot, goed te tot boven toe vol. Werp dan een weynig Zout in goede Fransche Wijn, en giete die, bij manier van besprenging, daar over. Dek dan de Pot digt toe met een dekzel, en stel ze in een donkere kelder. Als gij naderhand eenige *Rozen* daar uyt haald, zoo droogte bij de Zon, 't vuur, of teegens een warme Oven. Dan doen ze zig open, en geeven een goede reuk van haar.

Deze beziens-waardige *Bloemen* zijn, zoo wel wegens hare bevallijke verwen, als aangename reuk, in oude tijden, niet minder als nu, van elk in een hooge achtung gehouden geweest. In een algemeene blijdschap wierden ze voor de Wagene der Koningen gesproyd, 't zij los daar heenen, of tot kroontjens gevolgt, volgens 't verhaal van STESICHOORUS.

Niet alleen in gemeene, maar ook in bijzondere maaltijden en bijeenkomsten pleeg men van *Rozen* schoone *Kroonten* of *Kranffen* te vlechten, en al de Gasten daar mee te verciere, volgens 't benigt van MARCUS TULLIUS CICERO.

Daarenboven wierden ze, ter oorzaak van harer teedere zachtigheyt, zeer begeerd van de Koningen, en die geene die Koninglijk leefden: want zij lieten *Kassien* daar mee vullen, om, daar op zittende, dies te gemakliker te mogen rusten. Deeze gewoonte was zeer gemeen bij de Koningen van *Bithynien*, als ze in hunne *Wagene* reeden.

Waar uyt naderhand gevolgd is, dat men de *Rozen*, als, gelijk het Vrouwelijk-geslacht, zacht, teeder en weeklijk zijnde, de Afgodin *Venus* heeft toegeëgend, en gewillig opgeofferd. Want zij gebruykten ze, onder meer andere, niet alleen in hare hoogfte Gods-diensten, maar ook in haar hoogfte wellusten; vermits ze, gemakkelijk daar in en op leggende, de dertheid harer driften op dezelve voldeeden, en daar in haar hoogste vermaak namen.

Dan noch wierd de *Roos* van de *Oude* gebruykt tot een teeken van *stilzwijgentheyt*. Alle kakelars, onnutte klappers, en zulke, die haren mond niet behoorlijk wisten te bedwingen, wierd een *Roos* voorgehouden, en aangeboden; om haar indachtig te maken, dat ze, tot haar eygen voordeel, hare tongen moesten leeren betoemen.

Nazoo veele verloperne Eeuwen is, noch in deeze tegenwoordige, zulk een gewoonte bij de *Neederlanders* landdijk niet gantschlijk in vergeentheyt gesteld, gelijk genoeg bekend is. Dikmaal beeld men boven de Tafel een *Roos* af, ten teeken, dat alles, wat onder dezelve geschied uyt vrolijkheyt, openhartigheyt, en kortswijls geschied, of onder de vrienden, vreemden, en oude en jonge personen uyt onbedachtetheyt, of haastigheyt, bij 't drinken van een Glasje, mogt gesproken worden, stil blijven, en op geenerley wijze buyten dit gezelschap verbreyd, in vergeentheyt gesteld, en noyt meer gedagt zijn zou. Gelijk dan ook, als men van malkander zijn afficheyt neemt, gemeenlijk gezegt word: 't is onder de *Roos* geschied.

Maar of wel de *Rozen* zeer aangename *Bloemen* zijn, echter werden'er gevonden, welke der zelve reuk niet komen verdragen. Onder deeze was niet de minste te rekenen de Kardinal OLIVIER CARAFFA; want ieder jaar, in den tijd der *Rozen*, moest hij zijn Palley verlaten, en deed zich, zoo lang deeze *Bloemen* in weezen waren, in 't *Quirinaal* te *Rome* ontflyuten; ook 's *Herzags* de poorten en deuren met *Wachten* bewaren, op dat niet iemand, hem noodwendig te spreken hebbende, bij geval met een *Roos* voor hem verschijnen mogt.

Delgelijks kon PETRUS MALINUS, een vermaard Edelman onder de *Romeynen*, de Reuk der *Rozen* niet lijdén. Ook niet zeker Monnik van de Orden *Dominici*; van wien AMATUS LUSITANUS verhaalt, dat hij, zoo haast hij een *Rozen-reuk* vernam, of alleen van verre een *Roos* zag, terstond in beswijmeling.

Servius
lib. de
Dorib.

Digby de
Nat. Corp.
cap. 38.
Pag. 332.

meling, en als dood ter aarden neerviel. Zulk een aart had ook zekere dienstknecht, van wien SERVIVS, een Roomsch Geneesheer, gewag maakt in zijn Boek van de REUKEN.

VAN HENÉAGEA, een Adellijke Dame, geweest eene der vertrouwdste Kamer-Vrouwen der Koningin ELISABETH van Engeland, verhaald de Heer KENELMUS DIGBY, dat men haar, terwijl zij in slaap lag, eens een Roos op de Wang had gelegd; waar door terstond puysten op dezelve quamen. Zulk een groote natuurlijke afkeer en tegenstrijdigheid was tusschen haar en de Roos.

Ik heb hier binnen Groeningen een Nigt, die ook de reuk der Rozen niet kan dulden; zoo haalt ze dezelve komt te rieken, moette terstond niezen. HENRIK, Kardinaal van CORDUA, viel in onmagt, als hij de geur van een Roos vernam. 't Zelve is meermaal overkomen FRANCISCUS VENERIUS, Hertog van Venetie: waarom hij ook, als hij op een Feest-dag de Godsdienst zou bijwonen, al de daar gebragte varlsche Rozen deed wechneemen.

Cromer.
lib. 8. rer.
Pel.

Wederom verhaald CROMERUS in zijne Beschrijving der Poolse geschiedenissen, dat LAURENTIUS, Bisschop van Wislawa, door de reuk van een Roos 't leven heeft verloren.

Hennin-
gus in
Genera.
Cum-Salm.

Even 't zelve heeft men, bij HENNINGIUS, gebeurd te zijn een jonge dochter, welke Graaf NICOLAUS de tweede van Salm had gewonnen bij ELISABETH, Barones van Kogendorff in Hongariën.

K R A C H T E N .

Diof. lib.
1. cap. 131.

Alle Rozen zijn koud in den eersten Graad, en te zamen-trekkende van aart. Varsch zijnde, Purgeerze, maar oud, verstoppenze.

Am. Lufit.
lib. 1. in
Diof.
quart. 120.
Diof. lib.
Simp. cap.
10.

Twce oncen van 't Zap der gemeene Loijf-verwige, of Musken-rozen, of anders vier oncen van 't Water, daar de Bladeren in gezoden zijn, met wat Wey en Zuyker gedronken, maakt een open Ligchaam, en jaagt uyt alle Galachtige vochten: verdrijft de Horklopping; versterkt beyde de Maag en de Liever; en neemt wech de verstopping der zelve. Is goed voor heete gezwellen, en hitzige gebreken der Oogen, daar op gedaan.

Serap. lib.
308.

Vijftig Rooze-bladeren in een Salade gegeten, doen ook zeer zachtelijk Purgeeren. In tegendeel, de witte eynden der Bladeren in roode Wijn gezoden, stillen de Bynk en Bloedloop. In een Oven gedroogd, en dan in een zakje op 't Hoofd gelegd, verdrijft de Hoofdpijn. Dezelve in Wijn gezoden, en door den dag daar van gedronken, stopt allerley vloeden; geneest de ontfleeking der Oogen; de smerten van 't Tandvlescheb, van de Moeder, en den Aridarm: ook het Wildouur, de Roos, alle opdragtigheid, puysten, en diergelijke qualen.

Trag. lib. 3.
cap. 20.

't Water van witte Rozen, welke zijn ingezouten geweest, gedistilleert (dit is het beste van alle Rozen), in ijszen gedaan, is zeer aangenaam; ook versterkende, verquikkende, de Koortzen verdrijvende, en slaap verwekkende.

Ruell. lib.
1. cap. 127.
Matth. lib.
1. cap. 113.

De inwendige geelheid der Rozen is verdrogende en te zamen-trekkende van aart. Gedroogd zijnde, stillen de roode en witte Vloeden der Vrouwen, met roode Wijn ingenomen. De onderste Knoppen met haar Zaad en hayrigheid gedroogd, en een Drachma daar van gebruykt, heeft dezelve werking.

Zyroop,
ca

Zyroop, van Rozen gemaakt, doet zachtens Purgeeren; is derhalven dienstig voor teedere naturen en Kraam-vrouwen: verligt ook de inwendige brand; en stillt de dorst.

Conserf
van Ro-
zen.

Conserf van Rozen doet even het zelve. Stopt, oud zijnde, de roode en allerley andere Bynkloop: bedwingd ook de kookende Gal.

Rafet lib.

Edik van Rozen doofsijnd, versterkt, en maakt dun.

Is goed tegen alle pestilentielle en heete Gezwellen, met een weynig Rooze-water gemengd; geneest de Hoofdpijn, veroorzaakt uyt hitte, als men een dock daar in nat maakt, en om 't Hoofd slaat.

Ook werden gemaakt Rozen-oly, Rozen-zalf, en dier- Rozen- gelyk geneesmiddelen, in de Apotheken bekend; en Zalf, en derhalven onnodig hier te verhaaken.

De roode Rozen gedroogd, zijn desgelijks verdroogende en zeer te zamen-trekkende. Werden met voordeel gedaan bij alle dingen, welke men zoo wel inwendig, als uytwendig gebruykt om te versterken en te zamen te trekken, want dit veringrenze beeter als de andere.

De wilde Rozen zijn verstoppende en te zamen-trekkende van aart; vermengd met eenige vettrigheyd, en dan op 't Hoofd gestreken, beletten het uyt-vallen des Hays. 't Zelve verigt ook de Afsh van de gebrande Spens, welke dikmaal aan de Takken dezer Boomen werd gevonden. Dezelve Sponsen in Wijn gekookt, of 't Poeder der zelve, gedroogd zijnde, is goed voor Colijk en Bynklopping.

XXXII HOOFDSTUK.

TAMARISCHBOOM.

En aardige en zeer Medicinale Stru- Namen. vel-plant, heeft in het Neederlandsch geen anderen als deezen naam: in 't Latijn TAMARISCUS, TAMARIX, of MYRIAN, in 't Roegduitsch TAMARISCHEN-HOLTZ, of PORTZ: in het Fransch TAMARISQUE, en in het Italiaansch TAMARIX, of MIRICA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden Tweeder twee veranderlijke fooren, namentlijk, TAMARISCUS GERMANICA, of TAMARISCHBOOM nyt Duyschland; en TAMARISCUS NARBONENSIS, of TAMARISCHBOOM van Narbone, of nyt Italian. Beyde zijn ze van eenen dezelve Bouwing en Waarneeming.

Zij beminnen een zandige, luchtige, gemeene, Wat voor droogachtige, ook een vochtige, met twee-jarige een aarde Paerdmist taamlijk voorziene grond: een opene, vrye zij begee- warme, luchtige, en wel ter Zon geleegene plaats. ren. Zijn te vreedten met een matige, maar konnen ook verdragen veel Keegen, mistige Lucht, Sneeuw, Hagel, sterke Porst, en alle andere ongeleegentheden des gantschen Winters. Bloeyen in dezer Gewesten gemeen- Bloemen- lijk ieder jaar in de Maand Junius. Geeven ook, bij Zaad; goede Zomers, een wolachtig, en door de wind ligtlijk komt in dezer Landen weg-gedreeven wordende Zaad; 't welk zijne volko- noyt op. mene rijpheyd genoegzaam schijnt te hebben; evenwel komt het noyt te voorschijn, schoon met een wassende Maan van April in een Pot, of andere plaats, niet diep in de aarde gelegd.

Werden echter door hare Zijde-takken, en bij de Aanwin- Wortel uytwasfende jonge Loten, genoegzaam aange- ning wonnen. Deze snij men, op de wijze der Angeli- door jon- ren, ten halven in, ruym een halve vinger lang: dan ge Loten. vuld menze met aarde aan, en men onderhoud ze met matige vochtigheid. In 't eerste jaar kingenze wel weynig Wortel; doch gemeenlijk in 't tweede veel beeter en sterker. Echter mag menze niet voor 't derde jaar daar na, met een volle Maan in April, van de oude afneemen, en verplanten. Anders zouden ze ligtelijk, wegens de teederheyd des een-jarigen Wortels, als niet sterk en bequaam genoeg om gerapt te worden, gantsch verdereven.

Uyt eygener aart leeven dezer Tamarischboomen Langle- hang, en laten 's Winters noyt al hare Bladeren val- venheid. len.

KRACHTEN.

DE Bladeren, Takken, Bloemen, Wortel, Bast en Hout dezer Boomen zijn door-snijdende, reynigende, afvagende en een weynig te zamen-trekkende van aart. In wijn gekookt, geneezen ze alle hardigheyt en andere gebreken der Milt, als men twee of drie-maal ieder dag een kleyn Roemerje daar van drinkt. Openen de versloftheyt der Nieren, Blaas, Longe, en der andere inwendige deelen des mensche-lijken Ligechaams. Zijn goed voor de Geelzucht, Blood-braking, lungdunge Byk-loop, en Vloeden der Vrouwen. Drijven 't Gravel af; bevorderen zeer de Water-making. Zijn ook dienstig teegens de koud- de Pis, de Melattheyt, de Spaansche Pokken, Zee- righeyt, Schurftigheyt, en Puyften. Helpen daarenbo- ven de Waterzuchtige, en de swaarmoedige menschen; de Galzuchtige, en die zig van swaar Blood gequeld be- vinden. Zij verzachten het Tand-vlesch; maken de Tand- val; verjagen de smerten der zelve, en de leepheyt der Oogen. Geneezen de heeten van giftige Dieren, wanneer men de gedagte Wijn, of een Drach- ma van 't Zaad gebruykt.

De Afch van dit Hout verdrift ook allerley Schurft- heyt; verdroogt de onzuivere Gezwellen, en slopt de Vrouwelijke Vloeden.

De Looge van de zelve doed de Luyzen sterven.

XXXIII HOOFDSTUK.

BOOMACHTIG STRATIOTES.

Dit schoon en beziens-waardig Zilver- gewas, bij mij uyt Zaad, onder veel an- dere, in 't jaar 1654. uyt Italien over- gezonnen, voortgekomen, werd dus in het Nederlandsch genoemd: in het Latijn STRATIOTES ARBORESCENS; en in het Italiaansch STRATIOTE ARBOREA.

Deze Gewassen beminnen een zandige, goede, gantsch niet musf riekende of schimmelige aarde; met een weynig twee-jarige Paerdemist, het Mol uyt van binnen verdorvene oude Boomen, en een-jarige Hoend- derdrek genoegzaam doormengd: een zeer warme, opene, vrye, en wel ter Zon geleegene plaats; beschut voor alle koude zoo Oost- als Noorde-winden, en ma- tige vochtigheyt, in der Zonnen warmte lauw ge- maakt. Geeven, doch niet als bij heete en drooge Zo- mers, witte Bloemen, bestaande uyt vier Bladeren, welke voortschieten uyt de uiterste punten der Tak- jens, vier, vijf en zes in 't rond boven malkander: maar in deze Geweften komt'er noyt eenig rijp Zaad van.

Lang- jaren blijven ze in 't lceven. Zijn echter zeer teeder van aart. Konnen derhalven gantschelijk geen koude Herfst-reegenen, mistige Lucht, sterke Winden, Hagel, Rijp, Sneeuw, of eenige Vorst verdragen. Moeten in 't haft van September, of ten langsten in 't begin van October, na de goede of quade gesteltenis der jaartijd, wel doog zijnde, binnens huys worden gebragt; op een luchtige, bequame plaats gesteld, daar ze door de Vensteren de verwarmende Zonnestralen mogen genieten, tot dat de koud- de zulks niet meer wil gedogen; 't welk gemeenlijk geschied in 't laatste van October. Als nu in November de koud- en Vorst ver- meerderd, moeten ze genieten de warmte des vuurs door een yzeren Oven; matiglijk, eerst om den twee- den; daar na ieder dag. Doch wanneer 't zeer sterk vries, zoo dat men vrees, de Vorst zou binnens huys mogen doordringen, moet men ieder dag tweemaal, en

op het alderfelst driemaal stoken; te-weten, 's mor- gens ontrent ten zeeven, 's middags ten een, en 's a- vonds ten zes uren.

Als nu de Vorst en koud- e 't hoogste is geweest, en be- werd ook 't vuur weer verminderd; echter moet men tot den aanvang van Februarus ten minsten ieder dag eens daar in stoken; daar na om den tweeden dag maal eens; 't welk gemeenlijk duurt tot den zefden, agt- sten of tienden Maert. Dan houd men, indien het de tijd enigzints wil toelaten, geheel daar van op. Ook zet men, bij goede dagen, de Vensteren nu en dan eens open, op dat ze dus de Lucht allenxken weer mog- ten gewoon worden. In 't laatste van Maert doed men dit ieder dag; daar na nagt en dag, tot op den twintigsten van April, een dag vroeger of later, na gelegentheyt dat de jaartijd goed is. Op welke ge- noemde tijd zij met een zoete Lucht en aangename Reegen weer buyten gesteld, doch voor Hagelige of Sneeuwachtige vochtigheyt, koud- e nagten, en feb- rale, hayrige winden voorzichtig gewagt, en wel gedekt worden.

Jong zijnde, laten ze zich in deze Geweften op- queeken tot een vermaaklijk en zeer bevalig Boomje ter hoogte van een voet; ook noyt hare aardige, te- dere, witachtige, lange, smalle, en aan hare kanten gekartelde Bladerjens vallen, ten zij door ouderdom, of eenig gebrek.

Zij werden alleenlijk aangewonnen door hare bij de Wortel of eeven boven de aarde uytlopende jong- Schentjens; welke men ten halven, op de wijze der Angelieren, insnijden, met goede zandige grond aan- vullen, daar na (als ze wortelen geschoten, en een jaar over gestaan hebben, om dies te sterker te zijn, en te better te kunnen groeyen) met een wassende Maan van April opnemen, en in Potten verplanten kan. Voor- zichtig, en zonder de wortelen, te raken, moet men ze van de oude afsnijden; op een warme plaats neer- zetten, en veertien dagen lang voor de Zon dekken; ook in de Winter met niet te veel lauw-gemaakt Ree- gen-water van boven begieten, en dezer wijze droog- achtig onderhouden.

Die Eddel, beziens-waardig, teeder Struvel-gewas Eygentlijk krijg- d uyt een bleek-bruyn geverve wortel (Hout- achtig, onder in twee of drie deelen gescheyden, en omvangen van eenige dunne daar uyt voortschietende Veezeljens) eenige weynige regt-opgaande Steel- en; welke men op een- na wegneemt. Deze zijn Hout- achtig van aart; rond, dun van Bast, met een zuyvere witte wolligheyt aardig bekleed; inwendig geelachtig van verwe. Aan dezelve komen voort zeer schoone en teedere Bladerjens, nu uyt de ene, dan uyt de an- dere zijde, luchtig en boven malkander gesteld. Zijn gemeenlijk meer opwaarts gekoerd, als neer-hangende: zoo wel een alleen zittende (op geen Steelje rustende, maar hare voornaamste Steel onder ten halven omhel- zende) als twee, drie, vier en vijf bij malkander ge- voegd; ook zoo vele hier en gantsch op korte witte Steeljens onder digt bij malkander te zamen-gefeld: een kleyn- e vinger, twee vinger-leeden, en ook minder lang; een stroo, wat min of meer, onder breed; daar na smaller wordende, en voor in een spits puntje eyn- digende: in het midden voorzien met een regt-door- gaande Rugge, of Adertje: aan beyde de randen, op de wijze van het SEDUM MINUS, Kleyn- hysloof, of Vogel-veederjens, wat rond ingesneden, gekarteld, of getand, en met een witte Zilver-verwe zeer schoon verciert.

Uyt de bovenste punten der Takjens spruyten drie, en van de vier, vijf, zes of meer Bloemen, in het ronde, Waters-wijze bij malkander gevoegd; rustende op korte en teedere Steeljens; ook, gelijk de gehele Plant, wit van verwe, niet groot. Bestaan uyt vier ronde Bladerjens; en hebben inwendig eenige wey- nige kleyn- e geel- e Knopjens; welke in deze Landen

in haar zelven vergaan, en ter aarden neer-vallen, zonder eenig goed *Zaad* na te laten.

K R A C H T E N.

Deugten
van dit
Gewas.

DE Bladeren van dit *Gewas* zijn van een te zamen-trekkende aart; verdrogende, verwarmende, en afvagende. Geneezen allerley *wonden*, als men'er 't Zap van de groene, of 't Poeder van de gedroogde infrolyd.

Een *Drachma* van het gedagte Poeder met roode Wijn ingenomen, doet ophouden de *Bloed-sponzing*, de onnatuurlijke vloed der Vrouwen, en de *Buyl-loop*.

XXXIV HOOFDSTUK.

S P I R A E A
van THEOPHRASTUS;
na de meening van zommige.

Verfchey-
de namen

En aangenaam, aardig, beziens-waardig Heesterachtig *Gewas*, 't welk tot noch toe in het *Neederlandsch* met geen andere als deeze naam bekend is. Werd in het *Latijn* gheeten *SPINÆA THEOPHRASTI*; of ook, mijns oordeels, *SALIX BOTRITIS PUMILA SILESIACA FOLIO SERRATO*, of LAGE DRUYFJENS-WILLIGE UYT *SILESIEN*, met zeer aardige en net-gezaagde Bladeren; vermits 't in eene *Zomer*, gelijk de *Willigen*, zeer hoog oprijft. Wij zullen een eygentijker betigt hier van geeven.

Eygent-
lijke be-
schrijving

Dit *Gewas* krijgdt uyt een dunne, bruyngeverwde, en met zeer veel Vezelen begaafde *Wortel*, Struvelswijze veel *Scheuten*, zes of zeoven voeten hoog; van welke zommige zoo gantfch haastig opfchieten, en aangroeyen, datze in eene *Zomer* de hoogte van vijf voeten bekomen. 't Mag derhalven, mijns oordeels, met regt de naam van *SALIX*, of *WILLIGE*, voeren. Meereendeel zijnde gantfch rond; hier en gintfch voorzien met een kleyn *Kuggetje*; van buyten uyt den geelen bruyng-verwig; inwendig groen, en daar begaafd met een tamelijk groot wit *Pit*, of *Marg*. Zonder *Steeftjens* komen'er veel aardige Bladeren aan voort, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, een vingerbreedte boven malkander; zijnde een vinger lang, en een groote vinger breed; in het midden allerbreedst; voor in een punt eyndigende; aan de randen zeer net en teeder ingezaagd; hard van substantie; boven donker-groen, doch onder bleeker; niet blinkende; in 't midden voorzien met een regt-doorgaande *Adel*, waar uyt veel kleynere *Adertjens* ter zijden uytvloeijen. In de Mond zijne bitter van smaak, en een weynig te zamen-trekkende. Uyt de bovenste punten komen, Aysr-wijze, voor den dag veel ronde Lijf-verwige *Knoppjens*, Druyfs-wijze te zamen-gevoegd, rustende op korte *Steeftjens*. Deeze openen haar na malkander, niet van onder, maar altijd eerst van boven beginnende, in de Maanden *Julius* en *September*. Dan vertoonzen zich zeer schoone, kleyne, Lijf-verwige; ook inwendig een weynig rood zijnde *Bloemtjens*, bestaande uyt vijf ronde *Bladertjens*; riekende ontrent als die van de *OXYACANTHA*, of *HAGEDOORN*: van binnen verciert met veel korte, ook lange, teedere, Lijf-verwige *Draadtjens*, welke kleyne *Knoppjens* hebben. Alsze vier of vijf dagen open zijn geweest, vallenze niet op de aarde neer, maar vergaan in haar zelven; uatlatende kleyne vijf-hoekige bruyng-geverwde *Knoppjens*, doch zonder eenig goed *Zaad*.

Wat voor

Deeze Heesterachtige Gewassen beminnen een goe-

de, zandige, en met twee-jarige Paerdemist wel vooreen aarde ziene grond: een luchtige, opene, warme, vrye, zij begeeren bequaam ter Zon geleegene plaats, daarze onverhindert aan alle kanten van de stralen dezes grooten Lichts bescheenen kunnen worden. Begeeren ook veel Water.

Uyt haar zelven zijnze hard van aart. Zonder na-Zijn hard deel konnenze uytgaan, niet alleen *Storm-winden*, van aart. *Sneeuw*, *Hagel*, *Rijp*, en *mistige Lucht*; maar ook alle andere ongelegenheeden des gantfchen *Winters*.

Zij worden in deeze Gewelten overvloedig ge-Aanwin- noeg aangewonnen door hare bij de *Wortel* in meeninge uytlichtende jonge *Loten*: die ook van zelfs genoegzame *Wortelen* bekomen. Met een wassende Maan van *Maert* wordenze van de *einde* afgenomen, en verplant.

K R A C H T E N.

Dit *Gewas* is verdrogende van aart, en bitter De krach- van smaak. Wat voor andere krachten, het ten noch zelve in de Genees-konst mag hebben, is tot onbekend. noch toe niet uytgevoerscht.

XXXV HOOFDSTUK.

HONDSKARSEN.

Deze Heesterige Plant, welke in onze Verfchey- Landen gemeenlijk opfchiet ter hoog- de namen. te van vijf voeten, of zomtijds wel wat weynig hoger, draagt in 't *Neederlandsch* niet alleen deezen naam, maar word ook van zommige GEYTENBLAD gheeten: in het *Latijn* CANUM CERASA, CLYMENUM, PERICYLYMENUM; of XYLOSTEUM: in het *Hoogduytsch* HUNDTSKIRSCHEN; en in het *Italiaansch* PERICIMENO, of CIRSARO DI CANE.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden Drie ver- drie verfcheydene soorten, namentlijk: I. PERICYLY- fcheydene MENUM RECTUM FRUCTU CERASINO, of RECT- soorten. OPSTAANDE GEYTENBLAD, met Vruchten als kleyne *Karsen*; welke soort ook genoemd werd CHAMÆCERASUS ALPINA, of LAGE BERG-KARSSEBOOM. II. PERICYLYMENUM RECTUM FRUCTU RUBRO MINORE, of HONDSKARSEN RECT- OPSTAANDE, in gedaante gelijk zijnde de CORNOEL- BOOM WYEJE, met een blauwe Vrucht. III. PERICYLYMENUM HUMILE FRUCTU RUBRO MINORE, of LAGE HONDSKARSEN met een kleyne roode Vrucht; genoemd CHAMÆPERICYLYMENUM, 't welk even 't zelve beteekend. Al te zamen zijnze van eenen dezelve *Bouwving* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een zeer goede, gemeene, zandige, wat voor met twee-jarige Paerde- en Koeymist, van yder even een aarde veel, wel door malkander gemengde grond: een vrye, zy bemin- opene, luchtige en genoeg ter Zon geleegene wel zoo nen. lief, als een donkere of schaduwachtige plaats; en veel Water.

Ieder *Zomer* bloyenze in de Maand *May*; en gee-Aart: ven, bij goede jaren, in den *Herfst* volkomen-rijpe Bloem. *Vruchten*. Werden van naturen zeer oud. Verdra- gen harde *Storm-winden*, *Sneeuw*, *Hagel*, *Rijp*, sterke *Vorst*, en alle andere ongelegenheeden des gantfchen *Winters*.

Werden aangewonnen, niet alleen door haar *Zaad*, Aanwin- het welk met een volle Maan van *October* of *Maert* in ning door het Pot, ruym een firoo breed diep, moet gezayd Zaad. zijn, vermits het langzaam voortkomt; maar ook door hare bij de *Wortel*, of boven de aarde uytge- fchotene jonge *Loten*: welke men ten halven infnijdt op de wijze der *Angelen*, een halve vinger lang, en met aarde aanvuld. Alsze nu *Wortelen* hebben gekregen;

gekregeen, en dezelve een jaar oud zijn geworden, neemt men ze met een afgaande Maan in April van de oude af, en men verplante ze op een bequame plaats.

KRACHTEN.

DE Vruchten van Hondskarsen met roode Bezen worden in Noorwegen van de Boeren gegeten: maar indien iemand te veel daar van neemt, zal hij purgeeren, en de Kranvage of Schurfsheid krijgen.

De blauwe Vruchten van Hondskarsen, welke de gedaante van die der Cornusleboom wijsje dragen, worden gebruykt om'er mee te verven.

XXXVI HOOFDSTUK.

BOOMACHTIG SPINAGIE uyt AMERICA.

Et zonder reeden werd deze zeer schoone, vermaaklijke, altijd groen blijvende Plant, wegens de groote gelijkvormigheid, dus in het Nederlandsch genoemd. In het Latijn SPINACHIA FRUTESCENS AMERICANA; en in het Italiaansch SPINACE ARBOREA DI AMERICA.

Zij bemind een zandige, goede aarde, van geen schimmelige reuk, met een weynig twee-jarige kleyn-gewreevene Paerdemilt, een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol uyt verdorvene Boomen, of in des zelve plaats 't Mol van verrotte Boombladeren, doormengd: een warme, opene, vrye, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats; en tamelijk veel door de Zonnestralen lauwgemaakt Reegen-water.

In deze Gewesten groeyd ze ruym drie voeten hoog. Laat hare Bladeren niet vallen, ten zij door ouderdom; anders blijven ze altijd groen. Deze zijn cierlijk, wat blinkende; van naturen regt teegens over malkander gefield aan hare zeer Doornige doch ronde Steelten, rustende op korte Steelkens: tusschen welke de Bloemen voortkomen, aan geen lange, doch met twee kleyne, slegte, en geen gekartelde Bladertjens voorziene Steelkens, vijf, zes, of zeeven tros-wijze bij malkander zittende, en de eene na de andere opengaande. De gedagte Bladeren zijn onder bekleed met een witachtige wolligheid; boven met een zeer lieflijke groenheid; ontrent een hand lang, en vier vingeren breed, voor aan echter cyndigende in een stompachtig punt; aan de randen nu sterk, dan flauw, of een weynig onordentlijk ingekerfd; teeder van aart, niet zeer dik van substantie; met een regt-doorgaande groote Ader, waar uyt vele kleyne, doch genoegzaam zichtbare Aderkens voortspruyten; voorts onze gemene SPINAGIE in gedaante zeer gelijk.

Zelden bloeyen ze in deze koutle Landen, ten zij met heete en drooge Zomers, in 't laatste van Julius, of in het begin van Augustus. Geeven noch veel minder eenige Vrucht of Zaad. In 't jaar 1666. heeft in mijnen Thuy te Groeningen eene van deze soort, agt jaen oud, eenige Bloemen voortgebragt, welke van veelte zijn gezien. Zij vertoonen zich, verciert met een aangename Purpur-verwe, in 't midden voorzien met eenige gele Hoofdjens, en bestaande uyt vijf Bladeren, zeer aardig.

Deze Boomachtige Spinagie is niet zeer teeder van natuur: kan ook, gedurende de Winter, lichtelijk en zonder groote moeyte worden bewaard. Verdraagd echter zeer ongeerne veel koude Herfst-veegenen, sterke

winden, nevelige Lucht, Hagel, Rijp, en selle Forst. Werd derhalven, met een volle Maan van April in een Pot geplamt zijnde, in 't laatste van September, of begin van October, na dat de jaarstijd zich aanfeld, boven weldroog geworden zijnde, binnens huys gebragt, op een goede, bequame, luchtrige plaats, daar gedurig van November af tot aan Maert, door een yzeren Oven, of anders alleen met vriezende Weer, eerst om den anderen, daar na ieder dag, en eyndelijk, op 't alderkoudste, twee- of driemaal in elke vierentwintig uren word gevuurd. Moet ook in de ganfche Winter-tijd van onder in een Pan matig Reegen-water worden gegeven, te voren lauwgemaakt.

In het begin van Maert, als de Forst en grootste en in de koude voor bij is, moet men, met goed Weer, over dag de Vensteren weer een weynig open zetten: daar na ieder dag; en op het laatste van Maert, of in het begin van April, dag en nacht, tot aan den vijftienden of twintigsten der laatste genoemde Maand, op dat dit Gewas langzaamlijk de Lucht weer gewoon mogt worden. Op de gemelde rijd brengd men ze weer buyten in de Zonnestralen, met een aangename zachte Reegen. Maar ook moet men ze bewaren en voorzichtig dekken voor Sneeuwachtige wechthigheid, koude nagten, hayrige en sebrale winden.

Deze zeer rare Plant, kan in onze Gewesten aangewonnen worden door twee bijzondere middelen; ning te weeten:

Eerst door Zaad, varfch en goed uyt America door Zaad overgezonden, het welk men met een volle Maan (of straks daar na) van Maert, April of May nter diep zayd in een Pot, gevuld met goede, zandige, gemeene grond. Als het nu opgekomen is, mag men 't niet, voor de derde Zomer daar na, met een volle Maan van April verplanten, en in de voorheenen beschreevene aarde zetten.

Ten anderen, door bij de Wortel of boven de grond Door jonuytlopende jonge, bequame, een-jarige Loten; welke men met een volle Maan van April ten halven inlijnd, op de wijze der Angelieren, en dan met aarde dekt. Als ze nu wortelen gekregeen hebben, en dezelve een jaar oud geworden zijn, neemt men ze van de oude af, en men verplante ze met een volle Maan van April in Potten. Indien men tot deze verzetting wou treden, eer de wortelen den ouderdom van een jaar hadden bekomen, zoo zouden, wegens der zelve teederheid, de Afzetzels groot gevaar van te vergaan onderworpen zijn.

KRACHTEN.

DE Wortel van dit Gewas is warm en droog Arztenyen in den derden graad; ook bitter en scharp van smaak.

Een lood van de gedroogde Bast met Wijn en een van deze weynig Zuyker in genomen, is goed teegens allerley Plant.

Koorizen: ook voor de gene, welke zich gequeld vinden van een quade Borst, Host, of Waterzucht. Versterkt ook alle inwendige deelen, en jaagd door de Stoolgang uyt alle quade wechtheden.

XXXVII HOOFDSTUK.

ALATERNUSBOOM.

Ok een aangenaam en altijd groen Namen, blijvend Struvel-gewas, werd in het Nederlandsch met dezen, en, mijns weetens, geen anderen naam genoemd. In het Latijn en andere Talen meede ALATERNUS: in het Italiaansch ALATERNO.

Hier

Schadelijkheid.

Gebruyk.

Namen.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Bladeren.

Bloemen.

Eene heeft gebloeyd in des Autheurs Hof.

Hoedanig men haar moet waarnemen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vijf onderscheydene soorten: te weten:

Vijf onderscheydene soorten.

I. ALATERNUS FOLIO OBLONGO, of ALATERNUSBOOM met Bladeren, een weynig langwerpig. II. ALATERNUS FOLIO SUBROTUNDO, of ALATERNUSBOOM met onrent ronde Bladeren. III. ALATERNUS VOMITIVA VIRGINIANA, of BRAKING-VERWEKKENDE ALATERNUSBOOM uyt Virginien. IV. ALATERNUS FOLIO ROTUNDO MARGINE ARGENTEO, of ALATERNUSBOOM met ronde Bladeren, en schoone witte gelijk als Zilverne kanten. V. ALATERNUS FOLIO ROTUNDO ALBIS STRIIS, AC PUNCTIS, VARIEGATO, of ALATERNUSBOOM met ronde Bladeren, lange strecken, en witte stippen, aardig gemarmeld; welke zich in de May-maand beginnen te vertoonen, en in September weer vergaan, doch t'elkens in 't volgende jaar zich weer op nieuws op de Bladeren laten zien. Alle zijn ze van een dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een gemeene, zoo wel zandige als geen zandige, doch met tweejarige Paerdemist matig voorziene grond: een warme, opene, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en, gedurende de Zomer, tamelijk veel Water. Geeven niet alleen jaarlijks Bloemen, maar ook, bij goede drooge tijden, volkomen rijp Zaad.

Bloemen.

De Bloemen komen tros-wijze voort tusschen de Bladeren, in het begin van May, of het laatste van April, aan kleyne *Steehtjens*. Zijn uyt den geelen groen, en bestaan uyt vier, of ook uyt vijf *Bladerijens*. Blijven eenige dagen lang in haren Bloey, eer ze afvallen.

Zaad.

Het Zaad, of de *Vrucht*, is rond, kleyn; eerst groen, daar na rood; eyndelijk gantsch zwart, en werd gerimpeld. Als men dit ziet, heeft het zijne volle rijpheyd bekomen.

Aart.

De ALATERNUSBOOMEN zijn tamelijk hard van aart: kunnen echter niet wel vele koude *Herfst-reegenen*, *Storm-winden*, *Rijp*, of sterke *Vorst* verdragen. Moeten derhalven, met een volle Maan van April, in Potten of houte Bakken, na gelegentheyd harer grootte en veelheyd harer *Wortelen*, geplant zijnde, in 't begin van October binnens huys gebagt worden, en gezet op een luchtige plaats; daar ze, bevrijd voor een doordringende *Vorst*, weynig warmte van 't vuur genieten, of waar in allen bij vriezende Weer werd gevuurd: gedurende de Wintertijd onderhouden met weynig lau-ge-maakt Reegenwater; 't zij door begieting van boven, of door een Pan van onder. Niet voor den aanvang van April, of wat later, na dat de tijd goed of quaa is, moet men ze met een zachte Reegen weer buyten brengen; doch ook een weynig dekken voor *schrake hayrige* winden, en *koude* nagten.

Aanwinning.

In onze Landen kunnen ze *aangewonnen* worden op vier verscheydene wijzen:

Door Zaad.

Eerst, door haar Zaad; 't welk met een volle Maan van April of Maert in een Pot, twee Stroo-breedte diep, gezaayd; op een warme plaats gezet, en zomtijds een weynig met Water begoten moet zijn. De hier uyt voortkomende jonge Planten mogen, wegens hare teederheyd, niet voor het tweede Voorjaar daar na, met een *Maerfche* of *Aprilfche* volle Maan, verplant worden. Dikmaal ontfaan hier uyt veelleye aardige veranderingen en onderscheydentheeden, welke met zonderlinge lust werden aanschouwd; gelijk mij en meer andere gebeurd is.

Door hare jonge Loten.

Ten anderen, door hare met een volle Maan in Maert of September afgesneden jonge Loten, aan welke onder een weynig oud *Hout* is gebleeven, om aan 't zelve dies te bequamer te kunnen *Wortel* schieten. Deeze steekt men ter langte van ontrent een vinger in een Pot; en men steld ze op een donkere plaats, daar ze ten minsten in agt weeken rijds van de Zon niet befcheenen kunnen worden. Dikmaal, of wanneer 't

noodig is, moet men ze met Reegen-water van boven begieten: daar na wat meer Lucht geeven; en eyndelijk in Augustus geheel open stellen. Dus gehandeld, zullen ze met'er tijd *Wortel* vatten, en voort groeyen. Voor 't derde jaar daar na mogen ze niet opgenomen of verzet worden.

Ten derden, door hare bij de *Wortel*, of boven de aarde uytlopende jonge *Scheutjens*: welke men ten halven infijn, op de wijze der *Angeliaren*, een lid van een vinger lang, en mer aarde aanvuld; of zacht-jens daar in neerwaarts buygd, en dan door een houte *Haakje* vast in de grond steekt, op datze niet weer uyt de aarde opspringen mogten. Dus zullen ze met'er tijd *Wortelen* krijgen: welke men, jarig geworden zijnde, van de oude afneemt, en in Potten verplant, op de voortheenen gedagte tijd, en met de genoemde Maan.

Ten vierden, door de wijze van *Zuygen*, of *Inleg*. Door *Zuygen*; het welk met een wassende Maan van Maert of *Eng*. April kan geschieden op een CELASTRUS, of PHYLLIREABOOM, van welke beyde wij zullen spreken in de twee volgende *Hoofdstukken*.

Het ALATERNUS VOMITIVA VIRGINIANA, of BRAKING-VERWEKKENDE ALATERNUSBOOMTJE UYT VIRGINIEN, groeyd in deese Gewesten op uyt een veelvoudige, teedere, bruy-yn-verwige *Wortel*; vier of vijf voeten hoog. Boven verdeeld het zich, als men 't van beneeden wel opgefioeyd heeft, in vele teedere, ronde, buyzame, van binnen witte, van buyten met een aangename bleek-blaauwe verw omvangene *Takjens*; aan welke voortkomen bijna gantsch ronde *Bladerijens*, digt boven malkander in het ronde, meer opwaarts staande, als neerwaarts hellende. Zijn onge-

gelyk van grootte: ruften op korte, steevige, en bleek-bruyne *Steehtjens*: voor niet zoo rond als achter, maar daar een weynig, in 't verminderen, spits-achtig toelopende, en begaafd met groene randen, teeder ingesneeden, of getand. De verve, boven na de Zon gekeerd, is uyt den groenen geel; van een aangename aanschouwing; doch van onder veel geeler; hard van aart; steevig-leyl staande, en in 't midden voorzien met een regt-doorgaande groote *Adel*, waar uyt vele kleyn-*Adertjens* voortkomen, lopende ter zijden door 't geheele Blad.

Deeze aardige *Struvel*-plant heeft tot noch toe bij mij geene Bloemen, veel minder eenig Zaad geda- gen; ook noyt bij de *Wortel* eenige jonge *Laten* uyt-gechoten.

K R A C H T E N.

Het *Hout*, en de *Bast* dezer Boomen, worden Gebruyk. gebruykt in de *Verweyren*, om daar van te maken een. roodachtige, of een gantsch donker-blaauwe verwe.

Dertig Bladeren van 't *Braking-verwekkend* Alaternusboomtje uyt Virginien ('t welk in dat *Americaansch* Gewest zeer veel gebruykt, en in hoogachtung gehouden werd) gestoten; vierentwintig uren lang in een half pintje Wijn op een warme plaats te weyken gezet; dan door een schoone doek gedaan, en 's morgens nugteren gedronken, doet zeer gelukkig *Braken*, en ontfalt de *Maag* van allerley *Galachtige* en andere *slijmerige* *vochtigheden*; de zelve herstellende in een volkomene gezondheid.

XXXVIII HOOFDSTUK.

CELASTRUSBOOM.

En aardig Boom-gevas, met een altijd du-Namen. rende, aangename en blinkende groenheyd vercierd, heeft in 't *Neederlandsch* geenen anderen naam, dan deeze. In het *Latijn* meê CELASTRUS; en in 't *Italiaansch* Cr-

CELASTRO. Is een meede-soort van de hier boven beschreevene ALATERNUSBOOM.

Twee-
ley soor-
ten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee bijzondere soorten; namentlijk, CELASTRUS FOLIO SUBROTUNDO, of CELASTRUSBOOM met rond-achtige Bladeren; en CELASTRUS FOLIO OBLONGO, of CELASTRUS met langwerpige Bladeren. Beyde zijn ze van een dezelve Bouwzins en Waarneeming.

Wat voor
een aarde
zij bemin-
nen.

Zij beminnen een gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemilt en Veen-grond, of ook Modder, genoegzaam doormengd, een opene, vrye, luchtige, wel ter Zon gelegeene plaats; en in de Zomertijd tamelijk veel vochtigheid. Geeven ieder jaar

Bloemen.

kleyne Bloemen aan Trosjens, tusschen de Bladeren, in 't laatste van April en begin van May te voorschijn komende. Hate vetwe is uit den geelen-groen; en bestaan zoo wel uyt vier als uyt vijf Bladerjens. Als ze zich een tijd lang open hebben vertoond, vallen ze eyndelijk ter neer. Laten ook dikmaal, bij goede wat-
me Zomers, volkomen en wel rijp Zaad achter. Welke Vrucht, of Zaad, zich rood en kleyn, eerst groen, daar na rood, ten laatste gantsch zwart laat zien, even gelijk van de ALATERNUSBOOM is gezegt.

Haren
aart.

Deze CELASTRUSBOOMEN zijn tamelijk hard van aart; verdragen echter ongeene koude Herfst-reegenen, Storm-winden, Rijp, of eenige sterke Vorst. Moeten derhalven, met een volle Maan van April in een Pot of houte Bak, gevuld met de voorgedagte aarde, gezet zijnde, in 't begin of 't laatste van October, indien de jaartijd goed en bequaam is, binnens huys worden gebragt op een goede luchtige plaats; daar ze, genoegzaam bewaard voor een doordringende koude, de warmte des vuurs niet genieten, voor dat het vriesft. Moeten ook, gedurende de Wintertijd, met matig lauw-gemaakt Reegen-water van boven begoten, of door een Pan van onder bevochtigt worden; doch niet meer als een- of ten hoogften tweemaal: ook niet voor in het begin of ten halven van April, na tijds gelee-
gentheid, met een aangename Lucht en zoete Reegen, weert buyten gefeld; doch voor koude nagten, hayrige en schrale winden nauw gewagt zijn.

Aanwin-
ning.

In onze Landen worden ze aangevoomen op vier bijzondere wijzen, als:

door jon-
ge Tak-
jens.

Eerst, door hare met een volle Maan van Augustus, September of Maert afgefreeden en in een Pot gestokene jonge Takjens, welke men agt of tien weeken lang na de inflecting moet stellen in een donkere of schaduwwachtige plaats, daar ze van geen Zonnestralen getaakt konnen worden; ook haar dikmaal met Water begieten, en de opene vrye Lucht niet laten genieten, voor in Augustus.

Door jon-
ge Loten.

Ten anderen, door hare jonge, in of boven de grond uitgelopene Loten, welke ten halven, op de wijze der Angelieren, ingefreeden, met aarde aangevuld, of neerwaarts daat in gebogen zijnde, met 't tijd wortelen schieten. Niet, voor dat derzelve twee jaren oud zijn, om alzo de verzetting dies te beeter te konnen verdtogen, mogenze afgefreeden, van de oude genomen, en met een afgaande Maan van April in Potten verplant worden.

Door
Zaad.

Ten derden, door haar Zaad; 't welk men met een volle Maan van Maert of April in een Pot, gevuld met goede zandige, maar op geenerley wijze vette aarde, niet dieper dan twee Stroo breedte, hol en luchtig rayd. De hier van voortkomende jonge Boomjens mag men niet reppen, of opneemen, voor dat ze den ouderdom van twee of meer jaren hebben beteykt. Dan verplant men ze eerst.

Door
Zuygen.

Ten vierden, door de konst van Zuygen, of Inter-
gen; het welk bequaamelijk kan verrigt worden op de hier boven voorgeselde Alaternus, of op de hier agter volgende Phyllireaboombjens; in 't laatste van Maert, of 't begin van April, met een wassende Maan,

K R A C H T E N .

DE Krachten en Eygenenschappen dezer Gewassen zijn tot noch toe niet bekend. Ondertusschen is 't Hout zeer bequaam, om krukken van te maken voor oude lieden; of voor zulke, die doortoeval gebrek aan hare leden hebben.

Krachten
noch on-
bekend.

XXXIX HOOFDSTUK.

PHYLLIREABOOM.

Deze schoone en altijd groen-blij-
vende Boom werd (voor zoo veel
mij bekend is) met geen anderen
naam, in het Neederlandsch, genoemd.
In 't Latijn ook PHYLLIREA. In 't
Fransch ALADER; en in 't Italiaansch

PHYIREA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verschey-
neen verscheydene soorten; te weeten:

I. PHYLLIREA VULGARIS, of gemeene-Phyllirea. II. PHYLLIREA LATIFOLIA GLABRA, of breed en glad gebladerde Phyllirea, met kleyne tandjens rondom voorzien. III. PHYLLIREA ROTUNDI FOLIA, of Phyllirea met ronde Bladeren. IV. PHYLLIREA LONGIFOLIA GLABRA MAXIME DENTATA, of Phyllirea met lange, gladden, zeer met getande Bladeren. V. PHYLLIREA FOLIS MARGINE RUBRO DONATIS, of Phyllireaboom met rood-gekannte Bladeren. VI. PHYLLIREA FOLIA AUREO, of Phyllirea met geele als goud geplekte Bladeren. VII. PHYLLIREA MARGINE ARGENTEO, of Phyllireaboom met wit als Zilver gekante en geulekte Bladeren. VIII. PHYLLIREA MAJOR, of grootste soort van Phyllirea; en IX. PHYLLIREA ILICEA, five ILICIS COCCIGLANDIFERA FOLIO, of Phyllirea, met Bladeren van Coc-
cillieboom. Al te zamen zijn ze van een dezelve Queeking en Waarneeming.

Zij beminnen een goede zandige aarde, matig door-
mengd met twee-jarige Paerdemilt, een weynig Veen-
grond, en het Mol van verdorvene Boomblade-
ren; een opene, warme, vrye, luchtige, wel ter
Zon gelegeene plaats, en matige vochtigheid. Ge-
even in deze Landen niet alleen Bloemen, maar ook,
bij goede Zomers, gemeenlijk volkomen rijp Zaad.

De Bloemen komen voort in 't laatste van April, Bloemen;
ook wel wat later. Zijn kleyn van gedaante, een
weynig uyt den geelen groen van verwe. Bestaan
uyt vier zeer kleyne, voor spits toegaande, steevige
en Stars-wijze gestekte Bladerjens. Niet haastig val-
len ze af.

Het Zaad, of de Vrucht, is kleyn en rond; eerst Zaad.
groen; daar na rood, en eyndelijk, als het zijn vol-
komene rijpheyd heeft bekomen, zwart en getim-
peld.

Deze Phyllireaboomen zijn tamelijk hard van na-
tuur, en leeven lang; doch verdragen niet geerne veel
koude Herfst-reegenen, Storm-winden, Rijp, of sterke
Vorst. Moeten derhalven, met een volle Maan
van April in een Pot of houte Bak, na gelee-
gentheid harer grootte, geplant zijnde, in het begin van
October, na gesteltens des tijds wat vroeger of later,
binnens huys werden gebragt, en op een bequaame
luchtige plaats gefeld; daar ze, bevrijd van te mogen
bevriezen, gantsch geen vuur behoeven te genieten, en
waar in niet gefloekt word, als bij sille Vorst. Mo-
ten ook, gedurende de Wintertijd, met niet te veel
lauw-gemaakt Reegen-water, de kleyne van boven, de
grootte door een Pan van onder, voorzien zijn. Niet
voor den aanvang van April, of een weynig later,
mag men ze weer buyten brengen, met een zachte
Lucht,

Wat voor
een aarde
zij bemin-
nen.

Aart de-
zer Boom-
men.

Waarne-
eming in
de Winters.

Lucht, en aangenaam-zoete Reegen. Voor koude vriezende *nagten*, *schrale*, *bayrige winden*, moet men haar voorzichtig wachten, en wel dekken.

Zij werden in deeze onze Geweften, *aangevonnen* op vier bijzondere wijzen, te weten:

Eerst door hare met een volle Maan van *April*, *September* of *Maert*, afgesneedene *jonge Takken*, welke men steekt in een Pot, gevuld met goede, zandige, en een weynig, of geen, gemeste aarde; daar na dezelve steld op een donkere of schaduwachtige plaats, bevrijd voor de Zon, en zomtijds een weynig van boven met Water begiet. Agt of tien weken lang moet men haar op deeze plaats laten blijven; daar na langzaamlijk haar wat meerder Lucht doen genieten; doch niet voor in *Augustus* haar ten vollen voor de Zonnestralen bloot stellen. Dus vatten ze eyndelijk *Wortelen*, en groeyen genoegzaam aan.

Ten anderen, door haar *Zaad*; 't welk met een afgaende Maan van *November* of *Maert*, niet meer dan twee Stroo breed diep, hol en luchtig, werd gezayd in een Pot, gevuld met de boven-genoemde grond, daar na gezet op een warme plaats. De daar van voortkomende *jonge Planten* mogen ter verplanting niet opgenomen worden, voor dat ze drie jaren oud zijn.

Uyt deeze wijze van *aanwinning* ziet men dikmaal voortkomen zeer aardige *veranderingen*, welke met luif werden aanschouwd. Dedagelijkse ervarentheyd toont ons de waarheyd hier van. In 't jaar 1646 heb ik dus verkreegen een *Phyllireaboom*, met bleek-roode kanten aan zijne *Bladeren* zeer schoon verciert: ook drie *jongen* van dezelve soort in 't jaar 1670 op nieuws. 't Eerst gedagte *Boomtje*, vier jaren oud, heb ik, zeer daarom gebedden zijnde, gezonden aan *Monsieur CHARLES DE GIVRY*, Apotheker binnen *Amsterdam*; die het enige jaren daar na aan een derde verkogt, voor een goede som glds. Als ik in 't jaar 1660, in 's *Gravenhage* quam, vond ik het noch wel gesteld bij *Monsieur WARNER VANDER GROEN*: die het in zulk een waarde hield, dat hij het voor minder als drie *honderd guldens* niet wou af staan.

Ten derden, door hare boven de aarde (want zelden ziet men haar uyt de *Wortel* jonge *Loten* voortbrengen) laag uytgeschietende *Takken*: welke men voorzichtig ten halven infnijdt, op de wijze der *Angelieren*, ontrent 't lid van een vinger lang; zachtjens in de aarde buygt, en met een *houtte Haakje* vast steekt, eensdeels om dus te verhinderen de weer opspringing; anders-deels om dies te minder beweegt te kunnen worden, en zoo veel te bequamer *wortelen* te mogen krijgen. Als dan dezelve een jaar, of meer, oud geworden zijn, moet menze van de *oude afheemen*, en met een volle Maan in de voorhtenen genoemde Maand in Potten verplanten.

Ten vierden, door de konst van *Zuygen*, of *Inleggen*: het welk behoort te geschieden op een *Alategnum*, of ook op een *Celastruboomtje* (van welke beyde hier boven in het xxxvii. en xxxviii. *Hoofdstuk* gelandeld is) in 't laatste van *Maert* of 't begin van *April*, met een wassende Maan. Doch de gemelde *Boomtjens* moeten hier toe genoegzame dikte hebben bekomen.

De *PHYLLIREA ILICEA*, sive *ILICIS COCCIGIANDIFERAE FOLIO*, of *PHYLLIREA MET BLADEREN VAN COCCINILIEBOOM*, van naturen uyt een bruyne *Wortel* Struvelachtig, en in deeze *Nederlanden* niet hoog opschietende, krijgt veel teedere en korte, bleek of vaal-geverwde brosse *Takjens*, voorzien met eenige grijze *Stippelen*, aan welke de *Bladeren* zitten, digt op den anderen gevoegd, ook gemeenlijk twee en twee ontrent regt reegens over malkander gesteld. Deeze zijn donker bleek-groen, en blinkende van verve; rustende op zulke korte en kleynen *Steeleijens*, dat ze schijnen aan de *Takjens* zelfs vast ge-

hegt te staan. Ongelijk zijn ze van grootte; doorgaans ruym een vinger-breed. De onderste aan de *Takjens* lopen gemeenlijk voor geheel stomp-rond toe, gelijk de hier bijgaande *FIGUUR* vertoond: waar teegens al de andere in een spits punt eyndigen. Aan de randen zijn ze aardig, net, doch niet diep, Zaags-wijze, maar gantsch niet Doornachtig getand. Staen stijf en steevig. Zijn hard, en wat dikachtig van aart, als men ze in de Mond knauwd gemeenlijk te zamen-trekken-de; in 't midden verciert met een regt-doorlopende groote *Ader*; uyt welke door 't geheele *Blad* zeer veel, digt bij malkander gevoegde, zichtbare, en aan de randen halve Maans-wijze rond in malkander, toelopende, kleynen, beziens-waardige *Adertjens* vloeijen.

Niet anders als door onderdom vallen deeze *Bladeren* ter aarden; tusschen welke voortspuyten de *Bloemtjens*, aan kleynen *Takjens* Tros-wijze bij malkander gesteld. Zijn kleyn; van verve uyt den bleekgeelen groenachtig. Bestaan uyt vier en vijf *Bladertjens*. Hebben van binnen zommige zeer kleynen *Nopjens*. Der Na datze zich eenige dagen geopend hebben vertoond, vergaan ze in haar zelve, en laten dan agter kleynen, ronde, eerst groene, daar na roode, eyndelijk zwart wordende *Fruchten*; twee, drie, vier, en meer aan zeer teedere en korte *Steeleijens* bij den anderen gevoegd.

De *PHYLLIREA FOLIA AUREO*, ET *ARGENTEO*, Beschrijving der *Phyllireaboom* met geel als Goud, en met wit als Zilver gekante *Bladeren*, groeyen van naturen op de wijze van de *PHYLLIREA VULGARIS*, of GEMEENE *PHYLLIREABOOM*. Hebben ronde en zwart-roode *Takjens*; aan welke, nu aan de ene; dan aan de andere zijde, de *Bladeren* voortkomen, luchtig boven malkander gesteld; van een zeer ongelijke grootte; ja dikmaal gantsch mismaakt, zommige echter zeer volkomen; en dan gemeenlijk een vingerlid lang, wat meer of min; een kleynen vinger, en ook wel minder, breed; al te zamen onder aan de *Steel* op 't smalle; eenige in het midden, andere daar teegens der zelve.

't smalle; eenige in het midden, andere daar teegens der zelve. voor op 't breedste, en dan daar stomp-rond toegaan-de; een ander weer in een spits stomp punt eyndigende; ja onder die met het wit of Zilver *Blad* vind men'er dikmaal, geheel *Ovaals-wijze* rond; maar ook dan ziet men daar voor aan een kleyn spits, op de manier van een kleyn *Doornetje*. Gezamentlijk zijn ze hard van aart; staan steevig; zijn in 't midden aardig voorzien met een regt-doorlopende *Ader*, waar uyt veel andere zeer teedere voortfchieten; om 't gantsche *Blad* bij de randen in malkander vloeijen, en aldaar een ronde inwendige *Cirkel* maken. Aan deeze randen zijn zommige teeder *gerand*; andere daar teegens gantsch niet. Boven zijn ze van verve donker, ook bleek-groen; voorzien met eenige weynige *witte plekjens*; of *stippelen*, doch aan de randen met een gantsch *Zilver witte breede streep* rondom, waarlijk beziens-waardig; onder zijnze veel bleeker. De andere soort is op dezelve wijze op 't schoonste verciert met *goudgeele randen en streepen*. Tusschen welke hieren gantsch aan kleynen *Takjens* zoo wel de *Bloemen* als 't *Zaad*, op dezelve wijze der voorgedagte soorten, worden voortgebragt, en met luif aanschouwd.

K R A C H T E N .

DE *Bladeren* deezer *Boomtjens* van buyten op-geleegt, verkoelen, verzachten, en verdrogen de vochtigheyd en hitzigheyd der *Gezwellen*. 't Poeder daar van in Wijn gekookt, en daar mee gewasschen, verdrijft de *Lendenpijn*; de opdruyftigheyd in 't *aengezigt*, en de *zeerigheyd*, zoo van de *Mond* als 't *Tandvles*.

De *Bladeren* in Wijn gekookt, en daar van gedronken, zetten de *Waterloosig* sterk voort. Zijn ook zeer goed, om de *Gezwellen des Mond*s daar mee te geneezen, volgens 't beigt van *Dioscorides*.

XL HOOFDSTUK. A L C A N N E.

Namen.

En aardig en beziens-waardig *Gewas*; werd, voor zoo veel mij bekend is, in't *Neederlandsch* met geenen anderen naam genoemd. In het *Latijn* *CYPRUS*, of *ALCANNA*. In't *Hoogduysch* en *Fransch* even alzo; en in het *Italiaansch* *ALCANNA*.

Vier

onder-
ficheyde
soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vier onderscheydene soorten; te weten:

I. *ALCANNA LATIFOLIA*. of *BREED-BLADERIGE ALCANNE*; die ook *PHYLLIREA ANGUSTIFOLIA MAJOR*, of groote *SMAL-GEBLADERDE PHYLLIREA* geheeten werd. II. *ALCANNA LATIFOLIA MAJOR DENTATA*, of groot *BREED-BLADERIGE ALCANNE* met *GETANDE BLADEREN*. III. *ALCANNA ANGUSTIFOLIA MAJOR*, of groote *ALCANNE* met *SMALLE BLADEREN*; die men ook, niet zonder reden, zoo moegen noemen *PHYLLIREA ANGUSTIFOLIA MINOR*, of *KLEYNEN PHYLLIREA* met *SMALLE BLADEREN*; en IV. *ALCANNA ANGUSTIFOLIA MINOR*, of *KLEYNEN SMAL-GEBLADERDE ALCANNE*, wiens *Bladeren* noch *smaller* zijn als die van de voorige, ook een kleyn weynig korter, doch zich niet zoo vlak leggende, maar gemeenlyk wat meer na om hoog opstaande. Al te zamen zijn ze van een dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Groot
breed bla-
derig Al-
canne.

Wortel.
Hout.
Stam.

Het *ALCANNA MAJOR LATIFOLIA DENTATA*, of groot *breed-bladerig ALCANNE* met *getande Bladeren*, groeyd in deze *Gewesten* niet hooger als vijf voeten. Heeft een harde, tye, uytwendig bruyn, inwendig wit-geverwde *Wortel*, van een bittere smaak. Het *Hout* is hard van aart; ook bitter op de tong; uytwendig wit-grauw; inwendig gantsch wit. Verdeelt zich, *Struvels-wijze*, in vele teedere, ronde, stijfstaande *Takjens*, zoo dat deze *Gewassen* niet anders als dooreen goede *Waarneeming* tot een *Boom* konnen opgroeyen.

Gedaante
der Bloe-
men in
deze Lan-
den

De *Bloemen* zijn zeer kleyn, gelijk die van de *Vlier*, ja noch kleynder; welke voortkomen *Tros-wijze* tusschen de *Bladeren*, aan zeer korte *Steltjens*; vijf, zes, zeven, of meer bijalkander: ook op korte, teedere, en groenschtige *Steltjens* rustende. Zij vertoonen zich in de Maanden *April* en *May*. Zijn bij na geheel wit van verwe. Bestaan uyt vier voor spijs toegeande *Bladertjens*; inwendig voorzien met twee geele *Afschageltjens*, dik van aart, van binnen plat, van buyten met een diepe *Korf* in het midden als ingefneeden, en zoo breed, dat ze de gemelde vier witte *Bladertjens* geheel bedekken; zoo dat men dezelve niet, als met een nauw-toeziende oog, kan aanschouwen. Zeer wel komen ze over een met die van de *ALCANNA LATIFOLIA*, of *breed-bladerig ALCANNE*, behalven alleen in de verwe, en hare opwaarts omkrieling. Als ze eenige dagen open gestaan hebben, vergaan ze in haar zelven, en vallen af, zonder, in deze Landen, eenig *Zaad* na te laten.

zonder
Zaad.

Gesta-
te der Blade-
ren.

Aan de *Takjens* spruyten uyt schoone *Bladeren* van een zeer ongelijke grootte; dikachtig, hard van aart, en steevig staande. Eenige derzelve hebben de lengte van anderhalve, ook wel van twee vinger-leeden; andere nauwelijks van een lid, ook wel van maar een vinger-breed. De breedte is van een geheel lid eens vingers; van een half; ja eenige zijn noch veel smaller. De meeste echter eyndigen voor aan in een stomphed, en zeer weynige in een spijs punt. Altijd staan ze twee en twee regt teegens over den anderen aan hare korte *Steltjens*. Boven zijn ze zwart- of schoon-donker en blinkend-groen; doch onder veel bleeker: aan de randen aardig en net, doch niet diep, *Zaag-wijze getand*. In

de Mond geknauwd, vind menze bitter van smaak. Noyt vallen ze af, als door ouderdom. In 't midden zijnze verciert met een bleek-witte, groote, en regt-doorgaande *Ader*; waar uyt vele kleyne, teedere, nette, en bleek-groene andere *Aderjens* ter zijden en opwaarts, in en door malkander lopende, zeer aardig zich vertoonen, van een bevallijke aanschouwing.

Zij beminnen een goede gemeene grond, met veel wat voor grof, luchtig, en gantsch niet zoutachtig Zand, ook een aarde met een weynig twee-jarige Paerdmist doormengd: en een opene, warme, luchtige, vrye, wel ter Zon geleegene plaats, en in de *Zomer-tijd* tamelijk veel Water.

In deze koude Landen geevenze zomtijds in het bloemen begin van *May* *Bloemen*, welke *Tros-wijze* tusschen hare *Bladeren* voortkomen. Kleyn zijn ze van gedaante, uyt den groenen grijs-wit; bestaande uyt vier *Bladertjens*; doch noyt wed'er eenig rijp *Zaad* of *Vrucht* van gezien.

Tamelijk hard van aart vallen ze. Konnen evenwel gantschelijk geen koude *Herfst-regeenen*, *Sneeuw*, *Hagel*, of sterke *Vorst* verdragen. Moeten derhalven met een wassende Maan van *April* in Potten geplaat zijnde, in 't begin van *October*, of wat later, na de bequaamheid of onbequaamheid des tijds, binnens huys op een bequame plaats werden gebragt; daarze, bij vreeze van Weer, de warmte des winters, door een gestookte yzere Oven, en gedurende de geheele *Winter-tijd* slegs een- of tweemaal van boven een weynig lauwwarm Reegen-water mogen genieten. Niet voor 't begin, of ten halven van *April*, moet men ze, met een zachte Lucht, en, zoo 't eenigzins geschieden kan, met een zoete Reegen, weer buyten stellen; doch wel wagten en dekken voor *huyrige* of *scherpe Oost- en Noorde-winden*.

In onze *Gewesten* kan men haar *aanwinnen* op twee, of ook drie bijzondere wijzen; te weten:

Eerst, door hare in of boven de grond uytgeschotene jonge *Loten*, of lage *Takjens*; welke men, ter lengte van een kleyn lid eens vingers, op de wijze der *Angeliere*, met ten Pennemes voorzichtig insnijdt; met aarde bedekt, en met een honte *Haakje* valt in de grond steekt, op datze niet mogten opspringen, of verschoven worden. Dus schieten ze al langzaam *Wortelen*. Welke men, alsze twee jaren oud zijn, van de oude afneemt, en met een wassende Maan van *April* in andere Potten verplant. In 't eerst moet men toezien, dat'er de Zon niet te heet op schijnd.

Ten anderen, door hare met een volle Maan van *Doortak-Maert* of *September* afgesneedene *Takjens*, waar aan men, indien het moogelijk is, een weynig oud *Hout* moet laten. Deze steekt men in een Pot, gevuld met goede, zandige, maar geen gemeste aarde, een kleyn vinger diep; op een donkere of schaduwachtige plaats, daar ze van de Zon niet bescheenen konnen worden, gesteld. Zomtijds moet men ze met Reegen-water begieten; en haar niet voor in *Augustus* een vrye opene Lucht, doch niet al te sterke Zon, laten genieten.

Dus vatten ze gemeenlyk in 't tweede jaar *Wortel*, maar ook wel eerst in 't derde; en wassen voort, alhoewel in deze Landen zelden meer als tot drie of wat meer voeten hoogte. Mogen ook niet gerept werden, zonder gevaar, om haar te verplanten, voor dat ze gewisselijk twee jaren lang *Wortelen* hebben gehad. De verplanting moet geschieden op de genoemde tijd.

Ten darden, konnen ze *vermeengvuldigd* worden door door *Zaad*, uyt heere Landen herwaarts gezonden. 't welk men moet *zagen* met een wassende Maan van *Maert*, niet boven twee stroo-breed diep, in een Pot, zeer warm gesteld. Zomtijds moet men de aarde van boven besprengen met een weynig Reegen-water. De opgekome *jonge Boomtjens* moeten drie jaren lang op hare plaats onverroerd blijven staan.

KRACHTEN.

DE Bladeren en Vruchten van *Alcanna* zijn droog in den eersten, en warm in den tweeden graad; ook 't zamen-trekkende van aart. Gekookt in Weegebre-water, en op gebrandheid gelegt, geneest dezelve. Heeld ook de zwellingen van de Mond.

Het Poeder der gedroogde Bladeren in Water ge-weykt, geeft daar aan een schoone Gond-gele verwe. In Citroen-, of Quet-zap, of in Alwyn-water gekookt, en daar mee gewaschen, maakt niet alleen de Mannen een roode Baard, maar ook de Paerden ronde Bladeren met Meede gemengd, en ook daar mee gewaschen, verdisht de zwellingen, en de wyle flank der Voeten. Geneest de zwellingen der Keel, en maakt een anvoer wel.

De Bladeren in Wijn gezoden, en daar van gedronken, bevordert zeer de Waterlossing. Doed de Maandstonden voortkomen; dood de kleyne en groote Wormen, en verdrijft het Kolkje.

De Bloemen in Edik van Rozen geweykt, en op het Hoofd gelegd, geneezen de Hoofd-smeren. Van deze Bloemen, in oly gekookt, en nyt-ge-druck, werd ook gemaakt het welriekende Olenm Cyprinus; dienstig tot verzachting, verwarming en versterking der Zeenwuen.

XLI HOOFDSTUK.

BOOMACHTIG
JUPITERSBAARD.

Namen.

Plin. lib.
16. cap. 18.

Et deezen, en, mijns weetens, met geen anderen naam werd dit schoon en zeer bevallijk Boom-gewas in het Neederlandsch genoemd. In het Latijn BARBA JOVIS FRUTEX, welke naam bij PLINIUS eerst bekend is geworden: alhoewel men 't ook billijk mag toevoegen dien van ARGENTINA, of ZILVERBOOM, ZILVERBLAD, wegens de zeer schoone en blinkende Bladeren. In 't Italiaansch BARBA DI GIOVE ARBOREA.

Twee

Hiervan zijn mij in haren aart bekend geworden twee bijzondere soorten.

bijzondere
soorten,

I. BARBA JOVIS ANTIQVORUM, of ARGENTINA DORYCNII DIOSCORIDIS EFFIGIE, dat is, Boomachtig Jupitersbaard der oude, of Zilverboom met witte blinkende Bladeren, en een gedaante als het Dorycnium van Dioscorides; doch een weynig kleyner: voor wat ronder, en niet zoo lang van steel, op de wijze als 't Balsamum, of Ledum Alpinum. II. En BARBA JOVIS FRUTEX TRIBULI TERRESTRIS FOLIIS, of ARGENTINA COLUTÆ FACIE, zoo veel als, Boomachtig Jupitersbaard met Bladeren van Aard-angel, of Zilverboom met Bladeren op de wijze der Lombardsche Linzen met Zaad-pentjens, doch de Aard-angel better gelijkende, behalven dat ze voor in een Blad komen te cyndigen, 't welk de Aard-angel gantschelijk niet doet: of ook BARBA JOVIS RECENTIORUM, of Jupitersbaard der nieuwe Kruyd-beschryveren, genoemd. Deze Bladerijens zijn kleyne, O-vaals-wijze rond, onder gantsch wit-blinkende, maar boven groen en ruyg: in 't midden allen voorzien met een Ruggetje, en geen Aderen: altijd twee en twee regt tegens malkander over aan haar Steelje gesteld, gelijk de Aenna, neegen, elf, of dertien in getal, van welke 't voorste, daar ze in cyndigen, 't grootste is. Al te zamen zijn ze voor aan verciert met een kleyne puntje, als een Doornje.

en ieder
van ver-
fcheydene
namen.

Zij groeyen gemeenlijk op tot de hoogte van drie of vier voeten in onze Landen, en niet verder opwaarts; echter haar verdeelende in vele zijde-Takjens, welke hare Bladeren noyt laten vallen, dan door ouderdom.

Beminnen een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist, en het Mol van vergane Boombladeren doormengd: een opene, vrye, watree, luchtige, en wel ter Zon gelegeene plaats, met matig Reegen-water. Geeven jaarlijks, niet alleen in de Maand Junius witte Bloemen, zittende in een klomp, van gedaante gelijk de Klaver, een alleen, of gemeenlijk twee, drie, en wel meer, bij malkander; maar ook in de Herfst en Winter volkomen rijp Zaad.

De Bloemen komen boven, en ook ter zijden van Bloemen, hare Takjens te voorfchijn uyt vele digt op malkander gevoegde Bladeren, rustende op kleyne Steeljens opwaarts. 't Zaad moet tot in den Herfst of aan de Winter aan zijne Struyk blijven staan, tot dat het gantsch bruyn geworden is, want eerder heeft het zijne rijpheyd niet ten vollen bekomen. 't Is kleyne, Ovonds-wijze rond, groen van verwe, en met een dun Veltje bekleed; 't welk met'er tijd bruyn, en lang daar na eerst afgenomen werd. Alhoewel'er ook Bloemen aan 't BARBA JOVIS ANTIQVORUM, of Jupitersbaard der oude, niet regt wit, maar geelachtig, werden gezien; zoo heb ik echter tot noch toe geen volkomen rijp Zaad daar aan vernomen, maar wel zeer schoone Bladeren, voor 't gezigt gantsch aengenaam, van onder bekleed met een witte wolghed; maar blinkende van boven zeer cierlijk als Zilver.

Zijn ontrent 't lid van een vinger lang; onder aan de Steel, gantsch smal, van waarze allenskens breeder worden: boven, of voor, zoo breed als een groot Stroo, en daar op 't breedste: voor aan niet spits, maar rond toegeaande, op even dezelve wijze als het Ledum Secundum, of tweede Ledum van CAROLUS CUSTOS. Aan beyde de zijden, en ook rondom, omhelzenze de Steel. Zitten veelvoudig en digt op malkander, in zulk een gestalte en wijze, als men in het Dorycnium van Dioscorides ziet, welker Bladeren zij geheel gelijk zijn in blinkende verwe, en alleen in 't midden voorzien met een eenige doorlopende Ader, enkelijk van onder zigzbaar.

Men bevindt deze Boom-gewassen eerder van aart, Hoedanig
zoo wel van de een als de andere voort. Konnen in deze
koude Gewesten gantsch geen Herfst-reegenen, Storm-
winden; mistige Lucht, Hagel, Sneeuw of Vorst ver-
dragen. Moeten derhalven, met een wassende Maan
van April in een Pot geplant zijnde, in het laatste van
September of begin van October, nadat de jaartijd goed
of onbequaam is, binness huys gebragt, en op een
luchtige plaats gesteld worden, daarze, zonder eenige
tocht, of koude Lucht-zuyging, door de Venstern
zoo lang Lucht en Zon mogen genieten, als de uyt-
wendige koude zulks wil toelaten. Als nu dezelve ver-
meerderd, werdenze gesteld, daar men haar kan be-
waren zonder te bevrozen, en zonder vuur, zoo het
geschieden kan, vermitsze deze voor haar onnatuur-
lijke warmte niet lange, zonder schade te lijden, kon-
nen verdragen. Of anders moetenze staan, daar alleen
bij sterke Vorst door een yzeren Oven werd gevuurd.
Als deze koude voorbij is, moetenze weer de Lucht
genieten; en gedurende de gantsche Winter mogen ze
maar een- of tweemaal van boven bevochtigt zijn met
een weynig lau-gemaakt Reegen-water; ook niet voor
in 't begin of ten halven van April, na dat zich het
Weër schikt, met een zachte Lucht en aangename
Reegen, wedrom buyten gesteld; voor Sneeuw-
water, koude nagten, schrale en hayrige Winden wel
verzorgd en gedekt worden.

Deze schoone Boomtjens kan men in onze Gewe-
sten alleenlijk aanwinnen door haar Zaad; het welk
men met een volle Maan van Februaris binness huys
(vermits het zomtijds vry lang in de aarde blijft leggen,
ect

Hoogte in
deze
Landen.Wat voor
een aarde
zij bemin-
nen.Beschrij-
ving van
Jupiters-
baard der
Oude; met
Bloemen
en Blade-
ren.moeten
waargeno-
men wor-
den.Aanwaa-
ning, al-
leen door
haar Zaad.

217 JUPITERSBAARD. LAGE BERG-MISPELBOOM. COCCINILIEBOOM. 218

eer het opkomt), of buyten in *Maert*, of in *April*, niet diep zayd in een Pot, gevuld met goede zandige aarde. Daar na op een warme plaats zet, en zomtijds van boven zoctjens begiet met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water.

Hoe dan
op te
Queeken.

De jonge uyt dit *Zaad* voortgekome *Planten* zijn zeer treeder van aart, en het valt zeer bezwaarlijk, haar de eerste *Winter* over te houden: doch veel bequamer geschied dit in de tweede, wanneer hare *Struyk* Houtachtiger geworden is. Eevenwel moeten ze genieten een gedurige *Lucht*, zonder enige *Togten*, wanneer 't niet *vriest*; en als de *Vorst* zich doet voelen, zoo weynig warmte des *vuurs*, als eenigzins mogelijk is. Want de ervarentheyd heeft geleerd, dat 't zelve hare meeste vyand, en de grootste *Rover* haars *leevens* is.

K R A C H T E N .

Wijn een
goede
maak te
geeven.

DE *Zilver* *Bladeren* van dit *Gewas* worden heeden (daags in *Wijn-vaten* gedaan, om, neevens andere dingen, de *Wijn* daar door een aangename *smaak* te geeven.

Van hare *Krachten* in de *Geneeskunst* weet ik niets te zeggen, vermits dezelve tot noch onbekend, en van niemand oyt beschreeven zijn.

XLII HOOFDSTUK.

LAGE BERG-MISPEL-BOOM.

Namen.

Ot noch toe, mijns weetens, met geen anderen als deezen naam in het *Nederlandsch* bekend, werd in het *Latijn* geheeten *CHAMÆMESPILUS ALPINA*, om dat hij gevonden word op de *Gebergten* van *Italien*; of ook *MESPILUS HUMILIS MONTANA*; en in het *Italiaansch* *NESPOLO MINORE MONTANARA*.

Wat voor
ten aarde
ey hemin
nen.

Deeze *Gewassen* beminnen een gemeene; zandige, goede aarde, met een weynig twee-jarige *Paerdemist* en 't Mol der vergane *Boombladeren* vermengd: een opene, luchtige, vrye, warme, wel ter *Zon* geleegene plaats, en tamelijk veel *Water*.

Bloemen.

In onze *Gewesten* wassene niet meer dan vier voeten hoog. Geeven ieder jaar groenachtig-bleeke *Bloemen*, *Tros*-wijze, weynige en ook vele, bij een gevoegd. Dergelyks kleyne *Vruchten*, die van de *Hagedoorn* wel gelijkende, doch wat grooter en ronder; eerst bleek-geel, daar na gantich rood, van binnen voorzien met twee kleyne bruynne *Stentjens*; maar noyt of zeer zelden volkomen rijp *Zaad*.

Vruchten.

Aart in
leese
anden.

Reedelijk hard zijn ze van aart. Buyten staande, konnen ze niet alleen *Storm-winden*, *Sneeuw*, *Hagel*, en *Rijp*, maar ook sterke *Vorst*, doch in onze *Gewesten* niet langer dan twee, of ten hoogsten drie jaren, verdragen; want ten eynde diens tijds worden ze gemeenlijk door deezze ongemakken van 't leeven beroofd, gelijk de ervarentheyd mij tot vier malen toe heeft geleerd. Doch ik bezitte die nu wederom leevendig, door de milddagigheid van den erwaardigen Heer *FRANCISCUS STERREEK*. Brengen jaarlijks voort rondachtige *Bladeren*, die van de *Queebooms* niet zeer ongelijk, doch wat kleiner en dikker; van een aangenaam groen, en onder grijs-wit van verve, hangende aan bruynne *Takjens*, doch daar na wat bleeker wordende.

Vaanwee-
ding.

Ter oorzaak harer teederheyd moet men haar, met een wassende *Maan* van *April* in een Pot geplant zijnde, 's *Winters* binns huys op een luchtige plaats zetten, met matig *Reegen-water* onderhouden, en niet

voor in het laatste van *Maert*, of het begin van *April*, na geleegentheyd van de tijd, weer buyten brengen.

Konnen ook niet aangewonnen worden, dan door hare bij de *Wortel*, of boven de aarde uytgeschotene jonge *Loten*; welke men ten halven insnijdt, op de wijze der *Angeliere*; met aarde bedekt, en, als de wortel twee jaren oud zijn geworden, van de oude afneemt, en in Potten verplant.

Indien iemand 't *Zaad* dezer *LAGE BERG-MISPEL-BOOMEN* uyt heete Landen heeft bekomen, die moet het met een wassende *Maan* van *September*, *November* of *Maert* hol en luchtig zayen in een Pot, voorzien met de hier boven beschreevene grond, niet dieper als twee *Stroo* breed. Dezelve dan op een warme plaats neer stellen, en in drooge dagen dikmaal met *Water* begieten, vermits het niet haast, maar zeer langzaam opkomt.

Aanwin-
ning door
Loten.

Door *Zaad*
uyt heete
Landen
overge-
zonden.

K R A C H T E N .

DE *Vruchten* van dit aardig *Struvel-gewas* zijn warm en droog; ook te zamen-trekkende van aart. Gedroogd; en 't *Poeder* op varfliche wonden, lopende of vryle gezwellen, ook op *Schurfs* heyd en *Kranzwagie* getroyd, droogd en geneest de zelve.

van dit
Gewas.

XLIII HOOFDSTUK.

COCCINILIEBOOM.

Deze dierbare en zeer voortreffelijke *Verscheyde Boom*, aan wiens teedere *Takken* de kostelijke en over-schoone *Vermilian-verve*, of de *Scharlake-Bezie*, groeyd, werd in het *Nederlandsch* niet alleen dus, maar ook *KARMOSYNBOOM* genoemd. In het *Latijn* *ILEX MINOR*, *ILEX COCCIFERA*, en ook *KERMES*: in 't *Hoogduitsch* *SCHARLACHBAUM*: in 't *Fransch* *ESCARLATE*; en in 't *Italiaansch* *LICE MINORE*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee verscheyde soorten; namentlijk, deezze *ILEX COCCIFERA MINOR*, of *OPRECHTE COCCINILIEDRAGENDE BOOM*; en *ILEX GLANDIFERA MAJOR*, of *GROOTE ILEXBOOM*, die niet anders dan *Eykelen* voortbrengd. Beyde zijn ze van een dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, luchtige, zandige aarde, Wat voor een aarde zij begeeren, met een weynig twee-jarige *Paerdemist*, een-jarige *Hoenderdrek*, en 't Mol der van binnen vergane *Boomen* doormengd: een opene, warme, vrye, en wel ter *Zon* geleegene plaats, ook matige vochtigheyd. Geeven in deezze *Gewesten* noch *Bloem* noch *Vrucht*. Zijn tamelijk hard; maar konnen echter de felle *Winterkoud* niet verdragen. Moeten derhalven, met een wassende *Maan* van *Maert* of *April* in Potten of *Waarneez* houtte *Bakken*, na geleegentheyd harer grootte, geplant zijnde, ontrent half *October* binns huys worden gesteld, op een luchtige plaats, daar niet gevuld werd, dan alleen wanneer men vreeze heeft voor een al te sterke, doordringende *Vorst*. Gedurende deezze *Winter-tijd* onderhoud men ze met matig *Reegen-water*, en niet voor half *April* brengd men ze weer buyten met een donkere *Reegenachtige Lucht*.

In deezze koude *Gewesten* kan men haar *aarwinnen* alleen door hare bij de *Wortel*, of boven de aarde uytgeschotene jonge *Loten*: welke men ten halven, een ten lid van een vinger lang, insnijdt, op de wijze der *Angeliere*, niet voor in *April*, terstond na het eerste *Quartier* der *Maan*; en dan met aarde aanvuld. Als ze nu langzaamlijk *Wortelen* hebben bekomen, moeten de-

Twee ver-
scheyde
soorten.

Aanwin-
ning door
jonge Lo-
ten.

zelve ten minsten twee jaren oud zijn, eer men ze opneemt, en van de *oude* affnijdt. Daar na moet men ze met de genoemde Maan van *April* verplanten in besquame Potten.

Door
Zaad, en
hoe dan te
Quecken.

Evenwel kan men haar ook *vermeenigvuldigen* door haar *Zaad*, uyt warme Landen bekomen: het welke met een wassende Maan van *Maert* werd gelegd in een Pot, niet diep maar hol, en verre van malkander. Tot op den laatste *May* moet deezee Pot gedurig in warme Paerdmist worden gezet. De hier van opkomende *jonge Boomtjens*, welke zich gemeenlijk bruyn-verwig aan de punten harer *Takjens* vertonen, mag men niet opneemen, om ieder afzonderlijk in een Pot te planten, voor darze twee of drie jaren in de eerste Pot hebben gestaan.

K R A C H T E N .

Hoog
Scharla-
ken en
Karmozijn-
verwe.

DE kleynen, ronde, en schoon-roode *Vruchten*, *Knopjens*, of *Greyen*, aan de teedere *Takken* van de kleynen *Coccinilleboom* groeyende, waar van bekomen word de *hooge Scharlake* of *Karmozijn verwe*, zijn verdrogende en te zamen-trekkende van aar; ook dikmakende, en een weynig bitter van smaak.

Plin. l. 24.
cap. 4.
Fallop. Ex.
pos. 100.
in lib.
Hipp. de
Vuln.

Met *Wijn* ingedronken, of anders in spijzen gebruykt, stoppen ze de overvloedige *Maandstonden* der Vrouwen. Met *Wijn* vermengd, geneezen ze allerley *Wonden*, inzonderheyd des *Hoofds*. Alleenlijk gestoten, en gelegd op zware *quetzingsen*, bij welke de *Zenuwen* zijn gesaakt, heelen dezelve. Versterken en verquikken degelijks 't *Hert*.

Galen. lib.
Simp. Med.
6.

Worden daarom ook gebruykt in de welbekende *Compositie*, *Confectio Alkermes*; dus genoemd na deezee *Kermes* of *Coccinilleboom*.

Mefues lib.
de elici.
diff. 1.
Camer. l. 4.
c. 51.
Baudin.
lib. 7. cap.
2. part. 2.
tom. 1.

Welke *Confectie* 't *Gemoed* vervolijkt, en 't *Hert* zeer versterkt; ook uytdujft alle *overvloedige, grove, zwart-gallige* en *zwaarmoedige Vogten*. Is goed voor de *Hert-klopping*, *Beswijmeling*, en *Hertvang*. Versterkt en verrijgt inzonderheyd de *Vrouwen* in 't baren, ter dier tijd, of ook van te voren gebruykt. De gestotene *Vruchten*, mer *Wijn* ingenomen, vermogen even 't zelve. Zijn daarenboven zeer dienstig tegens *lamheyd* en *beroerdheyd*.

Dodon. lib.
29. cap. 5.

De *Eykelen*, of *Vruchten*, van de *Ilex Glandifera* *major*; of *Groote Ilexboom*, gaan in smaak en gezondheid onze *gemeene vette* te boven.

Diels. l. 1.
c. 145.

De *Bladeren* verkoelen, en drijven te rugge. Gedroogd en gestoten, neemen wech de ontstekking der *vuylen* en *bloedige gezwellen*; versterken deezee, en alle andere zwakke deelen des *Ligchaams*.

De *Bast* der *Wortelen*, ganfch wech in *Water* gekookt, geeft aan het *Hay* des *Hoofds* een *zwarte verwe*.

XLIV HOOFDSTUK.

GENEVERBOOM.

Verfchey-
de aamen.

Tweeder-
ley voort-
ten.

Ltijd groen-blijvende, en genoeg bekend, werd in 't *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook *DAMBESIEN* en van zommige *IMBEERBOOM* genoemd. In het *Latijn* *JUNIPERUS*; of ook *WECHHOLTER*: In 't *Fransch* *GENEVRE*, en in 't *Italiaansch* *GENEPIO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee bijzondere soorten, te weten: *JUNIPERUS MAJOR*, of *GROOTE GENEVERBOOM*, en *JUNIPERUS MINOR*, of *KLEYN GENEVERBOOM*. Beye zijnze van even dezelve *Quetking* en *Waarneeming*.

Watvoor

Zij beminnen uyt eygenen aart een dorre, onvrucht-

bare, en stegte, zandige grond: veel, en ook matige een aarde Reegen. Geeven ieder jaar volkomene *Vruchten*; zij beminnen; of welke in 't tweede jaar eerst hare rechte rijpheyd bekomen. Ondertusschen vernieemt men al weer nieuwe voortkomende *Beziin*. Zoo dat men aan deezee *Boomen* geduriglijk vind *rijpe, halfrijpe*, en op *nieuw aanwassende Vruchten*. Maar indienze werden gezet in een *goede welgeboerde aarde*, zoo blijvenze alrijd *onvruchtbaar*, en brengen noyt enige *Beziin* voort. Gelijk ook niet doet de eerst-gedagte soort *JUNIPERUS MAJOR*, of *groote Dambezienboom*, in deere koude Gewesten, vermitsze een warmer *Luchtfceek* gewoon zijn.

Zij worden *aangewonnen* alleen door hare *Vruchten*. Aanvining. ten; welke men met een volle Maan van *Maert* in de aarde moet leggen; nier diep: ook nier opneemen om te verplanten, voor dat de opgekomen *jonge* drie jaren oud zijn geworden.

Men legtze ook wel in *October* in een Pot, of *Bak*, door hare vol aarde; welke men dan 's *Winters* binne huys bewaard: in de *Maert* daar weer uyt neemt, en dan op een goede drooge plaats in de aarde *Zayd*, hol en luchtig. Dus komenze in 't volgen der jaar zeer bequaam en veelvoudig voort.

Het *Zap*, of de *Gom*, welke uyt deezee *Boomen* *Zap*, of vloeyd, werd in 't *Latijn* genoemd *VERNIX*, en op *Gom* deezet *Neederlandsch*, na 't *Latijnsche* woord, *VERNIS*. zier *Boomen*, gewegens de glans zeer gebruyklijk tot veelley verwin- genoemd. gen; ook bij alle konfiste en stegte Schilders, *Ver- Vernis* wers, en diergelijke.

K R A C H T E N .

DE *Bladeren*, of *Topjens*, en de *Vruchten* deezzer *Boomen*, zijn droog in den eersten, en warm in den derden; maar 't *Hout* beyde warm en droog in den derden graad. Hebben een openende, verteerende, versterkende en dun makende kracht.

De *Vruchten* gepulverizeert, en zoo opgelegd; degelijks in *Wijn* gekookt, doen alle *gezwellen*, zoo wel *inwendig* als *uywendig*, verteeren. Versterken 't *Hoofd*, en de *Oogen*. Zijn goed voor alle *koude Zinkungen*; 't *Merleijn*, pijn in de *Zijde*, allerley *Wonden*, *Geraaktheit*; *bevoende Leeden*; ook voor de *Longe*, *Borst* en *Hoest*. Versterken, en maken een *graafe Maag*, en gezond *Bloed*. Scharpen 't *verstand*; breeken de *Blaas* en *Nierensteen*; dringen de *Waterlofing* voort; veroorzaken, inzonderheyd in de *Mond* geknauwd, een goeden *Adem*; verdrijven alle *quade Lucht*; versterken de *Moeder*; degelijks 't *Hert*, in tijd van *Pest* met *Wijn* gedronken. Van zwangere *Vrouwen* in 't laatste harer dragt in spijzen gekookt, en dus gegeeten, doen haar gemakkelijk verlossen. Op kolen gelegd, verjagenze door haren reuk allerley *giftige Dieren*.

Het *Zap* deezzer *Vruchten* met *Wijn* gedistilleert, en 't *Zap* daar mee gewasschen, verteed de *voort-setende*, en allerley *vuylen Zuveringen*.

De *Vruchten* zelfs, kleyn gestoten, in *Wijn* gezonden, daar na uytgeparft, en weer tot een tamelijk dikke *Brij* gekookt; dan 's avonds en 's morgens een *Leepe*l vol daar van ingenomen, bewaard de menschen voor alle *vergift*, en *Pest*: versterkt de *Maag*, de *Leever*, het *Gesicht*, de *Harfstenen*, en neemt wech de duyzelige dampen der zelve. Is goed regens de *Watersucht*, *koude Pis*, inwendige *zuveringen*; vallende *ziekte*, *Hoest*, *Engborstigheid*, opstijging der *Moeder*, en *Buykpijn*. De *Vruchten*, of *Beziin*, in *Wijn* gezonden, en daar van gedronken, verwekken de voortkoming der *Maandstonden*.

De *Gom*, warm en droog in den tweeden graad, gepulverizeert, en met *Wijn* ingedronken, doodt de *Wormen*; versterkt de verkoude *Zenuwen*; doet 't *Braken* ophouden; stild de *Koude* en *Buykloop*.

De

Genever-oly. De *Oly*, getrokken uit de *Beziën*, is desgelijks goed voor de gebreken der *Lever*, *Nieren*, *Milt*, 't *Celisk*; ook tot alle *wonden* en *gezwellen*. Verdrijft de *Dooftheid* der ooren; in de zelve gegoten. In de Mond gehouden, de *Tandpijn*. Geneest de *Lambeyd*, *Jichtigheid*, en *Kramp*. Verleert de *pijn* der *Geurigten*, of in de te samen-voegingen der *Leeden*; ook alle andere ongekegentheeden, veroorzaakt door *koudes*, inzonderheid gedaan in *Brandewijn*, en 's morgens twee, drie, of vier leepelen vol daar van gedronken.

**Amat. Lu-
fir. lib. t.
enarrat.
93.**

**Plin. lib.
16. cap. 40.**

Het *Hout* dezer *Boomen* blijft zuiver, zonder eenige *Worm-gaatsens*. Ter dier oorzaak had men oud tijds de *Trappen* in den *Tempel van Diana*, volgens *PLINII* Getuygenis, van dit *Hout* gemaakt.

Voorjaar in *Maert*, ook in *October*, *November*, of *Februarius*, met een afgaande Maan altijd van de *onde* afgenomen en verplant.

Ten *derden*, door hare *Vrucht*, en 't daar in zijnde *Zaad*. De *Beziën*, als ze noch niet al te rijp zijn, plukt men af met een volle Maan, en men legt ze neer op een drooge plaats, op dat ze met 'er tijd in zich zelve mogten drogen. Doch men moet wel toezien, dat ze in de *Winter* niet *bevrozen*. Daar na, als de Maand *November*, *Februarius* of *Maert* aankomt, doet men 't *Zaad* uit de verdroogde *Bast* of *Schel*, en men *zayd* het, een uur voor of na de volle Maan; niet meer dan een stroo breedte diep, hol en luchtig in een goede wel toebereyde grond. Dus zal het gedagte *Zaad* overvloedig voortkomen; inzonderheid, als men zomtijds, bij droog Weer, een weynig *Reegen-water* daar over giet.

Door haar
Zaad.

Als nu deze dus opgekomen *jonge Boomtjens* twee jaren lang hebben stil gestaan, werden ze opgenomen; en men snijdt hare voornaamste regt-neergaande *Hert-wortel*, tot aan de bovenste zijde-wortelen, gantschelijk af. Daar na zet men ze weer in, op een goede luchtige plaats, met een afnemende Maan, ieder bijzonder; zoo geeven ze met 'er tijd hare *Vruchten*; aan welke dikmaal zeer *aanmerkelijke* en *aardige veranderingen* worden gevonden; niet alleen in *grootte* en *smaak*, maar ook in *verve*; tot een zonderlinge verlustiging voor 't Oog.

Onder
deze ko-
men dik-
maal aar-
dige ver-
anderinge
foorten
voort.

Is iemand begeerig, om van deze *Boomtjens* *grote* en *nyssiekende Vruchten* te winnen; die grave ieder Voorjaar, in *Februarius*, of 't begin van *Maert*, om de *Wortel* in 't ronde een *Groef*, van ruym een Voet breedte, en smijt daar in oude twee- of drie-jarige *Koeymilt*, tot aarde geworden, en kleyn gewreven; overdekte dan dezelve weer met aarde, zulker wijs, dat de *Mist* niet gezien worde: zoo zullen ze ieder jaar *boven maten* *grootte* en zeer *schoone Vruchten* voortbrengen: inzonderheid als men de *Boomtjens* in elk Voorjaar, in de Maand *Februarius*, van hare jonge-overvloedige *Takken* rijkelijk besnoeyd; het welk altijd behoort te geschieden.

Hoe men
uytlee-
kend
grooten
knoone
Vruchten
kan wia-
nen.

Heeft iemand vermaak, om niet alleen in den *Herff*, maar ook door de gehele *Winter*; ja tot dat de nieuwe weer aankomen, deze *Vruchten* goed en *smaak-lijk* te bewaren, die neem een hard gebakene grauwe *Pot*, zoo groot als hij wil, en legge deze *Doorn-beziën*, met een volle Maan, of straks daar na afgeplukt, noch hard en groen, wel gezuiverd van hare *Steeltjens* en *Knopjens*, of overgeblevene verdroorde *Bloem*, daar in. Giet dan daar op goede heete *Frankhe Wijn*, tot dat ze daar onder gantsch bedekt leggen. Als de *Wijn* weer koud geworden is, moet men die bedekken met een dunne *Bodem* van gesmolten *Boter*; en dan de *Pot* stellen in een drooge luchtige plaats, daar het bij sterke *Vorst* niet vriesft. Zoo dikmaal als men wil kan men 'er de *Doorn-beziën* uythalen. Doch op dat 'er geen *Lucht* bij kome, moet men altijd de uytgenomene *Boter* weer herfincelen, en op nieuws daar over gieten en de *Pot* zeer weynig bewegen, op dat de *Boter* aan de kanten der zelve niet los wierd. Op deze wijze gehandeld, zullen ze een geheel jaar kunnen goed blijven.

Hoe men
Doorn-
beziën een
geheel jaar
lang kan
geel be-
waren.

Deze *Vrucht-dragende Boomtjens* worden dikmaal van de *groene Rupsen* gequeld, welke hare *Bladeren* te eenemaal vernielen en op eeten; waar op dan hare *Vruchten* gantschelijk verderven en afvallen. Ja worden wel bewaard zoodanig beschadigd, dat de *Boomtjens* zelve quijnen; allenxken versterven, en uytgaan. Met een kleyn moeyte kan men, zoo haalt men dit *ongediert* daar in gewaar word, deze ongeleegentheid voorkomen.

Neem drie of vier *Bladeren* van oprechte *Ameri-* voor de *caustische* of *Virginiaansche Tabak*. Kook dezelve, ontrent 't vierdedel van een uur lang, in *Reegen-water*, in een groote *Pot*, of *manje* kopere *Keercl*. Als nu *Rupsen*, dit

XLV HOOFDSTUK.

KRUY. OF DOORN-BEZIENBOOM.

**Verfchey-
de naamen.**

Oo zeer van veele geliefd, als wel bekend. Werd 't in *Nederlandsch* niet alleen genoemd *KRUY.* en *DOORN-BEZIENBOOM*, maar ook *KRUY. DOORN*, *KROES-BEZIEN*, en *STEKEL-BEZIEN*. In 't *Latijn* *UVA CRISPA*, of *GROSSULARIA*; in 't *Hoogduysch* *STACHELBEER*, of ook *KRAUSZBEER*; in het *Fransch* *GROISELLES*; en in het *Italiaansch* *UVA SPINA*, of *UVA MACINA*.

Zes

**Bijzonde-
re soorten.**

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden zes verfcheyde soorten.
I. *UVA CRISPA FRUCTU MAXIMO*, of *Kruijs-beziënboom* met een zeer groote blanke *Vrucht*.
II. *UVA CRISPA MAJOR FRUCTU ROTO*, of groote *Kruijs-beziënboom* met een gemeene ronde *Vrucht*.
III. *MAJOR FRUCTU OBLONGO*, of groote *Kruijs-beziënboom* met een langwerpige *Vrucht*.
IV. *FRUCTU MINORE*, of met een kleyn *Vrucht*.
V. *FRUCTU PURPURASCENTE*, of met een donkere *Purpure Vrucht*.
VI. *UVA CRISPA FRUCTU NIGRO*, of *Kruijs-beziënboom* met een gantsch zwarte *Vrucht*.
Al te samen zijnze van eeven de zelve *Bewoening* en *Waarmeening*.

**Wat voor
een aarde
zij bemin-
nen.**

**Haren
aart.**

Zij beminnen een gemeene, zandige, en met twee-jarige *Koeymilt* wel-voorzien *grond*; immers zoo lief als een *kleyige*, *vette*, en een weynig met zand gebroekene *aarde*; een *luchtige*, *opene*, *vrije*, en wel ter *Zon* geleegene plaats; ook veel *Water*. Geeven ieder jaar niet alleen vroeg in *April* *Bloemen*, maar ook volkomen rijpe *Vruchten*. Konnen 's *Winters*, zonder eenige *schade*, uytstaan sterke *Storm-winden*, *Hagel*, harde *Vorst*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds.

**Aanwin-
ning.**

**Door een-
of twee-
jarige Lo-
ten.**

Werden in deze *Landen* *aangewonnen* op drie bijzondere wijzen; namelijk:
Eerst, door hare, met een volle Maan van *Maert* of *Februarius* afgeteene, een of twee-jarige *Loten*; doch de een-jarige zijn hier toe de beste; en de twee-jarige sterkt drijvende. Deze steekt men in de aarde, zoo wel op een luchtige als schaduwachtige plaats tamelijk diep. Dus zullen ze binnen weynige Maanden van zels *wortelen* schieten, en voort-groeyen. Doch mogen, om te verplanten, niet opgenomen worden, voor dat ze twee jaren lang op dezelve plaats der insteeking hebben stil gestaan.

**Door jon-
ge Scheu-
ten.**

Ten anderen, door hare bij de *Wortel* uytgelone *jonge Scheutjens*, of boven de aarde in de zelve neergebogene *Takken*; welke of van zels *Wortelen* vatten, of die verkrijgen, ten halven, op de wijze der *Angelieren*, ingefneeden zijnde: 't welk geschied in de eerste *Zomer*. Daar na worden ze in het volgende

dit Water, op de gemelde wijze gezoden, koud geworden is, zoo begint, of bescpreng met dit voigt, in droog Weêr uwe *Boomijens*; en stroy, terwijze noch nat zijn, 't stof van dezelve *Tabak* op de *Bladeren*, zoo zullen al de *Rupzen* schielijk afvallen, haastig sterven; immers niet weer aan den Boom komen; inzonderheid zoo men dit middel in den tijd van veertien dagen twee of driemaal in het werk seld. Indien men verneemt dat dit gespuys weer aan de *Boomijens* komt (het welk echter zelden gebeurt, ten ware lang daar na) zoo kan men handelen op de voorige wijs.

K R A C H T E N .

Dodon. lib. 26. cap. 8. **D**E jonge *Bladeren* der *Kruys-bezienboomen*, ratuw gegeten, drijven de *Waterlofing* voort. Zijn goed tegens het *Graveel*; en werden, in plaats van *Moer-bezien-bladeren*, de *Zijde-wormen* ter spijs gegeven.

De *Vruchten*, koud en droog in den tweeden graad, hebben een te zamen-trekkende kracht. Als ze gantsch rijp werden gegeten, verwekkenze pijn des *Lugchaams*, en maken een *quaad*, galachtig Bloed.

Lobel. lib. 2. fol. 240. De onrijpe *Bezien*, of der zelve *Zap*, werden op heete gezwollen, 't *Wildonuur*, en de *Koos* gelegd. Verstoppen 't *Ligchaam*; de witte *Vlaeden* der *Vrouwen*, en allerley *Bloedgang*.

Matthiol. l. 1. c. 109. Bauhin. lib. 6. cap. 20. Part. 2. sem. 1. Met *Zuyker* gekookt, of bij andere spijszen gedaan, zijn ze ieder aangenaam; versterken de *zwangere Vrouwen*; verhinderen een *misval*; beletten alle inwendige *verrotting*; verwekken *eetens-lust*; verlaan de *Dorst*; verguikken en geven kracht aan 't *Hert* en 't geheele *ingewand*; neemen wech de *brand* van het zelve; zijn goed in *bitzige Koorten*, en *pestilentielle Ziekten*; dietstijg, voor de geene die geplagd worden van de *Spaansche pokken*, de *Gal* en 't *Bloed-spansen*.

Tragus lib. 3. cap. 14. Men maakt ook een *Versuis* van het *Doorn-bezien-zap*, even gelijk men doet van dat der onrijpe *Druiven*.

XLVI HOOFDSTUK.

JASMYN, of JESEMYN.

Verscheydenaamen.

Ag

verscheydenen schoone soorten.

van dit edel, welriekend Gewas.

Et deezn, een, mijns weetens, geen en anderen naam, werd dit aangenaam, edel, en wel-riekend Gewas in 't *Nederlandsch* genoemd. In het *Latijn* *Jasminum*, *Jeseminum*, of *Gelsimum*; in 't *Hoogduysch* *Jasmin*; in 't *Fransch* ook *Jasmin*, of anders *Josemin*; en in 't *Italiaansch* *Gelsimino*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden agt zeer schoone, bevallijke, verscheydenen soorten, namentlijk.

I. *Jasminum vulgare flore albo*, of *gemee-ne witte Jasmin*; welke ook werd geheeten *Jasminum sylvestre*, of *wilde Jasmin*. II. *Jasminum sempervirens flore luteo odorato*, of altijd groen-blijvende, met een schoon blinkend *Loof*, en geele welriekende *Bloemen* vercierte *Jasmin*. III. *Jasminum semper virens americanum flore luteo odorato majore*, of altijd groen-blijvende *Jasmin* uyt *America*, met een groote geele welriekende *Bloem*. IV. *Catalonicum flore albo extra rubello*, of *Spaansche welriekende Jasmin*, met een groote, van binnen witte, en van buyten roode *Bloem*. V. *Inodorum flore luteo*, of geele *Jasmin*, zonder eenige reuk. VI. *Luteum genista facie*, of geele *Jasmin* zonder reuk, dragende de gedaante van *Brem*. VII. *Persicum tenui-*

folium coruleum, sive foliis dissectis, of *Jasmin* van *Persien*, met teedere, of gesneedene *Bladeren*, en een blauwe *Bloem*. VIII. *Jasminum persicum pallido coruleum latifolium, sive foliis integris*, of welriekende *Jasmin* van *Persien* met ongekersde breede *Bladeren* en een bleekblauwe *Bloem*. Niet alle zijn ze van de zelve *Quecking* en *Waarteming*. Zullen derhalven, als haren aart onderzocht hebbende, van ieder in 't bijzonder den Lezer een kort en eygentlijk berigt geeven.

Het *Jasminum semper virens flore luteo welriodorato*, of welriekende, geele, altijd groen-blijvende, de en van naturen aardig blinkende *Jasmin* heeft zomtijds vijf, doch gemeenlijk drie *Bladeren* bij malkander gesteld, ook dikmaal wat hol of geuts wijze gebogen; van welke 't middelste 't grootste, hoogste, breedste, ook *Onaals-wijze* rond zich vertoond: de andere twee zijn weynig korter; in 't midden voorzien met een regt-doorgaande groote *Ader*, waar uyt eenige andere kleynder, doorgaans wat krom gebogen, en altijd opwaarts gekcerd, voortkomen. Aan de inwendige zijde lopen ze onder een weynig korter toe, als aan de uytwendige; doch zijn al te zamen aan hare randen effen, of slegt; eyndigende voor in een fomp punt; wat dikachtig, en zacht in 't aanraken; boven donker-groen glimstrende van verwe, doch van onder bleeker, rustende op korte *Steltjens*. Komt aan hare ronde, teedere, en bleek-groen-verwige *Stelen* in de ronde voort, een duym breedte, wat min of meer, boven malkander; dan uyt de een, dan uyt de andere zijde.

Zij beminnen een goede, zandige aarde, bestaande uyt twee deelen gemeeene, bequame en gantsch niet schimmelig-riekende grond; twee deelen grof zand, daar geen zoutigheid bij is; twee deelen *Mol* der verdorvene *Bomen*, en in plaats van dien 't *Mol* der verrotte *Boom-bladeren*; een deel twee-jarige *Paardemil*, en een deel een-jarige *Hoenderdek*, wel door malkander gemengd; een warme, vrye, opene, luchtige, genoegzaam ter *Zon* geleegene plaats, en matig *Regenwater*. Geeven, de geheele *Zomer* door, schoone, *Bloemen*. Geele, kleyne, vijf-gebladerde *Bloemen*, maar noyt volkomen rijp *Zaad*. Zijn teeder van aart. Konnen niet veel koude *Herfst-regenen*, *Storm-winden*, *Sneeuw*, *Hagel*, *Rijp*, of eenige *Vorst* verdragen.

Worden derhalven, met een wassende Maan van *Hoedanig April* in een *Pot* geplant zijnde, in 't laatste van *September* of begin van *October*, na gelegentheyd van de jaars-tijd, droog binnens huys gebragt, en gesteld op een luchtige, goede, bequame plaats, waar in, of gedurende de geheele *Winter* door een kagcliel-oven, of alleen bij *vriesend Weêr* gevuurd werd. Moeten ook in deze gantsche tijd niet meer als twee, of ten hoogsten driemaal, met een weynig lauwig-gemaakt *Regenwater* van boven begoten zijn; vermits te veel vochtigheyd gantschelijk niet, maar wel droogte verdragen konnen. Zouden anders hier door, zoo zeer als door de *Herfst-regenen*, komen te verderen. Hier op moet men wel nauwkeurig acht neemen. Ook mag men haar niet voor half *April*, met een aangename *Lucht* en zachte *Reegen*, weer buyten in de *Zonne-stralen* stellen; doch voorzichtig zijn, in haar te bewaren en te dekken voor koude nagten, hayrige, of schrale winden.

Het *Jasminum semper virens americanum* Altijd *flore luteo odorato majore*, of altijd groen-blijvende *Jasmin* uyt *America*, met een groote, geele, welriekende *Bloem*, moet met de zelve aarde voorzien, en op dezelve wijze behandeld worden. Deze *Jasmin* heeft geen blinkende, maar droevige *Bladeren*. Zijn ook niet geuts-wijze, maar gantsch vlak, of plat, gesteld. Daarenboven niet zoo groot als de voorgaande, maar veel kleynder; bleek-groen van verwe; veel holder geplaatst, en zachter in het aanraken; doch op de zelve

Welriekende, geele, altijd groen-blijvende, de en van naturen aardig blinkende Jasmin.

Wat voor een aarde zij beminnen.

zij waar- genomen worden.

Altid groen-blijvende Jasmin uyt America, met een groote, geele, welriekende Bloem.

der Bladeren.

zelve wijze, echter meer vijf als drie, bij een en onder malkander voortkomende, altijd voor in een cyndigende; de andere twee en twee regt teegens over malkander gesteld, rustende op korte *Steele*; nu aan de eene, dan aan de andere zijde van hare *Takken* boven malkander uytfspruytende: uyt welker bovenste *bertschenten* de *Bloemen* voor den dag komen; vier, vijf, zes, of meer te zaam-gevoegd, doch de eene na de andere open-gaande. Zij zijn veel grooter als die van de boven-gemelde; ook holler en vlakker gesteld, rustende op langer *Steele*. Bestaan uyt vijf, voor stomp- of rond-toegaande *Bladerzjen*; van verwe schoon-geel en aangenaam van reuk.

Deze twee zeer schoone *Gewassen*, welke in onze Gewesten niet meer als ten hoogsten vier voeten opwaarts schieten, werden alleen *aangewonnen* door hare bij de *Wortel*, of boven de aarde, uytgeschotene *jongge*, of ook wel *oude Loten*: welke men ten halven insnijdt, op de manier der *Angelierien*, een lid van een vinger, of wat langer: dan met aarde aanvult; of de *Loten* zachtjes dan in buygd, en een *houte haakje* daar over in de grond steekt, om vast te leggen, en niet verschoven te worden. Dus schieten ze, in 't laatste van de eerste, of gemeenlijk in de tweede *Zomer*, jonge *Wortelen*; doch weegens hare teederheyd, en 't gevaar, 't welke ze ter dier oorzaak onderworpen zijn, mag men ze niet, voor datze anderhalf- of twee jaren oud zijn geworden, van de aarde afneemen, en met een wassende Maan van *May* of *April* in Potten verplanten, ieder bijzonder.

De *Loten* dus gezet zijnde, moet men ten eersten, om de *Wortelen* zich dies te beter te doen vestigen, met een weynig Reegen-water van boven begieten, maar daar na niet meer. Want de gedachte hare *jonge* en van naturen teedere, bleek-geele *Peemel-wortelen*, door de opneeming gekrenkt zijnde, konnen, zonder een haastig verderf te gevoelen, niet veel vochtigheid verdragen. Men zet ze ook niet, gelijk andere, een tijd lang in een schaduwachtige plaats, maar terstond in de vrye lucht, daar de Zon onverhinderd op haar mag specien. Hier door bekliven ze dies te eerder, en groeyen dan voort. De gemelde *Peemel-wortelen* dezer *Jasminen* vertonen haar dikmaal boven de aarde, of kijken met hare punten uyt dezelve.

Het JASMINUM VULGARE FLORE ALBO, of gemeene witte wel-riekende *Jasmin*, is veel harder van aart. Bemind een goede zandige, met wat twee-jarige Paerdmest, en een weynig een-jarige Hoenderdrek door malkander gemengde grond: een opene, vrye, warme, luchtig ter Zon gelegene plaats, en veel Reegen. Geeft ook aangename *Bloemen* in het laatste van *Juni*, en wat later; maar noyt volkomen *Zaad*. Werden van een klein *Rijp* niet ligtelijk beschadigd; doch wel van sterke *Vorst*. Moeten derhalven, op de voorgemelde tijd, en met de genoemde Maan in een Pot gesteld zijnde, 's winters binnens huys gebragt werden, en bewaard op een luchtige, warme, of gemeene plaats, doch daar ze niet sterk konnen bevrozen. Met matige vochtigheid moet men ze onderhouden; en niet voor in 't begin of ten halven van *April*, met een regenachtig Weer en een zachte lucht, wederom buyten brengen.

Zij blijven niet altijd groen, maar verliezen 's *Winters* al hare *Bladeren*; van welke ze (in 't Voorjaar buyten gesteld) ook van alle doode punten der *Takken* wel gezuiverd zijnde, zoo lopen ze haastig weer uyt, en tonen zich als vernieuwd.

Door geen ander middel konnen ze ook *aangewonnen* worden, dan alleen door hare bij de *Wortel* uytgeopene en ingesneedene, of van zelfs wortel schietende *jonge Scheutjens*; welke men met een wassende Maan van *April* afneemt, en in Potten verplant.

Het JASMINUM CATALONICUM FLORE ALBO EXTRA RUBELLO, of groote wel-riekende Spaansche *Jas*

mijn, teeder van aart, en in een Pot geplant, wil op Spaansche dezelve wijze, in aarde, warme plaats, water, tijd, *Jasmin*, en de andere dingen behandeld, gequeekt en waargenomen zijn, als het JASMINUM SEMPER VIRENS FLORE LUTEO ODORATO, of altijd groen blijvende *Jasf* mijn.

Uyteygener aart werd deze soort ongelooflijk oud; werd zeer waar van de mijne tot een zekere getuyge verstrekt, ^{oud} vermits ik dezelve alreeds bij de dertig jaren heb gehad, en echter is ze noch in zoo een krachtige welstand, als of ze maar tien jaren had bereykt.

Deze beziens-waardige *Plant*, altijd hare *bladeren* behoudende, tot dat'er weer nieuwe komen, werd ie- ^{Waarneem} der Voorjaar, in het begin van *May*, van hare eenjarige *Takjens* met een wassende Maan ten halven gesnoeyd. Dan schiet ze dies te sterker weer uyt, en geeft teegens den *Herst* groote, zeer wel-riekende *Bloemen*. Sommige snijden hare *Takjens* gantich af, en laten de Stam op nieuws weer uytlopen; 't welk in geenerley wijze te prijzen staat; wijl zulks de *Plant* grootelijks ten nadel strekt, en zeer verzwakt. Eenige laten al 't jonge *Hout* zitten, en snijden niets af, dan alleen de doode punten der *Takken* tot op het leven. Doch dit heeft men ook niet na te volgen. Want of ze dan wel midden in de *Zomer* *bloemen* geeft, zoo zijn doch dezelve t'eenemaal klein, zeer armelijk gesteld, en slegt van Reuk. Ik houde derhalven de gemelde wijze (van ten halven, of wat naarder aan de Stam) voor de alderbeste, wijl mij de ervarentheyd noch noyt in deze Landen geen better heeft geleerd.

Deze soort werd in onze Gewesten *aangewonnen* op drie verschedene wijzen.

Eerst, door middel van *Enten*, of *Zuygen*; 't welk door middel van zeer bequame geschied op de volgende manier.

Neem een *Plant* of twee van de gemeene *Jasmin* met witte *Bloemen*. Zet ze, met een wassende Maan van *April* (als ze daar toe dik genoeg zijn) in dezelve Pot, daar deze *Spaansche Jasmin* in staat. Laat ze een jaar lang daar in stil staan, om te bekliven. Snij ze dan in een lid, of *knop* ('t welk alderbest is) glad af, en leg'er een *Takje* van in, met een volle Maan van *May*. Wel net en subtiel toegebonden zijnde, zoo doe'er *Walch* op, om te verhinderen, dat geen Water van boven in de spleet valle. Snij dan dezelve met een volle Maan in *October* af, indienze aangegaan is: zoo niet, laat ze staan, tot dat men van hare verting verzeekerd kan zijn.

Ten anderen, wil iemand deze soort van *Jasmin* door middel van *steeken*, zulks moet geschieden in de Maand *May* met een volle Maan, op de gemelde witte *Jasmin* in 't gedachte lid, of *knop*, daar weerszijds *Bladeren* zijn uitgekomen. Ook moet men wel onthouden, dat ze, aangegaan zijnde, in 't volgende jaar niet mogen verzet werden; maar, na dat ze *ingelegt* of *gestoken* zijn, twee jaren lang op dezelve plaats moeten blijven staan, vermits hare teederheyd geenzins de verplanting eer kan verdragen; doch ten cynde van dien tijd zonder eenig gevaar dezelve kan uytftaan: zoo nochtans, dat bij de verzetting de aarde aan hare *Wortelen* kome te blijven, zoo veel mogelijk is. Moeten ook terstond met een weynig lauwer Reegen-water begoten, en tien of veertien dagen lang voor sterke *Zonnechijn* gedeckt worden.

Ten derden, door de konst van *Oculeren*; 't welk geschied op even dezelve witte *Jasmin*, in 't laatste van *Julius*, op zulk een wijze als men andere Boomen doet.

Het JASMINUM INODORUM FLORE LUTEO, of Groote geele *Jasmin* zonder reuk; GENISTÆ FACIE, met de gedaante van *Brem*; PERSICUM FOLIIS DISSECTIS, reuk, uyt *Perziën* met gesneedene *Bladeren*, en JASMINUM MEI dege-PERSICUM FOLIIS INTEGRIS, of *Jasmin* uyt *Perziën* met geheel of ongesneedene *Bladeren*, zijn boven al de voorgaande de hardste van aart: doch vermits ze, buyten- ^P ^{tegen}

Bloemen.

Aanwinning door jonge of oude Loten.

En wat daar ontrent in acht staat te nemen.

Gemeene wel-riekende witte Jasf mijn.

En hoe dan ontrent de zelve.

gehandeld moet worden.

Aanwinning.

Groote wel-riekende.

Spanische Jasmin.

oud.

Waarneem.

en mislagen van zommige.

Aanwinning.

del van Enten, of Zuygen.

del van Steeking.

Door Oculeren.

gefeede
en onfeede
ne Blade-
ren.

Jafmijn
van Per-
zien met
gefeede-
ne Blade-
ren en
een blau-
we Bloem.

Gedruide
de Blade-
ren.

Bloemen.

Zaad.

Wel-
riekende
Jafmijn
van Per-
zien, met
ongeker-
de bleede
Bladeren,
en een
bleek-
blauwe
Bloem.

Wat voor
een aarde
zij bemin-
nen.

Waare-
nig.

ten blijvende, dikmaal door de *Vorst* van 't leven wer- den beroofd, zoo moeten ze ook, gelijk de andere, 's winters in Potten bewaard zijn, en op zulk een wijze gehandeld, gelijk van de voorige is gezegt.

Het JASMINUM PERSICUM TENUFOLIUM CÆR- LEUM, *sive* FOLIIS DISSECTIS, of *Jafmijn van Per- zien met teedere of gefeede Bladeren*, en een *blauwe Bloem*, groeyd in deze Gewelften uyt een bruyn-ver- wige, teedere, veelvoudige *Wortel*, van naturen *Sirruvel-wijze* op; zelden meer als drie, vier, of ten hoogften vijf voeten hoog. Krijgt de dikte van een vinger, niet veel van een duym. 't *Hout* is tamelijk hard en tay; de verwe uytwendig een weynig bruyn- achtig. Boven tot een *Boompje* opgefnoeyd zijnde, verdeeld het zich in veele dunne *takken*; van welke de een-jarige, of nieuwljks-gefhote, een donker- bruyn verwe hebben.

Aan deze, ook aan de onder-*Takjes*, komen voort veele dgt bij en boven malkander gefelde *Bladeren*; dun en teeder van aart; ruftende op korte *Steltjes*. Zommige zijn gantfch niet, andere daar teegens in twee, drie, vier of vijf deelen gefcheeden, van welke 't middelste, of voorfte, 't grootfte is; doch al te zamen gaan ze voor rondachtig-fpits toe. De grootfte hebben de lengte van een lid eens vingers, de breedte van on- trent een vinger-breed. Aangenaam groen van verwe zijn ze, doch onder bleeker: in het midden voorzien met een regt-doorgaande *Ader*, waar uyt eenige an- dere zeer kleyne fpruyten. Als men ze in de mond knauwd, vallen ze bitter van fmaak. Uyt de voorfte punten der Steelen ziet men in de Maand *May* veele *Tros-* en *Ayrs-wijze* bij malkander gefelde aardige *Bloempjes* voortkomen. De verwe is uyt den purpe- ren blauw; de reuk zeer lieflijk. Bestaan uyt vier voor aan ftopp-rond toegaande *Bladerijens*. Als ze agt of tien dagen lang open gefhaan hebben, verdorren ze, en laten cyndelijk, bij warme goede *Zomers*, een lang- werpig, dun, en uyt den groenen bruynachtig *Zaad* agter.

Het JASMINUM PERSICUM PALLIDO-CÆRULEUM LATHOLIUM, *sive* FOLIIS INTEGRIS, of *wel-riekende Jafmijn van Perzien met ongekerte bleede Bladeren*, en een *bleek-blauwe Bloem*, is van *Hout* gelijk de voor- gemelde *Jafmijn*, doch wel zoo bleek; niet hoger noch dikker van *Stam*. Wafte ook uyt cygener aart *Sirruvelachtig* op, doch geeft geheel andere *Bladeren*, ruftende op korte *Steltjes*. De lengte is van twee vinger-leeden, wat ruwer of min; de breedte van een, of wat meer: agter rond, en daar op 't breedste; voor allenskens in een fpits punt cyndigende; aan de randen effen en ftegt; doch in dikte, verwe, en bitterheid van fmaak, de vorige *Jafmijn* gelijk; elk in 't midden voorzien met een regt-doorgaande groote *Ader*, of *Rugge*, waar uyt andere teedere, na de randen lo- pende, voortfchieten. De *Bloemen* komen defgelijks met die der voorgaande overeen in tijd, gedaante en plaatzing, doch zijn wel zoo groot; krachtiger of fterker van reuk; bleeker van verwe, en inwendig van een donkerder grond. In den *Herft* geeven ze een *Zaad*, het hier boven befchreevene gelijkvormig; doch niet altijd, maar allen bij goede *Zomers*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige *Paerdmift* door-mengd: een luchtige, vrye, opene, warme plaats, en veel wa- ter. Geeven niet alleen ieder jaar *Bloemen*, maar ook, behalven het JASMINUM INODORUM FLORE LUTEO, met bequame *Zomers* gemeenelyk volkomen en rijp *Zaad*. Werden in 't midden van *October*, of wat eer- der, na dat de tijd zich aanfeld, binnens huys ge- bragt, op een luchtige plaats, waar in niet als bij fter- ke *Vorst* werd gevuurd. Men moet haar onderhouden met matige vochtigheid, en niet voor in 't begin van *April*, met een zoete *Reegen*, weer in de lucht zet- ten. Zij blijven niet altijd groen, maar laten 's *Wim-*

ters hare *Bladeren* vallen, welke, door der *Zonnen* kracht, in 't begin van *May* zich weer vernieuwen.

De *aanwinning* deezer *Jafmijn* gefchied zelden door *Aanwin-* ning door tel uyt- lopende jonge. *Zaad*, maar overvloedig door hare bij de *Wortel* uyt- lopende jonge. *Zaad*, maar overvloedig door hare bij de *Wortel* uyt- lopende jonge. *Zaad*, maar overvloedig door hare bij de *Wortel* uyt- lopende jonge. *Zaad*, maar overvloedig door hare bij de *Wortel* uyt- lopende jonge.

Het *Zaad* werd gezayd in een Pot, gevuld met ge- Door meene, zandige aarde; niet diep, maar hol en luch- tigt; een weynig voor volle Maan van *Maart* of *April*.

't Is aanmerks-waardig, dat 't *Zaad* der *Jafmijn* Aanmer- nen uyt *PERZIEN*, met *gefeede Bladeren*, geen *kelij-* andere *jeune* voortbrengt, dan met rondachtige en *gantfch geen gefeede Bladeren*; ook veel wel-drag- tiger *Bloemen*, van een zeer aangename en lieflijke reuk.

K R A C H T E N.

DE *Bladeren* van *Jafmijn* zijn warm in den twee- Ruell. de den *Graad*, en van een bittere fmaak. Op *kou-* Nat. Stip. de *Gezwellen* gelegd, doen ze dezelve fcheyden. lib. 1. c. 64. Verdrijven alle *roode plekken der Hyd*, en de *drooge* *Schurftigheyt*. Verteren de *vochtigheeden des Hoofds*, en de *Zinkingen*.

De *Oly* van deze wel-riekende *Bloemen* vermag ee- Cast. Du- ven het zelve. Geneest ook de koude gebreken der Nat. Herb. fol. 201. *Moeder*, *Zienwuen*, en *Lorden*. Is defgelijks dien- stig tot de verdrijving van 't *Colijk*.

XLVII HOOFDSTUK.

I N D I G O.

DE *It aangenaam en beziens-waardig Hee-* Namen. *Indigo*, of *Sirruvel-gewas*, werd, mijns weeten, met geen anderen als deezen naam in het *Nederludfch* en in 't *Latijn* genoemd: van de *Indi-* dianen *GALI*, of *NIL*: van de *Por-* tugezen *HERVA D'ANIR*, of *ANIL*.

Van deze fchoone, rare, en dierbare *Plant* zijn mij, *Driederley* in haren aart, *bofping* en *aanwinning*, bekend drie foorten. onderfcheydene foorten; te weeten:

I. INDIGO FOLIO ROTUNDO, *sive* INDIGOFERA Beschrij- ROTUNDIFOLIA; dat is, INDIGO MET RONDE BLA- deren, niet quallyk gelijkende het *NUMMULARIA*, met ronde *Bladeren*. of *PENNINGSKRUYD*; doch niet wel zoo *cirkel-* maar een weynig *ovaal* of langwerpig-rond; derhalven ze ook veel naarder komen het *COLUTEA VESICARIA*, of de *LOMBAARDSCHE* *Plant* met *Blasjes*: hebben *Bladeren*. ook dezelve fteeling aan hare groene *Takjes*; te we- ten, altijd twee en twee regt teegens over malkander zittende; en voor in een cyndigende. Zijn daeren- boven van ontrent dezelve grootte, teederheid, en ver- we; (eyndelijk licht na 't geel trekkende) met dezel- ve inwendige vloeying der *Aderen*: doch geeven een *Bloemen*. roodachtige *Bloem*, zwaar en onlieflijk van reuk.

II. INDIGOFERA LONGIFOLIA, of LANG-GEBA- Der lang- DERDE INDIGO. Deeze foort groeyd wel vijf voeten ving van de Indigo hoog; en verdeeld zich in veele, tamelijk-dikke, afchgrauwe en lichte *zijde-takken*: waar aan de *Blade-* ren ook twee en twee regt teegens over malkander voortkomen. Zijn twee vinger-breed, wat meer of *Bladeren*. min, lang; een halve vinger, of daar ontrent, breed; in 't midden op 't breedste; agter ftopp-rond, maar voor geheel fpits toegaande: teeder van aart; donker- groen van verwe, doch onder bleeker; en in 't mid- den

JASMINUM
PALLIDUM
COERULEUM
PERSICUM
LATIFOLIUM.

den voorzien met een regt-doorlopende groote *Ader*, waar uyt verſcheydene kleyner, om hoog gekerd, voortvloeyen. Dit ſlag van *Indigo-planten* geeft veel kleyne, uyt den midden roodachtige *Bloemjens*. Als deeze vergaan, werdenze gevolgd van veel bij malkander gevoegde zeer dunne *Pentjens*, met *Zaad*, het welk, als 't zijne rijpheyd heeft bekomen, zwart is.

Zaad.

Der Indi-
go met
Bladeren
als een
Hert.

Bladeren.

Bloemen.

Wat voor
een aarde
zij begeer-
ren.

Teeder-
heid.

Hoedanig
men haar
gedurende
de Winter

moet
waarneem-
men.

Aanwin-
ning door
Zaad.

III. INDIGO FOLIO CORDATO, five INDIGOFERA COLUTOIDES, of INDIGO MET BLADEREN ZICH VERGELYKENDE MET EEN HERT; of, op de wijze van *COLUTEA*, of *LOMBAARDSCHE LINZEN*, welke ze in alles zeer nabij komen; inzonderheyd de *COLUTEA SCORPIOIDES*, of *WILDE SENE*, met een *Zaad*, 't welk de *Staat* van een *Scorpioen* vertoond: doch boven wel zoo diep, regt in 't midden voorzien met een kleyne indruk, en een weynig rofſchichtig, of afſchrauw van verve. Aan hare regt-doorgaande *Stelen*, ontrent een vinger lang, zitten'er zeeven of neegen in getal, twee en twee regt tegens over malkander, en voor in een eyndigende: ook in het midden met een *Ruggetje*, of zichtbaar *Aderijze* voorzien. Niet tuſſchen dezelve, maar tuſſchen de teedere *Takjens*, komen hier en gantſch korte en dunne *Steltjens* voort, waar aan vijf, zes, zeeven, of agt kleyne *Bloemjens* uytſpruyten, die van het *CHAMÆPITYS MAJOR CERULEA*, of *groote veld-Cypres* met een *blauwe Bloem*, als ze open ſtaan, niet zeer ongelijk; purpurachtig van verve, en van een aangename reuk.

Al deeze ſoorten beminnen een goede, zandige, luchtige aarde, met een weynig twee-jarige *Paerdmift*, een-jarige *Duyvemift*, een-jarige *Hoenderdrek*, en 't *Mol* der *hinnen* verdorvene *Boomen*, of in plaats van dien het *Mol* van verrotte *Doorn-bladeren*, wel door malkander geroerd en vermengd: een opene, warme, vrye, luchtige, en gantſch ter *Zon* geleegene plaats; daar ze des zeiven ſtralen van 's morgens vroeg tot 's namiddags ten drie uren kunnen genieten; bevrijd voor alle *Ooſte-* en *Noorde-winden*. Moeten zeer weynig water hebben, altijd in de *Zon* lauw gemaakt.

In deeze *Geweften* geevenze noch *Bloem* noch *Zaad*. Zijn zeer teeder en gevoellijk van aart. Kunnen op goenerley wijze eenige *koude Reegenen*, zoo wel in de *Zomer* als in den *Herfft*; veel min *Sneeuw*, *Rijp*, *Vorſt*, of *ſterke Winden* verdragen.

Moeten derhalven ontrent half *September*, of bij een goede jaars-tijd een weynig later, binnens huys werden gebragt; eerst gezet op een luchtige plaats, daar ze, tot half *October* toe, door de *Venſteren* van de *Zonnestralen* kunnen beſcheenen werden. Dan moet men haar een warmer plaats geeven, waar in van den eerſten *November* voor eerst om den anderen, daar na ieder dag, eyndelijk elke dag twee of driemaal, na dat het meer of min koud is, gevuurd werd. Men mag haar niet op de grond neer ſtellen, vermits 't daar al te tochtig valt; maar op een *Bank*, of op een *Plank* om hoog. Moeten ook, gedurende de *Winter-tijd*, niet meer als een- of twee-maal van boven begoten zijn met een weynig lauw-gemaakt *Reegen-water*.

Als nu de *Maert* weer aangekomen is, en 't vuurſtoken nagelaten werd, doet men op zommige dagen, bij goed weer, de *Venſteren* open, om haar allenxjen de *Lucht* en *Zon* weer te doen gewoon werden. Eyn- delijk breng menze, ontrent half *April*, of wat later, met een aangename lucht en zachte *Reegen* weer buyten: doch voorzichtig moet men haar bewaren en dekken voor veel *vochtigheyd*, *Sneeuw*, *Hagel*, *koude nachten*, *ſchrale* en *barrijge Winden*.

In deeze *koude Geweften* kunnenze niet *aangevonnen* worden, als door *Zaad*, varſch en goed uyt *Indien* gekomen. 't Zelve moet men in een *Pot*, gevuld met de hier boven beſchreevene aarde, niet diep, maar holletjes zayen, met een waſſende *Maan* van *Maert*, *April*, of *May*. Dan moet men de *Pot* gedurig in

warme *Paerdmift* zetten, tot op den eerſten van *Junius*; met een *Glas* van boven nauwkeurig bedekt, en wel bewaard voor *koude Lucht* en *Reegen*.

Op deeze wijze van mij behandeld en waargenomen, heb ik van dezelve die met het *ronde Blad* vier jaren lang goed en wel bewaard. Tot een *Boomtje* opgefroeyd zijnde, was 't alreeds tot de hoogte van meer dan anderhalve maat-voet opgeſchoten, en in verſcheydene zijde-takjens verdeeld. Die van de andere voort, teederder van aart zijnde, bereykten ontrent drie volle jaren, en de hoogte van ruym een maat-voet. Doch in het jaar 1654, op het eyndigen van de *Winter*, zijnze beyde vergaan, zonder dat ik de oorzaak daar van weet.

Van naturen groeyenze *Heeſterachtig*, en niet gelijk een gemeene andere *Plant*, 't welk genoegzaam blijkt uyt hare *houtachtige Stammetjens*. Blijven gedurig groen; doch laten hare onderſte *Bladeren*, door ouderdom in de *Winter* geel wordende, nu en dan van zelfs ter neer vallen.

De eerſte van de laatste *ſoort* buygen ook hare *Tak-* jens ligtelijk ter aarden neer, en vatten dan *Wortelen* de ſoorte. daar aan: doch zulks werd noyt gezien aan het *INDIGOFERA LONGICOLIA*, of 't *lang-gebladerde Indigo-dragede Gewas*; het welk zijne *Takken* niet neerwaarts gekromd, maar gedurig regt opwaarts houd.

Van de *Bladeren* deezer rare *Planten*, goed en krach- Schoon- tig zijnde, werd gemaakt de zeer eddele en koſtlijke blauwe *Verve*, doorgeaans bij ons genoemd *Indigo*: genoemd welke gedroogd, in water geweykt, daar na geſlo- ladig- ten, tot ſtukken bij malkander gebragt, en weer te drogen gelegd zijnde, zich eerst groen vertoond; maar hoe naem ze daar na langer droogd, hoeze *blauwer* en ſchoner werd.

K R A C H T E N .

Dit *Gewas*, droog en warm in den tweeden *Francif.* *Graad*, ook gemeenlijk bitter en ſcharp van *Ximin.* *ſmaak*, geſtont, en op 't *Hoofd* gelegd, ver- *Comm. de* *drijft de Hoofdpijn* en *brand*: Geneſt ook alle *Wonden.* *PL. Nov.* *'t Zap* in *Wijn* gekookt, en daar mee 't *Uyze* gewaf- *Hijp.* ſchen, maakt het zwart.

XLVIII HOOFDSTUK.

PEEPERBOOM.

En wel-riekend, aangenaam en aar- Verſchey- dig *Boom-gewas*, werd ook wel in 't de namen. *Nederlaandſch* *KELDER-HALS* ge- noemd, om dat het de geene, welke het knauwen, de *Keel* zoodanig doet branden, dat ze gedurig moeten droo- ken, om de hitte te leſſchen; even als of haar van noden was, de geheele *Kelder* aan haren hals te hangen. In 't *Latijs* *CHAMELÆA GERMANICA*, *MEZERION*, *OLEASTRUM*, of *CNEORON THEOPHRASTI*: in het *Hoogdutiſch* *ZEIDELBAST*; en in 't *Italiaanſch* *CHAMELÆA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden Vierdeley ſoorten. vier bijzondere ſoorten; namentlijk: I. *CHAMELÆA VULGARIS FLORE PURPURASCENTE ALBIDO*, of *gemeene Chamelæa*, *gemeene Mezerion*, of *Peeperboom*, met uyt den *purperen witachtige Bloemen*. II. *CHAMELÆA FLORE PURPUREO*, of *Chamelæa* met *donker-roode Bloemen*, na 't *purper* getrekt. III. *CHAMELÆA FLORE ALBO*, of *Chamelæa* met een gantſch *witte Bloem*. IV. *CHAMELÆA TRICOCOS*, of *Chamelæa* (na 't *Griekſch* *LAGE OLYFBOOM*) met drie te zaam- gevoegde *Beziën*. Niet alle zijn ze van eenen dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

DE *CHAMELÆA GERMANICA FLORE PURPURA-* Wat voor
P 2 SCENTE

een aarde
zijz be-
min-
nen.

SCENTE ALBIDO, of *Chamelea uyt Duytschland*, met bleek-witte *Purpure Bloemen*, en *CHAMELEA FLORE PURPUREO OBSCURO*, of *Chamelea met een roode donkere Bloem*, na't *Purpur* trekkende, en *MEZEREON FLORE ALBO*, of *Mezereon met een gantsch witte Bloem*, wiens *Steele* en *Bladeren* bleeker als die van de andere vallen, zijn uyt een zonderlinge eygenschap hard van aart. Beminnen een goede, gemeene, zandige, en met kleyn-gewreevene Paarde- of Koeyemist matig voorziene, en een vochtige, liever als een drooge grond; ook veel Water: een schaduw-achtige plaats behaagd haar better, als een opene, vrye, warme, en wel ter Zon geleegene.

Bloemen.

Brengen zeer vroeg in *Maert* boven maten aangename en treffelijk-rekende *Bloemen*, maar zelden volkomen rijp *Zaad* voort. 't Zelve werd van de Vogelen zeer geerne gegeeten, nochtans van haar niet verteerd, want gelijkze 't ingeslokt hebben, zoo geevenze het weer uyt. Ondertusschen is het zeer hitzich van aart tot in den vierden graad; en voor de menschen niet alleen van een schadelijk, maar zelfs doodelijk gebruyk.

Harden
aart.

Deze *Peperboomen* verdragen *Storm-winden*, *Hagel*, *Sneeuw*, *Rijp*, en sterke *Vorst*, zonder eenige ongeleghentheid. Laten 's *Winters* hare *Bladeren* vallen. Of wel haar *Zaad*, in *April*, *May*, of op andere tijden gezaayd, noyt of zeer zelden te voorschijn komt, zoo worden ze eelter genoegzaam aangewonnen door hare bij de *Wortel* uytlopende *jonge Scheutjens*: welke met'er tijd van zelfs *Wortel* vatten; doch veel haastiger dezelve bekomen, als menze met een Mes ten halven insnijdt, op de wijze der *Angelieren*, en met aarde bedekt. Met een wassende Maan van *Maert*, en als nu de *Wortelen* twee jaren oud zijn geworden, moet men ze van de oude afneemen, en verplanten.

Hoe uyt
Zaad.

Doch indien het geschied, dat de *Vrucht* zijne volkomene rijpheyd bekomt, gelijk het mij in de jaren 1647. en, 1668. gebeurd is, zoo moet dezelve in *September* met een wassende Maan, een vinger-breedte diep, op een warme, doch donkere plaats, aan de aarde, nieuvelijks omgesmeeten zijnde, bevolen worden.

De Auteur
krijgt'er
een van
een aan-
gename
bloem.

Dan komen in 't laatste van *April*, of 't begin van *May*, uyt dit *Zaad* *jonge Boomtjens* voort; welke gemeenlijk in de verwe harer *Bloemen* veranderen. Want niet alleen die met *witte Bloemen* komen'er uyt te voorschijn, maar ook bij mij in 't jaar 1647. met *Bloemen* van een heldere *Oranje-verwe*, die, vermits de ongemeene schoonheyd, van veele zijn bezichtigd geworden. Een liefhebber verzocht zeer ernstig dezelve te mogen hebben voor een goed stuk gelds; doch ik leende geen ooren daar toe; vermits ik met mijne *Planten* noyt handel dreef, maar zomtijds wel iet frais uyt een milddadig hert aan een Heer of goede Vriend vereerde. Naderhand is dit zonderling Gewas bij nacht of ontijd uyt de aarde gerukt, en dus ben ik oneerlijker wijze daar van beroofd geworden. Als ik in het volgende jaar kennis van deeze dicfftal kreeg, meende ik 't gestolene weer te zullen krijgen. Maar de cerlooze Fiel iets hier van vernemende, kapte het in stukken, om niet ter schande te komen. Dus-beroorde hij mij en veele *Plant-bemimmers* van de hoop, om dit raar Gewas oyt weer te zien. 't Had bij hem zeer treurig gesmaat, vermits hij het buyten tijds had wechgenomen.

Chamelea
met drie
Beelen,
waarom
zoo ge-
noemd.

De *CHAMELEA TRICOCOS*, of *CHAMELEA met drie Beelen*, zoo genoemd, vermits hare *Vruchten*, of *Zaad*, bij drieën aan malkander zijn gehegt; anders ook geheeten *MEZEREON ARABUM*, of *Mezereon der Arabiers*, in het *Franfch* *GAROUPE*, is veel teederder van aart als de voorgere. Bemind een gemeene, goede, zandige aarde: een opene, luchtige, warme, vrye, wel ter Zon geleegene plaats. Geeft niet alleen kleynen, geelen *Bloemtjens*, maar ook, gemeenlijk ieder jaar, volkomen en wel-rijp *Zaad*. Ver-

Wat voor
een aarde
zy be-
min-
nen.

draagt ongeerne eenige vertigheyd en vochtigheyd; inzonderheyd koude *Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *Rijp*, of sterke *Vorst*. Moet derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot geplamt zijnde, in het begin van *October* binnens huys worden gebragt; op een bequame en luchtige plaats gesteld, daar alleen met vriezende Weer, om niet bevroren te mogen worden, in werd gevuurd door een yzere Oven. Gedurende dien tijd Waarneem mag menze maar een of tweemaal van boven met een weynig lau-gemaakt Reegen-water begieten; en niet voor in 't begin van *April*, of wat later, na tijds geleegentheyd, met een zoete Lucht en Reegen, wederom buyten stellen, doch wel wagten en dekken voor koude nagten, bayrige en schrale winden.

Deze voort laat noyt hare *Bladeren* vallen, maar blijft altijd eeven groen. Kan niet alleen door hare ingesmeedene en langzaam *wortel* schietende *Takken* (die men op de voorgenoemde tijd en met dezelve Maan moet afneemen, en als de *Wortelen* twee jaren oud zijn, in Potten verplanten); maar ook door haar *Zaad*: 't welk men in *Februarius* of *Maert*, met een wassende Maan, hol en luchtig moet zayen in een Pot, gevuld met gemeene zandige aarde, niet dieper als een Suoo breed. Voorts moet men de Pot in huys houden, tot in 't begin van *April*.

K R A C H T E N .

Dit Gewas is in alle zijne deelen zoo hitzich, scherp, quadaardig, en bijtende, dat men zich wel zorgvuldig moet wachten, iets daar van inwendig te gebruiken.

De *Bladeren* geitoten, met Honig vermengd, en uytwen- op lopende of wyle Zuveringen gelegd, zuiveren de zelve.

De welriekende *Bloemen* gedistilleert, en met dit gebruyk. Water gewasfchen, neemt wech alle vlekken des aangezichts, en maakt een zuiver Vel.

XLIX HOOFDSTUK.

M E Z E R E O N met smalle Bladeren.

Et deezen, en (mijns weetens) geen anderen naam, is dit *Heesterachtig Gewas* in 't *Nederlandsch* bekend. In 't *Latijn* werd't het genoemd *THYMELEA*, of *MEZEREON ANGUSTI FOLIUM*; en in het *Italiaansch* *THYMELEA*.

Is teeder van aart. Bemind een goede, luchtige, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdmist en 't Mol van verrotte Boom-bladeren doormengd: een opene, warme, vrye, wel ter Zon geleegene plaats, en niet te veel Water. Geeft in deeze Landen door het geheele jaar, behalven in de *Winter*, *Bloemen*, uyt de bovenste punten der *Takken* voortkomende, veele *Tros-wijze* bij malkander gevoegd. Kleyn zijn ze, wit, en bestaan uyt vier *Bladerjens*; doch laten zelden of wel noyt volkomen rijp *Zaad* achter; 't welk zich echter laat zien rond gevormd, eerst groen-verwig, daar na rood.

Deze Gewassen kunnen op geenley wijs verdragen eenige koude *Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *Storm-winden*, *Rijp*, en veel min sterke *Vorst*. Moeten derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot, of houte Bak, na geleegentheid harer grootte, geplamt zijnde, in het laatste van *September*, of het begin van *October*, indien 't een goede jaartijd is, droog binnens huys worden gebragt; en gesteld op een luchtige plaats, daar niet, als bij vriezende Weer, in gestookt word.

Verschey-
de naamen.

Teeder-
heyd; en
hoe ze
waargeno-
men moe-
ten wor-
den.

Vitis Virginiana Foliae Laciniatis.

word. Eevenwel konnenze ook meerder of langduriger warme lijdén, maar niet veel vochtigheid gedurende de *Winter*, wijlze daar door zeer ligtelijk verderven. Mogen ook niet voor in 't begin of te halven van *April*, na tijds gelegenheid, met een aangename Lucht en zoete Reegen, weer buyten gebragt, doch zeer voorzichtig gewagt en gedekt werden voor koude nagten, hagige of sebrale winden.

Aanwinning door jonge Takken.

Men kanze hier aanwinnen door hare bij de *Wortel*, of boven de aarde uytgewassene jonge *Takken*, welke men ten halven inlijf, op de wijze der *Angelen*, en dan met aarde aanvuld, of de gedagte *Takken* zoetjens daar in buygd. Alsze *Wortelen* bekomen, en dezelve den ouderdom van twee jaren bereykt hebben, neemt men ze van de *oude af*, en men verplante ze, met de genoemde *Maan*, in *Potten*.

Door Zaad.

Deeze aanwinnig kan ook geschieden door *Zaad*, uyt heete Gewesten herwaarts gevonden: het welk in *April* of *May*, met een volle *Maan*, niet diep, maar hol, moet gezayd worden in een *Pot*; gevuld met een luchtige, gemeene, zandige aarde. Echter de hier van opkomende jongen mag men niet reppen of verplanten, voor het tweede of derde jaar daar na.

KRACHTEN.

Hilteigheid dezer Maanen.

DE *Bladeren* en *Vruchten* dezer *Plaat* zijn zeer scharp en heet van aart; mogen derhalven niet inwendig gebruykt worden, zonder gevaar. Want de *Bladeren* alleen van buyten op 't *Ligchaam* gelegd, dooden de *Vrucht* in het zelve, en veroorzaken een misval.

L HOOFDSTUK.

WYNSTOK.

Verfcheyde namen.

Eenoeg aan ieder bekend; ook van elk bemind en hoog geacht, wegens de vermakelijke groente en aangename *Vruchten* dezer Gewassen. In het *Nederlandsch* ook gemeenlijk genoemd *WYNGAARD*; in het *Latijn* *VITIS VINIFERA*; in het *Hoogduysch* *WEINSTOCK*, en *WEINREB*; in het *Fransch* *VIGNE*; en in 't *Italiaansch* *VITE*.

Verfcheyde soorten.

Hier van worden gevonden zeer veel schoone en verlustigende soorten; niet zoo zeer in de verandering der *Bladeren*, als wel in hare bezienswaardige verwe der *Vruchten* verschillende; behalven de *VITIS VIRGINIANA FOLIIS LACINATIS*, of *VIRGINIAANSCH* *WYNSTOK* MET GESNEEDENE *BLADEREN*, in veel deelen die van de *Peterzelle* gelijk; voor spits toe gaande, aardig gesneden; ook niet zoo hard van aart als de andere, maar teederder; doorgaans ook niet wel zoo groot, als die met de ongesneden; in gedaante rondachtig getfeld: ook is 't *Hout* niet wel zoo sterk; gemeenlijk bleeker van verve; en de *Knoppen* of *Oogen* digter op malkander gevoegd.

Wat ontrent de Wynstok aan te merken staat.

't Is onnodig, hier te spreken van al de onderscheydene *Wynstokken* in deze Gewesten; wijlze doch al te zamen van dezelve aart, en bij ons op eenen dezelve wijze moeten gebayd, behandeld en waargenomen zijn. Met'er tijd heeft men hier ontrent uytgevoonden verfcheydene aardigheden der natuur in de verborgene grond en regte eigenschap des *WYNSTOKS*, door een vlijtige onderzoeking; welker aanmerking hier noodwendig is.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Voor eerst: al te zamen beminnen ze een goede, gemeene, zandige, steenige, of ook wel kleiyge met Zand gebrokene aarde; doch op geenerley wijs met eenige *Koeve*- veel minder *Schapen*- of *Verkensmilt*

[welke echter in *Duytschland*, *Frankrijk*, *Italien* *Spanje*, daarze in hooge Bergachtige plaatsen wassen, noodwendig moeten hebben, vermits ze in de zelve geen diepe, noch niet vele wortelen schieten, niet veel vochtigheid genieten konnende, door dezee *Mist* verfrischt, en alleen door de zelve vruchtbaar gemaakt moeten worden], noch andere vetigheid doormengd. Een bequame, natuurlijke, luchtige, vichtige zandgrond, heeft men ondervonden voor haar de alderbeste te zijn: anders geevenze in onze Landen veel *Hout*, wat voor maar weynig *Vruchten*. Voorts, een opene, vrye, een plaats warme, luchtige, wel ter *Zon* gelegene plaats; tegens een *Muur* of *Heijning* aan; beschermd voor alle koude *Noorde-winden*: op dat niet alleen het heldere en leven-geevende licht des dags, maar ook de klare glantfch der nagt-verlichtende *Maan* onverhinderd daar op mag schijnen, zoo haast dezelve opgaat, en hare aangename luyfter van zich geeft. Want de *Druyven*, koud en vocht van aart, gelijk de *Maan*, worden door de zelve gantschelijk geregeerd: zoo dat, wanneer de warmte der *Zon* deze *Vruchten* over dag kookt, en de *Maan* haar 's nagts bedaarud, de zelve zoet en lieflijk gemaakt; dus ook tot een volkomene rijpheid en opgezwellenheid gebragt worden. Zij willen ook veel vochtigheid onder in de aarde, maar droogte boven dezelve. Alsze deze grond-vochtigheid niet genoeg kunnen bekomen, booren hare *Wortelen*, door een natuurlijke drift en eigenschap, zeer diep door de aarde heen, om dezelve gelijk als op te zoeken. Gelijk ik dan in het jaar 1657. in de na-graving heb bevonden, dat de *Wortel* dertien voeten diep in de grond neerwaarts was gedrongen, tot dat ze was gekomen bij een *Wel*, *Spring*, of *lopende Ril*, daarze in cindigde. Onder was ze twee voeten lang zoo dik als boven. 's *Winters* konnenze sterke *Korff*, en alle andere ongelegenheid des tijds geduldig uytlaan.

Voor het tweede staat agt te neemen op de Snoeying dezer *Wynstokken*, en de bequaamste manier derzelve, der *Wynstokken*, De beste wijze, en die men noodwendig volgen moet, indien men een goede *Wijngaart* wil bekomen, zal ik den *Leezer* hier voorstellen.

Snoey ieder jaar uwen *WYNGAARD* van de overvloedige *Ranken* in de *Maand December*, of *Februarius*; met 't alderhaastte van een afgaande *Maan*, als 't goed, en geen *vriezend* *Weer* is; als men ook, na alle teeken, kan afneemen, dat het in twee of drie dagen na de *snoeying* niet zal *vriezen*. Want indien'er dan al *Korff* quam, zoo zal dezelve aan de gesneden *Takken* niet het minste quand doen; schoon hoe streng die ook na de tweede of derde dag zijn mogt. De *Maand December* houde ik hier toe veel bequamer, als de *Maand Februarius*; indien maar de *snoeying* door de *koude* niet moet nagelaten worden. Want dan zal de *Stok* zelden, of wel noyt *bloeden*, 't welk dikmaal in *Februarius* gebeurd: en zulks niet geschiedende, blijft hij beter getfeld, gezonder, en in voller kracht.

Men zie ook wel toe, dat aan elke *Rank* niet meer moet geals drie, of ten hoogsten, wanneer ze dik en sterk zijn, vier *Knoppen* boven aan 't *oude Hout* blijven. Anders zouden ze veel *Loten*, maar weynige *Vruchten* geeven; waar door in drie of vier jaren tijds een goede *Stok* gantsch verdorven kan worden. Doch zoo aan beyde de zijden eener *Rank*, ontrent tegens malkander over, twee jonge voortkomen, gelijk men gemeenlijk ziet, zoo zal men de ene niet meer als twee, maar de andere vier *knoppen* laten behouden. Die van vier in de *Wia* zal alleen *Vruchten*, die van twee alleen *Hout* dragen: ter.

maat deze moet men in 't volgende jaar vier *knoppen* laten behouden, zoo zal ze dan ook *Vruchten* voort brengen; doch die'er vier behouden, en *Druyven* geeven heeft, moet men'er nu maar twee laten; die dus, gelijk de voorige, niet anders als *Hout*, of *Loten*, zal schieten, doch na een jaar bequaam zijn, om weer *Vruchten* te vokken. Die hier ieder jaar op palt, zal een

gezonde,

P 3

gezonde, en gedurig wel-dragende *Wijnstok* hebben. Men moet ook vlijtig zijn, om al 't doode *Hout*, kleine onvruchtbare *Scheutjens*, andere *mis-gewassen* en *onreynheden*, zuiver af te snijden, en nauwkeurig wech te neemen.

Voor 't derde: Men moet ook alle *Wijnstokken snoeyen* straks na *S. Jan*; te weten, zoo haalt 't *Bloeyzel* is neergevallen. Dit moet niet, gelijk in de *Winter*, geschieden met een *Mes*, maar met de *Hand*. Alle voorste eynden der *Ranken*, om niet langer te kunnen uytstichten; ook alle kleine *Takjens*, tusschen de *Bladeren* uytspuitende, en meer andere niet groote, echter overvloedige *Uytloopzelen*, daar geen *Bloezem* of *Frucht* aan gezien werd, moet men met de *handen* wech-trekken en af-drayen. Deezer wijs zal zulks zonder enige schade van de *Stok* geschieden. Maar indien men 't doet met een *Mes* of *Schaar*, zoo zal de *Wijn-gaard* schade lijden, vermits er de natuurlijke vochtigheid uyt vloeit; en door de beroving der zelve werd de *Stok* krachteloos.

Dit dus voorzichtig gedaan zijnde, steekt men de *Ranken* de ene agter de andere, met hare voorste eynden. Dan vertoond zich de geheele *Stok* zoo effen en slegt, als of men hem met een *Schaar* had geschoren. De kleine *Druyfjens*, hier door meerder *Lucht* en *Zon* genietende, zullen dies te haastiger *groeyen*, en groot werden; ook te beter *rijpen*.

Voor 't vierde, staat acht te neemen op de *aanwinning*, welke geschied op twee bijzondere manieren: *Eerft*, door een- of twee-jarige *jonge Loten*, boven de aarde uyt de *oude gewassen*, en ingelegt. *Ten anderen*, door eenen dezelve *Loten*, afgesneden, en *zonder Wortel ingesloken*. Hoogstnodig is 't te weten, hoe men hier ontrent moet te werk gaan.

De *Loten*, boven de grond uytgeschoten, moeten in dezelve ontrent een halve voet diep, en zoo lang als geschieden kan, werden gelegd; zoo dat voor niet meer dan een, of ten hoogsten twee *Knoppen* buyten de aarde komen uyt te steeken. Dit diend gedaan te werden in *Maert*, *November*, *Januarus*, of *Februarus*; welke laatst-geboemde twee Maanden ik hier toe de bequaamste acht, vermits de aarde dan vochtig is, en de nieuws-gechotene *Loten* daar in gelegd, dan alreeds in 't begin van *April* *Wortelen* vatten; daarin te tegendeel, wanneer men ze in *Maert* ingelegd heeft (een tijd, waar in 't gemeenlijk zeer droogd) niet voor in 't laatste van *Junius*, of noch later, *Wortel* schieten.

Eer deze *Inlegging* geschied, moet men de plaats, voor zoo verre de gedachte *Inlegging* zich zal uytstrekken, vermengen met een luchtig zand; zoo zullen de *Loten* dien zelve *Zomer* dies 't eerder en sterker *Wortelen* krijgen. Deze *Inlegging* kan ook zeer gevoeglijk geschieden in een *Korffje*, twee voeten lang, een voet breed, en een voet diep; inzonderheid indien men voornemens is, 't *Lot* op een andere plaats te verplanten. Dit *Korffje* seld men of boven op de grond, of men begraaft het ontrent tot op de helft in de aarde: of men bindt het aan de *Latten* vast, bij alden de *Stok* op een *Dak* legt, in welk geval men de *Korffjens* een weynig kleiner neemt: want men verzet de *gewortelde Loten* dan (afgesneden zijnde, geheelijk met het *Korffje*, en zachtjens daar uyt opgenomen, zoo dat de nieuwlijks daar in geschotene *Wortel* de repping zeer weynig gevoeld) waar men wil. Hier door komt men een geheel jaar tijds, of noch meer, te winnen. Doch dit moet geschieden in *October*, met een volle *Maan*. Want indien 't *Korffje* de geheele *Winter* over in de aarde bleef staan, zoo zou de bodem onder ligtelijk vergaan; en dan niet zoo gevoeglijk konnen, maar met meer gevaar moeten uytgenomen werden.

De andere, in geen *Korffje* gelegd, neemt men in 't volgende *Voorjaar*, met een afgaande *Maan*, uyt de aarde, of men laat ze ook een jaar over staan; 't welk

zeer goed is voor de geene, welke geduld konnen hebben. Dan verplant men ze in een goede wel-gefelde grond, vermengd met veel zand, en een weynig twee-jarige kleyn-geweevene *Koeyemist*, zonder het alderminste van de *Wortel* af te snijden; want zulks kan haar geweldig nadeelig zijn, ja zomtijds allenxjen gantchelijk doen vergaan.

Deze *Koeyemist* konnen ze voor de eerstemaal, ter dewijl ze noch jong, eerst verplant, en krachtig zijn, verdragen: doch hier na moet men wel toezien, dat'er (gelijk alreeds gezegt is) geen andere bij koom. Want niet alleen allerley *Vertigheyd*, maar ook deze *Koeyemist* zels, is haar naderhand zeer schadelijk, gelijk men door de dagelijkse ervarenheyd genoeg heeft bevonden.

Noch staat hier aan te merken, dat men een *Wijnstok* moet verzetten voor den tienden van *Maert*, of waargenomen werden. de gelijkheyd van dag en nagt in langte; met de boven-geboemde *Maan*. Want dit doende, zal men bevinden, dat hij eer bekliven, en vrij beter *groeyen* zal, als of 't na dien tijd geschiedde. Deze dus in de aarde ingeleydde *Ranken* dragen gemeenlijk in 't vierde, maar die in *Korffjens* gelegd, en met dezelve verplant geworden zijn, in 't derde jaar.

Al de jonge *Stokken*, welke of in of buyten de *Korffjens Wortelen* hebben geschoten, moet men, als men ze opgenomen heeft, *snoeyen*, eer ze weer in de aarde werden gezet, zoo dat'er niet meer als een *Scheutje* boven de *Wortel* blijft; 't welk ook niet meer dan een, of ten hoogsten twee *knoppen* moet behouden. Mogen ook niet ingelegd werden in een regt-neergaande *Kuyt*, maar in een platte, in de lengte gegravene *Gruppel*, of *Groefje*, zoo dat de *Wortel* overdekt zij, niet hoger als met twee vingers breedte aarde en zand, onder een gemengd. Daarenboven moet niet meer als een eene der twee daar angelatene *knoppen* uyt de grond kijken. Want een jonge *Stok* heeft deelen aart, dat hij niet al zijne *Wortelen* behoud, maar alleen een of twee der voornaamste; die al 't voedsel en de kracht alleen na zich trekken; en met een regt-neergaande *Scheut* de aarde zeer diep door-boren. De andere zachtjens verminderende, vergaan binnen weynige jaren. Ter deezer oorzaak mogen ze niet dieper werden gezet; anders zouden ze geen warmte van de *Zonnestralen* konnen voelen. In een drooge tijd moet men ze zomtijds met *Reegen-water* begieten, want hier door willen ze dies te beter bekliven, en aangroeyen.

't Is een gantch ydele waan van zommige, welke de met *Bloed*, *Offe-gal*, of eenige andere dingen, daar door te beter zou werden: want deze vochtigheyd kan niet eens de *Wortel* genaken, veel min dan eenige kracht of verquikkend daar aan geeven.

't Is ook aanmerkenswaardig, dat een dezer *Wortelen*, 't zij tamelijk dik, of dun, door onvoorzichtigheyd, of opzettelijk, afgebroken zijnde, noyt in de aarde zal vergaan.

In 't volgende *Voorjaar* moeten ze met een wassende *Maan* op nieuws werden *gesnoeyd*, en niet meer dan rigt van de twee *Knoppen* in 't geheel behouden. In 't tweede *Voorjaar* daar na desgelijks; maar behouden dan, indien ze wel gewassen zijn, drie *Knoppen*; anders maar twee. In het derde jaar laat men haar schieten zoo ze willen; en men *snoeyd* ze, gelijk de *oude*, op de voorheenen beschreevene wijze; niet meer met een wassende (het welk alleen voor de eerste twee jaren aan de jonge werd toegelaten, om dies te bequamer *Hout* te mogen schieten) maar met een afgaande *Maan*.

Ook mag men een jonge *krachtige Stok* (wanneer een *Wijnmen* die begeerd op een *Panne-dak* te leggen, en haastig opgeklimmen te zien) als hij drie of vier jaren geestig staat heeft, wel van al zijn *Hout* beroven, en alleen een eenig *Lot* laten, van agt, tien, of twaalf *Leeden* hoogte, na dat hij sterk geschoten heeft; met behouding alleen van de drie bovenste *Oogen*, en afknijding

Zomer-snoeying, zonder Mes,

Om de Druyven dies te beter te doen groeyen en rijpen.

Aanwinning,

Door ingeleide Loten.

Wijze der Inlegging, in de aarde;

en in een Korffje.

Wat ontrent

planting

Snoeying,

en verdoere waarneeming der jonge Stokken,

Ydele waan.

Aanmerkelijkheyd.

Verder be-Snoeying.

Een Wijnmen die begeerd op een Pannedak te leggen, en haastig opgeklimmen te zien)

van

van al de andere. Dus kan men in een korte tijd tot de vervulling van zijne begeerte geraken.

Wij hebben, ten anderen, gezegt, dat een *Wijnstok* kan aangevonden worden door afgeleedene *Loten*. Hier ontrent moet men dusdanig handelen.

Der *Loten* zonder Wortel.
Snij met een volle Maan van *Maert* of *November* sterke, en jonge *Loten* af, welke in de tijd der *Saeying* aan de *Stok* zijn gelaten, om *omgeftoken* te werden. Kort dezelve, zoo dat ze niet meer dan vijf of zes *Lee-den*, doch onder een gehele of een halve vinger lengte *oud Hant* behouden, indien 't enigzins kan geschieden; want aan 't oude zullen ze veel eer en bequamer *Wortelen* vatten. Leg ze terstond, eer de Lucht het afgesneden eynd beschijnd (want in zulk een geval willezen ze dies te bezwaarlijker *wortelen*) in de lengte, drie vinger breedte diep, in een goede luchtige aarde, met veel zand, en gantsch geen mist vermengd, op een warme, opene, of ook wel een vochtige donkere plaats, zoo dat men niet meer als de bovenste *knoppen* uyt de aarde ziet steeken. Verzorg ze daar na dikmaal met Reegen-water, op dat ze niet verdrogen, maar gedurig vochtig blijven mogten. Hier door zullen ze te lichter *wortelen* krijgen, en te better opwassen.

Andere wijze, de alderbeilte en aanmerkelijkheid.
Zeer gemakkelijk zal dit aangaan; maar noch veel lichter, indien men deze afgeleedene jonge *Loten* ontrent ten halven doorfijnd, geuts-wijze *uytboold*, en gantschlyk van haar inwendig *pit* beroofd; ook terstond daar na in de aarde legt, altijd het *uytgeboalde* boven. Dit gedaan zijnde, zal men bevinden, dat van tien, twaalf of meer dezer *Loten* nauwlyks een eenige zal vergaan; maar gemeenlyk zullen ze al te zamen beklippen; vernits ze dus ligtelijk, haastig, en doorgaans veele *Wortelen* bekomen. Ja ook (het welk waarlyk verwonderens-waardig is) zomtijds zal men in vochtige jaren zien, dat eenige der zelve noch in dien eygenen *Zomer* volkomene *Vruchten* zullen krijgen. Derhalven dan deze wijze van inleggen de andere verre te boven gaat.

Voorhoed-zel.
Doch hier bij staat aan te merken, dat men, in 't door-fnijden der *Loten*, de *Oogen*, of *Knoppen*, niet met ten halven door-fnijden moet, maar alleenlyk een kleyn weynig der zelve met 't Mes aanraken, of afsneemen. Daarenboven moet men digt aan deze *Knoppen* 't inwendig *Pit* laten zitten, om dies te better en sterker daar te konnen uytstichten. Ook moet 't bovenste van de ingeleyde *Loten*, 't welk met zijne *Knop* boven de aarde uytsteekt, zijne rondte behouden, en niet verder als tot daar toe *uytgeboold* werden.

Bewysing der jonge Wijnstokken in de Winter-tijd.
Deze ingeleyde *Loten*, gemeenlyk in de eerste *Zomer* niet veel *Wortel* of *Loof* geschoten hebbende, werden ligtelyk door de vorst des volgenden *Winters* wech genomen, en van 't leven beroofd. Moeten derhalven in 't begin of ten halven van *November*, eer 't begint te vriezen, met Schoenmakers *Rus*, twee voeten lange rondom, wel dik en hoog bedekt zijn; niet alleen voor de eerste, maar ook noch in de tweede en derde volgende *Winter*. 't Zelve moet waar-genomen werden ontrent de jonge nieuwlyks-verplante *Stokken*, welke, met genoegzame *Wortelen* voorzien, van de *onde* zijn afgehaald. Deze al te zamen konnen door 't gemelde *Rus* in 't leven behouden, en voor alle ongelegenheid bewaard worden.

Aanwin-ting.
Dan noch kan men een *Wijnstok* aanwinnen door 't zayen der *Korlen*; 't welk echter in deze Landen weynig geschied, vernits ze te langzaam voortkomen. Doch hier door bekomt men eyndelyk zeer goede *Vruchten*, en groote veranderingen, dikmaal van bijzondere en rare *versen*.

door zayling der Korlen.
Dit geduld genoeg heeft, om *Wijnstokken* van *Korlen* op te queeken, neeme dezelve uyt groote en gantsch rijpe *Druyven*; zaye die met een volle Maan van *Oilober* in een goede zandige aarde, op een warme, wel ter Zon gelegene plaats; zoo komen ze in 't volgende *Voorjaar*, of in de *Zomer* op; alhoewel ook

zommige *Korlen* zich niet voor het tweede jaar vertoonen.

Eyndelyk, wil iemand jaarlyks goede *Vruchten* van zijn *Wijnstok* krijgen, dieneeme de aarde, zoo diep, dat men de *Wortel* begint te zien, wech, ontrent twee voeten in het ronde, of een weynig meer, na dat de plaats groot is. Werpe dan daar in grays of stukken van *Lejen*, of, bij gebrek der zelve, *Schil*; een vinger of duym dikte hoog; daar na ontrent een paar vingers breed aarde, dan weer *Lejen*, en vervolgens, gelijk te vooren, *Aarde*, tot dat deze nieuwe grond ruim zoo hoog is gereezen als de andere. Voorts limite men boven op deze aarde veele der breedste en grootste *Leys*-stukken, een halve of geheele vinger-breedte dik; of ook in plaats der zelve meer dan eens zoo veel *Schil*. Dus zullen de *Stokken* niet alken zeer wel groeyen, van zynen maar ook veel eerder en better rijpe *Vruchten* voortbrengen, vernits de *Lejen* uyt cygener aart droog en warm zijnde, door hare platheyd en breedheyd de grond, en te gelijk de *Wortelen*, gedurig vochtig houden: want het water, zich daar onder verschuyvende, kan door de krachtige stralen der Zon niet geheel verteerd of wech genomen worden. Derhalven de *Wortelen* hare vochtigheyd behoudende, door dezelve zeer verquikken, en krachtiger werden gemaakt. Want hare drijvende natuur, door een altijd-blijvend Vocht van onder (waar toe ze zeer geneegen zijn) met een uytwendige te zamen gaande warmte van boven voorzien, ontfangt hier door een groot voedsel.

Wederom: leg, of buyg, uwe *Stok*, zes, zeeven, agt, tien of twaalf jaren oud, en tegeens een muur geplant zijnde, dwars en niet hoog boven de aarde. Bekleed, of beschiet, dezelve rondom tegens de gedagte muur aan met Hout, (na de hoogte des *Stoks*) aan beyde de zijden, doch voor niet meer als twee voeten hoog, op de wijze van een *Zonne-bak*, drie of meer voeten breed, en aan beyde zijden, ook boven, twee voet langer als de *Stok* zich komt te leggen, zoo dat al de *Ranken* ruymelyk daar in werden beshoten: de *Wortel* echter, met 't onderste deel des *Stoks* naast de aarde, daar geheel buyten blijve. Beleg dezelve, in 't begin van *Maert*, met glaze Vensteren, wel digt aan malkander sluytende. Graaf dan, twee voeten diep binnen de geheele *Bak*, de aarde uyt, en leg 'er in varfche, warme *Pierdemist*, tot een voet of meer boven de aarde, zonder met de voeten getreden te werden; zoo geeft ze hare warmte, welke niet langer als veertien dagen duurd, van zich. Dan moet men deze *Mist* uytwerpen, en weer varfche in de plaats brengen; hier in voort-gaande tot den laatste *May*. Al de *Ranken*, en *Knoppen* of *Oogen* der zelve, zulk een gedurige natuurlijke warmte van binnen gewaar wordende, en ook bij goed Weer van buyten der Zonnen warmte zomtijds daar neevens gevoelende door de glaze Vensteren (welke men met den eersten *Juny* wech neemt, en dan de *Bak* gedurig open laat) zullen haastig zwellen en uytstichten; zoo dat ze een geheele Maand vroeger niet alleen *Blorzel* maar ook volkomene rijpe *Vruchten* zullen konnen bekomen. Ondertusschen moet men weten, dat de gedagte *Bak* in de Maand *May* niet gedurig behoefd toegehouden, maar met goede dagen wel ontrent de middag, ja tot vier of vijf uren 's namiddags, mag open gesteld, maar dan weer gesloten; ook niet voor agt of neegen uren 's morgens weer geopend moet werden.

Daarenboven is nodig te weeten, dat men geene *Waar-Druyven*, aan hare *Stok* hangende, en die noch niet volkomen rijp zijn geworden, met de vingers moet aanraken, zoo dat 'er het *Waas* (veroorzaakt door de Dauw der alreeds koele nagten, om dezelve smakelyker te maken, daar op gevallen) zou afgaan: want dan verliezen ze al hare lieflijkheyd; krijgen een harde bast, en werden agt, tien, of meer dagen later rijp.

Middel, om vroeger en veel bettere *Vruchten* te bekomen.

Andere wijze.

om vroeger *Druyven* te willeven.

Hoe men de Druyven
 Is iemand begeerig, om door meest de geheele *Winter Druyven* te bewaren zonder dat ze verderven, die snijde de gaasfte *Trossen* af, zonder eenige verrotte of onrijpe Vruchten, wanneer ze droog, en niet meer als natuurlijk rijp zijn, twee of drie dagen na volle Maan, zonder beïdend, gequestst, gehandeld, of eenigzins aangeraakt te werden, dan alleen bij de Steel. Neeme dan gantsch droog, grof en luchtig zand: bedekke daar mee de bodem van een *Doss*, of iet anders, daar men ze in bewaren wil, een vinger breed hoog, wel warm gemaakt, en legge de *Druyven* daar op, zoo hol en luchtig als doenlijk is. Giet weer zand daar over, ook warm of heet gemaakt, tot dat ze te eenemaal daar onder bedekt zijn. Schikke daar op weer een nieuwe laag *Druyven*, en overdekkeze desgelijks met heet zand; dus voortgaande tot dat de *Doss*, of ander Vat, gantsch vol is. Stelze dan op een altijd drooge plaats, en haal'er uyt wanneer gij wilt.

Andere,
 Ook blijven ze goed, wanneer men op 't zand, het welk op de grond van de *Doss* werd gedaan, bladeren van dezelve *Wijnstok* spreijde, de *Druyven* daar op legt, en met even dezelve bladeren haar boven bedekt; dan ook op de gemelde wijze 't zand daar op giet, zoo dat'er geen holligheyt kome te blijven. Hier toe moet men luchtige *Druyven* kiezen. Hoe holler van *Tros*, en vleeschiger van *substantie*, hoe ze better bewaard werden, en langer goed blijven kunnen.

en noch een andere wijze
 Alderbest kan men ze bewaren, wanneer men de *Druyven*, op de gehoorde wijze afgesneden, en de *Steele* terstond op 't afgesneden met *Lak* voorzien zijnde, om de vochtigheyt dies te langer daar in te doen blijven, in een groote vierkante van binnen en buyten verglaasde *Pot*, afzonderlijk hier toe gemaakt, zoodanig hangd, datze malkander niet raken. 't *Dekezel* moet op de *Pot* wel digt sluyten, en voorts toegemaakt werden, op dat'er geen lucht in kome; anders zouden ze verderven. Zet dan dezee *Pot* in een donkere plaats in de Kelder, en opend die, als gij'er *Druyven* uyt wilt halen.

Wederom
 Maar ook kunnen ze tot aan de Maand *Maj*, of noch langer, goed gehouden werden, om bij Spijzen te gebruiken, op de volgende wijze.

een andere manier, om Druyven lang goed te houden.
 Snij, straks na volle Maan, uwe *Druyven*, het zij met de geheele *Tros*, 't zij elke *Druyf* bijzonder, met een Schaerje af, zulker wijs, datze haar kleyn *Steele* of geheel of ten deelen kome te behouden. De *Trossen* moeten behoorlijk, maar niet al te rijp zijn, ook van de geknusse, geboortene, onreine, noch groene en harde (indien'er aan zijn mogten) wel gezuiverd; met schoone handen zoo weynig als mogelijk is aangeraakt, en gantsch niet beademd werden. Legze dan in een hard-gebakken steene *Pot* zachtjens neer. Giet'er goede heete *Fransche* Wijn op, tot dat ze daar niet boven uytsteecken. Als nu de Wijn koud geworden is, zoo bedek ze gantschelijk met gesmolte Boter, op dat'er geen lucht bij kome. Bewaar dan de *Pot* op een bequame drooge plaats, daar vuur werd gestookt, of gantsch geen *Vorst* kan indringen. Neem'er dan uyt wanneer gij wilt; doch de uytgehaalde Boter moet men altijd op nieuws smelten, en weer daar over gieten, zonder dat de andere aan de kanten los werde.

Middelen,
 Dikmaal verneemt men, dat de *Druyven*, door gebrek van water in tijd van droogte, van *Ratten* en *Muyzen* werden opgeeten; zelfs ook de *Ranken* en *Bladeren* beschadigd. Dit quaad kan men voorkomen, wanneer men boven in de *Wijngaard* gedung een Pan, of vlakke *Pot*, vol water steld; want als ze dit hebben, zullen ze de *Druyven* of *Ranken* niet beleedigen.

tegens de Ratten en Muyzen
 Ook kan men neemen kleyne stukjens van een *Spons*, in Boter gebraden, en zoodanig in de *Wijngaard* gelegd, dat'er de *Ratten* en *Muyzen* kunnen bij kome. Alsze dezelve in het Lijf hebben gekregen, en dan

daar op drinken, zullen ze noyt eenige schade meer doen.

Doeh dit houde ik voor 't alderbeste middel, dat welke de men in de Pan *Spaansche Wijn* giete, en daar in *Rattenkyn* doe, wel door-een geoord; zoo zullen ze, daar bij komende, al te zamen sterven; vermitsze een zonderling-groote gene-gentheyd tot *Spaansche Wijn* hebben, en met de uytterste vlijt daar na toe lopen.

Eyndelijk, indien een *Wijngaard*, alleen tegens een Muur gelegd, van de *Ratten* werd aangevalt, zoo kan men boven dezelve, zoo verre de Muur zich strekt, een *Blekke* lijft laten maken, van een voet of meerder breedte, digt aan de Muur sluytende, en een weynig voor-over hellende. Als ze dan op deezee *Lijft* lopen, vallen ze ligtelijk daar van af; en weer na boven klimmende, konnen ze daar niet over geraken. Dus begeeven ze zich van daar wech, en laten de *Stok* onbeschadigd; inzonderheyt, als men alle andere harer weegen van ter zijden op dezelve wijze met een weynig *Blek* voorziet, en haar daar door 't overkomen verhindert.

K R A C H T E N .

DE *Bladeren* der *Wijnranken* zijn koud van aart; *Disford.* en zeer te zamen-trekkende. In roode Wijn ge- *lik. 5. c. 1.* kookt, en daar van gedronken: of ook 't *Zip* deezee *Bladeren* met *Zuyker* gebruykt, is zeer dienstig tegens 't *Bloeds-pouwen*; allerley *Byske* en *Reedeloop*; 't *Braken*; en de onnatuurlijke lusten der zwangere Vrouwen. Neemen ook wech de *hitzigheyt* en de opwerping der *Maag*. Verdrijven de *Wratten*, alle *Puysten* des Aangezihts, en maken een *zuyver Vel. 3. cap. 50.* Geneezen desgelijks de Gebreken der *Kel* en des *Monds*, daar mee gegorgeld en gepoeld.

't *Zip*, 't welk uyt de gesneden *Ranken* vloeeyd, *Lust. 1. f.* met *Rijnsche Wijn* gedronken, doet wel *Water lossen*; *cap. 1.* drijft 't *Gravel* af; geneest de *Melaatsheyt* en *Schurft.* *Lonier. lib. 1. cap. 15.* heyd der Huid. Met *Oly* gemengd, en dikmaal daar mee gestreken, doet 't *Haar* uytvallen.

De vochtigheyt, welke uyt de *Takken* komt, alsze *Fuchf.* verbrand werden, heeft dezelve kracht; en maakt ook *Herb. c. 19.* een klaar *Gezicht*.

De *Afch* der gebrandde *Ranken* met *Edik* gemengd, *Serap. lib. geneest de Ambe,* of de *Takken* aan 't *Fondament.* In *simp. cap. 36.* Wijn gedaan, heeld de beetten der *Slangen*, en helpt de *verstuymte Leeden*. Met *Edik*, *Wijnruyt*, en *Oly* van *Rozen* door-mengd, verdrijft de ontstekking der *Milt*, van buyten daar op gelegd.

De *Loog*, van deezee *Afch* gemaakt, veroorzaakt *Doden. lib. een zuyvere Huid;* verjaagd alle *kranwagie* en *schurft.* *13. cap. 16.* heyd, en bewaard de *Menschen* voor diergelijke qualen.

De *Druyven* zelfs zijn zeer verkoelende van aart. *Flin. lib. 13. cap. 1.* Blazen de *Maag* op; verwelken vele *Winden*, en maken quaad *Bloed*. Moeten derhalven niet te veel gegeten werden; inzonderheyt niet, alsze hare volkomene rijpheyd noch niet hebben: zouden anders *Bloedgang* en andere ongelegenheeden veroorzaken, vermitsze dan zeer koud en vochtig zijn. De regt rijpe, zoete en vleeschige, welke men houd voor vocht en warm van aart, zijn de beste; de *Maag* aangenaam, en verstillen een dorstig *Hert*.

LI HOOFDSTUK.

WILDE WYNGAARD UYT VIRGINIEN.

Et geen anderen als deezen naam in het *Verfchey-* *de namen.* *Niederlandsch* bekend: in 't *Laijn* gheeten *VITREDA*, of *LABRUSCA VIRGINIANA*: in 't *Hoogduysch* *FUNEBLETTIGHE* *WEINSTOCK* *AVSZ AMERICA*; en in 't *Ita-* *liaanisch*

haanfch VITE SALVATICO DI VIRGINIA. Deze is niet de regte VITUS VINIFERA AMERICANA FOLIIS LACINIATIS, of opregte Wijnsfok uyt America met gefneede Bladeren, van welke in den aanvang des vorigen Hoofdstuks gewag is gemaakt, en die in onze Landen jaarlijks witte, rijpe, en fmaakelijke Druyven voortbrengt; maar een geheel andere Plant, zoo in Hout als Bladeren zeer verfchillende.

Dit Gewas bemind een goede, zandige, gemeene grond, met een weynig twee-jarige kleyn-geveene Kocyemist tamelijk wel voorzien: een opene, luchtige, natuurlijk- of ook wel geheel-warme, regt ter Zon gelegeene plaats, en veel Water, of ook maar matige vogtigheyd. Geeft in deze koude Gewesten noyt eenige Bloemen of Vruchten, ten zij met zeer heete en drooge Zomers, gelijk die van het jaar 1669. was, in welkeze eenige weynige Troffen, hangende aan kleyne Takjens, voortbragt. De Druyven kreegen wel de grootte van een roode Aelbeze, maar echter geen regte volkomenheyd noch rijpheyd.

Hard en fterk is ze van aart. Kan niet alleenlijk Sneeuw, Hagel, Rijp, en mistige Lugt, maar ook fterke Vorst, en alle andere ongelegentheden des Winters, zonder eenige fchade uytftaan. Werd met kleynere moeyte, en zeer fpoedig aangewonnen; vermits hare teedere Ranken, in de aarde gebogen zijnde, noch dien zelve Zomer wortel fchieten; welke men in 't volgende Voorjaar afnijdt, en met een waffende Maan van April verplant.

Deze Plant werd zoo bequaam gevonden, om daar mee Boogen, Prielen; Zuplaanzen, Muren, en diergelijke, te bekleeden, dat ik noyt tot zulke werken enige beeter of gevoegliker gezien heb. Want zij brengt voort veelvoudige fchoon-blinkende, in vijf deelen gefcheydene, tamelijk groote, en met een zeer bevallijke, aardige groenheyd van boven (doch onder bleeker) verciende Bladeren. Van de gedagte vijf deelen is het middelste 't grootfte, vier vinger-leeden lang, twee duymen breed: de twee volgende zijn wat korter en fmaller; de twee onderfte de kleynfte, doch al te zamen voor fpijs, en aan de randen een weynig gelijk als gezaagd. Maakt zich daerenboven met hare Klavertjens valt aan alles waarze bij gezet word, of ontrent kan geraken; in weynig tijds de plaats gantfch beftaande. Laat zich ook ieder jaar fcheeren zoo men begeerd.

K R A C H T E N.

DE Bladeren en Vruchten van deze Wijnsfok komen in kracht en werking met die der andere gemeene overeen; waar van men 't voorgaande Hoofdstuk kan nazien.

LII HOOFDSTUK.

W Y N G A A R D van C A N A D A.

Verfchey-
de namen.

Et deezen, en mijns weetens geen anderen naam tot noch in het Nederlandsch bekend. In 't Latijn geheeten VITIS CANADENSIS, of EPIMEDIUM FRUTESCENS VIRGINIANUM; dat is, BOOMACHTIG EPIMEDIUM UYT VIRGINIEN, om dat het eenige gelijkheyd fchijnt te hebben met de Bladeren van het kruyd Epimedium, waar van wij in 't volgende Boek zullen handelen: in het Italiaanfch VITE DI CANADA.

Deze Wijnsfokken beminnen uyt eygener aart een goede, zandige, gemeene aarde, met twee-jarige Kocyemist, en een-jarige Paerdemist tamelijk wel vermengd; een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon gelegeene plaats; veel, en ook weynig Water. Geeven gemeenlijk ieder jaar, in de Maand Junius, verfcheydene regt-opftaande Bloem-troffen, tuffchen de Steel der Bladeren aan korte Takjens, op de wijze der andere Druyven, voortfchietende, met dertig en veel meer kleyne, witte, Stars-wijze geftelde, en gemeenlijk uyt vijf, doch ook wel uyt zes Bladertjens beftaande Bloemtjens, inwendig met groene Knapjens, welke tot Bloemen Vruchten worden, en daar voor aan met drie zeer kleyne uytftaende zwart-bruylne fteppjens voorzien. Alsze lang geftaan hebben, verdervenze in haar zelve, en dan ziet men de Vruchten voortkomen, zeer wel gelijkende de Corinthifche Druyffjens. De gemelde Bloemtjens openen zich noyt, maar blijven gedurig gefloten: zijn van een wit-grauwe wrve, en ftaan zeer lang op hare Struyk. Hier om heeftze de naam van Wyngaard bekomen, alhoewelze in alle andere deelen met de zelve geen gelijk-vormigheyd heeft.

Zij brengen voort fchoone, een weynig blinkende, ontrent ronde, dikachtige en veelvoudige Bladeren, op de wijze van Klaver in drieën gefeld: waar van het bovenfte, als 't grootfte en rondfte, ontrent vier vingeren breed en lang is; de twee onderfte, wat langwerpig, zijn ruym drie vingeren breed, en vier lang; zomtijds met eenige weynige tandjens, flegts voor een gedeelte, en niet rondom, aan de randen voorzien. Hebben ook in het midden een regt-doorlopende groote Ader, waar uyt veel andere kleynere, een weynig opwaarts flijf uytftaande, en genoegzaam zichtbaar, voortkomen. Ruften op ruym een halve voet lange Steelten, en ftaan regt op.

Deze WYNGAARD VAN CANADA, welker Takken een dunne rood-grijze Taft vol bruylne fteppelen hebben, is hard van aart. Verdraagt niet alleen Siernwonden, koude Reegenen, Hagel, Sneeuw en Rijp, maar ook fterke Vorst, en andere ongelegentheden des tijds zonder eenige fchade.

Of wel deze Stokken in onze koude Gewesten noyt volkomen rijp Zaad geeven, zoo kan men ze echter genoegzaam aanwinnen door hare overvloedige bij de Wortel uytwaffende en de aarde door-boorende jonge Loten: welke, alsze van zelfs bruyn-verwige Wortelen verkreegen hebben, in het Voorjaar, met een waffende Maan van Maert, van de oude afgenomen en verplant worden.

Deze jonge Loten moeten ieder jaar in April van de oude afgeftekten en wech gedaan of verzet worden; of nimmermeer zoudenze kunnen geraken tot de gefalte van een kleyn Boomtje, maar lafg blijven, en bij de grond heenen kruypen. Anders kan men deze Wyngaard in onze Landen opqueeken tot de hoogte van zes of zeven voeten.

K R A C H T E N.

Niemand heeft tot noch toe de Krachten van dit Gewas onderzocht, immers niet befchreeven, of bekend gemaakt: derhalven wij ook voor dit maal geen verder berigt daar van konnen geeven.

LIII HOOFDSTUK.

GEYTENBLAD.

Verfchey-
de namen.

En aangenaam, clierlijk, welriekend, en veele genoeg bekend *Struwel-gewas*, werd in 't *Nederlandsch* niet alleen dus, maar ook na het *Latijn* CAPRIFOLIE, detselvijs MAMMETJENS-KRUYD, en WEEWINDE genoemd. In het *Latijn* CAPRIFOLIUM, PERICLYMENON, en LILIUM INTER SPINAS, dat is, LELIE ONDER DE DOORNEN, ter oorzaak, dat deeze *Struwel* een zeer lieflijke reuk van zich geeft, en veelere weegen in 't wilde, onder flegte en steekelige *Heesters*, opgroeyd: in 't *Hoogduytsch* GEYSZBLATT, of ook WALDTGILLEN, zoo veel als *Bosch* of *Woud*-*Leelen*: in het *Fransch* CHEVREUILLE, of VINCI-BOSSE; en in het *Italiaansch* CAPRIFOLIO.

Drie

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie verfcheydene foorten; als:

verfchey-
de foor-
ten.

I. CAPRIFOLIUM FLORE RUBRO, of *Geytenblad met roode Bloemen*. II. CAPRIFOLIUM GERMANICUM FLORE LUTRO, of *Geytenblad uit Duytschland, met een geelachtige Bloem*. III. CAPRIFOLIUM PERFORIATUM ITALICUM, of *doorgeboord Geytenblad uit Italien*, van welke foort de *Bladeren*, regt in 't midden harer *Steel*, konstig worden doorboord: om welke de *Bloemen*, in 't ronde zittende, aardig in twee of drie orden boven malkander, zich zeer schoon en vermakelijk vertoonen. Al te zamen zijn ze van eenen dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Wat voor
een aarde
zij bemin-
nen.

Zij beminnen uyt cygener aart een gemeene, zandige, flegte; ook een goede wel-gemelte aarde: een opene, vrije, luchtige, wel ter Zon gelegene; immers zoo gemeen als een schaduwachtige plaats; en veel Reegen; of ook matige vochtigheid.

Bloemen.

Geeven wel ieder jaar (de twee eerst genoemde foorten in de Maanden *Junius* en *Julius*, de derde; of de doorgeboorde uit *Italien*, in 't begin van *May*); beziens-waardige, wel-riekende *Bloemen*, maar zelden, en alleen bij heete en goede *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*: doch het CAPRIFOLIUM PERFORIATUM ITALICUM, of het doorgeboorde *Geytenblad uit Italien*, nimmermeer in onze Landen; immers gantsch zelden. Tevenwel heb ik in 't jaar 1671. ook op andere jaren daar na, volmaakt rijp *Zaad* van deeze soort gewonnen: het welk in 't volgende *Voorjaar* met een wassende *Maan* van *Maert*, in mijnen *Thuy*n binnen mijne geboorte-stad *Groeningen* gezaayd zijnde, in de na-zomer genoegzaam is voortgekomen; waar van alle liefhebbers noch levende *Planten* konnen getoond worden. 't Gemeldde *Zaad* dezer *Gewassen* legt besloten in een *Vrucht*, uyt den geelen rood, of *Oranje-verwig*, wanneer ze rijp is.

Aanwijn-
ning.

Bij gebrek van 't *Zaad* konnen ze aangewonnen worden door hare jonge reedere *Takken*, noch geen *Bloemen* gedragen hebbende; welke men 's *Zomers* in de aarde buygd. Haast schietten ze *Wortelen*. In 't volgende *Voorjaar* snijdt men ze van de onde af; en men verplante ze in de voor-beschreevene aarde, met een wassende *Maan* van *Maert*.

K R A C H T E N.

Galun. lib.
de simpl.
Faul. 8.

DE *Bladeren*, *Bloemen*, en *Beziën* van dit *Gewas* zijn droog, zeer verwarmende, endun makende van aart. Mogen op geenerley wijze inwendig gebruykt worden; inzonderheid niet van *Vrouwen*, vermits ze haar onvruchtbaar maken, en in leevens-gevaar stellen.

H. Tragus
lib. 2. c. 56.

Het Gedistilleerde Water der *Bloemen* is aangenaam van smaak, lieflijk van reuk, en mag vryelijk gebruykt worden. Hier van enige leepelen vol met wat Zuy-

ker driemaal 's daags ingenomen, verkoeld de inwendige brand; verzachet de *Hoest*; neemt wech de *Engborstigheid*: is goed tegens 't onheyl van *Wonden*, en *Ruchsvyle Gezwellen*: verdrijft de vlekken des aangezichts, *Hierb. cap. 250*. en de hitzigheid der *Oogen*, wanneer men 'er hier in nat gemaakte docken oplegt.

De *Bladeren* en 't *Zaad* worden gemeenlijk gedaan bij de *Zalven*, welke men gebruykt tot *Hoofd- lib. 2. cap. 24*. *wonden*, veroorzaakt door *Lood* of *Staal*; want dus versterken ze 't *Hoofd*; zuiveren de *wonde*; doen 'er 't vleesch in groeyen, en geneezen ze.

De *Beziën* gedroogt, tot stof gemaakt, endaar van een *Drachma* met *Wijn* ingenomen, drijft de *Water- lib. 2. Enarrat. 15*. *lossing* voort; bevordert den *arbejd* der zwangere *Vrouwen*, en doet haar gemakkelijk *verlossen*. Verzachet ook de *Milt*; en neemt wech de pijn der zelve: Maakt ze *kley*n, of *verteerde* ook wel geheel, *Diof. lib. 4. cap. 14*. als men dit middel veertig dagen na malkander gebruykt; volgens het benigt van *DIOSCORIDES* en *PLINIUS*. *Plin. l. 27. c. 12*.

LIV HOOFDSTUK.

ROSMARYN.

It wel bekend *Struwel-gewas*, ook verfchey- van elk zeer bemind, weegens zij- de namen: ne natuurlijke krachtige, versterkende cygenschap, en altijd blijvende groenheid, word in het *Nederlandsch* alleen met deezen naam beteekend: in het *Latijn* geheeten ROSMARINUM, of ROSMARINUS CORONARIUS, ook IIBANOTIS CORONARIA; in het *Hoogduytsch* ROSMAREIN: in 't *Fransch* ROSMARIN; en in 't *Italiaansch* ROSMARINO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden zes zets beziens-waardige en gantsch veranderlijke foorten; te weeten:

I. ROSMARINUS CORONARIUS LATIFOLIUS, of verfchey- breedgebladerde *Rosmarijn*. II. ANGUSTIFOLIUS, of de foort- *Rosmarijn met smalle Bladeren*. III. AUREUS ANGUSTICUS, of *Engelsche Rosmarijn*, zoo wel met geheel goud gele, als met groen en geel doormengde *Bladeren*, van een zeer schoone aanschouwing. IV. FOLIIS ARGENTEIS, of *Rosmarijn met witte als zilverve Bladeren*, op de zelve wijze, niet minder bevallijk. V. INODORUS, of *Rosmarijn zonder enige reuk*. VI. ROSMARINUS SYLVESTRIS, of *wilde Rosmarijn*. Al te zamen zijn ze van eenen de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige *Paerdemist* en 't *Mol* van verrotte *Boom-bladeren* doormengd: een opene, luchtige, vrije, warme, wel ter Zon gelegene plaats, en in de *Zomer* veel *Water*. *Bloeyen* niet alleen, als ze eenige jaren oud zijn geworden, in 't begin *May*, maar geeven ook, in den aanvang van *Julius*, volkomen zwart-verwig rijp *Zaad*.

In onze *Gewesten* vallen ze zeer teeder, en bezwaar- Teeder- lijk kan men ze de *Winter* over behouden, vermits ze geen sterke *Vorst* konnen uytfstaan. Moeten dethalven (met een wassende *Maan* van de *Maert* in *Potten* geplant, of met dezelve *Maan* van *September* uyt de aarde opgenomen, en in *Potten* verzet, dan ter dege met *Water* begoten zijnde) in 't laatste van *October*, of wat eerder, na dat de jaartijd zich aanteld, boven wel droog, binne huys worden gebragt, op een goede plaats, daar ze door de opene *Ventilen* *Lucht* en *Zon* mogen genieten zoo lang als doenlijk is. Moeten ook, in *vriesend Weer*, zoo wel voor veel *tochten*, als voor de warmte des *zomers*, gewacht, en gedurende dien tijd met matige, voor al niet te veel, vochtigheid onderhouden zijn.

Een

Een gemeene *Vorst* binnens huys doed haar weynig schade; en noch minder, als men de Potten tot aan de *Takken* des *Booms*, of ook geheel, in droog kaf van Bockweyt doed zinken, of dezelve daar mee bedekt; in een plaats daar niet sterk gestookt, maar weynig of niet in gevuurd word; en die luchtig is. Want de warmte des vuurs, als ze een wijl tijds duurd, is haar zeer schadelijk. Worden ook hier door, desgelijks door veel Water (wijl in zulkten gelegentheid de *Wortel* ligtelijc van verrotting word bevangen) schielijc zwart. Als de Maand *Februarius* ontrent ten eyndegelopen, en de meeste koude voorbij is, worden de geene, welke met 't geneldde kaf bedekt zijn geweest, weer ontdekt; en men laat haar, gelijk in den aanvang der *Winter*, de Lucht door de Vensteren weer genieten, tot aan 't begin van *April*; ter welker tijd zij met een donkere reegenachtige Lucht weer buyten gebragt, en gesteld worden op een plaats, voor de sterke Zonnestralen bevrijd.

Wil iemand deze Potten in de *Maert* buyten stellen, met reegenachtig, donker Weer, zonder Zonneshijn, 't mag ook wel geschieden; maar hij moet dan toezien, dat hij haar nauw wachtte voor een drooge, *sebrade*, *hayrige* en *heldere Lucht*, desgelijks voor *koude nagten*: want door deze haar schadelijk zijnde dingen worden ze, eer men 't weet, van 't Leven beroofd; en dus zou men al zijn moeyte, door de geheele *Winter* aangelegt, te vergeefs hebben gedaan. Hier op dan laat te letten, op dat men dezee *Gewassen* niet moegt verliezen in de ontroerende, en ligtelijc verteerende Lucht dezer Maand *Maert*.

Zij worden hier aangevonden op drie verscheydene wijzen:

Eerst, moet men ze uyt de Potten neemen, en in andere verzetten, indien ze daar in te groot of te sterk geworteld zijn. mer een wassende Maan van *Maert*, zoo het dan met een flappe tijd veel reegend; anders in *April*. Of ook in de grond van een *Bed*, ten halven harer *Takken*: of, indien ze tamelijk lang en onder kaal zijn, laten zinken tot aan de groene *bladeren*. Dus schieten al de *Takken wortelen*; welke men in de *Zomer* veel Water geeft: al te zamen in *September* opneemt; en in het volgende Voorjaar, van malkander gescheiden zijnde, verplant; ook rijkelijk met Reegen-water begiet, tot dat ze aan 't wassen zijn.

Ten anderen, worden ze aangevonden door hare, straks na 't eerste *Quartier* der Maan in *April*, afgesneede of afgebrokene jonge *Takken*, welke men in steekt in Potten, Vaatjens, of op andere Plaatzen, ontrent een vinger-lengte diep, of wat meer, na dat ze groot zijn, aan een donkere en schaduwichthige plaats; daar ze, in den tijd van zes of agt weken, geen Zonneshijn konnen genieten. Onder tusschen moet men ze dikmaal begieten met Reegen-water, daar Schapenmest ingeweykt is; zoo krijgen ze haast *Wortelen*, en groeyen hier door zeer krachtig; niet alleen deze jonge, maar ook de oude. Hier na moet men ze weer in goede Lucht en Zon stellen.

Ten derden, worden ze ook vermeerderd door haar *Zaad*, het welke met een wassende Maan van *April* in Potten of andere Vaatjens hol en luchtig gezayd; ook op een warme plaats gezet werd. De hier van voortkomende jonge *Boomjens* zijn teeder van aart, en konnen bezwaarlijk de eerste *Winter* over behouden worden. Men mag ze niet verplanten, ook niet veel koude *Herfst-regeenen* laten ontfangen. Gedurende de *Winter-tijd* moet men ze onderhouden met flegts een weynig vochtigheid, vermits haar teedere *wortelen* niet veel nat verdragen konnen.

De *ROSMARINUS CORONARIUS LATIFOLIUS*, of *Rosmaryn* met breede donker-groene *Bladeren*, is harder van aart, en wil in deze Landen zich alder-bequaamst de *Winter* over laten behouden.

De *ROSMARINUS SYLVESTRIS ODORATUS*, of

wilde welriekende *Rosmaryn*; en de *ROSMARINUS IN-ODORUS*, of *Rosmaryn* zonder reuk, zijnde de hardere, en ste van al de andere, geeven in deze Gewesten, in hier laatste van *May* en 't begin van *Junius*, tusschen hare *Takjens*, zoo wel boven als ter zijden voortkomende, veel *Tros-wijze* bij malkander gevoegde *Bloemen*, beflaande uyt vijf kleyne *Bladertjens*, gelijk de *Cistus*, van een geele verwe; maar niet, als met zeer goede *Zomers*, volkomen en rijp *Zaad*, het welk men ziet befloten in ronde, doch langwerpige en voor spits toegaannde *Bezin*, of *Vruchten*. Konnen, 's *Winters* binnens huys verzorgd tegens sterke *Vorst*, zonder groore moeyte bewaard, en door hare bij de wortel of boven de aarde uytgelopene jonge *Scheutjens*; welken men ten halven insnijdt, en met aarde aanvuld, genoegzaam vermenigvuldigd worden. Als ze *Wortelen* hebben geschoten, neemt men ze met een wassende Maan van *April* van de oude af, en men verplant ze in Potten.

K R A C H T E N .

DE *Rosmaryn* is warm en droog in den tweeden graad; een weynig te zamen-trekkende en dun-makende van aart; zeer goed tot gebruyk in spijsen, en ook tot artsenyen; want zij geeft een goede geur, en versterkt. Op Wijn met *Vlier-bloemen* gezet, is ze zeer dienstig tegens de *Waterzucht*.

De *Bladeren* gedroogd, gepulverizeert en dit stof in varfche wonden gedaan, geneezen dezelve; ook alleley *Schurftigheyt*. Met Wijn gedronken, stillen het *Braken*. Op het Hoofd gelegd, versterken de *Harstfenen*, en droogen op alle koude vochtigheid. Binnens huys gebrand, drijven ze daar uyt de *pestilentialische Lucht*.

Het *Zap* der *Bladeren*, vermengd met *Canary-zuyr* versterkt 't *Gezicht*; neemt wech de *schellen* van de *Oogen*, en de lopende vochtigheid der zelve.

De *Bladeren* in Wijn gedistilleert, en daar van gedronken, geneeft de *Geelzucht*; versterkt het *Hoofd*, de *Maag*, en het *Hert*; geneeft de *Miltzucht*, en neemt wechalle *versopping*. Is goed tegens de *wallende Siekte*, en de *Beroerdheid*; scharpt de *Geheugenis*, en 't *Gezicht*; belet de *Zinkingen* op de *Tanden*, maakt een goeden *Adem*; stopt de *Beykloop*, en de *witte Vloeden* der *Vrouws-perionen*; rweemaal 's daags daar van gedronken; reynigt het *Bloed*; geneeft het *Colijk*, verdrijft het *Vergif*, en doet *zuiveren*, als men zich daar op wel laat toedekken.

De *Kolen*, of de *Afch* van gebrand *Rosmaryn-bont*, dienen, om de *Tanden* te zuiveren, en *roest* te maken; neemen der zelve geelheid wech, en doen ze *wit* worden, als men z'er zomtijds mee wrijft.

De *Conserve* van *Rosmaryn-bloemen* (verwarmende, de, verteerende, doornijndende, afvagende, openende, versterkende, en van zommige *Anthos* genoemd) werd zeer veel gebruykt: versterkt zeer krachtig de *Geheugenis*, het *Vershand*, en de *Maag*. Is ook van een groote werking tegens al de voorgemelde gebreken.

De *Oly* dezer *Bloemen* verteerd allerley *lid-steke*. *Lemnius* men: verdrijft de donkerheid der *Oogen*; helpt her de *Gezicht*; desgelijks de gebrande, en *beroerde*, daar mee in de *Neck* en elders gestreken. Is zeer dienstig op de *Gefcheurtheit* gelegd, met *Oly* van *Eyeren* en *Camillen*. Het *Zap* uyt de *Bloemen* gepaast, word van veele voor een *Balzem* gebruykt: maakt een schoon en zuiver *Vel*; ook een klaar *Gezicht*.

't *Zaad* mer Wijn ingenomen, doet wel *Water* lossen: is goed voor de *Geelzucht*, *wallende Siekte*, verwekt der *Vrouwen Maand-fonden*, en geneeft de gebreken der *Vorst*.

De wilde *Rosmaryn* is niet zoo krachtig van geur. Vermag echter alles wat de *tamme* uytwerkt,

Q 2

De

welriekende *Rosmaryn* in-
odoratus, of *Rosmaryn* zonder reuk, zijnde de hardere, en ste van al de andere, geeven in deze Gewesten, in hier laatste van *May* en 't begin van *Junius*, tusschen hare *Takjens*, zoo wel boven als ter zijden voortkomende, veel *Tros-wijze* bij malkander gevoegde *Bloemen*, beflaande uyt vijf kleyne *Bladertjens*, gelijk de *Cistus*, van een geele verwe; maar niet, als met zeer goede *Zomers*, volkomen en rijp *Zaad*, het welk men ziet befloten in ronde, doch langwerpige en voor spits toegaannde *Bezin*, of *Vruchten*. Konnen, 's *Winters* binnens huys verzorgd tegens sterke *Vorst*, zonder groore moeyte bewaard, en door hare bij de wortel of boven de aarde uytgelopene jonge *Scheutjens*; welken men ten halven insnijdt, en met aarde aanvuld, genoegzaam vermenigvuldigd worden. Als ze *Wortelen* hebben geschoten, neemt men ze met een wassende Maan van *April* van de oude af, en men verplant ze in Potten.

Cur.
Sym. lib.
30. cap. 53.

Disfor.

lib. 3. cap.

87.

Galenus

lib. 7.

Simp. Med.

Ægin. lib.

7. fol. 392.

A. Lonicer.

l. 2. c. 95.

Dodon. lib.

9. cap. 4.

Lufsi. lib. 3.

enarr. 84.

Herb.

lib. 1. cap.

46.

Plin. lib.

24. cap. 11.

Castor. De-

can. lib.

fol. 397.

De *Joden* gebruyken noch heedenfdaags, gelijk ze ook voortijds hebben gedaan, in hare Offerhanden de *Takken van Rosmarijn*; doopen dezelve in 't bloed der geslagte Beesten, en besprengen'er de Omstanders mee.

LV HOOFDSTUK. BROMMELBEZIEN.

Verfchey-
de namen.

Erden in 't *Nederlandsch* niet alleen dus, maar ook *BRAAMBEZIEN* genoemd: in 't *Latijn* *RUBUS*, of *SENTIS*: in 't *Hoogduitsch* *BROMBEERN*, of ook *CRATZBEERN*: in 't *Fransch* *RONCE* of *BRUISSON*; en in 't *Italiaansch*, *ROVO*, of ook *MORO*.

Drie ver-
fcheydene
soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend drie verfcheydene soorten, namentlijk:

I. *RUBUS VULGARIS FRUCTU NIGRO*, of *gemeene zwarte Brommelbeziën*. II. *RUBUS FRUCTU CÆRULEO*, of *Brommelbeziën met een blauwe Vrucht*. III. *RUBUS NON SPINOSUS MAJOR ODORATUS*, of *grote wel-riekende Brommelbeziën zonder Doornen*. Al te zamen zijn ze van dezelve *Quecking* en *Waarneming*.

Wat voor
een aarde
zij bege-
ren.

Zij beminnen alle meer een goede, gemeene, zandige, als een kleijge, harde aarde: evenwel moet ze ook matig gemist zijn: een opene, luchtige, vrye, wel ter Zon gelegene, immers zoo zeer als een schaduwichthige plaats; en veel water. Geeven in 't laatste van *May* en in 't begin van *Junius* Bloemen; daar na in den *Herfst* volkomene *Vruchten*. Konnen niet alleen *Sneeuw*, *Hagel* en *Reijp*, maar ook sterke *Vorst*, en allerlei ongelegenheeden des tijds, zonder eenige schade uytstaan.

Aanwin-
ning.

Werden alleenlijk, echter genoegzaam, *aangevonden* door hare bij de *wortelen* uytvallende *jonge Scheuten*; welke gemeenlijk van zelfs *Wortel* schieten; en dan met een volle Maan van *April* moeten opgenomen en verplant, zijn.

Wel-ri-
kende
grote
Brommel-
beziën.

De *RUBUS NON SPINOSUS MAJOR ODORATUS*, of *wel-riekende Brommelbeziën zonder Doornen*, geeft wel jaarlijks in deeze Landen in de Maand *Julius* uyt de bovenste punten der *Stelen* groote, bleek-roode aanzienlijke *Bloemen*, de *Eglantier-roozen* niet ongelijk, doch wel zoo groot; maar noyt eenige *Vruchten*, schoon hoe warm de *Zomer* geweest mogt hebben. Gemeenlijk ziet men vijf, zes, tien of twaalf *Bloemen* bij malkander gevoegd, rustende op hare bijzondere tamelijk-lange *Steltjens*. Zij bestaan uyt vijf groote ronde *Bladeren*, van binnen verciert met een *King* van veele geele kleijne *Knopjens*. In 't middelste, of inwendig *Heet*, ziet men een rond *Knopje*, uyt veele bleek-roode *Knopjens* te zaam gezet, Oogs-wijze, van geen onaangename aanschouwing.

Befchrij-
ving van
de

De *Bladeren* dezer soort zijn niet, gelijk de andere, van malkander gedeeld; ook zeer groot, breed, en gelijk als rondachtig, met vijf punten, op de wijze van het *ACER MAJOR*, of *groot Booghout*. Rusten op groene *Steltjens*, een hand lang. Zijn bekleed met een zachte *ruyghed*: staan gemeenlijk opwaarts gekerdt; donker-groen van verwe, doch van onder bleeker; droevig, ook wel zomtijds een weynig blinkende; onordentlijk, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde van hare houtachtige *Stelen*, drie, vier en vijf voeten hoog opschietende; van binnen met een groot wit pit gevuld, van buyten uyt den bruynen bleek, rond en slecht, ook niet blinkende, noch met geene *Doornen* voorzien; maar gantsch stijf staande, en in 't eerst een weynig *ruyghachtig*, ook een kleijne vingerdik. De uytwendige dunne *Bast* werd ligtelijk door der Zonnen hitte gespleeten.

De gedagte *Bladeren* zijn aan hare randen zeer teeder, net, subtiel, doch veelvoudig, digt, en aardigspits *gezaagd*, of *getand*; ook in 't midden met drie en vijf voornaamste groote *Adren* voorzien, uyt welke veele kleijner na de randen uytlopen, staande gemeenlijk opwaarts gekerdt; en waar uyt alweer ontelbare alderkleynste voort-schieten, op een aangename wijze. Als men ze in de Mond knauwd, zijn ze zeer bitter van smaak, en te zamen-trekkende. In 't begin vertonen ze zich ruig; doch als ze grooter werden, vergaat deeze *ruyghed*. Ieder jaar, tegens de *Winter*, zoo haalt de *Vorst* haar heeft bevat, vallen ze af, en vergaan met hare *Stelen*. In *April* komen ze op nieuws uyt hare *Takken* te voorschijn.

K R A C H T E N .

DE *Bladeren*, *Bloemen*, en onrijpe *Vruchten* van *Brommelbeziën* zijn zeer verdrogende, te zamen-trekkende, en verkoelende van aart; zoet in 't 395. eeten, en aangenaam voor de *Maag*.

De *Bladeren* gestoten, en dan gelegd op de *Roos*, of *plu. lib.* voort-etende *Zweringen*, bedwingen dezelve. 24. cap. 14.

De *Bloemen*, *Bladeren* en *Vruchten* in Wijn gezoeden, geneezen de *Wonden*, de beetten der vergiftige Dieren, de *schurfsheid* des Hoofds, en de *zeerighed* des Aangezigts: stillen de *Bloedgang*, maken een *vast Tandvles*, helpen de *gezwollene Amandelen*, *Huyt*, en de heete *zweringen des Mond*. Drijven af de *Steen*, 't *Gravel*, de *keude Pis*: zijn goed voor de *lopende Oogen*; verhinderen, of jagen wech de *Hertwang*; en doen 't *Fraken* ophouden. Het Zap uyt dezelve gepast, heeft dezelve kracht, en verdrift ook alle inwendige brand.

LVI HOOFDSTUK. HINNEBEZIEN.

Y veele niet alleen bekend, maar ook zeer geliefd; werden in 't *Nederlandsch* niet alleen dus, maar ook dikmaal *FRAMBEZIEN* genoemd; in 't *Latijn* *RUBUS IDEUS*; in het *Hoogduitsch* *HIMBRANEN*, *HIMBEEREN*, of *HIMDBEEREN*: in het *Fransch* *FRAMBOISER*; en in het *Italiaansch* *ROVO IDEO*, of *ROVO MONTANO*, ook *MORTELO*.

Hier van werden op veele plaatzen gevonden twee verfcheydene soorten, te weten

I. *RUBUS IDEUS FRUCTU RUBRO*, of *Hinnbeziën met een bleek-roode Vrucht*, en II. *RUBUS IDEUS FRUCTU ALBESCENTE LUTEO*, of *Hinnbeziën met een uyt den witten geele Vrucht*.

Geerne groeyen ze in allerley flach van grond, in dien dezelve alleenlijk wel voorzien is met oude *Paerden*, of *Koeyemilt*. Zij beminnen een donkere, maar noch meer, om der *Vruchten* wil, een opene, luchtige, vrye, wel ter Zon gelegene plaats, en veel water van onder aan de *Wortelen*; doch als de *Vrucht* begint voort te komen, droogte van boven; want door Reegen werd dezelve verdorven, en smakeloos gemaakt.

Konnen uytgaan *Hagel*, *Sneeuw*, felle *Vorst*, en *Bloemen*. Bregen ieder jaar in 't laatste van *May* *Bloemen* voort; ook in *Julius* een goede, smakelijke, gezonde *Vruchten*.

Werden overvloedig *aangevonden* door hare veelvoudige de aarde door-lopende, en van zelfs genoegzame *Wortelen* schietende *Jongens*; welke men in de Maand *Maert* of *April* met een wassende Maan opneemt, en verplant.

KRACH-

RUBUS NON SPINOSUS MAJOR ODORATUS.

MYRTOPETALON.

K R A C H T E N .

K R A C H T E N .

DE *Hinnebeziën* zijn matig verdrogende en te zaamen-trekkende van aart; boven alle andere Vruchten voor alle Menschen zeer gezond en aangenaam van smaak. Versterken 't *Hert*, en een flauwe *Maag*; verwekken ook *eetens-lust*; inzonderheid alsze met *Wijn* en *Zuyker* werden gegeten.

't *Zap* daar uyt gepart, neemt wech alle gebreken van 't *Hert*. Is goed teegens en in *hittige Koorzen*: verquikt de flauwe, teedere, zwakke *Natuur*. Wird, in Broodzuyker ingetrokken, of uyt gearbeyd zijnde, in *Flesschen* lang bewaard: daar na in *Spijzen*, of ook wel in *Wijn* gedaan. Geeft dezelve een aangename geur; versliffit alle *inwendige deelen* des *Ligchaams*; neemt de *brand* der zelve wech; en is goed teegens 't *Pleuris*.

De *bloemen* in *Zuyker* gemengd, en gelegd op brandende of *vuurige Oogen*, ook op 't *springend Vuur*, geneezen deeze *Qualen*.

De *Bladeren*, *Bloemen* en *Vruchten* hebben even dezelve kracht ontrent al de Gebreken, welke in 't voorgaande *Hoofdstuk* van de *Brommelbeziën* zijn aangewezen.

DE *Vruchten* en *Bladeren* der *Marentakken*, wel-ke op *Eykenboomen* groeyen, zijn warm en droog in den derden Graad; verzachtende, scheidende, dun-makende, en uyt-trekkende van aart.

Met *Wijn* of eenige andere *Drank* gekookt, of ook *Caff. Dui* bij wijze van *Poeder* ingenomen, zijnze goed voor de *vallende Ziekte*, *Beroerdheyd*, *disyzeling des Hofds*; en neemen wech de dikke, slijmerige vochtigheyd uyt 'tzelve, en ook uyt de *Maag*.

't *Hout*, te zamen met de *Bast*, aan den arm van een *zwangere Vrouw* gebonden, of een daar van gemaakte *Ring* aan de vinger gestoken, zou een *Misval* verhinderen. Een *Drachma* van 't zelve de *Kinderen* met *Wijn* te drinken gegeven, bewaard haar voor de *vallende Ziekte*.

De *Bladeren* en *Vruchten* gestoten, dan op *Wonden* *zigt*, en harde *Gezwellen* gelegd, of een *Plaester* daar van gemaakt, halen alle *verzuorene etter* van onder de grond uyt, en zuyveren 't *vleesch* daar van.

Hier van werd ook een *Lijm* bereyd, zeer bequaam, om *Vogelen* daar mee te vangen.

LVII HOOFDSTUK.

MARENTAKKEN.

Verscheyde namen.

Et geen en anderen als deezen naam is dit zonderling Gewas in het *Neederlandsch* bekend. Wird in 't *Latijn* geheeten VISCUS: in 't *Hoogduitsch* MISTELL: in 't *Franssch* GUY, of GUIS, ook breeder, BOIS DONT ON FAIT DE LA GLUE; en in het *Italiaansch* VISCHIO, of PAUCIA.

't Is een regt-wonderlijke, en in de aanschouwing kluchtige *Plant*; want zij waft niet, gelijk alle andere, in 't *water*, of op de *aarde*; maar in de *lucht*, op de *Takken* van *Eyken*, *Appel*, *Peer*, *Linde*, *Mispel*, *Quere* en andere *Boomen*; zonder eenige *Wortel*; en evenwel zoo vast, dat ze zelden, of bijna noyt, door eenige sterke wind daar van afgerukt werd.

Deze *MARENTAKKEN* bloeyen niet allen jaarlijks in 't laatste van de *May*, maar geeven ook ieder *Zomer* witte en doorluchtige *Beziën*, gemeenlijk aan de *Leeden* harer *Takjens* drie en vier bij malkander zittende, klein en rond. Altijd blijven ze groen, zonder eenige verandering. Verdragen geduldiglijk *Sneeuw*, *Hagel*, en *sterke Vorst*; ook zoo wel veel water, als groote droogte; doch alleen in *Vrankrijk*, *Italien*, *Spanje*, en meer andere warme Landen.

In onze koude Gewesten ziet men ze noyt groeyende. Willen zich ook op geenerley wijzen laten *vermenigvuldigen*, of in een *Hof* aankeeken. Ik heb menigmaal het *Zaad* Zuid in *Potten* als in de *aarde* gelegd, met een wassende *Maan* van *Maert*, *April*, *May* en *Junius*; ook met een volle en afgaande *Maan* in *September*, *October*, en *November*, hoog, en ook diep gezayd, doch is noyt te voorschijn gekomen.

Levenwel houden zommige voor gantsch gewis, dat dit niet onaangenaam en zeer *Medicinaal* Gewas niet anders als door *Zaad* werd vermeerderd. Want 't zelve werd van de *Lijsters* zeer begeerig gegeten; en als 't zijne volkomene *Verdouwing* in de *Buyk* of *Maag* dezer *Vogelen* heeft verkregen, door de *Damen* weer uytgelaten op de *Takken* der boven-gemelde *Boomen*; waar uyt dan *nieuwe Marentakken* werden geteeld. Dit werd ook getuygd van *ATHENÆUS* in zijn *neegende Boek*, daar hij van dit *Struwel-gewas* schrijft.

LVIII HOOFDSTUK.

R H U S

met Bladeren van Myrtus.

En aardig en aangenaam *Heestrig Ge-verscheyde* was, werd in het *Neederlandsch* dus de naam genoemd na de gedaante der *Bladeren*: in 't *Latijn* RHUS MYRTIFOLIS, RHUS SYLVESTRIS, SUMACH PLINII, en MYRTOPETALON: in 't *Hoogduitsch* GERBERBAUM MIT MYRTENBLEETERN; en in 't *Italiaansch* RHUS SALVATICO.

Deze *Gewassen* beminnen een gemeene, zandige, wat roof goede *aarde*, met tamelijk veel twee-jarige *Paarde-mist*, en 't *Mol* van verrotte *Boom-bladeren* doorzigt bemint mengd: een opene, vrye, warme, luchtige, wel ter *Zon* geleegene plaats, en veel water.

Hebben een bruyen-verwige *Wortel*, ontrent een vin-ger dik, waar uyt voortkomen vele *Scheuten*, doch uyt die in deze Landen zelden meer als tot twee of drie voeten hoogte opwassen. Onder zijne rond; van een aangename groene verwe: een weynig roodachtig als ze eerst uyt de *aarde* opkomen; doch daar na grijs, of bleek-grauw; ook voorzien met verscheyden kleine *nopjen*, wat donkerder. Uyt deze *spruyten* veele *zijde-scheuten*, rondom boven malkander, zomtijds twee en twee te zamen gevoegd; bleek-groen van verwe, en ontrent vierkantig. Aan dezelve vertonen zich de *Bladeren*, twee en twee regt teegens den anderen der over; gemeenlijk opwaarts gekert, veelvoudig in *getal*, en digt boven een. Van een bevallig helder groene *couleur* zijn ze; de onderste de grootste; een duym, wat meer of min, breed; en twee vingeren breedte lang. Voor lopen ze stompachtig spits toe. Aan de *randen* zijn ze slecht en effen; niet zeer dik, doch steevig gefield; weynig of niet blinkende. Komen digt aan hare *Stelen* voort, zonder op andere te rusten. In 't midden zijn ze voorzien met drie van onder regt opgaande groote *Aderen*, waar uyt andere zeer kleine, van onder meer als van boven zigbare *Aderjens* voortfchieten. Als men ze in de mond knauwd, bevindt men ze uyt den zuren bitter, te zamen-trekkende, en cyndelijk een weynig steekende op de *Tong*. De andere zijn veel kleynere, en lopen spitzer toe. Uyt de voorste punten der *Takjens* komen voort veele *cros*

wijze bij malkander gevoegde ronde groene *Knopjen*; welke haar boven slegts een weynig openen. Dan ziet men in de Maand van *May* en *Junius* gelijk als groene *vijs-gebladerde Bloemtjen*; waar uyt voortfchieten vijf lange, ronde, teedere en rood-verwige *Draadjens*, van een bevallijke aanschouwing: die noch afvallen, noch in haar zelven vergaan, maar beständig blijven, en binnen baar bewaren vijf rond-hoekige aardige *Knopjen*, gevuld met een kleyn *Zaad*, doch 't welk in deeze Landen noyt tot zijn volkomenheyt geraakt.

Deeze *Gewassen* zijn teeder van aart; want buyten gezet zijnde, wordenze haast wechgenomen door sterke *Vorst*: moeten derhalven, in het voorjaar met een wassende Maan van *April* in een Pot geplant zijnde, in het begin van *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet, als bij *vroezend Weer*, door een Kachel werd geftoekt; vermitsze in de *Winter* noch groote noch langdurige hitte des vuurs, noch veel water van nooden hebben. Mogen ook niet voor in 't begin of midden van *April*, na bequaamheyt of onbequaamheyt des tijds, met een zoete Lucht en aangename Reegen weer buyten gesteld; en moeten dan wel nauw gewagt worden voor *koude nagten*, *Orenewachtige vochtigheyt*, en *schrake, huys-rijge Winden*.

In onze Gewesten wordenze alleenlijk *aangewonnen* door hare bij de *Wortel* genoegzaam uytlopende *jonge Scheuten*, welke gemeenlijk met 'er tijd van zelfs *wortelen* knijgen. Dan worden ze van de *oude* afgenomen, en met een wassende Maan van *April* in Poten gezet.

K R A C H T E N .

Krachten
noch on-
bekend.

DE krachten deezer *Plant* zijn tot noch toe van niemand oyt beschreeven, of bekend gemaakt. Ondertusschen hebben de *Leerionvers* haar gebruik daar van. Zommige willen ook, dat ze zou kunnen dienen in plaats van 't *Rhus*, of de *SUMACHBOOM*.

LIX HOOFDSTUK.

V E Y L .

Verfchey-
de namen.

It welbekend, aangenaam, gedurig groenblijvend Gewas, werd in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook *EY-LOOF*, *KLEEF*, en *KLIM*, genoemd, om dat het over-al bij op-loopt, en het zelve beklimmende verderft, 't zij waar 't ook bij gezet word, of wat het kan genaken: in 't *Latijn* *HEDERA*; in het *Italiaansch* even alzo: in het *Hoogduitsch* *EPHEW*, of ook *ILAU*; in het *Fransch* *LIERRE* of *L'HIERRE*.

Twice

Hier van zijn mij in haren aart bekend *twice* verfcheyde soorten; te weten:

Verfchey-
de soorten.

I. *HEDERA MAJOR ARBorea*, of GROOT BOOM-*VEYL*; en II. *HEDERA MINOR REPENS*, of KLEINE KRUPPENDE *VEYL*. Beyde zijnze van even dezelfde *Queeking* en *Waarneeming*.

Wat voor
een aarde
zij bemin-
nen.

Zij beminnen al te zamen een gemeene, vochtige, ongemestte; of ook een matig-vochtige en wel gemestte aarde: een opene, luchtige, vrije, en genoeg ter Zon gelegene, immers zoo veel als een schaduwachtige of donkere plaats; en veel Reegen. Geeven ieder jaar in den *Herfst* Bloemen, en zomtijds in de *Winter* volkomen rijp *Zaad*. Konnen *Storm-winden*, *Hagel*, *Sneeuw*, *Rijp*, felle *Vorst*, en alle andere ongelegheden der *Winter* zonder eenig verandering verdragen.

Aanwin-
ning op

Worden niet alleen *aangewonnen* door hare *Beziën*, of *Zaad*, 't welk met een wassende Maan in *Maert*,

niet boven twee Stroom-breedte diep, op een vochtige tweeder-plaats in de aarde werd gelegd; maar veel meer en zoen. haaltiger door hare op of in de grond geleydde, of van zelfs voortkruppende, en binnen weynig tijds *wortel-schietende Jongen*: welke men een wassende Maan van *Maert*, *April* of *November*, op neemt en verplant.

Als nu deeze *Vruchten* beginnen te dragen, kan men haar zeer schoone *Beziën* doen voortbrengen, wanneer men zomtijds op hare *Wortelen* stroyd de *Beziën* te Afch van gebrande *Affel*-, of *Oesterschelpen*; of, gelijk zommige willen, het Poeder van *Aluyn*. Dit zou dan de Oogen een zeer vernaaklijke aanschouwing veroorzaken.

K R A C H T E N .

VEYL, Eyloof, of Klim, is zeer heet, scharp, te zamen-trekkende, en de Zeenuwen doordringende van aart. Moet derhalven van bin-nen weynig of niet gebruikt worden; inzonderheyt niet van *Vrouwen*, welke daar door *onvruchtbaar* zouden blijven. Men mag ter dier oorzaak dit Gewas alleen uytwendig ons ter hulp doen dienen; voornamentlijk op *Fontanellen* of *Dragt*- en andere lopende *Gaten*.

De *Bladeren* gefloten, met Azijn en Reegen-water gemengd; dan op 't Voorhoofd, ook in de Slapen van 't Hoofd gelegd, is goed voor de *verwerring der zinnen*, en de *gekenkheyt des Hoofds*. In Wijn gezo-den, en daar meede gewassen, geneest de *Schurftigheyt*, en allerley *Gezwellen*.

De *Beziën*, of *Vruchten*, gefloten, en daar van een *Drachma* met Wijn ingenomen, drijft het *Graveel* af. Een halve *Drachma* in een week Eyd drie dagen ach- telmaals gebruik, is zeer goed teegens 't gebrek, genoemd de *Druyper*.

Het *Zap*, vloeyende uyt de afgesneden *Ranken* doet de *Luyzen* sterven, en 't *Hay* uytrallen. Het *Zap* der *Wortel* met Edik gedronken, geneest de *Beeten* van *Spinnen* en andere *gifstige Dieren*.

LX HOOFDSTUK.

K L I M .

It aardig Gewas werd in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook *LYNEN*, of *VIORNE* genoemd. In 't *Latijn* *CLEMATIS*, *VIORNA VULGI*, *VITIS ALBA*, en *ATRAGENES THEOPHRASTI*: in 't *Hoogduitsch* *LYNEN*, *REBEN*, of *WALDREBEN*; in het *Fransch* *VIORNE*; en in 't *Italiaansch* *CLEMATIDE*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend verfcheydene schoone soorten; namentlijk:

I. *CLEMATIS VULGARIS*, of *gemeene Klim*. II. *CLEMATIS PEREGRINA FLORE SIMPLICI CORYULEO*, of *verfcheyde vreemde Klim met een enkele blauwe Bloem*. III. *PEN-REGRINA FLORE SIMPLICI PURPUREO*, of *vreemde Klim met een enkele purpure Bloem*. IV. *PEREGRINA FLORE PLENO ATRO-PURPUREO*, of *vreemde Klim met een dubbele donker-purpure Bloem*, van een zeer schoone aanschouwing. V. *PEREGRINA FLORE ALBO PLENO*, of *vreemde Klim met een witte dubbele Bloem*. VI. *CLEMATIS ALTERA*, of *twede Klim*; anders *FLAMMULA JOVIS SURRECTA*, of *opstaande Vuurkruid*, of *Brandkruid*. VII. *ALTERA URENS*, anders *FLAMMULA JOVIS REPENS*, of *kruppende brandende Klim*. VIII. *CORYULEA PANNONICA*, of *Oostenrijkze Klim*, met een aardige blauwe Bloem. IX. *CLEMATIS AMERICANA FLORE PRUNICEO*, of *Americaansch Klim*, met een groote *uynemende Bloem*.

Bloem, van een zeer vermaaklijk-schoone roode verve. Deze *Bloemen* komen *Tros-wijze* bijalkander voort. Meest alle zijn ze van een dezelve *Queeking* en *Waarneming*.

Wat voor een arde zij beminnen. Zij beminnen een goede, zandige, met twee-jarige Paerden- en een weynig oude kleyn-gemaakte Koeyemist doormengde grond: veel liever een opene, luchtige, vrye, en wel ter Zon staande, als een donkere of schaduwwachtige plaats; ook veel Water. Geeven in dezze Gewesten ieder *Zomer*, in 't laatste van *Junius* en 't begin van *Julius*, wel *Bloemen*, maar gantsch geen *Zaad*; behalven de *FLAMMULA JOVIS*, of *brandende Klim*; die elk jaar in *Julius* *Bloemen*, en teegens de *Winter* *Zaad* voortbrengd, doch niet voorzien met volkomene rijpheyd, ten ware in heete of zeer warme drooge tijden. Zijn zoo hard, dat ze veel koude *Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *Rijp*, sterke *Vorst*, en alle andere ongelegenheeden der *Winter* konnen uytstaan.

Bloemen. *Zaad*. Het *CLEMATIS AMERICANA* FEORE PHOENICEO of *Americaansche Klim*, met een roode *Bloem*, uyt *Virginien* gebragt, krijgt zeer schoone *Bladeren* in het lange aan hare regt-doorgaande *Steel*; altijd twee en twee regt teegens over malkander; acht, thien, twaalf, en zomtijds meer in getal; doch voor in een cyndigende. Even alzo ook aan hare voornaamste, zeer hoog oplopende, en haar zelven, gelijk de *Klim*, achter met uytclietende *Draadjes*, als korte *Worteltjens*, vast-houdende, ronde *Steel*, 't eerste jaar groen, daar na geheel bleek of vaal. Deze *Bladeren* zijn van verwe zwart-groen; onder bleeker; ruym een vinger-lid lang; een vinger, wat meer of min breed; steevig van aart: voor spits toegande; aan de kanten aardig zaagswijze getakt, en inwendig voorzien met een regt-doorlopende *Adar*; waar uyt meer andere, ontrent regt teegens over malkander, voortschieten. Het voor aanstaande cyndigende *Blad* is gemeenlijk het grootste, ook minder als *dunkel*, en niet een veel langer punt verciend.

Americaansche Klim. Deze *Americaansche Klim* bemind een gantsch zandige, luchtige, en met twee-jarige Paerdenmist vermengde grond: een opene, vrye, en teegens een Muur of Schutting warm en wel ter Zon gelegeene plaats, op dat des zelven stralen onverhinderd daar op mogen spelen: wil ook veel Water. In onze koude Landen geeft deze *Plant* noyt eenige *Bloemen*, ten ware bij heete *Zomers*; en dan noch niet, als teegens een Muur gesteld, of de *Scheuten* op een Pannen-dak warm gelegd zijnde; gelijk in de jaren 1652. 1665. 1669. en meer andere diergelijke, in de Maand *September* geschied is. Dan zitten ze veelvuldig en dicht bij malkander gevoegd; hoog uyt hare *Knop*, een *Peer*, of die van de *dubbeld Granaatboom*, zeer gelijk (gelijk men ook ziet in de *Bloemen* van *Takak*) opschietende. Zijnde op een dezelve wijze rond, van binnen hol, doch boven wijder open, en in vijf deelen gescheiden; in het midden voorzien met eenige bleke *Knopjes*; anders van een zeer schoone roode *couleur*, met eenige *donkere streken* doorloopen, en een geheele vinger lang.

Gefalte der Bladeren. Dit *Gewas* is tamelijk hard van aart. Kan zonder groote schade sterke *Vorst* en andere ongelegenheeden der *Winter* uytstaan, als men 't met wat *Rus* op de *Wortel* bedekt. Word van naturen oud; en kan, gelijk al de andere soorten, door de bij de *Wortel* uytlopende *jonge Scheuten*, of door de in de arde gebogene *Takken*, welke binnen een korte tijd *wortelen*, genoegzaam *aangevonden* worden. Met een wassende Maan van *Maert* of *April* moet men ze van de oude afnemen, en verplanten.

Wat voor een arde dit Gewas bemind. Dikmaal word dit *Klim* gebruykt, om daar mee *Zijplaatsen*, *Bogen*, en *Prielen* te bekleeden; wijl de *Bladeren* in de *Zomer* een aangename beschaduwing veroorzaken; doch de zelve al te zamen in de *Winter* laten vallen.

Bloemen. Aari. Aanwinning. Gebruyk. Dikmaal word dit *Klim* gebruykt, om daar mee *Zijplaatsen*, *Bogen*, en *Prielen* te bekleeden; wijl de *Bladeren* in de *Zomer* een aangename beschaduwing veroorzaken; doch de zelve al te zamen in de *Winter* laten vallen.

K R A C H T E N.

Klim is heet in den vierden Graad; scharp, bijtende van smaak, en de tonge zeer ontfakkende. Op de *Hyd* gedaan, maakt de zelve vol *Bleyen* en *Zeerigheyd*, door de hitzige brandigheyd. Op allerley *Schurffheyd* gelegd, verteedt de zelve.

Het *Clematis Peregrina*, of *vreemde Klim*, op de *Disflek* *Melaatsheyd*, of *witte Zeeren*, gewreeven, doet de zelve vergaan.

Het *Zaad* kleyn gestoten, en met *Wijn* ingenomen, *Matth. 16*, drijft uyt alle heete, galachtige, en koude slijmerige *vochtigheeden*.

LXI HOOFDSTUK.

K A P P E R S.

Deze aangename, en voor veele een Verfschey-gezonde Vruchten-dragende *Hesf*-achtige *Plant*, word in 't *Neederlandsch* met geen anderen naam, zoo veel mij bekend is, als deezen genoemd. In het *Latijn* *CAPPARIS*; in 't *Hoogduysch* *KAPPERN*; in 't *Fransch* *CAPPRES*; en in het *Italiaansch* *CAPPARO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend drie onderscheide soorten; als:

I. *CAPPARIS FOLIO ROTUNDO*, of *Kappers* met onder-ronde *Bladeren*. II. *CAPPARIS FOLIO ACUTO*, of *Kappers*, met *Bladeren*, voor een weynig spits toegande. III. *CAPPARIS LEGUMINOSA*, sive *FABAGO*, of *Kappers* met *Vruchten* als *kleine Peultjens*. Niet alle zijn ze van een dezelve *Queeking* en *Waarneming*.

Zij beminnen, uyt een natuurlijke eygenschap, Wat voor een gemeene, zandige arde, wel doormengd met Gruys van gestoten Steen en Kalk, neevens een weynig twee-jarige Paerdenmist: een opene, luchtige, vrye, warme, genoeg, ter Zon gelegeene plaats, en weynig Water.

Als ze oud geworden zijn, geeven ze gemeenlijk elcke *Zomer* in *Julius* hare *Bloemen*; doch noyt in dezze Landen volkomen of rijp *Zaad*. Zijn teeder van aart. Laten niet alleen 's *Winters* hare *Bladeren* vallen, maar konnen ook niet veel koude *Herfst-reegenen*, *Hagel*, *Sneeuw*, *Rijp* of *Vorst* verdragen. Moeten derhalven, in 't voorjaar met een wassende Maan van *April* of *May* in Potten gezet zijnde, in 't laatste van *September* of 't begin van *October*, na gelegenheyd van de tijd, bin-nens huys worden gebragt, en gezet in een goede luchtige plaats, daar ze door de Venstren, zonder eenige rochten, de Lucht en Zon konnen genieten zoo lang als 't mogelijk is. Mogen ook in deze tijd weynig, of geen lau-w-gemaakt Reegen-water, ook geen al te groote hitte genieten. Ter dier oorzaak moet men ze niet dan bij vriezende Weer de warmte des vuurs door een yzere Oven laten gevoelen; of ook wanneer koude *Ost*- en *Noordewinden* wayen. Niet voor half *April* mag men ze weer buyten zetten in de Zonnestrallen, met een zoete Lucht en aangename Reegen; voorzichtig gewagt en zorgvuldig gedekt voor koele nagten, vochtige dagen, en hayrige, sebrake winden.

In deze Landen konnen ze niet anders *aangevonden* worden, als door haar *Zaad*, uyt heete Gewesten verzonden: 't Welk men met een volle Maan van *Maert*, *April*, of *May*, niet meer als twee Stroo breedte diep, moet zayen in een Pot, op een gantsch warme plaats gesteld, of zes weken lang gedurig in heete Paerdenmist. Evenwel kan deze *vermenigvuldiging* zomtijds noch geschieden door een ter zijden aange-

aangegroeyde *Wortel*, of een stuk daar van; het welk echter zeer zelden gezien word.

Kappers met Vruchten als kleine Peuljens. DE CAPPARIS LEGUMINOSA, of FABAGO, dat is, *Kappers met Vruchten als kleine Peuljens*, gemeenlijk een lid van een Vinger lang, is veel harder van aart dan de andere; kan ook veel beter, alsze droogachtig gehouden word, gedurende de *Winter*, de koude binnens huys verdragen.

Aanmerkelykheid. Ik heb in 't jaar 1670. in 's *Gravenhaage* bij *Monfieur FRANCISCUS SEVENHUYSEN*, vermaard *Apotheker* aldaar, eene dezer *Planten* gezien, die in de harde *Winter* der jaren 1669. en 1670. buyrens huys in de vrije aarde staande, gantich goed was overgebleven; niet anders als een weynigje bedekt geweest zijnde.

Wat Kappers zijn. De *Kappers* zelfs zijn niet anders als de *Knoppen der Bloemen*; welke men, terwijlze noch gantich gesloten zijn, afplukt, en bewaard in *Peekel*, niet te slerk zout gemaakt, om gebruykt te konnen worden wanneer men wil.

K R A C H T E N .

Aart der Kappers. Deze noch geslotene *Bloem-knoppen*, of *Kappers*, hebben een verwarmende kracht. Zijn dun van deelen, en sijn van rof.

Regin. lib. 7. fol. 387. Dufc. lib. 2. c. 204. De *Bladeren*, en *Wortelen* dezer *Plant* gekoten, doen scheidten, en verteeren alle *Gezwellen*. Het *Zap* der zelve in de *Ooren* gedaan, doodt daer in zijnde *Wormen*.

Galen. lib. 2. de Alim. Facultat. Lufitan. lib. 2. enarrat. 169. *Kappers*, varfch, of groen, gegeten, zijn onaangenaam van smaak, en geeven weynig voedzel. Maar in *Aziën* of *Peckel* gelegd, gelijkze herwaarts worden gebracht uyt *Italien*, daer de beste groeyen, zijn ze veel lieflijker; verwekkten *etenlust*, openen de *verstopping*, en verzachten de *hardigheyt* van de *Leever* en *Alst*; inzonderheyt als men ze onder andere spijzen alleenlijk in de *Zomer*; maar in de *Winter* met *Corinthen* gebruykt. Zijn goed in *Koortzen*; verteeren de vochtigheyt van de *Maag*, en verdrijven de *walging* der zelve.

Simp. med. 281. De *Bas*, of *Schors* der *Wortelen*, verwarmd, droogt af, zuiverd, purgeert, verteert, doorsnijdt, sluyt toe, en trekt te zamen; vermitsze bestaat uyt verscheyden teegens malkander strijdende deelen.

Galen. lib. 7. Auerro. lib. Simp. cap. 42. Met *Wijn* ingenomen, of daer in gezoden, helpt de gebrandde, verscerde, van binnen door een *hooge val* of anderszins beschadigde. Verwekt de *Maandstonden*: doodt de *Wormen*; geneest de *verharde* en *gezwollene Milt*; inzonderheyt als men van 't *Poeder* met *Edik* een *Plascher* bereyd, en van buyten oplegt; ook met *Oly* van *Kappers* inderd: Want zij jaagd uyt alle taye en dikke *vochtigheyt*, niet alleen door de *Blaas*, maar ook door de *Stoelgang*: zuiverd het *Hoofd*, en de verouderde zweringen van 't zelve.

Het *Zaad* in *Edik* gekookt, en in de *Mond* gehouden, verdrijft de *Tandpijn*.

LXII HOOFDSTUK.

C A R D A M O M .

Verscheyde namen.

En zeer raar, noodwendig, en voor veelerey ongelegenheeden der menschen zeer dienstig *Gewas*, heeft in het *Nederlandsch* niet alleen dezer naam, maar ook die van *PARADYSKOORN*, en *MALEGETTE*. Word in 't *Latijn* geheeten: CARDAMOMUM, MALEQUETTA, MILLEQUETTA, en GRANUM PARADISI: in het *Hoogduitsch* PARADISKORNER: in het *Fransch* GRAINE DE PARADIS, MILLIGUETTE, MELGETE, en MELLEQUETTE: en in het *Italiaansch* CARDAMOMO.

Hier van zijn mij in haren bekend geworden vier *Vier* genoegzaam veranderlijke of verscheydenen soorten; te weeten:

I. CARDAMOMUM MAJUS INDICUM, of *grote Cardamom uyt Indien*, meer als een halve vinger lang, niet dik, en gemeenlijk drie-hoekig. II. CARDAMOMUM MINUS INDICUM of *kleine Indiaanische Cardamom*; niet groot, ook drie-hoekig, en onder met een kleyn staartje voorzien. III. CARDAMOMUM ARBORESCENS MAJUS AFRICANUM, of *groot Cardamom uyt Africa*. IV. CARDAMOMUM ARBORESCENS MINUS AFRICANUM, of *kleyn Cardamom uyt Africa*.

De CARDAMOMUM MINUS INDICUM, of *kleine Cardamom uyt Indien*, groeyd niet boven de drie voeten hoog, even gelijk het *Riet*. Is ook op dezelfde wijze met leeden aan hare *Stielen* verdeeld; welke van binnen niet hol, maar met een vooze *Rosse* vervuld zijn. Aan dezelfde zit men vele *Bladeren* (die, gewreeven zijnde, een aangename reuk van zich geeven) lang, en niet breed, gelijk 't gedagte *Riet*, doch voor op verre na zoo spits niet, maar rondachtig toelopen-de, en boven digt bij malkander gevoegd; zoo dat tusschen de aarde en de bovenste *Top* de *Steel* gantich bloot is.

Dit *Gewas* brengt uyt of boven de *Wortel* voort een of twee groene *Ayren*, op de wijze als 't *Cylus* zijn *Hypocistis* doed; een groote vinger, wat min of meer, lang, en tamelijk dik; welke, zich openende, verscheyde *kleine Bloemen* boven uyt geeven; wit, vermengd met geel, van gedaante die van het *Gutgeheil* niet ongelijk, doch grooter; niet ordentlich gesfeld, en zeer welriekend. Als naderhand de *Ayr* zijne rijpheyd bekومت, word hij, gelijk ander *Koorn*, gelachtig. In de zelve worden de *Vruchten* vol *Zaad* gevonden; *Zaad*, het welk, de *Ayr* noch groen zijnde, wit is, zeer schoon verciert met *purpure* vlekken: maar als 't daar na droog word, verkiert het een bleek-bruine of aschgrauwe verve. *Waarvandaan* niet men 't, als 't in onze *Landen* word gebragt.

Het CARDAMOMUM INDICUM MAJUS, of *groot Indiaanisch Cardamom*, wast gemeenlijk op tot de hoogte van vijf voeten. Heeft ook veel breeder *Bladeren*, van een zeer aangenaam groen; voorzien met een regt-doorgaande *Ader*, en vele dwars-aderen. Zitten ook niet bij malkander gevoegd, maar komen nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde der *Steel* voort; welke glad is, en niet met leeden, gelijk 't *Riet*. Uyt der zelve bovenste *Hert* spruyten de *Bloemen* uyt, aan een *Steel* te zamen gesfeld, even als de *Hyacinthen*, en *Vruchten* de een na de andere opgaande, en niet bij de *Wortel* voortkomende. Zij rieken zeer wel. Zijn wit, zeer schoon verciert met een *purpure* Boord. Alsze afvalen, begint zich de *Vrucht* te vertonen.

CARDAMOMUM ARBORESCENS MAJUS AFRICANUM, of *groot Cardamom uyt Africa*, en CARDAMOMUM ARBORESCENS MINUS AFRICANUM, of *kleyn Cardamom uyt Africa*, wassen beyde aan *kleine Boomtjens*, zes, zeeven, zelden agt voeten hoog, *Sirwoelswijze* (gelijk de *Aelbeziën-boomtjens*) veelvoudig op 't *Eyland Madagafcar*, en in *Guinea*, in de *Provincie Maleguetta*; waarom zij ook van vele de naam van *MALEQUETTA* en *MILLEQUETTA* gekreegen hebben. De grootste *Vruchten* hier van zijn gemeenlijk drie vinger-breed of daer ontrent lang, boven aan hare *Steel* dun, en een vinger of duym onder dik, op de wijze van een *Vijge*, welke ze niet kwalijk gelijken.

De *kleynste Vrucht* is rond, niet drie-hoekig, onder der dikker als boven, of aan hare *Steel*; ontrent zoo groot als een *Hazel-not*; ook onder voorzien met een lang *Siaartje*. Van deze beyde laatst-gemelde overgevoorten zijn mij in 't jaar 1655. door mijnen *Swager* *Andries ten Indyc*, komende uyt *ANGOLA* en *GUINEA*, verciert vijf *kleine Boomtjens*, welke de hoogte van ontrent drie voeten hadden bekomen. Noch

verscheydenen soorten.

Kleyn Cardamom uyt Indien.

Bloemen.

Groot Indiaanisch Cardamom.

Bloemen en Vruchten.

Groot, en kleyn Cardamom uyt Africa.

Eene der zelve uyt dat Weerelds deel overgebragt.

CARDIUM MOMUM MAJUS ARBORESCENS.

Noch al te zamen, behalven ene, haddenze hare *Bladeren* behouden, vermits ze alreeds twee jaren te voren in dezelve *Kas* geplant geweest waren, sterke *wortelen* gemaakt; ook niet langer als zes weken onder weegen geweest hadden.

Eygent-
lijke Be-
schrijving
van het
Hout,
en de Bla-
deren der
grootte
Carda-
mom uit
Africa.

Het *Hout*, niet zeer hard van aart, vertoond zich van buyten uyt den bruynen-afchgrauw, maar van binnen wit. Verdeeld zich ook in vele *zijde-Takken*, op de wijze der *Aelbeziën-boomen*; waar aan de *Bladeren* voortkomen zonder *Stelen*, even als uyt het *Hout* zelfs. Gemeenlijk zittene twee en twee teegens een bij malkander gevoegd, de *Steel* gelijk als omhelzende; inzonderheyd aan de buytenste punten der *Takken*. Weynig ziet men een *Blad* alleen. In gedaante zijne niet zeer ongelijk die van het *LEUCOTYUM INCANUM ARBORESCENS FLORE RUBRO*, of *roode Stok-Vialieren*. Staen recht op, en hangen weynig neerwaarts. De leegte is gemeenlijk als die van de middelste vinger aan zes menschen hand; zomtijds echter wat langer, ook dikmaal wat korter. Onder, daarze uyt 't *Hout* voortkomen, zijne alderfmalst, en voor alderbreedst; met een *kleyne Kerf* rond toe-gaande; op de wijze van een *Hertingheeden*; gantfchlecht aan de kanten: in 't midden voorzien met een dunne regt-doorgaande *Ader*, en veele ter zijden uytlopende teedere *Aderijne*; delfgelijks met een aangename groenheyd van boven; welke zich onder een weynig bleeker vertoond.

Gedaante
der Bloe-
men.

De *Bloemen* komen zoo wel aan het *Hout* en de uytterste punten der *Takken*, als tusschen en bij de *Bladeren* voort; zomtijds en alleen; zomtijds ook twee, drie, vier en meer bij den anderen gevoegd. Zijn niet zeer groot. Ook niet ongelijk die van het *LYCHNIS CORONARIA FLORE SIMPLICI*, of *Jenette*, voortijds in de *Kroonen* gebruykelyk, met een *eikele Bloem*. Bestaan uyt vijf *Bladeren*; vercierd met een bevalijke blauwe verwe. Zelden blijven ze langer als tien dagen in stand. Dan vallen ze af.

Vruchten.

Daar van vertoond zich de *Vrucht*, van zulk een gedaante als hier boven is gemeld. Hangt aan een korte, doch harde *Steel*. Is eerst groen, onder begaaf met een *kleyne Staartje*, maar rijp zijnde, ontrent afchgrauw. Als 't *Vellerje*, of *Blakje*, waar in het *hockig Grey*, *Zaad*, of de *Cardamom* zelfs, befloten legt, geboren is, toond deze *Vrucht* zich open. Het *Zaad* is eerst bleek; daar na rood; eyndelijk geheel donker, of bruyen-blinkend rood; gelijk het hier alleer weegen in de *Apotheeken* gezien en gebruykt word.

kleyne
Carda-
mom uit
Africa.

Het *CARDAMOMUM ARBORESCENS MINUS AFRICANUM*, of *kleyne Boomachtige Africaansche Cardamom*, zoo wel als de *grootte* altijd groen blijvende, zonder oyt de *Bladeren*, als door ouderdom, te laten vallen, komt in alles met de voor-gemelde over-een. Behalven dat dit *Gewas* zelden hooger als vijf of zes voeten opgroeit. Het *Hout*, de *Bladeren* en *Bloemen* zijn van de zelve verwe als die der andere, doch veel *kleyner*, en verscheide bij malkander gevoegd, gelijk ook de *Vrucht* zelfs, waar van alreeds hier boven melding is geschied.

Teeder-
heyd der
twee eer-
ste soor-
ten.

Deze *vier* beziens-waardige *Gewassen*, van welke ik de *twee eerste* (van naturen overvloedig groeyende in *Oost-Indiën*, op de *Kust van Malabar*, en 't *Eyland Java*) niet meer dan eenmaal in 't jaar 1665, uyt nieuwelijks van *Batavia* ontfangen *Zaad*, door groote moeyte en vlijt, tot de hoogte van een voet heb opgequeekt, konnen de koude en ongewoone *Lucht* deezer *Landen* geenins verdragen; inzonderheyd niet de gemelde gelijk het *Koorn* groeyende; welke, een weynig te veel *Water*, te sterke *Wind*, of de minste *koude* ontfangende, in *Augustus* vergaen.

De twee
andere
wat har-
der.

De *twee laatste Heesterige soorten*, wassende in *Guinea*, in de *Provincie Malaguetta*, welker gedaante hier vertoond word, na het *leven afgetekend*, en waar

van de *Vruchten* gebruykt worden in al de *Apotheeken*, niet alleen van *Nederland*, maar ook van geheel *Europa*, zijn wel zoo hard van aart; inzonderheyd alsze, in onze *Gewesten* komende, alreeds de dikte van een vinger hebben verkreegen: doch verdragen in geenley wijze te veel *Water*.

Moeten derhalven, zoo wel in 't midden van de *Zomer*, als in den *Herfst*, de *Winter*, en het *Voorjaar*, droog gehouden, voor alle *Wind* en *koude Lucht* bewaard, ontrent half *September* binnens huys gebragt, en gesteld worden in een goede, zeer wel teegens het *Zuyden* gelegene plaats, waar in gedurig door een yzere *Oven* word gevuurd; eerst om den tweeden dag; daar na ieder dag; voorts, na gelegentheyd der toeneemende koude, dagelijks twee of driemaal, te weeten, 's morgens ontrent ten zeeven, 's middags ten een, en des avonds weer ten zes of zeeven uren. Gedurende de geheele *Winter* mag menze niet meer als moeten waargenomen en gequeekt worden: een of tweemaal van boven met een weynig lau-ge-maakt Reegen-water besprengen, of zachtelijk begieten; ook niet voor teegens *May* met een zoete *Lucht* en aangename *kleyne* Reegen weer buyten stellen in de *Zonnestralen*, op een warme plaats, bevrijd voor alle *koude Oost- en Noorde-winden*. Voorzichtig moet menze dekken voor alle, inzonderheyd voor de nadeelige *nagt-koude*, vermitsze dezelve gantfchelijk niet konnen uyt slaan; maar daar door haastig en onverwagt, eerst hare *Bladeren* laten vallen, vervolgens van 't *leven* worden beroofd. Dit heeft de *ervarentheyd* mij zelfs genoegzaam geleerd.

Zij worden niet alleen in hare *geboorte-plaats* door *Aanwining* het gemelde *Zaad*, of de *Cardamom* zelfs, maar ook door hare *jonge* bij de *Wortel* of boven de *arde* uytgelopene *Schenen* aangewonnen. Deeze *sijnd* men met een *Mes* ten halven in, op de wijze der *Angelierien*. Daar na bedekt menze met *arde*; en deezer wijs, of ook wel van zelfs, *wortelen* gekreegen hebbende, worden ze *vermeenigvuldigd*.

K R A C H T E N .

Cardamom is warm en droog in den tweeden *Acueren* graad. Een *Drachma* hier van gepulverizeert, en met *Wijn* gebruykt, verdrijft de *sluimheyd* *des Hertien*; de *zwijmeling des Hoofds*; de *Hoest*, *Lamheyd*, en *Geraaktheyd*. Helpt de *geene*, welke *inwendig verzeerd*, en van de *vallende Ziekte* aange-taft zijn.

Neemt daarenboven wech de *Hert-klopping*, en de *Diofor* inwendige gebreeken, veroorzaakt door *koude*. Versterkt de *Maag*; verwekt *seetens-lust*, geneeft de *be-Galen*. *Lib. 1. cap. 5.* *Simp. Med. c. 56.* *Locust. lib. 2. cap. 385.* *Ruell. lib. 1. cap. 4.* *Simp. Med.* *ten van vergiffige Dieren*; dood wel *water lossen*; verdrijft de *koude Pis*; de pijn der *Nieren*, het *Co-7* *lijk*, de *Wormen*; versterkt de *slappe Ziekenruen*; en is goed in tijd van *Pest*; ook teegens meer andere onge-legentheeden.

Cardamom in *Edik* geweykt, en op de *Crawwa* *Agin. lib. 7. fol. 367.* *gie* of *Schurftheyd* gestreken, geneeft dit quaad.

LXIII HOOFDSTUK.

KEELKRUYD.

BY veele bekend, heeft in 't *Neder-* *Verfchey-*
landsch niet alleen deezen naam, maar *de namen*
ook die van *MONTHOUT*, *LIGU-*
STER, en *RYNWILLIG*. Werd in 't
Latijn geheeten *LIGUSTRUM*; in het
Hoogduitsch *BEYNHOLTZLEIN*,
MONTHOLTZ, en *RHEINWEYDE*; in het *Fransch*
TROESNE, ook *FREZILLON*; in het *Italiaansch*
LIGUSTRO, *GUSTRICO*, *ALCANNA*, en *OLI-*
VELLA.

R

Hier

Drie Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie verscheide soorten; namelijk;

I. LIGUSTRUM VULGARE FLORE ALBO, of gemeen Keelkruid, met een witte Bloem. II. VULGARE FOLIO VARIEGATO, of gemeen Keelkruid met schoone als gemarmelde bonte Bladeren. III. LIGUSTRUM FLORE NIGRO ODORATO, of Keelkruid met een zwarte welriekende Bloem.

Berigt van De twee eerste soorten groeyen geerne in een goede, gemeene, en welgemeeste aarde. Beminnen uyt eygener aart veel Water; een donkere zoo wel als een opene luchtige plaats. Verdragen sille koude, en alle andere ongelegenheeden der Winter. Geeven in onze Gewesten dikmaal, in 't laatste van de May, Bloemen, maar zelden, ten zij bij heete Zomers, volkomen rijk Zaad.

Bloemen. Worden echter genoeg aangewonnen door hare veelvuldig uytstietende Takjens; welke of van zich zelfs wortelen, of in de aarde gebogen zijnde, haastig wortelen krijgen.

Aanwin- Door Zaad: moeten echter genoeg aangewonnen door hare veelvuldig uytstietende Takjens; welke of van zich zelfs wortelen, of in de aarde gebogen zijnde, haastig wortelen krijgen.

Door Zaad: Als menze wil vermeergeren door haar Zaad, moet men het zelve met een afgaande of volle Maan van Februarium of Maert, ontrent een vinger breedte diep, op een schaduwachtige plaats, niet dik, maar hol in de aarde leggen.

en door aigelaedene Schcutjens. Ook kan men haar aanwinnen door hare met een volle Maan afgesnede eenjarige Scheutjens, welke men in de Maert op een donkere plaats, een kleyn hand lengte, als men haar tegeens den avond dikmaal met Water begiet. Als ze twee jaren gestaan hebben, moet men ze opneemen, en op een luchtige plaats verplanten.

Aanmer- Hier bij staat noch te weten, dat de gemelde gemarmelde bonte Liguster, indien'er niet wel acht op genomen word, zomtijds hare schoone Bladeren komt te verliezen, en geheel een groene verwe aanneemt. Lichtelijk kan men dit voorkomen, wanneer men de alderchoonste en bonste Takjens door de geheele Zomer in de aarde byzet, en jonge van dezelve aanquekt; die dan lang in haren cierlijken stand blijven; inzonderheid als men de daar aankomende gantsch groene Lootjens bij tijds afsnijdt.

Gedaante en schoon- Deze soort groeyd uyt eygener aart Struvelwijze. Schiet vele teedere Takken uyt een veelvoudige, dunne, bruyn-verwete Vezel-wortel; aan welke Telgen de Bladeren, gelijk aan de gemeene, regt tegeens over malkander staan. Zijn ook van de zelve grootte, gedaante en dikte; cevenwel van verwe geheel anders, te weten, bleek-wit, geel en groen, door 't geheele Blad heenen zeer cierlijk gestreep en gestippeld.

Gefalte der Bloemen. Op de voorste punten dezer Takken groeyen in het laatste van Junius de Bloemen Tros-wijze bij malkander. Deze zijn Sneeuw-wit, en van geen onaangename reuk. Bestaan uyt vier kleyne, stomp-rond toegaande, dikachtige Bladerijens. Hebben inwendig twee dikke, geelachtige langwerpige en breede Knopjens; welke al langzaam kleynder, en eyndelijk bruyn-verwig worden. Na verloop van vier of vijf dagen vallen ze af; en laten agter vele ronde Knopjens, Tros-wijze bij malkander gesteld; eerst groen, daar na zwart. In onze Landen hebben ze wel van binnen een bruyn-achtig Zap, maar geen goed Zaad.

Keel- Het LIGUSTRUM FLORE NIGRO ODORATO; of kruid met een zwarte, welriekende Bloem. Bemind een goede zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdmist en een-jarige Hoenderdrek genoegzaam doormengt: een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en in de Zomerrijd veel Water. Word van naturen zeer oud. Geeft in onze

Beschrij- van Napels toegezonden. Bemind een goede zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdmist en een-jarige Hoenderdrek genoegzaam doormengt: een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en in de Zomerrijd veel Water. Word van naturen zeer oud. Geeft in onze

Landen een vermakelijke, uyt den blauwen zwartachtige, en aangenaam-riekende Bloem, in 't laatste van Junius, ook zomtijds wat vroeger; veel grooter als die van de gemeene witte Liguster; in alles zeer gelijk die van de blauwe Zyringe, of LILACH ARBOT; ook een weynig ruysachtig; doch niet in ieder Zomer, maar alleen in warme en zeer drooge jaren; en dan noch noyt eenig volkomen rijk Zaad.

Is teeder van aart. Kan geen Vorst, Sneeuw, Hagel, Mist, of sterke Winden verdragen. Word derhalven, met een wassende Maan van April, het zij in een Pot ontrent een Stroom diepte gezayd, of ook geplant zijnde, voor koude Reegenen wel nauw gewagt; in 't begin van October, of een weynig later, na dat de jaarstijd zich aanfeld, binnes huys gebragt; eerst gesteld op een luchtige plaats, daar ze der Zonnen warmte noch wat door de Venstren mag genieten. Maar daar na kouder wordende, in een andere, daar gedurig door een yzere Oven word gevut. Mag ook, in de Winter, in deze tijd des Winters, niet boven een, of ten hoogsten tweemaal met een weynig lauw-gemaakt Reegenwater begoten zijn. Want als dit Gewas de Bladeren heeft verloren, en niet veel Lucht kan ontfangen, kan het ook dies te minder Water verdragen. Moet daarenboven niet voor in 't begin of ten halven van April, met een zoete Lucht en aangename Reegen, weer de stralen der Zon voor-gezet; voor koude nachten, schrale Ooste- of Noorde-winden genoegzaam gedekt worden.

De Bladeren van dit koonne Gewas, gesteld in 't Bladeren; bovenste van zijne Takjens, zijn die van de gemeene gantsch gelijk; doch in het midden en onder gescheiden in drie, vijf, en dikmaal noch meer verdeelen: ook zitten'er gemeenlijk twee aan hare Steel regt tegeens over malkander; waar van 't eene geheel slegt, en alleen; het ander in tegendeel drie of vijf-bladerig word gezien; het middelste en bovenste aan beyde de zijden een weynig getakt, en met een donker-groene verwe begaet.

Alhoewel deze soort (in onze Landen opgequeekt Aanwin- zijnde tot de hoogte van vier voeten, of meer, Booms- wijze) geen rijk Zaad geeft, gelijk alreeds gezegt is, zoo kan men haar echter aanwinnen door hare bij de Wortel uytlopende jonge Scheutjens; welke men, op de manier der Angelen, ten halven insnijdt, met aarde bedekt, en als ze wel geworteld zijn, met een afgaande Maan van April van de onde afneemt, en in Potten verplant.

K R A C H T E N .

Keelkruid, of Liguster, is droog, koud, en te Dooden lib. zamen-trekkende van aart. De Bladeren in Wijn 27. cap. 13. gezoden, of het uytgeparste Zap der zelve 2. lib. 1. doet vergaan alle hitzige zwellingen, of kanker in de cap. 12. 5. Alond, Keel, en andere Leedens; daar mee gegorgeld, Plin. lib. 24. cap. 10. of gewasschen. Geneest ook de gebrandheyt, en de Tandpijn. Verwekt de Maandstonden, en dood wel Water lossen.

Het gedistilleerde Water der Bloemen stopt de Bloed- Matth. lib. spomwing; allerley Buylloop, de Maandstonden, en sild 1. cap. 107. de loping der Oogen.

De Oly, waar in de welriekende Bloemen gedaan, Latel. lib. en in de Zon gesteld zijn (welke word gehouden voor 2. fol. 154. de oprechte Oleum Cyprinum) op Wonden gestreken, verdrift de brand der zelve; en neemt wech de Hoofdpijn, welke voortkomt uyt hitte.

De Vruchten, of Beziën, gegeten, doen Bloed Avicenna pissen, volgens het getuygenis van AVICENNA. Zijn 473. derhalven ondienfig, om inwendig gebruyk te worden. De Hoenders ingegeeven, worden daar door ge- 182. neezen van de Pip, of Spronw. Men doet ze ook dienen, om Inkt van te maken.

LXIV HOOFDSTUK.

KLEYNE
BERG-ELZENBOOM.Verfchey-
denamen.

N't *Nederlandsch* dus genoemd: werd in het *Latijn* geheeten *ALNUS MINOR MONTANA*: in 't *Hoogduysch* KLEYNE BERG-ELZENBAUM: in 't *Franfch* A-MELANCHIER.

Aarde.

Dit *Gewas* bemind uyt eygener aart een goede, gemeene, zandige grond, met een of twee-jarige Paerdemist tamelijk voorzien: een opene, lichte, vrye, en genoegzaam ter Zon gelegene plaats. Kan veel Reegen verdragen, en is ook te vreden met matige vochtigheid. Geeft in deeze Landen gemeenlijk ieder jaar *Bloemen*, maar noyt eenige volkomene *Vrucht*, of *Zaad*.

Is hard

Is tamelijk hard van aart. Kan, buyten staande,

in deeze Gewesten de koude der *Winter*, en alle andere ongelegenheeden des tijds, zonder groote schade verdragen: doch laat dan zijne *Bladeren* vallen, die ieder *Voorjaar*, in de Maand *April*, op nieuws weer voortkomen.

Of schoon dit flach van *Geboomt* in onze Landen, Aanwielijk alreeds gezegt is, geen volkomen *Zaad* voortbrengd, zoo kan men 't echter aanwinnen door de bij de *Wortel* of boven de aarde uytgefchotene *jonge Lotten*; welke men, op de wijze der *Angelenen*, met een Mesje ten halven in een Lid inftijdt; met aarde aanvuldt; en als de *Wortelen* een jaar (doch beeter twee jaren) oud zijn geworden, van de *oude* afneemt en verplant. Zonder ingefneeden te zijn krijgen ze zontijds wel vanzelf *Wortelen*.

KRACHTEN.

DE *Vruchten* deezer *Boomen* zijn lieflijk en aangenaam van smaak. Werden derhalven in *Languedoc* en *Provence* in *Frankrijk* van de Inwoon-
ders zeer begeerd, en gegeeten.

Eynde van 't Tweede Boek.

R 1

NAUW.

NAUWKEURIGE
BESCHRYVING
DER
GEWASSEN,
ALS
BOOMEN, HEESTERS, KRUYDEN,
BLOEMEN.
DERDE BOEK.
van de
LAGE PLANTEN, KRUYDEN,
BOLLEN en BLOEMEN.

I HOOFDSTUK.
EPHEMERUM VAN
P. A. MATTHIOLUS.

Oor-
sprong
dezes
Naams:

ET deezen, en (mijns weetens) geenen anderen Naam in 't *Nederlandsch* bekend, werd in 't *Latijn* ook geheeten EPHEMERUM MATTHIOLI, vermits PETRUS ANDREAS MATTHIOLUS dezelve in zijn nagelaten *Boek* heeft beschreeven. Is een aangenaam en voor 't oog zeer bevallijk *Gewas*; opschietende uyt een boven dikachtige, ronde, bleek- en ook een weynig roodachtig geverwde, maar in de aarde witte, veelvoudig-verdeelde *Veezel-wortel*. Gemeenelyk wast het met zijne bijna ronde, onder eerst voort-komende roodachtige, doch boven bleek-groene *Stelen*, tot de hoogte van twee *Maat-voeten*. Deeze zijn bekleed met vele lange en smalle *Bladeren*, twee en twee regt teegens over malkander, welke doorgaans opwaarts staan gekeerd. Uyt der zelve bovenste Hert spruyten verscheydene andere *Stelen*; waar van sommige een halve, andere een geheele; noch andere anderhalve *Maat-voet* lang

en wat
voor een
andere
dit *Gewas*

zijn; bijna geheel op de wijze van 't *Lysimachia*: zoo dat, mijns oordeels, dit *Gewas* wetlijk zou mogen voeren de naam van LYSIMACHIA SEMPER VIRENS SPICATA, of ALTYD GROEN-BLYVENDE VEDERIK, met een zeer lang-geayrde *Bloem*. Is verciert met vele uyt den witten blauwachtige *vijs-bladerige Bloemjens*; eerst gantsch *ayr-wijze* digt op malkander zittende, maar daar na geheel hol en luchtig gefeld; alrijd opstaande, en noyt, op hare teedere *Steele*ns rustende, neerwaarts hangende. Alsze drie of vier dagen in hare kracht hebben gestaan, vallen ze niet op de aarde neer, maar verdorren in haar zelve, zonder eenig *Zaad* na te laten.

wetlijk
mogr
voeren.

Bloemen
zonder
Zaad.

De *Bladeren*, een weynig dikachtig in 't aanraken, zijn een goede vinger, wat meer of minder, lang; een kleyne vinger-breedte breed; voor spits toe-gaande; boven verciert met een aangename donkere groenheyd, weynig verschillende van die van 't *Cataputia*, of *Springkruyd*; doch onder veel bleeker; aan de randen slecht; en in het midden voorzien met een regt-doorgaande groote, onder geheel zigtbare, boven holle of gelijk als ingeduwde *Ader*; uyt welke voortkomen eenige weynige andere kleyne, bleek-witte, en als inwendig zittende *Aderjens*. Niet ligtelyk vallen ze af; maar blijven dikmaal een geheel jaar lang aan hare *Stelen*, alsze, 's *Winters* binnens huys gefeld, tamenlyk wel verzorgd, en in acht genomen worden.

Bladeren;
lang en
smal.

Deeze

Watvoor
een aarde
zij bemin-
nen.

Deze *Gewassen* beminnen uyt eygener aart een goede gemelte grond, met veel Zand, en niet al te veel twee-jarige kleyn-geweevene Paerdemistf genoegzaam doormengd: een opene, luchtige, warme, vrye en wel ter Zon gelegeene plaats; ook tamelijk veel water.

Bloey-tijd.

Zeer vermakelijk *Bloeyen* ze in de Maand *Julius*, doch geeven in deeze koude Gewesten zelden *Zaad*, 'twelk zijne volkomene rijpheyd heeft; ten ware bij zeer heete en drooge *Zomers*.

Hoeze
waarge-
noemen
moeten
worden.

Ongeerne verdragen ze veel *koude Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, of felle *Vorst*, want hier door werden ze, buyten gelaten zijnde, dikmaal van 't leeven beroofd. Moeten derhalven, in een Pot gesteld, met den aanvang van *October*, of een weynig later, na dat de jaars-tijd bequaam of onbequaam is, binens huys gebragt werden, op een luchtige plaats, daar in niet als bij *vriese-nd Weer* werd gevuurd. Voorts moet men ze onderhouden met matige vochtigheid, en niet voor in 't laatste van *Maert* of 't begin van *April*, met een bequame reegenachtige, immers donker-betogene zachte lucht, weer'buyten zetten: ook terstond behoorlijk verzorgen en een weynig dekken voor *koude nagten*, *huyrige* en *schrake Winden*.

Blijven
altijd
groen.

Zij laten, gelijk alreeds gehoord is, uyt eygener aart noyt al hare Bladeren vallen; maar blijven, zoo wel in de Winter als Zomer, altijd groen; en schijnen geduriglijk te groeyen; wijlze, beyde uyt de Wortel en Steelten, onophoudelijk nieuwe *Loten* voortbrengen.

Aanwin-
ning.

En of men schoon in deeze Landen van haar geen volkomen rijp, ja meest gantsch geen *Zaad* verzamelen kan, zoo kunnen ze echter bequaamelijk genoeg *aangevonne* worden door hare bij de *Wortel* uyttschietende *jonge Loten*. Als nu deeze van zels genoegzame *Wortelen* hebben bekomen, moet men ze met een wassende Maan van *Maert* of *April* van de *oude* afnemen, en in Potten verplanten.

K R A C H T E N .

Gebruik
dezer
Plant

DE *Steelten* en *Bladeren* van deeze *Plant* in *Wijn* gezoden, en 's morgens nuchteren een tijd lang daar van gedronken, weerstaet de aangroeying, en doet verminderen alle *scheuringen* der *scharpe Vochten*, welke vallen op de *Gewrigten*, of de *Spierachtige* deelen.

tot dienli-
ge genees-
middelen.

De *Bloemen* in *Edik* gezoden, en daar mee gegorgeld, is zeer dienliq tot verdrijving der *zwellingen* van 't *Tandvlesch*, veroorzaakt uyt *koude Zinkingen*.

De *Wortel* in *roode Wijn* gekookt, neemt woch de *zwakheyd* van 't *Hert*, de *Hert-klopping*, en de pijn van de *Maag*.

II HOOFDSTUK

OPREGTE JALAPPE, of Wonderbloem van Peru.

Verfchey-
de namen.

EEZE verlustigende *Plant*, van een schoone aanschouwing, heeft in het *Nederlandsch*, mijns weertens, geen anderen naam, als de hier gestelde. Werd in 't *Latijn* gheeten *JALAPPA VERA*, *ADMIRABILIS*, of *MIRABILIS PERUVIANA*: in 't *Hoogduysch* *GESCHERET INDIANISCH* *BLUMEN*, in het *Fransch* *MERAVILLIS*; en in 't *Italiaansch* *MERAVIGLIA DI SPAGNA*.

Zes ver-
fcheyde
soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden zes bijzondere soorten; te weten:

I. *JALAPPA VERA*, of *MIRABILIS PERUVIANA*

FLORE ALBO ET LUTEO VARIEGATO; *Opregte Jalappe*, of *Wonderbloem van Peru*, met wit- en geel gestreepte, en gespreukelde verwen. II. *FLORE RUBRO ET LUTEO VARIEGATO*; met rood- en geel-geverude *Bloemen*. III. *FLORE RUBRO*; met gantsch roode *Bloemen*. IV. *FLORE LUTEO*; met een bleek-geele *Bloem*. V. *FLORE ALBO*; met een witte *Bloem*. VI. *FLORE PURPUREO*; met een purpere *Bloem*. 't *Zaad* van deeze voort is grooter en hoekiger, als van al de andere nu genoemde; maar de *Bloem* kleynder, doch wel zoo lang van hals; en de *Plant* zels niet wel zoo hoog; derhalven zij ook met regt mag genoemd werden *MIRABILIS PERUVIANA MINOR*, *free JALAPPA MINOR*, *Mirabilis* of *kleyne Wonderbloem*, *kleyne Jalappe*. Ondertuschen ziet men de *Bladeren* beneden aan de *Steel* aan de ene zijde wat lager als aan de andere neer-schieten; ook daar veel breeder van aart, en voor in een langer en spitzer punt uytlopende, als die van al de voorgaande Soorten. Evenwel zijnze al te zamen van dezelve *Donwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede zandige aarde, door-mengd Watvoor met een weynig drie-jarige *Koeye*- en tamelijk veel twee-jarige *Paerdemistf*: een opene, warme, vrye, luchtige, teegens een *Muur* of *houte Staketzel* wel ter Zon gelegeene plaats, en veel water.

Geeven in den *Herfst* zeer schoone, de oogen be- haaglijke, en door dezelve 't hert verquikkende *Bloemen*; in hare verwen zoo wonderlijk verscheiden, dat onder honderd of meer der zelve, te gelijk open staande, niet eene zal gevonden werden, de andere in alles gelijk. De tijd, in welke ze haar *openen*, is teegens den *avond*; 'twelk zeer aanmerkelijk-schielijk geschied, met of teegens der *Zonnen-ondergang*, of ook wel een weynig eerder. Van dan af aan door de geheele *nagt*, tot dat de Zon haar 's morgens weer komt beschijnen, geeven ze zulk een aangename gantsch-lieflijke *reuk* van zich, datze daar in de *Jasmin* niet behoeven te wijken, ja ook schijnen te overtreffen. Hoe donkerder de *nagt*, hoe *krachtiger*; in teegendeel hoe *helderder*, hoe *sauwer* de *reuk* is. Over *dag* werd'er gantschlijk geen *reuk* aan vernomen; ten zij bij een zeer duystere en reegenachtige lucht. Ook verliezen ze 's voormiddags ontrent ten agt, neegen of tien uren al hare *kracht* weer, door de warmte der Zon, welke hare teedere vochtigheid terstond verteerd, en staan dan immers zoo haastig verflent, als ze teegens den *avond* te voren zich hadden geopend. 't Overige van dien geheelen *dag* werd de *Plant* bloemloos gezien. Maar 't elken teegens den *avond* vernieuwen de *Bloemen* zich weer, ter tijd toe dat de *koude nagt-rijpen* haar met een (ge-lijc 't *Spreekwoord* zegt) stille trom verrastchender wijze komen te overvallen.

't *Zaad* deezer langdurende *Planten*, 'twelk bij een goede *na-zomer* dikmaal zijne volle rijpheyd bekomt, kelykheid is van deezen aart, dat het in zijn open *blaasje*, of *huyse*, boven noch groen zijnde, onder gemeenelyk los werd. Als 't dan bij stil Weer daar in blijft leggen, krijgt het in twee dagen tijds een zwarte verwe: doch maar een weynig door de wind bewogen, valt het op de aarde neer. Hier op moet men, wanneer 't begint rijp te werden, wel vlijtig letten.

Deze *Planten*, op de gehoorde wijze met *bonte* *Bloemen* versierd, brengen ook een-*verruwe* voort, als *roode*, *geele*, of *witte*, te zamen op eene *Struyk*, en ter zelve tijd. Wil nu iemand uyt een *Wortel* niet anders als *Bloemen* van eenereij *verruwe* zien voort-komen, die winne 't *Zaad* van een gantsch *roode*, of *witte*, of *geele*, en zoo voorts. De daar van ontstaande *Plant* zal *Bloemen* van zulk een *couleur* voort-brengen, schoon ze gesproten is van een *Plant* die zoo *veel-verruwe* *Bloemen* draagt. Dit heeft mij de ervarentheyd veel jaren lang geleerd, en deeze onderzoeking der *Natuur* heeft mij een vermakelijk zinne-werk, en een be- haaglijke oogen-lust verschafft.

Teeder-
heid; maar
hoe men
echter

Al de genoemde soorten zijn zeer teeder van aart; ja zoodanig, dat ze zelfs de minste *Rijp* niet kunnen verdragen: want buyten verwachting daar van overvallen zijnde, werden terhond al hare Bladeren zwart, en hangen neerwaarts; 't welk men dadelijk ziet, zoo haast de Zon daar op schijnd, of men 't schoon aan andere *Gewassen* niet kan bemerken.

hare Wor-
telen zeer
jaren lang

Als dit nu dus geschied is, zoo neem al de *Planten* met hare dikke *Wortelen* onbeschadigd uit de aarde op. Snij de *Steele* met haar *Loof* tot digt aan dezelve af, en werp alles weg; doch breng de *Wortelen* binnens huys, en laat ze tien of twaalf dagen leggen op een plaats, daar door de Vensteren de Lucht, maar niet de Zon op haar kan komen, om een weynig te drogen. Begraafze dan, gantfch bedekt, in droog zand, zoo blijven ze goed: doch moeten gezet werden op een plaats, daar 't door de geheele *Winter* droog en warm is, op dat ze voor de *Vorst* bevrijd blijven; wijl ze de- zelve niet kunnen verdragen, zonder een haastig verderf te lijden.

kan goed
bewaren.

Indien 't gebeurde, dat'er zoo haast geen *Rijp* quam, mag men haar evenwel ontrent half *October* onbeschoomd opneemen, en alzoo de koude voorkomen. Staat ook wel toe te zien, dat men haar niet in de aarde laat, door onachtzaamheid, na dat ze twee of drie malen bevroren zijn geweest. Want dan dringt de koude door de *Steele* in de *Wortel*; waar op een haastige verrotting zou volgen.

Hoeze
weer uyt-
schieten.

Deze *Wortelen*, bruynachtig-grauw van verve, werden met een volle Maan van *April* weer in de aarde gelegd, op zoo een warme plaats, als hier boven gezegt is. Niet voor in 't laatste van *May*, of 't begin van *Junius*, lopen ze weer uit: doch dan schieten ze zoo schielijk en krachtig op, dat ze in de zelve *Zomer* niet alleen meenigte van bloemen, maar ook overvloedig *Zaad* voortbrengen.

Hoe lang
eene der-
zeve goed
bewaard.

Op de nu verhalde wijze heb ik eenige dezer *Wortelen* elf, twaalf, en ook dertien jaren lang goed gehouden. Doe konden ze niet langer in het leeven blijven, wijl ze door ouderdom van binnen gantfch waren uytgehoold, gelijk men ziet aan de oude *Willigeboomen*; zoo dat ze niet anders als de buytenste *Bijl* hadden behouden.

Aanwin-
ning door
haar Zaad.

In deze *koude Gewesten* werden ze alleenlijk vermeerderd of aangewonnen door haar *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *Maart*, of *April*, doch niet op de uur als *Saturus* geregd, werd gezaaid in een Pot, gevuld met de boven-gedachte grond. Als de daar uit voort-gekome *jonge* tot een kleynen halve vinger hoogte zijn opgewaassen, neemt men ze met een wassende Maan weer uit de Pot, en men plant ze op zulk een plaats als beschreeven is; ieder bijzonder, en de eene meer als anderhalve voet van de andere.

De Wor-
telen dezer
Plant, wel-
ke in dee-
ze Landen
groeyen,

De krachtige *Wortel* dezer zeer schoone *Plant* is niet anders als de opregte *Jalappa*, die uit *Peru* en andere *Americaansche Gewesten* in *Europa* werd overgebracht; daar ze, van een goeden aart zijnde, en een goede grond genietende, genoezaam willen voortkomen. De *Spaanjaarden* hebben'er tot noch toe geen beschrijving van gedaan, of iemand het eygentliks hier van willen bekend maken, op dat ze in haren Koophandel met deze *Wortel* geen schade mochten komen te lijden; gelijk buyten twijffel haar voortaan zal weervaren. Want een *Drachma* (zijnde de hoogste *Dofis*) of een halve, na dat de *Menschen* oud of jong, sterk of zwak zijn, van deze, uit *Peru* gekomen, drijfd, zeer krachtig *purgeerende*, alle *quade Vochten* uit het Ligchaam: doch dezelve veelheyd ingenomen van de geene, welke in onze Landen voortkomt, heeft even dezelve uytwerking, veel zachter, en met veel minder gevaar. Gelijk niet alleen ik heb ondervonden, maar ook de Heer *DAVID van DEN HEUVEL*, een treffelijk Genees-heer in de oefening, en *Medicina Licentia* in de Stad *Antwerpen*; desgelijks *JOHANNES*

Van een
dienstiger
gebruik
in de Ge-
nees-
konst als
de *Pe-
ruaanfche*
zels.

HERMANS, een voornaam en wel-ervaren *Apotheker* binnen *Brussel*; nevens meer andere.

Indien iemand natuureijk acht wil noemen, zoo wel op de gedaante van binnen, als op hare uytwendige *Schors*; ook op de inwendige witheyd, met hare in 't ronde door-loopende strecken, in stukken gesneden, ook gedroogd, een-jarig, en met een volle Maan van *October* opgenomen zijnde; desgelijks op de dikte en smaak; daarenboven op 't door het snijden aan de kanten uytgevoleyde en een weynig hard geworden *Zap* ('t welk al de *Teekenen* zijn, in de *regie Jalappe* te vinden, om dezelve daar aan te kennen) zoo zal hij geene belijden, dat van ons de waarheid is gezegt van de oprechtheid dezer *Wortel* in onze Landen.

Al de voorheen genoemde soorten wassen in het tweede en de volgende jaren, gelijk alreeds gezegt is, uit hare overgeblevene, dikke, zelden meer, maar wel minder, als een hand lange *Wortelen*; van welke sommige onder spits, andere lompe toelopen: eenige in tweeën, sommige in drieën gedeeld, bijna zwart-verwig: waar uit verscheide dunne, of *Pezel-wortelen* spruiten, die in 't opneemen ligtelijk afbreken; in welke plaats zich dan eenige kleynen langwerpige witte plekken vertonen.

Deze *Wortelen* een weynig gedroogd, werden van de gebleeker, of vaal-bruyn. Schieten uit tot de hoogte van vier, vijf, zes, ja dikmaal zeven voeten, na ge- leegentheid dat de *Zomer* cool of heet valt; ook na dat het veel of weynig regend, en na dat de aarde vet of mager is. Doch die van *Zaad* voortkomen, rijzen in 't eerste jaar tot zulk een hoogte niet op: gelijk ook niet doet de *ADMIRABILIS PERUVIANA MINOR FLORE PURPUREO*, of *kleyn purpere Wonderbloem van Peru*; onaan gezien haar *Zaad* 't grootste, hare *Bloem* echter de kleynste van allen is.

Zij krijgen van naturen aan hare *Steele* zeer schoone *Bladeren*, van een verlustigende aanschouwing. Onder en in 't midden der *Plant* zijne aldergrootst, een goede vinger lang, doch boven kleynder; aan hare *Steele* twee vingers, of ook wel wat minder, breed; aan de eene zijde wat lager als aan de andere neer-schietende; en dus allensken verminderende. Voor gaan ze toe in een lang en spits punt. Uit hare *Steele* (welke kantig-rond, bleek-groen van verve, inwendig wit, en vol geknobbeld *Leeden* zijn, de eene uit de andere schietende) komen ze voort, twee en twee regt teegens malkander over gesteld, vercierd met een aangename donker-groenheyd boven, doch onder bleeker: in 't midden voorzien met een regt-doorloopende groote *Adar*, uit welke verscheide kleynere lopen.

Uit 't middenste dezer *Bladeren*, en in 't bovende *Blomen*. ste der *Takken* groeyen vele bij malkander gevoegde lange *Knoppen*. Deze geopend werdende, vertonen zich de *Bloemen*; onder lang en smal, maar boven breed en rond; echter als in vijf deelen, een weynig inwaarts gaande, gescheiden; in welker midden gezien werden vijf, ook zes, teedere *Draadjens*, met daar op groeyende kleynen ronde *Knoppens*. Haast vergaan ze, en vallen neer. Dan werden ligtelijk gezien hare groene drie-bladerige *Knoppens*, waar in 't *Zaad* vast zit; het *Zaad*, welk eerst groen-verwig is, daar na zwart werd; boven dik, en knops-wijze rond, met vijf hoeken; onder met een plat voetje voorzien.

KRACHTEN.

DE *Wortel* dezer *Plant*, bruyn, donker-bruyn, *Purgee-* of zwartachtig van verve, heeft uit eygenen aart in zich een sterk-purgeerende kracht; drijvende uit 't Ligchaam wech de *waterachtige* en alle andere *schadelijke Vochtheeden*, zoeder eenige moeyelijckheid.

Men geeft de *Lijders* hier van in een halve *Scrappel* in eenige Spijs, 't welk beeter is als in Wijn, Bier, of Water:

Oyereen-
komt van
beyde.

verder en
eygentlijk
bezig.

van de ge-
daante en
eygen-
schap der
Wortel.

Beschrij-
ving der
Bladeren.

Blomen.

rende

en uyt-
drijvende
kracht

269. OPRECTE JELAPPE, of WONDERBLOEM VAN PERU. AVERUYT. 270

Water: ook wel een halve *Drachma*, na gelegentheyd van de sterkte des Inneems.

Ook word het Poeder dezer *Wortel* wel gedaan bij andere Mengzelen en *purgerende* Hulpmiddelen, om dies te gevoeglijker en zachter al de genoemde quadaardigheden uyt te jagen.

III HOOFDSTUK.

AVERUYT.

Ord in het *Nederlandsch* niet alleen dus, maar ook van sommige *Averroon* en *Cypres-kruyd* genoemd: in het *Latijn* *ABROTANUM*: in het *Hoogduysch* *STABWURTZ*, of *CYPRESSEN-KRAUT*: in het *Fransch* *AURONNE*, en in het *Italiaansch* *ABROTANO*, *BROTANO*, en *HERBA CANFORATA*.

Hier van zijn mij in haren aart veele veranderlijke soorten bekend geworden; als:

I. *ABROTANUM MAS LATIFOLIUM*, of *Averuyt mannetje met breede Bladeren*. II. *ABROTANUM MAS ANGUSTIFOLIUM HISPANICUM*, of *Averroon mannetje met smalle Bladeren uyt Spanje*. III. *ABROTANUM FEMINA*, anders *CHAMÆ-CYPARISSUS*, of *Averroon wijffe*, anders *Cypres-kruyd*. IV. *ABROTANUM FEMINA MONTANUM LUSITANICUM*, of *Berg-averroon wijffe uyt Portugal*. V. *ABROTANUM FEMINA MONTANUM ROSMARINI FOLIO*, of *Berg-averroon wijffe met Bladeren van Rosmarijn*. VI. *ABROTANUM CRETICUM FEMINA VERMICULATO CRISPO FOLIO*, of *Averroon wijffe uyt Candien met kroezse Bladeren*, als *kleyne Wormen*, behalven noch meer andere. Niet alle zijn ze van dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, zandige, met twee-jarige Paerdenmilt matig voorziene grond: een opene, warme, vrije, luchtige, wel ter Zon gelegene plaats, en niet te veel vochtigheid.

Het *ABROTANUM MAS*, of *Averroon mannetje*, beyde de soorten, zijn hard van aart, en blijven veele jaren lang in het leven. Konnen, buyten staande, verdragen *Sneeuw*, *Hagel*, sterke *Vorst*, en allerley andere ongelegentheden des tijds. Geeven bij goede warme *Zomers* kleyne *Bloemen*, maar in deze Landen noyt enig volkomen rijp *Zaad*. Worden evenwel genoegzaam *aangewonnen* door hare bij of boven de *wortel* uytlopende *jonge Takjens*; welke of van zelfs *wortel* schieten, of diemen, om dezelve te bekomen, in de aarde buygd. Alsze nu geworteld zijn, moet menze met een wassende Maan in *April* van de *onde* afneemen, en verplanten.

Het *ABROTANUM FEMINA*, of *Averroon wijffe*, en al hare genoemde meede-soorten, zijn veel teederder van aart. Blijven zelden langer dan zes of acht jaren in 't leven. Geeven bij warme drooge *Zomers* gemeenlijk volkomen *Zaad*. Konnen op geenerey wijs sterke *Winden*, *Sneeuwachtige vochtigheid*, koude *Herfst-reegenen*, of eenige *harde Vorst* verdragen. Worden derhalven, met een wassende Maan van *April* in een Pot zoo gezayd als geplant zijnde, in het begin van *October*, wat eerder of later, na dat de jaartijd zich aanstelt, binnens huys gebragt; op een luchtige en matig-warme plaats gezet; gedurende de *Winter* met een weynig lau-w-gemakt *Reegen-water* onderhouden, en niet voor in het begin van *April*, met een aangename *Reegen*, weer buyten in de *Lucht* en *Zonnestralen* gesteld.

In onze koude Gewesten konnen ze *aangewonnen* worden, niet alleen door 't gemelde haar *Zaad*, maar ook door hare *Takjens*; welke men met een volle Maan van *April* moet afsnijden, in Potten steeken, ter diepte

van een kleyne vinger lengte; ten minsten zes of agt weeken achter een stellen in een schaduwachtige of donkere plaats, daar ze van de Zon niet beschienend konnen worden, en met tamelijk veel vochtigheid voorzien. Dus vattenze cyndelijk *Wortelen*; en dan een weynig de Zon genietende, schieten ze uyt, en groeyen voort.

Het *ABROTANUM FEMINA MONTANUM LUSITANICUM*, of *Berg-averroon wijffe uyt Portugal*, schiet van naturen in deze Landen niet hoger op als tot anderhalve, twee, of ten hoogsten met zijn *Bloem* derdehalve voet. Bekomt uyt een bruyne, zoo wel dikke en houtachtige, als teedere en vezelzige *Wortel* en korte grauwachtige *Stam*, ontrent een vinger dik: welke zich een voet boven de aarde verdeeld in veele digt bij malkander gestelde, teedere, brofsche, wit-grauw-verwige *Takjens*; aan welke rondom de *Blade-Bladeren*, hol en luchtig boven een; ook sommige kort en digt bij malkander gevogd zitten; zoo wel opwaarts gekoord, als halve-maans wijze neerwaarts hellende, en op geen *Steeltjens* rustende. Zij zijn een, anderhalve, ook wel twee vinger-leeden lang; een weynig riekende; uyt den groenen grijs, of wit-grauw; zeer teeder en dun; platachtig rond, en van onder tot boven aardig verdield met zeer kleyne *Tandjens*, schubs-wijze, op zulk een manier als men in de staerten van het *Coronopus*, of *Hartshoorn* ziet. Uyt de middenste en bovenste punten, ontrent een voet lang, komen voort dunne, ronde, uyt den groenen-grauwe *Steeltjens*, met *Bloemen*, eenige weynige, zeer hol van malkander gestelde, nu uyt de eene dan uyt de andere zijde groeyende *Bladertjens* omvangen. Op de bovenste *Toppen* der zelve komt voor den dag een eenige *Bloem*, van geen onaangename reuk; die van het *Bellis Spingia Cretica*, of *Madelieven met Doornen uyt Candia*, in grootte en gedaante zeer gelijk. De grootte is als die van een ronde dubbele stuyver; de verve goud-geel. Bestaat uyt zeer veele korte *Knoppjens*; welke haar open doende, tonen veele zeer kleyne *Stars-wijze* gestelde en spits toelopende *Bladertjens*; elk vijf in getal. Alsze tien, twaalf *Zaad*, of veertien dagen open gestaan hebben, verliezen ze cyndelijk hare geele verve; worden bruyen, of zwart, en bewaren in zich inwendig een kleyen, teeder, en zwart-bruyen *Zaad*.

Het *ABROTANUM MONTANUM FEMINA ROSMARINI FOLIO*, of *Berg-averroon wijffe met Bladeren van Rosmarijn*, in gedaante, hoogte, reuk en verve de nu beschreevene niet ongelijk, krijgt korter *Bladeren*, in lengte en schilferige kroezse noppigheyt met die *marijn*. van de *Rosmarijn* niet qualijk overeenkomende. Ook zijnze ronder en smaller als de andere. Hebben kleyne *Bloemen*. 't *Zaad* is dat der vorige gelijk. Tusschen de *Wortel* is weynig verchil.

Het *ABROTANUM CRETICUM FEMINA VERMICULATO CRISPO FOLIO*, of *Averroon wijffe uyt Candia*, met gekroelde *Bladeren*, als *kleyne Wormen*, groeyd uyt eygenen aart niet boven een of anderhalve voet hoog. Knijgt, op de voorheenen gemelde wijze, uyt een teederder en vezelachtiger *wortel* veele groener *Takjens*, ook groenachtige teedere *Bladertjens*, dragende de gedaante van kleyne *Wormtjens*. Zijn wat platter, en niet zoo rond van naturen; ontrent een lid van een vinger, wat meer of minder, lang; onder wat smaller als boven of in het midden, een weynig riekende; rondom zeer net, teeder en aardig voorzien met kleyne *Puntjens*, of *tandjens*. Noyt (gelijk ook niet *Bloemen*; de vorige) vallen ze af, dan door onderdom. Eevenwel zijn de *Steeltjens* van deze korter, ook teederder; doch tot boven aan de *Knop* met hol gestelde *Bladertjens* bekleed. De *Bloem-knoppen* zijn desgelijks kleynder, en de *Bloemtjens* begaaid met een helderder en schoonder geel.

KRACH.

K R A C H T E N.

A L de foorten van *Abrótanum*, of *Averny*, anders *Averon*, komen met malkander zeer na in krachten overeen. Zijn verdrogende van aart, en heet tot in den derden Graad; verteerende, bijtende, en dun van deelen.

Zijn voor de *Maag* aangenaam; en dooden de *Wormen*, wanneer men 't Poeder der gedroogde *Bladeren* met Syroop of andere vochtigheid, ter zwaarte van anderhalve *Drachma*, drie dagen na den anderen 's morgens nuchteren inneemt.

In Wijn gekookt, en van dezelve tien of twaalf dagen lang 's morgens nuchteren 't vierde deel van een pintje gedronken, drijft uyt alle onreynigheden des *Ligchaams*. Is daarenboven goed teegens allerley vergif, de pest, en de beet van alle giftige *Dieren*. Geneest de *schurftigheid*; stopt de witte *Vloeden* der *Vrouwen*; en helpt de geene, welke van de *Miltzucht* worden gequeld.

In een Kamer gelegd, of gehangen; verjaagt uyt dezelve *Slangen*, *Padden*, en diergelijke quadaardige, den menschen schadelijke *Gedierten*. In Kassen of Koffers gedaan, bevrijd de *klederen voor alle Motten*. Op *gezwellen* en *wonden* gelegd, trekt daar uyt de *Splinters* en andere daar in zittende dingen.

Het water, hier van gedistilleert, droogd op de onnatuurlijke vochtigheid van de *Moeder*; zuiverd dezelve, en maakt ze bequaam om te kunnen ontfangen. Jagt uyt de *Nagewoorte* en *dode Vrucht*. Is goed teegens 't *Graveel*. Breekt de *Steen*. Verwekt de *Maandvonden*, en geneest de *koude Pis*, gebruykt met een weynig *Notemulcaat*.

De *Ash* dezer gebrandde *Bladeren*, of ook het *Zaad*, gestoten; met *Honig*, of oude *Boom-oly* vermengd, en daar mee het *Hoofd*, *Mond*, *Kin*, ook andere plaatsen des *Ligchaams* bestreken, doet op dezelve 't *Heer* groeyen. 't *Zaad* gedroogd, gestoten, vermengd met *Garstenmeel*, en zoo opgelegd, verteed alle *koude Gezwellen*.

Met Wijn en *Zuyker* kleyn gestoten, en zoo ingedronken, verdrijft de *Hoest*; de *verstoptheid der Borst*, de *Kortademigheid*, en het *trekken der Zeenwen*. Want het doet *scheyden*, verjaagt en verteed, door zijne verwarmende aart en zeer subtyle kracht allerley *taye smynen*, en *koude vochtigheeden*. Doed daarenboven wel *Water* lossen. Brengd de gestotene of verstopte *Maandvonden* weer tot haren gang. Dood de *Wormen* in de *Ligchamen* van jonge en oude perzonen, en strijdt zeer krachtig teegens allerley vergif.

IV HOOFDSTUK.

A L S S E N.

Verfcheydenamen.

Elf

verfcheyden foorten.

En zeer wel bekende *Plant*, in het *Nederlandsch* dus genoemd, maar van vele *ALSSEM* uytgeprooken: in 't *Latijn* *ABSINTHIUM*; in het *Hoogduysch* *WERMUTH*; in het *Fransch* *ABSINTE*; en in het *Italiaansch* *ASSENZO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verfcheydene bijzondere aardige foorten, namentlijk:

I. *ABSINTHIUM VULGARE*, of *gemeene Alssen*. II. *ABSINTHIUM SERIPHUM*, of *Zee-alfsen*. III. *PONTICUM*, *sive ROMANUM*, *Pontische*, of *Roemsche Alssen*. IV. *SANTONICUM*, of *Alssen van Saintonge*. V. *INSIPIDUM*, of *Alssen zonder reuk en smaak*. VI. *ARBORESCENS*, of *Boom-alfsen*. VII. *ARBORESCENS FOLIO ET CAULE TOTO ALBO*, of *Boom-alfsen met ganzsch zuyver-witte Bladeren en Steelten*; welke *Bladeren* uyt-

eygener aart veel korter, en wel zoo *kroes* of *gekrold* zijn. VIII. *MARINUM FOLIO LAVENDULÆ*, of *Zee-alfsen met Bladeren van Lavendel*. IX. *UMBELLIFERUM LATIFOLIUM ALPINUM*, of *Breedgebladerde Berg-alfsen*, met een gekroonde *Blom*. X. *UMBELLIFERUM ANGUSTIFOLIUM ALPINUM*, of *smal-bladerige Berg-alfsen met een gekroonde Bloem*. XI. *LONICIFOLIUM PENTAPHYLLUM*, of *lang-gebladerde Alssen*, op de wijze van *Vijfvinger-kruyd*; waar van de *Bladeren* zich wonde-lijk diayen, en kluchtig gesteld zijn; zomtjds voor in vijven gedeeld, dan in zeevenen, dan weer in drieën, dan ook alleen, boven evenwel in eenige weynige deelen gesneden. Behalven de nu genoemde zijn er noch veel meer andere foorten; niet al te zamen van de zelve *Bewoening* en *Waarneeming*.

Zij bemissen een goede, gemeene, zandige en wel-gemeeste aarde: een opene, vrije, luchtige plaats, en veel *Water*. Blijven enige jaren lang in het leven. Geeven ieder Zomer met alleen *Blomen*, maar ook de meeste foorten volkomen en rijp *Zaad*. Konnen 'tmelijk wel de koude der *Winter*, en allerley ongeleghentheeden des tijds uytstaen. Worden ook aangewonnen, zoo wel door haar *Zaad*, het welk met een wassende *Maan* van *April* in de aarde word gelegd, als door aangewassene jongen; die met een toenemende *Aprilsche* *Maan* van de oude gewonnen, en verplant moeten zijn.

Beyde de foorten van *ABSINTHIUM ARBORESCENS*, of *Boom-alfsen*, zijn tamelijk hard van aart. Beminnen een zandige goede grond, met twee-jarige *Paardenmist* matig doormengd: een warme, vrije, opene, wel ter Zon geleegene plaats, en veel *Water*. Blijven lange jaren in het leven. Geeven gemeenlijk met goede Zomers volkomen *Zaad*. Verdragen ongeerne *Siern-winden* en felle *Vorst*. Worden derhalven, met een wassende *Maan* van *April* in een Pot geplant zijnde, in het begin van *October*, wat eer of later, na geleegentheid van de bequaamheid of onbequaamheid der jaarsijd, binnens huys gebragt, op een goede plaats; bewaard voor sterke *Vorst*; gedurende de *Winter* met een weynig lau-*gemaakt* *Reegen-water* onderhouden; en niet voor den aanvang van *April* met een reegenschachtige *Lucht* weer buyten gesteld. Ik heb deeze twee foorten verfcheydene *Winters* over buyten in de aarde laten staan, om te zien, of ze niet zouden kunnen overblijven. 't Welk wel in *slappe Winters* Onders dikmaal is gebeurd; doch in *harde* verlorenze gemee-nelijk al hare bovenste *Takken*. Schooten boven de aarde wel weer uyt; doch het eene en het andere, te gelijk met het gehele leven der *Plant*, wierd door de koude van de volgende *Winter* wechgenomen.

In onze Landen worden ze aangewonnen op twee bijzondere wijzen; te weten: Eerst, door haar *Zaad*, 't welk met een wassende *Maan* van *April*, ontrent een stroobreed diep, in een Pot gezayd moet zijn.

Ten anderen, door *Takjens*, waar ontrent men op deeze wijze moet handelen.

Snij een-jarige *Scheutjens* af met een volle *Maan* van *April*. Steek dezelve in een Pot, gevuld met zulk een aarde, als already beschreeven is; ter diepte van een kleyn vinger. Begietze terstond met *Water*, en stel de Pot op een donkere, schaduwachtige plaats, daar ze van de *Zonnestralen* niet geraakt kan worden, ten minsten zes weken achter een. Gedurende dien tijd moet men ze wel vochtig houden: daar na weer in de *Lucht* en *Zon* stellen; doch niet de gehele dag over. En als de ingestokene *Lotten* dus buyten gevaar zijn geraakt, zullen ze flaks *Wortelen* vormen, opwaarts schieten, en aangroeyen.

Het *ABSINTHIUM UMBELLIFERUM LATIFOLIUM* Breed- en *ANGUSTIFOLIUM ALPINUM*, of breed en smal-bladerig *Berg-alfsen* met een gekroonde *Bloem*; desgelijks het *ABSINTHIUM MARINUM FOLIO LAVENDULÆ*, ook *Zee-*

en dan noch andere.

Wat voor een aarde zij bemissen.

Aanwinning.

Twee foorten van Boom-alfsen.

Hoe vaak te neemen.

Wat voor een aarde zij bemissen.

Aanwinning.

Eerst, door haar Zaad.

Ten anderen, door Takjens.

ABSINTHIUM LONGIFOLIUM
PENTAPHYLLEUM.

DULÆ, of Zee-alsen met Bladeren van Lavendel, be-
minnen een goede gemeene aarde, met weynig vettig-
heyl, maar met tamelijk veel Zee-zand doormengd;
een warme, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats,
en matige vochtigheyl. Blijven eenige jaren lang in 't
leven; doch worden, 's Winters buyten staande,
dikmaal door een felle Vorst daar van beroofd. Is der-
halven niet ondieftig, datmen eene van ieder foort,
gedurende de wintertijd, een weynig binns huys zet-
te, en met lauw-gemaakt, doch gantsch niet veel,
Reegen-water onderhoude; op dat men, indien men
de buyten-staande door de Vorst eens plotslijk quame
te verliezen, zich niet van al te zamen ontbloot mogt
vinden.

Het ABSINTHIUM UMBELLIFERUM LATIFOLIUM
ALPINUM, of breed-gebladerde Berg-alsen met een ge-
kroonde Bloem, geeft met goede en drooge tijden vol-
komen Zaad; het welk met een wassende Maan van
April, niet diep, in een Pot gezayd moet worden. Hier
door word deze foort zoo wel aangenomen, als door
hare bij de Wortel aangegroeyde jongen: die men op de
zelve tijd, en met de zelve Maan van de oude afneemt,
en in een Pot, of andere plaats, verplant.

Het ABSINTHIUM UMBELLIFERUM ANGUSTIFOLI-
UM, of smal-gebladerde Berg-alsen, zeer schoon ge-
sneeden in veele teedere deelen, een weynig ruyg van aart,
met een gekroonde witte vijf-bladerige Bloem, van binnen
bestaande uit veele kleine Knoopjes, haren oorsprong
nemeende uit een gelijk als gesclibde Knoop, gemeen-
delijk vijf of zes in 't rond digt bij malkander gesteld,
op een ronde Steel, nauwliks tot de hoogte van een
voet opschietende; desgelijks het ABSINTHIUM MA-
RINUM FOLIO LAVENDULÆ, of Zee-alsen met bla-
deren van Lavendel, geven in onze Gewesten noyt
eenig ryp Zaad. Worden echter genoegzaam aange-
nomen door hare bij de Wortel aanwassende Scheutjes,
en ingeelyde Takjes, die, zonder eenige ongelegeten-
heyl, aan de eude, of de Moeder, vast blyvende, Wor-
telen vatten. Met een wassende Maan in April worden
ze afgenomen, en in een Pot verplant, gelijk van de
vorige foort gezegt is.

Het ABSINTHIUM STRIPHNUM BELGICUM, of
Nederlandsch Zee-alsen, en ABSINTHIUM SANTO-
LYM, of Alsen van Saintonge, zijn hard van aart.
Geeven in onze Landen zelden eenig Zaad. Konnen
strengte Vorst, en alle andere ongelegetheden van de
Wintertijd uytstaan. Worden ook overvloedig aange-
nomen door hare voortlopende wortelen.

Eyndelijk moeten wij den Lezer van onze gemeene
Alsen, of ABSINTHIUM VULGARE, noch dit zeggen;
als aanmerken-waardig, en voor haar dienftig te we-
ten, tot voorkoming van schade.

Neem van de gemelde Alsen een hand vol, of een
weynig meer, het zij groen of gedroogd; eeven zoo
veel Wijnruyt, en vier of vijf Bladeren opregte Virgi-
niaansche Tabak. Suij dit alles tot grootte stukken on-
der een; en doe het in een Pot met Reegen-water.
Laat het daar in kooken een kleyn half uurtje. Giet
dan alles door een doek, zoo zullen de Kruyden
daar op blyven leggen, en gij bekومت een klaar zey-
ver Water.

Begiet hier mee al uwe Boomen, of welke gij wilt,
alsoe in haren bloey staan, twee of drie malen, t'elkens
om den derden dag, zoo zullen terstond daar van wech
vlieden al de zwarte Vliegen, welke in de Bloemen
kruppen; Rupzen voortbrengen, en de jonge Fruch-
ten zeer beschadigen. Noyt zullen ze ook weer op de
zelve komen; en dus de Boomen hare Fruchten on-
verhinderd kunnen voortbrengen. Zulk een groote
kracht heeft de bitterheyl van deze Plant niet alleen
op de Vliegen, maar ook op de Rupzen zels.

Wil ook iemand met dit Water befprenghen zijne
Kruyden, Adbezien, Hagendoorn, en meer andere
Boomen, welker Bladeren en Fruchten van de gemelde

Rupzen worden opgegeten, of verdorven, zoo zul-
len ze al te zamen daar van (erven, en afvallen.

KRACHTEN.

Onder al de soorten van Alsen word aller-
meest geacht en gebruykt, het ABSINTHIUM
VULGARE LATIFOLIUM, of gemeene breed-
gebladerde Alsen, en het ABSINTHIUM PONTICUM
TENUIFOLIUM, five ROMANUM, of Roomsche smal-
gebladerde Alsen.

De gemeene breed-gebladerde is droog in den eersten,
en heet in 't begin van den derden graad. Heeft een ver-
sterkende, te zamen-trekkende, zuiverende, en afva-
gende, of den buyk week-makende kragt. Is scherp
en bitter van smaak; derhalven oudientig voor de
geene die van een buxige Natuur, of vol Bloed zijn,
of een sijmerige en met kude vochtigheeden beladene
Maag hebben. Maar in tegendeel zeer goed voor een
zwakke Maag, of die met een Galakrige slijf ge-
queld is; want derzelve word, Alsen gebruykende,
door de Stoelgang uytgedreeven. Hier door word ook
wechgenomen die versloophed der Liever, en dezelve
versterkt. Alsen opend de Maandjonden: is goed
tegens het Bloed-sporwen, en een sinkende Adem:
dood de Wormen; het welk ook dood de Alsen-
oly, van buyten op de Navel gestreken. In de Kas
gelegt, dood ze de Moten sterven. Weerstaat aller-
ley Verrotting, Wonden, Bnyk-pijn, 't Walgen van de
Maag. Met Honig, of in Wijn, warm gelegd op
gekneysde, hard-gelagene Leeden, en Oogen, neemt de
slurpheyd der zelve wech.

In Wijn geweykt, of met Azijn gezoden, en daar
van gedronken, is goed tegens allerley vergif; versterkt
het Gezicht, en verdriest het Colijk.

Dit alles vermag ook de Alsen-wijn; doch moet
matig 's morgens gedronken worden. 't Alsen-zaad
stopd de Bloed-gang.

't Water, hier van gedistilleert, verdriest de Wand-
lyzen, en dood de Rupzen, alsze daar mee begoten
worden. 't Ligchaam met Alsen-oly bestreken, ver-
jaagd de Vliegen.

't Zout van Alsen is ook zeer dienftig voor alle koor-
zige Leiden: versterkt de Maag, en is zeer goed te ge-
bruyken in tijd van Pest.

Het Lap van Alsen is veel heeter van aart, dan P. Agin.
het Kruyd; als droog tot in 't hartje van den derden
graad. Het zelve met Edik ingenomen, is zeer dien-
ftig voor de geene, welke door het eeten van Padde-
soelen, of Campernoelen, onpaffelijk of vergiftigd zijn
geworden.

Het ABSINTHIUM PONTICUM TENUIFOLIUM, of
Roomsche smal-gebladerde Alsen, is in krachten de vo-
rige foort meest gelijk; doch van een bequamer en bee-
ter gebruyk voor zachte menschen en teedere naturen;
derhalven ook van veele geoordeeld te zijn de beste
onder alle soorten van Alsen.

V H O O F D S T U K .

SIGMAARTSKRUYD.

P het Nederlandsch dus genoemd, verchey-
word in het Latijn geheeten ALCEA; de name.
in het Hoogduytsch SIGMARSKRAUD;
in het Fransch GUIMAUVE SAUVAGE;
en in het Italiaansch MALVAVISCO
SALVATICO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden zey Ze
verscheydene soorten, namentlijk:

I. ALCEA VULGARIS FLORE CARNEO, of gemeen verchey-
Sigmaartskruyd, met een lijfverwige Bloem. II. FLO. de voor-
RE ALBO, of met een witte Bloem. III. CANNABINA, ten
of

Sigmaariskruyd met Blazjens van het Hoofd der goede Hoop.

Beschrijving van de Plant,

en derzelver Bloemen.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Sigmaariskruyd met Zaaiblaarsje.

Muscuskruyd.

Wat voor een aarde dees voort bemind.

Op hoe danig een wijze

of met Bladeren op de wijze van Hennep. IV. VESICARIA, of met Blazjens. V. VESICARIA CAPITIS BONÆ SPEI, of met Blazjens van het Hoofd der goede Hoop. Deze Plant groeyd twee, of ook wel drie voeten hoog; na gelegenheid datze in een vette of magere, koude of warme plaats gezayd is. Heeft veelvoudiger, grooter, breeder, dikker, steeviger, minder ingesneeden, en veele aardiger blinkende, ook donkerder groene Bladeren, als de voorgaande soort met Blazjens. De eerst-voortkomende zijn minder als de volgende ingesneeden, gemeenlijk een kleynen vinger of daar ontreng lang en breed; rustende op geen lange Steeljens. Komen voort nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde van hare ronde, ruygachtige, in eenige lange zijde-Takken verdeelde Steel boven malkander: en zijn in 't midden doorgaans vercierd met vijf groote Aderen, waat uyt andere kleynere voortspruyten. De Bloem is daarenboven veel heerlijker, grooter, en schooner van verwe. Komt voort uyt een zeer ruyge, bladerachtige, daar na, de Bloemen afgevallen zijnde, gestrepte en veel-hoekig-ronde Zaad-kyop. Is gelachtig wit van verwe, en bestaat uyt vijf rond toegeaande Bladeren; zijnde van binnen aardig voorzien met een zwart-roode, aanzienlijk-blinkende ronde Ring; uyt welke in 't midden ten halven een bevallijke hylverwige, met veele Knopjens vercierde, opstaande hoogte opschiet (gelijk men ziet in die van de *Althæa Arbor*, of *Boom-malve*) waar boven vier zwart-roode Knopjens zitten. Deze VESICARIA CAPITIS BONÆ SPEI, of van het Hoofd der goede Hoop, word ook geheeten ÆTHIOPICA, of *Moorey-landsch Sigmaariskruyd* Eyndelijk, VI. ALCEA MOSCHATA, of *Sigmaariskruyd met Zaad*, rickende als *Muscus*. Word ter dier oorzaak ook wel MUSCUS-KRUYD genoemd.

Zij beminnen meest alle een gemeene, goede, zandige aarde, met matige Paerdemist doormengd: een opene, vrije, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en niet al te veel Water. Konnen sterke koude, en alle andere ongelegenheeden des tijds uytstaan. Geeven gemeenlijk in het tweede jaar volkomen rijk Zaad, en verterven dan. Blijven ook wel zomtijds noch het derde jaar, maar zeer zelden langer, in 't leeven.

De ALCEA VESICARIA, of *Sigmaariskruyd met Zaad-blaazjens*, van beyde de soorten, blijven niet langer dan eene Zomer over. Worden in ieder Voorjaar, met een wassende Maan in de Maert, op een warme plaats gezayd. Geeven in den Herfst volkomen rijk Zaad; en vergaan.

Het ALCEA MOSCHATA, of *Muscus-kruyd*, word in 't Hoogduysch MOSCHALCEA, en bij de Arabiërs HABELMOSCH, zoo veel als *Muscus-grein*, genoemd, wegens de treffelijke, zeer aangenaam-bevallijke reuk, waarom deze Plant ook in de Hoven van alle liefhebbers met zonderlinge zorgvuldigheid word gezayd; het welk gemeenlijk geschied in een Pot, om hare teederheids wil, in het begin van April, met een wassende Maan.

Zij bemind een goede, luchtige, zandige aarde, met matige twee-jarige Paerdemist, en 't Mel der verrotte Boom-bladeren doormengd: een opene, warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle zoo Oost- als Noorde-winden bewaard, en weynig Water: want noch jong, en niet hoog geschoten zijnde, kan ze niet veel verdragen.

Zomtijds, bij goede warme Zomers, geeftze een volmaakte groote Bloem, vercierd met zulk een schoone hoogte Citroen-verwe, dat ze met verwondering word aanschouwd; maar noyt in deze koude Gewesten eenig volkomen rijk Zaad. Vergaat ook in September, slegs door een weynig koude Reegen, of andere ongelegenheeden des tijds, ter oorzaak van haren zeer weeklijken aart. Moet derhalven in ieder Voorjaar, op de genoemde tijd en Maan, weerop nieuws worden

aangeronnen door haar uyt andere Gewesten bekomen en eenige jaren lang goed-blijvend Zaad, in de aarde gezayd. Doch vermits dit Zaad lang blijft leggen eer het opkomt, zoo houde ik voor best, dat men 't in Februaris of Maert met een wassende Maan binnens huys in een Pot, (of anders in de aarde op een Meloen-bed) legt, niet digt bij malkander; ook niet boven een stroo of anderhalf breedte diep, en zoo met de Pot in warme varfche Paerdemist zet tot boven aan den rand, de Mist, t'elkens te zijner tijd vervassende, tot aan den twintigsten van May. Hier moet ik den Lezer weer indachtig maken, dat de Paerdemist niet langer als veertien dagen warm blijft. Derhalven men de Pot na verloop van dien tijd daar uyt moet neemen, en in varfche zetten. Deze Plant dus gehandeld, zal dan niet alleen Bloemen geeven, maar ook dikmaal langwerpige Zaad-penlen, 't welk anders in deze Landen, zeer zelden word gezien. Zie hier op na de Hoofdstukken van de MALVE.

K R A C H T E N .

Sigmaariskruyd is droog in den eersten graad; een Camerweynig verwarmende en verkoelende; ook lijmg en klevende gelijk de *Malve*; met welke het in krachten bijna overeen komt: is echter wat meer verterende van aart.

Van buyten opgelegd, scheidt het alle gewassen; neemt de brand daar van wech, en verzacht de pijn.

De Wortel in roode Wijn gekookt, en eenige dagen na malkander 's morgens rugteren daar van gedronken, geneest de geene, welke van binnen gequelt of gescheurd zijn: stopt de Bloedgang, en meer andere onnatuurlijke Buyl-loopen.

Van buyten aan de hals gehangen, en dus een tijd lang gedragen, versterkt het Gesicht, en neemt wech de donkerheid der Oogen.

Van de Bist der Steelen word, eenen als van *Hennep*, allerley Tonw gemaakt, volgens het getuygenis van R. DODONÆUS.

VI HOOFDSTUK. BEERENKLAUW.

Iet alleen dus, maar ook van zommi- Verfch-
ge TAMME ACANTHUS in 't Neder- de nan
landsch genoemd. In het Latijn A-
CANTHUS SATIVUS, ACANTHUS LÆ-
VIS, of BRANCA URSINA: in het
Hoogduysch WELSCH BAHRENKLAUW;
in het Fransch BRANQUE URSINE; en in het Ita-
liaansch ACANTHO, BRANCA ORSINA; of HERBA
MARMORARIA.

Hier van zijn mij in haren aart al voor lang bekend Drie ver-
geweest drie verscheidene soorten; te weeten: fchey-
I. De gemelde ACANTHUS SATIVUS, of Tamme de loot
Acanthus. II. ACANTHUS SPINOSUS, wilde, of
steekende *Acanthus*. III. ACANTHUS GERMANICUS,
of SPONDYLUM: in 't Hoogduysch BAHRENKLAUW;
in het Fransch BRANQUE URSINE FAULSE, en in 't
Nederlandsch DUYTSCH BEERENKLAUW. In hare
Bonwing en Waarneeming verschillen ze een weynig.

Al te zamen beminnen ze een goede, zandige, on- Wat vo-
gemeste, doch liever een matig met twee-jarige Paer- een aar-
de- of Koeyemist vermengde aarde: een opene, vrije, zij bem-
luchtige, wel ter Zon staande plaats, en tamelijk veel nca.
Water in de Zomer-tijd. Zijn wel al vrij hard van aart;
echter worden ze, alsze buyten blijven staan, al dik-
maal door een sterke Vorst van het leeven beroofd; en
geeven zelden Bloemen. Moeten derhalven in de Win- Waarne-
ter met Schoenmakers Run, of Turfmut, dik bedekt, ming.
en met Pannen overlegt zijn, om niet beregend te kon-
nen

ALCEA VESICARIA ÆTHIOPICA.

Acetola Vulgaris sive Rumex Crispus.

Aetosa Romana Rotundifolia.

ACETOSA HISPANICA MAXIMA.

Acetola Annua Italica.

Acetosa Minor Lanceolata

Acetosa Annua *Oenothera Lusitanica*

Acetosa Annua *Africana*

nen worden. Dan blijft hare *Wortel* goed, en zij be-
komen in ieder *Voortjaar* weer nieuwe *Bladeren*.

Hoe men tamme en wilde Beerenklausen in volmaakt bloeyende schoonheid kan bekomen.

Duytsch Beerenklaus.

Aanwin-
ning.

Vitruvius
lib. 4.
Virgilius
Ecl. 4.
Theocritus
Eidyl. 1.

Cass. Du-
ron. Herb.
fol. 4.
Gnl. lib.
Foe. Simp.
6.

Plinius
lib. 20.
cap. 22.

Nistor. lib.
3. cap. 19.

Dodon. lib.
25. cap. 1.

Ruell. lib.
3. de Nat.
Stirp. c. 6.
Taberna-
mont. lib.
1. cap. 32.

men te zijn van eenen dezelve krachten in de Genees-
konst.

VII HOOFDSTUK.

ZURING.

Ieder genoeg bekend; word in het *Verfchey-*
Neederlandsch niet alleen dus, maar *de namen.*
ook dikmaal *ZURKEL* genoemd. In
het *Latijn* en in het *Italiaansch* *ACE-*
TOSA; in 't *Hoogduytsch* *SAWRAMP-*
FER; in 't *Fransch* *OZEILLE*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden Neegen
verscheydene veranderlijke foorten, namentlijk:

I. *ACETOSA VULGARIS*; of *gemeene Zuring*, *verschey-*
II. *ACETOSA ROMANA ROTUNDIFOLIA*, of *ronde Room-*
sche Zuring. III. *ACETOSA HISPANICA MAXIMA*,
of *groot Spaansche Zuring*. IV. *ARVENSIS LAN-*
CEOLATA, of *Veld-Zuring* met *Bladeren* van de gedaan-
te ener *Lancie*. V. *MINIMA*, of *zeer kleyne Zuring*.
VI. *VESICARIA MEXICANA*, of *Mexicaansche Zu-*
ring, met *afhangende Zaad-blaatzens*. VII. *ANNUA*
AFRICANA, of *Africaansche kleyne Zuring*, maar eene
Zomer durende. VIII. *ANNUA ITALICA*, of *kleyne*
Italiaansche Zuring; en IX. *ACETOSA ANNUA LU-*
SITANICA OCIMIFOLIA; of *Portugalsche kleyne Zu-*
ring, met *Bladeren* van *Basiliem*, welke niet langer
dan een jaar in staat blijven. Niet alle zijn ze van eenen
dezelve *Bonwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een gemeene, zandige aarde, met ou-
de Paarde- of Koeymist wel voorzien: een opene, een aarde
luchtig, wel ter Zon gelegene plaats, en tamelijk veel
vochtigheid. Geven meest ieder jaar volkomen *Zaad*,
en verdragen, zonder eenige ongelegentheid, al de
verandering des gantschen *Winters*. De *ACETOSA*
HISPANICA MAXIMA echter, of de *groot Spaansche*
Zuring, geeft wel *Bloemen*, wanneer men de zelve,
zonder afgesneden te worden, laat wassen, maar noyt
in deeze koude gewesten eenig ryp *Zaad*.

Al deeze foorten van *Zuring*, 's *Winters* overblij-
vende, zijn van deelen aart, dat ze, hoe men haar in
de *Zomer* meer afsnijdt, dies te grooter worden, en
minder in *Zaad* opwaarts schieten. Men kan haar
aanwinnen, zoo door haar *Zaad*, het welk met een
wassende Maan van *April* of *Maert* niet diep in de
aarde word gelegd; als door hare aangegroeyde jon-
gen, op de zelve gemelde tijd van de oude afge-
nomen, en verplant.

Maar de *ACETOSA VESICARIA MEXICANA*, of Hoe te
de *Mexicaansche Zuring* met *Blaatzens*; de *ANNUA*
AFRICANA, en *ANNUA LUSITANICA*, of een-jarige
Africaansche en een-jarige *Portugalsche Zuring*, me-
er-jarige *Zu-*
ten, vermits ze niet langer als eene Zomer in het lee-
ven blijven, in ieder *Voortjaar*, met een wassende Maan
van *April* of *Maert*, op nieuws weer gezaayd worden.
En wijl de *Acetosa Annua Africana*, ook *Lusitani-*
ca, teedere *Planten* zijn, en niet altijd ryp *Zaad* voort-
brengen, zoo moett men haar, niet diep in een Pot ge-
zaayd, op een warmte plaats stellen.

De meer-gemelde *ACETOSA VESICARIA MEXICA-*
XIOTICA is een aangenaam en bezien-waardig *Gewas*.
Wast in deeze Gewesten niet meer als een hand lengte
om hoog; en blijft, gelijk alreeds gezegt is, niet
langer dan eene Zomer in het leven. Krijgt uyt een
zeer dunne, teedere, korte, en bleek-witte *Wortel* (of
liever *Wortelje*) in 't eerst twee regt teegens over mal-
kander gestelde, Ovals-wijze ronde, en een lid van
een vinger lang wordende *Bladzijzen*; uyt welker
Herr de andere voortfchieten. Zijn rondachtig van *Eygeachtig*
aart; aan de *Stelen* vlak uytgestrekt; en daar op 't bekrich-
breedste; voor stomp-rond toegtaande, aan de *randen* ving-
teeder, wel weynig, maar aardig *gekarrelt*; tamelijk
dik;

K R A C H T E N .

DE *Bladeren* van *Acanthus Satiuus*, of *tamme*
Beerenklaus, zijn warm en vocht in den twee-
den graad. De *Wortelen* daar teegens zijn ma-
tig, of in den eersten graad verwarmende, doorsnij-
dende, verzachtende, dun-makende, en subtyl van
deelen.

In Wijn gekookt, en daar van gedronken, stillt
de *Bloedsomwing* der *Teering-zuchtige* menschen. Varsch
gestoten, zijn ze zeer dienlig gelegd op *gebrandde*, en
uyt hare plaats *verrukte Leeden*. Inwendig, Paps-wijze
bereyd, of op een andere manier gebruykt, helpen ze
de geene, welke van binnen *gesthenrd*, of door eeni-
ge ongelegentheid *gequelt*, of anderszins *verzeerd*
zijn: die zich verrekt hebben; van om hoog zijn
afgevallen; of *Eiter* en *Bloed* overgeeven. Stoppen
ook de *Bnyk-* en *roode Loop*; doen het *Water* nyt de
Blaas loffen.

De *Bladeren* gestoten, en gelegd op de pijnlijke
Leeden der geene, die van het *Podagra* worden ge-
plaagd; vertreen de brand dezer quaal. Worden
ook zeer bequaamlyk gebruykt by alle Pappen, Sal-
ven en *Plaasters* welke men bereyd tot verwekking
der *Bloedsweeren* en alder hardste gezwellen; ook om te
geneezen de gebreken der *Attil*.

Het *Zaad* verzacht ook de *Bnyk*, maar doet het
Lichaam sluyten. Doch in Wijn gezoden, gelijk
ook de *Wortel*, en daar van gedronken, drijft alle
sluymerige vuchten door de *Stoelgang* uyt: is
zeer goed voor de *Water- en Leever-zuchtige*; ook
voor die een *benamde Borst* hebben, en *Kortade-*
mig zijn.

De twee andere foorten van *Beerenklaus* oordeeld

de Bladen. dik; vol van *Zap*; aangenaam-zuur van smaak, en ongelijk van grootte; doch de grootste gemeenlijk twee vinger-leeden lang en breed: in 't midden voorzien met drie of vijf (na gelegenheid van hare grootheid) regt om hoog lopende groote *Aderen*, waar uyt andere kleyner voortvloeyen, onder zichtbaarder als boven. Deze *Bladeren* komen te voorschijn nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde der *Steele*, hol boven malkander; op lange, dikke, gemeenlijk regt-opstaande *Steele* rustende. Zomtijds zijn ze hier en gintsch geplakt met eenige kleyne roode vlekjes. De verve is aangenaam bleek-groen; doch zommige zijn donkerder.

Der Bloemen.

Uyt haar *Hert* onder, desgelijks ter zijden, schieten verscheydene *Steele* uyt, tamelijk dik, rond, bleek-groen van verve, vol vochtigheid, en beneden zomtijds een weynig rood. Op de bovenste punten, *Ayrs-wijze*, doch holachtig gesteld, groeyen veele rood-verwige, hoeke en dikke *Knopjes*, aan schoone, bloed-roode, korte, ronde, en teedere *Steele* hangende alijd neerwaarts gekkeerd. Als deze van onder op de een na de ander open gaan, vertonen ze groen-gebladerde kleyne *Bloem*jes, welke van binnen hebben veele langwerpige geelachtige, en ook roode *Knopjes*, of *Afhangzels*. Na dat ze eenige dagen hebben geopend gestaan, vergaan ze niet, noch vallen op de aarde neer, maar blijven; en brengen met 'er tijd voort veele bezien-waardige groote, langwerpige *Zaad-huyzen*; met agt breede, bleek-geverde en schoone roode *Aderen* veel-voudig doorlopen, ook met halve Maans-wijze gestelde *Vleugelen* verciert, zoo digt aan hare hoeken te zamen sluytende, dat ze niet anders als voor vier-hoekig gezien worden. Inwendig zijn ze voorzien met een bleek-bruyn-verwig, blinkend, drie-hoekig, achter dik, en voor spits toe-gaande *Zaad*, het welk in *Julius* en *Augustus* rijp word.

Der Zaaide huyzen en des Zaaids.

Dit *Zaad* word ieder *Voortjaar*, met een wassende Maan van *April* in de aarde gelegd, niet boven een stroom-brede diep; waar door dan deze *Mexicaansche Zuring* genoegzaam aangewonnen, vermeerderd en dus eeuwigdurend gemaakt word.

Beschrijving der een-jarige Portugesche Zuring.

DE ACETOSA ANNUA OCIMI-FOLIA LUSITANICA, of een-jarige Portugesche Zuring met Bladeren van *Basilicum*, is een kleyne en aardig Gewas; ter nauwer nood de lengte van een hand opwaarts schietende. Krijgd uyt een teedere, bruyn-verwige *Peemel-wortel* kleyne *Bladeren*, rustende op *Steele*jes, omtrent een vinger-breedte lang. De vorm is langwerpig-rond, of *Ovaals-wijze*; de grootte zijn omtrent een kleyne vinger breed; achter aan de *Steel* smal; in het midden alderbreedst, en voor aan in een stompe puntje eyndigende; dikachtig van aart; aan de randen effen en slegt; donker-groen van verve, doch onder een weynig bleeker: zuur van smaak; en in het midden voorzien met een teeder regt-doorgaande *Ader*je; waar uyt voortvloeyen eenige weynige andere kleyner na de kanten, nauwelijks zichtbaar.

Gedaante der Bloemen.

Uyt haar midden-punt schieten op twee of drie dunne *Steele*jes, de een na de ander, omtrent een hand lang; rond, en gestrept van aart: aan welke voortkomen eenige weynige andere kleyner *Bladert*jes, smaller en spitzer als d'eerste, ook hol en luchtig; nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde van de *Steel*, een vinger-breed boven den anderen; en hoe hoger hoe kleynder. Op de bovenste *Pot* ziet men, in *Augustus* en *September*, *Ayrs-wijze* de *Bloem*jes kort en digt aan de *Steel* bij *likerdeelingen* aan malkander groeyen. De verve is uyt den geelen groen. Zij bestaan uyt zes kleyne *Bladert*jes; en zijn van binnen voorzien met eenige langwerpige *Afhangzels*jes, gelijk die van de andere soorten. Als de drie bovenste kleyne *Bladert*jes eenige weynige dagen hebben open gestaan, krullen ze zich om, en vergaan allenkens; naletende een neer-

waarts-hangend en half Maans-wijze krom gevormd *Zaad-huyze*; onder een weynig purperachtig van verve; en bestaande als uyt veele zachte *Doorn*jes; ook vast gehegt aan een dikachtig, hoekig, en langwerpig gedeelte, gelijk men ziet aan het *Zaad* van *Calendula*, of *Goudsbloemen*. Zelden krijgt het in deze koude Gewesten zijne volkomene rijphed, ten zij in een *Pot* geplant, en warm gesteld.

Zaad-huyzen. en Zaad.

Als men het dus bekomen heeft, word het met een wassende Maan van *April* weer gelegd in een goede, zandige aarde, niet diep, en vlijtig bewaard voor veel Reegen. Dan komt het voort; en door dit middel kan deze soort van *Zuring* hier aangewonnen worden.

Aanwinning.

DE ACETOSA ANNUA AFRICANA, of een-jarige kleyne Africaansche Zuring, is een teeder Plantje, van gedaante en aart de vorige soort gelijkvormig. Blijft ook niet langer in 't keven als de Portugesche, doch schiet in onze Landen wel zoo hoog op. Krijgt uyt zijne teedere bruyn-verwige *Peemel-wortel* eenige *Bladeren*, van gestalte, natuur en grootte die van de andere niet ongelijk, doch veel rondter, en voor stompe toegande: uyt wiens midden zoo wel als ter zijden van de *Steel* tusschen de *Bladeren* voortkomen eenige *Tak*jes, die een na de andere opschietende; boven voorzien met even gelijke *Bloem*jes als de Portugesche, *Ayrs-wijze* gesteld; welke in *Augustus*, en ook later, opengaan, eyndelijk al met een doornachtig *Zaad*, op de wijze *Zaad* van het voorgaande, verkrijgt; het welk ook bij goede *Tomers* in deze koude Landen genoegzame rijphed bekamt; doch noyt, of immers zeer zelden, in een natte of koude *Herfst-tijd*. Dit gezayd zijnde in het laatste van *May*, of begin van *Junius*, komt te voorschijn, en dus word deze soort van *Zuring* ook vermeerderd.

Een-jarige kleyne Africaansche Zuring.

DE ACETOSA ANNUA ITALICA, of een-jarige Italiaansche kleyne Zuring, is in alles de voorgemelde een-jarige Portugesche gelijk; behalven alleen in het *Zaad*; 't welk niet met de scharpe *Doorn*jes, maar met het voorzien is, wonder-zeer aardig verbeeld, op een wonderlijke wijze, 't Hoofd lijk *Zaad*: van een *Os*, of *Koe*, met *Ooren* en *Hoornen*.

Een-jarige Italiaansche Zuring.

K R A C H T E N .

AL de soorten van *Zuring*, of *Acetosa*, zijn Deugden verkoelende en verdrogende in den tweeden graad. De grootste der zelve worden gerekend voor de beste. Zijn, op allerlei wijzen inwendig gebruikt, zeer gezond voor een ieder; inzonderheid voor zulke, die van binnen verhit zijn; of gequeld worden van een hete *Leever*. Zij maken uyt eygener aart een week *Ligchaam*; openen en verteeren; versluisen en versterken de *Maag*; verquikken het *Hert*, *Ras*je lib. stillen de *Dorst*, verwekken *eetens-lust*; weest aan de inwendige verrotting, doodden de *Wormen*, en beletten 't opbreken van de *Gal*.

der Zuring.

Het *Zap* van *Zuring* opend het verslopte Ingewand: is goed in hitzige *Koortzen*; voor de *Tandpijn*; teegens de *Pest*, alle vergif, en de gebreken van het *Hert*. Neemt wech uyt de *Kleederen* en 't *Linnen* alreley plekken, van buyten daar opgefreesen; geneest 't *Wildzwuur*, en de *reuk* des *Ligchaams*.

Tragus lib. 1. cap. 104. Camer. lib. 2. cap. 36.

Het *Zaad* is koud in den eersten, en droog in *Serapio* lib. den tweeden graad; 't zelve gegeeten, sloopt den *Buyk*. Gestoten, in *Rooze-water* geweykt, en daar mee op de *Oogen* gestreken, zuverd dezelve. Versterkt en scharpt ook 't *Gezicht*.

Simp. cap. 111. Amat. Lib. 2. si. lib. 2. enarrat. 109.

De *Wortelen*, desgelijks de *Bloemen*, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken, drijft het *Gravel* af: is goed teegens de *Geelzucht*, en verwekt der *Vrouwen Stonden*. Is ook een bequaam middel teegens de *Blauwchyn*, of *Schenckhyk* (zoo men deze qual gemeenlijk door verbaftering van het Latijnse woord noemd), de *Miltzucht*, en het zweeven der *Darmen*.

A. Lonic. lib. 2. cap. 44.

Het

Het Ligchaam daar mee gewassen, neemt wech de *Teukkerigheid*; ook alle *Schurftigheid* en *onzuiverheid der Huid*. De zelve werking hebben de *Wortelen*, in Edik gekookt; door een Doek gedaan, en met dit nat de wassching verrigt.

VIII HOOFDSTUK. WOLFSWORTEL.

Et deeze Naam in het *Nederlandsch* bekend, word in het *Latijn* geheeten ACONITUM, of ook wel NAPPILLUS in het *Hoogduitsch* WOLFWURTZ, NARREN-KAPPEN, en EISENHUTLEIN: in het *Fransch* TUE LOUP; en in 't *Italiaansch* ACONITO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verſcheydene ſoorten, namentlijk:

I. ACONITUM LYCOCTONUM FLORE CŒRULEO, of *gemeene blaauwe Wolfswortel*. II. LYCOCTONUM FLORE LUTEO, of *grootte Wolfswortel met gele Bloemen*. III. ACONITUM NIGRUM BACCIFERUM, of *Wolfswortel met zwarte Beziin*. IV. BACCIFERUM ALBUM, of *Wolfswortel met witte Beziin*; welke beyde ook worden genoemd CHRISTOPHORIANA. V. HYEMALE, of *Winter-Wolfswortel*; vermits men deeze ſoort in Februarus of Maert ziet bloeyen. VI. LYCOCTONUM FLORE DELPHINI, of *met Bloemen als Ridderſpooren*. VII. SALUTIFERUM, of *gezonde Wolfswortel*; anders ook ANTHORA geheeten; om dat deeze ſoort alleen zonder nadel mag gebruykt worden; daar tegens al de andere doodlijk zijn. VIII. ACONITUM VARIEGATO FLORE, of *Wolfswortel met een ſchoone Blaauw en wit-bonte Bloem*; ter dier oorzaak ook genoemd NAPPILLUS GLORIOSUS, of *heerlijke Wolfswortel*. Komt voort op de wijze van de andere ſoorten deezer Plant. Is groot, en vertoond zeer aardig de gedaante van een opſtaande *Kaket* of *Helms*; zeer beziens-waardig geſteld over twee zich boven teegens mal-kander toelluytende, doch onder half open zijnde *Bladeren*. Heeft ook onder noch twee andere ſmaller, gemeenlijk ahangende *Bladerijens*; al te zamen wit; aan hare randen blaauw; houdende van binnen een dikke witte *Knop*, uit welke veele witte *draadjen* voortſchieten; boven voorzien met kleine groene *Knopjen*. Daarenboven ziet men uit de gemeelde witte *knop* inwendig voort komen twee regt-opſtaande, en in het gedachte *Kaket* of *Helms* ſchietende purpur-blaauwe *Hoornen*, boven op wonderlijk begaſt met twee zeer omkrullende kleine *Bladerijens*. Agt of thien dagen lang blijven ze goed, eerze afvallen. De *Steele* boven tuffchen de *Bloemen* zijn ook meer voorzien als de andere ſoorten met kleine *Bladeren*. IX. ACONITUM FLORE ALBO, of *Wolfswortel met een witte Bloem*; en dan noch veel meer andere, onnodig hier te noemen, vermits ze al te zamen van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming* zijn.

Zij beminnen een goede, zandige, of ook een ſteenige, wel gemelte grond: een opene, vrije, luchtige; liever een wel ter Zon gelegene, als een ſchaduwachtige plaats, en veel Water. Geven niet alleen *Bloemen*, maar ook volkomen *Zaad*. Konnen *Sneeuw*, *Hagel*, ſterke *Voſt*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds uytfstaan.

Worden ook *aangevonnen*, zoo wel door haar *Zaad*, het welk met een waſſende Maan van *October* of *November* een ſtroo-breed, of wat dieper, word gezaaid; als door hare aangegroeyde *Wortelen*; welke men met een waſſende Maan van *April* van de *ende* afſteekt en verplant. Doch hier ſtaar te weeren, dat 't *Zaad* zeer zelden opkomt, voor dat het een half of geheel jaar lang in de aarde heeft gelegen.

Zommige *Italianen*, en meer andere *hoofdaardige* *Italiaanſchen*, weeten de *Bladeren* en *Wortelen* deezer *Planten* zoo konſtig op hare wijze te bereyden, dat ze iemand, buyten zijn weeten, daar van konnen doen inneemen zoo weynig of zoo veel als ze begeeren, om hem te doen ſterven binnen een korte of lange tijd, zoo het haar goed dunkt; terſond, of na eenige uren, dagen, weeken, maanden, of jaren, ondertuſſchen gedurig quijnende, tot datze dood zijn.

Aanmerkens-waardig is ook het geen MENANDER Zeldzame verhaald, te weeten, dat op het Eyland CRO voortdijns een Wet in gebruyk was gebracht, volgens welke alle oude Lieden, die hare koſt niet langer konden winnen, door deeze *Wolfswortel* haar leeven een eynd moeſten geeven, op dat de andere zoo veel te verder mogten ſtrekken de weynige ſpijen welke daar voor hantden waren.

KRACHTEN.

Meſt al de ſoorten van *Wolfswortel*, of *Aconitum*, zijn droog van aart, en warm tot in het laaſte van de derde graad. Inwendig gebruykt, zijne zoo quadaardig, dat ze niet alleen de Menſchen, maar ook alle viervoetige Dieren van 't leeven beroven, welke laaſtigenoemde ter dier oorzaak niet alleen van deeze *Plant* niet ceten, maar ook de phazzen daazze groeyen, door een eygenſchap haar aangeboren, en een vijandſchap haar van de Natuur ingeplant, voorbij gaan, ja vlieden zullen.

De *Miſſen*, *Pijlen*, of ander Geweer, met het *Zap* van de *Bladeren*, deezer *Wortel* beſtreken, brengen terſond om 't leeven al de gene, welke daar mee gequeiſt worden.

Zoo iemand buyten zijn weeten iets van de *Wolfswortel* komt te gebruyken, ſtrafs daar na zal hij gevoelen een zware ſmeit des Ligchaams; ſpanning en trekking der *Zenuwen*; klopping en onmagt des *Herten*: de Lippen zullen hem opzwellen, de Oogen uyt-puylen, de Tong dik worden; ook de Beenen ſtijf en koud; en 't Hoofd drayende zwijmelen.

Deze *Kruyden*, of der zelve *Wortelen*, in Water gekookt, en daar mee het Hoofd, of de *Kleedren* gewreeven, veroorzaakt alle *Luyzen* en *Neeten* de dood.

Het *Anthera*, of *Aconitum Salutiferum*, dat is, *gezonde Wolfswortel*, word van veele gehouden voor een zeer dienſtig middel teegens allerley *vergift*, de *Peſt*, en *beſmettelijke Ziekten*.

Doch alzo dit *Kruyd* om den hals der zwangere *Vrouwen* gehangen, der zelve *Frucht* verderfd; ja, dat de *Frucht* alleen met het *Zap* beſtreken zijnde, de zelve gantschelijk kan doen ſterven, zoo vermaan en waarſchouw ik ieder, deeze *Wolfswortel* niet onbezonnen of ligtvaardig inwendig te gebruyken: te meer, wijl CAROLUS CLUSIUS, niet zonder reden, twijfeld, of men ook dit *Kruyd* mag toefchrijven de *doud*, van het *vergift* te konnen weerſtaan. Hoe de *Italianen* de *Wolfswortel* weeten te miſbruyken tot een konſtige *Menſch-vergiftiging*, is hier boven in de beſchrijving van dit *Genus* gehoord.

IX HOOFDSTUK. WOLFSBEEZIE.

An de voorgaande *Wolfswortel* een *verſcheymede-ſoort*, waſt natuurelyk een handte lange boven de aarde op. Heeft in het *Nederlandsch* niet alleen deezen ſoort des naam, maar ook dien van *SPINNEKOP* bij veele, vermits hare *Bloem*, en zwart-verwig *Zaad*, rijp zijnde, word gezien in 't

midden van veel klein, dunne, groene en teedere *Bladerijens*, gelijk een *Spin* zit in zijn konstig en wonderlijk bewerkt *Web*; waar van het *Steele* voortkomt uyt het midden, of *Hert*, van vier *Bladeren*. Word in het *Latijn* geheeten *ACONITUM MONOCOCCUM*, *HERRA PARIS*, of *SOLANUM QUADRIFOLIUM*: in het *Hoogduitsch* *WOLFFBEER*, of ook *EINBEER*: in het *Fransch* *RAISIN DE RENARD*.

Van naturen bemind ze een vette, zandige, goede, het zij met *Koeyse* of *Paerdemist* wel voorziene grond: liever een donkere of schaduwwachtige, als een luchtige of vrije plaats; en veel vochtigheid, inzonderheid in de *Zomer-tijd*. Verdraagt in deeze Landen sille koude en alle andere ongeleghentheden der *Winter*; doch warm en wel ter *Zon* geplant zijnde, niet zoo zeer; maar verminderd dan van jaar tot jaar, en vergaart ten laatste geheel.

Bloemen. Krijgt in het begin of 't midden van *April* een groemachtig klein *Bloemje*, en in het laatste van *May* volkomen rijp *Zaad*; waar op al de *Bladeren* vergaan, en niet voor in het volgende *Voorjaar* weer voor den dag komen.

Aanwining. Zij word *aangevonnen*, niet alleen door het gemelde *Zaad*, op een zeer donkere plaats met een wassende *Maan* van *Augustus* of *September* een vingerbreed diep in de aarde gelegd, 't welk dan in 't laatste van *Maert* (of ook wel niet voor den *Herff* des volgende jaars, wijl het van naturen zeer lang in de aarde wil blijven leggen) opkomt: maar ook door hare aarde doorlopende, nieuwliks aangegroeyde, gelijk als in *Leedjens* verdeelde, en gemeenlijk krom-gebogene *Wortelijens*, welke men met een wassende *Maan* van *Augustus*, *September*, of *October* uyt de aarde opneemt, van de oude *scheyd*, en terstond weer zet in een varfch omgefmeete en wel-gemeste grond, ten minsten drie vingers diep.

K R A C H T E N .

Heelmiddelen, genomen van de Wols-Bezie. **D**E *Wolsbezie* is droog en koud van aart. De *Bladeren* groen gestoren, en gelegd op allerley *heete Gezwellen*, ook op *hitzige Oogen*, geneezen de zelve. Een halve *Drachma* van het *Zaad* met *Wijn* ingenomen, is goed teegens alle *vergift*. Derhalven worden de *Bezieën* gedaan bij alle teegens het *vergift* strijdende genees-middelen, genoemd *Antidota*.

X HOOFDSTUK.

VERDERFBLAD der VALDOIZEN.

Verfcheyde namen.

Et volle regt, mijns oordeels, in het *Nederlandsch* dus genoemd, vermits deeze kleine *Plant*, in deeze *Gewesten* nauwelijks meer dan een hand breedte hoog opschietende, alles verderf, en schielijk aan de dood helpt, wat maar inwendig iets van zijn uyt de *Bladerijens* geparf *Zap* gebruykt heeft; of gequert is geworden met een *Mes*, *Deegen*, of enig ander *Geweer*, mer dit *Zap* beltreenk zijnde, of eenige uren tijds daar in geleege hebbende; inzonderheid is het dus doodelijk voor allerley viervoegige *Gedierten*. Word in 't *Latijn* geheeten *THORA VALDENSIS*: in het *Hoogduitsch* *WALDEN-SERTHORA*: in 't *Italiaansch* *THORA GUALDESE*.

Verfcheyde soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *ruwe onderfcheydene* soorten, namentlijk: *THORA VALDENSIS MAJOR*; of groot *Verderfblad der Valdoizen*; en *THORA VALDENSIS MINOR*, of klein *Ver-*

derfblad der Valdoizen; van gedaante, vorm en verwe der *Bladeren* malkander niet zeer ongelijk: behalven dat de *Bladerijens* van de *Major*, of 't groote *Verderfblad*, ronder, aan de kanten zeer weynig gekarteld, ook dikmaal vier en vijf in getal zijn; en de *Bloemen* (gemeenlijk twee teegens malkander; ieder *Bloemen* op een *Steele* alleen voortkomende) bestaan uyt vier geelen *Bladerijens*, voor een weynig ingefneeden, en wat langwerpig gesteld. Waar teegens de *Bladeren* van de *Minor*, of het kleine *Verderfblad*, niet zoo rond, ook meer aan de randen gekarteld, slegter, maar twee of drie in getal, en des zelve *Bloemje* alleen, met vijf geelen oningefneede *Bladerijens* verciert, worden gezien.

Zij beminnen uyt eyghen aart een bequame, zandige en luchtige grond, met een weynig twee-jarige klein- of als tot aarde geworden *Paerdemist*, klein-geklopte oude *Kalk* en *Steen* onder malkander, en 't *Mol* uyt verdorvene *Boomen*, wel onder een gemengd, voorzien: een opene, luchtige, bequaam ter *Zon* geleegene plaats; matige, en ook tamelijk veel vochtigheid. Niet wel konnen ze in deeze *Gewesten* verdragen sterke *Vorst*, wel bijtend *Sneeuw-water*, en in 't *Voorjaar*, of in de *Maand Maert*, het vriezen bij nagt, en het weer *dagen* bij dag.

Moeten derhalven in een *Pot*, met de gemelde *Hoer* aarde gevuld, gezet zijnde, in *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats; daar, gedurende de geheele *Winter*, niet, of alleen bij een harde binnens huys doordringende vriezende koude, door een yzere *Oven* word gevuurd: slegts, zoo lang ze daar staan, mer een weynig lau-ge-maakt *Reegen-water* van boven begoten, en in het laatste van *Maert*, of in 't begin van *April*, na geleegentheid van de bequaamheid of onbequaamheid des tijds, met een aangename *Reegen* weer buyten, tot genieting der *Zonnestralen*, gesteld, en voor hayrige of *schrale Oogstwinden* een weynig gedekt zijn.

In onze *Gewesten* brengen ze ontrent het laatste van *Boemen* *May*, ook wel niet voor in *Junius*, *Bloemen* voort, maar noyt eenig, veel min volkomen *Zaad*: konnen evenwel *aangevonnen* worden door hare teedere, jonge, op de wijze van *Ranunculus Asiaticus*, of *Asiatische Hanevoet*, aangegroeyde *Wortelijens* (welke ze ook in alles zeer gelijk zijn, uytgezonderd hare bleek verwe): die men, na dat hare *Bladeren* gantich *Aanwining* vergaan zijn, in *September*, of wel eerder, opneemt, en met een wassende *Maan* in dezelfde *Maand* weer verplant.

K R A C H T E N .

Het *Zap* van deeze *Planten* is van zulk een *ver-* doodelij-
giftige aart, dat, indien men een naald, of *spel-* ke giftig-
le, daar in steekt, en dan daar mee enig *vier-* heyd.
voert *Dier* door de huyd prikt, 't zelve terstond zal *sterven*. Derhalven zij een ieder gewaarfchouwd, de proef hier van noyt aan enig *mensch* te nemen; wijl ik voor gantich gewis houde, dat hij buyten alle twi-
fel dien zelve weg zou moeten gaan.

XI HOOFDSTUK.

VROUWENHAYR.

Ord ook van veel in het *Neder-* verfchey-
landsch genoemd *VENUSHAYR*: in 't de name.
Latijn *ADIANUM*, *POLYTRICHUM*,
en *CAPILLUS VENERIS VERUS*: in 't
Hoogduitsch *FRAUWENHAAR*: in het
Fransch *POLYTRIC*, *GURGUET*, en
RUE DE MUR: in het *Italiaansch* *ADIANTO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *drie* verfcheydene soorten; te weeten:

I. *ADIAN-*

LINGUA CERVINA CORONATA.

I. ADIANTUM NIGRUM, of *zwart Vrouwenhayr*.
 II. ADIANTUM ALBUM, of *wit Vrouwenhayr*; het welk ook werd geheeten RUTA MURARIA, of *Muur-vijge*. III. ADIANTUM AUREUM, of POLYTRICHUM AUREUM, dat is, *Vrouwenhayr, blinkende gelijk als goud*; hebbende zulke dunne, en treedere kleyn Steeltjens, als 't *hayr* van eens Menschens Hoofd; ook *Bladertjens* als gantsch kleyn Gras. Al te zamen zijn ze van even dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Men heeft 'deze Plant de naam van *Adiantum* gegeven, om dat men hare Bladeren noyt nat of vochtig ziet; maar dezelve altijd even blinkende blijven, hoe zeer het ook reegenen mogt. De oorsprong van den naam *Vrouwen- of Pennshayr* blijkt uyt 't geen alreeds even hier boven gezegt is.

Zij beminnen uyt eygenen aart een zandige grond, door-mengd met tamelijk veel kleyn-geestene Steen en Kalk; in de Zomer-tijd veel water; een donkere of schaduwachtige plaats immers zoo zeer als een opene vrije lucht. Konnen al vrij wel verdragen de koude der Winter; doch bij een felle Vorst lopen ze gevaar van haar leeven. Moeten derhalven geplant zijn op een warme plaats in den *Hof*, bevrijd voor koude *Oosten- en Noorde-winden*. De geene, welke van zelfs op de Muren, en oude vervallene Gebouwen groeyen, versterven niet zoo ligtelijk, maar konnen een zware koude uytstaan.

Zij geeven noch *Bloem* noch *Zaad*, behalven het ADIANTUM AUREUM. Werden echter genoegzaam *aangevonden* door hare *aangevassene jongen*, welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude afneemt*, en verplant.

KRACHTEN.

Adiantum, of *Vrouwenhayr*, is een weynig koud, ook verdrogende en dun-makende van aart. In Wijn gezoeden, en daar van gedronken, stillt de *Hoest*: is goed voor de geene die een *quade Borst* en *korten Adem* hebben; want het maakt rijp alle sijnerige vochtigheid van de *Borst* en *Lange*: is dienstig voor de *Milt*, en de *Geelzugt*. Neemt wech de verstoptheid van de *Leever* en *Milt*: breekt de *Steen*: drijft af het *Graveel*, en de *Nageboorte*: doet gemakkelij *Water lossen*, en verweckt, noch varsch zijnde, 't *Ligchaam*; doch, oud geworden, diend het om 't zelve te stoppen. Doet ook de *Buykloop* ophouden.

't Weerlaat allerley *verfz* van quaadaardige *Gedierren*. Groen gestoten, en op der zelve beet en gelegd, heeft dezelve werking. Op 't Hoofd gestreken, doet het *Hayr wassen*: maakt ook het zelve zuiver, en dik.

't Gedistilleerde Water van *Vrouwenhayr* verdrijft de *Schurfsibeyd*, daar meê gewasschen zijnde. Belet ook de *uytwalling des Hayrs*.

De Bladeren gestoten, en onder 't Hoender-eeten dan de *Hanen* voorgesteld, maakt dezelve moedig, en bequaam om stoutelijk te vechten.

XII HOOFDSTUK.

WEEDERDOOD.

Eest dien naam in het *Neederlandsch* Werd in 't *Latijn* geheeten TRICHOMANES, FILICULA, en CAPILLARIS: in 't *Hoogduysch* WIDERTODT, ook RÖTER-STEINBRUCH: in 't *Italijsch* TRICHOMANE, en POLLITICO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee verscheydene soorten:

I. TRICHOMANES MAJUS, of groot *Weederdood*.

II. TRICHOMANES MINUS, of *kleyn Weederdood*.

Beide zijn ze van dezelve *Bewoing* en *Waarneeming*. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, en Wat voor met weynige vertigheyd door-mengde aarde: een opene, vrije, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en niet al te veel water. Konnen sterke koude, en andere ongeleegentheeden des tijds uytstaan. Brengen noch *Bloem* noch *Zaad* voort. Werden evenwel genoegzaam *aangevonden* door hare *aangegroeyde Wortelen*, welke men met een wassende Maan van *April* afleekt en verplant.

KRACHTEN.

It *Kruyde* heeft dezelve krachten en werkingen, *Deugden* welke wij voorgesteld hebben van 't *Vrouwen-hayr* en *Ruta muraria*, of *Muur-vijge*. Mag ook zonder eenig bedenken in de plaats van het zelve werden gebruykt.

Als men 't *Water*, daar dit *Kruyde* in gezoden is van die gewest, de *Hanen* te drinken geeft, werden ze daar door veel stout, en bequaam om vechten; gelijk in 't voorgaande Hoofdstuk van 't *Vrouwenhayr* is gezegt.

XIII HOOFDSTUK.

HARTSTONG.

Y deezen, en geenen anderen naam, in 't *Verschey-* *Neederlandsch* bekend, werd in 't *Latijn* geheeten LINGUA CERVINA, PHYLITIS, en SCOLOPENDRIA: in 't *Hoogduysch* HIRSCH-ZUNG: in 't *Franjsch* LANGUE DE CERF: in het *Italijsch* PHILLITIDE, en PHILLITE; ook LINGUA DI CERVO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vier veranderlijke soorten; namentlijk:

I. LINGUA CERVINA OFFICINARUM VULGARIS, of *gemeene Hartstong*, in alle Apotheken gebruyklijk. II. LINGUA CERVINA LACINIATA, of *Hartstong met gesneedene Bladeren*. III. PHYLITIS UNDULATA, *sive* UNDULATO FOLIO, of *Hartstong met Bladeren, hoog en laag, inwaarts en uytwaarts gebogen, of gesteld* gelijk zich dagelijks de Zee-baren vertonen; 't welk een zeer bevallijke aanschouwing geeft. IV. LINGUA CERVINA CORONATA, of *Hartstong, boven aan hare Bladeren als gekroond*. Al te zamen zijn ze van dezelve *Bewoing* en *Waarneeming*.

De PHYLITIS UNDULATA *sive* UNDULATO FOLIO, *Hartstong, of Hartstong met hoog en laag gestelde Bladeren*, is een beziens-waardig *Gewas*. De gemelde Bladeren, zijn ontrent de helft breeder, en veel korter, als die van de *gemeene Hartstong*: ook niet aan de Randen zoo effen en slecht; maar in teegendeel onordentlijk gekarteld, uyt- en inwaarts-gaande; aan beyde de zijden zonder enige *bruyne nopjens* of *streekjens* (welke men anders in deze *Gewassen* dikmaal ziet op de onderste zijde der Bladeren) glad, steet, en niet zoo regt uyt, maar gemeenlijk een weynig krom-gebogen staande.

De Bladeren der LINGUA CERVINA CORONATA, of *Hartstong, boven aan dezelve als gekroond*, zijn een als ge-duym breed, en een kleyn hand lang, aan hare randen gantsch slecht; boven gescheyden in twee kleynen ontrent half-ronde andere *bladertjens*, en verciert met een teedere, gekroelde, een weynig aan de punten gekartelde *insnijding*, aardig gesteld gelijk als een *Kroon*.

Zij beminnen een goede, zandige, met twee-jarige *Koeyemist* matig voorziene grond; liever een donkere, een schaduwachtige, als opene, vrije of luchtige plaats, en veel vochtigheid. Konnen zonder enige ongeleegentheyd uytstaan de felle koude der Winter. Geeven noyt enige *Bloem* of *Zaad*: werden derhalven alleenlijk *vermeerderd* en als eeuwig-durend gemaakt door

door hare aangegroeyde Wortelen; welke men met een wassende Maan van April afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Fuchf.
Hist. Plant.
cap. 111.

Galen. lib.
Simp. fac.
8.

Tabern.
lib. 2. c. 93.
Camer. lib.
cap. 85.

Hartstong is warm in den eersten, en droog in den tweeden Graad; ook te zamen-trekkende van aart. Stopt de Buyl- en de Roode-loop.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, is goed voor een verharde en kwalijk-gefelde Milt; voor de beet en van dulle Honden, Slangen, en andere vergiftige Dieren: zeer dienstig voor de geene welke Bloed spuwen, en van 't Graveel werden gequeld, als men het dikmaal gebruykt.

Van Hartstong een Water gedistilleert, en daar mee gewasschen, zuiverd en geneest allerley wyle Gezwel- len, zoo wel in de Mond, als aan andere deelen des Lig- chaams.

Inwendig gebruykt zijnde, werd'er de pijn van de Maag door wech genomen.

XIV HOOFDSTUK.

HEMIONITIS.

Namen:

Ynde een meede-soort der hier boven beschreevene Hartstong, heeft, mijns weetens, geenen anderen naam dan deeze. Werd evenwel van sommige ook geheeten LUNARIA MAJOR, of GROOT MAANKRUYD; maar, mijns oordeels, zonder reeden. In 't Italiaansch HEMIONITE, of ook SPLENO.

Vijf on-
derfchey-
de soor-
ten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vijf onderscheyde soorten, te weeten:

I. HEMIONITIS VULGARIS, of gemeene Hemionitis. II. PEREGRINA, of Fremde. III. MAJOR CRISPA FOLIO MUCRONATO, of groote gekrolde Hemionitis met een spits blad; van een zeer bevallijke aanschouwing, ontrent een hand lang, en een duym breed, inzonder- heyd onder. IV. CRISPA MINOR, of kleine Hemio- nitis met gekrolde Bladeren, zijnde niet langer als de kleinste vinger aan eens Menschen hand, doch noch op verre na zoo breed niet; zonderling aangenaam en kluchtig voor 't oog, voor spits toe gaande. V. HEMIONITIS MEDIA CRISPA FOLIO OBUSO, of middel- bare Hemionitis, met gekruysde bladeren, voor stomp- of rondachtig toelopende. Al te zamen zijnze van de- zelve Boswing en Waarneeming.

Middelba-
re Hemio-
nitis, met
gekolde
Bladeren.

De laatst-gemelde HEMIONITIS is van een clerlijke aanschouwing; rondom aan de randen der Bladeren, op de ene plaats een weynig, op de andere wat meer, doch teeder, zeer bevallijk ingefneeden. De grootste zijn een kleyn hand, de kleinste niet meer als de mid- delste vinger lang, en ook zoo breed.

Wat voor
een aarde
zij be-
minnen.

Zij beminnen een gemeene, goede, zandige aarde, met een weynig oude twee-jarige Paardemist door- mengd: een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon gelegene plaats immers zoo zeer, als een schaduwachtige; en matige vochtigheid. Konnen tamelijk wel uytstaan de koude der Winter, en andere ongelegent- heeden des tijds. Brengen, gelijk de Hartstong, noch Bloem noch Zaad voort. Konnen echter, door hare aangroeyende Jongen, met een wassende Maan van April afgenomen en verplant, genoegzaam, en hier door ook alleen aangewonnen en altijd-durend gemaakt werden.

Aanwin-
ning.

KRACHTEN.

Deeze Plant komt in krachten en uytwerkingen gantschelijk overeen met die van de Hartstong;

zoo dat men, bij gebrek van dezelve, deeze Hemio- nitis in hare plaats mag gebruyken.

Hartstong
gelijk.

XV HOOFDSTUK.

V A A R E N.

An de Nederlanders dus, en ook verschey-
VAARN, genoemd. In 't Latijn FI- de namen,
LIX: in 't Hoogduitsch WALDTFARN:
in 't Fransch FOUGERE, of FEUCHIE-
RE; en in 't Italiaansch FELCE, of
FELICE.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden Agt ver-
veelerley veranderlijke en aardige Soorten; nament-
lijk:

I. FILIX MAS, of Vaarn Manneije. II. FILIX FE-
MINA, of Vaarn Wijfje. III. FILIX AQUATICA MI-
NOR, of kleine Water-vaarn. IV. FILIX LATIFOL-
LIA PALUSTRIS, of groote, anders breed-bladerige
Vaarn; welke ook wel geheeten werd OSMUNDA RE-
GALIS. V. FILIX ARBorea, of Boomvaarn. VI. FI-
LIX DENTATA, five FOLII TENUISSIME DENTATIS,
of Vaarn met zeer schoone, teedere getande Bladeren.
VII. FILIX SAXATILIS CORNICULATA, of Steen-
vaarn met Bladeren, Hoorns-wijze gefeld. VIII. FI-
LICULA MONTANA, of kleine Bergvaarn: behalven
noch veel meer andere, onnodig hier te noemen, wijl
ze doch van even dezelve Queeking en Waarneeming
zijn.

Al te zamen beminnen ze een gemeene, zandige, wat voer-
flechte, meer als een wel-gemeste aarde: een donkere een aarde,
zoo wel als een opene, luchtige en vrije plaats: matig, zij bemin-
en ook veel Reegen; inzonderheid de gene, welke
op waterachtige Landtrekken voortkomen. Geven
noch Bloem noch Zaad. Verdragen strenge koude, en
allerley andere ongelegenheeden des tijds. Werden al-
leenlijk aangewonnen door hare aangewassene Wortelen;
welke men met een wassende Maan van April kan af-
nemen en verplanten.

Het FILIX DENTATA, of Vaarn met teeder-getand- Beschrij-
de Bladeren, noyt eenig Zaad voort-brengende, krijt ving van
uyt een zwartachtige Wortel (op de wijze van ander het Filix
Vaarnkruid met vele Fexalen voorzien) meening-
vulge Steelen, twee voeten hoog, wat meer of minder, Denial.
opkietende; al te zamen voor eyndigende in een bla-
derig spits punt; zijnde doorgaans een Stroot dik, blin-
kend bleek-groen van verwe; van onder rond, boven
plat, met een ingedrukte holle streep geuts-wijze in 't
midden; aan welke de Bladeren, nu uyt de eene, dan
uyt de andere zijde, digt boven malkander, ook zom-
tijds wel regt teegens over den anderen gefeld, voort-
komende, zonder Steelen gehegt zijn. Hebben in 't
midden een regt-doorgaande rugge, aan welke ze in
meer dan vijftig van een gescheydene deelen, zomtijds
regt, zomtijds niet regt teegens malkander over-staan-
de, vast houden. Aan beyde de zijden zijnze teeder, Gedant
aardig en niet ingefneeden, of getand; agter aan de der Bla-
Steel op 't breedste, en zoo allenx na voeren in een ren.
spits punt eyndigende; niet blinkendes boven donker-
groen; doch dikmaal na de boven-uytsteekende pun-
ten eenigzins geelachtig: onder een weynig bleeker, en
daar, op elk kleyn gedeelte, met zes, agt, tien en twaalf
kleyne, Castanie-bruyne, en ruwe Nopjen voorzien,
gemeenlijk twee en twee regt teegens malkander over
hol en luchtig gefeld. Als men ze in de Mond knauwd,
werd men'er geen zonderlinge smaak aan gewaar; ech-
ter zijnze een weynig te zamen-trekkende van aart. Al
deeze Bladeren vergaan tegens de Winter; doch ko-
men in ieder Voorjaar, ontrent 't laatste van April, op
nieuws te voorschijn.

KRACH-

HEMIONITIS CRISPA MAJOR.

c

Hemionitis Crispa Minor

Phyllitis Unculata

KRACHTEN.

Tragus lib.
1. cap. 186.
Disj. l. 4.
c. 187.

AL de Soorten van *Vaarn*, of *Filix*, verschillen weynig of niet in hare krachten. 't *Zap*, zoo uyt de Bladeren als uyt de Wortelen, met Roozewater, om harer droogte wil, gepast, is zeer goed voor *gebrandheid*, daar op gestreken. Droogt ook zeer krachtig op allerley *vuyse Gezwellen*. De reuk der gebrand werdende Bladeren verjaagt de *Slangen* en *Adderen*.

Dodon. lib.
15. cap. 1.

Dezelve groene Bladeren in 't Bedstroo gelegd, verdrijven de *Wandjeszen*. Tusschen de Kleederen gedaan, doen de *Motten* sterven, of verhuizen. Inwendig gebruykt, zijnde de *Maag* onaangenaam.

Galen. lib.
Simp. 8.
Agm. lib.
7. cap. 3.

Drie of vier *Drachmen* van 't *Poeder* der Wortelen met Honig of Zuyrop vermengd, of ook met Wijn ingenomen, veroorzaakt de *Wormen* de dood: doch is zeer schadelijk voor 't *Vrouwelijk* geslacht; want het verwerkt in haar niet alleen onvruchtbaarheid, maar doet ook de *zwangere Vrouwen* een *Misal* krijgen; de *Vrucht* te gelijk doodende en uytijdende.

XVI HOOFDSTUK
BOOMVAAREN.

Verfchey-
de namen.

DE BOOMVAARN, werd deeze Plant in 't *Nederlandsch* genoemd, vermitsze zeer veel groeyd op *Eyken*- en andere *BOOMEN*; derhalven ze om te gebruyken voor de beste werd gehouden: maar dan noch heeftze de naam van *VEELVOET* bekomen. In 't *Latijn* geheeten *POLYPODIUM*: in 't *Hoogduytsch* *ENGELSUSZ*, *BAUMFARN*, en *DROFFWURTZ*: in 't *Fransch* *POLYPODE*; en in 't *Italiaansch* *POLIPODIO*.

Drie onder-
scheide-
de soor-
ten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie onderscheide soorten; namelijk:

I. *POLYPODIUM MAJUS*, of groot *Veelvoet*, anders *Boomvaarn*. II. *POLYPODIUM MINUS*, of klein *Boomvaarn*. III. *POLYPODIUM VIRGINIANUM*, of *free SENSIBILE*; *Boomvaarn uyt Virginien*: gevoeltijke *Boomvaarn*, of *Veelvoet*. Al te zamen zijn ze wel van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*, doch in haren aart verschillende.

Wat voor
een aarde
zij begee-
ren.

Zij beminnen een zandige, gemeene grond, met een weynig tweejarige *Pacremist* door-mengd: een matig-warme, opene, vrije, en luchtige zoo wel als een donkere schaduwachtige plaats, en veele vochtigheid. Konnen sterke *Winden*, de koude der *Winter*, en allerley andere ongelegenheeden des geheel Jaars uytstaan. Noyt heeft men haar *bloeyende* gezien, of dat ze enig *Zaad* hebben gegeven. Konnen echter *aan-gewonnen* en *vermeengvuldigd* werden door hare aangegroeyde Wortelen; welke men met een wassende Maan van *April* mag afneemen en verplanten.

Aanwin-
ning.

Het *POLYPODIUM VIRGINIANUM*, of *Virginianische Boomvaarn* is veel korter als de andere soorten; doch breder, ook dunner van aart, en niet zoo veelvoudig, maar holler van Bladeren, langer van teedere *Steele*n, door de *Wind* ligtelijk geknakt of gebroken wordende; en ruym zoo hoog opschietende: welke Bladeren aan beyde de zijden teeven glad, of zonder enige bruynen, langwerpige *nepjen* of *streepien*; ook niet zoo donker-groen van verve; gemeenlijk zoo lang als de middelste vinger, wat meer of min, en onder (te weeten, naast aan de *Steel*) ontrent even zoo breed zijn, doch allenx in de breedte vermindere, voor spitzer toegaan, en in vijf en zes deelen (na gelegenheid van hare grootte) aan beyde de zijden van de *Steel* zijn als ingefleeden, gelijk men in de bijgaande *FIGUUR*, na 't *leven* afgetekend, zien kan.

of Virgi-
nianisch
Boom-
vaarn.

Wanneerze een tijd lang gestaan hebben, werden ze ligtelijk boven uyt den bruynen roschachtig; behouden echter onder hare groenheid. Zoo wel in 't midden regt uyt, als ter zijden van ieder *afdeelzel*, zijn ze voorzien met een groote uytwendige zigtbare *Ader*; waar uyt ontelbare zeer kleyne, teedere en digt bij mekander gevoegde andere, een weynig bruyn-verwige *adertjen*, gantschlijk aan de zijden uytlopende, en haar geenzins zoo zeer uytwendig, maar als in de *Huid* van de Bladeren blijvende, aardig voortkomen.

De Bladeren van dit *Virginianisch Boomvaarn* zijn verwonderens-waardige *eygenschap*. Want indien iemand eene der zelve tusschen twee vingeren drukt, zoo zal hij 's anderen daags de plaats, zoo verre als de vingeren dezelve hebben aangeraakt, verwelkt en gantsch dor vinden. Derhalven deeze Plant niet onbillijk de naam van *Polypodium sensibile*, of gevoeltijke *Boomvaarn* is gegeven. Ja, indien men met de handen een geheel blad te zamen drukt, zoo zal 't op den tweeden volgenden dag zonder *leven* en *groenheid* zijn. Doet men 't aan al de Bladeren, zoo zullenze ook alle versterven. Doch de *Wortel* zal weer nieuwe uytgeeven, al deed men dit drie of meermaal in eene *Zomer*: Maar al de dor geworden Bladeren moet men tot aan de aarde t'elkens eerst zuyver afsnijden. De nieuwe *uytschieting* verneemt men weynige dagen na de *afsnijding*.

KRACHTEN.

Polypodium, of *Boomvaarn*, groeyende op *Eyken*-*A Lufit*. boomen, werd gehouden voor de beste van allen. *lib. 4. Enarr. 186.* Is verdriogende en verteerende in den eersten Graad. Zoo wel de Bladeren als de Wortelen, oud *lib. Plant. Apulijus zijnde*, hebben een verfloppende kragt: maar varlich *c. 83.* of noch groen, vermengd met Bladeren van *Malve*, of enige andere verzachtende en week-makende Kruiden, en in Wijn gekookt, openen 't *Ligchaam*, en *Rafis lib. verdrijven het Celsij. Gedroogd, tot Stof gestolen, en Vio- Simp. 8. 19.* met Azijn van *Squilla* gezoden, en met dit Nat 't Hoofd breekende, neemt de *Hoofdpijn* wech.

't *Poeder* der Wortelen met Honig gemengd, en *ge-Serapil lib. legt op de versnykte Leeden*; ook op de *Tukken* of *Simp. cap. 248.* *Spoenen* van 't *Fondament*, geneest dezelve.

't *Water*, waar in deeze groene Wortelen gedistil- *Galen. lib. leert zijn*, gemengd met Syroop van Zoethout en *Vio- Simp. Faulen*, is goed voor de *kort-ademheid*, en *benauwde Borst*, *cul. 8.* de *Hoesst*, en alle Gebreken der *Longe*. Zuyverd ook het *Bloed*: maakt een open *Ligchaam*: sild de *razor- lib. Pleurij*, of *verwarring des Hoofst*, en is dienstig voor de geene die van de *Spaansehe Pokken* werden geplagd, ook voor zulke, die zich beladen vinden met *zwart- cap. 42.* gallige *Vuchten*, en *Koortzen*.

Het *Zout* uyt deeze *Wortel*, bereyd na de konst der *Chymie*, werd zeer geprezen, om gebruykt te werden teegens 't *Pleuris*, als gantsch dienstig tot wechneeming van de pijn der *Zijde*.

XVII HOOFDSTUK
GRACHTVAAREN.

DUS genoemd in 't *Nederlandsch*; werd *Verfchey- in 't Latijn* geheeten *LONGCHITIS ASPER*. de namen. *RA*, *ASPLENIUM SYLVESTRIS*, of *MAGNUM*: in 't *Hoogduytsch* *GRUOSZ MILTZKRAUT*; in 't *Italiaansch* *LONGCHITE ASPERA*.

Deeze Planten beminnen een goede, gemeene, zandige, en met tweejarige *Koeyemist* wel voorziene aarde grond: liever een schaduwachtige, als een opene, zij beminnen vrije of luchtige plaats, en veel water. Brengen noch *Bloem* noch *Zaad* voort. Verdragen, zonder ongeleegent-

Verwonderens-
waardige
eygenschap
der
Bladeren.

Galen. lib.
Simp. 8.
cul. 8.
Acetor-
lib. Pleur-
cap. 42.

Verfchey-
de namen.

Wat voor
een aarde
zij beemin-
nen.

STRUYSKRUYD.

En lang-leevend, bezien-waardig, en Namca. schoon *Gewas*, hebbende de gedaante van *Filix*, of *Vaarn*; derhalven 't zelve ook met regt onder de foorten van het *Vaarnkruid* mag geteld worden. Is, voor zoo veel ik weet, tot noch toe weynig bekend geweest. Heeft in 't *Nederlandsch* de naam van *STRUYSKRUYD*: in 't *Latijn* geheeten *STRUTHIOFERA*, vermits de Bladeren, op de wijze van *Vaarn* voortkomende, in gedaante en stelling een *Pluym*, of *Vogelstruys-weeder*, bijna gelijk zijn.

Deeze *Plant* krijg ieder Voorjaar, in de Maand Gedaante *April*, uyt een knobbelachtige en bruy-n-zwartachtig-verwige *Wortel*, die van de andere *Vaarn* gelijkvormig, met veelvoudige teedere, ontrent een vinger lange *veezel-worteltjens*, digt op malkander voortkomende, omvangen, van welke zommige bruy-n, andere zwartachtig, ook eenige bleek zijn, verscheydene *Stee-len*, niet zeer dik, krom-gebogen uytwassende in 't begin; daar na met 'er tijd zich gantsch los windende, *stijf* en regt opstaende; ontrent of ruym een voet lang; onder alderdikst, en na boven allenxen smaller toegaan-de; aan de regter zijde een weynig hol, of geuts-wijze gesteld; van agteren half-rond toelopende. De *conker* is uytwendig afsch-verwige-bruy-n, of uyt den geelen roosachtig, met een weynig roodachtige *ruyghed* voortzien; doch van binnen uyt den bleeken afsch-verwig: Aan welke, twee, of ook wel drie vingeren breedte bo- *Beschrj-* ven de aarde, of de *wortel*, veele, aan beyde zijden tee- *ving* gen malkander over voort-komende, doch op geene *steeltjens* rustende, kleine *bladerijtjens* groeyen, digt de een boven de ander; wel tagtig, tneegentig, ja zom- tijds meer dan honderd in getal aan eene *Steel*; onder kort, in 't midden alderlangst; daar na weer na voo- ren kout; weideude, als in een stomp punt toelopende: ontrent een vinger-lid, wat meer of min, lang; niet wel een Stroot breed, een weynig *ruyg* en dikach- tig; voor, of op de regter zijde, als uyt den geelen roodachtig, of bruy-n-verwig; van agteren ros, en daar als met een bruy-n poeder bestroyd: een weynig blinkende van aart: aan de randen onordentlijk, doch gemeentlijk een weynig rondachtig getand, of *ingefue-* den: in 't midden verciert met een teedere, regt door- lopende bleek-geele *Ader*. Als men ze in de Mond knauwd, werd men'er weynig smaak aan gewaar. Zijn echter eenigzins te zamen-trekkende. In den Herfst beginnenze van onder eerst te vergaan, en zich in mal- kander te trekken.

Deeze *Planten* beminnen uyt eygener aart een scha- duwachtige, geenzins een warme, of wel ter Zon ge- leegene plaats; tamelijk veel vochtigheyd, en een luchtige zandige aarde, vermengd met een weynig een- jarige *Paerde-* en twee-jarige *Koeyemist*. Verdragen in deeze Gewesten, buyten staande, *Succenw*, *Hagel*, en dergelijke ongemakken der Winter, zonder enige schade, ook tamelijk wel *Vorst*, indien dezelve niet al te sterk, of te langdurig is. 't Is derhalven niet ondien- stig, dat men van dit *Gewas* altijd 's Winters een Pot binnens huys steld, en met matige vochtigheyd onderhoud, op dat men, in geval de buyten-stande door een harde *Vorst* mogten versterven, door de bewaring van deeze middel tot een nieuwe vermenigvuldiging mogt hebben.

Zij brengen noyt enige *Bloemen* of *Zaad* te voor- schijn. Moeten ter dier oorzaak alleen *aangewonnen* *niog*. werden door hare aangegroeyde *worteltjens* en *zijde- scheuten*; welke men in 't begin van *April*, of *Septem- ber*, met een wassende Maan van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACH-

Aanwin-
ning.

leegentheyd, felle *Vorst*, en allerley andere omgema- ken des geheelen *Winters*. Konnen genoegzaam aange- wonnen worden door hare vermenigvuldigende *Wor- telen*: welke men met een wassende Maan van *April* afneemt en verplant.

KRACHTEN.

Galen. lib.
Simp. fac.
8.
Lonic. Hist.
Plant. t.
292.
Trag. l. 1.
c. 188.
Disf. l. 3.
cap. 162.

G *Rachvaaren* werd gehouden voor warm in den eersten, en droog in den tweeden Graad. 't *Stof* der Bladeren op *Wonden* gelegd, neemt wech de ontsteeking der zelve; en geneest ze. 't Gedistilleerde Water hier van gedronken, ver- sterkt het *Hert*, en verdriift den *Hick*. In Edik gekookt, en daar van gedronken, verteedt de *Milt*, volgens 't getuygenis der Oude.

XVIII HOOFDSTUK.

STEENVAAREN.

Verfiche-
de namen.

Dit aardig en aangenaam *Gewas*, werd in het *Nederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veel *MILTKRUYD* geheeten. In 't *Latijn* *ASPLENIUM*, om dat het in al de Gebreken der *Milt* van een zeer groot gebruik is; ook *CETRACH*, en *SCOLOPENDRIUM*, wegens de gelijkheyd met een ruige, veelvoetige *Worm*, na het *Grieksch* genoemd *SCOLOPENDRA*, wiens gedaante deeze *Plant* vertoont. In 't *Hoogduytsch* *STEINFARN*; en in 't *Italiaansch* *ASPLENO*, *CETRACH*, en *HERBA INDOURATA*.

Wat voor
een aarde
zij bemin-
nen.

Dit *Gewas* bemind uyt eygener aart een goede, gemeene, zandige grond, vermengd met gestotene oude Kalk en *Steen*: een schaduwachtige plaats, en tamelijk veel water in de *Zomer-tijd*. Geeft noch *Bloem* noch *Zaad*. Kan in deeze Landen niet wel verdragen sterke *Vorst*, of veel koude Reegenen der Winter. Moet derhalven werden gezet op een warme plaats, be- vrijd voor *Oofse-* en *Noorde-winden*, of anders in een Pot geplamt, om binnens huys gebragt, en daar met zeer weynig vochtigheyd onderhouden te konnen werden. Buyten dit kan deeze *Plant* ligtelijk 't leeven verliezen.

Aanwin-
ning.

Welke ook door geen ander middel kan *aangewon-* nen werden, als door hare aangegroeyde *Wortelen*, die men met een wassende Maan van *April* van de *oude* af- neemt, en verplant.

KRACHTEN.

Aart.

S *Teeuvaaren*, met de voorgaande in krachten wel over-een-komende, is verwarmende van aart, en verdiogende in den eersten Graad; openende, doorsnijdende, en dun of sijn van deelen.

Tabernam.
lib. 2. c. 92.

In *Wijn* gezoden, verdriift alle *zwartgallige Voch-* ten, en *Koortzen*: geneest ook de geene, welke met de *vuyte Pokken* besmet zijn.

Galen. lib.
Simp. 6.
Disf. l. 3.
c. 161.

In Edik gekookt, en daar van enige dagen agter den anderen gedronken, verdriift de opgeblazentheyd van de *Milt*, en verteedt dezelve. Breekt ook de *Steen* der *Blaas*: driift het *Water* uyt dezelve: neemt wech de *Geel-zucht*: stild de *Koude Pis*: doch maakt de *Vrouwen* onvruchtbaar.

Folia xij.

AGERATUM FERULACEUM.

KRACHTEN.

Waar toe het Struyskruid ondienlig, **D**E Bladeren van *Sirubisfera*, of *Struyskruid*, in Bier, Wijn of Water een uur lang gekookt, en daar van 's morgens nuchteren, eenige dagen achter malkander, een kleyn Roemertje, of het vierdedel van een pintje, gedronken, dood, en jaagd uyt allerley *Wormen* des Ligchaams; doch is voor 't Vrouwelyk geslacht zeer ondienlig ten gebruyk; vermits het haar onvruchtbaar maakt, en de zwangere voor de regte tijd dood verlossen; zulker wijs een misval veroorzakende.

en ook Het *Zap* der *Bladeren* geneest de *verbrandhejd*, als men het 's avonds en 's morgens daar over strijkt: ook alle quadaardige *Gezwellen*, en vervulde *Wonden*.

dienlig is. Van dit *Zap* een weynig met Wijn en Zuyker gebruykt, is goed voor de gene, die met de *Spanische Pocken* zijn bekniet; want het maakt een open Ligchaam, en zuyverd het Bloed.

XX HOOFDSTUK.

AGERATUM
van DIOSCORIDES.

Namen.

Heest, zoo in het *Neederlandsch* als in het *Latijn*, geen anderen naam als deezen; maar word in het *Hoogdutch* geheeten *LEBER-BALSAM*; en in het *Italiaansch* *AGERATO*, *EUPATORIO* DI MESUE, en *HERBA*

GIVIAK.

Drie verscheyden soorten.

Hier van zijn mij in haren bekend geworden drie verscheyden aardige soorten; te weten:

I. *AGERATUM FLORE LUTEO*, of *Ageratum* met een gele *Bloem*. II. *AGERATUM FLORE ALBO*, of *Ageratum* met een witte *Bloem*. III. *AGERATUM FERULACEUM*, of *Ageratum* met reedert, schoone, dunne *Bladeren*, op de wijze van *Ferula*. Meest alle zijn ze van dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Gezamenlijk beminnenze een goede zandige aarde, met twee-jarige *Paecke*- en *Koeyemist* matig doormengd; een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon gelegene plaats, en tanselijk veel Water. Geeven niet alleen jaarlijks kluchtig-zeldzame *Bloemen*, maar ook, bij goede *Zomers*, in alles volkomen en rijp *Zaad*; behalven het *AGERATUM FLORE ALBO*, of *Ageratum* met witte *Bloemen*; het welk in deez Landen, mijns weeten, noyt eenig *Zaad* te voorschijn heeft gebragt.

Beschrijving van het Ageratum Ferulaceum.

Wortel.

Scheuten.

Bladeren.

Bloemen.

Het *AGERATUM FERULACEUM*, of *Ageratum* met *Bladeren* van *Ferula*, wast, in deez Gewesten 's *Winters* buyten blijvende, tot de hoogte van twee, twee en een halve, ja zomtijds drie geheele voeten. Krijgt uyt bruynachtige, weelvoudige, sterke *Vezel-wortelen*, een halve voet diep in de aarde schietende, eenige *Scheuten*, of *zijde-Takjes*, met niet veel *Bladeren*, de eene digt boven de andere in het ronde daar aan zittende, niet boven een voet of daar ontrent hoogte voortkomende, voorzien. Doorgaans zijn de grootste een hand lang; de kleynste korter; twee vingeren breed; gesceeden in ontelbare dunne en zeer teedere deelen; donker groen van verwe. Waar uyt opschiet eene *Stiel*, of meer, zoo hoog als gezegt is; meest rond, en voorzien als met kleynen *Korven*, ook veel korte *Bladertjes*; tamelijk dik, en veel bleeker als de *Bladeren*. Op de bovenste top groeyen veel *Bloemen* bij malkander, op de wijze van het *Herba Doria*, of 't *Goudenkruid*, doch dichter te saam-gevoegd. Zij zijn geelverwig; bestaande uyt vijf *Bladertjes*, inwendig

gevuld met vele opstaande *Draadjens*. Lang blijvenze goed. Alsze eyndelijk al staande in haar zelven vergaan, en gantich bruyen geworden zijn, vind men 'er in een kleyn, langwerpig, drie- of vier-hoekig, bruynachtig *Zaad*, zeer gelijk-vormig dat van het *Chrysanthemum Creticum flore albo medio-luteo*, of *Ganzebloem* van *Candia* met een witte en van binnen gele verwe.

Al deez soorten verdragen gewilliglijk *Hagel*, *Sneeuw*, *Aanwin-felle Vorst*, en andere ongelegentheeden des gantichen *Winters*. Worden *aangewonnen*, zoo wel door hare bij de *Wortel* soberlijk aaghewassene *jongen*, die, van zelfs wortelen bekommende, met een toeneemende *Maan* in *April* voorzichtig van de oude afgenomen en verplant worden; als door haar *Zaad*; het welk met de zelve *Aprilsche Maan* niet diep in een *Pot* word gezayd.

KRACHTEN.

Dit *Kruid*, het welk van *MESUE* word ge-Art' noemd *EUPATORIUM*, is warm in den cersten, en droog in den tweeden graad, ook subtyl van deelen.

In Wijn of Wey gezoden, en daar van gedronken, drijft uyt de *Gal*, en allerley *sluymachtige vachten*: weersstaat alle *verrotting*: opend de *versopte deelen*; neemt wech de *Ziekten*, en andere ongelegentheeden, door de zelve veroorzaakt; en is zeer goed in langdurige *Koorzen*. Versterkt de *Maag*, de *Leever*, en al de inwendige partijen.

In Wijn, met een weynig *Rosinarijn* en *Wortelen* van *Pyrethrum* gekookt; dan daar mee de *Mond* gespoeld, ook in dezelve gehouden, verdrijft de *Tandpijn*, ontstaen uyt koude *Zinkingen*.

Voor zich zelven alleen in Wijn of Water gezoden, en de damp van onder ontfangen, drijft uyt het *Wast* der *Blaas*, en verzacht de hardighejd van de *Moeder*.

De *Bloemen* vierentwintig uren lang in Wijn ge-weykt, en daar van 's morgens nuchteren, drie ach-ter een volgende dagen, twee oncen, of vier goede *Leepelen* vol, ingegeven, dood de *Wormen* der kinderen.

XXI. HOOFDSTUK.
AGRIMONIE.

En heerlijke en zeer heylzame *Plant*, verschey- word in het *Neederlandsch*, mijns de namen. weeten, met geen anderen naam beteekend. In 't *Latijn* en *Italiaansch* *AGRIMONIA*, en *EUPATORIUM GRECORUM*, zoo veel als *BOELKENS-KRUYD* DER OUDE *GRIEKEN*, in welker tijd dit *Gr-was* in een koninglijke waarde vierd gehouden: ja zou ook, gelijk zommige willen, de naam *EUPATORIUM* hebben bekomen van den Koning *EUPATOR*. In 't *Hoogdutch* *ODERMENNIG*, en *BRUCK-WURTZ*. In het *Fransch*, gelijk in het *Neederlandsch*, *AGRIMONIE*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee twee onderscheyden soorten, namentlijk, de *gemeene soorten*. zoo genoemde *AGRIMONIE*, en *AGRIMONIA ODO-RATA*, of *welriekende Agrimonie*. Beyde zijne van even dezelve *Quecking* en *waarneeming*.

Zij beminnen een gemeene, slegte, zandige, zoo wel gemeste als ongemeste aarde: zoo lief een opene, een aarde vrije, luchtige, als een donkere, schaduwachtige zij beminne-plaats: veel, en ook weynig Water. *Bloeyen*, en geeven ook dikmaal bij warme *Zomers*, anders zelden, volkomen *Zaad*. Verdragen de strenge koude der *Winter*, en meer andere ongelegentheeden d's tijds.

T 2

Worden

Aanvra-
ning.

Worden niet alleen aangevonden door haar Zaad; het welk met een wassende Maan van April, niet meer dan een Stroo-breedte diep, in een Pot word gezaaid, en dikmaal met Water begoten moet zijn; maar ook gemeenelyk door hare bij de Wortel aangegroeyde jongen; welke men, als ze Wortelen hebben geschooten, met een Aprilsche wassende Maan van de oude afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Averroes
lib. Simp.
42.

A Grimonie is warm en droog in den eersten; graad; een weynig te zamen-trekkende; dun van deelen; ook doorsnijdende en zuiverende.

Diosc.
lib. 4. cap.
43.
Etius lib.
7. cap. 3.
Galen. lib.
Simp. fac.
6.
Ruell. lib.
3. cap. 95.

In Wijn gezoden, en daar van een matige Roemer vol met een weynig Zuyker gedronken, is goed voor de geene, welke Bloed pissen: met een verstopte of andere ongelegentheid van de Leever gequeld worden, en brand der Nieren gevoelen. De Kondepis word'er haastig door verdreeven. Is dienstig tot geneezing van de beeten der giftige Dieren. Versterkt het Ingewand: zuyverd het Ligchaam van alle quade vochtigheeden, en sild de Bloedgang, of roode Loop.

De Bladeren met Zemel in Wijn gekookt, of met Boter en Edik in een Pan gebraden; dan gelegd op verstuylt, of op bont en blauw-geslagene, of uyt 't hdi gewest zijnde Leeden, helpen de zelve.

Deze Bladeren in Rozen-edik gezoden, en telkens daar van een Leepel vol ingedronken, is zeer goed in allerley slag van Koortzen.

A. Lonie.
lib. 2. cap.
227.
Camerar.
lib. 4. cap.
40.

Het hier van gedistilleerde Water reynigt de Mond van alle quade onzuivere Zueeringen: is goed teegens het Graveel, en Buik-pijn. Geneest de Geelzucht. Reynigt, met een weynig Syroop van Zoethout gebruykt, de Borst, en verdrijft de Hoest.

Het Zap, daar uyt gepast, met wat Edik en Zout gemengd, en op de Schurftghed gestreken, geneest de zelve.

De gebrandde Bladeren verdrijven ook, door haren rook, allerley vergiftige Dieren.

Het Poeder der gedroogde Steelen, Bloemen en Bladeren, met Wijn ingenomen, is zeer goed teegens de quade Lucht te gebruyken; bijzonderlyk in tijden van Pest, en andere besmettelijke Ziekten.

Dodon. lib.
2. cap. 7.

Het zelve Poeder met een weynig Zuyker vermengd, is een bequaam middel teegens de zwellingen des Hoofts: in Roozen-honig gedaan, voor een zwelende Hals.

Daarenboven word dit Gewas geroemd voortreffelyk goed te zijn teegens den Hoest der Paerden en Schapen.

XXII HOOFDSTUK.
BOELKENSKRUYD.Verschey-
de namen.

Et dien naam in het Nederlandsch bekend, word in het Latijn geheeten EUPATORIUM, CANNABINA, en HEPATORIUM, om dat het voor de Leever zeer dienstig is: in 't Hoogduysch S. KUNIGUND KRAUT, en WASSERDORST: in het Italiaansch EUPATORIO VULGARE.

Agt
verschey-
de soor-
ten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden agt verscheyde soorten; namentlyk:

I. EUPATORIUM MAS VULGARE, of gemeen Boelkenkruid mannetje. II. EUPATORIUM CANNABINUM VULGARE ALTERUM, of tweede gemeen Boelkenkruid mannetje. III. AQUATICUM FEMINA, of Water-boelkenkruid wijfje. IV. VIRGINIANUM CAULE PURPUREO, of Boelkenkruid uyt Virginien met een purpure Steel. V. VIRGINIANUM CAULE ATATO,

of Boelkenkruid uyt Virginien, met een gevelgelde bladerige Steel. VI. SPICATUM NOVÆ ANGLIÆ, of ge-ayrd Boelkenkruid uyt Nieuw-Engelland. VII. AMERICANUM BIDENS, of Boelkenkruid met twee gerandde Zaad-kuyssens, of Pentijens, uyt America. VIII. EUPATORIUM AMERICANUM MONTANUM FLORRE COCCINTO, of Berg-Americaansch Boelkenkruid met Scharlakene Bloemen. Niet alle zijn ze van de zelve Bouwing en Waarneeming.

Evenwel beminnenze meest al te zamen een gemeene, zandige en welgemeste aarde; liever een opene vrije Lucht, als een schaduwachtige plaats; en veel Water. Verdragen tamelyk wel sterke Vorst, en andere ongelegentheeden van de Winter. Geeven alle Zomer Bloemen, maar niet alle volkomen rijp Zaad in deze Gewesten; als, het EUPATORIUM VIRGINIANUM CAULE PURPUREO, of Boelkenkruid uyt Virginien met een purpure; CAULE ALATA, met een gevelgelde Steel, en meer andere. Beyde de nu genoemde schieten agt, neegen en tien voeten opwaarts. Hebben Bladeren, een kleyn hand lang, en twee vingeren breed, voor in een spits punt cyndigende; twee en twee aan hare Steel regt tegens malkander over voortkomende; aan de randen aardig gezaagd, en in 't midden voorzien met veel Aderen, welke uyt eene haren oorsprong neemen. In het bovenste der Steelen ziet men veel kleynen, veezelige Bloemen, kroonswijze gesteld. Maar of wel van deze soorten geen Zaad komt, echter kunnen ze genoegzaam aangevonden worden, ceven gelijk het gemeen Boelkenkruid, door hare aangegroeyde Wortelen; welke men in het Voorjaar, met een wassende Maan, afneemt en verplant.

Wat voor
een aarde
zij bemin-
nen.

Het EUPATORIUM AQUATICUM FEMINA, en SPICATUM NOVÆ ANGLIÆ, Water-boelkenkruid wijfje, en ge-ayrd Boelkenkruid uyt Nieuw-Engelland, wassen twee, derdehalf en drie voeten hoop op. Zijn geayrd aan een tamelyk dikke, ruys, regt-opstietende Steel rondom bezet met Bladeren, een kleyn vinger, wat meer of min, lang, ook dezelve vinger breed; aan de randen gezaagd; voor spits toegande, en aan de Steel andersmalt: uyt wiens bovenste Nerv een groote gyswijze gestelde Knop opstiet, met veel veezelige, uyt den groenen geelachtige Bloemijens, gelijk men ziet in de Virga aurea, of Goudene roede: tusschen welke veel kleynen en finalle Bladerijens aan hare teedere Steelijens voortkomen. 's Zomers geeven ze goed Zaad: versterken voor de Winter: doch worden ieder Voorjaar, met een wassende Maan van April, weer nig op nieuws gezaaid: komen ook, door haar op de aarde neergevallen Zaad, wel van zels voort.

Boelkens-
kruid uyt
Virginien
met een
purpure;
en met een
gevelgel-
de Steel.

Het EUPATORIUM AMERICANUM BIDENS, of Americaansch Boelkenkruid met korten matig-dikke gerandde Zaad-pentijens, is teeder van aart. Bemind een zandige, luchtige, met een weynig twee-jarige Paer-demilt en Veen-aarde genoegzaam doormengde grond: een opene, vrije, warme, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude, sterke Oost- en Noorde-winden bewaard; ook matige vochtigheyd.

Brengd voort aangename, gantfchlyk op de wijze van Puciera Virginiana, of wilde Wijngaard uyt Virginien, in vijf deelen van malkander gelcheyde Bladeren; waar van het middelste het grootste is; de twee onderste de kleynste zijn, van verve bleek-groen, en zeer bevallyk; welke nochtans in het bovenste der Plant, waar tusschen de Bloemijens, kleynder, en alleen in drieën gesteld zijnde, voortkomen op de manier van het Pentaphyllum, of vijfvingerkruid. Voorts, een schoone Steel, voorzien met een cietlyk-blinkende purper-verve: ook kleynen bruymachtige Bloemijens, aan zeer dunne en teedere Steelijens, rondom dezelve, regt-opstaande, en verscheydene bij malkander zittende; bestaande uyt weynige Bladerijens, doch in het midden verciert met eenige geel Afhang-selziet.

Water-
boelkens-
kruid met
wijfje, en
Nieuw-
Engelland.Aanwin-
ning van
de Blade-
ren.

EUPATORIUM SPICATUM.

EUPATORIUM BIDENS AMERICANUM.

Bloemen en Zaad. *zeldz.* De opstaende *Pentstjens* zijn boven verdeeld in twee deelen als *Tandjens*; waar in bij goede *Zomers* volkomen *Zaad* word gevonden; en hier na versterft de *Plant*. Moet derhalven ieder *Voortjaar*, met een wassende *Maan* van *April*, weer op nieuws in een *Pot*, niet diep, gezaaid; niet meer als eene daar in gelaten, en ook niet van hare plaats verzet worden; vermits ze hier door verachten zou, en dan geen *Zaad* konnen bekomen; waar doorze, en door geenerley ander middel, in deeze *Landen* kan aangewonnen worden.

Aanwinning. Het *EUPATORIUM NOVE ANGLIÆ SPICATUM*, of *ge-grde Boelkenskruid* uit *Nieuw-Engelland*, krijgdt uyt een kleynen korte witte *Wortel*, voorzien met veelere *Veetzelingen*, en, in de *Mond* geknauwd, wat

Geayrd Boelkenskruid uyt Nieuw-Engelland. scharp van smaak zijnde, een eenige *Steel*, twee, drie, ook wel vier maar-voeten hoog opschietende. Is een kleynen vinger dik; rond, bleek-groen, en blinkende, met veel *Strepen*, en een kleynen witte *woligheyd* begraaf; ook inwendig groen-achtig van verwe, vol *Zap*, en gevuld met een groot wit *Marg*. Aan dezelve wassenden rondom veel digt boven een gestelde *Bladeren*, zomtijds hangende, zomtijds regt-op staande. Eenige zijt aan de randen gantsch slegt; andere daar teegens verciert met zes of acht *Tandjens* aan beyde de zijden.

Steel. Zijn vijf, zes en zeven vingerbreede lang; in het midden eene vinger breed, en daar op het breedste, aan de *Steel* alderfmalst, en voor in een spits punt eyndigende: een weynig blinkende; donker-groen-vervigende; doch onder wat bleeker, en daar wat ruyg; flap, teeder en zacht van aart: in het midden en ter zijden met eenige regt-oploepende *Adertjens* voorzien. Als menze in de *Mond* knauwd, vallenze scharp en bijtende van smaak.

Bloemen. Tusschen de zelve, en voornamentlijk uyt het bovenste *Hert*, komen voort veelere teedere *Steeltjens*, Arys-wijze bij malkander gesteld: op welke rusten een groot getal kleynen, bleek-groene, en langwerpigeronde *Knopjens*. Als deeze de eene na de ander opengaan, vertonen zich de *Bloemtjens*, bestaande uyt veelere zeer kleynen en korte, witte, draadige of hayrige *Bladertjens*; welke inwendig hebben eenige kleynen, ronde, geelce *Knopjens*. Na verloop van eenige dagen vallenze niet op de aarde neer, maar vergaan in haar zelve, in de *Maand* van *September* nabatende een zeer kleyn en bleek-bruyen *Zaadje*, boven verciert met veelere bleek-geele wollige draadjes.

Zaad. Het *EUPATORIUM AMERICANUM MONTANUM FLORE COCCINEO*, of het *Americaansch Berg-boelkenskruid*, met *Scharlakene Bloemen*, ook uyt veelere *Veetzelingen* bestaande, en in langachtige *Knoppen* bestaande, is van een schoone gedaante, met lange, slegte en smalle, ook voor spits-eyndigende *Bladeren*, op de wijze van *Willgen*. Bemind een goede aarde, met een groot deel grof zand, daar geen zoutigheyd bij is, een deel twee-jarige *Paardemilt*, en een weynig een-jarige *Hoenderdrek*, wel door malkander gearbeyd: een opene, warme, luchtige, genoegzaam ter *Zon* geleegene plaats, voor alle koude en sterke *Winden* bewaard; ook tamelijk veel *Water*, gedurende de hitte der *Zomer*.

Hoedanig deese soort Brengt in deeze *Landen* voort een heerlijke en bezienswaardige gecouleurde *Bloem*, doch noyt volkomen *Zaad*. Vergaat niet haast, maar blijft lange jaren in het leven, alhoewel de *Stelen* en *Bladeren* in de *Winter* verderven: doch worden in ieder *Voortjaar* weer vernieuwd uyt de veelvoudige-geveezelde *Wortel*. Ongeerne verdraagt deeze soort veel koude *Herfst-veegenen*, en sterke *Vorst*, waar van ik, door de ervarentheid geleerd, een verzeekerde getuygenis kan geven. Moet derhalven, in het *Voortjaar*, met een wassende *Maan* van *April*, in een *Pot*, niet boven een *Stroobreedte* diep, het zij gezaaid, het zij geplant zijnde, ontrent half *October*, wat eerder of later, na geleegent-

heyd van de jaartijds, binnens huys zijn gesteld op een matig-luchtige en warme plaats; gedurende de *Winter* slegts met een weynig lauww-gemaakt *Reegen-water* van boven begoten; ook niet voor in 't begin van *April* weer buyten gebragt, en voor *koude nagten*, *Sneeuwachtige vochtigheyd*, en *schrake, hayrige Winden* zorgvuldig gewagt en wel gedekt worden.

Vermits deeze soort in onze *Gewesten* noyt rijp *Aanwinning* *Zaad* geeft, zoo kan ze door geen andere middelen worden aangewonnen, dan door hare aangewassene *Wortelen*; welke men op de genoemde tijd verplant, en opqueckt; ten ware dan dat men goed *Zaad* uyt *America* bequam.

K R A C H T E N .

Het *Eupatorium vulgare*, of *gemeen Boelkenskruid*, is in kracht en deugden het voorgaande *Agrimonie* niet zeer ongelijk; ja word van veelere voor krachtiger gehouden. Het heeft een openende, zuiverende, en dun-makende aart. Reynigt het *Bloed*, en verdund alle *groeve vochtigheeden*, de zelve door de *Blaas* uytrijvende.

In *Wijn* gekookt en gedronken, verwekt der *Vrouwen Maandstonden*: opend de verstoptheyd van *Leever* en *Milt*. Bij tijds gebruykt, verdrijft de *Geelzucht*, vermits het de *Gal-blaas* opend. Geneest alle *inwendige en inwendige Wonden*. Verdrijft de *Krauwagie* der huyl: weerstaat alle inwendige *verrotting*, en is zeer dienstig, in alle *Koortzen*; ook teegens de *Waterzucht*.

Het uytgeparfte *Zap* met *Wijn* gedronken, verbee-
terd een *koude Maag*. Helpt de geene, die gequeld worden van vuyle en koude *zwellingen*. Dood ook, en jaagt uyt de *Wormen*.

De *Bladeren* gedroogd, en dan op het vuur gelegd, verdrijven door haren rook en reuk alle *gijftige Gedierten*.

Het *Zant*, uyt deeze *Bladeren* gebrand, en daar van een halve *Scrupel* met *Wijn* ingenomen, is zeer goed voor de *Waterzuchtige*; ook voor de *gezwollene Leever* en *Milt*.

De *Bloemen* gedroogd, tot stof gemaakt, en op de *Wonden* gelegd, geneezen de zelve.

De *Zyroop*, hier van gemaakt, is dienstig voor al de nu genoemde gebreken.

Het *Eupatorium Americanum flore coccineo*, of *Americaansch Berg-boelkenskruid* met *Scharlakene Bloemen*, is scharp van smaak, en welriekend: warm tot in den derden graad, en dun van deelen. 't *Zap* is goed voor het lopen en de roodheyd der *Oogen*. Doet der *Vrouwen Maandstonden* voortkomen. Drijft het *Water* voort. Zuiverd de *Nieren* en *Blaas*. Versterkt de verkoude *Maag*, en al de inwendige deelen. Doet ook de *Buykloop* ophouden. Het *Paeder*, zoo wel van de gedroogde *Blaemen*, als van de *Bladeren*, met *Zyroop* van *Zoet hout* vermengd, en zoo ingenomen, is zeer bequaam teegens den *Huust*; desgelijks voor een *verkeude Borst*.

XXIII HOOFDSTUK.

S Y N N A W .

Iet alleen dus, maar ook ONZER Verfteyde. **VROUWEN MANTEL**, word deeze *Plant* in het *Neederlandsch* genoemd. In het *Latijn* *ALCHIMILLA*, en *PES LEONIS*; in het *Hoogduytsch* *SYNNAW*: in het *Fransch* *PIED DE LION*; en in het *Italiaansch* *STELLARIA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend drie verscheydenen niet onaangename soorten, namentlijk.

I. ALCHIMILLA VULGARIS of *gemeene Synnaw*.
II. ALCHIMILLA SPICATA AMERICANA, of *Americaanse Synnaw met een geayde Bloem*. III. ALCHIMILLA PENTAPHYLLEA, of *Synnaw met Bladeren van Vijfvingerkruid*, blinkende van onder gelijk Zilver.

Der *gemeene Synnaw*, of *ALCHIMILLA VULGARIS*, bemind veel meer een goede, zandige, wel gemeste, als een ongemeste grond: een opene, luchtige zoo wel als een schaduwachtige plaats; en veel Water. Verdraagt sterke *Vorst*, en allerley andere ongelegenheeden des gantschen *Winters* geduldig. Geeft ook gemeenlijk, inzonderheyd bij goede drooge *Zomers*, ieder jaar volkomen rijp *Zaad*. Het zelve moet in *Maert*, met een wassende Maan, niet diep in de aarde zijn geplant. Hier door word deze *Plant* zoo wel *aangevonden*, als door hare aangewassene *Wortelen*, en *jonge Scheutjes*; welke men met de straks-genoemde Maan in *April* van de oude afneemt, en verplant.

De *ALCHIMILLA SPICATA AMERICANA*, of *Synnaw uit America*, met een *geayde Bloem*, is een zeer schoon *Gewas*, met gele *Bloemen*, het welk wel drie voeten hoog opschiet. Bemind een goede zandige aarde; met tweejarige kleyn-geweevene *Paerdemist* tamelijk voorzien: een opene, warme, vrije, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en niet te veel Water. Word van naturen oud. Geeft in deze Gewelsten, met goede tijden, gemeenlijk ieder jaar *Bloemen*, maar noyt volkomen rijp *Zaad*.

Is teeder van aart. Moet derhalven met een wassende Maan van *April* of *May* in een Pot, het zij geayd, het zij geplant geweest zijnde, voor veel koude *Herfst-regenen* bewaard; in het begin van *October* binne huys op een luchtige plaats, doch zonder eenige Tochten, gesteld; voor sterke *Vorst* en veel vochtigheid gewacht, en verre van het vuur afgezet worden, wijlze deze haar onnatuurlijke warmte, inzonderheyd als het een tijd lang duurt, niet wel verdragen kan. Voor het begin van *April*, niet eerder, moet men de Pot, met een zoete *Reegen*, weer buyten in de Lucht brengen; doch de *Plant* voorzichtig dekken voor *Sneeuw*, *koude nagten*, en *hagige drooge Winden*.

Deze soort word in onze koude Landen alleen *aangevonden* door hare aangegroeyde *Wortelen*; welke men van de oude afneemt, met een voorzichtige zachtheid; en met een wassende Maan van *April* in Potten verplant.

Het *ALCHIMILLA PENTAPHYLLEA*, of *Synnaw met Bladeren van Vijfvingerkruid*, is een zeer schoon *Gewas*, laag bij de aarde; blijft ook eenige jaren lang in 't leven. Geeft de meeste tijd jaarlijks rijp *Zaad*; verdraagt tamelijk wel de koude en andere ongelegenheeden der *Winter*; doch wil niet meer als matige vochtigheid. Moet daarom op een warme drooge plaats zijn gesteld: dan blijft deze *Plant* dies te langer in welstand. Zeer zoberlijk word ze vernieuwvuldigd door hare ter zijden uytstietende *Lootjes*; doch zeer bequameijk door *Zaad*: het welk met een wassende Maan van *Maert* of *September* niet diep in de aarde word geplant.

Zij krijgd uit een teedere, veelvoudige, en bleek-bruyn-verwige *Wortel* veel schoone kleyne *Bladeren*, ruffende op lange, ronde, en bleek-groene *Steltjes*, doch zich niet hoog boven de aarde verheffende. Zij zijn van een ongelijke grootte; de grootste drie vinger-breed in het ronde; in zeven, acht, en neegen deelen gescheyden (gelijk het *Pentaphyllum* of *Vijfvingerkruid*), waar van de onderste de smalste en kleynste, doch gemeenlijk alle een lid van een vinger, wat meer of min, lang; een, anderhalf, en twee stroobreedte breed, voor en in het midden alderbreedt, onder aldermalst, aan deranden beneden wit, effen en slegt, doch voor

rond-stomp toegeande, en daar alleen met eenige *Tandjes* als gezaagd zijn; boven zwart-groen-verwig, onder wit, en zeer schoon blinkend als Zilver. Als men ze in de Mond knauwd, bevind menze te zamen-trek-kende, en helder van smaak. Ter zijden van des zelve *Hert* schieten andere *Steltjes* voort, voorzien met eenige weynige veel kleynere *Bladeren*; tusschen welke in het bovenste gedeelte door de geheele *Zomer* veel *Bloemtjes*, de ene voor de andere na, in het ronde *Ayrs-wijze* bij malkander gesteld, en aan korte *Steltjes* hangende, voortkomen. Hare verwe is groen. Bestaan uit vier *Stars-wijze* gestelde kleyne *Bladertjes*, welke inwendig iet geels hebben. Veele dagen dueren ze. Vallen niet af, noch vergaan niet, maar worden eyndelijk dor; blijven staan, en verbergen onder zich kleyne *Knopjes*, gevuld met een rond-achtig *Zaad*, boven voorzien met een *puntje*, bleek-Des *Zaads* bruyn van verwe, gantich niet blinkende; het welk in den *Herfst* zijne volkomene rijpheyd verkrijgd. Door het zelve kan dit aardig *Gewas* alleen *aangevonden* worden, als men het met een wassende Maan van *September* of *Maert* op een warme plaats niet diep in de aarde legt.

KRACHTEN.

Synnaw, of *Alchimilla*, is verdrogende van aart in het begin van den derden graad, en te zamen-trek-kende: zeer nut en dienstig voor alle *Wonden*, beyde in-en uytwendig, als men de zelve in Wijn kookt, en daar van drinkt, of de verzeering van buyten daar mee wascht, of ook het *Poeder der Bladeren* Tragisch daar op legt. Want niet alleen neemt het wech de brand of hitte en smert der *Wonde*, maar geneest die ook.

Gedroogd, gepulverizeert, en daar van dagelijks 's morgens, veertien dagen of drie weken achter malkander, een Leepel vol met Wijn ingenomen; of anders een viereindeel van een Pintje nuchteren ingedronken van de Wijn, daar dit *Kruid* met de *Wortel* in ge-zoden is, zuiverd de *Moeeder*; dood zoo wel de witte als andere onnatuurlijke *Vloeden* der zelve ophouden; maakt de *onvruchtbare Vrouwen vruchtbare*; stillt het bloeden; geneest de inwendige gescheurtheit, of andere *queuzuren*, en sluyt de uytwendige.

Het gedistilleerde Water hier van slopt ook de witte *Vloed der Vrouwen*.

Indien men in dit Water tweemaal vierentwintig uren te weyk legt een weynig *Hypocistis*, *Equisetum* (of *Paerdestaart*), *Granaatschellen*, en gedroogde *roode Rozen*: dan daar mee een tijd lang dagelijks wascht de *Borsten van een Vrouw*, zoo zullen de zelve daar van rond, net, en stijf worden; dit zal ook beletten, datze niet groot oprijzen, maar kleyn blijven.

XXIV HOOFDSTUK. KNOPLOOK.

Eder genoeg bekend; word ook in het *Nederlandsch* van sommige ge-heeten *KNUYFLOOK*: in het *Latijn* ALLIUM: in het *Hoogdijtsch* KNOPLAUCH: in het *Fransch* AIL, of AUX: en in 't *Italiaansch* AGLIO, of AIO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie verscheydenen soorten; te weeten:

I. ALLIUM SATIVUM, of *Tamme Knoploep*. II. ALLIUM SYLVESTRE TENUIFOLIUM, of *wilde smal-gebladerde Knoploep*. III. ALLIUM SYLVESTRE LATIFOLIUM, of *wilde breed-gebladerde Knoploep*, welke ook ALLIUM URSINUM, *Beerlook*, of *Daslook* word genoemd; alle van even dezelfde *Bouwing* en *Waarneming*.

Zij

Wat voor
een aarde
zij be-
ninnen.

Zij beinnen een luchtige, goede, zandige, matig-gemeste grond, en weynige vochtigheid. Hebben liever een opene, vrye, luchtige, als een donkere plaats. Verdragen sterke Vorst, en andere ongelegetheeden der Winter. Brengen noyt eenige Bloemen voort, maar in plaats der zelve Hoofdsens, bestaande uyt vele kleyne Bolletjens; welke men van malkander afzonderen, en met een afgaande Maan van October in de aarde planten moet. Niet alleen dezer wijs wordenze overvloedig aangewonnen; maar ook door hare aangewassene jonge Bolletjens der ronde Wortelen; welke men, zoo op de genoemde tijd, als in Maert of April, mag verzetten.

Aanwin-
ning.

Aanmer-
kelijk
spreek-
woord der
Oude.

Bij de Oude, volgens het getuygenis van aanzienlijke, geloofwaardige Schrijvers, gelijk dan ook SUIDAS hier van gewag maakt, was dit spreekwoord zeer gebruykelijk: ALLIA NE COMEDAS ET FABAS; dat is: eet geen Knoplook noch Boonen. Hier mee wilden ze te kennen geven, dat men noch Soldaat worden, noch na een plaats in den Raad trachten zou. Want onder de leefschoot der Krijgsheden werd altijd Knoplook mee gevoerd; waar van de reuk vele zeer onaangenaam was; en de Rechers, op datze in den Raad van de slaap niet overvallen mogten worden, aten geduurig Boonen.

Hoe veel
aan Knop-
look en
Ajuyn ver-
blykt is
bij het
Bouwen
van een
Egypti-
sche Py-
ramide.

Daarbenevens verhalen de oude Historien, dat ten tijde van CHOPS, Koning der AEGYPTENAREN, die in Egypten heeft doen oprichten de twee grootste Pyramiden, geteld onder de Wonderen der Wereld, gedurende de Bouwing alleen van de eerste, van het arbeids-volk gebruykt is zoo veel Ajuyn, Knoplook en Wortelen, als jaarlijks op zelfg Akkers in het ronde kon geplant worden; welke kosten in de tijd van twintig jaren, (want zoo lang was men hier mee bezig) bedroegen 1600. Talenten Zilver; dat is, 690000. Kroonen, of dertien Tonnen gouds, en 80000. Guldens.

K R A C H T E N .

Averoes
lib. Simp.
cap. 42.
Galen lib.
Simp. Fac.
8.

Knoplook is warm en droog in 't laatste van den derden, of het begin van den vierden graad; daar bij zeer scharp van smaak; drijvende, bijtende, en het Lichaam ontstellende: derhalven veel bequamer genuttigd te worden van groove, zwaren arbeid verlichtende, en te Scheepvarende menschen, ook die vol koude en slijmerige vochtigheeden zijn, als van teedere, weynig werkende, burgerlijke Liedren.

Laurent.
lib. ap.
Plant. 1.
cap. 2.

Veel gegeeten wordende, verduyfderze het Gezicht; is schadelijk voor de Nieren, voor het Hoofd; voor die van het Podagra worden geplagd; en voor alle zwangere Vrouwen. Verdroogt het natuurlijk Zaad, en veroorzaakt Winden.

Avicenn.
lib. 4 fol
Canon.
cap. 33.
Plinius lib.
20. cap. 6.

Matig gebruykt, in Wijn of spijzen gekookt, of gebraden zijnde, verwardze het Lichaam; maakt dun en los alle taye slijmen en vochtigheeden; dezelve ook verteerende. Opent de verstophheid van de Borst. Is goed teegens alle vergif; zoo dat ook de giftige Dieren voor de Knoplook vlieden. Verwerkt de Bijstapens-lust: maakt een heldere Stem: verdrijft de Tandpijn: doed wel Water lossen de geene welke met het Graueel zijn gequeld; en de Winden scheyden. Is zeer dienstig voor de Water-zuchtige; verterkt een zwakke Maag; bewaard de menschen in Pest-tijden; inzonderheid met Ruyt en Oogenklaar, of Chelidonium Majus, in Wijn gekookt, en daar van 's morgens een weynig gedronken: drijft uyt de Nageboorte, en verwerkt der Vrouwen Maandstonden.

Lustan.
lib. 2.
enarr. 146.

Rauw gegeeten, ontteekt het Bloed: is zeer schadelijk voor de geene, welke van een hitzige natuur, galachtig, en mager van Lichaam zijn.

Rafis Hist.
Simp. c. 18.

In Melk gekookt, en de kinderen daar van ieder morgen nuchteren een tijd lang te drinken gegeven, doed en jaagt uyt haar al de Wormen.

Tot Stof gebrand, met Honig vermengd, en dan Disfc. l. 2. op het Hoofd, of andere plaatsen gestreken, belet de *aytvaling des Hayrs*: geneest alle quade witte *Worren* en *Schwartzheyt*; ook loopende *Gaten*; *Schiffseren*, *Schubben* en *plekken des Hoofds*.

Als men Hoenderen, welke de *Sprout* of *Pip* hebben, Knoplook te eeten geeft, wordenze van dit quaad geneezen.

In de *Gaten der Mollen* gelegd, doed dezelve verlopen. Een *Magneet* of *Zeysteen*, met Look bestreken, 23. c. 12. word daar door verdorven.

XXV HOOFDSTUK.

LOOK ZONDER LOOK.

Us in het *Nederlandsch* genoemd, *Verfchey-*
word in het *Latijn* geheeten *ALLIA-*
RIA: in het *Italiaansch* evenen alzo:
in 't *Hoogduysch* *KNOBLAUCHKRAUT*,
of ook *ZALTZKRAUT*: in het *Fransch*
ALLIAIRE, *HERBA AUX AULX*, of
ALLIETZ.

Dit *Gewas* berind een gemeene, zandige aarde; Aanwin-
een opene, vrye, wel ter Zon gekegene plaats, en veel
Reegen. Geest in onze Landen niet allen *Bloemen*,
maar ook volkomen *Zaad*. Kan selt *Vorst*, en alle
andere ongelegetheeden des tijds uytstaen. Word
niet alleen door *Zaad*, het welk met een wassende
Maan van April niet diep in de aarde word gelegd,
maar ook aangewonnen door hare jonge aangewassene,
en van zich zelfs wortel-schietende *Looten*; die men, op
de gedachte tijd, en met de genoemde Maan, van de
oude afneemt en verplant.

K R A C H T E N .

Alliaris is heet en droog in den tweeden graad; *Fuchf.*
doorsnijdende, openende, dun-makende, en *Hist. Plant.*
verteerende alle taye, slijmerige vochtigheeden. c. 36.

De *Bladeren* gelegd op de *Wonden der Beenen*, geneezen dezelve. Bij de *Chysterien*, teegens het *Colijk* bereyd, gedaan, word zeer geprezen; want zij verdrijven de *Winden* zeer krachtig.

Dezelve *Bladeren*, in plaats van *Porrum Scitile*, of *Lobel. l. 1.*
Parage, in een *Saus* gemengd, geeft aan de spijs een *fol. 626.*
zeer goede geur: is ook goed voor een *benatwde Borst*, *Camerar.*
43. c. 76.
en de *Kortademheid*. *Lonicer.*

Het *Zaad* van *Alliaria*, of *Look zonder Look*, *l. 2. c. 191.*
heet en droog in den derden graad, gestoten, en als
een *Plaaster* op de *Vrouwlijkheid* gelegd, verdrijft
de *opfijzing der Moeder*, en brengt de *Vrouws-per-*
foonen weer te regt.

XXVI HOOFDSTUK.

A J U Y N .

Is een zeer wel bekende *Plant*, word *Verfchey-*
in het *Nederlandsch* niet alleen dus, *de name,*
maar ook van vele *CIPOL* ge-
noemd, na het *Italiaansch* woord
CIPOLLA. In het *Latijn* *CEPA*: in
het *Hoogduysch* *ZWIEBEL*: in het
Fransch *OTIGNON* (waar van daan gekomen is de *Nee-*
derlandsche benoeming *AJUYN*, ook wel *UYEN*).
CIBOULE: of wel *SIBOULE*; en in 't *Italiaansch*, ge-
lyk alreeds gezegt is, *CIPOLLA*.

Hier van worden gevonden verscheydene soorten *Verfchik-*
meest verschillende in de verve harer *Bollen*; der zel-
ver meerder of minder grootte; rondheid of langheid,
na

na de gelegenheid en verandering der aarde, waar in ze gezyd of geplant werden. Wij achten onnodig, al deze verscheidenheden hier op te tellen, vermits ze doch al te zamen van even dezelve *Bewoning* en *Waarneeming* zijn.

Wat voor een aarde zij beminnen. Zoo wel de eene als de andere beminnen een gemeene, mulle, wel-gemelte grond; en veel vochtigheid: een opene, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats. Konnen sterke koude, en alle andere ongelegenheeden des gantschen *Winters* uytstaan. Geeven in 't tweede jaar rijp *Zaad*, en vergaan daar mee.

Aanwinning. Werden in deze Gewesten niet door hare afzettende *Bolletjens* *angewonnen*, maar alleen door 't gedagte haar *Zaad*; 't welk met een afgaande Maan van *Maert*, niet diep, maar hol en luchtig, in de aarde werd gezayd. Want dan werden ze veel grooter, en wassen dies te better voort; inzonderheid als men hare Bladeren dikmaal met de hand afrekt; 't welk op een drooge dag moet geschieden, anders zou de Reegen in hare holligheid vallen, en alzoo tot de *Bol* neerwaarts zakkende, dezelve verderven.

Wonderlijke eygenschap dezer Plant. In den *Herff* krijgen ze hare volkomene grootte, en werden dan met een volle Maan opgenomen; 's *Winters* binnens huys bewaard; en als de volgende *Maert* aangekomen is, zet men haar, met een afgaande Maan, weer in. Hoe deze foort van *Bol*-planten naarder aan haar cynd is gekomen, hoe men haar vrolijker ziet staan, en veel beter als te vooren; het welk zonder verwondering niet aangemerkt werd. Wij moeten hier ook niet voorbij gaan, dat de kleinste *Bollen*, of *Cipollen*, op de gemelde wijze weer in de aarde gestoken werdende, niet komen te bloeyen, gelijk de groote; doch daar tegens ontent de Winter zeer groot en uytneemend zijn. Hare *Stielen* werden, wegens hare teederheid, zeer ligtelijk van de wind om verre geworpen: derhalven men de zelve aan stokjes binden, en het *Zaad* ook niet eerder afsnijden moet, voor dat het zwart geworden is.

Andere aanmerkelijkheid.

K R A C H T E N .

Regnet. l. 7. c. 3. Plutarch. Corn. 4. in Hesiod. *Ajyn* is warm en droog in den vierden Graad: heeft evenwel noch eenige vochtigheid in zich; scharp van aart, bijtende, en de grove Vochten scheydende. Alderbest zijne te gebruyken met een afgaande Maan; want dan krijgen ze nieuwe krachten, welke in teengedeel verminderen als de Maan zich in 't wassen bevind.

Rauw gegeten, geeven ze geen goed voedsel aan 't Lichaam. Zijn ook de Maag onaangenaam.

Lust. l. 2. enart. 1. 5. Averrois lib. Simp. cap. 42. Rasi lib. Herb. c. 18. Disch. l. 2. c. 181. Als ze twee- of diemaal in varsch water zijn gekookt, verliezen ze hare sterke reuk en smaak. Zijn dan ook, matig gegeten, veel better, als anders. Verzachten 't Lichaam: verwekken *zeitsen* en *bijlappenslust*: vermeerderen de *Melk* in der Vrouwen Borsten: doen de *Maandstonden* voortkomen: verdrijven de *Wind*en: zetten 't *Water* uyt de Blaas voort; en zijn dienstig voor de *Waterzuchtige*. Te veel genuttigd, verderven ze 't Gezigt; veroorzaken Hoofdpijn, en zijn schadelijk voor teedere, hitzige, en galachtige Menschen.

Plin. l. 20. c. 5. 't *Zap* van *Ajyn* met *Oly* vermengd, is goed voor den *Arbey*, of de *Takken* aan het *Fondament*: doet het *uytvalen des Hays*, en doet het in teengedeel schielijk groeyen, wanneer men 't Hoofd daar mee bedrikt. In de Ooren gedaan, verdrijft het de *hardboorendheid*. Met *Edik* vermengd, verjaagd het de *Schurftigheid*: stempt het *bloeden uyt de Neus*. In *Melk* gezoden, doodt het de *Wormen*. 't *Zelve* *Nat* met *Boter* doormengd, stillt de pijn der zere *Teepelen* aan der *Vrouwen* Borsten.

Dodon. lib. 23. c. 17. *Ajyn* van binnen uytgehoold, dan met *Citroen-zap* en *Theriac* gevuld; weer toegemaakt, onder hette asch gelegd, en zoo lang gebraden, tot dat alles te zamen

onder-een gemengd is; voorts wel uytgeparft; en dit *Zap* dus ingegeven de gene die de *Pest* hebben, geneest dezelve, als men haar terstond daar op doet zweeten.

Een *Ajyn-bol* met *Comijn*-zaad gevuld, en zoo gebraden, 't *Zap* daar uyt geparft, en in de Ooren gedaan, neemt wech de *doofheid*, en 't *geroef* der zelve.

In *Wijn* gezoden, dan aan gestoten, dan in *Oly* gebraden, en bij wijze van een *Plaester* onder de *Navel* gelegd, verdrijft de *smerten der nieuwlijks* geboord hebbende *Vrouwen*.

In de *Gaten der Mollen* gedaan, werden deeze *Dieren* daar door gedood of verdreeven.

XXVII HOOFDSTUK.

P A R E Y E .

Oed in het *Nederlandsch* niet alleen verscheyde deelen Naau, maar ook dien van de namen. **KLEYN LOOK.** Werd in 't *Latijn* geheeten **PORRUM**: in 't *Hoogdutch* **LAUCH**: in 't *Fransch* **PORREAU**, en in 't *Italiaansch* **PORRO**.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vier onderscheydene soorten, namentlijk:

- I. **PORRUM CAPITATUM**, of *Parye* met *Bolletjens*.
- II. **PORRUM SECTILE**, of *Pareye* die men *slijden* kan.
- III. **PORRUM SYLVESTRE**, of *wilde Look-pareye*.
- IV. **PORRUM JUNCUM**, of *Bieslook*, die ook *Scenodoprasum* werd genoemd. Voor 't meeste gedeelte zijne alle van even dezelve *Bewoning* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een gemeene, zandige, ook wel geen zandige, doch varsch-omgecteene, en wel-gemelte grond: een opene, vrije en luchtige plaats; ook veel water. Geeven gemeenlijk volkomen rijp *Zaad*. Verdragen, zonder eenige verandering of ongelegenheid, felle *Verf*, en andere ongemakken des tijds. Willen van 't *Onkruid* geenzins verdrukt, maar daar van zuiver gehouden zijn.

Men *zayde*, indien men wil, ieder Jaar, met een *Aanwinning* wassende Maan van *Maert*, en men laat ze ongesneden blijven: anders brengen ze noch *Bloem* noch *Zaad* voort. Derhalven de gene, die van het *Porrum Capitatum*, of *Parye* met *Bolletjens*, anders *Bollook*, *Zaad* willen winnen, niets daar van moeten afsnijden; maar wel de zelve op het tweede jaar in een nieuw-gemelte grond, op de genoemde tijd en met de gemelde Maan, verplanten.

Het *Porrum sectile*, of *Pareye*, welke men dikmaal *Pareye*, die *slijden* mag, moet op de zelve wijs behandeld, doch men inbehoef niet verplant te zijn, ten ware men zulks doen wou. Al werd ze schoon niet afgesneden, om *Zaad* daar van te bekomen, zoo zal ze echter niet *bloeyen*, voor op 't derde of vierde jaar.

K R A C H T E N .

Pareye, of *Bieslook*, is verwarmende en verdrogen: de in den *derden* Graad. Doet alle grove *Vochtigheeden* scheyden: veroorzaakt *grof Bloed*; verdonkerd het *Gezigt*; is schadelijk voor lieden van een haastigen, oplopenden aart; ook voor die mager zijn, en ontstekenis in de Nieren hebben.

In *Wijn* gezoden, en daar van gedronken, is zeer goed voor de *Waterzuchtige*: verdrijft het *Colijk*, en de *dronkenschap*: verwekt de *Maandstonden*: doet ook veel *Water* maken; verzacht het Lichaam, en zuverd het *Bloed*.

De *Bladeren* gezoden, en op *zere Teepelen* gelegd, geneezen dezelve. Met *May*-wormen zoo lang in *Oly* gekookt,

verscheyde deelen Naau, maar ook dien van de namen.

Vier onderscheydene soorten, namentlijk:

Wat voor een aarde zij beminnen.

Aanwinning.

Wonderlijke eygenschap dezer Plant.

Disch. l. 2. c. 179.

Plin. l. 20. c. 6. *Erins* l. 1. *Serm.* 1.

gekookt, tot dat het dierdeed verzoden is, en dan op *Geswollen* gedaan, zijn zeer dienstig tot geneezing der zelve. Eeven dit *Nat* verdrijft de *pijn* en de *Wormen* der *Ooren*, als men 't daar in giet.

Doden. lib.
13. c. 18.
Fuchf.
Hijf. Plant.
6. 344.

't *Zap* met *Honig* gedronken, is goed voor de beeten van vergiftige *Dieren*, en voor vervuylde *Wonden*.

Met *Wijn* ingenomen, doet de *Vrouwen* gemakke-lijk van hare *Vrucht* *verlossen*. Met *Saffraan* van onderen, als een *Pessaris* gebruykt, verwekt de *Maandstonden*.

't *Zaad* gestoten, en met *Wijn* ingedronken, is zeer dienstig teegens de *druppel*. of *koude Pij*. Verwekt ook de *lust tot bij slapen*. 't *Zelve* gestoten met een weynig *Myrrhe*, en met *Rooswater* gemengd, belet het *Bloedpompen*.

Voorts heeft de *Parey* de zelve *krachten*, welke wij van de *Ajuy*n hebben voorgesteld.

XXVIII HOOFDSTUK.

BERGLOOK.

Verfichey- de namen.
IN het *Nederlandsch* niet alleen dus, maar ook van zonnige *SERPENT-LOOK* genoemd. In het *Latijn* *AL- LIUM ALPINUM*, *ALLIUM SER- PENTINUM*, of *VICTORIALIS LONGA*: in 't *Hoogduysch* *LANG LAUCH*, *SIEGWURTZ*, en *SIEBEN HANKORN*: in 't *Fransch* *AIL SERPENTIN*; en in 't *Italiaansch* *AGLIO SERPENTINO*, of *AGLIO SALVATICO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee verscheyde soorten; te weten:

L. VICTORIALIS HAS LATIFOLIA LONGA, of *breed-bladerige Berglook Manette*. *II. VICTORIA- LIS LONGA ANGUSTIORE FOLIO FEMINA*, of *Berglook Wijffe met smalle bladeren*. Beyde zijn ze van eenen dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een zandige, luchtige, goede aarde; met een weynig *Veen*-grond, twee-jarige *Paerdemist*, en een-jarige *Hoenderdrek* door-mengd: een opene, warme, vrije, wel ter *Zon* gelegene plaats, voor alle koude *Oost*- en *Noorde*-winden beschut; ook matige vochtigheid. Konnen, uyt warme *Gewesten* eerst in deeze *Landen* gekomen, de koude dezer *Winters* niet wel verdragen. Geeven de eerste volgende *Zomer Bloemen*; ook zomtijds wel de tweede, maar vermind-deren daar na, en komen al quijnende te verfterven; immers, brengen geene *Bloemen* meer voort.

Moeten in 't tweede jaar opgenomen, en met varfche aarde voorzien zijn; 't welk gemeenlijk geschied in 't begin of 't midden van *Julius*. Worden ook al-leen *vermeengvuldigd* door hare aangewassene *bollet- jens*; welke men, wegens hare teederheid, met een wassende *Maan* van *September* in *Potten* verplant en be- waard.

KRACHTEN.

Doden. lib.
23. c. 4.
Lohel. Hijf.
Plant. fol.
199.

BErglook is heet en droog in den *derden Graad*; zeer bequaam om gebruykt te worden in tijd van *Pest*. Geneest de beeten der *Slangen* en *dolle Honden*. Doet de *Maandstonden* voortkomen. Verwekt *lust tot bij slapen*; doodt de *Wormen*; verdrijft de *pijn* en *krumping des Byns*; doet ook gemakkelijk wa- teren.

XXIX HOOFDSTUK.

M O L Y.

Deze *Bol*-plant, een meede-soort van *verschey- Look*, werd, mijns weetens, met ge- de namen. nen anderen naam genoemd, noch in 't *Nederlandsch*, noch in eenige an- dere *Spraken*; behalven dat ze in 't *Latijn* ook wel werd geheeten *AL- LIUM*. De *Italianen* zeggen *MOLTI*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden een goed deel *verscheyden*, en *bezien*-waardige soorten, en namentlijk:

I. MOLY HOMERICUM LATIFOLIUM, of *breed-bladerige Moly van Homerus*. *II. CAULE TRIAN- GULARI*, of *Moly met een drie-hoekige Steel*. *III. ARABICUM*, of *Moly nyt Arabiën*. *IV. LATIFOL- LIUM HISPANICUM*, of *met breede Bladeren nyt Spaanje*. *V. MONTANUM ANGUSTIFOLIUM*, of *Berg-moly met smalle Bladeren*. *VI. MINIMUM*, of *zeer kleyn Moly*, en dan noch veel meer andere, on- nodig te noemen, wijl ze doch al te zamen van de zelve *Queeking* en *Waarneeming* zijn.

Ook beminnen ze alle een goede, luchtige, en ge- meene, zandige aarde, voorzien met een weynig twee- jarige *Paerdemist*: een opene, vrije, luchtige plaats; en matige vochtigheid. Geeven niet alleen jaarlijks *Bloemen*; maar ook dikmaal, bij goede *Zomers*, vol- komen rijp *Zaad*. Konnen sterke *koude*, en meer an- dere ongelegentheeden des tijds verdragen.

Moeten ieder *Zomer*, in 't midden van *Julius*, of *ming*. een weynig later, uyt de aarde genomen, op een droo- ge plaats gelegd, en niet voor *September* in een op nieuws bereyde grond, met een afgaande *Maan*, weer ingezet zijn. Doch wil men'er vele *Afzetelen* van winnen, zoo moet men haar een hand-breed, of noch *Aanwidi- dieper* zetten. Want hoe de *Bollen* lager in de grond *ning*. zijn geplaatst, hoe ze meer *Afzetelen* geeven. Mo- gen ook wel twee jaren over staan, en alleen in 't der- de jaar opgenomen werden; want hier door lijden ze geen schade. Werden ook veel bequamer *aangewon- nen* door hare aangegroeyde jonge *Bolletjens*, als door het langzaam voortkomend *Zaad*.

KRACHTEN.

Dief. lib.
3. c. 34.

MOly is van aart en krachten de voor-beschreeve- ne Soorten van *Look* niet ongelijk. De *Wortel* in de *Mond* geknauwd, doet *braken*. Gelsto- ten, met *Zalf* van *Iris* vermengd, en van anderen, als een *Pessius* gebruykt, opend de *Moeder* der *Vrouwen*.

XXX HOOFDSTUK.

ZEE-AJUYN.

P het *Nederlandsch* niet alleen dus, *Verfichey- maar ook bij vele* *SQUILLA* genoemd. de namen. In 't *Latijn* en *Italiaansch* *SQUILLA*, *SCILLA*, *PANCRATIUM*, of *CEPA MARINA*: in 't *Hoogduysch* *MEER- ZWIBEL*: in 't *Fransch* *STIPOULLE*.

Deze krachtige *Bol*-plant heeft zeer geerne een ge- meene, zandige, ongemestte, of ook wel met een weynig twee-jarige *Paerdemist* voorziene grond: een opene, warme, luchtige, wel ter *Zon* gelegene plaats; en weynig of geen water, al waar 't schoon in 't heeste van de tijd. Is gantfch teeder van aart. Kan op geneerley wijs koude *Herfst-reegenen*, *Rijf*, of *Waalnoe- Vorst* verdragen. Moet darhalven, met een afgaande *ming*. *Maan* in een *Pot* geplant zijnde, bij tijds binne-ns huys werden gezet, op een luchtige warme plaats, daar men bij

bij *uriezend* Weêr floot; eens, gedurende de *Winter*, onderhouden met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water, niet weer buyten gebragt voor in *April*, en wel gedekt zijn voor koude *nagten*, *hayrige* en *schrakel* wunden.

- Bloemen.** Deze Planten geeven in onze Gewesten, nieuwlücks uyt *Spaanje* gebragt zijnde, in 't eerste jaar wel *Bloemen*, maar geen *Zaad*: doch daar na, wegens de koude lucht dezer Landen, niet meer; echter *Bladeren* genoeg; die niet te voorschijn komen, voor dat de *Bloemen*, met der zelve *Steel* van anderhalve voet komt uyt hare *Bol* (welke of wit- of rood-verwig is) bloot, zonder eenige groente, voort, door de drift der *Natuur*. Vertoond zich ook daar na niet meer, voor dat eerst de *Bladeren* te eenemaal wech zijn.

K R A C H T E N .

Tragus lib. 2. cap. 135. **Z** *Es-agryns*, of *Squilla*, is verdrogende en verwarmende tot in den *derden Graad*; door-snijden- de, verdeelende, en dun makende van aart.

De *Bladeren* werden alleen uytwendig gebruykt, om *Klieren* en andere *hardigheden* zich te doen scheid- en, en voorts te verdrijven.

Galen. lib. Simp. Fac. 8. Symplic. de Temp. Simp. c. 294. 't Inwendig *Hert* dezer *Bol-wortel*, het welk alleenlijk genomen werd, en niet zonder eenige quadaardighe- yd is, moet zeer voorzichtig, en op geenerley wijze wer- den gebruykt, voor dat het eerst gebraden, of zoo lang in water gezoden is, dat het zijne bitterhe- yd en scharpheyd heeft verloren, door 't water t'elkens daar van af te gieten, en met ander te vernieuwen. Eeven- wel, indien iemand eenige inwendige *Zweering* mogt hebben, zoo moet hij zich hier van onthouden.

Dioscor. l. 2. c. 202. Gebraden, en met *Zuyker* en *Oly* ingenomen, ver- weekt het *Lichaaam*; doodt de *Wormen*; opend de verstoptheyd der *Leever* en *Milt*: is goed teegens ver- gift; verdrijft de *Geelzucht*, en verzacht de *Buikpijn*; doch mag van geen zwangere *Vrouwen* werden ge- bruykt; want zulks zou haar een *Misval* veroor- zaken.

Rafis lib. Simp. cap. 28. Met *Edik*, *Oogenklaar*, en *Roggenbrood* gestoten, dan op de *Pijp* gelegd, geneest dezelve. 't *Zap* met *Zuyker* of *Honig* vermengd, verjaagt de *Hoofd-pijn*; de verduyfling der *Oogen*, de gebreeken der *Zee- nuwen*, der *Borst*, en der *Lange*: neemt wech de *Hoest*; maakt een heldere *Stem*, en is goed voor de gene, welke de *vallende Ziekte* hebben.

Plin. l. 10. c. 9. De *Edik*, hier van gemaakt, scharpt het *Gezigt*: is dienstig voor de *smeren der Zijde*, en der *Maag*; zuyverd de *Mond*; maakt de *Tanden* vast, een goeden *Adem*, en verdrijft de *stank des Mond*.

Het *Oxymel Squilliticum*, of *Honig* van *Squill*-zijn, is zeer krachtig in *Stuypen*; verjaagt de verstoptheyd en 't zwellen van de *Milt*. Bewaard ook den *Mensch* voor allerley inwendige *Verotting*.

Dodon. lib. 23. c. 21. De *Oly*, hier van bereyd, doet het *Huyr* groeyen: is goed teegens de *Geraakt*- of *Beroerdheyt*, 't *Padigra*; en geneest de *Beeten* van *giftige Dieren*.

XXXI HOOFDSTUK.

M U U R .

Verfchey-
de namen.

Yns weetens heeft dezer *Plant* in het *Neederlandsch* geen anderen naam: in het *Latijn* *ALSINE*, of *Morsus GALLINAE*: in 't *Hoogduysch* *HU- NERBISZ*: in 't *Franfch* *du Mou- RON*; en in 't *Italiaansch* *CENTO- NE*, *PAPARINA*, *BUDELLO DI GALLINA*, of ook *PIZZA GALLINA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden Veele ver-
veelerley veranderlijke soorten, te weeten:

I. *ALSINE TRISSAGINIS FACIE FOLIIS AU- REIS*, of *Muur* met *guldene bladeren*, gelijk zijnde het *Chamedrys*. II. *CORNICULATA*, of met een *hoornachtig Zaad-pentje*. III. *FLORE CERULEO*, of met een *blauwe Bloem*. IV. *TRIPOLIATA DA- LECHAMPIL*, of *drie-gebladerd Muur*, van *JACOBUS DALECHAMPIL* beschreeven. V. *ALSINE REPENS BACCIFERA*, of *kruypend Muur*, met *zwarte Beziën*, van sommige ook genoemd *CACUBALUM*, en dan noch meer andere. Al te zamen, behalven alleen de twee laatst-genoemde, zijnze van even dezelve *Ban- wing* en *Waarneemng*: gelijk ook zijn VI. *ALSINE MAJOR HIRSUTA*, of *grootte Muur* met *ruyge*, *hayri- ge bladeren*. VII. *ALSINE MINOR HIRSUTA*, of *kleyne ruige Muur*. VIII. *ALSINE MAJOR ET MI- NOR VULGARIS*, of *groot en kleyn gemeene Muur*, overal onder *Heggen*, en in donkere plaatsen waf- fende.

Zij beminnen een gemene, vochtige, en zandige Wat voor
aarde: zoo wel een opene, vrije luchtige, als een scha- een aarde
duwachtige plaats, en vel Reegen. Geeven in den sijn be-
Herfst volkomen *Zaad*, en daar mee verflerven ze. minnen.

Moeten derhalven met een wassende *Maan* van *Maert* in ieder *Voorjaar* weer op nieuws gezaayd zijn. Komen ook door 't uytgevallene *Zaad* dikmaal van zelfs over- *Zaad*.
vloedig voort, niet alleen in de *Zomer*, maar ook la- ter, in den *Herfst*, ja zelfs in de *Winter*.

Het *CACUBALUM*, of *ALSINE REPENS BACCI- Kruypen-
FERA*, *kruypende Muur* met *Beziën*, vergaat niet elke de Muur
Zomer, gelijk de andere soorten, maar blijft lange ja- met Be-
ren in 't leeven. Geeft volkomen zwart *Zaad*, beslo- zien.
ten zittende in een tamelijk-groote, eerst geheel groe- ne, daar na gantsch zwarte en ronde *Vrucht*.

De *aanwinning*, geschied niet zoo wel door hare *Aanwin-
aangewassene Worteltjens*, welke men met een waffen- nia-
de *Maan* van *Maert* of *April* van de oude afneemt en verplant; als door 't gedagte *Zaad*; 't welk op de nu
genoemde tijd en *Maan* niet diep in de aarde werd ge-
zaayd.

Het *ALSINE TRIFOLIATA DALECHAMPIL*, of *Drie-bla-
drie* (zomtijds ook wel *viiff*)- *bladerig Muur* van *Da-
JACOBUS DALECHAMPIL*, moet op de gemelde tijd lechampiil
niet alleen in een *Pot* gezaayd werden, maar ook onge-
rept daar in blijven staan, en wel ter *Zon* op een war-
me plaats gesteld zijn. Zou anders geen volkomen rijp
Zaad te voorschijn brengen.

K R A C H T E N .

M Eest al de soorten van *Muur*, ook der zelve *Gal. lib. 6.
Zaden*, zijn koud en vochtig in den eersten *Fac. Simp. 6.*
Grad: zeer gezond voor alle hitzige naturen, inzonderheyt het *Alfine minor vulgare*, of *kleyne ge-
meene* overal groeyende *Muur*.

't *Zap*, 't gedistilleerde *Water*, of 't *Water*, daar 't *Diosc. lib. 2.
Muur* in gekookt is; desgelijks 't *Kruyd* zelfs gesto- 4. c. 87.
ten, met een weynig *Meel* vermengd, en op de *Oogen* *Rafis lib. 2.
gelegd*, neemt wech der zelve *zweering* en *brand*; ver- cap. 113.
klard het *Gezigt*: is goed voor 't *lopend*- of *springend*
uur, voort-etende *Zweeringen*, heete *Schurftheyt*,
alle hitzige *Wonden* en *Gezwellen*, zeere *Tiepielen*, en de
Takken of *Speenen* aan 't *Fondament*.

Kleyn gehakt, in *Water*, *Wijn*, of *nat* van *Huts- Fuchf.
pot* zonder *Zout*, tot een *Warmoeje* gekookt, en dus *Hijf. Plant. 6. 7.*
gegeeten, is een zeer treffelijk *Geneesmiddel* voor 't *Gra- Camer. l. 1.
vel*; ook voor de gene, welke met de *Teering*, of 4. c. 85.
nydrogende Koorzen behden zijn, en een quinnend lee- *Emic. l. 2.
ven* leyden. Neemt wech de ontfleeking der *Leever*, *Hier. c. 200.*
de *brand* van de *Maag*, en alle inwendige hitzigheyt, waar nyt dikmaal ontfleeken veeleerley *zwargheeden*; als, trekking der *Zeeuwen*; *lammigheyt* of *beroerdheyt*, en meer andere ongelegentheeden.

Aloe serrata major umbellifera.

Dodon. lib.
2. c. 9.

In Wijn gezoden, is zeer goed gedronken, voor de gene die *gequelt*, teeder of *zwak van aart*, ook met *schurfsige Handen* geplaagd zijn, wanneer men de zelve dagelijks daar mee walscht.

De *Fogeltjens*, alsze teureig in hare Kouwen zitten, werden, van dit Kruidje etende, weer *frisch* en *vrolijk*.

G. Bauhin.
Tom. 3.
Herb. part.
1. lib. 29.
cap. 103.

Het *Afne Hirsuta*, of *Muur met ruwe Bladeren*, geneest allerley *oude*, ook *bloedige Wonden* en *Gezwel- len*. Verleerd de *Klieren* en *hardighejd* van den *Hals*; ook alle *Schurfsighejd* en onzuiverhejd der *Huyd*.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, neemt wech de verstopping van *Lever* en *Milt*. Zuyverd de *Nieren*, de *Blaas*, de *Moeder*. Gedroogd zijnde, en dan daar van drie *Drachmen* met een *Drachma Theriac* in Wijn ingenomen, voorts daar op gezwet, is goed voor de *Pest*, en allerley *besmettelijke Ziekten*.

XXXII HOOFDSTUK.

A L O E .

Geen an-
dere naam.

Veele ge-
noegzaam
onder-
scheydene
soorten.

Hier ge-
feld tot
ag: in 't
getal.

Alle van
de zelve
Bouwing.

Ameri-
caanische
Aloe met
steekende
Bladeren,
en wat
voor een
aarde die
bemidd.

Teeder-
hejd.

It zeer schoon en verwonderens-waardig *Gezwa* heeft, voor zoo veel mij bewust is, geenen anderen naam, als alleen dezen.

Hier van zijn mij in haren aart be- kend geworden veele genoegzaam on- derfcheydene soorten; te weten:

I. ALOE MAJOR AMERICANA FOLIO MUCRO- NATO; of *grootte Americaanische Aloë met een scherpe punt en Doornen*. II. ALOE AMERICANA MINOR FOLIO MUCRONATO; of *kleynste Americaanische Aloë met Doornen*. III. ALOE SERRATA MAJOR UMBEL- LIFERA; of *grootte Aloë uit America met zaag-wijze getande Bladeren*, en met een *Steel*, boven verdeckt in veele *zijde-akjens*, voorzien met veele *Bloemen*, *Wayers-wijze* in 't ronde gesteld. IV. ALOE PUR- PURPUREA LAEVIS, *fine PURPURASCENS*, of *Aloë uit America met Purper-verwijge*, en aan de randen *steekte*, geen *steekende Bladeren*. V. ALOE FEROX, of *Aloë met zeer groote, wreede, en veelvondige Doornen*. VI. ALOE VERA VULGARIS, of *opregte gemeene Aloë*; welke ook ALOE HISPANICA, *Spaan- sche Aloë*, of SEMPER VIVUM MARINUM werd ge- noemd, om datze *altijd groen blijft*, en ontrent de *Zee* werd gevonden; van welke voort-komt de alder- beste *Aloë*, in de *Apotheeken* gebruykelyk. VII. A- LOE VERA MINOR, of *kleynste gemeene opregte Aloë*, met *groene Bladeren*, en uyt den geelen *bleek-witte Doornatjens*. VIII. ALOE VERA COSTA SPINOSA, of *opregte Aloë*, hebbende van agteren in 't midden een *regt-doorgaande Streep*, of *Rib* van *kleynste Doornen* op zijne *Bladeren*.

Al te zamen zijn ze van eenen de zelve *Queeking* en *Waarneeming*. Doch vermits ze in hare uytwendige *gedaante*, d'egelijks eenigzins in *aart*, van mallander verschillen, zoo zal ik, ten dienft der nauwkeurige *Lectors*, van ieder in 't bijzonder hier een weynig spreken.

De ALOE AMERICANA MUCRONATO FOLIO, of *Americaanische Aloë met steekende Bladeren*, zijnde niet bitter maar zoet van smaak, is een zeer heerlijke *Plant*, doch teeder van aart.

Zij bemid een gemeene luchtige aarde, met een goed deel twee-jarige *Paerdenmist* en 't Mol der van bin- nen verdorvene oude *Boomen* doormengd: een opene, vrije, warme, luchtige, wel ter *Zon* gelegene plaats, voor alle koude *Ooste- en Noorde-winden* beschut: ook weynig of geen water. Geef in deeze *Landen* noyt eenige *Bloemen*, ten zij in hoghe ouderdom. Kan gantich niet verdragen eenige *koude Herfst-reegenen*,

Sneeuw, *Rijp*, of *Vorst*. Moet derhalven met een wassende *Maan* van *May* in een *Pot*, of *houtte Bak*, na dat de *Plant* groot of *kleyn* is, geplant zijn.

Men bevind haar zoo een groote vriendin van droog- Een zeer te te zijn, dat ze ook zelfs in heete *Zomerse dagen* gantichelyk geen water, ten zij het uyt den *Hemel* ^{grootte} komt te vallen, wil verdragen. Indien 't echter dik- ^{Vriendin} te, maal quam te reegenen, zoo moet men haar dekken, of zoo lang de *Vlaag* duurd onder een *Dak* zetten; zul- ker wijs, datze de *Lucht* en *Zon* kan genieten, maar geen *vochtighejd* koomte te ontfangen. Indien iemand deeze *Plant* in al 't neer-vallende water laat staan, zoo zal ze wel de gantische *Zomer*, *Herfst* en *Winter* over groen zijn, en gezond schijnen, maar als de *Maand* van *Maert* of *April* weer gekomen is, openbaard zich hare *verrotting* stilzwijgende, en laat zich gemeenelyk eerst aan 't *Hert*, of ter zijden van 't zelve bemerken. Dit quaad werd veroorzaakt door de al te veel *vochtig- hejd*, welke tusschen de *Bladeren* en de *Hert-plant* blijft leggen, en mer 't tijd de *veruyling* baard.

Wanneer nu de *Maand September* tot op ontrent de *Zonder- helle* is verlopen, laat men haar de minste *druppel water* ^{linge} niet meer ontfangen. Als ze dus wel droog is geworden, ^{Waarne-} moet men, eer noch eenige *koude* of *nagt-rijp* haar ^{ming,} mogt komen te overvallen, haar binnens huys brengen, ^{zelen.} al waar het ook voor den *twintigsten* der genoemde *Maand*; niet op een *slegte* of *gemeene plaats*, maar *luchtig* om hoog, of ontrent den *Oven*, waar in ge- vuurd werd, stellen. Al waar 't maar twee of drie voe- ten daar van daan, 't zal maar dies te better zijn. Want vermitsze in dien tijd *grootte hitte* kan verdragen, zoo blijft ze hier door te *frilcher* en *gezonder*; inzonder- heyd als men haar, gedurende de gantische *Winter*, hoe droog zij ook zijn mogt, niet de minste *druppel water* geeft. Want in deeze tijd kan ze zeer ligt ver- derven, ook door maar een weynig *vochtighejd*, 't zij *koud*, of 't zij *warm* gemaakt.

Boven dien staat te weten, dat deeze *Plant*, verder be- binnen gezet zijnde, de geheele *Maand* van *October* rigt, door opene *Vensterten* de *Lucht* en *Zon* moet genieten; zoo wel bij *nagt* als over dag; welke ook niet mogen ge- sloten werden voor *November*, ten ware uyt vrees voor *Vorst*; of als *koude Ooste- en Noorde-winden* wayen.

Als nu den eersten *November* gekomen is, doet men hoedaan- ge de *Vensterten* toe, zonder dezelve voor den eersten deeze *Plant*, *Maert* weer te openen. Op welken dag in den *Oven* voor de eerste maal, niet *sterk*, werd *gevuurd*, indien de *lucht* tot dus lang toe *gematigd* in *koude* is geweest; anders wat eerder. Bij deeze *Stoking* blijft men tot op den eersten *December* t'elkens om den *tweeden* dag. Daar na dagelijks, tot op den eersten *Maert*, al ware 't Weer noch zoo goed. Doch als de *Vorst* toeneemt, moet men tweemaal ieder dag *stoken*; 's morgens ontrent ten agten, en 's avonds ontrent ten vijf of zes uren. Indien men quam te vreezen, dat de *Vorst* na binnen zou mogen door-dringen, moet men driemaal vuren, 's morgens vroeg ontrent ten zeven, 's middags ontrent ten een, en 's avonds weer ten zeven of agt uren.

Als de *Maand* van *Februarius* is aangekomen, en de gedurende meeste *koude* voorbij is, verminderd men weer 't vuur, na gelegenthejd dat het bij de eerste *aanwassende* *koude* vermeerderd was geworden, tot den eersten, thien- den, of *twaaften Maert*, na dat 't Weer zich aanteld. Dan laat men geheel van 't *stoken* af, en men zet, bij een bequame *lucht*, de *Vensterten* over dag weer open, om dus de *Plant* al langzaam *Lucht* en *Zon* weer te doen gewoon worden: daar na zoo wel bij *nagt* als bij dag, tot in 't laatste van *April*; ter welker tijd zij met een zoete *Lucht* en *angename Reegen* weer buyten gesteld, en de *Zonne-stralen* de *luchtig* gemaakt werd.

Zij werd in deeze *koude Landen*, schoon ze noch *Aanwin- Bloem* noch *Zaad* voort-brengd, *aangewonnen* door hare bij de *Wortel* uytgelopene *jongen*, van zelis *Wor- telen*

telen gefchooten hebbende, hoe kleyn ze ook zijn mogten. Deeze spruyten niet alleen boven, ter zijden, of van onder uyt, maar ook met zulk een kracht door de voegen des houten Baks, waar in de Plant gezet is, dat hout en spijkers daar voor buygen en wijken moeten; het welk niet zonder verwondering word aanschouwd. Ja men ziet haar zelfs dringen door des Baks Bodem; en verroonen zich daar buyten zoo aardig, dat men gewisselijk zou meenen, dezelve aan 'r Hout te zijn gezet. Want de voegen gevonden hebbende, zettenze het daar door; en buyten gekomen zijnde, krijgen ze hare behoorlijke dikte, en rechte stelling der *Bladeren*.

Is iemand begeerig, deeze afgenomene *jongen* haastig te zien groeyen, en wel op te schieten, die neeme gedurig daar van af al hare uyt de *Wortel* voortkomende *Scheuten*; zoo behoud de Stam te meer voedsel, en word daar door te krachtiger voortgedreeven.

Op deeze nu beschreevene wijze dit zeer schoone *Gewas* zorgvuldig waargenomen, gequeekt en behandeld zijnde, heb ik eene deezer soort *viervertig* jaren lang *jaren lang* wel en goed gehouden; zijnde, terwijl ik dit schrijf, van de aarde, in welkeze staat, agt, en met haren Bak elf of meer maat-voeten hoog; en begript in de rondte over de dertien der zelve voeten. Ieder *Blad* heeft de hoogte van zes deezer voeten; agt en een halve maat-duym breedte, en onder veel meer als een maat-voet dikte, zijnde boven dun, in het midden alderbreedst. Voor aan de punt is een scherpe, donker-bruyne, ontrent een lid van een vinger lange *Doorn*. Hebben ook aan beyde de zijden veel kleyne *Doortjens*. Zommige der zelve staan regt uyt, andere dwars, eenige regt tegens malkander aan gesteld: zoo dat men daar ontrent komende, zich voor de eene wachtende, lichtelijk van de andere, eer men het weet, gevat word. Van buyten zijnze uyt den groenen-blauw, met eenige ingedrukte teekenen vande omgezetene *Bladeren* aardig voorzien; vol van *Zap*; half rond, of *Geus*-wijze gesteld: van binnen wit; en daar hebbenze honderden van witte, ronde, sterke *Draaden*, zeer bequaam om *Linnen* van te maken. Van hare groenigheyt gezuiverd zijnde, ziet men haar al te zamen wonderlijk hangen aan de bovenste groote *Doorn*. Deeze *Plant*, met hare teedere van buyten roode en van binnen witte veltvoudige *Veezel*-wortel rustende op *Raderen*, met *Yzer* beflagen, kan niet anders dan door agt of tien *Mannen* geregeerd, in en uyt gebracht worden. Laat zich van zes niet eens bewegen, schoonze op *Raderen* voortgetrokken word.

Eene van ontrent de nu genoemde grootte heeft in het jaar 1625. binnen *Romen*, in den *Hof* van de Kardinaal ODOARDUS FARNESIUS, *gebloeyd*; schietende, in de tijd van eene Maand, een *Steel*, vijftien Ellebogen, of drientwintig Maat-voeten hoog. Een diergelijke was Anno 1633. te *Madrid* in *Spanjen*; welke in eene *nagt* tien voeten hoogte uyt het midden harer *Bladeren* opschoot, en vervolgens binnen *agt dagen* oprees tot *vijsfentwintig voeten*. Dit wierd daar voor een groot *Mirakel* gehouden: en ter dier oorzaak deed de Hertog van *Osuna* op dezelve plaats een *Capel* bouwen.

Noch een andere. Noch heeft eene deezer *Planten* *gebloeyd* in het jaar 1660. (indien ik het regt onthouden heb) binnen *Stuttgart*, in *Wirtenbergerland*, bij *Tabingen* gelegen, in den Vorstelijken *Hof*. In de *Winter* binne huys staande, bragtze hare *Steel* op tot aan de *Zoldering*. Wylze doe niet verder kon, wierd in dezelve een gat gemaakt. Doe ze deeze ruymte had bekommen, schootze op tot aan de *Vorsten* van 't Huys. Tot op heeden deezen dag word de *Steel* daar bewaard en alle lief-hebbers getoond, tot der zelve groote verwondering.

Noch een andere heb ik met eygener Oogen zelfs gezien in het jaar 1668. in den *Hof* des Hertogs van

Halsteyn te *Gottorp*: welkers hooge *Steel* (gelijk in de *bloeyen* bijgaande *FIGUUR* na het keven is afgeteekend) *bo-* den met veel *zijde-Takjens* verciert. De minste der zelve droeg veere over de honderd *Bloemen*, voorzien met een groene verwe, en inwendig met geele *Afhangzeltjens*.

Daar na Anno 1673. heeft ook mijn eygene *Plant* *Eygentlijk* op de volgende wijze beginnen te *bloeyen*. Na dat het *Hert* van dit schoone en wonderlijk *Gewas* in den aanvang van het jaar 1673, in nieuwe *Bladeren* meer en meer uyt te geeven (volgens oude gewoone) begon te verminderen, stond het eyndelijk geheel stil; waar door ik gantschelijk meende, dat inwendig in het gemelde *Hert*, door de veelheyd der *Reegenen*, een *verrotting* mogt ontstaan zijn. Ik bewaarde haar derhalven tot in het laatste van *Julius* des jaars 1674. zorgvuldig voor alle vochtigheyt: doch vond mij op den eersten *August* in mijnen opgevatteden waan, die mij nu al een geheel jaar lang was bij-gebleeven, gantsch bedrogen.

Want op de genoemde dag bemerkte ik, dat drie *Hoe* de geweldige *Stelen* te gelijk uyt het *Hert* voortquam. Mijne *blijdschap* was zoo groot als mijne *verwondering*. Twee van deeze drie *Stelen* schooten in twee Maanden tijds op tot de hoogte van agt Maat-voeten; doch de derde was niet hooger als vijf der zelve voeten.

Den derden van *September* vertoonden haar noch buyten alle drie andere *Scheuten*, zeer krachtig in het midden tusschen de *Bladeren* uytstichende; welke, ter oorzaak van de *Winter-tijd*, niet voor in het laatste van *Februarius* de voorgenoemde hoogte van *agt voeten* verkreegen. Zoo dat deeze *Plant* te eener *tijd* was *verciert* met zes *Stelen* (gelijk in de bij-gefelde *FIGUUR* word vertoond) tot mijne en veelere andere grootte verwondering.

Noch heeft zich weer inwendig een nieuwe *Scheut* laten zien in het begin van *Julius* des jaars 1675., zijnde de *zevende*, welke binnen de *Bladeren* kort bleef zitten, gevende echter in *September* volkomene en geheel opene *Bloemen*.

Elke *Steel*, zijnde van binnen wit, van buyten gras-groen, en in het eerst wat blinkende, hield in zich een breedere dikte van anderhalf of twee armen, ook op de zelve wijze *platachtig* rond, doch wierd na boven hoe langer hoe smaller; en was daar voorzien met veel hoeks-wijze *Streepen*, hebbende in het ronde verschedene korte, breedte, gefronste, kleyne, dunne, drie-hoekig gestelde, eerst *Gras-groene*, en blinkende, doch daar na als een verouderde verwe verkrijgende, en gelijk door wordende *Bladertjens*; tusschen welke in het ronde veel ovaal-vormige, of *platachtig*-ronde, arms-wijze gestelde, ook onder en boven wat gestreep-te *Scheuten* voort quamen, van binnen wit, *Sponsachtig*; waar van zommige meer als een voet, andere een voet, eenige ruym een halve voet lang waren; *Wayers*-wijze in het ronde gesteld. Aan de voorste punten sprooten uyt *vijsfig*, *rachtig*, honderd-vijftig, en noch meer bij een zittende *Bloemknoppen*, die van de *Granaatboom* niet ongelijk; staande regt-op, elk op *Bloem*: een rond en tamelijk dik *Steel* bijzonder; hebbende een dikke, lange, drie-hoekig-ronde *voet*; ook zoo lang zijnde als de *Bloem* zelfs: van welke de eerste op den agtentwintigsten *Jannuaris* des jaars 1675. zich opende; en daar na verschedene andere: doch de meeste quamen tot geen volkomenheyt, maar verdorren in haar zelve.

Zij bestonden uyt zes smalle, dikachtige, bleek-groene *Bladertjens*; een lid van een vinger lang; voor rondachtig-spits toegande, en zich niet gantschelijk opendoende: waar van de drie uytwendigste een weynig breeder, de drie inwendigste voor aan de punt een weynig stomper, bleeker van verwe, en in het midden met een verhevene groene *streep* of *rugge* verciert,

Gefalte en voortkomende der *Stee*-len.

knoppen.

Gedaante der *Bloemen*.

Zeldzaamheyd.

Aanmerking.

Eene der zelve over de viervertig jaren lang opge-queekt.

Wonderlijke zeldzaamheyd van deeze Plant, en hare Bladeren.

Zeldzaamheyd aan eene deezer Planten te Romen, en te Madrid.

Noch een andere.

Wederom een andere

Vita Hominis plus Aloës quam Mellis habet

col. seq.

ALOE VERA VULGARIS.

cierd, doch zonder enige reuk waren. Langdurig zijn ze van aart. Hebben van binnen zes bleke draadjes, op welke zes gele Aanhangzelen, zich dus, dan zoo drayende, gezien worden. Eyndelijk verdorren ze in haar zelven, en vielen op de aarde neer, zonder Aard na te laten.

De ALOE AMERICANA PURPURASCENS, of *Americaanse Aloë met zachte purpurachtige Bladeren*, waar aan geen Doornen, maar alleen voor scharpe punten worden gevonden, mij in het jaar 1648. uyt Spanje toegezonden, komt in hare gantche Bouwing, Aart, en Eysgenchap met de voorige over een; doch kan een weynig meer vochtigheid verdragen. Is ook kleynder, smaller, dunner van Bladeren, als de ALOE AMERICANA SPINOSA, of de *Americaanse steekig-gebladerde Aloë*. De werve deezer Bladeren is purpurachtig, van eene geen onaangename aanhouwing. Heeft desgelijks dunne, teedere en zeer veelzachtige Wortelen, onder welke men eenige van een stroo-breed dikte vind. Daarenboven in hare geuts-wijze gestelde Bladeren veel subtyler, dunner, sner Draadjes, al te zamen boven aan haar spits punt vastgehegt, zeer sterk, en gantich bequaam om daar van sijn Linnen te bereyden, gelijk dan ook van de Induunen zeer konstig word gedaan. De Bloem-steel is voorzien met vele Bladeren, zijnde lang, voor spits, hol, of geuts-wijze gesteld, en de Steel gelijk als omhelzende: op wiens bovenste punt de Bloemen voortkomen.

De ALOE HISPANICA, of *Spaanse Aloë*, dus genoemd, om dat ze uyt Spanje veel vervoerd word, is zeer bitter van smaak; van de *Fransche PERROUET* geheeten. Deeze is (gelijk wij alreeds gezegt hebben) de *oprechte, meest-geachtste*, en in de *Geneeskonst* gebruykelyk. Moet op de verhaalde wijze gequeekt en waargenomen zijn. Gemeenlyk verliest deeze soort ieder Voorjaar, buyten gebragt zijnde, door de ongewoonte van weer in de Lucht te komen, welke ze in de gantche Winter niet heeft mogen genieten, hare natuurlijke groenheid, en bekomt eene gelijk als bleke Leever-verwe. Veele dit ziende, oordeelen de Plant verloren te zijn, en dat ze eenemaal zal versterven. Doch deeze wanstel vergaet met'er tijd, en uyt het inwendige Hert krijgt ze eerst wederom haar aangenaam groen, 't welk zich in weynig tijds verspreydt tot aan de uytwendigste punten der Bladeren; inzonderheid wanneer men haar zorgvuldig wacht voor te veel Reegen, en in het eerste een weynig dekt voor de sterke Zonnestralen.

Wil iemand deeze Plant doen bloeyen, en in hare volmaaktheid zien, die zette ze in de voor-heenen gemelde grond, met een volle Maan van May, in een Pot, na gelegenheid harer grootte, zoo hoog als eenigzins geschieden kan (het welke ook aan de twee hier boven beschreevene soorten moet waargenomen worden) en laate gantich geene jongen bij de Wortel blijven: want hier door behoudt ze meerder kracht, en geraakt daar door dies te eerder aan 't bloeyen; gelijk ik door ervarendheid heb ondervonden in de jaren 1652. 1660, 1665, en 1669.

Deeze, teederder van aart, en voller van Zap of vochtigheid zijnde, dan de twee voor-gemelde, kan veel minder de natthigheid verdragen, en word ook veel eerder door koude beschadigd. Indien ze tegens de Winter uyt de aarde genomen, binnens huys opgehangen, in het Voorjaar weer in de aarde gezet word, op een warme plaats, zoo zal ze in het leven blijven, en zonder enige ongelegentheid weer groeyen als te voren; of ze schoon langer daar uyt gebleven geweest ware.

Aanmerkens-waardig is het geen aan deeze Plant word vernomen; te weten: zij is bitterder dan Gal, in hare Bloem, echter voortbrengende een Water, klaarder als Wijn, zoeter als Honig; het welk, schoon

neerwaarts hangende, evenwel niet neervalt, ten zij men de Bloemen krachtig beweegt.

De ALOE AMERICANA MINOR FOLIO MUCRO-NATO, of *kleyne Americaanse Aloë met Doornen*, heeft Bladeren niet langer als anderhalve voet, zich digt in malkander gesloten houdende. In 't midden zijn ze wel zes of agt vingeren breed; beneeden op het finalite; voor stomp-rond; evenwel eyndigende in een spits punt; tamelijk dik in het midden, doch aan de randen dun; en daar voorzien met veelvuldige, digt aan malkander zittende, kleyne, zeer scharpe Doornjes.

De ALOE PURPUREA LAEVIS, of *Aloë zonder Doornen*, en met purpur-verwige Bladeren, is middelmatig van grootte. De gemelde Bladeren zijn twee, derdehalf, ook drie voeten lang, en vier vingeren breed; onder en in het midden alderbreedst: doch van daar na boven worden ze smaller, en eyndigen in een gantich spits of doornig punt; daarenboven tamelijk dik van aart, en stevig of regt opstaande.

De ALOE FEROX, of *Aloë met groote, wreede, veelvuldige Doornen*, heeft Bladeren van twee of twee en een halve voet hoogte: de werve is donker, of wreede. Gras-groen. Onder zijn ze op het alderbreedste; van daar af worden ze smaller, op de wijze van een Pyramide, en eyndigen in een spits punt. De breedte is van een halve voet, wat meer of min; matig dik van aart; de randen op het dunste; en daar bezet met veelvuldige, dikke, wreede, een vingerbreed lange, purpur-verwige Doornen. In de Mond geknauwd, bevind men ze van een aangename smaak.

De ALOE VERA MINOR, of *kleyne, gemeene, oprechte Aloë*, heeft van naturen smalle bladeren; ook voor in een spits en regt-op staande punt eyndigende. De werve is donker en aangenaam groen; ook alleen met eenige weynige witte Plekjes aan de uiterste punten; doch aan de randen met veelvuldige, aardige, kleyne, zachte, bleek-wit-verwige Doornjes voorzien.

De ALOE VERA COSTA SPINOSA, of *oprechte Aloë met een Doornige rugge*, of *Rib*, in het midden van het onderste gedeelte der Bladeren, waft op even de zelfe wijze als de ALOE VERA VULGARIS, of *gemeene oprechte Aloë*, doch de Bladeren zijn wel zoo dik; ook grooter, langer, en met meer witte Plekken vercierd; welke men echter in het ene jaar veel meer in getal ziet, als in het andere. Dit geschied na de gelegentheid of verandering des tijds. Want bij heete drooge Zomers worden de zelfe vermeerderd: in teegendeel bij flegte en vochtige jaar-tijden weer vermindert, en veel weyniger gezien.

K R A C H T E N.

Aloë, een zeer trefflijk Genees-middel, en boven veel andere in waarde te houden, is van naturen warm en droog in den tweeden graad, doch zonder enige scharpheid.

Heeft in zich een puergeende kracht. Inwendig gebruykt, opend de Ambeyen, of de Takken des Fondaments: neemt wech allerley verstopping des Lichaams: is de Maag zeer aangenaam, en versterkt dezelve. Gewassen zijnde, drijft ze daar uyt alle Galachtige vochtigheeden, en rase fluymen; verjaagt alle snerten en ontfeking der zelve. Dood, en drijft uyt de Wormen: het welke ook geschied, als men Aloë, met Edik en Offegal vermengd, op den Navel des Buyks strijkt. Bewaard de menschen voor inwendige verrotting, en andere toevallende krankheeden. Versterkt de Leever. Geneest de Geelzucht. Verwekt der Vrouwen Maandstonden, drie kleyne Pillertjes 's daags hier van ingenomen. Doet ook de gestorvene Lichamen lang in een goede staat blijven, zonder verrotting.

Het Poeder van Aloë uytwendig op de Spenen of Takken gelegd, stopt dezelve; desgelijks de monden van de Aderen, en stild het bloeden: want het trekt een weynig te zamen, maakt dik, en droogd op. Gedaan op gezwellen, varfche wonden, en ook zulke, welke zeer bezwaarlijk willen toelopen, heeld en sluyt de zelve, zonder enig lidteken achter te laten. In Wijn gesmolten, en op het Hoofd gestreken, verhindert de uytvaling des Hays. Tot de Geneesmiddelen gedaan, bereyd tot hulp voor de Oogen, scharpt het Gezicht. Met Honig gemengd, en gelegd, op de gezwellen der heymelijke Leeden, geneest ze. Sluyt ook toe alle lopende en opene gaten; neemt wech allerley vuyligheyd of verrotting des Monds.

Even dezelve Werking hebben ook de groene Bladeren. Zijn daarenboven zeer dienstig op gebrandde Leeden gelegd, wijlze de brand niet alleen uyttrekken, maar ook de verzeering genezen.

Men mag hier van inneemen een halve Drachma, twee Scrupelen, of een geheele Drachma, na gelegentheid van de natuur des Zicken; en na den staat zijner krachten of zwakheyd.

Deze Aloë is niet anders, als het uytgeparfte Zap van de Plant diens zelve naams; waar van de afbeelding hier bij gesteld is. Men doet dit Zap in steene Vaten, en laat het in de Zon drogen.

Hier van worden gevonden drie bijzondere foorten; van welke de beste word geheeten SUCCOTORINA, om datze gemaakt word op het Eyland Succotora in Indin. De verwe is uytwendig bruyn, of rosachtig; van binnen geel, bitter van smaak; te zamen-trekkend, kruydig van geur, of welriekend; verachtig van aart, reyn, zonder eenige onzuiverheyd; doorzichtig, blinkende; bros, zacht in het aanraken; en ligtelijk in het Water smeltende.

De tweede soort word genoemd HEPATICA. Is van verwe uyt den geelen-rosachtig, bitterder, zwaarder van reuk; ook meer te zamen-trekkende; onzuiverder; niet zoo zeer blinkende; droger, en vast, gelijk Leever.

De derde foort, welke onder al de andere de slechste is, draagt de naam van ALOE CARALLINA; zwart van verwe; niet doorzichtig; zwaar van gewigt, kwalijk-riekende; vol zand, stroo, en andere onreynigheyd. Wordt ter dier oorzaak bequaamer gehouden, om de Beesten in te geeven, als de Menschen.

Verfcheyde namen.

En wel bekend Gewas, van zomige MALVE, van andere liever MALVE geschreeven; word in het Neederlandsch niet alleen met dien naam genoemd, maar ook van vele KEESJENSKRUYD, om dat haar Zaad, rond en plat te zaamgevoegd, zeer wel een KAASJE gelijkt. In het Latijn en Italiaansch MULUA of MALVA: in het Hoogduitsch PAPPEL- of PAPELKRAUT; en in het Fransch MAULVE.

Hier van zijn mij in harten aart bekend geworden vele veranderlijke en bezichtigings-waardige foorten; welker zonderlinge verfcheydenheyd der aangename, schoone, veelvoudige verwen het Oog der aanschouwers doen een aantrekkelijke bevalligheyd verlustigt. Deze zijn:

I. MALVA VULGARIS MAJOR, of groote gemeene Malve. II. VULGARIS MINOR, of kleine gemeene Malve. III. BOHEMICA, of Boheemische Malve. IV. BATTICA, of Battische Malve, uyt de Provincie Batia in Portugal. V. CRISPA, of kroezee, gekruldde Malve. VI. INDICA ARBORESCENS MAJOR, of

groote Indiaanische Boom-malve. VII. INDICA ARBORESCENS MINOR, of kleine Indiaanische Boom-malve. VIII. MALVA HORTENSIS ROSEA FLORE LUTEA PLENO, of Stokroos met een gele dubbels Bloem. IX. FLORE ALBO PLENO, of met een witte dubbels Bloem. X. FLORE ATRO-RUBENTE, of met een zwart-roode Bloem. XI. FLORE CARNEO PLENO, of met een lijf-verwige Bloem. XII. FLORE PURPUREO PLENO, of met een purpure Bloem. XIII. FLORE PURPUREO ET ALBO VARIEGATO, of met een purpur en wit-bonte Bloem; en dan noch veel meer andere. De gemelde CRISPA, of kroezee Malve, is tweederley: te weten, CRISPA FLORE PALLIDO PURPUREO, of kroezee, gekruldde Malve met bleek-purpure Bloemen, en MALVA CRISPA FLORE ALBO, of gekruldde Malve met een witte Bloem. Niet alle zijnze van de zelve Bouding en Waarneming.

- Evenwel beminnen ze al te zamen een gemeene, Wat voor zoo wel zandige als andere aarde, matig doormengd met twee-jarige Paerde- of Koeyemilt. Voorts, een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd.

De MALVA VULGARIS MAJOR ET MINOR, of Groote en kleine gemeene Malve; desgelijks INDICA MAJOR ARBORESCENS, of groote Indiaanische Boom-malve, worden om het tweede, of ook ieder Voorjaar, in April of May, met een wassende Maan de aarde aanbevolen. Geeven zelden, of zeer laat, bloemen in de eerste Zomer; maar de koude des Winters verdragen hebbende, bloegenze zeer lang in 't tweede jaar: Geeven volkomen Zaad, en sterven daar na.

Doch de gemelde MALVA ARBORESCENS INDICA MAJOR, of groote Indiaanische Boom-malve, laat buyten staande, gantschelijk geen vriezand Weer verdragen. Moet derhalven, jong zijnde, met de genoemde Maan in een Pot, of twee of drie te zamen in een half Zeep-vaasje drie-hoekig geplant zijnde, in het begin van October, of een weynig later, na gelegentheid des tijds, binnens huys gebragt, in een luchtige plaats gesteld, met een weynig lauw-gemaakt Reegen-water onderhouden, en in het begin van April, ieder bijzonder, met de gantsche klomp aarde op een goede plaats van een Bed gezet worden.

Deze foort van Malve schiet op tot de hoogte Bladeren: van agt, tien, en noch meerder voeten, in eene Zomer. De Bladeren zijn zeer schoon van gedaante, donker-groen van verwe, en gaan die van de Malva Rosa, of gemeene Stokroos, in grootte, noch niet gebloeyd hebbende, te boven. In stelling en veelheyd van Aderen zijnze dezelve niet ongelijk, doch aan hare randen met veel grooter en dieper Infijdzelen voorzien; ook meer blinkende, en niet zoo ruig, maar veel zachter of gladder.

De MALVA ARBORESCENS INDICA MINOR, of kleine Indiaanische Boom-malve, wast niet boven vier voeten hoog op. De Bladeren zijn in gedaante en grootte niet ongelijk die van de MALVA VULGARIS MINOR, of gemeene Malve met kleine Bloemen, zoo lange noch geen Bloessem voortgebragt heeft; doch daar na veel kleiner; ook van natuur veel ruiger, veel bleeker, of witter van groen; aan de randen minder, en niet zoo digt op malkander getand; ook met meerder inwendig-blijvende Aderen verciert.

Dit Gewas sterft niet zoo haast, maar blijft eenige jaren lang in het leeven, gelijk ik door een zeer langdurige ervarentheyd heb ondervonden. Eens heb ik ene daar van elf jaren bewaard; die, de dikte van zes Maatduymen in de rondte bekomen hebbende, cyndelijk van ouderdom verging. Deze Plant valt teeder van aart, en kan de Winter-koude niet verdragen. Moet derhalven, met een wassende Maan van April in een Pot gezet zijnde, in October binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats; en onderhouden met slegts een weynig Reegen-water. Men mag ze ook niet voor in

MALVA ARBORESCENS

INDICA MINOR.

in April met een aangename Lucht weer buyten stellen. Dan noch moet menze wel wagten voor koude *nagt-riipen*.

Eloemen. Voor de eerste maal *bloeydse* in het tweede jaar, na datze met een wassende Maan van *April* is gezaay geweest. Daar na ieder jaar: en geeft ook, als ze op een warme en luchtige plaats is gezet, gemeenlijk volkomen rijp *Zaad*; inzonderheid zoo men haar wagt voor veel Reegen in het *Ntjaar*.

Boheem-
fiche, Bo-
kriele, ge-
Malvc.

DE MALVA BOHEMICA, of *Boheemfche Malve*,
BORTICA, of *Malve witte of Provintie Batican in Lybanien*,
CRISPA, of *gekrelde Malve*, en meer diergelijke,
blijven niet langer als eene *Zomer* in het leven. Worden
ieder *Voorjaar* in de *Maert*, met een waffende
Maan, op een warme, luchtige, wel ter Zon ge-
legene plaats, niet diep in de aarde geplant, Gee-
ven voor de *Winter* volkomen rijp *Zaad*, en verster-
ven daar mede.

Al de foorten van MALVA HORTENSIS ROSEA; of STOKROOZEN, zijn hard van aard. Verdragen selle Vorst, en allerley andere ongelegenheeden des gantschen Winters. Geeven op het tweede jaar Bloemen, van een schoone amschouwing; gemeenelyk van mid-Zomer af tot aan de Winter; de eene na de andere gedurig opengende. Brengen voort volkomen rijp Zaad, en vergaen dikmaal niet voor t vierde jaar; zommige eenewel in het derde; of bij een sterke Vorst en veel Reeen veellet wel eerder.

Om dat van goed Zaad te winnen. Indien iemand hier van goed Zaad wil winnen, die fnyjde al de zijde-takken wech, en late alleen de mid-*delste Scheut* staan; waar aan den niet als *dubbelt Bloem*en zullen gezien worden; ja hoe hooger, hoe meer *dubbelt*. Van dezee het Zaad vergaderd: daar na in *April, of May*, met een volle Maan, niet diep, in *Porten*, of op andere plaatsen gezayd, en twee maan-*den* daar na met de zelve Maan, twee of drie voe-*ten* van malkander, verplant, zoo zult gij'er schoo-*ne* en beziens-waardige *Bloemen* van bekomen; in-*zonderheyd* indien dit eenige jaren na den anderen
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 50

K R A C H T E N.

Deugden. **D**E *Malve*, een zeer eedel en gezond *Genus*, is matig vocht en warm, zeer verzachtende en verdeelende van aart.

diſcor. De *Bladeren*, geleg^t op de *Vijt*, geneezen dezelve.
l. s. c. 144. Trekken ook uyt alle *Doornen* en *Splinters*, welke
ergens in het *Ligchaam* zijn gekomen. Gefloten, en
met een weynig *Zuyker* gemengd, zijn zeer dienſtig
tegens de ſmerden der *Oogen*. De zelve vermengd
met *Oly*, heelen de ſteeken van *Horzelen*, *Byen*,
Spinnen, en diergelijke *Diertiens*. Verdrijven de ziele-
ken, *froetelen*, *ſchiffieren*, en allety *vuurigheid*
der *Huyd*. Brengen alle *koude Zinkingen* tot ryp-
heyd. Zijn zeer goed op de *gebrandheid*, en voor 't
Springend-vuur.

Durast.
Herb. fol.
271.

Rauw gegeeten, met een weynig Zuyker en Zout, verzachten, en nemen wech de pijn en zwellend der Nieren, en der Blaas. Maken ook een zachte Stoelgang. In Wijn gezoeden, of onder andere spijsen gebruykt, gelijk ook het Zaad, en de Wortelen, doen de Hoefophouden; geneezen andere gebreken en smeren van de Longe, en der Darmen: verzachten de in arbejd zittende Vrouwen. Neemen wech de verlorpheid en hardigheyd der Moeder: strijden tegens het vergift; verdrijven de zierigheyd van de Mond en Keel, met een weynig gebrande Aluyn en Honig vermengd, en daar meê gewaschen, of gepoeld. Verwekken ook Melk in de Vrouwen Borsten.

Flin. lib.
20. cap. 21.

Tragus lib. Het Zap, warm in de Ooren gedaan, neemt der
1. cap. 120. zelve smerten wech. Word ook gepreezen teegens de
vallende Ziekte..

Lonicer. Het *Water*, daar *Malve* in gekookt is, maakt niet

alleen *zachte Handen*, maar verzacht ook de *Voeten*, *l. 2. c. 181*, en andere deelen des *Ligchaams*, daar men gewaarschen, of daar in gebaad zijnde. Is daarom ook zeer dienstig, in alle *Chysteerien* gebruykt te worden. Met Oly en Wasch vermengd, is zeer goed op allerley *gezwellen*.

De *Bloemen*, met Zuyker tot een *Conkerf* gemaakt, zijn zeer dienstig teegens het *Gravel*; en de *Steen* der Blaas; de zelve opdrijvende, en het Water doende loffen.

De *Wortel* gebraden, tot stof gemaakt, en op *Apul. Hif.*
varfche Wonden, defgelijks op der *Vrouwen zavel-*
Plaut.
lende Borften gelegd, geneezen dezelve. Met dit *Poe-*
cap. 42.
der de Tandē gewreeven, zuuyverd die van allerley flij-
 merighevd.

de MALVA HORTENSIS ROSEA, of STOKROOS, *Bauhin.*
heeft de zelfe *werking* teegens al de hier bovengenoem- *Hist. Ph.*
de gebreken, op de zelfe wijze gebruykt. Daaren- *Tom. 2.*
boven, de roode *Bloemen*, in roode Wind gezoeden, *t. 23. c. 1.*
zijn zeer dienstig teegens de *Roos*: nemen wech de
Schurfshejd; en verdrijven de hitte en droogte van
Keel en *Mond*,

XXXIV HOOFDSTUK.
WITTE MALVE.

 Nders van zommige geseeld MALVE, is verschier-
 een *Plaut*, van elk zeer bemind, beyde de namen.
 om hare krachtige deugden, en om
 hare uytwendige bevalligheyd. Word
 in de *Latijn* genoemd *ALTHEA*, of
 BISMALVA: in 't *Hoogduitsch* IUSCH:
 in het *Fransch* GUIMALVE; en in het *Italiaansch*
 MALVAVISCO.

Tijl bemind immers zoo zeer een goede, luchtige, zandige, als een kleytige of steenige, wel gemefte aarde: een opene, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Geest liefde *Zomer* een aangename *Bloom*; maar zelden, ten zij bij heete en goede jaren, volkomen rijp *Zaad*. Een herke koudte, en alle ongelegheden des ganfchen *Winters* uytfaan. Word alleen *aangewonnen* door hare aangegroefde *Wortelen*, welke men in het *Voorjaar* van de *ende afneemt*, en met een afgaende Maan verplant.

K R A C H T E N.

DE *Bladeren* van *witte Malve* zijn in den eersten graad verwarmende, verdrogende, verzachtende, scheydende, en verteerende; doch de *Wortelen* en het *Zaad* veel krachtiger.

Galen. lib.
Simp.
Fac. 6.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, drijven het *Graveel* af, en neemen de pijn daar van wech. Helpen ook een *benauwde Borst*.

Zoo wel de *Wortelen* als het *Zaad* in roode *Wijn* gekookt met eenige *Wortelen* van *Tormenik*, stillen de *Roodloop*: verzagten de *Apoplexien* van de *Moeder*: openen de *versleyphed* van de *zelve*, en zuiveren ze. In witte *Wijn* of *Meede*, week gezoden, geneezen ze alle *varseke Wonden*; verzachten, doen scheidyen, en rijp worden allerley *gezwellen*, en *ontleeking*en: vermorwen de *klieren* en *hardighejd*: heelen de *Kloven* aan het *Fondament*, en verfrischen de *zeemwen*. Verdrijven de *vlesken* en *sproetelen* des *Aangezichts*. Op *gebrandighe* gelegt, trekken ze de hitte uyt. De *zelve* *Wijn* gedronken, is zeer dienstig voor de *natuur* der *verlost zijnde Vrouwen*. Doet het *Water* loffen, en helpt de *geene* die *inwendig* *verbroken* zijn.

In Edik gekookt, en in de Mond gehouden, of de *Tanden* daar meê gewreeven, verjaagd de *Tandpijn*.

De Wortelen in Melk gekookt, tot datze gantsch
week zijn geworden, zijn zeer goed voor de Engbor-
stigheid, *Plinius lib. 20. cap. 21.*

stigheid, de Hoest; alle Catarrhenze, sijmerige, en slijmige Pochten, zoo datze de zelve zonder eenige moeyelykheid doen uytwerpen; inzonderheid *koekjens* daar van gemaakt op deeze wijze.

Koekjens,
voor
Hoest,
Fluymen,
&c.

R. Harum Radicum pulpe per cribrum agitata & inspersata uncius quatuor. Specier. Diatrageantibi frigidis 3liij Sacchari albisimi quantum satis. Miske, siut Massa Formetur inde Pastilli.

De *Wortelen* gestoten, en zoo lang in Melk geweykt, dat de zelve slijmerig en dik word; dan daar van gebruykt, stopt de *Buyl-* en *Koode-loop*. Deeze slijmerigheid word ook met groot voordeel gedaan bij alle Zalven, Plaasters, en Olyen, welke men bereyd om te verzachten, en de pijn te stillen.

Duwant.
Hst. Pl.
fol. 20.
Dol. lib.
21. c. 29.

De weck gekookte *Wortelen* met Oly vermengd, geneezen allerley *gebrandheid*; de beetten van *Slangen*, van *Byen*, en andere quadaardige Dieren.

De *Bloemen*, in Melk, of Honig-water, gekookt, dan aan het *Fundament* gelegd, verdrijven de smert der *Takken*, of *Speenen*.

XXXV HOOFDSTUK.

GEELE MALVE.

Namen.

A zommiger spelling *MALVE*, is een meede-soort van de voorgaande *witte*; doch zeer veranderlijk in haren aart. Word in het *Nederlandsch* dus genoemd: in het *Latijn* *ALTHEA LUTEA*, of *ABUTILON AVICENNÆ*; vermits die zeer geleerde Man deeze *Plant* geen en anderen naam geeft. In het *Hoogduytsch* (bisch mit *GELBEN BLUMEN*, of *ABUTILON*; en in het *Italiaansch* *MALVAVISCO BASTARDO*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminde een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige *Paerdemist*, en het *Mol* van verrotte *Boom-bladeren* doormengd: een opene, luchtige, warme, vrije, en wel ter *Zon* gelegene plaats; voor alle koude *Oofte-* en *Noorde-winden* beschut; ook matige vochtigheid.

Blijft maar een Zomer in het leven.

Blijft niet langer als eene *Zomer* in 't leven. Geeft ook ieder jaar een aardige gele *Bloem*, maar noyt in deeze *Gewesten* enig volkomen rijp *Zaad*. Word ook door een *kleyne Ryp*, of koude *Herfst-reegen* schielijk van hare bevalijke groente beroofd. Derhalven zij ieder *Voorjaar*, met een wassende *Maan* van *April*, door *Zaad*, niet meer als een stroobreed diep in een *Pot* gezayd, en niet meer als een eenige *Plant* daar in gelaten moet worden, zonder de zelve eenigzins te reppen. Want vermits zij vele *Wortelen* maakt, zoo zou, indien men'er meer als eene in liet, de een de andere verderven.

Aanwinning.

KRACHTEN.

Matth. lib. 3. cap. 146.

Deze *geele Malve* word van veele gehouden voor een goed *Wond-kruyd*, 't welk alle *Wonden* in een korte tijd geneest.

Camer. l. 2. c. 39.

Het *Zaad* drijft uyt het *Water* der *Blaas*; ook het *Graveel*; neemt wech de smerten van de *Steen*; anderhalve *Drachma* daar van met *Wijn* ingenomen. Voorts kan men ze met voordeel gebruiken in al de ongelegenheeden, teegens welke de *Althea*, of *witte Malve*, word gepreezen.

XXXVI HOOFDSTUK.

ALYSSUM.

Ord, mijns weetens, van niemand Naam, met enigen anderen als dezen naam, of ook *ALYSSUM* genoemd, na het *Grielsche* woord *ἀλυσσα*, of *LYSSA*, het welk zoo wel *Dalligheid*, als de *Hik* beteekend; vermits deeze *Plant* beyde, de beetten der *dolle Honden*, en de *Hik*, geneest, en verdrijft. De *Italianen* hebben 't woord *ALYSSUM* na hare taal verbogen in *ALISSO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend gewor- verscheyden verscheyden aardige veranderlijke soorten; na- de soor- mentlijk: ten.

I. *ALYSSUM*, of *ALYSSON ECHIOIDES*, of *Alyssum*, gelijk zijnde het *Echium*, of *Slangen-kruyd*. II. *ALYSSUM GALENI*, of *Alyssum*, beschreeven van *GALENUS*. III. *ALYSSUM DIOSCORIDIS*, of het *Alyssum* van *Dioscorides* aangekeekend. IV. *ALYSSUM MINIMUM*, of *kleyne Alyssum*; en dan noch meer andere. Niet alle zijne van even dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Echter beminnen ze al te zamen een goede, lucht- Warvoor tige, zandige aarde, met een weynig oude *Paerdemist* een aarde doormengd: een opene, vrije, luchtige, wel ter *Zon* zij bemin- gelegene plaats, en matige vochtigheid. nen.

Het *ALYSSUM ECHIOIDES*, of het *Slangen-kruyd* *Slangen-* *gelijkende Alyssum*, en het *ALYSSUM GALENI*, of *kruyd* *gelijkende Alyssum* van *GALENUS*, blijven niet langer dan eene *Alyssum*, *Zomer* in het leven. Geeven gemeenlijk teegens de *Alyssum*, *Winter* volkomen *Zaad*, en sterven daar mee. Het *sum* van *Alyssum* van *GALENUS* echter heeft in deeze *Gewesten* zelden rijp *Zaad*, ten zij met zeer goede *Zomers* in een *Pot* geplant, en wel warm gezet zijnde.

Het *ALYSSUM DIOSCORIDIS*, of *Alyssum* van *Alysson* *Dioscorides*; en *ALYSSUM MINIMUM*, of *ziet* van *Dios-* *kleyne Alyssum*, vergaan niet op het eerste, maar in 't *corides*, *tweede* jaar, na datze een regt volkomen *Zaad* hebben *en het* *kleyne* *gegeeven*. Het *kleyne Alyssum* is hard van aart. *Alyssum*; draagt, buyten staande, sterke koude, en alle andere ongelegenheeden der *Winter*. Daar teegens, het *Alyssum* van *Dioscorides* vergaat niet alleen door *Winters* binnens huys gebragt; op een luchtige plaats, waar in niet, als bij *vriezende* *Weer*, word gevuurd, gezet; ook alleen met zeer weynig *Water* onderhouden zijn. Als'er geen *Vorst* is, laat men de *Plant* door de *Venstere* gedurig zoo veel *Lucht* genieten als mogelijk is, tot in het laatste van *Maert*, of 't begin van *April*. Dan steld menze weer buyten; doch men moet haar wachten voor veel vochtigheid, en wel dekken voor koude nagten, ook voor droge hayrige *Winden*.

Zij worden ieder *Voorjaar*, met een wassende *Maan* van *April*, zoo wel in *Bedden* des *Hofs* als in *Potten*, niet diep gezayd. Het *ALYSSON GALENI*, of *Alyssum* van *GALENUS*, moet niet gerept noch opgenomen worden: zou anders te zeer verachten in het rijp- worden des *Zaads*.

KRACHTEN.

Het *Alyssum* van *Dioscorides* met *Zuyker* of *Dioscor.* *Honig* gestoten, of in *Wijn* gekookt, en het *l. 8. c. 105.* *Aangezicht* daar met gewassen, neemt wech alle *Zomer-sproeten*, en andere onzuiverheden der *Huyd*. Daar van gedronken, geneest de *dol-gewordene Honden*, en de gene, welke van de zelve *gebeeten* zijn: verdrijft de *Hik*; heeld de *Wonden*; en doet vergaan de *schurftigheid* der *Schape*, daar mee gewassen zijnde.

Het *Alyssum* van *GALENUS* is verdrogende en *Galenus* *ver-*

vertreende in den eersten graad. Vermag alles wat van 't *Alyssum* van *Dioscorides* is verhaald. Opend noch daarteboven de doorgang der Nieren.

Het *Alyssum Echivoides Germanicum*, of het *Slangenkruid* gelijkende *Alyssum*, heeft de zelve kracht en werking van het *Echium*. Zie op het *Hoofdstuk SLANGENHOED*.

Het *Alyssum minimum*, of *kleyen Alyssum*, is een soort van *THLASPI*; en word de zelve krachten toegeschreven.

XXXVII HOOFDSTUK.

FLUWEELE BLOEM.

Eest, mijns weetens, geen anderen naam in het *Nederlandsch*. Word in 't *Latijn* geheeten *AMARANTHUS*, na het *Grieksche* woord *Αμαραντος*, het welk beteekent *Onverwelkelyk*; om dat de *Bloem* dezer *Plant*, afgestreepen zijnde, een lange tijd noch frisch en onveranderlijk blijft: in het *Hoogdutch* *TAUSENDSCHON*: in 't *Fransch* *PASSE VELOURS*; en in het *Italiaansch* *AMARANTO*, *FIOR DI VELLUTO*, of *FIOR D'AMORE*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele zeer schoone soorten, van een lustige aanbouwing; te weten:

I. *AMARANTHUS PURPUREUS SEMINE ALBO*, of *purpuree Fluweel-bloem met een wit Zaad*. II. *AMARANTHUS HOLOSERICUS CRISTATUS*, of *breede Fluweel-bloem*, zittende op de wijze van een *Hoenderkroon*. III. *AMARANTHUS TRICOLOR*, of *veerendroefte Fluweel-bloem met drie of vier veranderlyke verwen*. IV. *AMARANTHUS HOLOSERICUS FLORE ALBO*, of *witte Fluweel-bloem*. V. *AMARANTHUS CAULE ET SPICA LUTEA*, of *Fluweel-bloem met een gele Steel en Ayr*. VI. *AMARANTHUS RUBER*, of *roode Fluweel-bloem*. VII. *VIRIDIS*, of *groene Fluweel-bloem*; en dan noch meer andere. Al te zamen zijnde van even de zelve *Bouwzame* en *Waarneeming*.

De *AMARANTHUS TRICOLOR*, of *veerendroefte Fluweel-bloem met drie of vier veranderlyke verwen*, als donker-rood, bleek-rood, schoon geel, en groenachtig, word ter dier oorzaak ook genoemd *PAVEGAYEN-KRUID*. De zeer aangename en verwonderens-waardige schoonheid dezer *Plant* verlustigt, door een aardige bevallykheid, al stil-zwijgende het Hert der aanbouwers; en als een treurig gemoed het Oog daar op slaat, word het schielijk weer verquikt; ja moet als verbaast staan over de verschillende schoonheid dezer verwen, van die *groote en alder-konstigste Meester* uit de zwarte aarde voortgebracht; en van welke *couleuren* de een tegens de andere, en al zoo de *Natuur* tegens zich zelve, om de prijs schijnt te strijden.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met een tamelijk deel twee-jarige Paerdmist doormengd: een opene, warme, luchtige, vrije, en wel ter Zon gelege plaats: ook matige vochtigheid. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in het leven. Geven gemeenelyk in den *Herst* volkomen ryp *Zaad*; en versterken dan; het zij door een *kleyne Porst*, of van zels. Worden derhalven in ieder voorjaar, met een wassende Maan van *April* of *Maert*, in de aarde gezayd; niet diep. Doch het *AMARANTHUS TRICOLOR*, of *met drie verwen*, zijnde de derdeste soort van alle, moet men *zayen* in een Pot, of anders zeer warm tegens een Muur aan, na dat men de aarde wel voorzien heeft met varche, warme daar onder gelede Paerdmist. Anders zou'er geen volkome *Zaad* van te

voorschijn komen. Men moet haar ook bewaren voor veel *Reegenen*, wijl hare schoonheid, inzonderheid in de eerste opkomst te veel daar van ontfangende, daar door word verminderd. Daarenboven moet men de Pot, daarze in gezayd zijn, een maand of zes weken lang, tot aan de bovenste rand toe, zetten van de eene warme Paerdmist in de andere. Naderhand moet men haar voorzichtig dekken voor *konde nagten*, *Winden*, en *Reegen*.

In voorige Eeuwen werden deeze *Bloemen* veel gebruykt in allerley gevlogtene *Kroonen*, welke men op de hingen, ter eeren van een Koning, of Prins; om dat ze voortijds (gelijk *Hesychius* daar van schrijft) niet versliffen noch vervuylde; ook 's Winters, met Water besprengd zijnde, zich weer versliffen, en als varsch gezien werden. Eeven om de zelve oorzaak werden ze in de *Tempelen* opgehangen, en de Goden toegewijd, volgens het getuygenis van *PLINIUS* en *ARTEMIDORUS*. Waarom dan ook *CLEMENS ALEXANDRINUS*, de *Christenen* vermanende, dat ze zich op geenerley wijze met der *Hydronen* Afgoderijen, ook niet in deeze zaak, zouden bemetten, haar te gemoet voerde, dat al de gene, die God gehoorzaamden, een *Amarante* (dat is, *onverganglyke*) Kroon was wech gelegd. Daarom ook *Petrus* de zelve heeft genoemd een *Heemelsche Kroon*; *Αμαραντος τὸ δῶρον ἐστὶν φανερὸν*.

K R A C H T E N.

Amaranthus, of *Fluweel-bloem*, is een weynig scharp en te zamen-trekkende van aart: ook aan de Maag onaangenaam.

De *Bloemen* in Wijn gezoeden, en daar van gedronken, stoppen de *zuete Vloeden* der Vrouwen: zuiveren allerley vuyle gezwollen, en zijn zeer dienstig voor de gene welke *bloed spuwen*; desgelijks voor de *Leeverschichtige*. Een tijd lang in Wijn te weyken gelegd, geevenze aan de zelve een roode verwe.

Het *Zaad* in Wijn gekookt, verwerkt overvloedig Zog in der Vrouwen Borsten.

XXXVIII HOOFDSTUK.

A M M I.

Eder bij deezen, en, mijns weetens, met geen anderen naam bekend. Hier van zijn mij in haren aart drie verschillende soorten bewust geworden; namentlyk:

I. *AMMI VULGARE*, of *gemeene Ammi*. II. *LUSTANTICUM*, of *Portugalsche Ammi*. III. *AMMI PERPUSILLUM*, of *kleyne en teedere Ammi*. Meest al te zamen zijnde van de zelve *Bouwzame* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede gemeene, zandige aarde; liever met oude Paerdmist, als met gantsch geen vet, en zandig; wel ter Zon gelege plaats, en matige vochtigheid. Geeven niet alleen *Bloemen*, maar tegens de *Winter* volkomen ryp *Zaad*; en daar mee vergaanze.

Moeten derhalven in ieder voorjaar, met een wassende Maan van *Maert*, weer op nieuws gezayd, en het *Zaad* niet diep in de aarde gelegd worden.

Doch het *AMMI PERPUSILLUM*, of *kleyne teeder Ammi*, krijgt in deeze Gewesten zeer zelden *Zaad*; der Ammi, ten zij zomtijds bij goede *Zomers*, wanneer men het met een wassende Maan van *April* in een Pot zayd, en dan op een zeer warme plaats stelt.

Dit aardig, teeder *Gewas*, van een zeer bevallyke aanbouwing, noyt, tot noch toe, van iemand bekend, groeyd in deeze Landen op tot de hoogte van een *kleyne maatvoet*.

Fab. Columna, lib. min. Cogn. firs. c. 23.

Bloemen. Zaad.

Galen. lib. simp. 6.

Diſc. l. 3. c. 70. Egen. l. 7. a. 3.

Ruell. l. 3. a. 45. Hoff. Pl. c. 21.

Verscheyde namen.

Vijf onderscheyde soorten.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Aanwinning.

maatvoet. Geeft, uyt een regt-doorgaand, rond, dun, bleek-verwig *Worteltje*, zeer teedere, bezienswaardige *Bladertjens*, rustende aan lange dunne *Steeeltjens*, van stelling en gedaante bijzonder-zeer gelijk die van het *ANISOMARATHUM* van de hoog-geleerde Heer *FABIUS COLUMNA*, behalven datze wat weyniger in getal, of holler gesteld, ook met ter zijden uytſchietende *puntjens*, als *hoornachtige Takjens*, voorzien zijn. De verwe is donker-groen; een weynig blinkende. Zijn vercierd met zeer subtile *Adertjens*, alleen van onder zichtbaar. Uyt het Hert schiet op een rond en dun *Steeeltje*, in meer zijde-takjens verdeeld: aan welke de *Bladertjens*, uyt beyde de zijden van de *Steeeltjens* boven malkander voortkomende, veel teederder, ja weynig dikker als een hayr, gezien worden, en op wiens bovenste *puntjens* in het ronde, gelijk als een Kroon, op tamelijk-lange, doch boven maten dunne *Steeeltjens*, de *bloemtjens* voortspruyten. Deeze zijn wit, en bestaan uyt vier *Bladertjens*, op welke alle een kleyn bruyn-rood *stippe* zit. Afgevallen en vergaan zijnde, laten ze achter een kleyn bruyn-achtig *Zaadje*, op de wijze van *Pietrzely*.

K R A C H T E N .

Het Zaad van *Ammi*, in de *Apotheeken* zeer dienstig en gebruykelijk, is verdrogende en verwarmende in den derden graad.

Tot *Poeder* gestoten, en met *Wijn* ingenomen, verdrift de pijn en *kramping des Buys*: doet wel *Water lossen*: helpt de gene die van de *koude Pis* worden gequeld: verwekt de *Maandſonden*; en reynigt de *Moeder*, waar door de Vrouwen tot vruchtbaarheid geraken, als ze het zomtijds gebruyken. Opwend de *verspotheyd* der *Leever*, *Mili*, en andere inwendige deelen.

Een *Drachma* daar van met *Myrrhe* in *Wijn* gemengd, geneest gelukkig de *beeten der Slangen* en *Scorpioen*. Het zelve vermengd met *Honig*, en op *blauw-gelagene* plaatsen des *Ligchaams* gestreken, neemt die misland wech, door het geronnene *Bloed* te doen ſcheyden.

XXXIX HOOFDSTUK.

GUYCHELHEYL.

Us word deeze *Plant* in het *Nederlandsch* genoemd. In het *Latijn* *ANAGALLIS*: in het *Hoogduytsch* *GAUCHHEIL*: in het *Fransch* *MORGELE*, *MORON*: in het *Italiaansch* *ANAGALLO*, *ANAGALLIDE*, of *MORSO DI GALLINA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vijff onderscheydene, aardige soorten; namentlijk:

I. *ANAGALLIS MAS FLORE PURPUREO*; of *Guychelheyl mannetje*, met een *purpure Bloem*. II. *FLORE RUBRO*; of met een *roode Bloem*. III. *FLORE LUTEO*, of met een *geele Bloem*. IV. *ANAGALLIS FEMINA FLORE CÆRULEO*, of *Guychelheyl wijfje* met een *schoone blauwe Bloem*. V. *ANAGALLIS FEMINA FLORE CÆRULEO MAJORE*, of *Guychelheyl wijfje*, met een *grote overschoone blauwe Bloem*. Al te zamen zijn ze van even de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een gemene, goede zandige, en welgemelte grond: een opene, luchtige, vrije, en wel ter Zon gelegene plaats. Konnen veel vochtigheyd verdragen, en zijn ook met een matige te vreden. Geeven aangename *Bloemen*, en tegens de *Winter* volkomen *Zaad*: waar mee zij dan verſterven.

Moeten derhalven in ieder voorjaar, met een wassende *Maan* van *Maert*, weer op nieuws gezaayd

worden, niet diep in de aarde. Maar ook ziet men haar dikmaal van zels opkomen, door het op de aarde neergevallene *Zaad*.

K R A C H T E N .

ANagallis, of *Guychelheyl*, is van een verdrogen- de, verwarmende, en zonder eenige ſchapheyd zuiverende aart.

In *Wijn* gezoden, of het uytgeparſte *Zap* met *Wijn* gedronken, is goed tegens de *beeten der Slangen*, en *Adderen*: doet het *Water der Blaas lossen*: is zeer dienstig voor de *Leever*, *Nieren*, tegens de *Pes*, daar op zweetende; tegens de beſchadiging der *dolle Honden*, en anderer *gijſige Dieren*. Drijft ook het *Gravel* af.

Het zelve *Zap* op voort-ertende, of andere *gezwollen*, ook op *Wonden* gelegd, zuiverd en geneest de zelve.

Het *ANAGALLIS FLORE CÆRULEO*, of *Guychelheyl met blauwe Bloemen*, in *Wijn* gezoden met een weynig *Zout*, en dikmaal de *Handen* daar mee gewaſchen, neemt al de *zeerigheyd* en *ruygigheyd* van de zelve wech.

Het *ANAGALLIS FLORE RUBRO*, of *Guychelheyl Lanker*, met *roode Bloemen*, geſloten, en op de *Oogen* gelegd, of het *Zap* daar van in de *Oogen* gedaan, neemt de *vuurigheyd* wech; deſgelijks de *zwelling*, en *duyſterheyd*. Stempt ook het *bloeden uyt de Nieu*.

XL HOOFDSTUK.

BEEKBUNGE.

Niet alleen in het *Nederlandsch* dns, *Verschey-* maar ook van sommige *WATERBUN-* ge genoemd, word in het *Latijn* ge- heeten *BEACABUNGA*, of ook *ANAGALLIS AQUATICA*: in het *Hoogduytsch* *BACHBUNGEN*: in het *Fransch* *BERLE*, en in het *Italiaansch* *ANAGALLIDE AQUATICA*.

Hier van zijn mij in haren bekend geworden twee Tweeder- bijzondere soorten; te weeten: I. *ANAGALLIS AQUATICA MAJOR*, of *grote Beekbunge*. II. *ANAGALLIS AQUATICA MINOR*, of *kleine Beekbunge*. Ecy- de zijn ze van even de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede vette; en ook een gemeene vochtige grond: zoo wel een opene, luchtige, vrije, als een donkere of ſchaduwachtige plaats; en een veel *Water*. Konnen sterke *koude*, en allerley andere ongemakken der *Winter* geduldig uyſtaan. Bloeyen door het meeste van de geheele *Zomer*; en geeven volkomen rijp *Zaad*; het welk; neer-gevallen zijnde, dikmaal genoeg van zels opſlaat. Of anders in het *Bloemen*. Voorjaar, met een wassende *Maan* van *Maert* of *April* niet diep in de aarde word gelegd. Boven dit konnen ze noch *aangewonnen* worden door hare gedurig voortkruypende *jonge Scheuten*, welke van zels wortel vatten.

K R A C H T E N .

Het *ANagallis aquatica*, of *Beek-*, anders *Water-* bunge, is verwarmende en verdrogende in den tweeden graad; evenwel eenige vochtigheyd in zich behoudende.

De *Bladeren* rauw op *Salade* gedaan, of met andere spijzen gegeten, doen der Vrouwen *Maandſonden* voortkomen: drijven de *dode Vrucht* af, en dienen om gemakkelijk *Water* te lossen.

In *Boter* en *Azijn* gebraden, dan op allerley *gezwollen*,

len, ook op het *houde Vuur* gelegd, is zeer dienstig tot geneezing dezer gebreken.

Label. l. 1.
fol. 551.
In Wijn gezoden, en daar van gedronken, is een dienstig middel voor de *Scorbuth*, gemeenlijk gezegt *Schenbruyck*. Desgelijks teegens de verstopping van *Leever* en *Milt*, de *schurfsheyt* der *Blaas*, de *houde- of druppel-pis*, en het *Graveel*. Daarenboven verzachten en verteren de *Bladeren* de *gezwellen*, de *schurfsheyt* en andere onreyngheden van de *huyd* der *Paerden*.

In Water gekookt, en het zelve in *Clysteeren* gebruykt, is zeer dienstig teegens de *Bloedgang*, of *roode Loop*.

Fuchf.
Hist. Pl.
c. 277.
Het *Zap* uyt de *Bladeren* geparft, 's avonds het aangezicht daar mee bestrecken; 's morgens weer afgewassen, neemt van het *Vel* wech alle *Zomer-sproeten*, *plekken* en *vlekken*; makende een zuivere en klare *Huyd*.

XLI HOOFDSTUK.

KLEYNE OSSENTONG.

Verfchey-
de namcn.

De *Nederlandsch* dus genoemd, word in het *Latijn* geheeten *ANCHUSA*; in het *Hoogduytsch* *OCHSENKUNG*; in het *Fransch* *ORCANNETTE*, en in het *Italiaansch* *ANCHUSA*. (Van de *groote OSSENTONG*, of *BUGLOSSA*, zal hier na worden gehandeld).

Vier on-
derfchey-
dene foort-
en.

Van de *kleyne Offentong* zijn mij in haren aart bekend geworden vier onderscheydene foorten; namelijk:

I. *ANCHUSA MAJOR*, of *groote Anchusa*. II. *MEDIA*, of *middelbare foort* van *Anchusa*. III. *MINOR ANNUA*, of *kleyne Anchusa*, die niet langer dan eene *Zomer* duurd. IV. *ANCHUSA FLORE LUTEO*, of *geele Anchusa*. Meest alle zijnze van eenen de *zelve Boswing* en *Waarneeming*.

Wat voor
een aarde
zij bemin-
nen.

Al te zamen beminnen ze een goede, gemeene, zandige, en met twee-jarige *Paerdemist* wel voorziene grond: een opene, luchtige, warme, vrije, bequaamlyk ter *Zon* gelegene plaats, en weynig *Water*, vermiste, zonder te verderven, niet veel vochtigheyt verdragen mogen. Konnen ook in onze *Gewesten* niet wel sterke *Vorst* of *Sneeuw-nat* uytlaan. Is derhalven geraadzaam, dat men eenige dezer *Planten* in Potten verzet, om haar gedurende de *Winter* binnens huys te konnen bewaren, en, zoo de buyten-staande uytgingen, aan de *ze* noch voorraad te hebben.

Aanwin-
ning.

Zij bloeyen in het tweede jaar, van *Karlen* voortgekomen zijnde. Geeven, bij goede *Zomers*, volkomen *Zaad*; en blijven dikmaal eenige jaren lang in het leven. Doch het *ANCHUSA ANNUA*, in het *Voortjaar*, met een wassende *Maan* van *April* (gelijk de andere foorten) gezayd zijnde, geeft, voor de aankomst der *Winter*, *Bloemen*, ook *Zaad*; en versterft daar mee.

KRACHTEN.

Krachten
niet een-
reley.

DE foorten van *ANCHUSA*, of *kleyne Offentong*, zijn niet alle van eenreley *natuur*, *kracht* en *werking*.

Disfar. l. 4.
c. 23.
Galen. lib.
Simp. Med.
6.

DE *ANCHUSA MAJOR*, of *groote kleyne Offentong*, van *DIOSCORIDES* en *GALENUS* genoemd *ONOCLEA*, is van een verkoelende, verdrogende, en een weynig te zamen-trekkende aart.

DE *Bladeren* van de *ze* in *Wijn* gekookt, en daar van gedronken, stoppen de *Bnykloop*. Geshoten, dan vermengd met *Honig* en *fijn Tarwenneel*; en dus

op de *vershykde Leeden* gelegd, helpen de *ze* zelve zeer.

DE *Wortel* in *Wijn* gezoden, is goed voor de *pijn Agusta der Lendenen*; de gebreken der *Milt*, de *Geelzucht*, en opend de *Milt-verstopping*. Met *Oly* en *Walch* vermengd, heeld de *Wonden*, geneest de *gebrandheyt*, en verdrijft de *Ros*.

DE *Wortel* van *ANCHUSA MEDIA*, of *middelbare foort* van *kleyne Offentong*, van *DIOSCORIDES* geheeten *ALCIBIADION*; en *ONOCHELOS* van *GALENUS* en *PAULUS AEGINETA*, is warm in 't begin van den tweeden graad, en voorzien met een kruydige geur.

Zoo wel de *Bladeren*, als de *Wortelen*, gesloten, of in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken, worden zeer gepreezen teegens allerlei *vergift*; ook teegens de beetten van *Slangen* en *Adderen*.

DE *ANCHUSA MINOR ANNUA*, of *niet meer als eene Zomer durende kleyne Offentong*, is scharper en bitterder van aart; ook van een veel krachtiger reuk, als de voorgaande; en verwarmende tot in het laatste van den tweeden graad.

DE *Bladeren* gesloten, of het *Zaad* met *Wijn* inwendig gebruykt, is zeer goed teegens alle *vergift*. Ja alleen het *Poeder* daar van op het *Hoofd* der *Slangen* geslooyd, of haar in den *Mond* geworpen, doodt de *ze*. Doed ook de *Wormen* in 's menschen *Ligchaam* sterven.

XLII HOOFDSTUK.

ANEMONE.

DE *ze* zeer bevallijke en schoone *Bloem*, van elk hoogbinnend, word, mijns wetens, door geheel *Europa* met geen anderen naam genoemd, na het *Grieksch* woord *Ανέμων*, het welk zoo veel als *Ventus*, of *Wind*, beteekend: waarom zij ook van veele *FLOS VENTI*, of *WINDLOEN*; in het *Hoogduytsch* *WINDROSELEIN* word geheeten; vermiste door de *Wind* lichtelijk beschadigd word; en de *ze* gantsch qualijk kan verdragen; maar niet, gelijk *PLINUS* heeft gemeend, om datze niet, door drift der *Natuur*, word geopend, dan als de *Wind* wayd; het welk de dagelijkse ervaringheyt ons geheet anders leerd, wijtze ook open gaat met gantsch stil Weer.

Verfchey-
de namcn.

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee verscheydene foorten, verschillende in de gedaante harer *Bladeren*; te weten:

I. *ANEMONE LATIFOLIA*, of *breed-bladerige Anemone*; en II. *ANEMONE TENUFOLIA*, of *Anemone met smalle Bladeren*.

Doch zoo iemand de *ANEMONE* zou willen onderscheyden na de zeer bevallijke en verwonderenswaardige verandering harer uytmuntend-schoone *Bloemen*, die zou van noden hebben zoo veele bijzondere namen; als'er *dagen* in een *jaar* komen. Men bevind, datze al te zamen van de *zelve Boswing* en *Waarneeming* zijn. Zij willen op de volgende wijze zijn behandeld, en in acht genomen, het zij buyten in de aarde gezet, of in Potten geplant, om 's *Winters* binnens huys gebragt te konnen worden.

Meenig-
vuldige
verande-
ring der
Bloemen.

Verkiez een *Bed* in uwen *Hof*, warm en wel teegens het *Noorden* gelegen, op dat het, bevrjyd voor *houde* en *sterke Noorde-winden*, de meeste tijd van de dag onverhindert mag bestraald worden van de *Zuyder Zon*.

Leg daar onder in, een halve voet hoog, warme, digt in een getreene *Paerdemist*: daar op weer een halve voet hoogte van de *zelve Mist*, doch een jaar oud, niet een tamelijk deel *Mol* van verrotte *Boom-bladeren* doormengd; indien de grond van naturen vochtig is: maar indien droog, zoo neem men daar toe half

oude Paerde- en half een of twee-jarige kleyn-gewree-
vene Koeyemist; want het is zoo dienftig als voordec-
lig, in vochtige aarde Paarde- en in drooge Koeyemist
te gebruyken. Doe hier op, de hoogte van ruim
twee vingers breed, geheel zandige goede aarde; en
daar op de *Anemone-bollen*: dan daar over weer zoo
veel van de gemelde gantsch zandige aarde, dat de
Bollen een goede vinger, of een geheele duym-breed,
daar van bedekt zijn. Stroy voorts daar over heenen,
anderhalve duym hoog, een- of twee-jarige kleyn-
gewreevene Paerdemist, wel doormengd met een-jarige,
of noch ouder, Hoenderdrek. Daar over al weer een
weynig gemeene grond; zoo dat de *Anemone-bollen*
vier vingers breedte diep onder de aarde komen te leg-
gen. Dit moet geschieden in de Maand van *Septem-
ber*, *October*, of *Februarius*, indien ter dier tijd de
aarde onbevoren is. Om vroeger *Bloemen* te hebben,
zijn de Maanden *September* en *October* bequamer. Maar
om de *Bollen*, of *Wortelen*, te beter te doen aangroeyen,
en minder verrotting onderworpen te zijn, houde ik
de Maand *Februarius* voor beter. Men moet dit
ook verrichten met een afgaande Maan, een weynig
voor het laatste *Quartier*; en wel letten, datze op de
voor-gemelde diepte worden gelegd: want dan wor-
den de *Bollen* veel grooter, de *Bloemen* heerlijker,
netter, de verwen volmaakter; en vermeenigvuldigen
haar zeer veel; het welk ze, hooger gezet zijnde,
geenzins zullen doen. Moeten dan ook veel meer ge-
vaar van verderving uytfstaan; vermits ze, door de
Reegen eerst opgezwellen zijnde, door een daar op
volgende droogte weer inkrimpen; daar na, door
nieuwe vochtigheid, al weer zwellen, 't welk de *Bol-
len* zeer krenkt; zoo datze, of ze schoon noch in
het leeven blijven, evenwel het vermogen niet heb-
ben, om zulke schoone *Bloemen*, als wel anders, voort
te brengen.

Wil ook iemand deze *Bollen* in de aarde zetten
een weynig voor de volle Maan in de genoemde
Maanden, zoo zullenze wel ruim zoo groote *Bloe-
men* leveren, maar op verre na niet zoo net en aardig.
Daarenboven staat noch waar te nemen, dat het ge-
melde *Bed* voor laag en achter hoog tegens de Zon
opgaande geschikt, in het rond, of vierkant, met
Greyne deelen bezet, en boven over met houten Ven-
steren gedekt moet zijn, welke men voor vede *Ree-
genen*, *Sneeuw*, of sterke *Orfst*, kan laten neer-vallen,
of toe doen: ook met stroo en varfche Paerdemist bo-
ven en aan alle kanten wel dik bezorgen. Eerst kan
men van binnen een hayren kleed daar over heen leg-
gen, en dan daar op de Vensteren, op dat de strenge
koude te minder mogt doordringen.

Als nu de *Orfst* voorbij is, en de Maand *Februarius*
aankomt, doet menze met goed Weër, in het geheel
of ten halven, nagelegentheid van de tijd, weer open,
doch ook weer toe; niet alleen 's nagts, maar ook
inzonderheid als het *koud* is, of *rijpt*, of veel *veegend*,
of *waayd*; want hier ontrent zijn ze zoo teeder en ge-
voeljik, dat niet slegs de opene *Bloemen*, maar ook de
Knoppen zelfs, door de *wind* dikmaal worden verlagen,
en onvolmaakt te voorschijn komen, eer men eens daar
op bedagt is geweest.

Voor de *Anemonen*, welke men wil in Potten
zetten, om zoo te bewaren: moet men de aarde op de
volgende wijze bereyden.

Neem een deel twee-jarige Koeyemist, een deel
Mol van verrotte Boembladeren: een deel een- of twee-
jarige Hoenderdrek; twee deelen gemeene aarde, waar
op in een jaar tijds niet gezayd noch geplant is ge-
weest; en twee deelen grof zand, waar bij geen zoutig-
heid word gevonden. Arbeyd dit alles wel ter dege
door malkander, een maand of zes weken voor de tijd,
dat gij van meening zijt de *Anemone-bollen* daar in te
zetten; 'telkens om den agtsten dag de zelve eens om-
fijnende.

Vul dan hier meê uwe Potten, en steek uwe *Bol-
len* daar in: de *Knoppen*, daar de *Bladeren* en *Bloemen* men in
uyt voortkomen, boven; niet meer dan drie duym-
breed diep, op de voorgenoemde tijd, en met de ge-
melde Maan. Wagte in het voorjaar wel nauw voor
veel *veegen*, *schrulte* en *hayrige Winden*, zoo lang zij
noch weynig *Loof* hebben gefchoten: ook als ze al-
reeds *Knoppen* voor den dag beginnen te brengen.
Dus handelende, zult gij zeer schoone *Bloemen* daar
van winnen.

Als nu eyndelijk de *Bladeren* vergaan en geel ge-
worden zijn, ook de *Bloemen*, als haren tijd uyt ge-
diend hebbende, vervallen, mogen hare *Wortelen* niet
langer in de aarde blijven: maar zonder verzuym moet
menze terstond opneemen, afwassen van al hare on-
zuiverheid; reynigen van alle verrotting, indien'er
eenige aan vernomen word, en op een zoo wel drooge
als luchtige plaats leggen, tot dat de tijd aankomt, om
haar weer aan de aarde te bevelen.

K R A C H T E N.

Anemone is heet en verdrogende tot in den der-
den graad; ook scharp en bijtende van aart.
Word derhalven geoordeeld, veel bequamer te
zijn, om van buyten als van binnen gebruykt te wor-
den.

De *Bladeren*, gestoten en opgelegd, geneezen de *Dolon-
zwellende* of *zuwerende Nagelen*. De zelve, desgelijks
de *Bloemen*, ook de *Wortel*, in Edik gekookt, en
daar meê de Mond gespoeld, maken de *Tanden wif*,
en verdrijven de *Tandpijn*.

In Spaanische Wijn gezoden, en daar meê de *Oogen Camer*. l. 2.
gebet, is dienstig, om der zelve *vrugheyd* te verjagen,
en 't *Gezicht* klaar en helder te maken.

In Franfche Wijn gekookt, reynigen ze de *Alc*. *Dijst*. l. 2.
laathed, alle *wijle gezwellen*; en vermeerderen het
Zog in der Vrouwen Borsten, daar van gedronken.

De *Wortelen* in de Mond gehouden, het zij ge-
heel, of geknauwd zijnde, trekken uyt het Hoofd alle
stijmerige en neerschietende *vogten*. Openen ook de
lucht-gaten van de *Aderen*.

XLIII HOOFDSTUK

A M B R O S I A.

En aangename en welriekende *Plant*, Geen an-
word van ieder alleen met doezen, dere naam.
en, mijns weeten, met geenen ande-
ren naam genoemd.

Zij bemind een goede, luchtige, Wat voor
en zandige aarde, met een weynig een aarde
twee-jarige Paerdemist doormengd: een opene, war-
me, vrije, en wel ter Zon gelegene plaats; ook ma-
tieve vochtigheid. Is teeder van aart. Geeft in deze
Landen ter nauwer nood *Bloemen*, maar noyt eenig
volkomen *Zaad*. Kan geen *koude Herfst-regeenen*,
Sneeuw, *Rijp*, of *Orfst*, verdragen. Blijft ook noyt Teeder-
de *Winter* over in het leeven; al wordze, in een Pot
staande, bij tijds binnens huys gebragt, en voorzichtig
in acht genomen.

Moet derhalven, met een wassende Maan van *Alfiers Aanwin-
of April*, in ieder *Voorjaar* op nieuws (het *Zaad* be-
komen hebbende) weer gezayd worden niet boven een
stroo-breedte diep, en in een Pot bewaard zijn, op een
wel-gelegene plaats.

K R A C H T E N.

Ambrosia heeft een bedwingende, te rug-drij-
vende en te zamen-trekkende kracht. Stopt der-
halven, en belet de neerschieting der
Catar. *Serm* 1.
rhene

moet toe
maken en
bereyden

waar ip
deze Bol-
len buy-
tens huys
gezet zul-
len wor-
den.

Hoe de
zelve ge-
zayd moe-
ten zijn,

en hoe
voorts
waar te
nemen.

Bereyding
van de aar-
de voor
de *Ane-
mone-bol-
len*.

welke
men in
Potten wil
zetten.

Tijd van
opnee-
ming.

Lonic.
l. 2. c. 53.

Dolon.
l. 14. c. 7.

Oogen Camer.
l. 2. c. 107.

Alc. Dijst.
l. 2. c. 107.

Galen. lih.
Med. Simp.
6.

Geen an-
dere naam.

Geen an-
dere naam.

Wat voor
een aarde
zij be-
gerd.

Wat voor
een aarde
zij be-
gerd.

Wat voor
een aarde
zij be-
gerd.

Wat voor
een aarde
zij be-
gerd.

Wat voor
een aarde
zij be-
gerd.

Wat voor
een aarde
zij be-
gerd.

Wat voor
een aarde
zij be-
gerd.

rheuze vochtigheeden op eenige deelen des Ligchaams, bij wijze van *Cataplasma* daar op gelegd.

Cammar.
L. 3. 6. 93.

In Wijn gezoden, verdrijft alle *gezwellen* aan den hals. Met het daar uyt gepastte *Zap* de *Oogen* gewal-
fen, verjaagd en verteerd de *loopende vochtigheid*, en het *tranen* der zelve.

XLIV HOOFDSTUK.

DILLE.

Namen.

Inoeg aan ieder bekend, word in 't *Nederlandsch* alleen met deezen naam genoemd. In het *Latijn* geheeten *ANETHUM*; in het *Hoogduytsch* *DILL*; in het *Fransch* *ANET*; en in het *Italiaansch* *ANETO*.

Wat voor
een aarde
zij bemin-
nen.

Deeze *Plant* heeft liever een *gemeene*, *zandige*, *gemestte*, als een *ongemestte* grond. Beminde een *opene*, *vrije*, *luchtige*, wel ter *Zon* gelezene plaats, en veel *Reegen*. Word niet boven de vijf maanden oud. Geeft in de *Zomer* volkomen *Zaad*, en vergaat daar na lang-
zaamelijk met 'er tijd.

Aanwin-
ning.

Moet derhalven in ieder *voorjaar*, met een *waf-
fende Maan* van *Maert* of *April*, weer op nieuws
geayd zijn: of staat ook wel van zelfs uyt het *neer-
gevallene Zaad* overvloedig op, gelijk men jaarlijks
genoeg verneemd.

KRACHTEN.

Galen. lib.
Fac. Simp.
6
Diosc. L. 3.
c. 67.

Dille is verwarmende en verdrogende in den *tweeden* graad. Moet niet te veel gebruykt, of
gegeeten worden. In Wijn gezoden, en daar
van gedronken, doet gemakkelijk *wateren*. Verdrijft
de *Burk-krimpe*: vermeerderd het *Zog* in der *Vrou-
wen Borsten*; belet het opwerpen van de *Maag*; ver-
wekt *Slaap*; zuiverd de *Moeder*, en verhindert de op-
fijzing der zelve.

In *Water* gekookt, en *Bads*-wijze daar in *gezeeten*
heeft de zelve werking.

Plin. L. 20.
L. 18.

Het *Zaad* gedoopt, en *gepulverizeert*, verdrijft de
Hik. Gelegt op de *gezwellen* der *heymelijke Leeden*,
ook op alle *vochtige zeeren*, geneest de zelve.

Apulej. lib.
Herb. cap.
121.

De *Bloemen* in *Oly* gekookt, en daar mee de
Slaap des *Hoofds* betrekken, doet de *Hoofdpijn* ver-
gaan.

Egin. L. 7.
c. 3.

De *Oly*, daar *Dille* in *gezoden* is geweest, is
zeer *verzachtende* en *verteerende*. Doed wel *rusten*,
en brengt alle *rauwe vochtigheid* tot een *volkomene*
rijpheid.

XLV HOOFDSTUK.

ANGELICA.

Verschey-
de namen.

Een *welriekende* en *zeer heylzame*
Plant. Word, zoo wel in het *Nee-
derlandsch* als in het *Latijn*, met ge-
enen anderen naam genoemd; ook zoo
in 't *Italiaansch*. In 't *Hoogduytsch*
ANGELIC, *BRUSTWURTZ*, en ook
HEYLIGEN GEIST-WURTZEL: in het *Fransch* *ANGE-
LIQUE*.

Zes on-
derschey-
dene
soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden
zes onderscheyden, en geen onaangetroffene soorten;
namtelijk:

I. *ANGELICA MAJOR SATIVA*, of *grootte tamme*
Angelica. II. *SYLVESTRIS MAJOR*, of *grootte wilde*
Angelica. III. *SYLVESTRIS MINOR*, of *kleyn wilde*
Angelica. IV. *AQUATICA*, of *Water-angelica*, om
dat men haar ontrent de *Wateren* ziet voortkomen.

V. *TENUIFOLIA*, of *Angelica met teederder en smaller*
Bladeren, als eene der alreeds genoemde soorten. VI.
ANGELICA AMERICANA BACCIFERA, of *Ameri-
caansch Angelica met bruyn-roode Beziën*, *Druyfs-
wijze* bij malkander hangende: welke eerst *groen*; daar
na *bruyn-rood*; en *cyndelijk*, *uytdrogende*, *zwart*
worden. De *grootte* is als die van de *kleyne Corin-
thou*. In de zelve vind men het *Zaad*. Niet alle zijn ze
van de zelve *Borwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, *gemeene*, *zandige*, wel-
gemestte aarde: een *opene*, *luchtige*, *vrije*, wel ter
Zon gelezene plaats, en veel *Water*; inzonderheid
de *ANGELICA AQUATICA*, of *Water-angelica*. Door
zayng voortgekomen zijnde, *bloeyen* ze in de *tweede*
Zomer, en geeven volkomen rijp *Zaad* in den *Herft*;
doch daar mee *verfterven* ze. Konnen sterke *koud*,
en alle andere ongelegenheeden des *geheelen Wint-
ters* zonder merkelijke schade uytgaan. Evenwel is
de *ANGELICA TENUIFOLIA*, of *smal-gebladerde An-
gelica*, wat *teederder* als de andere; zoo dat ze dik-
maal door geen al te felle *Vorst* van het *leeven* word
betoofd.

De *Bladeren* van deze soort zijn in het geheel niet
meer als een hand lang en breed; doch ieder deel der
zelve ter nauwer nood de *kleynste* *vinger* breed, en meenig-
lid van een *vinger*, wat meer of min, lang; echter
van *verve*, *stelling* en *gedaante* die van de *tamme*
Angelica niet ongelijk; hoewel aan hare randen *tond-*
om niet zoo *grof*, maar *zeer teeder* en *subtyl inge-
freeden*; ook van een *zeer bevallige* *aanschouwing*.
Uyt wiens *binnenste Hert* voortkomt een *ronde Steel*,
uyt cygener aart niet hooger als twee *voeten* op-
schietende.

De *ANGELICA AMERICANA BACCIFERA*, of *An-
gelica met Beziën uyt America*, heeft *grootte* en *meenig-*
vuldige Bladeren, niet zoo *dig*, gelijk de andere, *met Be-
ziën uyt America*.
aan hare, *ronde*, een *weynig ruyge* *boven* aan de eene
na de *Zon* gekerde zijde; doch onder geheel *Cafsa-
nien* *bruyn*, of *bruyn-roode*, *gladde* en *blinkende*
Stielen; maar *hol* en *doorluchtig* *gesteld*; ook *teeder*
en *dun*, doch *hardachtig* van *natuur*; *weynig* van
reuk; onder meer *ruygachtig* als *boven*; met een
regt-doorlopende Ader in het *midden* *voorzien*; waar
uyt veel andere *genoegzaam* *zichtbare*, en niet veel in
grootte *verschillende*, ter *zijden* *uytlopende*, *voortko-*
men. Zijn *verciert* met een *aangename* *zoo* wel *dun-*
kere als *bleeke* *grocneyd*; ook met *zeer* *net* en *kleyn-*
getande *randen*. Ieder *Blad* rust op een *Steelte*, bij-
zonder *gesteld* in *drieën*, ook wel in *vijven* en *meer*,
tegens *malkander* *ovet zittende*; waar van het *mid-*
dellste het *grootste* is, aan de eene zijde *gemeenlijk* wat
ronder als aan de andere; en *voor* in een *spits*, *zom-*
tijds een *weynig* *kromachtig* *geboogen* *punt* *cyndi-*
gende.

Deeze soort geeft zoo wel ter *zijden* als *uyt* de *Der Bloet*,
bovenste *punten* der *Takjens* *veele* bij malkander ge-
voegde *kleyne* *groene Knopjen*; welke de een na de
ander *opengaande*, *kleyne*, *bleek-witte* en *Stars*-wijze
gestelde Bloemjens *vertoonen*; doch *zonder* *enige*
reuk. Bestaan uyt vijf *hol-gestelde*, *zeer lichtelijk* na
beneeden *omslaande*, ook *spits* en *niet* *ronde* *toegaan-*
de Bladertjens (gelijk in de *FIGUUR* der *voorgaande*
drukken *qualijk* *geteekend* is); hebben ook *inwendig*
vijf *kleyne* *witte Draadjens*, op welke vijf *kleyne* *ron-*
de knopjen *groeyen*; die met 'er tijd *vergaande*, het
gemelde Zaad na *laten*. Zie de bij gaande *FIGUUR*, *Zaad*,
eygentlijk na het *leeven* *geteekend*.

De *Wortel* is *uytwendig* van een *bleeke* *verve*; in-
wendig *wit*, in *veele* *tamelijk* *dikke zijde-takken* *zich*
verdelende; *weynig* van *reuk*; ook, in de *Mond*
geknauw *wordende*, *niet* *sterk* van *maak*; *inwen-*
dig *eevenwel* met een *buntachtig Pit*, of *Marq*,
voorzien.

Deeze nu *beschreevene ANGELICA AMERICANA*
X 3 BACCI-

Lang lee-
venheid.

BACCIFERA, of *Americaanfche Angelica met Beziën*, en de *ANGELICA SYLVESTRIS MINOR*, of *kleine wilde Angelica*, vergaan niet zoo haast, maar blijven lange jaren in het leven. Bloeyen ook ieder Zomer, en geeven haar volkomen *Zaad*; waar door ze konnen *aangewonnen* en *vermenigvuldigd* worden. Men moet het *zayen* in een Pot, met een wassende Maan van *September*, *October*, *November*, of *Februarius*, vermits 't wel vijf of zes maanden in de aarde blijft leggen eer het opkomt. Daarenboven geschied de *aanwinning* door hare aangewassene *Wortelen*, welke men met de gemelde Maan van de *oude* afsneemd, en verplant.

De andere soorten van *Angelica* worden niet anders *vermeerderd*, als alleen door haar *Zaad*; op de genoemde tijd, en met de gemelde Maan niet boven een stroobreedte diep in de aarde gelegd.

Aanwinning van deezc

en de andere soorten.

KRACHTEN.

DE *ANGELICA MAJOR SATIVA*, of *grootc tamme Angelica*, welke gebruykt word boven alle andere soorten, wylze de beste van allen is, heeft een verwarmende en verdrogende aart in den tweeden graad: is daar benevens openende, verteerende, en dun-makende.

Het vierde deel van een lood deezcr *Wortel* met *Wijn* ingenomen, of alleen een stukje daar van 's morgens gegeten, of zomtijds door den dag geknauwd, is zeer goed teegens alle *vergift*; en de *Pest*, als men 's morgens in Rooze-water daar bij doet een *Drachma Theriac*, en terstond daar op zwelt. Bewaard de Menschen voor een *giftige besnuttende lucht*. Maakt rijp en doet lossen alle *stijmerige* en *taye vochtigheeden* van *Lever* en *Milt*: drijft uyt de *Nageboorte*: doet de *Maandstonden* voortkomen: is zeer bequaam, om gebruykt te worden in *Koortzen*, en in het begin van *Pleuris*: scheidt het *geronnen Bloed*; versterkt de *Maag*: verwekt *ceiens-lust*; verquikt het *Hert*: geneest alle *invandige zeezen*; maakt een *goeden Adem*: verdrijft de *Hoest*, en het *Graveel*: doet gemakkelijk *waterezen*. Geneest ook de *beeten der dulle Honden*, *Slangen*, en anderer *giftige Dieren*, met een weynig *Wijnruyt* en *Imperatoria*, of *Afester-wortel*, in *Wijn* of *Bier* gezoden, en terstond daar van gedronken. De *Bladeren*, met wat *Honig* en *Wijnruyt* gekneusd, en op de *giftige beeten* gelegd, is ook zeer goed.

Een *Drachma*, of het vierde deel van een lood deezcr *Wortel*, met *Wijn* ingenomen, is zeer dienstig ingegeeven de *Kinderen*, welke aan de *Polsjens* leggen.

Het *Zaad* gestoten, en met *Wijn* gedronken, of anders in *Wijn* gezoden, is van de zelve kracht en werking. Daarenboven zeer goed voor alle *oude Wonden*, al menze daar meê wascht. Drijft van de *Borst* wech alle *suymen*: is dienstig voor de *Korvademige*: voor de *vallende Ziekte*, *verkondeghed*, *Geelzucht*, en *opstijging van de Moeder*.

Tot een *Poeder* bereyd, met *Oly* vermengd, en op het *Hoofd* gestreken, is goed teegens de *Hoofdpijn*.

Het *gedistilleerde Water* van deezcr *Wortelen* is desgelijks zeer bequaam, om teegens al de gemelde gebreken te gebruyken. In de *Oogen* gestreken, verdrijft de *donkerheyd* der zelve. Geneest ook de *Wond*: den: neemt wech de quelling der *Ooren*, daar in gedaan zijnde; en verlicht de smerten der geene, die van het *Podagra* worden geplaaagd, als men het op de pijnlijdende leeden legt.

Loniter.

l. 2. c. 299.

Dodon.

l. 10. c. 24.

Durantes

Hist. Pl.

fol. 30.

Ruell. l. 3.

c. 52.

Trag. l. 1.

c. 140.

Lebel. l. 1.

fol. 850.

Ruchf.

Hist. Plant.

c. 43.

Matth. l. 4.

cap. 111.

XLVI HOOFDSTUK.

LASERPITIUM met gladde Bladeren.

Dit zeer aardig *Genus*, wiens *Blade-Namen* ren door de natuur zeer konstig zijn vercierd met een verwonderens-waardige blinkende glans, en een zonderling bevallijke aantreklijkheyd, word ook van zommige genoemd SILPHIUM, ANGELICA LUCIDA, en LASERPITIUM LUCIDUM.

Deezc *Plant* bemind uyt eygener aart een goede *Wat* voor zandige aarde, met een weynig twee-jarige *Paerdmist* en het *Mol* van verrotte *boom-bladeren* doormengd: Plant beeen opene, warme, wel gelegene plaats; en tamelijk geerd: veel *Reegen*. Verdraagd, buyten blijvende, *Sneeuw*, *Hagel*, *lelle Vorst*, en alle andere ongemakken der *Winter*, zonder eenige schade. Blijft niet meer als twee *Zomers* in het leven. Geeft in het tweede jaar *Bloemen*; en in *Augustus* volkomen rijp *Zaad*; waar mee ze versterkt. Moet derhalven in ieder, of om het twee-*Aanwinning* de *Voorjaar*, met een wassende Maan van *April* weer op nieuws, niet diep, in een Pot, of houtc *Vaatje*, zijn gezayd. Hier door word deezc *Plant* genoegzaam vernieuwd en aangewonnen.

De gemelde *bladeren* komen voort uyt een korte, *Beschrijving der bladeren* ronde, tamelijk dikke, doch onder in verscheydene Takken verdeelde, van binnen witte, van buyten roodachtige, of *Paers-verwige Wortel*; zeer krachtig en bitter van smaak. Zijn een *Maatvoet*, wat min of meer lang; achter alderbreest; op de wijze der *tamme Angelica* in vele deelen gescheiden; doch veel kleynder en holler, twee en twee gemeenlijk recht teegens over malkander: onder als met *Vleugelen* gesteld aan hare *Steel*, welke dik, van binnen hol; aangenaam van reuk, bleek-groen van verwe is. Voor cyndigen ze in een; al te zamen spits toe gaande: aan de randen aardig, doch niet van een gelijke grootte of dikte, ingezagd; evenwel alle voorzien met een spits en scherp puntje, gelijk een *Doornje*. Achter zijnze een doyn breed; voor smaller; donker-groen van verwe; lichtelijk geel wordende, en niet slerk van reuk: inwendig vercierd met vele doorlopende *Aderen*. Uyt het *Bloemt-jens* *Hert* komt te voorschijn een rondachtige gestrepte *Steel*, nauwhijks een voet hoog; boven voorzien met vele *Bloemtjens*, op lange *Stieltjens* in het ronde gesteld, na de wijze van *Angelica*, doch grooter *Zaad* geveende.

KRACHTEN.

Laserpitium is warm en droog, in 't begin van den *Deugden* tweeden graad. 't *Zap*, gepast uyt de *Bladeren* van het *Laserpitium* *Wortelen*, met *Wijn* ingenomen, strijd teegens alle *vergift*. Is goed voor den *Hoest*, en een *benaspuide* gens veele *Borst*, inzonderheyd met wat *Zuyker* en *Honig* vermengd. Verwekt der *Vrouwen Maandstonden*: jaagd af de *doodc Vrucht*, en de *Nageboorte*. Geneest de *beeten der dulle Honden*, en *Scorpioenen*. Met *Azijn* en *Peeper* vermengd, dan op de *schurfbeyd* gestreken, heeld de zelve; verdrijft het *springend Vuur*, en verhindert de *uytvaling van het Hoofd-bayc*.

XLVII HOOFDSTUK.

A N Y S.

Aar van het *Zaad* elk genoeg bekend, en *Namen* allerweegen zeer gebruyklijk is, werd in het *Nederlandsch* alleen met deezcn, en geen anderen naam genoemd. In het *Latijn*

ANTHYLLIS VESICARIA HISPANICA .

Latijn ANISUM: in het *Hoogduitsch* ANISZ, in het *Fransch* ANIS, en in 't *Italiaansch* ANISO.

Deze *Plant* bemind van naturen een goede, zandige, gemeene aarde, met twee-jarige Paerdmist matig voorzien: een opene, luchtige, warme, vrije, wel ter Zon gelegene plaats, en weynig Reegen. Geeft elke *Zomer* Bloemen, en in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*; waar meêze vergaat; vermits de *Natuur*, haren loop voltrokken hebbende, dan niets meer vermog. Moet derhalven, met een wassende *Maan* van *April*, in ieder *Voorjaar* weer op nieuws niet diep in de aarde gezeyd werden. Sie hier op na 't *Hoofdstuk*, waar in verhandeld werd 't *ANYSKRUYD* UYT *AMERICA*.

K R A C H T E N .

Desen. lib. 10. c. 3. **H**et *Zaad* van *Anys*, het welk van deze *Plant* alleenlijk werd gebruykt, is warm en droog in den tweeden Graad; voor elk zeer gezond.

Regin. l. 7. c. 3. Uyt de hand gegeten, of in wijn, of in Spijzen genuttigd, verdrijft de *Winden*, *Buyt-krimping*, het oprispen van de *Maag*, en de *Engborstigheid*. Maakt een goeden *Adem*; vermeerdert de *Melk* in der *Vrouwen* Borsten; doet wel *Wateren*: sild de *witte* *Vloeden* der *Vrouwen* personen. Verwerkt de *lucht* tot 't *echte* *Werk*. Geeft de *beeten* der *versgifte* *Dieren*: belet het *braken*: doet de *Steen* rijzen: verjaagt de *Hik*; verligt de *Vrouwen* in *barenmoed*: veroorzaakt een goede *verwe* des *Aangezichts*: bevordert het *zweeten*; en verzacht alle *harde* *Gezwellen*.

Avicenna. lib. 3. c. 42. Disf. l. 3. c. 65. Op 't vuur gedroogd, met *Zuyker* of *Honing* vermengd, en zoo genuttigd, verdrijft den *Hoest*, en doet de *Fluyten* gemakkelijk uytwerpen.

Plin. l. 20. c. 17. Gedroogd, en met roode *Wijn* ingenomen, sild de *Bloedgang*, of *Roodeloop*, en helpt de geene, welke zich gedung gepast vinden om haar *Gevoeg* te doen, doch niet konen.

Durantes. Hist. Plan. fol. 32. 't *Gedistilleerde* *Water* van *Anys* vermag eeven 't *zelve*. Delfgelijks de *Anys-oly*, doch veel krachtiger. Geneest ook allerley *koude* *Gebreken*: versterkt de *Zeeuwen*; en met *Geneever-water* gedronken, geneest alle *qualen* van de *Moeder*: is derhalven zeer dienstig voor alle *Vrouwen*, en een *pestilentielle* *Lucht*.

XLVIII HOOFDSTUK.

ANTHYLLIS.

Naam. **D**e *Gewas*, van geen onaangename aanfchouwing, werd zoo wel in het *Neederlandsch* als *Latijn*, *Hoogduitsch* en *Fransch* met geenen anderen, mijns weetens, als deezen naam genoemd. De *Italianen* zeggen *ANTILLIDE*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden zeven onderscheydene soorten, namentlijk:

Zeeven onderscheydene soorten. I. *ANTHYLLIS LENTIFOLIA*, of *Anthyllis* met *Linze-bladeren*. II. *VALENTINA*, of *Anthyllis* van *Valencen* in *Spanje*. III. *LEGUMINOSA BELGARUM FLORE LUTEO*, of *Anthyllis* der *Neederlander* met een *geele* *Blom*. IV. *ANTHYLLIS LEGUMINOSA HISPANICA FLORE RUBESCENTE*, of *Spanische* *Anthyllis* met *roodachtige* *Blomen*, en *Zaad*, zittende in *ronde* *huysjens*, *Peulst-wijze*, aan malkander. V. *VESICARIA HISPANICA FLORE TOTO RUBRO*, of *Spanische* *Anthyllis* met een geheel *roode* *Blom*, en *Blaasjens* daar 't *Zaad* in groeyd. VI. *VESICARIA HISPANICA FLORE LUTEO*, of *Spanische* *Anthyllis* met *blaasjens*, en een *geele* *Blom*. VII. *ANTHYLLIS VESICARIA MAJOR INDICA*, of *grote* *Indische* *Anthyllis* met *Blaasjens*; een zeer aardig *Gewas*, ook op der aarde kruypende; 't welk ik voor de eerste maal heb gezien in den Hof van de Heer Burgermeester

BISCHOP te *ROTTERDAM*, daar na ook zelfs *bloeyende* gehad heb. Niet alle zijn ze van de zelve *Quecking* en *Waarneeming*.

Zij hebben geene een goede, zandige grond, voor- *Wat voor* zien met twee-jarige Paerdmist: een opene, warme, een aarde luchtige, vrije, wel ter Zon gelegene plaats, en niet zij beminnen. te veel vochtigheid. Tamelijk wel konnen ze *vriecend* Weer uytstaen, ook meer andere ongelegenheeden der *Winter*; behalven het *Anthyllis* met *Linze-bladeren*; 't welk, als veel teederder zijnde, 's *Winters* bin-nens huys gebracht, en op een luchtige, bequame plaats gesteld moet werden, waar in men met sterke *Vorst* vuurd; ook moeten ze bewaard zijn voor alle *Toch-*ten.

DE *ANTHYLLIS LEGUMINOSA HISPANICA FLO-* *Bladeren* *RE RUBESCENTE*, of *Spanische* *Anthyllis* met *rood-* *der Span-* *achtige* *Blomen*, aan hare teedere, tamelijk-lange, ge- *ische* *Anth-* *streepte*, *ronde* *Steele*n veelvoudig *ayrs-wijze* boven *thyllis* met *malkander* zittende, heeft vele teedere *Bladeren*, ontrent *roodachtige* *ge* *Blome-* *men*. een *Stroobreedte* breed, en 't lid eener vinger, wat min of meer, lang; twee en twee regt tegeens over den anderen, aan een in het midden regt-doorgaande, en een weynig roodachtige *Steel* gesteld; doch voor in een alken cyndigende; te zamen de lengte van een hand uyt brengende; dun en teeder van aart, hol van malkander gescheiden, voor stomp toegaande; en daar voorzien met een geheel kleyn puntje, op de wijze van een *Doormtje*: ook in 't midden met een groote *Ader*, of *Rugge*; waar uyt ter zijden spruyten enige andere kleyne, even zichtbare, opwaarts gekleed.

Al deze soorten *bloeyen* in de tweede *Zomer*. *Gee-Blomen*. ven gemeenelyk, bij goede Jaren, volkomen *Zaad*, en sterven dan.

Doet het *ANTHYLLIS LEGUMINOSA HISPANICA FLORE RUBESCENTE*, of *Spanische* *Anthyllis* met *roodachtige* *Blomen*, vergaat zoo haast niet, maar blijft eenige jaren lang in 't leeven. *Bloeyd* niet alleen ieder *Zomer*, maar geeft ook volkomen *Zaad* *Zaad*: of *Vrucht*, zeer gelijk 't *Zaad* van het *HEDYSARUM CLYPEATUM*, of *Schild-drangende* *Heidsarum*, doch een weynig langwerpiger-rond.

Al de andere soorten werden alleen door haar *Zaad* *Aanwin-* *aangevommen*; 't welk men met een wassende *Maan* van *niig*. *Maert* of *April* niet diep in de aarde legt.

K R A C H T E N .

Anthyllis is verdrogende in den eersten Graad; *Galm. lib.* *daar* benevens afvagende van aart, kleevende, *Fac. Simp.* *6.* en dun van deelen.

De *Bladeren* gestoten, met een weynig *Wijn* ver- *Am. Luff.* *mengd*, dan op *Wonden* en *Zieeren* gelegd, geneezen *l. 3. c. 150.* dezelve. Verdrijven ook de *Vlekken* des *Aangezichts*. Met *Melk* en *Oly* van *Rozen* vermengd; dus op de *Navel* gedaan, verligt de *Moeder* der *Vrouwen*, welke met *koude* *vochtigheeden* beladen is. Met *Wijn* gedronken, verrigt eeven 't zelve; verdrijft ook de *pyn* *Disf. l. 3.* en *krimping* des *Buyks*; de *koude* *Pis*, en verzacht de *c. 153.* smet der *Nieren*; delfgelijks der *Lendenen*, een lood, *Plin. l. 26.* of anderhalf, daar van met *Wijn* gebruykt: jaagt ook *c. 15.* uyt de *Nageboorte*, en doet het *Water* der *Blaas* lossen.

In *Wijn* met een weynig *Zout* en *Oly* gekookt, dan daar van gedronken, doet *Melk* in der *Vrouwen* *Bor-* *sten* komen.

XLIX HOOFDSTUK.

MAANKRUYD.

En aardig *Gewas*, op de aarde kruypende; *verschey-* *de*; heeft deezen naam in 't *Neederlandsch*, *de* *naamen* om dat men 't *Zaad* plat en rond ziet, ge- *lijck* de *Maan*; twee *Zaden* gemeenelyk *bij*

bij malkander zittende. In 't *Latijn* geheeten LUNARIA; ook wel, wegens de groote gelijkheid en overeen-koming, ANTHYLLIS LUNATA, of *Anthyllis met een Maan-gelyk Zaad*: in het *Hoogduytsch* MONDKRAUT: in 't *Fransch* LUNAIRE: in 't *Italiaansch*, gelyk in 't *Latijn*, LUNARIA.

Dit *Maankruyd* bemind uyt eygener aart een luchtige, varfch-omgelineete, en met twee-jarige Paerdel-mist tamelyk voorziene grond: een opene, vrije, warme, of wel ter Zon gelegene plaats, en matige vochtigheyd. Blijft van naturen niet meer dan eene Zomer in 't leeven. Geeft in den *Herfst* rijp *Zaad*, wanneer 't in begin van *May* is opgekomen; anders of niet, of zeer laat; en daar mee verkrift het.

Moet derhalven ieder jaar, door haar volkomen rijp geworden *Zaad*, met een wassende Maan van *April* niet boven een Stroot-breedte diep in de aarde gelegd, *aangevonden* werden.

Dit *Gewas* krijgdt, uyt een teedere en witsichtige *Pezel-wortel*, vier, vijf, en ook wel meerder *Steele*; waar uyt veel andere korter ter zijden voortkomen, ten naasten bij een *Penne-veeder* dik; twee, ook wel derde-half voeten lang, ontrent in 't rond gesteld; niet opstaande, maar langs de aarde kruypende; zijnde rond; aan de bovenste zijde, welke na de Zon gekeerd legt, wat roodachtig; onder bleek-groen van verve, en met een witsichtige *wollegheyd* bekleed. Waar aan aardige *Bladeren*, nu uyt de een dan uyt de andere zijde van de *Steel*, boven malkander, groeyen: zijnde in vijf, ook wel in zes deelen, niet regt teegens malkander over aan haar *Steele* zittende, geheel gefcheyden (op de wijze van het ANTHYLLIS LEGUMINOSA BELGARUM FLORE LUTEO, of *Anthyllis der Nederlanders met een geel Bloem*) waar van de onderste 't lid van een vinger lang, en een halve vinger, wat min of meer breed zijn, voor evenwel in een eyndigende: welk voorste het grootste, langste en breedste van allen: ook in 't midden tusschen twee, gemeenelyk teegens malkander over-komende, en alsoo vooraan een drie-blad uytmakende, gesteld is: alle nochtans voor stomp toegtaande; van verve bleek-groen; dikachtig, vol zap, ruyg, een weynig bitter van smaak, en te zamen-trekkende; ook voorzien met eenige teedere *adertjens*, doch uytwendig gantsch niet zichtbaar. Tusschen welke *Bladeren* onordentelyk, zoo wel voor als ter zijden, of in 't midden van de *Steel*, kleyne geelle *Bloemtjens*, gemeenelyk twee bij malkander gevoegd, die van 't SCORPIOIDES-KRUYD, of ANTHYLLIS zeer gelyk, voortkomen, rustende op lange, dunne *Steele*jens, boven even onder dezelve met een groen blaasje verciert. Na weynige dagen vallen ze af, na-latende ook twee bij malkander zittende *Zaad-knoppen*, tamelyk dik, groot, rond, als de *Maan*, een *Rondus* of *Schild* gelyk zijnde; plat, van verve blinkend-groen, en voorzien met teedere, bleek-gekarteldt randjens; waar in 't *Zaad* werd gevonden, van gedaante een groote halve *Maan* gelyk, plat, doch dikachtig, bleek-ged van verve, en blinkende.

van de gedaante der *Bladeren*.

Bloemen.

Zaad; en oorsprong des naams.

Deugd. **M** *Aankruyd*, of *Lunaria*, heeft een verkoelende kracht. In *Wijn* gekookt, en daar van gedronken, of 't *Poeder* der gedroogde *Bladeren* gestoten, en gelegd op *verhitte Gezwellen*, de *beeten* en *steeken* van *Scorpioenen*, *Slangen*, en andere giftige *Dieren*, geneezen dezelve. Verkoelen ook alle andere *heete gebreeken*, welke verkoeling nodig hebben.

K R A C H T E N .

L H O O F D S T U K .

A P H A C E .

Erd, mijns weetens, met geen en anderen naam in het *Nederlandsch* genoemd; in 't *Latijn* APHACA: in 't *Italiaansch* AFACA.

Dit *Gewas* bemind een goede, zandige, wel-gemelte grond: een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon gelegene plaats, en tamelyk veel vochtigheyd. *Bloeyd* in de eerste Zomer; en geeft volkomen rijp *Zaad*. Sterft evenwel niet zoo straks, maar blijft twee, ja dikmaal drie jaren in 't leeven, en *bloeyd* lang, zeer vermakelyk te zien. Verdraagt ook vrij wel de koude der *Winter*, en alle andere ongelegenheeden des tijds.

Kan door geen ander middel *aangevonden* werden, als alleen door 't rijpe *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *April* moet in de aarde gelegd werden.

K R A C H T E N .

D E *Aphace*, zijnde een soort van *Wikklen*, is verdrogende en te zamen-trekkende van aart. De gekookte *Fruchten* verteren de vochtigheyd van de *Maag*; stoppen de loop des *Buys*; doch zijn zeer zwaar om te verteren.

L I H O O F D S T U K .

K A L F S M U Y L .

En aardig en beziens-waardig *Gewas*; verscheyde, dus, maar ook van zommige ORANT genoemd: in 't *Latijn* ANTIRRHINUM: in het *Hoogduytsch* LEWENMAUL: in 't *Fransch* MURON VIOLET; en in 't *Italiaansch* ANTHRIRINO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verscheyde aardige soorten, als: I. ANTIRRHINUM MAJUS LATIFOLIUM, of groot breed-bladerig *Kalfsmuyl*. II. MAJUS LATIFOLIUM SEMPER FLORENS LUSITANICUM, of groot breed-bladerig altijd-bloeyende *Kalfsmuyl* uyt *Portugal*. III. MAJUS ANGUSTIFOLIUM, of groot *Kalfsmuyl* met *smalle Bladeren*. IV. MINUS ANGUSTIFOLIUM, of kleyne *Kalfsmuyl* met *smalle Bladeren*. V. ANTIRRHINUM MINIMUM, of alderkleyfste *Kalfsmuyl*, 't welk anders ook werd genoemd CAPUT SIMILE, of *Apenhoofd*; en dan noch eenige andere. Niet alle zijn ze van even dezelve *Bouwing* en *Waaerneming*.

Echter beminnen ze al te zamen een goede, zandige, wel-gemelte grond: een opene, luchtige, vrije, bequaam ter Zon gelegene plaats. Konnen niet alleen veel vochtigheyd, maar ook sterke koude, en allerley ongelegenheeden der *Winter* verdragen voor 't eerste jaar. Want in de eerste Zomer vergaan ze niet, maar gesven in de tweede kluchtige *Bloemen*, van een vermakelyke aanschouwing; desgelijks volkomen rijp *Zaad*. Doch dan werden ze door de *Winterse ongemakken* verteerd en wech genomen: te weeten, al de tijd soorten van het *Antirrhinum majus Latifolium*, of groot breed-bladerig *Kalfsmuyl*; alhoewel noch zomtijds eenige weynige het derde jaar in 't leeven blijven; doch gantsch zelden. Maar het *Antirrhinum angustifolium flore albo & purpureo*, of kleyne *Kalfsmuyl* met *smalle Bladeren*, en zoo wel witte als *purpure Bloemen*; desgelijks het *Antirrhinum minimum*, of alderkleyfste *Kalfsmuyl*, blijven niet langer als eene Zomer in 't leeven,

Naam.

Wat voor een harde dit Gewas begerd.

Aanwinning.

Gal. Med. De simp. 6. Disce. lib. 2. 6. 176.

Verschey.

De zamen.

Verscheyde aardige soorten.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Leeven.

Nerium Indicum

ven; geeven in den *Herfst* goed rijp *Zaad*, en versterken dan.

**Aanwin-
ning.** Deze foorten kunnen door geen andere middelen *aangevoenen* werden, dan alleen door 't gedagte haar *Zaad*: het welk met een wassende Maan van *Maart* of *Februarius* (wilt 't vrij lang blijf leggen eer het opkomt) niet diep in de aarde werd gezaaid. Dikmaal ook slaat 't neergevallene *Zaad* van zich zelfs veelvoudig op: waar door men al veelrijds aardige veranderingen in de *Bloemen* gewaar werd.

K R A C H T E N .

**Gal. lib.
Simp. c. 6.** *Nitrrhinum*, of *Kalfsmuyt*, werd, gelijk ook 't *Zaad*, noyt inwendig, maar alleen uytwendig gebruykt.

De *Bladeren*, desgelijks de *Wortelen*, bij zich gedragen, bewaren de *Menschen* voor de *steeken* der *Scorpienen*, en alle ander vergif.

**C. Durant.
Hift. Plant.
fol. 34.** De gedagte *Bladeren* gesloten, met een weynig *Wijn* vermengd, en op de *Oogen* gelegd, maken een *belder gezig*; en verdrijven al *scheemering* van 'r zelve.

De *Bladeren* en *Bloemen* vermengd met *Oly* van *Rozen*, en *Ploesters*-wijze op den *Buyk* gelegd, verwekt der *Vrouwen* personen *Maandfonden*, en neemt wech de *opfrijging* van de *Moeder*.

**Apul. Hift.
Plant. c. 86.
Lonic. l. 2.
c. 179.** De *Wortel* in *Wijn* gezoden, en de *Oogen* daar mee gewaschen, verjaagd van dezelve alle *smert*, *zeerigheid*, en de *traning*.

't *Uytgepartie Zap* met *Oly* van *Lelien* vermengd, en 't *Aangezig* daar mee bestreken, maakt des zelve *Huyd zuiver* en *schoon*.

LII HOOFDSTUK.

KLEEFKRUYD.

**Verfchey-
de name.**

Eest deezee naam in 't *Neederlandsch* bekomen, vermits het, door de *rauwheid* der *Stelen* en *Bladeren*, aan de *Kleedoren* der voorbij-gaande *Menschen*, waar het de zelve aanraakt, vast blijft hangen. Wordt in 't *Latijn* geheeten *APARINE*: in 't *Hoogduysch* *KLEEFKRUYD*: in 't *Fransch* *REBLE*, of *GLATERON*; en in 't *Italiaansch* *SPERONELLA*, of *APARINE*.

**Vier onder-
scheyde
foor-
ten.**

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vier onderscheydene foorten; als:

I. *APARINE VULGARIS MAJOR*, of *gemeen groot Kleefkruid*. II. *SEMINA CORIANTRI SACCHARATI*, of *Kleefkruid met Zaad als Coriander-zuyker*. III. *MINIMA MONTANA LUSITANICA*, of *zeer kleyn Berg-kleefkruid nyt Portugal*. IV. *APARINE EXILISSIMA LUSITANICA*, of *alderkleynste en teederste Kleefkruid nyt Portugal*. Alle zijne van eenen dezelve *Banwing* en *Waarneeming*.

**Wat voor
een aarde
zij be-
min-
nen.**

Zij beminnen een goede, zandige aarde, met matige twee-jarige *Paerdmilt* door-mengd: een opene, luchtige, warme, vrije, wel ter *Zon* gelegene plaats, (alhoewel men ook het *gemeene groote Kleefkruid* zeer veel in schaduwachtrige plaatsen ziet groeyen) en niet te veel vochtigheid. Geeven, bij goede *Zomers*, in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*; en versterken dan door een *kleyne Risp*, of veel koude *Herfst-regeenen*.

**Aanwin-
ning.**

Moeten derhalven ieder *Voortjaar*, met een wassende Maan van *April*, op nieuws weer in *Potten* gezaaid, en niet verplant werden; anders zouden ze geen zins in deze koude Geweften eenig rijp *Zaad* kunnen geeven; behalven 't gemelde *gemeene Kleefkruid*; 't welk ieder *Zomer* overvloedig *Zaad* voort-brenghende, en op de aarde latende vallen, niet gezaaid behoeft te zijn, vermits het van zelfs genoeg opstaat.

K R A C H T E N .

K *Leefkruid*, of *Aparine*, is droog en warm in *Gal. l. Fac.* den *eriten Graad*; daar benevens dun van *Simp. 6.* Deelen.

De *Bladeren* gekneusd, en op de *Wonden* gelegd, *Plin. l. 27.* doet het bloeden der zelve ophouden. Met *Varkens e. 5.* reuzel vermengd, en dan gedaan op allerley *Zweeren*, *Klueren*, en andere *hardigheden*, doen de zelve *scheyden*, *verteeren*, en geneezen.

'Twee *Drachmen* van 't *Zap* met *Wijn* ingenomen, *Diosc. l. 3.* heeld de *steeken* van *Spinnen*, *Scorpienen*, *Slangen*, *c. 104.* en diergelijke giftige, quadaardige *Dieren*. 't *Zelve* *Hift. Pl. c. 24.* op de *Ooren* gedaan, is zeer goed teegens de *Oor-smerten*.

Eenige malen door den dag gedronken van 't gedi- *Trag. l. 1.* stillerde *Water* dezer *Plant*, stillt allerley *Bloed-loop*, *c. 107.* en is zeer dienstig teegens de *Geelzugt*. Verdrijft de *Dolon. l.* hitte der *Kanker*; en is zeer goed teegens 't *Plenis*, *11. c. 19.* wanneer men 't drinkt in 'r begin van dezer quaal.

't *Poeder* der gedroogde *Bladeren* op de *Wonden* geftrooyd, geneeft ze.

LIII HOOFDSTUK.

WALSTROO, of WEE.

D eze *Plant* werd in 't *Neederlandsch*, *Verfchey-* mijns weeten, met geen andere als de- *de name.* ze namen genoemd. In het *Latijn* geheeten *GALLIUM*, of *GALATIUM*, na 't *Grieksche* woord *γάλα*, het welk

zoo veel als *Melk* beteekend: Want dit *Walstroo* in *Melk* gedaan, doet dezelve, in plaats van *Schorsel*, *ruimen*, of zich *scheyden*. In 't *Hoogduysch*, *MEGERKRAUT*, of ook *WALSTRO*, en *UNSER FRAUEN BETTSTRO*: [welken naam het ook in sommige *Neederlandsche Provincien* voerd] in 't *Fransch* *PETIT MUGUET*, of *GALLERIE*; en in 't *Italiaansch* *GALIO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend drie onder- *Drie ver-
scheydene foorten; te weeten:*

I. *GALLIUM LUTEUM*, of *Walstroo met gele Bloemen*. II. *GALLIUM ALBUM*, of *Walstroo met een witte Bloem*. III. *GALLIUM FLORE RUBRO*, of *Walstroo met een roode Bloem*. Niet alle zijn ze van eenen dezelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Het *GALLIUM LUTEUM*, of *Walstroo met gele* *Wat voor
Bloemen*, bemind een zandige, goede, gemeene, tamelijk-wel gemestte en vochtige aarde: een opene, luchtige, vrije, drooge, genoegzaam ter *Zon* gelegene plaats, en reddeijk veel vochtigheid.

Het *GALLIUM ALBUM*, in 't *Neederlandsch* *witte* *elk* in 't *Wee*, of *Walstroo*, met *witte Bloemen*, begeert in *te-
bijkzonder
gemaal* een luchtige, zandige, wel-gemestte en vochtige aarde; ook een opene, bequaam ter *Zon* gelegene plaats.

Het *GALLIUM FLORE RUBRO*, of *Walstroo met bemind,
roode Bloemen*, zijnde teederder als de twee voorige, lieft een vrije, warme, en wel ter *Zon* staande plaats; een zandige grond, door-mengd met twee-jarige *Paerdmilt*, en een weynig *Mol* van verrotte *Boom-bladeren*. Verdraagt ongeerne *koude Herfst-regeenen* of *sterke Porst*. Moet derhalven, in een *Pot* geplant zijnde, *Waarne-
's Winters* binnens huys werden gebragt, op eenigantich *luhtrige* plaats, waar in niet als bij *vroer-end Weer* werd *gevuurd*; onderhouden met weynig *luuw-gemaakt Reegen-water*; en niet voor *April* weer buyten zijn gesteld. De andere twee foorten, zijnde van een harder aart, kunnen niet alleen vele *Regeenen*, maar ook *sterke koude*, en alle andere ongelegentheden der *Winter*, zonder eenige schade, uytstaan.

Aanwin-
ning.

Zij vergaan niet haast; maar blijven eenige jaren lang in 't leven, en geeven, bij goede Zomers, volkomen Zaad. 't Welk met een wassende Maan van April gemeenlijk eerst in Potten gezaayd; daar na, opgekomen zijnde, met de zelve Maan in de volgende Maand in de aarde geplant werd; behalven het *Walstroo met roode bloemen*; 't welk of altijd in dezelve Pot blijft staan, of in andere Potten werd verzet, om 's Winters binnens huys gebragt en bewaard te kunnen werden.

K R A C H T E N.

Galen. lib.
Med. Simp.
6.

Het *Gallium luteum*, of *Walstroo met gele bloemen*, werd meest geacht en gebruykt. Is heet, verdrogende, en een weynig scherp van aart.

De Bladeren met Oly van Rozen vermengd, brengen weer te regt de vermoeyde Leeden; en helpen de geene, welke van het *Flerocy* werden geplagd, op de pijnlijke plaatzen gesmeerd zijnde.

Ægin. lib.
7. cap. 3.
Diosc. lib.
4. cap. 96.

De *Bloemen* in de *Nous* gestoken, of op de *Wanden* gelegd, stillen der zelve bloed-vloeying. De zelve *Bloemen* gestoten, en op de gebrandheid gedaan, verteren de brand, en heelen de verzeering. Met roode Wijn gedronken, doen ze de *Bloedgung* ophouden. Verwekken ook *lust tot bijlappen*.

In Melk gedaan, doet dezelve scheiden, en maakt ze bequaam, om'er Kaas van te bereyden.

Zeldzame
eigen-
schap de-
zer Plant
ontrent de
Koeijen en
andere
Beesten.

Het *Gallium album*, of *Walstroo met witte bloemen*, van naturen voort-komende op een slegte magere zandgrond, Veen-, of Moer-aarde, heeft deze wonderlijke eysgenchap, dat, wanneer Koeijen, of andere Beesten, gegaan hebbende op Weylanden, daar deze Plant niet gevonden werd, en verplaatst werdende op zulke, daar ze wast, als ze daar van eten, binnen drie of vier dagen komen te sterven. Doch als ze op zulke slegte Landen van jongs af opgevokt zijn, blijven ze buyten gevaar van ongeluk, wijl ze niet eerder doodt. Kost gewoon werden, en zonder schade dezelve konnen nuttigen.

Doch de *RUBIA SPICATA MARINA LUSITANICA*, Behalven of geayde *Portugalsche Zee-krap*, is teeder van natuur. Kan in geenerley wijze koude Herfst-reegenen, Hagel, Sneeuw, of eenige Vorst verdragen. Moet derhalven, in April met een wassende Maan in een Pot, 't zij geplant, 't zij gezaayd zijnde, in 't begin van October binnens huys gebragt; gedurende de Winter met slegte een weynig lauww-gemaakt Reegen-water onderhouden; in een zeer luchtige plaats, waar in niet als met sterke Vorst werd gefloekt, gesteld; en in 't laatste van Maer, of 't begin van April, met een donkere regenachtige lucht, de Zonne-stralen weer voorgesteld werden. Zij geeft in deze Landen in 't tweede jaar wel bloemen, (van Zaad voortgekomen zijnde) maar geen volkomen rijp Zaad, ten zij met een heete Zomer. Genieenlijk blijft ze drie jaren lang in 't leven.

Het *RUBIA SPICATA GRAMINEA CRETICA*, of Geayde *Krap van Candia*, met bladeren als *Gras*, doch niet wel zoo breed, maar harder van aart, ook niet meer als ontrent een hand lang opschietende, werd in de Voorjaar, met een wassende Maan van Maert of April, op nieuws, in een opene, warme, vrije, luchtige, en wel ter Zon gelegeene plaats, gezaayd. Kan weynig vochtigheid verdragen. Geest tegens de Winter volkomen rijp Zaad; en sterft daar mee.

Dit Zaad is langwerpig, zwart-verwig. 't Groeyd in een vierkante, als een Pyramide-opgaande Ayr, ontrent een kleyn vinger lang; bestaande uit veel kleynen, slijf-slaande, voor spits toelopende, wit en groenbonte Bladeren; tuschen welke voortkomen groene Bloemstons, verciert met gele *Afhangzelijsen*.

Het *RUBIA MAJOR SATIVA*, of groote tamme *Krap*, is lang-leevende van aart. Draagt in deze Gewesten noch *Bloem* noch *Zaad*. Word echter aangewonnen door hare bloed-roode aangewassene jonge Wortelen, zeer dienstig om mee te verwen. Met een wassende Maan neemt men ze van de einde af, en men verplante ze in een met twee-jarige Koeijemil wel voornemende aarde.

Het *RUBIA ARGENTEA CRUCIATA*, of *Krap met zilvere bladeren*, het welk een sierlijke aanschouwing geeft, Bemind een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdmil door-mengd: een opene, warme, luchtige, wel ter Zon gelegeene plaats; en niet veel vochtigheid. Blijft eenige jaren lang in 't leven. Wegens hare tegedicheit in 't Voorjaar, met een wassende Maan van April in een Pot gezaayd zijnde, geeft ze de tweede Zomer, in de Maand Julius, kleynen, geel-, vier-bladerde Bloemstons; waar van 't meeste deel verdorrende neervale, en weynig of geen Zaad naalat; ten zij met zeer drooge en heete jaren. Zij kan op geenerley wijze veel reegen verdragen; inzonderheid niet in den Herfst, wanneer de koude komt, met sterke Winden, Sneeuw, Vorst, en Neervallige lucht, welker ongelegetheeden geene deze Plant kan uytstaan. Word derhalven, op de genoemde tijd en met de gemelde Maan in een Pot geplant zijnde, in 't begin van October, zomtijds wat vroeger of later, na dat het Weer zich aansteld, binnens huys gebragt, op een geduriglijk lucht-genietende plaats, niet verre van een open Venster, doch buyten alle Tochten; op dat de dezer wijs de Zonne-stralen mag genieten, tot dat de koude van buyten zulks komt te verbieden.

Moet ook niet meer dan een, of ten hoogsten twee-maal, gedurende de gantsche Winter, van boven met een weynig lauww-gemaakt Reegen-water begoten, of besprengd werden. Want hier ontrent is ze zoo gevoelig en teeder van aart, dat ze door een weynig te veel, eer men 't weet, in de grond aan de Wortel verrot. Ongeener verdragde ze ook veel warmte des vuurs. Moet daarom verre van den Oven geplaatst; ondertuschen echter voor een doordringende Vorst zorgvuldig bewaard werden. Als dezelve voorbij is, moet men ze weer luchtig stellen. Daar na, in 't laatste van Maer,

Op hoed-
nig een
wijze
deze
moet
waargenomen
zija.

LIV HOOFDSTUK.

K R A P.

Verfiche-
den namen.

Iet allen in 't *Neederlandsch* met dezen naam bij vele bekend, maar ook MER en ROTTE geheeten: in 't *Latijn* RUBIA; in 't *Hoogduitsch* ROTE: in het *Fransch* GARANCE, of RUBLE; en in 't *Italiaansch* ROEBIA, of RUBIA.

Agt ver-
fcheyden
Soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden agt verfcheyden soorten, namentlijk:

I. RUBIA SATIVA MAJOR, of groote tamme *Krap*. II. RUBIA MINOR, of kleyne *Krap*. III. RUBIA CRUCIATA HIRSUTA, of *Krap met ruige en kruys-wijs gestelde bladeren*. IV. RUBIA CRUCIATA ARGENTEA, of *Krap met kruys-wijs gestelde bladeren, blinkende als zilver*. V. RUBIA SPICATA CRETICA GRAMINEA, of *Krap uit Candien, met ayren en bladeren als Gras*. VI. RUBIA SPICATA MARINA LUSITANICA, of *Portugalsche Zee-krap met ayren*. VII. RUBIA MINOR HISPANICA, of *kleyne Spaansche Krap*. VIII. RUBIA MINOR LUSITANICA, of *kleyne Portugalsche Krap*. Niet alle zijn ze van dezelve Bouwing en Waarneeming.

Wat voor
een aarde
zij be-
min-
nen.

Zij beminnen een zandige, goede, wel-gemeste grond: een opene, luchtige, warme, vrije, bequaam ter Zon gelegeene plaats, en tamelijk veel water. Geeven in de Zomer niet allen bloemen, maar ook, bij goede jaren, meest den tijd in den Herfst volkomen Zaad. Konnen sterke Vorst, en andere ongelegetheeden der Winter, zonder eenige schade verdragen.

Maart, of het begin van *April*, met een zoete Reegen en aangename Lucht weer buyten zetten; doch voorzichtig dekken voor *koude nagten*, *Sneeuwachtige vochtigheid*, *Storm* ook *harige*, *sehrle winden*; tot op den twintigsten van *April*, of eersten *May*.

K R A C H T E N .

Autros lib. Simp. cap. 42.
Disf. lib. 3. cap. 162.
Galen. lib. Med. Simp. 6.
DE *Rubia sativa major*, of *groote tamme Wee*, is warm in den tweeden, en droog in den derden graad: daar neevens een weynig te zamen-trekkende, zuiverende, en afdrogende van aart. De *Wortel* in *Wijn* gezoden, of het *Paeder* daar van met *Wijn* ingenomen; is zeer goed voor de geene die door een val, of andere ongelegenheid, zich van binnen *verzeerd* hebben; want hier door word het *geronnen Bloed* geseheyden. Helpt ook de zulke, die van *vergiftige Dieren* zijn gebeten. Geneest de bloedige uytwendige en inwendige *Wonden*, en *stempt* het *bloeden* der zelve.

Label l. 1. fol. 974.

Scrapulae Temp. Simp. cap. 60.

Camtra. lib. 3. cap. 71.

Dalen lib. 11. cap. 34.

In *Meede* gezoden, opend de verstoptheid van *Leever*, *Milt*, *Nieren*, en de *Moeder*. Is goed voor de *Geelzucht*. Doed de *Maandstonden* voortkomen: verbeterd de *Beroerdheid*: verkoeld het geen verhit; en verwarmd het geen verkoud is. Word ook zeer geprezen tegens de *gietzenen* van *Borst* en *Jugewand*: want het vaagd af, en jaagd uyt alle vuyligheid van 't *Bloed*, van de inwendige *wonden*, en *zuveeren*. De *Wortel*, van onder als een *pessu* in de *Moeder* gedaan, drijft af de *doode Vrucht*, en *Nageboorte*. Het *Zaad*, met roode *Wijn* gebruykt, geneest de hardigheid van de *Milt*, en maakt ze klein.

't *Water*, daar *Mee*, of *Krap*, in gezoden is geweest, met een weynig *Triphera Magna* vermengd, en gedronken, flud de *ooverloedige Maandstonden*, ook de *Rode-loop*; en geneest de *Anbeyen*, of *Takken* aan het *Fondament*.

De *Wortelen* geven van zich een roode verwe; worden derhalven van de *Verwers* veel gebruykt. De *Beeften* mogen van dit kruid niet eten; wijl het zelve haar zeer schadelijk is.

De *Rubia Crucista Hirsuta*, of *Krap met ruyge en kruys-wijs gefelde Bladeren*, vaagd zeer sterk af, en jaagd uyt alle vuyle vergaderingen, en slijmerige vochtigheden; de zelve vertoerend. In *Wijn* gezoden, en daar van gedronken, geneest alle *varfche Breuken*, of *Gefcheurde*, *krimping der Darmen*; tien dagen achter malkander 's morgens een Roemertje daar van genuttigt: Dan ook het gestotene kruid zels op de *breuk* gelegd.

LV HOOFDSTUK.

MOLLUGO.

Namen.

MYnde een meede-soort der hier boven beschreevene *Krap*, word zoo wel in het *Neederlandsch* als *Latijn* met dezen, en, mijns weetens, geen anderen naam genoemd; welke deeze *Plant* is gegeven, ter oorzaak van de *zachtigheid* harer *Bladeren*: in het *Hoogduysch* geheeten *MEIERKRAUT*; en in het *Italiaansch* *MOLLUGINE*.

Twee bijzondere soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* bijzondere soorten; te weeten:

I. *MOLLUGO VULGARIS*, of *gemeene Mollugo*, en II. *MOLLUGO MONTANA*, of *Berg-mollugo*. Beye zijn ze van de zelve *Bouwung* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een *gemeene*, *zandige*, zoo wel gemestte als ongemestte aarde: een *opene*, *vrije*, *luchtige* zoo lief, als een *schaduwachtige* plaats, en tamelijk veel *Water*. Geeven bij goede *Zomers* in den

Horst volkomen *Zaad*. Blijven eenige jaren lang in 't *leven*. Lijden ook geduldig sterke *Horst*, en andere ongelegenheeden des tijds.

Zij werden *aangenomen*, niet alleen door haar *Zaad*, *Aanwinning* het welk met een wassende *Maan* van *Maert* of *April* niet diep in de aarde moet gelegd zijn, maar ook door aangewassene *jonge Looten*, die gemeenlijk van zels wortelen schieten. Op de genoemde tijd, en met de gemelde *Maan*, worden ze van de *oude afgetrokken*, en verplant.

K R A C H T E N .

M*Ollugo* in roode *Wijn* gezoden, zuiverd en geneest alle *Wonden*. Neemt ook wech de *rugdigheid* en *schurftigheid* der *Handen*.

VII HOOFDSTUK.

WALMEESTER.

WOrd in het *Neederlandsch* niet alleen *Verfcheyden*, maar ook van vele *de namen*. *VROUWEN BEDSTROO*, of *WIEGSTROO* genoemd. In het *Latijn* *ASPERULA*, en *ASPERGULA*: in het *Hoogduysch* *WALDMEESTER*, *WALDMANLIN*, of *LEBERKRAUT* [Veele *Duytsche Schryvers* echter maken onderscheyd tusschen *Walmeister*, op het *Latijn* *Salinariis*, en *Waldmanlein*, of *Leeverkruid*, bij de *Latijnen* *Hepatica*, of *Liehe*; het welk wij *Steen-leeverkruid* noemen]. In het *Fransch* *MUGUET*, en in het *Italiaansch* *ASPERELLA*, *CORDIALE*, of *STELLARIA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend gewordene *drie* verscheydene soorten.

I. *ASPERULA ODORATA FLORE ALBO*, of *welriekende Walmeister*, met *witte Bloemen*. II. *MAJOR FLORE CERULEO-PURPUREO*, of *groote Walmeister met een purpur-blauwe Bloem*. III. *ASPERULA MINOR FLORE PURPUREO-CERULEO*, of *kleine Walmeister met een uyt den purpuren blauwachtige Bloem*. Niet alle zijn ze van even de zelve *Queekung* en *Waarneeming*.

Evenwel beminnen ze al te zamen een *zandige*, *gemeene*, *wel-gemestte aarde*; zoo lief een *schaduwachtige*, als een *vrije*, *opene*, *luchtige*, wel ter *Zon* geleegene plaats; en tamelijk veel *Water*. Konnen sterke *Horst* en meer andere ongelegenheeden der *Winter* uytstaan. Geeven in deeze Landen gemeenlijk de tweede *Zomer* volkomen rijp *Zaad*, en versterven daar mee. Doch het *ASPERULA ODORATA FLORE ALBO*, of *welriekende Walmeister met witte Bloemen*, van veel ook *MATRISYLVA* genoemd, verstaat niet zoo haast, maar blijft veel jaren in het *leven*. *Bloeyd* wel in elke *Zomer*; doch brengt in onze Landen noyt enig rijp *Zaad* voort. Word echter zeer *vermeengvuldigh* door hare voortspruytende *wortelen*; welke men met een wassende *Maan* van *April* opnemen, en verplanten moet. Hier door blijven ze altijd-durend.

De andere soorten worden alleen ieder, of om het *Aanwintertweede* jaar, door haar *Zaad aangenomen*; het welk in *Maert* of *April*, met een wassende *Maan*, niet diep, ook hol en luchtig, in de aarde gezaayd moet worden.

K R A C H T E N .

W*Almeister*, of *Asperula*, is gematigd van Aart. *Aart*, te weeten, een weynig warm en droog.
 Y 2 In

Duranti, In Wijn gedronken, is ze dienstig, om de spijs in de *Maag* te doen *verleeren*. Verwekt *eetens-lust*. Ge-
neest de gebreken van de *Lever*: verheugd en ver-
sterkt het *Herf*: bewaard de Mensch voor een *quade*
en zelfs *pestilentielle Lucht*. Is goed tegens de *Geel-
zucht*, als men er bij doet een weynig *Rhabarber*, *A-
diantum*, en *Centaureum*. Neemt ook wech de ver-
stoptheid van de *Milt*.

Tabernaem. Het gedistilleerde Water van *Walmesfer* heeft een-
even de zelve werking. Daarenboven zuiverd het,
en heeld ook de *wonden*. Neemt wech de hittig-
heid van de *Lever*; en helpt de gene, die van een
Druppert worden gequeld.

LVI HOOFDSTUK. PEETERZELIE.

Verfichey-
de naam.

En aangenaam en welbekend *Gewas*,
word in het *Neederlandsch* niet al-
leen dus, maar ook van zommige
Eppen genoemd. In het *Latijn* Pe-
troelinum, of Apium: in het
Hoogduitsch Petersilgen: in het
Fransch du Persil; en in het Italiaansch Apio,
Petroemolo, of Pitrosello.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veel-
le veranderlijke soorten; namentlijk:

I. APium HORTENSE, of gemeene Hof-peeterzelie.
II. ANGUSTIFOLIUM, of gemeene Peeterzelie met
smalle Bladeren. III. CRISPUM, of met kroez-
gekrulde Bladeren. IV. SYLVESTRE, of wilde Peeterze-
lie. V. AQUATICUM, of Water-peeterzelie. VI. HOR-
TENSE LATIFOLIUM, of Hof-peeterzelie met breede
grote Bladeren; ook genoemd SELERI, en JEFFROUW-
MARK. VII. PETREUM ALBUM, of witte Steen-
peeterzelie. VIII. PETREUM NIGRUM, of zwarte
Steen-peeterzelie. IX. PETREUM CRISPUM, of ge-
krulde Steen-peeterzelie. X. PETROSELINUM MAC-
EDONICUM VERUM, of opregte Peeterzelie uit Ma-
cedonien. XI. PETROSELINUM MACEDONICUM MAXI-
MUM, of groote Peeterzelie uit Macedonien, die ook
OLUSATRUM word genoemd. XII. APium MAC-
EDONICUM LUSITANICUM, of Portugalsche Peeterze-
lie, de Macedonische gelijkende. XIII. LUSITANI-
CUM MAXIMUM, of grootste Portugalsche Peeterzelie.
XIV. APium LUSITANICUM SUI FOLIO, of Peeter-
zelie uit Portugal, met Bladeren van groote Water-
eppe, zijnde van een zeer schoone aanschouwing, don-
ker-groen van verve, een groote hand, wat min of
meer lang, twee, of ook meer vingeren breed, geschey-
den in vele korte, voor spits toegaande, ook digt op
malkander zittende deelen, op zommige plaatsen hare
doorgaande Steel gantsch bedekkende; aan hare randen
zeer net en teeder ingefneeden, op de wijze van het
Cerefolium Hispanicum, of Spaansche Karvel. Dan
noch meer andere, te veel om hier te noemen. Niet
alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*, ge-
lyk uyt het vervolg zal blijken.

Eevenwel beminnen ze al te zamen een zandige,
goede grond, voorzien met twee-jarige Koece-, en
een weynig Paerdemist: een goede, vrije, warme,
luchtrige, wel ter Zon gelegene plaats, en tamelijk veel
Water. Konnen de koude en andere ongelegenheeden
der *Winter* uytstaan. Geeven meest alle in deze
Gewesten om de tweede *Zomer* rijp *Zaad*, en verster-
ven daar mee, behalven het PETROSELINUM SYLVE-
STRE, of de wilde Peeterzelie, welke niet meer dan
eene *Zomer* duurt; doch van zels genoeg weer
voortkomt.

Het PETROSELINUM HORTENSE, of de gemeene
Hof-peeterzelie, word gezayd met een wassende Maan
van *Februarius*, of *Maert* (niet al te dik), vermits

het *Zaad* wel zes weeken blijft leggen, eer men het ziet
opkomen: ook moet het bij droog Weer dikmaal be-
gotten worden. Wil iemand hier van schoone dikke
Peeterzelie-wortelen winnen, tegens of in de *Winter*,
die moet het *Zaad* gantsch hol en luchtig in de aar-
de werpen; niet, gelijk straks gezegt is, met een waf-
fende, maar met een afgaande Maan; want dan groeyen
de Wortelen meest, en worden dik: maar met een waf-
fende Maan blijven ze dun; doch daar tegens vermeer-
deren ze zeer in *Loof* en *Bladeren*.

Het SELERI, of APium HORTENSE LATIFOLIUM, Seleri, of
of Hof-peeterzelie met groote breede Bladeren, is onder-
scheyden in twee soorten, te weten, in SELERI CAU-
LE RUBENTE, of Seleri met een roode Steel; en SE-
LERI CAULE ALBESCENTE, of Seleri met een witte
of bleek-groene Steel; van welke de witte de beste is.
Zij worden gezayd met een wassende Maan van *Fe-
bruarius* of *Maert*. Alsze te voorschijn gekomen,
en een weynig opgewassen zijn, worden ze met een
volle Maan in lange lage Groeven, onder met Koece-
mist wel voorzien, verplant: daar na, groot gewor-
den, in den *Herfst* tot boven aan den top met gantsch
zandige aarde aangevuld. Dus word de geheele Plant
geel, en bequaam om te eten: dan met hare Wortel
opgenomen, of tot op de zelve afgesneeden. Zij wor-
den ook in *September* gezayd, om haar in het volgende
jaar vroeg te konnen hebben.

Het PETROSELINUM CRISPUM, of de gekrulde Gekrulde
Peeterzelie, word op de alreeds genoemde tijd, met Peeterze-
lic.
een wassende Maan, de aarde aanbevolen. Ligtelijk
veranderde ze, en verliest in deze Gewesten haar aan-
gename gekroldheid. Men moet derhalven van de al-
dergekruldeste ieder jaar *Zaad* winnen; zoo kan men
dit *Gewas* lang houden in de staat, waar in de Na-
tuur het gesteld heeft; zonder ook de zelve te ver-
anderen, als alleen door de verandering van Lucht
en Aarde.

Het APium PETREUM, of Steen-peeterzelie, Steen-
moet gesteld zijn op een warme plaats, beviyd voor Peeterze-
lic.
alle koude Ogr- en Noord-winden; eerst op de ge-
noemde tijd in een Pot gezayd zijnde. Indien dit *Ge-
was* voor de koude te bloot staat, zoo geraakt het lig-
telijk door een sterke *Vorst* om het leven.

Het APium MACEDONICUM VERUM, of opregte Oprechte
Peeterzelie uit Macedonien; het APium MACEDONI-
CUM LUSITANICUM of Portugalsche Peeterzelie, de Macedo-
nische gelijkende, doch een weynig minder ge-
nien.
kerfd; het APium LUSITANICUM MAXIMUM, of
Portugalsche Peeterzelie, en het APium SUI
FOLIO LUSITANICUM, of Portugalsche Peeterzelie
met Bladeren, zeer gelijk zijnde de groote WATER-
eppe van DODONÆUS, worden al te zamen niet voor
April, met een wassende Maan, in Potten gezayd,
niet diep in de aarde. Moeten ook, gedurende de
Winter, daar in blijven: vermits ze op geenerley wijze
konnen verdragen vele Reegenen in de Zomer, inzon-
derheid in de *Herfst*, noch ook sterke *Vorst* in de Win-
ter, zonder daar door te verderven. Moeten derhal-
ven zorgvuldig voor deze ongelegenheeden bewaard-
en zoo lang de gedagte Winter duurt binns huys ge-
zet worden, op een lichte plaats, doch zonder
enige tochten. Zoo weynig als mogelijk is moet men
haar de warmte des vuurs laten gevoelen; ook zoo
weynig Water als enigzins zijn kan laten genieten.
Anders zouden ze in deze onze Gewesten niet leven-
dig konnen blijven, of oyt bloeyende worden gezien.

Al de nu genoemde bloeyen in het tweede jaar, en Bloey-tijd.
geeven volkomen rijp *Zaad*, behalven het APium MA-
CEDONICUM VERUM, of opregte Macedonische Pe-
terzelie, en het MACEDONICUM MAXIMUM, of groo-
te Macedonische Peeterzelie, ook OLUSATRUM ge-
noemd, welke in deze Landen niet wel tot hare vol-
komentheid geraken, als alleen met zeer goede heete
Zomer.

Apocynum latifolium

Latifolium Flore glomerata

De PETERZELIE werd in oude tijden van de oude Grieken niet alleen gehouden voor een Teeken van overwinning; maar ook vlogtenze Kroonen van dit Gewas, waar mee ze pleegten te Kroonen de Overwinners, welke de Zege hadden bekomen in de Strijd van ISTHMUS, die ieder jaar binnen de Stad CORINTHEN geschiedde, ter eeren van NEPTUNUS. Waar van men kan n. a. zien LUCIANUS, PAUSANIAS, PLINIUS, ARTEMIDORUS, TERTULLIANUS, PLUTARCHUS, en meer andere oude voornamen Schrijvers.

Niet alleen de nu gemelde Overwinners, maar ook de Graven der dappere Helden, zag men doe met Kroonen van Peterzelle versierd. Waarom dan de Soldaten van TIMOLEON, uyt haar Leeger ten strijde gegaan zijnde, niet begeerden tot het veeget te treden, vermits haar eenige Myul-ezelen bejegenden, geladen met Peterzelle; want dit hielden ze een quaad voor-teeken te zijn, en bleeven verbaast staan. TIMOLEON bemerkte wel haast, waar 't haperde. Om haar van deze inbeelding te verlossen, van wanhoop te bevrijden, zeyde hij tot haar, na dat hij haar de gemelde meenighe van Peterzelle had getoond: Zie daar, gij strijd bare Mannen, twijffel nu niet aan de Zege, welke gij heeden zult bevesten; wijl de Overwinning-kroonen u van zelfs worden toegebracht. Daar meê trok hij voort, op de vijanden aan; en zijne Soldaten, die de Peterzelle voor Graf-kroonen hadden genomen, nu indigdig, dat men ook de Overwinners daar meê kroonde, veranderden zoondig van gemoed, datze niet anders begeerden dan te vegen; en dus ook de victorie behielden: waar toe niet weynig hielp, dat TIMOLEON eerst van de Peterzelle zich een Kroon op zijn Hoofd stelde; liet welk de Bevelhebbers, en zelfs het gemeene Krijgsvolk terstond navolgde.

KRACHTEN.

Peterzelle is warm en droog in den eersten graad: in spijzen gebruykt, ieder zeer aangenaam, en gezond. Drijft wech, en opend allerley invendige verslappingen: verwekt eenmaalst: vermeerderd de begeerte tot het echte werk; maakt een goeden Adem: is zeer goed teegens het Graueel; inzonderheyd als men de Bladeren hakt, een gehele nacht in Wijn laat weyken, en die 's morgens nuchteren drinkt. De zelve Bladeren, met het kraym van Wittebrood tot een plaaster gemaakt; of met Boter in een Pan gebraden, en zoo opgelegd, verdrijft de hardigheyd van der vromen Borsten, veroorzaakt door het klonteren van de Melk. Droogd ook op het Zag der Kraamvrouwen: neemt wech allerley zeerigheyd; geneest de gezwollene roode Oogen, en verzacht de brand van de Maag.

Het Zag met een weynig Edik en Zout vermengd, verlicht de in arbeyd zittende Vrouwen. Met Wijn in de Oogen gedruppeld, neemt wech der zelve smerten. Met Wijn ingedronken, verdrijft het Colijk, en de pijn der Lendenen.

De Wortelen, gezoden, zijn de Maag aangenaam. Openen de verslappende Leever, Nieren, en andere invendige deelen. Doen ook de Steen, en het Water lossen. Weerstaan allerley vergif.

Het Zaad, zijnde warm en droog in den tweeden graad, zuiverd de Leever en Galblaas. Daar van gegeten, eer men zich begeeft om in een Gezelschap te drinken, vermindert de dronken-wording. Neemt wech de smerten der Lendenen en Blaas. Jaagd de Winden uyt. Is goed voor de Watersuchtighe; teegens het vergif en de beetten der Slangen. Drijft uyt de Nageboorte, en de doode Vrucht. Verwekt ook der Vrouwen Maandvonden.

Gestoten, en op geleet, geneest alle zeer en rugdigheyd. Het Water, daar het Zaad in gezoden is, vermengd met het wit van een Ey; verdrijft alle blaauw-gelagene plekken op het Ligchaam.

Voorts heeft dit Zaad teegens al de genoemde gebreken de zelve kracht en werking, welke wij hier van de Bladeren en Wortelen hebben aangewezen.

LVIII HOOFDSTUK.

APOCYNUM.

Iet alleen dus genoemd, na het Griek- Naem: siche woord *Apocynum*, maar ook van veele PIRIPLOCA, of BEIDELSAAR; van de Italianen APOCINO.

Hier van zijn mij in haren aart bevierkend geworden vier bijzondere soorten, namentlijk:

I. APOCYNUM REPENS FOLIO OBLONGO, of kruypende Apocynum met lange Bladeren. II. APOCYNUM SYRIACUM LATIFOLIUM FLORE GLOMEROSO, of Apocynum uyt Syrien, met een in het ronde bij malkander gevoegde Bloem. III. APOCYNUM AMERICANUM ASCLEPIADEUM, of Americaansche Apocynum met een gedaante van Zwavel-wortel, en roode, veele bij malkander in het ronde staande Bloemen.

IV. APOCYNUM VIRGINIANUM, of Apocynum uyt Virginien, aldaar WISAUKA geheeten. Al te zamen zijn ze van ontrent de zelve Bonning en Waarneeming.

Zij beminnen een goede, bequame, zandige aarde, Wat voor met een-jarige Paerde, en een goed deel twee-jarige een aarde Koeyemilt wel voorzien: een opene, luchtige, vrije, en genoeg ter Zon geleegene plaats, ook tamelijk veel Reegen. Blijven lange jaren in het keeven. Konnen ook vrij wel verdragen Sneeuw, Rijp, sterke Vorst, en meer andere ongeleegentheeden des gantchen Winters. Echter bloeyen ze niet alle, noch geeven alle volkomen rijp Zaad.

Het APOCYNUM REPENS FOLIO OBLONGO, of Kruypend lang-gebladerd Apocynum, brengt in deesse Gewesten noyt eenige Bloem, veel min Zaad, te Apocynum.

Het APOCYNUM SYRIACUM, of Apocynum uyt Apocynum Syrien, een sterk en beziens-waardig Gewas, heeft in num uyt al zijne deelen invendig zulk een overvloedig Melk-wu Zag, dat het zelve, wanneer men'er in snijdt, of een stuk, of geheel Blad van zijne Steel afbreukt, met geheele druppelen langs de Steel tot op de aarde neervloeyd. Het is, om invendig te gebruyken, zeer Doodeljk schadelijk, ja doodeljk van aart; zwaar van reuk, vet Zag, en kleefachtig. Heeft een bleek-witte lange Wortel, zeer wijd de aarde doorlopende, ontrent een duym of vinger dik. Uyt welke opschieten verscheydene Steelen, Wortel, drie en vier voeten hoog, ook meerder. Elk der zelve staat alleen, zonder eenige zijde-takjens te krijgen. Steelen. Zijn een vinger dik; niet geheel, maar vierkantig-rond. In het midden van alle vier de zijden hebben ze een invendige streep, of inwaarts-gaande holligheyd; doch niet diep: uytwendig blinkende, met een aangename blecke groenheyd; en invendig uyt den groenen bleek-wit van verwe; ook voos, en zich een weynig hol vertonende.

Aan deesse Steelen ziet men voortkomen schoone Bladeren, rustende op korte Steeljens, aan beyde de zijden der Steel, regt teegens over den anderen; hol en luchtig boven malkander gesteld. Zijn een hand, wat meer of min, lang en breed, doch achter aan de Steel op het breedste, en voor eyndigende in een rondachtig-stomp punt: dik en zacht van aart, rondom voorzien met een geelachtige rand; donker-groen van verwe, vermengd met eenige geelachtigheyd; doch onder gantfch bleek, en daar bekleed met een korte wolvigheyd. In het midden ziet men een groote, regtdoorlopende tamelijk-brede Ader, of Rugge, boven uyt den groenen bleek-wit, en een weynig rosachtig van

van verwe; doch onder veel bleeker, zichtbaarder, en platachtig-rond: uyt welke voortfchieten veele kleine opwaarts gekeert staande, en ter zijden uytlopende *Adertjens*.

Knoppen
in een
cieriijke
vorm.

Bloemen.

Cieriijke-
heid van,
en zeld-
zaamheid
aan de-
zelve.

Zaad.

Beschrij-
ving van
het Apo-
cynum
uyt Ame-
rica, met
een ge-
daante van
Zwaluwe-
wortel.

Gefalte
der Blade-
ren.

Der aard-
ge, en
kluchrig-
geftelde
Bloem-
jens.

In den *Herfft* worden deeze *Bladeren* van onder geel, en vergaan in haar zelfen. In de Maand *Julius* komen op het bovenfte punt vijftig, zelfig, of zeeventig ronde tamelijk dikke *Knoppjens*, zeer aardig als in een *Cirkel* gefeld, op langachtige bleek-bruyne *Steeftjens* te zaam-gevoegd staande, vertoonende zeer wel een fchoone, ronde, grootachtige *Kloot*; welke, de een na de ander open-gaande, laten zien verwonderens-waardige *Bloemen*. In het begin geevenze van zich een zeer lieflijke, maar alsze beginnen te vergaan, een zware en Hoofdpijn verwekkende reuk. Veele dagen lang blijven ze goed. Eerst beftaan ze uyt vijf tamelijk breede, voor fpits toegaande, bleek-bruynachtig-grauwe, zeer dicht in malkander gefloten neerwaarts hangende, en voor aan haar punt weer een weynig opwaarts buygende *Bladertjens*; in welker midden vijf andere kleine, in 't ronde gefeld, en om hoog gekeerd fttaande gezien werden, fchoon bleek-purper-verwig; boven aan de buytenfte zijde hoog, ook rondachtig-spits toelopende; doch aan de binnenfte kant lang, en inwendig hol; zeer aardig afbeeldende vijf *Beeften-oren*. Uyt welke te zamen voortkomen vijf langwerpige, van even dezelve verwe, ook voor met fpitze puntjens voorzien zijnde, en na binnen krom gebogen fttaande kleine *knoppjens*, vertoonende de gedaante van kromme *doortjens*: in 't midden gelijk als vasthoudende een rond en dikachtig donker-groen *knopje*; 't welk aan de zijden tuffchen de gemelde *Oortjens* met vijf bleek-verwige *Vleugeltjens*; ook boven op zijn platachtig Hoofde met eenige witte puntjens aardig verciert is. In deze koude Landen vergaan ze al te zamen, zonder enig *Zaad* te geeven. Echter is mij wel gebeurd, dat zommige deezer kluchtige en wonderlijk-geftelde *Bloemtjens* in heete Zomers lange, dunne, doch leedige *Zaadpentjens* agter lieten. Van nature zijnze rug; onder breed, en boven fpits-toegaande, op de wijze van die van 't *APOCYNUM AMERICANUM ASCLEPIADEUM*, of *Apocynum uyt America*, met een gedaante van *Zwaluwe-wortel*; waar van wij nu zullen fpreken.

Het nu laaft-genoemde *APOCYNUM* groeyd uyt een teedere, veelzellige, witte, en van fmaak bitterachtige *Wortel*, ter hoogte van anderhalve of twee voeten, zomtijds noch meer. Uyt dezelve fchieten op verfcheydene *Steele*; rond, onder donker-groen, doch boven paarfch-verwig; van binnen hol, en ruym een Stroot dik: aan welke *Bladeren* voortkomen, die van 't *ASCLEPIAS*, of *ZWALUWE-WORTELE*, zoo van gedaante als in ftelling niet ongelijk; doch nauwelijks zoo breed. Zitten boven malkander twee en twee regt teegens den anderen over; ongelijk van grootte; onder gemeenlijk kleynere als in 't midden; vier, vijf, en zes vingeren breedte lang; na agter een duym, wat meer of min, breed, en alzo na vooren al langzaam fpitzer toelopende: een weynig dik en zacht van aart; zwart- of donker-groen; niet blinkende. In de mond geknauwd werdende, is de fmaak gelijk van de Schellen der *Bon-peulen*; niet onaangenam, doch in 't laafte wat fcharp op de tong. In 't midden is een regt-doorgaande groote *Ader*; waar uyt veele kleine ter zijden uytloopen. Ruften op zeer korte *Steeftjens*, zoo wel neerwaarts gebogen als opwaarts gekeerd fttaande. Als ze afgebroken werden, geeven ze een weynig fneeuw-wit *Zap* van zich.

Tuffchen deeze *Bladeren*, in 't bovenfte van de *Steeftjens*, twee, vier, ook wel zes *zijde-takjens* voort. Uyt wiens bovenfte *Hert* te voorfchijn komen veele tros-wijze in 't ronde te zaam-gevoegde, ontrent ronde, en bruyn-verwige *knoppjens*, zittende op donker-bruyne *Steeftjens*. Als deeze zich in de Maand *Julius*

de ene na de andere openen, vertonen zich aardige en kluchtig-geftelde *Bloemtjens*; beftaande uyt vijf ovaal-wijze langwerpige, donker-rood-verwige, wonderlijk neerwaarts-hangende, en weer aan hare puntjens opwaarts een weynig krom gedrayd zijde *bladertjens*: in welker midden werd gezien een kort bleek-groen *steeltje*, pilaars-wijze; waar aan in 't ronde vijf zeer kleine, doch genoezaam zichtbare, van buyten bleek-paarfchachtige, van binnen bleek-witte, boven rondachtig-spits-toegaande, echter langwerpige, en na binnen rond gebogen fttaande andere *bladertjens* waffen; van welke ieder in 't midden een dun, langwerpig, fneeuw-wit, en boven fpits-toelopend, ook opftaande *draadje* heeft, even op zulk een wijze, als men in de Bloem van *ALUM*, of *Kalfvoet*, kan zien. In welker midden wederom een rondachtig, doch hockig, en tamelijk dik, aan de zijden een weynig bruynachtig, en regt-boven wit-verwig *knopje* groeyd.

Als deeze *Bloemen* eenige weynige dagen hebben *Zaad* open geflaan, laten ze na een tamelijk-dikke, lange, regt-opftaande, groen-verwige, en boven met een gantfch fpits-toegaande punt begaefde *Zaad-pent*, die van het *ASCLEPIAS*, of *Zwaluwe-wortel* gelijk; zijn-*Zaad*. de van binnen voorzien met een plat, rond, bruyn-verwig *Zaad*; verciert met een lange, hayrige, wollige ftart.

Het *APOCYNUM VIRGINIANUM*, of *Apocynum Apocynum uyt Virginia*, fchiet op uyt een lange, ronde, voor fpits toegaande, en zwart-grauw-verwige *Wortel*. De *Steeftjens* is rond, regt-opgaande, niet zeer dik, uyt den groenen afchgrauw van verwe, voorzien met eenige roode *freesjens*, en meer dan twee voeten hoog: waar aan gemeenlijk agt *bladeren* verre van malkander groeyen; ontrent een kleine vinger lang, en een lid van een vinger breed, voor rond, doch met een fpits punt toegaande; twee en twee regt teegens den anderen over, op korte *steeftjens*, gemeenlijk opwaarts gekeert; dik en hard van aart; inwendig voorzien met een *malkachtig Zap*; uytwendig uyt den groenen geel-verwig: van binnen verciert met een regt-doorgaande *Ader*; waar uyt veele teedere, kleine, even verre van malkander geftelde *adertjens* met een regt-ftaande dwars-linie ter zijden voortloopen.

Op het bovenfte punt komen voort twee *Bloemen*, *Bloemen*. regt teegens malkander over gefeld, ruftende op krom-gedrayde *Steeftjens*; welke vergaan zijnde, in hare plaats nalaten twee van gedaante kluchtige *Vruchten*, of *Zaad-buysjens*. De verwe is eest bleek-groen; daar na rood: een vinger lang; voor fpits toegaande; in 't midden, met een ronde buyk, breed, en onder weer kort-rond en dun aan 't *steeftje* eyndigende. In dezelve vind men een witte *wallgeheid*, en daar binnen *Zaad*. een fchoon rondachtig *Zaad*, in de lengte veel bij malkander, van gefalte als de Nieren.

Het *APOCYNUM AMERICANUM ASCLEPIADE-AMERICANUM*, of *Americaanfch Apocynum* met een gedaante van *Zwaluwen-wortel*, en het *APOCYNUM VIRGINIANUM*, of *Virginianfche Apocynum*, bloeyen niet alleen jaarlijks, maar krijgen ook bij goede Zomers volkomen tijd *Zaad*; bijzonderlijk het *Apocynum Americanum Asclepiadeum*. 't Welk met een waffende Maan van *April* de aarde aanbevolen moet werden. Doch niet alleen hier door werden ze *aangevonnen*, maar ook door hare aangegroeyde *Wortelen*. En alleen door dit laafte middel konnen de twee andere foorten in onze Landen *vermeenigvuldiging* bekomen. Op de genocemde tijd, en met de gemelde Maan moet men ze van de oude afneemen en verplanten. Zie hier bij na 't *Hoofdstuk* van de *ZWALUWE-WORTELE*.

K R A C H T E N.

Het *Apocynum* is heet en droog in 't laafte van den derden Graed; daarenboven doornijndende en zeer

Diagr. lib. 4. cap. 81.
zeer

fol. 74.

Galen. lib. Simp. 6. zeer bijtende van aart. Veel slijmmer in 't gebruyk, als het *Aconitum*, of *Wolfs-melk*. Want de *Bladeren* gehakt, en in Spijzen vermengd, dooden niet alleen alle daar van etende viervoetige Dieren, maar zelfs de Menschen.

Clusius lib. 1. cap. 89. Van evenen zulk een werking is ook 't *Zap*, droog en hitzig tot in 't begin van den vierden Graad; maar alleen anderhalve *Drachma* daar van in Bier, Wijn, of eenige Spijs gedaan.

LIX HOOFDSTUK.

AARDNOOTEN, of AARDAKERS.

Verfchey-
de namen.

It welbekend *Gewas* word in 't *Neederlandfch* niet alleen dus, maar ook van vele *AARDEYKEL*, *AKERNOOT*, *AARDAKEL* genoemd. Zommige ook geveeu de *Vruchten* de naam van *Muyzen* met staarten. In 't *Latijn* *LATHYRUS TUBEROSUS*, *CHAMÆBALANUS*, *GLANS TERRÆ*, en *APIOS*; in het *Hoogduytsch* *ERDNUZ*, *GRUNDEYCHELEN*, *ERDFEYGEN*; in 't *Franfch* *TARNOTES*, of *GLAND DE TERRE*; en in het *Italiaanfch* *GHIANDE TERRESTRE*.

Twee en-
derfchey-
dene foor-
ten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee onderfcheydene foorten; te weten:

I. De gemelde *one gemeene AARDNOOTEN*. II. *APIOS*, of *GLANS TERRISTRIS AMERICANA*, *Aardakers nytt Americana*. Beide zijnze van evenen de zelve *Benaming* en *Waarneeming*.

Gemeene
Aardnoo-
ten.

De *GEMEENE CHAMÆBALANUS*, of *Aardnoot*, anders *Aardaker*, bemind een zandige, goede, zoo wel gemelte als ongemelte grond: liever een opene, luchtige, vrije, als een fchaduwachtige plaats, en matige vochtigheid. Verdraagt sterke koude, en andere ongelegetheeden der *Winter*. Geeft wel in de *Zomer* *Bloemen*, maar noyt in onze Landen eenig volkomen rijp *Zaad*. Word echter genoeg *vermenigvuldigd* door aangewallene zwarte *Rolletjens*: welke men tegeens de *Winter*, om te gebruyken; of in het *Voorjaar*, om te vermeerderen, uytgraafd, en de zelve, indien men ze wil laten *aanwinnen*, met een afgaande *Maan* weer in zet.

Ameri-
caanfche
Aard-
akers.

Het *APIOS AMERICANA*, of *Aardakers nytt Americana*, is veel teederder van aart. Bemind een goede, zandige aarde, met een deel twee-jarige *Kocyen* en even zoo veel een jarige *Paerdemift* doormengd: een opene, luchtige, warme, vrije, wel ter *Zon* gelegeene plaats, en veel *Water* in de *Zomer*. Kan ook in de *Winter* sterke *Forst* en andere ongelegetheeden des tijds verdragen. Schiet echter in het volgende jaar alleen ter nauwer-nood een weynig weer uyt. Geeft noyt eenige *Bloemen*; en verfterft cyndelijk.

Waarne-
eming.

Moet derhalven met een afgaande *Maan* van *April* in een *Pot* geplant, en 's *Winters* binnens huys bewaard, ook droog gehouden zijn. Dus waft de *Plant* drie, vier en vijf voeten hoog aan een *Stok*: zich daarom flingerende en windende, gelijk een *CONVOLVULUS*, of *Winde*.

Befchrij-
ving van
haren

Brengt ook voort aardige en kluchtige *Bloemen*, zittende bij korte, dikke, onder breed, en boven spitzer toegaande *Troffen*: ook gelijk die van de *TURKSCH* *BOONEN* tuffchen de *Bladeren*, doch niet zoo hol, maar digt op den anderen gevoegd, voortkomende; ruftende op tamelijk-korte, en gemeenlijk opwaarts een weynig krom-gebogen ftande, ronde en bleek-groene *Steeftjens*. Zijn bruyachtig, of bruyen-rood van verwe, zonder enige reuk: van gedaante gelijk die der gemelde *Turfsche boonen*; doch gaan niet zoo aardige en zeer open. Van binnen, regt in het midden, zijn ze

voorzien als met een kluchtig-kromgeboegene *Kug-kluchtige*, boven op bleekachtig-wit van verwe; welke de *Bladeren* der *Bloemen* boven gelijk als vafthoud, zoo dat ze zich daar niet gantfchelijk kunnen openen; maar wel beneeden; daar ze haar breed vertoonen. Zijn ook inwendig verciert met noch twee kleyne *Bladerjens*, eene aan ieder zijde van de gemelde *Rugge* zittende; niet onsygentlijk afbeeldende de gefalte van een *Oor*. Ondertuffchen ziet men, dat de *Blomen* zich in het eene jaar veel beter open vertoonen als in het andere, en alzo veel fchooner verfchijnen. Uyt cygener aart blijven ze niet langer als vier of vijf dagen geopend ftaan. Daar na trekken ze zich toe, en vallen ter aarden neer; alleenlijk hare bloote *Steeftjens* achter latende.

Als nu de *Blomen* dus zonder enig *Zaad* ver-Gedaante gaan zijn, verderven ook voor de *Winter* al de *Bladeren* de *Plant*, van een aangename aanschouwing. Donker-groen van verwe zijnze; in drie, doch meest in vijf en zeven gefcheyden: waar van twee en twee regt tegeens malkander over ftaan aan haar in het midden doorgaande *Steeftje*; en voor in een cyndigen. De onderfte zijn de grootfte, ruym een vinger breed; de bovenfte de kleyntfte, veel fmaller; aan haar korte *Steeftje* op het alderbreedfte. Vervolgens vermindende, lopen ze voor fpijs toe. Van binnen zijn ze voorzien met verfcheydene teedere *Aderjens*. Als nu de *Bladeren* verderven, worden ze met de bleek-groene *Steeftjens* tot bij de aarde afgefneeden, en dan de *Plant* binnens huys gebracht.

Zij word hier op geen andere wijze *vermeerderd*, *Aanwin-* als door hare *Cultunie-bruyne Wortel*; welke in elk *Voorjaar* opgenomen, en op de genoemde tijde op nieuws weer in varfche aarde verplant moet worden.

De *Wortel* is korter en ronder als die van de *Gedaante* *GEMEENE AARDAKERS*; doch ook van binnen wit; voorzien met eenige *Melkachtigbeyd*, welke men gewaar word, als men ze rauw doorsnijdt; defgelijks met verfcheydene uytfehierende hooge *Knabbeltjens* van buyten; en met een gantfch dunne *Schel*. Is droog van aart, en veelvoudig in getal. Van fmaak aangenaam, als een *Kafhange*; en met een regt-doorschietende ronde dunne *Wortel*, doch veel dikker als die van de gemeene, niet meer als een duym of twee vingergren-breed van malkander zittende, te zamen gefchakeld; waar uyt in de *Zomer* zeer vele *Peetzel-wortelen* voortfehieten. Zie van een andere foort van *Aardnooten* het *XCVI. Hoofdstuk*.

KRACHTEN.

DE *GLANS TERRÆ*, of *Aardnoot*, anders *Aard-Lauwenbaker*, of *Aardeykel*, is droog van aart in den *tweeden graad*, aangenaam van fmaak, en geeft tamelijk voedel; doch wat te zamen-trekkende, en zwaar om te verteeren.

De *Dee Aardnooten* doen ophouden de *Vloeyingen der Nieren*. Verwekken *lufft tot Bij-flapen*. Stillen de overvloedige *Vloeden der Vrouwen*; ook de *Buykloop*; doch te veel gegeten, bezwaren ze de *Maag*, en doen ligtelijk braken.

LX HOOFDSTUK.

AKELEYEN.

Oor het gezicht zoo aangenaam en Verfchey-
vermakelijk, als enige der andere de namen.
foorten van *Bloemen* zijn kunnen, ge-
lijk ieder genoeg bekend is, worden,
mijns weetens, in het *Neederlandfch*
met geenen anderen als de *zeen naam*
genoemd.

genoemd; behalven dat ze van zommige Klokke-bloemen worden geheeten. In het *Latijn* AQUILEGIA, en AQUILENA: in het *Hoogduysch* AKLEY, in het *Franfch* ANCOLYE: en in het *Italiaanfch* AQUILEIA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden zeer vele vermakelijke foorten, van welke de Bloemen verschillen, zoo in verwe als gestalte; namentlijk:

I. AQUILEGIA STELLATA, of *Akeley* met een dubbele Bloem, op de wijze van een *Star*; zoo wel wit, purper, blauw, al rood van verwe. II. AQUILEGIA INVERSA FLORE ALBO PLENO, of *verkeerde Akeley* met een dubbele witte Bloem. III. AQUILEGIA FLORE PLENO VARIEGATO, of *bonte Akeley*, met een dubbele Bloem; niet alleen schoon wit en rood; purper en wit; maar ook blauw en wit; van een zeer sierlijke aanschouwing. En dan noch veel meer andere, onnodig hier te verhalen, wijze al te zamen van even de zelve *Bouw*ing en *Waarneeming* zijn.

Grond. Zij beminnen een goede, zandige, wel-gemeste aarde: een opene, luchtige, vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Geeven in elke Zomer schoone Bloemen, en in den *Herfst* volkomen *Zaad*; het welk men met een volle Maan moet vergaderen. Konnen 's *Winters* sterke koude, en alle andere ongelegenheeden des tijds, zonder eenige schade uytftaan. Blijven eenige jaren in het leven; en worden door geen ander middel, als door haar *Zaad* alleen, vermeerderd.

Zaad. Dit *Zaad* word met een volle Maan in *Maert* of *April* de aarde bevolen. Wanneer men het dikmaal met Water begiet, komt het dier te eerder op. Anders blijft het, wegens zijne hardigheid, langer als een geheel Maand verborgen leggen.

Aanwinning. Hier uyt komen dan voort (inzonderheid als men de *Herfst* van al hare Bladeren en zijde-takjes ontbloomt, zulker wijs, datze niet meer als vier of vijf Bloemen aan den bovenften top komt te behouden, en dat men van deeze, voornamentlijk van de bonte, het *Zaad* wind), zeer schoone dubbele Bloemen, van veranderlijke verwen. Ondertuffchen brengen de jonge Planten zelden voor het derde jaar haar eerste Bloem voort; doch daar na ieder Zomer.

Middel, om fchoone veranderlijke kleuren te bekomen.

K R A C H T E N .

Deugd. DE Aquilegia, of Akeley, is matig warm en vocht van aart.

Fab. Celum. Hist. Pl. c. 1.

Duranti lib. Herb. fol. 122. De Bladeren in Wijn gezoden, en de zelve met wat Zuyker vermengd, zijn zeer goed tegens den Hoest, en allerley gebreken van de Borst.

Het Zap der Bladeren, zoo wel als der Bloemen, geneest de Wonden. Op de Oogen gestreken, verdrijft der zelve fcheemering. Dood de Wormen, en Vloeyen. De Mond daar mee gewafchen, of gefpoeld, heeld de daar in zijnde Gaten en onreynheeden: dergelijks de zeeren en de fchurftigheid der Huid.

Tragw. l. 1. c. 42. Het gedistilleerde Water van deeze Bloemen heeld de invandige gezwellen; verzacht de fmeren des ingewands: neemt wech de kracht van 't in het Licham gekomen vergif; en versterkt het Hert.

De Wortel in Wijn gekookt, en daar van gedronken, hersteld de gekrompene zeenuwen: geneest de gefchmerftigheid: is dienftig voor de Kortademige, Waterzuchtige, en voor allerley invandige gebreken.

Dodon. l. 6. c. 23. Het *Zaad*, zijnde een weynig te zamen-trekkend van aart, tot Poeder gestoten, en met Water van Angelica gedronken, is goed tegens de Maculen en de Pest. Verdrijft de Sproeten en Flekken des Aangezichts. Helpt tot de verlossing der in arbeyd zittende Vrouwen; twee of driemaal achter malkander met Wijn ingenomen. Een Drachma, of het vierdedel van een Loot, met een half Scrupel Saffraan gebruykt,

Gloss. Hist. Pl. l. 6. c. 27.

geneest de Geelzucht: opend ook de verftoptheid der Leever en Aft, als men, na de inneeming, zich wel toedekt, om daar op te zweeten.

LXI HOOFDSTUK.

B Y V O E T .

US genoemd in het *Neederlandsch*, Verscheyword in het *Latijn* geheeten ARTEMISIA, na de Gemalinne van MAUSOLUS, Koning van CARIEN; welke na de dood van deezen haren Man heeft opgerigt het MAUSOLEUM, na hem dien naam gegeven.

Man heeft opgerigt het MAUSOLEUM, na hem dien naam gegeven, om hem te verftrekken voor een Graf; gerekend onder de zeven Weerelds-wonderen, wegens de voortreffelijke daar aan te werk gestelde konst, en de uytstekende clerlijkheid. In het *Hoogduysch* BEYRUSZ: in het *Franfch* ARMOISE: in het *Italiaanfch* gelijk in het *Latijn*, ARTEMISIA, of ook ARTEMIRA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vier onderscheydene foorten; namentlijk:

I. ARTEMISIA VULGARIS, of gemeene Bijvoet.

II. TENUIFOLIA, of Bijvoet met smalle Bladeren.

III. FOLIO VARIEGATO, of Bijvoet met bonte Bladeren.

IV. ARTEMISIA LATIFOLIA AMERICANA, of breedbladerige Americaanfche Bijvoet.

Niet alle zijn ze van even de zelve *Bouw*ing en *Waarneeming*.

De ARTEMISIA VULGARIS, of gemeene Bijvoet, groeyd in allerley flag van grond, het zij gemest of ongemest. Blijft eenige jaren lang in het leven. Heeft liever een opene, luchtige, vrije, wel geleegene, als een donkere of fchaduwachtige plaats, en begeert veel Water. Geeft gemeenlijk ieder Zomer volkomen *Zaad*. Kan sterke Porst, en meer andere ongelegenheeden der Winter uytftaan. Word aangewonnen, eerst door haar *Zaad*, het welk men met een walfende Maan van *Maert* of *April* moet zayen: doch dikmaal ftaat het van zelfs genoeg op, door het neergevallene *Zaad*. Dan ook door aangewassene jonge Wortelen; welke men in *April* met een walfende Maan van de oude afneemt, en verplant.

Het ARTEMISIA TENUIFOLIA, of smal-bladerige Bijvoet, is veel eerder van aart. Bemind een zandige goede aarde, vermengd met een weynig tweejarige Paardemist: een opene, luchtige, warme, vrije en wel ter Zon geleegene plaats; doch niet te veel vochtigheid. Geeft in deeze gewesten zelden enig *Zaad*. Verderft lichtelijk door koude *Herfst*-regeenen en vrieszend Weer. Moet derhalven binnens huys gebragt, op een bequame, luchtige plaats gesteld, ook in goede acht genomen worden. En dan evenwel kan men haar, wegens hare teederheid, bezwaarlijk de Winter over behouden.

De ARTEMISIA LATIFOLIA AMERICANA, of breed-bladerige Americaanfche Bijvoet, is een beziens-waardige Gewas. De Bladeren zijn niet zoo zeer en menigvuldig ingefneeden, als die van de gemeene Bijvoet: ook zijn de Bloemjen niet zoo veel in getal, maar alleen voortkomende boven uyt het Hert der Stelen, geheel op een andere wijze, twee en twee tegens malkander over aan hare bloote Steeljen hangende; ook ronder en veel kleynder.

Deze Plant bemind een zandige goede aarde, genoegzaam doormengd met tamelijk veel tweejarige Paardemist: een opene, warme, luchtige, wel ter Zon staande plaats; en veel Water in de Zomerrijd. Krijgt Bloemen, maar in deeze Landen geen volkomen rijp *Zaad*. Verdraagt ongemeen veel koude *Herfst*-regeenen, Sneeuw, en sterke Porst. Word ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

en ter dier oorzaak, met een walfende Maan van *April* of *Mey* in een Pot 't zij gezayd

Waarneming.

't zij geplant zijnde, in het begin van *October*, of wat later, na dat de jaarstijd bequaam of onbequaam is, binnens huys gebragt, en op een luchtige plaats gesteld worden, waar in niet als bij *vroezend* Weer word gestookt: ook gedurende dien tijd niet meer dan een- of tweemaal met matig lauw-gemaakt Reegen-water worden begoten van boven; daar na in het begin van *April* weer buyten gezet, met een aangename, reegenschichtige Lucht.

Aanwinn.

Zij word in onze Gewesten, vermits ze geen rijk Zaad geeft, alleenlijk aangewonnen door hare aangegroeyde jonge *Wortelen*; doch niet overvloedig vermeergerlyd. De gemelde *Aangroeyfelen* neemt men met een wassende Maan in *April* van de oude af, en men verplante ze in varfche aarde.

KRACHTEN.

Calen. lib. simp. fac. 6. *Diffo. l. 3. c. 127.* *Flis. l. 25. c. 7.* *Fuchf. Tich. Pl. c. 13.*

Byvoet, of *Artemisia*, is droog en warm in den tweeden graad, ook sijn van deelen. In *Wijn* gezoden, en daar van gedronken, of drie *Drachmen* van de *Bloemen* gedroogd; gepulveriseert, en met *Wijn* ingenomen, bewaard de *Menschen* voor *quade Lucht*, en de *Pest*: doed der *Vrouwen* *Maandstonden* voortkomen; geneest de *beeten* der *Slangen*: stillt de *verstopping* der *Moder*, en neemt wech de *gebreken* der zelve.

De *Bladeren* met *Garstenmeel* gezoden en plaasterswijze in beyde de *Liefchen* op de *Vrouwelijckheid* gelegd, doed de *Vrouwen* gemakkelijk *verlossen*, helpt de *vrucht* voortkomen, en drijft de *Nageboorte* uyt. Doch als dit verrigt is, moet men de *zelve* plaashter stond weer wech doen, op dat niet de *Moder* zelfs ook na beneeden getrokken word. Voorzaken desgelijks een *zachte Water-making*: en jagen het *Graveel* af.

Dod. l. 2. c. 12.

Het *Zap* der *Bladeren* met *doyeren* van *Eyeren*, *Comijn* en *Varkens-reuzel* gekookt; dan plaasterswijze op de *Moder* gelegd, verdrijft alle *Nauweën* der *verloste Vrouwen*.

Beccani lib. ver-rum. f. 47.

In *Water* gezoden, en daar in de *vermoeyde voort* gebaad, is zeer gezond.

LXII HOOFDSTUK.

KALFSVOET.

Verfcheyde naamen.

Ord in het *Nederlandsch* niet alleen dus, maar ook van zommige *Manskracht* genoemd: in het *Latijn* *ARUM*: in het *Hoogdutch* *PRESENTEINT*, of *TEUTSCHINGWER*; in het *Fransch* *PIED DE VEAU*, of *VIT DE PRESTRE*; en in het *Italiaansch* *ARO*, *GIARO*, of *GIGARO*.

Veelerley soorten, hier voorgeeld.

Hier van zijn mij in haren aart bekend veele *veranderlijke*, niet onaangename *soorten*; namentlijk:

I. *ARUM VULGARE*, of *gemeene Kalfsvoot*. II. *VENIS ALBIS*, of *Kalfsvoot met witte Aderen*. III. *MACULIS NIGRIS*, of *met zwarte plekken*. IV. *FOLIIS LACINIATIS MAJUS*, of *grootte Kalfsvoot met gesneden Bladeren*; anders ook op het *Nederlandsch* *SPEERWORTEL* genoemd; en in het *Latijn* *DRACONTIUM*, of *SERPENTARIA*, om dat hare *steel* wonderlijk gemarmeld is, gelijk een *Slangen-huid*. V. *ARUM MAJUS ÆGYPTIACUM*, of *grootte Kalfsvoot uyt Egypten*, anders ook *COLOCASIA* gheeten. VI. *ARUM ÆGYPTIACUM MINUS*, of *kleyn Kalfsvoot uyt Egypten*. VII. *ARUM PALUSTRE*, of *Water-kalfsvoot*, 'twelk ook draagt de naam van *DRAUCULUS PALUSTRIS*. VIII. *ARISARUM ANGUSTIFOLIUM*, of *Arisarum met smalle Bladeren*. IX. *ARISARUM LATIFOLIUM*, of *Arisarum met breede Bladeren*. X. *ARISARUM*

tot tien in getal.

FOLIO SERPENTARIA, of *Arisarum met Bladeren van Speerwortel*; en dan noch meer andere. Niet al te zamen zijne van de zelve *Bewoening* en *Waarneming*.

Zij beminnen zoo wel een *gemeeche, zandige, on-* *Watroof* *tenaande* *zij behid-* *gen.* *gemestte*, als een *goede, ver-gemestte aarde*. Hebben liever een *donkere of schaduwachtige*, als een *opene, vrije*, en *luchtige plaats*. Begieren veel *Water*. In ieder jaar geevenze eenmaal *Bloemen*, maar tweemaal *Bladeren*; te weten, in het *Voorjaar*, en in den *Herfst*, *Zaad*, welke in de *Zomer* verdorren, en niet meer gezien worden. Ook zeer *schoone, bleek-roode Vruchten*, en daar in, bij *goede tijden*, volkomen rijk *Zaad*. Konnen *sterke koud*, en alle andere *ongelegentheden der Winter* uytstaan. Worden niet alleen door *Zaad*, het welk met een *wassende Maan* van *Maert* in de *aarde* word gelegd, *aangewonnen*; maar ook door hare *veelvoudige jonge aangegroeyde Wortelen*; welke men zoo wel *Aanwin-* *ning* *in Maert* als in *September* opneemt, en met de *ge-* *noemde Maan* verplant. Op deze laatste wijze konnenze ook, en *overvloedig genoeg, vermeergerlyd* worden.

Het *ARUM MAJUS ÆGYPTIACUM*, of *groot Æ-* *Beschrij-* *gyptische Kalfsvoot*, van zommige *COLOCASIA*, van *ving der* *grootte* *Indianen* *CULCAS*; van de *Javanen* *TALASSE*, in *gypti-* *het Malaich* *LALADE*, genoemd, is van een *teedere* *schke Kalfs-* *en verwoonderens-waardige aart*. Bemind een *goede* *voet*, *luchtige grond*, wel voorzien met een-jarige, *kleyn-* *gewreevne Paerdmist*: een *opene, vrije, warme*, wel ter *Zop* staande plaats, beschut voor alle *koude Oefte-* *en Noorde-winden*, ook zeer veel *Water* in de *Zomertijd*.

Geeft in de *zachte Gewesten* noch *Bloem* noch *Hare tee-* *Zaad*. Kan geenziens *verdragen* veel *koude Herfst-* *derheyd:* *reegenen, Sneeuw, Risp*, of *enigge Vorst*. Word *derhalven*, met een *volle Maan* van *April* of *May* in een *Pot* geplant, en daar in *gedurig* gehouden zijnde, in 't *laast* van *September*, wel *droog* boven de *aarde*, binnens huys gebragt, en om *hoog* gesteld in een *luchtige* plaats, daar van *November* af tot den *eersten May* door een *Kagchel* gevuurd word. Als dan de *Maand November* tot op de helft verlopen is, geeft men ze van onder een *Pan* vol *lauw-gemaakt Reegen-water*, en zoo lang de *Winter* duurt niet meer. Men bevind dan wel, dat hare *Bladeren* beginnen te *verrotten*: welke men eerst *boven*, daar na ook van de *Stam* zelfs, *te-* *kenen* tot op het *goede*, en tot aan de *Wortel*, *rondom* *zachtjens* met de *hand* wech neemt, tot dat de *Wortel* met 'er *tijd* geheel *bloot* word: doch dit alles *veroorzaakt* haar geen *nadel*, wantier de *zelve* maar *hard* en *onverrot* blijft. Indien nu daar aan *enigge* *verrotting* *boven* de *aarde* word *vernomen*, zoo moet men die met een *Mes* tot op het *leeven* wech doen, wel *zuuyve-* *ren*, en *droog* *gechubt* krijt daar in *strijken*, tot dat het *eyndelijk* door de *warmte* des *vuurs* komt op te *drogen*.

Doch zoo men de *verrotting* *dieper* bevind, moet de *zelve* *men* de *Wortel* geheel uyt *neemen*, de *zelve* *zuuyve-* *moet ge-* *koesterd* *ren*, en op een *drooge* plaats *neerleggen*, ter *tijd* toe, datze weer in de *aarde* gezet moet zijn. Ook neemt men in *October* de *Wortel*, gaaf en *goed* zijnde, niet een *volle Maan* uyt de *aarde*; en men legtze, met al hare *Leezelen*, of *kleyne Worteltjens*, op *hout*, onttrent den *Oven*. Dus *droogd*ze met 'er *tijd* in, en blijft *geheel* *goed*. Zij word ook niet voor *tegens May*, met een *zoete Lucht*, en *aangename Reegen*, weer *buyten* gesteld. Zoo wel de *buyten* de *aarde* *gebleev-* *na*, als de *nieuwlijks* *uytgenomene*, en de *grootste* *dik-* *ste jonge* (van de *oude*, niet *afgeeneede*, maar *af-* *gebrookene Wortelen*, welke de *beste* zijn) moet men met een *volle Maan* van *April* weer *zetten* in de *voor-* *genoemde* *heenen* *beschreevne* *grond*, *varfch* en wel *toegemaakt*, in *onze* *Daarboven* moet *menze*, zes *weken* lang, *zorg-* *Laanden*, *vuldig* *bewaren* en *voorzichtig* *dekken* voor veel *Ree-* *genen*.

Genen, koude nagten, en hayrige schrale Winden. Dus verkrijgen ze te eerder *Bladeren*, welkewel nauw gewagt moeten zijn voor sterke *windbuien*, vermits ze de zelve niet kunnen verdragen; ja dikmaal daar door worden gescheurd en in stukken gebroken.

Zonderlinge en aanmerkelijke zelfzaamheij

Hebben ook deze *aanmerkenswaardige eigenschap*, darze geenerley vochtigheij van buyten aan haar willen gedogen, of laten hangen; ja al reegende het schoon den geheelen dag lang. Want zoo haast het Water op deze *Bladeren* valt, zoo vloeyd her terstond daar van weer af. Zij vergenoegen zich, met het geen haar de Natuur meddeeld, door de *Wortelen* aan zich getrokken, en lijdten geen ander. Maar daar is noch een zonderlinger aanmerkelijckheij. Deze *Plant komt voort uit het Water zelfs*, te weeten, uit de Rivier de *Nijl*, welke door *Egypten* loopt (waar van daan zij de naam van *ARUM ÆGYPTIACUM* heeft bekomen) en word van daar in deze Landen gebracht. 't Is derhalven geen wonder, dat ze zoo dikmaal in de *Zomer* van Reegen-water wil voorzien zijn. Maar dit is wonderlijk. Als ze het Water, van onder in een Pan gegoten, door de gaten des Pots na zich heeft getrokken, smijt ze het zelve 's nagts weer uit door de spitze punten harer *Bladeren*, als ze ontrent half open, en noch in malkander gewonden zijn; zulkerwijze dat het met een Boog op de manier van een *Fonteyn*, van zich straalt, met een *straaltje*, zoo subryl, zoo dun, als een hayr des Hoofds. Eevenwel konnen nauwkeurige aanschouwers het zelve niet alleen genoegzaam zien, maar ook, als ze de hand daar onder houden, lichtelijk voelen, wijl de zelve van dit zeer reyn en zuiver nat bevochtigd word.

van deze Plant.

Vervolg van dit zelfzaam Natuurwonder,

Als nu de *Bladeren* geheel open zijn gegaan, word hare drijvende kracht een weynig verminderd, en dan geevenze uit de gemelde hare punten geheele druppelen Water, zoo klaar als kryстал, van zich; welke op de aarde neervallende, de zelve nat maken. Dit geschied ieder jaar, in het warmste van de *Zomer*, bij goede heldere dagen, zoo lang, tot dat de koude in de *Herfst* begint te vermeerderen, en haar zulks verhin- derd. Men ziet het van 's avonds ten zes tot 's morgens ten agt uren zonder ophouden: maar dan van agt tot zes uren niet meer; vermits in dien tijd de hitte der Zonnestralen de vochtigheij verteerd. Doch teegens den avond gaat dit Natuurwonder weer zijn vorige gang, wijl de *Plant*, door de afneeming der hitte en wechwijking der Zon, als verquikt, en in hare kracht hersteld word; inzonderheij als men haar voor de middag van onderen wel met Water heeft voorzien. Want hoe meer vochtigheij zij na zich trekt, hoe meer zij ook door hare *Bladeren* weer uytwerpt.

in den Hof van den Schrijver zelfs.

Dit *Wonder der natuur* zal den *Leezer* buyten twijfel niet allen vreemd, maar vele ook veellicht ongelooft schijnen. Eevenwel is het inder daad gantich waarachtig en zeker: ook zeer menigmaal van veel aanzienlijke en eerlijke Persoonen in mijnen Hof met eygener Oogen gezien, en met verwondering aange- merkt geworden. Indien echter iemand hier aan noch al mogt twijfelen, die Quecke deze *Plant* zelfs, op de nu verhaalde wijze, zoo zal hij in zijnen eygenen Hof de waarheij hier van bevinden, en andere toon- konnen.

Kleyn Kalfsvoot uit Ægypten.

Het *ARUM ÆGYPTIACUM MINUS*, of *kleyn Kalfsvoot uit Egypten*, bemind de zelve grond en warme plaats, zoo wel in de *Zomer* als *Winter*; in welke ze, droog zijnde, lauw-gemaakt Reegen-water moet geriesen, zoo dikmaal als 't van noden is. Ook haat ze in deze tijd (de *Winter*) niet al hare *Bladeren* vallen, maar blijft gedung groen.

Geeft zelfs in deze koude Landen Bloemen.

Deze geeft niet alleen in *Egypten* jaarlijks *Bloemen*, maar ook in onze koude *Nederlanden* (alhoewel zonder *Zaad*) met warme en goede *Zomers*; welke aan het *ARUM ÆGYPTIACUM MAJUS*, of *groot Kalfsvoot uit Egypten*, noyt gezien worden, noch hier,

noch in *Egypten* zelfs, maar wel in *Ost-Indien*, op het Eyland *Java*, gelijk men dit ieder jaar daar ondervind; en in deze *Figuur* genoegzaam vertoond word.

Zij (de groote soort) heeft, op de wijze van een langwerpige *Raap*, of *Kwal*, een korte, knobbelige *Wortel*; boven dik en rond, doch onder wat dunner toelopende; voorzien met vele lange, sterke, ronde, uit den witten bleek-rood geverwde *Peezelen*. De *Wortel* zelfs is inwendig bleek-bruyn-verwig, van binnen wit, met eenige geelachtige *Sippelen* en kleynne streepjes doorlopen. De *substantie* en *smaak* is als die der *Kwollen*; doch zeer scherp en bijtend op de Tong.

Uyt welke in het laatste van *April* de *Bladeren*, de *Eygentlijk* een na de ander, boven malkander uytsteekende, voortkomen; zelden in ene *Zomer* meer dan vijf of zes in geral; op lange, bleek-groene *Stelen*, boven rond, van binnen vol nat, en zeer sponsachtig; onder dik, breed, en na binnen geuts-wijze ten halven gesteld: waar uyt het middelfte en regt-opstaande *Heri*, t'elkens hooger uytstietende, zijnen oorsprong neemt. De eerste uyt de *Wortel* voortkomende *Bladeren* zijn de kleynste, de laatste de grootste; doch in grootte zeer verschillende, na dat de warmte, koude of Reegen in de *Zomer* meerder of minder is. Zomtijds zijn de grootste meer als twee voeten lang, ene *Maat*-voer en vier duymen breed: dan weer in tegendeel maar ruym ene *Maat*-voer en zes duymen lang, in het midden op het breedste: van een zeer schoone, bezien-waardige, en van de gedaante der *Wortel* van het groot *Ægyptische Kalfsvoot*. een *Hert*-gelijkende gedaante: zijnde altijd met hare punten volkomen uytgewonden; neerwaarts hellende; boven donker, of gras-groen, doch niet blinkende van aart; onder vercierd met een bevallijke bleek-groene verwe. Als men ze in de Mond knauwd, steeken ze en bijzen ze zeer in de Keel en op de Tong. Lichtelijk breken ze door een sterke Wind. Aan de randen zijn ze effen en slegt; doch zomtijds met een *venneij* of twee begaaf. In het midden voorzien met een grootte, heldere, dikke en waterachtige *Ader*, waar uyt voortkomen tien of twaalf andere kleynere; en uyt die weer andere veel kleynere; boven niet zoo wel zichtbaar als onder; lopende met een schoone streeps-wijze zwier neerwaarts na de Randen.

De gemelde *Bladeren* beginnen teegens en in de *Winter* *Bloemen*. ter van onder op een geel couleur aan zich te trekken, en alzo al langzaam te verderven in haarzelven. Noyt geeft deze *Plant* (gelijk alreeds gezegt is) in onze Gewesten, maar wel in vele Plaatzen van *Ost-Indien*, *Bloemen* en *Fruchten*. Welke *Bloem*, op de manier van onze gemeene *ARUM*, of *Kalfsvoot*, in zijn buijze, doch grooter, voortkomt. Eyndelijck vergaan zijnde, word gevolgd van vele blinkende, groene en ronde *Zaadknoppen*, op een (schoon-blinkende *Steel* *Druyf*-Zaad. wijze te zaam-gevoegd; eerst met een teedere bladerachtige huyd overtoegen, die zich daar na in vijf deelen van malkander scheij; vercierd mer een zeer schoone leevendige roode verwe.

Eevenwel word deze soort, gelijk ook het *ARUM ÆGYPTIACUM MINUS*, of *kleyn Egyptische Kalfsvoot*, nung. genoegzaam aangevoomen door hare aangegroeyde jonge *Wortelen*; welke men met een wassende *Maan* in *April* van de oude afneemt, en verplant. Deze jonge moet men in ieder *Voorjaar* (inzonderheij van de *kleyn Egyptische Kalfsvoot*) vlijtig van hare voor-naamle *Bol-wortel* doen; want hier door worden ze dies te bequamer gemaakt, om hare *Bloem* voort te brengen.

Het *ARUM FOLII LACINIATIS MAJUS*, of *groot Groot Kalfsvoot met gescheurde Bladeren*, het welk ook in 't met *ge-Latijn* *SERPENTARIO MAJOR*, of *groot Speerwortel*; *Succedent* in het *Hoogduytsch* *SCHLANGENKRAUT*; in 't *Franssch* *Bladeren*. *SERPENTAIRE* word genoemd, bemind een zeer zandige aarde. Geeft wel een verwonderens-waardige *Steel* cp

Aanwin-
ning.Water-
slangen-
kruid.

en *Bloemen*, maar in deze Landen noyt volkomen *Zaad*. Mocht tamelijk diep gezet zijn, of loopt, door een *sterke Vorst*, gevaar van te vergaan; of door verrotting te verderven. Wordt ook alleenlijk *vermeensvuldig* door hare aangewassene *jonge Wortelen*: welke men in *Augustus* opneemt, en in *September* weer aan de aarde beveeld.

Het *DRACONTIUM AQUATICUM*, of *DRACUNCULUS PALUSTRIS*; in 't *Nederlandsch* en *Hoogduysch* genoemd *WATERSLANGEN-KRUID*, bemind een luchtige, zandige grond, wel vermengd met tweejarige kleyn-geveene *Koeyemist*: liever een donkere, schaduwachtige, als een opene, vrije, wel ter Zon gelegene plaats; en veel *Water*, waar door het welderig groeyd, en zeer vermeerderd. Doch brengt geene *bloemen* voort, 't welk het echter, in zijn eygen *Element*, 't *Water*, staande, genoegzaam doed. Verdraagt *sterke Vorst*, en blijft eenige jaren lang in het leven.

KRACHTEN.

Artt.

Fuchf.
Hist. Pl.
c. 22.Camerlib.
2. c. 99.Disf. l. 2.
c. 196.Trag. l. 2.
c. 86.

Linn. l. 2. c. 255.

Galen. lib.
Simp. Med.
6.Dol. l. 11.
c. 5.Tabernam.
l. 2. c. 27.

K *Alfiskruid*, of *Arum*, is heet en droog tot in den vierden graad: daarenboven openende, verteurende, doorsnijdende, afvagende, en dunmakende van aart.

Zoo wel de *Bladeren* als de *Wortelen* in *Wijn* en *Oly* gekookt, doen de uytſchietende *Aaridarm* weer ingaan. Geneezen de *Takken* aan het *Fondament*, daar op gelegd zijnde: desgelijks de *gebruandheid* der *Huyd*.

Het gedistilleerde *Water* hier van verſtrekt de *Vrouws-perſoonen* voor een *Blankerzel*, vermits het een *wit* en *blinkend Vel* maakt. *Zuyverd* ook de *zeeren* en *zweeren*. Is goed voor de *geſcheurſheid*, vier lood daar van ingenomen.

De *Wortel* in *Melk* gezoden, en met *Zuyker* vermengd, verdrijft alle *ſlijmerige vochtigheid* van de *Borſt*; desgelijks de *Hoest*, en *zuyverd* de *Longe*.

De *Wortel* gedroogd, tot ſtof gemaakt, en een *Drachma* daar van met *Thiariac* in *Wijn* ingenomen, neemt wech de *Peff*, en alle *inwendige beſchadiging*, door *gif* veroorzaakt. Het zelve ſtof gebruykt met *twee Drachmen Zuyker*, verdrijft de *Engborſtigheid*, en reynigt de *Miaag*. *Twee Drachmen* der zelve *Wortel* met *Wijn* ingedronken, drijft uyt de *Nageboorte*, *zuyverd* de *Moeder*: doed de *Maaſtſonden* voortkomen, en verwekt de *Biſſapenſuif*.

Dit *Poeder* in *Wonden* gedaan, belet de groeying van het *overvloedige vleeſch* in de zelve, en neemt wech het geen'er alreeds in gegroeyd is. Het *Zaad* kan van *lichtvaardige Vrouwen-perſoonen* zeer misbruykt worden.

De *Bladeren* van het *Arum foliis Laciniaſis majus*, of *groote Speerwortel*, noch groen zijnde, worden op *varſche Wonden* gelegd, ter geneezing.

Het *Water*, hier van gedistilleert, en daar van drie oncen, met even zoo veel *Water* van *Angelica* en een *Drachma Thiariac*, te zamen ingenomen, doed *ſterkelijk zweeten*, en verjaagt daar door de *Peff*. Het zelve *Water* *zuyverd* ook de *Wonden*. Houd de *Fijſſelen*, of *lopende Gaten* open.

Het ſtof der *Wortelen* met *Wijn* ingenomen, doed wel *wateren*. Drijft de *doodte Frucht* uyt: verwekt de *luſt* tot het *Echte-werk*; en is goed teegens *vergiſ*.

Het *Zap* van de *Wortel*, ook van het *Zaad*, maakt een *helder Gezicht*, en neemt wech alle *Schellen*, of *Vlizen*, van de *Oogen*.

De *Vrouwen*, *zwanger* zijnde, moeten 'dit *Kruid*, in zijne *Bloem* ſtaande, niet te na komen: want door zijne *quaadardige reuk* zou het haar *lichtelijk* een *milval* kunnen veroorzaken.

Het *Arum majus egyptiacum*, of *groot Kalfsvoet* uit *Egypten*, word van de *Egyptenaren* en *Indianen* veel gegeten, in plaats van *Knoelen*, ora hare *geylhoyd*

uyt te werken, en dies te better te voldoen; na dat het tweemaal in *Water* opgekookt is, om de ſcharpheid van de *Wortel* wech te nemen. Is daarenboren goed *Ceſt*. Da. voor de *Ferſt*, de *Hoest*, de *Kortademigheid*, met *Zuyker* ingenomen: desgelijks teegens meer andere hier boven verhaalde gebreken.

Het *Arum Paluſtre*, of *Water-Kalfs-voet*, komt *Lobel. l. 1.* in krachten met de andere ſoorten zeer overeen. De *ſol. 712.* *Bladeren* gedroogd, gepulverſeert, en met *Wijn* ingenomen, zijn ook zeer goed, om te geneezen de *beeten der Slangen* en anderer *giftige Dieren*.

Het zelve *Poeder*, met *Zuyker*, of *Honig* vermenigd, geneest de *waartecode* en *kankerige zeeren* van de *Neus*, *Pelppi* genoemd: ook andere *zeerjebden*, welke niet wel te geneezen zijn, van de *Grieken* geheeten *Caceſtha*.

Het *Arisarum* is bijna van gelijke werking, doch *Diſſe. l. 2.* veel ſchärper van aart: ook zeer goed teegens de *c. 198.* *Peff*. Aan de *heymlijke Leeden* der *Dieren* gehangen, doed het der zelve *Vrucht*. Het hier van gedistilleerde *Water* maakt ook (gelijk hier boven in den aanvang van het *Arum* is gezegt) een *helder*, *blinkend Vel*.

LXIII HOOFDSTUK.

MANSOOR.

Eest in het *Nederlandsch* niet alleen *Verſchey-* deezen naam, maar ook bij vele din- de uamen. van *HAZELWORTEL*. Word in het *Latijn* geheeten *ASARUM*: in het *Hoogduysch* *HASLEWURTZ*: in het *Franch* *CABRET*; en in het *Ita-* *liaanſch* *ASARO*, *NARDO SALVATICO*, of *BAC-* *CARA*.

Hier van zijn mij in haren aart beſtend geworden *Twee* bij- *twee* bijzondere ſoorten, te weten; *I.* deze genoem- *zondere* de *ASARUM VULGARE*, of *gemeene Manſoor*, en *II.* *ASARUM CANADENSE*, of *Manſoor* van *Canada* in *A-* *merica*; waar van de *Steelten* en *Bloemen* ruyger; de *Bladeren* niet zoo groen, maar veel bleeker en droeviger van vetwe vallen. Zijn ook hier zoo veel, maar ſlegts een weynig blinkende. Beye zijnze van even dezelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, zandige, welgemeste aarde: liever een ſchaduwachtige of donkere, als een opene luchtige plaats; ook veel vochtigheid. Geeven niet alleen *Bloemen*, vroeg in het *Forjaar*, maar zomtijds wel volkomen rijp *Zaad*. Krijgen ook *twee* *Bloemen*. maal in het jaar nieuwe *Bladeren*, zonder dat de oude vergaan; te weten: in *May* en *September*. Konnen ſelle *kunde*, en alle andere ongemakken des tijds uytſtaan.

Worden *aangewonnen* op tweederley wijzen. *Ferſt*, *Aanwin-* door haar *Zaad*; het welk met een wassende *Maan* ning van *September* of *Maert* niet diep in de aarde moet gezayd worden. Ook ziet men 't dikmaal van zelfs genoeg opſlaan.

Ten anderen, door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*, die men op de genoemde tijd, en met de gemelde *wijzen* de *Maan*, tweemaal in het jaar opnemen, of van de *onde* afſteeken, en op de gedachte plaats verplanten kan.

KRACHTEN.

D E *Wortelen* van *Asarum*, of *Manſoor*, zijn *Mesueſlib.* verwarmende in den tweeden, verdrogende in *Simp. c. 22.* den derden graad; daar beneevens openende, en dunmakende van aart.

De *Bladeren*, niet zoo warm en droog zijnde, *ge-* *Fuchf. liſt.* ſloten, met *Wijn* vermengd, en op *ouſſekene Oogen*, *Pl. c. 3.* *ſprinc*

springend Vuur, en der Vrouwen *Borsten* gelegd, geneezen de eene, en verdrogen de *Melk* der andere.

Tien *groene Bladeren*, kleyn gesneden; in een half pintje Wijn en nagt lang ontrent den haard te weyken gezet; 's morgens doorgezigd, en dan gedronken, doet *braken*; en ontlast dezer wijs de *Maag* van alle onzuivere stoffen, en *Galachtige vochten*; als men te gelijk een of tweemaal purgeerd; waar door dan vele *Koortzen* zeer gelukkig worden wegenomen.

De zelve *Bladeren* op de voortteende *zweeren* gelegd, geneezen de zelve.

Serapia lib. Med. Simp. c. 244. Het gedistilleerde *Water*, of het *Zap* der *Bladeren*, met wat *Tutia* vermengd, en daar van in de *Oogen* gedaan, neemt der zelve *scheemering* wech, en maakt ze *klaar*.

Diaph. L. 1. c. 9. Ruell. lib. de Nat. Sturp. c. 8. De *Wortel* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, verdriest de *konde Pis*. Is goed voor de *Hoest*; voor een *benauwde Bost*; en teegens de *Waterzucht*. Neemt ook wech de *versopping* van *Leever*, *Lange*, en *Milt*.

De zelve gedroogd (dan is ze veel better als groen) en daar van een *Drachma* of twee met Wijn ingenomen, strijd teegens 't *vergift*. Is goed voor de beetten der quadaardige en giftige *Dieren*. Doed ook *braken*. Met Honig en Wijn gebruykt, zuverd de *Moeer*, *Nieren*, *Blaas*. Verwekt ook de *Maandstonden*.

Tragac. lib. c. 20. Craesius lib. Plant.

LXIV HOOFDSTUK. ANGELIEREN.

Verficheyden namen.

An ieder, om hare bevallijke schoonheid, zeer geliefd en begeerd, worden in het *Neederlandsch* niet alleen dus, maar ook *Ginoffelbloemen*, *Testelbloemen*, en *Violetten* genoemd, om hare zeer lieflijke reuks wil. Ter dier oorzaak ook in het *Hoogduysch* geheeten *Nagelblumen*, of *Nagelein*; in 't *Franfch* *Oeillettez*, of *Ouilleztz*; in het *Latijn* *Caryophyllus flos*, of, zoo zommige willen, *Betonica coronaria*; in het *Italiaansch* *Carofani fiori domesticchi*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee bijzondere soorten; namentlijk:

I. *CAROPHYLLUS HORTENSIS MAJOR*, of *groote tamme Hofangelieren*; en II. *CAROPHYLLUS MONTANUS MINOR*, of *kleyne Bergangelieren*; van zommige genoemd *PLUYMTJENS*.

Van de *groote*, of *gemeene Hofangelieren*, pleeg men voor deelen niet meer dan eenige weynige verficheyden der *Bloemen* te zien; doch zijn nu, door de vlijtige Bouwing der Liefhebbers, in hare veranderlijke schoonheid der verwen zoodanig vermenigvuldigd, dat men heedsdaags hier en overal een ontelbaar getal van verschillentheden vind. Eevenwel zijn ze al te zamen van de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een luchtige, goede grond, bestaande uyt twee deelen gemeene varliche aarde, twee deelen grof Zand, daar gantsch geen zoutigheid bij is, twee deelen Mol der van binnen door ouderdom verdorvene Boomen, of in der zelve plaats 't Mol van verrotte Boom-bladeren; en een deel een-jarige Hoenderdrek, en een deel twee-jarige oude Paedemist, wel door malkander gearbeid. Deeze aarde moet men bereyden in den *Herfst*, en dikmaal in de *Winter* omsnijten, waar door ze de bequaamheid verkrijgt, om in 't *Voorjaar* te konien gebruykt worden.

Wil ook iemand in 't verplanten, onder in de Pot daar noch bij doen twee handen vol stof van kleyn ge-

stotene Leyen, met de zelve aarde vermengd, hij zal bevinden, dat zijne *Bloemen* niet alleen zullen uytsteken in grootte, maar ook alle andere verre overtreffen in uytmuntende schoonheid van verwen.

De tijd, in welke ze opgenomen, van hare onzuivere *Bladeren*, gereynigd, en verplant moeten worden, is de beste (mijns oordeels) in de Maand *Maert*, met een afgaande Maan, een dag of twee voor het laatste *Quartier*. Dan komen de *Bloemen* netter voort, en *barsten* zoo veel niet, als wel doen de geene, welke teegens de volle Maan worden verplant, schoonze wat grooter vallen.

Geerne hebben ze een opene, vrije, luchtige, en wel ter Zon geleegene plaats. Konnen niet veel *Water* verdragen, als ze in Potten zijn gezet. Doch in de aarde op een Bed gesteld, scheidt haar de vochtigheid zoo veel niet: alsoewel ook het van boven vallende *Water* de *Knoppen* der *Bloemen*, alsze rijp worden, en aan het open gaan zijn, niet alleen hinderlijk is, maar ook dikmaal doet *barsten*. Tamelijk wel konnenze uytgaan de harde *Winter-worsten*, maar niet de *Sneeuw*. Ook geezins in het *Voorjaar* de *Nagt-rijpen*, waar op overdag *Zonnfchijn* volgd. Want deeze twee teegens malkander werke, en heeft op malkander volgende krachten, zijn voor haar verderflijk. Men moet haar derhalven hier voor, zoo veel mogelijk is, voorzichtig wachten.

Zij krijgen, of schieten dikmaal op met veel *Spij*. Hoe men len: welke men al te zamen, behalven twee of drie, wech neemt; op dat de *Bloemen*, door deeze vermindering dies te meer voedsel genietende, dies te krachtiger en grooter mogten voortkomen: inzonderheid als men niet meer dan vier, vijf, of zes *Knoppen* boven aan elke *Spijl* laat blijven.

Als de jonge boven de *Wortel* uytgelopene *Scheuten* in de *Zomer* sterk genoeg zijn geworden, snijd menze, met een wassende Maan, met een Mes subtyl van onder op, ten halven harer *Stelen*. Men begint de *stee* de te doen een weynig beneden een lid, door het zelve heenen, tot ontrent aan het naafte volgende, of tot in, ja door het tweede, indienze digt op malkander volgen. In deeze *stee*de moet men met de rugge van het Mes een weynig deelen doen. Deeze *Looten* hat men regt-op staan, en men vultze aan met een luchtige, zandige aarde, daar weynig vochtigheid bij is, tot een vingerbreed boven de *stee*. Voorts begint men ze met wat *Reegen-water*: ook moet men ze agt, of tien dagen lang te deegen wachten voor sterke *Lucht* en *Zonnfchijn*.

Wil iemand deeze *ingefneeden Looten* in de aarde neerbuigen (gelijk van veele geschied), hij zal bevinden, dat ze lichtelijk ten halven, of ook dikmaal geheel, van hare *Stam* zullen afbreken; waar door ze, te minder voedsel genietende, dies te langzamer *Wortelen* vatten, en veel tijds geheel vergaan.

Op de gemelde wijze konnenze lichtelijk vermenigvuldigd worden. Het geen ook bequaamlyk kan geschieden door haar *Zaad*, op de volgende manier.

Neem het *Zaad* van de erft-opengaande *Herf-bloem*, door haar van elke *Spijl* alleen, of bijzonder, daar niet meer als vijf of zes *Bloemen* ten hoogten aangekleven zijn. De *Knoppen*, daar het *Zaad* in zit, moet men afbreken met een volle Maan, alsze haar groenheid beginnen te verliezen: want dan heeft het *Zaad* zijne volkomene rijpheid, en word van binnen zwart. Laat het de geheele *Winter* over in de *Knop* blijven. Doe het in het *Voorjaar* daar uyt, en zaay het in *April* of *May* niet diep in een gemeene zandige aarde, met een volle Maan.

Als de jonge hier van opgekomen *Planten* ontrent een lid van vinger hoog opgeschoten zijn, moet men een ruym een halve, of wel een geheele voet van malkander, met een volle Maan verplanten; zoo geeven ze in het volgende jaar zonder eenige feyl *Bloemen*: waar onder

Verplantings tijd.

Veel Water is haar schadelijk.

Hoe men groote Bloemen kan bekomen. Hoe dan ingelogen, om haar aar te winnen.

Gemeen gewoonte niet zoo goed.

Aanwinning.

door haar Zaad.

en hoedat men daar ontrent haardelen moet.

onder dikmaal zeer groote, en van zonderlinge verwen gezien worden, welker schoonheid het Oog verlustigt: voornamentlijk wanneer het Zaad van goede *Bloemen* (waar op men behoort te letten) is gewonnen. Anders zal'er weynig goeds van te verwagten zijn, gelijk mij de ervarentheid van zoo veele jaren genoegzaam heeft geleerd.

Echter gebeurd het wel, dat sommige *Bloemen* haar voor de eerste-maal niet zoo goed en cierlijk vertoonen, als daar na, zich verbeterende, in het tweede en derde jaar; waarom men ook een *Plant*, die noch maar eens, niet zeer schoon, *gebloeid* heeft, niet zoo terstond behoort te verwerpen, gelijk ik, en veel andere met mij, dikmaal hebben gedaan, door onbedachtigheid of haastigheid, geen geduld nemende, om de tijd af te wagten.

Hier bij staat te weten, dat, als de *Bloemen* vergaan zijn, het in de *Knop* zittende *Zaad* door veel Reegen, van boven daar in vallende, lichtelijk kan verderven. Zomtijds kan men dit genoegzaam voorkomen, door een geheele *Saif* van een groote eerst uitgepeulde varfiche *Boon*, of iet anders, hier toe bequaam, boven op het *Zaad-buysje* te steeken; 't welk daar op verdogende, de neervallende vochtigheid daar van afkeerd, en alzoo het *Zaad* bewaard.

Voor 't laatste zal de *Lezer* gelieven te onthouden, dat hij, zoo dikmaal hij de *Angelier* Water wil geven, vlijtig, moet toezien, dat het Loof, of de *Bladeren*, van de vochtigheid niet geraakt worden; wijl ze zulks niet kunnen verdragen. Ja, dikmaal komen daar door geheele *Looten* te verderven; waar op echter van veele weynig getel word.

De *CARYOPHYLLUS MINOR MONTANUS*, of *kleyne Berg-angelier*, welke *Plant* zoo wel op Grasachtige als Bergachtige plaatsen word gevonden, voerd in het *Nederlandsch* ook de naam van *PLUYMTJENS*, wegens hare zeer aardige *Bloemijens*; vermits de zelve zeer kleyen en subtyl zijn doorfneeden, gelijk de *Pluymtjen* of *Veederjen* der *Vogelen*; het welke een zeer aangename aanschouwing veroorzaakt. Eeven hierom worden ze in het *Hoogduysch* geheeten *MUTHWILLIG*, of noch beter *HOCHMUTH*, en in het *Latijn* in dezelve beteekening *SUPERBA*; zoo veel in onze *Taal* als *hoogmoedige Bloem*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden zes onderscheydene soorten; als:

I. *CARYOPHYLLUS MINOR MONTANUS FLORE ALBO*, of *kleyne Berg-angelier* met een *witte Bloem*. II. *FLORE ALBO FUNDO PURPUREO*, of met een *witte Bloem*, in het midden met een *purpure grond*, van een zeer schoone aanschouwing. III. *FLORE PALIDO*, of met een *bleek-verwige Bloem*. IV. *FLORE RUBRO*, of met een *roode Bloem*. V. *CARYOPHYLLUS MINOR MONTANUS FLORE PALIDO RUBESCENTE*, of *kleyne Berg-angelier* met een *bleek-roode Bloem*. VI. *CARYOPHYLLUS MONTANUS MINOR CIRCULO RUBRO*, of *kleyne Berg-angelier* met een *inwendige roode Ring*, zeer bevalijk voor 't oog. Al te zamen zijnze van de zelve *Bewoening* en *Waarneming*.

Zij beminnen een gemeene, zandige, goede aarde, met een weynig oude twee-jange *Koeymist* doormengd: een opene, luchtige, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats. Verdragen zonder moeylikheid veel Water; sterke *Vorst* in de *Winter*, en alle andere ongeleegentheeden des tijds. *Bloeyen* ieder jaar, en geeven volkomen ryp *Zaad*. Het welk men in *April*, of *May*, met een wassende *Maan*, niet diep in de aarde legt. Waar doorze zoo wel worden *aangevoren*, als door hare op de vorige wijze ingefegedene *jonge Looten*. Als de *ze* *Wortelen* gefchoten hebben, neemt men ze op, en men verplant ze op de genoemde tijd, en met de gemelde *Maan*.

KRACHTEN.

DE *Caryophylli hortensis*, of *Hof-angelier*, zijn matig warm en droog van aart. In Wijn gezonden, en daar van gedronken, of met Zuyker tot een *conzerf* gemaakt; of het poeder der gedroogde *Bloemen* met Wijn ingenomen, versterkt zeer het *Hert*; neemt wech de *beving* en *slauwheid* van 't zelve: versterkt desgelijks het *Hoofd*: verdrijft de *zwijmeling* of *draying* der bedwelmden *Harssen*. Is goed voor de *Snijpijnen*, de *vallende Ziekte*, *Beroerdheid*, allerley *vergeef*; de beetten der *Slangen*, en dollen *Honden*. Ook tegens quade *Lucht*, *Pest*, *krimping* der *Zeenerven*, *Kramp*, en de *Wormen*: inzonderheid worden hier toe de roode *Bloemen* voor de krachtigste van alle gehouden.

Het *Zap* dezer *Bloemen*, ook uyt de *Bladeren* en *Stelen* gepart, heeft de zelve uytwerking, doch veel krachtiger, als men'er vier oncen van inneemt.

De *Bloemen* in Edik gedaan, en zoo in de Zon gesaamd, is desgelijks zeer heylzaam voor al de genoemde gebreken. Versterkt daarenboven de *Harssen*; brengt weer te regt de geene die in onmacht gevallen zijn; verdrijft de *Hoofdpijn*, als men daar in doeken nat maakt, en de zelve om het *Hoofd* staat. Met wat Zuyker gebruykt, of ook de gemelde *conzerf* met een weynig van deze Edik ingenomen, neemt wech de *walging* van de *Maag*, doet het *braken* ophouden: verwekt *etens-lust*: versterkt de *zwakke Lichamen*, en laat niet toe, dat iemand zou *dronken* worden.

De Wijn, waar in deze *Bloemen*, *Bladeren* en *Stelen* gekookt zijn, verterd de *zinkingen*, op de *Tanden* vallende, als men ze daar mee walscht; en verlijt zeer de *Vrouwen* in baren-nood.

Het *Poeder* der gedroogde *Bloemen* op *Kankerige* en *inettende vngle* *zweeringen* getroyd, zuiverd en geneest de zelve.

Het gedistilleerde *Water* der *Bloemen* heeft ook de *Tolmen* ze kracht. Versterkt desgelijks het *Gezicht*, en verdrijft de *scheemering* der *Oogen*.

De *Oly*, hier uyt getrokken, verlijt de smerten van het *Podagra*. Word met voordel gelegd op de *gequeste Zeevenen*, *Gezwellen*, *lopende Gaten*, en de beetten der *giftige Dieren*.

LXV HOOFDSTUK.

DUYSENDSCHOON.

Ord in het *Nederlandsch* niet alleen den naam van *Duyendschoon*, maar ook van sommige *Keykens* of *Tuykens-bloem* geheeten, om datze hoopswijze bij mal-kander groeyen, en gelijk als een *Tuylse*, of *Bondeltje* van *Bloemen* vertoonen. In het *Latijn* *FLOS ARMERIUS*, of *CARYOPHYLLUS MINOR*: in het *Hoogduysch* *TONNERNAGELEIN*: in het *Fransch* *ARMOIRES*; en in het *Italiaansch* *FIOR ARMERTO*, of *GARFANO MINORE*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele veranderlijke en bezichtigens-waardige soorten, namentlijk:

I. *ARMERIUS FLORE ATRORUBENTE*, of *Duyendschoon* met een *donker-roode Bloem*. II. *FLORE RUBRO HOLOSERICO*, of met een *Bloem* als *rood Fluwel*. III. *FLORE ALBO*, of met een *witte Bloem*. IV. *FLORE VARIEGATO*, of met een *bonte Bloem*. V. *PROTIFERUS*, of met *kleyne roode Bloemen*, de een uyt de andere voortkomende. VI. *ANGUSTIFOLIUS FLORE DUPLICI RUBICUNDO*, of met *smalle Bladeren* en een *dubbele roodachtige Bloem*. VII. *ARMERIUS FLORE ALBO PLENO*, of *Duyendschoon* met een *dubbele witte Bloem*. VIII. *ARMERIUS PRATENSIS*; *CARYOPHYLLUS*.

PHYLLUS SYLVESTRIS, en FLOS CUCULI, of wilde Duyzendfchoon, anders genoemd Koekoeks-bloemen. IX. FLORE PLENO RUBRO, of, met een roode dubbele Bloem. X. FLORE RUBRO SIMPLICI, of Koekoeks-bloem met een enkele roode Bloem. XI. ARMERIUS AFRICANUS, of Africaanfche Duyzendfchoon. Al te zamen zijnze van ontreit de zelve Bouwing en Waarneeming.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een gemeene, zandige, goede grond, voorzien met een weynig oude Paerdmilt: een opehe, luchtige, wel ter Zon gelegene plaats. Konnen niet veel vochtigheyd verdragen, maar wel sterke Vorst, en alle andere ongeleegentheeden der Winter. Uyt Zaad voortgekomen zijnde, bloeyen ze in het tweede jaar. Geeven in den Herfst volkomen rijp Zaad, en versterven daar mee; want zelden konnen ze langer in het keven blijven.

Tamme en wilde Duyzendfchoon met dubbele roode Bloemen.

Het ARMERIUS FLORE RUBRO PLENO, en PRAETENSIS FLORE RUBRO PLENO, of tamme en wilde Duyzendfchoon met dubbele roode Bloemen, gaan ligtelijk uyt, door sterke Vorst, in de tweede Zomer. Geeven noyt enig Zaad, maar worden alleenlijk aangewonnen door hare ingefneedene en ingeleyde zijde-takjens, als ze Wortel gefchoten hebben.

Witte dubbele Duyzendfchoon. Aanwinning.

Desgelijks gefchied ook met het ARMERIUS FLORE ALBO PLENO, of witte dubbele Duyzendfchoon. Welke echter de koude beter kan verdragen.

Al de andere foorten worden door haar Zaad vermeergerd; het welk, met een wassende Maan van April, niet boven een stroo-breedte diep, in Potten gezeid; en als het een halve vinger hoogte opgekomen is, in de aarde verplant moet worden; ieder Plant afzonderlijk, een voet van de andere af.

Duyzendfchoon uyt Africa.

De ARMERIUS AFRICANUS, of Duyzendfchoon uyt Africa, fchiet een of anderhalve voet hoogte op uyt een teedere bleek-witte Wortel. Krijgd aan hare ronde, een stroo dikke, bleek-groene, een weynig blinkende eenige Steel teedere zeer smalle Bladerijens, die van het FLOS CUCULI, of de Koekoeks-bloemen, anders wilde Duyzendfchoon, zoo in grootte als stelling niet ongelijk. Zijn ruym een lid van een vinger lang, een stroo breed, voor spits toegande, twee en twee teegens mekaar over uyt de Steel, niet verre boven den anderen voortkomende: donker-groen van verwe, en met geen zichtbare Adertjens voorzien. Op het bovenfte punt van de regt-opgaande, ook vier of vijf ter zijden uytfschietende Steeljens komt te voorschijn een enig langwerpig, doch rond, en groenachtig Knopje, aan beyde zijden begaift met twee dunne hayrtjens.

Bladeren.

Als deeze Knop open gaat, vertoond zich een zeer fchoone Bloem, in het ronde zoo groot als de Bloesfem van een Peer; ook op de zelve wijze bestaande uyt vijf bladeren, doch zonder enige reuk, en bleek-purpur-verwig: in welker midden word gezien een vijf-ftraling Star, op elk blad eene ftraal. Voor zijn ze drie-hoekig; inwendig fchoon blinkend-geel, als goud; daar na een weynig wit, en aan de gemelde drie hoeken gantfch purpur-verwig; van een zeer aangename en vermaaklijke aanfchouwing. Na eenige dagen afgevallen zijnde, word ze gevolgd van een zwart Zaad, gelijk de voorgaande.

Bloemknop.

Als deeze Knop open gaat, vertoond zich een zeer fchoone Bloem, in het ronde zoo groot als de Bloesfem van een Peer; ook op de zelve wijze bestaande uyt vijf bladeren, doch zonder enige reuk, en bleek-purpur-verwig: in welker midden word gezien een vijf-ftraling Star, op elk blad eene ftraal. Voor zijn ze drie-hoekig; inwendig fchoon blinkend-geel, als goud; daar na een weynig wit, en aan de gemelde drie hoeken gantfch purpur-verwig; van een zeer aangename en vermaaklijke aanfchouwing. Na eenige dagen afgevallen zijnde, word ze gevolgd van een zwart Zaad, gelijk de voorgaande.

Zaad.

Als deeze Knop open gaat, vertoond zich een zeer fchoone Bloem, in het ronde zoo groot als de Bloesfem van een Peer; ook op de zelve wijze bestaande uyt vijf bladeren, doch zonder enige reuk, en bleek-purpur-verwig: in welker midden word gezien een vijf-ftraling Star, op elk blad eene ftraal. Voor zijn ze drie-hoekig; inwendig fchoon blinkend-geel, als goud; daar na een weynig wit, en aan de gemelde drie hoeken gantfch purpur-verwig; van een zeer aangename en vermaaklijke aanfchouwing. Na eenige dagen afgevallen zijnde, word ze gevolgd van een zwart Zaad, gelijk de voorgaande.

Zaad.

Als deeze Knop open gaat, vertoond zich een zeer fchoone Bloem, in het ronde zoo groot als de Bloesfem van een Peer; ook op de zelve wijze bestaande uyt vijf bladeren, doch zonder enige reuk, en bleek-purpur-verwig: in welker midden word gezien een vijf-ftraling Star, op elk blad eene ftraal. Voor zijn ze drie-hoekig; inwendig fchoon blinkend-geel, als goud; daar na een weynig wit, en aan de gemelde drie hoeken gantfch purpur-verwig; van een zeer aangename en vermaaklijke aanfchouwing. Na eenige dagen afgevallen zijnde, word ze gevolgd van een zwart Zaad, gelijk de voorgaande.

K R A C H T E N .

Zanier. t. 2. c. 323.

DE Flos Armerius, of Duyzendfchoon, van veele ook genoemd Betonica Coronaria, komt in krachten met die der Angelieren zeer over een. Daarenboven noch, de Bladeren gekneufd, en op Wonden gelegd, geneezen de zelve; alle onreynigheyd daar uyt trekkende. Weerftaan ook allerley vergif. Een half Lood van het Zaad met Wijn ingenomen, neemt uyt het Ligchaam wech alle heete en Galachtige vochtigheyd.

Dod. l. 6. 22.

Dod. l. 6. 22. Een half Lood van het Zaad met Wijn ingenomen, neemt uyt het Ligchaam wech alle heete en Galachtige vochtigheyd.

De Wortel gedroogd, gefloten, en met Wijn gebruykt, is zeer goed teegens de Pest; de beetten van dolle Honden, en meer andere giftige Dieren.

De zelve Wortel, ook de Bladeren, in Wijn gezoeden, en daar van gedronken, drijft het Water der Blaas, en het Gravel af.

De Bloemen der Armerius Africanus verquikken het Hert, versterken de Harften, en zijn goed voor de geene, die van het Gravel worden gequeld. De groene Bladeren gekneufd, en op het Hoofd gelegd, neemmen terftond de Hoofdpijn wech. Heelen ook zeer krachtig alle Vlesch-wonden.

LXVI HOOFDSTUK.

ARISTOLOCHIE.

DECE zeer aangemane Plant word dus Naam: genoemd in het Nederlandfch na de Latijnsche naam ARISTOLOCHIA. In het Italiaanfch heeft ze de zelve benoeming. In het Hoogduytsch word ze geheeten OSTERLUCIE: in het Fransch ARISTOLOGE, of SARASINE.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden Zes bijzondere foorten; namentlijk:

I. ARISTOLOCHIA LONGA VERA, of oprechte lange Aristolochie. II. ROTUNDA VERA, of ronde oprechte Aristolochie. III. CLEMATITIS, of Rysachtige Aristolochie. IV. CLEMATITIS ALTERA, of SARASENTICA; wilde Rysachtige Aristolochie; ook Sarafinskruid genoemd. V. MEXICANA, of Aristolochie van Mexico. VI. PISTOLOCHIA, of ARISTOLOCHIA POLYRRHISOS; Pistolochie, of Aristolochie met veele teedere en dunne Wortelen. Niet alle zijnze van de zelve Queeking en Waarneeming.

Zij beminnen een zandige, goede, gemeene grond, Aarde. genoegzaam doormengd met twee-jarige oude Paerdmilt: een vrije, opene, luchtige, wel ter Zon gelegene plaats, en veel Water.

Blaoen zeer fchoon, en geeven verwonderlijke Bloesfem; doch niet alle in de Zomer rijp Zaad. Konnen reedelijk wel verdragen de koude der Winter, en meer andere ongeleegentheeden des tijds: evenwel kan de

ARISTOLOCHIA LONGA ET ROTUNDA VERA, of oprechte Aristolochie met ronde en lange Wortelen, bij geleegentheyd van al te veel Reegen, wel verderven, gelijk men al dikmaal heeft ondervonden. Worden alleenlijk aangewonnen door haar Zaad, als het in onze Gewesten tot volkomen rijpheyd geraakt. Moeten t'elkens in een Pot, een ftoorbreedte diep, met een wassende Maan van April gezeid zijn.

DE ARISTOLOCHIA CLEMATITIS, en SARASENTICA, of tamme en wilde rysachtige Aristolochie, of SARASINSKRUID, bloeyen wel jaarlijks in onze Landen, maar geeven noyt enig volkomen of rijp Zaad. Konnen derhalven niet anders, dan door hare de aarde zeer doorlopende Wortelen, welke men met een wassende Maan van April opneemt, en verzet, aangewonnen worden.

DE PISTOLOCHIA, die ook van zommige ARISTOLOCHIA SEMPER VIRENS, of altijd groen-blijvende of Aristolochie is gedoopt, vermist even fchoon blijf, en hare Bladeren noyt laat vallen, is teederder, dan de nu genoemde, van aart. Kan de koude der Winter niet verdragen. Word derhalven, in de gedagte Maand, en met de gemelde Maan, in een Pot geplant zijnde, in het begin van October binnens huys gebragt; op een goede bequame plaats gezet, gedurende de Winterjijd met een weynig Luw-gemaakt Reegen-water onderhouden; niet voor in April met een zoete Reegen weer buyten gefield, en voor koude nagen,

Maand, en met de gemelde Maan, in een Pot geplant zijnde, in het begin van October binnens huys gebragt; op een goede bequame plaats gezet, gedurende de Winterjijd met een weynig Luw-gemaakt Reegen-water onderhouden; niet voor in April met een zoete Reegen weer buyten gefield, en voor koude nagen,

nagten, ook hayrige, schrale winden, zorgvuldig gewagt en bewaard.

Zeldzame Bloemen. Zij geeft ieder Zomer zeer beziens-waardige, kluchtige, kromme *Bloemen*, de gedaante van eens *Jagershoorn* niet ongelijk: maar gantfch geen *Knop*, veel minder eenig *Zaad*. Kan echter *vermenigvuldigd* worden door hare aangegroeyde *Worteltjens*, welke men voorzichtig met een wassende Maan in *April* of *May* (wijlze zoo zeer door malkander groeyen) afneemen en verplanten, ook wel een maand of zes weeken lang voor sterke Zonneshijn wagten moet.

Aanwining. De *ARISTOLOCHIA MEXICANA*, of *Mexicaanische Aristolochie*, is de teederste van al de andere soorten. De *Bladeren* zijn die van het *CONVOLVULUS INDICUS*, of *Indiaansche Winde*, niet zeer ongelijk; ten naasten bij gesteld op de manier van een Hert; achter aan hare *Steel* drie vingers breed; vier, wat min of meer, lang; voor spits toe gaande; donker-groen van verwe, dun en teeder van aart; aan beyde de zijden van hare dunne ronde *Steel* hangende.

Bladeren. Bemind een matige, zandige aarde, met een weynig oude twee-jarige Paerdmist, en het Mol der van binnen verdorvene Boomen doormengd: een opene, luchtige, warme, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude *Oofte*- en *Noorde-winden* beschut; ook weynig Water. Veele jaren lang blijft ze welvarende aan hare *Wortel*, *Cattanie-bruyn-verwig*; van gestalte dik, oneffen, langachtig, onder in veele Takken verdeeld, wat bitter van smaak, en niet on aangenaam van reuk.

Bloemen. Zij geeft lange en dunne *Bloemen*, niet dikker als een *Pen*; evenwel van gedaante die der andere niet ongelijk; onder, als een ronde *Buyk*, dikst; boven hals-wijze dunst; ook voorzien met een lange, dunne, en voor spits toeloopende *Bek*; van binnen hol; purpur-verwig; doch in deze Landen noyt volkomen *Zaad*.

Waarnaeming. Deze *Plant* moet zorgvuldig gewagt worden voor veel *Water*, zoo wel in de *Zomer*, als in den *Herfst*; desgelijks voor *Rijp*, *Vorst*, en harde *Winden*. Want ter oorzak van hare teederheid worde zoo wel van het eene als van het andere schieftig gekrenkt.

In de Winter. Moet derhalven, in het voorjaar met een wassende Maan van *April* het zij gezayd, het zij geplant zijnde, in het laatste van *Septem*er binnens huys worden gebracht, op een goede bequame plaats, daar gedurende de koude der *Winter*, in gevuurd word. Doch mag weynig of geen Water genieten, vermits ze, in den *Herfst* hare *Bladeren* verliezende, gelijk ook aan de andere ieder jaar geschiedt, dies te min voedzel van noden heeft, en de *Wortel*, door vochtigheid, lichtelijk schade zou konnen lijden.

en daarna. Als nu de koude voorbij is, wordze ontrent het *Venst*er gesteld, op datze dies te beeter weer uytfschieten, de Lucht gewoon worden, en ook bij goed Weer de Zonnestralen een weynig genieten mogt. Moet ook niet voor in het begin van *April*, of wat later, na de gestalte des tijds, met een zoete Regenachtige Lucht weer buyten gezet, voor sterke, *hayrige Winden* over dag, voor de *koude bij nacht* wel gedekt, en zorgvuldig bewaard worden, tot dat geen ongeleegentheid meer te vreezen is.

KRACHTEN.

Egip. l. 7. c. 3. Acorus lib. Simp. cap. 42. DE *Aristolochie*, zoo wel met ronde als lange *Wortelen*, van welke echter de *Rotunda vera*, of *oprechte met ronde Wortelen*, voor de beste en krachtigste word gehouden, is verwarmende en verdrogende van aart in den tweeden graad. Daar benevens zuiverende, afvagende, alle grove vochtigheeden fcheydende, en sijn van stoffe.

Aitius l. 1. Sem. 1. Een viendel Lood, of een *Drachma*, van dezze *Wortel* met Wijn ingenomen, verdrijft de *Engborstig-*

heid, en de *Hik*. Geneest de inwendige *Brenken*, of *Rosli lib. Gescheurdeheid*; de *Miltzucht*; de beetten der *Slangen*, en anderer quadaardige Dieren: staat krachtig tegens het *vergif*. Een weynig *Myrrhe* en *Peper* daar bij gevoegd, daan, zuiverd de *Moeder* van alleley onreynghed; verwekt de *Maandstonden*: doed de *Vrucht* gemakkelij ter Wereld komen: drijft uyt de *Nageboorte*, de *Gal*, en allerley zoo *slijmerige* als *waterige vochten*. Bewaard ook den Mensch tegens *quade Lucht*, en de besmetting der *Pest*.

Het *Poeder* van de *Wortel* in een varfch Ey ingenomen, verdrijft de pijn voor het Hert; desgelijks de smerten ontrent de *Maag*. Met een weynig *Cyprus* en *Zaad* van *Serpentaria* in Honig gemengd, en dan in de *Neus-gaten* gestreken, geneest de *Kankerige zeeven* in de zelve; desgelijks allerley *anyle wonden*. Met Kalk gestoten, en in het Water gesmeeten, maakt de *Visschen* *duszelig*, zoo datze zich gantfch bedwelmd boven op het zelve laten zien, en dus ligtelijk met de hand gevangen konnen worden.

Het gedistilleerde Water van dezze *Wortel* neemt wech de pijn der *Zijde*, en de *krimping des Buyks*. Doed de *afgebootene Aarsdarm* weer intrekken, als men de zelve daar mee wascht, of bet. Is daarenboven goed tegens al de voorgenoemde gebreken.

De *Wortel* van de *ARISTOLOCHIA MEXICANA*, of *Mexicaanische Aristolochie*, is warm in den tweeden graad; een weynig bitter van smaak, en te *Aristolochia*-zamen-trekkend. Word zeer dienstig bevonden in *alchie*. *lerley Koortzen*. Versterkt de *Maag*, *Hert* en *Hoofd*. Zuyverd ook de *Borst*, en doed de *Buyk-loop* ophouden.

LXVII HOOFDSTUK. R I E D T.

BY ieder genoeg bekend, heeft in het *Namoa*. *Nederlandsch* deelen, en, mijns weetens, geen anderen naam. Word in het *Latijn* geheeten *ARUNDO*: in het *Hoogduysch* *ROHR*: in het *Franfch* *CANNE*, of *ROSEAU*; en in het *Italiaansch* *CANNA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden zes *Zes* onderscheydene soorten, als:

I. *ARUNDO PALUSTRIS*, of *gemeen Water-riedt*, het welk men over al in de Gragten en staande Wateren vind. II. *ARUNDO CYPRIA*, of *Cypers Riedt*. III. *ARUNDO AMERICANA STRIATA ANGUSTIFOLIA*, of *smal-gebladerd Americaansch gestreep Riedt*. IV. *AMERICANA STRIATA LATIFOLIA*, of *gebreep Americaansch Riedt met breede bladeren*. V. *ARUNDO SACHARIFERA*, of *Zwyker-riedt*. VI. En dan noch de *ARUNDO*, of *CANNA INDICA FLORIDA*, of *Indiaansch bloeyend Riedt*. Niet alle zijne van eenen de zelve *Bouwing* en *Waarnaeming*. Zullen derhalven kortelijk van elke soort in het bijzonder handelen.

Het *ARUNDO PALUSTRIS*, of *gemeen Water-riedt*, Gemeen het welk ook *ARUNDO PHRAGMITES*, of *gemeen Water-riedt*, of *Dek-riedt* word geheeten, heeft geen zonderlinge *Waarnaeming* of dienst van noode; vermits het op de waterige plaatsen, daar het maar eenmaal gezet is, weelderig genoeg voortschiet, zonder eenige hulp. Verdraagt zeer gewillig sterke *koude* en allerley andere ongeleegentheden der *Winter*. Ja, op zommige plaatsen walt het zoo gantfch overvloedig, dat vele *Gragten* en *Sloten* daar door te eenemaal verderven, en geheel toe-groeyen. Ligtelij kan men zich dezze *on-Riedt* kan gelegeentheid quyt maken, en de gemelde *Sloot* zuiveren. Want indien men in de *Zomer*, met een afgaande Maan, het *Riedt* drie jaren achter een onder het Water afsnijdt, zoo zal het al

te zamen verfterven, en het vierde jaar niet weer te voorfchijn komen.

Cypers of
ook
Spaanfch
Riedt.

Het ARUNDO CYPRIA, of *Cypers Riedt*, word ook van veel DONAX, of ARUNDO HISPANICA genoemd, zoo veel als *Spaanfch-riedt*, vermits het niet alleen in 't Eyland Cyprus, maar ook in *Spanje*, en meer andere Geweften groeyd.

Wat voor
een aarde
deze
foort be-
mind.

Deze foort bemind een gemeene goede aarde, vermengd met een weynig zand, twee-jarige Koeve-, en een-jarige Paerdemilt; ook veel Water. Verdraagd in deze Landen, buyten gefield zijnde, ongeerne fterke Porft. Moet derhalven, in het Voorjaar met een wafende Maan van April in een Pot gezet, in *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats; onderhouden met matige vochtigheyd; en niet weer buyten gefield voor in April, met een regenachtige Lucht. Word ook alleenlijk, echter genoegzaam, vermenigvuldigd door hare aangewallene Wortelen, welke men op de genoemde tijd, en met de gemelde Maan, van de oude afneemt, en verplant. Mag echter, wegens de veelvoudigheid der Wortelen, niet langer dan drie jaren in een Pot blijven: want als de Wortelen de zelve vervuld hebben, en niet verder uytftichten kunnen, zoudenze, door de fterke drift, de Pot lichtelijk van een doen barften, en in flukken van malkander vallen; gelijk de ervarentheyd genoeg getoond heeft.

Waarne-
ning.

Aanwin-
ning.

De beyde foorten van ARUNDO AMERICANA STRIATA, of *Americaanfch Riedt*, met groen en wit, ook (eerft uyt de aarde voortkomende) rood-geftreep- te Bladeren, ontrent een duymbreed van malkander ftaande; anderhalve, of wel twee voeten lang, achter aan de Steel alderbreedft, en voor fpijs toelopende, zijn zeer fchoone en beziens-waardige Gewaften; van welke mijnen Vader, HENRICUS MUNTING, de eerfte Plant uyt Parijs in het jaar 1640 is toegezonden, van Monsieur ROBYN, die de zelve had bekomen uyt de CARIBISCHE EYLANDEN. Van deze zijn voortgekomen al de andere, welke nu in *Nederland* worden gevonden.

Ameri-
caanfch
Riedt met
geftreep-
te Bladeren,
waar van
des Schrij-
vers Va-
der de
eerfte
Plant in
*Neder-
land* heeft
bekomen.

Dit Gewas groeyd in deze Geweften vier, vijf, en ook wel zes voeten hoog, met Scheuten, zelden meer als een vinger dik; welke (oud wordende) men vercierd ziet met blecke, zwarte, pacifche en geclachte ftrepen en plekken. Bemind een goede, zandige, luchtige aarde; doormengd met tamelijk veel een-jarige kleyn-gewreene Paerdemilt, een weynig een-jarige Hoenderdrek, en het Mol der verrotte Boom-bladeren: een opene, vrije, warme, luchtige, en wel ter Zon geleegene plaats; ook tamelijk veel Water in drooge tijden; echter niet te veel: verftelt anders zijne fchoonheyd, en word veranderd in een een-verwige groenheyd. Geeft noyt eenige Bloemen. Verdraagd ook ongeerne veel koude Reegenen, felle Porft, en andere ongelegenheeden van de Winter.

Wat voor
een aarde
het be-
mind.

Moet derhalven, in een Pot geplamt zijnde, in *October* binnens huys gebragt, op een luchtige plaats gefield, gedurende de Winter met een weynig lauwig-gemaakt Reegen-water onderhouden, en niet voor in het begin of ten halven van April met een zoete Reegen weer buyten gezet, voor koude nagten, fterke of hayrige Winden wel gewagt, en voorzichtig gedekt worden.

Waarne-
ning.

Aanwin-
ning.

Bladeren:

De gemelde foorten worden in onze Landen alleenlijk aangewonnen (gelijk de voorgaande) door aangewallene jongen der Wortel, welke men met een wafende Maan van April afneemt, en op geen andere tijd, zonder gevaar van levens-verlies, verplanten mag, doch worden dan tot aan de aarde toe afgefneeden; zoo loopenze dies te better weer uyt. Dit mag niet alleen gefchieden op de genoemde, maar ook op andere tijden, als men oordeeld zulks noodig te zijn. Dit Gewas krijgd, op de wijze van het voorgemelde, lange, aan hare digt en dikachtige Steel breede, en daar kort

op malkander gefield, voor allenxkens fpijs toegaande, en met veel gevouwen ftrepen voorziene Bladeren.

De ARUNDO SACCHARIFERA, of CALAMUS SACCHARATUS in het *Latijn*; in het *Nederlandfch* Zuyker-riedt; in het *Fransch* CANNE DE SUCRE genoemd, is zeer teeder van aart, en word in deze Geweften weynig gezien.

Bemind een zandige luchtige, goede aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemilt, en een-jarige Hoenderdrek, kleyn gewreene, doormengd: een opene, vrije, warme, luchtige, wel ter Zon ftaande plaats, bevrjyd voor alle koude Oofte- en Noorde-winden; ook matige vochtigheyd. Kan op geenerley wijze verdragen eenige koude Herft-reegenen, Sneeuw, Rijp, veel minder Porft. Moet derhalven, met een wafende Maan van May in een Pot geplamt zijnde, in het laafte van September binnens huys gebragt, en op een bequame plaats gefield worden, daarge door de Venfteren, tot op den twintigften *October*, indien de koude van buyten zulks zoo lang wil toelaten, Lucht en Zon mag genieten. Na dien tijd worden de gemelde Venfteren niet meer Hoedanig goepend; maar men begint dan om den tweeden dag deze een vuur, niet fterk, in den Oven te ftooken. Als het in December kouder word, vuurd men dagelijks eenmaal; vervolgens twee, en als het zeer fterk vriest, driemaal ieder dag; te weten, 's morgens, ontrent ten zeven, 's middags ontrent ten een, 's avonds weer ontrent ten zes of zeven uren, zoo lang de fterke koude word gevoeld.

Wat voor
een aarde
het be-
mind.

Gedurende dit ftooken moetze verre van den Oven gedurende ftaan, op datze niet meer als een natuurlijke warme Lucht kome te genieten. Als naderhand de koude afneemt, vermindert men ook weer de vuur-foking, na gelijkmatigheid dat men de zelve allenx vermeerderd had. Dit duurd dus gemeenlijk tot op of ontrent den tienden Maert. Dan laat men geheel van 't vuuren af: en men moet, bij goed en ftil Weer, de Venfteren over dag weer openen, om al langzaam zich weer tot de Lucht te gewennen. Daar na doet men 't ook bij nagt, tot op den twintigften van April, een dag vroeger of later. Waar na menze, met een aangename Lucht en zoete Reegen, weer buyten brengt; doch voorzichtig wagt en zorgvuldig dekt voor koude nagten, Sneeuwachtige vochtigheyd, hayrige- of febrile winden.

Eyndelijk, men moet niet vergetten, dat deze moet Plant, gedurende de Winter, maar eens, of ten hoogften tweemaal, van boven met een weynig lauwig-gemaakt Reegen-water wil begoten zijn; vermitsze in deze tijd geen vochtigheyd, zonder een haafte verrotting deelachtig te worden, kan verdragen.

Op deze wijze heb ik eens ene dezer Planten Van do twee jaren lang goed bewaard, verkregen hebbende jonge Scheuten uyt hare Wortel; doch onaangezien de oude tot aan de aarde toe waren afgefneeden, vergingze eenewel in de derde Zomer, teegens het begijn van den Herft.

De ARUNDO FLORIDA, of CANNA INDICA, *Indi-
aanfch bloeyend Riedt*, is van verfcheydene foorten. Vijf der zelve heb ik in mijnen Thuyt opgequeekt; te weten: I. CANNA INDICA FLORE CARNEO ANGUSTIFOLIA, of *fmal-gebladerd Indi-
aanfch bloeyend Riedt* met een Lijs-verwige Bloem. II. CANNA INDICA LATIFOLIA FLORE RUBRO, of *Indi-
aanfch Riedt met breede Bladeren en roode Bloemen*. III. CANNA INDICA LATIFOLIA FLORE PALLIDO RUBRO, of *Indi-
aanfch bloeyend Riedt met breede Bladeren, en een bleek-roode Bloem*. IV. FLORE LUTEO RUBRIS MACULIS VARIEGATO, of *met een gele Bloem en roode plekken*. V. ARUNDO FLORIDA FLORE RUBRO LUTIS MACULIS ASPERSO, of *Indi-
aanfch bloeyend Riedt met een roode Bloem, en gele plekken befprensd*. Altezamen zijnze van eenen de zelve Benaming en Waarneeming.

Zij

ARUNDO AMERICANA STRIATA.

Wat voor
een aarde
zij beemina-
nen.

Zij beminnen een goede, gemene, zandige aarde; bestaande uyt twee deelen van de gemelde grond; twee deelen grof zand; drie deelen een-jarige Paardenmift, twee deelen Mol van verrotte Boom-bladeren; een deel een-jarige Hoenderdrek, kleyn door malkander gewreeven, en wel onder een gemengd: een opene, luchtige, warme, vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats; ook veel Water.

Bloemen.
Zaad.

Brengen niet alleen 's Zomers schoone Bloemen; maar ook ieder jaar volkomen rijp Zaad voort. Blijven lang in het leven; vermits te gedurig jongen uyt hare Wortel uytfschieten. Zijn zeer teeder van aart. Konnen geen eens eenige Suerwachtige vochtigheid, veel koude Herfst-regenen, sterke Winden, Rijp, of Vorst verdragen. Indien ze van de zelve, buyten verwachting, worden overvallen, zoo ziet men terstond hare Bladeren zwart; en de koude dringt zoo schielijk en stillerjens tot in de Wortelen door, dat de geheele Plant dezer wijze van hare levendige groenheid word beroofd.

Teeler-
heid.

Hoedanig
deze
soorten

Moeten derhalven, in het Voorjaar in Potten geplant zijnde, in 't laatste van September binnens huys gebragt, en op een bequame luchtige plaats gesteld zijn, daar ze door de gehele Maand October de Lucht en Zon kunnen genieten, door de opene Vensteren; tot dat in het begin van November de koude van buyten zulks komt te verhinderen. Ter dier tijd moet men ze sluyten, en niet weer openen. Men geeft ze ook dan van anderen een Pan vol lauww-gemaakt Reegen-water; daar na de gehele Winter niet meer, vermits anders hare Wortelen zouden verrotten. Ook vuurd men dan voor de eerste maal in den Oven dezer plaats, aanvankelijk om den anderen dag eens, tot aan December. Daar na ieder dag eens, en als het kouder word, dagelijks tweemaal, 's morgens en 's avonds; maar op het alderfelste driemaal, te weeten, 's morgens ontrent ten zeeven, 's middags ontrent ten een, en 's avonds weer ontrent ten zes of zeeven uren.

in de Win-
ter moe-
ten waar-
geuomen
worden.

Als de Herkfte Vorst voorbij is; en de koude afneemt, verminderd men ook de stooking weer, na gelijkmatigheid dat men de zelve in het eerst heeft vermeerderd; en in de Maand van Maart houd men gantfchelijk daar van op. Dan zet men bij warme dagen de Vensteren zomtijds eens weer open; eerst over dag, daar na ook 's nagts; tot aan den twintigsten van April: op welke tijd zij met al hare verdorde Bladeren (veroorzaakt door de ontbeering der Lucht, en het gevoel van de warmte des vuurs) weer buyten worden gebragt: de Wortelen uyt de aarde genomen, van de verrotting gezuiverd; die goed en gezond zijn gebleeven in de hier boven beschrevene grond, met een wassende of volle Maan, weer geplant; op een zeer warme plaats gesteld; voor koude nagten en koude dagen wel bezorgd en voorzichtig gedekt.

Aanwin-
ning,
door haar
Zaad,

Op twee bijzondere wijzen konnen ze in dezer koude Landen worden aangevonnen.

Eerst, door haar Zaad; het welk met een wassende Maan van April in een Pot, hol en luchtig, ruym een stroobreed diep, in de aarde gelegd, warm gezet, en zomtijds met lauww-gemaakt Reegen-water een weynig van boven begoten moet zijn, om dies te spoediger te mogen opkomen. Niet meer dan twee of drie daar van ongekome jonge Planten, na dat de Pot groot is, moet men in de zelve laren, vermits te veel en sterke Wortelen fschieten: ook in den Herft des eerften jaars wel Bloemen, maar geen volkomen Zaad krijgen, ten ware met zeer warme en goede Zomers.

en door
hare Wor-
telen.

Ten anderen, door hare Wortelen, die men (gelijk wij alreeds gezegt hebben) in het voorjaar opneemt, en verplant. Deze wel waargenomen zijnde, lopen in een korte tijd uyt, fschieten haastig op, en bekomen dan ieder jaar genoegzaam rijp Zaad.

K R A C H T E N .

Het gemeene Riedt is verkoelende en zuiverende van aart. Het nieuwijs uytgeprootene gedroogd, gestoten, en op de beeten der Scorpionen, of andere wonden gelegd, geneedt de zelve.

De groene Bladeren gestoten, en plaasters-wijze gelegd Lonie. l. 1. op eenige opdrachtheid, ook op het springend Vuur, verkoeld de hitte en brand.

De Bist gebrand, en met Edik vermengd, belet het nytsallen des Hayrs. Geneedt ook de Schurfsheid.

De Wortelen gedroogd, gestoten, en met Wijn ingenomen, doen het Water der Blaas lossen, en de Maandfonden voortkomen. De zelve in Wijn gezodan, en daar van gedronken, doet krachtig zweten. Is derhalven goed voor de geene, welke zich van de Spaansche Pokken beïmet bevinden.

De Bloemen, of der zelve Wolligheid, in de ooren gedaan, veroorzaakt hardhorendheid.

LXVIII H O O F D S T U K .

SWALUWEWORTEL.

Et deelen, en, mijns weeten, geen anderen naam in 't Neederlandsch de namen bekend, word in het Latijn gheheten HIRUNDINARIA, VINCETOXICUM, of ASCLEPIAS: in het Hoogduitsch SCHWALBENWURTEL: in 't Italiaansch VINCETOSSICO, of ASCLEPIADE.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee onderscheydene soorten; te weeten:

I. HIRUNDINARIA FLORE ALBO, of Swaluwe-wortel met een witte Bloem, en II. VINCETOXICUM FLORE NIGRO, of Swaluwe-wortel met een zwarte Bloem. Beye zijnze van de zelve Benaming en Waarneeming.

Zij beminnen een gemeene, goede, zandige, of Wat voor geen zandige, doch wel gemelte grond: een opene, vrije en luchtige plaats; ook veel Water. Geeven, elke Zomer, Bloemen, en dikmaal volkomen rijp Zaad. Blijven lange jaren in het leven. Verdragen Hagel, Sneeuw, sterke Vorst, en alle andere ongelegenheeden des tijds.

Worden vermeerenguldigd, niet alleen door haar Aanwinning, het welk met een wassende Maan van April, niet diep gelegd, de aarde word aanbevoen; maar ook door aangewassene jonge Wortelen; welke men op de genoemde tijd van de oude neemen, en verplanten moet, in een bequame aarde, met oude Koeyen- en Paardemist voorzien.

K R A C H T E N .

DE Wortelen van Asclepias, of Swaluwe-wortel, zijn verwarmende en verdrogende in den eersten graad. Daarenboven sijn van stof; ook openevende en verteerende van aart.

Deze Wortelen in Wijn gekookt, en daar van gedronken, is goed teegens allerley slag van vergif. De Wortelen ook de geene, welke van dulle Honden, of andere giftige Dieren gebeeten zijn. Bewaard de Mensch voor de Pest. Met Citroen-zaad gemengd, neemt wech de gebreken van het Hert: is dienlig voor de Waterzuchtige, zomtijds gebruykt, en daar op gezwet: ook teegens de Geelzucht, de Hoest; en doet gemakkelijk wateren. Maakt een zuiver Vel: doodt de Wormen: helpt de grene, die zich door eenigen val van binnen verzeerd gevoelen; en verjaagd de Buikkramping.

A a

Het

Trag. l. 1. Het *Poeder* der gedroogde *Wortelen* met *Paeonie-*
zaad ingeeven, is een zeer goed middel tegens de
vallende *Ziekte*.
Ruell. l. 3.
a. 56.

Het *zelve Poeder*, of van de *Bladeren*, in vuyle
wonden of *zweeren* gestrooyd, ook op gezwollene *Ber-*
sten gelegd, zuiverd en geneest de *zelve*.

LXIX HOOFDSTUK.

AFFODILLE.

Namen.

Us word deze beziens-waardige *Plant*
in het *Nederlandsch* genoemd: in 't
Latijn ASPHODELUS; in het *Hoog-*
duytsch APHODIL; in het *Fransch*
AFRODILLES; en in het *Italiaansch*
ANFODILLO.

Agt ver-
fchey-
de soor-
ten.

Hier van zijn mij in haren aart be-
kend geworden veele *schoone*, veranderlijke soorten;
te weeten:

I. ASPHODELUS BULBOSUS, of *Affodille* met een
ronde Bol. II. LUTEUS, of *geele Affodille*. III. MA-
JOR FLORE ALBO, of *grote Affodille* met een *witte*
Bloem. IV. MAJOR FLORE PURPUREO, of *grote*
Affodille met een *purpure Bloem*. V. MINOR LUSITAN-
ICUS FLORE ALBO, of *kleyne Portugalsche Affodille*,
met een *witte Bloem*. VI. MINIMUS PALUSTRIS, of
zeer *kleyne Affodille*, groeyende in *Waterachtige* plaat-
zen. VII. ASPHODELUS LILIACEUS LUTEUS, of
Affodille met een *geele Bloem*, groot als een *Leelie*.
VIII. ASPHOEUS LILIACEUS RUBEUS, of *roode*
Affodille met een *Leelie-gelyke zijnde Bloem*. Al te za-
men zijnze van de *zelve Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor
een aarde
zijn beem-
nen.

Zij beminnen een goede, luchtige en zandige aarde,
met twee-jarige *Koeje*- en een-jarige *Paerdestijf* wel
voorzien; een opene, luchtige, vrije, bequaam ter
Zon geleegene plaats, en veel *Water*, inzonderheid
het ASPHODELUS MINIMUS PALUSTRIS, het welk
dikmaal met *Water* begoten wil zijn; of zal met'er
tijd vergaan.

Bloemen.
Zaad.

Blijven lange jaren in het *leeven*. Geeven ieder
Zomer *schoone Bloemen*, en ook meest altijd volkom-
men rijp *Zaad*. Verdragen, zonder groote ongelee-
gentheid, *Rijp*, *sterke Vorst*, en meer andere onge-
makken der *Winter*; alhoewel het ASPHODELUS LU-
TEUS, of de *Affodille* met een *geele Bloem*, en *Wortel-*
ten, dikmaal hier door schade komt te lijden. Dee-
ze heeft men in onze *Gewesten* noyt enig *Zaad*
zien voortbrengen. Kan echter overvloedig vermen-
igvuldigd worden door hare aangroeyende *Wortel-*
ten.

Aanwin-
ning op
tweeder-
ley wij-
zen.

Al de andere soorten worden *aangevonden* op twee-
derley wijzen; *eerst*, door hare aangewassene *Wortelen*,
welke men in het *Voorjaar* opneemt; en met een waf-
sende *Maan* is, of *September* (de laatste ge-
noemde *Maand* is, mijns oordeels, hier toe de bequaam-
ste) verplant. Daar na, door haar *Zaad*, het welk
met een wassende *Maan* van *November* of *Maert*, niet
diep, word gezayd in *Potten*, om 's *Winters* binnens
huys te konnen brengen. Men moet het warm zet-
ten, en zomtijds met lauwwaardig *Reegen-water*
besprengen; op dat het dies te spoediger te voorschijn
kome. Ondertusschen geeven de hier van uytgeschoten
Planten hare eerste *Bloemen* niet voor in het derde
of vierde jaar.

KRACHTEN.

Apulei.
hijl. Plant.
l. 32.
Diosc. l. 1.
a. 199.

DE *Wortelen* van *Asphodelus*, of *Affodille*, zijn
warm en droog van aart, Gezoden, en met
Wijn gebruykt, of ook zelfs in *Wijn* gekookt,
en daar van gedronken, geneezen de *Attila*- en *Geel-*
acht; vermeerderen de *krachten des Ligchaams*; dijn-

ven het *Graveel* uyt; doen de *Maandstonden* voortko-
men, en wel lossen het *water der Blaas*.

Het *Zap* der *zelve Wortelen* verdrijft het *zweeren*
der *Tanden*. Met *Spanische Wijn*, en weynig *Myr-*
rhe, en *Saffraan* gezoden; dan daar mee de *Oogen* be-
streken, geneest der *zelve* gebreken; en maakt een
goed, *scharp Gezicht*.

De *Afch* dezer gebradene *Wortelen* op het *Hoofd Calm*. lvi.
gestreken, belet het *nytvallen des Hays*; en doet het
zelve weer groeyen. Wil iemand gekruld *Hay* beko-
men, die *scheert* eerst het *Hoofd* gantich kaal, en wrijve
het dan wel te dege met de gebradene *Wortel*; zoo
zal het weer wassen, en gekruld zijn.

De *zelve Wortel* in de *Afch* gebraden, en daar mee, *Dod. l. 7.*
ter wijlze noch warm is, de *handen* en het *Aangezicht* 6-9.
geweeven, neemt wech alle *Zomer-sproeten*, en an-
dere onzuiverheden aan de *zelve*.

De *Bladeren*, *Bloemen* en *Wortelen* in *Wijn* ge- *Fuchf. bijl.*
zoden, of het *Poeder* der *zelve* ingenomen, maakt *de naam.*
een *wech Ligchaam*. Is ook zeer goed tegens de
steeken der Scorpionen, *Haegdissen*, en andere gifti-
ge *Dieren*.

LXX HOOFDSTUK.

STARREKRUYD.

En aardig *Gewas*, word in 't *Neder-*
landsch dus, en, mijns wezens, met
geenen anderen naam genoemd. In
het *Latijn*, ook in het *Italiaansch*,
ASTER; in het *Hoogduytsch* MEGER-
KRAUT; ook STERNKRAUT; en in 't
Fransch ESTOILLÉE.

Verfchey-
de namen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *Veeleley*
veele veranderlijke, en beziens-waardige soorten; na-
mentlijk:

I. ASTER ATTICUS VERUS FLORE LUTEO, of op-
regt *Starrekrayd* met een *geele Bloem*. II. ASTER
ATTICUS LATIFOLIUS FLORE LUTEO, of *breed-bla-*
derig Starrekrayd met een *geele Bloem*. III. ASTER
ATTICUS FLORE CERULEO, of *Starrekrayd* met een
blauwe Bloem. IV. FLORE CERULEO AMPLO, of
met een *grote Bloem* van *blauwe couleur*. V. ASTER
MAJOR FLORE CERULEO, of *groot Starrekrayd* met
een *blauwe Bloem*. VI. ASTER LUTEUS GLABRO LI-
NARIÆ FOLIO, of *geel Starrekrayd* met *gladde Blade-*
ren, teeder als *Vlaskruid*. VII. VIRGINIANUS FRU-
TICESCENS FLORE ALBO, of *Virginianisch Starre-*
krayd met een *witte Bloem*, groeyende op de wijze van
een *Heester*. VIII. ANNUS LUSITANICUS, of *Por-*
tugalsch Starrekrayd, niet langer als een *Zomer* duren-
de. IX. PANNONICUS FLORE LUTEO, of *Starre-*
krayd nyt *Pannonien*, of *Oostenrijk*, met *geele Bloe-*
men, anders ook genoemd FRUTESCENS MAXIMUS
VIRGINIANUS, of *zeer hoog*, *struvel-wijze* opschiet-
tend *Starrekrayd* nyt *Virginien*. X. VIRGÆ AUREÆ
FACIE, of *Starrekrayd* met een gedaante van *Goude-*
roede. XI. MONTIS LIBANI, of *Starrekrayd* van den
berg Libanus. XII. ASTER CONYZOIDES VULGARIS,
of *gemeen Starrekrayd* met *Bladeren* van *kleyne Con-*
yzia. Eyndelijk XIII. ASTER CONYZOIDES GAL-
LICUS, of *Fransch Starrekrayd*, met een gedaante van
kleyne Conyzia. Meest alle zijnze van eenreley *Bouwing*
en *Waarneeming*.

tot derren
in getal
hier voort-
geteld.

Het ASTER VIRGÆ AUREÆ FACIE, of *Starre-*
krayd met een gedaante van *goud-roede*, brengt in de-
ze *Gewesten* voort, uyt een teedere, zeer dunne,
bruyt-verwige, in de *Mond* geknauwd wordende *Goude-*
krachtige, doch aangenaam-geurige *Wortel*, verfchey-
dene *Bladeren*, zich niet hoog boven de aarde verhef-
fende. Zijn een *kleyne vinger*, wat meer of min,
lang; twee *vingers* breed; in het midden op het
breedste,

Gedaante
der Bladen.

breedste; voor eyndigende zoo wel in een stompachtig als spits punt: achter bij de *Steel* voorzien met twee rond-toegaande gedeelten, als *Vleugeltjens*: aan de randen met *Tandjens* een ongelijke grootte gezegd: donker-groen van verve, zonder glantsch; doch onder wat bleker, en een weynig blinkend: wat bitterachtig, echter aangenaam van smaak, geveende een geur van opgedroogde *Alantwortel*, ook daar na de Keel een weynig benauwd en schraal makende. In het midden voorzien met een regt-doorgaande groote *Ader*, waar uyt verscheydene andere, en uyt deeze noch zeer veel kleynder, door het geheele *Blad* vloeeyen; boven zich veel uytwendiger als onder vertonende.

Steele.

Uyt welke, na gelegenheyt van de grootte der *Plant*, voortkomen verscheydene *Steele*n, anderhalve, of ook wel twee voeten hoog; rond, niet zeer dik; onder, na der *Zonnen* zijde, donker of bruy-n-rood van verve, doch boven geheel groen, en zich aldaar in veele *zijde-takjens* verdeelende; aan welke veele kleyne *Bladertjens* groeyen, gantsch slegt aan de randen; voor spits toegande, en nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde booven malkander voortkomende. Tusschen welke, uyt de voornaamste punten der *Takjens* de *Bloemen* uyt spruyten. Deeze zijn niet groot; bleek-blauw van verve. Hebben van binnen eenige bleek-geele *Knopjens*, en staan eenige dagen lang open. Vallen eyndelijk ter aarden neer, of vergaan in haar zelven; zonder in deeze koude Gewesten enig goed *Zaad* na te laten.

Bloemen.

Grond.

Zij beminnen al te zamen een zandige, gemeente, goede aarde, met een weynig, of ook wel veel, eenjarige *Pierdemist* doormengd: een opene, luchtige, vrije, bequaam ter Zon gelegeene plaats, en ramelijk veel Water. Geeven ieder *Zomer* *Bloemen*, vermits ze lange jaren in het leven blijven; maar noyt, immers zeer zelden, in deeze Landen volkomen rijp *Zaad*; behalven het *ASTER ANNUUS LUSITANICUS*, of *Portugalsch Starrekruyd*, 't welk niet langer als een *Zomer* duurd; en beyde de soorten van *ASTER CONYZOIDES*, of *Starrekruyd* van gedaante als het kleyne *Conyzoides*, die niet meer dan anderhalf jaar het leven behouden; en in den *Herfst* volkomen *Zaad* bekomen hebbende, daar met versterken.

Portugalsch
Starrekruyd;
en twee andere
soorten.Aanwin-
ning.

Zij verdragen ook sterke *Vorst*, en alle andere ongelegenheeden des tijds. Worden maar alleenlijk aangewonnen door haar aangewassene *Wortelen* en *jonge Looten*: welke men in het *Voorjaar*, met een wassende *Maan* van *April* van de oude voorzichtig afneemt, en verplant.

Portugalsch
jaarig Star-
rekruyd.

Het *ASTER ANNUUS LUSITANICUS*, of *Portugalsch een-jarig Starrekruyd*, word alleen door zijn *Zaad* vermenigvuldigd, en gedurig in staat gehouden: het welk men ieder jaar met een *Aprilische* wassende *Maan* niet diep in een *Pot* zayd.

Bladeren.

Deeze soort schiet in onze Gewesten nauwelijks tot de hoogte van een voet, zomtijds evenwel noch wat hooger op. Krijgt bleek-groene kleyne *Bladeren*, een lid van een vinger lang; twee stroo, of ook wel minder breed, voor rondachtig toegande, een weynig ruyg van aart; aan beyde de zijden des *Steele*s in het bovenste digr bij malkander voortkomende, en onder de zelve bloot latende. Alleenlijk in het midden zijn ze voorzien met een teedere *Rugge*. De *Bloem* komt voort uyt het bovenste punt van de *Steel*, geel-verwig, en niet groot, staande in het midden van veele groene *Bladeren*, welke haar als omcینگelen. Onder de *Bloem* ziet men gemeenlijk drie teedere *Scheutjens* voortkomen: zoo dat beyde *Bladeren* en *Bloemen* alleen in het bovenste zitten; de *Steel* voorts na beneeden, gelijk alreeds gezegt is, bloot zijnde.

Steel.

Bloem.

AfterCo-
nyzoides.

Het *ASTER CONYZOIDES*, beyde de soorten, blijven de *Winter* over; en geeven in de tweede *Zomer* *Zaad*: het welk men op de genoemde tijd, en met de gemelde *Maan* in het tweede *Voorjaar* weer aan de

aarde beveeld; waar door dan de *aanwinning* geschiedt. Alhoewel ook her uytgevallene zich van zelis zayd, en in genoegzame veelvuldigheid opflaat.

Het *ASTER ATTICUS FLORE CERULEO AMPLO*, *Starrekruyd* met een groote blauwe *Bloem*, krijgt uyt een bruy-n-verwige, lange jaren goed blijvende, en van naturen veelvoudige *Vezelwortel* (in de *Mond* geknauwd wordende een weynig sterf, bitter en scherp van smaak, ook niet geheel zonder reuk, als men ze wat wrijfd), verscheydene *Steele*n, ter hoogte van *Steele*n twee voeten, wat meer of min, opschietende; gantsch rond van gedaante, doch ook met veele fijne een weynig verhogende *streeptjens* voorzien; ruyg van aart, een weynig blinkende; aan de eene zijde bleek-groen, aan de andere na de *Zon* gekeerde wat rosachtig van verve: van binnen groen; begaift met een groot wit *Pit*, of *Marg*.

Aan dezze *Steele*n ziet men voortkomen veel aardige *Bladeren*, digr boven malkander gefeld: ruym de middelste vinger van eens menschen hand lang: achter zoo breed als de zelve vinger; allenxen voor in een spits punt eyndigende; geheel donker-groen van verve; doch onder veel bleker; zonder eenige glantsch; hayrachtig, en een weynig scherp in het aanraken: in het midden voorzien met een regt-doorlopende, uyt den groenten bleek-verwige groote *Ader*; bij welke twee andere kleyner en groener ter zijden zitten, niet dwars, maar regt-op in het *Blad* lopende; waar uyt na boven toe eenige weynige teedere *Adertjens* luchtig voortschieten. Als men ze knauwd, valt de smaakt gantsch bitter, verwekken ook eenige schraalheyt in de Keel. Zij rusten niet op eenige *Steele*tjens, maar zonder die zintzenze valt aan hare voornaamste *Steel*; welke ze ten halven gelijk als omhelzen.

Tusschen de zelve spruyten uyt in her bovenste gedeelte eenige korte *zijde-takjens*. Hebben verscheydene rond-gefelde *Knoppen*, bestaande uyt veele ruyg, groene, smalle *Bladertjens*, boven aan hare spits ze punten een weynig bruy-n. Als deeze in de *Maan* van *Julius* de een na de ander open gaan, vertonen ze een aardige *Bloem*, in de ronde meer als een *Ducaten* Bloemachtig groot, hebbende over de veertig Paars-blauw-verwige *Bladertjens*, ontrent een halve stroobreed, en de kleyne vingerbreedte lang; voor rondachtig spits toegande, zonder eenige reuk. Van onder laren ze zich bleker zien, en daar in het midden met een donkere streep, als bonr. In het midden is een groote ronde plaats, bestaande uyt veele geel-verwige rondachtige *Knopjens*, haar alle de een na de andere openende; welke eenige dagen gebloeyd hebbende, in haar zelven vergaan; en niet, als bij goede warme *Zomers*, in onze Gewesten een volkomen *Zaad* te voorschijn brengen; zittende *Zaad*, besloten in een ruyg wolligheyt; zijnde langwerpig, plachtig, ook bleek-verwig, als verouderd. Met een *Aanwin-* wassende *Maan* van *September* moet men het aan de aarde bevelen, een kleyne vingerbreed diep, in een *Pot*, om 's *Winters* binnens huys te konnen zetten: zoo zal het dan in het *Voorjaar* opkomen; en vervolgens in het derde jaar daar na, zeer zelden eerder, de eerste maal *Bloemen* krijgen.

Het *ASTER CERULEUS MAJOR*, of groot *Starrekruyd* met een blauwe *Bloem*, is een lang-leevende, aangenaam *Gruus*, het welk vijf, zes, of noch meerder *Maat*-voeten hoog opschiet. Heeft een teedere, bruy-ne, veelvoudige *Vezelwortel*, die, in de *Mond* geknauwd wordende, krachtig, en niet onaangenaam van geur is, doch een weynig op de Tong bijtende. Uyt de zelve ontfaan veele gantsch bruy-ne, blinkende, met eenige witte wolligheyt, en teedere verhevene *streeptjens* ook van binnen met een groot, wit, en voos *Pit*, of *Marg* voorzien *Steele*n; aan welke de *Bladeren*, op geene *Steele*tjens rustende, maar onder de *Steel* *Steele*n halven als omhelzende, in her ronde, hol en luchtig boven malkander gefeld, voortkomen. Zes vingeren-

Starrekruyd met
een groote
blauwe
Wortel.Gedaante
der Bladen.

Gedaante
der Blade-
ren.

geren-breedte, of ook meer, zijne lang; een Maat-
duym, wat meerder of minder, breed; in her midden
op het breedste; voor in een spits punt eyndigende: in
het midden voorzien met een regt-doorlopende *Ader*,
of *Rugge*: waar uyt voortschieten verscheydene andere
kleynere, teedere, ter zijden opwaarts uytlopende, en
als in de huyd blijvende *Adertjens*. Boven zijne don-
ker-groen van verwe; onder bleeker; niet geheel slegt,
maar gemeenliken weynig bulterig en blinkend: rond-
om aan de randen aardig, doch niet diep, gelijk als ge-
zaagd. Als men ze knauwd, zijn ze in het begin
krachtig van smaak; daar na verneemt men eenige
scharpheyd.

Gefalte
der Bloo-
men; in
deze Lan-
den zon-
der Zaad.

Tusschen de zelve, beginnende ontrent in het mid-
den, tot boven toe, schieten op vele teedere *zijde-
takjens*, niet zeer lang; op welker bovenste en voor-
ste punten in de Maand *Julius* de *Bloemen* worden te
voorschijn gebragt. De verwe, gedaante en grootte
der zelve komt zeer na bij die van het *Tripolium*, of
Amellus Marinus, dat is, *Zee- of Water-sterkruid*;
ze weeten, van binnen geel; uytwendig bestaande uyt
veertig, wat min of meer, in het rond gefelde smalle,
bleek-blauw-verwige, voor spitsachtig toegaande, en
gantsch geen reuk hebbende *Bladertjens*. Als de
zelve enige dagen hebben open gestaan vergaan ze eyn-
delijk in haar zelve, zonder in deze Landen enig rijp
Zaad na te laten.

Virgini-
aansch
Sterre-
kruid,
met een
witte
Bloem.
Wortel.

Het *ASTER VIRGINIANUS FRUTICESCENS FLORE*
ALBO, of *Virgini-aansch Sterkruid*, met een witte
Bloem, groeyende op de wijze van een *Heester*, heeft
van naturen een teedere, veelvoudige, zeer dunne, van
buiten bleek-witte, van binnen Sneeuw-witte, uyt
eigener aart lang-leevende *Wortel*; in de Mond ge-
knauwd wordende, bitterachtig van smaak, vermengd
met een krachtige viezigheyd.

Steele.

Uyt de zelve schieten ieder *Voorjaar* in *April* ver-
scheydene *Steele*, welke bekomen de hoogte van vier,
ook wel vijf voeten, na gelegentheyd van de bequaam-
heyd der grond. Zijn gantsch rond, dun, niet dikker
als een stroo, zomtijds noch dunner: van binnen voor-
zien met een wit *Pit*; van buiten gras-groen, een
weynig blinkend van verwe: welke naderhand verkrij-
gen een *Hout- of Struvelachtige* bleke gedaante.

Gedaante
der Blade-
ren.

Aan deze *Steele* komen vele *Bladeren* voort, nu
uyt de een, dan uyt de andere zijde van de zelve, in het
ronde, een of twee vingeren-breedte boven den anderen.
De lengte is van een vinger, min of meer, de breedte
van een vinger-breed; in het midden alderbreedst, na de *Steel*
veel smaller; voor eyndigende in een spits punt; en van
daar tot over de helft aan de randen teeder, doch spits
en hol *getand*; boven donker-groen van verwe, zon-
der enige glantsch; onder bleeker; in het midden met
een dikachtige *Ader* of *Rugge* voorzien; waar uyt ver-
scheydene zeer teedere, zoo dun als een haer, ter zij-
den uytlopende *Adertjens* voortkomen. Geknauwd wor-
dende, viud men'er bijna geen smaak aan; doch daar
na verneemt menze een weynig te zamen-trekkende
te zijn.

Gefalte
der Bloo-
men.

Tusschen de zelve komen aan de *Steel*, van het mid-
den af na boven toe, zeer veel teedere *zijde-takjens*,
met kleyne *Bladertjens* versierd, in 't laatste van *Septe-
mber* te voorschijn: uyt welker bovenste of voorste
punten, ook ter zijden, zich vertoonen vele *Bloemen*,
Ayrs-wijze gefeld, doch ieder van de andere geschey-
den, en elk alken op zijn *Steel* rustende. De verwe
is geheel wit. Bestaan uyt tien, twaalf, en veertien
smalle *Bladertjens*, voor spits toegaande: van binnen
voorzien met vele ruige, geel-groene *Knopjens*, niet
groot; zonder eenige reuk, doch lang-durende. Als ze
een wijl tijds open gestaan hebben, vergaan ze eyndelijk
in haar zelve, zonder in deze koude Landen enig
volkomen *Zaad* na te laten. Zie nu ook hier bij na
het *Hoofdstuk* van *WATER-STERKRUID*, in 't *Latijn*
TRIPOLIUM, *AMELLUS*, of *ASTER MARINUS*.

K R A C H T E N .

Het *Aster*, of *Sterkruid*, is matig verdrogen. *Egin. l. 7.*
de en verkordende van zart, daarenboven schein-
dende, verteerende, en een weynig te zamen-
trekkende.

Het *kruid* gedroogd, gestoten, en met eenige vet-
tigheyd op de beeten der *dolle Honden* of anderer *giste*
Dieren gelegd, geneest de zelve. Neemt ook wech
de *brand der Oogen*, en van allerley *gezwellen*. Doet
ook de uytgeschotene *Aarsdarm* weer intrekken.

Het zelve *kruid*, gebruykt als een stoving, maakt *Diof. l. 4.*
de *Vrouwlijckheyt* weer eng. Men kan ook met het
Zap, uyt de *Bladeren* en *Steele* gepast, schrijven:
welk *Schrift* niet geleezen kan worden, dan wanneer
men het teegens het vuur, of een brandende Kaars
houd.

In *Wijn* gezoden, en eenige dagen achter malkan-
der daar van gedronken, helpt de genee, die een
hooge val gedaan, of op eenige andere wijze zich
van binnen *verzeerd* hebben. Sijld ook de *Vloeden*
der *Vrouwen*, en bevordert de *onvruchtbare* tot
*vruchtbare*heyd.

LXXI HOOFDSTUK.

A S T R A G A L U S
met een driehoekige Zaadpeul.

Lleen met deelen, en, mijns weeten, Namen.
geenen anderen naam in het *Needer-
landsch* bekend; word in het *Latijn*
geheeten *ASTRAGALUS SILIQUA TRI-
ANGULARI*, *sive TRIANGULARIS*: en
in het *Italiaansch* *ASTRAGALO TRI-
ANGULARE*.

Bemind een goede, gemeene, zandige, aarde; met *Grond*, en
een weynig een-jarige *Paardemist* doormengd: een ope-
ne, luchrige, vrije, wel ter *Zon* gelegene plaats, en
matige vochtigheyd. Blijft niet meer dan een *Zomer*
in het leven. Word derhalven ieder *Voorjaar*, met
een wassende Maan van *April*, op een goede warme
plaats, niet diep, in de aarde gezayd.

Geest uyt een teedere, regt-neergaande, witte, *Wortel*.
korte, en van geen onaangename smaak zijnde *Wortel*,
gemeenlijk een enige *Steel* (alhoewel ook zomtijds
een of twee kleyner daar neevens) die ter hoogte
van anderhalve Maat-voet, wat meer of minder, op-
schiet. Is aangenaam bleek-groen van verwe; *Steele*
kende; van binnen hol, vol *Zap*, ruym een stroo
dik, en met eenige witte *wolghed* lichtig bekleed.

Uyt deze *Steel* groeyen voort andere dunne *Steele*.
jens, wijt van malkander gefeld; nu uyt de een, dan
uyt de andere zijde boven den anderen; hebbende
onder gelijk als twee voor spits toegaande *Ooren*,
aan welke, op de wijze der *Acacia*, de *Bladeren* nyt-
spruyten, van een zeer bevallijke aanschouwing, regt-
opstaande; een vinger breedte lang; ruym een halve
vinger breed; ovaals-wijze rond; teeder en dun; van
boven donker-groen, onder bleeker; en daar, gelijk
ook aan hare slegte randen, een weynig wit-ruyg: in
het midden voorzien met een regt-doorgaand *Rug-
getje*, of *Adertje*; van anderen meer als van boven
zichtbaar: waar uyt zes andere zeer kleyne, en als in
de *Huyd* blijvende, ter zijden voortkomen. In de
Mond geknauwd wordende, hebbenze weynig smaak;
zijn echter in het begin een weynig amper op de
Tong.

Tusschen de zelve schieten uyt teedere, dunne, *Verwe* en
doch steevige, regt-opstaande, lange, ook een weynig
blinkende en ruygachtige *Steele*; op welker voorste
punten

Ostrantia Alpina.

377 ASTRAGALUS MET EEN DRIEHOEKIGE ZAADPEUL, MEESTERWORTEL. 378

punten zes, agt, of tien langwerpige, ronde, ruyge *Knopjens* groeyen, bij malkander geteld. Uyt deeze komen voort geelachtig-wit-verwige *Bloemijens*, bestaande uyt een lang oplichtend *Blad*, een *Ezels-oor* niet ongelijk, en onder twee kleyne teegens malkander rondstaande *Bladertjens*. Alsze eenige weynige dagen open gestaan hebben, vergaen ze in haar zelve, nalatende driehoekige *Zaadpeulen*, welke een lid van een vinger lang worden, gevuld met een donker-geelachtig *Zaad*, de gedaante van een Nier vertonende. Hier mee verterft deeze *Plant*.

Zaad.

K R A C H T E N .

Kracht, van het kruid,

Bladeren,

en het Zaad.

Het *Astragalus Triangularis*, of *Astragalus* kryd met een driehoekige *Zaadpeul*, in roode *Wijn* gezoeden, en daar mee gewasschen allerley bloedige en onzuivere *Wonden*, reynigt dezelve.

Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* daar op gesfroyd; verrigt even het zelve, en geneest noch daarenboven de *Wonden* gantschelijk.

Het *Zaad*, zijnde verzachtende, verwekende, en verdeelende van aart, in *Water* genoegzaam geweykt; dan het *Zap* daar uyt geparft, en met *Wijn* vermengd, geneest de *Schurftigheid*; verzacht alle *hardighejd*, en maakt een zuiver *Vel*. *Scheyd* ook, verterd en verzacht alle uyt- en inwendige *gezwellen* en *onsteekeyngen*. Het zelve *Zaad* gesloten, met *Idik* vermengd, en op de *gezwollene Leeden* gelegd, brengt ze weer te regt.

LXXII HOOFDSTUK.

MEESTERWORTEL.

Namen.

M hare treffelijke deugden wij van veel zeer hoog geacht, en even daarom in 't *Nederlandsch* met deelen naam vereerd, word in het *Laijn* geheeten *ASTRANTIA IMPERATORIA*, en *OSTRUTUM*: in het *Hoogduitsch* *MEESTERWURTZ*.

Twee bijzondere foorten.

Hier van zijn mij in haren bekend twee verscheyde foorten; als:

I. *ASTRANTIA MAJOR*, of *grootte Meester-wortel*.
II. *ASTRANTIA ALPINA MINOR*, of *kleyne Berg-Meesterwortel*. Beyde zijn ze van eenen de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zij beminnen een goede, zandige, gemeene aarde, met een-jarige *Paerdmist* wel doormengd: een opene, luchtige, vrije, genoeg ter *Zon* geleegene plaats; en tamelijk veel vochtigheid. Konnen ook vrij wel verdragen de *koude* en *sterke Vorst* der *Winter*; inzonderheid de *MAJOR*, of *grootte Meesterwortel*: welke echter in onze *Landen* noyt eenig volkomen of rijp *Zaad* te voorschijn brengt.

Kleyn Berg-meesterwortel.

De *IMPERATORIA ALPINA MINOR*, of *kleyn Berg-Meesterwortel*, schiet uyt een kleyn, teeder en bruyverwig *Worteljen* niet meer als tot de hoogte van vijf vingeren-breedte op. Krijgt op zeer dunne, doch tamelijk lange, bleek-groene *Steeleijens*, ontrent zoo dik als een *Spelle*, kleyn, schoone *Bladertjens*, in de ronde zoo groot als een halve *Schelling*, wat min of meerder; gescheyden in zeven diep-ingefleedene deelen, van welke de drie bovenste de grootste en breedste zijn; al te zamen voor aan spits eyndigende; met cierlijke gekarte randjens; ook vele zichtbare teedere *Adertjens* inwendig voorzien: donker-groen van verwe, met eenige bleekhejd doormengd.

Gedaante der Bloemen.

Uyt welker middenste *Hert* opschiet een rond *Steeleje*; ontrent zoo dik als een groote *Spelle*, zoo lang als een kleyn hand, of daar ontrent; boven voorzien met twee, drie, ook vier *Bloemijens*; niet groot, in het

ronde kloots-wijze gesteld; bestaande uyt twaalf uytwendige, langwerpige, smalle, witte, voor spits toegande, en aldaar een weynig groen zijnde *Bladertjens*; en inwendig uyt vele witte *Knopjens*, rustende op *Horre*, groenachtige, draadige *Steeleijens*. Lang duren ze; en alsze eyndelijk vergaen zijn, laten ze na een kleyn, langwerpig en bleek-groen *Zaadje*, bijna gelijkvormig *Zaad*, dat van de *Peeterzelie*, doch niet zoodik, maar wat langer, en streeps-wijze voorzien met eenige kleyne knop-pige ruyghejd.

Deze *kleyn Berg-meesterwortel* is wat teederder van Waarne-aart als de *grootte*; en word door sille *Vorst* al dikmaal ^{ming} van het leeven beroofd. Derhalven is het geraadzaam, dat men eenige *Planten* in een *Pot* zet, op datmen de zelve 's *Winters* binnens huys bewaren, en alzoo, door een onverwagt geval ontrent de buyten staande, niet geheel van deeze soort beroofd worden mogt.

Bekomt, gelijk wij alreeds gezegt hebben, ieder *Aanwin-Zomer* volkomen rijp *Zaad*; 't welk niet een wassende ^{ning} Maan van *November* (vermits het lang in de aarde blijft eer het opkomt) in een *Pot*, niet diep gezayd moet worden. Het geen in het *Voorjaar* de aarde word anbefoelen, komt zelden eerder op, als in of teegens den *Herfst*: en deeze *Planten* zijn zoo goed nitt, om datze, wegens hare jonghejd veel teederder zijnde, meer gevaar lopen, van in de aanstaande *Winter* schade te lijden.

De *ASTRANTIA MAJOR*, of *grootte Meesterwortel*, ^{Aanwin-niing der grootte Meester-} kan niet *aangewonnen* worden, als alleenlijk door hare aangegroeyde *jonge wortelen*: welke, in een korte tijd zich zeer vermeerderende, met een wassende Maan in *wortel*. *April* van de *Oude* worden afgenomen, en dan verplant.

K R A C H T E N .

Astrantia, of *Meesterwortel*, is warm en verdro- ^{Dergde} gende in den *derden Graad*; ook doorfnijden- de, verteerende, dunmakende van aart, en sijn van deelen.

Zoo wel de *Bladeren*, als de *Wortelen* in *Wijn* ge- ^{Matthiol. l. 3. c. 65. Enclif. hyst. Plant. cop.} kookt, en daar van gedronken, bewaard den *Menich* voor de *Pest*, en alle *quade Lucht*. Drijft af het *Waster* der *Blaas*, de *Nagelboorte*, en de *doodte Vrucht*. Doet ²³³ zweeten: zuiverd de *Moeder*: neemt wech de *onvruchtbaarheid* der *Vrouwen*, veroorzaakt door *koude*.

Heeld alle *inwendige Wonden*: verdrijft het *Colijk*, en alle *Winden* uyt het *Ligchaam*; ook de *Tandpijn*, daar mee gewasschen zijnde. Helpt de gebreken der *Nie-Tabern. ren*. Belet de opstijging der *Moeder*; doet de *Maand*. ^{l. 1. c. 14.} *stonden* voortkomen: verteerd allerley *koude vochtigheeden*: komt te hulp de *geene*, welke met *Gedaaktheid*; en iniet de *vallende Ziekte* zijn gequeld.

De *Wortel* gedroogd, gepulverizeert, en 'ten *Drachm*. ^{L. 1. l. 1.} *ma* daar van met *Wijn* ingenomen, is zeer goed voor *sel*. ^{848.} de *Waterzuchtige*; verjaagd de *Koortzen*, gebruykt zijnde eer men de zelve gevöld. Strijd teegens alle *vergift*: versterkt een *koude Maag*: geneest de *beeten* der *dolle Honden*: verwekt *cecuslijst*: doet de spijs verteeren: opend de verstopte *yd* van de *Alst*, en dood de *Wormen*. Met een weynig *Zuyker* vermengd, zu- ^{Tragus. li. 6. 144.} verd de *Vorst*, en geneest een *quaden Hoest*.

Het zelve *Poeder* met *Oly* gemengd, en opgelegd, *Doden*. ^{scheyd} *scheyd* het *geronnene Bloed*: doet verdwijnen de *Kie- l. 1. c. 11.* *ren*; allerley *harde vergaderingen* en *gezwellen*; de *klonteren* in der *Vrouwen Borsten*, en de *blauwe-geswa-gene* plekken op eenige der *Leeden* des *Ligchaams*.

De *Wortel* met *Granaat-schellen* in *Idik* gezoeden, en daar mee gewasschen, neemt wech de *Speenen* of *Tukken* aan het *Fondament*.

Het *Zap*, zoo wel van de *Wortel* als van de *Bla-Camirar. deren*, verteerd delfelijks, verdeld, en geneest alle *3. a 57.* *harde gezwellen* of *Vergaderingen*. Met *Idik* gemengd, verdrijft allerley *Cranwagit*, of *Schurftigheid*.

LXXIII HOOFDSTUK.

M E L D E.

Namen.

Een gemeen en wel bekend *Gewas*, dus in het *Nederlandsch* geheeten, word in het *Latijn* genoemd *ATRIPLEX*: in het *Hoogduysch* *MOLTEN*, of *beeter* *MILTEN*: in het *Fransch* *ARROCHE*; en in het *Italiaansch* *ATRIPLICE*, *REPPICE*, of *TREPPICE*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend veel veranderlijke foorten; als:

Veelerley foorten; waar van de voor-naamste

hier aangewezen worden.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Aanwinning.

I. *ATRIPLEX PALUSTRIS LUSITANICA*, of *Portugalsche Water-melde*. II. *BOTRITIS LUSITANICA*, of *Portugalsche Melde*, op de wijze van *Druyvenkruyd* voortkomende. III. *SATIVA RUBRA*, of *tamme roode Melde*. IV. *SATIVA ALBA*, of *tamme witte Melde*. V. *VIRGINIANA BACCIFERA*, of *Virginiaansche Melde*, met *roode schoone Bezien*. VI. *BACCIFERA SYLVESTRIS*, of *gemeene wilde Melde met kleine Bezien*. VII. *ATRIPLEX FORTIDA*, of *stinkende Melde*, daarom ook *VULVARIA* genoemd. VIII. *ATRIPLEX MARINA*, of *Melde*, groeiende aan de *Zee-kant*: en dan noch veel meer andere, onnodig hier op te tellen, wijlze al te zamen van de zelve *Quecking* en *Waarneming* zijn.

Zij beminnen een gemeene, zandige, zoo wel gemestte als ongemestte grond: een opene, luchtige, vrije, bequaamlijk ter Zon geleegene plaats; en tamelijk veel Water. Blijven niet langer dan eene Zomer in het leven. Geeven teegens de Winter volkomen rijp *Zaad*, en sterfen dan van een kleine *Rijp*. Moeten derhalven ieder *Voortjaar*, in *Maert* of *April*, met een wassende Maan op nieuws gezaaid zijn. Alhoewelze ook, ter plaats daar ze gestaan hebben, door het neergevallene *Zaad* overvloedig genoeg van zels opstaan; in welken gevalle de zaying onnodig is.

K R A C H T E N.

Galen. lib. Med. Simp. 6. Disic. 1 2. cap. 145.

Durmt. hst Herb. fol. 55. Rast. lib. Simp. c. 18.

Auerroes lib. Simp. Mek. c. 41.

DE *Melde*, of *Atriplex*, is koud in den eersten, en vocht in den tweeden graad, inzonderheyt de *tamme*. In spijzen gebruykt, maakt een open *Ligchaam*. Is goed teegens het *Bloedsponwen*: jaagt uyt de *Wormen*; en doet vertoeren de *heete Gezwellen*, *Bloedsweeren*, en het *wild Vuur*, daar op gelegd zijnde.

Het *Zaad*, van een afdroogende aart, gedroogd, gestoten, en daar van twee *Drachmen* met witte *Wijn* ingenomen, doet *Braken*: opend de verstophtheyd van de *Lever*, en neemt van de zelve de hitte wech. Met *Meede* gebruykt, word teegens de *Geelzucht* geprezen.

Het *Atriplex fatida*, of *stinkende Melde*, de Vrouwen onder de *Neus* gehouden, alsze zich van de *opstijging der Moeder* gequeld vinden, helpt de zelve.

LXXIV HOOFDSTUK.

M E Y E R.

Namen.

Dus genoemd in het *Nederlandsch*, word in het *Latijn* geheeten *BLITUM*: in het *Hoogduysch* *MEYR*: in het *Fransch* *BLEY*, en in het *Italiaansch* *BLITO*, *BLITTO*, *BIEDONE*, of *BIE-TOLONE*.

Verfcheydene foorten bekend; te weeten:

I. *BLITUM VULGARE MINUS SURRECTUM*, of *gemeene kleine opstaande Meyer*. II. *MINUS REPENS*,

of *kleine knypende Meyer*. III. *BLITUM AMERICANUM*, of *Americaansche Meyer*; en meer andere.

Al te zamen beminnen ze een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig oude Paerde- of Koeyenmest doormengd: een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon geleegene, liever als een schaduwachtige plaats, en veel Water.

Geeven gemeenlijk in den *Herst* volkomen rijp *Zaad*: *Zaad*, en worden korts daar na door een sterke *Rijp* van het leven beroofd. Moeten derhalven ieder *Voortjaar*, met een wassende Maan van *Maert*, op nieuws weer gezaaid worden: of komen ook, door het neergevallene *Zaad*, dikmaal van zels genoeg voort.

Het *BLITUM AMERICANUM*, of *Meyer uyt America*, is een schoon en bezien-waardig *Gewas*. Heeft een dikke, groote, digte en sterke, gemeenlijk recht-neerwaarts-lichtende *Wortel*, van verwe bleek, of een wortel weynig uyt den bruynen grauwwachtig-wit, inwendig zuiver wit; begaast met vele kleine brunnachtige *strepjens*, in het rond gesteld. Als men ze in de Mond knauwd isze bitter van smaak; wat scharp; een weynig te zamentrekkende, en waterig van aart.

Uyt de zelve (van *Zaad* opgekomen zijnde) schiet *Steele*: in 't eerste jaar een ronde *Steel*; maar daar na komen 'er verscheydene uyt voort, drie vier, en wel meest vijf voeten hoog; van binnen met een groot *Vel*, of *Blaasachtig Pit* voorzien. Aan deze groeyen vele steevigstaande *Bladeren* (welke van onder lichtelijk geel worden) nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, in het ronde boven malkander, rustende op korte *Steele*. De grootte zijn een gehele Maat-voet lang, en een halve breed; ontrent ovals-wijze van vorm; echter voor in een punt eyndigende: zwart, of geheel donker-groen-verwig; onder bleeker; niet blinkende: in 't midden verciert met een recht-doorgaande groote *Adel*, of *Rugge*, van onder purpurachtig: waar uyt verscheydene kleine, ter zijden uyt-lopende, voortgroeyen. De smaak is Grasachtig; onaangenaam, en op het laatste een weynig bitterachtig.

Deze soort vergaet niet zoo haast als de andere, waannee maar blijft wel vijf of zes jaren lang in het leven. Is teeder van aart. Verdraagt ongeerne sterke *Vorst*, en veel *koude Reegenen*, inzonderheyt meer als een jaar oud geworden zijnde. Moet derhalven, in het *Voortjaar* in een Pot geplant, 's Winters binnens huys bewaard, en alleen met weynige vochtigheid onderhouden worden.

Zij bemind in de Zomer groote hitte. Geeft in de Maanden *Julius* en *Augustus* aangename *Bloemen*, in het bovenste van hare vermaaklijke bleek-roode, een weynig na het purpur trekkende, blinkende *Steele*; alwaar de zelve zich gemeenlijk verdeelen in eenige *zijdetakjens*, niet tusshen, maar recht teegens over de *Bladeren*, aan de andere zijde der *Steele* uytstichende. Rusten op lange ronde *Steltjens*, *Ayrs* of *Druyfwijze* gesteld: bleek-purpur-verwig; bestaande uyt vijf rondachtige, en inwaarts krom-gebogenstaande *Bladerjens*. Hebben inwendig een groen, rond, doch tien hoekig gevormd *Knopje*, het welk in grootte toeneemende, bruyn, en vervolgens zwart word.

Krijgt ieder jaar een volkomen rijp *Zaad*, zwart van *Zaad*, verwe, en schoon-blinkend, in zwarte, kleine, blinkende *Huyjens* (tijdig zijnde) befloten; welke in het ronde aardig te zamen gevoegd zijn, vertoonende een ronde *Starre*, of een kleyn *Rooijsje*.

Dit *Zaad* moet met een wassende Maan van *April*, niet boven een stroobreed diep, in de aarde van een Pot zijn gelegd. Waar door deze soort zoo wel word aangewonnen, als door hare aangewassene *Wortelen*: welke men op de genoemde tijd, en met de gemelde Maan, van de *oude afneemt*, en verplant.

KRACH.

KRACHTEN.

Regin. l. 7. c. 3. Lufitan. lib. 1. enar. rat. 111.
DE Meyer, of *Blitum*, is vocht en koud in den tweeden graad. Geest geen goed voedsel aan het Ligchaam. Is daarenboven de Maag onaanneem; veroorzaakt groote ontfenis, en doet geweldig braken. Word derhalven ondienfzig geoordeeld, om inwendig te gebruiken.

Dodon. lib. 21. c. 4.
 De *Bladeren* in Water gezoden, en daar meê gewasfchen, dood de *Luyzen* en *Neeten*. De zelve op de gebrandheyl gelegd, geneeftze.

Het *Blitum rubrum*, of *roode Meyer*, gezoden, en de Vrouwen over dien damp gezet, drijft af de *Nageboorte*, en doet de *Maandfonden* voortkomen.

LXIV HOOFDSTUK.

BEERENOOR.

Waarom dus in het Neederlandsch genoemd.

Hoe in ander landen.

Grond. Plaats.

De natuur schijnt in deze Bloem haar grootste meesterstuk te hebben getoond. Zaad.

Aanwinning door jonge Loeten;

en wat daar bij waargenomen moet worden.

IS, mijns oordeels, eene der vermaaklijkste, wêrkenkênde, en schoonste Gewassen, welke de oogen van een nauwkeurig en begeerig Liefhebber, door een aangename en zeer aantrekkelijke bevalijkheyl, in de aanschouwing een regt vergenoegen kunnen geeven. Word in het Neederlandsch dus genoemd, om dat de *Bladeren*, als ze in het Voorjaar beginnen te wasfen, de ooren van een Beer niet ongelijk fchijnen. In het *Latijn* *AURICULA URSI*, *AURICULA URSINA*, of *ALPINA*: in 't *Hoogduysch* *BAHRNROHREN*, *BARSAÑIKEL*: in het *Fransch* *OREILLE D'OURS*; en in het *Italijsch* *ORECCIA DI ORSO*.

Bemind een goedde, gemeene, zandige grond, met twee-jarige Koeyemist wel voorzien: een opene, vrije, luchtige, bequaamlyk ter Zon gelegene plaats zoo lief als een fchaduwachtige. Can vele vochtigheyl verdragen; sterke *Vorst*, en allerley andere ongelegetheeden der *Winter* uytftaan.

Geest ieder *Voorjaar* een zeer lieflyk-riekende *Bloem*; welke in onvergelykelyke fchoonheyl en verwonderenswaardige veelvoudigheyl der onnoemelyke *conleuren* tot noch toe geen weerga heeft, voor zoo veel iemand bekend is. Zoo dat een regt kenner en betragter met volkomen regt deze *Bloem* het getuygenis mag geeven, dat de *Natuur* alleen in de zelve heeft willen vertonen de grootste *kracht* van hare vermogende *Majesteit*. Geest ook in het laaft van *Junius* volkomen rijp *Zaad*; het welk zonder eenig verzuym ieder dag voorzichtig gewonnen en verzameld moet worden; zoo haast de *Zandknopjen* eeven geboften zijn; maar eerder niet. Anders valt het fchielijk daar uyt, en gaat verloren.

Zij worden in onze Geweften vermenigvuldigd op twee bijzondere wijzen; te weeten:

Eerft, door hare aangegroeide jonge *Looten*, welke ieder drie jaren, in hare volkomene *Bloem* ftande, opgenomen, van de oude afgefcheyden, en in het Voorjaar, met een wailende *Maan*, in een varfch omgefmetene en genoegzaam gemefte aarde weer geplant moeten worden, ten minften een halve voet van malkander af gezet. Indien men dit door onachtzaamheyl quam te verzuymen, zoo dat ze flil ftonden, of onge-rept bleeven, zoo verminderen ze niet alleen, maar vergaan, en krijgen geene *Bloemen*.

Men heeft ook ondervonden, de *AURICULA URSI FLORE ALBO ET PURPUREO VARIEGATO*, of wit- en purpur-bonte *Beerenoor*, van zulk een aart te zijn, dat ze ieder twee jaren van hare plaats opgenomen, en op een nieuwljks weer gemefte gezet wil worden: anders verlieft ze hare *Bontheyd*, en word een-verwig, geheel wit, klee-kwit, of gantfch purpur. Moeten ook alle terftond wel met *Reegen-water* zijn begoten, indien'er

van boven geen *Reegen* op valt, om haar dies te beeter weer te doen beklijven, en te bequaamer te doen voortgroeyen.

Verder bevind men ook in ieder *Voorjaar*, dat de *Onverzeten Planten* door de *Vorst* des nagts, en het weer ont-doyen door de *Zonnen warmte* bij dag, komen op te rijzen, en zich uyt de aarde te verheffen. Zoo haast men dit verneemt, moet men ze zachtens en behendig weer indrukken, zulker-wijs dat de *Wortelen* niet ge-quetft worden; of liever tot aan het *Hert* met aarde aanvullen, op dat ze niet verderven, en door de sterke *Lucht* des *Voorjaars* verdrogen mogten.

Ten anderen, worden ze vermeerderd door haar *Zaad*, wat voor 't welk men moet winnen van de fchoonfte en donkerste *conleuren*, om weer zoodanige te mogen bekomen, gelijk doorgaans gefchied, dat men in tegeendael van flegt-verwige *Bloemen* geen andere als flegre krijgt.

De regte en bequaamfte tijd, in welke men dit *Zaad* aan de aarde moet bevelen, is de *Maand September*, mer een volle *Maan*, in de uur als de *Zon* regeerd; op een vochtige plaats, welke van de *Zonneftalen* niet of zeer weynig word befcheenen; in een nieuwljks omgegravenen grond, wel voorzien met veel twee-jarige kleyn-geweevene *Koeyen* en een weynig een-jarige *Paer-demist*. Op deze plaats moet men hier luchtig froyen, dan een vingerbreedte hoog met gemeene aarde overdekken, en voorts gantfch flil laten leggen, zonder het eenigzins weer te roeren. Dus doende, zal men bevinden, dat hier in 't volgende jaar, in het laaste van *April*, of in *May*, zal voor den dag komen; eerst met twee kleyne langwerpige *Bladeren*, waar tuffchen zich naderhand ronde verronen.

Deze *jongen* dienen met droog Weer tegens den avond dikmaal met *Reegen-water* begoten worden; anders zouden ze lichtelijc verdrogen, en zoo vergaan. Moeten ook alle met een volle *Maan* van *Augustus*, of een weynig te voren, van hare plaats opgenomen, en weer in een nieuwljks gemefte aarde, op een wat luchtiger plaats geplant worden; zoo zullen ze dies te bequaamer voort-groeyen, en kunnen dan de sterke *Vorst* in de *Winter* beeter verdragen. Ook geeven eenige der zelve wel in het eerste jaar, tegens de *Winter Bloemen*; in 't tweede jaar vele der andere, in 't derde jaar al te zamen.

Hier uyt word jaarlijks gezien zoodanig een veranderende ring, niet alleen in fchoonheyl der veelvoudige *conleuren*, maar ook in grootheyl der *Bloemen*, dat het mijn Pen onmogelijk zou vallen, al de zelve te noemen. Ik heb op deze wijs, in den tijd van acht jaren, daar uyt gewonnen meer dan drie-honderd en dertig genoegzaam-kenbare verfcheydene uytmuntende verwen; waar onder waren niet alleen bonte, gemarmelde, donker met een weersfchijn blinkende zuiver purpure, en met een Sneeuw-witte ring; maar ook zwarter als een zwarte *Stakroos*, mer een aardige geel ring begaaff, en onnoemelyk meer andere. Onder de zelve was er eene, met twee *Bloemen* uyt malkander komende, gelijk de *Primula vera*, of *Stemelmloem*: witachtig-groen van verwe, met fchoone helder-geele boorden. Dan noch meer andere diergelijke.

De *AURICULA URSI BORRAGINOIDES*, of *FOLIO ET FLORE BORRAGINIS*, in het *Neederlandsch*, *Beerenoor met Blad en Bloem van Bernagie*, is blauw van verwe. Heeft de grootte en gedaante van *Bernagie* of *Bor-rago*; ook uyt vijf *Bladeren* beftande, doch wel zoo breed, en voor ftomp-rond roegande. Komen voort een, twee, of ook wel drie, niet verre van malkander, aan dunne, bruyne, en rugachtige *Steltjen*; zommige vier, andere vijf; eenige ook wel zes vingerbreedte lang. Neemen haren oorfprong niet uyt het *Hert* van hare *Plant*, gelijk de andere foorten van *Auricula Urfi*, of *Beerenoor*; maar rondom onder de *Bladeren*, ter zijden van het *Hert*, vijf, zes, zeeven, of ook wel vier uytftapende: aan welker voorfte punten de

Onverzeten Planten door de Vorst des nagts, en het weer ont-doyen door de Zonnen warmte bij dag, komen op te rijzen, en zich uyt de aarde te verheffen. Zoo haast men dit verneemt, moet men ze zachtens en behendig weer indrukken, zulker-wijs dat de Wortelen niet ge-quetft worden; of liever tot aan het Hert met aarde aanvullen, op dat ze niet verderven, en door de sterke Lucht des Voorjaars verdrogen mogten.

Wat voor 't welk men moet winnen van de fchoonfte en donkerste conleuren, om weer zoodanige te mogen bekomen, gelijk doorgaans gefchied, dat men in tegeendael van flegt-verwige Bloemen geen andere als flegre krijgt.

Hoe de aanwinsting door dit Zaad men moet winnen.

En wat daar bij in acht genomen moet werden.

Meenigte van verfcheydene bloemen.

Beerenoor met Blad en Bloem van Bernagie.

Bloem,

Beschry-
ving der
Bloemen.

Bloemen, altijd neerwaarts hangende, gezien werden. Zij zijn zonder eenige reuk; inwendig versierd met een schoone, smalle gele *ring*: ook in de zelve voorzien, op de wijze van *Bernagie*, met vijf digt bij een gevoegde, achter breede, en voor spits toe gaande, langwerpige, gele *Knopjen*, of *Afhangzelsjen*; hebbende in het midden een bleek-groen *Ruizerje*; uyt wiens midden ook een lang, rond, dun, bleek-verwig *Afhangzelsje*, doch voor niet zoo spits, als in die van de *Bernagie*, voortschiet. Als deeze bloemen agt, tien, twaalf, ook wel meer dagen hebben openge- staan, vallen ze op de aarde neer; nalatende in dee- ze Gewesten kleyne, langwerpige, doch dikachtige *Knopjen*, voorzien met twee inwendige *streepen* van buyten, en gevuld met zeer kleyn, langwerpig, uyt den rooden bruyne-verwig *Zaad*; 't welk in het laatste van *Julius* en *Augustus* zomtjds zijne volle rijp- heyd bekomt.

Bladeren.

Deeze *Plant* legt hare ruygachtige, kluchtige, don- ker-groene, een weynig blinkende, aan de randen aar- dig-rond *getande* kleyne *Bladerijens* van naturen plat op de aarde neer. Zij zijn een halve vinger, wat meer of minder, lang; een vinger, een geheele duym, of ook wel twee vingers, in het midden breed, on- der alderbreedst, en voor in een stomp punt toelo- pende. Zijn ook onder voorzien met sterke, veel- voudige dikke uytwendige *Aderen*, en een rosachtige *haryge Wolligheyd*. Is niet zoo hard van aart als de andere *Beerenoor*, vermits ze, buyten gesteld zijnde, in de *Winter* niet alleen door felle *Porst*, maar ook door al te veel scharp-bijtende *Sneeuwachtige vochtigheyd*, lichtelijk van het leven wordt beroofd.

Waarne-
ming.

Is derhalven veel dienstiger, dat ze in een Pot, gevuld met de voorgenoemde aarde, en met veel zand doormengd (voor al niet te hoog boven de aar- de, om des Reegens wil, gesteld), worde gezet op een altijd donkere of schaduwachtige plaats, geheelijk voor de Zonnestralen bevrijd, en in de *Zomer* gedurig met vele vochtigheyd voorzien: want indien dit door verzuym wordt nagelaten, zoo zullen de *Bladerijens* door der Zonnen-kracht terstond opkrimpen; en bin- nen weynige dagen zal men de gantsche *Plant* door droogte vergaan vinden. Moet ook in het laatste van *October* binnens huys worden gebragt, op een lichte plaats, verre van den Oven; of, het welk best is, daar gantsch geen vuur in gemaakt word: dan onderhouden met niet al te veel Water, zonder evenwel de grond te eenemaal droog te laten wor- den. In het begin van *April*, met een reegenachtige Lucht, zet men ze weer buyten; en men wagt haar wel nauw voor *haryge Ooste- en Noorde-winden*. Dus waargenomen, zal ze veel beter in het leven, en in welstand blijven.

Aanwin-
ning

Op tweederley wijzen kan men deeze *Plant* bij ons vermeenigvuldigen.

door Zaad

Eerst, door haar *Zaad*; het welk met een wassende Maan van *Maert* hol en luchtig word gezyd in een Pot, twee stroobreed diep, en gedurig gezet op een donkere plaats.

en Loten.

Ten anderen, door hare aangewassene jongen, wel- ke men zoo wel in *April* als *Augustus* van de ou- de neemen, en met de gemelde Maan verplanten mag.

K R A C H T E N .

Camerar.
l. 4. c. 13.
Matthiæ.
l. 4. c. 9.

Beerenoor, of *Auricula Oris*, is verkoelende, verdrogende, afvagende, en een weynig te za- men-trekkende van aart. Met de *Wortel* in Wijn gezozen, en daar van gedronken, stopt de overvlo- dige *Maandfonten* der Vrouwen; is goed teegens de *Pest*, en de beetten der giftige Dieren. Geneest de *Ge- schuurtheyd*, en allerley inwendige Wonden; inzonder- heyd die van de *Porst*. Het zelve doet ook het *Zap*

der *Bladeren*, der *Bloemen*, en der *Wortelen*, daar op- gelegd, of met Wijn ingenomen.

Breekt ook de *Steen* en het *Gravel*. Geneest de *Galen. lib.* gebreken der *Moeder*. Helpt en versterkt de *Zetm.* *Med. Simp.* *6.* *Gefn. lib.* *6.* *de Luna.* *ru.* *6.* *Neemt* wech de *Hoofdzwaajmeling*; ook de *Tand-* *pijn*, daar meê gewasschen. Maakt de *Vrouwelij-* *heid* eng; zoo dat de *Juffers*, die bijgestapen heb- *ben*, weer voor zuivere *Mangden* kunnen door- *gaan*.

De *Bloemen* in Wijn gezozen, of het *Zap* daar uyt gedrukt, en het *aangezicht* daar meê gewasschen, maakt een zeer *zuiver Vel*: neemt daar van wech aller- *ley vlekken*, *Zomer-sproctelen*, en andere onzuiverhee- *den*; desgelijks de *rimpelen*. *Fab. Ce-* *lsumma hist.* *Plant. fol.* *20. c. 169.* *Alismatis* *nomina.*

De *Wortel* gedroogd, gestoten, en twee *Drach-* *Fuchs. hist.* *men* daar van met Wijn gebruykt, verzacht allerley *Pl. c. 128.* *gezwullen*; en de smeren van het *Flersijn*. Stild de *roode* *beeten*, en allerley andere *Buyk-vloeden*. Geneest *ook de* *beeten der dulle Honden*: neemt wech de *pijn* *en krimpung des Buyks*.

LXXVI HOOFDSTUK.
KLISSENKRUYD.

Ord ook van zommige in het *Nee-Verfchey-* *derlandsch* genoemd *KLASSEN* en de namen.

KLADENKRUYD: in 't *Latijn* *LAPPA*: in het *Hoogduysch* *BETTER-LAUS*: in het *Fransch* *GLOUTERON*: of *GLETTERON*; en in het *Italiaansch*

BARDANA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie Drie on- *derfchey-* *den* soorten; als: *ten.*

I. *LAPPA MAJOR VULGARIS*, *BARDANA*, of *PER-* *sonata*, gemeen groot *Klissenkruid*. II. *CAPITE RE-* *ticulato*; met een *Knop* of *Hoofd*; met een witte *wolligheyd* als een *Net* overgelegd. III. *LAPPA MINOR*, of *kleyn Klissenkruid*; ook in het *Latijn* genoemd *XANTHIUM*; in het *Hoogduysch* *BETTER-LAUS*, of *SPITZKLETTEN*: in het *Fransch* *PETIT GLOUTERON*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwung* en *Waarneeming*.

Eevenwel beminnenze al te zamen een goede, zan- *Grond, en* *Plaats.* *dige*, welgemeste, en ook (doch niet zoo zeer) een *harde*, kleyige aarde; inzonderheyd het *kleyne Klissen-* *kruid*, het welk veel teederder van aart is; en een matige *vochtigheyd*, zoo lang de *Planten* noch jong zijn; maar ouder wordende, veel Water: een opene, luche- *tige*, vrije, en wel ter Zon gelegene plaats.

Het *LAPPA MAJOR*, of groot gemeen *Klissenkruid*, Groot ge- *meen* *Klissen-* *kruid.* ook het andere, met een *Knop*, of *Hoofd*, met een wit- *te wolligheyd* als een *Net* overgelegd, kunnen, ge- *durende de Wintertijd*, sterke koude, en alle andere *ongelegentheden* uytstaan, *Bloeyen* in het tweede jaar. Geeven volkomen, zeer krachtig *Zaad*; en daar meê *versterven* ze. Behoeven niet weer gezyd te worden, *vermits* ze, daar ze eens gestaan hebben, zoo wel in een *slegte* als goede grond, door het neergevallene *Zaad* *overvloedig* genoeg *vermeenigvuldigen*.

De *LAPPA MINOR*, of *XANTHIUM*, *kleyn Klissen-* *kruid*, blijft niet langer dan ene *Zomer* in het leven. *Kleya* *Klissen-* *kruid.* Word derhalven in ieder *Voortjaar*, met een wassende *Maan* van *April*, op nieuws weer gezyd, ruym een *stroobreedte* diep. Vermits haar *Zaad* hier altijd rijp *word*, zoo wordenze dezer wijs *aangewonnen*, en eu- *wig-durend* gemaakt.

K R A C H T E N .

Het groot *Klissenkruid*, of *Lappa major*, is ma- *Galen. lib.* *Med. Simp.* *6.* *zamen-trekkende* van aart.

De

De *Bladeren* en *Wortelen* in *Wijn* gezoden, en een *Roemertje* daar van gedronken, of het *Zap* daar van met *Wijn* vermengd, verzacht de *smerten* der *Blaas*: doed gemakkelijk *water* maken: geneest verwonderlijk de *beeten* der *dolle Honden*, en aller andere *giftige Dieren*. Eeven de zelve werking heeft het *Poeder* der gedroogde *Wortelen*, met wat *Zout* vermengd, en daar op gelegd; want het trekt al het vergif terstond nazich. Helpt de *geene*, welke *Bloed- en Eiter Spanwen*, of de *Toering* hebben. Neemt wech de *Leedenpijn*, veroorzaakt door eenig ongeval, en alle *inwendige brand*. Zes deczer *Wortelen*, die noch geen *Zaad* hebben gedragen, gesneden, en in zes ponden *Bier* gekookt, en daar van door den dag gedronken, verteerd de *Takken*, of *Specuen*, aan het *Fondament*.

De zelve *Wortel* in *Menschen-water* gezoden, dan daar mee de *armen* en *beenen* gewreeven, verdrijft de pijn in de zelve, en de *zotte Raas*.

Deze *Wortel* geconijst, of in *Zuyker* ingelegd, ook met een weynig *Zout* gekookt in het *Nat* van *Hutspot*, of ander *vleesch*, is niet onaangenaam te eten, zeer goed teegens het *Graveel*, en de onnatuurlijke *Buikloop*. Vermeerderd het *Zaad*; maakt lust tot het *Echte werk*, en geneest de *geene*, welke *Bloed* opgeeven.

De *Bladeren*, gekneusd, en op *Wonden* gelegd, verteeren de *brand* en *pijn* der zelve. Gedroogd, gesloten, en met het wit van een *Ey* vermengd, geneest de *zuuerende Zeezen*, en allerley *gebrandtheyd*.

Met het *Water*, daar de *Bladeren* in gezoden zijn, de *Wonden*, ook *kankrige Zeezen* en *Gezwollen*, gewasfchen, helpt haar tot de geneezing.

De groene *Bladeren*, op het *Hoofd* gelegd, trekken de *neergeschoolene Moeder* weer op.

Het *Zaad* is goed teegens al de genoemde gebreken. Strijd ook krachtig teegens het *Graveel*: want het breekt de *Steen* der *Blaas* en *Nieren*: stild ook de *Bloedgang*. Het zelve gepulveriseert, en daar van vijf of zes weken achter een dagelijks een *Drachma* met *Wijn* ingenomen, is goed voor de *geene*, die van het *Podagra* of *Flerazijn* worden geplagd.

Die dit *Zaad* gedurig bij hem draagt, zal altijd vrij zijn van de *Takken* of *Specuen*.

Het *Zaad* van *Lappa minor*, of *kleyen Klissenkruid*, is heet, droog, en verteerende van aart. Het zelve gesloten, dan op de *gezwollen* en *Kropzweeren* gelegd, verdrijft en geneest de zelve.

Wanneer iemand in *bezwijmeling* of *onmacht* is gevallen, en dat men dan met het *Zap* dezer *Bladeren* den in *bezwijm*-legenden persoon de *slaap* des *Hoofds* bestrykt, zoo zal hij terstond weer tot zich zelve komen.

flegte, zandige, ongeoeffende, doch van naturen een *Plaats* vochtige grond. Heeft zoo gerne een *opene*, *luchtige*, *vrije*, en wel ter *Zon* geleegene, als een *schaduwachtige plaats*; en wil veel *Water*.

Geest, vroeg in het *Voorjaar*, een *kleyne geele Bloemen*, *Bloem*, alleen nyt de *aarde*, komende te voorfchijn zonder eenig *Loof*. Deze vergaan zijnde, worden *Zaad* de *Bladeren* eerst gezien. Krijgt in de *Zomer* volkomen rijp *Zaad*. Verdragt, zonder eenige *fhade*, *Rijp*, *sterke kende*, en allerley andere ongeleegentheden der *Winter*.

Word op *ruweerderley wijs* aangewonnen. Eerst door *Aanwinhaar Zaad*; het welk met een *wallende Maan* van *Maart*, niet diep, in de *aarde* word gelegd.

Ten anderen, door hare *veelvuldige*, de *aarde* zeer doorlopende *jonge Scheuten*, welke men met een *wallende Maan* van *April* afsteekt, en verplant.

De *TUSSILAGO ALPINA*, of *Berg-oesblad*, is veel *Berg* hoefteeder r van aart. Bemind een *goede*, *zandige grond*, *blad*, doormengd met een weynig *een-jarige Paerdemist*, *een-jarige Hoenderdrek*, en het *Mol* der *verrotte Boom-bladeren*: een *opene*, *luchtige*, *warne*, *vrije*, en wel ter *Zon* geleegene plaats; ook *matige* *vechtigheid*.

Geest in deze *Landen* bij *goede jaren* genoegzaam *Bloemen*, maar noyt volkomen *Zaad*. Kan op *geenerley wijze* veel *koude Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, *Rijp*, of eenige *Vorst* verdragen. Moet derhalven, in het *Voorjaar* in een *Pot* gesteld zijnde, in het begin van *Oktober*, zomtijds wat eerder, na dat het *Weer* zich bequaam of onbequaam aanfeld, binnens huys worden gebragt, op een *goede*, *luchtige plaats*, waar in niet als bij *vriezend Weer* word gevuurd. Geduren- Waarneec- de deze tijd moet men ze onderhouden met zeer ding.

weynig *lauwgemaakt Reegen-water*; en niet voor in het begin van *April*, met een *zoete Lucht* en *aangename Reegen*, weer de *Zonnestralen* voorzetten. Maar dan noch haar *voorzichtig* wagten en *zorgvuldig* dekken voor *koude nagten*, *bayrige* en *schrale winden*.

Wijl deze *Plant* hier geen *Zaad* geeft, kan ze al- Aanwin- keenlijk *aangewonnen* worden door hare *aengewassene* jonge *Scheuten*; welke men met een *wallende Maan* in *April* of *May* van de *oude* afneemt, en in een *Pot* verplant.

K R A C H T E N .

De *Bladeren* van *Tussilago*, of *Hoefblad*, groen *Galen* lib. zijnde, verdroogen en verkoelen een weynig; *Simp. bled.* doch gedroogt, zijnze *verwarmende*, *droog-* makende, en wat *scharper* van aart.

Op allerley wijzen gebruykt, of ook de *Syroop*, daar *Disch. l. 3.* uyt gemaakt, *geneezenze* de *Hoest*; verzachten de *c. 126.* *Borst*, versterken de *Lange*, en neemen wech de *Agin. l. 7.* *Kortademigheid*.

De groene *Bladeren* gestampt, en met *Zuyker* of *Honig* vermengd; dan op *gezwollen*, *zeeren*, en het *springend Fluus* gelegd, geneezen deze *qualen*.

Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren*, gedaan in de *Dod. l. 120.* *spijzen* der *uytsterende Menschen*, helpt de zelve. *c. 19.*

De gedroogde *Bladeren* gekerst, en, gelijk men de *Tabak* doet, door een *Pijp* gezogen, doed *verwonderlijk* alle *Hoofdpijn* verdwijnen.

Het *Zap* der groene *Bladeren*, of ook de *Bladeren Fuchf.* zels, gedaan op *lopende gaten*, en op *gebrandtheyd*, *herb. sch. c. 50.* verteerd, en neemt de *bitte* daar van wech.

De *geheele Plant*, met een weynig *Solanum Officinatum*, of *Naschade* (anders *Nagtschade*) en *Vuerbloemen* gedistilleert, dan daar van een *Roemertje* gebruykt, neemt wech de *brand* van de *Maag*, *Leever* en *Long*. Verdrijft de *bitzige Koortzen*, en verkoeld allerley *ontstekking* van *pestilentielle Gezwollen*.

De *Wortel* in *Meede* gezoden, en daar van gedron- *Ruel. l. 3.* ken, jaagd de *doode Vrucht* en *Nageboorte* uyt. *c. 60.*

B b

LXXVIII

LXXVII HOOFDSTUK.

HOEFBLAD.

Verfchey-
de namen.

Dus in het *Nederlandsch* genoemd, word in het *Latijn* geheeten *TUSSILAGO*, *FARFARA*, *BECHUM*, en *UNGULA CABALLINA*: in het *Hoogduitsch* *ROSZRUß*, *ROSZHUFF*, en *BRANDLATTICH*: in het *Fransch* *PAS D'ASNE*, *PATTE D'ASNE*, of *PATTE DE CHEVAL*: in het *Italiaansch* *TOSILAGINE*, *FARFARELLA*, of *UNGIA DI CAVALLO*.

Twee
onder-
fcheydene
soorten.

Hier van zijn mij in *haren aart* bekend *twee* verfcheydene *soorten*; *nametlijk*:

I. De gemelde *TUSSILAGO*, of *gemeen Hoefblad*.
II. *TUSSILAGO ALPINA*, of *Berg-hoefblad*. Beide zijze niet van de zelve *Queeking* en *Waarneeming*, maar daar in veel *verschillende*.

Grond.

Het *gemeene Hoefblad*, of *TUSSILAGO*, bemind een

LXXVIII. HOOFDSTUK.

PESTILENTIE-
WORTEL.Verschey-
denaam. Eest in het *Neederlandsch* niet alleen deez naam, maar ook dien van *grote Hoesbladeren*, en *Dokkebladeren*. Word in het *Latijn* geheeten *PETASITES*, of *PESTILENTIALIS RADIX*: in 't *Hoogduysch* *PESTILENTZ-*wurtz: in het *Italiaansch* *PETASITE*. Zulk een benoeming is deez *Plant* toegevoegd, om dat men ze zeer goed heeft bevonden teegens de *Pest*, en *hitzige Koortzen*; gelijk hier na verder zal aangewezen worden.Grond-
Plaats.

Zij bemind een gemeene, zandige, zoo wel ongemestte als gemestte, doch van naturen liever een vochtige als drooge grond: een opene, vrije, luchtige, wel ter Zon gelegeene plaats, en veel Reegen.

Bloemen
zonder
Zaad.Blijft lange jaren in het leeven. Kan sterke *Vorst*, en alle andere ongeleegentheden des tijds uytstaen. Geeft vroeg in het *Voorjaar* hare *Bloemen*, zonder eenig *Loof*, en zij vergaan zonder *Zaad* na te laten. Dan komen hare *Bladeren* voor den dag, in het ronde veel grooter als een *Hoed*. Waarom zij ook heeft bekomen de naam van *PETASITES*, na het *Grieksche* woord *πέτασθαι*.Aanwin-
ning.Zij word enkelijk alleen, doch overvloedig genoeg, *aangevonnen* door hare de grond geweldig doorlopende *jonge Scheuten*: welke men, zoo wel in het *Voorjaar*, als in de *Zomer*, mag opneemen, en verplanten.

K R A C H T E N.

Disfcor.
l. 4. c. 108.
Ægin. l. 7.
c. 3.D E *Bladeren* van *Petasites*, of *Pestilentie-wortel*, ook het *Poeder* der zelve, gelegd op vuyle, insectende, of *kankerige Gezwellen*, *Wonden*, en *lopende Gaten*, geneezen de zelve.Lonie. l. 2.
c. 297.
Camierar.
l. 3. c. 89.In *Wijn* gezoden, desgelijks de *Wortel*, of de *Schel* van de *Wortel* (welke het beste en krachtigste van allen is, droog en warm in den tweeden graad) gepulvisert; dan een *Drachma* daar van met *Wijn* ingegeven, is zeer goed teegens allerley *vergift*, de *Pest*, en andere *gebreken*, welke door *zuweeten* geholpen moeten worden. Want dit middel verwerkt het *zuweet*, en drijft alle quadaardigheyd van het *Hert*. Doet ook de *Maandfonten* voortkomen; wel *Water* lessen: doodt de *Wormen*: neemt wech de *Bnykzimping*, ook 't *Celrijk*; en de *oprijzing der Maeder*.Tabernam.
l. 2. c. 30.De *Schorst* der zelve, tweemaal vierentwintig uren lang in *Edik* geweykt: daar na daar in gedaan een weynig *Theriac* en *Zap* van *Wijnruyt*; dan gedronken, is ook zeer goed teegens allerley *pestilentielle Ziekten*.Ded. l. 20.
c. 20.De zelve *Wortel* verdrijft en geneest ook de *Schurft*: heyd der *Paerden*; neemt van haar wech de *Kortademigheyd*, en doodt de *Wormen*.

LXXIX HOOFDSTUK.

BACCHARIS.

Naam.

N onze Gewesten vreemd van naturen, word mijns weetens, bij geene Volkeren anders als dus genoemd.

Twee ver-
scheydene
soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee verscheydene soorten, als:

I. *BACCHARIS VERA DIOSCORIDIS*, of *oprachte**Baccharis*, van *Dioscorides* beschreeven. II. *BACCHARIS MONSSELLIENSIS*, of *Baccharis*, wassende ontrent *Montpellier* in *Frankrijk*; beyde van de zelve *Bouwing* en *Waaenceming*.Zij beminnen een gemeene, goede, zandige aarde, Grond. met een weynig een-jarige *Paerdemist* vermengd: een Plaats. opene, luchtige, vrije, warme, wel ter Zon gelegeene plaats, en weynig vochtigheyd. Konnen tamelijk wel uytstaen de *Vorst* en andere ongeleegentheden der *Winter*; doch lichtelijk wordenze door veel koude *Reegenen* verdorven, en gantschelijk om 't leeven gebragt.De tweede *Zomer* bloeyenze. Geeven, bij goede *Zaad*. jaren, gemeenlijk altijd volkomen rijp *Zaad*, en versterven dan, vermits ze uyt eygener aart niet ouder konnen worden.Moeten derhalven, telkens om 't tweede jaar in de *Aanwin- voortijd*, met een wassende *Maan* van *April* weerin de aarde, niet diep, gezaaid zijn. Hier door alleen konnenze *aangevonnen* en *vermenigvuldigd* worden.

K R A C H T E N.

D E *Bladeren* van *Baccharis* hebben een te zamen- P. Ægin. trekkende kracht. l. 7. c. 3.In *Wijn* gezoden, en daar van gedronken, openenze de *zuweet-gaten*; doen gemakkelijk *Wateren*, en verwekken de *Maandfonten* der *Vrouws*-personen.De zelve *Bladeren*, op het Hoofd gelegd, neemden *Disfcor. l. 3.* wech de *Hoofdpijn*, en de *hitzigheyd der Oogen*. Hee- len de *gezwollene Borsten* der *kraam-vrouwen*, en het *springend Vuur*. De *Wortel* in *Wijn* gezoden, is zeer goed voor een *verouderden Hoest*; voor de geene, die *inwendig gescheurd*, of van een hoogte afgevallen zijn, en zich *verzeerd* hebben: voor de beetten van *gijfzige Dieren*. Doet ook ophouden de *Bnykloop*, en alle *schietende Catarrhen*, of *Zinkingen*.

LXXX HOOFDSTUK.

BALSSEMAPPHEL.

Us in het *Neederlandsch*, van zom- Verschey- mige ook, met een geringe verande- denaam. ring, *BALSAM-*, en *BALSAMAPPHEL*, genoemd. In het *Latijn* *BALSAMINA*, *CUCUMERINA*, *MOMORDICA*, en *CHARANTIA*: in het *Hoogduysch* *BALSAMAPPHEL*: in het *Fransch* *BERVEILLE*; en in het *Italiaansch* *VITICELLA*, *BALSAMINA*, of ook *POMO DI GIERUSALEMME*; zoo veel als, *Appel van Jerusalem*.Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vier- Vier on- onderfcheydene soorten, als: derfchey- I. *BALSAMINA MAS*, of *Balssemappel mannetje*. ten. II. *BALSAMINA FEMINA FLORE ALBO*, of *Balssemappel wijfje met een witte Bloem*. III. *BALSAMINA FEMINA FLORE PURPUREO*, of *Balssemappel wijfje met een purpure Bloem*. IV. *BALSAMINA FEMINA FLORE RUBRO*, of *Balssemappel wijfje met een roode Bloem*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waaenceming*.Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, Grond. met een-jarige *Paerdemist*, een weynig een-jarige *Hoed- Plaats.* derdrek, en het *Mol* der verrotte *Boom-bladeren* doormengd: een opene, luchtige, warme, vrije, wel ter Zon gelegeene plaats, en tamelijk veel *Water*. Blijven niet meer dan een *Zomer* in 't leeven.Het *BALSAMINA MAS*, of *Balssemappel mannetje*, *Balssem-* geeft wel in onze *Gewesten Bloemen* en *Vruchten*, van *appel* een zeer schoone *aanschouwing*, doch geen volkomen *mannetje.* rijp *Zaad*, dan bij heete *Zomer* en goede jaren.

Het

Bellis Spinoza Cretica.

Het zelve *Zaad* moet in een *Pot* gezayd, en gantsch niet georod worden. Ook een tijd lang in warme *Paardemist* gesteld zijn. Als de zelve hare warmte verloren heeft, moet men de *Pot* daar uyt neemen, en, t'elkens weer in varssche warme *Paardemist* zetten.

Het *BALSAMINA FEMINA*, of *Balssemappel wijfje*, word gemeenlijk gezayd in de aarde, op een gantsch warme plaats, tegens een *Muur* of *Schutting*, bevijnd voor alle koude *Oosten*- en *Noord*-winden. Het moet niet diep gelegd zijn. Krijgd *kluchte* *Bloemen*, en in den *Herst* volkomen *Zaad*. Als het zelve rijp is, barst het *Huyse*, waar in het besloten legt, lichtelijk in verscheyene deelen van een; kreuwend zich om, en laat het *Zaad* vallen. Hier op moet men letten, wanneer de *Vruchten* gel en gelijk als doorluchtig worden; of het gaat verloren.

Het gemelde *Zaad* van beyde de soorten moet ieder *Voorjaar*, in de *Maand* van *Maert* of *April*, met een wassende *Maan*, de aarde aanbevolen worden.

KRACHTEN.

Deel. I. 22. e. 8. DE *Bladeren* en *Vruchten* van *Balsamina mas*, of *Balssemappel mannetje*, zijn gematigd van aart. Geneezen de *inwendige* zueringen van de *Borst*, en van de *Darmen*: ook de *Takken* of *Speenen* aan 't *Fondament*, dergelijks de *varssche wonden*, daar op gelegd zijnde.

Cameras. 4. 4. c. 143. In *Wijn* gekookt, en daar van gedronken, of het *Poeder* met *Wijn* ingenomen, geneest ook de *inwendige quetsuren*: verdrijft het *Colijk*, en verzacht de *smerten* zoo der *darende*, als der alreeds *verlachte Vrouwen*.

Herm. Bar. in Co. roll. Matth. 1. 4. c. 177. De *Oly*, gesdillceert uyt het *Zaad*, gestreken op den *Buyk* der *zwangere Vrouwen*, veroorzaakt de zelve een *lichte verlossing*. Is goed voor *gezwollene Borsten*, *Gebrandheid*, *trekking der Zenuwen*, en de *Breukken*, dikmaal daar op gestreken zijnde; voor de *ontstekking der Wonden*, en ook van de *Moeder*, *Cliefters*-wijze daar in gespuyt.

Euchf. lib. 1. l. c. 69. De *Vruchten* van het *Balsamina femina*, tweemaal vierentwintig uren, of noch langer, in *Oly* geweykt, en daar mee de *Wonden* bestreken, heelen de zelve.

LXXXI HOOFDSTUK.

MADELIEVEN.

Verscheyde namen. **B**Y veele genoeg bekend; worden in het *Neederlandsch* niet alleen dus, en dikmaal *MAAGDELIEVEN*, maar ook van zoimige *MARGRIETEN* genoemd. In het *Latijn* *BELLIS*: in het *Hoogduysch* *MASZLIEBEN*: in het *Franssch* *PASQUETTES*, of *MARGUERITES*; en in 't *Italiaansch* *BELLIDE*, *PRIMO FIOR*, *PRIMOLA VERA*, of *FIOR DI PRIMAVERA*.

Hier van zijn mij in haren aart veel aardige veranderlijke soorten bekend geworden; als:

Veele aardige veranderlijke soorten. I. *BELLIS HORTENSIS FLORE RUBRO PLENO*, of *gemeene Hof-madelieven*, met een *dubbele* *roode* *Bloem*. II. *FLORE ALBO PLENO*, of met een *dubbele* *witte* *Bloem*. III. *FLORE VARIEGATO PLENO*, of met een *bonte* *dubbele* *Bloem*. IV. *FLORE VARIEGATO PROLIFERO PLENO*, of met een *bonte* *dubbele* *Bloem* uyt *Bloem*, anders met *Kindertjens*. V. *FLORE ALBO PLENO PROLIFERO*, of met een *witte* *dubbele* *Bloem* uyt *Bloem*, niet zoo zuiver groeyende, veelvoudig en lang uyt als de *bonte*, doch gemeenlijk korter, weyniger in getal, en digter te zamen blijvende. VI. *BELLIS SPINOSA CRETICA*, of *Madelieven met Doornen uyt Candien*. VII. *AMERICANA*, of *Madelieven uyt America*. VIII. *LUTEA DALECHAMPII*, of *geele* *Madelieven*, beschreeven van *Jacobus Dalechampi*. IX. *voorge-CERULEA*, of *Madelieven met een schoone blauwe* *field*. *Bloem*; ook *GLOBULARIA* genoemd. X. *FRUITICOSA MAJOR LUSITANICA*, of *groote Portugalsche Madelieven*, welke *struvels*-wijze wassen. XI. *FRUITICOSA MAJOR LYCHNIDIS FOLIO*, of *groote struvels*-wijze groeyende *Madelieven*, met *Bladeren* van *Christus Oogen*, en noch meer andere, onnodig hier te verhalen. Niet alle zijnze van de zelve *Bonsing* en *Waarneeming*.

De soorten van *BELLIS HORTENSIS*, of *gemeene Hof-madelieven*, zoo wel *enkele*, als met *dubbele*, of met *enkele en dubbele*. *Bloemen* uyt *Bloemen* voortkomende, beminnen allerley slag van grond, doch hebben alderlieft een zandige, en met een weynig twee-jarige *Koeyemist* voorzien aarde: een opene, luchtige, vrije plaats, en veel *Water*. Geeven jaarlijks volkomen rijp *Zaad*. Konnen *sterke koude*, en allerley andere ongelegenheeden der *Winter* uytstaan.

Worden *aangewonnen* op tweedeleij wijzen. *Eerst* *Aanwinning* door haar *Zaad*; het welk neervallende van zelfs genoeg weer opstaat, en voortkomt. *Ten anderen*, door *aangewassene jonge Looten*; welke men in ieder *Voorjaar* van de oude afneemen, en met een volle *Maan* verplanten moet; alwaar het ook twee of driemaal in een *Zomer*. Dan worden ze noyt *enkel*; het welk *Hoe* men anders lichtelijk en dikmaal gebeurd. Indien men de *geene*, welke *enkel* van *Bloem* zijn, twee, drie of viermaal in een jaar, altijd met een volle *Maan*, opneemt en verzet, zoo worden ze t'elkens *dikker*, en cyndelijk geheel *dubbel*. Doch als men haar niet dikmaal van aarde veranderd, weer *enkel*.

Beyde de soorten der *PROLIFERA*, of met *veele kley-Madelieven* *Bloemen* uyt een, mogen niet ieder jaar opgenomen van met zijn, vermits ze dan weynige of slegte *Bloemen* geeven; maar wel om 't tweede jaar, wanneer men haar vroomer lijker, en schoonder bloeyende ziet. Hare *Bladeren* zijn die van de *gemeene Madelieven* in alles gelijk. Eevenwel komen de *roode* en *wit-bonte* *Bloemen* uyt *Bloemen* voort met langer *Steltjens*, en zijn van een veel aangener aart veel korter, en aan hare voornaamste *Bloem*, daarze uyt groeyen, als vast gehegt blijven, gelijk de *ervarentheid* genoeg bewijst.

Het *BELLIS SPINOSA CRETICA*, of *Madelieven* *Madelieven met Doornen uyt Candien*, is een beziens-waardig *Gewas*. Schiet in deeze *Gewassen* op ter hoogte van een en een halve voet, en groeyd van naturen *struvelachtig*. Verdeelt zich in veele tamelijk-dikke *Takjens*: waar uyt aan beyde zijden, doch niet regt tegens over den anderen, de *Bladeren* voortkomen; zijnde anderhalf *vinger-lid*, of daar ontrent, lang; een *kleyne* *vinger*, wat min of meerder breed; aan de *Stelen* zeer *fin*; voor op haar breedste, en rondachtige toegaande. Hare *Gestalte* verwe is bleek-groen. Zijn rondom zeer aardig vercierd met veele *Tandjens*, als *kleyne* *Doortjens*, alhoewelze inder daad noch hard zijn, noch stecken. In het midden zijnze voorzien met een *regt*-doorgaande *Ader*; waar uyt eenige weynige andere zeer teedere ter zijden uyt komen. Hebben een *meenigvuldige*, *regt*-*Wortel*, neerschiende, en dikmaal boven de aarde genoegzaam zichtbare *bleek-bruyne* *Veetzel-wortel*.

Deze *Madelieven* zijn teeder van aart. Beminnen *Plaats* en een goede zandige aarde, met een weynig een-jarige *Grond*. *Paardemist* doormengd: een opene, luchtige, warme, vrije, wel ter *Zon* geleegene plaats, en matige *vochtigheid*. Geeven ieder *Zomer* een *schoone* *geele* *Bloem*, niet alleen uyt het *Hert* der *Bladeren*, maar ook wel ter zijden van de opschietende *Looten*. Gemeenlijk eevenwel komen ze enkelijk voort uyt het bovenste der *Stelen*; zijnde gantsch rond, tamelijk groot, ook een weynig verheven, en zonder eenige *Bladertjens*, gelijk als te eenemaal naakt; doch van een *schoone* *goud-geele* *verwe*. Niet heeft verdorrenze, maar

maar blijven lang staan; doch eyndelijk vergaanze in haar zelveu.

Waarneming.

In deze koude Gewesten geeven ze noyt eenig rijp *Zaad*. Verdragen ongeerne veel koude *Herfst-reegenen*, *Rijp* en sterke *Vorst*. Moeten derhalven, in een Pot gezet zijnde, in het begin van *October* binnens huys worden gebragt, op een luchtige plaats, daarze, door de Venstren, Lucht en Zon mogen genieten zoo lang het eenigzins geschieden kan; en waar in niet als bij vriezend Weer word gevuurd. Gedurende dien tijd moet menze slegs met een weynig lauwwarm Reegen-water van boven begieten, vermitsze anders lichtelijk verderven; en niet voor in het begin van *April*, met een aangename Reegen weer buyten gesteld, voor veel vochtigheid, koude nagten, hayrige of sebrake *Oogst- en Noorde-winden* wel gewagt, en voorzichtig gedekt zijn. Zij worden alleenlijk *vermeengvuldigd* door hare aangewassene *jonge Looten*, van zelis genoegzaam *Wortelen* schietende; welke men in een toenemende Maan in *April* of *May* van de oude afneemt, en in Potten verplant.

Aanwining.

Americaanische Madelieven.

Beschrijving der zelve.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Bloemen, zonder *Zaad*.

Voorhoedzel.

Aanwining.

Gele Madelieven van Dalechamps.

Bladeren.

Het *BELLIS AMERICANA*, of de *Americaanische Madelieve*, een ongemeene Plant, is tamelijk hard van aart. Schiet uyt hare grauwe *Wortelwortel* op tot de hoogte van drie voeten. Verdeeld zich in vele tamelijk-dikke en ronde *Steeleu*, waar aan rondom de *Bladeren* groeyen, opwaarts gekteerd. Zij zijn twee vinger-leeden, wat meer of min, lang, doch smal; donker-groen van verwe; in het midden alderbreedst; voor spits toegeaande; aan de randen vercierd met vele spitse *zaags-wijze gevormde Tandjen*; en in het midden met een regt-doorgaande *Ader* voorzien; waar uyt eenige andere zeer teedere, kleine, en maar even zichtbare voortspuyten.

Deze foort bemind een zandige, goede aarde; enkelijk alleen vermengd met het Mol van verrotte Boom-bladeren, en geen andere vetthigheid: een opene, luchtige, vrije, warme, wel ter Zon gelegeene plaats, en tamelijk veel vochtigheid. Geeft, bij goede *Zomers*, *Bloemen*, uyt de bovenste punten der *Takken* voortschietende. Rond zijnze; ontrent zoo groot als een *Ducaton*, en wit-verwig. Bestaan uyt vijftentwintig, dertig en noch meer smalle, lange *Bladertjen*, van binnen voorzien met een gele, vezelachtige, ronde plek. Alsze eenige dagen lang open hebben gestaan, vergaanze eyndelijk in haar zelveu en laten noyt volkomen *Zaad* achter.

Tamelijk wel konnenze uytstaen de koude en andere ongelegenheeden der *Winter*: echter worden ze zomtijds door de *Vorst* van het leeven beroofd; inzonderheid alsze lang gestaan hebben. Is derhalven dienstig, dat men altijd iets van deze *Planten* in een Pot bewaard, om niet eens onverwagt van deze foort geheel ontbloeit te zijn.

In deze onze koude Landen worden ze alleenlijk *vermeengvuldigd* door hare *jonge* de aarde doorlopende *Scheyten*, welke men met een wassende Maan in *April* van de oude afneemt, en in een nieuwe grond verplant. Dit moet ieder drie jaren geschieden, indien men dit slag een lange tijd behouden, en niet geheel daar uyt geraken wil.

De *BELLIS LUTEO DALECHAMPII*, of de gele *Madelieven* van *Jacobus Dalechamps*, schieten niet meer als ontrent een Maat-voet hoogte op uyt hare teedere, bruyne *Wortelwortel*, gemeenlijk de aarde met lange *Scheyten*, gelijk de *Roozen*, doorborende. Aan de dunne en ronde *Steeleu* komen, nu uyt de eenen, dan uyt de andere zijde, de *Bladeren* voort, welke de *Steel* gelijk als ten halven omhelzen. Zijn stevig, en hard in 't aanraken; van een aangename groenheid, doch onder bleeker: anderhalf lid van een vinger, wat meer of minder, lang, ontrent een vinger breed; voor spitsachtig toegeaande, en met een regte *Ader*, ook met veel andere kleynere, geheel doorlopende.

Deze foort bemind alleenlijk een luchtige, goede, Grond, zandige aarde, zonder eenige vetthigheid, welkeze niet kan verdragen: een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon gelegeene plaats, en veel Water. Geeft wel ieder jaar *Bloemen*, maar geen *Zaad*. Deze *Bloemen* zijn tamelijk groot, onder omcingseld met vele kleyne groene *Bladertjen*; bestaande alleen uyt vele regt-opstaande dunne gele *Spiertjen*, konnende voor geen opregte *Bladertjen* gehouden worden. Lang duren ze, en vergaan eyndelijk in haar zelveu. Deze *Plant* vermag sterke *Vorst*, en allerley andere ongelegenheeden der *Winter*, uyt te staan. Kan, vermitsze geen *Zaad* geeft, alleenlijk *aangewonnen* worden door aangegroeyde *jonge Looten*. Welke in het *Voortjaar*, en den wassende Maan van *April*, altijd om 't derde jaar moeten opgenomen, en weer in nieuwe varssche aarde verplant zijn.

De *BELLIS CERULEA*, of *Madelieven* met een blauwe ronde *Bloem*, ook van zonnige genoemd *GLOBULARIA*, zijnde een kleyne *Plant*, digt bij de grond blijvende, gelijk de *BELLIS HORTENSIS*, of *gemeene Half-madelieven*, bemind een zandige, goede grond, met weynig vetthigheid, maar wel met het Mol der verstorvene Boom-bladeren doormengd: een opene, luchtige, vrije, warme, wel ter Zon gelegeene plaats, en niet te veel vochtigheid.

Geeft in de *Zomer* niet alleen *Bloemen*, maar ook, Waarneming. bij goede jaren, volkomen rijp *Zaad*. Is niet zeer hard van aart. Word derhalven, buyten blijvende, dikmaal door een sterke *Vorst* wechgenomen. Ter welker oorzaak men, om niet geheel van deze foort beroofd te worden, genoodzaakt is, altijd iets daar van in een Pot te bewaren, welke men 's *Winters* binnens huys steld, en de zelve, gedurende dien tijd, met zeer weynig vochtigheid onderhoud. Zij word *vermeerderd* en *aangewonnen*, niet alleen door haar *Zaad*, 't welk niet een wassende Maan van *April* moet gezaaid zijn, niet diep, in een Pot; gesteld op een warme plaats: maar ook door hare *jonge Afzetzeltjen*, welke men op de genoemde tijd van de oude afneemt en verplant.

De *FRUTICOLA LYCHNIDIS FOLIO*, of *grote Groote struvels-wijze groeyende Madelieven*, met *Bladeren* van *Christus Oogen*, schiet uyt eygener aart drie, of ook vier Maat-voeten hoog op. Is aan hare regt-opstaande *Steeleu* voorzien met veel *Bladeren*, aan beyde de zijden onordentlijk voortkomende; ontrent een vinger lang, een duym breed; achter na de *Steel* smal; in 't midden breedst; voor spitsachtig-rond toegeaande: bleek-groen van verwe; wat ruig en dikachtig van aart; inwendig vercierd met een regt-doorgaande *Ader*; waar uyt voortvloeyen veel andere teedere, opwaartslopende *Adertjen*. Boven aan de *Steeleu* vallen ze kleynere, smaller, en cyndigen voor aan spitzer. Tusschen welke om hoog, desgelijks uyt de punten der genoemde *Steeleu*, groeyen vele *Struvels* bij malkander gestelde *Bloemen*; niet groot; in het rondom bestaande uyt vele zeer smalle, witte, digt bij malkander gevoegde *Bladertjen*; in het midden voorzien met een groot deel gele *Knopjen*, gelijk de *Camillen*. Alsze eenige dagen geduurd hebben, vergaanze in haar zelveu, en laten achter een kleyn teeder *Zaad*.

KRACHTEN.

Zoo wel de wilde als de tamme *Madelieven* zijn *Lodel* i. t. verkoelende, verdrogende, en een weynig te sol. 561. zamen-trekkende van aart.

Madelieven in goede *Wijn* gekookt, of het gedi-*Tragus* L. 1. stillerde *Water* van de zelve, of ook het daar uyt ge-*53*. parstte *Zap*, met *Wijn* ingenomen, is zeer goed voor alle inwendige wonden, en de gescheurtheid: voor *Koortzen*; de brand der *Lever*, en de hitte van meer andere inwendige deelen.

Durant. De Bladeren in de Mond geknauwd, neemen wech de hitzige Eleyen op de Tong. De zelve gestoten, verdrijven de heete gezwellingen aan de heymelijke Leeden; ook de Apoplexien en Klieren aan den Hals.

Lonicer. Het Zap gedaan in allerley Wonden, of bij andere Wond-zalven, geneest de zelve; word derhalven zeer veel van de Chirurgijns gebruykt. In de Oogen gestroeken, neemt van de zelve de Fluxen, ook de scheemering wech.

LXXXII HOOFDSTUK. WITTE BEEN.

Namen.

Eest, mijns wettens, in het Neederlandsch geenen anderen naam dan dezen. Word in het Latijn geheeten BEEN ALBUM, POLEMONIUM, en PAPAYER SPUMEUM: in 't Italiaansch POLEMONIO.

Drie verscheyde soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie onderfcheyde soorten, namentlijk:

Grond. Plaats.

I. POLEMONIUM VULGARE ALBUM, of gemeene witte Been. II. BEEN ALBUM FOLIO HIRSUTO, of witte Been met ruyge Bladeren. III. POLEMONIUM VERUM DIOSCORIDIS, of opregte witte Been van DIOSCORIDES. Al te zamen zijn ze van de zelve Queeking en Waarneeming.

Bloemen. Zaad.

Zij beminnen een gemeene, zandige en welgemeste grond, ook een ongemeste: een opene, luchtige, vrijen, en bequaam ter Zon gelegene plaats; veel, of ook weynig Water.

Aanwinning.

Zijn hard van aart. Geeven ieder jaar Bloemen, en ook de meeste tijd volkomen rijp Zaad. Verdragen sterke koude, en allerley andere ongelegenheeden der Winter Worden aangewonnen, niet alleen door haar Zaad, het welk met een wassende Maan van April, niet diep gelegd, de aarde word aanbevolen; maar ook door hare aangewassene jonge Wortelen; die men op de genoemde tijd en met de gemelde Maan van de oude afneemt, en verplant.

K R A C H T E N .

Galien. lib. Polemonium, of witte Been, is verdrogende van aart, en sijn van deelen.
Alex Simp. 8.
Diosc. 1. 4.
e. 8.
Agneria
1. 7. c. 3.

De Wortel in Wijn gezoden, dan een Roemertje daar van gedronken, of een Drachma van de zelve gedroogd met Wijn ingenomen, is goet voor de Bloedgang; de steeken en beetten van giftige Dieren. Neemt wech de Koude- of Druppel-pis, en het Colijk; verzacht de Tandpijn; desgelijks de smerten van het Flersijn. Geneest de gebreken van de Leever. Verjaagt de verstophed en hardigheyd van de Milt.

Trubia.
tem. 3. p. 1.
1. 19. c. 65.

De Bladeren gestoten, en gekelt op de beetten der dolle Honden, of der Slangen, heelen de zelve. Het Zap daar uytgeparkt, en in de Oogen gedaan, verterd de brand der zelve, en neemt de pijn wech.

LXXXIII HOOFDSTUK.

B E E T .

Verscheyde namen.

Eder genoegzaam bekend, en zeer gebruykelijk in spijsen, word in 't Neederlandsch niet alleen dus, maar ook van vele (alhoewel oneygentlijk) genoemd WARMOES. in het Latijn BETA: in het Hoogduysch MANGOLDT: in het Fransch POIRÉE, of PORRÉE; in het Italiaansch BETTOLA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vee-

le zeer schoone, en beziens-waardige veranderlijke foortenen; namentlijk:

I. BETA VULGARIS VIRIDIS, of gemeene groene Beet. II. BETA RUBRA, of roode Beet. III. CANDIDA ROMANA, of blanke Roomsche Beet. IV. LUSITANICA, of Portugalsche Beet. V. LATICAULIS RUBRIS VENIS EXORNATA, of Beet met breede Steelen, en roode Aderen doorlopen, zoo gantsch bevallijk aan het Oog, dat een ieder over de aanschouwing tot verwondering word bewogen. VI. LATICAULIS VITIS LUTEIS VARIEGATA, of breech gefelde Beet, met ke hier tien in geveele Aderen vertierd; niet minder als de voorgaande al vermakelijk in hare schoonheid. VII. LATICAULIS VENIS ALBIS DISTINCTA, of breed gefelde Beet, begewecken gaast met witte Aderen. VIII. BETA LATICAULIS VIRIDIBUS VENIS PRÆDITA, of breed gebladerde Beet met groene Aderen. IX. BETA CANDIDA BULBOSA, of witte Beet met een roode Bolwortel, zich boven de aarde vertonende. X. BETA SPINOSA CRETICA, of Beet uyt Candien, met een steekend Zaad. Niet alle zijn ze van de zelve Bonwing en Waarneeming.

Zij beminnen echter al te zamen een gemeene, goede, zandige, of kleyige, gemelte of ongemelte aarde: hever een opene, vrijen, wel ter Zon gelegene, als een dompige of schaduwachtige plaats; en veel, of ook weynig vochtigheid. Verdragen sterke Vorst, en allerley andere ongelegenheeden der Winter. Krijgen de tweede Zomer volkomen rijp Zaad; blijven echter gemeenlijk langer in het leeven. Mogen niet al Zaad; en leen in het Voorjaar, maar ook op andere tijden in de Zomer, gezaayd worden; altijd met een afgaande Maan. Slaan ook, daar ze eens gezaayd zijn, dikmaal van zelfs genoeg op. Dit Zaad blijft eenige jaren lang goed. Lommige houden voor 't beste Beet-zaad, het geen in de derde Zomer word gewonnen.

De BETA CANDIDA BULBOSA, of witte Beet, met een roode ronde zeer schoone Bolwortel, bemind een zeer luchtige grond, met Zand en oude Paerdmist wel voorzien: een opene, vrijen, bequaamelijk ter Zon staande plaats, en matige vochtigheid; verdraagt de sterke Winter-koude zoo wel als al de voorgenoemde. Word ieder Voorjaar, met een volle Maan van April, niet diep in de aarde gezaayd. Geeft de tweede Zomer volkomen rijp Zaad, en versterft daar mee.

De BETA SPINOSA CRETICA, of steekende Beet Steekende van Candien, schiet uyt eygener aart zeer weynig of Beet uyt gantsch niet op, maar blijft kruypende bij der aarden. Brengt voort kleyne Bladeren, donker-groen van verwe, een kleyne vinger, wat meer of minder, lang; een halve vinger, of daar ontrent breed; voor rond. Bladeren achtig, of stomp, toegaande; ook daar niet zoo breed als achter, alwaar ze hockig, gelijk als gevleugeld schijnen: inwendig voorzien met vele toedere Aderlijnen, uyt een grooter voortkomende. Tusschen welke onstaan en zich vertonen verscheyde Scheutjens, ontrent een halve el lang; waar aan ter zijden van ieder Blad, en uyt de voorste punten, te voorschijn worden gebragt vele in het ronde bij malkander gevoegde kleyne, gele, en Aysr-wijze gefelde Bloemtijens.

Deze foort bemind een goede, gemeene, zandige Grond, aarde, vermengt met een weynig oude Paerdmist, of ook wel met geen vettigheid: een opene luchtige, warme, vrijen, bequaamelijk ter Zon gelegene plaats, en weynige vochtigheid.

Blijft niet langer dan een Zomer in 't leeven. Geeft Zaad, hoe in den Herfst, wanneer de Bloemtijens vergaan zijn, volkomen rijp Zaad: het welk een weynig langwerpigen roodachtigen van couleur is. Het zit in huysjens, boven voorzien met drie geweldige-steekende doortjens. Als het rijp is geworden, versterft de Plant. Moet derhalven in ieder Voorjaar, met een wassende Maan van April, door het Zaad weer aangewonnen zijn; het welk men op de genoemde tijd in de aarde legt.

Bb 3

KRACH.

K R A C H T E N.

Dod. l. 21. c. 6. Disfe. l. 2. c. 149. **D**E *witte Beet* is koud en vochtig van aart; daar beneevens zuiverende en afvagende. Tot spijzen gebruykt, opend de verstophcheyd der *Milt*: maakt een *week Ligchaam*, alsze niet lang word gezoden; doch te lang, *sloptze*.

Plin. l. 20. c. 8. In Water gekookt, en zoo met groene Look gebruykt, doet wel *wateren*: dood alle *Wormen*: sild de *Buykloop*, en is goed voor de *Geelzucht*. De zelve gekookte *Bladeren* gelegd op de gebrandheyt, op *Bloedzweeren*, en op het *wild Vuur*, is zeer goed teegens dezze gebrecken.

De groene *Bladeren* gestoten, en gelegd op *inectende zweeringen*, ook op de *quade Schurft*heyd des *Hoofds*, geneezen de zelve.

Lust. l. 2. anarr. 116. Het daar tyt gepastte *Zap* (doch niet te veel gebruykt) zuiverd de *Maag*, en verwekt *Stoelgang*. Op het Hoofd gestreken, dood de *Luyzen* en *Neeften*.

Confl. Casar. de Agrie. l. 8. c. 32. De *Wortel* van *Beet* wel gezuiverd, met wat *Zout* bestreken, en gebruykt als een *Suppositorium*, opend het *Ligchaam*. De zelve *Wortel* gedroogd, gestoten, en in *Wijn* gelegd, maakt binnen weynige uren daar van goede *Edik*.

Het *Zap* uyt de *Wortel*, gedaan op de *beeten* van giftige *Dieren*, word zeer geprezen.

Durant. Herb. sui fol. 71. De *roode Beet*, of *Bea rubra*, is niet zoo verwekende van aart; doch verslrekt in de *Winter* voor een goede *Salade*; inzonderheyt dienstig voor de geene, die van het *Graveel* worden gequeld, en niet wel haar *water* kunnen maken.

LXXXIV HOOFDSTUK.

B E T O N I E.

Namen.

En zeer heylzame *Plant*, word dus in het *Neederlandsch* genoemd: in 't *Latijn*, desgelijks in het *Italiaansch* *BETONICA*, of *VETONICA*: in het *Hoogduysch* *BETHONIE*: in 't *Fransch* *BETOINE*. De *Italianen* zeggen ook wel *BETONIA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee verscheydenen soorten; als:

I. *BETONICA FLORE PURPUREO*, of *Betonie met een purpure Bloem*. II. *BETONICA FLORE ALBO*, of *Betome met een witte Bloem*. Beye zijnze van de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Grond. Plaats. Zij beminnen immers zoo zeer een goede, gemeene, zandige, als een andere met twee-jarige *Paardemist* wel voorziene grond. Hebben liever een opene, vrije, en wel ter *Zon* gelegene, als een schaduwichthige plaats. Willen ook veel *Water*. Blijven lange jaren in het leven. Verdragen sterke koude, en allerley andere ongelegentheeden der *Winter*.

Bloemen. Zaad. Geeven ieder *Zomer Bloemen*, en ook volkomen rijp *Zaad*; het welk met een vallende *Maan* van *April* of *Maert* niet diep in de aarde word gelegd. Komen ook wel, uyt het neergevallene *Zaad*, van zels voort. Konnen daarenboven *vermeengvuldigd* worden door hare aangewassene *jonge Looten*, die men op de genoemde tijd, en met de gemelde *Maan* van de oude neemt, en verplant.

K R A C H T E N.

Lust. l. 4. anarr. 1. **B**ETONIE is warm en droog in den tweeden graad; daarenboven doorrijdende en dunmakende van aart.

De *Bladeren* gedroogd, en in een kussentje op het Hoofd gelegd, verdrijven de *Hoofdpijn*.

De zelve gestoten, en *Plaasters*-wijze op de *Wonden* *plasteri* gedaan, zuiveren en geneezen die. Met wat *Zout* gestampt, en zoo opgelegd, heeld de *Kankrige zweeren*. Met *Varkensruzel*, of eenige andere *Vettigheyt* vermengd, doodt alle *Apostematien* en *Bloedzweeren* rijp worden.

Het *Poeder* dezer *Bladeren*, vermengd met *Zuy-Galen lib.* ker of *Honig*, en zoo genuttigd; of de *Bladeren* in *Wijn* gekookt, en daar van gedronken, is goed voor de *Longe*, de *Borst*, en voor de geene die de *Tiering* hebben. Opend de verstophcheyd van de *Lever*, *Milt*, en *Galblaas*. Is dienstig voor de zulke, welke onderworpen zijn de *vallende Ziekte*, en de *Geelzucht*. Gestotene *Gengebar* daar bij gedaan, verslrekt de *Maag*: verzacht de pijn der *Nieren*, en der *Blas*: breekt de *Blas*- en *Nieren-steen*; en doet gemakkelij *Wateren*.

Verwekt ook der *Vrouwen Maandstonden*: belot het opstijgen van de *Moeder*: geneest de *beeten* der *vergiftige Dieren*; wanneer men, in *Wijn* gezoden, daar van drinkt, en dan ook het *Poeder* zels op de *Wonden* strooyd. Een *Drachma* hier van met *Wijn* ingenomen, slijd ook zeer krachtig teegens alle vergif. Ja, deze *Plant* is'er zoo een geweldige vijand van, dat een *Slang*, van *Betonie-bladeren* omringd, over de zelve niet kan kruipen; maar zich daar in omwindende, sterven moet.

De *Wortel* gedroogt, en twee *Drachmen* daar van *Ruyl. l. 3.* gebruykt met *Wijn* of *Honig-water*, dood *Braken*; te gelijkt uyt drijvende allerley *stijmerige* en *Galachtige* *vochtigheeden*.

De *Conzerf*, gemaakt uyt de *Bloemen*, is zeer gezond, en dienstig tot wechneeming van al de gemelde gebreken. Van de *Bladeren* een *Ceratum*, *Zalf*, of *Plaaster* bereyd, is zeer dienstig tot veelerey qualen, inzonderheyt ook om alle hardigheyt te verzachten.

Kortelijkt, deze *Plant* word voor zoo eedel en deugdzzaam gehouden, dat het ons te lang zou vallen, al de *Krachten* der zelve tot geneezing op te tellen.

LXXXV HOOFDSTUK.

MOTTENKRUYD.

Namen. **D**E *Us* genoemd in het *Neederlandsch*, *Namen*: word in het *Latijn* geheeten *BLATTARIA*: in het *Hoogduysch* *GOLDT-KNOFLEIN*, of *MOTTENKRAUT*; in het *Fransch* *HERBE AUX MITTES*: in het *Italiaansch*, gelijk in het *Latijn*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige aardige veranderlijke soorten, namentlijk:

I. *BLATTARIA ODORATA*, of *Mottenkruid met een riekkende Bloem*. II. *FLORE LUTEO*, of met een geel Bloem. III. *RAMOSA FLORE LUTEO*, of met een geel Bloem, en zijde-takken verciert. IV. *FLORE ALBO*, of met een witte Bloem. V. *FLORE PURPUREO*, of met een purpure Bloem. VI. *FLORE OBSOLETO*, of met een Bloem als van een vizee veranderde verwe. VII. *FLORE CINEREO*, of met een asch-verwige Bloem; en veel meer andere, jaarlijks door het zayen zich veranderende en *vermeengvuldigende*. Meest al te zamen zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*; maar niet van eenen aart.

Zij beminnen een goede, zandige, gemestte; ook *Grond*. een ongemestte aarde: een opene, luchtige, vrije, wel ter *Zon* gelegene plaats; en veel *Water*. Konnen sterke koude, en alle andere ongelegentheeden der *Winter* uytstaan.

De *BLATTARIA ODORATA*, of het welriekend *Mottenkruid*; *BLATTARIA FLORE LUTEO*, of met een geel Bloem, beyde de soorten, en *FLORE ALBO*, of met

een witte Bloem, worden in het Voorjaar, met een wassende Maan van Maert of April, niet diep in de aarde gezayd. Krijgen, in de tweede Zomer, Bloemen, ook volkomen Zaad, en versterven daar mee.

De BLATTARIA FLORE PURPUREO, of Moitenkruid met een purpure Bloem; FLORE CINEREO; of met een aschverwige Bloem; FLORE OBSOLETO, of met een Bloem van een veranderde vrese conleur; FLORE PALLIDO FUSCO, of met een bleek-bruyn-verwige Bloem, en al de veranderlijke soorten, uyt deeze voortkomende, vergaan zoo haast niet, maar blijven eenige jaren lang in het leven. Schieten ieder Voorjaar nieuwe Scheuten uyt hare Wortel; verliezen ook 's Winters hare Bladeren niet al te zamen. Geeven elke Zomer

veelvoudige Bloemen, welke wel niet langer als eenen dag duren, doch telkens de volgende dag vernieuwd worden; en in de zelve volkomen Zaad: het welk niet diep word gezayd met een wassende Maan van September in een Pot, om 's Winters binnens huys gebragt, en voor de Vorst bewaard te konnen worden. Zomtijds moet men het gezayde met een weynig vochtigheid besprengen; zoo komt het in het Voorjaar op (want het moet lang in de aarde blijven leggen) en groeyd voort. Indien men het Zaad in Maert of April wou inleggen, zoo zou het eerst in den Herfst opkomen, en dan, wegens de teederheyd der jonge Plantjes, in de Winter meereandel weer vergaan.

Deze nieuwe Plantjes dus uyt Zaad opgekomen, bloeyen niet voor de tweede en derde Zomer. Hier uyt ontfant zoo vele en wonderlijke veranderingen, niet alleen der couleuren, maar ook in het verschil van grootheyd en kleynheyd, dat men de zelve geen bijzondere en eygentlijke namen zou konnen geeven. Doch de andere soorten brengen zelden eenige verscheydenheyd in verwen, maar meest altijd even de zelve Bloemen voort.

K R A C H T E N .

Mottenkruid is warm en droog van zart. Verdrijft, door een ingeplante eygenschap, alle Aften.

Paps-wijze op de Oogen gelegd, geneest de zwelling en brand der zelve; dergelijks allerley andere zweeringen.

In Wijs gezoden, en daar van tweemaal ieder dag, te weeten, 's morgens nuchteren, en 's namiddaags ontrent ten vier uren, gedronken, opend de verstoptheyd der Lever, en van alle andere inwendige deelen des Ligchaams. Vermag voorts alles wat in het volgende Hoofdstuk van het VERBASCUM of Wollekruid zal gezegt worden.

LXXXVI HOOFDSTUK. WOLLEKRUYD.

De Nederlanders niet alleen met deezen naam bekend, maar ook van veele geheeten KONINGSKAARS, of TOORTSKRUYD, vermits men van hare Steelen en Bladeren, welke allerley vettigheyd na zich neemden, een helderbrandend licht kan bereyden: in het Latijn VERBASCUM CANOELA REGIA, of ook TARSUS BARBATUS: in het Hoogduitsch WOLKRAUT, KONIGKERTZE, of KERTZENKRAUT: in het Fransch BOVILLON, of TORCHES: in het Italiaansch VERBASCE, TASSO-BARRASSO, of BARBARASCHIO.

Hier van zijn mij in haren aart eenige veranderlijke berziens-waardige soorten bekend geworden; namentlijk deeze:

I. VERBASCUM ALBUM MAS FLORE ALBO, of

wit Wollekruid mannetje met een witte Bloem. II. ALBUM MAS FLORE LUTEO, of wit Wollekruid mannetje met een gele Bloem. III. FEMINA FLORE LUTEO MAGNO, of wit Wollekruid met een groote gele Bloem. IV. RAMOSUM FEMINA FLORE LUTEO AMPLO, of wit Wollekruid wijffe met Takken en groote gele Bloemen. V. NIGRUM FLORE ALBO, of zwart Wollekruid met een witte Bloem. VI. VERBASCUM SALVIAE FOLIO FRUTEX FLORE LUTEO, of Boomachtig Wollekruid met Bladeren van Self, en een wonderlijk gele Bloem. VII. VERBASCUM SALVIAE FOLIO FRUTEX FLORE ALBO, of Boomachtig Wollekruid met Bladeren van Self, en een witte Bloem. Niet alle zijn ze van de zelve kouswing en Waarnaeming.

Al te zamen evenwel beminnenze een goede, gemeene, zandige aarde, met oude Paerdenmist matig voorzien: een warme, vrije, wel ter Zon gelegene plaats, en veel Water. Verdragen sterke Vorst. Bloeyen in de tweede Zomer; en alsze volkomen rijp Zaad gegeeven hebben, versterven ze: 't welk met een wassende Maan van Maert om het tweede jaar, of ook wel jaarlijks, op nieuws weer gezayd moet zijn. Hier door kan menze genoeg vermeeuigvuldigen: alhoewelze ook wel van zels voortkomen, zich zelve zayende door het uytvallende Zaad.

Het VERBASCUM SALVIAE FOLIO FRUTEX FLORE LUTEO ET ALBO, of Boomachtig Wollekruid met Bladeren van Self (bij andere gezegt Salve, en Savue), Bladeren beyde met gele en witte Bloemen, zijn veel teederder van Self, van aart, en konnen, buyten staande, de koudte der Winter zeer quajlijk verdragen.

Moeten derhalven, met een wassende Maan van Weerend April in Potten geplant zijnde, in het begin, of ten halven van October, na gelegentheyd dat het Weer zich aansield, binnens huys gebragt, en op een bequame plaats gezet worden, waar in men niet vuurd als bij vresend Weer; onderhouden met matige huuwgemaakte Roegen-waterfche vochtigheyd; en niet voor in het begin, of ten halven April met een zachte Roegen weer buyten gesteld, voor koudte nagten, en hayrige, drooge Oofte- of Noorde-winden wel gewagt zijn.

Zij blijven lange jaren in het leven. Worden in Hoegre: deeze Landen nauwelijks vier of vijf voeten hoog. Tloeyen ieder Zomer zeer schoon, doch krijgen noyt rijp Zaad.

Worden echter vermeeuigvuldigd door hare bij of Aanwinneeven boven de Wortel uytgeschotene jonge Looten. Welke men ten halven, op de wijze der Angelieren, insnijden, met aarde aanvullen, en in het tweede jaar Wortel gefchoten hebbende, niet voor dat de zelve jarig is geworden, van de oude afneemen, en met de voorgemelde Maan van April in Potten verplanten moet.

Het VERBASCUM SALVIAE FOLIO ARDORSCENS Berigt van FLORE LUTEO, of Boomachtig Wollekruid met Bladeren van Self; en gele Bloemen, ontrent (gelijk alreeds gezegt is) ter hoogte van vijf voeten, wat meer of min, opschietende, krijgdt uyt een taye, houtachtige; bleek-verwige, matig-dikke, en met ontelbare Vreselangen voorziene Wortel, een taye, harde, meer als drie duym in het ronde dikke, grijs-witte, schilferige, inwendig gantsch witte Stam, welke zich verdeeld in Stam: veele zijde-takjes; zijnde in het eerste jaar bekleed met een aangename, zeer ruyge, witte, doch korte Helligheyd, welke naderhand, als de Takken houtachtiger worden, te eenemaal vergaet. Aan de zelve groeyen Bladeren, altijd twee en twee regt teegens malkander over gesteld; rustende op geen lange Steeljens; ongelijk van grootte; de grootste een vinger; wat min of meer, lang, een groot lid van een vinger breed; in 't midden na de Steel toe gemeenlijk alderbreedst; na vooren smaller, en aldaar in een stomp punt eyndigende. Zijn zeer zacht in het aanraken, een weynig Bladeren: dik.

Verfcheyde naamen.

Verfcheyde naamen.

Lab. l. i. fol. 667.

Zeeven verfcheyde soorten.

dikachtig; in de Mond geknauwd wordende, van geen zonderlinge smaak; niet blinkende, maar van boven donker-groen-verwig, onder met een ruyge *Wolfigheyd* bekleed: aan de randen effen en slegt; in het midden met een groote *Rugge*, of *Ader*, waar uyt verscheyde andere kleyner, en uyt deeze veele ontelbare andere veel kleyner, haren oorsprong neemden door het geheele *Blad*, aardig vercie d.

Steele en Scheuten. Tusschen deeze *Bladeren* komen aan de nieuvelijks geschotene *Steele* gedurig nieuwe *Bladeren* en *Scheuten* voort; uyt welker bovenste *Hert* in de Maand *Junius* opschieten lange, taye, ontrent vierkanre witruyge *Steele*, welker lengte is van een voet of anderhalf, de dikte van een Stroo. In het midden der zelve ziet men voortkomen twee teegens malkander over gestelde *Bladeren*, de *Steele* onder als omvarende; ook in 't bovenste twee andere. Tusschen deeze groeyen groote, dikke, ronde *Knoppen*, en uyt de zelve noch andere boven malkander, op een bezien-waardige wijze; onder bestaande uyt kleyne, groene, doch ruyge, en voor spits toelopende *Bladertjens*; ook in het midden uyt veel groote, ruyge, vijf-hoekige en boven

Bloemen. wijd-openstaande *Huytjens*: uyt welke in het laatste van *Junius* en het begin van *Julius* zeer wonderlijke, groote, en schoon-geel-verwige *Bloemen* in het ronde bij malkander voortkomen. Boven zijn ze als met eenige geele ruyghed bekleed; van gedaante als een *Helmet*; ook onder met een hoekig, lang en breed afhangend deel begaaf, gelijk men ziet in de *Bloemen* van *Salvia*, of *Self*; niet qualijk verlonende een opengaaende Leeuwen-mond.

Zaadhuysjes. Als ze tien, twaalf of veertien dagen opengestaan hebben, vallen ze op de aarde neer, nalatende een hoekig, en bruyn-verwig leedig *Zaadhuysje*. Echter heeft deeze aanschouwens-waardige *Plant* in de jaren 1676. 1677. en 1678. in mijnen *Thuy* binnen de stad *Groeningen* een langwerpig rond, bleek-bruyn-verwig, volkomen rijp *Zaad* gegeven; 't welk in het volgende jaar gezeid zijnde, overvloedig is opgekomen, 't geen te voren noyt geschied is. Men zie hier bij na het *Hoofdstuk* van *PHLOMOS*.

K R A C H T E N .

Galen. lib. Simp. 8. Diosc. l. 4. c. 104. *Wollekruyd*, of *Verbasum*, is verdrogende en verteerende van aart.

De *Bladeren*, of *Bloemen*, in Wijn gezoden, en daar van gedronken, verdrijven de gezwollen der *Keel*: zijn zeer goed voor een *veronderde Hoest*, voor een *benauwde Borst*, voor de geene die inwendig *gegeschied* zijn, en voor de beetten van *giftige Dieren*.

De zelve gekookte *Bladeren* op *quade*, *zeerige*, en *etterige Oogen* gelegd, helpen deeze gebreken.

Dodon. l. 5. c. 29. De *Bladeren* gestoten, en Paps-wijze op de *gebrandhejd* gedaan, geneest de zelve.

Het *Zap*, gegoren op de *Wonden* der *vernagelde Paerden*, is een zeer dienstig hulpmiddel.

Ferls. hist. Plant. c. 328. De *Wortel*, zijnde warm in den eersten, en droog in den tweeden graad, in Wijn gezoden, en daar van een Roemertje met Zuyker gedronken, is zeer goed voor de geene, die *Eiter* en *Bloed spuwen*: ook voor alle andere inwendige gebreken der *Borst*.

Regin. l. 7. c. 3. Het *Pit*, of *Marg*, van de *Wortel*, met een weynig *Oly* en *Edik* tot een *Salf* gemaakt, en op de *Fistulen*, of *lopende Gaten*, gestreken, word zeer geprezen.

Romeinus hist. Plant. fol. 109. De *Oly*, van de geele *Bloemen* bereyd; neemt wech de pijn van de *Takken* of *Speen* aan het *Fondament*, en van het *Podagra*; inzonderheid als het op deeze wijs is gemaakt.

Neem een pinrje *Boom-oly*. Giet ze in een dik sterk *Glas*: doe daar bij zoo veel *Bloemen* van het *Verbasum* *famina flore luteo*, als enigzins mogelijk is; want

hoe meer hoe beter; en laat het in de Zon distilleeren. Werp daar bij twaalf of veertien van de grootste *Hof-spinnen*; doch niet 't effens; op dat door het sterk *vergis* het *Glas* niet mogt barsten; maar alleen twee of drie op eenmaal. Deeze de een na de ander verteerd zijnde, word de dus bereyde *Oly* bewaard, tot dat men ze van noode heeft. Hoeze ouder word, hoeze beter is.

Met deezen *Oly*, gantich warm gemaakt, de *voeten* of andere pijnlijke *Leeden*, niet op dezelve plaats, daar zich de smert van het *Podagra* onthoud, maar aan de andere zijde, regt daar teegens over, zeer dunnetjens bestreken zijnde, zal men verlichting voelen. Maar ook moet men onder de *foolen*, of het *plat* van de voet, desgelijks dunnetjens met deeze *oly* overstrijken. Dit doende, zullen de zweet-gaten zich openen, en de *Podagrifche* *vochten* uyttrekken.

Geneezing van het *Podagra*.

LXXXVII HOOFDSTUK.

STANDELKRUYD.

Let alleen dus in het *Nederlandsch*, Verfcheyde namen. maar ook van vele *ORCHIS*, of *KULLENKRUYD* genoemd, word in het *Laijn* ook geheeten *ORCHIS*, en *SATYRIUM*, behalven noch meer andere benoemingen: in het *Hoogduysch* *KNABENKRAUT*, *ERDGEYL*, en *STANDELWURTT*: in het *Franfch* *DU SATYRIUM*, of *URAM*; en in het *Italiaansch* *SATIRIO*, of *SATIRIONE*.

Hier van worden gezien, en zijn mij in haren aart *veele* bekend, zeer veel soorten, onnodig in dit werk al te zamen opgeteld te worden, vermits ze meest alle van even de zelve *Bonwing* en *Waarneeming* zijn; inzonderheid die in deeze *Gewelten* van zels voortkomen.

Gezamentlijk beminnenze, uyt een in-geplante cy-Grond. genschap, een gemeene, goede, zeer zandige aarde, zonder eenige vertigtheid; of met een weynig tweejarige *Paerdemist* vermengd: een opene en wel ter Zon geleegene plaats, doch over hare *Wortelen* een weynig *schaduw*; en veel *Water*.

Konnen sterke *Forst* uytftaan. *Bloeyen* in de *Zomer* Bloemen. zeer aardig, en gevein dikmaal volkomen rijp *Zaad*: waar doorze, doch noch beter door hare aangewassene jonge *Bolletjens*, kunnen *vermenigvuldigd* worden. Deze neemt men in het begin van *September*, als de *Bloemen* en *Bladeren* verdord zijn, of ook in het laatste van de *Maert*, met een wassende *Maan*, van de *oude* af, en men verplanteze.

Al deeze foorten, welke men uyt het *wild* in de *Hoven* wil verbrenge, hoe veranderlijk de zelve ook gezien mogten worden, zoo in *Wortelen* als *Bloemen*, moeten, terwijze in haren vollen *bloey* staan (vermits menze anders qualijk kan kennen en vinden) zoodanig worden uytgegraven, dat aan de *Wortelen* in het ronde ten minsten twee vingeren-brede van hare natuurlijke aarde kome te blijven: doch het *Gras* en de *Heyde* moet men 'er van afsnijden, zoo veel doenlijk is; op dat dit onkruid, in een goede grond komende, daar in niet de overhand mogt neemden. Daar na gezet zijnde, moet men ze terstond met *Water* begieten. Dan schieten ze met hare onderste *Puntworteltjens*, en andere aarde gewaar wordende, daar in; en als hare eygene met 'er tijd vergaat, groeyenze veel bequamer in deeze.

Het *ORCHIS ANTHROPOPHORA*, of *Orchis met Bloemen*, welke een *Mensch* verbeelden, en meer andere diergelijke, uyt warme Landen herwaarts gebragt, buyten gezet zijnde, verminderen met 'er tijd, en versterven eyndelijk, wijlze de koude van ons *Gewelt* niet kunnen verdragen. Moeten derhalven, in Potten

Orchis met Bloemen, welke een Mensch verbeelden.

Potten gesteld zijnde, 's Winters binnens huys in een goede zandige grond, met matige vochtigheid onderhouden, bewaard; daar na met een aangename Reegen weer buyten gezet worden.

KRACHTEN.

Alle soorten van *Standekrujd*, of *Orchis* en *Satyrion*, zijn van een en de zelve natuur; te weten: warm en vocht in den eersten Graad.

De harde, doch niet de vooze of sponsachtige *Wortel*, gebraden; in Wijn of Melk gezoden; ook daar mee gebruykt, of in Zuyker ingelegt, en zoo gegeeten, vermeerdert het *Zaad*, en verwekt de *Bijslapingslust*, als hier toe een zonderlinge kracht hebbende; ja zoodanig, dat deze *Wortel* alleen in de hand gehouden (gelijk sommige hier van schrijven) deze *lust* zou gaan de maken. Versterkt ook de *Maag*; doet veel *Water* lossen: geneeft de *Geelzucht*, en is goed teegens alle inwendige verzeeringen.

De *Wortel* gefhoten, en met roode Wijn gedronken, geneeft de *Kramp*, en *trekking der Zeenerven*.

Met witte Wijn ingenomen, doet *braken*: stopt de *ennatuurlijke Vloeden der Vrouwen*. Is goed teegens *Koorts*, en een weynig voor deze aankomen ingenomen: ook teegens de vallende *Ziekte*. Neemt uit de *Maag* wech de *slijmerige vochtigheid*. Geneeft de *Bloedgang* of *roode Loop*, en andere *Buikloop*. Is zeer dienstig voor *nytteerde Menschen*.

Het *Poeder* op *gezwollen* gelegd, zuiverd de zelve; neemt 'er van wech de *brand*, en de *liddeeken*. Geneeft de *lopende gaten*.

Het zelve *Poeder* de *Paerden* en andere *Beesten* ingegeeven, maaktze moedig en bequaam, om te *bespringen*.

In Wijn met Honig gezoden, geneeft de *Tandzweer*, en andere quade *gezwollen des Mond*.

Het *Zap* dezer *Wortelen* met witte Honig gemengd, en op de *Oogen* gestreken, verdrijft de *snerten* der zelve, desgelijks de *traning*, of gedurige *loping*.

De ronde *spontachtige Wortel* word weynig gebruykt, ten ware dan, om de *Bijslapingslust* te doen verminderen.

LXXXVIII HOOFDSTUK.

TWEEBLAD.

Namen.

Et dien naam in het *Neederlandsch* bekend, word in het *Latijn* genoemd *BIFOLIUM*, *PSEUDO-ORCHIS*, ook *OPHRYS*: in het *Hoogduitsch* *ZWEYBLATT*; en in 't *Italiaansch* *OPHRI*, *BIFOGGIO*, of *ELEBORO BIANCO*

FALSO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee bijzondere soorten; te weten:

I. *BIFOLIUM VULCARE*, of *gemeen Tweeblad*; *baftaard Standekrujd*. II. *BIFOLIUM BULBOSUM*, of *Tweeblad met een Bol*, de *Ajyn* gelijk; van sommige ook genoemd *NIDUS AVIS*, dat is, *Vogel-nest*; om dat hare *Vezelen*, uit de *Bol* voortkomende, in malkander gevlochten en zeer verward zijn.

Zij beminnen, uit een natuurlijke eygenfchap, een gantsch zandige goede aarde met een weynig twee-jarige kleyn-geweevene *Paerdmist* doormengd: een opene luchtige plaats, en tamelijk veel *Water*. Geeven teder *Zomer Bloemen*, maar in deze Gewelften zelden volkomen rijp *Zaad*. Konnen in de *Winter* sterke *kon-*

de verdragen. Worden *aangevonden* en *vermeengvuldigd* door *aangeproeide jonge Scheutjens* en *Bolletjens*; welke men met een wassende Maan, veel bequaamer in

September als in *Maart*, van de *oude* kan afneemen, en verzetten. Deze *afneeming* moet geschieden ieder drie jaren, als de *oude* uyt gebloeyd hebben, op de genoemde tijd, en met de gemelde Maan. De *inzetting* moet gedaan worden in een varfiche grond.

KRACHTEN.

Tweeblad, of *Pseudo-orchis*; is verwarmende en Gebruyk verdrogende in den eersten Graad.

De *Wortelen* in Wijn gezoden, en daar van der *Wor-* gedronken, of het *Poeder* der gedroogde *Wortelen* op *telen*. *Gezwollen* en *Wonden* gelegd, verzacht de *Hardig-* heyd, doet de *brand* verdwijnen; zuiverd en geneeft de zelve.

LXXXIX HOOFDSTUK.

NATERWORTEL.

Anders *ADDERWORTEL*, word ook *Verfiche-* in het *Neederlandsch* van veele ge- de *namen*. noemd *HARTSTONG*. In het *Latijn* en *Italiaansch* *BISTORTA*, of ook *CO-* *LUBRINA*: in het *Hoogduitsch* *NATER* of *NATTERWURTZ*; en in het *Fransch* *BISTORTE*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie *Drie on-* onderscheydene soorten; als: *derichey-* *tere foort-*

I. *BISTORTA MAJOR*, of *grootte Naterwortel*. II. *BISTORTA MINOR*, of *kleyne Naterwortel*. III. *BISTORTA MINIMA*, of *alderkleynste Naterwortel*; van sommige ook genoemd *BISTORTA ALPINA*, of *Berg-* *naterwortel*. Al te zamen zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij hebben zoo geerne een goede, gemeene, zand-Grond, ge, als geen zandige, doch vochtige en welgemeste grond: een opene, en ook een schaduwachtige plaats; daar neevens veel *Water*. Blijven lang in 't leven.

Geeven ieder *Zomer* een *kleynche lange Bloem*; bloemen, maar noyt in deze Landen enig rijp *Zaad*. Verdragen allerley ongelegenheeden der *Winter*. Worden *Aanwin-* ook alleenlijk *vermeengvuldigd* door hare aangewassene *ning*. *jonge Wortelen*: die men in elk *Voorjaar*, met een wassende Maan in *April*, van de *oude* mag afneemen en verplanten.

KRACHTEN.

Naterwortel, of *Bistorta*, is koud in den twee-Aart. den, en droog in den derden graad; daar be- neevens versterkende en zeer te zamentrekkende van aart.

De *Wortel* in Wijn gezoden; een *Drachma* van 't *Fuchf. list.* *Poeder* der gedroogde *Wortelen* met roode Wijn inge- *Plant. cap.* *398.* *namen*; of het *Zap* zoo wel van de *Bladeren* als van de *Wortelen* met Wijn gebruykt, geneeft alle *lopende gaten*: stopt allerley *Vloeden der Vrouwen*; de *Buik-* en de *roode Loop*: doet het *braken* ophouden, bedwingd de *Gal*: verdrijft de *ontsteeking* en *gezwollen Durantes* van *Mond* en *Keel*: maakt de *Tanden*, daar mee ge- *Herb. fol.* *72.* *wasfchen* zijnde, vast; en brengt de *neergeshotene* *Louis. l. 2.* *Morder* weer te regt. Is zeer goed voor de *Pest*, daar *c. 85.* op gezwet: voor de *beten der Slangen* en allerley *ver-* *Trag. l. 1.* *gif*: ook voor de gene die *Bloed spuwen*. Dood *c. 105.* *de Wormen*: stild de *loop der Zinkingen*: helpt de *Camerar.* *44. c. 3.* *geene*, die met een *Gonorrea*, of *Dryppert* zijn ge- *Luft. l. 4.* *quaeld*, gedronken zijnde met geftalt *water*: bewaard *naar. 3.* ook de *Vrouwen* voor een *Mistal*. Met *Zap* van *Weegbree* of *Plantago* ingedronken, helpt de gene, die haat *Water* niet kunnen houden.

Het *Zap* der *Wortelen* op de slapen des Hoofds en *Ruell. l. 2.* in de *Neusgaten* gestreken, doet het *bloeden* uyt de *c. 179.* *Neus*

Nens ophouden. Geneest ook alle Wonden, en zuiverd, in de Oogen gedaan, het Gezicht.

De L. 1. 1. Met het gedistilleerde Water van het Kruid en de Wortelen, of met de Wijn daarin gekookt zijn, de Nens van binnen gewasschen, neemt daar uyt wech de quade Fleesch-takken, of uytwassen, genoemd Polyp, welke daar in groeyen: ook de Kanker, zoo wel in de Alond als Nens; inzonderheid als men'er het Poeder eerst heeft ingefrooyd.

XC HOOFDSTUK.

PENNINGSBLOEM.

Verfchey-
de namen.

Eest in 't *Nederlandsch* dezen naam bekomen, gelijk ook dien van ZILVERKRUYD, om dat de Zaadhyzjen dezer Plant, alsze tot hare rijpheyd geraken, wit-blinkend zijn, en rond, een Zilver Penning niet ongelijk schijnende. Word in het *Latijn* geheeten BULBONACH, VIOLA LUNARIS, of VIOLA LATIFOLIA: in 't *Hoogduysch* MONDVIOLE.

Twee on-
derschey-
dene soor-
ten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee onderscheydene soorten; als:

Grond.

I. BULBONACH RADICE PERENNI, of *Penningsbloem met een langdurende Wortel*. II. BULBONACH, of VIOLA LUNARIS ANNUA, dat is, *Penningsbloem, niet meer als een jaar durende*.

Een-jarige
Pennings-
bloem.

Byde beminnenze een goede, zandige aarde, doormengd met een weynig twee-jarige Paerdmist, een luchtige, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water. Konnen sterke koudte, en andere ongelegenheeden der Winter uytstaan.

Maan-vio-
let of Pen-
nings-
kruid met
een lang-
durende
Wortel.

De BULBONACH ANNUA, of een-jarige *Penningsbloem*, bloeyd in de tweede Zomer: geeft volkomen rijp Zaad, en vergaat daar mede. Moet derhalven in ieder Voortij, of ook wel om het tweede jaar, met een wassende Maan van April, niet diep gezaayd en de aarde aanbevolen worden.

Aanwin-
ning.

De VIOLA LUNARIS RADICE PERENNI, of *Maan-violet*, Zilverkruid, *Penningsbloem met een langdurende Wortel*, blijft eenige jaren in het leven. Geeft, na de eerste opkoming, in het tweede jaar, en daar na elke Zomer, Bloemen, doch niet altijd even goed Zaad.

Word niet alleen door het gedachte Zaad aangevonden, het welk men met een wassende Maan van Maert of April in de aarde legt, maar ook door haar aangegroeyde jonge Scheutjen, die men met de zelve Aprilsche Maan van de aarde afneemt en verplant. Dikmaal komenze genoeg van zelfs voort, door het neergevallene Zaad.

KRACHTEN.

Dodon. l. 6.
c. 6.

Penningsbloem, of *Viola Lunaris*, is verwarmende, verdrogende, afvagende van aart, en scharp in de Mond.

Lohel. l. 1.
fol. 396.

De Wortelen, gekookt, of ook de groene Bladeren gesneden, en als een Salade gebruykt, zijn zeer goed en gezond.

De Bladeren, de Wortelen, en ook het Zaad, in Wijn gezoden, en daar van gedronken, doen het Water der Nias lossen; en verwekken de Maandstonden der Vrouwen.

XCI HOOFDSTUK.

BERNAGIE.

En wel bekend *Gewas*, en in het *Verfchey-Nederlandsch* niet alleen dus, maar de naam ook van veele BORAGE genoemd: in het *Latijn* BORRAGO, en BUGLOSUM VETERUM: in het *Hoogduysch* BURRETSCH, OCHSENZUNG, en BLAUW HIMMELSTERN: in het *Fransch* BORRACHE, en in het *Itaaliaansch* BORAGINE.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vijf aardige veranderlijke soorten, namentlijk:

I. BORRAGO FLORE CERULEO, of *Bernagie met een blauwe Bloem*. II. FLORE ALBO, of *met een witte Bloem*. III. SEMPER VIRENS MAJOR, of *groote altijd groen blijvende Bernagie*. IV. SEMPER VIRENS MINOR, of *kleyne Bernagie, die altijd groen blijft*. V. BORRAGO MINOR VERRUOSA FLORE VARIEGATA, of *kleyne krimpde Bernagie; met witte plekken als kleyne Wratzen op hare Bladeren*, en schoone Bloemjens, met donker-roode streepen verciend op een witte verwe, van een aangenaam-bevallijke aanschouwing. Niet alle zijn ze van de zelve Quacking en Waarmeening.

Evenwel beminnenze al te zamen een goede, ge-Grond. meene, zandige grond, met oude Paerdmist genoeg-Bloeying. zaam voorzien: een opene, warme plaats, en tamelijk veel Water. Bloeyen ieder jaar, en geven rijp Zaad.

De BORRAGO FLORE CERULEO, ET ALBO, of *Borage met blauwe, en met witte Bloemen*, duren niet meer dan een Zomer. Geeven in den Herfft volkomen rijp Zaad, en versterven daar mede. Moeten derhalven ieder Voorjaar, met een wassende Maan van Bloem. Maert, op nieuws weer gezaayd zijn. Dikmaal komenze ook van zelfs genoeg te voorschijn, door het neergevallene Zaad.

De BORRAGO VERRUOSA MINOR FLORE VARIEGATA, of *kleyne Borage met witte Wratzen en een bonte Bloem*, is de teederste van alle. Bemind een zeer warme plaats, voor alle koude Oosten- en Noorde-winden beschut. Moet ieder jaar met een wassende Maan van Bloem. Maert of April in een Pot, of anders in de aarde op een warme plaats, niet diep gezaayd, en dikmaal met water begoten worden. Als ze opgekomen is, moet Aanwin- men ze laten staan, en niet verplanten, zoo geeft ze ning uyt noch voor de Winter rijp Zaad; maar word dan onverwacht van het leven beroofd, wijlze niet langer in staat kan blijven. Van veele in de aarde geleide Gestalte des Zaads.

Zaadkorlen komen zelden meer als een of twee te voorschijn, dikmaal niet een; al is ook het Zaad noch zoo rijp; het welk rondachtig plat, gelijk een Schild, is; onder voorzien met een holligheyd, en kleyne witte plek of ring, daar het aan vastgezetten heeft. Doch als men, na verloop van eenige Maanden, de aarde roerd, of omwerpt, ziet men hier en gintich een Plantje verschijnen. Ik houde derhalven voor best, dat men in *Jannarius* het Zaad in een Pot zaayd, en de zelve dikmaal met Water voorziet; of in de aarde met een wassende Maan van October of November; zoo komt het in het Voorjaar op, alhoewel weynig in getal.

Zij krijgen, uyt een, eerst geheel witte, daar na Wortel. bleek-bruyen wordende, ontrant een vinger dikke en lange, regt in de aarde neerschietende, en met veele Veezelen voorzien; in de Mond geknauwd, lieflijk-aangenaam van smaak zijnde, doch wat te zamentrekkende Wortel, verfcheydene Steelen, regt uyt het Hert voort-Steelen. komende; meer op de aarde neerleggende, als opwaarts gekeerd staande. De grootte is een kleyne hand lang; de andere zijn veel korter, rond, bleek en helder groen, van boven na de Zon en Lucht geketrd purpurachtig;

tig; ook met vele kleine purpurne *nepjes*, en een veelvoudige, witte, regt-uytstaande haynige ruygheyd voorzien.

Gedaante en Stelling der Bladeren. Aan deze Steelen komen *Bladeren* voort, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde boven malkander. De onderste zijn gemeenlijk de grootste; een kleine vinger, wat meer of min lang, onder en boven van een gelijke vinger breedte; doch voor toegaande in een stompe roudigheyd: dikachtig van aart, bleek-, en ook wit-groen van verve; boven, zoo wel in het midden als aan de randen, aardig versierd met vele groote en kleine wit-verwige *Hoogten*, als kleine *Wratten*; waar uyt een meeninge van bleke, hayrachtige, scherpe *Doortjens* voorricheten. Gelijk nu deze *Bladeren* boven *Heweltjens* hebben, zoo hebben ze ook onder *Puntjens*. Rusten op geene *Stieltjens*, maar komen voort digt aan de *Steel*, de zelve gelijk als omhelzende. In het midden zijn ze voorzien met een regt door- en diep-lingaande smalle *Ader*, waar uyt eenige andere, zoo wel van onder op, als boven van ter zijden, echter altijd opwaarts gekeerd, voortvloeyen. Weynig, of niet blinken ze. In de Mond geknauwd worde, bevind men ze week, en zonder eenige smaak.

Zonder-lugheyd aan de zelve.

Bloemknopjens.

Uyt de bovenste punten spruyten verscheydene bij malkander gevoegde donker-bruyne, of purpurne langwerpige *Knopjens*, bestaande uyt vijf ruyge *Bladerjens*; uyt welke in het midden de *Bloemjens* voortkomen, gesteld op de wijze van *Buglossum*, of *Offentong*; doch niet zoo groot, zoo rond, noch zoo vlak opstaande; maar in de gedaante van een Roemer, inwendig hol, boven breeder, en onder smaller: bestaande uyt vijf digt aan malkander gevoegde, en boven rondachtig toelopende *Bladerjens*, na de gelijkenis van een *Hert*. Lieflijk van reuk zijnde; wit, met schoone purpurne *strepen* en *plekken* begaafd op ieder *Bladje*, regt boven, ook onder in de grond in het midden: in welker inwendige grond vijf witte *nepjes* worden gezien. Als ze agt of tien dagen open gestaan hebben, vallen ze op de aarde neer, en laten het gemelde *Zaad* achter.

Groote en kleine altijd groen-blijvende Bernagie.

De BORRAGO SEMPER VIRENS MAJOR ET MINOR, of *groote en kleine altijd groen-blijvende Bernagie*, zijn beide begaafd met kleine, zeer schoone, blauwe vijf-gebladerde, ook voor rond en niet spits toegaande *Bloemen*, rustende op veel korter *Stieltjens* als die van de *gemeene Bernagie*. Deze soorten zijn uyt eygener aart zeer sterk, en lang-leevende. Konnen de selle *Winter-kende* uytstaan. *Bloeyen* door de meeste tijd van de *Zomer*. Geeven ook dikmaal volkomen rijp *Zaad*; inzonderheyd bij warme en vroege tijden: eenwel op verre na zoo overvloedig niet, als al de andere.

Bladeren.

Krijgen *Bladeren*, veel donkerder groen, als die van de *gemeene*; ook niet zoo *hayrig*, of *scharp*; inzonderheyd niet de *kleyne*; welke veel kleiner; ook voor niet zoo breed-puntig; en achter na de *Steel* toe op het breedste zijn; voor eyndigende in een spits punt.

Aanwinning.

Worden niet alleen *vermeerderd* door haar *Zaad*, het welke men met een wassende Maan van *April* of *Maert* niet boven een stroobreedte diep de aarde bevelt; maar ook door hare aangegroeyde *jonge Looten*, noyt al hare *Bladeren* verliezende: die men op de genoemde tijd en met de gemelde Maan van de *oude* afneemt en verplant.

Groote in het bijzonder.

De MAJOR, of *groote altijd groen-blijvende Bernagie*, krijgt uyt een zwart-verwige, dikachtige *Wortel* schoon-donker-groene en een weynig blinkende *Bladeren*, in gedaente die van de *gemeene Bernagie* niet zeer ongelijk; doch wel zoo breed; veel langwerpiger, en voor gemeenlijk spitzer: slegt en niet gesonst, doch wat geuachtig gesteld; ook alleen met een weynig scharpheyd voorzien; en veel dunner van aart;

Bladeren.

daarenboven aan hare effene, doch ruygachtige en aangenaam-groene *Steelen* (niet boven anderhalve of twee voeten hoog opschietende) gemeenlijk opwaarts gekeerd staande. Aan welke *Steelen* groeyen veel kleiner *Bladeren*, rustende op geen *Stieltjens*, maar hare *Steel* ten halven gelijk als omhelzende; ook eldaar breed, platachtig, kort, wel voorzien met een punt, en diep *geaderd*. Tusschen welke voortspruyten korte *Bloemaa*. *Stieltjens*; waar op zeer schoone, donker-blauwe *Bloemen* te voorschijn komen; wel zoo groot als die van het *Buglossum*, of *Offentong*, doch korter ingedrongen, ook platter, en ronder; bestaande uyt vijf digt te zamen gestelde *Bladerjens*, en van binnen houdende *Zaad*. een kleine, witte, vijf-hoekige hoogte. Als ze eenige weynige dagen hebben opengestaan, vallen ze af; nalatende in een ruyg vijf-bladerig *Huyse* een zwart, kort en dik *Zaadje*, dat van de *gemeene Bernagie* niet zeer ongelijk.

De MINOR, of *kleine altijd groen-blijvende Bernagie*, heeft ook een kleine, zwart-verwige *Verzelwortel*, het bij effene, slegte, zwart-groene *Bladeren*, rustende op teedere en tamelijk-lange *Stieltjens*. Zijn een handbreed lang, een kleine vinger breed: achter rondachtig; doch voor in een kort spits punt uytlopende: zacht en niet scharp in het aanraken: onder bleek-groen-verwig; en daar, niet boven, een weynig blinkende. Wat bitter en onaangenaam van smaak. *Bladeren*. Nauwelijks meer als een goede halve voet wassen ze om hoog.

Kleine inzonder.

K R A C H T E N .

Bernagie, of *Borrage*, is warm en vocht in den eerste graad.

De *Bladeren*, in Wijn gelegd, of de zelve in Wijn gezoden, en daar van gedronken, veroorzakt *goed Bloed*: maakt een *vrijlijk Hert*: verdrijft de *zwart-zallige vochten*; en is goed tegens de *Koortzen*. Eeven de zelve kracht hebben de *Bloemen*, gebruykt in een *Salade*.

Het *Zap* der *Bladeren* en *Bloemen* met *Zuyker* ver-mengd, neemt wech de *duyzeling des Hoofds*, en strijd teegens alle *vergift*.

De *Bladeren*, gekookt in Honig-water, verzachten de *scharpheyd van de Keel*, en der *Borst*. Neemen ook wech de *Hoest*.

Het gedistilleerde Water hier van word geprezen tegens den *brand* en de *hette gezwollen der Oogen*, zoo wel van binnen ingenomen, als van buyten opgelegd.

De *Conzerf* van de *Bloemen*, en de *Syroop* uyt het *Zap* der *Bladeren* gemaakt, verquikt het *Hert*, en neemt de *Herklopping* wech. Is goed tegens de *Geelzucht*: verslucht de *geheugenis*, en versterkt de *Herffenen*.

XCII HOOFDSTUK.

OSSETONG.

Dus genoemd in het *Nederlandsch*, Namen: word in 't *Latijn* geheeten BUGLOSSUM, of BUGLOSSA: in het *Hoogduytsch* OCHSENZUNG: in 't *Fransch* LANGUE DE BEUF, of BUGLOSSE; en in het *Italiaansch* BUGULOSA.

Hier van zijn mij in haren aart be-kend geworden vier onderscheydene soorten; als:

I. BUGLOSSUM VULGARE MAJUS, of *gemeene groote Offtong*. II. VULGARE MINUS, of *kleine gemeene Offtong*. III. SYLVESTRE, of *wilde Offtong*. IV. BUGLOSSUM ECHIODES, of *Offtong met een gedaante van Echium*, in het *Nederlandsch* gezegt *Slangen-*

Vier bijzondere soorten.

Slangenhoofd. Niet alle zijnze van de zelve *Bewazing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een gemeene, zandige, zoo wel gemestte als ongemestte aarde: een wel ter Zon gelegene plaats; en matige vochtigheid. *Bloeyen* jaarlijks, en geeven volkomen rijp *Zaad*.

Groot en klein gemeen Ofsctong. Het BUGLOSSUM VULGARE MAJUS, ET MINUS, of *grote en kleine gemeene Ofsctong*, blijven eenige jaren lang in 't leeven. Verdragen allerley ongelegentheeden der *Winter*. Worden ook alleenlijk *vermeengvuldigd* door haar *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *April* de aarde word aanbevolen.

De twee andere soorten. Het BUGLOSSUM SYLVESTRE, of *wilde Ofsctong*, en BUGLOSSUM ECHIOIDES, of *Ofsctong met een gedaante van Slangenhoofd*, blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Worden derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maart*, op nieuws weer gezayd. Meest altijd slaan ze van zelfs op uyt het neergvallene *Zaad*; zoo dat ze zonder zaying genoegzaam aangewonnen kunnen worden. Zie hier bij na het *Hoofdstuk* van *HONDSTONG*.

KRACHTEN.

*O*fsctong, of *Buglossum*, is koud en droog in den eersten graad. Vermag ook alles uyt te werken het geen hier boven van de *Bernagie* of *Borrage* gezegt is.

De Wortelen en Bladeren in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken, is goed voor de gebreken der *Lange*; en voor de zulke, die met een *quade Borst* zijn gequeld. Verdrijven het *Hertgefsan*; en de heete *Cholera*. Vermeerderen de *Melk* in der *Vrouwen* Borsten. Strijden teegens 't *vergif*: geneezen de pijn der *Lendenen*, en zuiveren het *Bloed*.

De Syroop, gemaakt van het *Zap*, is zeer dienstig in alle *Koortzen*; desgelijks teegens de *Melaanchtyd*; *zwaarmoedigheid* en *sluimoedigheid* des *Herten*, en de *Schurftigheid*. Het *Hert* word'er zeer door verquikt.

De Wortel gedroogd, dan tot stof gemaakt, en dit *Poeider* met *Oly* gemengd, geneest het *Springend* of *Sprenkruur*: ook de beetten der *giftige Dieren*.

XCIII HOOFDSTUK.

SLANGENHOOFD.

Verscheyde namen.

Oerd deezen naam in 't *Nederlandsch*, om dat het *Zaad* van dit *Genus* het *Hoofd* van een *Slang* zeer gelijk is. Word in het *Latijn* geheeten ECHIMUM, VIPERINA, en BUGLOSSUM SYLVESTRE: in het *Hoogduytsch* WILDE OCHSENZUNG: in het *Franfch* BUGLOSSE SAUVAGE; en in het *Italiaansch* ECHIO, of BUGLOSSA (anders BUGOLOSA) SALVATICA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verscheyden veranderlijke soorten; namentlijk:

I. ECHIMUM VULGARE, of *gemeen Slangenhoofd*. II. LANUGINOSUM, of *wolachtig Slangenhoofd*. III. CRETICUM SUPINUM FLORE RUBRO, of *leggende Slangenhoofd van Candien*, met een *roode Bloem*. IV. ECHIMUM SCORPIOIDES MAJUS FOLIO GLABRO, of *groot Slangenhoofd met een gekromde Bloem*, gelijk zijnde de *Siaart eens Scorpions*, en met *gladde Bladeren*. V. SCORPIOIDES FOLIO HIRSUTO; of *Scorpions-slangenhoofd met ruwe Bladeren*. VI. CRETICUM LONGIFOLIUM RUBRUM ALPINUM, of *roode Berg-slangenhoofd van Candien*, met *lange Bladeren*. VII. ALCIBIADUM FLORE RUBRO, of *Slangenhoofd van Alcibiades met een roode Bloem*. VIII. ECHIMUM ALCIBIADUM FLORE CORYMBE, of *Slangenhoofd*

tot agt in het getal voorgefeld.

van *Alcibiades met een blauwe Bloem*. Niet alle zijnze van de zelve *Bewazing* en *Waarneeming*.

Eevenwel beminnenze al te samen een goede, gemeene, zandige, en wel gemestte grond; een opene en vrije plaats; ook niet te veel vochtigheid. Brengen, in den *Herfst*, volkomen rijp *Zaad* voort.

Het ECHIMUM VULGARE, of *gemeen Slangenhoofd*, ECHIMUM LANUGINOSUM, of *Slangenhoofd met Wolachtige Bladeren*, en CRETICUM SUPINUM FLORE RUBRO, of *leggende Slangenhoofd van Candien*, met een *grote rood- en blauwe Bloem*, blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven; maar alsze *Zaad* geeven hebben, verdervenze. Worden derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende Maan van *Maart* of *April*, op nieuws weer gezayd, en ook alken op deeze wijze konnen ze *vermeengvuldigd* worden.

Het ECHIMUM SCORPIOIDES, of *Scorpions-slangenhoofd*, beyde de soorten, worden op de gemelde tijd niet diep in de aarde gelegd. Verdragen sterke *koude*. *Bloeyen* de tweede *Zomer*: geeven rijp *Zaad*, en versterken daar meede.

Het ECHIMUM CRETICUM LONGIFOLIUM RUBRUM ALPINUM, of *roode Slangenhoofd van Candien*, groeyende op het *Geberg*: met *lange Bladeren*; en het ECHIMUM ALCIBIADUM, of *Slangenhoofd van Alcibiades* gevonden, zoo wel met een *roode als blauwe Bloem*, vergaan zoo haast niet; maar blijven gemeenlijk drie, ook zomtijds wel vier jaren, in het leeven. Geeven ieder *Zomer* volkomen rijp *Zaad*; waar door ze ook allen konnen *vermeengvuldigd* worden, op de voorgenoemde tijd niet diep in de aarde gelegd zijnde. De eerste *Bloemen* hier van worden eerst in het tweede jaar gezien.

KRACHTEN.

Slangenhoofd, of *Echium*, is verwarmende van aart. *De Wortelen, Bladeren*, of het *Zaad*, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken, bewaard de menschen voor de *steeken van Adderen en Slangen*. Ge-neest ook de genee, die'er van *gebeeten* zijn. Het zelve doen de *Bladeren*, gescoten, en op de *Wonde* gelegd. Zijn ook zeer dienstig, om de *Vrouwen Zog* in hare *Borsten* te doen krijgen.

Het gedistilleerde *Water* hier van op en in de *Oogen* gestreken, neemt wech de brand der zelve, veroorzaakt door eenige daar op gevallene scharpe vochten.

De *Conzerf*, gemaakt van de *Bladeren en Bloemen*, is een dienstig middel tot versterking van het *Hert*. Zuyverd ook het *Bloed*; en neemt wech den brand der *Koortzen*. Is goed, om de *zwaarmoedigheid* te verdrijven. De zelve *kracht* heeft ook de *Syroop*, welke in *Italien* van het *Zap* deezes *Kruyds* word bereydt.

XCIV HOOFDSTUK.

DRUYVENKRUYD.

Tet alleen dus in het *Nederlandsch*, maar ook van vele *PIMENT* genoemd. In het *Latijn* BOTRYS: in het *Hoogduytsch* TRAUBEN- of KROTTENKRUYD: in het *Franfch* PYMEN; en in het *Italiaansch* BOTRI.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee bijzondere soorten, als:

I. BOTRYS VULGARIS OFFICINARUM, of *gemeen Druyvenkruid*, in de *Apotheeken* gebruykelyk. II. BOTRYS MEXICANA ODORATA, of *welriekend Druyvenkruid van Mexico in America*. Beyde zijnze van eenen de zelve *Bewazing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met twee-jarige *Paardemilt* wel voorzien: een opene, warme

Grond.

Berigt van de eerbetooneende ditte jaar.

Voorts ook van de andere

soorten des Slangenhoofds.

Nitand. lib. de Theophr. Plin. l. 27. Diosc. l. 4. c. 27. Raudi. l. 3. c. 89.

Durantes. Herb. fol. 165.

Dad. l. 21. c. 12.

Namen.

Grond.

Twee verscheyden soorten.

BOTRYS MEXIOCANAE ODORATA.

warne plaats, en veel Water. Blijven niet langer dan eene Zomer in het leven. Geeven in den Herfst gemeenlijk rijp Zaad, en vergaan daar mede van zelfs, of worden door slegte een kleyne Rijp wechgenomen.

Zaad.

Aanwin-
ning.

Moeten derhalven jaarlijks in ieder Voorjaar, met een wassende Maan van Maert of April, weer op een warme plaats, niet diep, gezaaid worden. Als ze opgekomen zijn, mag men ze niet van hare plaats nemen. Decer wijs alleen kan men ze vermeerderen. Echter slaan ze, zonder zaying, dikmaal van zelfs genoeg op, door haar uyt en neergevallen Zaad.

Welriekend
Druyven-
krujd van
Mexico.

Het BOTRYS ODORATA MEXIQUANA, of welriekend Druyvenkrujd van Mexico, schiet in deze Gewesten van naturen niet hoger op als tot drie Maatvoeten, wat meer of minder, uyt een gantfch witte Wortel, lang, en een vinger dik; met veel Vezelvingen omvangen; in de Mond geknauwd, krachtig van geur, en bitter van smaak.

Wortel en
Steel.

Krijgt in het midden een regt-opfchietende, vingerdikke, gras-groene, met eenige hayrige rugghed bekleedde, aangenaam riekende, en wel gestrepte Steel, onder aan de Wortel een weynig rondachtig; zich van beneden tot boven verdeelende in het ronde, op de wijze van een Pyramide, in veel zijde-takken; waar aan de Bladeren, veel in getal, nu uyt de eene dan uyt de andere zijde digt boven malkanderen voortkomen.

Gedaante
raken.

Zij zijn ongelyk van grootte: boven zegt in het ander raken, doch onder een weynig rauw. Het grootste is zes vingeren-breedte lang; twee vingeren breed: aan de randen gezaagd met hol gestelde Tandten; doch niet zoo diep als die van het BOTRYS VULGARIS OFFICINARUM, of gemeen Druyvenkrujd; echter voor spijzer toegaaende achter smal, en voor in een punt cyn diggende, sterk, doch niet onangenaam van reuk; vol Ziep, donker, of zwart-groen van verve; onder bleeker; niet blinkende: sterk en krachtig van smaak; rustende op korte Steelstijlen; en in het midden voort zijnde met een groote, regt-doorlopende Ader, waar uyt veel andere aardig ter zijden uytvloeyen.

Bloem-
knoppen.

Tusschen deze Bladeren, aan meest al de Steelten, komen te voorschijn veel in het ronde kort en digt bij malkander gevoegde, en van zelfs uyt de Steelten spruytende, groene, kleyne, ronde Knoppens, rustende op gantfch geele Steelstijlen (gelijk men in het gemeen Druyvenkrujd ziet): welke haar openende, zich verzonken met eenige weynige kleyne witte Knoppens voorzien te zijn, die daar na gevuld worden met een kleyn rond zwart Zaadje.

Zaad.

KRACHTEN.

Tragus l. 2.
c. 124.
Disf. l. 3.
c. 130.
Ægnetia
l. 7. c. 3.
Fuchs lib.
Herb. cap.
64.

Druyvenkrujd, of Botrys, is warm en droog in den eersten graad.

In Wijn gezoeden, en daar van gedronken; of een Drachma van de gedroogde Bladeren met Wijn en Zuyker ingenomen, neemt wech de kortademigheid, en de gebreken der Borst, veroorzaakt door koude. Is goed voor de gene, die Eter en Bloed spuwen. Drijft uyt de Nageboorte, en het Water der Blaas. Verwekt ook de Maandfonten.

In Wijn met Bijvoet en Camillen gekookt; dan een Roemerje daar van gedronken, stillt de smerten van de Moeder.

Kruell. l. 3.
c. 61.

Het Krujd zelfs tusschen de Kleederen gelegd, doet de zelve een heftigen reuk aanneemen; en bewaarde voor de Asten; welk schadelijk Ongedierte gedachte voor de menschen zeer aangename reuk zoo zeer tegen, en verderfelijk is, dat ze daar van moeten sterfen.

XCV HOOFDSTUK.

K O O L.

Eder genoeg bekend, en in het Nederlandsch dus genoemd. Word in het Latijn geheeten BRASSICA, of CRAMEE; in het Hoogduysch KOHL, of ook KOHLKRAUT; in het Fransch CHOUX; en in het Italiaansch CAVOLO, of CAVOLO CAPPUCCIO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veel veranderlijke soorten; namelijk:

I. BRASSICA NON CAPITATA FOLIIS ATRO VIRENTIBUS, of gemeene Boeren-kool. II. BRASSICA DISSECTA, of gemeene Kool met gesneden Bladeren. III. CRISPA, of Krul-kool. IV. RUBRA VARIEGATA, of Kool met roode, purpure, en groen-bonte Bladeren. V. ALBA VARIEGATA, of Kool met wit en groen-gemarmelde Bladeren, van een schoone aanschouwing. VI. VARIEGATA PROLIFERA, of bonte Kool, met kleyne gekrulde Bladeren, uyt de groote in het midden voortkomende. VII. MOSCHATA, of Kool, riekende als Muscus. VIII. BRASSICA CAPITATA RUBRA, of roode Slayt-kool. IX. CAPITATA ALBA, of witte Slayt-kool. X. SARAUADA, sive CAPITATA VIRESCENS ITALICA CRISPA, of groene Italiaansche Slayt-kool met gekrulde Bladeren, anders gezegt Savoyische Kool. XI. BRASSICA CAULIRAPA RUBRA, of roode Raap-kool. XII. CAULIRAPA ALBA, of witte Raap-kool. XIII. BRASSICA CAULIFLORA, of Bloem-kool; en veel meer andere; niet alle van dezelve bouwung en Waarneming.

Evenwel beminnen ze al te zamen een goede, wat voor meene, zandige aarde, met twee-jarige Pademijst ge-voorzien: een opene luchtige plaats, en veel Water. Verdragen allerley ongelegentheden der Winter. Geeven ook de tweede Zomer volkomen rijp Zaad, en versterven dan. Derhalven ze ieder Voorjaar, met een afgaende Maan van Maert, op een warme plaats gezaaid, en een handbreed hoog gewassen zijnde, met de zelve Maan op een andere plaats, hol en luchtig, weer verplant moeten worden.

Maar indien men al de bonte Kool niet voor in de Maand Junius, tusschen het laatste Quartier en de nieuwe Maan, aan de aarde bevelt, ook naderhand met de zelve Maan verplant, zoo zal men ze in den Herfst voortgekomen zien veel schoon'er in hare bevallige veranderlijke verwen. Gekookt, zullen ze ook alle andere in lieflijkheid van smaak verre te boven gaan: inzonderheid wanneer ze, eer men haar afsnijdt, twee of driemaal wel te dege bevrooren zijn geweest; want hier door krijgen ze alle eerst hare regte Inaas.

De BRASSICA CAPITATA ALBA, RUBRA, ET CAPITATA VIRESCENS ITALICA CRISPA, witte, roode, of Slayt-kool, roode Slayt-kool, en groene Italiaansche kool, en Krul-kool, die men ook Savoyische Kool noemt, ontfangen welke eene met drie Hoofden op eene Steel word gevonden, en meer andere diersghelke, beminnen de voorgemelde aarde, plaats, en Water op hare Wortelen; maar niet op de Bladeren, inzonderheid niet als ze beginnen te sluyten. Want hoe droger Weer het dan is, hoe ze digter, grooter, en bequamer ter spijz worden. In teegendeel, als 't veel reegend, blijven ze hol; sluyten zich niet wel, en verrotten haast in de Winter. In welke tijd zij geenszins koud of vorst kunnen verdragen. Worden ter dior oorzaak in het laatste van October met hare Tronken en Hoofden, of Vruchten, ook met de Wortelen uytgenomen, en binnens huys in een Kelder in de aarde geworpen: daar na in het Voorjaar weer in de grond gezet, op een warme plaats; zoo schieten ze nieuwe Looten; bekomen Bloemen, en volkomen rijp Zaad. Doch eer men ze in huys brengt,

Verschey-
de namen.Veel ver-
anderlijke
soorten.van welk
een aarde
hier der-
tenderley
worden
voorge-
steld.Wat voor
meene, zandige
aarde, met twee-
jarige Pademijst
gevoorzien.Waarnem-
ing.Aanmer-
kelijk-
heid.Witte,
roode,
Slayt-
kool, en
Krul-
kool.Aanmer-
king.

moet men al de *Hoofden* van binnen uythoelen, en van hare *Herten* beroven. Als men nu *Zaad* van haar gewonnen heeft, verſterven ze alle. Worden derhalven ieder jaar, met een afgaande Maan van *Maert*, (of ook wel in *Auguſtus*, omze vroeg in de *Zomer* te mogen hebben) op nieuws gezayd, en met de zelve Maan, in het laaſte van *September* twee voeten van malkander tot aan de toppen in gemaakte kuylen geplant zijnde, in *April* hoog aangeard, op datze van de Wind niet om veer geſlagen, ook hier door dies te beeter worden mogten. Want deezer wijs ſluytenze zich dies te bequamer, en bekomen een aangenamer ſmaak; ook grooter *Hoofden*, inzonderheyl wanneerze in ieder *Voorjaar* worden gezet in een andere grond, of zandige plaats, die zes, zeven of agt jaren onbebouwd, ſtil, en zonder Vruſtvoortbrenging heeft gelegen, doch nu op nieuws omſingelen, en wel gemelt is geworden; al wasze anders gantſch ſlegt. Ondertuſſchen moet men weten, dat het *Zaad* van *Savoyſche Kool* in deeze Landen niet langer dan een jaar goed blijft. Moet derhalven t'elkens uyt warmer Geweſten weer overgezonden worden. Om'er hier *Zaad* van te winnen, neemt men de *Plantentegeens* de *Winter* met de geheele *Wortel* op, men bewaardez binnens huys, en men zetze in het *Voorjaar* weer in de aarde; doch in zijn geheel, en niet uytgehoold.

De *BRASSICA CAULIRAPA RUBRA ET ALBA*, of witte en roode *Raepkool*, van een aardige aanſchouwing, moet ook in de gemelde luchtige plaats, grond, tijd en Maan, doch niet in den *Herſt*, gezayd en verplant zijn. Verdraagd ook ſterke koude. Bloeyd in de tweede *Zomer*, en krijgt in onze Geweſten volkomen rijp *Zaad*; het welk dagelijks word bevonden goed te zijn en te blijven.

De *BRASSICA CAULI FLORA*, in het *Nederlaandsch* genoemd *Bloem-kool*, is de beſte van alle, en ook in deeze Landen aldermeest geagt. Zij bemind een goede, zandige, luchtige aarde, met twee-jarige Koeymist en een-jarige Paerdemist genoegzaam voorzien: ook een wel-geleegene plaats, die vier, zes, of agt jaren te voren leedig heeft gelegen, zonder eenige Vruſt te dragen. Indien men deeze gelegentheid niet heeft, moet men de aarde vijf of zes voeten diep op nieuws omſmijten, en het onderſte boven gelegd worden, daar ze de geheele *Zomer* rondom aan alle zijden van de Zon geraakt en beſcheenen kan zijn. Hier door zullen ze boven alle andere voorſpoedig groeyen, en in grootheyd uytſteeken.

Zij begeeren tamelijk veel Water. Geeven aange-name *Bloemen*. Verdragen de koude der *Winter*; inzonderheyl als ze noch geen Vruſt gedragen hebben. Brengen ook gemeenlijk in het tweede jaar rijp *Zaad* voort, en vergaan daar mee. Doch dit *Zaad* bevind men in deeze Landen ondienſtig, om weer gezayd te worden, vermits men daar van noyt goede Vruſten ziet.

Men moet derhalven t'elkens varſch en goed *Zaad* uyt *Italien* bekomen, het welk in ieder *Voorjaar*, met een volle Maan van *Maert*, op een zeer warme plaats, door een Muur of Heynig bevyrd voor alle koude *Winden*, wel voorzien met een-jarige Paerdemist, gantſch hol en luchtig, ook niet diep, bij Korlen in gezet of gezayd moet zijn.

Als nu de hier van voortgekome jongen een vinger hoogte zijn opgeſchooten, moet men ze op neemen, door middel van een koopere of blekke *Boor*, zulker wijs, datze in het geheel, met de aarde aan hare *Wortel* blijvende, worden uytgeligt, en met of ſtraks na de volle Maan, weer gezet, zonder datze deeze verplanting gewaar worden, in de voorheen gemelde luchtige, en aan alle zijden ter Zon geleegene plaats, ieder jaar met verandering van aarde. Indien het dan niet reegend, moeten de *Planten* met een weynig *Reegen*, maar gantſchelijk niet met Put-water, waar door

ze komen te krullen, van boven begoten zijn; doch daar na niet meer, op datze niet boven hare *Wortel* verſterven. Dus zullenze zonder eenige ongelegentheid voortgroeyen, en, wanneerze jaarlijks verandering van grond bekomen (welkeze begeeren en haar gegeeven moet zijn) ſchoone, zeer heerlijke *Bloemen* boven alle andere; anders kleyne en onaanſienlijke voortbrengen.

Men zayd ook het *Zaad* deezer *Bloem-koolen* met of ſtraks na de volle Maan van *Auguſtus*, in Zeepvaatjen, of houte Bakken, tamelijk hol. Deeze onderhouden men 's *Winters* binnens huys op een zeer luchtige plaats, zoo veel mogelijk is bewaard voor de warmte des vuurs, ſlegt met een weynig vochtigheid; vermits ze anders lichtelijk verrotten. In de Maand *Maert*, met de gemelde Maan, verplant menze in de aarde, gelijk de zelve hier boven beſchreeven is, en met de gedachte *Boor* uyt het Zeepvaatje, of de houte Bak geboord. Dus krijgenze in de *Zomer* goede en wel geſtelde *Bloemen*.

Heeft iemand laſt, om ontrent het laaſte van *May*, of het begin van *Junius*, in zijnen *Thuyſ* boven maten groote en heerlijke *Bloem-koolen* te zien, die ſtecke het *Zaad*, varſch en goed uyt *Italien* gekomen, met de hand, hol en luchtig, een of twee ſtroobrede diep, tegeens een Heynig, of Muur, in de aarde, met een volle Maan van *Februarius* of *Maert*. Deeze grond moet nergens uyt beſtaan, als uyt twee-jarige Koeymist, ruym een voet dik gelegd, en daar over alleen een weynig aarde geſtroyd. Wanneer nu de *Planten* een vinger hoogte zijn opgeſchooten, zoo verzetze, een weynig voor of na volle Maan, met de voorheen gemelde *Boor* op een allerzijs wel ter Zon gelegden *Bed*, op de zelve wijze, met twee-jarige Koeymist wel voorzien; zoo zult gij met zonderlinge verluſting ongemeen-voortreffelijke *Bloem-koolen* aanſchouwen.

Wil iemand deeze, en ook andere jonge *Planten*, be-vrijd en onbeſchadigd zien van *Aardvloyen* en vernielende *Rupzen*, die handel op volgende wijze.

Neem een weynig varſche Paerdemist, en doe die om de een Glas. Leg daar op zoo veel *Zaad* als gij wilt, en giet'er Zalpeeter-water over; te weeten, *Reegen*-water, waar in twaalf, of ook gehele vierentwintig uren lang een weynig Zalpeeter heeft gelegen. Zoo veel van dit Water moet'er opgegeeten zijn, dat het *Zaad* daar van ontrent overdekt is. Stel dan het Glas een weynig in de Zon, zoo zal het *Zaad* ſchielijk zwelen; daar na beginnen te kijmen, of te barſten. Als gij dit ziet, zoo neem het uyt: ſteek het op de gemelde warme plaats, op de gedachte tijd, en met de genoemde Maan, een ſtroobrede diep in de aarde, elke *Kool* bijzonder, een handbreed of wat meer van malkander. Dek, wanneer het koud is, de bezayde plaats met een weynig ſtroo; zoo zal het ſpoedig voortkomen, en ongelooflijk-haaltig aangroeyen. In drooge dagen moet gij het zomtijds met dit volgende Water begieten.

Neem een weynig Duyvenmift; deſgelijks een weynig (of zoo veel gij van ieder wilt) Schependrek. Doe het in een Glas; zet het in de Zon, en giet'er *Reegen*-water op; zoo zal al de kracht uyt de Miſt in het Water trekken. Giet het daar na weer af; en doe daar bij een weynig van het gemelde Zalpeeter-water. Begiet daar mee de opgekome jonge *Planten*; het zij datze alreeds verzet zijn, of noch verzet zullen worden. Hier door zullenze niet alleen veel eerder *Bloemen* voortbrengen, maar ook noch van *Aardvloyen*, noch van *Rupzen* en ander dierlijk ongediert, beſchadiging lijden.

Boven dit alles diend men noch te weeten, dat men in het volgende jaar op de zelve plaats, daar deeze *Bloem-kool* geſtaan heeft, geen andere weer mag planten; maar ieder jaar moet men 't doen in een nieuwe varſche grond. Doch indien men daar *Turkſche Boonen*, *Paſinſchen*,

Wat ontrent de zaying en verplanting in achtgenomen moet worden.

Aanwinning.

Witte en roode Raepkool.

Bloemkool, en wat voor een zonderlinge aarde zij begeeren.

Bloemen Zaad, doch in deze Landen ondienſtig.

Moet uyt Italien gezonden worden.

Wat ontrent de Queeking van deze voortwaartel neemen ſtaat.

Om tref-felijke vruchten te krijgen.

Middel, om vroeger, en uytſteekender, heerlijke Bloemkoolen te winnen.

Wat te doen ſtaat.

Wat te doen de Bloemkool zeer ſpoedig te doen voortkomen.

En haar vrij te houden voor Aardvloyen en Rupzen.

Waterſchouwing.

stinken, of diergelijke *Vruchten* zayd of plant, men zal bevinden, dat ze zeer goed en weldragende zullen worden; inzonderheid als het geschied met een afgaande Maan.

KRACHTEN.

Alle foorten van Kool, of *Brassica*, zijn verwarmende en verdrogende in den eersten graad; daarbenevens afvagende, verzachtende, heilende; en te gelijk wat scharp van aart. Doch lang gekookt, daar na geparft zijnde, en dus hare Zalpeet-rijge natuur in 't Water afgelegd hebbende, zijne zeer koud, en droog in den zelve graad.

De Kool, inzonderheid de *roode Snyrkool*, of *Brassica capitata rubra*, raw, als een Salade gegeten, is goed teegens de gebreken der *Milt*, de brand van de *Maag*, de heevende *Leeden*, en die een *donker Gezicht* hebben. Voor de *Maaltijd* gebruykt, verhindert ze de *dronken-zwording*. Na den etten genuttigd, neemt ze de *dronkenfchap* wech.

De Bladeren op de *Bloedvinnen* en andere *gezwollen* gelegd, verzachten de zelve, en doenze doorbreken. **Op de Schurftigheid en Ross** gedaan, doen ze deezee qualen verdwijnen. **Op het Hoofd** gelegd, verhindert ze de *nytwalling des Hays*. In de *Mond* geknauwd, en het Zap ingezwolgen, maakt een goede *heldere stem*. **Gefloten**, en zoo op *Zeerren* of *Wonden* gelegd, geneezen ze de zelve.

In Water, of ander *Nat* gekookt, en te zamen met die Zap gegeten, opend het *Ligchaam*; geeft overvloedig *Zeg* in der *Vrouwen Borstern*, en drijft het *Water der Blaas* af. **Al te veel** gebruykt, of tweemaal opge-
stooft, is voor een zwak *Gezicht* ondienstlig. Maakt ook *grof Bloed*; belet de *Slaap*, en verftopt het *Ligchaam*.

Kool met zijn eygen *Zaad* en een *Hoen* gezoden, en dikmaal deezee kost gegeten, is goed voor *nytteeren-de*, *graveellege*, en *teoverzachtige* *Menschen*.

Het eerste Nat, daar de *Kool* ingezoden is geweest, of het uytgeparfte *Zap* van de *Kool*, met wat *Zuyker* vermengd, verwekt de *Maandstonden*: verdrijft den *Hoest*; maakt *Stoelgang*: verzacht en neemt wech het *tuyten* en *nyzen* der *Oaren*, daar in gegoten zijnde.

Met Wijn gedronken, geneeft de *beeten der Slangen*: zuyverd alle *ynle* *gezwollen* en *wonden*; ook het *Hoofd*, in de *Neusgaten* opgehoft; en neemt wech de gebreken der *Zeeuwen*.

Het gedistilleerde Water van Bloem-kool, of *Brassica cauliflora*, 's morgens nuchteren gedronken, doodt de *Wormen*, opend het *Ligchaam*: geneeft de *beeten der dulle Honden*: belet de *dronken-zwording* bij het drinken, en verdrijft de *vlakken*, *spraetelen*, en andere onzuiverheden van de *Huyd*.

Het Zaad in *Wijn* of *Meede* gezoden, en het *Vel* daar mee gewreeven, of daar van gedronken, heeft de zelve kracht.

XCVI HOOFDSTUK.

AARDNOOTEN.

Verfchey-
de namen.

Eene *Plant*, in het *Neederlandsch* dus genoemd, word in 't *Latijn* geheeten *BULBOCASTANUM*, om dat hare *Wortel* een *Kuobbel*, of *BULBUS*, een *Bol*, en van smaak een *CASTANIE* gelijk is: ook wel *BUNION ANTIQUORUM*, of *Bunium der Oude*: in het *Hoogduysch* *ERDNUZ*, of *ERDKASTEN*, welk laatste woord zoo veel als *Aard-castanie* beteekend; en in 't *Italiaansch* *BULBOCASTANO*, of *CASTAGNE AGRESTI*.

Twée
onder-

Van deezee zijn mij in haren aart bekend geworden *ruwe* zeer veranderlijke aardige foorten; te weten:

I. BULBOCASTANUM VULGARE, of *gemene Aard-noot*; en **II. BULBOCASTANUM APII FOLIO MAJUS**, of *grote Aardnoot* met *Bladeren van Peeterzely*. Zijn beyde niet van eenen de zelve *Quacking* en *Waarneeming*.

Beyde evenwel beminnenze een goede, gemeene, zandige aarde, matig voorzien met oude twee-jarige *Paerdmist*: een opene en wel-geleegene plaats, ook tamelijk veel vochtigheid. Blijven eenige jaren laag in het leven. Geeven ieder *Zomer Bloemen*, en ook de meeste tijd volkomen rijp *Zaad*. Kunnen redelijk wel de *Winter-koude* uytstaan.

Doch het BULBOCASTANUM MAJUS FOLIO APII, *Groote of groote Aardnoot met Loof van Peeterzely*, als de *Aardnoot* met *Loof van Peeterzely*. **De eerste** van aart, geeft niet als bij heete goede *Zomers* volkomen rijp *Zaad*. **Verdraag** ook niet zoo wel de felle koude der *Winter*. Is derhalven dienstiger, dat ze in de *Winter* binnens huys gebragt, op een luchtige plaats gesteld; en onder tusschen slegs met een weynig lauw-gemaakt *Reegen-water* van boven begoten; ook niet voor in het laatste van *Maert*, of het begin van *April*, na gelegenheid van de bequaamheid of onbequaamheid der jaartijd, weer buyten gezet worden. Men moet haar wachten voor te veel *Water*; en dekken voor *koude buyrige Winden*.

Worden alleenlijk aangevoenen door haar *Zaad*; *Aanwin-* 't welk met een volle *Maan* van *April* niet diep word ning door gezaayd in een *Pot*, gevuld met een zandige luchtige grond; gezet op een warme plaats. en zomtijds besprengd met een weynig *Water*; zoo komt het dies te eerder voort. **Deezee Planten** echter, opgekomen zijnde, geeven niet voor het tweede of derde jaar daarna hare eerste *Bloemen*; want de kleinheid der *Bol-worteltjens* vermag niet de zelve eerder, en voor dat ze sterk genoeg geworden zijn, voort te brengen.

Van een ander slag van AARDNOOTEN, gemeenlijk *Ander slag* *ker* genoemd *AARDKAKERS*, zie het voorgaande *LIX*. van *Aard-nooten*. *Hoofdstuk*, daar van twee onderscheidene foorten der zelve word gehandelt.

KRACHTEN.

De *Aardnooten*, of *Bulbocastanum*, zijn warm en *Durantes* droog in den eersten graad; ook een weynig te samen-trekkende, en openende van aart.

Het Zap der *Bladeren* met *Wijn* gebruykt, of de *Bollen* in *Water* gezoden, of ook de zelve gebraden, zijn zeer goed voor de *grene*, welke *Bloed spouwen*, of *pissen*: voor die haar *Water niet kunnen houden*: voor die de *Teering* hebben: door een hooge val, of ander wijze, *inwendig verzeerd* zijn. **Versterken** ook de *Maag*, en geeven goed voedsel.

Het Zaad is warm en droog in het begin van de *Diets*. *l. 4.* derden graad. Het zelve gefloten, en een *Drachma* *Gal. lijk*, daar van met *Wijn* ingenomen, neemt wech de *ver-* *stijf. Simp.* stoptheid van de *Blaas*, *Nieren* en *Milt*. Is goed *fac. 6.* voor de *Lendenen*. **Doodt** het *Water der Blaas* lofen: jaagt uyt de *Nageboorte*; en verwekt de *Maandstonden*.

XCVII HOOFDSTUK.

BRYONIE.

Niet alleen in het *Neederlandsch* dus, *Verfchey-* maar ook van zommige wilde *WYN*. de namen. **GAARD** genoemd, word in het *Latijn* geheeten *BRYONIA*: in het *Hoogduysch* *WILDER ZITWEN*, *TEUFFELKURBS*, *ZAUNRUBEN*, en *STICHWURTZ*: in het *Franfch* *COLUBRINE*, en *COULEUREE*: in het *Italiaansch* *VITE BIANCA*, en *VITE NERA*.

Hier

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vier onderscheydene foorten; als:

I. BRYONIA ALBA, anders VITIS ALBA, of witte wilde Wyngaard, anders Quartel-beziën. II. BRYONIA NIGRA, LABRUSCA, ook TAMUS, of zwarte wilde Wyngaard. III. BRYONIA CRETICA BICOCOS, of wilde Wijngaard uyt Candien, met twee Beziën. IV. BRYONIA CRETICA MACULOSA, of wilde Wijngaard uyt Candien, met gevleete Bladeren. Niet alle zijnze van de zelve Bouwing en Waarneeming.

Zij beminnen een goede, gemeene, zoo wel zandige, kleyige, als andere grond; doch wel voorzien met twee-jange Paarde- en Kocyemist. Hebben zoo lief een schaduwachtige als een opene plaats, en willen veel Water. Bloeyen niet alleen in de Zomer, maar krijgen ook gemeenlijk ieder jaar, inzonderheyt bij goede warme tijden, in deze koude Landen volkomen rijp Zaad. Verliezen in den Herfst schielijk haar Loof; het welk in het Voorjaar weer te voorschijn komt, en vaardig opschiet uyt hare veel jaren lang goed blijvende dikke Wortel. Verdagen geduldig sterke Vorst, en kunnen door geen ander middel aangewonnen worden, als enkelijk door haar Zaad; het welk met een wassende of volle Maan van Maert, gemeenlijk niet boven een stroobreedte diep, word gezayd.

De BRYONIA CRETICA BICOCOS, of wilde Wijngaard uyt Candien, met twee Beziën, bij malkander zittende; en CRETICA MACULOSA, of met gevleete Bladeren, zijn teederder dan de voorgaande. Konnen zeer qualijk verdragen veelvoudige koude Reegenen, en de selheyd der strenge Vorsten, buyten staande. Moeven derhalven, met een wassende Maan van April in Potten geplant zijnde, in het begin van October binnens huys worden gebracht; op een gemeene plaats gezet, daar menze weynig of geen vochtigheid laat ontfangen. In het laatste van Maert, of het begin van April, seld menze weer buyten; en men laat haar de Zonnestralen genieten.

Deze konnen niet alleen door Zaad, op de vorige wijze behandeld, maar ook door afgebrokene takken der Wortelen, welke men op de genoemde tijd verzet, vermenigvuldigd worden.

K R A C H T E N .

DE Bladeren en Vruchten der witte Bryonie, of vitis alba, zijn scharp en bijtende van aart. De Wortel daar teegens is matig verwarmende, zuiverende, verdrogende, en dun van deelen.

Op wat voor wijzen men deze Bryonie gebruykt inwendig, zij purgeerd, en ontfeld het Ligchaam geweldig: zoo dat alleenlijk twee Drachmen daar van ingenomen, of slegts in Water gezoden, en daar in geaad, de Vrouwen een misval veroorzaakt, en de Vrucht in haar Ligchaam doet slieren. Eevenwel reynigde de Moeder, en deed de Maandstonden voortkomen, welke verstopt waren. 't Gebruyk van binnen is derhalven meet niet goed.

De Wijn, waar in de Wortelen gekookt zijn, of het uytgeparifte Zap der zelve, met Meel van Erweten en Fenegriek vermengd; dan daar mee bestreken, maakt een aangename verwe en zuiver Vel; doende van het zelve vergaan allerley vlekken en sproetelen.

De Wortel met Wijn gestoten, scheidt het geronene Bloed, en verdrijft de blauw-geflagene plekken. Met Zout vermengd, en gestoten, is goed voor alle voorspruytende Zeeren; voor alle wyle en lopende gaten der Beenen.

De Bryonia nigra, of zwarte Bryonie, is veel zwakker van krachten, en niet zoo quadaardig van natuur.

Derhalven worden de jonge Scheuten der zelve in het voorjaar gekookt, en met andere spijzen gegeten.

Maken een open Ligchaam, en zijn de Maag, door hare te zamen-trekkende kracht, aangenaam. Doen zachtjens Wateren. Verwekken der Vrouwen Maand-Camerar. stonden; en zijn zeer dienstlijk voor de geene die beroerd, of met de vallende Ziekte beladen zijn. Maken de Milt kleyn, en neemden wech de Hoofdwijmeling. De Wortel in de Asch gebraden, en met Wijn ingenomen, verwekt lust tot het echte-werk.

XCXIII HOOFDSTUK.

RIEDTGRAS.

Ord met deezen, en, mijns weetens, Verschey. geenen anderen naam in het Needer. de namen. Landfch genoemd. In het Latijn geheeten BUTONIUM, SPARGANUM, en PLATANARIA: in 't Hoogduysch IGELSNOFFEN; en in 't Italiaansch

SPARGANIO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden Tweeverscheydeno foorten; namentlijk:

I. BUTONIUM RAMOSUM, of Riedgras met takkige Bloemen. II. SPARGANUM NON RAMOSUM, of Riedgras met Bloemen zonder Takken. Beide zijnze van eenen de zelve Bouwing en Waarneeming.

Zij beminnen een luchtige, goede, zandige aarde, met voor een aarde zij beminnen. met oude Paarde- en Kocyemist wel voorzien; een donkere of schaduwachtige, en vochtige plaats; ook veel Reegen, welke ze in overvloed konnen verdragen; zoo dat menze ook zelfs in het Water ziet groeyen. Ieder Zomer bloeyenze zeer aardig; doch geeven zelden volkomen rijp Zaad. Konnen sterke koude en andere ongelegentheeden der Winter zonder schade uytstaen. Niet anders, als door hare aangegroeyde jonge Scheuten, die men met een wassende Maan in April van de oude afneemt, en verplant, konnenze vermenigvuldigd worden.

K R A C H T E N .

RIEDTGRAS, of Sparganium, is koud en droog van aart. De Wortel en Bladeren gedroogd, add. l. 16. gestoten, en daar van met Wijn ingenomen, of de zelve in Wijn gekookt, en daar van gedronken, geneezen de beeten en steeken der Slangen, Adders, en Tragus. 1. 4. ander giftige Dieren. Doen ook het Water der Blaas lossen; en zijn goed teegens het Graveel.

De Bloemen en Zaadknoppen zijn verdrogende, en een weynig te zamen-trekkende van aart. In Wijn gezoden, hebben ze de zelve kracht teegens de genoemde gebreken; inzonderheyt als men de Wortelen, veroorzaakt door giftige Dieren, ook daar mee wafcht.

XCIX HOOFDSTUK.

ASTEROIDES.

Doen, en met geenen anderen naam bekend; ook zoo genoemd, om dat de gedaante der Bladeren, en de stelling der Bloemen, enige gelijkheyt met het ASTER, of STARREKRUUD heeft. Is uyt eygener aart een Plant, die niet haalt vergaat, maar enige jaren lang in het leven blijft. Groeyd van naturen in Groeyd de Americaansche Gewesten: waar van daan het Zaad voor eenige jaren ons toegezonden, en ook wel voortgekomen is; zoo dat dit Gewas van elk met begeerige Oogen en een groote vergenoeging bij ons gezien word.

Het

Wortel. Het heeft een van buyten bruyn-verwige, van binnen witte, ook tamelijk dikke, ronde, en stompe *Veezelwortel*; voorzien met eenige aanhangende, dikke, korte, ovaalwijze-ronde, ook voor met een *Siaartje* begaafde, en daar gemeenlijk spits-toegaande *Knobbelen*, of *zijde-scheuten*, die van de *PERONIA* niet zeer ongelijk.

Uytſchietende Steelen. Jaarlyks ſchieten uyt de zelve op eenige weynige *Steelen*, ieder uyt een bijzonder *Hert*. Deeze zijn matig-dik; ontrent rond; drie voeten, wat meer of min, hoog; uytwendig bleek-groen van verwe; van binnen uyt den groenen witschrig: aan welke in het ronde, niet hoog boven malkander, aan 't benedeendste gedeelte, aardige *Bladeren* groeyen; in gedaante zeer overeenkomende met die van onze *gemeene Ofsetong*, of *Buglossum vulgare*; een halve voet, wat meer of minder lang, een vinger of duym breed. Rusten op geene *Steeltjens*, maar zijn onder digt aan de opſchietende *Steelen* gehegt, en de zelve daar gelijk als omhelzende. Vooreyndigen ze in een spits punt. Zijn niet zeer dik, en zagt van aart; aan de randen een weynig als *getand*: aangenaam bleek-groen van verwe; wat bitter van smaak; en in 't midden voorzien met een regtdoorgaande groote *Ader*, uyt welke zeer veel kleyne voortkomen, ter zijden na de randen schuyns omhoog uytvloeyende. In het middelste en bovenste gedeelte der zelve *Steelen* groeyen evenwel ook noch andere veel kleyner, en hol boven malkander gestelde *Bladeren*, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde voortschietende. Tusschen welke vijf, zes, zeeven, of agt teedere *Steeltjens*, ontrent een kleyne vinger lang, te voorschijn worden gebragt.

Bloemen. Op de bovenste punten dezer *Steeltjens* ziet men de *Bloemen* zitten, van een zeer bevallijke aanschouwing; tamelijk groot, rond en vlak open gesteld, doch zonder eenige reuk. Bestaan uyt tien en twaalf, of meer, ook minder, schoon-geel-verwige, kleyne, langwerpige, en voor stomp-rond toegaande *Bladertjens*; houdende in het midden zeer veel aangenaam-roode en korte *Nopjens*. Alsze eenige dagen geopend hebben gestaan, vergaan ze eyndelijk in haar zelven; nalatende een kleyne, langwerpige *Zaadje*; het welk in onze Landen niet anders als bij goede *Zomers* zijne volle rijpheyd bekomt.

Zaad. Deeze *Plant* word aangewonnen, beyde door het gemelde *Zaad*, en door de aangegroeyde *Wortelen*. Het eene zyde men, de andere verplant men, met een wassende Maan van *April*, in een Pot, gevuld met een goede, zandige aarde, wel doormengd met een-jarige Koeyemilt, en een weynig Mol der verrotte Boombladeren. Het *Zaad* moet maar een vinger-breed diep zijn ingelegt, om dies te beeter te kunnen uytſchieten.

Aanwinning. Dit *Gewas* bemind uyt eygener aart een opene, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude *Ooste- en Noorde-winden* beschut. Wil, gedurende de *Zomer*, tamelijk veel Water. Maar 's *Winters* (staande in een Pot, gevuld met de voorgemelde aarde; en in het laatst van *September*, of begin van *October*, na geleegentheyd dat de tijd bequaam of onbequaam is, binde huys gebragt zijnde, op een goede, luchtige plaats, daar niet als bij *Forſt* in gevuurd word door een yzere Oven) begeerd deeze *Plant* alleen matige vochtigheyd, wijl ze in *Winter* ſche dagen niet te veel nat verdragen mag.

K R A C H T E N .

Zonderlinge deugden der Wortel. D E *Wortelen* van dit *Gewas*, welke, om harer deugden wil, meer gebruykt worden als de *Bladeren* of *Bloemen*, zijn lijmgig, of kleevende van aart; ook verdrogende in den eersten, verwarmende tot in den derden graad.

Teegens De zelve gepulverifeert, na dat ze gedroogd zijn ge-

worden, en daar van een once 's morgens nuchteren ingenomen met Wijn, Bier, of enig ander bequaam vocht; ook wel ten vier uren 's namiddags, na dat de geleegentheyd van de krankheyd verveicht, doet het *Bloed spouwen* ophouden: ſtempt het *Bloeden uyt de Neus*: ſtild het al te veel *braken*; en geneest zeer voorſpoedig de geene, welke geplagd worden van een onnatuurlijke *Buyk*, en van de *roode Loop*.

Even het zelve vermogen ook de *Bloemen*, gekookt Ook der in roode Wijn; en daar van eenige dagen achter malkander 's morgens nuchteren het vierde deel van een pintje, of een kleyne Roemertje vol, gedronken. Versterkt daarenboven de *Maag*, *Lever*, *Lange*, en alle andere *inwendige Deelen*. Verdrijft binnen een korte tijd de *zwijmeling* of *drayng des Hoofds*; en is dienstig teegens meer andere gebreken.

C H O O F D S T U K . S E N E G R O E N .

N het *Nederlandsch* niet alleen dus, *Verſchey-* maar ook van vele *INGROEN* ge- *dene ge-* noemd. In het *Latijn* *BUGLA*, of *CONSOLIDA MEDIA*; in het *Hoog-* *duytsch* *GUNTZEL*; en in het *Ita-* *liaanſch* *CONSOLIDA MEZANA*, *MO-* *RANDOLA*, of ook *HERBA LAURENTINA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie *Verſcheydene* foorten; als:

I. *BUGLA FLORE CERRULEO*, of *Senegroen met een blauwe Bloem*. II. *FLORE ALBO*, of *met een witte Bloem*. III. *FLORE RUBRO*, of *met een roode Bloem*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen, uyt een natuurlijke eygenschap, een gemeene, goede, zandige, wel-gemeste aarde: een opene, vrije, bequaamlyk-geleegene plaats, en veel Water. Brengen ieder jaar *Bloemen* voort, en ook met goede *Zomers* volkomen rijp *Zaad*.

Konnen sterke *Forſt*, en allerley andere ongelegent- *Aanwin-* heeden der *Winter* verdragen. Worden niet alleen *ning* *gewonnen* door haar *Zaad*, het welk met een wassende Maan van *April* de aarde moet aanbevolen zijn, niet diep daar ingelegt; maar ook door hare aangewassene *jonge Looten*, welke van haar zelven genoegzaam *Wortelen* vatten. Dan worden ze op de genoemde tijd, of ook wel in *Augustus*, van de oude afgenomen en verplant.

K R A C H T E N .

Senegroen, of *Bugla*, een zeer *Medicinaal Gewas*, *Fuchſhiſt.* is verwarmende, verdrogende, en een weynig te *Pl. c. 147.* zamentrekkende van aart.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of het Zap met Wijn ingenomen, ſcheyd het *geronnen Bloed*; doed verdwijnen de *blauw-geſlagene plekken*: is goed *C. Durant.* voor de geene, die door een val of anders van *Herb. fol.* binnen *146.* *gequetſt*, ook voor die *gebroken* zijn: diend in de *Matth. 14.* *Koorzen*; deſgelijks teegens de *Kanker*. Geneest alle *c. 9.* *Wonden* des Lichaams zeer *verwonderlijk*; al wierd ook maar alleenlyk daar op gelegd het Poeder der gedroogde *Bladeren*, of de *Bladeren* gekneust; of ook de *Wonde* *Lonier.* *1. 2. c. 159.* gewaſſchen met het hier van *gediſtilleerde Water*. Is daarenboven een krachtig middel teegens de *Takken* of *Speen*en aan het *Fondament*. Verdrijft de *Geeleucht*. *Dodon. 15.* Geneest de *vryle zuveringen des Maands*, en aan andere *c. 17.* deelen des Lichaams. Ook de plaatsen daar het *vel afgeſchaaft* is, het Poeder ſlegts daar op geſtroyd. Opnede *verſtoppethyd* van de *Lever*, en verſterkt alle inwendige deelen.

CI HOOFDSTUK.
BRUNELLE.

Verfchey-
de namen.

Deze Plant, dus van een ieder in het
Nederlandsch genoemd, word in het
Latijn geheeten BRUNELLA, of PRU-
NELLA, ook CONSOLIDA MINOR: in
het Hoogduytsch BRAUNELLEN: in 't
Fransch BRUNELLE, en in 't Italiaansch

CONSOLIDA MINORE.

Twee
soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee
onderscheyden soorten: I.

I. BRUNELLA FLORE PURPUREO, of Brunella met
een purpure Bloem. II. BRUNELLA FLORE ALBO, of
Brunella met een witte Bloem. Beyde zijn ze van dezel-
ve Bonwing en Waarneeming.

Grond.

Zij beminnen zoo wel een goede, met oude Koey-
of Paardemist genoegzaam doormengde, als een geme-
ne, slegte, zandige grond: een opene, vrije plaats; en
veel Reegen; ook al vrij groote droogte.

Aanwin-
ning door
Zaad.

Lang bloeyen ze; en geeven ieder jaar in den Herfst
volkomen rijp Zaad. Konnen Forst, en alle andere
ongelegentheden des tijds uytstaan. Worden aan-
gewonnen alleenlijk door het gedagte haar Zaad; 't zij
dat het neergevallene van zels voortkomt, of dat men
het met een wassende Maan van Maert aan de aarde be-
veelt, niet diep daar in gelegd zijnde.

K R A C H T E N .

Tragus lib.
1. cap. 103.

Brunelle is middelmatig koud en warm van aart.
In Wijn gezozen, en daar van gedronken, ver-
mag alles wat van de Busla, of Senegraen is ge-
zeft. Geneest daarenboven de ellendige quaal, welke
men noemt de Bruyne; in welke Tong en Keel dik,
heet, droog, en rauw zijnde, men daar meede gorg-
geld, na dat men eerst een Adr onder de Tong heeft
doen openen.

Dodsd. in
Add. L. 5.
c. 18.
Lobsl. L. 2.
fol. 560.

Daarenboven opend ze de Galblaas. Neemt wech
de versopping van Leever en Milt. Geneest allerley
voortreende zweeringen, als men de zelve wascht met
het Zap der Bladeren. Ook zoo wel inwendige als
uytwendige Wonden; en de Breuken der jonge Kin-
deren.

Cammar.
L. 4. c. 10.

Verzacht en neemt wech de brand van 't Ingewand.
Loft op het inwendig leggende geronnen Bloed. Bewaard
de mensch voor de Pest: reynigt de Borst, en doet Wa-
teren. Is goed teegens Kaortzen.

Het zelve vermag ook het gedistilleerde Water der
Bladeren en Bloemen.

CII HOOFDSTUK.
WAALWORTEL.

Verfchey-
de namen.

En zeer Medicinale Plant, dus ge-
noemd in het Nederlandsch: in het
Latijn SYMPHYTUM MAJUS, 'of
CONSOLIDA MAJOR: in het Hoog-
duytsch WALWURTZ, SCHWARTZ-
WURTZ, en BEINWELLE, in het
Fransch CONSYRE, of OREILLE D'ASNE: in 't Ita-
liaansch CONSOLIDA MAGGIORE.

Drie ver-
fcheydene
soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie
onderscheyden soorten; als:

I. SYMPHYTUM MAJUS FLORE PURPUREO, of
groote Waalwortel met een purpure Bloem. II. FLO-
RE ALBO, of met een wittachtige Bloem. III. SYM-
PHYTUM TUBEROSUM, of Waalwortel met Knobbe-
len. Al te zamen zijn ze van de zelve Bonwing en
Waarneeming.

Zeer geerne hebben ze een gemeene, zoo wel sleg-
te, zandige, als luchtige wel-gemeste; zoo wel een
natuurlijk-vochtige, als een gantich waterachtige grond;
een vrije, wel ter Zon staande zoo zeer als een scha-
duwachtige plaats: matig, en ook veel Reegen.

Bloeyen wel ieder jaar, doch geeven geen volkomen
rijp Zaad, als zomtijds bij zeer goede Zomers. Kon-
nen geduldig alle ongelegentheden der Winter uyt-
staan. Zijn van naturen lang-leevende. Worden bequa-
mer aangewonnen, zoo door hare aangewasene jonge
Wortelen, als door haar Zaad.

De gemelde aangegroeyde Wortelen verplant men,
niet alleen in 't Voorjaar, met een wassende Maan, maar
het mag ook geschieden door de geheele Zomer, de
Bladeren afgesneeden zijnde. Het Zaad word met een
wassende Maan van April, of Maert, de aarde aanbe-
volen, niet boven een stroobreedte diep daar ingelegd,
en gedurig vochtig gehouden.

K R A C H T E N .

Waalwortel, of Consolida major, is matig vocht-
tig en warm van aart, ook een weynig te za-
mentrekkende.

In Wijn gezozen, en daar van eenige dagen achter
malkander gedronken, of de Wortelen in Zuyker inge-
legt, en zoo gebruykt: of de zelve Wortelen in Melk
gekookt, en deeze Pap gegeeten op een stuk Boter en
Brood: of het gedistilleerde Water daar van gedron-
ken, geneest de gebreken der Borst: de Breuken, of
Gefcheurthyd; alle inwendige en uytwendige Wonden;
de gezwellen der Nieren: sild ook het Bloeden der
zelve; de Buys en roode Loop; de onnatuurlijke Vloed-
der Vrouwen; de ontfekking des Aarfdarms; en de
bloedige Takken of Spieren aan het Fondament. Ver-
zagt ook de hardigheyd van de Keel, en heeld de ge-
brokene Beenderen.

De groene Wortel geraspt, plaasters-wijze op een
doekje gesmeert, en gelegd op de plaatsen, daar men
de smerten van 't Flerfsijn of Podagra gevoeld, neemt
terstond de pijn wech.

De Syroop, hier van gemaakt, is zeer dienstig voor
de gebreken der Longe. Helpt de geene, welke Bloed
spuwen: verjaagt de hitte der Koortzen, en geneest
de Hoest.

CIII HOOFDSTUK.
K O E O O G E .

Op het Nederlandsch dus genoemd, Verfchey-
word in het Latijn geheeten BUPH-
THALMUM: in het Hoogduytsch
RINDSZ-AUG: in 't Fransch ŒIL DE
BEUF; en in het Italiaansch BUFTAL-
MO, OCCHIO DI BOVE.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vier
onderscheyden soorten:

I. BUPHTHALMUM VULGARE, of gemeene Ko-
oog. II. TENUIFOLIUM, of Koekoog met dunne, smal-
le en teedere Bladeren; van zommige ook wel genoemd
HELLEBORUS FERULACEUS, of Nierwortel, met Bla-
deren van Ferula, weegens hare Wortel, die de zelve
al vrij wel gelijk. III. FOLII MILLIFOLII, of Ko-
oog met Bladeren van Duizendblad. IV. BUPHTHA-
LUM CRETICUM FLORE ALBO, of Koekoog met Can-
dien, met een witte Bloem. Niet al te zamen zijn ze van
de zelve Bonwing en Waarneeming.

Eevenwel beminnen ze alle een goede gemeene, zand-
dige, liever met oude twee-jarige Koey- of Paardemist
doormengde, als gantich geen gemeste aarde: een vrije,
en wel ter Zon gelegene plaats. Konnen zoo wel veel
Water, als matige vochtigheyd verdragen.

Het

Gemeene Koecoog, en Koecoog van Candien. Het BUPHTHALMUM VULGARE, of gemeene Koecoog, en CRETICUM FLORE ALBO, of Koecoog van Candien met een witte Bloem, blijven niet meer dan eene Zomer in het leven. Worden derhalven ieder jaar, met een wassende Maan van Maert of April, na dat het Weër zich aanfeld, weer op nieuws gezaaid. Brengen langdurende Bloemen voort, en geeven in den Herfst volkomen rijp Zaad.

Koecoog met dunne finale Bladeren. Het BUPHTHALMUM FOLIIS MILLEFOLIIS, of Koecoog met Bladeren van Duizendblad, blijft twee, en ook drie jaren lang in het leven. Verdraagt sterke koude. Bloeyd zeer schoon in het tweede, en ook dikmaal in het derde jaar. Geeft in den Herfst, volkomen rijp Zaad, en versterft daar na. Moet derhalven telkens, met een wassende Maan in het Voorjaar, weer op nieuws gezaaid zijn; alhoewel de moeyte der Zaying veeltijds niet nodig is, wijlze, door het neergevallene Zaad, genoeg van zelfs opstaan.

Koecoog met dunne finale Bladeren. Het BUPHTHALMUM TENUIFOLIUM, of Koecoog met dunne Bladeren, ook genoemd HELLEBORUS FERULACEUS, is een aardig Gewas. Blijft lange jaren, in het leven. Geeft elke Zomer bezienswaardige Bloemen; maar noyt, in deze Landen, eenig rijp Zaad. Word echter bequaam genoeg vermeerderd door hare aangegroeyde jonge Wortelen; welke men met een wassende Maan van April of Maert van de oude afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Avicenna. can. 2. Koecoog, of Buphtthalmum, is droog in den eersten, en warm in den tweeden graad; daar bij een weynig purgerende van aart.

Leibniz. fol. 941. Het uytsparfste Zap van Koecoog met Wijn ingenomen, of in Spijzen gebruykt, neemt wech de verstoptheid van de Borst. Jaagd ook door de stoelgang uyt allerlei waterachtige, verbrande, zwaarmoedigheid veroorzakende, en zwartgallige vochten. Zet het Water uyt de Blaas voort. Veracht alle gezwellen, en andere hardigheden.

Classius. l. 3. fol. 32. De Bladeren gestampt; dan op de Wonden en zueringen gelegd, zuiveren en genezen de zelve.

Dit Kragt op de Bijkruen gehangen, verdriift de Bijen, Vliegen, en doodte sterfen.

CIV HOOFDSTUK.

GANSEBLOEM.

Verfcheyde namen. Het alken bij de Nederlanders met deezzen naam bekend, maar ook van vele genoemd WOELKLAAR, en GULDEBLOEM. In het Latijn CHRYSANTHEMUM; in het Hoogduytsch SANCT JOHANSBLUM; en in Ganszblum; en in het Italiaansch CHRISANTEMO.

Vele veranderingen. Hier van zijn mij in haren aart verfcheydene aardige foorten bekend geworden; als:

I. CHRYSANTHEMUM VULGARE SEGETUM, of gemeene Koorn-ganzebloem. II. CRETICUM FLORE ALBO MEDIO LUTEO, of Ganzebloem van Candien met een witte en van binnen geel verwe. III. VALENTINUM, of Ganzebloem van Valentien in Spanje. IV. VALENTINUM ALTERUM CRASSIORI FOLIO, of tweede soort van Ganzebloem, bij Valentien voortkomende, met dikker Bladeren. V. BELLEIDIS FOLIO HISPANIUM, of Spaansche Ganzebloem met Bladeren van Adalsterven. VI. MARINUM LUSITANICUM, of Portugalsche Zee-ganzebloem; ook wel genoemd CRITHMUM MARINUM, of CRETA MARINA FLORE LUTEO, dat is, Zee-critthum, of Zee-creta met een geel Bloem. VII. CHRYSANTHEMUM AFRICANUM REPENS, of Africaansche kleyne kreygende Ganzebloem,

niet langer dan eene Zomer in het leven blijvende; en meer andere. Alle zijnze gantschelijk niet van de zelve Bouswing en Waarneming.

Zij beminnen een gemeene, zandige grond, met Grond.

twee-jarige Koeycnist voorzien: een opene, luchtige plaats, en matige vochtigheid. Geven in den Herfst volkomen rijp Zaad, en vergaan daar mee. Moeten derhalven in ieder Voorjaar, met een wassende Maan van Maert, op nieuws, niet diep, gezaaid zijn.

Aanwinning. Het CHRYSANTHEMUM BELLIDIS FOLIO HISPANICUM, of Ganzebloem met Bladeren van Adalsterven uyt Spanje, vergaat niet zoo haast; maar verdraagt seldere Vorst; bloeyd de tweede Zomer, geeft rijp Zaad, en versterft daar mee. Moet derhalven op de genoemde tijd, en met de gemelde Maan, weer op nieuws gezaaid zijn; alhoewel ook het neergevallene Zaad dikmaal van zelfs genoeg opstaat en te voorschijn komt.

Virgini. anische groote Ganzebloem. Het CHRYSANTHEMUM PEREGRINUM, of VIRGINIANUM MAJUS FLORE LUTEO, vreemde, of Virginiaansche groote Ganzebloem van een geel verwe, blijft lange jaren in het leven. Is hard van aart. Verdraagt alle ongelegenheeden van Winter en Zomer. Brengd voort, ieder jaar, op een gantsch hooze Steel, hare Bloemen, maar noyt in deze Gewesten eenig rijp Zaad. Kan echter genoegzaam vermeerderd worden door hare jonge Worteltjens, welke men met een wassende Maan in April van de oude afneemt, en verplant.

Portugal. Zee-ganzebloem. Het CHRYSANTHEMUM MARINUM LUSITANICUM FLORE LUTEO, of Portugalsche geel Zee-ganzebloem, blijft eenige jaren in het leven. Is teeder van aart. Bemind een gemeene aarde, met oude Paerdenmist en veel Duyn-zand vermengd. Geeft wel jaarlijks een schoone Bloem; maar zelden, ten zij met goede Zomers, volkomen Zaad. Kan op geenley wijze de koude der Winter verdragen. Word derhalven met een wassende Maan van April, ruym een stroobreedte diep in een Pot gezaaid zijnde, in den Herfst voor veel koude regeenen wel gewagt: in October binnens huys gesteld; met slegs een weynig Water onderhouden, wijlze door wat te veel lichtelijk vergaat; en niet voor in het begin van April, of in het laatste van Maert, met een zoete reegen weer buyten gebracht, doch voorzichtig bewaard voor koude nagten, veel Water, en schrale winden.

KRACHTEN.

Ganzebloem, of Chrysanthemum, is warm en droog van aart.

De Bladeren, Bloemen en Zaad in Wijn gekookt, en daar van gedrouken, geneest de geene die met de Geelzucht beladen zijn; en driift het Graauw af.

De Bladeren worden ook wel in een Salade, of Moerje gegeten, om een open Ligchaam te maken.

CV HOOFDSTUK.

CAMILLE.

Lk genoeg bekend, word in het Nederlandisch dus genoemd. In het Latijn CAMOMILLA, of CHAMÆMELUM; in het Hoogduytsch CAMILLEN; in 't Fransch CAMOMILLE; en in het Italiaansch CAMOMILLA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verfcheyden bijzondere en aangename foorten; namentlijk:

I. CHAMÆMELUM VULGARE, of gemeene Camille, of wilde Camil; in het Latijn ook hier tot genoemd COTULA, en LUCANTHEMUM; in 't Hoogduytsch

Verfcheyde namen.

Verfcheyde namen.

Verfcheyde namen.

Verfcheyde namen.

Verfcheyde namen.

Verfcheyde namen.

getal voor-
geschied.

duytsch KROTENDILL; in het *Franfch* ESPARGOUTE III. CHAMÆMELUM ROMANUM FLORE SIMPLICI, of *Roomfche Camille met een enkele Bloem*. IV. ROMANUM FLORE PLENO, of *Roomfche Camille met een dubbele Bloem*. V. HISPANICUM NUDO CAPIT, of *Spaanfche Camille met bloote Hoofdfens*. VI. PRATENfche HISPANICUM, of *Spaanfche op graafachtige plaatsen groeiende Camille*. VII. PALUSTRE LUSITANICUM, of *Portugalfche Camille*, waffende in waterachtige plaatsen; en dan noch meer andere. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwung* en *Waarneming*.

Wat voor
een grond
zij bemina-
nen.

Evenwel beminnen ze alle een gemeene, zandige, ongemestte, doch liever een welgemestte aarde; een vrije, wel ter Zon gelegene plaats, en matige reegen; doch ook veel vochtigheid. Blijven ten deelen niet meer dan eene *Zomer* in het leven: want als ze *nygebloeid*, en gemeenlijk *rijp Zaad* gegeven hebben, verflerven ze. Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, met een waffende Maan van *Maert*, op nieuws weer gezayd zijn. Doch slaan ook dikmaal genoeg van zelfs op.

Room-
fche, en
Spaanfche
Camil.

Het CHAMÆMELUM ROMANUM FLORE SIMPLICI, of *Roomfche Camil met een enkele Bloem*; FLORE PLENO, of *met een dubbele Bloem*; en CHAMÆMELUM NUDO CAPIT HISPANICUM, of *Spaanfche Camil met gele bloote Hoofdfens*, geeven in deeze Gewesten voyt eenig *rijp Zaad*. Konnen de *Winterkon-*de tamelijk wel verdragen, en blijven eenige jaren lang in het leven. Worden alleen *aangewonnen* en *vermeeningvuldig* door hare *aangevallene Scheuten*: welke men in het midden een weynig in de aarde drukt, en dan lichtelijk *Wortel* vatten. Zeer bequaamlyk kan dit in den *Herff* geschieden. Het is ook goed, dat men ze, als ze *nygebloeid* hebben, boven een weynig *afsnijdt*; want dan blijven ze dies te beter over. Mogen niet alleen in *April*, maar ook in *Augstus* opgenomen en verplant worden.

Aanwin-
ning.

De wilde en gemeene TAMME CAMILLE worden over al in het wild op zandige plaatsen gezien. Vermitsze malkander niet ongelijk zijn, zoo worden ze van veel te onrege voor eenerley gehouden; zonder onderscheyd geplukt, en de eene onder de andere gebruykt. Dit misbruyk kan men voorkomen, als men slechts nauw let op de binnenste *Knopjes* der *Bloemen*; welke in de *tamme Camillen* veel fijner en teederder zijn, als in de *wilde*. Ook zijn de *Bladertjes* wel zoo dun, en van een beter reuk.

Gemeene
wilde en
tamme
Camil, hoe
te onder-
fcheyden.

K R A C H T E N .

Galén. lib.
Med. Simp.
3. c. 6.
Régio. l. 7.
c. 3.
Diof. l. 3.
c. 179.
Ann. Ma-
cer. l. 2.
c. 15.
Plin. l. 21.
c. 22.

DE Camille, of Chamamelum, is verwarmende en verdrogende in den eerften graad. Ook fijn van deelen: daarbeneevens verteerende, ontfluytende, en verzachtende van aart.

Camillen in Wijn gezoden, en daar van gedronken, drijft uyt de *Nageboorte*, en *doodte Vrucht*. Verzacht alle *harde* en *gezwollene deelen* des Lighchaams, en de pijn van het *Graveel*. Neemt wech het *Colijk*, alle *Winden*, en *Buykkramping*. Is goed voor de *Koortzen*; de *Geelzucht*; de gebreken der *Leever*; en verterd alle *ranze vochtigheid*.

Del. l. 8.
c. 15.

De *Bloemen* gedroogd, gestoten, en daar van een *Drachma* met Wijn ingenomen, geneeft de *bieten* en *stekten* der *giftige Dieren*. Deeze *Bloemen* op alle *Wonden* en *Zweringen* gelegd, zuiveren en heelen de zelve.

Het *Kruyd* in Water gezoden, en op de *Blaas* gelegd, verzacht de smerten van het *Graveel*: doet de *Steen* rijzen, en gemakkelij *Water* lossen.

Lonicer.

Met het gedistilleerde Water de *Alond* gewaffchen, geneeft de *zwering* van de zelve. Met *Zuyker* gedronken, heeld de gebreken en smerten der *Korff*.

Tragus. l. 1.
c. 47.

De *Oly* van *Camillen* verzacht allerley weedommen

des Lighchaams. Helpt de vermoeyde Leeden: maakt los en flap het geen stijf gespannen is: verzacht alle hardigheden; opend de verstoptheeden; en is zeer dienstig in alle *Chlsteren*, teegens de *Koortzen*, het *Colijk*, en andere ongelegentheeden bereyd.

De *Roomfche Camille*, of *Chamomilla Romana*, is teegens al de gemelde gebreken van een noch krachtiger werking.

De *Syrop*, van deeze gemaakt, word zeer gepreezen teegens de *Milt*, *Water*, en *Geelzucht*.

CVI HOOFDSTUK.

BRUYNETTE.

Ynde een meede foort van de voor-Namen.

gaande, is een aardige, bezien-waardige, en de geheele *Zomer* door bloeyende *Plant*. Word in het *Neederlandsch* dus genoemd: in het *Latijn* FLOS ADONIS, of ERANTHEMUM: in het *Hoogduytsch* FELDROSLEIN: en in het *Italiaanfch* ERANTENO, of FIOR DI ADONIDE.

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee onder-Twee onderscheydene foorten, namentlijk:

I. FLOS ADONIS FLORE RUBRO, of *Bruyette met een roode Bloem*, of *roode Adonisbloem*. II. FLOS ADONIS FLORE LUTEO, of *Bruyette met een geelachtige Bloem*. Beide zijn ze van eenen de zelve *Bouwung* en *Waarneming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, en wel Grond. gemestte grond; een vrije, bequaam ter Zon gelegene plaats; weynig, en ook veel *Water*. *Bloeyen* zeer schoon; geeven in den *Herff* volkomen *rijp Zaad*, en worden door de aankomende *Vorff* lichtelijk wechgenomen.

Men kan haar niet anders als door haar *Zaad* aan-Aanwin- winnen, 't welk ieder *Voorjaar*, met een waffende Maan nigg- van *Maert*, op nieuws moet gezayd zijn. Komen ook wel van zelfs genoeg op, door het neergevallene *Zaad*; niet alleen in de *Voorrijd*, maar ook in de *Zomer* en *Herff*. Deeze dan niet wel bloeyen komende, verdragen tamelijk de koude der *Winter*, zoo dat ze niet alle door de *Vorff* vergaan.

Terwijl het *Zaad* noch groen is, valt het lichtelijk *Zaad*, en af. Derhalven moet men'er wel op letten; zomtijts met wat daar ontrout de hand daar aanraken, en een weynig drukken. Is het waar te dan *rijp*, zoo valt het, van boven beginnende, neer. neemmen Indien niet, zoo blijft het noch aan de *Steel* zitten. Het is donker groen. Als het een weynig bleeker begint te worden, heeft het zijne volkomene rijpheid bereykt, en dan mag men het niet langer aan de *Steel* laten.

K R A C H T E N .

Bruyette, of Eranthemum, is warm en droog *Label. l. 1. van aart*. Heeft de zelve krachten en deugden, *fol. 940.* welke wij aangewezen hebben van de *wilde*, ook *tamme Camillen*, en van de *Koeoog*, of *Euphthalmum*.

Het *Zaad* gestoten, en daar van een *Drachma* met *Del. in Wijn* ingenomen, word zeer gepreezen teegens het *Graveel*. *Adit. l. 8. c. 18.*

Het gedistilleerde Water dezer *Plant* in de *Oogenge-Fuchf. bijf. daan*, neemt de *donkerheid* van de zelve wech. *Pl. cap. 8.* Ge- neeft ook de *Oog-zweringen*, daar opgelegd.

Het *Kruyd* zelfs gestoten, en gedaan op *Wonden*, of *oude Zweringen*, zuiverd en heeld de zelve.

Castanea spicata Coccinea Radice Tuberosa

MENTHASTRUM VIRGINIANUM ORIGANITES FISTULOSUM.

M U N T.

Namen.

En aangenaam en wel-bekend Gewas, dus in het *Nederlandsch* genoemd. In het *Laijn* MENTHA: in het *Hoogduysch* MUNTZE, of BALSAM: in het *Fransch* MENTHE, en in het *Italiaansch* MENTA.

Verfcheydene foorten.

Hier van zijn mij in haren aart veele veranderlijke foorten bekend geworden; te weeten:

Beschrijving van het kleyn Bergkattekruid.

I. MENTHA CRISPA, of *kruyze, kroeze, gekrulde Munt*. II. ANGUSTIFOLIA SPICATA, of *smal-bladerde Munt*, met een *geayde Bloem*. III. SPICATA FOLIO VARIEGATO, of *geayde Munt met wit- en groen-bonte Bladeren*. IV. CITRATA, of *Munt, welriekende als Citroen*. V. CORYMBIFERA, of *Beziin-dragende Munt*, anders COSTUS HORTENSIS, of *Kost* genoemd. VI. AQUATICA, of *Munt, groeiende in waterachtige plaatsen*; en AQUATICA SPICATA, of *Water-munt, met een Bloem-ayr*. VII. MENTHA CATTARIA, five NEPETA, of *Kattekruid*, anders *Nepete*. VIII. CATTARIA ALPINA MAJOR, of *groot Bergkattekruid*. IX. ALPINA MINOR, of *kleyn Bergkattekruid*; schietende van naturen eens hands lengte opwaarts. Krijgd uyt zijne witachtige *Veezelwortel* een regt-opgaande *Steel*; doch in veele kleine zich verdeelende; bleek-groen van verve; wolchtig, en vier-hoekig gevormd: aan welke de *Bladeren* voortkomen, regt tegens over malkander gevoegd, rustende op korte *Steltjens*, doch gemeenlijk neerwaarts hangende, nauwelijks een lid van een vinger lang, ook een vinger of wat minder breed; achter alderbreedst; voor spits toegaande; blauwachtig groen-verwig; en een weynig rug; aan de kanten *gezaagd*, en van aart het *gemeene Kattekruid* gelijk. Tusschen welke zich vertonen witte *Bloemen*, aan beyde de zijden van de *Steel*; ook uyt de bovenste der *Stelen* opgeschotene *kleyne Ayren*; boven stomp-rond, en als wit van ruyghheid. Deze vergaan zijnde, laten een kleyn, hoekig en zwart *Zaad* na. X. CATTARIA SPICATA CORULEA RADICE TUBEROSA, of *Kattekruid met een Knobbelwortel, en blauw-geayde Bloem*. Uyt de korte, dikke, en uyt den geelen zwartachtige *Wortel* schieten voort vierkante *Stelen*, ontrent twee voeten hoog, waar aan *schoone Bladeren* komen, een vinger, wat meer of minder, lang; een groote duym breed; uyt den blauwen groen-verwig; inwendig door de veelheid der *Aderen* gelijk als gefronst; voor stompachtig-spits toegaande; aan de kanten zoetjens *gezaagd*; tamelijk dik; wel sterk, doch aangenaam van reuk; rustende op korte *Steltjens*, twee en twee tegens over malkander gesteld. Uyt het bovenste harer *Stelen* spruyten veele voor spits-toegaande *Ayren*, een vinger en ook meerde lang. De verve is een weynig rosachtig; bestaan uyt veele kleine *Bladerjens*, tusschen welke veel *Pijpjens* worden gezien; waar uyt voortkomen kleine, *schoone blauwe Bloemen*. Alsze enige weynige dagen geduurd hebben, vergaanze; naltende een kleyn, langwerpig, en zwart-blinkend *Zaad*. XI. CATTARIA RADICE TUBEROSA FLORE SPICATO PALLIDO, of *Kattekruid met een Knobbelwortel, en geayde bleek-witte Bloem*. De *Bladeren* dezer foort zijn kleyn, welzof stomp, en bleeker, ook de *Bloem-ayren* korter, en boven stomper, of platter. XII. MENTHASTRUM VIRGINIANUM ORIGANITES FISTULOSUM, of *wilde Virginiaansche Munt*, riekende als *Orege*, met een lange *Bloem*, op de wijze van een *Fluyt* of *Orgelpijp*, en dan noch meer andere. Al te zamen zijnze van de *zelve Barwing* en *Waarneeming*.

wilde Virginiaansche Maat.

Belangende de laatst-gemelde foort, men mogt de *zelve*, mijns oordeels, wegens de zeer aangename reuk,

met regt ook noemen ORIGANUM VIRGINIANUM MAJUS FISTULOSUM, of *grote Orege uyt Virginia*, met een *ronde, lange en dunne Scheede*, of *Huyse*, daar de *Bloem* in groeyd. Welke *Bloem*, knops-wijze veelvoudig boven op, ook ter zijden van hare vierkante, bruyne, teedere *Steel* te zaam-gevoegd, voortkomt, en onder met enige groene *Bladerjens* omringeld is; schoon van gedaante, bleek-bruyn, of paarfch van verve; tamelijk ver en hoog buyten hare *Koker* gesteld, zoo dat ze haar een weynig neerwaarts buygd, en alzo als een *Parruyk*, of een *ruye Munt* van een op het Hoofd, niet qualijk vertoond. Is gelchey-gedaan- den in twee deelen; schijnende dus als een wijd-gootende *Vogelbek*, waar uyt voortkomen enige weynige teedere *Veezeljens*, boven voorzien met kleine *Knopjens*, van een vermaaklijke aanschouwing.

Als deze *Bloemen* lang geslaan hebben, vergaanze in haar zelven; en dan ziet men de *Huyzen*, gelijk veel bij malkander staande *Orgelpijpjens*, bekleed met enige ruyghheid, van een aardige gestalte. In de zelve word naderhand gevonden een kleyn, bleek-bruyn, langwerpig *Zaad*, niet geheel rond, maar twee of drie hockig. In heete *Zomers* krijg het zijne volkomene rijpheid. In *April* in de aarde gelegte zijnde, komt eerst na een vierdeed, een half, ja dikmaal geheel jaar op.

Deze *Plant* wast in onze Landen niet hooger als ruym anderhalve Maat-voet. Schiet uyt hare bruyne *Veezelwortel* enige *Takjens*, bekleed met zeer *schoone Bladeren*, vercierd met een aangename groenheid. Zitten twee en twee aan hare *Steel* altijd regt tegens over malkander. Zijn welriekend, een vinger, wat meer of min lang; achter twee vingeren, of ook minder, na gelegentheid harer grootte, breed, en zoo allexen voor spitser toegaande: inwendig voorzien met veele *Aderjens*; en aan de randen met kleine *Tandjens* xangs-wijze bevallijk vercierd.

Al de gemelde foorten beminnen een *gemeene*, Watvoor zandige, en matig-gemelte grond: een schaduwachtige, en ook een opene plaats, doch veel Water. Blijven enige jaren in het leven. Geeven ieder *Zomer* niet alleen *Bloemen*, maar ook de meeste volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wallende Maan van *April* niet diep in de aarde moet gelegte zijn. Maar dan noch kan men haar *vermeengvuldigen* door hare *jonge Wortelen*, Aanwin- die men op de genoemde tijd, en met de gemelde Maan van de *oude* afneemt, en verplant. Sterke koude, en andere ongeleentheden der *Winter* kunnen ze uytslaan.

De MENTHA CRISPA, of *Munt met gekrulde Bladeren*, gemeenlijk genoemd *KRUYZE* of *KROEZE MUNT*, is van zulk een aart, dat ze lichtelijk hare *kruezigheid* verliest, en slegt van *Bladeren* word. Moet derhalven t'elkens in 't tweede jaar, met een volle Maan van *April*, opgenomen en verplaatst worden; dan behoudze hare *gekruldheid*.

Kruyze Munt.

KRACHTEN.

Munt, of Mentha, is warm en droog in den Dolen in tweeden graad; terwijlze groen is; maar gec- c. 10. droogd, in den derden.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of het Zap, met Wijn vermengd, ingenomen, verdrijft het Colijk, en allerley slag van Buypijn. Verlicht den ar- Diets. l. 3. beyd der barende Vrouwen: verzacht de rauwheid c. 41. van de Tong, de zelve daar mee gewasschen zijnde; en Med. Simp. neemt ook de Hoofdpijn wech. Doet het Braken op- 6. houden; ook de Hisk. Verjaagd de koude Pin. Is goed voor 't Gravel: verlicht de Maag; en de Gebuigenis verwekt lust tot de Bisslaping. Sild de onnatuurlijke Pin. l. 10. witte Vloeden der Vrouwen. Geneest daarenboven de c. 14. heeten en stekende ruyghen Dieren; ook der dolle Honden; daar van gedronken, en te gelijk het Kruid opgelegd.

D d 3.

De

Servat.
lib. Simp.
c. 285.

Averroes
lib. Simp.
c. 42.

Durantes
lib. Plant.
fol. 285.

De *Bladeren* met *Garstenmel* gestampt, en op alleley *zwellingen* gelegd, verdrijven de zelve. *Verteer*en het *Zag* in der *Vrouwen Borsten*, en laten de *Atelk* daar in niet *Klonteren*.

Drie of vier oncen van het gedistilleerde *Water* eenige dagen achter malkander gedronken, is ook zeer goed teegens al de genoemde gebreken. Doed daarenboven ophouden het *bloeden uit de Neus*. *Versterkt de Maag*: opend de *verstoptheyd* van *Leever* en *Milt*: maakt een *goeden Adem*: zuiverd de *Moeder*, en het *Tandvlesch*: is goed voor *inwendige Breuken*; de *Geelzucht*, en *benaauwdheyd* der *Borst*. *Verdrijft* en *geneeft* de *Schurftheyd* van der *kinderen Hoofden*, daar mee gewasschen zijnde: en met *Aziyn* ingenomen, doodt de *Wormen*.

van geen *zwangere Vrouwen* gebruykt worden. Is goed voor de *geene*, welke een *hooge val* gedaan, en zich *van binnen verzeerd* hebben; want het doodt het *geronnen Bloed*, *inwendig zittende*, zich *scheyden*. Helpt de *Atelatische*, de *Engborstige*, en die *bezwaa*lijk haren *Adem komen halen*. *Geneeft* de *Buskpijn* en *Krimping*: ook de *geene*, die dikmaal of *gedurig Gal braken*; en de *Geelzuchtige*. *Bewaard* den *Mensch* voor *vergift*, ende *beeten* of *steeken* der *Slangen*. *Doodt* de *Wormen*, en neemt wech de *blauw-geftigene plekken* op het *Ligchaam*.

Het *Zap* in de *Ooren* gedaan, *bréngd* de daar in zijnde *Wormen* om het *leven*. In de *Neuwaaten* opgeknofft, *stempt* het *bloeden* uit de zelve.

Apul. de herb. Med.
c. 90.

CVIII HOOFDSTUK.

BERGMUNT.

Verfchey-
de namen.

Us in het *Neederlandsch* genoemd, word in het *Latijn* geheeten CALAMINTHA MONTANA: in het *Hoogduysch* BERGMUNTZE, of AKKERMUNTZ: in het *Fransch* CALAMENT, en in het *Italiaansch* CALAMENTO, MENTUCCIA, of NEPETILLA.

Vier on-
derfchey-
dene joo-
ren.

Hier van zijn mij in haren aart vier soorten bekend geworden; namelijk:

I. CALAMINTHA MONTANA VULGARIS OFFICINARUM, of *gemeene Bergmunt*, in de *Apothecken* gebruykelijk. II. MONTANA INODORA, of *Bergmunt zonder reuk*. III. MONTANA PRÆSTANTIOR MAGNO FLORE, of *Bergmunt met een groote Bloem*, zijnde de beste van alle. IV. CALAMINTHA ARVENSIS OXYMORIS, of *wilde Calaminthe*, riekende als *Ocymum*. Meest al te zamen zijnze van eenen de zelve *Bewoening* en *Waarneeming*.

Grond-
Plaats.

Zij beminnen een *zandige*, *gemeene*, *goede*, *welgemeste aarde*; een *luchtige*, *bequaam* ter *Zon* geleegene *plaats*, en veel *Water*. *Blijven* eenige jaren lang in het *leven*. *Geeven* ieder *Zomer* niet alleen *Bloemen*, maar ook *volkomen Zaad*; en worden door de *koude* der *Winter* weynig *befchadigd*.

Beste
Berg-
munt,
wat oet-
derder.

De CALAMINTHA MONTANA PRÆSTANTIOR MAGNO FLORE evenwel, of de *beste Bergmunt met groote Bloemen*, kan de *strengte Winter-koude* zoo wel niet *uytftaan*, als de *andere soorten*. Word derhalven *beeter* in acht genomen, en *gesteld* op een *warmer plaats*, voor alle *koude Oosten* en *Noorde-winden* *befchut*. Of ook, men *brengd* eenige *dezer Planten*, in den *Herft* in een *Pot* gezet zijnde, 's *Winters* *binnens huys*, om, indien de *buuten-ftaande* een *verderf* moegt *overkomen*, van *deze* soort niet geheel *be-roofd* te zijn.

Aanwin-
ning.

Zij worden *vermeengvuldigd*, niet alleen door haar *Zaad*, het welk met een *wassende Maan* niet *diep* in de *aarde* moet *gezaayd* zijn; maar ook door hare *aangegroeyde jonge Wortelen*; desgelijks met een *wassende Maan* van de *oude* afgenomen, en *verplant*.

KRACHTEN.

Galen. lib.
Simp. Med.

Bergmunt, of Calamintha Montana, is *verwar-*mende en *verdrogende* in den *derden Graad*; daar *beneevens* *fchierp*, *bijttende* en *verteerende* van aart.

Euchf. bijf.
Pl. c. 165.
Disf. l. 3.
c. 43.
Aetius l. 1.
Serm. 1.

Groen in *Wijn* gezoden, en daar van een *Roe-*merje gedronken; anders het *Zap*, of ook het *Poe-*der der gedroogde *Bladeren*, met *Wijn* ingenomen, doodt door de *verwarmende kracht* *zweeten*: *drijft* uit het *Water* der *Fluis*: *verwekt* de *Maandfontden*; en *jagd* de *doodte Vrucht* af; doch moet, *buuten* dit,

CIX HOOFDSTUK.

WELRIEKENDE LIS
met smalle Bladeren.

In het *Neederlandsch* niet alleen dus, *Verfchey-*maar ook van vele ACORUS genoemd. de *namcen*. In het *Latijn* IRIS ANGUSTIFOLIA ODORATA, en ACORUS; van *zommige* ook CALAMUS AROMATICUS; alhoewelze het *rechte CALAMUS AROMATICUS* niet is: in 't *Hoogduysch* CALMUS; en in 't *Italiaansch* ACORO, CALAMO AROMATICO; en ook HERBA VENEREA.

Deze soort van *Lis* bemind een *goede*, *zandige*, *Grond*, maar te *gelijk* *welgemeste grond*: een *opene* en *ge-*noegzaam ter *Zon* *ftaande plaats*; ook veel *Water*. Kan *sterke Porst* *uytftaan*. *Brengd* in *deze Landen* *Hardtheyd* noyt voort hare *kluchtige Bloemen*, ten zij met *natte jaren*; of bij *goede Zomers*, doch in de *zelve* dikmaal met *Water* *begoten* wordende. *Geeft* ook *gantsch geen Zaad*. Kan *echter* *overvloedig* worden *terme-**nigvuldigd* door hare *aangegroeyde jonge Wortelen*; welke men in het *Voorjaar*, met een *wassende Maan* van *Maert* of *April*, van de *oude* *afneemt*, en *verplant*.

KRACHTEN.

Het *welriekend Lis* met *smalle Bladeren*, of ACORUS, is *droog* en *warm* in den *derden graad*; ook *43* dun van deelen.

De *Wortel* *geconfijt*, en daar van 's *morgens* *nuch-*teren een *stukje* *gegeeten*, of de *zelve* in *Wijn* *gekookt*, maakt een *goeden Adem*; *strijd* teegens alle *vergift*; c. 2. helpt de *geene* die *Lam*, en *inwendig gegeselt* zijn: *Trag. l. 1.* doodt *gemakkelijk wateren*. *Verdrijft* de *pijn* der *Zijden*; c. 49. van de *Moeder*, *Leever*, en *Borst*. *Geneeft* alle *in-*wendige *Gefchuurtheyd*: neemt wech de *dikheyd* en *verstoptheyd* der *Milt*; het *Colijk*; alle *dikke taye* *stijmerghed* en *koude vochtghed* van de *Borst*. *Ver-*warmd en *versterkt* de *Maag*. Is goed voor de *Pest*, en alle *quade Lucht*; *Pleuris*, en *Waterzucht*. *Ver-*wekt de *Maandfontden*. *Geneeft* de *beeten* en *steeken* des *giftige Dieren*.

Het *Zap* der *Bladeren* en *Wortelen* in de *Oogen ge-*dan, neemt de *Schellen* of *Vliesen* van de *zelve* wech, *Serm. 1.* en maakt een *klaar Gezicht*.

De *zelve Bladeren* in *Wijn* gezoden, en opge-
legt, of met *deze Wijn* *gestoofd*, *verteerd* allerley *Hardtheyd*: neemt wech de *Zinkingen* der *gezwol-*lene *Mantske Leeden*, en de *gezwollen* der *Vrouwelij-*ke *Borsten*.

De *Bladeren* aan de *Bijghorven* *gehangen*, *bren-*gen te weeg, dat de *bijen* niet zullen wech *vlie-*gen; maar in *teengedeel* noch *meer* *andere* tot haar *lokken*.

CX HOOFDSTUK.

L I S.

Verfchey-
de namen.

U^s genoemd in het *Nederlandsch*, word in het *Latijn* geheeten *IRIS*, betekenende zoo veel als een *Reegen-
hoog*, om dat in deze *Bloem* al de *verwen* eens *Reegenboogs* gezien worden. In het *Hoogdutch* *GILGEN*, of *SCHWETEL*: in het *Fransch* *FLAMBE*: en in het *Italiaansch* *IRIDE*, *GIGLIO CELESTE*, of *GIGLIO PAVONASSO*.

Veelerley
soorten.

Hier van zijn mij in haren aart zeer veel veranderlijke soorten bekend geworden; niet alleen onderfcheyden in hare schoone *bloemen*, maar ook in hare *Bladeren* en *Wortelen*. Al de zelve hier te willen optellen, achten wij onnodig. Zullen derhalven alleen kortelyk iets spreken van de voornaamste verfcheydenheeden.

Bol-lis.

De *IRIS BULBOSA*, of *Bol-lis*, welke de *Nederlanders* *JONQUILLIEN* noemen, is zoo veranderlijk, dat van deze soort mij *agtien* verschillende *Bloemen*, en onder de zelve ook deze, bekend zijn geworden.

van Per-
zien.

IRIS BULBOSA PRÆCOX PERSICA, of *gemeene vroege Bol-lis van Perzien*, met een bleek-blauwe *Bloem*, en drie zeer donker-roode *plekken* op ieder eynd van de drie neerwaarts hangende *Bladeren*. *IRIS BULBOSA PERSICA FLORE CERULEO ET RUBUO ODORATO*, of *vroege Bol-lis van Perzien*, met een wel-riekende blauw en roode *Bloem*. Deze is wat grooter als de vorige; ook de *Steel* veel dikker; doch weynig, of niet met allen hooger. *IRIS BULBOSA ANGUSTIFOLIA VARIORUM COLORUM*, of *Bol-lis met smalle Bladeren van allerley verwen*, agt in het getal. *IRIS BULBOSA LATIFOLIA ANGLICANA*, of *Engelsche Bol-lis met breede Bladeren*; van welke gevonden worden negen bijzondere soorten, zoo met een- en-couleurige, als met zeer schoone bonte *Bloemen*: waar onder ook de *IRIS BULBOSA HISPANICA FLORE PLENO VARIEGATO*, of *Spaansche Bol-lis met een dubbeld bonte Bloem*. Al te zamen zijn ze van even de zelve *Bewaving* en *Waarneeming*.

Engelsch.

Spaansch.

Wat voor
een aarde
zij bemin-
nen.

Zij beminnen een goede, zandige aardige, met een weynig Veen-grond en een-jarige Paerdemist doormengd: een opene, vrije plaats, en matige Reegen, konnen selle *koude* en andere ongelegenheeden der *Winter* uytstaan. *Bloeyen* zeer wel, en geeven volkomen rijp *Zaad*.

Hoeze te
behande-
len staan.

Dan worden de *Bollen*, in het laatste van *Junius*, of ten hoogften in het begin van *Augustus*, op genomen, op een drooge plaats gelegd, en in *September*, met een afgaande Maan, weer gezet in een op nieuws gemestte grond, twee duymbreed diep. Doch hier onttrent moet men weten, dat zulks niet ieder, maar alleen om het derde of vierde jaar geschieden mag. Want als men ze opgenomen heeft, bloeyenze niet, of immers zeer zelden, voor 't tweede jaar daar na.

Aanwin-
ning op
tweeder-
ley wij-
zen.

Zij worden *aangewonnen*, eerst, door haar *Zaad*; het welk met een volle Maan van *September* de aarde, twee stroobrede diep, moet aanbevolen zijn: dan komt het in het *Voorjaar* op. Daar na, en veel bequamer, door hare aangegroeyde *jonge Bolletjens*: want deze dragen gemeenelyk het tweede jaar daar na *Bloemen*: doch die van *Zaad* voortkomen, niet voor het vijfde of zefde. Maar dan ook ziet men onder deze dikmaal bezienswaardige veranderlijke *verwen*.

Drie ande-
re soorten.

De *IRIS LATIFOLIA MAJOR TUBEROSA*, of *groot breed-bladerig Lis* met *Knobbelige Wortelen*; *LATIFOLIA MINOR*, of *klein breed-bladerig Lis*; ook *CHAMAIRIS*, of *lage Lis*, genoemd, en *IRIS ANGUSTIFOLIA*, of *Lis met smalle Bladeren*, zijn van zeer veranderlijke soorten; echter van even de zelve *Bewaving* en *Waarneeming*; derhalven onnodig, al de verfcheydenheeden hier op te tellen.

Zij beminnen een gemene, zandige, luchtige, wat voor doch wel vet-gemestte grond: een wel ter *Zon* gelegeene plaats, en veel *Water*. Geeven niet alleen *Bloemen*, maar ook volkomen, rijp *Zaad*. Konnen sterke *Vorst*, en alle andere ongelegenheeden des tijds verdragen. Het *Zaad* word in *September*, met een wassende of volle Maan, gezayd in een *Pot*, of houte *Bakje*, om 's *Winters* binnens huys te konnen bewaren. Zelden ziet men voor het vijfde jaar de eerste *Bloemen*: derhalven ze veel bequamer konnen *aangewonnen* worden door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*: welke men met een wassende Maan in *Maert* of *September* van de oude afneemt, en verzet.

De *IRIS ALBA LATIFOLIA FLORENTINA*, of *witte breed-bladerige Lis* van *Florence*, en *IRIS LATIFOLIA MINOR FLORIOSA*, of *klein breed-bladerig Lis* der soort met een heerlijke *purpur- en wit-bonte Bloem*, moeten wel zoo warm als de andere, ook beter ter *Zon* gelegeen, geplant, en dikmaal met *Water* begoten zijn; zoo geeven ze jaarlijks hare *Bloemen*; welke anders niet dan om het tweede of derde jaar te voorschijn komen.

De *IRIS MAJOR SUSIANA*, of *grote Lis* van *Susa*, en *IRIS LATIFOLIA MINOR*, of *kleyne Lis* van *Susa*, zijn teederder van aart dan eenige der voornoemde soorten. Konnen niet wel de *Winter-koude* of *Vorst* verdragen. Moeten derhalven, in *Potten* gezet, in *October* binnens huys gebragt, op een zeer luchtige plaats gesteld, met gantich geen vochtigheid voorzien, maar gedurende de *Winter* droog gehouden worden, indien men ze voor verrotting bewaren, en niet verliezen wil.

De gemelde *IRIS MAJOR SUSIANA*, of *grote Lis* van *Susa*, brengt uyt een geel-bruyn-verwige *Knobbel wortel Bladeren* voort, een voet lang, en een vinger breed; ook een *Steel*, onttrent twee voeten hoog: op wiens bovenste punt jaarlijks zich vertoont de wonderlijkste *Bloem*, die oyt van eens *Menfchen* oog mag aanschouwd worden. Ze is gantich zwart-groen, en bleek-wit-verwig; *gemarmeld* als een *Slang*. Bestaat uyt zes rondachtige heerlijke *Bladeren*, onder welke de drie grootste om hoog staan gekerd; de drie anderze wat kleynder neerwaarts hangen; ook veel zwaarder van verwe, en in het midden na boven (onder een openstaande mond van drie andere kleyne, en met een zwart en purpur gecouleurde, half rond leggende *rugge* voorzien zijnde *Bladertjens*) met een zwart blinkende en hayrige *rugghed*, gelijk schoon zwart *Felp*, op een beziens-waardige wijs verciert zijn.

Ieder *Zomer*, als ze uytgebloeyd hebben, moet men ze, in het begin van *Julius*, of het laatste van *Junius*, opneemen, van hare onzuiverheyden reynigen, en op een drooge plaats leggen, tot aan de volle Maan van *September*, of *October*. Ter dier tijd moet men ze wederom reynigen van hare dorre *Bladeren*; en de onderste *Veezelwortelen* een weynig korten; en dan zetten in *Potten*, gevuld met zandige aarde, een weynig *Veen*grond, en een-jarige *Hoenderdrek* doormengd, en kleyen gewreven. Doch eer men de *Pot* met deze grond vult, moet men 'er eerst onder in doen de hoogte van twee of derdehalve vinger louter, wel kleyen gemaakte twee-jarige *Paerdemist*, en dan de gemelde aarde daar op leggen. Dus gehandeld, en voor veel koude *Reegenen* wel nauw bewaard, zullen ze ieder jaar ongemeene en verwonderens-waardige *Bloemen* voortbrengen; 't welk anders niet zal geschieden.

In deze Landen geeven ze noyt eenig *Zaad*. Worden echter *aangewonnen* en *vermeengvuldigd* door hare aangewassene *Wortelen*; welke men van de oude afneemt, eer de zelve in *September* of *October* weer in de aarde worden gelegd.

Ondertusschen heb ik naderhand door ervarentheyd bevestigd, dat de *Wortel* van deze schoone *Bloem* in de vrije *Lucht* buyten op een warme plaats gezet, en 's *Winters*

Aanwin-
ning.

Wederom

twee an-

kleyne Lis

der soort

ten.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

van Susa in

Perzian.

's Winters zoo teegens een sterke Vorst als veel Reegen, met een Pot of Zeeptuig gedekt, daar na, als het gevaar voorbij is, t'elkens weer ontdekt, beter overblijft, ook gewissel en meerder Bloemen geeft, als in een Pot gesteld, en binnens huys bewaard zijnde.

K R A C H T E N.

DE Wortel van *Lis*, of *Iris*, noch varsch zijnde, heeft een verwarmende en verdrogende kracht, tot in het begin van den vierden graad: doch gedord zijnde, isze alleen warm en droog in den tweeden graad.

Deeze Wortel in Wijn gekookt, en daar van gedronken, of een Drachma van het Poeder met Wijn, anders een of twee oncen van het Zap met Wey ingenomen, is goed voor de Waterzuchtige, de Miltzuchtige, en het Gravel. Verwekt de Maandstonden; drijft uyt de Gal: maakt dun al de dikke, tye en slijmerige vochtigheid der Longe. Neemt wech de Kortademigheid van de Borst; en geneest de Hoest, met Zuyker vermengd zijnde. Helpt de geene, die van giftige Dieren zijn gebeten; ook de koude, verstijfde, verkrompene Leeden; en de zulke die haar Zaad niet kunnen houden; doch dan met Edik vermengd, en zoo gedronken. Geneest ook de gebreken der Moeder, alle Pijfelen, en lopende gaten; dergelijks verouderde zweeren. Drijft uyt de Nageboorte, en doode Vrucht: maar zwangere Vrouwen moeten'er zich wel nauw voor wachten, om hare levende Vrucht geen onheyl te veroorzaken. Zuyverd en geneest de Wonden; dood gemakkelijk Wateren, en dood de Wormen.

Het Poeder der Wortelen met Oly gemengd; ook het uytgeparfite Zap, of het Poeder der gedroogde Bladeren, met Wijn ingenomen, is goed voor de beetten der dolle Honden; de smerten der Zeenruwen, en de Grauwagie.

De Wortel in de Mond geknauwd, maakt een goeden Adem. Geconijst, en 's morgens nuchteren daar van gegeeten, is zeer goed voor de Waterzuchtige; voor die van het Gravel worden gequeld; en die beroerde Leeden hebben.

De zelve Wortel in Wijn-vaten gedaan (te weeten, van de *Lis* met witte Bloemen, of *Iris alba Florentina*, welke de welriekendste en beste van allen is) maakt de Wijn aangenaam van smaak. In Bier gedaan, houdt het zelve lang goed, varsch, en zoet.

De Oly van *Iris* maakt de Zeenruwen sterk, daar meê gewreven zijnde: is ook goed voor de Spanning der zelve: voor de smerten der Milt, der Moeder, der Heupen, en Leeden; voor het Pleuris, en het Flere-zijn. In de slapen des Hoofds gestreken, doet wel slapen, en droogd de Catarren op.

De Wortel van het Waterlis met gele Bloemen, of *Iris lutea palustris*, in roode Wijn, of Water, gezoden, en daar van 's morgens een Roemerje gedronken, stillt de Bloedgang, en allerley Byskloop. Helpt ook de geene, die Bloed spuwen, of pissen.

CXI HOOFDSTUK.

STINKENDE LIS.

Verfchey-
de namen.

Ord in het *Nederlandsch* niet alleen dus, maar ook van veele *Wandluyskruid* genoemd: in het *Latijn* SPATULA FETIDA, IRIS SYLVESTIS, of XYRIS: in het *Hoogduitsch* WANDTLEUSKRAUT, of WELSCH SCHWERTEL: in het *Franfch* GLAYEULPUNAT; en in het *Italiaansch* XIRIDE, of SPATOLA FETIDA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee veranderlijke foorten; te weeten:

I. SPATULA FETIDA FLORE PALLIDO PURPUREO, of stinkende *Lis* met een bleek-purpure Bloem: en SPATULA FETIDA FLORE RUBRO, of stinkende *Lis* met een aardige roode Bloem. Beyde zijn ze van de zelve Bonwing en Waarneeming.

Zij beminnen een goede, zandige, wel-gemeste Grond: aarde: liever een vrije als een schaduwachtige plaats, en veel Reegen. Konnen groote koude uytfaan. Brengen, doch niet anders als met goede heete Zomers, Bloemen voort; en noyt in deze koude Landen enig volkomen rijp Zaad. Worden echter genotzaam vermeerengvuldig door hare aangegroeide jonge Wortelen; welke men met een wassende Maan van Maert of April van de oude moet afneemen en verplanten.

K R A C H T E N.

Stinkende *Lis*, of *Spatula fetida*, is warm en droog in den derden graad, ook dun van deelen.

De Bladeren en Wortelen in Wijn gekookt, en daar van gedronken; of een Drachma van het Poeder der zelve, of ook het daar uytgeparfite Zap, met Wijn ingenomen, neemt wech de verstoptheid en smerten der Milt; maakt de zelve kleyn: geneest de Byskloop, de koude Pij, de pijn der Blas; de Zinkingen op de Oogen; de Wonden; de verrukte en gebroke Leeden: versterkt het Gezicht: doet Zweeten, Braken, en gemakkelijk Water lossen.

Het Zap dezer Bladeren en Wortelen, als openende, verterende, en bijtende van aart, is dienftig teegens het Podagra, de Schurfschijf, en andere onzuiverheden der Huid; verouderde zweeringen, en allerley verharding. Het zelve gestreken op de plaatsen, daar de Wandluysen zich onthouden, dood en verdrijft de zelve.

CXII HOOFDSTUK.

PAPENSCHOE.

Oerd deezen naam in 't *Nederlandsch* Namea: Word in 't *Latijn* gebeten CALCEOLUS SACERDOTIS, 't welk de zelve betekening heeft: ook CALCEOLUS MARIE: in het *Hoogduitsch* PFAFFENSCHUCH; of ook MARIENSCHUCH, en in het *Italiaansch* CALZARI DI MARIA, of SCARPE DI SACERDOTE.

Bemind een goede, zandige aarde, met een-jarige kleyn-gewreene Paerdmist tamelijk voorzien: een opene, wel-gemeste plaats, en niet te veel vochtigheid. Verdraagt ongeerne in deze Gewesten koude Herfst-regenen, en sterke Vorst. Moet derhalven buyten gezet zijn aan een warm Oord, gantich zandig, wel bevrijd voor alle koude Oost- en Noorde-winden; of anders (in een Pot geplant) in het begin van October binnens huys worden gebragt, op een bequame luchtige plaats; onderhouden met weynig, of geen vochtigheid; en niet weer buyten gesteld voor in het laatste van Maert, of het begin van April, met een zoete reegen; ook een weynig verzorgd zijn voor koude nagten.

Deeze Plant geeft wel ieder jaar een kluchtige Bloem, Bloem als hebbende de gelijkenis van een Schoe, waaromze ook de gemelde naam heeft bekomen; maar in onze Gewesten zelden rijp Zaad. Word echter genoegzaam aangewonnen door hare aangroeende Wortelen; welke men met een wassende Maan in Maert of Augustus van de oude afneemt, en verplant.

KRACH-

Gebruik tot Artze-
ny.

PApeschoe, of *Calceolus Sacerdotis*, in Wijn ge-
zoden, en daar van gedronken, of 't zaad, ge-
parst uit de *Bladeren en Wortelen*, gedaan in var-
sche wonden, zuiverd en geneest de zelve; maakt het
vergift krachteloos, door *Braken*; en is goet voor de
Leverzuchtige; voor de beetten van *Adderen, Slangen*,
en alle andere giftige Dieren.

XCIII HOOFDSTUK.
NIESWORTEL.

Namen.

MEt dien naam in 't *Nederlandsch* be-
kend, werd in 't *Latijn* geheeten *EL-
LEBORUS*, of *HELLEBORUS*; in 't
Hoogdutch *NIESWURTZ*, in het
Fransch *ELLEBORE*; en in het *Ita-
liaansch* *ELLEBORO*.

Veel.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden
veele veranderlijke, schoone en bezienswaardige soorten;
namelijk:

I. *HELLEBORUS ALBUS FLORE ATRORUBEN-
TE*, of witte *Nieswortel* met een swart-roode Bloem.
II. *ALBUS FLORE SUBVIRIDI*, of witte *Nieswortel*
met een groenachtige Bloem. III. *HELLEBORUS AL-
BUS FLORE ALBO*, of witte *Nieswortel* met een witte
Bloem. IV. *HELLEBORUS NIGER LEGITIMUS FLO-
RE ROSEO*, of oprechte zwarte *Nieswortel* met een
Roosverwige Bloem. V. *NIGER LEGITIMUS AL-
TER*, of tweede oprechte zwarte *Nieswortel*. VI. *NIG-
ER SPURIUS*, of zwarte bafhaard *Nieswortel*, die
ook genoemd word *HELLEBORASTER MAXIMUS*, of
grootte valsche *Nieswortel*; anders *PEDICULARIA PE-
TIDA*, of *stinkende Luyt-kruyd*. VII. *HELLEBORUS
NIGER TRIFOLIATUS*, of swarte driegebladerde *Nies-
wortel*. VIII. *HELLEBORINE*, of *HELLEBORUS
NIGER FOLIO SANICULAE*, dat is: zwarte *Nieswortel*,
met *Bladeren van Sankel*. Niet alle zijne van even
de zelve *Bewoening* en *Naamgeving*.

Grond.

Evenwel beminnenze al te zamen uyt eygenen aart
een goede, zandige, gemestte aarde, een luchtige, vrije,
welgelegeene plaats, en tamelijk veel Water. Konnen
de *Winterkende*, en sterke *Vorst*, zonder merklijke
schade verdragen. Blijven lange jaren in 't leeven. Gee-
ven, in ieder *Voortijd*, niet alleen *Bloemen*, maar ook
meest doorgaans volkoomen rijk *Zaad*; 't welk met
een wassende *Maan* van *April* d'aarde, niet diep, werd
aanbevolen. Hier door worden ze zoo wel *vermenig-
vuldigd*, als door hare zangeroeyde jonge *Wortelen*;
welke men met de genoemde *Maan* in *Maert* van d'ou-
de afsteekt, en verplant.

Zwarte
stinkende,
en swarte
driegebla-
derde
Nieswor-
tel.

Het *HELLEBORUS NIGER FETIDUS*, of zwarte
stinkende Nieswortel, ook genoemd *HELLEBO-
RASTER MAXIMUS*; en *HELLEBORUS NIGER TRI-
FOLIATUS*, of zwarte *Nieswortel* met drie *Bladeren*,
blijven niet zoo lang als d'andere in 't leeven; *Bloeyen*
de tweede *Zomer*, en rijk *Zaad* gegeven hebbende,
vergaan ze, wijl ze uyt eygenen aart niet langer in
wezen konnen blijven. Moeten derhalven in ieder
Voortjaar, of in 't tweede, met een wassende *Maan* van
April t'elkens weer op nieuws zijn gezaayd, wijl ze
door geen ander middel *vermeerderd* mogen worden.
Ook staat het *HELLEBORASTER MAXIMUS* door 't
neergevallene *Zaad* van zich zelfs genoeg op.

Aanwin-
ning.

Het *HELLEBORUS NIGER TRIFOLIATUS*, of drie-
bladerige zwarte *Nieswortel*, groeyd in deze Gewesten
uyt eygenen aart zelden hooger als twee *Maatvoeten*,
op de zelve wijze als het *HELLEBORASTER MAXI-
MUS*, of *Groenvalfche Nieswortel*: waaromze ook,
mijns oordeels, met goede redenen mogt genoemd
worden *HELLEBORASTER TRIFOLIATUS*. De *Bla-*

deren zijn van een fraaye gedaante, groeiende rondom
de ronde, een vinger dikke *Steel*; staande regt uyt,
of ook wel een weynig neerwaarts geboogen; hard en
stijf van aart, gelijk de *Lauwrier-bladeren*; in drieën
verdeeld, waar van het middenste ruym de middelste
vinger lang, eene vinger breed, doorgaans een weynig
krom-geboogen en regt in 't midden met een dikke
Ader voorzien is; uyt welke voortkomen zeer veel
kleyne, wonderlijk bij en door malkander loopende
Adertjens, al t'zamen opwaarts-gaande: de twee an-
dere *Bladeren* ter zijden zijn veel korter, doch breeder;
aan d'eene buytenste kant gemeenlijk wat ronder als aan
d'andere, en vergierd met een zelve dikke *Ader* (ook
met de kleyne) doch niet regt in 't midden, maar geheel
op d'eene binnenste zijde zittende. Alle zijne met een
bleeke groenigheyd, en aan hare randen niet veel spit-
ze *Tandjens*, als *Doornen*, *Zaagswijze*, niet verre van
malkander geestig bekleed.

Uyt 't bovenste heri der zelve, en ook ter zijden, *Gefalte*
komen de *Bloemen* te voorschijn, gelijk aan de genoem-
de *HELLEBORUS NIGER FETIDUS*, of *zwarte*
stinkende Nieswortel. De verwe is bleek-groen, met
eenige witheyd doormengd; 't fuzoen groot; op de
wijze van *HELLEBORUS NIGER LEGITIMUS*, of
oprechte zwarte *Nieswortel*, gefield. Bestaan uyt vijf
ronde *Bladeren*, in 't midden voorzien met veele kle-
ne knoppens. Zij vergaan niet haast, maar konnen meer
als vier of vijf weekenlang goed blijven. Eyndelijk ver-
derven ze; en ondertusschen komen al tijdelijk weeg
nieuwe voor den dag. Daar na werd het *Zaad* gezien.

K R A C H T E N.

Witte *Nieswortel*, of *Helleborus Albus*, is warm *Egin lib.*
en droog in den derden graad; daar bij afvagen-
de, en zeer scharp van aart. *7. cap. 3.*

Inwendig gebruykt, doet geweldig braken, en
ontfeld het Ligchaam, niet zonder groot gevaar.
Is derhalven niet geraadzaam, in 't lijf te laten komen.
Evenwel, in Wijn gezoden, en een weynig daar van
gedronken, jaagd door de Stoelgang uyt alle overvlo-
dige, *taye en slijmerige Vogten*, welke veel nadeel ver-
oorzaken. Verwekt de *Maandsjonden*; drijft uyt de
doode *Vrucht*. Is goed voor *verkrompene Leeden*, en
voor die van 't *Podagra* zijn gequeld; voor een verou-
derde *Hoest*, met *Suyker* vermengd zijnde; voor 't
Colyck, en de *vierdedagsche Koorts*. Ook voor de
vallende *Siekte*, *rassery* in 't Hoofd, en pijn in de *Zij-
de*. Geneest de *Gelzucht*. *Disf. 1. 4.
cap. 151.*

De zelve Wijn met Oly vermengd, en dan gestree-
ken op allerley quade *Schnursjheyd*, en *Melaasche plek-
ken*, verdrijft deeze qualen. *Galen. lib.
Med. Simp. 6.*

De *Wortel* in de Neus gestoken, of 't Poeder daar
van opgesnuft, doet *Niezen*, verwarmd de *Harstsen*,
en ontlast het Hoofd van alle slijmerige vogten. *Serapio lib.
Simp. cap. 313.*

Het *Pit*, of *Marg* van de *Wortel*, ingenomen, wan-
neer men te veel *braakt*, doet de *braking* ophouden. *Euchf. hist.
Plant. 104.*

Het Poeder der *Wortelen* met *Varkens-ruzel* ver-
mengd, verdrijft alle koude *Gewaxellen*, en *etterige Zweet-
ringen*, daar op gelegd zijnde.

De *Wortel* in Water gezoden, en daar meê gewaf-
schen, doodt alle *Luyzen* en *Nietten*.

De zwarte *Nieswortel*, of *Helleborus Niger Legiti-
mus*, is niet zoo krachtig, tot ontroering van 't Lig-
chaam. Maakt ook dun, zuiverd, en opend. Mag
echter, zonder groote voorzichtigheyd, niet van bin-
nen werden gebruykt. *Mefues lib.
Simp. cap. 39.*

Zy vermag alles wat van de witte *Nieswortel* is ge-
zeft. Daarenboven, een *Drachma* van de gedroogde
Wortel met Wijn ingenomen, of de *Wortel* vierentwin-
tig uren lang in Wijn laten weyken, en daar van ge-
dronken, maakt een open Ligchaam. De zelve met
Wijnruyt en *Agrimonie* in Water of Wijn gekookt, ge-
neest de *Gelzucht*; is goed tegens de *Kanker*, *Sprin-
gend*.

Flin. lib.
25. cap. 5.

gend *Vuur*, en alle voortteende *Zweeringen*. Met Edik vermengd, en de *Hind* daar mee gewreven, nemd wech alle *Pijsten* en *Plekken* der zelve; en verterd de *Watten*, daar op gelegd.

Dol. in
lib. 12. cap.
27.

De *Helleborus Niger Fatidus*, of *zwarte sinkende Nieuwrotel*, dood de *Wolven* en *Voschen*: Aan den hals ghangen, bewaard ze den *Mensch* voor allerley vergif.

Eyndelijk, de *witte Nieuwrotel* in *Water* met *Weyt gekookt*, of *Tarwe*, *Erwten*, *Boonen*, of *Haver* geweykt in 't *Water* daar de *Wortel* in gekookt is geweest; dan d'Endvogelen, *Duyven* of *Hoenderen* daar van t'eeten gegeven, maakt haar zoo bedwelmnd, dat ze zich lichtelijk met de hand laten vangen. 't *Stof* met eenig ding vermengd, dood *Ratten* en *Muysen*.

CVX HOOFDSTUK. GOUDSBLOEM.

Verfchey-
dene na-
men.

Y elk genoeg bekend, en in het *Nederlandsch* dus genoemd om hare zeer schoone *Goudgele* verwe: in het *Latijn* CALENDULA; vermits ze nieuwe *Bloemen* voortbrengd in ieder *Maand*: welker eerste dagen CALENDÆ werden geheeten; of ook CALTHA: in het *Hoogduysch* RINGELBLUMEN: in 't *Franfch* SOUCIE, of SOULSIE: en in 't *Italiaanfch* CALENDOLA, FIOR RANCIO, of FIOR D'OGNI MESE.

Ses

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige bezienswaardige foorten; als:

onder-
fcheydene
foorten.

I. CALENDULA FLORELUTO PLENO, of *geele, dubbele Goudsbloem*. II. FLORE PLENO AUREO, of met een dubbele hoog-Goudgele Bloem. III. FLORE LUTO ET LURIO VARIEGATO PLENO, of met een bonte geele dubbele Bloem. IV. FLORE SIMPLICI, of met een enkele Bloem. V. CALENDULA PROLIFERA, of *Goudsbloem met Kindertjens*, of met *Bloem nyt Bloem*. VI. CALENDULA MINOR SYLVESTRIS, of *kleyne wilde Goudsbloem*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Groot.

Zij beminnen een gemene, zandige, goede, en welgemeste grond, een vrije en bequaam ter *Zon* geleegeene plaats; ook veel *Water*. Konnen tamelijk wel sterke *houde*, en andere ongelegenheeden der *Winter* uyt staan. Brengen daar op alreeds in d'eerste *Somer* *Bloemen* voort, desgelijks in de tweede, en volkomen rijp *Zaad*: waar mee zij dan, in 't begin van de *Winter*, verfterven.

Om groo-
te bloe-
men, en
bloemen
met kin-
dertjens,
of Bloem
uytbloem-
te win-
nen.

Wil iemand van deeze *Goudsbloemen* zeer groote, en *uytstekend-dubbele Bloemen* winnen, die snijde al de *Zijde-scheuten* af, en neem alleen van de *Hert-Bloem*, welke *dubbel* is, 't *Zaad* met een volle *Maan*. Zijze 't zelve met een volle *Maan* van *Maert*, en snoeyde de daar van voortkomende *Jongen* tot aan hare bovenste *Toppen* op: zoo wordenze niet alleen zeer *dubbel*, maar krijgen ook dikmaal in 't tweede jaar *Bloemen*, daar rondom vele kleyne *uytschieten*, van een aangename en vermakelijke *aanschouwing*. Deeze worden dan genoemd *PROLIFERA*, dat is, met *Kindertjens*, of *Bloem nyt Bloem*: Alhoewel men ook deeze foort van eersten af uyt eygener aart ziet voortkomen.

Men kan ook *schoone dubbele Bloemen* aanwinnen op de volgende wijze.

Ander
middel
hier toe.

Neem *verfcheydene jonge Planten*, bij malkander met een volle *Maan* gezaayd geweest zijnde, zet de zelve wederom tegens den avond, met een volle *Maan*, tamelijk diep in de grond. Sny haar dan 't loof met de *Top* tot aan d'aarde af, en begiet ze met een weynig *Regenwater*, indien'er geen nat uyt den *Hemel* valt. Dus zullen ze, weer *uytschietende*, zeer *schoone*, groote, *dubbele Bloemen* geeven, bevallijk voor 't gezicht.

KRACHTEN.

DE *Bloemen* en *Bladeren* van *Goudsbloem*, of *Ca-* Dod. lib. 8. *lensdula*, zijn warm en droog in den tweeden ^{cap. 11.}

Graad, daar beneevens opende, verterende, en sijn van deelen.

De *Bladeren* en *Bloemen* in *Wijn* gezoden, en daer *Fachshijf* van een *Roemerje* gedronken, of twee *Oncen* van 't *Fl. c. 143.* uytgeparfte *Zap*, of ook een *Drachma* van 't *Poeder* der gedroogde *Bloemen*, met *Wijn* ingenoomen, weerstaat alle *Vergif*, de *Pest*, en *Pefilentielle Koortzen*, abmen'er op zweet: versterkt het *Hert*, verwekt de *Maandstonden*, doet ook de *witte* en andere *onnatuurlijke Ploeden* der *Vrouws*-perfoonen ophouden: Drijft *Disse. lib. 4. cap. 58.* uyt de nageboorte, en doode *Vrugt*. Is goed tegens de *Tandpijn*, daar mee gewasschen zijnde; tegens d'*Engborstigheid*, met *Suyker* vermengd; tegens de *Geelzucht*, gebruykt met een *Drachma* van 't *Poeder* der gedroogde *Aardwormen*. Neemd wech de *Hertklopping*.

De *Bladeren* geklooten, en op *Wonden* of andere *Lustan. Quetzuren* gelegd, geneest de zelve. In een *Salade, lib. 4. cap. 61.* of *Moeste* gebruykt, verwekken een *open Ligchaam*, *Matth. 1.4.* en dikmaal gegeten, versterken en verhelderen het ^{cap. 116.} *Gezicht*.

De *Conserve* der *Bloemen* 's morgens nuyteren gegeten, verdrijft de *Hertklopping*, de *Pefilentielle*, en voorts allerley andere *quade Lucht*. Even 't zelve vermag ook de *Goudsbloemen-Edik*.

Het *Gedistilleerde Water* deezer *Bloemen* in d'*Oogen* *Tragus lib. 1. cap. 46. Camerar. 1.4. c. 133.* gedaan, of *Doekjens*, in 't zelve nat gemaakt, daar op gelegd, neemt wech de roodheid der *Oogen*, en zuiverd de zelve. Dit *Water* is zeer goed in *Pest-tijden* gebruykt; desgelijks ook tegens de *Gebreken* van 't *Hert*.

CVX HOOFDSTUK. WATER-GOUDS- BLOEM.

Net alleen dus in 't *Nederlandsch*, maar *Verfchey- ook van sommige DOTTERBLOEM, dene na- men.* of *GROOTE BOTERBLOEM* genoemd, werd in 't *Latijn* geheeten CALTHA PALUSTRIS, CALTHA VIRGILII, of *POPULAGO*: in het *Hoogduysch* MOSZBLUM, of *MARTENBLUM*; en in 't *Italiaanfch* CALTHA AQUATICA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee ^{Twee} verfcheydene foorten; te weten:

I. CALTHA PALUSTRIS FLORE SIMPLICI, of *enkele Water-Goudsbloem*; en II. CALTHA PALUSTRIS FLORE PLENO, of *dubbele Water-Goudsbloem*, ^{ten.} van een *schoone aanschouwing*. Beyde zijnze van even de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen uyt eygener aart, zoo wel een *luchtige*, zandige, ongemeste, als een welgemeste, doch *vochtige* of *watrige grond*: liever een donkere plaats, als een opene vrije *lugt*. Geeven ieder *Zomer* bezienswaardige *Bloemen*; doch alleen die met enkele, volkomen rijp *Zaad*.

Konnen sille *Vorst* uytstaan. Werden *vermeenigvuldigt*, eerst, door 't gedagte *Zaad*, 't welk in *Septem- ber*, met een toeneemende *Maan*, op een donkere, *vochtige plaats*, een *kleyne* *vinger* *diep*, d'aarde *aanbevolen* moet zijn. Ten anderen, zeer bequaamelijk door hare *Wortelen*, die men met een wassende *Maan* van *Maert* of *April* van d'*oude afneemd*, tegens den avond verplant, en door de geheele *Zomer* dikmaal met *Water* begiet.

KRACH-

CALTHA PALUSTRIS

FLORE SIMPLICI.

Pol. 736

KRACHTEN.

Gebruik.

DE Water-Goudsbloem, of *Caltha Palustris*, is een weynig verwarmde. In Wijn gekookt, en daar van een Roemer gedronken, doet gemakkelijk *wateren*: verzagt de pijn der *Nieren* en *Lendenen*: verbeterd ook de *Maag*, daar uyt drijvende en verteerende alle grove en windachtige *stijmcrighejd*.

CXVI HOOFDSTUK.

KLOKJENS.

Verfcheydene namen,

It niet onangenaam *Grass* werd dus in 't *Nederlandsch* genoemd na de gedaante der *Blomen*, welke zich niet kwalijk vergelijken met de gestalte van een *Klok*. Werd in 't *Latijn* geheeten *CAMPANULA*: in 't *Hoogduitsch* *GLOCKLEIN*, en *GLOCKEN-BLUME*: in 't *Italiaansch* *CAMPANELLE*, of *CAMPANOLA*.

Veele

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verscheydene zeer aardige, en schone veranderlijke soorten, van een gemakkelijke aanschouwing; namentlijk,

zeer aardige veranderlijke soorten,

I. *CAMPANULA MAJOR LACTESCENS*, of *Groote blauwe*, *melkachtige Klokjens*; ook *PYRAMIDALIS LUTETIANA*, of *RAPUNCULUS HORTENSIS LATHIORE FOLIO* genoemd. II. *CAMPANULA LACTESCENS MINOR VULGARIS*, of *gemeene kleine melkachtige Klokjens*. III. *CAMPANULA PYRAMIDALIS MINOR FLORE CERULEO*, ET *ALBO*, of *kleine Pyramidaalwijze opschietende Klokjens*, met een *blauwe*, en ook met een *witte* Bloem. IV. *CAMPANULA LACTESCENS MINOR PERSICAE FOLIO FLORE ALBO*, ET *CERULEO*, of *kleine melkachtige Klokjens*, met *lange Bladeren*, als van een *Perzik*, zoo wel met een *witte* als *blauwe* Bloem; welke ook *RAPUNCULUS PERSICAE FOLIS* werd geheeten. V. *CAMPANULA FOLIS URTICAE FLORE CERULEO*, ET *FLORE ALBO*, of *witte en blauwe Klokjens*, met *Bladeren van Netelen*; ook genoemd in 't *Latijn* *CERVICARIA MAJOR*, of *UVULARIA*; en in 't *Nederlandsch* *GROOT HALSKRUYD*. Niet alle zijn ze van de zelfe *Bouwing* en *Waartemming*.

vijf in getal.

Grond.

Bloemen.

Zaad.

Groote blauwe melkachtige Pyramidaalwijze Klokjens.

Aanwinning.

Kleine Pyramidaalwijze opwaassende Klokjens. Bladeren.

Het *CAMPANULA MAJOR LACTESCENS*, of *Groote blauwe*, *melkachtige Klokjens*, met hare *Tukjens* op de wijze van een *Pyramide* opschietende, blijft in deze Landen zelden langer als drie jaren in 't leven. Geeft ook, opgekomen zijnde, geen *Bloemen*, voor in 't tweede, doch meest in 't derde jaar; bij goede *Zomers* volkomen rijp *Zaad*; en vergaat daar mee.

Moet derhalven, 't elken met een wassende *Maan* van *April* weer op nieuws werden gezayd in een *Pot*, gevult met zandige aarde, zomtijds met *Water* begooten, en gezet op een warme plaats. Hier door werden ze *vermeengvuldigd*, en dan ook, alhoewel zeer zelden, door aangewassene *jonge Schentjens*, welke men met een wassende *Maan*, de geheele *Zomer* door (daar toe bequaam zijnde, en *Wortelen* verkregen hebbende) van d'oude mag afsnemen, en tegens den avond verplanten.

Het *CAMPANULA PYRAMIDALIS MINOR FLORE ALBO*, ET *CERULEO*, of *kleine Pyramidaalwijze opwaassende Klokjens*, zoo wel met een *witte* als *blauwe* Bloem, krijgd uyt een teedere, dunne, korte, en bruynverwige *voetzelwortel* verscheydene *Bladeren*, zittende

in 't rond kort en digt bij malkander gevoegd; dik, hardachtig, en *stijf* recht uyt staande van aart; ontront een *kleine* vinger lang, bij de punt niet wel een *kleine* vinger breed, evenwel daar op 't breedste; na het *Hert* inwendig op 't smalste, en voor eyndigende in een stomp punt: van boven zwart-groen, en blinkende; onder gras-groen, en van binnen voorzien met een *melkachtig Zap*; aan de randen een *kleyn* weynig gelijk als *ingesneden*, en gemeenlijk daar wat omgefagen; of als *gekruld*: in 't midden begaafd met een dikke en breede *Rugge*, of *Adel*; waar uyt andere *kleine* teedere voortkomen, onder zichtbarer als boven; uytvloeyende na de randen, op de wijze van 't *Lapatum*, of *Patek*, halve-Maanswijze in malkander. In de mond geknauwd, zijn ze lieflijk van smaak, byna als d'*Erweten*.

Uyt der zelfe inwendig *Hert* schiet, in 't begin van *Steeleje*. *May*, gemeenlijk maar een *Steeleje* op, *Pyramidaalwijze*; een voet, of wat meer, hoog, rond; verciert met eenige teedere *Streepjens*. Staat *stevig*, en is taamlijk hard van aart; voorzien met een *melkachtig Zap*, en een wit marg; van buyten donkergroen-verwig, en blinkende.

Aan deze *Steel* groeyen eenige *Bladeren*, nu uyt *Kleine* d'eene dan uyt d'andere zijde, hol en luchtig boven *Steelejens*, malkanderijstende op geen byzondere *Steelejens*, maar zonder de zelfe hare voornamste *Steel* ten halven onder als omhelzende; ook daar op 't breedste, en voor in een spits punt eyndigende. Tusschen welke andere *kleynere* en korter *Steelejens* te voorschijn koomen, op welker bovenste *Toppen*, als ook ter zijden, langwerpig-ronde, groote, en vijfhoekige *knoppen* uyt-Knoppenspruyten, hebbende onder vijf groene, *kleine*, en voor spits toegaande *Bladerijens*; die, d'een na d'andere zich openende, een groote *Bloem* vertoonen, 't zij wit, of *blauwverwig*; bestaande uyt vijf half-ingesneden, breede, en voor stomprond toegaande *Bladerijens*, hebbende van binnen vijf geel-witte, en haast vergaande *afhangzeliens*, gelijk men ziet in de witte *Lelyen*; rustende op vijf gantich witte, breede, en rugachtige voeten: ook in 't midden der zelfe een ander recht-opstaande, glad en wit *Steeleje*, waar op drie andere geel-witte, langachtige, recht op staande *Afhangzeliens*, of dikke *Draadjens*, rusten; duurende langer als de voorgedagte andere vijf. Als ze agt of tien dagen lang open gestaan hebben, vallen ze ter aarden neer, nalatende eenige groene, korte, dikachtige, boven plat en ronde, doch onder spitsachtig-toegaande *knoppjens*, gevuld met een *kleyn*, ontront rond, *Castanienbruyn-verwig*, *Zaad*, 't welk in *Augustus* en *September* tot volkomene rijpheid geraakt.

't Zelve in 't voorjaar gezayd zijnde, blijft dikmaal een geheel jaar, wat min of meer, in de aarde leggen, eer men 't ziet opkoomen. Hier door werd deze soort van *Klokjens vermeengvuldigd*; en dan noch door hare bij de *Wortel* uytlopende *Jongens*; welke men met een wassende *Maan* in *April* van d'oude afneemd en verplant.

Het *CAMPANULA LACTESCENS MINOR VULGARIS*, of *gemeene kleine melkachtige Klokjens*: *LACTESCENS MINOR PERSICAE FOLIO FLORE CERULEO*, ET *ALBO*, of *kleine*, *melkachtige Klokjens* met *Persike bladeren*, en een *blauwe*, ook een *witte* Bloem; en *CAMPANULA URTICAE FOLIS FLORE ALBO*, ET *CERULEO*, of *witte*, en ook *blauwe Klokjens*, met *Bladeren van Netelen*, blijven lange jaren in 't leven. Geeven niet alleen jaarlijks schoone *Bloemen*, maar ook gemeenlijk ieder *Zomer* rijp *Zaad*. 't Welk met droog weér gewonnen, en met een wassende *Maan* van *September* of *April* in een *Pot*, niet diep gelegd, d'aarde bevolen moet zijn. Doch niet alleen hier door werden ze aangewonnen, maar ook eeuwigduerende gemaakt door hare *jonge Wortelen*, met de gemelde *Maan* in *April* van d'oude genomen.

KRACHTEN.

Gebruyk.

DE Bladeren en Wortelen van Klokjens, of *Campanula*, zijn zeer goed en gezond op een *Salade*, of in *Moestkruiden* gedaan, en zoo gegeeten. Want zij zijn aangenaam voor de *Maag*, niet zwaar te verteerden, en geven taamlijk Voedzel. Verwekken en bevorderen ook de lust tot 't *echte werk*.

CXVII HOOFDSTUK.

RAPONCE.

Verscheyde namen.

Erd in 't *Nederlandsch* niet alleendus, maar ook van veel *kleyn HALSKRUYD* (om dat het voor al de gewollene deelen van den *Hals* zeer dienstig en behulpzaam is), desgelijks *WILDE RAPEN* genoemd. In 't *Latijn* *RAPUNCULUS*, *RAPONTIUM*, of *RAPUNCULUM*: In het *Hoofdzijfch* *RABUNTZEL*: in 't *Franfch* *RAIPONCE*; en in 't *Italiaanfch* *RAPONZOLO*, of *RAMPONCIOLI*.

Zes

Hier van zijn mij in haren aart zes *byzondere* soorten bekend; namentlijk:

byzondere soorten.

I. *RAPUNCULUS ESCULENTUS VULGARIS*, of *gemeene, kleyne, eethare Raponce*. II. *SPICATUS MONTANUS*, of *Berg-Raponce met een geayrde Bloem*.

III. *UMBELLATUS LUSITANICUS*, of *Portugalsche Raponce, met een kroon*. IV. *GRAMINEUS*, of *Raponce met teedere Bladeren*, op de wijze van *Gras*. V. *CAMPANULATUS LINFOLIUS FLORE CERULEO, & ALBO*, of *Raponce met witte, en ook blauwe Bloemen*, als *Klokjens*, en boven teedere Bladeren, op de wijze van *Vlaaskruid*, doch onder rond. VI. *RAPUNCULUS FLORE VIOLACEO*, of *Raponce met een wyt den blaanwen, of donker-paarschverwige Bloem*, ook genoemd *CERVICARIA MINOR*. Niet alle zijn ze van even de zelve *Benaming* en *Waarneeming*.

wat voor een Grond zy beminnen.

Eevenwel beminnen ze al t'zamen een goede, gemeene, zandige aarde, met een-jarige Paarde-milt wel voorzien: liever een opene, vrije, genoegzaam ter Zon geleegene, als een schaduwachtige plaats, ook matige vochtigheid. Geeven niet alleen *Bloemen*, maar ook rijk *Zaad*. Konnen sterke *koude*, en alle andere ongelegenheeden der *Winter* uytstaan.

Gemeente, en Portugalsche gekroonde Raponce.

Het *RAPUNCULUS ESCULENTUS*, of *gemeene Raponce*, en *RAPUNCULUS UMBELLATUS LUSITANICUS*, of *Portugalsche gekroonde Raponce*, bloeijen in 't tweede jaar; en *Zaad* gegeeven hebbende, versterven ze. Doch 't *Portugalsche* krijgd in deze Gewelsten geen *Zaad*, tot volkomene rijpheyd gerakende, dan alleen met een heete *Zomer*. 't Welk dan, gelijk en dat van 't eerst-genoemde, in *September* of *Maert* jaarlijks met een afgaande Maan, niet diep, weer geayrd moet worden. Dat van de *gemeene Raponce* koomt, op d'aarde neergevallen zijnde, dikmaal van zelfs genoeg te voorschijn.

Naarder berigt van de laattigenoemde.

't Gedagte *RAPUNCULUS UMBELLATUS LUSITANICUS*, of *Portugalsche gekroonde Raponce*, is van een aardige aanschouwing. Groeyd zelden meer als een voet hoogte uyt de *Wortel* op. De *Stelen* zijn ruygachtig, rond, en voorzien met langverpige *Bladeren*, nu uyt d'een dan uyt d'andere zijde der zelve voortschietende. Zijn een weynig fcharp, ruyg en hard van aart, aan de randen wat rond; met *Tantjens*, doch niet diep; donker bleek-groen van verwe; zomtijds regt-uytstaande, zomtijds ook gantfch neerwaarts geboogen. Uyt welker bovenste *Hert* vijf, zes, zeven of agt *Bloemen*, uyt hare digt bij malkander gevoegde *Knoppen*, in 't ronde *kroons-wijze* gefield, voortkomen; groot, van binnen hol; boven in vijf deelen als ingefneden, en onder

omcingeld met vier en vijf groene *Fladertjens*, d'eene om hoog, d'andere om laag gekeerd zittende.

Het *RAPUNCULUS MONTANUS SPICATUS*, of *Geayrde Berg-Raponce*, vergaat niet zoo haast, maar blijft langer in 't leeven. Bemind een warme en drooge plaats. *Bloeyd* ieder *Zomer*, doch geeft geen rijk *Zaad*, anders als bij een goede Jaars-tijd. Echter kan ze alleenlijk hier door *vermeengvuldigd* worden. Men zayd het, niet diep, in een Pot (om 's *Winters* binnens huys gebragt te zijn) gevuld met een zandige aarde, bij een wassende Maan van *September* of *October*. Dan koomt het in 't volgende *Voorjaar* op, en geeft in de tweede *Zomer* d'eerste *Bloemen*.

Het *RAPUNCULUS CAMPANULATUS LINFOLIUS* *Raponce FLORE ALBO, ET CERULEO*, of *witte en blauwe met Klok-Raponce met Klokjens*, en *Bladeren van Vlaaskruid*, blijft ven lange jaren in 't leeven. Werden niet alleenlijk aangewonnen door haar *Zaad*, 't welk men in *Maert* of *Kruid-September*, met een wassende Maan, d'aarde moet anbeveelen, maar ook door aangegroeyde *jonge Wortelen*, die men met de gedagte Maan in *April* van d'onde afneemt, en verplant.

Het *RAPUNCULUS FLORE VIOLACEO*, of *Raponce met een donkere Violette Bloem*, anders ook genoemd *CERVICARIA MINOR*, of *kleyn HALSKRUYD*, duurd ook vele jaren. Geeft in den *Herfst*, bij goede droogte tijden, volkoomen rijk *Zaad*. Is zeer hard van nature. Kan niet wel door andere middelen, als alleenlijk door haar *Zaad*, werden *vermeengvuldigd*: 'twelk met een wassende Maan van *Maert* in een Pot geayrd, warm gezet, en bij drooge dagen een weynig van boven bepregnd moet zijn. De daar van voortkomende *jongen* geeven in 't tweede, ook wel in 't derde Jaar, voor d'eerste maal hare *Bloemen*. Laten 's *Winters* hare *Bladeren* niet vallen, maar blijven altijd groen.

KRACHTEN.

DE Wortelen van *Raponce*, of *Rapunculus*, zoo *Durantes* wel rauw als in Water gekookt, zijn gematigd *hijf*. *Plant* van aart, zeer goed en lieflijk, om op *Salade* *ge* gedaan, en zoo gegeeten; ook met *Med* en *Boter* in een Pan gebraden te werden.

Maken een goede *Maag*, versfrischen de *mond*, ver- *Lonten* wekken *eeten*, desgelijks *Bylappens-lust*. Vermeerde- *I. 2. c. 241.* ren 't *Sog*, of de *Stelk* in der Vrouwen Bortfen; en geneezen de *Gefwollene deelen* ontrent den *hals*, paps- *Adst.* wijze daar op gelegd.

't Gedistilleerde Water dezer Wortelen; ook de *Dodan. l. 6.* *cap. 9. in* Wijn, waar in men de zelve gantfch weck gekookt heeft, neemt wech al de *Spraetelen* en *Vlekken*; en maakt, daar mee gewasschen, een klaar, zuiver vel.

CXVIII HOOFDSTUK.

MARIETTES.

In het *Nederlandsch* niet alleendus, maar ook van sommige *WILDE RA-* *de namen* PE VAN *DIOSCORIDES* genoemd: in 't *Latijn* *VIOLA MARIANA*, *THACELLUM*; van eenige *MEDIUM*, of *RAPA SYLVESTRIS DIOSCORIDIS*: in 't *Franfch* *MARIETTES*, en in 't *Italiaanfch* *MEDIO RAPASALVATICO DI DIOSCORIDE*, en ook *VIOLA MARIANA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden zes- *Zeeven* *byzondere* soorten; als:

I. *VIOLA MARIANA FLORE ALBO SIMPLICI*, of *byzondere Mariette met een witte enkele Bloem*. II. *VIOLA MARIANA ALBA PLENIFLORA*, of *witte dubbele Mariette*. III. *VIOLA MARIANA FLORE PLENO CERULEO*, of *Mariette met een dubbele blauwe Bloem*. IV. *FLO-*

RE PURPURE, of met een *purpure Bloem*. V. FLORE PALLIDO, of met een *bleek Bloem*. VI. MARIANA REPENS, of door de *aarde kruipende Mariette*. VII. VIOLA MARIANA AMERICANA, of *Americaanſche Mariette*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bewoening* en *Naamgeving*.

Wat voor een grond zij bemin-
nen. Evenwel beminnen ze meest alle een gemeene, goede, zandige en wel-gemeste grond; een warme plaats, en tamelijk veel Water. Verdragen *Sneeuw*, sterke *Vorst*, en allerlei andere ongelegenheeden der *Winter*. Brengen niet alleenlijk ieder *Zomer* aangename *Bloemen* voort, maar ook meest volkomen rijk *Zaad*. Blijven op het hoogste niet langer dan drie jaren in 't leven. Worden derhalven ieder jaar, of om 't tweede *Voortjaar*, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, op nieuws in een Pot gezayd. De hier van opkomende *jonge Planten* vertonen, voor de eerste maal, hare vermakelijke *Bloemen* in de tweede *Zomer*.

Aanwin-
ning. Door de aarde lo-
pende Ma-
rietten. De VIOLA MARIANA REPENS, of door de *aardlopende Mariette*, is harder dan al de andere: versterft ook zoo haast niet, maar blijft lange jaren in het leven. Verdraagt *koude Reegenen*, *Sneeuw*, en sterke *Vorst*. Bemind zoo wel een donkere, als een opene vrije plaats. Geeft uyt eenig volkomen rijk *Zaad* in deze Landen. Kan echter overvloedig ge-
noeg *vermeensigeld* worden door hare zeer voortlopende *jonge Schenten*; welke men in *Maert*, met een wassende Maan, kan opneemen en verplanten.

Witte dub-
bele Ma-
riette. Wortel. Steelen. Gedante
der Blade-
ren. De VIOLA MARIANA ALBA PLENIFLORA, of *witte dubbele Mariette*, van een zeer bevallijke aan-
fchouwing, krijgt uyt een wit-verwige, zoo wel *Knobbelige* als *Vezelige*, ook lieflijk-smakende *Wortel*, drie-hoekig-ronde, teedere, doch harde, bleek-
groene, een weynig blinkende *Steele*, ontrent twee voeten hoog, wat min of meer, opschietende. Aan de zelve komen, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, de *Bladeren* voort, tamelijk hol boven malkan-
der gesteld; gemeenlijk een weynig naarwaarts gebogen hangende. Zijn ongelijk van grootte; de onderste de kortste en breedste; een kleinje vinger lang, en achter (op het breedste) ontrent even zoo breed; doch na voren *Herts-wijze* in een stomp punt cindigende; ook aan de randen met kleine en groote rond-
achtig toegande *Tanden* gelijk als *gezaagd*; de middelste of bovenste veel smaller, kleinere, en scharper getand; doch al te zamen donker, of zwart-groen van verve; hardachtig en rauw van aart; zonder eenige blinkende glantſch; niet onaangenaam van smaak; en in 't midden voorzien met een regt-doorgaande sterke *Ader*: waar uyt verscheidene andere, ook inwaarts gaande; en uyt die weer zeer veel andere kleine, haren oorsprong nemen.

Knoppen. Bloemen
zonder
Zaad. Aanwin-
ning. Ameri- Tusschen deze *Bladeren* in het bovenste deel, des-
gelijks uyt de bovenste punten der *Steele*, schieten veel groene *Knoppen* op, zijnde gesteld in het midden van negen kleine, voor spitsze, *Stars-wijze* geschikte, en onder met eenige scharpe witte rugheyd versierde *Bladertjens*: welke met'er tijd opengaande, schoone *Sneeuw-witte Bloemen* vertonen, doch zonder eenige reuk; een goed lid van een vinger lang doch korter als die met enkele *Bloemen*; dik, rond, voor open gesteld, en bestaande uyt vier-, en vijfentwintig hay-
rige, brede, langwerpige, voor spits en stomp-toe-
gaande, alleen ten halven na voren van malkander gescheydene *Bladertjens*: welke inwendig houden eenige groene, dikke, opstaande *Draadtjens*, en gelee *Afhangeltjens*. Met'er tijd vergaan deze *Bloemen*, en vallen ter aarden neer, zonder eenig *Zaad* achter te laten. Evenwel kan deze voort van *Marietten* door aangegroeyde *jonge Worteltjens*, op de hier boven aangewezen wijze, genoegzaam *aangewonnen* en *vermeensigeld* worden.

De VIOLA MARIANA AMERICANA, of Ameri-

caanſche Marietten, zijn den schoon en aanzienlijk *caanſche Gewas*; in deze Landen met hare vierkante *Steele* op-
schietende ter hoogte van derdchelve voet. Aan de zelve groeyen cietlijke *Bladeren*, niet regt teegens mal-
kander over, maar onordentelijk boven malkander aan beyde zijden. Zijn donker-groen van verve: aan de randen *Zaag-wijze* getand. Rusten op korte *Steele-
tjens*, en zijn in het midden voorzien met sterke *Aderen*.

Deze voort bemind een zandige, goede grond; Grond. met een weynig twee-jarige *Paardemist*, een-jarige *Hoenderdrek*, en even zoo veel *Vernaarde* door-
mengd; een luchtige, warme, wel ter *Zon* geleege. *Bloemen*, ne plaats, voor alle *Ogſte*- en *Noorde-winden* bevrijd; en niet te veel *Water*. Geeft elke *Zomer* aangena-
me roode *Bloemen*, uyt een gelee *Kelk*, of *Huyſe*, cietlijk te voorschijn komende. Zitten op ieder boven-
ste punt der *Steele*; doch op elk der zelve niet meer als een eenige. Onder de *Kelk* zijnze versierd met eenige groene *Bladertjens*; waar uyt ze schijnen als voort
te spruyten. Tot noch toe heeft men'er geen rijk *Zaad* van bekomen; vermits de *Bloemen* gemeenlijk ver-
derven en neervallen, zonder een *Zaadknoop* te zet-
ten.

Dit *Gewas* is wel niet al te teer van aart; kan echter *Aanwin-
op* geenerley wijze veel *koude Herſt-reegenen*, *sterke* *niag*. *Winden*, of *selle Vorst* verdragen. Word derhalven, met een wassende Maan van *April* (het *Zaad* beko-
men hebbende) niet diep in een Pot gezayd, en op een warme plaats gesteld geweest zijnde, in het begin van *Oktober*, wat eer of later, na de bequaamheyd of onbequaamheyd des tijds, binnens huys gebracht, op een bequame luchtige plaats, waar in niet als bij vrie-
zend *Weer* word gevuurd; gedurende de geheele *Win-
ter* onderhouden met een weynig lau-*gemaakte* *Ree-
nen*. *gen-water*, van onder in een Pan aan de aarde ge-
geeven; en niet voor in het begin van *April*, met een aangename *Lucht* en zoete *Reegen*, weer buyten in de *Zonneſtralen* gesteld; doch wel gedekt voor veel *Ree-
gen*, *koude nagten*, *hayrige* of *scharpe* *Ogſte*- en *Noor-
de-winden*.

Deze voort kan in onze koude Gewesten alleen *aan-
gewonnen* worden door hare aangegroeyde *jonge Wortel-
tjens*, 't welk langzaam geschied. Deze neemt men met een wassende Maan in *April* voorzichtig van de oude af, en men verplant ze in een andere Pot. Zie hier bij na de *Hoofdstukken* van de *DAMASTBLOEM*, en *WELRE-
KENDE NAGTBLOEM*.

K R A C H T E N .

DE Wortel van *Marietten*, of *Viola Mariana*, Dod. l. 6. is verkoelende, en een weynig te zamentrek-
kende van aart. Gezoden, en als, of in een *Salade* gebruykt, versfrist ze de *Maag*; verwekt ce-
tensluff; geeft tamelijk voedsel aan het *Ligchaam*, en neemt wech de brand van de *Gal*.

De *Bloemen* in *Wijn* gezoden, en daar mede gego-
geld, word zeer geprezen teegens de *gezwollen* in de *lib. Herb.*
Keel; en de hittigheyd der *Amandelen*. Stild ook de *fol. 476.*
onnatuurlijke Vloeden der *Vrouwen*.

CXIX HOOFDSTUK.

STEENLATTOUW.

Et dien naam is deze schoone *Plant* verschey-
in het *Nederlandsch* bekend. Word de *naame*,
in 't *Latijn* geheeten PETROMAR-
LA, LACTUCA PETREA, en RAPON-
TICUM MAJUS CRETICUM FLORE
PURPURE; in het *Italiaansch* LAT-
TUGA.

TUGA PIETROSA, PETROMARULA, of RAPONTICO MAGGIORE DI CANDIA.

Zij bemind een goede, luchtige, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdmist, een-jarige Hoendrek, en goede Veengrond, wel door malkander gemengd: matige vochtigheyt: een opene, luchtige, warme plaats, voor alle koude Winden bewaard. Valt teeder van aart. Kan gantschelijk geen koude Herfst-regenen, Sneeuw, of eenigerhande Vorst verdragen. Moet derhalven, met een wassende Maan van April of May in een Pot, niet diep, gezaayd zijnde, in het laatste van September, of het begin van October, binnens huys worden gebragt, op een bequame, luchtige plaats, waar in niet als bij vriezende Weer word gevuurd; gedurende de Winter met een weynig lauwig-gemaakt Reegen-water van boven begoten; en niet voor in het begin of ten halven van April met een zoete Reegen weer buyten gesteld, doch wel gewagt voor koude nagten, veel Water, en sebrale Winden.

Wortel. Zij blijft eenige jaren in het leeven. Is inwendig voorzien met een aangenaam Melkachtig Zap. Schiet in deze Gewelsten op tot de hoogte van twee Maatvoeten, wat meer of minder, uyt hare ronde, dikke lange en witte Wortel. Heeft groote, schoone, lange Bladeren; donker-groen-verwig; onder blinkende, en wat paarfch; met vele zichtbare doorlopende Aderen inwendig begaafd. De lengte is van ontrent een hand; de breedte van drie vingers; ook wel een weynig meer of minder: gescheiden in vijf, zeeven, neggen, of elf deelen, na gelegentheid van hare grootte: rondachtig, doch voor met een punt: rondom aan hare randen aardig gezaagd. Staan twee en twee aan een doorgaande Steel ontrent tegens malkander over; en voor eyndigen ze in een, zijnde het grootste en breedste van alle.

Bloemen; zonder rijp Zaad in deze Landen. Deze Plant voortgekomen zijnde, geeft in de tweede Zomer hare eerste Bloem, en daar na ieder jaar. Deze Bloemen zijn van een schoone aanschouwing, purpur-verwig; veelvoudig en digt bij malkander Aysr-wijze in groote Treffen gesteld. Duuren tamelijk lang; en als ze vergaan, worden ze blauw. Rusten op ronde gestrepte Steelten, voorzien met kleyne groene Bladeren, opwaarts gekkeerd. In deze koude Gewelsten komt'er noyt eenig rijp Zaad van.

Waar-schouwing. Als nu de Bloemen zijn te niet gegaan, en de Steel tot boven de Wortel is afgesneden, loopt de Wortel zelfs, door te veel vochtigheid, groot gevaar, van te zullen verderven. Moet derhalven dan nauw hier voor gewagt worden, tot datze in 't begin van Maart, of ook wel eerder, weer nieuwe Bladeren maakt, en voortwaft; want tot op dien tijd toe staat ze rustende stil.

Aanwinning. Kan in deze Landen door geen ander middel worden aangewonnen, als door Zaad, 't welk uyt Candien, Italien, Spanje, of andere heete Gewelsten, is overgezonden. Zie hier bij na het Hoofdstuk van de CARDINAELS-BLOEM.

KRACHTEN.

Gebruyk der Wortel. DE Wortel van Steenlatten, of Petromarula, noch niet gebleeyd hebbende, is matig warm en vocht van aart.

In Water gezoden, en als een Salade, of ook bij andere spijzen gegeten, desgelijks met Meel en Boter in een Pan gebaden, geeft goed voedsel aan het Ligchaam, versterkt de Maag; maakt lust tot het Eetwerk, en doed gemakkelijk wateren.

CXX HOOFDSTUK

PALMARIA.

En aardig Gewas, van een zeer bevallige aanschouwing, word dus genoemd in het Latijn; en veeltijds in het Nederlandsch; maar ook wel gemeenlijk in deze taal HANDEKENSKRUYD, om dat de Bladeren dezer Plant, vlak uytgebreyd zijnde, de gedaante van een Hand vertonen. Het Zaad hier van is mij uyt AMERICA toegezonden, en gelukkig bij mij voortgekomen.

Is uyt eygener aart langleevende, en niet haast vergaande, inzonderheid, wanneer men'er wel agt op neemt. Bemind van naturen een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Koeyemilt, en wat Mol der oude van binnen verdorvene Boomen doormengd: een opene, luchtige, wel ter Zon staande plaats, beschut voor alle koude Oost- en Noordwinden; vermits ze de zelve gezinsin kan verdragen: in de Zomer matige vochtigheid; maar in de Winter (wanneer menze in een Pot binnens huys moet stellen, eerst op een luchtige plaats, zoo lang als het mogelijk is; daar na, als het sterck begint te vriesen, op een warmer, waar in dikmaal door een yzeren Oven word gevuurd) zeer weynig Water; en dat noch even warm of lauwig-gemaakt; vermitsze teeder van aart is; ook op geenerley wijze in de Herfst, of Winter tijd eenige Rijp of Vorst kan verdragen. Moet derhalven al straks in of na de Maand September bij tijds wel gewagt, en binnens huys gezet zijn.

Heeft een bleek-bruyn-verwige Wortel, doch van binnen grijs-wit: ontrent rond, dik, knobbelig, en in verscheydene andere, zoo wel groot als kleyne houtachtige zijde-scheuten verdeeld.

Uyt welke, in het laatste van April, of begin van May, jaarlijks worden voortgebragt eenige Steelten, twee, drie, of ook wel meer voeten hoog, rondachtig van aart; zich gemeenlijk in het midden, en ook na boven toe, verdeelende in eenige weynige andere zijde-takken, bleek-groen van verwe. Aan welke uyt-spruyten beziens-waardige Bladeren, rustende op matig-lange Steelten, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde der Steel, hol en luchtig boven malkander gesteld. Zijn tamelijk groot; gescheiden in vijf deelen, of ingesneedene punten (van welke de twee onderste de kleyfste, de twee andere volgende wat grooter zijn; en 't vijfde in 't midden het grootste, ook vrij spitzer van punt is), op de wijze van RICINUS, of Wonderboom: of veel meer als RUBUS NON SPINOSUS MAJOR ODORATUS, of Welriekende groote Brommelbezen zonder Doornen; ook op de zelve manier vlak uytgebreyd, en steevig staande; matig dik, en hard van aart; een weynig blinkende van verwe; boven eerst donker, daar na bleek-groen; onder noch bleeker; aan de randen aardig en net getand, of gezaagd. Ieder dezer deelen heeft in 't midden een groote sterke Ader; waar uyt veel andere kleyne en zeer zichtbare ter zijden door het geheele Blad voortvloejen.

Boven op de uytsteekende punten ziet men voort-knoppen. komen tien, twaalf, en ook wel meer, digt bij en boven malkander Aysr-wijze gesteld, niet zeer kleyne, langwerpige-ronde, wat blinkende, groen-verwige Knoppen: uyt welker bovenste punten (van een zeer wonderlijke aanschouwing) twee, drie, vier, vijf, of meerder Bloemen te gelijk, doch uyt elke Knop niet meer als eene, te voorschijn komen. Zijn zonder eenige reuk; kleyen, rustende op lange, dunne Steelten, gemeenlijk regt-opstaande, doch zommige ook wel een weynig neerwaarts gebogen; bleek-rood van verwe; bestaande uyt vier kleyne, voor spits-rond toegaande Bladeren; in gedaante en grootte die van het EPI-

MEDIUM

MEDIUM HERBA; of *Epimediiumkruid*, niet zeer ongelijk: houdende van binnen enige weynige, zeer kleine *Knopjes*, gelijk men ook in andere *Bloemen* ziet.

Zaad. Als ze eenige weynige dagen hebben open-gestaan, vergaane in haar zelve, en vallen op de aarde: neer: geen volkomen rijp *Zaad* nalatende, anders als bij zeer heete *Zomers*, in onze koude *Nederlandsche Gewesten*. Doch deze *Plant* kan niet alleen aangewonnen worden door dit *Zaad*, maar ook door de bij de *Wortel* uytſchietende *jonge Schenten*: welke men, als ze *Veetzel-wortelen* hebben bekomen, met een wassende *Maan* van *April* verplant in een *Pot*, gevuld met de boven genoemde aarde.

KRACHTEN.

Gebruik der Bladeren en Wortelen. DE *Bladeren* en *Wortelen* dezer *Plant*, ook het uytgeparfte *Zap* der zelve, worden, niet zonder voordeel, gedaan bij de dingen, welke bereydt worden om te zuiveren; daar van een *Zalf* of *Plaaster* gemaakt. Want ze neemt wech de *Schurſheid*, en zuuyert het *Vet* van allerlei *vlekken* en onreynigheid. Even het zelve vermag ook het uytgeparfte *Zap* der *Bladeren* voor zich zelve alleen; vermengd met een weynig *Edik* en *Spanſche Wijn*; een uur lang gekookt; dan het *vet* daar nieſ 's morgens en 's avonds gewreven.

met varſche warme *Paardemiſt*, en zet de *Pot*, tot aan de bovenſte rand toe, daar in, op zulk een plaats, dat de *Zonnedralen* onverhinderd daar op ſpeelen mogen. Als nu na tien of twaalf dagen de *Miſt* hare warmte heeft verloren, moet men de *Pot* daar uyt nemen, deſgelijks de *Miſt*, en weer varſche in de *kuy*l doen; ook de *Pot* op nieuws daar in zetten. Dus handelende, zal het *Zaad* veel eerder te voorſchijn komen, en een volkomene ſchoone *Vrucht* geven; doch noyt eenig rijp *Zaad* in deze koude *Geveſten*.

Het *CAPRICUM ARBORESCENS* ſiet *FRUTESCENS* Boomachtige *Peeper* met *Vruchten* als *Karſſen*, is veel harder van aart, en ſterker om ongemakken te kunnen uytſtaan. Beminde een ge-meene, goede, zandige, of ook andere, doch met oude *Paarde*- en *Koeyemiſt* wel-voorzien grond: een zeer warme plaats, en veel *Water*. Geeft ieder *Zomer* kleine wit- en vijf-gebladerde *Bloemen*, inwendig voorzien met eenige roode *Nopjes*. De geheele *Zomer* door tot in de *Winter* toe worden ze gedurig weer vernieuwd. In de *Herſt*, of *Winter*, ziet men ronde *Vruchten*, zich vergelykende met een *Kars*; eerst blinkend-groen; daar na met een aangenaam-geele, en eyndelijk met een bevallige ſchoon-roode verve vercierd. Het meeste van de *Winter*, ja de geheele *Winter* door, blijven ze ('t welk een zeer luſtige en aardige aanschouwing veroorzaakt) hangen aan hare *Takjes*, die, gedurende het eerste en tweede jaar, gantſch groen, maar, ouder wordende, bruy-verwig zijn. Want dit *Boomachtig Peeper-Gewas* draagt (even gelijk de *Oranjeboomen*) te eener tijd niet alleen *Bloemen*, maar ook groene, geele, roode, of gantſch rijpe *Vruchten*; in welke laatste volkomen *Zaad* word gevonden, geel-verwig, rond, en plat.

Alhoewel deze ſoort harder van aart is als eenige der andere, zoo kan ze echter gantſchlijk niet verdragen de ſterge koude der *Winter*. Moet derhalven, in een *Pot*, of houten *Bak*, gezet zijnde, in het begin van *Oktober* binnens huys gebragt, voor de *Porſt* wel gewagt, en tot verſcheydene malen met een weynig lau-w-gemaakt *Reegen-water* van onder voorzien, of van boven begoten worden, vermits ze veel *Wortelen* maakt (wit-verwig; in deze *Landen* uyt ey-gener aart vier, ook vijf voeten hoog, *Struvels*-wijze, met veel *Takken* uytſchietende) en daar door ook al hare *Bladeren* behoud: die anders lichtelijk inkrin-pen en afvallen zouden. Evenwel, als men haar ontrout half *April*, met een aangename *Reegen*, weer bruyten heeft geſield, blijven ze niet langer aan hare *Takken*, maar vallen neer: doch dan ziet men weer nieuwe in der zelve plaats voortkomen.

Deze *Bladeren* zijn nauwlijks een kleine vinger lang; niet wel de zelve vinger-breed. *Spruyten* uyt op beyde de zijden der *Steel*, boven, maar niet regt te-gens over malkander. In het midden zijn ze breed; voor ſpitsachtig eyndigende; dun van ſubſtantie; aangenaam donker-groen van verve, zomtijds met eenige bleekheid vermengd. De randen zijn oneffen, een weynig uyt en in, hoog en laag gaande, tuwendig voorzien met een regt-doorgaande, bleke, groote *Ad-der*, uyt welke kleine voortvloeyen.

Zij word in deze *Landen* aangewonnen, eerst door haar *Zaad*; het welk met een wassende *Maan* van *April* niet diep, hol en luchtig, de aarde aanbevolen moet zijn. Ten anderen, door hare bij de *Wortel* uytgeſchotene *jonge Looten*, die van zich zelis genoeg *Wortelen* vatten. Op de genoemde tijd, en met de gemelde *Maan*, moet men ze van de oude afnemen en verplanten, ten minſten twee of drie jaren oud zijnde.

KRACH.

CXXI HOOFDSTUK. BRAZILIE-PEEPER.

Namen. Us in het *Nederlandsch*, maar in 't *Latijn* genoemd *CAPRICUM BRASILI-ANUM*, *CAPRICUM INDICUM*, of *PIPER BRASILIANUM*: in het *Hoogduytsch* *INDIANISCHER PEEPER*: in het *Fransch* *GUINÉE*, of ook *POJURE D'INDE*; en in 't *Italiaanſch* *CAPRICO INDIANO*, of *PEPE DI BRASILIA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend veele veranderinge ſoorten, te weten:

I. *CAPRICUM BRASILIANUM FRUCTU ROTUNDO*, of *Brasiliaanſche*, anders *Indiaanſche Peeper* met een ronde *Vrucht*. II. *FRUCTU OBLONGO*, of met een lange *Vrucht*. III. *FRUCTU LONGO TRIANGULARI*, of met een drie-hoekige lange *Vrucht*. IV. *FRUCTU CORDATO*, of met een Hert gelijkende *Vrucht*. V. *FRUCTU CORNUTO*, of met een *Vrucht* als een *Hoorn*, en diergelijke zeer veel andere. Ook *CAPRICUM FRUTESCENS FRUCTU CERASINO*, of *Boomachtige Peeper*, met *Vruchten* als *Karſſen*; anders geheeten *ANOMUM PLINII*, of *Anomum van Plinius*. Al te zamen zijne van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*, behalven alleen de laaſt-genoemde *foort*.

Zij beminnen een goede, zandige aarde, met twee- jarige *Paardemiſt*, en een weynig een-jarige *Hoenderdrek* doormengd: een opene, luchtige plaats, voor alle koude *Winden* beſchut, en matige vochtigheid; vermits ze door een weynig te veel even zoo lichtelij- kerderven, als ze door groote hitte dies te bequa- mer groeyen.

Te-gens de *Winter* verſterven ze. Moeten derhal- ven ieder jaar, als men 't *Zaad* uyt warmer *Landen* heeft ontfangen, op de volgende wijze de aarde aanbevolen worden.

Neem een of meer *Potten*, na de verſcheydenheid der *Zaden*. Vul de zelve met de hier boven beſchree- vene grond; en leg'er uw *Zaad*, hol en luchtig, bo- zaad, uyt ven in, niet dieper dan een ſtroobreedte, met een wassende *Maan* van *April*. Graaf dan een *kuy*l in de aarde, ter diepte van een *Knie*. Vervul de zelve

Boomach-
tige Pee-
per, met
Vruchten
als Karſ-
ſen.

Aanmer-
kelijkheid
ontrent
deze.

Hoe men
deze
foort moet
behande-
len.

Gelatte
der Blade-
ren.

Aanwin-
ning.

K R A C H T E N.

Matth. 12.
c. 133.

Het Zaad van *Brasile-Peep*; of *Capsicum Brasiliannum*, is hitzich en droog in den vierden graad, derhalven niet dienstig, om inwendig gebruykt te worden, behalven op de volgende wijze.

Durant.
hijl. Plant.
fol. 344.

Men hange de *Vruchten* met het *Zaad*; rijp zijnde, binnens huys op. Daar na drooge men ze met een weynig *Meel* bij een langzaam vuur. Dan in kleyne stukjens gesneden, en bij elk *Once* daar van een *pond Meelbloom* gedaan, bereyde men dit tot een *Deeg*: men doe het wel rijzen, en men maak't *Biscuit* of *Tweebak* van, welke men, als men 't gebruyken wil, in een *Vijzel* stoot tot sijne stof.

Fuchf. hijl.
Pl. c. 281.

Dit *Poeder* in spijzen gedaan, geeft de zelve een lieflijke geur, en aangename smaak. Verdrijft krachtig de *Winden*. Maakt een grage *Maag*, en een *klaar Gezicht*.

Camerar.
L. 2. c. 87.

's Morgens een *Scrnpul* hier van met *Wijn*, of *Hutspots-nat*, ingenomen, doet alle *stijmerige vochtigheden* scheidt, en verteert de zelve. Maakt een goede *verdonwing*: jaagt het *Water* uyt de *Blaas*, en het *Ligchaam*: is goed voor de *Borst*: versterkt het *Ingewand*: verdrijft het *Slijm* en *Zand der Nieren*, met *Water* van *Steenbrecker*, of *Saxifragia* ingenomen.

Dodon. in
Ald. 116.
24. c. 26.

De *Vrucht* met zijn *Zaad* driemaal vierentwintig uren lang in *Brandewijn* geweykt; en daar mee de *lamme* of *geraakte Leeden* gewreeven, versterkt de zelve.

CXXII HOOFDSTUK.
HERTSGESPAN.

Namen.

In het *Neederlandsch* dus genoemd: in het *Latijn* *CARDIACA*, of *LYCOPSIS*: in 't *Hoogduytsch* *HERTSGESPAN*: in 't *Fransch* *AGRIPPAULME*; en in 't *Italiaansch* *LICOPSIDE*, of *CARDIACA*.

Grond.
Plaats.

Deze *Plant* bemind een goede, gemeene, zandige, doch wel-gemeste aarde: heeft zoo lief een opene luchtige, als schaduwwachtige plaats; en wil veel *Water*. Verdraagt allerley ongelegenheeden der *Winter*. *Bloeyd* in de *Zomer* niet alleen, maar geeft ook volkomen rijp *Zaad*; en blijft eenige jaren lang in 't leven.

Aanwin-
ning, door
Zaad, en
jonge
Scheut-
jeus.

Word *vermeerderd*, eerst, door het gemelde haar *Zaad*, het welk met een wassende *Maan* van *Maert* of *April* niet diep gezaayd moet zijn. Daar na, door hare aangewassene *jonge Scheutjeus*; welke men op de gemelde tijd van de *oude afneemt*, en verplant. Door het neergevallene *Zaad* komen dikmaal, op de plaats daar deze *Planten* gestaan hebben, overvloedig genoeg *jonge voort*; welke men in de tweede *Zomer* voor de eerste maal ziet *bloeyen*. Lees hier bij de *Hoofdstukken* van het *MALROVE*, VERKEERD NEETELKRUYD, en *GELIDKRUYD*.

K R A C H T E N.

Ded. 1.4.
c. 9.

Hertsgespan, of *Cardiaca*, is warm en droog in den tweeden graad; daar neevens afvagende, zuiverende, en een weynig te zamentrekkende van aart.

Fuchf. hijl.
Pl. c. 149.

In *Wijn* gezoden, en daar van gedronken; of anders een *Leepel* vol van het *Poeder* der gedroogde *Bladen* met *Wijn* ingenomen, is zeer goed tegen *vercift*, de vallende *Ziekte*; voor alle *verkrampene* en *lamme Leeden*; de *Klopping*, *beeying*, *slanwheyd* en andere

re, inzondertheyd koude gebreeken van het *Hert*: *Loniter*. ook voor de *Kramp*. Drijft uyt de *Nageboorte*: o. l. 2. c. 227. pend de verstophtheid des *Ingewands*: doet het *Water der Blaas* voortkomen: doodt de *Wormen*: verwekt de *Maandsonden*: verligt de *Vrouwen* in het *Baren*: doet de *Fluyten* gemakkelijk lossen, en ontlast de *Lange* van alle rauwe vochtigheeden.

De gekneufde *Bladeren*, of het *Poeder* daar van, *Label. 1. 2.* op *gezwollene Borsten* gelegd, helpen de zelve. *Zuy-fol. 610.* veren en geneezen ook de *Wonden*; en doen het *bloeden* ophouden.

Dit *Kruyd* op de *Bijkervoren* gehangen, doet de *Bijen* bij een vergaderen, en bij malkander blijven, wijl de reuk van het zelve haar zeer aangenaam is.

CXXIII HOOFDSTUK.

C A R L I N E.

An veel dus in het *Neederlandsch* ge-Namen: genoemd: in het *Latijn* *CARLINA*, *CAROLINA*, of ook *CHAMELEON*: in het *Hoogduytsch* *EBERWURTZ*: in het *Fransch* *CARLINE*; en in 't *Italiaansch* *CHAMELEONE*, en *CARLINA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *verscheyde aardige, bezichtigens-waardige soorten*, *verscheydene soorten*, van welke hier

I. *CARLINA VULGARIS ELATIOR*, of *gemeene Carline*, wat hooger opschietende als de andere; ook genoemd *LEUCACANTHA*, of *CHAMELEON VULGARIS*. II. *CARLINA MINOR FLORE PURPUREO*, of *kleyne Carline met een purpure Bloem*. III. *CARLINA MINOR MAGNO FLORE*, of *kleyne Carline met een groote Bloem*; anders ook geheeten *CHAMELEON ALBUS DIOSCORIDIS*, of *witte Chameleon van Dioscorides*. IV. *CARLINA SYLVESTRIS*, of *wilde Carline*. V. *CHAMELEON ALBUS SALAMANTICENSIS*, of *witte Chameleon van Salamantica*; en noch meer andere. Niet alle zijn ze van de zelve *Bewyng* en *Waarneeming*.

Evenwel beminnen ze al te zamen een goede, ge-Grond, meene, zandige aarde, met *Mol* der verrotte *Boom-bladeren* doormengd; niet veel *Water*; gantsch geen *Plaat* vettigheid; en een opene, luchtige plaats.

De *CARLINA VULGARIS ELATIOR*, of *gemeene Gemeene; Carline*, ende *CARLINA MINOR FLORE PURPUREO*, of *kleyne Purpure Carline*, blijven lange jaren in 't leven. Brengen, na dat ze uyt *Zaad* zijn aangewonnen, hare eerste *Bloemen* eerst voort in 't tweede, ook in 't derde jaar: doch geeven in deze koude Gewesten zelden rijp *Zaad*, ten zij bij heete *Zomers*. Verdragen, warm gezet zijnde, seldde koude, en alle andere ongelegenheeden des tijds. Werden *vermenigvuldigd*, zoo wel door haar *Zaad*, 't welk met een wassende *Maan* van *April*, niet diep, in een *Pot* d'aarde word aanbevolen, en voor al niet te vochtig gehouden; als door aangegroeyde *jonge Wortelen*, welke men op de genoemde tijd van d'oude afneemt, en verplant.

De *CARLINA MINOR MAGNO FLORE*, of *kleyne Kleyne Carline met een groote Bloem*, duurt uyt eygener aart niet langer dan een *Zomer*. *Bloeyd* in warme Landen, met een uyt ingeplante de eygenchap; ook wel, voor d'eerste grooten bloem.

De *CARLINA MINOR MAGNO FLORE*, of *kleyne Kleyne Carline met een groote Bloem*, duurt uyt eygener aart niet langer dan een *Zomer*. *Bloeyd* in warme Landen, met een uyt ingeplante de eygenchap; ook wel, voor d'eerste grooten bloem. geschorren (na dat men 't met een wassende *Maan* van *April* heeft gezaayd, en droog gehouden) zomtijds in onse Gewesten in 't laatste van *Augustus*, of 't begin van *September*, en versterkt daar mee; doch geeft dan zeer zelden enig volkomen *Zaad*; inzondertheyd al'er veel *Regen* is gevallen, waar door 't zelve schielijk verderft. Maar gemeenlijk ziet men haar in onze *Landstreek* niet voor het tweede, en ook dikmaal het derde jaar (gelijk mij op verscheyde tijden in mijnen *Thuy* binnen

Hoe de
zelve
moet
waarge-
nomen
worden.

binnen *Greningen* meeningmaal is gebeurd) een *Bloem* te voorfchijn brengen, als men haar in een Pot gefield, voor te veel water door de geheele *Zomer*, voornamentlijk in den *Herft*, wel bewaard; in *Oktober*, boven droog zijnde, op een luchtige plaats binnens huys gebragt, de geheele winter over haar geen, of weynig vochtigheid gegeven, wel droog gehouden, en niet voor in 't laafte van *Maert*, of 't begin van *April*, weer buyten gezet, ook voor *konde nagten*, *hagryge winden*, inzonderheid voor veel *Water*, zorgvuldig gewagt heeft: gelijk ik door eygene ervarenheid zoo veelmal heb bevonden. Dan eerst brengt ze in deze Gewelften volkomen rijp *Zaad* voort; voornamentlijk als men ze, zoo wel bij nacht als bij dag, 't zy dat de *Bloem* noch gefloten, of datze open is, wel dekt voor veel *Reegenen*. Hier na vergat ze van zels.

Aanwin-
ning.

Moet derhalven in 't *Voortjaar*, met de genoemde Maan van *April*, door *Zaad*, in een Pot, niet boven een stroobrede diep, d'aarde, niet te vochtig zijnde, weer aanbevelen, en dezer wijs eeuwigdurend gemaakt worden.

Wilde Car-
line, en
witte Cha-
meleonen
van Sala-
manca.

De *CARLINE SYLVESTRIS*, of *witte Carline*, en de *CHAMELEON ALBUS SALAMANTICENSIS*, of *witte Chameloen van Salamanca*, blijven van naturen niet meer dan een jaar in 't leven, zoo wel in deze als in andere Landen. Beminnen een warme en opene lucht. Worden op de genoemde Tijd, en Maan, in *April* in een Pot, niet diep, gezayd, en op een wel ter *Zon* geleegene plaats gefield. Geeven hier wel *Bloemen*, maar noyt rijp *Zaad*.

K R A C H T E N .

Dod. l. 25.
c. 8.

DE *Wortel* van *Carline*, welke alleen in de *Genees*-konst wel gebruykt, is warm in den tweeden, en droog in den derden Graad, ook fijn van deelen.

Tragul. l.
c. 108.
Apul. de
Herb.
Med. c. 25.

In *Wijn* gezooden, en daar van gedronken, of een *Drachma* van 't *Poeder* der gedroogde *Wortelen* met *Wijn* ingenomen, doodt de *Wormen*; doet *Zweeten*; is goed teegens, en bewaard de mensch voor de *Pest*, ook voor allerlei *vergift*. Bevordert krachtig de *Water*-making. Opend de verstophheid van *Lever* en *Milt*; verwekt de *Mandsonden*: helpt de gene, die een hooge val gedaan, en zich van binnen verzeert hebben; desgelijks de *Waterzuchtige*; die van pijn in de *Lendenen*, of *Sciatica*; van 't *Fletsfijn*, en van de *Kramp* geplaagd werden. Versterkt het *Hert*; breekt de *Steen*, geneest de beetten der *giftige dieren*, ook de *trekking* en *spanning der zenuwen*.

Disf. l. 3.
c. 22.

De *Wortel* in de *Mond* gehouden, of daar aan geknauwt, verdriefft de *Tandpijn*.

Egin. lib.
7. cap. 3.

Een wijltjds in *Edik* geweykt, en daar mee gewasfchen, of gewreeven, geneest de *Cranwagie*, of *Schurft*-heid, en andere onreynigheden der *huid*.

CXXIV HOOFDSTUK. WILDE SAFFRAAN.

Verfchey-
de namen.

IN 't *Nederlandsch* dus genoemd: in 't *Latijn* *CARTHAMUS*, of *CNICUS*; in 't *Hoogduytsch* *WILDSAFFRAAN*; in 't *Fransch* *SAFRANSAUVAGE*; en in 't *Italiaansch* *CARTAMO*, *CNICO*, *CROCO*, *HORTENSE*, *SAFFRANO SARACENICO*, en *SAFFRANO SILVATICO*. Sommige noemen ze ook in 't *Latijn* *CROCUS SARACENUS*.

Drie

Hier van zijn mij in haren aart bekend drie onderscheydene foorten; te weeten:

on-
ter-
fcheydene
foorten.

I. *CARTHAMUS SATIVUS FLORE RUBRO*, of *tamme wilde Saffraan met een roode Bloem*. II. *CARTHAMUS SYLVESTRIS FLORE LUTEO*, of *wilde Veld-Saffraan met een gele Bloem*, ook *ATTRACTYLIS* genoemd. III. *CARTHAMUS PERENNIS*, of *altijd-*

blijvende wilde Saffraan: zijn niet van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige grond, met een of twee-jarige *Paarde-mist* wel voorzien: een opene, luchtige, bequaam geleegene plaats, en matige vochtigheid. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leven. Geeven teegens de *Winter* volkomen rijp *Zaad*, *Aanwin-* en verfterven daar mee. Worden derhalven ieder *Voort-* jaar, met een wassende Maan van *Maert*, weer gezayd, niet boven een stroobrede diep, en hier door genoegzaam *vermeenigvuldigd*.

Het *CARTHAMUS PERENNIS*, *FLORE COERULEO*, of *altijd-blijvende wilde Saffraan met een blauwe Bloem*, is hard van aart. Kan felle *Forst*, veel *Water*, en alle ongelegenheeden der *Winter* zonder eenige schade uytstaan. *Bloeyd* elke *Zomer*, maar brengt in deze Landen noyt eenig rijp *Zaad* voort. Wordt echter genoegzaam *aangevonden* en *vermeenigvuldigd* door d'aangevassene jonge *Wortelen*, welke d'aarde geweldig doorloopen; zoo dat deeze soort uyt de gemelde *Wortelen*, twintig, dertig, veertig, en noch meerder voeten van de plaats, daar ze voor vier of vijf jaren gezet was, weer opkoomt. Deeze steekt men uyt in de Maand van *April*, met een wassende Maan, en men verplante.

Altijd-
blijvende
wilde Saf-
fraan.

K R A C H T E N .

HET *Zaad* van *wilde Saffraan*, of *Carthamus Saffraan*; 't welk alleen in de *Genees*-konst wel gebruykt, en waar van 't beste uyt *Egypten* koomt, is verwarmende in den eersten, en verdroogende in den tweeden Graad.

Medic. lib.
Simp. c. 11.

De *Bloemen* in *Wijn* gekookt, en daar van gedronken, of van de gedroogde *Bloemen* een *Drachma* met *Wijn*, of *Honig-water* ingenoomen, is goed voor de *Geekeucht*; en opend ook de verstophheid van de *Lever*.

Dod. l. 12.
cap. 5.

Een *Drachma* van 't *Zaad* met *Anijs* (maar geen zins alleen) gestooten, en gebruykt met *Hoender-nat*, of ook 't uytgeparite *Zap* daar van met *Honigwater* gedronken, doet zagtiens *purgeeren*: is goed teegens 't *Colijk*; drijft uyt alle *roze Fluymen* en waterachtige vochtigheid: geneest de *keradembeid*, en de *hoest*: neemt wech alle verstopping van de *borst*: maakt een heldere *stem*, en vermeerderd het *Zaad*.

Disf. lib.
4. cap. 190.
Matth. lib.
4. cap. 182.
Euchf.
Hist. Pl.
cap. 156.

Het *Diacarthammum*, zijnde een *Compositie*, gemaakt van dit *Carthamus-Zaad*, en in d'*Apotheeken* wel bekend, heeft de zelve uitwerking, als men een half on- ce t'effens daar van inneemt.

Durant.
Herb.
fol. 97.

Het *Carthamus Sylvestris flore luteo*, of *witte Veld-Saffraan met een gele Bloem*, is verdroogende en verdelende van aart.

De *Bladeren*, de *Toppen*, of 't *Zaad* gestooten, *Camerari* en met een weynig *Peper* in *Wijn* gebruykt, helpt de gene, welke van *Scorpioenen* en andere *giftige Dieren*, zijn gestooken of gebeeten. Geneest ook de *lopende gaten*, en allerlei *kinkerige Zuweringen*.

CXXV HOOFDSTUK.

D I S T E L .

DU van elk genoemd, zoo in 't *Nederl.* Namen.

landsch als *Hoogduytsch*, in 't *Latijn*

CARDUUS: in 't *Fransch* *CHARDON*;

in 't *Italiaansch* *CARDO*.

Hier van zijn mij in haren aart be- *veglieker*

kend geworden veele beziens-waardige

foorten; van welke ik eenige der voornaamste (de ge-

meene en slechte ter zijden stellende) hier zal vertoon-

nen; niet alle zijnde van de zelve *Bouwing* en *Waarneem-*

ing. Deeze nu zijn:

Ff

I. CAR.

Beziens-
waardige
foorten.

I. CARDUUS BENEDICTUS, in 't *Neederlandsch* gemeenlijk gefegt CARDOBENEDICT. II. CARDUUS STELLATUS LEUCOI FOLIO, of *Starré-distel met Bladeren van Stok-violetten*. III. CARDUUS LACTEUS, five MARIE, of *Marien-distel*, anders, met witte melkachtige aderen doorlopende Distel; van welke drie foorten werden gevonden; als (1) MAJOR, of *grootte*. (2) MEDIUS, of *middelbare*. (3) MINOR, of *kleyne*. IV. CARDUUS FULLONUM, five DIPSAcus, of *Volders kaarden*, zoo wel tamme als wilde. V. CARDUUS

Van welke
de voor-
naamste
hier voor-
geteld
worden.

FULLONUM FLORE ALBO, of *Kaarden met een witte Bloem*. VI. CARDUUS STELLATUS, SOLSTITIALIS, five CALCITRAPA FLOREALBO, ET PURPUREO, of *Starré*, anders *Somer-Distel*, met een witte, en ook een purpure Bloem. VII. CARDUUS TOMENTOSUS, of *Distel met ruyge, wollige Bladeren*. VIII. CARDUUS MOLLIS, five CIRSIUM, of *weke Distel*, zoo wel met gesneedene als ongesneedene Bladeren. IX. CARDUUS SPHEROCEPHALUS MAJOR, ET MINOR, of *grootte en kleyne Distel*, met *ronde Hoofden*, gelijk een *Hemelkloot*, van welke de *grootte witte*, de *kleyne* schoone *blauwe* Bloemen geeft. X. CARDUUS FEROX, *wrede Distel*, met zeer veel *stekende geelte Doornen*; en dan noch veel andere, onnoodig hier al t'zamen op te tellen.

Grond.

Zaad.

Aanwin-
ning.

Soorten in
t'byzon-
der.

Starré-
Distel,
met Blade-
ren van
Stok-vio-
lieten.

Bladeren.

Bloemen.

Andere
foorten.

en der zel-
ver aart.

Alhoewelze, gelijk alreeds gezegt is, niet van'eenerley *Queeking* zijn, zoo beminnen ze echter al t'zamen een goede, zandige, welgemeste arde; een opene, vrije lucht; een warme, bequaam-gelegene plaats, en taamlijk veel Water. Geeven ieder jaar volkoomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *Maert* in d'arde werd gelegd, niet boven een stroom-breedte of anderhalf diep. De CARDUUS BENEDICTUS, MARIE, STELLATUS LEUCOI FOLIO, en meer andere diergelijke, blijven van naturen niet langer dan eene *Zomer* in 't keeven. Geeven in den *Herfst* volkoomen rijp *Zaad*, en vergaan daar mee: werden derhalven met de genoemde Maan in ieder *Voorjaar* weer gezayd.

In 't byzonder moeten wij iets zeggen van de CARDUUS STELLATUS LEUCOI FOLIO, of *Starré-distel*, met *Bladeren van Stok-violetten*. Uyt eygener aart groeyd ze alleen tot een hand hoogte. Krijgt een ronde, gestreepte en dunne *Steel*, met een witte wolligheyd bekleed; boven verdeeld in eenige weynige zijde-Takjens; waarvan uyt beyde de zijden, doch niet recht regens malkander over, de *Bladeren voorfchieten*, op geen *Steeltje* rustende. In gedaante zijn ze die van de *Stok-violetten* niet ongelijk. De lengte is van een kleyne vinger, de breedte van ruym een Stroom: voor stomp toe-gaande, en aan de punten voorzien met een scharp *Doorn-tje*. Zijn boven donker, of zwart-groen van verwe; maar onder gantsch wit; in 't midden verciert met een eenige recht-doorgaande bleekwit-verwige Ader, zeer bevallijk. Tusschen welke op de punten der *Takjens* blecke *Bloemen* te voorschijn komen, uyt een *doornig hoofd*, of *knop*, met zeer scharpe, lange, stijf-stande, groene *Doornen*, aan de punten wit, en van binnen met een dik, rondachtig, bleek-verwig *Zaad* gevuld, dat van het *Cardus lactens minor*, of *kleyne Marien*, anders *Melk-distel*, zeer gelijk.

Het CARDUUS FULLONUM, STELLATUS, SOLSTITIALIS, TOMENTOSUS, enz., vergaan niet zoo haast: lijden, zonder eenige schade, overvloedige *Reegenen*, sterke *Vorst*, en alle andere ongelegentheden der *Winter*. *Bloeyen* in 't tweede jaar, in *Junius* en *Julius*. Geeven in den *Herfst* rijp *Zaad* (inzonderheyd als 't dan niet veel regend, want door te veel natigheyd verderft het ligtijsk) en versterken daar mee.

Het CARDUUS MOLLIS, of CIRSIUM, beyde de foorten; SPHEROCEPHALUS MAJOR FLORE ALBO, MINOR FLORE CECULEO, of *grootte en kleyne Distel*, met *ronde Hoofden*, gelijk een *Hemel-kloot*, met *witte* en *blauwe* Bloemen, zijn taamlijk hard van natuur; blij-

ven vele jaren in 't leeven; verdragen veel koude *Herfst-reegenen*, sterke *Vorst*, en andere ongelegentheden des tijds. *Bloeyen* ieder jaar, doch geeven niet anders als met goede Somers volkoomen rijp *Zaad*; 't welk men met een wassende Maan in *April*, op een warme plaats, en niet diep gelegd, d'arde aanbeveeld. Ook werden ze *vermeengvuldigd* door hare aangewassene *jonge Wortelen*, die men met de zelve Maan en op de zelve tijd van d'onde afneemd, en in een goede zandige arde verplant.

Het CARDUUS FEROX, of *wrede Distel*, is een *ar-dig Gewas*, van een bevallijke aanschouwing. Krijgt Distel. uyt een bleek-bruyne, matig dikke, niet zeer lange, maar in verscheydene *zijde-takken* verdeelde *Wortel* (welke in de Mond geknauwd wordende, waterachtig, ook eenigzins bitter van smaak is, in de Keel schaal-heyd veroorzakende) vele zeer schoone *Bladeren*, in een verwonderens-waardige ordre de eene boven de andere in het ronde voortkomende. Deeze zijn zeer blind-Gedaante kende, en donker-groen-verwig, doch van onder wit der Blade- en zonder glantsch; een kleyne hand, wat meer of minder, lang; een vinger breed; in het midden op het breedste; voor punts-wijze cyndigende: doch inwendig bij het *Hert* gantsch smal, en wat rood van verwe: aan de randen hol, rond, en luchtig een weynig als *ingesneeden*; en in ieder *infsjadel* met drie, ook wel hier en gintsch twee en vier bij malkander gevoegde, dunne, scharpe, en uyt den geelen bleek-witte *Draad-jens*, van welke het eene langer als de andere is, zeer aardig en luchtig verciert. Hebben onder in 't midden een *Rugge*, of dikke uytwaarts-stande *Ader*; doch boven slegt; onder breed, van verwe wit, na boven smal uytlopende in een *Doornig* spits punt. Uyt deeze grootte komen vele kleynere voort, wit-groen; nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, hol en luchtig boven malkander; na de randen als half-rond in malkander teederlijk vloeyende.

In de Mond geknauwd wordende, zijn deeze *Blad-Steel*, *deren* zeer bitter van smaak; dikachtig van aart, en staan regt op, of half-Maans-wijze bevallij gebogen. Uyt welker middenste *Hert* in 't tweede jaar opfchiet een eenige *Steel*, drie, of ook wel vier voeten hoog, een kleyne vinger dik, rond, van binnen wit, van buyten bleek-groen-verwig; doch uytwendig voorzien met vele hoekachtige, smalle, en bruyn-roode *Streepen*, of *Ringetjens*, aan welke *Steel* tot boven toe rondom zeer vele *Bladeren* groeyen; zittende een vinger-breed boven malkander, korter als d'onderste, ook voor spitser, aan de *Steel* op 't breedste. Na om hoog werden ze t elken kleynere, en de hoogste zijn de kleynste.

Uyt 't bovenste tusschen de *Bladeren*, ook uyt 't *Knoppen*. opperste punt van de *Bladeren*, groeyen vijftien, twintig, vijf-en-twintig, en ook noch meerder *knoppjens*. De hoogste zijn de grootste, gantsch rond; ontrent zoo dik als een goede knikker; voorzien met vele groen-bruyne kleyne *Bladerjens*, als *Schubbejens*; ook sterke, de bovenste een vinger-lid lang zijnde, d'onderste korter, doch al t'zamen zeer scharpe en spitze *Doornen*; onder groen, boven uyt den bruynen geelachtig van verwe.

Als deeze haar openen, komen'er te voorschijn blauw-Bloemen. we *Bloemen*, op de wijze van het CARDUUS MARIE gevormd. Bestaan uyt kleyne, zeer smalle *Bladerjens*, dicht bij malkander gevoegd; welke haar d'ene na d'ander opdoen. Uyt het midden schiet voort een donker-purpur-blauw, of uyt den blauwen donker-purpur-verwig langwerpige *knopje*. Na dat ze eenige dagen gelijk als open gestaan hebben, vertoonen ze zich hoe langer hoe bleeker, en vergaan eyndelijk in haar zelven; nalatende een kort, dik, rond, en zwartverwig *Zaad*; 't welk in deeze Landen zorgvuldig voor *Zaad*. veel Reegen moet gewagt worden, anders zou 't lichtelijk verrotten, of immers tot geen volkomenheyd konnen geraken. Hier mee versterft deeze *Plant*. Die ook

Fol. 4. 52.

ook niet anders dan door haar *Zaad* kan *vermeengvuldigd* worden: 't welk men met een wassende Maan van April aan daarde bevelde. De jonge hier uyt voortkomende *Planten* moet men, in Potten gezet, 's *Winters* binnens huys brengen, op een luchtige plaats, en de zelve wel droog houden, zoo blijven ze in 't keven; geoven bij een goede *Zomer* weer volkomen rijp *Zaad*; en vergaan daar mede gelijk te voeren. Zie hier bij na 't *Hoofdstuk* van de *STEEKENDE KAARDEN UYT AMERICA*, als een meede-soort dezer *DISTEL* zijnde.

K R A C H T E N.

DE *Carduus Benedictus*, gemeenlijk gezegt *Cardobenedict*, is verwarmende en verdrogende in den tweeden Graad, daar benevens openende, zuiverende, en verteerende van aart.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of een *Drachma* van 't Poeder der gedroogde Bladeren met Wijn ingenomen, is goed voor de *Pest*, als men 't binnens vier-en-twintig uren gebruykt, en daar opzweet. Voorts, tegens allerley *Persig*, *Koortzen*, *Pleuris*, *Gra-vel*; de vallende *Ziekte* der jonge Kinderen. Is zeer dienstig voor uytloorende, *reeringachtige* lieden, en voor die aan de *Longe* beschaadigd, of met *Fluyten* beladen zijn.

Verteerd ook de vuyligheyd van de *Maag*, opend de verstophtheyd der *Moe-der*, verdrijft de *Pijn* der *oogen*, de *hoofdzwaemeling*, de *doofheyd* der ooren; versterkt de *Gehuegenis*, en 't *Herf*: geneest de gebreken der *Lever* en *Milt*, de beginnende *Water* en *Geelzucht*: verwerkt der Vrouwen *Maandstonden*, doodt de *Wormen*, en zuuyverd het *Bloed*.

Het *Kruyd* in Water gezoden, en warm op de *Mazelen*, of ook *Kinde pokken* gelegd, heeldt de zelve.

Het gedistilleerde Water van *Cardobenedict* is ook zeer goed tegens al de nu genoemde Gebreken, doch werkt niet zoo krachtig. Geneest daarenboven de *gebrandheyd*, allerley *uytle Zueringen*, en *Pestilentielle Gezuellen*; de beet en steeken van giftige Dieren, en neemt wech de brand der *Oogen*. Even 't zelve ver-rijgt het uytgeparfte *Zip*, of de *groene Bladeren* zelfs, gestooten, en opgelegd.

De *Carduus Stellatus*, of *Starr-Distel*, is warm en droog in den eersten Graad.

't *Zaad* gepulverizeert, en daar van een *Drachma* met Wijn ingenomen, doet wel *Waren*, drijft het *Graveel* uyt, is goed voor de *Lever*, dienstig voor de gene die de *Pokken* hebben; voor die van *Koortzen*, *konde Pis*, *Sciatica*, of *Heupen-pijn*, *Pleuris*, en 't opzwellen der *Milt* geplagd werden. Doet ook *zuweeten*.

Het *Carduus Maria*, of *Marien-Distel* met zijne *Wortel* (verdrogende, verwarmende, zuuyverende, en een weynig t'zamentrekkende van aart), noch geen *Steel* geschooten hebbende in Wijn gekookt, opend alle inwendige *verstophtheyd*, jaagt uyt het *Water*, zoo wel van de *Blas* als 't geheele *Ligchaam*, verwerkt der Vrouwen *Maandstonden*, is goed voor de *Geelzucht*, 't *Graveel*, de *Zijde-pijn*, *Bloedspenswing*, allerley *Persig*, en de *Pest*: vermeerderd ook de *Melk* in der Vrouwen *Borsten*.

Het *Carduus Trillorum*, of *Dipsacus*, in 't *Neederlandsch* *Folders Kaarden*, zoo wel *tam als wild*, is droog in den tweeden Graad; afvagende, en een weynig verkolende van aart.

De *Bladeren* gedroogd, gepulverizeert, en in ronde Wijn, of met 't nat van grauwe *Erwteten* gedronken, stopt de *Zynkloop*, en der Vrouwen *onnatuurlijke Vloed*.

't *Zip* der *Bladeren* in d'ooren gedaan, doodt daer in zijnde *Wormen*. Met het gedistilleerde Water de *Bladeren* en *Zeren* der *Monds gewasschen*, geneest de *Tubercam* zelve. De *Wortel* in Wijn gezoden zijnde, klein ge-
lib. 2. cap. 9. stooten, dan gestreken op de *hloven* en *lopende gaten*

des *Aaridarms*, is zeer dienstig tot der zelve geneezing. Verdrijft ook de *Witten*.

De *Zaad-knoppen* werden gebruykt van de *Laken-bereyders*, om 't laken daar mede te kammen, en van de wolligheyd te zuiveren.

Het *Carduus Sphaerocephalus*, of *Distel met ronde knoppen*, gelijk een *Sphaera*, of *Hemel-kloot*, is warm en droog van aart.

De *Wortel* in Wijn of Water gezoden, en daar van *Dieft. lib. 3. cap. 12.* gegeten, werd goed geoordeeld tegens de gebreken van de *Milt*.

't *Poeder* van 't gedroogde *Zaad* met Wijn gebruykt, *Lebel. lib. 2. fol. 11.* drijft het *Water* uyt de *Blas*, en doet het losfen. Ver-wekt ook der Vrouwen *Maandstonden*.

CXCVI HOOFDSTUK.

DRIEDISTEL.

Us in 't *Neederlandsch* van veele ge-Verfchey-
noemd, word in 't *Latijn* geheeten dene na-
CARLINA SYLVESTRIS; ONOPYX: N men,
THEOPHRASTI; en CIRSIO LUTUM:
in 't *Hoogduytsch* DREX-DISTEL, SAW-
of *Sew-DISTEL*, en SATKRAUT:
in 't *Italiaansch* CIRSIO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee byzon- Twee
dere schoone soorten; als:

I. CARLINA SYLVESTRIS MAJOR, of *grootte Drie- byzonde-
distel*. II. CARLINA SYLVESTRIS MINOR, of re zaor-
kleyne Driedistel. Beyde zijn ze van de zelve *Bonning* ten.
en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, Grond.
met een-jarige *Paardemist* wel voorzien: een opene,
vrije, welgelegeene plaats, en veel vochtigheyd.

Bloeyen zeer vermaakklijk. Geeven bij goede droogte *Aanwin-
Zomers* volkomen rijp *Zaad*, en vergaan daar mee, ning.
Moeten derhalven ieder *Voorjaar*, met een wassende
Maan van *Maert*, weer op nieuws gezaayd zijn, niet
diep. Alleen op deeze wijze kunnen ze *vermeengvul-
digd* worden.

K R A C H T E N.

Driedistel, of *Carlina Sylvestris*, is verwarmende *Clasf. Hift. Plant. lib. 5. cap. 46.*
en verdrogende van aart.

In Wijn gezoden en daar van gedronken, of
maar alleen op den *Hoed* gestoken (volgens 't berigt van
CLUSIUS) verdrijft de *beete opwerping* van de *Maag*,
welke men in onze Landen noemt de *Soo*, of *Soo-
de*; desgelijks de *nadorst*, of *ontsteeking* der *Keel*, veroor-
zaakt door al te veel *drinken*.

CXCVII HOOFDSTUK.

KRUYSDISTEL.

Erd in 't *Neederlandsch* dus, en, mijns *Verfchey-
weens*, met geenen anderen naam in dene na-
deeze Taal genoemd: in 't *Latijn* E-
RYNGIUM; in 't *Hoogduytsch* MANNS-
TREW (Mans-trouw), en BRA-
CHENDISTEL: in 't *Fransch* CHA-
DON TESTU, PANICAUT, of IRINGES: in 't *Ita-
liaansch* ERINGIO, of IRINGO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend veele veran- Veele
derlijke soorten; als:

I. ERYNGIUM MARINUM, of *Zee-kruysdistel*, veran-
welke ook werd geheeten CROCODILIUM DIOSCORI- der-
dis. II. ERYNGIUM MONTANUM PUNILUM, of ten, *lijke soor-
kleyne Berg-kruysdistel*. III. MONTANUM VULGARIS, te
of *gemeene Berg-kruysdistel*. IV. MONTANUM CRO-
F f 2 RU-

Aanwin-
ning.Dof. lib.
25. cap. 18.Fuchf. hift.
Pl. cap. 43.Trag. lib.
2. cap. 114.
Cametar.
lib. 3. c. 14.
Diofcor.
lib. 3. cap.
107.Diofcor.
lib. 3. cap.
107.Lebel lib.
2. fol. 14.Lonicer.
lib. 2. c. 27.Matthiä.
lib. 3. c. 19.Calm. lib.
simp. med.
6.Trag. lib.
2. cap. 106.
Diofcor. lib. 3.
cap. 13.
Lib. 2. cap. 9.

RULEUM, of blauwe Berg-kruidstfel; van een ver-
wonderens-waardige verwe. V. CÆRULEUM STEL-
LATUM MONTIS LIBANI, of blauwe Starre-kruid-
stfel van den berg Libani. VI. LATTIFOLIUM PLAN-
NUM, of zachte, breed-bladerige Kruidstfel. VII.
MONTANUM RECENTIORUM, of Berg-kruidstfel der
nieuwe Kruid-schrijvers: van PETRUS ANDREAS
MATTHIOLUS genoemd CRITHNUM. VIII. ERYN-
GIUM LUTEUM HISPANICUM, of geel Spaansche
Kruidstfel; welke ook SCOLYMUS THEOPHRASTI,
of Scolymos van Theophrastus Eresfus word geheeten,
in het Hoogduitsch GOLDDISTEL. IX. ERYNGIUM
LUTEUM SPINOSUM LUSITANICUM, of zeer steeken-
de Kruidstfel met gele Bloemen uit Portugal. Be-
halven de twee laatst-gehoemde zijn ze al te zaamen
van eenerey Botsing en Waarneeming.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige en
matig-gemeste grond: een opene, vrije en wel-gelee-
gene plaats, ook tamelijk veel vochtgheyd. Blijven
veele jaren in het leven: verdragen sterke hitte, en
alle andere ongelegentheden der Winter. Bloeyen wel
in de Zomer, maar geeven in deze Gewesten zelden,
ten zij bij een zeer warme jaarsijd, volkomen rijp Zaad.
Aanwin- Worden echter aangewonnen en genoegzaam vermeer-
sing. niguldigd door hare aangewassene jonge Wortelen: wel-
ke men met een toeneemende Maan in April van de oom-
de afneemt, en verplant.

Blauwe Het ERYNGIUM CÆRULEUM MONTIS LIBANI,
kruidstfel of blauwe Starre-kruidstfel van den berg Libani, is
van Liba- een zeer schoon Gewas, in deze Gewesten opschietende
nion. ter hoogte van ruim twee voeten, uit een bruyn-
Wortel. verwerige Wortel, ontrent een vinger dik; tamelijk lang,
en boven als ruyg: voorzien met zeer aangename,
breed ingesneedene, op tamelijk lange Steelen rustende,
en in het rond een weynig boven de aarde verheevne

Bladeren. Bladeren; van welke de eerst-voortkomende de kleyn-
ste, daar na de grootste een groote vinger lang, en een
kleyne vinger breed, doch op het laatste smaller, en
meerder ingesneeden zijn, bekleed met een donkere groen-
heyd; blinkende, en met vele teedere Adertjens be-
gaaf. Tusschen welke uyt het middelste Hert ronde,
doch niet zeer dikke, Steelen opschieten, verciert met
veele kleyne, schoone, Heemels-blauwe Bloemen; zitte-
nde in het midden van vijf scharpe, harde, breede,
sterke, Stars-wijze gestelde Doornen: van welke drie de
langste, twee de kortste zijn.

Bloemen. Het ERYNGIUM LUTEUM, of de geel Kruidstfel,
zoo wel uyt Spanje als Portugal, worden uyt eygener
aart niet zoo oud. Blijven niet langer dan eene Zo-
mer in het leven. Beminnen de zelve Aarde en Wa-
ter als de andere: doch moeten zeer warm geplant zijn.
Geeven, bij goede Zomers, tegens de Winter volkom-
men rijp Zaad; 't welk men zeer voorzichtig voor
Reegen moeten wagen; anders verderft het. Na
deze Zaadgeevening versterft de Plant. Echter in dee-
ze Landen in een Pot gezet, en 's Winters binnens
huys bewaard zijnde, blijft ze wel zomtijds, doch zel-
den, over.

Aanwin- Moeten derhalven in ieder Voorjaar in Potten, of
sing. anders in warme plaatsen, zonder dat men ze rept, met
een wassende Maan van April of Maert weer gezaayd
worden; niet diep in de aarde. Hier door kunnen ze
alleen aangewonnen zijn; en dezer wijs kan men lange
jaren de vermeergering genietten.

K R A C H T E N.

DE Bladeren van Kruidstfel, of Eryngium, zijn
warm en droog in den eersten graad.

Het Zap, uyt de zelve gepast, met Wijn
gedronken, geneest een gedunige Druppaart.

De Wortel van het Eryngium Marinum, of Zee-
kruidstfel (welke van al de andere de beste is) word
gesteld verwarmende in den eersten, verdrogende in den

tweeden graad, en sijn van deelen. In Water, of
Vleesch-nat gezoden, of ook geconfijt, en 's morgens
daar van gegeten; of, kleyn gesneeden, in Wijn ge-
kookt, en daar van gedronken, geeft goed voedsel; is
dienstg voor het Colijk, Bys, en andere Winden.
Desgelijks voor de geene die van giftige Dieren zijn ge-
beeten, of vergif in het Lighaam gekreegen hebben.
Verwekt de Maandstonden: bevordert de Waterma-
king: is goed voor de gebreken der Leever, tegens
het Graveel, dikmaal genuttigd wordende: en geeft l. 3. enarr.
kracht tot de volbrenging van 't Echic-werk; verligt de
Vrouwen in Baren-nood: is dienstg tegens de vallen-
de Ziekte, Koorizen, Waterzucht, koude Pis, en fol. 172.
Geelzucht. Vermeerderd het Zaad: neemt wech de
verstopping van de Moeder, en de Milt: ook de inven-
dige Zueringen, en Pukken.

Het Poeder der gedroogde Wortelen op de Wonden ge-
daan, geneest de zelve: op de hitige zueringen gelegd,
verzacht ze; en neemt't de brand van wech.

CCXVIII HOOFDSTUK.

H O F C O M Y N.

N het Nederlandsch niet alleen bij Namen
dezen naam bekend, maar ook van
veele CARWI, of CARWE, genoemd.
In het Latijn CARUI, of CARUM:
in het Hoogduitsch KUMMEL; en in 't
Italiansch CARO.

Dit Gewas bemind een goede, gemeene, zoo wel Grond.
zandige als geen zandige, doch wel-gemeste aarde: een
luchtige, bequaam-gelegene plaats, en veel vochtg-
heyd. Kan sterke Vorst uytstaan. Geeft de tweede
Zomer Bloemen, en ook volkomen Zaad: waar mee dan
deze Plant versterft.

Moet derhalven op nieuws, en niet diep, weer Aanwin-
gezaayd worden met een wassende Maan van April, niig.
of Maert, want op geen andere wijs kan men haar
aamwinnen.

Zie hier bij na de Hoofdstukken, handelende van het
COMYN, en CORIANDER.

K R A C H T E N.

DE Bladeren van Hofcomijn, of Carum, gegee- Gebruik.
ten als, of bij, Spinagie, zijn zeer gezond; Gal. lib.
daarenboven ook aangenaam van geur en Simp. Med.
smaak.

Het Zaad, het welk van veele zeer begerd word, Gal. lib.
is verwarmende en verdrogende in den derden graad; Simp. Med.
ook doornijgende, openende, verteerende, en uyt- Dief. l. 3.
drijvende van aart. c. 65.

Op allerley wijzen ingenomen, versuicht het de Dod. l. 10.
Maag: verwarmd ook de zelve: drijft uyt alle Win- c. 4.
den; doet veel Water lossen; en de spijs verteerden.
Maakt een goeden Adem, en dikmaal gegeten, een
helder Gezicht. Is zeer dienstg voor alle gebreken
der Moeder, en des Bys.

Het Zaad gepulverizeert, word met groot voor-
deel gedaan in alle plaasteren, welke men bereyd
voor allerley Gezwellen, en blauw-geslagene Lee-
den.

De Wortel, terwijl de Plant noch niet gebloeid heeft, Fuchs. hist.
word, gelijk een Palfinake, gebruykt tegens al de nu Pl. c. 159.
genoemde gebreken.

CXXIX HOOFDSTUK.

CARIOPHYLLATE.

Namen.

It zeer *Medicinaal Genus* voerd deezen naam in het *Nederlandsch*. In het *Latijn* geheeten *CARIOPHYLLATA*, of *HERBA BINEDICTA*, betekenende in onze *Taal* *GEZEGEND KRUYD*; wegens de zonderling grootte deugden en krachten dezer *Plant*: in het *Hoogduitsch* *BENEDICT WURTZ*; en in het *Italiaansch* *HERBA BENEDETTO*, of *CARIOPHYLLATA*.

Twee bijzondere soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee verscheidene soorten; als:

I. *CARIOPHYLLATA VULGARIS*, of *gemeene Caryophyllata*, en II. *CARIOPHYLLATA MONTANA*, of *Berg-caryophyllate*. Beyde zijne van de zelve *Bewoning* en *Waarneeming*.

Grond. Plaats.

Zij beminnen uyt cygner aart een goede, zandige, wel-gemelte grond: liever een donkere of schaduwwichte, als een vrije, luchtige plaats; en veel Water. Konnen sterke *Vorst*, en meer andere ongelegenheeden der *Winter* verdragen. Brengen niet alleen *bloemen* voort, maar ook gemeenlijk in ieder *Herfst* volkomen rijp *Zaad*. 't Welk met een wassende *Maan* van *Maert*, niet meer als een stroobreedte diep, word gezaaid, en hier door wordenze *aangewonnen*; maar dan ook *vermeengvuldigd* door hare aangegroeyde *jarige Wortelen*: welke men met de toeneemende *Maan* in *April* van de *oude* afneemt, en verplant. Dikmaal komenze van zelfs genoeg op, door het uytgevallene *Zaad*.

Zaad. Aanwin-aing.

KRACHTEN.

Matib. l. 4. c. 17.

DE *Cariophyllate*, of *Caryophyllata*, dus genoemd om den aangename reuk der *Wortelen*, is verwarmende en verdrogende in den tweeden graad; daarenboven zuiverende van aart; en zeer dienlijk tot *Artzenyen*.

Lufitan. l. 4. c. 23. Camerar. l. 4. c. 23.

De *Bladeren* en *Wortelen* in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken, verquikt en vervolijkt het *Gemoed*. Strijd teegens allerley *Versif*: verdrijft het *Calijk*; alle smerten en krimpung van het *Gedarmte*. Versterkt de *Maag*: verterd de *rauwe vachten* in de zelve: opend de verstophtheid van de *Lever*: reynigt de *Porst* van alle *raze Fluyten*: scheidt het *geronnen Bloed* van binnen: is goed teegens het *Pleuris*; en voor de geene, die zich *inwendig verzeerd* hebben. Zuyverd en geneest ook allerley *Wonden*, daar meê gewalichen zijnde; of anders het *Poeder* der gedroogde *Wortelen* daar in getroyd.

Lobell. lib. Herb. fol. 845.

CXXX HOOFDSTUK.

SPRINGKRUYD.

Namen.

Et deezen naam in het *Nederlandsch* bekend, word in het *Latijn* geheeten *CATAPUTIA MINOR*, of *LATHYRUS*: in het *Hoogduitsch* *SPRINGKRAUT*: in het *Fransch* *ESPURGE*; en in het *Italiaansch* *LATHIRI*, of *CATAPUTIA MINORE*.

Grond. Plaats.

Deze *Plant* bemind een goede, zandige, luchtige, gemelte, en ook ongemelte aarde: een opene, vrije, luchtige, wel-geleegene plaats, en veel Water. Kan matige *koude* verdragen; maar ongemeene felle *Vorst*. Blijft in deez Landen twee *Zomers* in het leven. *Bloeyd* in het tweede jaar; geeft volkomen rijp *Zaad*;

Zaad.

en versterft daar meê. Moet derhalven met een wassende *Maan* van *Maert* of *April* weer op nieuws gezaaid worden. Doch staat ook door het neergevallene *Zaad* genoeg van zich zelfs op.

KRACHTEN.

SPRINGkruid, of *Cataputia minor*, is heet en droog in den derden graad; daar benevens zeer scharp van aart: waarom het ook inwendig niet moet gebruykt worden. Want het is van deez eygenschap, dat 'et het *Ingewand* zeer sterk ontroerd; ook zoo gantsch krachtig purgeert, dat men het iemand niet kan ingeeven, zonder hem in groot gevaar te stellen.

De *Bladeren* gedaan in een *Salade*, of in een groen *Dijst*. l. 4. Moesje, of ook bij een *Hoen* gekookt, maken een *open Ligchaam*, en doen *Braken*.

Het *Zap*, of de *Melk* der *bladeren* en *Steele*, is zeer hitzich, en verdrogende in den vierden graad. Daarenboven gantsch scharp-bijtende, en het *Ligchaam* zeer geweldig bewegeende. Is ter dier oorzaak tot geenerley gebruyk bequaam, als alleen om de *Wratte* te verdrijven; daar op gelegte zijnde, na dat men eerst de zelve met een *Spelde* een weynig geopend heeft.

Zes, zeeven, of agt *Zaadkrumen* van dit *Springkruid*, gantschlijk in haar geheel gelaten, met een *Rosijn*, *Vijg*, in een gebraden *Appel*, of met eenige andere dingen ingenomen, en daar op terstond een *Wach*. l. 4. c. 173. dronk koud Water gedaan, jagen door de *Stoelgang* uyt alle *Fluyten*, *Alcalischige*, *Galachige* vachten, en allerley *Waterachtigheyd*. Als men de zelve knauwd, werkenze veel sterker.

Staan derhalven niet te gebruyken van teedere, zachtelijk opgevoedde *Lieden*, maar alleen van groo-ve *Menschen*, en zulke, die gewoon zijn zwaren arbeyd te doen.

CXXXI HOOFDSTUK.

ESULA.

It alleen in 't *Nederlandsch*, maar ook *Namen* in het *Italiaansch* en *Latijn* dus genoemd; doch in de laatste-gemelde *Taal* ook *PITYUSA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend vele aardige veranderlijke soorten.

I. *ESULA MAJOR*, of *grootte ESULA*; in 't *Fransch* *TURBITH NOIR*. II. *ESULA MINOR*, of *kleine ESULA*. III. *RARA PURPUREA*, of *rare ESULA*, met een *purpurachtige Bloem*. IV. *MARINA*, of *ESULA*, groeyende aan de *Zee-kant*. V. *ROTUNDI FOLIA*, of *ESULA* met *ronde Bladeren*. VI. *MINIMA*, of *alderkleynste ESULA*: en dan noch meer andere. Niet alle zijze van eenen de zelve *Bewoning* en *Waarneeming*.

Eeven wel beminnenze al te zamen een goede, zandige, gemeene, en wel-gemelte aarde: een opene, bequaam ter *Zon* geleegene plaats, en veel Water. Verdragen de *Vorst*, en allerley andere ongelegenheeden der *Winter*. *Bloeyen* niet alleen in de *Zomer*, maar geeven ook meê alle rijp *Zaad*.

Het *ESULA RARA PURPUREA*, of *ongemeene ESULA* met een *purpurachtige Bloem*, blijft vele jaren lang in het leven. Geeft noyt in deez Gewesten eenig rijp *Zaad*. Kan echter genoegzaam *aangewonnen* en *vermeengvuldigd* worden door hare aangewallene *jarige Wortelen*; welke men met een wassende *Maan* in *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

Het *ESULA MARINA*, of *Zee-ESULA*, groeyende aan de *Zee-kant*, vergaat ook zoo haast niet. Bemind een zeer zandige aarde, en weynig Water. Geeft, bij

Ff 3 een

een goede *Zomer*, volkomen rijp *Zaad*; waar doorze ook alleenlijk kan *vermeengvuldigd* worden. Het zelve moet men met een wassende Maan van *April* of *Maert* in een Pot, niet diep gezayd, de aarde aanbeveelen; en niet te vochtig houden.

Het *ESULA ROTUNDIFOLIA*, of *Efula met ronde Bladeren*, het welk ook *PEPLUS* word genoemd: en *ESULA MINIMA*, of *alderkleynste Efula*, blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven. Geeven teegens de *Winter* rijp *Zaad*; en versterven daar mee. Worden derhalven gezayd met een wassende Maan van *Maert*. Alhoewelze ook veelvoudig genoeg van zelfs opstaan, door het neergevallene *Zaad*.

Het *ESULA MAJOR ET MINOR*, of *grootte en kleine Efula*, blijven lange jaren in het leeven. Worden aangevonnen zoo wel door haar *Zaad*, als door hare aangewassene *jonge Wortelen*. Als het *Zaad* rijp word, het welk echter niet altijd gebeurd, legt men het met een wassende Maan van *Maert* in de aarde. De aangeroeyde *jonge Wortelen* steekt men op evenen de zelve tijd van de oude af, en men verplantze.

K R A C H T E N .

DE *Efula*, zoo wel de grootte als de kleine, is hitzich, en verdrogende in den derden graad: ook zeer scharp van aart; doorrijdende, dunmakende, openende, te zamentrekkende, en subtyl van deelen.

Is een *Arzteny* voor alle Boeren, en andere grove, sterke, zwaren arbeid doende Menschen; maar gezins dienstig voor teedere naturen of zachtelijk opgevoedde Lieden. Want deeze *Efula* doet zeer sterk *purgeeren*; de *Maag*, en te gelijk 't *Ligchaam* zeer ontfellende: waar door dikmaal groote ongelegenheeden worden veroorzaakt: inzonderheid wijl het de *Maag*, het *Hert*, de *Aderen*, en het gantfche *Ingewand* zeer nadeelig is.

Drie *Drachmen* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren*; twee *Drachmen* van de *Wortel*, of de *Schel* der zelve, eerst in *Edik* geweykt zijnde; of een *Drachma* van het *Zaad* met *Wijn*, *Honig-water*, of iet anders, ingenomen, maakt de *huyk week*; zuyzend het *Ligchaam* van allerley quade gesteltenissen, alle *Waterachtige* en *Melancholische vochten*; Geneest ook zeer wel de *Wonden*.

De *Efula rara* & *Lio Venetorum Insula*, of *Venetiaanse Efula*, in het *purgeeren* evenen zoo krachtig zijnde, als de andere foorten, word van de *Venetianen* in alle *Compositien*, of *Mengingen*, gebruykt voor 't opregte *Turbid*.

Het *Zap* van *Efula*, verdrogende in den vierden graad; ook veel scharper zijnde als de *Wortelen* of de *Bladeren*, heeft, zoo wel als het *Springkruid*, de kracht, om de *Wratzen* wech te neemen.

Is iemand begeerig, om gelukkiglijk en staans voets de *Tandpijn* te verdrijven, die neeme het *Zap* van *Populus*, of *Efula rotunda*, anders *rond-gebladerde Efula*; wrijve het achter het oor onder in de holligheyd. Vatte dan een geheel *Plantje*; kneuze het met de vingeren, en houde het op de zelve plaats tot dat het verdroogt; zoo zal de smerlijke *Tandplaag* verstond vergaan.

CXXXII HOOFDSTUK.

WOLFSMELK.

Namen.

Us genoemd in het *Nederlandsch*, om dat deeze *Plant*, gelijk de voorige, een scharp-bijtend, *Melkachtig Zap* van zich geeft, het welk de *Wortelen* der *Wratzen* kan dood bijten, en verdrijven: Waarom

ze ook van veele word geheeten *WRATTENKRUYD*; in het *Latijn* *TITHYMALUS*; in het *Hoogduytsch* *WOLFSMILCH*; in het *Franfch* *HERBE AU LAICT*, of *TITHYMALLE*; en in het *Italiaanfch* *TITIMALO*, of *TORTUMAGLIO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele schoone veranderlijke foorten; namentlijk:

I. *TITHYMALUS CHARACIAS PRIMUS DODONÆI*, of eerste *Wolfsmelk* *mammte*, van *REMBERTUS DODONÆUS* beschreeven. II. *CHARACIAS SECUNDUS DODONÆI*, of tweede *Wolfsmelk* *mammte* van *DODONÆUS*. III. *MARINUS TENUIFOLIUS*, of *Zee-wolfsmelk* met smalle *Bladeren*. IV. *HELIOSCOPUS*, of *Zonne-volgende Wolfsmelk*. V. *ARBORESCENS*, of *Boomachtige Wolfsmelk*. VI. *TUBEROSUS*, of *APIOS VERA*, *Knobbelachtige Wolfsmelk*. VII. *CYPARISSIAS*, of *Cypres-wolfsmelk*. VIII. *FOLIO CREMATO*, of *wolfsmelk* met gekartelde *Bladeren*. IX. *MYRSINITES*, of *Wolfsmelk* met *Bladeren* van *Myrtus*. X. *TITHYMALUS NEMOROSUS*, of in de *Bosfchen* groeyende *Wolfsmelk*. Niet al te zamen zijnde van evenen de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Evenwel beminnenze alle een goede, gemeene, wat voor zandige, zoo wel gemette als ongemette aarde: een opene, luchtige, wel-geleegene plaats, en ved *Water*. Bloeyen ieder *Zomer*, en geeven volkomen rijp *Zaad*. Konnen sterke *koude*, en allerley andere ongelegenheeden der *Winter* uytstaan.

Worden niet alleen door haar *Zaad*, het welk met een wassende Maan van *Maert* of *April*, niet diep, in de aarde word gelegd, *vermeengvuldigd*; maar ley wij ook aangevonnen door hare aangeroeyde *jonge uyt-schietende Wortelen* (gelijk die van het *TITHYMALUS MARINUS*, of *Zee-wolfsmelk*; het welk een *Duyn-zandige* grond begerd; *TUBEROSUS*, of *Knobbelachtige Wolfsmelk*; en *CYPARISSIAS*, of *Cypres-wolfsmelk*) welke men met de gemelde *Maerfche* of *Aprilfche* wassende Maan van de oude afneemt, en verplant.

Het *TITHYMALUS ARBORESCENS*, of *Boomachtig Wolfsmelk*, is veel teederder van aart, dan eenige van de andere. Kan gezins *koude Herfst-reegenen*, *Stormwinden*, of sterke *Vorst*, buyten blijvende, verdragen. Moet derhalven, in het *Voorjaar*, met een wassende Maan in een Pot gezet zijnde, in het begin van *October* binns huy worden gebragt, op een luchtige plaats; gedurende de *Winter* onderhouden met matig lauw-gemaakt *Regen-water*; en niet voor in 't laatste van *Maert*, of het begin van *April*, na gelegenheid van de bequaamheid of onbequaamheid des tijds, weer buyten gesteld zijn, met een zoete *Lucht* en aangename *Reegen*: voorts wel gewacht en gedekt voor te veel *Water*, *koude* of *sevrale Winden*.

Zij brengt *Bloemen* voort; doch niet altijd in deeze *koude Gewesten*, maar gemeenlijk alleen met goede *Jaartijden*. Geest ook dan, inzonderheid bij drooge *Zomers*, volkomen *Zaad*: het welk met een wassende Maan van *April* of *May* in een Pot gezayd, en gantfch warm gezet moet zijn. Hier door konnen ze alleen, zoo wel in andere als deeze Landen, aangewonnen worden.

K R A C H T E N .

Alle foorten van *Wolfsmelk*, of *Tithymalus*, zijn heet en droog in den vierden graad; desgelijks ook scharp-bijtende, en inettende van aart.

Derhalven ook, zoo wel uytwendig als inwendig, ondfienstig en ongeraadaam te gebruiken: want zij beschadigen het *Hert*, de *Maag*, de *Lever*, de *Aderen*, de *Darmen*, en verhitzen het geheele *Ligchaam*.

De *Bast* van de *Wortel*, eerst in *Edik* geweykt, een *Drachma* daar van gepulverizeert, en gebruykt met *Honig-water*, of met een weynig *Anijs*, en *Gemmi* Addit. lib.

Traga-

11. c. 12. *Tragacanth* vermengt, ook wat *Zap* van *Oranje* daar bij gedaan; dan groote, sterke *Menschen* ingegeven; of anders haaren *Vijg* doen eten, waar in vier druppelen van het *Zap* zijn ingetrokken, zal een krachtige *Stoelgang* verwekken. Doed de *Waterzuchtige* goed: drijft uyt alle *galachtige Vachten*, en droogt het *Ligchaam* zeer sterk.

Serapio lib. Het *Zap* met *Wijn* vermengd, en daar mee ge-
wreeven, geneest allenley *Schurftheyd*, *Melaatheyd*,
de quade *zeeren des Hoofds*, en alle heere, vuurige
Gewellen.

Het *Zap* alleen, of met het *Zap* van *Hanevoet*,
of *Ranunculus* vermengd, verdrijft de *Wratten*, daar
op gestreken, doch eerst met een *Spel* geopend zijnde.

Het zelve *Zap* met *Oly* vermengd, en het *Hayr* daar
mee bestreken, doet het zelve *uysvallen*.

Een *Scrupel* van het *Zap* met *Honig-water* ingenom-
men, doet *braken*.

De *Bladeren* en *Vruchten* alleen, of met ander *Aas*
vermengt, en in het *Water* gesmeeten, brengt de *Vif-
felen* in onnagt; zoo datze boven op het *Water* drij-
ven, en met de hand gevat kunnen worden.

CXXXIII HOOFDSTUK.

CAUCALIS.

Namen.

Eest, voor zoo veel mij bekend is, in het *Nederlandsch* geen anderen naam dan dezen. In het *Latijn* ook *CAUCALIS*; maar daar benevens *DAUCUS SYLVESTRIS*: in het *Hoogduysch* *ACKERKLETTEN*; in het *Fransch* *PER-
SIL SAUVAGE*; en in het *Italiaansch* *CAUCALIDE*, of ook *PETROSELLO SALVATICO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden deez-
ze veranderlijke foorten:

I. *CAUCALIS SEMINE ASPERO FLOSCULIS RUBEN-
TIBUS*, of *CAUCALIS* met een *steekend Zaad*, en *roodachtige*
Bloemtjens. II. *MAJOR PETREA*, of *groot CAUCALIS*,
groeyende aan *Rotzen*, en in *viervachtige* plaatsen.
III. *UMBELLATA SEMINE ECHINATO*, five *CAUCALIS*
UMBELLATA ECHINOPHORA MAJOR, of *groot CAUCALIS*
met een *kroon*, en *groot steekend Zaad*. IV. *UMBELLATA*
ECHINOPHORA MINOR SEMINE MAJORI, of *kleyner*,
teederder *CAUCALIS* met een *gekroonde Bloem*, en
groot steekend Zaad. V. *PUMILA*, of *kleyner* en *lage*
CAUCALIS. VI. *SEGETUM LUSITANICA FOLIO CEREFOLII*,
of *Portugalsche CAUCALIS*, groeyende onder het *Koorn*,
met *Bladeren* van *Kervel*: en dan noch meer andere.
Niet alle zijnze van de zelve *Bouw*ing en *Waarneeming*.

Evenwel beminnenze al te zamen een zandige, goe-
de gemeene aarde: een opene, vrije, en wel ter *Zon*
geleegene plaats; ook matige vochtigheyd. Geeven in
den *Herfst* volkomen *Zaad*, en verstriven daar mee;
vermitsze niet meer als ene *Zomer* in het *leven* kon-
nen blijven; te weten, dat *CAUCALIS SEMINE ECHINATO*
UMBELLATA, of *CAUCALIS* met een *gekroonde*
Bloem en *steekend Zaad*: *CAUCALIS PUMILA*, of *lage*
CAUCALIS, en *CAUCALIS SEGETUM LUSITANICA FOLIO*
CEREFOLII, of *Portugalsche CAUCALIS* met *Bladeren*
van *Kervel*. Die derhalven met een wassende
Maan van *Maert* of *April*, niet diep, ieder jaar ge-
zayd moeten zijn.

Het *UMBELLATA SEMINE ECHINATO*, five *CAUCALIS*
UMBELLATA ECHINOPHORA MAJOR, of *groot CAUCALIS*,
met een *kroon* en *groot steekend Zaad*, walt ontrent
anderhalve voet hoog met hare *ronde*, *ruyg-
achtige Steelen*, aan welke de *Bladeren* verre van
malkander zitten. De zelve zijn lang, niet breed, voor
stomp-toegaande, hol gefeld; zeer dun gefcheeden;
aangenaam groen van verwe; een weynig blinkende;

onder met een *rauwe rygghed* bekleed. De *Bloemen*,
rustende op de bovenste punten der *Steelen*, staan me-
nigvuldig in het *ronde*. Zijn wit van verwe. Bestaan
uyt vier en vijf *Bladertjens*. Alsze afvallen, komen
te voorschijn *langwerpige-ronde*, tamelijk groote, vijf
en zes-hoekige, met zeer veel bleke *slegte Doornstjens*
voorzene *Knoppen*; boven een weynig *purpurachtig*;
van binnen gevuld met een *langwerpig*, glad, en bleek-
groen *Zaad*.

Het *CAUCALIS SEMINE ASPERO FLOSCULIS RUBEN-
TIBUS*, of *CAUCALIS* met *steekend Zaad*, en *rood-
achtige Bloemen*, en *CAUCALIS MAJOR PETREA*, of
groot op Steenrotzen groeyende CAUCALIS, kunnen sterke
konde uytstaen, en alle andere ongeleegentheeden der
Winter verdragen. Bloeyen in de tweede *Zomer*, ge-
even volkomen rijp *Zaad*; en daar mee verfristze.
Worden ook alleenlijk door het zelve *aangewonnen*; met
een wassende Maan van *Maert* of *April* niet diep in de
aarde gezayd zijnde.

KRACHTEN.

Het *Zaad* van *CAUCALIS* is warm en droog in *Ternam*;
den tweeden *Graad*; ook openende, verwe-
kende, afvagende; verdeelende, en dunmaken-
de van aart.

De *Bladeren* gekookt onder *Moeskruiden*, geeft
een kost, de *Maag* zeer aangenaam: bevordert ook de
Watermaking.

Het uytgeparste *Zap* met *Wijn* gedronken; of het *Diof.* 1. 2.
Zaad met *Wijn* ingenomen, of ook in *Wijn* gezoden, e. 169.
en daar van gedronken, drijft het *Gravel* uyt. Maakt
los alle *grove* en *taye vochtigheeden*: doet de *Maand-
stonden* voortkomen: opend de verstophthied van *Lee-
ver*, *Milt*, en *Nieren*: verfrist de *Maag*: jaagd de *Galen lib.*
Winden uyt: veroorzaakt een *klaar Gezacht*, en helpt *fac. Simp.*
de geene, die haar *Zaad* niet kunnen houden. Bevor-
derd de *Vrouwen* tot vruchtbaarheid, wanneerze het
dikmaal gebruiken: verquikt de *zwaarvoedige Men-
schen*; zuverd het *bloed*, en geneest de *Geelzucht*,
s morgens nuchteren ingenomen, en daar op *gezwect*.

CXXXIV HOOFDSTUK.

LAPPA BOARIA.

Ynde een meede-foort van *CAUCA-* Een foort
LIS, word van *PLINIUS* dus genoemd. van *CAU-*
Schiets in deez Gewelsten uyt 'hare calis.
teedere, *ronde* en *bleeke Wortel* op
ter hoogte van twee of meer voeten.
Heeft aan hare *ronde*, *gras-groene Steelen*
teedere en hol-gefelde *Bladeren*, niet ongelijk die
van het *CAUCALIS SEMINE ASPERO FLOSCULIS RUBEN-
TIBUS*, of *kruypend CAUCALIS* met een *steekend Zaad*
en *roodachtige Bloemen*, doch wel zoo hol, en voor
niet zoo spits: donker-groen van verwe; gemeenlijk
niet regt teegens over malkander aan hare *Steelen* zit-
tende; doch zoo wel uyt de eene als de andere zijde
voortkomende: een weynig scharp in 't aanraken.

Uyt welker bovenste en ter zijden gezien worden te *Bloemen*,
spruyten weynige uytstichtende *Talyens*, ook zeer hol
gefild, echter zich voor gemeenlijk een weynig krom
buiggende. Op de voorste punten, in twee gedeelten,
digt bij malkander, staan agt of tien *kleyne witte*
Bloemtjens. Als deez vergaan zijn, laten ze na dun-
ne, *langwerpige Zaad-huyzen*, zeer *ruyg*, en als *Zaadhuys*
omvangen met een uyt den roffen *bleek-verwige hay-
ryghed*.

Die *Gruas* bemind een goede, zandige, gemeene *Wat* voor
grond, doormengt met een weynig twee-jarige *Paard-*
mijt: een wel ter *Zon* geleegene plaats, en niet veel mind,
voch-

vochtigheid. Blijft niet langer dan eene Zomer in het leeven.

Geest in deeze koude Landen, bij goede jaren, in den Herfst volkomen rijp Zaad, en versterkt daar mee. Moet derhalven, met een wassende Maan van April, door dit Zaad, niet diep in een Pot gezayd, en op een gantsch warme plaats gezet, aangewonnen worden. Wanneer het nu opgekomen is, mag men het niet roppen, om te verplanen.

K R A C H T E N .

Gebruyk.

DE *Lappa Boaria*, een soort van *Caulis*, is matig warm en droog, daar benevens openende, verdeelende, en dunmakende van aart.

In Wijn gekookt, en daar van ieder dag, 's morgens nuchteren, een goede Roemer vol gedronken; of het Poeder der gedroogde Bladeren met Wijn ingenomen, versterkt de *Leeden* en *Zenuwen*. Is dienstig voor de geene, die van *Figi* en *Podagra* worden geplagd: voor de *Maag*; tegen het *Graveel*; en opend de verstophtheid van de *Milt*.

Flin. l. 26.
c. 11.

CXXXV HOOFDSTUK.

K E R V E L .

Verfcheydene namen.

DUS in het *Neederlandsch* genoemd, en van elk, wegens hare deugdzame kracht zeer bemind, word in het *Latijn* geheeten *CEREFOLIUM*, of ook *CHEROPHYLLUM*, en *CHEROPHYLLON*; in het *Hoogduytsch* *KERBEL-KRAUT*; in het *Fransch* *CERFUEIL*; en in 't *Italiaansch* *CERFOLIO*.

Drie bijzondere soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie bijzondere soorten; te weten:

I. *CEREFOLIUM VULGARE*, of onze gemeene *Kervel*. II. *CEREFOLIUM HISPANICUM*, of *Spaansche Kervel*; ook geheeten *MYRRHIS SATIVA ODORATA*, of *CICUTARIA ODORATA*, in het *Neederlandsch* welriekende dulle *Kervel*. III. *CEREFOLIUM MONTANUM SYLVESTRE*, of *wilde Berg-kervel*; die ook genoemd word *MYRRHIS SYLVESTRIS MONTANA*. Niet alle zijze van de zelve *Woning* en *Waarneeming*.

Groond.

Evenwel beminnenze al te zamen een goede, gemeene, wel-omgheetteene en gemeste grond: een vrije, bequaam ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel vochtigheid. Konnen sterke koude, en alle andere ongelegenheeden der *Winter* uytstaan. Geeven ook in de *Zomer* volkomen rijp *Zaad*.

Gemeene Kervel; en hoe men die door de geheele Winter, tot in May toe, kan gebruyken.

Het *CEREFOLIUM VULGARE*, of gemeene *Kervel*, word gemeendijk van ieder tweemaal, ook wel meer maal, in 't jaar aangewonnen; en voor eerst met een afgaande Maan in *Maert* gezayd. 't Is waar, dat deeze wel haastig opschiet; echter kanze twee- of driemaal gesneden worden, eerze in de *Bloem* geraakt. Maar, ten anderen, wordze ook zeer bequaamlijk in de aarde gelegd met een afgaande Maan van *Augustus*: want deeze kan men door de geheele *Winter*, tot in de Maand van *May* toe, in spijzen gebruyken. Doch dan schietze haastig op, en brengt haar *Zaad* te voorschijn.

Groote Spaansche Kervel.

Het *CEREFOLIUM MAJUS HISPANICUM*, of groote *Spaansche Kervel*, vergaat zoo haast niet, maar blijft veele jaren in het leeven. Word aangewonnen, eerst door haar *Zaad*, 't welk men met een wassende Maan van *Maert* of *April* de aarde moet aanbevelen. Daarna, door hare aangegroeide jonge *Wortelen*, welke men op de zelve tijd, en met de zelve Maan, van de oude afneemt, en verplant.

Wilde Berg-kervel.

Het *CEREFOLIUM MONTANUM SYLVESTRE*, of *wilde Berg-kervel*, blijft doorgaans twee; ook zom-

tijds wel, doch zelden, drie jaren in 't leeven. *Bloeyd* in de tweede *Zomer*, en geeft volkomen rijp *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *September* of *Maert*, niet boven een of twee stroobreedte diep, op een goede warme plaats in de aarde gelegd moet zijn. Alleenlijk deezer wijs kan deeze soort vermenigvuldigd worden.

K R A C H T E N .

Kervel, of *Cerefolium*, is matig warm en droog *Dod. l. 24.* van aart. Daar benevens een weynig verkoelende en te zamentrekkende. *c. 9.*

Op allerley wijzen ter spijs gebruykt; ook in Wijn *Euchysit.* gekookt, en daar van gedronken, is ze zeer gezond; *Pl. c. 78.* aangenaam aan de *Maag*: doet gemakkelijk wateren: *Durani.* verwerkt lust tot het *Echte-werk*; zuiverd het *Bloed*: *Herb. sel. 107.* is goed teegens het *Graveel*: verzacht de zijdepijn en het *Pleuris*: scheidt het inwendige geronnene *Bloed*, en verwerkt de *Maandfonden* der *Vrouwen*.

De *Bladeren* van *Kervel* met *Boter* in een Pan *Canavar.* gebraden, en dan op de *Navel* des *Buyks* gelegd; of *Lonicer.* het uytgeparfte *Zap* met Wijn, of met *Hutspot* nat gedronken, is zeer dienstig, tot verdrijving van het *Colijk*, en allerley *Buykkramping*. Het zelve *Zap* met *Edik* ingenomen, doed de *Wormen* der *Maag* en *Darmen* sterven.

De groene *Bladeren* gestoten, en plaasters-wijze op- *Tragus l. 1.* gelegd, scheidt alle *Geswellen*; en doed verdwijnen *c. 158.* allerley *Vergaderingen*; ook *Knobbelen* en *Buylen* tuschen *Vel* en *Vleesch*, veroorzaakt door slaan, stufen, of vallen.

Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met *Honig* vermengd, is goed voor de *Kanker*. Geneest ook de voortetende *zuueringen*.

De *Wortel* van *Myrrhis*, of *Cerefolium Hispanicum*, *Galen. l. 2.* is droog in den eersten, verwarmende in den tweeden *de alim.* graad, en subtyl of dun van deelen. *fac. c. 55.*

De zelve in Wijn gezoeden, en daar van gedronken, geneest de geene, welke van eenig giftig *Dier*, of van *dolle Honden* gebeeten zijn. Drijft uyt de doode *Vrucht*, de *Nageboorte*, en het *water der Blaas*. Verwerkt de *Maandfonden*; zuiverd de *Borst* van alle *Fluymen*, met *Zuyker* genuttigd: maakt een goeden *Adem*; en is zeer dienstig in *Pest-tijd*. *Simp. Med. c. 6.* *Dusf. l. 4.* *Ægin. l. 7.* *c. 116.*

De *Bladeren* deezer *Spaansche Kervel* in *Moes* of andere spijs genuttigd, zijn de *Maag* en het *Ligchaam* zeer aangenaam. Voorts in krachten de voorige soort gelijk.

CXXXVI HOOFDSTUK.

S A N T O R I E .

Sord in het *Neederlandsch* dus ge- *Verfchey-* noemd: in het *Latijn* *CENTAURIUM*: *dene na-* in het *Hoogduytsch* *TAUSEND-GUL-* *men.* *DENKRAUT*; in 't *Fransch* *CENTAURE*; en in 't *Italiaansch* *CENTAUREA*; of *BIONDELLA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden verscheidene beziens-waardige soorten; namentlijk: *Set onder- icheydenen soorten.*

I. *CENTAURIUM MAJUS IOLIS HELENI*, of groote *Santorie* met *Bladeren* van *Alantzwortel*. II. *MAJUS FOLIO CINARÆ*, of groote *Santorie* met *Bladeren* van *Articiokken*. III. *CENTAURIUM MAJUS ALPINUM FLORE LUTEO*, of groote *Berg-Santorie* met een gele *Bloem*. IV. *MINUS VULGARE*, of kleine gemeene *Santorie*. V. *MINUS PURPUREUM LUSITANICUM*, of kleine *Portingalsche Santorie* met *purpure Bloemen*. VI. *CENTAURIUM MINUS SPICATUM FLORE RUBRO*, of kleine *Santorie* met een geayde roode *Bloem*. Niet alle zijn ze van de zelve *Woning* en *Waarneeming*. *Zij*

CENTAURIUM MAJUS FOLIO CINARE.

Grond. Plaats. Zij beminnen eenen wal al te zamen een goede gemeene aarde, doormengd met een weynig twee-jarige Paerdenmist, Mol der verrotte Boombladeren, en zeer veel zand: een opene, vrije, wel-geleegene plaats, en matige vochtigheid.

Hardheid. Konnen tamelijk-wel sterke koude en andere ongeleegentheden der Winter uytflaan; inzonderheid al de groote sorten: en met een weynig Schoenmakers Run, of droog Turfmul gedekt zijnde, blijven ze veele jaren in't leeven. Bloegen ook al te zamen; doch geeven geen volkomen rijp Zaad, anders als met zeer warme en drooge Zomers. Konnen echter ook vermeenigvuldigd worden door hare aangeeroeyde jonge Wortelen; welke men met een wassende Maan in April van de oude moet afneemen en verplanten.

Gemeene kleyne Santorie. Het CENTAURIUM MINUS VULGARE, of gemeene kleyne Santorie, verdraagt ook, buyten staande, de Winter-koude. Brengt, in de tweede Zomer, Bloemen voort. Geeft volkomen rijp Zaad, en vergaet daar mee. Moet derhalven met een wassende Maan van April, niet diep in een Pot, of andere warme zandige plaats, de aarde wecr aanbevelen worden.

Kleyne Santorie uyt Portugal. Het CENTAURIUM MINUS PURPUREUM LUSITANICUM, of kleyne Santorie uyt Portugal, met een purpure Bloem, schiet in deze Gewesten ontrent een Maatvoet hoog op. Heeft aan zijne ronde teedere Steeltjens, boven verdeeld in veele zijde-takjens, bleek-groene, blinkende Bladerjens, een lid van een vinger, wat meer of minder, lang; ontrent een Stroot breed; effen en flegt; voor stomp-rond toe gaande: en daar gemeenlijk wat breder als in het midden. Op de bovenste punten harer teedere Takjens ziet men veele Bloemen, in gedaante niet ongelijk die van de kleyne gemeene Santorie, of CENTAURIUM MINUS VULGARE; doch meer als de helft grooter: ook bellaande uyt vijf voor spits toegande Bladerjens.

Bladeren. Het CENTAURIUM MINUS SPICATUM FLORE RUBRO, of kleyne Santorie met een ronde geayde Bloem, is, gelijk ook de voorgedagte kleyne Santorie uyt Portugal met een purpure Bloem, veel teederder van aart. Beyde konnenze op geenerley wijze koude Herfst-regeenen, of harde Vorst verdragen. Moeten derhalven, met een wassende Maan van April in een Pot gezayd, niet verplant; in het begin van October binnens huys op een gantsch luchtige plaats gebragt; met weynig lauw-gemaakt, of wel geen, Reegen-water van boven begoten, en niet voor in het begin van April, met een zoete Lucht en aangename Reegen, wecr buyten gesteld; dan noch echter voor veel nattigheid, haynige Oefte- en Noorde-winden wel gedekt en verzorgd zijn.

Bloemen. Blijven niet langer als twee Zomers in't leeven. Krijgen ook volkomen rijp Zaad, en sleren daar mee. Konnen in deze Landen door geen ander middel, als door het gemeldde Zaad, worden aangevoonen.

Waarneemig. Het CENTAURIUM MAJUS FOLIO CINARÆ, of groote Santorie met Bladeren van Articocken, brengt uyt een dikke, sterke, van buyten ontrent zwart-verwige, van binnen witte, groote, onder gemeenlijk in twee of drie deelen gescheydene Wortel, ziens-waardige Bladeren voort, digt bij de aarde, op de wijze der gemeene Articocken gesteld. Zijn onder bij de Wortel aan de Steel rood, boven na de Zon gekeerd donker-groen-verwig, wat blinkende; onder, ook aan de Steel, bekleed met een gantsch ruyge Wolligheid: een Maatvoer, wat meer of minder, lang; een halve ruym, en ook minder, breed; in veele deelen gescheyden, gelijk die van de Articocken, doch niet zoo spits, maar voor breeder en stomper eyndigende; zagt van aart; niet alleen regt door, maar ook in het midden begaast met een groote Rugge, of Alder, waar uyt andere kleyner voortvloejen.

Aanwinning. Uyt het middelste Hert dezer Bladeren komen in Junius en Julius een of twee Steelen te voorschijn. Onder zijnze een vinger dik; anderhalve, zomtijds

Groot Santorie met Bladeren van Articocken. Het CENTAURIUM MAJUS FOLIO CINARÆ, of groote Santorie met Bladeren van Articocken, brengt uyt een dikke, sterke, van buyten ontrent zwart-verwige, van binnen witte, groote, onder gemeenlijk in twee of drie deelen gescheydene Wortel, ziens-waardige Bladeren voort, digt bij de aarde, op de wijze der gemeene Articocken gesteld. Zijn onder bij de Wortel aan de Steel rood, boven na de Zon gekeerd donker-groen-verwig, wat blinkende; onder, ook aan de Steel, bekleed met een gantsch ruyge Wolligheid: een Maatvoer, wat meer of minder, lang; een halve ruym, en ook minder, breed; in veele deelen gescheyden, gelijk die van de Articocken, doch niet zoo spits, maar voor breeder en stomper eyndigende; zagt van aart; niet alleen regt door, maar ook in het midden begaast met een groote Rugge, of Alder, waar uyt andere kleyner voortvloejen.

Bladeren. Uyt het middelste Hert dezer Bladeren komen in Junius en Julius een of twee Steelen te voorschijn. Onder zijnze een vinger dik; anderhalve, zomtijds

Steelen. Uyt het middelste Hert dezer Bladeren komen in Junius en Julius een of twee Steelen te voorschijn. Onder zijnze een vinger dik; anderhalve, zomtijds

ook wel twee Hout-voeten hoog; omtrent rond; gestreep, en uyt den grauwen wit-verwig. Uyt welker bovenste punt alleenlijk een of twee Bloemen bij mekander voortkomen; bleek-blauw van verwe, en bestaande uyt ontelbare zeer smalle en spitsze Doornige punten, of Bladerjens. Als deeeze eyndelijk in haar zelven vergaan, latenze achter in hare inwendige hayrige ruyghed een lang, dik, hockig, en bleek-bruyn-verwig Zaad; 't welk niet altijd, maar alleenlijk zomtijds, bij goede Zomers, tot volkomene rijphed geraakt. Met een wassende Maan in April moet men het, een vinger breedte diep, in de aarde leggen. En alleenlijk door dit middel kan deeeze Plant vermeenigvuldigd worden.

K R A C H T E N .

DE groote Santorie, of Centaurium majus, is Dred. in warm en droog tot in den derden graad; ook te zamentrekkende van aart.

De Wortel in Wijn gezoden, en daar van gedronken, verdrijft de pijn der Lever; ook de Hoest, met Zuyker vermengt: is goed voor de Engborstigheid, voor alle gespannene, gebrookene en gekrompene, zoo wel in- als uytwendige Leeden; voor de Ailtsucht, de smerten der Moeder, Wyk-krimping, Pleuris, zijdepijn, Bloed-spouwing. Geneest ook allerley Wonden. Verwekt daarenboven de Maandstonden, en doed de Vrucht gemakkelijck ter Wereld komen.

De kleyne Santorie, of Centaurium minus, is warm Mesurabil. en droog in den tweeden graad: daarbeneevens afgeend. de, scheydende, openende, zuiverende, en allerley dikke vochtigheeden dunmakende.

In Wijn tot op de helft gezoden, en daar van gedronken: of een Drachma van het Poeder der gedroogde Bladeren met Wijn ingenomen: of ook het uytgeparfite Zap met Wijn te drinken gegeeven, opend de verstoptheid der Lever en Ailt: verdrijft het Colijck; doed de Wormen sleren: verwekt de Maandstonden der Vrouwen: verzacht de pijn der Moeder; drijft uyt de doode Vrucht: geneest de Wonden, allerley Zweren, Fistelen, en lopende Gaten; het Poeder daar in gestroyd zijnde. Versterkt daarenboven de Zeemnen: is goed teegens de Koortzen: jaagt door de Staelgang af de Galachtige vochten: heeld de beeten der Slangen: helpt de geene, die versif in 't Ligchaam hebben gekreegen, als men het Zap met Edik vermengt gebruykt. 't Poeder met Anijs en Carwezaad in Wijn om den anderen dag ingenomen, is zeer goed teegens de Waterzucht.

Het Zap met Honig of Candy-zuyker vermengt, en in de Oogen gedaan, neemt'er de onzuiverheid van wech, en maakt een klaar Gezicht.

CXXXVII HOOFDSTUK.

C E P Æ A .

En meede-soort van SEDUM MINUS, Naem, of KLEYNE DONDERBAARD, word alleen met deeeze, en, mijns weetens, geene anderen naam, in alle talen be- teekend.

Bemind een gemeene, zandige, of Grond. geen zandige, gemelte of ongemelte, en zoo wel een drooge als vochtige grond: zoo lief een opene, vrije, luchtige, en wel ter Zon geleegene, als een schadu- wachtige plaats: matig, en ook veel reegen. Blijft een Zomer in't leeven.

Looyd in het laatste van May, of het begin van Juny. Geeft ook voor den Herfst volkomen Zaad; en versterkt daar mee. Word derhalven met een wassende

G g

Maan

Maan van Maert, niet diep, maar holletjes weer gezayd. Hier door konnen deeze *Planten* alleenlijk *vermeengvuldigd* worden. Alhoewel men de mocyte der *zayng* wel iparen mag, wijze door het neergevallene *Zaad*, ter plaats daarse staan, door de geheele *Zomer* van zelfs genoeg opstaan. Welke *jongen* dan de geheele *Winter* onbelchadigd blijven, en de selste *Vorst* verdragen konnen. Krijgen dan ook veel eer in 't *Voorjaar* *Bloemen* en rijp *Zaad*.

Aanwin-
ting.

Gehryk-
tot Artze-
nyen.

K R A C H T E N .

CEpaa is verkocclende van aart, tot in den derden graad.

De *Bladeren* in een *Salade* gegeten, zijn aan den *Mond* zeer aangenaam. Neemen wech de brand van de *Maag*, en doen het *Braken* ophouden.

Het *Zap* uyt de *Bladeren* geparst, en de *Oogen* daar mee bestreken, verdriest van zelve de hitzigheyt, roodigheyt, en alle vuurige puyften. Is ook goed voor de *Gebrandheyt*. Met roode *Wijn* gedronken, doed ophouden de *onnatuurlyke Vloeden* der *Vrouwen*.

CXXXVIII HOOFDSTUK.

H U Y S L O O K .

Verfchey-
dene na-
men.

Y de *Nederlanders* niet alleen met deezen naam bekend, maar ook van veele geheeten *DONDERBAARD*. In het *Laijn* *SEDUM*; *BARBA JOVIS HERBA*, *SEMPER VIVUM*: in het *Hoogduysch* *HAUSZLAUCH*, *HAUSZWURTZ*, *DONNERBART*: in het *Fransch* *JOUBARBE*; en in het *Italiaansch* *SEMPERVIVO*.

Veele
verander-
lijke
soorten,

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele veranderlijke en beziens-waardige soorten; namelijk;

I. *SEDUM MAJUS VULGARE*, of *gemeene groote Donderbaard*. II. *SEDUM MINUS VERMICULATUM FLORE ALBO*, of *kleyne Huislook met een witte Bloem en wormige Bladeren*. III. *MINUS VERMICULATUM FLORE LUTEO*, of *kleyne Huislook met wormachtige Bladeren, en een gele Bloem*. IV. *MINIMUM*, of *alderkleynste Huislook*, ook *ILLECEBRA* geheeten. V. *RUBRUM PORTLANDICUM*, of *roode Huislook van 't Eyland Portland*. VI. *CRISPUM*, of *Huislook met wonderlijk-krullende Bladeren*. VII. *MINUS LUTEUM FOLIO ACUTO*, of *kleyne gele Huislook met spize Bladeren*. VIII. *MAJUS ARBORESCENS RADICABILE*, of *groote boomachtige Wortelschietende Huislook*. IX. *MINUS ARBORESCENS*, of *kleyn tot een boomtje opwassend Huislook*. X. *MINUS DENSIFOLIUM*, of *Huislook met korte, dikke, kleyne en ronde Bladeren, bleek-verwig, en digt op malkander zittende, ook verciert met een gantfch witte Bloem*. Mag derhalven, mijns oordeels, met regt genoemd worden *SEDUM MINUS ALBUM*, of *kleyne witte Huislook*. XI. *SEDUM MINUS STELLATUM*, of *zeer kleyne Stars-wijze gefelde Huislook*. XII. *SEDUM RUBRUM MONTANUM GNAPHALOIDES FABII COLUMNAE*, of *roode wolachtige Berg-donderbaard van FABIIUS COLUMNAE*. Niet alle zijnze van de zelve *Bewijzing* en *Waarneeming*.

Grond.

Evenwel beminnenze al te zamen een goede, holle, zandige, en met twee-jarige Paardemilt wel-voorzien aarde, een opene, luchtige, bequaam ter *Zon* zomtijds wel gebeurd) zoo zalze echter, als maar de *Steele* groen blijven, op nieuws weer uyt loopen, indien men ze, zoo haast de *Vorst* voorbij is, terflond weer *Lucht* geeft, en haar steld in een *Ingang*, *Portaal*, voor een open *Ventfer*, of wel over

Aanwin-
ning.

met een wassende *Maan* van *Maert* of *April* van de oude afneemt en verplant.

Het *SEDUM MINUS STELLATUM*, of *zeer kleyn Zeer Stars-wijze gefelde Huislook*, heeft veele digt op malkander zittende korte en dikke, voor spits toegande *Bladeren*, met een witte *wollichtheid* van boven *Nets-wijze* beziens-waardig en wonderlijk overtoegen. Krijgt in de *Maand May* en *Junius* een *Steele*, zoo lang als de grootte *vinger* aan eens menschen hand; een stroo dik, rond, bleek-groen, en bekleed met een witte *wollichtheid*. Aan de zelve komen digt boven malkander in 't ronde veele *Bladeren*, onder aan de *Steele* veel breeder, dikker en grooter, als de andere; ook aan de punt gemeenlijk een weynig rosachtig. Uyt wiens bovenste *Hert*, twee of drie andere *Steele* voortkomen, *Steele*.

voorzien met eenige tamelijk-dikke *Knoppen*, ovals-Knoppen. wijze rond; houdende in het ronde krams-wijze agt langwerpige, groen-verwige, met 'er tijd wat roodachtig wordende *bladeren*: uyt welke in de *Maand Junius*, door drift der natuur, de *Bloemen* te voorschijn worden gebragt; zijnde bleek-rood van verve, groot na gelijkmatigheyt van de *Plant*. Bestaan uyt zeven en agt *Stars-wijze* gefelde, voor spits toegande *Bladeren*. Hebben in het midden een bruyne of donker-roode *Streek*; ook inwendig veele zeer duyster-roode opstaande *Draadjen*, welke verciert zijn met een kleyn geel *Knopje*. Alsze vijf, zes, of zeven dagen hebben geopend gestaan, vergaan ze in haar zelve; naderende in het laatste van *Julius* een zeer kleyn zwart *Zaadje*, in een tamelijk-dik *Knopje*, eerst groen, *Zaad*.

en boven voorzien met zes of agt spitze punten; daar na bleek wordende, en dan zich agt-kantig vertonende.

Het *SEDUM MAJUS ARBORESCENS*, of *groot Boomachtig Huislook*, is het teederste van alle. Geeft in boomsch. deze Landen noyt eenige *Bloemen*; welke, ter platze zig Huislook; daarse zich voortdoen, geel-verwig zijn; en gemeenlijk bestaan uyt zeven, voor spits toegande, *Stars-wijze* gefelde *Bladeren*; hebbende van binnen eenige langachtige *Draadjen*, boven verciert met klyne *Knoppen*. Kan op geenerley wijze eenige *Winter-knede* uytlaan. Moet derhalven, in het *Voorjaar* in een Pot geplamt zijnde, in *October* (cerze van eenige *Rijp* De teeder- mogt overvallen worden) binness huys gebragt; op ile van al de teeder- een plaats, daarse gedurig de *Lucht* genieten kan, gefeld; met matige vochtigheyt onderhouden, en zoo zeer voor de warme *Lucht* des *waars*, als voor de *Vorst* gewagt zijn; vermits ze de zelve gantfchlijk niet kan verdragen. En daarom, die deeze *Plant* voor de *Vorst* kan bewaren in een plaats zonder vuus, doed alderbest.

Doch indien zulks niet geschieden kan, en dat ook Hoe men bij geslote *Ventferen* de *Vorst* lang aanhoud, zoo moet de zelve men deeze *Plant* voor alles droog houden. Dan krim- moet pen hare *Bladeren* in, verdroogen langzaam, en de *Tak- waarneem- jen*, ook der zelve *Hert*, blijven gantfch goed. In te- men. gedeel, wannecr deaarde ter dier tijd vochtig is, verslappen lichtelijk de onderste, en verderven naast aan hare *Steele*; op welkeze dan neerhangen, en door hare verrotte vochtigheyt ook de *Takjen* zelfs aanstecken; waar opze met malkander vergaan. Hier op staat vlijtig te letten; en de verdervende neerhangende *Bladeren* moet men, tot aan de goede toe, t'elkens met de hand wech uemen; zoo blijven de andere, immers de *Takjen*, goed.

Als nu de *Vorst* voorbij is, moet men de *Plant* ter- En in de flond de *Lucht* weer laten genieten, want daar in bestaat de behoudenis haars leevens. Al quamze ook in een langdurige *Winter* al hare *Bladeren* te verliezen ('t welk zomtijds wel gebeurd) zoo zalze echter, als maar de *Steele* groen blijven, op nieuws weer uyt loopen, indien men ze, zoo haast de *Vorst* voorbij is, terflond weer *Lucht* geeft, en haar steld in een *Ingang*, *Portaal*, voor een open *Ventfer*, of wel over dag,

SEDUM MINUS ARBORESCENS.

SEDUM CRISPUM.

dag, bij goed Weêr, geheel buyten: doch 's nagts weer binnen.

Men kan ze ook zeer bequamenlyk bewaren op de volgende wijze, welke de ervarenheid mij meeningmaal heeft geleerd goed te zijn; te weeten:

Manier, hoe men deze Plant bequaamlyk kan aanwinnen. Neem een oude of jonge *Plant*, met veel, of een weynig, of gantfch geen *Wortel*, met een *Ottobersche* volle Maan uyt hare Pot: bind'er een band aan, en hangze op een warme plaats, daar, door een yzere Oven, de geheele *Winter* in getfoot word; zoo blijfze onverderlyk, fchoon ze hare *Bladeren* verdroogt zijnde, voor het meefte deel laat vallen. De afgefneede *Takken* van deeze (gelijk ook van de andere in de aarde geblevene) worden met een wafende Maan van *April*, *May*, of andere rijd, tamelyk diep in Potten gefloot, met een weynig Water begoten, en terfcond in de *Zon* gefield. Dus fchieten ze veel eer *Wortelen* als anders, en groeyen voort. Konnen ook alleen deezer wijs in onze Landen aangewonnen worden.

Andere wijze. Boven dien, als men eenige kleyne *Takken* zonder *Wortelen*, met een volle Maan in *September* afgefneeden, ontrent een vinger lengte diep in een Pot fteekt, en de zelve, wanneer het niet vriest, een gedurige Lucht laat genieten, zoo blijfze in een goede ftaat: en met'er tyd *Wortelen* vattende, worden ze zookrachtig, dat ze niet alleen hare *Bladeren* behouden, maar ook veel beter als de oude overblijven: welke in deeze koude Geweften zelden langer als vier jaren het leeven behouden.

Befchrijving der Bladeren. De gemelde *Bladeren* zijn van een zeer fchoone aanfchouwing: een vinger, wat meer of minder, lang; voor ten naften bij rond; van daar na de *Steel* hoe langer hoe fmaller toelopende; dik van aart, en vol *Zap*: in 't midden voorzien met een inwaarts-gaande ftreep, ays-wijze; ook aan de randen mer zeer teedere blecke, hayrige, fteevige, kleyne *Tandjens*, bekleed met een zeer blinkend-groen, en voortaan begaafd met een kleyn puntje. Lichtelyk worden ze geel, en vallen, van onder af, op de aarde neer. Altyd ftaanze digt boven malkander rondom de *Steele* opwaarts gekoord: en als ze afgevallen zijn, laten ze aan de plaats daar ze geflaan hebben een zichtbaar teeken na. Van binnen hebben ze zeer veel Waterachtig, van naturen zeer te zamen-trekkend *nat*; waar van hier beneeden onder de *krachten* iets zal gefproken worden.

Stam. De *Stam* is onrent een duym dik, uyt den groenen bruynachtig; doch van binnen groen, gevuld met een groot, bleek-wit, en voos *Pit*, of *Marg*. De *Takken* zijn taa, echter aan de *Stam* ligt te breeken.

Wonderlyke eigenschap van dit Gewas. Dit fchoon en bezienswaardig *Gewas* heeft ook deeze wonderlyke eigenschap, dat her, zoo wel uyt de bovenfte als onderfte *Takken*, veel dunne *Wortelen* tot in de aarde neerfchiet. Eerft zijn ze uyt den witten roodachtig, daar na worden ze bleek-bruyn. In de aarde krijgenze veel witte *Vezelen*. Inzonderheid gefchied deeze *Wortel-fchieting* alze een weynig donker gefield zijn. Waarom men dan deeze boomachtige *Plant*, mijns oordeels, met volkomen regt mag noemen *SEDUM MAJUS ARBORESCENS RADICABILE*, of groot boomachtig *Huyslook*, uyt zijne *Takken Wortelen voort brengende*: gelijk ik ook hier boven in de voorftelling der verfcheydene foorten gedaan heb. Deeze *Wortelen* bekomen in de grond meerder *Wortelen*; worden dik, en lopen uyt met kleyne *Bladerjens* (gelijk wij leezen van de *Indiaanfche Wortel- of Vrijgeboom*): en waarlyk, dir geeft een aardige, aanmerkens-waardige aanfchouwing; gelijk de bijgaande *FIGUUR* genoegzaam vertoont.

Kleyn boomachtige *Huyslook*. Het *SEDUM MINUS ARBORESCENS*, of kleyn boomachtig *Huyslook*, heeft zeer reedere, fmalle, korte, rondde *Bladerjens*, voor evenwel in een fpirs punt eyn-digend, niet ongelijk zijnde kleyne en korte *Wormjens*. In groote meenigten groeyen ze aan hare ronde,

altijd fteyl-opwaarts wafende *Steeljens*, rood terwijle noch jong zijn, maar daar na grijs en grauwt worden. Digt en kort boven malkander groeyen deeze *Bladerjens* ook altijt regt-opftaande, en noyt neer-Bladeren, waarts hangende, anders als door gebrek van Water, of door al te groote hitte der *Zon*.

Dit *Gewas* fchiet voort uyt een veelvoudige, lange, *Steele*, dunne, gantfch hayrachte, bleek-bruyn *Veezel*, en groeyd van naturen ongeerne opwaarts tot een *Boomje*, maar te eenemaal *Siruwelachtig*, vermits het uyt de gemelde *Wortel* veel *Scheuten* t'effens voortbrengt, ieder tot hoogte van een, anderhalve, zomtijds ook wel van derdehalve voer. Men moer derhalven maar alleen een of twee deezer *Scheuten* laten ftaan, en al de andere wechneemen; zoo zal het de gefalte van een *Boomje* bekomen.

Geeft in deeze onze Geweften noyt eenige *Bloemen*; Aanwinning door jonge Looten. veel minder *Zaad*. Kan echter genoegzaam aangewonnen worden door de meenigvuldig-uytfchietende *Looten*, welke met'er tyd van zelfs *Wortelen* krijen. Verdraagt ongeerne eenige felle *Vorst*, of langdurende *Winter*. Word ook door de zelve dikmaal (echter noyt, of immers zelden, door een matige *koude*) van 't leeven beroofd. Ter dier oorzaak is geraadzaam, dat men van deeze foort altyds iets in een Pot doe, om 's *Winters* binnens huys luchtig te bewaren, en met matige vochtigheid te onderhouden, op dat men'er bij eenig ongeval niet geheel uyt gerake.

Het *SEDUM MINUS ALBUM*, fvee *DENSIFOLIUM*, Kleyn wit of kleyn wit *Huyslook*, is hard van aart, en kan allerley ongelegenheeden des gantfchen jaars geduldig ytfiaan. Kruypt uyt eygener aart op de aarde voort. Bloeyd in de Maand *Junius*, en geeft dikmaal volkomen rijp *Zaad*. 't Welk ftraks na dat het gewonnen is, met de eerfte wafende Maan, een Sroo-breedre diep in de aarde gelegt, en voorts de zelve aanbeylen moet zijn. Eerft in 't volgende voorjaar komt het te voorfchijn. Hier door kan deeze foort vermenigvuldigd worden: doch noch veel bequamer door hare reedere *Takjens*, flegts een weynig, ja noch geen *Wortel* bekomen hebbende; welke men door het geheele jaar, met een wafende Maan, mag opneemen, en verplanten.

Het *SEDUM CRISPUM*, of *Krullende Huyslook*, Krullende 't welk men, wegens hare gekruldheid en vreemde ftelling, met regt onder de *Wonderen der Natuur* mag reekenen, krijt uyt hare *krullende groente* veel *gemene Takjens*, die mer'er rijd de overhand neemen, en de *Plant* veranderen, of doen verderven. Moeten derhalven in ieder *Voorjaar* wechgedaan, en de *gekrulde Bladeren* daar van wel gezuiverd worden; zoo zullen ze gedurig een bevallige aanfchouwing behouden. Welke *Takjens* van zelfs, of afgefneeden, en mer een wafende Maan van *April* in de aarde van een Pot, gefloot zijnde, zonder moeyte *Wortelen* vatten. Ook konnenze alleenlyk hier door vermenigvuldigd worden. Aanwinning.

Deeze *krullende Bladeren* zijn onder een en twee, Zeld. maar boven dikmaal meer dan vier of vijf vingeren breed; dik van fubftantie, plat van aart; bleek- of wiro-groen van verwe: met kleyne, ronde, groene, voor fpirs toegaande, ook zomtijds aan hare punten roodachtige *Bladerjens*, hier en gintfch wat holachrig voortkomende, omvangen: boven zoo digt en meenigvuldig te zaamgevoegd; ook daar zich, gelijk een *Slang*, zoodanig in veel *worven* drayende, dat ze zeer aardig vertonen een omgekylde *Krans*, varfch uyt een Beef gehaald, en nu koud geworden.

Alle foorten van *Planten*, welke men, als ze opge- Om alle komen zijn, wil bevrijden voor fchade door het *Gr- jonge Planten* vogelt, *Muyzen*, *Slekken*, *Aardvloeyen*, en dierge- voor *Muyzen*, Vo- lijk vernielend ongediert, moeten zulker wijs behan- gelen, Slekken. deld worden, dat men der zelve *Zaad*, eer het ge- zayd word, vierentwintig, of ook wel tweemaal vier-

entwintig uren (na gelegentheid dat het haast op-
zweld, of ook eerder of later opkomt) laat weyken in
het uytgeparfite *Zap van Huislook*: zoo zullen de jon-
ge *Plantjens* niet alleen onbeschadigd voort groeyen,
maar ook der zelve *Vruchten* zullen beter zijn.

Ook om't *Zaad* spoediger te doen voortk-
men. Evenen dit zelve gefchied ook, als men eenig *Zaad*
te weyken legt in het *Water* van een *Mensch*. Hier
door zullen de daar van opgekome *Planten* zeer
krachtig aanwassen: daarenboven zal het *Zaad* dies
te eerder en beter uytſchieten, wijl des zelfs harde
Schellen door dit middel in weynig tijd morwe ge-
maakt worden.

KRACHTEN.

Agri. l. 7. c. 3. Het groot gemeen *Huislook*, of *Sedum majus*
vulgare, en het groot boomachtig *Huislook*, of
Sedum majus arborescens, zijn koud tot in den
derden graad, en een weynig te zamen-trekkende
van aart.

Dijsf. l. 4. c. 59. Galen lib. Med. simp. 6. De *Bladeren* dezer *Huislook* gelegd op heete *Ge-
zwellen*, *Puyſten*, *Eleyen*, *Roos*, *Roodgrond*, en dier-
gelijke gebreken; of ook daar op gedaen het uytge-
parfite *Zap*, vermengd met *Ceruys*, geneest de zelve.
Zijn ook goed tegens de *Gebrandheyt*, het *Po-
dagra*, en de *Likdoornen*: telkens weer vernieuwd
zijnde.

De zelve *Bladeren* geflooten, en op het *Hoofd*,
even boven het *Voorhoofd* gelegd, stillen het *Bloeden*
nyt de *Nies*.

Etius l. 1. c. 3. Het *Zap* met *Wijn* ingenomen, doet ophouden
een onnatuurlijke *Buikloop*, ook *roode Loop*. Neemt
wech de *brand* van de *Lever*, *Nieren*, en *Milt*: dood
de *Wormen*, en slopt de al te overvloedige *Vloeden* der
Vrouws-personen.

Durantes Herb. fol. 426. Een plaaster van dezer *Bladeren* der *Huislook*, *Nacht-
ſchay* (eygentlijk *nachtschade*, in het *Latijn* *Solanum*
officinarium), en *Varkens-reuzel* gemaakt, verdrijft al-
lerley *quade zereen*, *springend Vuur*, *roodigheid* en
ontſteeking der *Oogen*, en de heete *J-gt* der *voeten*.

Elhusius l. 4. c. 40. Met het gedistilleerde *Water* dezer *Bladeren* het
Hoofduyter gewaſſchen, maakt het zelve zuiver en
klaar: en de *Tanden* daar mee gewreeven, doet ze vast
ſtaan.

Al de kleine foorten van *Huislook*, of *Sedum minus*,
hebben de zelve krachten.

Mathioli l. 4. c. 86. Fuchf. hift. Pl. c. 10. Behalven alleen de geene, welke ſcharp en hitzich
van aart zijn, gelijk het *Maur-peeper*, of *Sedum mini-
mum*, ook geheeten *Alcebra*, zijnde zeer warm van
natuur, en daarenboven het vel doorbijtende.

Dodon. in Aldi. l. 5. c. 10. Het *Zap* dezer *Plant*, van sterke *Menschen* met
Wijn of *Edik* gedronken, dood *Braken*. Jaagd ook
alle in het *Lijf* gekreegen vergif, alle *ſlijmerige* en *gal-
achtige* vochten uyt de *Maag*; waar door dikmaal veel
Koorzen en andere ongelegentheeden worden wech-
genomen.

Camerar. l. 4. c. 88. Het *Kruyd* in *Water* gezoden, en daar van ieder
dag 's morgens een *Leepel* vol gebruykt, is zonderling
goed voor de *gezwollen* en *gebreken* van de *Milt*, voor
het *Scorbut*, gemeenlijk gezegt *Scheurbuyk*, anders
Blauwſchuyt; bloedige *Gezwellen* en *Puyſten* van de
Mond, en op andere plaatzten: doet ook overgeven.

CXXXIX HOOFDSTUK.

K A L I.

Naam in
alle talen
de zelve.

Et deezen, en, mijns weetens, geen
anderen naam genoemd, niet alleen in
het *Neederlandſch*, maar ook in het
Latijn, *Hoogduytsch*, en *Frantiſch*: in
het *Italiaanſch* al mee *KALI*; maar
ook *SODA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend eenige veran-
derlijke foorten; als:

I. *KALI MINUS*, of *kleyn Kali*. II. *GENICULA-
TUM*; of *Kali met Leedekens*, *Knobbeltjens*, *Knopjens*.
III. *VERMICULATUM FOLIO OBLONGO*, of *Worm-
achtige Kali met lange Bladeren*. IV. *KALI SPINO-
SUM COCHLEATUM*, of *doornachtige Kali met kleine
ronde Bladeren*, op de wijze van een *Leepel*. Niet
alle zijnze van even de zelve *Bewoening* en *Maatne-
ming*.

Zij beminnen meest een zeer zoute en zandige aarde: Grond.
een opene, luchtige, en vrije plaats. Moeten ook dik-
maal met zout *Water* begoten zijn. Geeven *Bloemen*;
en dan noch bij goede *Zomers* volkomen rijp *Zaad*. *Zaad*.
Zijn teeder van aart, en worden door de strenge *koude*
der *Winter* wechgenomen. Moeten derhalven met
een wassende *Maan* van *Maert* of *April* jaarlijks weer
gezaayd zijn in de gemelde zoute, of ook wel in een
andere zandige grond. Dezer wijs konnen ze alleenlijk
vernieuwd, en aangewonnen worden.

Het *KALI SPINOSUM COCHLEATUM*, of *ſteeken-
de Kali met ronde Leepelachtige Bladertjens*, bemind
regt in tegendael een goede varſche, en op gemeer-
ley wijze zoute grond: liever een opene, luchtige, wel-
geleegene, als een donkere, ſchaduwachtige plaats; en
veel *Water*. Verdraagd sterke koude. *Bloeyd*, en
geeft in de tweede *Zomer* volkomen rijp *Zaad*; doch
verſterft daar mee. Moet derhalven op de genoemde
tijd, en met de gemelde *Maan* weer gezaayd worden.
Anders komenze ook wel van zelfs overvloedig genoeg
voort van het uytgevallene *Zaad*.

KRACHTEN.

AL de foorten van *Kali*, behalven het *Kali spi-
nosum cochleatum*, of *doornachtige Kali* (het
welk van een verkoelde aart is) zijn heet en
droog tot in den derden graad: daarenboven zout, en
bijtende. Moeten derhalven voorzichtig gebruykt
worden.

De *Bladeren*, van sterke menschen in een *Salade* ge-
geeten, doen gemakkelij *water loſſen*.

Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met *Wijn* in-
genomen, of de *Wijn*, daar dit *Kruyd* in gezoden is,
gedronken; of anders een weynig van het *Zap* met
Wijn gebruykt, drijft de *verbrande Gal*, en alle
Fluyzen uyt de *Maag* wech: ook de *doodde Vrucht* af:
verwekt der *Vrouwen Maandſonden*, en purgeert de
Waterzuichige.

Het *Zap* neemt ook wech de *vlakken* nyt de *Kleede-
ren*. De reuk verdrijft de *Slangen*.

De hier van gebrandde *Aſch*, zijnde droog en heet *Galen. lib. simp. 6.*
tot in den vierden graad, op *Zweeren* en *Wonden* ge-
daan, geneest de zelve; neemt ook het *overvloedig* en
nyrwassend vleesch daar van wech.

CXL HOOFDSTUK.

SMEERWORTEL.

Eest in het *Neederlandſch* niet alleen *verſchey-*
dezen naam, maar ook dien van de namen.

WONDKRUYD bij veel bekomen; wijl
deze *Plant* de kracht heeft, om alle
onzuivere *Wonden* en *Zereen* krachtig
te reynigen, te verdrogen, en te hee-
len. Word in het *Latijn* geheeten *TELEPHIUM*, of
CRASSULA: in het *Hoogduytsch* *KNABENKRAUT*,
WUNDKRAUT, en *FORTZWEIN*: in het *Frantiſch* *FOU-
BARRE DE VIGNES*, *REPRISE*, of *FAVESPESSIE*; en
in het *Italiaanſch* *TELEPHIO*, of *FAVA GRASSA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *verſcheydene*
aardige foorten; te weeten:

I. *TE-*

CXLI HOOFDSTUK.

CERINTHE.

Dus genoemd beyde in het *Needer-Namen*. *Nederlandsch* en in het *Latijn*; maar ook wel *MARU HERPA*, *LEUCOGRAPHIS*, en van sommige *TELEPHIUM MACULOSUM*; in het *Hoogduytsch* *BERG-HUNDSTUNG*, en *FLECKENKRAUT*. in het *Italiaansch* *CERINTHA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *verscheyde* *verscheydene* *soorten*; als:

I. *CERINTHE LATIFOLIA FLORE LUTEA*; of *Cerinthe met breede Bladeren*, en een *geele Bloem*. II. *FLORE RUBRO*, of met een *roode Bloem*. III. *FLORE ALBO*, of met een *witte Bloem*. IV. *FLORE CUCULEO*, of met een *blauwe Bloem*. V. *FLORE TRICOLORE*, of met een *drie-verwige Bloem*. VI. *CERINTHE LATIFOLIA ASPERIOR FLORE LUTEA*, of *Cerinthe met steekende, wit-geplekte, breede Bladeren* en *geele Bloemen*. VII. *LATIFOLIA ASPERIOR FLORE TRICOLORE*, of *Cerinthe met wit-geplekte, steekende, breede Bladeren*, en een *Bloem niet driederley verwen verciert*, te weten, *rood, geel, en purpur*. VIII. *CERINTHE ANGUSTIFOLIA*, of *Cerinthe met smalle Bladeren*. Al te zamen zijne van de zelve *Bouw- en Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, en wel-Grond. gemestte aarde: een vrije, genoeg ter Zon geleegene plaats, en tamelijk veel Water. Blijven niet meer dan eene Zomer in het Leven. Geeven in den Herfst Aanwinning. volkomen rijp Zaad; en vergaan dan van zelfs, of door een kleyne rijp. Moeten derhalven, met een wassende Maan van Maert of April, door haar Zaad, in de aarde gelegd, en aangewonnen worden.

KRACHTEN.

Cerinthe is van een verkoelende en te zamentrek- *Ded. L. 21, c. 13.* kende aart.

Anderhalve Scrupul van het Poeder der gedroogde Bladeren met een weynig Zaffraan in Wijn ingenomen, helpt de geene, welke *Bloed overgeven*.

Het Kryd in roode Wijn gekookt, en daar van zomtijds een Roemerij gedronken, sloopt de *Buysloop*, en de *onnatuurlijke Vlaeden* der Vrouwen. Zuverd ook, en geneest allerley Zeeren, Zueren, Wonden, en de *Gescheurtheden*.

Vermag voorts alle, wat van de *Bernagie*, of *Borago* gezet is.

De Bloemen zijn zeer aangenaam voor de Byen, en *Chuspi Lat. c. 53. Plin. L. 21, c. 12.* worden zeer van haar begeerd, om uyt de zelve haren Honig te vergaderen.

CXLI HOOFDSTUK.

HAZENOOR.

A de gedaante der *Bladeren* dus in het *Namen*. *Nederlandsch* genoemd. Word in 't *Latijn* geheeten *BUPLEURUM*; in het *Hoogduytsch* *WUNDKRAUT*; in 't *Italiaansch* *BUPLEURO*, of ook *ORECHIA DI LIEVORE*.

Hier van zijn mijn haren aart bekend geworden *drie* *Drie verscheyden* *soorten*. *verscheydene* *soorten*; als:

I. *BUPLEURUM LATIFOLIUM*, of *Hazenoor met breede Bladeren*. II. *ANGUSTIFOLIUM*, of met *smalle Bladeren*. III. *BUPLEURUM MINIMUM*, of *alderkleynste Hazenoor*. Al te zamen zijne van eenen de zelve *Bouw- en Waarneeming*.

G g 3

Zij

KRACHTEN.

Meerwortel, of *Telephium*, is koud en droog van aart, tot in den tweeden graad: ook fijn van deelen.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken; of het uytgeparfte Zap met Wijn ingenomen; en ook op de Wonden, Zeeren, en loopende Gaten gedaan, droogd en heeld niet alleen deeze gebreken *ny*, maar ook *inwendig*. Stild daarenboven het bloeden der zelve, en geneest de *Gescheurtheden*.

Het zelve Zap met *Edik* vermengd, verdrijft alle vlekken en Zomer-sproeten des *angezichts*: ook alle andere *onzuiverheden* der *Huyd*.

soorten; van welke hier

zeeven-derley worden aangewezzen.

Oprechte Meerwortel van Dioscorides.

Wortel.

Bladeren.

Knopjens.

Bloemen.

Zaad.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Zaad.

Aanwinning.

Durant. hijt. Pl. fol. 471.

Trag. L. 1. c. 122.

Plin. L. 17. c. 13.

Grond.

Waarne-
ming.Zaad.
Aaawin-
ning.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paardemist voorzien: een opene, luchtige plaats, en matige vochtigheid. Konen tamelijk *koude* verdragen; doch door een felle *Vorst* wordenze dikmaal van het leeven beroofd. Is derhalven geraadzaam, dat men eenige van de zelve binnens huys zet ten tijde der sterke koude, op een luchtige plaats, zonder haar veel vochtigheid te geeven; om'er niet geheel van beroofd te zijn, indien de buyten-stande een ramp mogt overkomen.

In het tweede jaar *bloeyen* ze; en geeven, in Potten blijvende, volkomen rijk *Zaad*; waar meeze vergaan. Moeten derhalven in het *Voorjaar*, met een wassende Maan, in een Pot zijn gezaayd, niet boven een stroobreedte diep. Niet anders, als door dit middel, konnen ze *aangewonnen* en *vermeengvuldigd* worden.

KRACHTEN.

Ded. 1.21.
c. 14.Ruellius
l. 2. c. 127.Nicander
lib. de
Theriac.

Het *Azencoor*, of *Eupleurum*, is warm en droog van aart in den eersten graad.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, of het Poeder der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen, geneest alle *inwendige Wonden*: ook de *nytwendige*, als men'er het Poeder op froyd. Word ook geprezen teegens het *Graveel*.

De *Bladeren*, gestoten en met een weynig Zout vermengd, zijn goed voor de *Klieren*, en *Kropzweeren*, daar op gelegd. In Water gezoden, en gelegd op de *Vrouwlikheid*, verdrijft de *na-smerten* der gebaard hebbende Vrouwen. Zijn ook zeer goed, op *Wonden* gedaan, tot geneezing van de zelve.

Het *Zaad* is droog en warm in den tweeden graad. Gepulverizeert, en gelegd op de *beeten* of *steecken* der *Slangen*, dienen om de zelve te heelen.

CXLIII HOOFDSTUK.

CHAMÆDRYS.

Naam.

Vier ver-
scheydene
soorten.

Grond.

Groot en
kleyn Cham-
ædry.Chamæ-
dry met
geinec-
dene
bladeren.

Oo wel in 't *Neederlandsch* als *Latijn* met deezen naam bekend, werd in 't *Hoogduytsch* geheeten *GAMANDER*, of *BATHENGEL*, in 't *Fransch* *GERMANDREE*, of *CHESNETTE*; en in 't *Italiantsch* *CHAMÉDRIO*, *QUERCIVOLA*, of ook *CALAMANDRINA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend eenige veranderlijke soorten; te weten:

I. *CHAMÆDRYS MAJOR*, of *Groot Chamædry*. II. *MINOR OFFICINARUM FLORE PURPUREO*, of *kleyn Chamædry*, in d'Apotheeken en Geneeskunst gebruykelijk, met een *purpure Bloem*. III. *MINOR FLORE ALBO*, of *kleyn Chamædry*, met een *witte Bloem*. IV. *CHAMÆDRYS FOLIIS LACINIATIS*, of *Chamædry met gesneedene Bladeren*. Niet alle zijn ze van de zelve *Quecking*.

Eevenwel beminnen ze al t'zamen een goede, gemeene, zandige en wel-gemeste grond; zoo lief een opene, luchtige, als een donkere of schaduwachtige plaats; en verdragen alle ongelegentheeden des gantichen *Winters*.

Het *CHAMÆDRYS MAJOR ET MINOR*, of *groot en kleyn Chamædry*, van beyde de soorten, blijven lange jaren in 't leeven. Geeven is ieder *Zomer Bloemen*, maar noyt eenig volkomen rijk *Zaad*. Konen echter genoegzaam *aangewonnen* en *vermeengvuldigd* worden door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*, welke men met een wassende Maan in *April* van d'oude afneemd en verplant.

Het *CHAMÆDRYS FOLIIS LACINIATIS*, of *Chamædry met ingesneedene Bladeren*, word uyt eygener aart niet oud. Geeft de tweede *Zomer* niet alleen *Bloe-*

men, maar ook volkomen rijk *Zaad*, en vergaat daar mee. Moet derhalven, met een wassende Maan van *April* of *Maert*, op nieuws, niet diep, gezaayd zijn. Anders ook komen ze, daar ze eens gezet zijn geweest, overvloedig genoeg van zelfs voort uyt het neergevallene *Zaad*.

KRACHTEN.

Chamædry is warm en droog in den derden graad, *Galen. lib. daer benevens doorsnijndende, verdeelende, en zeer fijn van Stof.*

In Wijn gezoden, en daar van 's morgens nuchter een Roemertje gedronken, is goed teegens de *Pest*, *Infr. 1.3. en quade Lucht*: voor de *Geelzucht*, dikmaal ge- *Dieff. 1.3. e. 112.* bruykt; voor de *beginnende Waterzucht*, vallende *Trag. 1.1. Ziekte*, en *Hoofdpijn*. Verdrijft de *Koortzen*, dood e. 67. de *Wormen*; helpt de geene, welke met een qualijk-ge- *Apulej. lib. 1.2. e. 124.* felde *Astil* zijn belast. Doed gemakkelijk *Water lossen*: verwekt de *Maandstonden*. Geneest de *koude Pstrijd* teegens het *Vergif*: neemt wech de verstopping van het *Ingewand*: heeld de *steeken* en *beeten* der *Slangen* en anderer *giftige Dieren*, als men het Poeder der gedroogde, of groene gekneufde *Bladeren* met Edik daar op legt. Verdrijft ook de pijn der *Lendenen*.

De *Oly* van het *Zaad* (in roode Wijn geweykt) gemaakt, is goed teegens de *Pestilentiale Zweren*; en geneest zeer haastelijk de *versvuyte*, *verwurgene*, en *gebrokene Leeden*, daar mee gestreken zijnde.

De zelve *Oly* gemengd met het *Zap der Bladeren*, *Plin. 1.24. e. 15.* verdrijft de *donkerheid der Oogen*, met een Veertje daar in gedaan.

CXLIV HOOFDSTUK.

VELDCIPRES.

Ord in het *Neederlandsch* niet alleen *Verichey-* dus, maar ook van zommige *Hoe* de namen.

LANGER *Hoe* LIEVER genoemd. In het *Latijn* *CHAMÆPITYS*, of *Iva* MOSCHATA: in het *Hoogduytsch* *SCHLAGKRAUT*, of ook *VERGISZ*. *Mein Nicht*: in 't *Fransch* *Ive* MOSCHATE, en in het *Italiantsch* *CHAMÉPITHIO*, of *Iva*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend vier schoone *Vier* zeer veranderlijke soorten, als: *ichooone verander- lijke soort.*

I. *CHAMÆPITYS OFFICINARUM FLORE LUTEO*, of *Veldcypres*, gebruykelijk in de *Apotheeken* en de *Geneeskunst*, met een *geele Bloem*. II. *FLORE ALBO*, of met een *witte Bloem*. III. *CHAMÆPITYS MAJOR PURPUREA*, *sive* *AUSTRIACA FLORE PURPUREO*, of *grote Oostenrijksche Veldcypres met een purpure grote Bloem*. IV. *CHAMÆPITYS MAJOR FLORE CORRU- LEO*, of *grote Veldcypres, met een schoone Hemel- blauwe Bloem*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bomwing* en *waarneeming*.

Zij beminnen een gemeene, goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paardemist doormengd: een vrije, wel ter Zon gelegene plaats, en niet te veel vochtigheid; wijlze daar door lichtelijk verrotten. Geeven in onze Landen niet alleen *Bloemen*, maar ook volkomen rijk *Zaad*.

Het *CHAMÆPITYS FLORE LUTEO*, ET *FLORE ALBO*, of *Veldcypres*, zoo wel met een *geele* als *witte Bloem*, blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven; want als het *Zaad* rijk geworden, en haastig neergevallen is, vergaan ze van zelfs, of door een *kleyn Risp*. Worden derhalven, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, weer op nieuws, niet diep, gezaayd, in een varfch-omgefmetene aarde. Maar ook zonder zaying slaan ze meest altijd overvloedig genoeg van zelfs op, door het neergevallene *Zaad*.

Het

CXLV HOOFDSTUK.

WATERLOOK.

En krachtig en zeer Medicinaal Gewas, word in het Neederlandsch met de namen.

dezen, en, mijns weeten, geen anderen naam genoemd: in het Latijn geheeten, SCORDIUM: in het Hoogduitsch WASSER-BATTINGEL, WASER-BETHONEN, en LACHEN-KNOBLAUCH: in het Fransch SCORDION, CAMARATZ, of CHAMARAZ: in het Italiaansch SCORDIO, of BETTONICA AQUATILE.

Deze Plant bemind een zandige, of ook geen zandige, doch goede en welgemeste aarde: liever een donkere, vochtige, of schaduwachtige, als een opene, luchtige plaats. Blijft lange jaren in het leven, Geeft elke Zomer Bloemen, maar noyt in deze koude Landen eenig rijp Zaad.

Verdraagt harde Vorst, en allerley ongelegenheid: den der Winter, zonder eenige schade: in welke zij wel al hare Bladeren verliest, doch de Steelten blijven groen, en leggen zeer kluchtig als plat ter aarden neer. Schieten ook in het Voorjaar op nieuws weer uit. Weegens het gemelde gebrek van Zaad-voortbrenging kan ze niet anders vermenigvuldigd worden, als door hare Aanwin-gegroeyde, half en half boven de aarde kruypende jonge Scheuten: welke men met een wassende Maan in April van de oude afsteekt, en verplant.

KRACHTEN.

Waterlook, of Scordium, is verwarmende en Drog. 1. 5. verdrogende in den eersten grad: daarenboven 6. 7. boven zuiverende van art.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken, opend Dief. 1. 3. de verstoptheid van de Liever, Nieren, Alleder, en Blaas: zuiverd het Ingewand: doet gemakkelijk Water lossen: geneest de koude Pis: verwekt der Vrouwen Maandstonden: is goed voor het Gravel, de Pest, en de derde-daagse Koortzen. Ontlast de Vorst van alle Camerar. taye Fluymen: verzacht de Hoest, en de pijn der Zijk. 1. 1. c. 75. de, welke haren oorsprong uit koude heeft genomen. Helpt ook de gebraken, gecheurde en gequetste Leeden. Weerstaar daarenboven zeer krachtig het vergif.

Twee Drachmen van het Poeder der gedroogde Liever. Bladeren met Honig-water, roode Wijn, of ander nat ingenomen, stillt de roode Loop, en neemt de Maag-pijn wech.

Het Kruid groen gestoten, of het daar uytgeparst. Galen. lib. 8. te Zap op Wonden en oude Zuereen gelegd, geneest de zelve, en verterd het te overvloedig daar in gewassene Vleesch. Heeld dergelijks de beeten der giftige Dieren.

CXLV HOOFDSTUK.

SCORDOTIS van PLINIUS.

IN het Neederlandsch dus genoemd; Naam. dergelijks in het Latijn SCORDOTIS PLINI, om dat Plinius dit Gewas alder-eerst met dien naam bekend heeft gemaakt. In het Italiaansch al mede SCORDOTE DI PLINIO.

Krijgt in deze Landen, uit een dikke, korte, doch onder spits toegeande, en zwarte Wortel, vier. Wortel. hoekige, ruwe Steelten, ruym een voet hoog opschietende: aan welke witte, wollige, dikachtige Bladeren voort.

Groote Oosten-rijckhe Veld-cipres met een purpure bloem; en Veld-cipres met een blauwe bloem.

Aanwin-aing. Het CHAMÆPITYS MAJOR PURPUREA, of AUSTRICA FLORE PURPUREA, of groote Oostenrijckhe Veld-cipres, met een heerlijke purpure bloem, en CHAMÆPITYS MAJOR FLORE CÆRULEA, of Veld-cipres met een schoone, donker-blauwe bloem, groeyen beyde meer dan een geheele voet hoog, en vergaan zoo haast niet, maar blijven vele jaren lang in het leven; alsze op een warme plaats zijn gezet. Verdragen 's Winters tamelijk-sterke koude, inzonderheid alsze een weynig gedekt worden voor te veel Reegen. Geeven elke Zomer volkomen rijp Zaap, en schieten in het Voorjaar uyt hare Wortelen nieuwe Scheuten voort.

Worden aangewonnen, zoo wel door haar Zaad, 't welk met een wassende Maan van April in de aarde van een Pot word gelegd, als door de aangegroeyde jonge Wortelen, welke men op de zelve tijd, en met de zelve Maan, van de oude voorzichtig afsneemt en verplant. Als dezee twee soorten eenige jaren oud geworden zijn, ziet men al dikmaal, datze schielijk door een selle Vorst worden wechgenomen. Derhalven is geraadzaam, dat men eenige weynige der zelve in een Pot plant, om die in de Winter binne huys te bewaren, en met slegs een weynig vochtigheid te onderhouden; op dat men, indien de buyten-staande mogten verflerven, dezee in voorraad had.

Oosten-rijckhe Veld-cipres met een purpure bloem. Het CHAMÆPITYS MAJOR PURPUREA, of MAJOR AUSTRICA FLORE PURPUREA, of groot Oostenrijckhe Veld-cipres met een purpure bloem, heeft zeer smalle Bladeren, nauwelijks een halve stroom breed, ook voor niet breeder als achter; doch voor in een puntje eyndigende. De lengte is van een vinger-lid. Veele staan'er bij malkander, aan dunne vierkante Steelten, tegens over den anderen gesteld; bleek-groen van verwe, en een weynig rugachtig.

Veld-cipres met schoone donkere blauwe bloemen. Hier tegens zijn de Bladeren van het CHAMÆPITYS MAJOR FLORE CÆRULEA, of Veld-cipres met schoone donker-blauwe bloemen (welke voort hooger opschiet als de voorgedachte) twee vinger-leeden lang, en geheel klein froom, wat meer of minder, breed; onder bleek, boven glad, flegt, en donker-groen; aan de Steelten breedt; voor stompachtig-spits toegeande, en in het midden voorzien met eenige Aderkens. De eerst-voort-spruytende laderen (altijd recht tegens over malkander aan haar vierkant Steelte zittende) zijn alderbreedst. Zommige weynige der zelve zijn in het midden aan de eene zijde verciert met een uyt-schietend puntje, gelijk een haakje. Deze voort schiet op uyt veelvuldige, bruyne, lange Peetzelwortelen. Eer noch de Plant der groote Oostenrijckhe Veld-cipres gebloeid heeft, zijn de Bladeren veel langer en breeder, als daar na; ook met eenige Tandjens voorzien.

KRACHTEN.

Veld-cipres, of CHAMÆPITYS, is warm in den tweeden, droog in den derden grad.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken; of een Drachma van het Poeder der gedroogde Bladeren met Wijn ingenomen, is goed voor al de gebreken van het Hoofd, Liever, en Nieren; de Heupen-pijn, of Sciatica, dikmaal gebruykt zijnde bij innceming. Geneest de koude- of druppel Pis: verdrijft zeer gelukkig de Geelzucht: scheyd het inwendig geronnen Bloed; verwekt de Maandstonden; reynigt ook de Alleder, en 't Ingewand.

Het Poeder met Honig-water ingenomen, verwekt Staelgang. Verzacht de ranwheid van de Borst: en met Honig gedaan op Wonden, oude Zeeren, en Zuereen, geneest ze.

Het Kruid in Edik gekookt, en daar van gedronken, jagd terstond de doode Vlucht uyt. Op der Vrouwen Borsten gelegd, verdrijft der zelve hardigheid.

Galen. lib. 8. Med. Simp. 8.

Fuchs. lib. 341. Agn. 1. 7. c. 3.

Durantes. huf. Pl. fol. 14.

Diof. 1. 3. c. 165.

Grond. Bloemen i geen Zaad.

Hardheid;

ning.

6. 7.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

6. 15.

Gefalte
de Blade-
ren.

voortkomen, in gedaante zeer over-een-komende met die van het *Marrubium*, of *gemeen Malrove*; ook in grootte niet veel van de zelve verschillende. Zijn een weynig langwerpig-rond; aan de kanten gekartelt, niet diep, doch rondachtig. Staan regt tegens over malkander gesteld, rustende op hare korte *Stieltjens*. De breedte is van een duym; de lengte van ontrent 't lid eener vinger; van binnen doorlopen met veele genoegzaam zichtbare *Aderen*. Heet van smaak zijnze, en on-lieflijk van reuk, gelijk *Knoplook*.

Knoppen.

Op de voorste punten harer *Stieltjens*, zich gemeen-nelijk een weynig neerwaarts buygende, komen te voor-schijn tamelijk-veele, bij malkander in een groote O-vaals-wijze rondte te zaam-gevoegde, langwerpige *Knopjens*, bijna op de manier van een rondachtige *Ayrs*; waar uyt zich veele *Bloemtjens* vertoonen, wit-verwig, en die van de gemelde *Malrove* gelijk. Deeze ver-gaan zijnde, ziet men een kleyn, rond, en zwart *Zaadje*.

Bloemen.

Zaad.

Wat voor

een grond

zij bemini-

nen.

Zij bemind een goede, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paardemist, en het Mol uyt ver-dorvene Boomen, of der verrotte Boom-bladeren doormengd: een opene, warme, wel ter Zon gelege-ne plaats, voor alle koude Winden beschut, en tamen-lijk veel vochtigheyd.

Reuk.

Bloemen.

Zaad.

Geest, gelijk wij alreeds gezegt hebben, een reuk van zich, gelijk die van de *Knoplook*, evenwel niet zoo sterk. Blijft veele jaren in het leven. Bringt ieder *Zomer* goede *Bloemen* voort, doch geen volko-men rijp *Zaad*, anders als bij een bequame Jaartijd.

Hoedanig

waar te

zeemen.

Verdraagt ongerne veel koude *Herfst-reegenen*, *Sneeuw*, of sterke *Vorst*, want hier door komt ze licht-telijk aan hare *Wortel* te verrotten, of op een andere wijs te verderven. Word derhalven, met een wassen-de Maan van *April* of *May*, in een Pot zoo wel gezayd als geplant in het begin van *October*, wat eerder of later, na gelegentheyd van de bequaamheyd of onbe-quaamheyd der Jaartijd, binnens huys op een luchtig-plaats gezet; gedurende de *Winter-koude* met een weynig lauww-gemaakt Reegen-water van boven bego-ten; en als de Vensterten gesloten worden, de vuur-stoking aanvangt, moet men haar verre van den Oven stellen, vermits ze den zelve niet lang kan verdragen.

Het beste

middel.

Was derhalven beter, dat men haar, indien 't bequaamelijk kon geschieden, bragt op een heldere, geen dompige plaats, daarze zonder vuur; maar ook zonder vrees van te *bevrozen* kan zijn, tot dat de ster-ke *Vorst* voorbij is. Een *verwulde Kelder* zou hier toe wel kunnen dienen: doch men moet haar zeer nauw wachten voor *beschim-meling*: ook niet weer buyten brengen, voor in het begin, of ontrent de helft van *April*; met een aangename Lucht en Reegen. Dan noch moet men haar wel waarnemen en dekken voor veel *Water*, *koude nagten*, en *hagryge Winden*.

Aanwin-

ning.

Word alleenlijk *vermeenigvuldigd* door haar *Zaad*; 't welk men op de genoemde tijd, en met de gemelde Maan, de aarde in een Pot aanbeveeld.

K R A C H T E N .

Plin. l. 35.

c. 6.

S Cordotis is warm en droog in den eersten graad; ook een weynig te zamentrekkende, scherp en bitter op de tong; daarbenevens versterkende, openende, en afvagende van aart.

Joh. Ponn

in descript.

Mont.

Bald.

In Wijn gezoeden, en 's morgens nuchteren een Roemertje daar van gedronken, of het Zap in de *Won-den* gedaan, of het zelve met Wijn ingenomen, geneest de beet en steeken der *Adderen*, *Slangen* en anderer giftige *Dieren*. Weerstaat zeer krachtig allerley vergif; versterkt de *Mag*; doed *Zweeten*, en verwekt der Vrouwen *Maandstonden*.

Een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met Wijn, of eenige andere vochtigheyd ingenomen, *verstop*t het Lichaam.

En of twee *Drachmen* van het uytgeparfite Zap *Alpinus* de met Zuyker vermengd, maakt de *Flagmen* los; is Ph. exot. l. 2. c. 34. goed voor den *Hofst*; doed de *Vrucht* gemakkelijker *Weereld* komen. Reynigd en geneest *Wonden* en *Zwee-ren*, daar in gedaan zijnde.

CXLVII HOOFDSTUK.

O O G E N K L A A R .

Niet alleen in het *Nederlandsch* dus, *Verfchey-* maar ook bij veele met de Naam van de *namen.* *Gouwe* bekend. Word in het *La-tijn* geheeten CHELIDONIUM, CEL-IDONIUM, dat is, een *gaaf van den Hee-mel*, wegens hare voortreffelijke deug-den; en HIRUNDINARIA, SWALUWENKRUYD, om dat de *Swaluwen* hare *blinde jongen* de *Oogen* daar mee openen: in het *Hoogduysch* SCHOLWURTZ: in het *Fransch* ESCLERE, of ESCLAIRE: in 't *Italiaansch* CHELIDONIA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vier Vier on-derfcheydene foorten, als:

I. CHELIDONIUM MAJUS VULGARE, of *gemeen groot Oogenklaar*. II. CHELIDONIUM MAJUS FOLII DISSECTIS, of *groot Oogenklaar met gesneede Blade-ren*. III. CHELIDONIUM MINUS FLORE SIMPLICI, of *kleyn Oogenklaar met een enkele Bloem*; ook ge-noemd KLEYNKE GOUWE, en SPEENKRUYD: in het *Hoogduysch* KROTENDILL; in het *Fransch* ESPAR-GOUTE: en IV. CHELIDONIUM MINUS FLORE PLE-NO; of *kleyn Oogenklaar met een dubbele Bloem*. Alle zijnze van eenen de zelve *Queeking*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, of Grond. geen zandige; een ongemeste zoo wel als gemeste aarde: zoo lief een schaduwwachtige als ene opene plaats, en veel Water. Konnen felle *Vorst* zonder enige scha-de uyttaan, en blijven veele jaren in het leven.

De *kleyn* geeven ieder *Voorjaar*, de *groot* in de *Bloemen.* *Zomer*, *Bloemen*, en ook volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan van *Maart* in de aarde word gelegd. Niet allen deezer wijs worden ze *aangewonnen*, maar ook door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*: wel-ke men op de genoemde tijd, of ook wel in *Augustus* (inzonderheyd de *kleyn*, welke dan zonder loof, en de *Wortelijens* bloot in en boven de grond gevonden worden) van de *onde afneemt*, en gevoeglijk verplant. Daarenboven slaan ze, ter plaats daarze gezet zijn, van zelfs genoegzaam overvloedig op.

K R A C H T E N .

Het groot *gemeen Oogenklaar*, of *CHELIDONIUM FUCHSII*, *mayus vulgare*, is warm en droog in den derden *Ph. 333* graad; sterk afvagende van aart.

De *Bladeren* en *Wortelen* met Anijs in Wijn ge-*Dist.* *l. 2.* zoden, en daar van een weynig gedronken, opend de verstoptheyd van de *Laever* en *Gul-blauw*. Geneest de *Geelzucht*, alsze zonder groote *Kooris* is, en alle in-wendige *quetzuren*.

Het uytgeparfite Zap met Zuyker, Honig, of *Plin. l. 25.* iet anders getemperd, en in de *Oogen* gedaan, ver-drijft der zelve *Schellen*, en *Zweering*: scharpt het *Ge-zicht*: geneest de *Melaatsche schurftigheyd*, *sprenke* *Vuur*, de *Wonden*, alle quade en voortetende *Zwee-ningen*. Het zelve verrijgt ook het *Poeder* der gedroog-de *Bladeren*.

De *Wortel* en *Bladeren* met een weynig Oly van Ca-*Dodon. in* millen gesloten, warm gemaakt, en dan op den Buik *Add. l. 2.* gelegd, verdrijft het *Colijk*; desgelijks de *Moeder-smer-ten*. Met Edik gesloten, verjaagd de *Hoofdpijn*, wan-neer men dit mengzel strijkt op het Voorhoofd, en de slapen des Hoofds.

Galen. lib. 8. De *Wortel* in de Mond geknauwd, of in Edik gekookt, en de Tandten warm daar mee gewasschen, neemt de Tand-pijn wech.

Een hand vol groene *Bladeren* in een nieuwe Kans-pot met Reegen-water een uur lang gezoden, en zoo warm twee of drie dagen achter malkander opgelegd, verdrijft de pijn en het zwellen der *Vingeren*, der *Teeën*, en andere vurigheid aan deze Leeden. Doed ze zonder snijden doorbreken, en heeld ze.

Anderhalve *Scrupel* van het *Extrakt*, gemaakt uyt deze *Plant*, met *Wijn* ingenomen, opend de *Aderen*, en doet *Braken*.

Egin. l. 7. cap. 3. Het *Chelidonium minus*, of *kleyne Oogenklaar*, is heet en droog in den vierden graad; scharper als het gemeene groot *Oogenklaar*.

Het *Zap* der *Bladeren* en *Wortelen* met *Wijn* vermengt, en op de *Spennen*, of *Takken*, aan het *Fondament* gestreken, verdrijft de zelve: desgelijks ook de *konde gezwellen*, en *hardigheyt* der *Vrouwen Borsten*.

Tragul. l. 1. cap. 33. In *Vijge-bladeren* gewonden, onder de asch gebraden, dan gepulverizeert, en met *Lijnzaad-olij* vermengt, verrijgt even het zelve.

Cametar. l. 2. c. 115. De *Bladeren* en *Wortelen* gestoten, en opgelegd, genezen ook de zwellingen der *Keel*; de *Kanker*, en andere *uytle zuverren*. Verdrijven de *Wratten*, en de *Anhegen*.

CXLVIII HOOFDSTUK. CONDRIE.

Naam. Et deezen, en, mijns weetens, met geen anderen *Naam* in het *Neederlandsch* en *Hoogduysch* bekend. In 't *Latijn* desgelijks *CONDRIE*. In 't *Italiaansch* meede *CONDRIE*; maar ook *TERRACREPOLO*.

Veelerley soorten. Hier van zijn mij in haren aart eenige veranderlijke soorten bekend geworden, als:

I. *CONDRIE TENUIFOLIA PURPUREO SEMINE NITIDO* DECTUO, of *Condrie met teedere Bladeren, purpure Bloem, en haaslig neervallend Zaad*. II. *CONDRIE VIMINEA*, of *Condrie met rijnschachte Steelen*. III. *MAJOR FLORE LUTEO*, of *grote Condrie met een geele Bloem*. IV. *CYANI FOLIA FLORE LUTEO*, of *Condrie met Bladeren van Koorne-bloemen, en een geele Bloem*. V. *MINOR FLORE CÆRULO*, of *kleyne Condrie met een blauwe Bloem*. VI. *CONDRIE CORONOPIDES FLORE CÆRULO*, of *Condrie met Bladeren van Kraeyvoet en blauwe Bloemen*. Behalven deze zijn'er noch meer andere; niet alle van eenley *Bouwing* en *Waarneming*.

Wat voor een aarde zij beminnen. Eevenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paardemist doormengt: een opene, luchtige, wel ter Zon geleegene plaats, en weynig vochtigheid. Men bevindt ze teeder van aart te zijn.

Bouwing der drie eest-ge-nuemde soorten. Het *CONDRIE MAJOR FLORE LUTEO*, of *grote Condrie met een geele Bloem*: het *CONDRIE TENUIFOLIA PURPUREA SEMINE NITIDO*, of *Condrie met teedere Bladeren, purpure Bloem en blinkend Zaad*, en het *CONDRIE VIMINEA*, of *Condrie met rijnschachte Takken*, blijven niet meer dan een *Zomer* in het leven. Worden derhalven ieder jaar, met een wassende *Maan* van *Maert* of *April*, na tijds gelegenheid, op een warme en drooge plaats gezayd, niet diep in de aarde. Geeven in den *Herfst*, of ook wat later, rijp *Zaad*, en versterken daar mee. Doch de *CONDRIE VIMINEA*, of *Condrie met rijnschachte Takken*, draagt niet elke *Zomer* in onze Gewesten *Zaad*.

Kleyne Condrie. De *CONDRIE MINOR FLORE CÆRULO*, of *kleyne Condrie met een blauwe Bloem*, en *CHON-*

DRILLA CORONOPIDES CÆRULO, of *blauwe Condrie, met een gedaante van CORONOPUS*, of *Kraeyvoet*, vergaan niet zoo haast. Zijn echter teeder van aart, en konnen niet wel koude *Herfst-reegenen*, *Vorst*, of andere ongelegenheeden der *Winter* verdragen. Worden derhalven, met een wassende *Maan* van *Maert* of *April*, in Potten hol en lichtig gezayd; niet verplant: in *October* binnens huys gebragt, op een bequame plaats, daar ze *Lucht* en *Zon* konnen genieten door de *Venstren*, tot dat de *konde* zulks komt te verbieden. Men moet ze droog bewaren, en in het begin van *April*, met een zoete *Lucht* en aangename *Reegen*, weer buyten stellen, doch wel wachten en sdeken voor *koude nagten*, veel *vochtigheid*, en *schrake, hayrige Winden*.

Zij Blagen in de tweede *Zomer* zeer vermakelijk; en volkomen rijp *Zaad* voortgebragt hebbende, verder gemeenlijk. Het gemelde *Zaad* moet met een wassende *Maan* van *April* de aarde aanbevolen zijn, in een Pot, hol en lichtig gezayd, niet boven een *Stroobreed* diep. Hier door kan men ze allenlijk aanwinnen.

Het *CONDRIE CYANI FOLIA FLORE LUTEO*, *Condrie met geele Bloemen*, en *Bladeren van Koorne-bloem*, blijft vele jaren in het leven. Verdraagt sterke koude, en andere ongelegenheeden destijds. *Bloed* ten van de halve *Zomer* door, en zomtijds noch langer; doch geeft geen volkomen rijp *Zaad*, dan met goede, drooge, en warme jaren. Kan echter noch zoberlijk aangewonnen en vermeerderd worden door hare aangegroeyde *Wortelen*, welke men met een wassende *Maan* in *April* of *May* van de oude afneemt en verplant.

K R A C H T E N .

*D*E *Condrie*, of *Chondrilla*, is koud en vogt in den tweeden graad; ook een weynig te zamen-trekkende van aart.

Zoo wel de Wortelen als de Bladeren in een *Salade* gegeten, zijn niet onaangenaam. Doen de *spijzen wel verteer*; en versterken de *Maag*.

In *Wijn* gezoden, en daar van gedronken, neemt wech de versloophed der *Leever* en *Asit*; geneest ook de beetten der *dolle Honden*, en van allerley *gistingen*.

Dieren. De *Bladeren* gestoten, en op de *Wratten* gelegd, na dat men de zelve eerst met een Speldje geopend heeft, doen de zelve verdwijnen.

Het *Zaad* gepulverizeert, (inzonderheid van het *G. Duran-Chondrilla Verrucaria*, het welk ook *Cichorium Verrucosum* word genoemd) en daar van een *Leepel* vol, drie dagen achter malkander, met een afgaande *Maan* ingenomen met *Wijn*, neemt ook in een korte tijd alle *Wratten* wech.

Het uytgeparfte *Zap* met *Wijn* ingenomen, steld en doet ophouden de *Buikloop*.

CXLIX HOOFDSTUK. CICEREN.

*N*iet alleen in het *Neederlandsch* dus, *Namen*, maar ook van vele *ERVEN* genoemd. In het *Latijn* *CICER*; en *ERVUM*: in het *Hoogduysch* *RICHERN*: in het *Fransch* *CICES*, of *CHICES*; en in 't *Italiaansch* *ERVO*, of *CECI*.

Hier van zijn mij in haren aart vele veranderlijke soorten bekend, te weeten:

I. *CICER SATIVUM*, of *tamme Ciceren*. II. *CICER ARIETINUM RUBRUM ET ALBUM*, of *roode en witte kante Ciceren*. III. *CICER SYLVESTRIS*, of *wilde Ciceren*; en dan noch veel meer andere, onnodig hier opgeteld.

Hh

opgeteld te worden, wijlze doch al te zamen, behalven een, zoo veel mij bekend is, van eenen de zelve *Bouwing* en *Waarneeming* zijn.

Grond.
Zaad.
Aanwin-
ning.

Zij beminnen alle een goede, zandige aarde, met een weynig tweejarige Paardemist doormengd: een vrije, warme, wel-geleegene plaats, en matige vochtigheid. Geeven in den *Herfst* hare *Vruchten*; doch die niet dan met goede *Zomers* volkomen rijp worden; en daar mee vergaauze. Moeten derhalven met een wassende Maan van *April* of *May* t'elkens weer gezaayd, doch te vooren het *Zaad* vierentwintig uren lang in Water geweykt zijn.

Wilde
Cicer van
Lobel.

Het *CICER SYLVESTRE LOBELII*, of *wilde Cicer* van *MATTHIAS DE LOBEL* beschreeven, vergaat niet ieder jaar, maar word vrij oud. Kan zeer sterke *kuude*, en allerley andere ongelegenheeden der *Winter* uytstaen. *Bloeyd* langdug; en geeft, bij warme jaren, volkomen rijp *Zaad*, het welk in zwarte *Blaasjes* bij malkander zit. Met een wassende Maan van *April* of *May* word het in de aarde eens Pots gelegd, en door dit middel kan ook deeze voort alleenlijk *vermeenigvuldigd* worden.

K R A C H T E N .

Fuchslib.
Pl. fol. 101.

DE *tamme Ciceren*, of *Cicera sativa*, zijn warm en verdrogende in den eersten graad; ook zuiverende, verteurende, en alle grove koude vochten dunmakende.

Disse. l. 2.
c. 126.
Averroes lib. Simp.
cap. 39.
Galen lib. Med. Simp.
6.
Trag. l. 1.
c. 10.

In Water gekookt met *Rosmarijn*, en een weynig *Caneel*, of *Wortelen* van *Peterzelie*, zijn bequaam en goed om te etten; wantze verwekken *vrolijkheid* in 't *Gemoed*; doen 't *Water* der *Blaas* voortleihen: geeven een goede *verwe* aan 't *Ligchaam*: verwekken de *Maandstonden*: vermeerdere de *Ateik* in der *Vrouwen Borsten*: ook het *Zaad*; en maken lust tot het *Echtwerk*. Openen de verstoptheid der *Leever*, *Nieren*, *Milt*, en *Gallblaas*. Zijn echter ondienstig voor de geene, welke eenig gebrek der *Nieren*, of in de *Blaas* gevoelen. Verwekken ook winden in den *Buik*.

Serapio lib.
Simp. c. 200.

Het *nat*, waar in ze met *Rosmarijn* gezoden zijn geveest, gebruykt, breekt de *Steer*, en drijft het *Graueel* af. Word daarenboven zeer dienstig geoordeeld voor de zulke, welke met de *Geel* en *Waterzucht* zijn beladen.

Dodon. in Add. l. 17.
c. 14.

Gezoden, gepulverizeert, en gelegd op de *gezwellen* der *heymeliske Leeden*; op de beetten der *Slangen*, op de *gaten* en *lopende zuveringen* des *Hoofds*, op allerley *Kuydigheid* en *quade Schurftigheid*, geneest de zelve. Verdrijft desgelijks alle *vlekken*, *Zomer-sproeten* en andere onzuiverheeden in het *Aangezicht*, of op andere plaatsen der *Huyd*, daar mee bestreken zijnde.

Eginet. l.
7. c. 3.

Het zelve *Meel*, of *Poeder*, met *Garstenmeel* en *Honig* vermengd, is zeer goed teegens *booze voortetende zuveringen*, en de *Kanker*; daar opgelegd.

De *wilde Ciceren*, of *Cicer Sylvestre*, vermag al het zelve: doch zoo veel krachtiger werkende, ook zoo veel warmer en drooger zijnde, alsze de *tamme* in bitterheid en *fcharphheid* te boven gaat.

CL HOOFDSTUK.

L I N Z E N .

Naam.

Oerd, zoo in het *Neederlandsch* als in 't *Hoogduysch*, deelen, en mijns weetens, geenen anderen naam. Word in het *Latijn* geheeten *LENS*, of *LENTICULA*: in 't *Franck* *LENTILLE*, en in het *Italiens* *LENTICCHIA*.

Twee foorten.

Hier van worden gevonden, en zijn mij in haren aart bekend, twee bijzondere foorten, als:

I. *LENS SATIVA MAJOR*, of *groote tamme Linzen*.
II. *LENS SATIVA MINOR*, of *kleine tamme Linzen*: Beide van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige grond, met slegs een weynig oude *Mist* vermengd: en opene luchtige plaats, en niet veel vochtigheid.

Brengen in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad* voort; *Zaad*, en daar mee vergaauze. Moeten derhalven met een wassende Maan van *April* weer op nieuws gezaayd zijn. En ook alleenlijk hier door konnen ze *vermeenigvuldigd* worden.

K R A C H T E N .

DE *Linzen* zijn verdrogende van aart, tot in den *2den* graad, ook matig warm, en koud; daarenboven te zamentrekkende.

Gekookt, of gebraden, zijnze zwaar te verteeren: geeven quaad voedsel: maken een grof, ongezonc *Bloed*: veroorzaken vele *Winden*; zijn daarenboven ondienstig voor alle *Zeeuwen*, en de *Longe*. Stoppen het *Ingewand*; de *roode*, en alle andere *buikloop*. Dooden de *Wormen*. Verteren alle *Galachtige* en *Waterige vochtigheeden* des *Ligchaams*. Zijn zeer schadelijk voor de menschen van een drooge natuur. Maar daar teegens bequamer voor de *Paerden*, om haar de vergane *eetenslijst* te doen weer bekomen.

In zout Water gezoden, gepulverizeert, en op der *Fuchlib.* *Herb. cap.* 331.
Vrouwen Borsten gelegd, doodt de geklonterde *Melk* fcheyden, en verteerd de zelve, alsze te veel is.

CL HOOFDSTUK.

O C H R Y S . der G R I E K E N .

Us in het *Neederlandsch*; en in 't *Naam*. *Latijn* *OCHRYS GRÆCORUM* genoemd.

Bemind een goede, gemeene, zandige, en matig-gemeeste aarde: een vrije, luchtige, wel ter *Zon* geleegene plaats, en weynig *Reegen*.

Geeft in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*; en ver-
droogd dan van zels, of word door slegs een *kleyne Ryp* van 't *leven* beroofd;

Derhalven moet haar *Zaad* met een wassende Maan van *April* t'elkens op nieuws in de aarde worden gelegd; niet diep. Allen door dit middel kan menze *vermeenigvuldigen*, en *eeuwigdurend* maken.

K R A C H T E N .

DE *Vruchten*, of *Erweten*, van dit *Gewas*, zijn Gebruyk warm in den eersten, en droog in den *2den* graad.

Tweemaal gezoden, en het eerste *Water* wech getor-
gotten (gelijk men gemeenlijk ontrent deeze *Vruchten* dient en doet) zijn de *Maag* onaangenaam, en geeven aan 't *Ligchaam* quaad voedsel.

Eevenwel tot *Poeder* gemaakt, en met *Zuiker* of *Honig* vermengd, zijnze niet ondienstig voor de *Borst*. Want ze zuiveren de zelve van alle *dikke* en *roze vochtigheeden*, of *Fleymen*; en verdrijven de *Winden*.

Het *Meel*, of *Poeder*, in *Wijn* gekookt, en op de beetten der *dolle Honden*, ook anderer *giftige Dieren* gelegd; desgelijks op *Zeeven*, *Zuieren*, en *sprengk Puur*, zuuyverd en verdrijft, of geneest de zelve.

CLII HOOFDSTUK.

ERWETEN.

Namen.

Eder genoeg bekend. Worden in 't *Nederlandsch* ook wel *PEULEN* en *POULEN* genoemd: in het *Latijn* *PUTUM*, en *ERVILIA*: in 't *Hoogduitsch* *ERBSEN*; en in het *Italiaansch* *BISO*, of *PISELLI*.

Vijf bijzondere soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend vijf bijzondere soorten; namelijk:

I. *PISUM MAJUS FUSCUM ANGULOSUM*, of *grote grauwe Erweten*. II. *PISUM MINUS LUTESCENS PUTAMINOSUM*, of *kleyne, gemene geele* (veeltijds gezegt *witte*) *Erweten met Schellen*. III. *MINIMUM LUTESCENS PUTAMINOSUM*, of *zeer kleyne geele Erweten met Schellen*, boven de andere aangenaam van smaak. IV. *LUTESCENS MINUS SINE PUTAMINE*, of *geele Erweten zonder Schellen*. V. *PISUM MINUS VIRESCENS*, of *groene kleyne Erweten*. Alle van de zelve *Beowing* en *Waarneming*.

Grond.

Zij beminnen een gemeene goede, liever zandige als kleyrige, en matig-gemeste aarde: een opene, luchtige, vrye, drooge, wel ter Zon gelegeene plaats, en weynig Water; inzonderheid alse in de *Blaem* staan. Geeven in den *Herst* rijpe *Vruchten*, en vergaan daar na. Worden derhalven weeg gezayd met een afgaande Maan; want dan krijgen ze minder *Bladeren* en veel meerder *Vruchten*. In tegendeel, met een wassende Maan bekomen ze weynig *Vruchten* en vele *Bladeren*. Op geen andere wijze, als door *zaying*, konnen ze aangewonnen en *vermeenigvuldigd* worden.

Smaakelijke Erweten te winnen.

Uyt de *grauwe Erweten*, of met *Schellen*, moet men, om te *zayen*, de zulke zoeken, die van de *Wormen* een weynig, of al wat veel gebeeten zijn geworden: want de erwetenheid heeft geleerd, deeze de beste te zijn, om de *smaaklijkste Vruchten* te bekomen.

Hoeze voor de zaying geweykt moeten worden.

De *ERWETEN* of *PEULEN* zonder *Schel* moet men niet voor het laatste *Quartier* der Maan in *Maert*, ontrent een vinger-breedte diep, in de aarde leggen; na dat ze eerst vierentwintig uren lang in *half Water half Melk* hebben geweykt. Want dus verliezen ze telkens weer al hare *zantigheid*, welke in deeze koude Landen uyt eygener aart aan zich neemden: waar doorze ook metter tijd gantschelijk komen te verbafteren, en hare lieflijkheid te verliezen. Maar door de gemelde weyking worden ze in hare eygenschap verbeterd, en blijven daar in zonder verandering goed.

Wat men doen moet, om vroeg Peulen te hebben.

Indien iemand begeertig is, vroeg, en drie weeken of daar ontrent eerder als anders *Erweten* te hebben, die zetteze tamelijk dicht in de voorgedachte Grond, na het laatste *Quartier* der Maan in de Maand *November*, voor de *Forst*, zonder haar in de *Winter* te dekken; zoo dat ze geen of weynig *Wortel* konnen schieten. Deezer wijs zullen ze voortgroeyen en opwassen, eer de andere in het *Voortjaar* eens in de aarde konnen gebragt worden; en men krijgt'er *Penlen* aan, ten minsten veertien dagen vroeger: inzonderheid als menze plant in lange rijen, anderhalve voer van malkander, op dat'er de *Zonnestralen* tusschen door mogen speelen; en dat menze luchtig voorziet met Rijs van *Willige-boomen*. Deezer wijs groeyenze ook dies te beeter, en brengen meerder *Vruchten* voort. Zie hier bij na het *Hoofdstuk* van de *WITZEN*.

KRACHTEN.

Tragus l. 2. c. 9.

DE *Erweten* zijn koud en vochtig van aart, in den eersten Graad.

Zij geeven aan het Lichaam goed voedzel: stillen den *Hoest*; zuiveren de *Borst*; verwekken

etenlust; maar veroorzaken *Winden*; echter niet zoo sterk als de *Boonen*.

In Loog, of *Pis*, gezoden, en daar mee gewasschen, *Canerari* geneest de *Schurftigheid des Hoofds*. Verdrijft ook de *vlekken* en onzuiverheden des *Aangezichts*. Met *Garstenmel* en *Honig* gekookt; dan plaasters wijze opgelegd, verzachtte ze alle finerten der *Gezwollen*, en verdrijven de *quade Leeren*.

CLIII HOOFDSTUK.

BOONEN.

Ict minder bij elk bekend, als de bovengemeldde *Erweten*, hebben in 't de *Nederlandsch* geen anderen naam. Worden in het *Latijn* gheeten *FABA*: in het *Hoogduitsch* *BOHNEN*; in het *Franfch* *FEVUES*; en in het *Italiaansch* *FABA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend zes onderscheyde soorten; te weten:

I. *FABA SATIVA MAJOR ALBICANS*, of *grote tamme witte Boonen*. II. *MAJOR RUBICUNDA*, of *grote tamme roode Boonen*. III. *MINOR ALBA*, of *kleyne witte Boonen*. IV. *MINOR NIGRA*, of *kleyne zwart-bryne Boonen*. V. *FABA GRÆCA MAJOR*, of *grote Griekse Boonen*. VI. *FABA GRÆCA MINOR*, of *kleyne Griekse Boonen*. Al te zamen zijnze van even de zelve *Beowing* en *Waarneming*.

Zij beminnen een goede, luchtige, diep-omgegraven, wat voorene, zoo wel kleyrige als zandige, wel-gemeste grond: een aarde een vrye, bequaam ter Zon gelegeene plaats, en tamelijk veel *Reegen*, tot dat ze aan het *Bloeyen* geraken. Geeven voor de *Winter* hare *Vrucht*, en versterken dan. Moeten derhalven in *Maert*, na het laatste *Quartier* der Maan, op nieuws in de aarde zijn gezet, niet boven een vingerbreedte diep, hol en luchtig.

Men plantze ook wel (gelijk in het voorgaande *Hoofdstuk* van de *ERWETEN* is gezegt) in *November*, Boonen met de genoemde Maan, even voor de *Forst*, op dat te krijgenze voor de zelve niet mogten uitwassen; dan *vriezen* ze niet dood: brengen ook in de volgende *Zomer* twee of drie weeken vroeger als anders rijpe *Vruchten* voort. Zie hier bij na 't *Hoofdstuk* van de *TURKSCH-BOONEN*, en van *LATHYRUS*.

KRACHTEN.

DE *Boonen*, noch groen, hebben een koude, *Galen. lib.* vochtige en windige aart bij zich. Gedroogd, *Simp. 7.* zijnze verdrogende, verkoelende, en te zamentrekkende.

In Water gekookt, en gegeeten, vallen ze zwaar te *Dispe. l. 2.* verteerden. Geeven echter een matig voedzel, doch: *Pl. c. 146.* grof *Bloed*. Bevoeren de *Zinnen*: stillen het *Braken*, stoppen de *Bloedgang*, en voorts allerlei *Vloeden des Lichaams*.

Het Water, daar de *Boonen* in gezoden zijn *Ge. Med. l. 17.* weest, gebruykt, is goed teegens den *Hoest*; ook *c. 1.* teegens de *Zinkingen*, welke uyt het 't *Hoofd* op de *Borst* vallen. Belet het aangroeyen van het *Gruvel* in de *Nieren* en *Blaas*.

Het *Meel* der gemalene *Boonen* is goed voor allerlei *Gezwollen*; voor de pijn der *Voeten*; het zuieren van der *Vrouwen Borsten*: verdroogd ook het *Zeg. l. 7.* daar in.

De *Afch* der gedroogde *Steele* met *Varkens-reuzel*, of ander diergelijke dingen vermengt, verdrijft de finerten van het *Podagra*, ook der *Zeezwaven*, daar opgelegd zijnde. De zelve *Afch* gestrooyd op de aarde, daar men *Pieterezel* heeft gezayd, doet de zelve spoedig voortkomen; en doodt de *Slekken*.

H h 2

Het

Het *Water* der *Bloemen* in *Balneo Mariae* gedistilleert, en daar mee gewassen, verdriest alleley *vlekken* en onzuiverheden der *Huyd*: maakt ook een klaar en zuiver *Vel*.

Evenen het zelve *Water* in de *Oogen* gedaan, geneest het *lopen*, en *zweeren* der zelve.

CLIV HOOFDSTUK.

SANAMUNDA.

Oorsprong des naams.

Wortel.

Gedante der Bladeren.

Steele.

Gefalte der Bloemen.

Zaadknopjes.

Zaad.

Aanwinning.

door dit Zaad, en aangegroeyde Wortelen.

En zeer schoon en aardig *Gewas*, de *Oogen* der *aanschouwers* zonderling zeer verlustigende. Heeft niet zonder reden dien naam bekomen, wijl het door zijne ingeplante eygenschap de onzuiverheden des *Menschelijken* *Ligchaams* reynigd, wegneemt, en geneest.

Heeft boven in de aarde een sterke, knobbelige, of oneffene, bruynverwige, en beneeden in veel tamelijk lange, ook dikke en teedere *Zijde-scheuten* verdeelde *Wortel*: uyt welke zeer aardige *Bladeren* voor den dag komen; zittende dicht bijalkander. Rusten op tamelijk-lange en teedere *Steele*. Zijn een vinger, wat meer of minder, lang; twee vingeren doorgaans breed, achter breedst; en voor in een stompachtig punt eyndigende; matig hard, en niet dik van aart; een weynig blinkende. Boven bekleed met een schoon, helder, bevallig groen, doch onder wat bleeker: aan de randen zeer aardig en net getand, of gezaagd: in het midden verciert met een regt doorlopende, grootte *Aler*, uyt welke veel onder kleynere voort-schieten door het geheele *Blad*, ook ter zijden, na de randen toe; van een bevallig aanschouwing. In de Mond geknauwd, vallen ze wat bitter van smaak.

Uyt haar midden, of *Hert*, schieten verscheyden *Steele* op, de eene na de andere, of ook wel te gelijk. Zijn rondachtig, donker-geel van verwe: drie, vier, ook wel vijf voeten hoog: aan welke groeyen andere veel kleynere *Bladeren*, ook op korter *Steele* rustende; gemeenlijk twee en twee aan beyde de zijden der *Steele* regt teegensalkander over gesteld.

Op der zelve bovenste punten komen de *Bloemen* te voorschijn; bleekrood van verwe; lang en smal, doch onder wat dikker en ronder; niet kwalijk vertonende de gestalte van een *Kan*, of *Bouteille*. Alleenlijk boven openen ze haar; en daar bestaan ze uyt vijf en zes kleyne, langwerpige, onder smalle, en voor rond toegaande, ook zomtijds een weynig op of bovenalkander leggende *Bladertjens*: uyt welker midden twee ver-uytsteekende *Afhangeltjens*, of *Draadtjens*, gemeenlijk neerwaarts gebogen, voortkomen; houdende onder vijf kleyne, groene en langwerpige-ronde *Bladtjens*, op welke in het midden gelijk als rusten. Weynig, of geen reuk hebben ze. Als men haar enige dagen heeft open zien staan, vergaauze in haar zelve, of vallen op de aarde neer: nalatende enige *Herts-wijze*-gestelde groene *Knopjes* of *Bladtjens*, niet zonder enige glantsch; en dicht bijalkander gevoegd zittende. Als ze tot hare volle rijpheid zijn geraakt, zijn ze gevuld met een kleyn, zwartachtig *Zaadje*.

Welk *Zaad* met een wassende *Maan* van *April* weer moet bevolen worden aan de aarde, in een *Pot*, met een-jarige *Koeyemist*, en genoegzaam zand, zonder enige zoutigheid, wel voorzien. De *Pot* op een goede, luchtige, genoegzaam ter *Zon* geleege plaats gesteld zijnde, zal het wel opkomen.

Niet alleen word deze *Plant* door haar *Zaad aangevonden*, maar ook door hare jonge aangegroeyde *Wortelen*; welke men op de zelve tijd in de aarde, of liever in een *Pot*, verplant. Want alhoewelze tamelijk de

kynde dezer Landen verdragen, zoo konnen ze echter niet al te wel sterke *Korff* uytstaen. Willen ook niet meer als matige vochtigheid, wanneer men haar in een *Pot* 's *Winters* binnens huys steld, op een luchtige plaats, ontrent de *Venstere*. Van naturen groeyen in *America*; van waar het *Zaad* voor enige weynige jaren in deze *Neederlandsche Gewesten* is overgebragt.

Haar geboorte-Land is America.

KRACHTEN.

DE *Bladeren* en *Wortelen* dezer *Sanamunda* zijn Deugden verwarmende en verdrogende in den eersten graad.

In *Wijn*, *Bier*, of enig *Nat*, zoo wel groen als dezer gedroogd, anderhalf uur lang gekookt, en daar van een *Roemertje* vol, of het vierdeel van een pintje, 's morgens nutteren, ook 's namiddags ontrent ten vier of vijf uren, gedronken, verdriest de *Spaansche Pokken*: de *Windes*, en *Buikpijn*. Geneest de *Kranzwagie*, of *Schurfbeyd*, als men het gemelde middel niet alleen inwendig gebruykt, tweemaal ieder dag, maar ook uytwendig de *Huyd* daar mee wrijft, of genoegzaam wacht. Versterkt daarenboven alle inwendige deelen, inzonderheid het *Gedarmt*, en neemt 'er de verstopping van wech: zuivert het *Bloed*, en doodt de *Wormen*, zoo van oude Lieden als jonge Kinderen.

CLV. HOOFDSTUK.

DULLE KERVEL.

In het *Neederlandsch* niet alleen dus, Namen, maar ook van veel *SCHERLING*, of *SCHERLING* geheeten. In het *Latijn* en *Italiaansch* *CICUTA*; in het *Hoogduytsch* *SCHIRLING*; in 't *Fransch* *CIGUE*, of *SEQUE*.

Hier van zijn mij in haren aart eenige veranderlijke soorten bekend geworden; als:

I. *CICUTA*, of *CICUTARIA VULGARIS*, gemeene dulle Kervel. II. *MAJOR VULGARIS*, of gemeene groote dulle Kervel. III. *CICUTA MAJOR LATIFOLIA PANNONICA*, of groote, breed-bladerige dulle Kervel uyt *Oostenrijk*. IV. *CICUTA MAJOR*, of groote op-regte dulle Kervel. V. *CICUTARIA PALUTRIS*, of *Water Dullekervel*; ook genoemd *PHELLANDRIUM*. Behalven deze laatste soort zijn ze al te zamen van even de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, zoo wel zandige als geen zandige; genoeg of ook weynig gemeste grond, zoo lief een schaduwachtige, als een opene, vrije, plaats; en veel *Water*. Blijven veel jaren lang in het leeven. Verdragen sterke *koude*, en andere ongelegenheeden der *Winter*. Geeven niet alleen *Bloemen*, maar ook in den *Herfst* rijp *Zaad*.

Het *CICUTARIA PALUTRIS*, of *dulle Kervel*, *Water*-voortkomende in *Waterachtige* plaatsen, word niet zoo oud als de andere soorten. Bloeyd in 't tweede jaar; en, volkomen rijp *Zaad* gegeven hebbende, versterft daar mee.

Al te zamen worden ze alleen aangevonden en vermeerderd door haar *Zaad*, het welk met een wassende *Maan* van *April* de aarde word aanbevolen.

KRACHTEN.

DULLE Kervel, of *Cicuta*, is verkoelende tot in *Galen*. lib. Semp. Med.

Inwendig gebruykt met *Wijn*; het *Zap* of de *Bladeren* in enige spijzen gedaan (gelijk lichtelijk e. 79. zou konnen geschieden door onervarene *Dienst-magden*, of andere *Spijz-bereyders*, deze *dulle Kervel* voor

Grond. Bloemen. Zaad.

Grond. Bloemen. Zaad.

Aanwinning.

Grond. lib. Semp. Med.

voor *regte Kervel* aanziende) veroorzaakt de dood aan de geene die'er van etten, of maakte ze minsten dol. Ja, zelfs alleenlijk uytwendig gebruykt, is ze het *Hert* en de *Leever* schadelijk: ontsteld de Harlennen, en verwekt draying of zuyzeling des Hoofds.

Vol. Max.
l. 31. c. 6.
Stapli. l. 9.
c. 17. in 12b.
Voortijds plegen die van *Atheneen* hare misdadige, welke ter dood verwezen waren, door het uytgeparfite *Zap* dezer *Plant* om het leven te brengen; gelijk ook daar den wijzen Philosoph *SOCRATES* is geschied.

Lustf. l. 4.
enarr. 82.
Zommige, welke niet zeer veel in het Ligchaam hebben gekreegen, ontgaan noch wel de dood; doch blijven al de overige tijd haars levens ongezonder en gebrekkelijk. Echter etten eenige *Vogelen* dit *Kruyd* zeer geerne, en worden'er vet van. Dergelijks de *Ezelen*;

Math. l. 4.
c. 74.
doch worden daar door zoo slapertig, datze even als dood ter neer leggen. Dit heeft veroorzaakt, dat men dikmaal, haar voor een dood *Aas* houdende, haar leevende heeft gevild, of de *Uuyd* afgetrokken, zonder datze ontwaakten. Eenige, alreeds half, of meer, of geheel, van haar vel beroofd, quamen syndelijk weer tot haar zelve, en rigteden zich op: 't welk een veraarlijke en erbarmelijke aenschouwing gaf.

Plin. l. 25.
c. 15.
Ruell. de Nat. storp.
l. 3. c. 113.
Indien iemand onwetens dit *Kruyd* in 't Lijf mogt gekreegen hebben, laat hem terstond Wijn daar op drinken, 'er noch het *Hert* daar van aangerast is, zoo zal hij in 't leven blijven. Maar zoo iemand het *Zap* met Wijn, of de Wijn, dat het in gekookt is geweest, drinkt, zoo moet hij terstond sterven. Ieder wachte zich derhalven van dit *Gewas* inwendig of uytwendig te gebruyken.

CLVI HOOFDSTUK.

ENDIVIE.

Namen.

Y elk genoeg bekend, en veele zeer aangenaam, welke de zelve ter spijs gebruyken. Word gemeenlijk ook in het *Neederlandsch* genoemd *ANDIVEN*. In het *Latijn* en *Italiaansch* *ENDIVIA*, *SERIS*, en *INTYRUM SATIVUM*: in het *Hoogduysch* *SCARIOLE*, en in het *Fransch* *SCARIOLE*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend drie onderscheydene soorten, te weeten:

I. *ENDIVIA VULGARIS ALBA*, of *gemeene witte Endivie*. II. *ENDIVIA NIGRA HISPANICA*, of *zwarte Spaansche Endivie*; welke, mijns oordeels, voor de beste mag gehouden worden. III. *ENDIVIA SYLVESTRIS* of *wilde Endivie*.

Zij beminnen een zandige, goede, met twee-jarige Koeyen- en Paardemijs wel-voorzien grond: een vrije, en genoegzaam ter Zon geleegene plaats: ook veel Water. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in het leven. Geeven in den *Herst* volkomen rijp *Zaad*, en worden daar na door een kleyne *Rijp* van 't leven beroofd. Moeten ter dier oorzaak niet een wassende *Maan* van *Maert* of *April* weer gezaayd zijn.

Doch die men voor *Salade* in den *Herst* wil gebruyken, moet men hol en luchtig aan de aarde beveelen met een geheel afgaande *Maan*, in het laatste van *Junius*, of het begin van *Julius*. Als nu deezee *jongen* zijn opgekomen, en een halve vinger hoog opgewassen, moet men haar verplanten, ook met een afgaande *Maan*, ten minsten twee *Maat*-voeten van malkander af, indien men daar van groote en zeer treflijke *Knoppen* begeert te winnen.

Wanneer ze nu in *September* en *October*, ter hoogte van een voet, wat meer of minder, zijn opgeschooten, bind men, met een helder Weer, en alsze wel droog zijn, hare *Bladeren* zachtjens boven toe, op dat'er geen *Reegen* mogt invallen. Dezer wijs gehan-

deld, verliezenze hare *bitterheid*: worden inwendig wit, of geel; en dus bequaam om te etten.

Ook wordenze, eerst in de Lucht met banden van een *Plat-mat* toegebonden zijnde, teegens de *Winter*, eerze van de *Vorst* worden overvallen, met hare *Wortel* uyt de aarde opgenomen, en in een *Kelder* in zand gezet; zoo wordenze langzaam geel, en blijven een geruyme tijd goed: daarze anders, buyten gelaten zijnde, door een kleyne *Vorst* verderven.

K R A C H T E N .

Endivie, of *Seris*, is koud en droog in den twee- den graad; ook een weynig te zamen-trekkende, en alvagende van aart.

Met de *Wortel* in Wijn gezoden, en daar van gedronken, of met andere spijsen gekookt zijnde, gegeten; of het daar uytgeparfite *Zap* met Wijn vermengd; of het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* en *Wortelen* met Wijn ingenomen, of ook in een *Salade* met *Peper* gegeten, is de *Maag* zeer aangenaam, en versterkt de zelve. Neemt wech de *bitterheid* en *versopt-heid* der *Leever*: versterkt ook het *Insgewand*: ver- wekt *rust*, of *slap*; stild de *Bloedgang*: is goed teegens de *koude Pis*, en *bittere Koortzen*: verquikt het *Hert*: verjaagt de *Herklopping*: verheldert het *Gezicht*. Ge- heeft daarenboven de *pestilentielle Zeeren* en *Zuieren*, daar op- en ingedaan.

Is nochtans niet dienstig voor een koude *Maag*, ook niet voor lamme en beroerde *Menschen*: want *Endivie* verminderd het *Zaad* in koude naturen; en neemt van de zelve wech de lust tot het *Echte werk*.

De *Bladeren*, dergelijks de *Wortelen*, gestoten, of met *Garsten-meel* vermengt, geneezen de *beeren en steeken* der *Scorpionen*; het *springend Vuur*, en allerley he- te *Gezwellen*, daar op gelegd zijnde.

CLVII HOOFDSTUK.

CICOOREYE.

Us genoemd in het *Neederlandsch*, Namen. en bij verbasfening van veele *Zu-keren*, word in het *Latijn* geheten *CICHORIUM*: in het *Hoogduysch* *WECHWARTEN*: in het *Fransch* *CICHOREE*, en in 't *Italiaansch* *CICORIA*, en *TORNASOLE*.

Hier van zijn mij in haren aart eenige veranderlijke vijf soorten bekend geworden; als:

I. *CICHORIUM SATIVUM FLORE CÆRULEA*, of *lamme Cicorey met een blauwe Bloem*. II. *FLORE ALBO*, of *met een witte Bloem*. III. *CICHORIUM SPINOSUM*, of *stekende Cicorey*. IV. *SYLVESTRIS*, of *wilde Cicorey*. V. *CICHORIUM VERRUCOSUM*, of *Cicorey met Zaad-knoppen als Wratten*. Behalven deezee laatste zijn ze al te zamen van eenereley *Looswing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, zandige, wel-gemeste Grond, grond: een vrije en genoegzaam ter Zon geleegene plaats; ook veel Water. *Bloeyen* wel in het eerste jaar, in den *Herst*, doch in het tweede veel beter; en geeven dan ook volkomen rijp *Zaad*. Blijven eenige jaren *Zaad* in stand. Verdragen seldde koude, en alle ongeleegentheeden der *Winter*.

Het *CICHORIUM VERRUCOSUM*, of *Cicorey met Zaad als Wratten*, blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leven. Word derhalven in ieder *Voortjaar*, met een wassende *Maan* van *Maert*, wederom gezaayd op een gantich warme plaats; of ook, wegens hare teederheid, in een *Pot*. *Bloeyd* een lange tijd. Geeft een kleyne goele *Bloem*; en, rijp *Zaad* voortgebragt hebbende, versterft.

H h 3

Die

Hoe men goede Wortelen kan bekomen.

Die van deze *Planten* begeert, tot zijn gebruyk, goede, bequame *Wortelen* te krijgen, zaaje dit *Zaad* met een afgaande Maan van *Junius*: zoo schietten ze niet voor tegens de *Winter* in *Bloem*, en al de kracht blijft in de *Wortelen*, welke men dan kan uytneemen. Daarenboven, indien men de *Bladeren* boven wil toebinden, gelijk van de *Endivie* is gezegt, zoo kan men ze ook in een *Salade* gebruyken.

Aanwinning.

Het *Zaad* van al de foorten word gemeenelyk met de voorgenoemde Maan in *April* de aarde, niet diep gezayd, aanbevolen; en hier door konnen ze alleen *aangewonnen* worden.

K R A C H T E N .

Galen. lib. Simp. 8.

DE *Cicorey* is verkoelende en verdrogende in den tweeden graad; ook een weynig te zamentrekkende van aart; afvagende, zuiverende, en drogende, door hare natuurlijke bitterheyd.

Rafin. lib. de Simp. c. 18. Avert. lib. Simp. c. 42. Trag. lib. 1. c. 89. Dioscor. lib. 21. c. 15.

De *Wortelen* gekookt, ook de *Bladeren* als een *Salade*, of met andere spijzen gegeten; of in *Wijn* gedronken, en daar van gedronken; of ook het *Poeder* der gedroogde *Bladeren*, en *Wortelen*, met *Wijn* ingenomen, versterkt de *Maag*: doed gemakkelijk *Wateren*: neemt wech de brand en verstopping van de *Leever*, van het geheele *Ingewand*, en van de *Mili*. Stild de *Buikloop*: zuiverd de *Moeder*: jaagd de doode *Vrucht* uyt; ook alle galachtige *Vochten*. Is goed voor de *Waterzuchtige*; teegens langduurige *Koortzen*: de *Steen* en het *Gravel* der jonge *Kinderen*; de *Hertklopping*. Versterkt het *Gezicht*: in *Spanische Wijn* gekookt, en daar van t'elkens een Roemerijte gedronken, verdrift de *Geelzucht*; doch is voor koude natuuren zoo goed niet.

Tabern. lib. c. 23.

Het uytgeparfite *Zap*'s morgens nuchteren met *Wijn* gedronken, belet het *Bloedspuwen*; verzacht de *Hoofdpijn*: en maakt de slappe *Worsten* der *Vrouws*-personen, daar mee bestreken, stijf en vast.

Camer. in Matth. lib. c. 54.

De *Bloemen* en *Wortel*, gestoten, en op de *Leeden*, van 't *Podagra* geplaat, plaasters-wijze gelegd, neemden spoedig de smerten daar van wech.

De *Bladeren* gestoten, dan op *Gezwellen* en *Zeeren* gelegd, geneezen de zelve.

CLVIII HOOFDSTUK. ARTICIOCK.

Verficheyde naamen.

Oo aangenaam bij vele, als wel bekend bij alle. Word in het *Nederlandsch* met deezen, en, mijns weetens, met geen anderen naam genoemd, behalven dat veel *Artichoc*, of *Artisock* spellen. In 't *Latijn* *CINARA*, *CARDUUS SATIVUS*, en *CARDUUS ALTILIS*: in het *Hoogduitsch* *STROBILDORN*, maar gewooner *ARTSCHOCK*, of *ARTISCHOCK*: in het *Fransch* *ARTICHAUT*; en in het *Italiaansch* *CARDIO*, *CARCIOFI*, *ARTICHIOCO*, of ook *ARCHIOCCI*.

Vier onderfcheydene foorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vier onderfcheydene foorten, namentliks

I. *CINARA VULGARIS MAJOR*, of groote gemeene *Artisock*. II. *VULGARIS MINOR*, of kleyne gemeene *Artisock*. III. *MAJOR ANGLICANA FRUCTU FUSCO*, of groote *Engelsche Artisock*, met een bruynen *Frucht*. IV. *CINARA ANGLICANA MINOR FUSCA*; of *Engelsche kleyne bruynen Artisock*. Alle zijn ze van eeven de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Oorsprong des naams in het Latijn.

Zij beminnen een luchtige, goede, zoo wel zandige als kleiyge aarde; doch wel en rijkelijk voorzien met tweejarige *Paarde*- en *Koeyemist*; ook veel *Afich*: waarom dan deze *Plant* niet zonder reeden heeft bekomen

de naam van *CINARA*, zoo veel als *ASCHKRUYD*: een vrije, wel ter *Zon* gelegene plaats, op dat de zelve met hare *Stralen* aan alle kanten, zonder verandering, daar op mag spelen; en veel *Water*. Geeft in deze *Landen* niet alleen *Bloemen*, maar ook bij goede *Zomers*, als ze vroeg komt te *Bloegen*, volkomen rijp *Zaad*.

Bloemen. Zaad.

Kan gantschelyk niet verdragen de strenge koude *Waarneeming* der *Winter*. Derhalven moet men haar teegens de zelve in den aanvang van *November*, of als het begin te *vriesen*, eerst met aarde hoog aan-, of opvullen, dan met varliche warme *Paardemist*, of ('t welk ik voor beter houde) met *Kif*, of *Schoenmakers Run*, wel dekken, tot aan 't bovenste der *Bladeren*.

Men neemtze ieder *Voorjaar* op, met een wassende *Tijd* van *Maan* van *Maert*. Elke *Schent*, of *Lot*, snijdt men opneevende van de *onde af*, een weynig *Wortel* daar aanlatende, of weerslegts een kleynen *Knobbel*, om daar aan *Wortel* te konverplanen vatten. Dan zet men ze terstond weer in zulk een *grond*, als hier boven beschreven is; niet dieper als de lengte van een vingerlid, zulker wijs, dat ze maar even konnen staan. Dus krijgenze meerder warmte van de *Zon* aan hare *Wortelen*, en dragen veel beter als de geene die dieper gesteld zijn: inzonderheyd als men elke *Plant* drie voeten van malkander zet. Went om wel te dragen, hebbenze goede *Lucht* en veel warmte van noden.

Indien iemand geneegen is, de *deze Vruchten* vroeg te mogen hebben, die late eenige *Planten* ongerpct blijven: neem al de jonge *Schenten* daar af, behalven, en of twee van de grootste en sterkste. Steeke ook rondom bekomen, een weynig van de *Wortel af*, en legge daar om heen een goed deel tweejarige kleyn-gemaakte *Paardemist*: zoo geeven ze niet alleen veel vroeger, maar ook veel grooter *Vruchten*.

Zij konnen ook *aangewonnen* worden door *Zaad*, *Anwinning* door niet in deze *Landen* vergaderd. 't Welk men met een wassende *Maan* van *April* plant, en niet boven een stroobreedte diep, ontrent twee voeten van malkander, in bij moet de aarde moet leggen. Indien men het met de punt om laag steekt, zoo zal het kleynere en slegter *Vruchten* geeven. Doch deze manier van aanteeeling is in onze Gewesten zoo gevoeglijk niet, als die door jonge *Schenten*, uyt de oude *Wortelen* voortkomende; onder welke men de beste en grootste ter voortvoorking uytkeeft, gelijk alreeds hier boven gezegt is.

Om deze Vruchten lang goed te houden.

Daarenboven, zoo iemand deze *Vruchten*, even voor de *Forst*, op de volle *Maan* met een lange *Steel* afsnijdt, en de zelve aan de gemelde *Steel*, met de *Vrucht* om lag, ophangd, zoo zal hij die lange tijd goed behouden konnen; vermids dan de vochtigheyd, uyt de *Steel* na beneeden zakkende, de *Vrucht* in goede staat doet blijven.

Ook kan men de *Stoelen* der *Artisocken* een geheel Om de jaar lang goed bewaren, als menze, de *Vruchten* een *Stoelen* weynig, of half gaar opgekookt zijnde, daar uytneemt; in een *Vaatje*, of hard gebakke grauwe *Pot*, een geheel hol en luchtig op malkander legt; dan *gesmolten Boter* jaat goed daar over giet, zulker wijs, dat ze geheel daar van bedekt zijn. Naderhand kan men ze, wanneer men wil, daar uythalen ten gebruyk; zoo nochtans, dat de geene, welke men bloot ziet leggen, op nieuws met *gesmolten Boter* overdekt moeten worden.

K R A C H T E N .

DE *Artisocken*, of *Vruchten* van dit *Gewas*, *Gal. lib. Med. Simp. fac. 8. Deed. 1. 25. c. 6.* welke men alleen ter spijze gebruykt, worden goordeeld warm en droog te zijn in den tweeden graad.

Rauw met *Peper* gegeten, gelijk van zommige geschied, zijne zeer zwaar te verteeren; geeven quaad voedsel, en maken geen goed *Bloed*.

Maar *gezaaden*, en met een goede, of lekkere *Saus*, daar

Lonc. l. 2. daar over gedaan, genuttigt, verfrischende de *Maag*; versterken alle *inwendige deelen*; vermeerderen het *Zaad*, en verwekken een groote begeerte tot het *Echte werk*.

C. Duran. De *Bladeren* dezer *Plant* gestoten, en het *Zap* daar uitgeperst, dat een *Vrouw* vier oncen daar van met *Wijn* doen indrinken, geeft te kennen, of ze *Bevrucht is*, of niet. Wat indien ze het ingenomene weer overgeeft, zoo is ze *zwanger*. Maar indien niet, zoo zal ze dien *Drank* binnen houden, en niet weer uytbraken.

De zelve *Bladeren* in een *Bedsteede* gelegd, verdrijven *Weg- of Wandluizen*.

Agin. l. 7. De *Wortelen* in *Wijn* gezoden, en een *Roemerijc* daar van gedronken, verdrijft de *sterk-riekende* en *Matth. l. 3.* de *koude Pis*: doed gemakkelijc *Water lossen*, en is zeer *c. 14.* *Fruchtloos* goed voor de *geene*, welke met de *Water- of Geelzucht* beladen zijn.

De zelve *Wortel* gestoten, en met *Edik* gemengd, neemt wech allerley *raydsigheyt* en *quade Schurfsigheyt*, daar opgefcreken zijnde.

CLIX HOOFDSTUK.

A N A N A S.

Een zeer
schoon
Gewas.

Namen.

Vier bij-
zondere
soorten.

Kleine
Ananas.

Wortel.

Gedaante
der Blade-
ren.

Steele.

It *schoone Gewas*, waar aan de *Natuur* haar wonderlijk vermogen betoond, word van de *Portugeezen, Nederlanders en Latijnen* met deelen, en mijns weeten, geenen anderen naam genoemd. Doch van de *Canarijns* word het geheeten *ANANAS*: van de *Brazilianen* (uyt wel'er *Gewest* deez *Frucht* eerst na andere *Deelen* en *Landen* des *Weerlds* is vervoerd geworden) *NANA*, of *ANNANAS*: van de andere *Americanen* *JAJAMA*.

Hier van zijn mij bekend geworden vier bijzondere soorten; namelijk:

I. *ANANAS MAJOR*, of *grote Ananas*. II. *MEDIA*, of *middelbare soort*. III. *MINOR*, of *kleine soort*. IV. *ANANAS SYLVESTRIS*, of *wilde Ananas*. De twee laatste soorten zijn in de bijgaande *FIGUUR* na het leeven afgebeeld. Al te zamen zijne van even de zelve aart: blijven ook niet langer dan een jaar in 't leeven. Konnen daarom ook de *koude* dezer *Landen* ganfch niet verdragen.

De *ANANAS MINOR*, of *kleine Ananas*, waft uyt cygener aart met zijne *Frucht* niet hooger als twee of derdehalve *Maatvoet* op: heeft een tamelijk-dikke, niet zeer lange, doch in verscheydene *Zijde-takken* verdeelde, bleek-bruyn-verwige *Wortel*: uyt welke tien, twaalf, ook wel vijftien *Bladeren* voortfchieten; ruym een voet, dikmaal anderhalve voet hoog; vier duymen, wat min of meer, breed; doch na voren wat fmaller, en eyndelijc in een spits punt toe gaande. Staan ook gemeenelijc een weynig inwaarts, of *Geus-wijze*, gebogen. Van verve zijn ze donker-groen, wat dikachtig van aart; aan de randen een kleyn weynig gelijk als *getand*; en daar rondom met *kleine scharpe Doornen*, gelijk de *ALOE*, aardig voorzien. Ruften op geen bijzondere *Steele*, maar komen digt bij malkander, uyt de *Wortel* voort; van binnen met geen zonderlinge zichtbare *Aderen* doorloopen.

Uyt het middenste *Hert* dezer *Bladeren* schiet een eenige *Steel* op; rond, ruym een voet hoog; een vinger, of duym dik; uyt den geelen aangenaam-groen van verve; van binnen ganfch geel, en met drie of vier korte, breede, doch voor spitz, en digt aan de *Steel* gefelde *Bladertjens* omvangen. Op wiens bovenste punt men de *Frucht* ziet groeyen; hebbende onder zich verscheydene met de punt neerwaarts gekeerde, vlak uytgepreyde, en aan de voorfte punt

ten uyt den geelen bruyn-roode *Bladeren*; tusschen *Frucht*, welke wel een of twee jonge *Fruchten* voor den dag komen, die ook zomtijds tot hare volmaaktheyd geraken. Met'er tijd rijp geworden zijnde, heeft deez *Frucht* de grootte van een *Meloen*. Is *Ovaals-wijze* rond, vertoonende de gedaante van het *Hoofd* eens *Spinwiel*; eerst groen, met zeer veel *Leedjens*, of *Schubbetjens*, alle voor met spitze punten voorzien; op de wijze der *Pynappelen* wonderlijc *gekarteld*; tusschen welke veel *kleine drie-bladerige*, en *drie-verwige scharpe bloemtjens* groeyen; die met'er tijd vergaan; en daar na word de *Frucht*, tot zijne rijpheyd gekomen, gezien zeer aangenaam bleek-groen, met schoon *Incarnaat* doormengd; ook de randen en de punten van al de *Schubbetjens* met een zeer bevallig geel wonderlijc verciert; doch van binnen geheel geel: vochtig van aart, of vol *Zap*: houdende van binnen eenige doorlopende *Draadjens*, ook inwendig een hard en taal *Marg*; waar in men vind zommige *Zaad-korlen*, roodachtig van verve. Is zacht om door te snijden. Heeft een lieflijke reuk, en aangenaam fmaak; eenige als die van een rijpe *Persuk*, andere als die van een *Uergemotte-peer*; wederom andere als die van *Aelck*, en van *Honig*. Het varfch uytgeparfste *Zap* uyt de *Frucht* is als zoete *Moff*, waar aan men zich nauwelijks lijkheyt kan verzadigen. In zonderlinge lekkerheyt gaan deez alle andere *Fruchten* van *America* te boven; waar in nochtans de eene *Ananas* de andere, gelijk ook in grootte, overtreft.

Deez nu beschreevene zeer schoone en wel-smakende *Frucht* heeft op zijnen top zitten een *Tros* van *kleine*, getandde, en digt te zamen-gevoegde *Bladeren*, verciert met een leevendig en blinkend-rood, zeer bevallig. Welke afgesneden, en ten halven in de aarde gestoken zijnde, schiet *Wortelen*, groeyd voort, en geeft na verloop van een jaar een nieuwe *Frucht*. Allen dezer wijs kan men de *Ananas* *vermeengvuldigen*, en al-tijd-durend maken. Want als de *Frucht* rijp geworden, en afgesneden is, vergaet terflood de oude *Stam*, en word wech geworpen.

De *ANANAS SYLVESTRIS*, of *wilde Ananas*, groeyd op ter hoogte van tien, twaalf, ook wel veertien voeten. Heeft een sterke, dikke, bleek-bruyn-verwige, vol *Zap* zijnde, en in veel *Zijde-takken* verdeelde *Wortel*; uyt welke voortfchieten zeer veel en digt bij malkander gevoegde *Bladeren*, van een aangenaam-groenheyt; niet dik van aart; staande gemeenelijc een weynig *Geus-wijze*, en stevig; in gedaante die van de *Bladeren*. *ALOE* niet zeer ongelijk; veel langer en breeder als die van de *TAMME ANANAS*, doch op de zelve wijs gesteld: ook aan de randen *getand*, en aldaar voorzien met veel zachte *Doornen*: eyndigende voor aan in een sterke en scharpe *Doorn*.

Uyt het midden dezer *Bladeren* komt te voorschijn *Steel*, of een ronde, gladd, met veel scharpe *Doornen*, en *Stam*, van binnen met veel vochtigheyt voorziene *Stam*, van zulk een hoogte, als alreeds genoemd is, en van de dikte eener gemeene *Karsseboom*. Op wiens bovenste punt (gelijk ook wel in het midden van de *Stam*) eenige weynige *Trossen* van digt te zaam-gevoegde *Bladeren* groeyen: uyt welke voortfchieten eenige *Takken*, houdende voor aan de punt een *kleine Tros*, van eenige digt bij malkander gefchikte, geel-verwige, teedere, en zeer lieflijk riekende *Bladeren*; welke worden gehouden voor de *Bloemen* zelfs. Uyt deez ziet men spmyten een dikke, korte, welriekende *Ayr*, die van onze *Rietten* niet zeer ongelijk, doch schooner van verve: welke in haar zelven vergaet, en op de aarde neervalt.

De *Fruchten*, ovaals-wijze rond, en hangende aan *Fruchten*, ronde, niet zeer lange *Steele*, komen voort aan het onderfte der gemelde *Takken*. Hebben de grootte van een gemeene *Meloen*. De verve is zeer schoon en aangenaam uyt den geelen-rood. Zijn ook aardig gescheyden

Bloemen.

Venderbe-
rig van de
Frucht.

Voortref-
fel der zelve.

Op wat
wijze deez
ze *Frucht*
aange-
wonnen
word.

Ananas
Sylvestris
of *wilde*
Ananas.
Wortel.

Bloemen.

scheyden in zommige uytsteekende, of verheevende Deelen, of *Schubben*, op de wijze van een gedroogde *Cypres-noot*. In het eenen vallen ze niet onleeflijk van smaak; doch zijn te zamentrekkende van aart, en niet zeer aangenaam voor de Mond: waarom ze ook weynig begerd of genuttigd worden.

Deze *Plant* wordt *aangevonden* en *vermenigvuldigd* door hare *jonge Scheuten*, welke voortkomen tusschen de *Bladeren*, zittende bij de aarde.

K R A C H T E N.

*Chr. 2.
Costa lib.
Arom. cap.
44.*

DE welriekende *Vrucht* der *samme Ananas* is warm en vocht van aart. Word niet alleen in *Zuyker* ingelegt, of geconfijt, maar ook, geheel rijp zijnde, uyt de hand gegeten; doch matig; zou anders meer quada dan goed doen. Want door de veelvoudige vochtigheyt zouden ze de *Maag* te zeer verkouden; waar uyt dan naderhand groote hitte en Koorts ontstaat. Ook zou het *Zap*, als van een scharpe en bijtende natuur, door het al te veel gebruyk de *Tong* beschadigen, en de *Keel* verhitte. Derhalven men zich hier onttrent voor overdaad moet wachten.

Deze *Vrucht* afgescheld zijnde, word overlangs doorgesneden; dan met *Spanische*- of andere *Wijn* overgoten. Dus een weynig tijds gestaan hebbende, tot dat ze ten naftbij hare scharpheyt heeft verloren, is ze, gegeten zijnde, ligt te verteeren, en voor de *Maag* zeer aangenaam.

Het *Zap* daar uytgeparft, of, 't welk veel beter is, door de kracht des vuurs uyt de rijpe *Vrucht* gedreven, en dan matig gedronken, versterkt het *Hert*; verquikt het *Gemoed*; brengt een qualijk gestelde *Maag* weer te regt. Is goed voor de pijn der *Nieren*, de smerten der *Blaas*, het *Graveel*; en tegens *Pergif*. Verdrijft de *houde Pis*, en doet zonder moeyelijkheid genoegzaam *Water* loffen. Doch de geene, welke zich van *Koortzen* angetast bevinden; of eenige *Gezwollen* of *Wonden* hebben, moeten zich van het nuttigen dezer *Vruchten* wachen.

Noch *raar* of *ontijp* zijnde, mogen ze geenszins gegeten worden; want dan zijn ze zeer schadelijk; ja zoodanig, dat men daar door zoo lichtelijk als door vergif 't leven zou kunnen verliezen. Deze quadaardigheyt kan men gemakkelijk uyt het *Zap* bemerken: het welk van zulk een doorbijtende natuur is, dat, als men een *Mes*, waar meê deze *Vrucht* is doorgesneden, een nacht over laat leggen, zonder het afgevaagt te hebben, het zelve 's anderen daags zal gezien worden ingevreeten te zijn.

Zes of agt oncen van het uytgeparfte *Zap* der *Vruchten* en *Stelen* van de *wilde Ananas* 's morgens nuchteren met *Zuyker* ingenomen, is zeer goed voor de *Koorts*. Desgelijks tegens het *zwellen* der *Nieren*, en de *brand* der zelve. Ook voor de hitzigheyt der *Lever*, der *Blaas*, van de *Maag*, van de *Manlijkheyt*, en meer andere aangestokene Deelen des *Ligchaams*.

CLX HOOFDSTUK.

C I R C Æ A
van PARYS.

Namen.

Grond.

Us in het *Neederlandfch*; en in het *Latijn* *CIRCEA LUTETIANA* genoemd. Mijns weetens met geen anderen naam bekend.

Zij heeft liever een goede, gemeene, zandige, en wel-gemeste, als geen gemeste grond. Bemind meer een donkere of

schaduwachtige, als een opene plaats; en begerd veel Water. Blijft eenige jaren in 't leven.

Kan sêlle *houde*, en allerley andere ongeleegentheden der *Winter* uytstaen. Geeft ook ieder jaar volkomen rijp *Zaad*: het welk met een wassende *Maan* van *Maert* of *April* de aarde, niet diep, moet aanbevolen zijn. Doch niet alleen hier door worden ze *aangevonden*, maar ook door hare aangewassene *jonge Wortelen*, welke men, op de genoemde tijd, van de oude afneemt, en verplant.

K R A C H T E N.

Circa van *Parys*, of *Circa Lutetiana*, in *Wijn* Gebruyk gezoden, en zoo warm opgelegd, neemt wech de hardigheyt uyt der *Wonden* *Borsten*, en de *zwellen* der *Tegelen*; ook de hitzigheyt en brand der *Wonden*, *Zweren* en *Zieren*.

De zelve *Wijn* 's morgens nuchteren gedronken, tot *Artverzaacht* de smerten van het *Ingewand*; verslucht de *zenuwen*. *Maag*, en belet het *opwerpen* der zelve. Is goed tegens de beet en steeken der *Adderen*, *Slangen*, en anderer giftige *Dieren*, daar meê gewasschen zijnde, en ook een *Koermer* vol daar van 's morgens gebruykt.

CLXI HOOFDSTUK.

M A A G D E P A L M.

Ord des genoemd in 't *Neederlandfch*; Verscheyden in het *Latijn* *CLEMATIS DAPHNOIDES*, of ook *VINCA PERVINCA*: in het *Hoogduytsh* *INGRUN*; in het *Fransh* *LYSSERON*; en in het *Italiaansh* *VINCA*, *PROVINCIA*, *PERVINCA*, of ook *CLEMATIDE DAENOIDE*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige schoone en beziens-waardige soorten; namentlijk:

I. *CLEMATIS DAPHNOIDES MAJOR FLORE Cœrulea*, of groote *Maagdepalm* met een *blauwe Bloem*. II. *CLEMATIS DAPHNOIDES MINOR FLORE ALBO*, of *kleine Maagdepalm* met een *witte Bloem*. III. *FLORE PURPUREO*, of met een *purpure Bloem*. IV. *FLORE PURPUREO INTERDUM PLENO*, of met een *purpure Bloem*, dikmaâl dubbel komende. V. *FOLIO ARGENTEO*, ET *FLORE ALBO AC CœRULO VARIEGATO*, of met *wit-geplekte* gelijk als *Zilver* *Bladeren*, en een *wit en blauw gestreepte bonte Bloem*. VI. *CLEMATIS MINOR DAPHNOIDES FOLIO AUREO*, AC *FLORE VARIEGATO*, of *kleine Maagdepalm* met een *bonte Bloem*, en geel als *Goud* geplekte *Bladeren*. VII. *VINCA PERVINCA FOLIO AUREO ET FLORE TOTO ALBO*, of *kleine Maagdepalm* met *Goud-geplekte* *Bladeren*, en een geheel *witte Bloem*: welker *Bladeren* uyt eygener aart wat *kleiner* en niet zoo rond vallen als die van de *wit-bonte*; echter de andere in gedaante en stelling gelijk-vormig. Al te zamen zijn ze van even de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen meer een goede, gemeene, zandige, Grond, als een andere, doch ook wel-gemeste grond. Hebben zoo lief een opene, luchtige, als een donkere of schaduwachtige plaats; en willen veel Water. Blijven lange jaren in het leven, en verdragen alle ongeleegentheden des tijds.

Bloeyen ieder jaar in de *Voorzomer*, behalven die *Bloey-tijd*: met *witte* of *Zilver-bonte* *Bladeren*; welke in deze *Landen* zelden of noyt *Bloemen* geeft, gelijk mij een twaalf-jarige *ervarentheit* met zekere *gewisheyt* heeft geleerd; vermits ik in dien gantchen tijd aan deze *Landen* voort niet meer als een enige *Bloem* heb gezien in het jaar 1673. Alhoewel ook de andere soorten *bloeyen*, zoo geeven ze echter in deze *Gewesten* noyt eenig *Zaad*. Worden

Aanwin-
ning.

Worden echter overvloedig genoeg aangewonnen door hare voortlopende, en van zelfs Wortel vattende jonge *Scheutjens*; die men door de geheele Zomer met een wassende Maan kan afleecken; en, verplant zijnde, een weynig met Water moet begieten. Zie hier bij na het Hoofdstuk van de BLOEM DES LYDENS.

K R A C H T E N .

Aart.

Magdepalm, of *Clematis Daphnoides*, is warm in den eersten, en droog in den tweeden graad.

Lobel. l. 1.
fol. 774.
Galen. lib.
Simp. 7.
Rigault.
L. 7. c. 3.
Diosc. l. 4.
c. 7.
Hermol.
Barb. cap.
de Chin.
med. &
Pervinca.
Tragus
l. 1. c. 130.

In Wijn gezoden, en daar van 's morgens een Roemertje gedronken, doet de *Bloedgang* ophouden: sloopt alleley *Bykloop*; ook de witte en roode *Vloeden* der Vrouwen: verzacht de smerten der *Moeder*; de *Tandpijn*; en is zeer goed teegens het *Bloedspuwen*: desgelijks voor de beet en steeken der giftige Dieren. Versterkt ook alle invuende Deelen. Belet de *Atfvallen* der zwangere Vrouwen: verdrijft het *Colijk*; de *Bykpijn* en *Darmkramping*: neemt wech de brand van de *Maag*.

Het uytgeparfite *Zap* in de Neusgaten gedaan; ook de *Bladeren* op het Hoofd gelegd, doet het *Bloed* uyt de *Neus* ophouden, en verdrijft de pijn der *Ooren*.

Het zelve *Zap* met Wijn ingenomen, of de Wijn, daar dit *Krayd* in gezoden is, gedronken, doet gemakkelij *Water lossen*, en geneest wonderlij alle *Wonden*, *Fijfelen*, opene-, of loopende *Gaten*; te weeten: vier handen vol in twee kannen, of acht ponden Wijn, of Bier; tot zes ponden gekookt, en daar van 's morgens een Roemertje gedronken. Is daarenboven goed voor het zwellen der *Nieren*, en anderer invuende Deelen.

Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met warm Water ingenomen, doet *purgeeren*, volgens het berigt van *APULEJUS*.

Een *Drachma*, of Leepel vol van het zelve *Poeder* met koud Water gebruykt, is goed voor de *Waterzuchtige*, volgens het getuygenis van *PLINIUS*; want het drijft terstond het *Water geweld* af.

Dit *Krayd* gedaan in troubel-of onkare *Wijn*, doet de zelve in weynige dagen weer klaar worden.

CLXII HOOFDSTUK.

LEEPELBLAD.

Name.

Usin 't *Neederlandsch*, ook van zommige *Leepeelkruid* genoomd: in 't *Latijn* en *Italiaansch* *COCHLEARIA*: in 't *Hoogduitsch* *LEEPELKRAUT*; in 't *Franfch* *HERBE AUX CUIITIERS*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend drie bijzondere foorten; als:

I. *COCHLEARIA ROTUNDFOLIA*, of *Leepeelblad met ganfch ronde Bladeren*. II. *COCHLEARIA FOLII INCISIS*, of *Leepeelblad met ingefneedene Bladeren*. III. *COCHLEARIA MINOR MARINA*, of *kleyne Zeelepeelblad*; 't welk ik in 't jaar 1672. ontrent *Ufquars* in *Groeningerland* buytens dijks, digt bij de Zee groeyende gezien heb. Is veel kleyner van *Bladeren* als de twee eerste foorten; doch de zelve zijn meerder in getal, leggende zich geheel in het ronde, digt en aardig boven malkander gevoegd. De onderfte zijn de langfte en grootfte; de bovenfte, of invuendigfte naaft aan het *Hert*, de kortfte van *Seelen*, en kleynfte. Zijn niet geheel rond, maar aan de randen een weynig hockig; ook niet zoo dik als de voorgaande van *fubftantie*. De *Bloemen* echter zijn van aart als de andere, doch wel zoo groot; ook netter, en van een bevallijg aanbouwing. Leggende meeningvuldig met hare teec-

Befchrijving van het kleyne Zeelepeelblad.

Bladeren. De *Bloemen* echter zijn van aart als de andere, doch wel zoo groot; ook netter, en van een bevallijg aanbouwing. Leggende meeningvuldig met hare teec-

dere *Steeltjens* vlak op de aarde in 't ronde: aan welke zeer kleyne *Knopjens* voortkomen; waar in een kleyne *Zaadje* word gevonden, niet wel zoo bruyn als dat *Zaad* van de andere. Al deeze foorten zijn van even de zelve *Bouwing* en *Waarneming*.

Zij beminnen een gemeene, goede, zandige, en Grond. ook geen zandige, maar, uyt eygener aart, een welgemelte grond. Hibben liever een fchaduwachtige, als een opene, luchtige plaats; ook veel Water. Blijven niet meer dan twee *Zomers* in het leven. Verdragen alleley ongelegheden des tijds. *Zloegen* in 't tweede jaar; geeven volkomen *Zaad*, en verfterven daar mee. Moeten derhalven met een wassende Maan van *Maert*, *April*, of (om vroeg in de *May* te mogen gebruyken) in *Augustus*, op nieuws in de aarde, niet diep, gezaayd zijn: waar door ze ook alleenlij *vermeerderd* kunnen worden.

K R A C H T E N .

Leepeelblad, of *Cochlearia*, is warm in den eersten, en droog in den tweeden graad.

De *Bladeren* in een *Salade* gegeten, of der zelve uytgeparfite *Zap* met Wijn gebruykt, of het *Krayd* in Wijn gezoden, en ieder morgen nuchteren een Roemertje daar van gedronken, is zeer goed voor de *Scheurbuyk*, of *Blauwfehuyt*: voor de gezwollen- of verftoptheyd van de *Milt*. Zuyverd het *Bloed*: en geneest alleley vuyle *Zweeringen* des *Monds*, daar mee gewafchen of gefpoeld zijnde.

Het *Extrakt*, uyt deeze *Plant* getrokken, heeft even het zelve vermogen.

CLXIII HOOFDSTUK.

BASILICOM.

An een aangename en zeer lieflijke *Namen*. reuk, word, mijns weeten, in het *Neederlandsch* met geen anderen als deezen naam berekend. In 't *Latijn* *BASILICOM*, of *OCYNUM*: in het *Hoogduitsch* *BASILIGEN*: in 't *Franfch* *BASILIC*: in het *Italiaansch* *BASILICO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend agt onderscheydene foorten; te weeten:

I. *BASILICOM MAXIMUM*, of *aldergrootfte Basilicom*. II. *PURPURASCENS*, of *purpure Basilicom*. III. *MAJUS VULGARE*, of *gemeene groote Basilicom*. IV. *MAJUS FOLII INCISIS*, of *grootte Basilicom met ingefneedene Bladeren*. V. *MAGNUM CITRONATUM*, of *grootte Basilicom, riekende als Citroen*. VI. *MINUS CITRONATUM*, of *kleyne Basilicom, met een zeer verquikkende Citroen reuk*. VII. *INODORUM*, of *Basilicom zonder reuk*. VIII. *OCYNUM MINUS GARIOPHYLLATUM*, of *kleyne Basilicom, met een aangename Nagel-reuk*. Al te zamen zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, holle aarde, met een- of twee-jarige *Paardemift*, en 't Mol van verrotte *Boom-bladeren* matig doormengt: een vrije, wel-geleegene plaats, en weynig vochtighydey. Zijn zeer teeder van aart, en willen groote hitte. *Bloeyen* lang: geeven in deeze koude Landen noyt eenig volkomen rijp *Zaad*, ten zij bij een goede ongemeen-warme *Zomer*. Blijven ook niet langer dan een jaar in 't leven: vermitsze niet alleen door een kleyne *Rijp*, maar ook door koude of veel *Reegen* verfterven en fchielijg verfterven.

Moeten derhalven met een wassende Maan van *Aanwin*. *April* of *May* weer op nieuws in Potten luchtig, en niet diep gezaayd, ook op een ganfch warme plaats gezet zijn. Dus gehandeld, geeft het *BASILICOM*

Grond.
Plaats.Aanwin-
ning.

Dod. in
Adin. lib.
to. c. 16.
Lobel. l. 1.
fol. 362.
Stapelius
in Theophr.
l. 6. c. 6.

Agg on-
derfchey-
dene loor-
ten.

Wat voor
een aarde
zij bemin-
nen.

MINUS GARIOPHYLLATUM, of *kleine Basilicum*, rickende als *Nazelen*, dikmaal rijp *Zaad*.

Verandering der eene foort.

Het welk hier gewonnen, en ieder jaar, in de genoemde Maand van *April*, de aarde weer aanbevolen zijnde, op het derde jaar veranderd, en in het jaar 1662. bij mij zoo krullende van *Bladeren* is geworden, dat het noch *Bloem* noch *Zaad* kon voortbrengen; en dezer wijs een *gantsch andere foort* scheen te zijn; evenwel haren natuurlijke reuk behoudende.

K R A C H T E N.

Galen. lib. Med. Simp. 8.

Basilicum is verwarmende in den tweeden graad. Heeft daarenboven in zich een *kleine*, doch onnatuurlijke of onaangename vochtigheid: waar door het inwendig niet anders als matig mag gebruykt worden.

Lustan. lib. 2. enarr. 135. Disf. l. 2. Plin. l. 20. c. 12. Aesculap. lib. Simp. 8. 56.

Het versterkt zeer het *Hoofd*, door zijne lieflijke reuk. Een weynig van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met *Wijn* ingenomen; of in *Wijn* gekookt, en daar van gedronken, versterkt het *Hert*: verdrijft de *Hert-klopping*: maakt een vrolijk *Gemoed*: is aangenaam aan de *Maag*: neemt wech de *oprispingen* der zelve: ook de *Winden*: doet gemakkelijk *Water* lossen: vermeerderd de *Melk* in der *Vrouwen* *Borsten*: is goed voor een *verouderde Hoest*: voor de *Water- en Guelucht*; opend ook de verstophtheid des *Hoofds*.

De *Bladeren* en *Stelen* gestoten; dan met *Garstenmeel*, *Oly* van *Roozen*, en een weynig *Edik* vermengd, genezen de *steeken* der *Scorpioenen*: ook alleley *heete Gezwellen* en *Onsteekingen*: want daar opgelegd zijnde, makenze de zelve rijp, en verteerden ze.

Dad. l. 9. c. 11.

Met het *Zap* dezer *Bladeren* en *Stelen* dikmaal de *Oogen* gebet, verdrijft de *duysterheid* der zelve: verdroogt ook de *loping*, *traning*, en de daar opvallende *Zinkingen*. Zuyverd en verheldert daarbenevens het *Gezicht*.

Arn. de Villa nova in Horto San. c. 62.

Het *Zaad*, van een te zamentrekkende en heelen- de kracht, vierentwintig uren lang in *Wijn* te weyken gelegd, geeft van zich een slijmige en taye *vochtigheid*. Deze gedaan op de *kloven der Tong*, geneest de zelve.

CLXIV HOOFDSTUK.

WILDE BASILICOM.

Verfcheyde namen.

P het *Nederlandsch* dus genoemd, word in het *Latijn* geheeten OCYMUM SYLVESTRE: CLINOPODIUM; en PULEGIUM MONTANUM: in het *Hoogduitsch* WILDE BASILICOM: in het *Fransch* BASILIC SAUVAGE: in het *Italiaansch* CLINOPODIO, OCIMO SALVATICO; en ook BASILICO SALVATICO.

Twee onderscheydene foorten,

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee onderscheydene foorten; als:

Grond.

I. CLINOPODIUM MAJUS, of *grote wilde Basilicom*. II. CLINOPODIUM MINUS, of *kleine wilde Basilicom*. Zijn niet van de zelve *Bouwing*.

Evenwel beminnen ze beyde een goede, zandige aarde, matig met oude *Paardemist* doormengd: een opene, luchtige, wel-geleegene plaats; en niet al te veel vochtigheid; maar ook niet een al te groote droogte.

Groote wilde Basilicom.

Het CLINOPODIUM MAJUS, of *grote wilde Basilicom*, vergaat niet haast. Kan alleley ongeleegene heeden der *Winter* uytstaan. Geeft ieder *Zomer* *Bloemen*, maar in deeze Gewesten noyt, als bij goede drooge tijden, volkomen *Zaad*. Het welk met een walfende *Maan* van *April* in een *Pot*, niet diep, moet

gezaayd zijn. Doch niet alleen hier door word deeze *Aanwin- foort aangewonnen*; maar ook hare aangewassene *jonge Wortelen*, welke men op de nu genoemde tijd van de oude afsneemt, en verplant.

Het CLINOPODIUM MINUS, of *kleine wilde Basilicom*, blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leven. Geeft niet alleen *bloemen*, maar ook in den *Herfst* rijp *Zaad*; doch versterkt dan. Moet derhalven in de genoemde *Maand*, en met de gemelde *Maan*, op nieuws de aarde, door het ingeleide *Zaad*, weer aanbevolen worden. Alleen hier door kan menze *vermeening* digen. Doch ook dikmaal komen ze door het uytgevallene *Zaad*, niet alleen in de *May*, maar zomtijds in het midden van de *Zomer*, genoeg van zels op. Welke *jongen* dan veeltijds de *koude der Winter* kunnen verdragen, en onverderflijk bij hare levendige groenheid blijven.

K R A C H T E N.

DE *wilde Basilicom*, of *Ocymum Sylvestre*, is Aart: wat warm en droog van aart; daarenboven een weynig te zamentrekkende.

Gestoten, en gelegd op *heete Puysten*, het *sprenkt Disf. l. 3. Vuur*, *loopende Zeeren*, de *Rooz*, en diergelijke *Ge-e. 30.* breken; desgelijks op de *beeten* en *steeken* van alleley *gistige Dieren*, is zeer goed tot geneezing van de zelve.

In *Wijn* gekookt, en daar van gedronken, stopt der *Doden. l. 9.* *Vrouwen Maandstonden*, en alleley *Buykloop*: is ook goed tegens bekomen *vergift*.

Het *Zaad* van de *wilde Basilicom* is verdrogende, *Galen. lib. Simp. 8. Eusch. lib. 24. c. 346.* te rugge drijvende van aart, en dun van Deelen. Het zelve gestoten, en met *Wijn* ingenomen, weerstaat desgelijks alle *vergift*; geneest ook de *beeten* en *steeken* der *gistige Dieren*.

CLXV HOOFDSTUK.

HERMODACTELEN.

Iet alleen dus in het *Nederlandsch*, *Verfchey-* maar ook van veele genoemd *TYDE-* de *manen*. *loozen*, *TYLOOZEN*, *TEYLOOZEN*: in het *Latijn* COLCHICUM; wijlze zeer veel in het *Eyland Colchis* groeyen; HERMODACTYLUS, en EPHEMERUM LETHALE. In het *Hoogduitsch* ZETLO- SEN: in het *Fransch* MORT AU CHIEN; en in het *Italiaansch* COLCHICO, EPHEMERO, en HERMODACTILO.

Hier van zijn mij in haren aart veele veranderlijke aar- Veele ver- dige foorten bekend; namentlijk: anderlijke, I. COLCHICUM AUTUMNALE FLORE SIMPLICI, of *Hermodactelen*, anders *Tijdeloozen*, met een *enkele Bloem*, bloeyende in den *Herfst*. II. FLORE PLENO AUTUMNALE, of met een *dubbele in den Herfst* bloeyende *Bloem*. III. VERNUM FLORE PURPUREO, of in de *May* bloeyende, met een *purpure Bloem*. IV. AUTUMNALE FLORE VARIEGATO, of met een *schoon-rood-gefrepte bonte Bloem*, bloeyende in den *Herfst*. V. RETICULATUM, of met een *Ruyt- of Net-wijze* *geschakelde en wonderlijk-gesprengelde Bloem*; ook genoemd COLCHICUM AGRIPPINUM. VI. FLORE LUTEO, of met een *geele Bloem*; en dan noch veel meer andere, onnodig hier op te tellen, wijlze al te zamen van eene *Bouwing* en *Waarneeming* zijn.

Zij beminnen uyt euygeren aart een goede, zandige Grond. aarde, wel voorzien met twee-jarige *Paardemist*: een vrije, genoegzaam ter *Zon* geleegene plaats, en matige vochtigheid. Verdragen strenge koude, en alleley andere ongeleegene heeden der *Winter*: doch ge- Aanwin- ven in onze Landen noyt eenig volkomen rijp *Zaad*, ning.

Wor-

Worden echter genoegzaam *aangewonnen* door hare aangegroeyde *jonge Bolletjens*.

Tijd en wijze van de opvoeding der Bollen. Zij mogen ieder jaar in het begin van *Julius* uyt hare aarde genomen, op een drooge plaats gelegd, en (de grond weer van nieuws omgemeten, dan met een weynig oude twee-jarige Paerdmist voorzien zijnde) met een volle Maan van *September*, drie of vier vingeren-breedte diep, weer ingelegd worden. Maar ook, men behoeft ze niet ieder jaar te reppen; inzonderheid niet, wanneer ze onder andere *Bollen* staan. Men kan ze alleenlijk om 't derde jaar opneemen: het welk gevoeglijk, en zonder eenige ongeleegentheid geschieden mag.

K R A C H T E N .

Durantes Herb. sui fol. 142. Ziegn. l. 5. c. 48. Diof. l. 4. c. 84. **D**E *Hermoadtellen*, of *Tijdellozen*, anders ook *Colchicum*, zijn koud en droog in den tweeden graad. Van binnen gebruykt, beschadigen ze alle inwendige Deelen: worden en nippen de Keel gelijk als toe: ontflecken de *Maag*: verwekken de *roode Loop*, en daar na de dood. Mogen derhalven op geenley wijze ingenomen worden. Doch indien het gebeurde, dat iemand iets van *deze Hermoadtellen* in het Lichaam had gekreegen, zoo moet hij, indien hij anders leevendig wil blijven, terstond warme Melk drinken.

De J. l. 14. c. 34. Uytwendig gebruykt, zijn ze goed voor zommige gebreken. De *Bollen*, of *Wortelen*, gestoten, en met Rooze-water op de *Anbeyen* of *Takken* aan het Fondament gelegd, geneezen de zelve, en drijven de pijn wech. Met Honig en Garstenmeel plaasters-wijze toegeeygend, is zeer goed om *Doornen* en andere dingen uyt de voeten of andere leden des Lichaams te *trekken*. Met Honig en Boonenmeel tot een mengzel bereyd, verzacht allerley *hardigheid* en *gezwellen*.

Laurenb. lib. 1. Appar. Pl. c. 4.

Asul. lib. Herb. c. 21.

Is ook zeer dienstig voor de *versuytting* en *uyt het lid geveest zijnde Leeden*. Met Edik en Zaad van Neeten vermengt, reynigd de *Huyd*. Het zelve gedaan met *Salpeter*, en de zwarte haynen der *Paerden* daar mee bespreken, maakt ze geheel wit.

Het zelve *Poeder* vermengt met het Meel van *Lupinen*, of *Pisgeboonen*, en het *Aangezicht* daar mee gewreven, neemt daar van wech alle *plekken* en *Zomer-sproeten*.

CLXVI HOOFDSTUK.

COLOQUINTAPPEL.

Namen. Leen met *dezen*, en, mijns weets, met geen anderen naam in het *Nederlandsch* bekend: in het *Latijn* geheeten *COLOCYNTHIS*, of ook *CUCURBITA AMARA*: in 't *Hoogduysch* *COLOQUINT*, *COLOQUINTAPPEL*, en *WILDER KURRIS*: in het *Franfch* *COLOQUINTE*, of *COURGE SAUVAGE*; en in het *Italiaansch* *COLOQUINTIDA*.

Grond. Zij bemind een goede, zandige, en met twee-jarige Paerdmist wel voorziene grond: een warme, vrije, genoegzaam ter Zon gelegene plaats, en veel Water. *Hoogte.* Wast in *deze Landen*, bij een Stok gesteld zijnde, in eene *Zomer* op ter hoogte van zes, acht, tien, en meer, maar zomtijds ook wel minder voeten.

Bloemen. Geeft, bij warme jaren, *Bloemen*, maar noyt eenige *Frucht* in onze Gewesten. Is teeder van aart. Kan niet de minste *Rijp*, geen *koude Herfst-reegenen*, buyten staande; noch ook, binnens huys gebragt, de geringste ongeleegentheid van enig ding verdragen; maar verteerd terstond in zich zelve, en gaat te niet.

Moet derhalven, met een wassende Maan van *A. Aanwinpril* of *May*, op nieuws, niet diep, gezaaid worden in een Pot: zulker wijs echter, dat niet meer als twee of drie Planten, na geleegentheid van de grootte der Pot, in eene gelaten worden. Op geen andere wijze kan men ze *vermeengvuldigen*.

K R A C H T E N .

And Ma. rinus. Comm. in Mef. c. 4. **D**E *Coloquintappel*, of *Colocynthis*, is zeer bitter van smaak in al zijne deelen: derhalven warm en droog tot in het laatste van den tweeden, of het begin van den derden graad; ook zuiverende, openende, afvagende en purgerende van aart.

De *Frucht*, of *Appel*, moet nimmermeer alleen gebruykt worden, ter oorzaak van hare sterk-purgerende, en het Lichaam zeer ontroerende kracht; waar doorze het *Heri*, de *Leever* en de *Maag* zeer teegen is: ja ook het geheele *Ingewand* beschadigd. Zoo geweldig is de genoemde hare kracht, dat alleentlijk de reuk daar van zommige menschen het Lichaam opend, en der *Vrouwen Maandfonden* verwekt.

Evenwel met eenige *Gommen* gematigd, als *Mastix*, *Tragacantha*, en *Sagapenum*, of met *Syropen* vermengt, en dan ingenomen, is ze zoo schaadlijk niet.

Van de zelve worden veele *Compositen* bereyd, als *Diacolocynthidos*, *Truchifii Almandi*, en meer andere, welke men zeer bequaam heeft bevonden voor de *Water- en Geelzucht*, *Koortzen*, *Colijk*, en meer andere diergelijke qualen.

Agt of tien *Geynen* (het welk ook genoeg is) met *Syroop* van *Stachas*, of *Honig* van *Roozen* ingenomen, verdrijft door de *Stoelgang* uyt het Lichaam alle *heete Galachtige*, en *teye koude vochtigheeden*: versterkt ook de *Zenuwen*. Ondertusschen mag dit geenszins gegeven worden aan zwangere *Vrouwen*, om hare *Frucht* niet te doodden: dergelijks niet aan oude *Lieden*, of jonge *Kinderen*.

Het uytgeparfte *Zip* *dezer Appelen*, gestreken op de plaatsen daar men het *Podagra* gevoeld, neemt de smerten van 't zelve wech.

De gedroogde *Appelen* gestoten, en het *Poeder* daar van in *Clysterien* gedaan, is goed teegen het *Colijk*, de *Lammigheid*, en de pijn der *Heupen*.

Het *Poeder* der gebrandde *Appelen* geneest de *Zweren* der *heymtelijke Leeden*, daar op gelegd.

De *Oly*, daar *deze Appelen* in gekookt zijn, in de *Ooren* gedaan, neemt van de zelve wech de *Doofheid*, het *ruyschen*, en *tuyten*. De zelve *Oly* aan en onder de *Navel* gestreken, verwekt een week Lichaam, en doodt de *Wormen* der *Darmen*.

Het *Zaad* word ook gebruykt, om daar mee de *Lighamen* te *Balsfemen*.

CLXVII HOOFDSTUK.

W I N D E .

*B*Y veele dikmal meer dan al te wel *Namen* bekend, word dus in het *Nederlandsch* geheeten. In het *Latijn* *CONVOLVULUS*, *VOLUBILIS*, en *SMILAX LAEVIS*: in 't *Hoogduysch* *WINDEKRAUT*: in het *Franfch* *LISIRON*, of *LISET*: in het *Italiaansch* *VILUCCHIO*, en *HERBA CAMPANELLA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele verandelijke en beziens-waardige foorten, na mentlijk:

I. *CONVOLVULUS MAJOR VULGARIS FLORE ALBO*, of *groote gemeene witte W'inde*. II. *MINOR VULGARIS PURPUREUS*, of *kleyne gemeene W'inde met een purpure Bloem*. III. *HISPANICUS FLORE CÆ*

RULEO, of Spaansche Winde met een schoone blauwe Bloem, ook geheeten FLOS PRINCIPIS, of PRINCEBLOEM, om datze bestaet uyt blauw en wit, gelijk het Levery der Princen van Oranje en Nassau is. IV. FLORE DILUTO CORULEO, of met een bleek-blauwe Bloem. V. FLORE ALBO, of met een witte Bloem. VI. INDICUS HEDERÆ FOLIO FLORE PURPUREO, of Indiaansche Winde met een purpure Bloem, en Bladeren op de wijze van Klim, of Vilt: en FLORE ALBO, of met een witte Bloem. VII. TRIPHYLLUS INDICUS, of Indiaansche Winde, met drie-hoekige Bladeren. VIII. ELEGANS TENUIFOLIUS, of aardige Winde, met zeer teedere Bladeren, anders INDICUS COLOMNA genoemd; of Indiaansche Winde, met teedere, aardige Bladeren, als veederen der Vogelen; van vele ook geheeten QUAMOCLIT. IX. ALTHÆÆ FOLIO, of Winde, met Bladeren van Althea, anders witte Malve. X. MINOR PENTAPHYLLUS, of kleine Winde, met Bladeren van Vijfvingerkruyd. XI. CONVULVULUS NON CONVULVULUS ANGUSTIFOLIUS ARGENTÆUS, of Winde, eygentlijk geen Winde, met finale lange Bladeren van een Zilverachtige, ruige, blinkende couleur; en dan noch meer andere. Niet alle zijn ze van eenen de zelve *Benaming en Waarneeming*.

Het CONVULVULUS MAJOR VULGARIS FLORE ALBO, of gemeene, groote witte Winde, en CONVULVULUS VULGARIS MINOR PURPUREUS, of kleine gemeene Winde met een purpure Bloem, zijn beyde het grootste onkruid en het meeste verderf eens Hofes, het welk men ergens zou mogen vinden. Zij beminnen allerley slag van grond, inzonderheyd die met Zand vermengd is. Geeven ieder jaar Bloemen, en ook dikmaal, bij goede tijden, volkomen Zaad: het welk met een wassende Maan in het Voorjaar word gezaayd. Hier door kunnen ze overvloedig vermenigvuldigd worden; doch noch veel beter door hare aangewassene Wortelen. Verdragen sterke koude en alle andere ongelegenheeden der Winter. Laten tijdelijk haar Loof vallen, doch schieten haastig weer uyt.

Wilt iemand zijnen Hof van deze twee schadelijke en alles verdervende Gewassen zuiveren, en de weer-voortkoming met kleine moeyte verhinderen, die plukke tot in den grond hare omlopende Scheuten uyt, zoo dikmaal als ze weer uytsticheren, en zich vertoonen, t'elkens mer een afgaande Maan; zoo zullen hare Wortelen met'er tijd verminderen, vergaan, en gansschelijk verderven. Want her meenigmaal afbreken kan hare natuur niet verdragen, als die te zeer hier door word gekrenkt.

Het CONVULVULUS HISPANICUS, of Spaansche Winde, zoo met een hoog-blauwe: bleek-blauwe, als geheel witte Bloem, krijgt uyt een teeder, kort, in de grond uyt den geelen wit-verwig, doch eenen boven de zelve bruyn-rood zijnde Worteltje in het eerst twee kleine, een Hert gelijkende, en regt teegens malkander overstaande Bladerijens: uyt welker midden drie, vier, of vijf Steelen voortsticheren, onder bruynachtig, maar na boven bleek-groen; doch van onder na de grond gekeerd veel bleeker; rond; hierengintfich met eenige bleek-ruige hayrijens voorzien; een, anderhalf, twee, of meerder voeten lang; uyt eygener aart zich op de aarde verspreydende; ook weynig, of niet, zich omdrayende: aan welke vele aardige Bladerijens groeyen; ruig; de onderste de langste en grootste; ten halven na beneeden final; aldaar nauwelijks de kleynste vinger, doch na boven toe een duym, min of meerder, breed, en ontrent geheel rond: de bovenste de kleynste; ontrent onder en boven eenen breed; doch voor niet zoo rond, maar stompachtig-spitzer toelappende: van welke zommige een vinger lang, en eenige veel korter zijn; op gene bijzondere Steelen rustende; maar aan de voornaamste Steel vast gehegt, en de zelve

gelijk als omvattende: aan de randen. Slegt; zacht in 't aanraken, met een bevallijke donkere groenheyd bekleed. Als menze in de Mond knauwd, hebben ze geen zonderlinge smaak; doch achter op de Tong vallen ze een weynig steevende, en de Keel wat benauwend. In het midden zijn ze verciard met een regtdoorgaande Ader, of Rugge, waar uyt voortkomen veel andere kleynere, wat om hoog gesteld; van boven inwaarts, doch van onder uytwaarts gekeerd, aan de randen uytlopende. Tusschen welke boven malkander, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, vele korte Steeljens, boven met een vijf-bladerig rug Knopje voorzien, re voorschijn worden gebracht. Waar uyt schoone ronde Bloemen groeyen, op de wijze van andere Winde. Deze zijn, gelijk alreeds gezegt is, gantsch wit, bleek-blauw, of donker-blauw, en in de grond zuiver wit. Dagelijks vernieuwen ze zich; want duuren in haar openstaen niet langer als eenen dag. Daar na vergaande, laten ze achter ronde, harde, ruige, boven met een spits puntje voorziene Knopjes, van binnen gevuld met vier, drie, of ook wel een, halfond-driehoekige, en (rijp zijnde) bleek-bruyn-verwige Zaadjens.

Deze soorten, gelijk ook het CONVULVULUS INDICUS, of Indiaansche Winde (met al hare verscheydenheyd zoo in Bloemen als Bladeren, alreeds aangewezen) als van eenereley natuur met de andere, beminnen al te samen een gemeene, goede, zandige aarde, met twee-jaarige, kleyn-gewreevene Paardemist doormengt: een vrie, warme, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyd. Geeven niet alleen, meest de geheele Zomer door, vermaaklijk-schoone Bloemen, maar ook in den Herfft volkomen rijp Zaad; doch daar meê vergaande. Worden derhalven ieder Aanwinvoorjaar, met een wassende Maan van Maert of April, niegweer op nieuws, niet diep, maar hol en luchtig gezaayd. Deezer wijs kan men haar eenwigdurend maken.

Het CONVULVULUS ALTHÆÆ FOLIO, of Winde Winde, met Bladeren van witte Malve; en het CONVULVULUS MINOR PENTAPHYLLUS, of kleine Winde, met Bladeren van Vijfvingerkruyd, altijd groen-blijvende, Malve, schieren beyde, uyt eygener aart, niet hoog op. De en met eerste soort krijgt Bladeren, rustende op tamelijk-lange Steeljens, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde van hare ruygachtige Steel boven malkander voortkomen-kruyd: de die van de witte Malve, of Betonie (gelijk alreeds gezegt is) niet zeer ongelijk in gedaente; voor niet spits, maar stomp roegaande. Zijn een, anderhalve, ook twee vinger-leeden lang; een, wat meer of minder, breed; voorzien met vele sterke Aderen, voortkomende uyt eene in 't midden: ruygachtig van aart; bleek-groen van verwe, en een kleyn weynig getand. Daar na hooger uytwaassende, ziet men haar Betschrijmer, en eyndelijk geheel ingesneeden, gelijk de bovenste Bladeren van Alcea, of Sigmartskruyd. Tusschen welke voortkomen de Bloemen, zijnde groot, foorten. rond, bleek-paarsch-verwig, en rustende op Steeljens, die een geheele vinger lang zijn; welke zich dan eerst drayen om een Stok, gelijk de andere. De tweede, of kleynere soort, groeyd op de zelve wijze, van een veel aangenameer aanschouwing: doch de eerst-voortkomende noch niet ingesneeden Bladerijens zijn niet zoo langwerpig, maar rondom een weynig, digt bij malkander, bevallig getand, en gelijk als drie-hoekig gesteld; waar van het middelste, of voorste, alleen spits is.

Deze soorten vergaan niet zoo haast als de vorige, maar zijn uyt eygener aart lang-leevender. Beminnen een goede, zandige grond, met een weynig twee-jaarige Paardemist doormengt: een warme, vrie, welgeleegene plaats, en niet te veel vochtigheyd. Bloeyen jaarlijks: doch geeven zelden, ten zij met zeer heete Zomers, eenig rijp Zaad in deze koude Gewesten. Zijn teeder van aart. Konnen geenszins veel Herfft-
veegenen,

Van welke hier eldierley worden voorgesteld.

Gemeene groote witte, en kleine gemeene Winde; het grootste onkruid en verderf eens Hofes.

Hoe de zelve daar van te zuiveren.

Spaansche Winde met Bloemen van verscheidene verwen.

Gedaante der Bladeren.

Wat voor een aarde dezez beminnen.

met Bladeren van witte Malve, en van Vijfvingerkruyd.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Convolvulus Minor Pentaphyllus.

Convolvulus Siculus
Flore coeruleo minimo

Convolvulus Indicus pennatus

haar moet reegenen, Rijk, of sterke Vorst verdragen. Moeten derhalven, in een Pot gezet zijnde, in 't begin van October binnens huys worden gebragt, op een goede, luchtige plaats, waar in niet anders als bij vriezend Weer word gevuurd. Gedurende de Winter begint men haar slegts zoberlijk met Reegen-water van boven; want door een weynig te veel zouden ze in deeze tijd lichtelijk verrotten. Men mag ze ook niet weer buyten stellen, voor in het begin van April, met een zoete Lucht en aangename Reegen; en dan noch evenwel haar voorzichtig dekken voor koude nagten, veel Water, en hayrige winden.

Aanwin- Men kan haar vermeenigvuldigen, eerst, door haar aad- Zaad, het welk met een wassende Maan van Maert of April, niet diep, in een Pot word gelegd. Ten anderen, door hare aangegroeyde jonge Wortelen, welke men op de genoemde tijd van de oude afsceimt, en verplant. Deeze Wortelen zijn dun, bleek-verwig, en doorlopen de aarde.

Indiaan- Het CONVULVULUS INDICUS PENNATUS, five E- sche Win- LEGANS TENUIFOLIUS, of Indiaansche Winde met geveeder- de Bladeren, is zeer beziens-waardig. Deeze schoone Bladeren komen te voorschijn aan beyde de zijden van hare omwindende bruyn-verwige Steelen; niet teegens malkander over gesteld; gescheiden in tien, twaalf, en dikmaal meerder zeer dunne, ook voor in een eyndigende deelen, ontrent een halve stoopteerde van malkander gefchikt; te zamen uytmakende de lengte van een halve vinger, wat min of meer, en de breedte van ontrent een vinger-lid. De verwe is donker-groen.

Grond. Deeze soort bemind de zelve aarde, plaats, en Water. Blijft niet meer dan eene Zomer in het leven. Bladeren. Geeft in deeze Landen ter nauwer nood, in den Herfst, Bloemen. Bloemen, schietende lang uyt hare Knoppen; tusschen ieder Blad een alleen, of ook wel meerder bij malkander, zich vertoonende. Niet groot zijn ze, en van gedaante als een vijf-hoekige Starre; bleek-rood van verwe; een weynig als ghespreet, en zonder eenige reuk. Doch nimmetmeer komt 'er eenig rijp Zaad van. Derhalven kan dit slag niet aangevoenen en vermeenigvuldigd worden, als door Zaad (uyt warmer Gewelten herwaarts overgezonden) op nieuws weer gezayd in een Pot, en gantsch warm gezet. Opgekomen zijnde, mag men deeze jonge Plantjes, weegens hare teederheid, niet reppen; anders zouden ze geen Bloemen konnen voortbrengen. Met allen weynig vochtigheid moet men ze onderhouden.

Winde ey- Het CONVULVULUS NON CONVULVULUS ARGENTUS ANGUSTIFOLIUS, of Winde, eigenlijk geen gen Win- Winde, met smalle, hayrachte, zilverachte Bladeren, een halve vinger, wat min of meerder lang, een stroo breed, niet regt teegens over malkander aan hare Steel voortkomende, aan welke alderfmalst, voor spits toe gaande, en alleen in het midden met een tegendoorgaande zichtbare Ader voorzien zijn, is een bezienswaardig Gewas, waar met mijnen Thuyen eenige jaren heeft gepronkt. Blijft in deeze Landen niet langer dan drie jaren in het leven. Laat in de Winter hare Bladeren niet vallen, maar word altijd eenen jeugdig gezien.

Wat voor een grond zij bemind. Bemind een goede, zandige aarde, wel doormengt met een weynig twee-jarige kleyn-gewreene Paarde-mist, en het Mol uyt van binnen verdorvene Boomen: een warme, luchtige, vrij, wel-geleegene plaats, en matige vochtigheid. Brengt ieder Zomer voort een kleyne purpurachtige Bloem, zeer wel gelijkende die van de kleyne gemeene Winde, doch niet zoo groot; maar even als die van het Doricium van PEDACIUS DIOSCORIDES; ook op de zelve wijze gelijk als met vonnen of pleyen, doch zoo wel ter zijden als uyt de bovenste punten der teedere Steelten, voortkomende. Geeft ook, bij een goeden, warmen en drogen Herfst, zomtijds volkomen rijp Zaad.

Valt teeder van aart. Kan geenszins verdragen veel Hoe men koude Herfst-reegenen, Rijk, of eenige Vorst. Moet derhalven, met een wassende Maan van April in een Pot gezet zijnde, in 't begin van October binnens huys worden gebragt, op een altijd luchtige plaats, daar niet dan met vriezend Weer door een Oven in gevuurd word; met zeer weynig lauw-gemaakte vochtigheid van boven besprengt, (want door een weynig te veel zouze in deeze tijd terstond verrotten) en niet voor in het begin of ten halven van April, na dat het Weer zich aanfeld, met een zoete Lucht en aangename Reegen weer buyten gezet; dan noch voor veel vochtigheid, koude nagten, en scherpe Winden voorzichtig gewaagt zijn.

Ieder Voorjaar geeft ze uyt hare Wortel nieuwe Scheuten, en hoe Scheuten. Wanneer nu deeze regt aan het wallen zijn dar ongetraakt, worden de oude wechgenomen: dan groeyen trent te de jongen dies te krachtiger voort, en geveuen beeter haudelen. Zaad: het welk met een wassende Maan van April in een Pot, niet diep, ook hol en luchtig, word gezayd; vermits 'er wel vijf in de zelve Pot mogen blijven, zonder verplantig. Alleen op deeze wijze kan deeze soort vermeenigvuldigd worden. Aanwin- aad-

K R A C H T E N .

DE groote gemeene witte Winde, of Convulvulus Gal. lib. major vulgaris flore albo, is warm en droog 6. van aart; daarbenevens ontflytende en verteerende.

Het uytgeparfite Zap met Wijn ingenomen, opend Dife. l. 4. het Ligchaam, en is goed voor de Wormen. 6. 39.

Het gedistilleerde Water van de kleyne gemeene Win- Dof. in de met purpure Bloemen, of Convulvulus minor vul- Adus. lib. gans purpureus, verzacht de pijn der Oogen, en neemt 'er de roodigheyd van wech: desgelijks de brand en hitte- 13. cap. 3. heyd van andere nyruwende deelen des Ligchaams, zoo wel als de invende.

Het Zaad met Wijn ingedronken, drijft het Water der Blaas voort.

De Indiaansche Winde, of Convulvulus Indicus, is warm en droog in den eersten graad.

De Bladeren in Wijn gezoden, en daar van gedron- Durantes ken, zuiverd het Ligchaam; jaagd door de Steelgang hst. Pl. af alle ranve, dikke, slijmerige, of pissteuse, ook 473. zwartgallige overvloedige vachten. Daarenboven de lange en ronde Wormen der Datten: maar verwekt ook walging, en qualijkheyd der Maag.

CLXVIII HOOFDSTUK.

S C A M M O N I E .

En Edel en deugdzaam Gewas, word Namet. dus genoemd in het Neederlandsch. In het Latijn SCAMMONEA, of SCAMMONTUM: in het Italiaansch ook SCAMMONEA. Het Zap hiet van in een Quezappel, met de slijmerigheyd van PSYLLIUM of VLOOKRUUD, gekookt, daar bij gedaan zijnde een weynig MASTIX, word gheeten DIAGRIDIUM; een zeer treflijk purgeer-middel, bij veele genoeg bekend, en dikmaal gebruykt.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden Drie onderscheydene soorten; te weeten: drie onderscheydene soorten; te weeten:

I. SCAMMONEA VERA SYRIA, of opregte Scammonie uit Syrien. II. SCAMMONEA MONSPELIACA ROTUNDIFOLIA, of rond-gebladerde Scammonie van Monspeillers: bij CAROLUS CLUSIUS genoemd SCAMMONEA VALENTINA, dat is, Scammonie van Valentie, of APOCYNUM QUARTUM, zoo veel als vierde soort van Apocynum. III. SCAMMONEA MONSPELIENSIS LONGIFOLIA, of lang-bladerige Scammonie van

Mompellers. Alle zijnze van even de zelve *Bouwing* en *Waarneming*.

Wat voor grond zij beminnen. Zij beminnen uyt eygener aart een goede, gemeene, zandige aarde, met het Mol der van binnen verdorvene Boomen, of in plaats van het zelve met het Mol van verrotte Boom-bladeren, doch geene vettigheid, vermengt: een wel ter Zon gelegene plaats, voor alle koude *Oofte-* en *Noorde-winden* beschut; matige, en voor alles niet te veel vettigheid. Blijven lange jaren in 't leven.

Opregte Scammonie uyt Syrien. De SCAMMONIA VERA SYRIA, of opregte Scammonie uyt Syrien, geeft in deze koude Gewelten noch Bloem noch Zaad. Is zeer teeder van aart. Moet derhalven door *Zaad*, uyt Syrien of andere heete Landen herwaarts gezonden, met een wassende Maan van *May*, niet boven een stroom diep, zoo wel gezayd als verplant zijn in een Pot; ook niet meer als een in elk der zelve zijn gelaten, vermits ze een dikke *Wortel* maakt. Aan een daar bij gestokene stok windze zich om, op de wijze van een *Convolvulus*, of *Winde*. Nauw moet men haar wagten voor *Rijp*, *Vorst*, en koude *Herfst-reegenen*; vermits door deze laatste lichtelijk verrot: voorts, in het cynd van *September*, of het begin van *October*, na dat de jaarstijds bequaam of onbequaam is, binns huys brengen, op een luchtige en altijd-warme plaats; weynig of geen vettigheid geven, maar droog houden door de geheele *Winter*, in welke al hare *Bladeren* verliest: ook niet voor half *April*, met een zachte Lucht en aangename Reegen, welke hare *Bladeren* weer doet vernieuwen, buyten stellen; dan noch wel wachten en voorzichtig dekken voor veel *Reegen*, koude *nagten*, en *schrake Winden*. Word niet *aangevonden* als door het gemelde *Zaad*.

Scammonie van Mompellers, met lange Bladeren. De SCAMMONIA MONSPELIENSIS LONGI FOLIA, of Scammonie van Mompellers met lange Bladeren, krijgt gantschelijk niet zulk een zware, maar in reegendeel een lange, reedere, dunne, vol *Melkachtig Zap* zijnde, en witte *Veezelwortel*, gelijk ook heeft het SCAMMONIA ROTUNDFOLIA MONSPELIACA, of rond-gebladerde Scammonie van Mompellers. Uyt de zelve schieten zomtijds zijde-schenten: door welke deze soort zich bij gelegentheid, alhoewel zoberlijk, laat *vermeengvuldigen*, wanneer ze in *April* met een wassende Maan afgeheeden, en in een Pot, gevuld met de gemelde aarde, gezet worden.

Waarneming. 's *Zomers* moet men haar zoo wel voor veel *Reegen*, als 's *Winters* voor koude en *vorst* bewaren; bij tijds binns huys op de gemelde plaats, en weer ter genoemder tijd buytens huys brengen. Eenige jaren oud zijnde, geeftze ieder *Zomer* *Bloemen*, maar noyt, eenig *Zaad*. Laat ook 's *Winters* hare *Bladeren* vallen; en bekomt reegens de *May* weer nieuwe, welke zich met hare *Stelen* om een stok drayen, en opwaarts klimmen.

Bloemen. Deze *Bloemen* komen voort tusschen de *Bladeren* in het bovenste gedeelte aan de *Stelen*. Zijn op een *Steele* onder, ook boven op kleyne korte *Steele* rustende, veelvoudig, ruffchen de dertig en veertig in geral, *Kroons-wijze* digt bij malkander gevoegd: niet groot; wit, bestaande uyt vijf *Bladertjens*, *Stars-wijze* gesteld: doch laten noyt eenig *Zaad* na. Hare *Bladeren*, welke, gelijk alreeds gezegt is, 's *Winters* laat vallen, zijn van een aardige aanschouwing; bleek-groen van verwe, hebben inwendig een *Melkachtig Zap*: zijn een vinger lang, doch boven korter, achter een duym, wat meer of minder breed; ook aldaar met twee rond toegaande *Vleugelen*, gelijk als uytgehoold, voorzien: tusschen welke her *Steele*, daarze op rusten, ontrent een vinger lang gesteld is. Voor gaanze spits toe, op de wijze van een *Slangen-tong*. Aan de randen zijn ze slegt; groen-verwig; inwendig verciert met schoone *Aderen*; altijd twee en twee regt teegens over malkander aan de *Steel* voortspruytende.

Rond-ge- De SCAMMONIA MONSPELIACA ROTUNDFOLIA,

of rond-gebladerde Scammonie van Mompellers, bebladerde mind de zelve aarde en vettigheid. Moet op de zelve Scammonie wijze *Tebouwd* en *Waargenomen* zijn; krijgt desgelijks in deze Landen *Bloemen*, op een warme plaats gezet zijnde, maar noyt eenig *Zaad*.

K R A C H T E N.

Het Zap uyt de *Wortel* van Scammonia vera, of opregte Scammonie, getrokken, doet zeer krachting *purgeeren*; is de *Maag* zeer lastig, en veroorzaakt groote ontroering in het Lichaam: de *Darmen* gelijk als schrapende, doorknagende, en het *Bloed* ontsteekende. Moet derhalven met groote voorzichtigheid, en niet als zoo bereyd zijnde, gelijk hier boven gemeld is, inwendig gebruykt worden; welke Bereyding dan DIAGRIDIVM word genoemd. Niet meer dan zes, agt, tien, of twaalf *Greynen* ten hoogsten, na gelegentheid der krachten, en van de sterke natuur des Lijders, mag men hem ingeeven, met wat *Cremor Tartari*, en twee of drie druppelen *Anijs* of *Venkel-oly*, tot meerder zekerheid; doch niet aan zwangere Vrouwen, oude Lieden, of Kinderen.

Dit *Diagridium*, of Scammonium, ontfalt door de *Stoelgang* het Lichaam van alle galachtige, *stijmerige*, *melancholijke* en *waterachtige Vochtigheden*; derhalven het zeer goed geoordeeld word tegens *Geelzucht*, *Plenis*, en *verwarring in de Harfzenen*.

Word derhalven ook met goed voordeel gedaan bij veelerey *Elelvarien*, *Conferven*, *Pillen* en andere *Genees-middelen*, om de zelve dies te beeter te doen werken.

Dit Scammonium met Honig en Oly vermengt, *Dijst* l. 4. scheyd alle koude gewelten; met *Edik*, geneest alle *Schurft*, daar op gestreken; en neemt wech het *Sciatica*, of de *Heupen-pijn*.

Met *Wol*, als een *Pessus*, gebruykt, verwekt de *Maandstonden*; drijft ook de *doodde Vrucht*; desgelijks de *Nageboorte* af.

De *Wortel* in *Edik* gezoden, met *Garfenmeel* gesto- *Durante* ten, en *phaalters-wijs* opgelegt, is zeer goed voor het *lufst*. Pl. fol. 418. *Podagra*, het *Fleresijn*, en de *Melaatscheyd*.

CLXIX HOOFDSTUK.

Braziliaansche Lombaardsche L I N S E.

Dit is genoemd in het *Neederlandsch*, *Namen*. word in het *Latijn* geheeten COLOTEA BRAZILIANA: van de *Braziliaanen* PAGIMIROBA; en van de *Portugeezen* HERVA DE BICO.

Zij bemind een goede, zandige Grond. aarde, met een weynig twee-jarige *Paardemist*, een-jarige *Hoenderdrek*, en het Mol der van binnen verdorvene Boomen, of in des zelve plaats het Mol der verrotte Boom-bladeren, doormengt: een opene, luchtige, warme, vrije, en wel ter Zon gelegene plaats, doch niet te veel vettigheid.

Het is een gemeenlijk hoog-opfchierende Plant, welke uyt eygener aart een, twee, en ook meer jaren duurd. Groeyd van naturen *Struvelachtig*. Krijgt aan hare bleek-geele *Stelen* schoone, donker-groene *Bladeren*, vermengt met eenige bleekheid; in gedaante die van het *Orobis*, of groote *Krok*, zeer gelijk; doch niet zoo rond, maar een weynig langwerpig, en voor cyndigende in een spits punt. Teegens de *Winter* krijget *bloemen*, kleyen en geel, zirrende boven aan de *Stelen* en lange *Zaad-pentjens*, maar nimmermeer in deze Landen *Zaad*: daarze ook niet des *Winters* over blijft; want niet alleen vergat ze door koude *Herfst-*

Bloemen, hier zonder *Zaad*.

Scammonea Monspeliensis Longifolia.

Herfst-reegenen, *Rijp*, of eenige andere geringe on-gelegenheid, maar ook zelfs binnens huys staande, wel nauw gewagt, en zorgvuldig bewaard zijnde.

Kan derhalven in onze Gewesten niet anders worden *aangenomen*, als allen door het *Zaad*, uit haar Geboorte-land herwaarts gezonden: het welk met een wassende Maan van *May*, niet boven een stroom-breedte diep, de aarde eens Pots word aanbevolen.

K R A C H T E N .

DE Bladeren van deeze *Plant* zijn verkloede en verstoppende van aart.

Gestoten, en warm opgelegt, of met het uitgeparfte *Zap* bestreken, verdrijft de *pijn der Zijkden*, en is goed voor de *Takken* aan 't *Fondament*.

In *Wijn* gezoden, en daar van zomtijds een Roemerje gedronken, of het gedistilleerde *Water der Bladeren* gebruykt, drijft het *Graveel* af: verbrijzeld de *Steen*; neemt ook wech de *brand* van de *Nieren* en *Blaas*.

De zelve *Bladeren* in *Water* of *Wijn* gelegd, tot dat ze gantsch verrot zijn, en daar na zich met dit vocht gewasschen, maakt een zuiver, aangenaam *Vel*.

De *Wortel* in *Wijn* gekookt, of het *Poeder* der zelve met *Wijn* ingenomen, weestlaaf alleley *vergift*: dood wel *Waterloffen*: neemt wech de *druppel*- of *koude Pis*, en geneest alle *beeten* en *steeken* van *giftige Dieren*, daar opgelegd zijnde.

Het *Zaad* gestoten, met *Edik* vermengt, en de *Heyd* daar mee bestreken, neemt van de zelve wech de *Vuurigheid*; de *Schurfbeyd*, en het *spreuk* *Vuur*.

CLXX HOOFDSTUK.

C O N Y Z A .

Eest deezen naam, beyde in het *Nederland* en in 't *Latijn*; desgelijks in 't *Italiaansch* dien van *CONIZA*. Word in het *Hoogduytsch* geheeten *DURRWURTZ*, en *BERUFRAUT*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend *zeeven* onderscheydene soorten; te weten:

I. *CONYZA MAJOR FOLIO HELENTI*, of *grootte Conyza*, met *Bladeren* van *Alantwortel*. II. *MAJOR VERA*, of *grootte opregte Conyza*. III. *VULGARIS FETIDA*, of *gemeene stinkende Conyza*. IV. *MINOR VIMINOSA LUSITANICA*, of *kleyne rijzachtige Conyza* uit *Portugal*. V. *ANGUSTIFOLIA MINOR LUSITANICA*, of *Portugalsche kleyne Conyza*, met *smalle Bladeren*. VI. *INDICA MINIMA*, of *alderkleynste Indische Conyza*. VII. *CONYZA LONGIFOLIA AMERICANA*, of *lang-bladerige Americaansche Conyza*. Niet alle zijn ze van even de zelve *Bouwing* en *Waarneming*.

Echter beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde, met oude *Paarde*- of *Kocyemilt* wel voorzien: een vrije, warme, bequaam ter *Zon* geleegene plaats, en ramdijk veel *Water*. Geeven bij goede *Zomers*, doch niet alrijd, volkomen rijp *Zaad*.

Konnen redelijk wel de *Winter-koude* verdragen. Blijven eenige jaren in 't *leeven*, en worden *aangenomen*, beyde door hare aangewassene *jonge Wortelen*, welke men met een wassende Maan in *April* of *May* van de oude afneemt, en verplant; en door haar *Zaad*, 't welk op de zelve tijd, en met de zelve Maan, de aarde moet aanbevolen worden.

De *CONYZA MAJOR VERA*, of *grootte opregte Conyza*: *MINOR ANGUSTIFOLIA LUSITANICA*, of *kleyne Portugalsche Conyza* met *smalle Bladeren*; en

CONYZA MINOR VIMINOSA LUSITANICA, of *kleyne Portugalsche Conyza*, beminnen een zeer *sehe Ce-warme* plaats, en niet zoo veel *Water* als de andere. Moeren ook 's *Winters* teegens de sterke *Vorst* met *Schoenmakers Run*, of anders droog *Turfmul*, wel bedekt zijn. Geeven niet zoo bequaam, en maar zelden volkomen rijp *Zaad*. Worden echter genoegzaam *vermeengvuldigd* door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*, op zulk een wijze als alreeds gezegt is.

De *CONYZA LONGIFOLIA AMERICANA*, of *lang-bladerige Conyza* uit *America*, krijgt *Bladeren*, ontrent een hand, wat min of meer, lang; nauwelijks twee vingeren breed: aan de randen een weynig getand; voor *Bladeren*. Spijs toegaande; aangenaam groen van verwe, en be-gaast met vele inwendige, zichtbare, schuyns-opgaande *Aderen*, alle uit tene voortkomende. Deeze is de teederste van alle.

Bemind een goede, gemeene, zandige aarde, door-mengt met een weynig twee-jarige *kleyngeweevene Paardemilt*, een-jarige *Hoenderdrick*, en *Veen-grond*: een warme, vrije, wel ter *Zon* staande plaats, en matige vochtigheid.

Brengt ieder *Zomer* een geele *Bloem* voort, maar *Bloemen* noyt in deeze Landen enig rijp *Zaad*. Deeze *Bloemen* zijn van binnen voorzien met roode *Nopjen*, rustende op korte *Steele*. Komen voort in het bovenste van de voomaamste *Steel*, aan beyde de zijden boven malkander, zes, agt, tien in getal, die van het *CORY-SANTHEMUM*, of *Ganzelbloem*, niet zeer ongelijk. Niet haast vergaet deeze *soort*, maar word van naturen zeer oud; en loopt ieder *Voortjaar* zeer krachtig weer uit, uit hare sterke, bruyn-verwige, dikke *Knobbel-wortel*. *Wortel* gelijc men ziet in de *PERONIEN*.

Verdraagt ongeerne veel *Herfst-reegenen*, sterke *Win-den*, *Rijp*, of *Vorst*. Moet derhalven, in een *Pot* ge-plant zijnde, in 't begin van *October* binnens huys wor-den gebracht, op een lichte plaats, waar in nier, als bij *vriezende Weer*, door een yzere *Oven* word ge-voerd. Gedurende deeze *Wintertijd* moet men ze on-derhouden met een weynig lau-w-gemaakt *Reegen-wa-ter*, van onder gegoten in een *Pen*. Niet voor in het begin van *April* mag men ze weer buyten de *Zonne-stralen* voorstellen, met een zoete *Lucht* en *Reegen*: en dan noch moet men ze wel wachten voor *koude na-gen*, *schrale Winden*, en voor veel *vochtigheid*, als din-gen welke haar schadelijk zijn.

Kan in deeze koude Landen niet *aangenomen* of *Aanwin-nig* *vermeengvuldigd* worden, als alleenlijk door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; welke men met een wassende Maan in *April* van de oude afneemt, en in *Potten* verplant.

K R A C H T E N .

Alle soorten van *Conyza* zijn verwarmende en *Galm*. Ik verdroogende van aart: doch onder de zelve word *Med. Simp.* de *grootte*, of *Conyza major*, ten gebruyk de al-derbeste en krachtigste geoordeeld.

De *Bladeren* gestoten, en op de *beeten* of *steeken* *Diof. l. 3.* der *Slangen* en *Spinnen*, ook op *Wonden* en quade *Ge-^{l. 136.}* zwellen gelegd, geneezen de zelve. De rook deezer *Bladeren* verdrijft alleley *giftige Dieren*, en dood de *Vlooyen* sterven.

De zelve dunnetjens op het Hoofd gelegd, verjaagt *Dad. in de Hoofdpijn*, en verhindert de *onsteltens des Hoofds*. *Addit. l. 2.* De gestotene *Bladeren* onder het hol der voeten ge-daen, stillt alleley *Vloeden*, en doet ook de *Buykloop* ophouden.

Met *Wijn* gezoden, en daar van gedronken, verwekt *Ætius l. 1.* de *Maandstonden*; drijft de *doodte Vrucht* af: geneest *Ætius l. 7.* de *Geelzucht*; de *Bloedgang*; *koude Pis*; de *Schurfbeyd*, *l. 3.* Neemt wech het *Colyck*. Is goed tegens de gebreken en vervuyltheid der *Aloeder*.

Het uitgeparfte *Zap* met *Oly* vermengt, en daar *Clusius l. 4.* mee

Aanwin-nig.

Aart.

Georg. Marc-grav. hif. den, en is goed voor de Takken aan 't Fondament.

Guil. Fijf de Fac. Simp. Brasfl. l. 4. e. 44.

Namen.

Zeeven onder-scheydene soorten.

Grond.

Zaad.

Aanwin-nig.

Grootte opregte, en twee-derley

Hist. Pl. cap. 9. meê de Slangen des Hoofds bestreken, neemt de Hoofdpijn wech. Een Zalf bereyd van de Wortelen en Bladeren, geneest de Schurfsheyd of Krauwagie, daar meê bestreken zijnde.

Als de Schapen van dit Kruid eten, werden ze zoo dorstig, datze niet genoeg kunnen drinken, en daar af komen te sterven.

Twee Drachmen van 't Poeder der gedroogde Bladeren van de *kleine Conyza*, of *Conyza minor*, met roode Wijn ingenomen, stopt de Bloedgang, of roode loop.

Durante lib. Herb. fol. 145. De Wortel van *Conyza longifolia Americana*, of lang-bladerige *Conyza* uit *America*, is van een kleevenden aart: warm tot in den derden graad, en zeer goed voor de geene, welke van de roode Loop werden geplagd. Een once van het Poeder der zelve met Wijn ingenomen, stillt het Bloeden, en doet het veel Braken ophouden.

CLXXI HOOFDSTUK.

CORIANDER.

Namen. N 't *Nederlandsch* dus genoemd: in het *Latijn* CORIANDRUM, CORION, en CORIANNUM; in 't *Hoogduitsch* ook CORIANDER; in het *Fransch* meede CORIANDRE; en in 't *Italiaansch* desgelijks CORIANDRO, of CORIANDO.

Twee onderscheydene soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden twee verscheyene soorten, als:

I. CORIANDRUM VULGARE SEMINE MAJORI, of gemeene *Coriander* met een groot Zaad. II. CORIANDRUM VULGARE SEMINE MINORE, of gemeene *Coriander* met een klein Zaad. Beyde van dezelfde *Bouwing*.

Grond. Zij beminnen zoo wel een goede, gemeene, zandige, als geen zandige, doch varsch omgesmeetene en wel-gemeeste grond: een warme, vrije, bequaam-geleegene plaats, en veel Reegen. Blijven niet meer dan een jaar in 't leeven. Geeven in de Zomer Bloemen, en in den Herfst rijp Zaad; het welk eenige jaren goed blijft, en hoe 't ouder is, hoe men 't better acht om gezaay te werden.

Aanwinning. Na deeze Zaad-geeven vergaanze. Moeten derhalven met een wassende Maan van April weer op nieuws, niet diep, werden gezaay, en de aarde aanbevolen. Hier door konnen ze aangewonnen, en eeuwig-durend gemaakt werden.

KRACHTEN.

Gal. lib. Med. Simp. 6. Oriander-kruid, of *Coriandrum*, groen zijnde, bestaat uit deelen van verscheyene aart; waar door het zoo wel verdroogd als verkoeld. Is geweldig schadelijk, ja doodelijk; inzonderheyd het daar uytgeparfte Zap ingenomen zijnde. Geest ook van zich een zware, en gantsch onaangename reuk.

Diosc. l. 3. cap. 71. Het Zap met Honig vermengd, en gelegd op heete Puysten, Zweeren, de Roos, het wild Fuis, en Pestilentielle Apoplematien, geneest dezelve.

Fuchs. Hist. Pl. cap. 130. 't Zaad droog geworden zijnde, legt al zijne quaadaardigheid af, en is dan zeer goed, ja gezond te gebruiken: ook als men 't in Wijn of Edik vierentwintig uren lang laat weyken, en daar na weer droog werden.

Lust. l. 3. c. 69. Het is heet in den eersten, droog in den tweede graad; te zamen-trekkend, en dun van Deelen.

Ruel. l. 3. c. 45. Op allerley wijzen gebruykt, verquikt het 't Hert: is aangenaam voor de Maag; versterkt en verwarmd dezelve: verdrijft de M'nden: neemt wech de verkoudheid van de Atoeder, en doet ophouden de onnatuur-

lijke Vloeden der Vrouwen: stopt de Buysloop: bevoordert de verteerde der Spijzen: doet wel slapen: belet het opwerpen van de Maag, en ook het gedung overgeeven.

Dit Zaad gestoten, en met Wijn gedronken, geeft de Hormen de dood; verdrijft de koude Pis; en doet gemakkelijk Water lossen. Gekneuld, en op allerley vleesch van gellagte Beesten gestroyd, bewaard het zelve voor veruysing, en laat niet toe, dat'er eenige Wormen in zouden groeyen.

Een dag lang in Edik geweykt, en dan gestroyd, doet de Vloegen sterven.

CLXXII HOOFDSTUK.

C O M Y N.

Eest deezen naam in 't *Nederlandsch*. Namen: Word in het *Latijn* geheeten CUMINUM; in 't *Hoogduitsch* ROMISCHER KUMMEL; in 't *Fransch* COMIN; en in het *Italiaansch* CIMINO, of ook CIMINO ROMANO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee onderscheydene soorten, te weten:

I. CUMINUM SATIVUM, of tamme *Comijn*. II. CUMINUM SYLVESTRE, of wilde *Comijn*. Beyde van dezelfde *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, Grond, met twee-jarige Paardemist door-mengd: een warme, vrije, wel geleegene plaats, en tamelijk veel Water.

Geeven genoegzaam Bloemen, maar niet, als met bloemen. goede Zomers, volkomen rijp Zaad, en daar meê vergaanze. Moeten derhalven ieder jaar wech op nieuws gezaayd zijn, 'niet diep; de tamme in de aarde; de wilde, om harer teederheids wil, in een Pot, wel warm gesteld, met een wassende Maan. Hier door konnen ze alleen aangewonnen, en altijd-durend gemaakt worden.

KRACHTEN.

Het Zaad van *Comijn*, of *Cuminum*, is warm en droog in den derden graad; ook verteerende dun-makende, en een weynig te zamen-trekkende van aart.

Is ieder aangenaam, op allerley wijzen gebruykt inwendig. Verwarmd en versterkt de Maag: verdrijft de Winden, en de Buyspijn, met Wijn ingedronken. Verbeeterd de Longe, en een koude Borst. Doet ophouden de overmatige Vloeden der Vrouwen: geneest de beetten der giftige Dieren: neemt wech de opblazing der verkoude Leeden; doet gemakkelijk Water lossen, en stillt het bloeden van de Nens, met Edik gemengd zijnde.

Is daarenboven zeer goed in allerley Spijzen en Chylen: ook kleyn gestoten in Zukens gedaan en zoo ge-

legt op de Contusien, of kneuzingen des Hoofds; en op de Breuken, met Winden overladen. Fijn gestoten, en met Edik gelegd op de blauw-gellagene Leeden, verdrijft die quade plekken, en doet het geronnen bloed zich scheyden.

Op 't vuur gelegd, en de Rook van onder ontfangen, doet de Vrouwen zwanger werden, wanneer ze straks daar op zich tot den Man en het echte-werk be-geeven, volgens eniger voorgeeven.

De Oly van *Comijn* met Wijn ingenomen, is goed tegen 't Celijk, alle Buyskrimpen, de Engborstigheid, een gequeste en opgeblazene Milt: geneest de Hoest, en de koude Pis.

't Zaad van wilde *Comijn*, of *Cuminum sylvestre*, ook warm en droog in den derden graad, met Honig van Roozen en Wafsch vermengd, verdrijft en geneest allerley

Zedel. l. 1. allerley Gezwellen, daar op gelegte zijnde. Met een weynig Zaad van Peeterfelle vermengd, en met Wijn ingenomen, helpt de gene die *bloed piffen*, en haar *Water niet wel kunnen lossen*. Neemt wech de walging van de *Maag*, de *Geelzucht*, en *Zwijmeling des Hoofds*: geneest de beetten der *Giffige Dieren*, met Wijn gedronken. Met Edik gebruykt, verdriest den *Hik*; en is zeer goed voor de gene, die van de *Steen* en het *Graveel* werden gequeld.

CLXXIII HOOFDSTUK. HARTSHOORN.

Namen. Erd in 't *Nederlandsch* niet alleen dus, maar ook van zommige *KRAYENVOET* genoemd. In 't *Latijn* CORONOPUS, CORNU CERVI, en STELLARIA: in 't *Hoogduitsch* KRÄENFUSZ: in 't *Fransch* DENT AU CHIEN, CORNE DE CERF, of PIED DE CORNEILLE; en in 't *Italiaansch* CORONOPPO, CORNO CERVINO, en HERBA STELLA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige veranderlijke kluchtige soorten, als:

I. CORONOPUS, of CORNU CERVI VULGATUS, of *gemeene Hartshoorn*. **II.** CORONOPUS REPENS, of *kruspende Hartshoorn*. **III.** SYLVESTRIS HIRSIUTIOR, of *wilde ruyge Hartshoorn*. **IV.** CORONOPUS SYLVESTRIS MINOR, of *kleyne wilde Hartshoorn*, ook genoemd CAUDA MURIS, of *MUZESTAART*, wijl haar *Zaad* de *Muzestaarten* zeer gelijk is. Niet alle zijn ze van eenen dezelve *Bouwing* en *Waarneming*.

Grond. Evenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige, zoo wel gemestte als ongemestte grond: een opene, luchtige, vrije, en wel-geleegene plaats: zoo lief matige droogte, als veel Reegen. Konnen selt koudte, en alle andere ongelegenheeden des tijds en *Winters* uytstaan.

Het CORONOPUS VULGARIS, of *gemeene Hartshoorn*, en SYLVESTRIS HIRSIUTIOR, of *wilde Hartshoorn* met *ruyge Bladeren*, blijven eenige jaren in 't leeven. Geeven zoo wel in het eerste als in de volgende jaren volkomen Zaad, en zijn van een harden aart.

Kruypende. Het CORONOPUS REPENS, of *kruspende Hartshoorn*, blijft niet langer dan twee jaren in het leeven. Geeft de tweede *Zomer Bloemen*; in den *Herfst* rijp *Zaad*; en versterft.

Kleyne wilde. Het CORONOPUS MINOR SYLVESTRIS, of *kleyne wilde Hartshoorn*, anders CAUDA MURIS, of *Muzestaart*, vergaet ieder *Zomer*, en kan niet langer in stand blijven. Moet derhalven met een wassende Maan van *Maart* of *April* door *Zaad* (gelijk ook al de andere Soorten) telkens weer op nieuws, niet diep, in de aarde gelegte, werden *aangewonnen*. Dikmaal komen ze van zelis, door 't neêrgevallene *Zaad*, overvloedig genoeg voort.

K R A C H T E N .

Trag. lli. i. cap. 31. **H** Artshoorn, of Cornu Cervi, is koud en droog van aart; ook te zamen-trekkend.

Disf. l. 2. cap. 153. De *Bladeren* in een *Salade* gegeeten, of in een *Warmmoes* gekookt, of de geheele *Plant* met zijne *Wortel* in *Wijn* gezoden, en daar van 's morgens een *Roemer* vol gedronken, stopt de *Buikloop*; stilt het *bloeden* van de *Nieren* en andere *Deelen*: neemt wech haar *versterkende*. Komt te hulp de gene die *bloed spuwen*, ook die *bloed piffen*. Is zeer goed teegens 't *Graveel* en de *rijzende Steen*; de *krimping* en *winden* des *Buiks*: ook dienstig voor alle *Koortzen*, welke ha-

ren oorfspong uyt verstoptheyd hebben genomen; niet alleen van deze *Wijn* gedronken, maar ook de *Bladen* van buyten op 't hert gelegte; waar door ze dan de *Menschen* als van 't *Lijf* gevaagd werden.

Het *kruspende Hartshoorn*, of Coronopus Repens, is een weynig verwarmende en verdrogende van aart. Rauw, of gezoden in een *Salade* gebruykt, is niet onaangenaam voor de *Maag*. In *Wijn* gekookt, en daar van eenige weeten lang ieder morgen een *Roemer* gedronken, helpt de gene, welke beladen zijn met de *Waterzucht*, genoemd *Anasarca*.

De *Wortel* gedroogd, gepulverizeert, en daar van met *Wijn* een leepol vol ingenomen, verdriest het *Coolt*; en geneest de beetten der *giffige Dieren*.

CLXXIV HOOFDSTUK. KEYZERSKROON.

Us genoemd in 't *Nederlandsch*: in *Namen*, het *Latijn* geheeten CORONA IMPERIALIS: in 't *Hoogduitsch* KAISER- of KEYSER-KRON: in het *Fransch* COURONNE DE L'EMPEREUR; in 't *Italiaansch* CORONA REALY.

Hier van zijn mij in haren aart be-veele bekend geworden eenige beziens-waardige, veranderlijke soorten; als:

I. CORONA IMPERIALIS FLORE RUBRO, of *Keyzerskroon met een roode Bloem*. **II.** FLORE PALIDO RUBRO, of *met een bleek-roode Bloem*. **III.** FLORE ALBO DUPLICI ORDINE CINCTO, of *met een dubbele ry van witte Bloemen, boven malkander*, van een heerlijke aanschouwing. **IV.** FLORE LUTO, of *met een gele Bloem*. **V.** FLORE LUTO RUBENTE, of *met een gele Bloem, en bleek-roode plekken*. **VI.** FLORE LUTO LINIIS ALBIS VARIEGATO, of *met een gele Bloem, versierd met witte Strepen*; hebbende gemeenlijk twee rijen *Bloemen* boven malkander. **VII.** FLORE RUBRO BIS FLORUM ORDINIBUS PRÆDITA, of *met een roode Bloem, en twee orden van Bloemen boven malkander*. **VIII.** CORONA IMPERIALIS FLORE DUPLICI, of *Keyzerskroon met een dubbele Bloem*. **IX.** LATICAULIS, of *breed-geleete Keyzerskroon*. **X.** MAXIMA, of *zeer groote Keyzerskroon*. **XI.** CORONA IMPERIALIS CHINENSIS FOLIO VARIEGATO, of *Keyzerskroon uit China met bonte Bladeren* van een schoon gezigt; welke te *Brussel* is te vinden in den *Hof* van den *waardigen Heer GOOENIS*; en waar van tot noch toe, wegens hare ongemeene raarheyt, een *enigste Bol* niet te bekomen is onder de *honderd Ducaten*. Al te zamen zijn ze van dezelve *Bouwing* en *Waarneming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, *Grond*, met twee-jarige *Koeyemist* wel voorzien: een vrije, bequaam-geleegene plaats, en veel, of ook matige *Reegen*.

In *April* geeven ze *Bloemen*, en in de *Zomer* volkomen rijp *Zaad*. Verdragen *Sneeuw*, *sterke Vorst*, en *Zaad* allerley andere ongelegenheeden der *Winter*.

Hare *Bollen*, welke van een onaangename reuk zijn, hoe met werden ieder jaar, in 't begin van *Julius*, uyt de aarde genomen, op een drooge plaats gelegte, en in *September*, met een volle Maan (na dat men de grond op nieuws omgeworpen, en met *Mist* voorzien heeft) weer ingezet. Hoe zulks dieper werd gedaan, hoe de *Bollen* zich beter vermenigvuldigen. Men laat ze ook wel twee jaren over staan, en neemt ze slechts in 't derde jaar uyt; het welk, na een ieders gelieven, zonder eenige schade of ongelegenheyt kan geschieden; inzonderheyt als ze staan onder andere *Bollen*; gelijk hier vooren van meer andere *Bloemen* met *Bol-wortelen* is gezegt.

Kk

Zij

Aanwin-
ning.

Zij worden *aangewonnen* niet alleen door hare aangegroeide *jonge Bolletjens*; welke men, uyt de aarde gehaald zijnde, van de *oude* afsceemt, en te zamen met de zelve weer aan de aarde beveeld; maar ook door *Zaad*: 't welk op een bijzondere plaats, met een volle Maan van *September*, een halve vinger-breedte diep, word gezayd, en dan in het volgende *Voorjaar* opkomt, doch niet voor het agste of neegende jaar daar na de eerste *Bloemen* geeft, dikmaal met veranderlijke verwen. Doch weynig worden ze op deeze wijze *vermeenigvuldigd*, wijl'er niet veele zijn: die het geduld hebben, om zoo een langdurige tijd uyt te wachten.

K R A C H T E N.

Daden. in
Addit. l. 7.
e 5.
Laurent.
App. Pl.
l. 1. e. 5.

DE *Wortel*, of *Bol*, van *Keyzerskroon*, anders *Corona Imperialis*, geeft, gelijk alreeds gezegt is, van zich een weder-waardige, zeer onaangename reuk.

Evenwel, de zelve onder de *Neus* gehouden, of van anderen gebruykt als een *Pessus*, is zeer goed voor de *opstijging der Alesder*; en hersteld de zelve, *neerge-schoten* zijnde, weer in hare behoorlijke plaats.

CLXXV HOOFDSTUK

C O R T U S A.

Naam.

Et deezzen, en, mijns weetens, geen anderen naam, tot noch toe in eenige taal bekend.

Vier onder-
scheyde soor-
ten.

Hier van zijn mij in haren aart vier onderscheydene soorten kundig geworden; als:

I. *CORTUSA AMERICANA FLORE ALBO*, of *Cortusa* uyt *America*, met een *witte* *Bloem*. II. *AMERICANA FLORE ALBO MULTIFIDO*, of *Americaanse Cortusa* met een *veelvoudige* *witte* *Bloem*. III. *AMERICANA FLORE SPICATO*, of *Americaanse Cortusa* met een *Geayrde* *Bloem*. IV. *CORTUSA MATTHIOLI FLORE PURPUREO*, of *Cortusa* van *ANDREAS MATTHIOLUS* met een *purpure* *Bloem*. Niet alle zijn ze van eenen de zelve *Bewaring* en *Waarneeming*.

Grond.

Evenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige grond; met een weynig twee-jarige *Paardemist* doormengt: een vrije, warme, welgele-gene, doch liever een schaduwachtige plaats, en matige vochtigheid. Blijven eenige jaren in 't leven, en geven ieder *Zomer* *Bloemen*.

Ameri-
caan-
sche
Cortusa
met een
witte, en
met een
geaynde
Bloem.

DE *CORTUSA AMERICANA FLORE ALBO*, ET *AMERICANA FLORE SPICATO*, of *Americaanse Cortusa* met een *witte*, en ook met een *Geayrde* *Bloem*, zijn hard van natuur. Brengen zelden eenig rijk *Zaad* voort. Konnen sterke koude in deeze Landen verdragen: ook allerley andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaen. Worden meest door hare aangewassene *jonge Looten* (welke men in het *Voorjaar*, met een wassende Maan in *April*, van zels geworteld zijnde, van de *oude* afsceemt, en ieder twee jaren verplant) *aangewonnen*.

Cortusa
van Mat-
thiolus.

DE *CORTUSA MATTHIOLI FLORE PURPUREO*, of *Cortusa* van *MATTHIOLUS*, met een *purpure* *Bloem*, is veel reederder van aart: kan niet wel veele Reegencn, noch selle *Winter-koude* verdragen. Moer ter dier oorzaak, in een *Pot* gezet zijnde, met den aanvang van *October*, boven wel droog geworden, binnens huys gebragt, en op een lichte plaats gesteld zijn, waar in niet, als bij vriezende Weer, word gevurd. Gedurende de geheele *Winter* mag men haar alleen met een weynig Reegen-water van boven begieten; anders zou ze lichtelijk door te veel vochtigheid verrorten: ook niet weer voor in het laatste van *Maert*, of het begin

Hoe waar
te nec-
men.

van *April*, met een aangename Lucht en Reegen, weer buyten zetten; maar dan noch haar voorzichtig be-waren voor te veel *Water*, voor *koude*- of *schrake* *Winden*, en in alle warme *Zomerse* dagen voor de *Zonnestralen*.

Ondertusschen evenwel heb ik deeze soort in een De Win-
goede, luchtige, gantsch zandige grond, op een don- ter buyten
kere plaats (welkeze van naturen geerne geniet, en staande,
haar ook gegeven moet worden) in de aarde gezet, in over te be-
den Hof van de Heer FRANCISCUS ZEEVENHUYZEN, houden.
wel-ervaren *Apotheker* binnen 's *Gravenhaag*, 's *Win-
ters* buyten staande, zien overblijven: 't welk ze ech-
ter in mijnen *Thuy* binnen *Greeningen* zwaarlijk
doed.

Geeft ook in deeze Gewesten volkomen rijk *Zaad*, Aanwin-
inzonderheid bij drooge *Zomers*; het welk met een ning.
wassende Maan van *September* of *October*, als de be-
te tijd hier toe, of ook wel in *April* des volgende
jaars, in een *Pot* de aarde word aanbevolen, maar niet
diep gelegd. Doch niet alleen hier door word ze aan-
gewonnen, maar ook door hare aangewassene *jonge Loo-
ten*, die men op de genoemde tijd van de *oude* afsceemt,
en in *Potten* verplant.

DE *CORTUSA AMERICANA FLORE ALBO MULTI-
FIDO*, of *Cortusa*, uyt *America*, met een *witte* veel- uyt Ame-
voudige *Bloem*, is de teederste van al de andere. Kan rica, met
geene *koude*, of *Winter-vorst* verdragen. Moet der- een witte
halven, gezet in een *Pot*, gevuld met de voormeld- ge Bloem.
de grond, in het begin van *October* binnens huys wor-
den gebragt, op een lichte plaats; gedurende de
Winter-tijd voorzien met slegts een weynig Reegen-
water van boven; en niet weer buyten gesteld voor in
het begin van *April*, met een aangename, reegene
Lucht; doch ook voorzichtig gewagt en wel gedeekt
voor *koude* *nagten*, en *schrake* *Winden*.

Zij geeft in deeze Gewesten gantsch volkomen *Zaad*, *Zaad*.
in de Maand *Junius*. Het zelve is kleyn, rond,
zwart-verwig; zittende gelijk als in een *Napje*, of *Kom-
metje*, veel bij malkander. Met de eerste volgende was-
sende Maan, na zijne bekome rijpheyd, moet het
restfond, niet diep, in de aarde worden gebragt; zoo
komt her in 't begin van *Augustus*, zoo wel als in het
volgende *Voorjaar* (ook wel door het van zels neerge-
vallene) te voorfchijn. Hier door word deeze soort
aangewonnen: en dan ook door de aangegroeide *jon- Aanwin-
gen*, welke men met een wassende Maan in *April* van ning.
de *oude* neemt, als ze van zels *Wortelen* geschoten heb-
ben, en verplant.

K R A C H T E N.

DE *Cortusa*, van *PETRUS ANDREAS MATTHIO-
LUS* beschreeven, is verwarmende en verdroo- l. 4. - 17.
gende in den eersten graad; daar benevens ver-
dunnende, scheydende, versterkende, ook te zamen-
trekkende van aart, en subtyl van deelen.

In een Zakje gedaan, en vierentwintig uren lang in *Camarac*.
Wijn te weyken gelegd, of daar in gekookt, en 's mor- l. 4. - 23.
gens daar van een Roemerje nuchteren gedronken, of
ook het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* en *Wortelen* met
Wijn ingenomen, geneest alle *uyt- en inwendige* *Wonden*;
inzonderheid van de *Borst*. Helpt de geene die *Bloed-
spuwen*; verdrijft 't *Colyk*; verbeterd een koude *Maag*;
steld de *Bloedgang*, en de onnatuurlijke *Vloeden* der
Vrouwen: is zeer goed tot geneezing der zulke, die van
binnen *gescheurd* zijn: verquikt het *Gemoed*: verwarmd
en versterkt de koude *Harstjen*; en bewaard den mensch
voor alle *gunde* *Lucht*.

De *Bloemen*, zijnde zeer lieflijk, en van een aan- *Duysant*.
gename reuk, in *Oly* van *Amandelen* en *Roosen* een *hijf. Pl.*
tijd lang in de *Zon* geweykt, en daar mee warm ge- *fol. 171.*
streken, verdrijft, of verzacht, de pijn der *Zee-
nuwen* en *Leeden*.

CLXXV HOOFDSTUK.

NAVELKRUYD.

Namen.

M der gelijkheid wil in het *Neederlandsch* dus genoemd. In het *Latijn* geheeten COTYLEDON, of UMBILICUS VENERIS: in het *Hoogduitsch* NABELKRAUT: in 't *Fransch* ESCUELLES; en in het *Italiaansch* UMBILICO (of OMBILICO) DI VENERE.

Vijf ver-
anderlijke
aardige
soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend eenige veran-
derlijke aardige soorten; te weten:

I. COTYLEDON MAXIMUM, of *aldergrooſte Navelkruid*; 't welk ook word genoemd UMBILICUS VENERIS VERUS, of *opregte Venus Navelkruid*. II. COTYLEDON FOLIO SERRATO, of *Navelkruid met gezaagde Bladeren*. III. FOLIS ORBONIS SERRATIS, of *Navelkruid met lange gezaagde Bladeren*. IV. COTYLEDON MEDIUM FOLIS SUBROTUNDIS, of *middelbare ſoort van Navelkruid, met rondachtige Bladeren*. V. COTYLEDON AQUATICUM, of *Water-navelkruid*. Al te zamen zijnde van even de zelve *Bewijng* en *Waarneming*.

Grond.

Zij beuinnen van naturen een zandige, gemeene grond, met twee-jarige Koeyenſt wel vermengt: een luchtige, vrije, en bequaam-geleegene plaats; ook tamelijk veel Water. Konnen in de *Winter* ſterke koude verdragen. Geeven verwonderens-waardige, gantſch ſchoone *Bloemen*; doch zeer zelden, en niet anders dan bij warme droogte tijden, volkomen rijp *Zaad*: waar door ze zoobijl; maar hier tegens overvloedig *vermeeningvuldigheid* konnen worden door hare aangegroeide *jongen*, welke men met een waffende Maan in *April* of *May* van de oude neemt, en verplant.

Alder-
grooſte
Navel-
kruid, of
opregte
Venus-
Navel.

Het COTYLEDON MAXIMUM, of *aldergrooſte Navelkruid*, anders ook gezegt UMBILICUS VENERIS VERUS, of *opregte Venus-navel*, geeft gemeenlijk elke *Zomer* volkomen rijp *Zaad*; 't welk in de Maand van *April* of *September*, met een waffende Maan, in een Pot de aarde bevolen moet zijn, niet boven twee ſtroobrede diep gelegd; vermits het lang daat in blijft eer het opkomt.

Aanwin-
ning.

Niet alleen kan deeze ſoort *aangewonnen* en *vermeeningvuldigheid* worden door dit *Zaad*, maar ook door hare runde *Bolwortel*; die men, wanneer het Loof vergaan, en het *Zaad* rijp geworden is, 't welk gewoonlijk in *Julius* geſchied, opneemen, doch op geen andere tijd verplanten, en dan niet van hare plaats beweegen moet; wijl het zonder ſchade niet kan geſchieden. Dit be-
hoefd men niet ieder jaar te doen, ten ware men 't zoo begeerde. Kan ook niet lang buyten de aarde goed blijven, wijl ze den aart van andere *Bollen* niet aan zich heeft.

KRACHTEN.

Galen. lib.
Med. Simp.
7.

Het *aldergrooſte Navelkruid*, of *Umbilicus Veneris verus*, is vocht en koud van aart; en weynig te zamentrekkende: ook verſpeyd het, jaagt af, en drijft te rugge.

Ægin. l. 7.
c. 3.

Het *Zap* zoo wel van de *Bladeren* als *Wortelen*, met *Wijn* gedronken, neemt wech de *brand* van een *hitzige Maag*: verwekt het *Water* der *Blaas*: is goed voor 't *Gravel*, en de *ontſteekende Nieren*.

Lenier.
l. 2. c. 12.
Dioſc. l. 4.
c. 92.

Met *Honig-water* ingenomen, is dienſtig voor de *Waterzuchtige*. Het zelve *Zap* gelegd op het *ſpreuk* *Vuur*, heete *Gezwellen*, de *Koos* en *curige Puſtlen*, verjaagt deeze qualen, en geneest ze ſpoedig.

Dolon. in
Addit. l. 5.
c. 12.

Het *Gedſtillcerde Water* der *Bladeren* word ge-
bruikt tegens de geſteekten der *Lever*, *Lange*, *Milt*, *Maag* en *Alveer*, een tijd lang 's morgens gedronken. Geneest ook de *geſcheurdheid*; en de *zweeren* der *Dur-*

men. Evenen het zelve vermag de *Wortel*, in *Wijn* gekookt.

De *Bladeren* geſtoten, en met *Varkens-reuzel* zon-
der *Zout* vermengt, en plaasfers-wijze op allerley *Zwee-
ren*, *Wonden*, en andere verzeringen gelegd, geneest
de zelve, en ſtild het bloeden. Is zeer goed voor de
Kropzweeren, *Klieren*, het *zwellen van den Hals*, en
diergelijke *ontſteekingen*, daar op gedaan.

CLXXVII HOOFDSTUK.
GENICULATA.

Us genoemd in het *Latijn*: op het Namen.

Neederlandsch KNIKENS- of LEED-
KENSKRUYD, om dat de *Takjes* over
al met *Kniktjes* of *Leedetjes* verci-
derd zijn. Geest, doot de ſchoonheid der
teedere *Bladertjes*, de *Oogen* der *cu-
ricuſe* *Liefhebbers* een bevallijke aanschouwing. Ver-
gaat niet haast, maar blijft lange jaren in het leeven.
Waſt van naturen, in de *Americaanſche* *Landen*.

Uyt het *Zaad*, van daar aldereerſt aan ons overge-
zonden, is, boven vermoeden, een *Plant* voortgeko-
men. Het zelve ſchiet in de aarde vele dunne, lange,
ronde, en bruyen-verwige *Veezehwortelen*: nyl de zelve
eenige dikke en houtachtige *Schenten*: uyt welker bo-
venſte vele ronde, teedere, ook wel rot ontrent drie
maat-voeten hoogte regt-opſchietende *Stelen* te voor-
ſchijn komen; aardig begaafd met vele ronde en als
uytſteekende *Kniktjes*, of *Leedetjes*, niet wijd boven
malkander geſteld. Uyt deeze groeyen, nu uyt de
eene, dan uyt de andere zijde der *Steel*, een goed deel
andere korter en teederder *Steltjes*: aan welke weer-
zijds, regt tegens over malkandert, zich vertoonen
zeer kleyne, aangenaam-groene, langwerpig-ronde *Blad-
ertjes*, voortkomende op de wijze van *Acacia*, zom-
tijds dertien, vijftien, zeventien, ja noch meer in ge-
tal, na gelegentheid van de grootte en lengte; doch
altijd voor in een cyndigende. In de *Mond* geknauld,
word men 'er geen zonderlinge ſmaak aan gewaar.

Uyt het bovenſte *Kniktje*, of *Leedetje*, aan het on-
derſte gedeelte van het hoogſte *Blad*, ziet men de *Flae-
men* opſchieten, ruſtende op teedere, ronde, en korte
Steltjes; van een gedaante gelijk het inwendige op-
ſtaande *dungetje* in de *Bloem* van *Arum*, of *Kalfrooe*;
of ontrent als de *Bloem* van *Acorns*, of *welriekende Lis*:
ſtaande regt op; dun en teeder van aart; in het mid-
den op het dikſte; doch voor in een ſpits punt eyndi-
gende: twee vinger-leeden, wat meer of min, lang;
grijs-wit, of witachtig van verwe, en beſtaande als uyt
een *zwellige ſtof*. Als ze eenige dagen lang in hare
kracht hebben geſtaan, vergaan ze eyndelijk in haar zel-
ven, zondert eenig goed *Zaad* in deeze koude Geweſten
na te liden, en vallen ter aarden.

Evenwel word deeze GENICULATA *aangewonnen* Aanwin-
door hare bij de *Wortel* uytgeſchootene jonge of oude *ning*.
Spruyten, welke men met een *Mes* ten halven inſnijd,
op de wijze der *Angeliere*: en alse dan jonge *Vee-
zehworteltjes* vetkreegen hebben, neemt men ze met
een waffende Maan in *April* van de *ende Schenten* af,
en men verplant ze in *Potten*, om haar 's *Winters* bin-
nens huys te konnen brengen, vermits ze de onguere
Winter-lucht deezer *Landen*, buyten ſtaande, niet kon-
nen verdragen. Ook moet men binnens huys haar op een
bequame plaats ſtellen, en haar geenszins veel *Water*,
maar alleen een matige, lau-
w-gemaakt *Reegen-water*,
ſche vochtigheid geeven. De gemelde *Potten* moe-
ten gevuld zijn met een bequame grond, genoeg-
zaam doormengt met goede twee-jarige *Koeye*.
en weynig een-jarige *Paardemiſt*, en veel zand zonder een-
ig zoutigheid.

Deeze *Plant* bemind van natuur een warme, wel Moet
ter

Kk 2

waarge-
noemen
worden.

ter Zon gelegene plaats, voor alle koude Ooste- en Noorde-winden wel bewaard. In de Zomer niet te veel Water; en gedurende de Winter niet meer als matige vochtigheid: zou anders lichtelijk verrotten. Moet ook in de laatste-gemelde tijd zijn geseld in een warme plaats, waar in, bij vriezende Weer, word gevuurd door een yzeren Oven: doch te voren moet men ze, zoo lang als mogelijk is, door de opene Vensterende Lucht laten genieten.

K R A C H T E N.

Aart

De aangenaam, schoon, en beziens-waardig Gewas is verwarmende tot in den tweeden, en verdroogende in den eerste graad. Maakt ook een week Ligchaam.

en krach-
ten van
het Lee-
degeur-
kruid.

De Wortelen alleen, of ook met de Bladeren, zoo wel groen als gedroogd, in stukken gesneden, en dan anderhalf, of twee uren in Fransche- of Spaansche Wijn, in Bier, of in gezond Hoender-, of in Vleschnat van Huispor, gekookt, en daar van 's morgens nuchteren een klein Roemerje vol, ook wel 's achtermiddags het vierde deel van een pintje, of wat meerder, gebruikt, opend de Zweetgaten, versterkt en reynigt de Blaas; neemt 'er de pijn van wech; verdrijft de Buikkramp; helpt krachtig de geene, welke niet wel, of niet zonder groote smerten haar water konnen maken. Is daarenboven zeer dienstig voor het Gravel en de koudte Pis.

niet door Zaad, maar veel bequamer door hare aangewassene jonge Bollen aangewonnen en genoeg vermenigvuldigd worden.

Men neemt deze Bollen ieder jaar op uyt de aarde, Door de in het begin van Julius. De jonge scheidt men af van de oude, en men legt ze op een drooge plaats. Als men nu de grond op nieuws verfrist en gemest heeft, zet men ze met een volle Maan van September weer in de gemelde aarde; welke altijd van het onkruid gezuiverd, en reyn gehouden moet zijn. Echter is het niet nodig, de Bollen ieder jaar op te nemen. 't Behoefd alleenlijk om het derde te geschieden; inzonderheid als ze geplant staan onder andere Bollen. Want haar in de aarde te laten blijven tot op de gemelde tijd, doet haar gantschlijk geen schade: in tegendeel, sommige brengen dan veel meer jongen voort, en worden in hare Bollen zeer verbeterd.

K R A C H T E N.

Saffraan, of Crocus, is verdroogende in den eerste, en verwarmende in den tweeden graad: ook verteerende, verzachtende, en een weynig te zamentrekkende van aart.

Over al word ze in spijzen gedaan, wegens haar aangename geur, en verwe.

Matig gebruikt, versterkt ze het Hoofd, Hert en de Maag: verquikt, en vervolijkt het Gemoei; is dienstig tot verdrijving van de zwarmoedigheid.

Een halve Scrupel Saffraan met Spaansche Wijn ingenomen, brengt alle rauwe vochtigheid der Borst tot rijpheid. Is goed tegens den Hoest. Neemt wech de verstoptheid van de Longe en Galblaas: doodt de Wormen: Is een zeer bequaam hulp-middel voor de

Gal. lib.
Simp. 6.
Ægin. l. 7.
c. 3.
Lonicer.
l. 2. c. 342.

nytteerende menschen; tegens de Engborstigheid, Pleuritis, Drankenschap, en Geelzucht. Bevoordert de verdouwing en verteerung der spijzen: verwekt de Maandstonden: drijft uyt de Nageboorte, en doodt de Vrucht; ook het Water van de Blaas. Maakt lutt tot het Echte-werk: geeft aan het Aangezicht een goede verwe: veroorzaakt rust: zuiverd het Bloed: strijd tegens het vergif: geneest de beet en steeken der Scorpionen, Spinnen, en anderer giftige Dieren, daar opgelegd zijnde.

Met Melk uyt der Vrouwen Borsten vermengt, Plin. l. 21. belet het loopen en tranen der Oogen. Verzacht de ontfleeking der Roos, het wild Fuur, en andere Gezwellen.

In Rooze-water of Melk geweykt, en dan het Aangezicht daar mee bestreken, bewaard, als men de Kinderpokken heeft, de Oogen: belet, of drijft te rugge de heete Zinkingen, welke in zoodanig een Ziekte op de Oogen komen te vallen.

Een Drachma Saffraan met Wijn, of in eenige Spijs ingenomen, geeft zoo een onmatige verhenging aan het Hert, dat men daar van al lachende sterft.

In Wijn gelegd, en dan daar van gebruikt, maakt den mensch zeer dronken, en al lachende gelijk als yst-zinnig, of dol.

Saffraan in de Mond geknauwd, en een weynig daar in gehouden, dan een geblakkete Juffer beademd, doet haar terstond bleek worden, en haar valsche schoonheid verliezen.

De Wortel van Saffraan gedroogd, gepulverizeert, Tragacila en daar van met Wijn gedronken, doet het Water der Blaas gemakkelij lofsen, en verdrijft de Geelzucht.

Men bereyd ook in de Apotheken vele fraye Compositien, of mengzelen, van dit Gewas; als: Oxy-crocium, Crocomagma, Extraktum, en meer diergelijke, welke hare zonderlinge deugden in de Geneeskunst hebben, en voor veelerey quade toevallen zeer dienstig zijn; te weeten:

Het Oxyrocium verzacht de Zenuwen, ook alleley hardig-

CLXXVIII HOOFDSTUK.

S A F F R A A N.

Namen.

Ord in 't Neederlandsch van elk met deze naam genoemd. In het Latijn CROCUS, of CROCUM: in 't Hoogduitsch SAFFRAN: in het Fransch SAFFRAN: in 't Italiaansch CROCO, of ook ZAFFERANO.

Veelerley
meest in
hare
Bloem
verander-
lijke ibor-
ten

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veele, meest in hare Bloem veranderlijke soorten, namelijk:

I. CROCUS VERNUS FLORE CERRULEO, of in 't Voorjaar bloeyende, anders, May-Saffraan, met een blauwe Bloem. II. FLORE PURPUREO, of met een purpure Bloem. III. FLORE ALBO, of met een witte Bloem. IV. FLORE FLAVO, of met een gele Bloem. V. FLORE ALBO TUNDO VIOLACEO, of met een witte Bloem, en blauwe purpure grond. VI. FLORE ALBO STRIIS VIOLACEIS, of met een witte Bloem en purpure streepen. VII. FLORE LUTEO STRIIS VIOLACEIS, of met een gele Bloem en paarsche streepen. VIII. CROCUS PERSICUS ODORATUS FLORE PLENO ALBO ET RUBRO VARIEGATO, of welriekende Saffraan uyt Perzien, met een dubbele, schoon-witte en rood-bonte Bloem. IX. AUTUMNALIS VERUS, of opregte Herfst-saffraan. X. AUTUMNALIS CERRULEUS, of blauwe Herfst-saffraan, en veel meer andere, onnodig hier op te tellen, wijl ze doch al te zamen van eenerey Bouwing en Waarneming zijn.

Grond.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige grond, met twee-jarige Koeve, en een weynig Paardemist vermengt: ook een opene en luchtige plaats.

Hardheid.

Verdragen zoo wel veel Reegen, als droogte. Konnen sterke koude, en andere ongeleegentheeden des tijds uytstaen. Geeven niet in elk, maar alleen in sommige jaren volkomen rijp Zaad: 't welk met een volle Maan van September op een bijzondere schaduwachtige plaats moet gezayd zijn. Dan komt het in 't volgende Voorjaar uyt de aarde voort, doch geeft voor de eerste maal geen Bloemen; ook niets na verloop van zeven, agt, neegen, of tien jaren daar na. Waarom ze

Aanwin-
ning door
Zaad, gaat
zeer lang
zaam toe.

Hardigheyd. Helpt de beroerde Leeden, en geneest de gebroekene Beendaren.

Ruellius l. 2. c. 11. Het *Crocomagnum* verteerd, verwarmd, en verzacht: doet gemakkelijk *wateren*: neemt wech de *donkerheyd* der Oogen, en verklaard het Gezicht.

Dodon. in Adellr. l. 7. c. 15. Het *Extraktum* met Wijn of iet anders de *bavende* of in *zwaren arbejd* zittende Vrouwen ingeegeven, doet haar gemakkelijk van hare *Vrucht verlossen*.

Men verwd ook met *Saffraan* een geele couleür. Zulke word gehouden voor de beste, welke *welriekend* en *vet* is; ook een *brandende roode verwe* heeft.

CLXXIX HOOFDSTUK.

KAUWOORDE.

Namen.

Dus word deeze aardige *Vrucht* in 't *Nederlandsch*; maar van sommige ook *COWORDE* en *KAWORDE* genoemd; in het *Latijn* *CUCURBITA*: in 't *Hoogduitsch* *KURAS*, of *KURBITZ* (alhoewel ook dit woord een *Coucommer* beteekend): in het *Fransch* *COURGE*, of *COUCORDE*: en in het *Italiaansch* *ZUCCA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige *schoone* en *beziens-waardige* veranderlijke soorten; namentlijk:

I. *CUCURBITA MAJOR*, of *grootte Kauwoorde*. II. *MINOR*, of *kleyne Kauwoorde*. III. *STELIATA*, of *Kauwoorde op de wijze van een Starre*. IV. *LAGENARIA*, of *Kauwoorde als een Vlesch*. V. *ANGURINA*, of *OBLONGA*, of *Slang-Kauwoorde*, anders *lange Kauwoorde*. VI. *FRUCTU MARMOREO*, of *met een schoon-gemarmerde, of bonte Vrucht*: en dan noch meer andere. Al te zamen zijnze van de zelve *Bewooging* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemene, varfch-omge-smeete grond, wel voorzien met varfliche, warme Paardemist, onder meer dan een of twee voeten hoog; wel zuiver en nauwkeurig bewaard, dat'er geen aarde onder gerake, waar door het broeyen word verhinderd; boven bezorgt met de zelve Mist, doch twee jaren oud, en kleyn-gewreven: een warme, vrije, teegens een Muur of houte Beschutzel genoegzaam ter Zon gelege-ne plaats.

Uyt cygener aart zijnze teeder. Konnen haar zelve niet opregten; mogen ook niet over de aarde hee-nen kruypen, vermitsze dan noch *Bloemen* noch *Vruchten* geeven. Mooten derhalven nachtijens gebonden worden aan lange stokken, en aan de zelve opgeregt, om opwaarts te konnen wassen. Brengen wel in deeze *Landen Vruchten* voort, doch in de zelve noyt enig goed of volkomen rijp *Zaad*. Blijven ook niet meer dan eene *Zomer* in 't leven, vermitsze teegens de *Winter* door de minste koude haastig vergaan.

Men moet haar derhalven t'elkens in ieder jaar, in het laatste van *Maert*, of 't begin van *April*, met een afgaende Maan, wech *aanwinnen* door *Zaad*, uyt warme Gewesten herwaerts gezonden; niet het spits om-jaag, en niet meer als een stroobreedte diep in de aarde gelegd: ook zorgvuldig gedekt voor koude dagen en nagten; desgelijks voor koude en te veel Reegen.

Verwonderens-waardig is 't, dat uyt eene eeven de zelve *Vrucht* dikmaal voortkomen al de boven-ge-noemde *versheyden soorten*; of immers 't meeste deel. Want 't *Zaad*, genomen uyt den *Hals* deezer *Vrucht*, geeft *lange*; uyt het *midden*, of den *Buyk*, gehaald, *groot*; of *rande*; en uyt het *agterste* deel, *middelma-tige* *Kauwoorden*.

KRACHTEN.

De *Vruchten* der *Kauwoorde*, of *Cucurbita*, *Agin. l. 7.* zijn verkoelende en verdroogende in den twee-den graad.

In *Vleeschnat* met Verjuys gekookt, of in een *Pan* met *Meel* gebraden, zijnze goed om te eten; inzon-derheyd voor de geene die van een *bitzige natuur*, en met *koortzen* beladen zijn. Lesschen de *Dorff*; ma-ken een zachte *Stoelgang*: verkoelen de *Leever*: zijn goed voor de *Blaas*, de *Dorff*, en de *Longe*: maar on-dienstig voor *oude* en *konde* *Lieden*; want zij vermin-deren het *Mannelijk Zaad*, en de *lust* tot het *Echte-werk*.

Rauw gegeten, doen ze *Braken*. Bezwaren, en *Doden*, in verkouden ook de *Mag*. De *Bladren* op der *Vrou-wen Borsten* gelegd, doen de *Melk* daar in verdro-ogen.

Het rauwe vleesch der *Vruchten* gestoten, en plaas-sters-wijze op de *heete Gezwellen* gedaan, neemt'er de pijn van wech; desgelijks de *brand* der *roode Oo-gen*. Met *Oly* van *Roozen* vermengt, en opgelegd, is goed voor de *Gebrandbeyd*, *sprenge Vuur*, en de *Tand-smerten*.

Het *Zap* der gebradene *Vruchten* met *Oly* van *Roo-zen* gemengt, en in de *Ooren* gedruppeld, verdrijft de pijn en de *ontsteeking* der zelve. Op de *Huyd* der *Pier-den* en anderer *Dieren* gestreken, keerd daar van af de *cap. 3.*

Vliegen, *Horzelen* en *Muggen*. Het zelve *Zap* of *Nat* met *Zuyker* gedronken, lesscht de *brand* der *Koortzen*; verlaat de *Dorff*, stillt de *Hofst*, en maakt een open *Ligchaam*.

Het *Zaad* gepeld, gestoten, en met *Wijn* ingeno-men, doet *wateren*. Veracht de scharpheyd en brand der *Pis*: opend de verstophtheyd der *Mili*, der *Lee-ver*, en der *Nieren*. Stopst daar teegens de *Duyk-loop*.

Het *Gepulverizeerde Zaad* in de *Wonden* gestroyd, doet'er het *vlesch* in groeyen.

CLXXX HOOFDSTUK.

PEPOEN.

En wel-bekende *Vrucht*, word in 't *Namen*. *Nederlandsch* dus, maar ook van vee-le *POMPOEN* genoemd: in het *Latijn* *PEPO*: in het *Hoogduitsch* *PEEBEN* (alhoewel hier door ook wel meest *Aselouen* worden beteekend), en *PE-PONEN*, of ook wel *PEUTZERS*: in 't *Fransch* *POM-PONS*; en in 't *Italiaansch* *PEPONE*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend veele aardige veranderlijke soorten; te weten:

I. *PEPO VERRUCOSUS OBLONGUS VIRIDIS*, of *langwerpige groene Pepoen met kleyne Knobbelen als Wratten*. II. *VERRUCOSUS POMIFORMIS*, of *Appel-wijze gevormde Pepoen met Wratten*. III. *VERRUCOSUS PYRIFORMIS*, of *Pepoen met Wratten*, hebbende de gedaante van een *Peer*. IV. *STELLATUS*, of *als een Starre*. V. *MINOR LUTEUS*, of *kleyne geele Pepoen*. VI. *MINOR ALBUS*, of *kleyne witte*. VII. *MINOR COMPRESSUS AURANTII COLORIS*, of *kleyne platte Pepoen, met een Oranje verwe*. VIII. *MINOR COMPRESSUS VARIEGATUS*, of *kleyne platte Pepoen, met groen en wit zeer schoon gesprenkeld, of gescha-keert*. Behalven deeze zijn'er noch andere soorten, onnodig hier alle te noemen, wijlze gezamenlijk van de zelve *Bewooging* en *Waarneeming* zijn. Hebben een ruyme plaats van noden, vermitsze, al voortkruypende, de aarde zeer verre besciaan en overdekken.

Al te zamen beminnen ze een goede, gemene, watvoor Kk 3 vuch-

Verfchey-dene ver-anderlijke soorten.

Wat voor een grond zij be-minnen.

Hoe haar waar te neemmen.

Aanwin-nig.

Zeldzaam-heyd.

Veele aardige veranderlijke soorten.

een grond vochtige, zandige, varsch-omgeftene, en met een-
zij bebin- of twee-jarige Paardemift wel voorziene grond : een
nea. warme, luchtige en genoegzaam ter Zongelezene plaats,
befchut voor koude Winden; ook matige vochtigheid.
Blijven niet langer dan een Zomer in 't leeven; geven
in goede warme jaren volkomen rijpe Vruchten, en ver-
gaan haastig teegens de Winter.

Middel, Wil iemand deeze Vruchtbieder Zomer in onze Landen
om rijpe tot een genoegzame rijpheid zien gebragt, dielegge het
Vruchten Zaad niet boven een stroobreedte diep in de aarde, on-
te beko- der met warme Paardemift voorzien; met de punt neer-
men waarts, met een afgaande Maan in 't begin van April,
of het laatste van Maert, elke Karl eenige voeten verre
van de andere : en dekke dan de bezayde plaats met
stroo of glas, om de zelve te bewaren voor alle on-
geleegentheeden der Lucht, inzonderheid 's nagts,
en voor al als de jonge Planten beginnen voort te kom-
men, of alreeds voortgekomen zijn; zoo zullenze cer-
der en haastig opwafien.

In elke Men trekt dan ook alle Zijde-schenten zachtens met
Zomer. de hand, maar gantschelijk niet met een Mes, af; want
Yzer is niet alleen de Kanen, maar ook de Vrucht zelfs
schadelijk: welke men, na datze vast gezet is, ook de
voorste Top, of het Hert, wechneemt; zoo schietze
niet verder. Dezer wijs word de Bloem valster, de
Vrucht krachtiger, en veel eer groot.

Om van Indien het ook quam te gebueren, dat deeze Vruch-
enrijspe ten, door een slegte, onbequame Jaartijd, tot geen
Vruchten volkomene rijpheid gebragt konden worden, zoo kan
rijp Zaad men de zelve, ter tijd als de Maan vol is, met de hand
te krijgen. afbreken, en in een drooge plaats ophangen. Dus zal
het Zaad (het welk in de Vrucht valt zittende, en
niet ratelende, voor het beste word gehouden) even-
wel zijne volmaaktheid bekomen; en de Vrucht een
tijd lang voor verrotting bevrijd zijn.

Aanmer- De Vrouwen-perzonen, welke het gaat na der wijven
keijlyk- wijze, moeten haar in dientijd wachten, van bij deeze
heid. Planten te komen: anders zoudenze treuren, en ha-
re Vruchten verflauwen, ja zomtijds te eenemaal ver-
gaan.

K R A C H T E N .

Lust. in DE Vruchten van allerley soorten der Pepoenen zijn
Dijf. 1. 2. koud en vochtig in den tweeden graad; ook
naar. 129. afvagende van aart. Het Zaad daar teegens is,
gelijk ook de Wortel, droog in den eersten.

Ruellius Zij worden noyt rauw gegeeten, gelijk men de
1. 2. c. 68. Concommeren en Meloenen doet; maar gemeenselijk
kooke menze in zoete Melk; of men braadze met
Meel en Boter in de Pan. Dan zijnze goed voor een
heete Maag: doen ook gemakkeijk wateren, en ver-
drijven de koude Pis. Eeven de zelve werking heeft het
Zaad.

Galen. 1. 2. De Melk, of het Zap, uyt dit schoon gemaakte
de Alim. Zaad gepart, en met gepelde Garst vermengt, is
fac. 8. zeer goed voor alle Koortzige Liedes; want het ver-
Med. Simp. slaat de dorst, neemt wech de verstoptheid van Lee-
ver en Nieren: is dienftig teegens het Gravel; drijs
voort het Water der Blaas, en verkoeld de brand in de
Koortzen.

De zelve Melk met Zuyker en Rooze-water ver-
mengt, is goed teegens al de genoemde gebreken: ook
voor de Hoest; voor de ystterende Menfchen; en voor
de hitzigheid van het Water der Blaas.

Het gedistilleerde Water dezer Vruchten, en van
het Zaad, ook het geconijt vleesch, hebben eeven het
zelve vermogen.

Dijf. 1. 2. Een Drachma van het Poeder der gedroogde Wor-
c. 164. telen met Honig-water gebruykt, doet braken.
Het zelve Poeder met Zuyker vermengt, geneest de
quade Schnijfheid des Hoofds, daar opgestreken
zijnde.

Vuchf. bijf. Het inwendige der Vruchten, of het vleesch, kleyn

geftoten, verzacht en verdrijsf de heete zueringe plant. sap.
der Oogen, en den brand de zelve. Op het Voor- 167.
hoofd gelegd, weerftaaf de Zinkingen, welke op het
Gezacht vallen.

Het Zaad gefloten, dan met Meel, en het Zap Egin. 17.
der Vruchten gemengt, maakt een schoen en helder o. 3.
Vel. Verdrijsf alle Plekken, Zomerproeten, en on-
zuiverheid van de huyd des Aangerachts, daar mee
gewreeven zijnde.

CLXXXI HOOFDSTUK.

M E L O E N .

N het *Nederlandsch* dus genoemd. Namea.
In het *Latijn* MELO, of MELOPE-
PO: in het *Hoogduysch* MELAUN,
of MELONEN: in het *Fransch* ME-
LONS, en in het *Italiaansch* MELONE,
of MELONI.

Hier van zijn mij in haren aart bekend eenige onder- Eenige
fcheydene foorten, als: onder- fcheydene
foorten.

I. MELO ODORATUS MAJOR, of groote, welre-
kende Meloen. II. ODORATUS MINOR, welre-
kende Meloen. III. MELO SACCCHARINUS, of de-
licat, gelijk als gezyngede Meloen; en dan noch meer
andere, al te zamen van eeven de zelve Bauwing en
Waarneeming.

Uyt eygenert aart blijvenze niet langer dan eene Zo- Teeder-
mer in 't leeven. Zijn van een teedere natuur. Konnen heyd.
ook in deeze Landen niet anders dan in goede Zomers,
en met groote moeyte, tot een volkomene, of immers
tot een gebruykelijke rijpheid worden gebragt; 't welk
gefchied op de volgende wijze.

Neem in uwen Hof een Bed, gelegen op een warme
en luchtige plaats, teegens een Muur, of Heyning; Wat voor
wel bewaard voor alle koude Winden. Maak't er een groen
Zonnebak van, met hout rondom; ook boven met een
hout, en daar onder met glaze Venstieren genoegzaam men haar
voorzien. Graaf de zelve diep uyt, en leg't er onder in deeze
in, ter hoogte van drie voeten, varfche warme Paardemift. Tree die met voeten, zoo digt op malkander, Landen
als eenigzins gefchieden kan; gantsch vlak en effen, moet ge-
boven zonder enige Bulten; ook met voorzichtige varen.
achtneeming, dat zich geen aarde daar onder kome te
vermengen, want zulks zou de Mift het broeyen ver-
hinderen, en alzo veroorzaken, datze geen warmte
van zich gaf. Neem dan twee deelen Veen-aarde; twee
deelen grof zand, een deel twee-jarige Paardemift, een
deel een-jarige Hoenderdreck, en een deel Mol van ver-
rotte Boom-bladeren; al te zamen wel door malkander
gearbeyd. Leg deeze op de voorgaande Mift, vier
vingeren hoogte; en steek daar uw Zaad in, met de
punt om lag, ruym een stroobreedte diep, met een
volle, of straks na volle Maan in Februaris of Maert,
na dat het Weer zich bequaam of onbequaam aansteld,
en u goed zal dunken; doch ik houde de Maert voor
best. Drie of vier Zaadkorlen moet men bij malkander
steeken; ontrent vier voeten van een. Laat dan
de glaze Venstieren gedurig daar op leggen, wanneer
het tamdijk Weer is, en dat'er de Zon met hare stra-
len, door-speelen kan, tot in het begin van April, of
later. Ondertuffchen, als het koud is, of dat het weer en zorg-
mocht kome te vriesen, doet men de houte Venste-
ren over de glaze heenen; en, indien het de nood ver-
eyscht, men legt niet alleen boven op de zelve, maar ook
rondom de geheele Bak, varfche Paardemift, zoo lang
als de Vorst duurd. Daar na neemt men ze weer wech
en in het begin van April ook de houte Venstieren af,
zoo dat alleenlijk de glaze daar op blijven; waar over
men echter, tot bewaring voor de koude nagten, mat-
ten freyde. Ontrent half April doet men, bij goede
warme dagen, de glaze Venstieren wel geheel open,
maar

Wat voor
een groen
men haar
in deeze
Landen
moet ge-
ven.

Hoe men
het Zaad
moet bee-
ken

men
waarne-
men.

maar teegens de nacht weer toe; en men neemt zorgvuldig acht, dat het *Zaad* wel voor den Reegen worde bewaard; tot in 't laatste van *May*, wanneer men ook de glazen gantfch wech doed.

Hoe men op de Vruchten moet letten.

De jonge *Planten* nu opgekomen, en aan het wafsen geraakt zijnde, mogen gantfchelijk geen koude *vochtigheid* verdragen. Als ze ruym de lengte van een halve vinger hebben bekomen, trekt men 't *Hert* zachtjens af; want dan fchietenze krachtiger ter zijden uyt, en geeven dies te eerder *Vrucht*: welke men, noch kleyn zijnde, op een *Ley*, of blauwe *Dak-pan* legt, op datze, de *Zon* daar op weerfchijnende, te meerder hitte mogt genieten. In *keele dagen*, inzonderheid ieder *nagt*, overdekt men ze gedurig met een glazen *Lantaarn*. Als ze ten naften bij zijn rijp geworden, moet menze met de hand afplukken, zonder met een *Mes* daar aan te raken, tusschen volle *Maan* en het laatste *Quartier*, indien het eenigzins kan gefchieden.

Hoe men vroeg Meloenen kan bekoemen.

Om *vraag Meloenen* te mogen hebben, zayd men ze ook wel binnens huys, hol en luchtig, in een *Korf*, gevuld met de voorheen befchreevene grond, bij een volle *Maan* in *Februarius*; want alles wat boven de aarde *Vrucht* geeft, moet met een volle *Maan*, of een dag of twee daar na, de aarde worden aanbevolen. Daar na, in het midden van *April*, of wat later, zet men deeze *Korf* op een zeer warme plaats, in de aarde, waar onder *Paardemift*, ter hoogte van drie voeten, ingetreden is op de voorheen verhaalde wijze. Als'er geen warme dagen zijn, en ook 's nagts, dekt men ze, op zulk een manier als alreeds gezegt is.

Hoe men haar veel beter van fmaak kan doen zijn.

Men neemt ook deeze *jonge Planten*, hier of in andere plaatzen ftaande, met een blikke of kopere *Hof-boor* uyt, de aarde rondom aan haar blijvende, zoo dat ze de *opneeming* gantfch niet gewaar worden; en men zetze op een heete plaats, met de voorgemelde grond, en onder met weynig *Paardemift* voorzien; zoo worden de *Vruchten* aangenamer van geur, en veel delcater van fmaak; welke anders word wechgenomen door de onnatuurlijke warmte der veelvoudige *Paardemift*.

Eyndelijk houde ik ook noch deeze wijze voor niet onbequaam; te weeten.

Andere wijze van aankweeking.

Neem *Potjens*, onder en aan al de zijden vol kleyne *gaatjens*, van meer als anderhalve vinger lengte, opdat de *Wortelen* genoegzaam en onverhinderd door de zelve heenen fchieten mogen. Vulze met de voorheen befchreevene goede grond; en fteek'er uw *Zaad* in, met een volle *Maan* van *Maert*. Zetze dan in de gemelde *Zonnebak*, met warme *Paardemift* voorzien. Laatze zoo lang daar in blijven, tot dat de warmte der *Mift* vergaan is; 't welk gemeenelijk gefchied binnen de drie wecken. Neem ze dan uyt, en fteel ze weer in nieuwe varfche *Paardemift*, 't zij in de zelve, of in een andere *Bak*; en gaat hier in zoo lang voort, tot dat de *Planten* beginnen te groeyen, en de *Potjens* vol *Wortelen* geraken. Laatze dan ftill blijven staan, zoo fchietenze, door de gemelde *gaten*, hare *Wortelen* in de aarde, en zullen zoo haaltig en zoo goede *Vruchten* krijgen, als de andere op eene der andere wijzen aangekweekt.

Hier handfch *Zaad* onbequaam.

Het *Zaad* deezer *Vruchten*, in onze *Landen* gewonnen, is, mijns oordeels, gantfch ondienftig, om weer gezyd te worden; vermits men daar van noyt goede *Meloenen* ziet voortkomen; alhoewel het echter van zommige weer aan de aarde word bevolen. Best is 't, dat men het ieder jaar neeme van het geen uyt heete *Landen* word overgezonden.

K R A C H T E N .

DE *Meloenen*, anders *Melones*, of *Melopopons*, zijn koud in den eerften, en vocht in den

derden graad; veel beeter om rauw te eeten, als de *Pee- Fac. 6. B.* poenen en *Concommeren*. *Med. Simp.*

Geeven evenwel weynig voedsel aan het *Ligchaam*, *Droef. 1. 2.* en verwekken *Winden*. Doen wel *Water lossen*. Zijn *c. 163.* goed voor de *Blaas*; ook voor alle jonge en hitzige *Menschen*, maar gantfch ondienftig voor oude lieden, envoordie met *Calyx*, *Scheurbuyk*, of enig gebrek in de *Milt* gequeld zijn. Een ftuk van een *Meloen* gefloten, en op de *Oogen* gelegd, neemt de *brand* der zelve wech, ook het *lopen* en *tranen*.

Het *Water*, uyt deeze rijpe *Vruchten* gedistilleert, *Rafis libi* en daar van, een tijd lang achter een, ieder morgen een *Roemertje* gedronken, verkoeld een *hitzige Leever* en *Maag*: matigt alle *inwendige brand*: ftild de *dorft*: neemt wech de gebreeken der *Nieren*, en is goed voor alle *heete gezwellen*, met *Linnen* doeken daar opgelegd.

Het *Zap*, en ook het gefloten *Zaad* met *Raggen*, *Dodon. in* water en *Boonen-meel* vermengt; dan daar van een *koekje* gemaakt; daar na (in de *Zon* gedroogt geworden) in *Wijn* gefmolten, en 't *Aangezicht* daar mee gewafchen, neemt'er alle *vlekken* van wech. *Addit. libi* *c. 101.* *Enf. l. 2.* *enarr. 129.*

Het *Zaad*, 't welk in de *Apotheeken* word gebruykt voor een van de vier groote koude zaden, gepulverizeert, en met *Wijn* ingenomen, of ook in *Zuyker* ingemaakt, en zoo genuttigd, doed gemakkelijk *Water lossen*; verzacht de *pijn der Nieren*, en is goed teegens het *Graveel*. *Acuerus lib. Simp. c. 41.* *Scrap. de Temp. Simp. cap. 233.*

De *Wortel* gedroogd, gepulverizeert, en daar van een *Drachma* met *Honig-water* ingenomen, is een goed middel, om te doen *braken*. *Ægin. l. 1.* *c. 50.*

De *Bladeren* met *Wijn* geflapt, en op de *beten* der *dolle Honden* gelegd, geneezen de zelve.

CLXXII HOOFDSTUK.

KONKOMMER.

Enoeg aan ieder bekend, en dus in 't *Names*. *Nederlandsch* genoemd: in 't *Latijn* *CUCUMER*, of *CUCUMIS*: in 't *Hoogduysch* *CUCUMER*, of beeter *CUCUMMER*: in het *Fransch* *CONCOMBRE*; en in het *Italiaanfch* *COCOMERO*, *CICOMERO*, *CIDRUOLO*, of *CITRIOLO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden ver- *Zeven on-* *derfchey-* *denen* *foorten*, als:

I. *CUCUMER SATIVUS FRUCTU MAJORE*, of *grootte tamme Konkommer*. II. *SATIVUS FRUCTU MINORE*, of *kleyne Konkommer*. III. *SATIVUS FRUCTU ALBO*, of *tamme witte Konkommer*. IV. *ANGUSTINUS FLEXUOSUS*, of *langwerpige Konkommer*, *Slangz wijze gebogen*. V. *SATIVUS FRUCTU LUTEO LONGO*, of *tamme Konkommer*, met een zeer lange, *fchoon-geel-verwige Vrucht*. VI. *FRUCTU LONGO VIRIDI*, of met een lange *gantfch groene Vrucht*. VII. *CUCUMIS SYLVESTRIS*, anders *ASININUS*, of *wilde*, anders *Ezels Konkommer*. Behalven deeze laatste zijn ze al te zamen van eeven de zelve *Benaming* en *Waarneeming*.

Al te zamen beminnenze een goede, holle, gemeene, *Wat voor* zandige, varfch-omgefmeetene, en met twee-jari- *een aarde* *zij bemina-* *nen*. *Paardemift* wel-voorzene grond: een warme, vrije, bequaam-geleegene plaats, en tamelijk veel water, ter tijd toe datze beginnen te bloeyen; maar inzonderheid als de *Vrucht* groot word: doch daar na, als ze zich aan het *rijpen* zullen beginnen te ftellen, mogen ze niet veel *vochtigheid* verdragen; want daar door worden ze *flap*, voos, onlieftig van fmaak, en gelijk als *krachteloos* gemaakt.

Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leeven. Want *Aanwin-* als hare *Vruchten* rijp geworden zijn, vergaan ze haastig. *Moeren* derhalven met een afgaande *Maan* van *May*.

May in ieder jaar weer op nieuws werden aangewonnen. 't Zaad steekt men met de punt om laag, niet meer dan een Stroom-breedte diep in de aarde, wel zes voeten van malkander af, doch t'elkens drie of vier Korlen bij een: waar van men naderhand, te veel opkomende, eenige kan uyttrekken. Door deeze Zaying kan men ze alleenlijk vermeenigvuldigen.

Heeft iemand lust, om hier van groote Vruchten te krijgen, die breeke de *Konkammeren* af, alsze noch niet al te geel zijn, met een volle Maan; en Zage 't Zaad daar van in het volgende jaar ook met een volle Maan van May; zoo zullen de Vruchten grooter aangroeyen. Maar indien men de *Konkammeren*, van welke men 't Zaad wil gebruyken, afneemt in 't laatste van de afgaande Maan; en naderhand 't Zaad daar van met even zulk een Maan aan de aarde beveeld, zoo blijven de Vruchten kleyn, en werden zeer bequaam tot Agorken gemaakt: waar toe de *CUCUMIS MINOR SATIVUS*, of *kleyne tamme Konkammer*, zeer dienstig is; vermits der zelve Frucht kleyn blijft; harder, en uyt cygener aart wel-dragender werd.

De *CUCUMIS SYLVESTRIS*, five *ASININUS*, of wilde, anders *Exels-konkammer*, is veel harder van natuur dan de andere soorten. Vergaat ook zoo haast niet, maar blijft gemeenlijk twee, zontijds ook drie jaren in 't leven. Bemind dezelve Aarde en Plaats, welke wij van de andere hebben aangewezen. Geef de tweede Zomer kleyne, uyt den groenen geelachtige Bloemen; en in den Herfst volkomene Vruchten; kleyn van Gewas, zeer ruw in 't aanraken, en blijven groen. Hare Steel regt zich opwaarts, maar zelfs hangen ze neerwaarts. Alsze een weynig bleek-groen zijn geworden, hebben ze hare rijpheyd verkreegen; en moeten dan met een Mes werden afgesneden, zulker wijze, dat 'er een weynig van de Steel blijft aan zitten, om al zoo 't Zaad daar in zoetjens te bewaren. Want indien menze of door onweetenheyd, of door onvoorzichtigheyd, met de handen afbreekt, zoo springd al 't Zaad schielijk, en met zoodanig een kragt daar uyt, dat men zich daar over ontfeld, en ten hoogsten verwonderd bevind.

Weegens hare bitterheyd werd deeze soort van *Konkammeren* niet ter Spijze, maar alleenlijk in de Apotheken gebruykt. Door de Winter-konde verlicfd deeze Plant al haar Loof. Schiet echter, uyt de Wortel, welke de meeste tijd goed blijft, in 't Voorjaar weer uyt. Werd ook alleen aangewonnen en vermeenigvuldigd door haar Zaad; het welk men met een wallende Maan van April aan de aarde beveelen, en 't zelve niet diep leggen moet.

Eyndelijk, wil iemand de voor-gemelde Agorken goed bewaren, om bij Spijzen te kunnen gebruykt werden, niet alleen de geheele Winter door, maar ook een jaar of twee lang, die legge ze op de volgende wijze in. Pluk de *Konkammeren*, alsze de grootte van 't lid eener vinger hebben gekreegen, met droog en helder Weer af, op een agtermiddag. Wrijfze 's avonds wel schoon met een Dock. Leg ze dan videntwintig uren lang in Peekel, zoo zout, dat 'er een Ey in kan drijven. Neem ze dan uyt, en doe ze op een Doorflag, of Pan vol gaten, om te verzijgen. Leg ze dan weer in Bieredik, ook videntwintig uren agter-een, om de waterige vochtigheyd, door de zoutigheyd uytgetrokken, wech te nemen. Laat ze dan weer verzijgen, en doe ze in een zuiver, droog Glas; daar tusschen stovende geheele Nagelen, geheele Foely, wat grof gestoten Peper, Bloemen of Zaad van Dille, en eenige rode stukken van Peperwortel. Giet dan daar over goede *Bordeauxsche* Edik (vermits deeze zelden, of noyt, eenig Vlies krijg) gelijk alle andere sootten van Azijn onderworpen zijn; hoe zunder en feller, hoe better; en haal dan naderhand de Agorken daar uyt wanneer 't u behaagd; doch zonder met de handen daar in te ko-

men, of eenigzins daar over te ademen (het welk ook Waar-niet moet geschieden over de ingeleide *Quen*, 't geen in het eerste Boek is vergeten aan te teekenen) vermits ze, zulks niet verdragen konnende, hier door ligtelijk komen te veranderen, ja ook dikmaal geheel te verderven.

K R A C H T E N .

DE Bladeren van *Konkammer*, of *Cucumber*, met Diste. lib. Wijn gestoten, en op de beetten der dulle Hon- 2. c. 163. den gelegd, geneezen de zelve. Gestampt, en met Honig vermengd, verdrijven ze de heete Puyssen en Bleyen des Aangezigts.

De Vruchten, koud en vochtig in den tweeden Grad, zijn zeer ongezonder te eten: want ze verwerk- Hyst. Pl. ken Winden, verkouden de Maag, en maken quaad cap. 267. Bloed.

Doch voor sterke Naturen, en hitzige Menschen zijn ze niet ondienstig; want zij verkoelen zonder verrotting: zijn ook de Blaas, Bysk en Maag aangenaam.

De noch geheel kleyne Vruchten, welke men Agorken noemd, na de konst ingemaakt, en onder een Koermertje bij het Gebrad geeteen, zijn niet ongezonder; wanneer men ze matig gebruykt.

Het Zaad (droog in den eersten Grad, en sterke- Galen. lib. lijk afvagende, of zuiverende, ook openende en ver- Simp. Med. 8. c. 2. de Alim. telijk water lossen; en is zeer goed voor de verstoptheyd fac. van de Blaas en Lever. Helpt een ontstokene Longe, Trag. l. 2. en verhitte Borst. cap. 99.

Met Garste-water gebruykt, neemt wech de dorst in heete Koortzen, en vermindert de brand der Lendenen. Gestoten, en van buyten opgelegd, maakt een zuiver, blinkend Vel.

De Wortel (droog in den eersten Grad) gedord, Durand. gefloten, en een Drachma daar van met Honig-water, Hyst. Pl. gebruykt, doet zeer sterk braken. fol. 104.

De Bladeren van wilde, of *Exels-konkammer*, anders *Cucumber asininus*, zijn zeer bitter van smaak; verwarmende in den eersten Grad, en afvagende van aart.

't Zap deezer Vruchten ('twelk *Elaterium* werd ge- Camerar. noemd) in de lugt dik geworden, verwarmd en ver- in Matth. droogd in den tweeden Graad; en is sijn van de- lib. 4. cap. 137.

Moet voorzichtigt werden gebruykt; want het ontroerd het Ligchaam geweldig; maakt krimpde des buyks, en opend, door zijne kragt, de kleyne Aderen.

Mer Melk vermengd, en in de Neus opgehaald, verdrijft de quade vervaar de oogen, na de geneezing der Geelzucht overgeleeven.

Vier Greynen hier van een oud, doch een jong per- And. Ma- soon maar een Greyn met Wijn ingegeeven, opend het rin. in Mef. Ligchaam: drift uyt de galachtige, koude, sijmerige, cap. 9. de Med. Infor. en overvloedige waterachtige vochtigheeden, zoo wel saluati. van onder door de Stoelgang, als van boven door bra- Diste. lib. 4. king. Als een Pessaris van anderen gebruykt, verwerkt c. 155. de Maandfontden der Vrouwen. Is goed voor de Wa- terzuchtige, met een Drachma Zuyker van Roozen inge- genomen: ook voor de geene die kort-ademig zijn. Trekt daarenboven de doode Frucht en de Nageboorte uyt. Is dienstig voor de Miltzucht.

't Zap, of Nat, 'twelk uyt de rijpe Vruchten springt, R. Con- is verderflijk voor 't gezigt. In de Oogen gespuyt wer- flantin. in Nier, ad A. Lusten.

De Wortel deezer *Exels-konkammeren* vermengd met lib. 2. Meel van Garlen-mout, doet alle konde Gezwollen Enarr. 129. scheyden. Dezelve Wortel gedroogd, gepulver- Mesfues lib. zeert, en met Honig vermengd, reynigd, verdrijft, Simp. cap. 9.

en geneest allerley quade Schurfbeyd, Jeukerigheyd, Sproetelen, Flekken en Plekken des Ligchaams.

Deeze Wortel zoo lang in Oly gekookt, tot dat het derdedeel daar van verteerd is, en daar mee ge- smeerd,

Hoe men groote en hoe kleynae Konkammeren kan aanwinnen.

Wilde, of Exels-konkammeren.

Wonderlijkeygeenschap van 't Zaad.

Bitterheyd.

Aanwinnig.

Middel.

om Agorken in te leggen.

dat ze zeer lang goed blijven.

smeed, neemt wech de smarten der *Zeeuwen*, en van 't *Podagra*.

CLXXXIV HOOFDSTUK.

KOORNBLOEM.

En wel-bekend *Gewas*, ook van veel in 't *Nederlandsch* *ROGGEBLOEM* genoemd, werd in 't *Latijn* geheeten *CYANUS*: in 't *Hoogduysch* *KORNBLOEM*: in het *Fransch* *BLAVEOLE*, *AUBIFOIN*, *BLUET*, en *SOULSIE*: in het *Italiaansch* *CIANO*, *FIOR DI FRUMENTO*, *FIOR DEL FORMENTO*, en *BATTISECULA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend veel veranderlijke, ziens-waardige soorten, als:

I. *CYANUS ARVENSIS FLORE RUERO*, of *roode Koornbloem*. II. *FLORE ALBO*, of *witte Koornbloem*. III. *FLORE PURPUREO*, of *purpure Koornbloem*. IV. *FLORE CŒRULEO*, of *blauwe Koornbloem*. V. *FLORE ALBO FUNDO VIOLEAO*, of *witte Koornbloem met een violette grond*. VI. *FLORE ALBO FUNDO CŒRULEO*, of *witte Koornbloem met een blauwe grond*. VII. *FLORE RUBRO FUNDO PURPUREO*, of *roode Koornbloem met een purpure grond*. VIII. *FLORE PURPUREO FUNDO CŒRULEO*, of *purpure Koornbloem met een blauwe grond*. IX. *CYANUS MAJOR LATIFOLIUS*, of *grote Koornbloem met breede Bladeren*. X. *CYANUS ODORATUS TURCICUS FLORE ALBO*, of *welriekende Turkische witte Koornbloem*. XI. *FLORE PURPUREO*, of *purpure welriekende Turkische Koornbloem*. XII. *FLORE LUTEO ODORATO*, of *Turkische gele welriekende Koornbloem*. XIII. *CYANUS HISPANICUS FLORE PURPUREO ET ALBO*, of *Spaansche Koornbloem*, zoo witte als *purpure*. XIV. *CYANUS ARBOREUS*, of *Boomachtige Koornbloem*. En noch meer andere. Niet alle zijn ze van eeven de *zelve Bonwing* en *Waarneeming*.

Eevenwel beminnende al te samen een goede, gemeene, zandige grond, eerst varsch omgelmeeën; en met een weynig *Paardemist* matig voorzien: een opene en wel-geleegene plaats; matige, en voor al niet te veel vochtigheid. Blijven niet langer dan eene *Zomer* in 't leven. Geeven volkomen *Zaad*, en verlerven voor de *Winter*.

Moeten derhalven met een wassende *Maan* van *Maert* of *April* op nieuws weer *aangevannen* worden door *Zaad*, niet diep in de aarde gelegd. Door geen ander middel konnen ze zich *vermeenigvuldigen*: behalven dat ze, door 't *neer-gevallene* *Zaad*, dikmaal van zelfs genoeg opflaan; te weteen, de *gemeene Koornbloemen*; waar uyt men veeltijds met groot vermaak ziet voortkomen zeer veranderlijke *schoone* verwen.

De *CYANUS ODORATUS TURCICUS FLORE ALBO ET PURPUREO*, of *welriekende Turkische Koornbloem*, zoo met een *witte* als *purpure* *verve*, ook om hare uytmuntende lieflijke reuk genoemd *AMBARETTE*, of *AMBERBLOEM*, groeyd, uyt een teedere, met veel *Peezelen* voorzien, en zonder eenige smaak zijnde witte *Wortel*, ter hoogte van twee voeten op, ook wel *hooger*. Uyt dezelve schiet voort een eenige *Steel*; rond, van binnen met een wit, voos, en hol-achtig *Pit* voorzien; van buyten vercierd met een *bleeke groenheyd*, wanneer ze *witte*, of een *purpurachtigheyd*, als ze *purpure* *Bloemen* draagt.

Aan deze *Steel* spruyten uyt zeer *schoone Bladeren*, en kleine hand lang, of ook wel korter: drie, en ook twee vinger breed; in zes, zeeven, agt, of negen *diep-ingesnedene* *deelen* gescheiden: van welke het voorste is 't grootste, breedste en langste; doch al te samen gaan ze voor *puntig* toe; en zijn rondom met groove, voor zeer *spitze*, gelijk als *dornige punten*, of *tanden*, gezaagd; dikachtig en lang van aart; uyt den

blauwen groen-verwig; doch onder bleeker; zoo wel om hoog staande als neerwaarts hangende: in 't midden voorzien met een *regt-door-schietende* *Adel*, waar uyt eenige *kleynere* ter zijden uytvloeyen; boven maar even, doch onder meerder *zichtbaar*, en aldaar als in de *Fluyd* inwendig blijvende. Bitter van smaak zijn de gedagde *Bladeren*; en komen in 't *rond* om de *Steel* boven malkander onordentlijk, en niet tegens over den anderen voort.

Tusschen dezelve in het midden, en ook ter zijden *Bloem*-uyt, schieten op veel lange, blinkende, *ronde*, *geknoopen* streepje, en bloote bleke *Stelen*, niet zeer dik, hebbende op haar bovenste punt dikke, *ronde*, *donker-groene*, en tamelijk-groote *knoopen*, aardig voorzien met veel harde, digt op malkander zittende, *rond-achtige* *Bladertjens*, als *Schnubertjens*, voor met *bruine* *Streektjens*, gelijk men ziet in het *CENTAURIUM ALPINUM LUTUM*, of *Lerg-fantorie* met een *geele* *Bloem*. Deze langzaam open-gaande, ziet men *cyn-delijk* in *Julius* te voorschijn komen *grootte*, aanzienlijke *Bloemen*, bestaande uyt veel *diep-ingesnedene*, welriekende, teedere *Peezel-bladertjens* (gelijk men in *SCABIOSA*, of *Scabiose*, en *CYANUS ARVENSIS*, of de *kleyne Koornbloem*, ziet) doch inwendig veel *kleynere*; ook, haar openende, van binnen hol, die van *JACCA* niet ongelijk. Na weynige dagen vergaan deze *Bloemen* in haar zelve, en laten achter een volkomen *Zaad*, befloten in een *hayrige* *ruyghedyd*. 't Is langwerpig, dun, een weynig gebogen, en blauwachtig-bruyn, of ook wel bleek van verve.

Deze soort is teeder van aart. Blijft ook *gemeene*. Deze is niet langer dan eene *Zomer* in 't leven. Echter heb ik ze wel 's *Winters* over gehouden; als in die van de *Jaren 1670. en 1671*. Welke zoo *sterk* schoten, dat houden-ze in 't begin van *Junius* gantsch geopende *Bloemen* ons lieten aanschouwen. Bemind dezelve grond, als wij van de andere soorten hebben voorgefeld; maar een *Grond*, veel warmer plaats, en niet te veel vochtigheid. Word derhalven, met een wassende *Maan* van *April*, zoo wel in de *Aarde*, als in een *Pot*, weer op *nieuws* gezayd; en in opene *Bloem* staande, voor den *Regen* gewagt, op dat 't *Zaad* niet mogt verderven; 't welk zeer *liet* door te veel vochtigheid kan geschieden. Al de andere soorten van *Koornbloemen* zijn dit gevaar ook onderworpen. Dus waargenomen, geeft ze volkomen *Zaad*; en verlerst voor de aankomst der *Winter*, door een *kleyne* *Rijp*, of van zelfs.

Het *CYANUS HISPANICUS*, of *Spaansche Koornbloem*, is *Spaansche* *bloem*, zoo met *witte* als *purperachtige* *Bloemen*, is *Koornbloem*, ook wel van een aangename reuk, doch niet zoo *krachtig*; ook niet zoo vol of groot van *Bladeren*, als de *Turkische*. Word op eeven dezelve wijze in alles geregeert en behandeld; vermitsze, in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad* gegeven hebbende, dan ook 't leven verleid.

Het *CYANUS MAJOR LATIFOLIUS*, of *grote breed-gebladerde Koornbloem*, vergaat niet zoo haast, maar blijft lange jaren in 't leven. Verdraagt een opene, luchtige, vrije, wel-geleegene, dikmaal geroyt, en genoegzaam gemestte plaats, veel water, en allerley ongelegenheeden der *Winter*, zonder eenige schade. *Bloeyd* (gelijk ook al de andere soorten) een lange tijd. Geeft wel in den *Herfst*, doch alleenlijk bij goede drooge *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende *Maan* van *April* of *May* de aarde moet aanbeyden zijn, niet boven een *Stroo-breedte* diep gelegd. Door dit middel werd deze soort *vermeenigvuldigd*: dan ook noch door hare aangewassene, van zelfs *wortel-schietende* *Jongen*: welke men op de zelve nu genoemde tijd van de *oude* afneemt, en verplant.

Het *CYANUS ARBOREUS*, of *Boomachtige Koornbloem*, zijnde de *raarste* soort van allen, *bij mij* in het jaar 1657, door overgezonden *Americaansch* *Zaad*, voortgekomen, is een aardig *Gewas*, van een bevallige aanschouwing. Schiet in deze *Gewelten* op ter

hoogte van derdehalve voet. Bemind een goede, zandige aarde, doormengt met een weynig tweejarige Paardemist, en 't Mol der verrotte Boombladeren: een vrije, warme, welgeleegene plaats, en tamelijk veel vochtigheid in de Zomer.

Gedaante
der Bla-
deren.

Blijft lange jaren in het leeven: en krijgt schoone Bladeren, die van de STYRAXBOOM, beyde in grootte en in gedaante, zeer gelijk: ontrent geheel rond, doch aan de punten een weynig spits: boven ruysachtig wit; onder zwart-groen van verwe. Komen onordentelijk aan hare Steelzels voort, en zijn inwendig verciert met vele doorlopende Aderen, voortschietende uyt eene in het midden.

Bloemen.

Meer als een jaar oud geworden zijnde, bloeyde in der Zomer zeer schoon, te voorschijn komende met hare bruyn-roode gevezelde Bloem, uyt een langwerpige, gescheurde, bleek-witte Knap. Vele decer Bloemen zijn op de bovenste punten der Takken digt bij malkander te zaam-gevoegd. Geeven echter in deeze Landen geen volkomen Zaad: waar door nochtans deeze soort alleenlijk kan vermenigvuldigd worden, vermits men haar noyt bij de Wortel ziet uytloopen.

Aart.

Men bevindt haar wel tamelijk hard van natuur: kan echter geenzins verdragen veelvoudige Herfst-reegenen, sterke Winden, Rijp, of selle Vorst. Moet derhalven, in een Pot gesteld zijnde, in het laatste van September of het begin van October, na gelegenheid van de bequaamheid of onbequaamheid der Jaartijd, binnens huys worden gebracht, op een lichte plaats, daar niet anders als bij vriesend Weer word gevuurd. Gedurende de gehele Wintertijd moet men ze met slegts een weynig lauw-gemaakt Reegen-water van boven begieten; en niet voor in het laatste van Maert, of het begin van April, na tijds gelegenheid, met een zachte Lucht en zoete Reegen weer buyten zetten; doch haar voorzichtig wachten, en wel dekken voor veel Successachtige vochtigheid, koude nagten, schrale Oosten- en Noorde-winden, tot op den aanvang van May, wanneer het meeste deel decer gevaren voorbij, en geen nadeel meer te vrezen is.

Hoednig
waar te
nemen.

K R A C H T E N .

Dodon. in
Addit.
l. 8. c. 8.

DE Koorbloem, of *Cyanus*, zoo wel de kleyne als groote soort, beyde van eenen de zelve krachten zijnde, is koud en droog in den eersten graad: daarenboven een weynig te zamentrekkende en te rugge drijvende van aart.

Tabernem.
l. 1. c. 7.
Sect. 5.

De Bloemen en Knoppen, gedroogt, gesloten, en gestrooyd op de Roos, het sprekt Vuur, heete Gezwellen, en diergelijke qualen, genezen de zelve.

Label. l. 1.
fol. 647.

Een hand vol met wat Honig-zaad in Wijn gekookt, en dan de zelve gedronken, is zeer dienstig tot verdrijving der Geelzucht. Helpt de geene, welke van binnen gegeselt zijn; en die haar Water niet wel kunnen maken. Neemt ook wech de Hertklopping.

Fuchs. hist.
Pl. c. 102.

Het gedistilleerde Water decer Bloemen geneest gelukkig de roodheid en pijn der Oogen, daar in gedruppeld, of dikmaal daar mee gewasschen. Word ook met voordeel gedaan op allerley soorten van heete Gezwellen.

Fab. Co-
laumach. hist.
Pl. fol. 93.

Twice Drachmen van het gestotene Zaad met Wijn of Honigwater ingenomen, is goed teegens de vallende Ziekte. Reynigt ook het Ligchaam, door uyt-braking, van alle onzuiverheid, en alle sijmerige, of Galachtige vochtigheeden.

Durantis
lib. Herb.
fol. 124.

De gedroogde Bladeren van de groote Koorbloem, of *Cyanus major*, gesloten, en daar van een Drachme met Wijn, of gedistilleert Water van Waalwortel, of *Symphitum majus*, gebruykt, helpt de zulle, welke een zware val gedaan, en zich van binnen verzeerd hebben. Met Weegbree-water gedronken, is zeer dienstig voor de geene, welke Bloed spoorwen.

De Bloemen, of het Zaad van deeze, desgelijks van de kleyne Koorbloem, of *Cyanus Arvensis*, in Wijn gekookt, en daar van een Roemerje gedronken, strijd teegens alle vergif. Geneest ook de beet en steeken der giftige Dieren; en is goed in huzige, pestilentielle Koorzelen.

Het uytgeparste Zap decer Koorbloemen in versche Wonden gedaan; helpt de zelve ter geneezing; en heeld ook de zweren van de Mond.

De *Cyanus odoratus Turcicus*, of welriekende Turksche Koorbloem, verterkt het Hoofd door hare aangename geur; verquikt het Gemoed, en neemt 'er de flauwheid van wech, in Wijn gekookt, en daar van gedronken; of de gedroogde Bloemen met Wijn gebruykt, versterken het Hert, en alle inwendige delen des Ligchaams: weerstaan krachtig het vergif, en openen de verstoptheid van Lever, Astls, en Longe.

CLXXIV HOOFDSTUK.

VARKENSBROOD.

P het *Nederlandsch* dus genoemd; Verscheij- word in het *Latijn* geheeten CYCLA-

MEN, of ook PANIS PORCINUS: in het *Hoogduitsch* SCHWEINERODT, of ERDAPFEEL: in het *Fransch* PAIN DE PORCEAU; en in het *Italiaansch* CLAMINO, of PAN PORCINO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden Veelerley en goed deel schoone en ziens-waardige veranderlijke soorten, welker vele ik uyt eygen Zaad heb voortgeteld; als:

I. CYCLAMEN AUTUMNALE FOLIO HEDERAE FLORE CARNEO, of Herfst-Varkensbrood met Bladeren van

Klim en een lijf-verwige Bloem. II. ODORATUM FLORE PURPUREO, of welriekend Varkensbrood met

een purple Bloem. III. ANEMONES EFFIGIE, sive LONGIUS RADICATUM FLORE PURPUREO ODORATO, of Varkensbrood met een lange Knobbeltwortel, op de

wijze van een Anemone, met een purple wel-riekende Bloem, in de Zomer voortkomende. IV. ANGULOSUM HEDERACEUM FLORE ALBO, of Varkensbrood met

een witte Bloem, en borstige Bladeren van Klim, of Eyslof, in den Herfst bloeyende. V. LONGIFOLIUM, sive BIPENNINUM FLORE CARNEO, of met een lang

Blad, gelijk een Hellebaard, en een lijf-verwige Bloem. VI. BIPENNINUM AUTUMNALE FLORE ALBO, of met

een Hellebaards-blad, en witte Bloem, in den Herfst Zaad hare Bloemen vertoonende. VII. BIPENNINUM FLORE ALBO MAGNO, of met een Hellebaards-blad en groote

witte Bloem. VIII. PERSICUM, of nys Perzic. IX. ROTUNDIFOLIUM MAJUS, of met groote ronde

Bladeren, en een lijf-verwige Bloem. X. ALEPPICUM, of van Aleppo. XI. ROTUNDIFOLIUM MINUS HYEMALE FLORE PURPUREO ODORATO, of Winter-

Varkensbrood, met een welriekende nys den rooden purple Bloem, met een kleyne rond Blad. XII. VERNUM FLORE PURPUREO, of in 't Voorjaar bloeyende met een

purple Bloem. XIII. VERNUM MINUS FLORE ALBO ODORATO, of ontrent de May voortkomende met

een witte welriekende Bloem. XIV. VERNUM MAJUS FLORE ALBO ODORATO, of in 't Voorjaar bloeyende met

groote gespikkelde Bladeren en een witte welriekende Bloem. XV. VERNUM MARMOREUM FLORE ALBO ODORATO, of wit welriekend May-Varkensbrood,

met schoon-wit gemarmeerde Bladeren. XVI. CYCLAMEN VERNUM MONTANUM FLORE PLENO VARIEGATO, of Varkensbrood nys het gebergte van het Dauphiné in Frankrijk, in 't Voorjaar bloeyende, met een dub-

bele wit en rood-geestreepte, en ook een weynig riekende Bloem. XVII. VERNUM MONTANUM CRITICUM FLORE LUTEO PLENO, of Varkensbrood nys het gebergte

van de Pyrenaeën, met een gele Bloem. Tot de

veranderlijke soorten behooren ook de volgende: XVIII. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE ALBO ODORATO, of met een witte welriekende Bloem.

XIX. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE PURPUREO ODORATO, of met een purple welriekende Bloem.

XX. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE ALBO ODORATO, of met een witte welriekende Bloem.

XXI. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE PURPUREO ODORATO, of met een purple welriekende Bloem.

XXII. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE ALBO ODORATO, of met een witte welriekende Bloem.

XXIII. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE PURPUREO ODORATO, of met een purple welriekende Bloem.

XXIV. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE ALBO ODORATO, of met een witte welriekende Bloem.

XXV. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE PURPUREO ODORATO, of met een purple welriekende Bloem.

XXVI. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE ALBO ODORATO, of met een witte welriekende Bloem.

XXVII. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE PURPUREO ODORATO, of met een purple welriekende Bloem.

XXVIII. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE ALBO ODORATO, of met een witte welriekende Bloem.

XXIX. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE PURPUREO ODORATO, of met een purple welriekende Bloem.

XXX. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE ALBO ODORATO, of met een witte welriekende Bloem.

XXXI. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE PURPUREO ODORATO, of met een purple welriekende Bloem.

XXXII. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE ALBO ODORATO, of met een witte welriekende Bloem.

XXXIII. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE PURPUREO ODORATO, of met een purple welriekende Bloem.

XXXIV. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE ALBO ODORATO, of met een witte welriekende Bloem.

XXXV. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE PURPUREO ODORATO, of met een purple welriekende Bloem.

XXXVI. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE ALBO ODORATO, of met een witte welriekende Bloem.

XXXVII. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE PURPUREO ODORATO, of met een purple welriekende Bloem.

XXXVIII. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE ALBO ODORATO, of met een witte welriekende Bloem.

XXXIX. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE PURPUREO ODORATO, of met een purple welriekende Bloem.

XL. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE ALBO ODORATO, of met een witte welriekende Bloem.

XLI. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE PURPUREO ODORATO, of met een purple welriekende Bloem.

XLII. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE ALBO ODORATO, of met een witte welriekende Bloem.

XLIII. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE PURPUREO ODORATO, of met een purple welriekende Bloem.

XLIV. CYCLAMEN AUTUMNALE FLORE ALBO ODORATO, of met een witte welriekende Bloem.

CYCLAMEN
ALEPPICUM
FLORE PURPUREO
ODORATO.

Cyclamen Estivum

Flore Carne.

Cyclamen Vernum

Purpureum Inodorum

van Candien met een gele dubbele, ook wat riekende Bloem, voortkomende in het begin van May. XVIII. CYCLAMEN VERNUM ANTIOCHENUM FLORE ODORATO VARIEGATO, of Varkensbrood van Antiochien, met een zeer welriekende wit en violet-gecunteerde Bloem, zich vertoonende in het Voorjaar. XIX. CYCLAMEN AESTIVUM FLORE CARNEO, of Zomer-Varkensbrood, met een lijf-verwige Bloem; en dan noch veel meer andere; meest al te zamen van eeven de zelve Bonwing en Waarneming. Wijken ook voor geen andere Bloemen ter wereld, zoo wel in de aangenamé schoonheid der veelvoudige verwen, als in een zeer bevallijke welriekentheid.

Grond. Al te zamen beminnen ze een goede, gemeene, zandige aarde, genoegzaam doormengd met matige tweejarige Koeze- en Paardemist; en vrij wel ter Zon geleegene plaats (doch daar tegeens in heere Landen, wegens de groote Zonnen-hitte aldaar, een donkere): ook matige vochtigheid.

Bloemen. Blijven uyt cygner art veele jaren lang in het leven. Konnen sterke koude, en alle ongelegenheeden des tijds, warm gezet zijnde, verdragen. Geeven zienswaardige Bloemen. Na datze afgevallen zijn, vinden de Steelen zich aardig in malkander, en leggen haar met hare Knopjes, dat het Zaad in groeyd, op de grond neer. Deze openen zich eerst in Augustus des

Zaad. Doch dat van het CYCLAMEN VERNUM en AESTIVUM, of May- en Zomer-Varkensbrood, verkrijgt veel eerder zijne volkomenheid. Alleen hier door konnen deze soorten worden aangewonnen; uytgezonderd het CYCLAMEN LONGISU RADICATUM five RADICE ANEMONES, Varkensbrood met een lange Knobbelige Wortel, die van de Anemone gelijkvormig; 't welk men kan vermeenigvuldigen door een afgebrooken stuk der Wortelen.

Hoer men ontreit het Zaad. Als nu het gemelde Zaad gewonnen is, moet men het met de eerst-navolgende volle Maan in September, niet later, warm gezet bevelen, ruym een stroobreed diep gelegd in een Pot, om 's Winters binnens huys gezet te konnen worden. Dan zal het in de volgende Zomer, of ook in den Herfst, eerst opkomen met een kleyn rond Blaasje, en niet voor 't zesde jaar daar na de eerste Bloemen geeven; in welke, met zonderling vermaak, en voornamelijk ook in 't Loof, vederley veranderingen worden gezien.

En de opgekomen jongen moet handelen. Deze opgekomen jongen konnen, om hare teederheids wil, 's Winters binnens huys gebragt; met een weynig lauwwaarm Reegenwater van boven begoten; alsze twee-jaren in de zelve Pot hebben gestaan, de aarde ververscht zijnde, met een wassende Maan weer daar in gezet worden, tot datze een of tweemaal hebben gebloeid; waar na men haar mag buyten laten blijven, wijlze dan de koude verdragen konnen.

Opneemung. Al deze soorten, het zij datze jong of oud zijn, verliezen in Junius hare Bladeren: worden dan in Julius opgenomen, en met een wassende Maan terstond weer in varfische aarde gezet, gelijk alreeds hier boven is aangewezen.

Varkensbrood met een witte welriekende Bloem in 't Voorjaar. Het CYCLAMEN VERNUM FLORE ALBO ODORATO, of het in 't Voorjaar voortkomende Varkensbrood met een witte welriekende Bloem, bloeyd, niet ieder jaar, gelijk de andere doen, maar alleenlijk om 't tweede; ook draayd de Zaadknop zich niet tot de grond neer, gelijk die van de andere soorten, maar blijft opwaarts staan; doch is gemeenlijk van binnen met zeer weynig Zaad voorzien.

Groot Herfst. Het CYCLAMEN ROTUNDIFOLIUM MAJUS AUTUMNALE, of groot Herfst-Varkensbrood met ronde Bladeren, brengt van naturen voort uyt een Raaps of Knols-wijze ronde, matig-groote, en duym dikke en bleek-bruyn-verwige Wortel, in Augustus en September zijne Bladeren met de Bloemen, de ene na de andere uytfruytende, en haar doorgaans plat op de aarde neer

leggende; alhoewel ook zomtijds zich een weynig boven de zelve verheffende. Deze Bladeren, rusten op twee vinger-leeden lang zijnde, donker-bruyn-verwige en vrij dunne Steeltjens. Zijn een weynig langwerpig-rond; de lengte van de kleynste vinger breed, doch de middelste vinger lang; dikachtig van aart: onder uyt den groenen purpurachtig; boven, in 't midden zwart-groen, maar aan de randen voorzien met groote wit-groene plekken en streepen; ook aan de Steelen gesneden in twee rond-toegande deden; in 't midden verciert met vijf, zes en zeven groote Aderen, waar uyt andere kleynere haren oorsprong neemen. Tusschen de zelve schieten uyt de Wortel op lijf-verwige, of uyt den witten paarschachtige aardige Bloemtjens, rustende op bleek-paarsche regt-opstaande Steeltjens. Zij verheffen zich boven de Bladeren; en als ze agt of tien dagen hebben opengestaan, vallen ze gantschelijk neer; nalatende kleyne Zaadknopjes, zich tot Zaad op de aarde toe in malkander windende; dus en zoo zich dryende.

CYCLAMEN ROTUNDIFOLIUM MINUS HYEMALE, Kleyn of kleyn Winter Varkensbrood met ronde Bladeren, krijgt uyt een kleyne Raaps-wijze ronde en bruyn-verwige Wortel kleyne geheel ronde Bladerjens, ongelijk van grootte, rustende op teedere, rondachtige Steeltjens. De grootste zijn een groot lid en ter vinger lang en breed; onder schoon bruyn-rood van couleur; boven in 't midden donker-groen, en ontrent de randen uyt den groenen grijs, of donker-wit. Tusschen welke in de Winter uyt de Wortel kleyne, blijpurple, welriekende, en tamelijk-hoog boven de Bladeren uytsteekende Bloemtjens opschieten. Tijdelijk vallen ze, als onvergaan, in haar geheel ter neer; waar op zich de Steeltjens met hare Zaadknopjes in het Zaad ronde omdrayen; op de aarde neerleggen, en in de volgende Herfst een genoegzaam rijp Zaad leveren.

CYCLAMEN ALEPPICUM, of Varkensbrood van Aleppo, bezit een ronde, bruyn-verwige kleyne Wortel, uyt welke in den Herfst beziens-waardige Bladeren aan den dag komen. Zijn niet zeer groot; twee kleyne vinger-leeden breed, twee groote, wat min of meer, lang; doch ook ongelijk van grootte; meer opwaarts gekerd als neerwaarts gebogen staande. Rusten op bleek-bruine Steeltjens. Onder zijn ze donker-rood-verwig; boven groen; met veele groote witte plekken en kleyne streepen, marmors-wijze, aardig verciert: aan de randen een weynig, zeer net en effen, gekerkeld. Voor eyndigenze in een stomp punt; en in 't midden zijn ze begaaid met vijf en zeven groote Aderen, waar uyt andere kleynere voortvloeyen. Tusschen de zelve schieten uyt de Wortel op eenige weynige purple Bloemen, van een geen onaangename reuk. Twee dagen na datze neergevallen zijn, dryen terstond de Steeltjens met haar Zaadknopje zich om, en leggen haar op de aarde neer. In Augustus des volgende jaars hebben deze Zaadknopjes in onze Gewesten volkomen rijp Zaad in zich.

CYCLAMEN AESTIVUM, of Varkensbrood in de Zomer bloeyende, krijgt uyt een kleyne, ronde doch knobbelachtige, bruyn-verwige Wortel veele Bladeren, ongelijk van grootte, rustende op dunne bruine Steeltjens. De grootste zijn anderhalf lid van een vinger, wat min of meer, lang; ook ontrent zoo breed; doch wat langwerpig-rond, op de wijze van een Hert, voor in een stomp punt cyndigende, en achter in twee rondgecheydene deelen toelopende; aan de randen een kleyn weynig gekerkeld: onder uyt den bleek-paarschen groen; boven regt in 't midden donker-groen. Daar om heeten loopen witte vlekken; om de zelve weer tot aan de randen ziet men andermaal groen, met kleyne witte streepjes. In 't midden ook zijn ze verciert met vijf doorfchietende groote Aderen, waar uyt eenige kleyne haren oorsprong neemen. Tusschen deze Bladeren komen uyt de Wortel voort paarsch en wit-gecou-

leude, of *lijf-verwige Bloemen*. Niet lang na datze afgefallen zijn drayen de *Steele* haar om, tot op de aarde zich neerbuigende, gelijk hier boven van de andere foorten is gezegt.

CYCLAMEN BIPENNINUM AUTUMNALE FLORE ALBO, of *Herfst-Varkensbrood met Bladeren van een Hellebaard*, en witte Bloemen, schiet ieder jaar in *Augustus* en *September* uyt een groote, ronde, platte, aan de randen zomtijds hier en daar wat inwaarts gaande, ook geheel zwarte *Wortel*, vele *Bladeren*, een vinger lang; achter aan de *Steel* in twee deelen ingesneeden.

Hebben gemeenlijk aan de regter zijde een voor-uytsteekend *Punt*, of *Oor*: aldaar een lid van een vinger of meer breed, doch voor wat smaller, en met een spits punt voorzien; zoo datze zich niet qualijk met een *Hellebaard* vergelijken. Aan de randen zijne een weynig gekarteld; boven de aarde verheeven; op haar *Steele* stijf staande; doorgaans haar vlak leggende, of met de punt een weynig na beneeden hellende. Boven in 't midden loopt een donker-groene breede streep gantich tot aan 't eynd toe; waar na rondom een witte streep volgt: daar na aan de randen weer een groene, met eenige kleine witte streepjes doorylochten.

Onder zijne uyt den blauwen groen. Tusschen de zelve schieten uyt de *Wortel* op vele groote, schoone, Sneeuw-witte *Bloemen*: welke, eenige dagen open gestaan hebbende, zonder verderving, en noch geheel zijnde, ter aarden neervallen: waar na dan de *Steele* zich al drayende op de grond in het ronde neerleggen, en voor aan de punten een *Zaadknopje* bewaren.

CYCLAMEN ANGULOSUM AUTUMNALE FLORE ALBO, of *Herfst-Varkensbrood met hoekige Bladeren en een witte Bloem*, heeft een groote, zwarte, platte, en bijna geheel ronde *Wortel*: uyt welke in 't begin van de *Herfst* vele *Bladeren* voortkomen, van een bevalijke aanschouwing, doch zeer ongelijk van gedaante; hebbende het ene aan de ene zijde een, aan de andere zijde dikmaal twee als uytgesneedene punten, ooren, of deelen; het andere aan de ene zijde twee, en aan de andere zijde drie breede en spitse hoeken: het derde aan de ene zijde drie, aan de andere vier hoeken: het vierde, aan de ene, te weten de regter zijde (daar altijd de minste worden gezien) vier, aan de linker zijde (daar men gedurig de meeste vind) vijf punten: aan de randen aardig gekarteld: achter, met de gemelde punten, anderhalf vinger-lid, of meer, breed, een kleine vinger of daar ontrent lang; voor smaller, en daar uyt den breedten in een spits punt eyndigende: met schoone *Aderen* doorlopen; boven inwendig ook blinkende, en daar verciert met groote witte en donker-groene *Strepen*: onder uyt den blauwen-groen; en haar boven de aarde verheffende. Tusschen welke te zamen met de *Bladeren* voor den dag komen spierwitte *Bloemen*, gemeenlijk, gelijk ook al de andere, bestaande uyt vijf opstaande *Bladeren*; onder in het ronde alle aan malkander vast houdende; en daar een bolligheyt uytmakende, waar in zich onthoudt de *Zaadknop*, altijd voorzien, of met een uytwendig hangend, of inwendig blijvend doornachtig spits puntje. Na eenige dagen vallen deze *Bloemen*, noch in haar geheel zijnde, af, en hare *Steele*ns, kortz daar na zich omwindende, gelijk van de andere foorten is gezegt, buygen zich ter aarden neer.

CYCLAMEN BIPENNINUM AUTUMNALE FLORE CARNEO, of *Herfst-Varkensbrood met Bladeren van een Hellebaard*, en een lijf-verwige Bloem, krijgt uyt een groote, ronde, platte, en gantich zwarte *Wortel* in den *Herfst* zienswaardige *Bladeren*, een gehele vinger of daar ontrent lang; een kleine maar-duym breed. Hebben voor een punt, en achter bij de *Steel* twee gevelengelde, breede, doch spits toegande deelen; zomtijds even groot; zomtijds weer de ene wat kleiner als de andere; in gedaante een *Hellebaard* gantich gelijk: aan de randen

een weynig getand: staande steevig op hare *Steele*ns boven de aarde, doch doorgaans met de punt na de zelve neerwaarts hellende; boven in het midden aardig voorzien met donker-groene, blinkende, ter zijden van deze met lange en breede witte plekken: onder uyt den blauwen groenachtig van verwe. Tusschen welke *Bladeren* opschieten de *Bloemen*, witachtig, vermengt met purpur. Na verloop van agt of tien dagen vallen ze ter aarden neer. Dan aan hare *Steele*ns op verscheydene manieren zich omdrayende, krommen ze zich neerwaarts, even als de voorgaande foorten.

Het **CYCLAMEN AUTUMNALE RADICE ANEMONES**, *Herfst- of Herfst-Varkensbrood, met een Wortel van Anemone*, Varkensheeft een bruyen-verwige, lang-werpige, oneffene, knobbelige *Wortel*, voorzien met vele lange hier en tel van gintich uytstichende *Takken*; ook met vele *Veezel*-*Anemone*. *Wortel*ns. Uyt wiens bovenste punten in de Maand *Augustus* voortkomen veelvoudige *Bladeren*, rustende op purpure, en gemeenlijk krom-geboogene *Steele*ns. Deze zijn rondachtig van aart; twee vingerleiden, wat meer of minder, lang en breed, doch voor wat smaller, en met een punt voorzien, zulker wijs, datze als de gedaante van een *Hert* vertoonen. Stan doorgaans een-zijdig gedrayd, of leggen *Bladeren* in verscheydene bochten gekeerd. Zijn aan de randen een weynig gekarteld: onder aangenaam glad, en donker-rood van verwe; boven schoon donker-groen, en zeer blinkende; begaaf met eenige weynige wit-groene plekken en strepen; ook met zeeven groote *Aderen*, *Bloemen*. uyt welke ter zijden veel andere kleiner vloeyen; op een aardige wijze. Tusschen deze *Bladeren* komen te voorschijn zeer aangenaam riekende purpure *Bloemen*: welke afgefallen zijnde, de *Steele*ns haar, gelijk die van de andere, na de aarde omdrayen, en in *Augustus* des volgenden jaars een volkomen rijp *Zaad* na-Zaad laten.

CYCLAMEN VERNUM PURPUREUM, of *Varkens-Varkensbrood*, in *May*-maand bloeyende met purpure *Bloemen*, brood, in geeft ieder *Voortjaar* in *April* uyt een kleine, bruyen-verwige, hockachtig-ronde, en onder regt in het midden purpure met eenige *Veezelen* voorziene *Wortel*, geen groote, doch van gedaante *Hert*-wijze gevormde *Bladeren*, hol van malkander getfeld; van binnen met schoone groote en kleine *Aderen* doorlopen. Zijn achter een *Bladeren* vinger-lid, wat min of meerder, breed, doch wel zoo lang; voor in een punt eyndigende; aan de randen aardig en groot getand; onder paarsachtig-groen; boven in 't midden met een groote uyt-groene plek begaaf; en om de zelve tot aan de randen donker-groen van verwe. Wallen op hare teedere *Steele*ns niet regt-op staande, maar gemeenlijk haar een-zijdig krommende en drayende. Tusschen deze *Bladeren* schieten uyt *Bloemen*. de *Wortel* in de Maanden *April* en *May* de *Bloem*ns op; lijf-verwig, of purpur-rood met incarnaat doormengt; bestaande uyt vijf smalle gemeenlijk krom-geboogene *Bladeren*. Deze afgefallen zijnde, drayen ook de *Zaadknop*ns, gelijk die van de andere foorten, zich in malkander neerwaarts tot op de aarde.

CYCLAMEN VERNUM ALBUM ODORATUM MAJUS, Groot, of groot welriekend wit *Varkensbrood*, in 't *Voortjaar* kend wit bloeyende, is een aardig *Gewas*, en niet veel in deze Varkens-Gewesten gezien. Krijgt in *April*, uyt een groote, brood, in 't ronde, bruyen-verwige, en met vele *Veezel*-*Wortel*ns. *Voortjaar* onder en ter zijden voorziene *Wortel*, groote *Bladeren*, de. hebbende de gedaante van een *Hert*. De grootste zijn een vinger, wat min of meer, lang, en breed; achter bij de *Steel* gekheychden in twee groote, rond-toegande deelen; voor *Hert*-wijze in een punt eyndigende: verciert met een fraay-gekerfde rand. Onder zijn ze *Bladeren*. bleek-groen van verwe; boven droevig-donker, of zwart-groen: ook slegts met eenige weynige teedere wit-groene *Steele*ns begaaf: in 't midden doorlopen met vijf sterke en breede *Aderen*, uyt welke veel andere kleiner

CYCLAMEN BIPENNINUM AUTUMNALE FLORE CARNEO, of *Herfst-Varkensbrood met Bladeren van een Hellebaard*, en een lijf-verwige Bloem, krijgt uyt een groote, ronde, platte, en gantich zwarte *Wortel* in den *Herfst* zienswaardige *Bladeren*, een gehele vinger of daar ontrent lang; een kleine maar-duym breed. Hebben voor een punt, en achter bij de *Steel* twee gevelengelde, breede, doch spits toegande deelen; zomtijds even groot; zomtijds weer de ene wat kleiner als de andere; in gedaante een *Hellebaard* gantich gelijk: aan de randen

CYCLAMEN ROTUNDIFOLIUM HYEMALE.

CYCLAMEN BIPENNINUM FLORE ALBO.

Cyclamen Hederaceum. Angulosum flore. Albo.

Bloemen. kleynr voortfchieten. Ruften op *Steeltjens*, ontrent een vinger lang. Tuffchen welcke uyt de *Wortel*, in den aanvang van *May*, groote, tamelijk-hoog regt opstaande, Sneeuw-witte, en zeer heftijk-riekende *Bloemen* te voorschijn komen, bestaande uyt vijf lange, smalle, gemeenlijk haar wat omdrayende *Bladeren*. Na de afvallig dezer *Bloemen* blijven hare *Zaadknopjens* (doorgaans met weynig *Zaad* voorzien) regt overeynd staan, zonder haar (gelijk die van de andere soorten doen) eenigzins op de aarde neerwaarts te drayen.

Kleyn wit Varkensbrood, bloeyende in 't begin van May. *CYCLAMEN VERNUM MINUS FLORE ALBO*, of *Kleyn wit Varkensbrood*, bloeyende in 't begin van May, geeft uyt een ronde, zwart-bruyn, en teedere *Wortel* niet veel *Bladeren*, rustende op paarfch-verwige *Steeltjens*. Zijn niet groot van aart: een goede duym lang en breed, doch na voren *Hertswijze* wat smaller toegaaude; ouder bruyen-rood, boven donker-groen, verciert met aardige witte *plekken* en *streepen*; aan de randen een weynig gekerfeld; en van binnen begaast met vijf groote *Aderjens*, waar uyt veele kleyne voortvloeyen. Tuffchen welcke in 't Voorjaar eenige kleyne, Sneeuw-witte, welriekende, uyt vijf *Bladerjens* bestaande, zeer bevallijke *Bloemjens* voortkomen.

Bladeren. Eloeemen. Welke na agt dagea neervallen. Dan drayen hare *Steeltjens* zich neerwaarts tot op de aarde; en laten in 't volgende Voorjaar in deze Gewesten een volkomen rijp *Zaad* na in hare *Zaadknopjens*.

May-Varkensbrood met gemarmelde Bladeren en geelzandte der zelve. *CYCLAMEN VERNUM MARMOREUM*, of *May-Varkensbrood*, met *gemarmelde Bladeren*, is, mijns oordeels, 't schoonste onder al de andere soorten. Krijgt een groote, zwarte, Raaps-wijze ronde, en met veele teedere *Peezelingen* voorziene *Wortel*, zeer bevallijke *Bladeren*, rustende op lijf-verwige *Steeltjens*. Zijn tamelijk groot, rondaachtig, onder evenwel een weynig puntig, vertonende de gedaante van een *Hert*. De lengte en breedte is van ontrent een kleyne vinger, wat min of meerder: onder purpur-verwig; boven in 't midden donker-groen, vlams-wijze gefeld; daar na met witte en groene *plekken*, ook zeer schoon *gemarmelde streepen*, verwonderens-waardig omvangen: aan de randen teeder gekerfeld; inwendig verciert met veele groote en kleyne *Aderen*. Tuffchen dezer *Bladeren* fchieten met de zelve uyt de *Wortel* op, in 't begin van *May*, groote witte, welriekende *Bloemen*; gemeenlijk bestaande uyt vijf lange, smalle, doch ook zomtijds wel uyt zeven *Bladerjens*, doorgaans haar wat krom drayende: als dezer *Bloem* afgevallen is, drayd terftond het *Steeltje* met het *Zaadknopje* zich in malkander, en buygt tot op de aarde neer; in dien staat blijvende, tot dat in 't volgende Voorjaar 't *Zaad* rijp geworden is.

Bloemen. *Meus lib. Simp purg. cap. 25.* Twee of drie *Drachmen* van het *Poeder* der gedroogde *Wortelen* met Spaanfche Wijn of Meede ingenomen, jagt van onder af alle *saye*, *stijmerige*, *galachtige* en *waterachtige vochtigheden*: doed de geele *verve* des Lichaams vergaan, als men zich op de inneeming wel toegedeekt, en gezwet heeft. Verwekt ook de *Maandstonden*: opend de verstoptheyd der Liever, *Galblaas*, en *Milt*. Is goed tegens de *Engborstigheid*, en allerlei doodelijk *verreij*: doch veroorzaakt de zwangere Vrouwen een misval, en verhindert andere Vrouwen te ontfangen. Ja zou ook de *Vrucht* in 't Lichaam dooden. Het zelve vermag de *Wortel*, of een stuk daar van, flegts aan 't Lichaam gehangen. Doed echter de Winnen *gemakkelijk baren*.

Ruell. de Nat. Stirp. l. 2. c. 94. De gestotene *Wortel* plaasters-wijze op den Buik ge-

legt, verdrijft het *Colijk* en de *Buykkrimping*. Met Honig en Azijn vermengt, dan opgelegd, geneest de *Wonden*; desgelijks de steeken en beetten der *Slangen* en *dolle Honden*.

Met het Water, waar in dezer *Wortel* gezoden is, *Scrapia de Temp. Simp. cap. 249.* gestooft en gewasfchen, helpt de *versnykte*, *verwougene Leeden*; ook de geene, die van het *Podagra* worden gequeld. Is goed voor de *Schurftigheid*, en voor *huizige Bleyen*. Maakt een *zuyver Vel*. Belet het *nyrvallen des Hays*, en neemt wech allerlei *ludieken*.

Het Zap, of Nat, der gestotene en uytgeparfite *Galen. lib. Wortelen*, zoo lang gekookt, tot dat het de dikte van Honig heeft bekomen, is veel krachtiger als de *Wortel* zels. Met Edik vermengt, doed de uytgeschotene *Aarflarm* zich weer intrekken, als men de zelve daar mee bestrijkt.

Het zelve Zap op de Navel gestreken, maakt een zachte *Stoelgang*: doch de bevruchte Vrouwen moeten zich hier voor wachten, want op haar Lichaam gelegd zijnde, zou het hare Vrucht de dood veroorzaken. Door de Neus opgetrokken; of met Honig, anders ook met fijne Canari-zuyker gemengt, en dus in en op de Oogen gedaan, is dienstig om een *klauw Gedicht* te b. komen, en de *duyfterheid* daar van te verdrijven; de *schemering*, het *lopen en tranen*, zelfs ook de *Plitzen* wech te neemen. Desgelijks de *lammigheid*, en *trekking des Mondes*; allerlei koude gebreken der *Herfenen*. Opend daarenboven de *Aubeyen*, of de *Takken des Fondaments*.

Een *Scrupel* van even dit Zap, 'telkens gebruykt met Meede, of Spaanfche Wijn, geneest de Gebreken van de Liever, en de *Waterzuchtigheid*; ook de *Geelzucht*, terftond na de inneeming daar op gezwet.

Vier oncen van het gedistilleerde Water dezer *Wor-* *Durantes telen met een half once Zuyker ingedronken, sild de Bloed-braking; heeld de geborstene Aderendes Lichams; en in de Neusgaten opgetrokken, doed het bloeden uyt de Neus ophouden.* *125.*

De gemeldde *Wortel* in kleyne stukjens gesneeden; geweykt in Oly van bittere Amandelen; daar na met een weynig Wijn gezoden, en dan uytgeparft, geeft een zeer goede Oly, om door de zelve de *doofheid* wech te neemen, en het gehoor weer te openen; ook het *tuyten en zuyten der Ooren* te doen vergaan, als men 'er drie, vier, of zes druppelen van in de Ooren doet druypen.

CLXXXV HOOFDSTUK. HONDSTONG.

IN het *Nederlandsch* met deezen, en, Namen. mijns weetens, geeren anderen naam genoemd. In het *Latijn* *CYNOGLOSSUM*, *CYNOGLOSSA*, en *LINGUA CANIS*; in het *Hoochdutch* *HUNDSTUNGEN*; in het *Fransch* *LANGUE DE CHIEN*; en in het *Italiaansch* *CINOGLOSSO*, of *LINGUA DI CANE*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden ee- *Vier veranderlijke soorten; te weteen:*

I. *CYNOGLOSSUM VULGARE MAJUS FLORE ALBO*, *grootte gemeene Hondstong met een witte Bloem*. II. *VULGARE MAJUS FLORE PURPUREO*, of *gemeene grootte Hondstong met een purpure Bloem*. III. *CYNOGLOSSUM CRITICUM FLORE SUAVE RUBENTE*, of *Hondstong uyt Cindien met een heftijk-roode Bloem*. IV. *CYNOGLOSSUM MONTANUM MINUS*, of *Kleyn Berg-Hondstong*. Behalven dezer laatste zijn ze alle van even de zelve *omgeving* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, zandige, wel-gestefte Grond. grond: een vrije en genoegzaam ter Zon geleegene *LI*; *plaats*;

plaats; ook veel Water. Konnen sterke koude, en allerlei ongelegenheeden der Winter verdragen. Blijven twee, en ook dikmaal drie volle jaren lang in het leven: doch dan, haar *Zaad* volkomen rijp geworden zijnde, versterven ze.

Aanwinning. Moeten derhalven in het tweede *Voorjaar*, t'elkens met een wassende Maan van *Maert* of *April*, weer *aangevonden* worden, door haar *Zaad* aan de aarde te bevelen. Maar ook, zij komen, door het neergevallene *Zaad*, genoeg van zelfs voort.

Kleyne Berg-Hondstong. Het CYNOCLOSSUM MONTANUM MINUS, of *kleyne Berg-Hondstong*, blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't leven. Wordt ter dier oorzaak ieder jaar, op de genoemde tijd, gezaayd. Of staat ook, door 't neergevallene *Zaad*, genoeg van zelfs op. Geeft in de *Zomer* *Bloemen*, in de *Herfst* volkomen *Frucht*, en versterft daar mee.

K R A C H T E N.

Durant. bijf. Plant. fol. 131. **H**ondstong, of *Cynoglossum*, is verkoelende en verdrogende in den tweeden graad; ook verzachtende en verwekkende van aart.

Diesfe. l. 4. c. 129. De *Bladeren* en *Wortelen* in Wijn gezoden, en daar van 's morgens een goede Roemer vol nuchteren gedronken, opent het *Ligchaam* door de *Stoelgang*.

Apulejus lib. Plant. c. 96. Tragus l. 1. c. 76. De *Bladeren* gestooten, en met Wijn opgelegd, geneezen de *beeten der Slangen*. Met Varkens-reuzel, of ander gesmolten vet vermengt, heelen de gebrandheyt; de *beeten der dulle Honden*, vervuyde en zweerende *Wonden*; de *zeeren der Beenen*, en diergelijke gebreken. Beletten het *uytvallen des Hays*; zijn goed teegens de *scharpe* en *schietsende vochtigheeden*, en maken *rust*, of *slap*.

Dodon. in Aditi. l. 2. c. 33. Het *uytgeparfte Zap* der *Bladeren*, of 't *gedistilleerde Water* der zelve, neemt wech de *puyssen* en *zeeren*, van de *Kinderspeken* overgebleven.

De *Wortel* met nat gemaakt Meel bestreken; dus in de asch gebraden, daar na gezuverd, en voor een *suppositorium* gebruykt, verzacht de inwendige smerte der *Speenen*, of *Takken* aan 't *Fondament*.

Fuchs. bijf. Pl. c. 155. De *Wortel* in Wijn gezoden, en daar van zomtijds gedronken, helpt zeer gelukkig de gene, welke 't *Zaad* ontkoopt. Stild ook de *Zinkingen des Hoofds*, en doet het bloeden ophouden.

Lust. l. 4. waer. 130. Een halve *Scrupel* der *Pillen*, gemaakt van de *Bast* of *Schel* dezer *Wortel* (in de Apothecken genoemd *Pilule de Cynaglossa*) twee uren na de avond-maaltijd ingenomen, neemt wech de *Buykkramp*; doet *slapen*, en alle *Zinkingen* ophouden.

CLXXXVI HOOFDSTUK.

CYMBALARIA
der ITALIANEN.

Namen.

Oerd in het *Nederlandsch* tot noch toe geenen anderen naam dan deezen. In het *Latijn* dien van CYMBALARIA ITALIUM. Wordt in 't *Hoogduysch* geheeten ZYMBELKRAUT; en in 't *Italiaansch* Cymbalaria.

Grond.

Bemind een gemeene, zandige, en ook een steenige, doch wel-gemeste grond: een bequaam ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheyt. Kan de koude der Winter, en alle andere ongelegenheeden des tijds, zonder schade uytstaan. Kruypt uyt eygener aart bij de aarde heenen. *Bleeyd* zeer aardig, en geeft in deez Landen volkomen rijp *Zaad*: het welk met een wassende Maan van *April* of *Maert* de aarde, niet diep gelegd, moet aanbevolen zijn; alhoewel het anders ook van het neergevallene dikmaal van zelfs voortkomt.

Aanwinning.

Niet alleen hier door worden ze *vermeeningvuldigd*, maar ook genoegzaam door de *aangegroeyde jongen*, welk van zelfs *Wortel* vatten, en eenige jaren lang in 't leven blijven.

K R A C H T E N.

Cymbalaria is voelst en koud in den eersten Aart. graad; een weynig te zamentrekkende van aart.

In een *Salade* gegeeten, isze niet onaangenaam *Camerar. l. 4. c. 89.* voor de *Maag*: doet de *witte Vloeden* der Vrouwen ophouden, en stillt het *Braken*.

Gestooten, en dan op de *Wonden* gelegd, stempen ze het *Bloeden*, en geneezen de zelve. Gedaa op allerlei *gezwellen* en *hardgheden*, verzachten ze die, en maken ze rijp.

Doekjens in het *uytgeparfte Zap* nat-gemaakt, en *Doden* in gelegd op de *inwendige zwellingen* der *heymelijke Lee- Aditi. lib. den*, geneezen de zelve; doch moeten eerst *uytgewas-* schen worden met roode Wijn, waar in Galnoten en gedroogde Roosen gekookt zijn geweest, tot reyniging van de daar in zittende vuyligheyt.

Het *gedistilleerde Water* van deez *Plant*, dergelijks de Wijn daar in gezoden is, heeft de zelve kracht. Stild daarenboven het opwerpen der *galachtige vochtigheyt*, en verkoeld de *brand van de Maag*.

Dit *Gewas* word ook van de *Apotheekers* gebruykt in *Lobel. l. 1. de bereyding harer Populier-zalf*, in plaats van 't op- fol. 732. regte *Navelkruyde*, anders genoemd *Coryledon Maximum*, of *Umbilicus Veneris Ferni*. Zie het CLXXVI HOOFDSTUK.

CLXXXVII HOOFDSTUK.

WILDE GALIGA.

Us genoemd in het *Nederlandsch*, Namen.

word in het *Latijn* geheeten CYPERUS; in het *Hoogduysch* WILDER GALGAN; in het *Fransch* SOUCHET; en in het *Italiaansch* CYPERO.

Hier van zijn mij in haren aart be- vier on- derichey- dene foor- ten.

kend geworden vier onderscheyde soorten, als:

I. CYPERUS LONGUS, of *wilde Galiga met lange Wortelen*. II. CYPERUS ROTUNDUS, of *wilde Galiga met ronde Wortelen*. III. DULCIS ESCULENTUS LATIFOLIUS, of *wilde breed-bladerige Galiga met zoete eetbare Wortelen*. IV. CYPERUS DULCIS ESCULENTUS ANGUSTIFOLIUS, of *smal-bladerige Galiga met zoete eetbare Wortelen*. Al te zamen zijn ze van even de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, zandige, gemeene, wel-Grond. gemeste grond: een luchtige, vrije, wel-geleegene plaats, en veel vochtigheyt. Blijven lange jaren in 't leven. Verdragen allerlei ongelegenheeden der Winter. Brengen dikmaal *Bloemen*, en ook, doch zelden, ten zij bij goede warme *Zomers*, volkomen *Zaad* voort.

Het welk in *April* of *Maert*, met een afgaende *Aanwin-* Maan, in de aarde eens Pots moet gezaayd zijn, ning.

Hier door worden ze *aangevonden*: maar dan ook noch door hare *aangegroeyde jonge Wortelen*; welke men op de genoemde tijd van de *oude afneemt*, en verplant.

K R A C H T E N.

De ronde *Bolwortel* van *wilde Galiga*, of *Cy-* *Fuchs. bijf. perus rotundus*, is verwarmende en verdrogende. Pl. c. 172. de in den eersten graad: ook een weynig te zamentrekkende, doorsnijdende, en dun-makende van aart.

Het *Poeder* dezer *Bolwortel* met Wijn ingenomen, *Diesfe. l. 2.* of

cap. 4.
Acorras
lib. Simp.
c. 42.
Rafsi lib.
Simp. cap.
42.

of de Wijn, daar dit Poeder in gezoden is, 'smorgens gedronken, eenige dagen achter malkander, is goed voor de Pest; voor de Waterzuchtige; voor die van 't Grazeel, ook van de Hoest worden gequeld; desgelijks voor die van Scorpionen of Slangen zijn gestookten. Dood de Maandfonden der Vrouwen voortkomen; en drijft het Water der Blaas. Verwarmd, droogd, en versterkt de Leezer, ook de Maag, alle rauwigheid, vochtigheid, en windigheid daar van wech neemende; de Moeder der Vrouwen-perfoonen, de Harssenen, Zenuwen, en Leeden. Verdroogd daarenboven alle konde vochtigheiden des Hoofds; verdrijft de Engborstigheid; en de opbijging der Moeder, veroorzaakt uyt koude. Is zeer goed voor de menschen, gequeld van de Fijr en het Podagra.

Serapia
de Temp.
Simp. cap.
192.
Galen. lib.
lijke Leeden.

Med. Simp.
7.
Maith. l. 1.
c. 4.

Dit Poeder, plaasters-wijze, op den Buik der jonge Kinderen gelegd, verdrijft de koude- of druppel Pis; en doodt haar gemakelijk Wateren. Met even veel gestoten Bakelaar gemengt in de Pis der jonge Kinderen, en gelegd op 't Lijchzaam der Waterzuchtige, doodt de zelve groot voordeel.

Plin. l. 11.
c. 18.

Het gestotene Zaad dezer Plant met roode Wijn gedronken, floot niet alleen de Buikloop, maar ook alle onnatuurlijke Vloeden der Vrouwen.

Lust. l. 1.
enarr. 4.

De Wortelen van de zoete Cyperus, of Cyperus dulcis esculentus, van veele genoemd Tragt, ook vocht en warm in den eersten graad, rauw gegeten; of in Wijn of Vleesch-nat geweykt; dan het Zap daar uyt geparst, en met Poeder van Iris, of van Linwortel gedronken, verterd de rauwe vochtigheiden der Borst; neemt wech de scharphheid, het snijden, en de brand van 't Water der Blaas; geeft goed voedsel aan het Lijchzaam, vermeerderd het Zaad, en verwekt lust tot het Echte werk.

Dodon. in
Add. l. 11.
c. 15.

De Wortelen wel kleyn gestoten; veel Hutspots of Hoender nat daar op gegoten; te dege onder malkander gemengt; dan de Melk, of het Nat, daar uyt geparst, en gedronken, geneest het Pleuris; is goed voor den Hoest; neemt wech de scharphheid van het Bloed, en geneest de roode Loop, als men dit middel eenige dagen achter malkander gebruykt.

haar Zaad, niet diep in de aarde gelegd. Alleen door dit middel konnen ze aangewonnen en vermenigvuldigd worden. Zomtijds komen ze ook wel van zelfs voort door het neergevallene.

Ondertuschen bevind men, dat het DATURA FLORE PLENO, of met een dubbele Bloem, geen of zeer weynig rijp Zaad te voorschijn brengt.

K R A C H T E N .

Datura is koud en droog in den derden graad; Aart ook uyt eygener aart een zeer quadaardig Gewas, en van schadelijke uytwerkzelen.

Het Zaad gestoten, en daar van een Drachma inge-

nommen, doodt den innermer.

Een halve Drachma daar van met Wijn in warme Landen, of ook met iet anders gebruykt, doodt de geene, die het inneemt ongelaten lagchen, en gantschelijk buyten zinnen zijn.

In Edik geweykt, dan gestoten, en gelegd op de Roos, ook op alle voorlopende onurigheid, geneest de zelve.

De Bloemen in spijzen gehuttigd, doen de Mensch wel vast slapen, maar zeer zware droomen hebben.

Eeven het zelve veroorzaakt ook een Drachma van de gestotene Wortel, met Wijn ingedronken.

De Induansche onkuyfche Vrouwen, alsze met Christ. 2 andere willen boeleeren, en haren Man een Alceon-Coffa lib. kroon op het hoofd zetten, geeven hem hier van slegts een halve Drachma met eenige drank in, of doen het hem in een hem behaaglijke spijs eeten. Hier door worden hem binnen weynige tuuren de Harssenen zoodanig ontfeld, en bedweld, dat hij, gedurig lagchende, slaapt; of als slapende gedurig lagcht, terwijl zijn Wijn in zijne tegenwoordigheid word misbruykt. De Mannen in deete buyten-zinnigheid zijnde, spreken in haren slaap, en antwoorden bescheydentlijk op het geen haar gevraagd word; zoo dat men niet anders zou kunnen oordeelen, als datze wakker en wel bij haar verstant waren. Daar na weer tot haar zelve gekomen zijnde (het welk geschied, als men haar met een speld zoo diep door het vel steekt, dat 't het Bloed uyt komt, of door koud Water op hare voeten te gietu) beeldenze zich in, datze wel geslapen gerust, en met andere gesproken hebben.

CLXXXVIII HOOFDSTUK.

D A T U R A .

Namen.

Et deezen naam niet alleen in 't Nederlandsch, maar ook in 't Latijn, Italiaansch, en andere Talen bekend; dan noch van de Latijnen genoemd STRAMONIUM, en NOX METELLA; van de Italianen noxe METELLA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vier onderscheydene soorten, als:

I. Datura vulgaris alba, of gemeene witte Datura. II. PURPUREA, of purpure, anders, Castanie-bruyne Datura. III. SPINOSISSIMA, of met een zeer groote doornige Vrucht voorzien. IV. Datura flore pleno, of Datura met een dubbele Bloem. Alle zijn ze van de zelve Bonving en Waarneeming.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, en wel-gemeste aarde; een warme, vrije, wel-geleegene plaats, en veel vochtigheid. Blijven niet langer dan een Zomer in 't leeven. Geeven lange, holle Bloemen, en voor de Winter volkomen Zaad, zittende in groote en zeer doornige knoppen: waar mede zij versterven.

Moeten derhalven, met een wassende Maan van Maert, of April, weer op nieuws worden gezayd door

Grond.
Bloemen.
Zaad.

Aantwin-
ning.

CLXXXIX HOOFDSTUK.

P E E N .

Y ieder wel bekend, en in het Nederlandsch niet alleen dus, maar ook veelrijds Wortelen, ook wel CAROTEN genoemd; in 't Latijn DAUCUS, of PASTINACA TENUIFOLIA; in het Hoogduitsch RUBEN; in het Fransch CAROTTES, en in 't Italiaansch DAUO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie bijzondere soorten; als:

I. DAUCUS SATIVUS RADICE LUTEA, of gele Peen, anders Wortelen. II. DAUCUS SATIVUS RADICE RUBRA, roode Peen, of Wortelen. III. DAUCUS SYLVESTRIS, of wilde Peen. Alle Zijnze van de zelve Bonving en Waarneeming.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, ook wat voer kleyige, en weyhig gemeste aarde (want door deete zouden ze wormsteeking, en lichtelijk onzangenaam van smaak worden): een luchtige, vrije, en wel ter Zon geleegene plaats. Noch jong zijnde, konnen ze veel Water verdragen; doch begeeren daar na maar matige vochtigheid. Konnen gantschelijk geen sterke Forst of diergelijke ongelegenheeden der Winter uytstaen. Moeten derhalven met een volle Maan van October

Drie bij-
zondere
soorten.

Wat voer
een aarde
zij beminn-
ten.

October uyt de aarde genomen, in een Kelder voor de *Forst* bewaard; en eenige, om *Zaad* te winnen, in de *Maert* met een volle *Maan* weer ingezet zijn; want dan zullen ze, als zijnde de tweede *Zomer*, *bloeyen*; doch, volkomen *Zaad* gegeven hebbende, vergaan. Worden ieder jaar met een afgaande *Maertse* *Maan* op nieuws in de gemelde grond, wel diep omgefmeeten, hol en luchtig, gezayd: want dan worden de *Wortelen* veel dikker en grooter, als of men zulks deed met een wassende *Maan*; in welk geval zij kleyn blijven, maar groote *Bladeren* krijgen. Worden ook groot en sterk als men dikmaal het *Loof* afbreekt.

Wil iemand deeze *Peen* vroeg in 't *Voorjaar* hebben, die zaayze met een afgaande *Maan* in *Augustus*: late al het daar tusschen opstaende *Gras* en onkruid staan, en bedekke ze in de *Winter* met stroo, voor de kille *Forst*.

Boven de voorgemelde soorten zijn mij noch andere in haren aart bekend, welke ook de naam van *Daucus* voeren; niet om harer *Wortelen* wil, maar om dat onder de zelve eenige overcenkoming der *Bladeren* met deze gezien word; als:

I. *DAUCUS CRETICUS LATIFOLIUS*, of *Daucus van Candien met breede Bladeren*. II. *CRETICUS TENUIFOLIUS*, of *Daucus van Candien met kleyne teedere Bladeren*, boven de andere van een schoone, bevallijke aanschouwing. III. *DAUCUS SELINOIDES*, of *Daucus met Bladeren, die van de Peeterzelie met ongelijke*. IV. *DAUCUS LIBANOTIS*, of *Daucus van den berg Libanon*. Alle zijnze van eenen de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met twee-jarige *Paardemist* en het *Mol* uyt van binnen verdorvene *Boomen* matig doornengt: een luchtige, warme, wel ter *Zon* gelegene plaats, en matige vochtigheid. Blijven niet langer dan twee, drie, of zomtijds ook wel vier jaren in 't leven. Zijn teeder van natuur. Konnen gantschelijk geen koude *Herfst-reegenen*, *Sneeuw* of *Forst* verdragen. Moeten derhalven, in een *Pot* gezet zijnde, in 't laatste van *September* of begin van *October*, na dat de tijd zich aansteld, binnens huys worden gebracht, op een bequame plaats, daarze door de *Venstren* *Lucht* en *Zon* konnen genieten, zoo lang de *Forst* van buyten zulks niet komt te beletten. Gedurende de *Winter* moet men ze voorzien met alleen een weynig lauwigemaakt *Reegenwater*, van onder of van boven; ja zeer weynig, vermits ze door alleen iets te veel schielijk aan hare teedere *Wortelen* verderven. In tijd van *Forst*, moet men ze verre van den *Oven* stellen; inzonderheid het *Daucus CRETICUS* van beyderley soorten; welke, wegens hare teederheid, zeer weynige warmte des vuurs kan verdragen. Niet voor 't laatste van *Maert*, of 't begin van *April*, na gelegenheid des tijd, mag men ze weer buyten zetten, met een aangename *Lucht* en *Reegen*. Maar dan ook moet men haar wel wachten en dekken voor koude nachten, *Sneeuwachtige vochtigheid*, en *bayrige Winden*.

Zij bloeyen in de tweede *Zomer*. Geeven in deeze koude *Gewesten* zelden, ten zij bij een warme en drooge *Jaartijd*, volkomen *Zaad*; 't welk met een wassende *Maan* van *April*, niet boven een stroobreed diep, hol en luchtig in een *Pot* word gezayd. Hier door konnen ze alleenlijk aangewonnen en vermenigvuldigd worden.

Zij bloeyen in de tweede *Zomer*. Geeven in deeze koude *Gewesten* zelden, ten zij bij een warme en drooge *Jaartijd*, volkomen *Zaad*; 't welk met een wassende *Maan* van *April*, niet boven een stroobreed diep, hol en luchtig in een *Pot* word gezayd. Hier door konnen ze alleenlijk aangewonnen en vermenigvuldigd worden.

K R A C H T E N .

DE *Bladeren* van *Peen*, of *Daucus SATIVUS*, anders geete *Wortelen*, gestoten, en met *Honig* vermenigt, zuiveren allerley *Zweeringen* en *Wonden*. Worden ook wel in *Warmmoes* (*Moës* van groene kruiden) gedaan. Zijn een behagelijke spijs voor *Schildpadden* en *Conynen*.

De *Wortelen*, zoo van de geete als roode, welke ook *Caroten* worden genoemd (evenwel niet de *Beetwortelen*, van welke het volgende *Hoofdstuk* zal handelen), zijn warm en vochtig in den eersten graad. Matig, en ook niet te dikmaal tot spijs gebruykt, zijnze aangenaam voor de *Maag*; geeven tamelijk *Voodzel*; verwarmen de inwendige deelen; verwekken lust tot de *Bij-slaap*; doen gemakkelijk *water lossen*, en der *Vrouwen Maandsonden* voortkomen.

Het *Zaad* deezer geete- en roode *Peen*, of *Wortelen*, is warm en droog in den tweeden graad. Drijft het *water der Blaas* voort, en is goed voor 't *Colijk*.

Het *Zaad*, en de *Wortel* van zilve *Peen*, of *Daucus SYLVESTRIS*, is ook warm en droog in den tweeden graad; openende, dunmakende, en te zamentrekkende van aart.

De *Wortelen* gezoden, doen het *Graveel* en *Water lossen*. Drijven de doode en levende *Vrucht* af: dies de zwangere *Vrouwen* zich daar voor te wachten hebben.

Het *Zaad* gestoten, tot een *Poeder* gemaakt, en met *Wijn* ingedronken, heeft de zelve werking. Verwekt daarenboven der *Vrouwen Maandsonden*: vercracht een verouderden *Hofst*; weestlaar allerley vergif: verdrijft het *Colijk*, de *Buikzimpig*, en het *Graveel*: is goed tegens de beeten der giftige *Dieren*; de *Waterzucht*; de *Lendenpijn*; de opsligting der *Moeder*. Doet, dikmaal gebruykt wordende, de *Vrouwen* lichtelijc ontfangen. Scheyd ook de koude *Gezwellen*, daar op gekelt zijnde.

De *Wortelen* van *Daucus CRETICUS*, of *Peen van Candia*, gestoten, en een *Drachma* daar van met *Wijn* ingedronken, zijn goed tegens alle vergif, de *Geelzucht*, 't *Graveel*, en voor de geene, die door een val zich verzeert, ja eenige deelen des *Ligchaams* zeer geknust, of invendig gegneest hebben, 'telkens een *Scrapel* daar van met *Meede* gebruykt. Openen de verstoptheid van de *Leever*, *Atle* en *Nieren*. Jagen ook uyt het *Ligchaam* allerley quade vochtigheeden. Deeze *Peen* van *Candien* worden gehouden voor de beste van allen.

CXC HOOFDSTUK.

BEETWORTEL.

Niet alleen in 't *Nederlandsch* dus, maar Namen. ook van vele genoemd roode *BEET*, word in 't *Latijn* gheeten *BETA RUBRA*: in 't *Hoogduitsch* *ROTER MANGOLD*: in 't *Franssch* *BETE ROUGE*: en in 't *Italiaansch* *BETTA*, of *DIE-TOLA NERO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee veranderlijke soorten; namentlijk:

I. *BETA RADICE RUBICUNDA*, of *Bloed-roode Beetwortel*. II. *BETA RADICE PALLIDO RUBESCENTE*, of *Beet met bleek-roode Wortelen*; van zommige ook *CAROOTEN* genoemd. Beyde zijn ze van de zelve *Queeking* en *Waarneeming*.

Zij beminnen veel meer een kleijge, varsch-om-Grond. gefmeete, en met twee-jarige *Koeyemist* wel voorzien, als een zandige grond; een opene, luchtige, vrije plaats, en tamelijk veel vochtigheid. Verdragen Hoe men ongeerne sterke *Forst*, en andere ongelegenheeden der ze in de *Winter*. Worden derhalven (met een volle *Maan* in *October*, uyt de aarde genomen, en van hare *Bladeren* ontbloot zijnde) in een kelder, droog *Zand*, of *Turmul* bewaard, om ter spijs, en in plaats van een *Salade* te gebruyken. Dus gehandeld, konnen ze door de geheele *Winter* goed blijven.

Als men zommige van deeze met een volle *Maan* in *Maert* weer in de aarde steld, zoo zullen ze *Bloemen*, ook volkomen rijp *Zaad* geeven, en daar mee verfteryken.

ven. Hierom moetenze, met een afgaande *Maartische* Maan, weer op nieuws, niet diep, maar hol en luchtig, worden gezayd. Om het *Zaad* dies te eerder te doen opkomen, kan men het eenige uren in Water laten weyken, eer men 't aan de aarde beveeld. Door deeze zaying konnenze alleenlijk *vermeenguldijg* worden.

K R A C H T E N .

Galen. lib. Med. Simp. 8. **D**E *Wortel* deezer *roode Beet*, of *Beta radice rubra*, is koud en vocht in den eersten graad; daarbenevens evenwel, door een bijzondere *Salpeterige aart*, verterende, afdrogende, en een weynig te zamentrekkende.

Dalen. lib. 21. c. 6. Gezoden zijnde, wordze gehouden voor een goede *Salade*, en van elk gebruykt met *Peper*, *Oly*, en *Edik*. Want deeze *Wortelen* zijn matig goed en aangenaam voor de *Maag*. Verwekken de *eetens-lust*; geeven tamelijk *Voedzel*; doen *geweldig Wateren*, en zijn dienstlijk voor de geene, die van het *Grasveel* worden geplagd.

Durantes lib. Herb. fol. 71. Euchf. hijf. Pl. c. 314. Duf. l. 2. c. 149. Matth. l. 2. c. 116. De zelve *Wortel* gekookt met *Linzen*, en alzoo gegeten, verstoppen 't *Ligchaam*.

Het *Zap* uyt deeze *Wortel* geparf, is goed voor de beeten van *Slangen*, *Adders*, en andere *giftige Dieren*, *Duf. l. 2. c. 149.* daar opgedaan zijnde. Met *Wijn* gedronken, geneeft de *Geelencht*, en doet *gemakkelijk wateren*. In de *Oogen* gedaan, verdujft de *smerten*, het *gezuys* en *gegruyf* der zelve. Met even dit *Nat* de *Huyd* betreken, neemt'er de *jeskerigheid* van wech.

De *Wortel* tot *Afch* gebrand; dan met *Zout* en *Honig* gemengt, en gemaakt tot een *Suppositorium* voor jonge *Kinderen*, dood en jaagd de *Wormen* uyt.

CXCII HOOFDSTUK.

PASTINAKEN.

Namen. En *Vrucht*, van elk zoo zeer geheeft, als wel bekend. Word in 't *Nederlandsch* niet alleen dus, maar ook wel *PINXTERNAKE*, en *TAMME MOREN*, of zeer gewoonlijk *WITTE WORTEL* genoemd: in 't *Latijn* *PASTINACA LATIFOLIA*: in 't *Hoogduytsch* *MOREN*, ook *WELSCHE* en *GARTEN-PASTINACK*, anders *WELSCHE RUBEN*: in het *Fransch* *PANETZ*, *PASTINADES*, en *CHERVY*: in 't *Italiaansch* *PASTINACHE*.

Twee versanderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend *twee* veranderlijke soorten; te weten:

I. PASTINACA SATIVA, of *tamme Pastinake*. *II. PASTINACA SYLVESTRIS*, of *wilde Pastinake*. Beyde zijnze van de zelve *Bonning* en *Waarneming*; doch de *tamme* overtreft de *wilde* zeer verre in deugden.

Wat voor een grond zij beminnen. Beyde beminnenze een diep-omgegraven, zoo wel zandige, steenige, als kleyige, doch genoegzaam gemestte aarde: een vrije, wel-gelegene plaats, en tamelijk veel vochtigheid: doch geerne hebbenze een droogen *Herfst*. Konnen al vrij wel de *Winter-koude* verdragen: worden echter gemeenlijk door de zelve voos, waterig, en onaangenaam van smaak, behalven in zandige aarde. *Bloeyen* in de tweede *Zomer*, geeven volkomen rijp *Zaad*, en versterven daar meê.

Aanwinning. Met een afgaande *Maan* in de *Maert* wordenze weer op nieuws gezayd, niet diep, maar hol en luchtig; want dan krijgt menze dik en groot, inzonderheid als men het *Loof* nu en dan een weynig afbreekt. Maar indien de zaying geschied met een wassende *Maan*, zoo vermeerderenze wel zeer aan hare *Bladeren*, doch de *Wortelen* zelfs blijven kleyn en dun.

Hoe men deeze Indien iemand begeert is, deeze *Vrucht* vroeg te hebben, die zaye 't *Zaad* met een afgaande *Maan* in

Augustus, op een goede warme plaats, na dat hij het *Wortelen* alijd eerst vierentwintig uren lang in Water heeft vrog kan laten weyken; zoo zal hij zijn verlangen vervuld zien.

Omze ook in de *Winter* ter spijs te konnen gebruyken, moet menze met een volle *Maan* van *Oktober* uyt de aarde opgraven, en in een kelder leggen; of ook in droog *Zand*, of *Turfmul*, om haar voor de *Vorst* te bewaren, na dat men eerst al hare *Bladeren* heeft afgesneeden. Dus blijvenze goed, ja worden hoe langer hoe drooger en zoeter.

K R A C H T E N .

DE *Wortel* van *Pastinake*, of *Pastinaca*, is warm *Aart*, en droog in den eersten graad, doch niet zonder eenige *Windigheid*.

Gezoden, en op allerlei manieren gegeten, of in *Ruillius* Meel gewenteld, en in een pan met *Boter* gebraden, is *lib. 3. c. 41. Duf. l. 3. c. 59.* een aangename, wel-voedende, en zeer gezonde spijs voor ieder; ook zeer dienstlijk voor de *Maag*, *Blaas*, *Nieren*, *Lange*, en *Vorst*. Opent het *Ligchaam*: drijft het *Water* van de *Blaas* voort: is goed voor *zwaarmoedige Liedren*: voor de geene die haar *verrekt*, of van binnen *verzeerd* hebben. Verwekt *lust* tot 't *Echte werk*, verzacht de *Nieren-pijn*: neemt wech de *Wind* en *krumping* des *Buyske*. Weerstaat ook 't *vergift*.

Dikmaal gegeten, maakt de *Vrouwen vruchtbare*, *Galen. lib. 8.* en doet, dat hare *Stonden* op de rechte tijd voortkomen.

De *Bladeren* gestoten, en met *Honig* vermengt, zuy *Ægm. l. 7. cap. 3.* veren en geneezen *vervuyld* *Wonden*, en voortetende *zweeringen*, daar op gelegd zijnde.

Het *Zaad*, zoo wel van deeze als van de *wilde Pastinake*, is warm en droog in den tweeden graad. Drijft uyt alle *winden*, en het *water* der *Blaas*. Verwekt ook der *Vrouwen Maandstonden*.

Zes oncen van 't *Water*, uyt deeze geheele *Plant* *Dalen. in gedistilleert*, en daar van 's morgens en 's avonds een *add. l. 23. c. 10.* *Roemerij* gedronken, is goed voor de *Bereaderheid*, en de *geraakte Leeden*. Doet ook gemakkelijk *wateren*, en versterkt de *Bijlapeus-lust*.

De *Bladeren* van de *wilde Pastinake*, of *Pastinaca Camerar. Sylvestris*, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken, *lib. Simp. l. 2. c. 35.* of een *Drachma* van het gestotene *Zaad* met *Wijn* ingenomen, maakt krachteloos alle *vergift*: geneeft ook de beeten der *giftige Dieren*: is goed voor de *Waterzuchtige*, en voor de *opstijging* van de *Moeder*.

CXCII HOOFDSTUK.

HONDSTAND.

S een schoon en zeer bevallijk, doch *Namen.* kleyn *Gruus*. Word dus in het *Nederlandsch* geheeten: in 't *Latijn* *DENS CANIS*, *SATYRIUM ERYTHRONIUM*, en *PSEUDHERMODACTYLUS*: in het *Hoogduytsch* *HUNDZAHN*; en in het *Italiaansch* *DENTE CANINO*.

Hier van zijn mij in haren aart en natuur bekend *drie* onderscheydene soorten; als:

I. DENS CANIS FLORE PURPUREO, of *Hondstand met een purpure Bloem*. *II. FLORE CARNEO*, of *met een lijfverwige Bloem*. *III. FLORE ALBO*, of *met een witte Bloem*. Alle zijnze van de zelve *Bonning* en *Waarneming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zeer zandige, *Grond*. doch weynig of geen gemestte aarde: een opene, luchtige plaats; en matige vochtigheid. Konnen tamelijk wel de koude der *Winter* uytstaan. Geeven in *Maert* *Bloemen*; en in de *Zomer* volkomen rijp *Zaad*, bij *Sol*; en zom mige drooge tijden.

Hare *Bol*, welke een *Hondstand* zeer gelijk is, hoe daar *M m* neemt

ontrent
te hande-
len.

neemt men ieder jaar op, of ook alleenlijk om 't derde, 't welk mijns oordeels alderbest is, in het laatste van *Junius*. Dan smijt men de aarde om, en men zet ze terhond weer in de zelve, vermitsze gantschelijk niet daar buyten mogen blijven, gelijk wel andere *bollen*; want binnen weynige dagen zouden ze slap worden, en heeft daar na verderven.

Aanwin-
ning.

Worden *vermeengvuldigd*, zoo wel door hare aangegroeyde jonge *Bolletjens*, welke men, opgenomen zijnde, van de *onde* afscheyd; als door *Zaad*, met een volle Maan van *September* in een Pot of Vaasje, ruym een of twee stroobreed diep gezayd; 't welk echter niet voor in 't volgende *Forjaar* opkomt, en eerst op 't zeevende of agtste jaar daar na de eerste *Bloem* te voorschijn brengt.

K R A C H T E N.

Camerar.
in Math.
l. 4. c. 83.

DE *Wortel* van *Hondstand*, of *Dens Canis*, gedroogt, gesloten, en 't *Paeder* gedaan in de Melk of Pap, welke men de *kleine Kinderen* te eten geeft, dooden in haar de *Wormen*.

Lauwch.
l. 1. Ajjar.
El. 7.

Een *Drachma* van het zelve *Poeder* met *Wijn* ingenomen, verdrijft zeer gelukkig 't *Celisk*, en allerley *Buyk-smerten*. Met *Water* van *May-bloemen* de *Kinderen* ingegeeven, is goed tegens de *vallende Ziekte* der zelve.

Lobel lib.
Herb. 1.
fol. 233.

De *Wortel* geconsijt, voed en versterkt het *Ligchaam*; verwekt de *Bijlapingen*; maakt *onde trage Mannen* weer *jengeld* en *bequaem*.

CXIII HOOFDSTUK.

RIDDERSSPOOREN.

Verschey-
de naamen.

En schoon en aangenaam *Bloem-ge-was*, voerd deze naam in 't *Neederlandsch*. Word in het *Latijn* geheeten DELPHINIUM, of CONSOLIDA REGALIS; in 't *Hoogduytsch* RITTER SPORN; in 't *Fransch* Pied d'ALLOETTE; en in het *Italiaansch* CONSOLIDA REGALE, SPERON DI CAVALIERO, en CALCATRIPPA.

Veelerley
aardige en
bezien-
waardige
soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden veel aardige, beziens-waardige, en 't gezicht verlustigende soorten; namentlyk:

I. DELPHINIUM FLORE SIMPLICE, of *Ridderspoor met een enkele Bloem*, zoo wel *blauw*, *purpur*, *lijf-verwijz*, als *wit van conleur*. II. FLORE PLENO ALBO, of met een *dubbele witte Bloem*. III. FLORE PLENO CERULEO, of met een *dubbele blauwe Bloem*. IV. FLORE CARNEO PLENO, of met een *dubbele lijf-verwijze Bloem*. V. FLORE PLENO ALBO ET CERULEO VARIEGATO, of *enkele wit en blauw-bonte Ridderspooren*. VI. IDEM FLORE ALBO ET RUBRO VARIEGATO, of *rood- en wit-bonte Ridderspooren*. VII. FLORE PURPUREO PLENO, of met een *purpure dubbele Bloem*. VIII. CONSOLIDA REGALIS ANGULICANA, of *Engelsche Ridderspooren*; van welke soort men meer dan twintig verscheydene verwen (jaarlijks door *Zaad*) ziet voortkomen. Al te zamen zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, varfch-omgelmectene en wel-gemelte aarde: een warme, vrije, genoegzaam ter *Zon* gelezene plaats, en tamelijk veel *Water*. Blijven niet meer dan *eene Zomer* in 't *leven*. *Bloegen* lang: geeven voor de *Winter* volkomen-rijp *Zaad*, en verhterven daar mee.

Aanwin-
ning.

Moeten derhalven met een volle Maan van *Maert* ieder jaar op nieuws worden gezayd, niet diep in de aarde. En hier door konnenze gedurig *aangewonnen* worden.

Hoe men

Wil iemand deze *Ridderspooren* vroeg in zijnen

Hof hebben, en daar van altijd, zonder te missen, vroeg volkomen rijp *Zaad* krijgen (het welk anders in slegte *Zomers* wel komt te frylen), die verrigte de *zaying* met een volle Maan in *September*, inzonderheyd van de soorten met *dubbele Bloemen*: zoo komen ze in *Maert* voor den dag, en brengen zeer beziens-waardige en langdurige *Bloemen* voort.

Wil ook iemand uyt *enkele dubbele* zien, die neeme hoe men wech al de *Zijde-takjens* van de *enkele* ('t welk men ook doen kan van de *dubbele*, daar men *Zaad* van begeerd te hebben), en late alleenlijk de *Heerscheit* blijven. Winne daar van, met een volle Maan, het *Zaad*; en men zaye het zelve weer bij een volle Maan; zoo zal hij niet alleenlijk *enkele* zeer groote schoone, maar ook op 't derde of vierde jaar geheel *dubbele*, in hare wonderlijke verwen zeer verscheydene *Bloemen* bekomen. De geene, welke uyt cygener aart *dubbel*, zijn, brengen ook wel gantsch *enkele* voort: welke men desgelijks opnoeyen, op de gemelde wijze 't *Zaad* winnen, en dan weer zayen moet; zoo veranderen ze op nieuws, en worden weer *dubbel*, gelijk te voren.

K R A C H T E N.

Ridderspoor, of Delphinium, is verkoelende en Aart. te zamentrekkende van aart.

De *Bladeren* gesloten, dan op *varfche Wonden* *Dalen* in en *onde Zieren* gedaan, geneezen de zelve. Met *Honing* vermengt, en plaasters-wijze opgelegd, doed de *Geswellen* zich schieyden, en verdwijnen.

Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met roode *Wijn* ingenomen, slopt de *onnatuurlijke Vloeden* der *Vrouwen*. perfoonen.

Het uytgeparfste *Zap* dezer *Plant* met *Wijn* ingedronken, is goed voor de *Gal- en Geelzucht*, allerley *inwendige brand*; *vergif*, *keude Pis*, en *Flereijne*; *lijst Plant*. sild het *braken*; breekt de *Steus*; drijft het *Gra-fel*. 147. veel der *Nieren* af. Word zeer dienstig gedaan in allerley *Wond-dranken*. Verdrijft ook alle *inwendige* en *uytwendige Apostematien* of *Geswellen*.

Het *Water*, gedistilleert uyt de *Bloemen*, en vermengt met *Rooze-water*, word met voordeel gebruykt tegens de *vuurigheid* en *roodheyd der Oogen*; verdrijft de *scheemering* der zelve, en versterkt het *Gesicht*. Is ook goed voor den *Hofst*, vermengt met *Wazker*, of *Syroop van Waakwortel*.

Het *Zaad* gesloten, en daar van een *Drachma* met *Wijn* ingenomen, geneest de *beten der Slangen* en *Scorpioenen*: doed gemakkelijk *wateren*; en bekomt zeer wel de geene die van 't *Gravel* gequeld zijn.

CXIV HOOFDSTUK.

KORALKRUYD.

Us genoemd in het *Neederlandsch*; *Naamen*: word in het *Latijn* en *Italiaansch* geheeten DENTARIA, om dat hare *Wortel* *Tandts-wijze* met *Knobbeltjes* aan malkander gehegt is; ook *Corallaloides*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden eenige aardige veranderlijke soorten; te weeten:

I. DENTARIA TRIPHYLLOS, of *Koralkruyd met drie Bladeren*. II. HEPTAPHYLLOS, of met *zeven Bladeren*. III. PENTAPHYLLOS FLORE PURPUREO, of met *vijs Bladeren*, en een *purpure Bloem*. IV. FLORE ALBO, of met een *witte Bloem*. V. MONTANA RADICE NON DENTATA, of *Berg-koralkruyd met een rechte en ongetande Wortel*. VI. DENTARIA BACCIFERA, of *Koralkruyd met kleine Bolletjens*, als *Beyen of Desijn*, tusschen de *Bladeren* voortkomende.

Al

Ridders-
spoor
kan beko-
men.Addit. l. 8.
c. 59.Tragus l. 1.
c. 195.Duran.
l. 1. c. 8.

L. 1. c. 8.

L. 1. c. 8.

L. 1. c. 8.

L. 1. c. 8.

L. 1. c. 8.

L. 1. c. 8.

L. 1. c. 8.

L. 1. c. 8.

L. 1. c. 8.

L. 1. c. 8.

L. 1. c. 8.

L. 1. c. 8.

L. 1. c. 8.

L. 1. c. 8.

Al te zamen zijne van de zelve *Bewoening* en *Waarneming*.

Grond. Zij beminnen een gemeene en zandige aarde, met tweejarige Paardemist wel voorzien; uyt eygener aart een lommerige, doch warme en wel-geleegene plaats. Blijven lange jaren in 't leeven. Konnen *selle kende*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaan. *Bloeyen* vroeg in 't *Voorjaar*, gemeenlijk in 't begin van *May*; doch geeven noyt in deeze Landen eenig volkomen *Zaad*.

Aanwinn- Worden evenwel *aangewonnen* door hare aangewaf-
ning. sene *jonge Wortelen*; welke men, met een wassende Maan van *Maert* of *April*, doch veel beter in *Julius*, als de *Bladeren* vergaan zijn, opneemt, van de *oude af-* fcheyd, en in versche aarde verplant.

Beziën- De DENTARIA BACCIFERA, of 't *Beziën dragende*
dragend *Koralkruid*, kan ook *vermeensvuldig* worden door
kruid. deeze *Knoppen*, uytwassende tusschen de *Steel* en *Bladeren*, wanneerze hare volkomene rijpheyd bekomen; en terstond in de aarde worden gebracht. Hier door kan de *aanwinnning* zoo wel geschieden, als door de aangegroeyde *Wortelen*.

Berg Kor- De DENTARIA MONTANA RADICE NON DENTI-
alkruid, of 't *Berg-koralkruid* met een *regte en ongetande*
met een *Wortel*, is een *Genus* van een verwonderlijke aan-
regte en schouwing. Het groeyd van zels op de gebergten
ongetand- van *Hongaryen* en *Bohemien* in schaduw. Is aan mijn
de Wortel. Vader HENRICUS MUNTING mee gedeeld van de Heer JOACHIMUS CAMERARIUS, Gezant des Konings van *Sweeden* aan hare Hoogmogende de *Heeren Staten Generaal* in 's *Gravenhaag*, Anno 1646.

Gedzante De *Wortel*, ontrent een vinger dik, doch voor ge-
der Wort- scheyden in twee, ook in drie deelen, dun, en spits
tel. toegande, is van buyten donker-bruyn, van binnen wit-verwig. Uyt welke voortkomt een leggende en kruypende *Steel*, een Maat-voet, of ook wat meer lang; een vinger dik; uytstichende in verfcheydene

Der Steel. korte *Takjes*: welke *Steel* van naturen met een *mas-* fachte *rugheyd* uyt den zwarten, vermengt met een bleek blauwachtigheyd, *wonderlijk bekleed*, of geheel *bedekt* word; vermits ze zich onder het bovenste der aarde verschuyld, en gelijk als verborgen houdt, wijlze de groote hitte en kracht der Zon niet kan verdragen: zoo dat men deeze niet kan zien, als in *Bloem* staande. Want de *Bladeren* zijn zeer kleyn, langwerpig; zommige geheel, zommige in eenige deelen, zoo wel breede als smalle, gescheiden; als gezien kan worden in het onderste *Takje*, zich eenen boven de aarde (gelijk ook de *Bloemen*) verheffende.

Bloemen. Deeze soort van *Koralkruid* brengt in onze Gewesten te eener tijd voort wel honderd en vijftig of noch meerder *Bloemen*, verciert met vier *Bladeren*, doch zomtijds loopent ook wel met vijf onder; niet groot; aangenaam rood-verwig, en aan de randen zwart-achtig. De *Knop* onder, en de dunne ronde *Steltjes*, daar ze op rusten, zijn bleek-blauw. Alsze eenige dagen lang gestaan hebben, vallen ze neer.

K R A C H T E N .

Durantes **hijf. Plant.** **feh. 157.** DE *Wortel* van *Koralkruid*, of *Dentaria*, is verkoelende, versterkende, en te zamentrekkende van aart.

Dodon. 16. In *Wijn* gezoden, en daar van gedronken, ver-
6. 7. drijft de *smerten* en *krimping* des *Ligchaams*. Geneest de *inwendige wonden* en *verzueringen* van de *Borst*, van de *Lunge*, en andere zoo *inwendige* als *uyt-* *wendige deelen*.

Matth. 14. Een *Drachma* van het *Pulver* der gedroogde en ge-
6. 9. slotene *Wortel* met *Wijn*, of 't *Nat*, waar in *Waal-* *wortel*, of *Consolida majör*, gezoden is gewest, eenige dagen achter malkander gebruykt, is goed voor de geene die van een hoogte zijn *afgevallen*; en zich

daar door *verzeert* hebben; ook voor zulke, die met een *inwendige Breuk* of *Gefcheurtheyd* zijn ge-
queld.

De *Knop-bolletjes* van *Dentaria Baccifera*, welke *Plin. l. 26.* groeyen tusschen de *Bladeren* en *Stelen*, of ook de *Fab. Ca-* *lum.* *Wortelen* zels, op allerley manieren gegeeren, *ver-* *stoppen* den *Buyk*, en geneezen de *Bloedgang*, of *roode Loop*.

CXC V H O O F D S T U K .

TANDEKENSKRUYD.

Us in het *Neederlandsch* genoemd na Namen. de *Latijnsche* naam DENTILLARIA, aan dit *Kruid* gegeven; anders ook geheeten PLUMBAGO: in 't *Italiaansch* PIOMBAGINE, CAPRINELLA, en ook DENTILARIA.

Deeze *Plant* bemind een goede, gemeene, zand-Grond. ge grond, matig doormengt met tweejarige Paardemist: een luchtige, warme, wel-geleegene plaats, en tamelijk veel water in de *Zomertijd*.

Valk niet geheel teeder van aart; en kan strenge Aart: *Winter-koude* eenige jaren lang uytstaan; doch niet altijd.

Moet derhalven, (iets daar van in een Pot gezet *Waarneer* zijnde, om wat in voorraad te hebben, indien de *buy-* *ming* *de Winter* tenstaande te niet mogten gaan), in de Maand *Octo-* *ber* binnens huys worden gebracht; daar verzorgd teegens sterke *Vorst*, en gedurende de *Winter* onderhouden met zeer weynig lauwigemaakt *Reegenwater*: ook niet weer buyten gezet voor in het begin van *April*, met een aangename *Lucht* en zachte *Reegen*.

Geeft in deeze onze Landen noyt eenige *Bloemen*, *Aanwinn-* *veel minder eenig Zaad*. Kan echter *genoegzaam* *ning.* *aangewonnen* en *vermeensvuldig* worden door hare aangewassene *jonge Wortelen*: welke men met een wassende Maan in *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

K R A C H T E N .

Het *Tandekenskruid*, of *Dentillaria*, is zeer scharp, *Deugden*: en brandende van aart.

De *Bladeren* gekneusd, en dan onder de voe- *Dod. l. 24.* *ten* gebonden, verdrijven de *Sciatica*, of *smert der* *25. in* *Adidi.* *Heupen*, anders genoemd *Heupjagt*. De zelve, of ook het uytgeparfte *Zap* daar van, gelegt op de beet van *dolle Honden*, *Beeren*, of *Wolven*, geneezen ze.

De zelve *Bladeren* geknauwd, en dikmaal de *Oogen* daar mee bestreken, is een zeer goed hulpmiddel, om niet alleen de *scheemering*, maar ook de *Schellen*, of *Vliezen*, daar van wech te neemen.

Het *Kruid* in *Wijn* gezoden, en daar mee gewaf- *Fab. C.* *fchen*, geneest de *Schurftigheyd*. Delselijks de opene *lim. lib.* *gaten* en zeeren der *Paerden*, veroorzaakt door de wrij- *nimis* *ving* van de *Zadel*. Laat ook niet toe, dat in de zelve *2. 51.* *eenige Wormen* zouden groeyen.

De *Wortel* van *Tandekenskruid* gesloten, of in *Edik* *Bauhinus* *gekookt*, en de *Tanden* daar mee gewreven, neemt de *T. 2. l. 22.* *6. 8.* *smerten* der zelve wech.

CXC VI H O O F D S T U K .

DICTAMNUS.

En zeer *Medicinaal*, en in deeze Landen *verfhey-* *ongemeen Gewar*. Word beyde in het de *namea.* *Neederlandsch* en in het *Latijn* dus ge-
noemd, of ook in de laatst-gemelde taal

Mm 2

DICTAM.

551 BESCHRYVING DER KRUYDEN, BOLLEN EN BLOEMEN, III BOEK, 552

DICTAMNUS: in het *Hoogduytsch* DIPTAM, welk woord ook bij sommige der *Nederlanders* in gebruik is: in 't *Fransch* DIPTAMNER: in 't *Italiaansch* DITAMNO, of ook DICTAMO DI CANDIA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie onderscheydene soorten; namentlijk:

Drie on-
derschey-
dene soor-
ten.

I. DICTAMNUS CRETICUS VERUS, of opregte *Dittamnus* uyt *Candia*; in welk Eyland zij alleen, als in hare geboorte-plaats, groeyd. II. DICTAMNUS CRETICUS ALTER CRASSIORE FOLIO, dat is, een andere, of tweede soort van *Dittamnus* uyt *Candia*, met dikker *Bladeren*. III. DICTAMNUS, of PSEUDO-DICTAMNUS, dat is, *Bastard-dittamnus*. Alle zijn ze van even de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen een goede, zandige, met matig tweejarige Paardemist wel vermengde grond: een warme genoeg ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheid.

Aart.

Blijven wel eenige jaren lang in 't leeven, doch zijn teeder van aart, en kunnen op geenerley wijze veel *kende Herfst-regeenten*, *Sneeuw*, *Sterke Winden*, of *selle Vorst* verdragen. Moeten derhalven in Potten geplant zijnde, in 't begin van *October* binnens huys worden gebracht; op een lichte plaats gezet, waar in men niet anders vuurd, als bij vriezende Weer; vermits ze de haar onnatuurlijke warmte des vuurs niet wel kunnen uytstaan. Gedurende dien tijd moet menze met een weynig lauwegemaakt Reegenwater een of tweemaal van boven begieten; niet meer, anders zouden ze lichtelijk vertrotten: en niet voor in het begin, of ten halven van *April*, met een aangename Lucht en Reegen weer buyten stellen: dan noch evenwel haar nauw wagtten en dekken voor *kende nagten*, veel *Water*, en *hoyrige of schrale Oogst*- en *Noordwinden*.

Hoe waar
te neem-
men.

Het DICTAMNUS CRETICUS VERUS, of opregte *Dittamnus* van *Candia*, geeft wel in deeze Gewesten, bij goede *Zomers*, *Bloemen*, maar noyt volkomen *Zaad*. Word echter *vermeengvuldigd* door hare aangewassene *jonge*: welke of van zelfs *Wortel* vatten, of die men subtyl met een Mes ten halven inlijd, op de wijze der *Angelieren*, en dan lichtelijk *Wortelen*. Met een wassende Maan in *April* worden ze van de oude afgenomen, en verplant.

Opregte
Dittam-
nus van
Candia.

Het DICTAMNUS CRETICUS ALTER, of tweede *Dittamnus* van *Candien*, en het PSEUDO-DICTAMNUS, of *Bastard-dittamnus*, geeven, in goede *Zomers*, niet alleen *Bloemen*, maar ook volkomen *Zaad*: het welk met een wassende Maan van *April* of *May* in een Pot, niet boven een stroobreed diep hol en luchtig gelegd, de aarde moet aanbevolen zijn. Hier door worden ze zoo wel *vermeengvuldigd*, als door hare ingesneeden *jonge* harde *Steeftjens*: die men, alsze *Wortelen* hebben gevat, op de nu genoemde tijd van de oude afneemt, en in de aarde zet.

Tweede,
en *Ballard*-
dittam-
nus.

Zij beminnen een goede, gemene, zandige, wel-Grond. gemeste aarde: hebben zoo lief een vrije, welgelege- ne, als een schaduwachtige plaats. Kunnen veel *Water* verdragen; *Sterke Vorst*, en alle andere ongelegentheeden der *Winter* uytstaan.

Blijven niet langer als twee, of ten hoogsten drie *Bloemen*: jaren in 't leeven. *Bloeyen* in de tweede *Zomer* zeer gemakkelijk; geeven volkomen rijp *Zaad*; en verster- ven daar mee.

Moeten derhalven in het tweede jaar, met een was- sende Maan van *Maert* of *September*, op nieuws ge- zayd, en de aarde aanbevolen worden; wijl menze op geen andere wijze kan *aanwinnen* en *vermeengvuldigen*. Dikmaal slaan ze, door het neergevallene *Zaad*, genoeg van zelfs op.

Het DIGITALIS ANGUSTIFOLIA SPICATA VIRGI- niana, of smal-gebladerde *Vingerhoed* uyt *Virginien* met een geayde *purpure Bloem*, groeyd gemeenlijk in deeze onze Gewesten uyt hare dunne, witte en veel- voudige *Voetelwortel* op tot de hoogte van twee en een halve, ook wel drie voeten, met hare dunne en vier- kante *Steeftjens*; aan welke de *Bladeren* voortspruyten, twee en twee reyt teegens over malkander zittende. De lengte der zelve is van een vinger, de breedte van noch niet de kleinste vinger: in het midden zijnze aller- breedst, aan de *Steeftjens* aldermalst, en cyndigen voor in een spits punt. Hard van aart zijnze; stevig, ook reyt uyt staande: aan de randen met korte, spitse en teedere *Tandjens* gezaagd. De verve is zwart-groen; onder

Tong.

De *Bladeren*, welke alleenlijk in de *Geneeskunst* worden gebruikt, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken; of gedroogd, en daar van twee *Drachmen* met *Wijn* ingenomen; of ook het uytgeparfste *Zap* met *Wijn* genuttigd, doet de *Vrouwen voorspoedig ba- ren*: drijft uyt de doode *Vrucht*, de *Nageboorte*, en 't

Dijst. l. 3.
e. 37.
Dijl. l. 9.
e. 13.
Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

Graveel. Verwekt de *Maandfonten*: is goed voor de *beeten der Slangen*, *Adderen*, en anderer *giftige Dieren*; welke ook alleenlijk door den rook moeten sterfen. *Strijd* teegens het *vergift*; en word met groot nut in-gegeven teegens de *Spaansche Pokken*, ieder morgen, met het *Water* daar *Pokhout*, of *Gnajakum*, in gezo- den is geweest. Verjaagt daarenboven de snerten van

de *Asile*; en doet de zelve verminderen, als ze te groot is geworden.

Het *Zap* op de *Navel* gestreken, verwekt *Stoel-Durante* gang: in de *Wonden* gedaan, zuiverd en geneest de zelve.

De *Bladeren* gestoten, en opgelegd, trekken uyt alle doornen en splinteren.

De *Wortel* gepulverizeert, en daar van een *Drachma* *Lanic* l.a. met *Wijn* 's morgens nugteren ingegeven, doodt de *Wormen* der kinderen, en is goed voor de *Water-zucht*.

De *Bastard-dittamnus*, of *Pseudo-dittamnus*, ver- mag al het zelve; doch is evenwel niet van zoo krach- tige werking.

CXCVII HOOFDSTUK.

VINGERHOED.

Eest deezen naam in 't *Nederlandsch*: *Namen*. in het *Latijn* heeten DIGITALIS, 't welk even 't zelve beteekend: in 't *Hoogduytsch* FINGERHUT: in 't *Fransch* DIGITALE: in het *Italiaansch* even alzo.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden ver- scheyden aardige veranderlijke soorten; namentlijk:

I. DIGITALIS MAJOR FLORE ALBO, of groote *Vin- gerhoed* met een *witte Bloem*. II. MAJOR FLORE PURPUREO, of groote *Vingerhoed* met een *purpure Bloem*.

III. MAJOR FLORE ALBO PUNCTATO, of groote *witte Vingerhoed*, met *spikkelen van binnen*. IV. MAJOR FLORE PURPUREO PUNCTATO, of groote *witte Vin- gerhoed*, van binnen *gesprekt* en *gespikkeld*.

V. MAJOR FLORE LUTO VILLOSO, of groote *Vingerhoed* met een *geele ruyge Bloem*. VI. MINOR FLORE LUTO, of *kleine*, met een *geele Bloem*.

VII. MINOR FLORE CARNEO, of *kleine* met een *lijfverwige Bloem*. VIII. MINOR FERRUGINEA, of *kleine* met een *als veronderde geelverwige Bloem*.

IX. DIGITALIS VIRGINIANA ANGUSTIFOLIA SPICATA, of smal-gebladerde *Vingerhoed* uyt *Virginien* met een *geayde purpure Bloem*.

Al te zamen, behalven de laatst-genoemde, zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemene, zandige, wel-Grond. gemeste aarde: hebben zoo lief een vrije, welgelege- ne, als een schaduwachtige plaats. Kunnen veel *Water* verdragen; *Sterke Vorst*, en alle andere ongelegentheeden der *Winter* uytstaan.

Blijven niet langer als twee, of ten hoogsten drie *Bloemen*: jaren in 't leeven. *Bloeyen* in de tweede *Zomer* zeer gemakkelijk; geeven volkomen rijp *Zaad*; en verster- ven daar mee.

Moeten derhalven in het tweede jaar, met een was- sende Maan van *Maert* of *September*, op nieuws ge- zayd, en de aarde aanbevolen worden; wijl menze op geen andere wijze kan *aanwinnen* en *vermeengvuldigen*. Dikmaal slaan ze, door het neergevallene *Zaad*, genoeg van zelfs op.

Het DIGITALIS ANGUSTIFOLIA SPICATA VIRGI- niana, of smal-gebladerde *Vingerhoed* uyt *Virginien* met een geayde *purpure Bloem*, groeyd gemeenlijk in deeze onze Gewesten uyt hare dunne, witte en veel- voudige *Voetelwortel* op tot de hoogte van twee en een halve, ook wel drie voeten, met hare dunne en vier- kante *Steeftjens*; aan welke de *Bladeren* voortspruyten, twee en twee reyt teegens over malkander zittende. De lengte der zelve is van een vinger, de breedte van noch niet de kleinste vinger: in het midden zijnze aller- breedst, aan de *Steeftjens* aldermalst, en cyndigen voor in een spits punt. Hard van aart zijnze; stevig, ook reyt uyt staande: aan de randen met korte, spitse en teedere *Tandjens* gezaagd. De verve is zwart-groen; onder

Gal. lib.
simp. Alod.
e.

Het opregte *Dittamnus* uyt *Candien*, of *Dittamnus verus Creticus*, is warm en droog in den derden Graad; ook heet en scherp op de Tong.

Trophe.
bijt. Plant.
l. 9. e. 17.

De *Bladeren*, welke alleenlijk in de *Geneeskunst* worden gebruikt, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken; of gedroogd, en daar van twee *Drachmen* met *Wijn* ingenomen; of ook het uytgeparfste *Zap* met *Wijn* genuttigd, doet de *Vrouwen voorspoedig ba- ren*: drijft uyt de doode *Vrucht*, de *Nageboorte*, en 't

Dijst. l. 3.
e. 37.
Dijl. l. 9.
e. 13.

Graveel. Verwekt de *Maandfonten*: is goed voor de *beeten der Slangen*, *Adderen*, en anderer *giftige Dieren*; welke ook alleenlijk door den rook moeten sterfen. *Strijd* teegens het *vergift*; en word met groot nut in-gegeven teegens de *Spaansche Pokken*, ieder morgen, met het *Water* daar *Pokhout*, of *Gnajakum*, in gezo- den is geweest. Verjaagt daarenboven de snerten van

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

De *Bladeren*, welke alleenlijk in de *Geneeskunst* worden gebruikt, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken; of gedroogd, en daar van twee *Drachmen* met *Wijn* ingenomen; of ook het uytgeparfste *Zap* met *Wijn* genuttigd, doet de *Vrouwen voorspoedig ba- ren*: drijft uyt de doode *Vrucht*, de *Nageboorte*, en 't

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

Graveel. Verwekt de *Maandfonten*: is goed voor de *beeten der Slangen*, *Adderen*, en anderer *giftige Dieren*; welke ook alleenlijk door den rook moeten sterfen. *Strijd* teegens het *vergift*; en word met groot nut in-gegeven teegens de *Spaansche Pokken*, ieder morgen, met het *Water* daar *Pokhout*, of *Gnajakum*, in gezo- den is geweest. Verjaagt daarenboven de snerten van

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

De *Bladeren*, welke alleenlijk in de *Geneeskunst* worden gebruikt, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken; of gedroogd, en daar van twee *Drachmen* met *Wijn* ingenomen; of ook het uytgeparfste *Zap* met *Wijn* genuttigd, doet de *Vrouwen voorspoedig ba- ren*: drijft uyt de doode *Vrucht*, de *Nageboorte*, en 't

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

Graveel. Verwekt de *Maandfonten*: is goed voor de *beeten der Slangen*, *Adderen*, en anderer *giftige Dieren*; welke ook alleenlijk door den rook moeten sterfen. *Strijd* teegens het *vergift*; en word met groot nut in-gegeven teegens de *Spaansche Pokken*, ieder morgen, met het *Water* daar *Pokhout*, of *Gnajakum*, in gezo- den is geweest. Verjaagt daarenboven de snerten van

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

De *Bladeren*, welke alleenlijk in de *Geneeskunst* worden gebruikt, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken; of gedroogd, en daar van twee *Drachmen* met *Wijn* ingenomen; of ook het uytgeparfste *Zap* met *Wijn* genuttigd, doet de *Vrouwen voorspoedig ba- ren*: drijft uyt de doode *Vrucht*, de *Nageboorte*, en 't

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

Graveel. Verwekt de *Maandfonten*: is goed voor de *beeten der Slangen*, *Adderen*, en anderer *giftige Dieren*; welke ook alleenlijk door den rook moeten sterfen. *Strijd* teegens het *vergift*; en word met groot nut in-gegeven teegens de *Spaansche Pokken*, ieder morgen, met het *Water* daar *Pokhout*, of *Gnajakum*, in gezo- den is geweest. Verjaagt daarenboven de snerten van

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

De *Bladeren*, welke alleenlijk in de *Geneeskunst* worden gebruikt, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken; of gedroogd, en daar van twee *Drachmen* met *Wijn* ingenomen; of ook het uytgeparfste *Zap* met *Wijn* genuttigd, doet de *Vrouwen voorspoedig ba- ren*: drijft uyt de doode *Vrucht*, de *Nageboorte*, en 't

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

Graveel. Verwekt de *Maandfonten*: is goed voor de *beeten der Slangen*, *Adderen*, en anderer *giftige Dieren*; welke ook alleenlijk door den rook moeten sterfen. *Strijd* teegens het *vergift*; en word met groot nut in-gegeven teegens de *Spaansche Pokken*, ieder morgen, met het *Water* daar *Pokhout*, of *Gnajakum*, in gezo- den is geweest. Verjaagt daarenboven de snerten van

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

De *Bladeren*, welke alleenlijk in de *Geneeskunst* worden gebruikt, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken; of gedroogd, en daar van twee *Drachmen* met *Wijn* ingenomen; of ook het uytgeparfste *Zap* met *Wijn* genuttigd, doet de *Vrouwen voorspoedig ba- ren*: drijft uyt de doode *Vrucht*, de *Nageboorte*, en 't

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

Graveel. Verwekt de *Maandfonten*: is goed voor de *beeten der Slangen*, *Adderen*, en anderer *giftige Dieren*; welke ook alleenlijk door den rook moeten sterfen. *Strijd* teegens het *vergift*; en word met groot nut in-gegeven teegens de *Spaansche Pokken*, ieder morgen, met het *Water* daar *Pokhout*, of *Gnajakum*, in gezo- den is geweest. Verjaagt daarenboven de snerten van

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

De *Bladeren*, welke alleenlijk in de *Geneeskunst* worden gebruikt, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken; of gedroogd, en daar van twee *Drachmen* met *Wijn* ingenomen; of ook het uytgeparfste *Zap* met *Wijn* genuttigd, doet de *Vrouwen voorspoedig ba- ren*: drijft uyt de doode *Vrucht*, de *Nageboorte*, en 't

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

Graveel. Verwekt de *Maandfonten*: is goed voor de *beeten der Slangen*, *Adderen*, en anderer *giftige Dieren*; welke ook alleenlijk door den rook moeten sterfen. *Strijd* teegens het *vergift*; en word met groot nut in-gegeven teegens de *Spaansche Pokken*, ieder morgen, met het *Water* daar *Pokhout*, of *Gnajakum*, in gezo- den is geweest. Verjaagt daarenboven de snerten van

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

De *Bladeren*, welke alleenlijk in de *Geneeskunst* worden gebruikt, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken; of gedroogd, en daar van twee *Drachmen* met *Wijn* ingenomen; of ook het uytgeparfste *Zap* met *Wijn* genuttigd, doet de *Vrouwen voorspoedig ba- ren*: drijft uyt de doode *Vrucht*, de *Nageboorte*, en 't

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

Graveel. Verwekt de *Maandfonten*: is goed voor de *beeten der Slangen*, *Adderen*, en anderer *giftige Dieren*; welke ook alleenlijk door den rook moeten sterfen. *Strijd* teegens het *vergift*; en word met groot nut in-gegeven teegens de *Spaansche Pokken*, ieder morgen, met het *Water* daar *Pokhout*, of *Gnajakum*, in gezo- den is geweest. Verjaagt daarenboven de snerten van

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

De *Bladeren*, welke alleenlijk in de *Geneeskunst* worden gebruikt, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken; of gedroogd, en daar van twee *Drachmen* met *Wijn* ingenomen; of ook het uytgeparfste *Zap* met *Wijn* genuttigd, doet de *Vrouwen voorspoedig ba- ren*: drijft uyt de doode *Vrucht*, de *Nageboorte*, en 't

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

Graveel. Verwekt de *Maandfonten*: is goed voor de *beeten der Slangen*, *Adderen*, en anderer *giftige Dieren*; welke ook alleenlijk door den rook moeten sterfen. *Strijd* teegens het *vergift*; en word met groot nut in-gegeven teegens de *Spaansche Pokken*, ieder morgen, met het *Water* daar *Pokhout*, of *Gnajakum*, in gezo- den is geweest. Verjaagt daarenboven de snerten van

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

De *Bladeren*, welke alleenlijk in de *Geneeskunst* worden gebruikt, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken; of gedroogd, en daar van twee *Drachmen* met *Wijn* ingenomen; of ook het uytgeparfste *Zap* met *Wijn* genuttigd, doet de *Vrouwen voorspoedig ba- ren*: drijft uyt de doode *Vrucht*, de *Nageboorte*, en 't

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

Graveel. Verwekt de *Maandfonten*: is goed voor de *beeten der Slangen*, *Adderen*, en anderer *giftige Dieren*; welke ook alleenlijk door den rook moeten sterfen. *Strijd* teegens het *vergift*; en word met groot nut in-gegeven teegens de *Spaansche Pokken*, ieder morgen, met het *Water* daar *Pokhout*, of *Gnajakum*, in gezo- den is geweest. Verjaagt daarenboven de snerten van

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

De *Bladeren*, welke alleenlijk in de *Geneeskunst* worden gebruikt, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken; of gedroogd, en daar van twee *Drachmen* met *Wijn* ingenomen; of ook het uytgeparfste *Zap* met *Wijn* genuttigd, doet de *Vrouwen voorspoedig ba- ren*: drijft uyt de doode *Vrucht*, de *Nageboorte*, en 't

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

Graveel. Verwekt de *Maandfonten*: is goed voor de *beeten der Slangen*, *Adderen*, en anderer *giftige Dieren*; welke ook alleenlijk door den rook moeten sterfen. *Strijd* teegens het *vergift*; en word met groot nut in-gegeven teegens de *Spaansche Pokken*, ieder morgen, met het *Water* daar *Pokhout*, of *Gnajakum*, in gezo- den is geweest. Verjaagt daarenboven de snerten van

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

De *Bladeren*, welke alleenlijk in de *Geneeskunst* worden gebruikt, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken; of gedroogd, en daar van twee *Drachmen* met *Wijn* ingenomen; of ook het uytgeparfste *Zap* met *Wijn* genuttigd, doet de *Vrouwen voorspoedig ba- ren*: drijft uyt de doode *Vrucht*, de *Nageboorte*, en 't

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

Graveel. Verwekt de *Maandfonten*: is goed voor de *beeten der Slangen*, *Adderen*, en anderer *giftige Dieren*; welke ook alleenlijk door den rook moeten sterfen. *Strijd* teegens het *vergift*; en word met groot nut in-gegeven teegens de *Spaansche Pokken*, ieder morgen, met het *Water* daar *Pokhout*, of *Gnajakum*, in gezo- den is geweest. Verjaagt daarenboven de snerten van

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

De *Bladeren*, welke alleenlijk in de *Geneeskunst* worden gebruikt, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken; of gedroogd, en daar van twee *Drachmen* met *Wijn* ingenomen; of ook het uytgeparfste *Zap* met *Wijn* genuttigd, doet de *Vrouwen voorspoedig ba- ren*: drijft uyt de doode *Vrucht*, de *Nageboorte*, en 't

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

Graveel. Verwekt de *Maandfonten*: is goed voor de *beeten der Slangen*, *Adderen*, en anderer *giftige Dieren*; welke ook alleenlijk door den rook moeten sterfen. *Strijd* teegens het *vergift*; en word met groot nut in-gegeven teegens de *Spaansche Pokken*, ieder morgen, met het *Water* daar *Pokhout*, of *Gnajakum*, in gezo- den is geweest. Verjaagt daarenboven de snerten van

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

De *Bladeren*, welke alleenlijk in de *Geneeskunst* worden gebruikt, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken; of gedroogd, en daar van twee *Drachmen* met *Wijn* ingenomen; of ook het uytgeparfste *Zap* met *Wijn* genuttigd, doet de *Vrouwen voorspoedig ba- ren*: drijft uyt de doode *Vrucht*, de *Nageboorte*, en 't

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

Graveel. Verwekt de *Maandfonten*: is goed voor de *beeten der Slangen*, *Adderen*, en anderer *giftige Dieren*; welke ook alleenlijk door den rook moeten sterfen. *Strijd* teegens het *vergift*; en word met groot nut in-gegeven teegens de *Spaansche Pokken*, ieder morgen, met het *Water* daar *Pokhout*, of *Gnajakum*, in gezo- den is geweest. Verjaagt daarenboven de snerten van

Apul. de
Herb. Med.
e. 62.

De *Bladeren*, welke alleenlijk in de *Geneeskunst* worden gebruikt, in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken; of gedroogd, en daar van twee *Drachmen* met *Wijn* ingenomen; of ook het uytgeparfste *Zap* met

Digitalis Virginiana Angustifolia Spicata.

onder bleeker. In 't midden zijne voorzien met een regt-doorgaande *Ader*, waar uyt eenige andere spruyten, ter nauwer nood zichtbaar.

Bloemen. Op de bovenste punt harer *Steele*, ontrent zes vingeren breedte hoog, komen *Ayrs-wijze* boven malkander de *Bloemen* te voorschijn, uyt groene, boven gekartelde *Knopjens* (gelijk men ziet aan de *gemeene groote Vingerhoed*), van verwe bleek-purpurg. Niet zeer groot zijnde; blijven al lang staan; en geveuen een tamelijk groot, drie-hoekig, bruynachtig *Zaad*.

Aanwinning. Deze soort vergaat niet zoo haast, als de andere; maar blijft veel jaren lang in 't leven. Word niet alleen *aangevoomen* door haar *Zaad*, 't welk met een wassende *Maan* in *April* hol en luchtig, niet boven een stroobreedte diep, in de aarde eens Pots moet gelegd zijn; maar ook door de aangevallene *jonge Wortelen*, die men op even de zelve tijd van de *oude* afneemt en verplant.

K R A C H T E N .

Tragus. l. 2. c. 125. *V*ingerhoed, of *Digitalis*, is warm van aart, en droog in den eersten graad.

De *Bladeren* in *Wijn* of *Bier* gezoden, en daar van een *Roemer's* morgens nuchteren gedronken, doet overgeveuen en *purgeeren*. Is goed tegens allerley *Plant. fol. 345.* *gifs.* Neemt wech de *Galachtige* en *Waterige vochtigheden*: opend de verstoptheyd der *Lever*, *Milt*, en ander *inwendige deelen*. Verwekt der *Vrouwen Maandstonden*, en geneest de *Wonden*. Het zelve doet ook *fol. 674.* 't *Poeder der Bladeren*, daar op gestroyd.

Dod. lib. 6. cap. 13. in Addit. De zelve gebruykt in *Honigwater*, en zoo genuttigd, reynigd de *Borst*; maakt alle *taye Fluymen* rijp, en drijft ze uyt.

Zulks vermag ook het *Zaad*, of de *Wortelen*, in het zelve *Water* gezoden, en zomtijds een weynig daar van gedronken.

CXCIII HOOFDSTUK.

DORONICUM.

Namen. *I*et alleen in het *Neederlandsch*, maar ook in het *Latijn* dus genoemd; en daarbenevens in de laast-geenemde taal *ACONITUM PARDALIANCHES*: in het *Hoogduytsch* *GEMSENWURTZ*: in het *Italiaansch* *DORONICO*, of ook *ACONITO PARDALIANCHES MINORE*.

Vier onderfcheyden soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vier onderfcheyden soorten; te weten:

I. *DORONICUM ROMANUM RADICE SCORPIT*, of *Roofsche Doronicum*; met een *Wortel* welke zich vergelijkt met een *Scorpioen*. II. *ROMANUM RADICE BRACHIATA*, of *Roofsche Doronicum*, voorzien van een *Wortel* met twee *Armen*. III. *FOLIO PLANTAGINIS*, of met *Bladeren van Weegbree*; ook genoemd *ALUMA*, of *DAMASONIUM*. IV. *DORONICUM AMERICANUM*, of *Americaanfche Doronicum*. Alle zijnze van de zelve *Boonving* en *Waarneeming*.

Grond. Hardheid. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, en welgemeste grond: een opene, vrije, bequaamelijk gelegene plaats. Konnen veel Reegen, harde *Porst*, en allerley ongelegentheden der *Winter* zonder enige schade verdragen. Blijven lange jaren in 't leven. Geveuen, bij goede tijden, rijp *Zaad*, en ieder *Zomer* nieuwe *Blaemen*, van een fchone geel verwe.

Americaanfche Doronicum. Het *DORONICUM AMERICANUM*, of *Americaanfche Doronicum*, fchiet op ter hoogte van zes, zeven of agt voeten; en laat ook de zienswaardigste *Bloemen* aanfchouwen, welke niet haast vergaan. In 't rond zijnze een geheele hand breed; bestaende uyt veertien *Bladeren*, het eene gemeenlijk veel breeder als het

andere; ook zomtijds langer: in 't midden verciert met een dikke, hooge en boven ronde *Knop*, te zaamgevoegt uyt zeer veel kleine geel *Starrtjens*.

De *Bladeren*, voortkomende aan hare ronde, ge-*Bladeren* strepte, en bleek-groene *Steele*, niet tegens overmalkander, zijn groot, in vijf deelen gefcheyden, doch de bovenste in drieën; van welke ieder een vinger lang, ook twee en een halve breed is; donker-groen van verwe; aan de eene zijde veel fterker en dieper *ingevraagd*, of *getand*, als aan de andere; voor spits; een weynig ruygachtig; in 't aanraken wat fcharp, en in 't midden voorzien met verfcheydene groote *Aderen*; uyt welke kleine voortfchieten. De *Wortel* is kort, rond, tamelijk dik, en roodverwig.

Deze soorten van *Doronicum* worden niet alleen aan-*Wortel* gewonnen door haar *Zaad*, 't welk met een wassende *Maan* van *Maert* of *April* de aarde bevolen moet zijn; maar ook genoczaam *vermeesigvuldigd* door hare aangroeyende *jongen*, welke men, van zels *Wortelen* gekreegen hebbende, op de genoemde tijd van de *oude* afsteekt, en verplant.

K R A C H T E N .

DE *Bladeren* en *Wortelen* van het *Doronicum Ro-* Gebruyt manum, of *Roofsche Doronicum*, warm en in de Ge- droog in den eersten graad, zijn de menschen op neeskonit. geenerley wijze fchadelijk, maar worden tot veel ge- breeken gebruykt, om die te geneezen.

De zelve gedroogd, gefloten, en daar van een *Drachma* met *Wijn* ingenomen; of de *Wortelen* in *Wijn* gezoden, en daar van een *Roemerijze's* morgens gedronken; of ook de *Wortel* geconfijt, en daar van gegeten, *Glufus, hift. Plant. l. 4. c. 8.* verdrijft de *zwijmeling* en *draying* des *Hoofds*: geneest *Cammar. l. 2. c. 74.* de beeten der *Scorpioen*: is goed voor de *Wonden*: dood de *Wormen*: opend de verstoptheyd der *Dar-* men: neemt wech de *Herbeevening*; en is dienftig tegens *vergif*.

Een loot van de zelve met *Vleefch* of andere *fpijzen* *Matth. l. 4.* vermengt, en te eten gegeven aan *Honden*, *Wolven*, *c. 73.* *Pantheren*, en andere of giftige of fchadelijk *Dieren*, veroorzaakt de zelve de dood.

De *Bladeren*, of *Wortelen*, aan of in 't Gemagt der *Theophr.* *Ossen*, *Kocyen*, *Paarden*, *Muylen*, *Ezels*, *Schapen*, *l. 4. c. 73.* en ander viervoetige *Dieren* gedaan, of gehangen, doodt haar fterven.

Het *Doronicum folio Plantaginis*, of *Doronicum met Bladeren van Weegbree*, bij zommige ook genoemd *Damasonium*, en op het *Neederlandsch* *Wolvenley*, in *Bier* of *Wijn* gezoden, en daar van gedronken, geneest alle *in- en ytwendige Wonden* der geene, die zich door een hoogen val hebben verzeert; of door fwaren arbejd befchadigde en *flijue Leeden* hebben gekreege: opend de verstoptheyd der *Aderen*, en van het gehele *Ingewand*: doet zeer wel *water lossen*, drijft af het *Graveel*, en breekt de *Nieren-fteen*.

Dit *Doronicum* is warm en droog in den derden graad; *Reueal- mus.* ook subtyl van deelen.

CXCIX HOOFDSTUK.

DORYCNIUM.

En aardig, fchoon, zienswaardig *Ge-* Namen. *was*, word, mijns weeten, in geene talen met een andere, als deze, naam betekend; behalven dat de *Italianen* *DORICNIO* zeggen.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie onderfcheyden soorten, als:

I. *DORYCNIUM SALAMANTICENSE*, of *Dorycnium*, groeyende ontrent *Salamanca* in *Spanje*. II. *VALENTINUM*, voortkomende te *Valencia* in 't zelve *Koning-* rijk, *M m 3*

rijk. III. DORYCNIVM DIOSCORIDIS, of *Dorycnium*, van DIOSCORIDES beschreeven. Niet alle zijn ze van evenen de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Eevenwel beminnenze al te samen een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig tweejarige Paardemist, een-jarige Hoenderdrek, en kleynge maakte Veengrond genoegzaam doormengt: een warme, vrije, wel ter Zon geleegene plaats, en matige vochtigheid. Konnen geenzins verdragen veel koude Herfst-regenen, neevelige Lucht, of sterke Vorst. Moeten derhalven, in Potten gezet zijnde, in 't begin van October binnen gebragt, en op een goede luchtige plaats gesteld worden, daar in niet als bij vriezend Weer word gevuurd. Gedurende de Winter mag menze maar met slegs een weynig lauwigemaakt Reegenwater van boven begieten; en niet voor in 't begin, of ten halven van April, met een zoete Lucht en Reegen weer buyten stellen; echter haar noch wel wagten voor Sneeuw, koude nagten, en hayrige Winden. Gemeenlijk bloeyen ze ieder Zomer, doch geeven in deeze Landen noyt enig Zaad.

Hoe waar te nemen.

Worden evenwel, doch zoberlijk, *vermeengvuldigd* door hare uyt de Wortel voortkomende jonge, rijpsachtige *Scheutjens*, welke men, met een wassende Maan van April, op de wijze der *Angelieren*, ten halven insnijdt, met aarde overdekt, en Wortelen geschooten hebbende, van de oude afneemt en verplant. Doch eer dit geschied, moeten de gemelde Wortelen, wegens hare teederheid, ten minsten twee jaren oud zijn.

Aanwinning in onze Landen.

Het DORYCNIVM DIOSCORIDIS, of *Dorycnium* van *Dioscorides* beschreeven, is eene der schoonste Gewassen, welke ik oyt op aarden heb gezien; in alle deelen wit, en blinkende als Zilver. Het groeyd in deeze Gewesten zelden meer als een Maatvoet hoog.

Wortel.

De Wortel is bruynachtig van verwe; dik, kort, en in weynige, of gantsch geen deelen gescheiden: uyt welke zelden meer als eene ronde en regt-opstietende Steel voortkomt, doch daar na zich in meerder verdeelt: waar aan de Bladeren, veldoudig en digt op malkander zittende, opwaarts gekeerd staan. Zijn in gedaante die van den *Olijfboom*, ook zelfs in grootte, niet ongelijk; doch alle niet zoo breed; noch ook regt teegens over malkander aan hare *Steeljens* gesteld; aan welke aldermaalst, ruys, dikachtig, en van onder met een regt-doorgaande Ader voorzien zijn, waar uyt voortvloeyen eenige weynige kleyne, alleen zichtbaar in de grootste Bladeren.

Bladeren.

Bloemen.

De Bloemen vergelijken zich niet qualijk, in grootte, gedaante, en verwe, met die van de *kleyne gemeene Winde*, doch zijn wel zoo bleek. Komen voort uyt het bovenste Hert der *Takjens*, uyt vele digt bij malkander gevoegde, langwerpige, en ruys, gelijk de *Bladeren*, doch niet zoo zeer als Zilver blinkende *Knopjens*, rondom bezet met kleyne *Bladerjens*; zoo datze schijnen als uyt de zelve uyt te schieten, en'er op te rusten. Gemeenlijk blijvenze niet meer als drie dagen goed: daar na krimpenze in haar zelven op; en vergaan, zonder in deeze koude Gewesten enig Zaad na te laten.

Hoe waar te nemen.

Ongeerne verdraagt dit *Genus* eenige vettigheid; moet derhalven alleenlijk hebben een goede, zandige aarde, met een weynig Mol der verrotte Boombalderen doormengt. Blijft eenige jaren in het leeven. Kan op geenerley wijze te veel vochtigheid verdragen, wijl de Wortel daar door lichtelijk aangestoken word, en dan verrot. *Blaeyd* (voortgekomen zijnde uyt Zaad, uyt warme Landen overgezonden) in het tweede jaar. Dit Zaad moet met een wassende Maan van April of May in een Pot, niet boven een stroobreedte diep, gezayd, en op een heete plaats gesteld worden. Allenlijk hier door kan menze *vermeengvuldigen*. Deeze zeer schoone Plant schiet wel gedurig (vermitsze *Struvelig* groeyd) jonge *Scheutjens* uyt de Wortel, maar kan'er noyt door angequeekt worden.

Aanwinning.

K R A C H T E N .

Het *Dorycnium* van *Dioscorides* beschreeven, en *Diosc. l. 4.* ter dier oorzaak *Dorycnium Dioscoridis* genoemd, *l. 75.* gelijk alreeds hier boven gezegt is, is koud en vochtig in den derden graad.

In Wijn gezoden, en daar van een weynig gedronken, of een *Scrupel* van het Poeder der gedroogde *Bladeren* met Wijn ingenomen, doet den mensch slapen. Maar te veel daar van gebruykt, brengt hem om'tleven. Moet derhalven voorzichtig gebezigt worden.

CC HOOFDSTUK.

D R A G O N .

BY elk zoo zeer bekend, als, om haar Namen. aangename geur en treflijke hoedanigheid, in een goede Salade bemind, heeft in 't *Neederlandsch* geen anderen naam. Word in het *Luttijn* geheeten DRACUNCULUS DRAGONE: in 't *Hoogduysch* HORTENSIS, of ook DRACO HERRA: in 't *Fransch*, even gelijk in 't *Neederlandsch*, DRAGON: in het *Italiaansch* DRAGONCELLO, of DRAGONE.

Deeze Plant bemind een goede, gemeene, zandige, Grond. wel-ongefmeete, en vet-gemelte grond: een luchtige, vrije, genoeg ter Zon geleegene plaats, en veel Water. Word uyt eygen aart zeer oud. Verdraagt alreley ongeleegentheden der Winter. Geeft in deeze Landen ter nauwer nood Bloemen; maar noch veel minder eenig volkomen Zaad.

Word derhalven alleenlijk aangevonnen door hare Aanwaaing. aangewassene jonge Looten; welke men, Wortelen gekregen hebbende, met een wassende Maan in Maert, van de oude afneemt, en verplant. Ingeftoken zonder Wortel, komenze noyt voort. Moeten ook ieder vier jaren opgenomen, en met nieuwe Mist voorzien worden; anders verminderenze, en verfterven met'er tijd gantschelijk.

K R A C H T E N .

Dragon, of *Dracunculus Hortensis*, is droog in den Duant. eersten, en warm in 't begin van den derden *hijl. Plant. fol. 161.* graad; ook doorfrijdende, verdeelende, verteerende, verwekkende, en openende van aart.

Zij word gehouden zeer gezond te zijn voor oude, en ook voor koude naturen; doch jonge en hitzige Liederen moeten ze matig gebruyken; want zij maakt dun Bloed, en ontleeft de Lcever.

In een Salade gegeten, is ze zeer aangenaam, en *Ruellius* matigd de koudheid der zelve. Alleen gebruykt, *l. 2. c. 96.* doetze het water der Blaas afschieten; verceed de *Dol. in* spijs; maakt lust tot het *Echte-werk*; verquikt het *Addit. lib.* Hert; versterkt de Maag, en het Hoofd: verceed, *24. cap. 17.* maakt dun, en jaagt uyt de *stijmerige vochtigheid* van het zelve. De Bladeren, in de Mond geknauwd wordende, hebben een diergelijke werking.

Eeven deeze Bladeren in Wijn gezoden, en daar *Zobol. l. 1.* van gedronken, of het gedistilleerde Water van de *fol. 539.* zelve 's morgens nuchteren gebruykt, verceed alle *Canerac.* rauwe en nye vochten: is goed voor de *l. 2. c. 97.* Pest, want het doed zweeten, als men zich daar op laat toedekken. De Tanden daar mee gewasschen, verdrijft de Tandpijn. Jaagt ook uyt de Winden. Opende de verstoptheid der *inwendige deelen*, en verwekt der Vrouwen Maandstonden.

HOE LANGER HOE LIEVER.

Verschey-
de namen.

N't *Nederlandsch* niet alleen dus, maar ook van vele *ALFSRAK* genoemd, werd in 't *Latijn* geheeten *DULCAMARA*, *AMARA DULCIS*, *SOLANUM LIGNOSUM*, en *CIRCEA MONSPELIENSIS*: in 't *Hoogduitsch* *HEINSKRAUT*, en *JE LINGER JE LIEBER*: in 't *Italiaansch* *DOLCE AMARA*, en *VITE SILVESTRE*.

Drie bij-
zondere
soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend drie veranderlijke soorten; namelijk:

I. *DULCAMARA FLORE PURPUREO*, of *Hoe langer hoe liever met een purpure bloem*. II. *FLORE ALBO*, of met een witte bloem. III. *SOLANUM LIGNOSUM FOLIO VARIEGATO*, of *Hoe langer hoe liever met zeer schoone wit-geel- en groen-bonte Bladeren*. Alle zijn ze van de zelve *Bewazing* en *Waarneming*.

Grond.

Zij beminnen uyt eygener aart een gemeene, zandige, zoo wel gemestte als ongemestte, doch vochtige aarde. Hebben zoo geerne een donkere, als een opene luchtige, vrije, wel ter Zon gelegene plaats. Willen veel Water.

Hardheid.

Bloeyen ieder Zomer, en geeven ook volkomen rijp *Zaad*. Zijn hard van natuur, en blijven vele jaren in 't leven. Konnen sterke koude, en alle andere ongelegheden des tijds uytstaan. Worden *vermeensig-vuldig*, *eerst*, door haar *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *Maert* of *September* in een Pot de aarde bevolen moet zijn. Ten anderen, door hare aangegroeide *jonge Loten*, welke van zells *wortelen* vatten; daar na op de genoemde tijd en met de gemelde Maan van de oude afgenomen en verplant werden.

Aanwin-
ning.

Het *SOLANUM LIGNOSUM VARIEGATUM* *sive VARIEGATO FOLIO*, of *Hoe langer hoe liever met zeer schoone wit-geel- en groen-bonte Bladeren*, krijg uyt een teedere bruyn-verwige wortel vele houtachtige *Schenten*. De oude zijn bleek, of grijsachtig; de jonge uyt den groenen purperachtig van verwe; van binnen geheel groen; ook holachtig van aart, en niet zeer dik. Aan de zelve komen voort vele *Bladeren*, digt boven malkander, doch regt-op gesteld, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde; evenwel gemeenlijk zich al te zamen eenzijdig drayende. Rusten op tamelijk-lange *Stieltjens*. Zijn ongelijk van grootte, doch niet zoo groot als die van de andere soorten: ook niet zoo slegt, maar van binnen met vele gekrulde hoogten en laagten voorzien. Aan de randen krullen ze zich inwaarts om. De grootste zijn, met haar *Stieltje*, een gemeene vinger lang; ruym een vinger breed; in 't midden op het breedste; voor in een spits punt eyndigende; en agter, of onder, met twee langachtige, ook doorgaans smalle *Ooren* gelijk als ingesneeden; alhoewel ook vele andere dezelfde missen. Dan zijn ze agter op 't breedste, en werden na vooren toe allenfen smaller; ook voor spits toe gaande. Veynig, of niet, blinkende zijn ze; inwendig donker-groen: aan de randen slegt, en uyt den geelen wit; ook wel met eenige witte *plekken* van binnen aardig voorzien: zegt in 't aanraken; krachtig van geur, en inwendig begaafd met een regt-doorgaande groote *Ader*, of *Rugge*, waar uyt verscheydene andere kleyner ter zijden uytvloeyen.

Geslate
der Blad-
ren.

In den *Herfst* vallen ze al te zamen op de aarde neer. De *Bloemen* spruyten voort uyt 'r bovenste der *Stielen*, of ook wel uyt 't midden der *zijde-takken*, gemeenlijk eenzijdig of neerwaarts gebogen: hangende aan kleyne donker-bruine, of uyt den zwart-roden purpure veelvoudige *Stieltjens*, digt bij malkander gevoegd. Zijn aangenaam purpur-verwig. Bessan uyt vijf Stars-wijze gestelde *Bladerijens*, zich ligtelijk na

Geslate
der Bloe-
men.

boven omdrayende. Hebben in 't midden tien geele *stijpjen*, teegens over ieder blad twee, te zamen een ronde *cirkel* uytmakende; in welkers midden men ziet voortkomen een rameltijl-dikke, pyramids-wijze gestelde, langwerpige, ronde, geel-ervwige *knop*. Als deze *Bloemen* eenige dagen hebben open gestaan, vallen ze ter aarden neer; nalatende vele ovals-wijze dikke, korte, ronde *knopjens*; eerst bleek-wit, met eenige groene strepen vermengd, en blinkende van verwe; doch daar na werden ze schoon rood; en bewaren binnin in zich een bleek, rond, en plat *Zaadje*.

K R A C H T E N .

Hoe langer hoe liever, of *Dulcamara*, is verkoelende, verdrogende, afvagende en verteerende van aart.

Een Pond, zoo van de *Bladeren* als *Ranken*, kleyne gesneden, in Wijn gezoden, en daar van gedronken; of 't uytgeparfite *Zap* met Wijn gebruykt, opend de *verstoptheid* der *Leever* en *Gallblaas*. Helpt de genee, welke gevallen hebben, of *geflagen*, en van binnen *ge-quetst* zijn: scheidt het *geronnen Bloed*: is goed teegens 't *Graveel*; *vergift*; de *Waterzucht*, en voor *Galsuchtige* *Menschen*, 's morgens en 's avonds een Roemerje daar van gedronken, en daar op gezweet. Want hier *purgeert*, en zuiverd haar van alle *waterachtige* en *galsachtige* onreynigheden. Neemt wech de *Koortzen*, welke haren oorsprong nemen uyt een verdorvene onreyn *Maag*; waar door dikmaal de *Gezucht* ontstaat.

De zulke, welke *bloed spouwen*, komen van deze *Plant* groote baar genieten, wanneer ze een hand vol der gesneden *Ranken* en *Bladeren* in een * Kan Bier of Wijn koken tot op de helft; dan daar van 's morgens en 's avonds 't vierde deel van een *†* Pinrje drinken; ook door den dag *Garlic-water* nuttigen: maar ondertuschen zich nauw wagten voor allerlei scharpe, hitzige, en zuure dingen.

Het *Zap* met Wijn vermengd, en daar mee gewaschen, neemt wech alle *plekken*, *Zomer-sproeten*, en andere onreynheden van 't *vel*. Maakt ook een helder en schoon *aangezicht*.

De *Bladeren* gestoten, en op heete *Grasvellen* gelegd, verkoelen, en geneezen de zelve.

't *Zaad* gestoten, en daar van een *Drachma* met Wijn of Meede 's morgens nuchteren, drie dagen na malkander, ingenomen, doodt de *Wormen*, en drijft de *Gal* uyt.

De *Wortel*, verwarmende van aart, gestoten, vierentwintig uren lang in Spaansche Wijn geweykt, en daar van drie dagen agter een 's morgens gedronken, reynigt de *Moesder*.

WILDE VLIER.

Niet alleen met deezen naam in 't *Nederlandsch* bekend, maar ook van de *Latijn* *EBULUS*, of *SAMEBUS HUMILIS*: in 't *Hoogduitsch* *ATTICH*: in het *Fransch* *HIEBLE*: in 't *Italiaansch* *EBULO*, *NEBBIO*, *PODAGRARIA*, en *KAMEACTIS*.

Deze *Plant* bemind, uyt eygener aart, meer een goede, gemeene, zandige, als een andere, doch ver-

gemestte grond: een opene, luchtige, vrije, en wel ter Zon gelegene, meer als een donkere of schaduwachtige plaats. Wil ook veel Reegen, wijl de vochtigheid haar aangenaam is. Verdraagt geduldig felle *Porst*, en allerlei andere ongelegheden des gantschen *Winters*. *Bloeyd* ieder Zomer: geeft in den

* *Eel*. † *Muisje*.

Herfst

Herfst rijpe Vrucht, en blijft lange jaren in 't leeven.

Aanwin-
ning. Werd aangewonnen, niet alleen door haar *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *September* of *Maert* de aarde werd aanbevolen; maar ook door hare *jonge Loten*, welke de grond zeer doorlopen. Op de genoemde tijd steekt menze van de *oude af*, en men verplant ze.

Voortjids
in groote
waarde
gehouden:
en die 't
Podagra
hadden,
met de
Bladeren
gekrond. Hare *purple Vrucht* pleeg voortjids bij de oude *Heydenen* in een zeer groote waarde te zijn; vermitsze niet alleen hare Aangezichten daar meê verwden en bestreken, wanneerze in den Tempel harer Afgoden gingen, om te offeren, volgens het verhaal van MARCELLUS: maar ook vlochten ze *Kransen* van de *Bladeren*; met welkeze kroonden al de geene, die voor de eerste maal van 't *Podagra* wierden geplagd; gelijk LUCIANUS schrijft; op dat de waardigheyd dezer krankheyd (welke gemeenlijk meer bij de Groote als bij de Kleyne en Herberg zoekt) bij de Nakomelingen niet vergeeten zou blijven.

K R A C H T E N .

Avicenna
l. 2. *Can.*
cap. 69. **W**ilde *Vlier*, of *Ebulus*, is warm en droog in den derden graad: daar beneevens verdeelende, verteurende, en purgerende van aart. Vermag ook alles wat van de *Sambucus*, of *Vlier*, gezegt is.

Apul. lib.
lib. 6. 9. De *Bladeren*, of *Wortelen*, in Bier of Wijn gezonden, en daar van een Roemer gedronken, drijft uyt alle *waterachtige* en *stijmerige vochtigheyd*. Is derhalven goed voor alle *Waterzuchtige*; voor 't *Graveel*, de *Hoest*, 't *zwellen van de Lel* in de Keel; de *steeken* en *beeten van giftige Dieren*.

Fuchs.
lib. 1. 1. De *Bladeren* gezoden, of gestoten, en gelegd op allerlei *zwellingen*, *gebrandheyd*, en *beeten der dulle Honden*, ook, met *Oliefvet* vermengd, op 't *Floerlijf*, *schyden*, *verzachten*, *verdrifven* en *geneezen* al de genoemde quelen.

Tragus l.
cap. 36. De *Bladeren* als een Moesje gebruykt, dienen om te *purgeren*, en drijven af alle *galachtige* en *waterige Vochten*, zonder eenige moeyelijkheid of gevaar. Op de *Wonden* gelegd, doen'er 't *vleesch in groeyen*.

't Uytgeparfte *Zap* in de *Almoeder* gedaan, verwerkt de *Maandstonden*. Met een weynig *Zuyker* gedronken, is goed voor de *Koorts*.

Lusitan.
lib. 4. Het *Zap*, uyt de *Wortel* geparft, en een tijd lang met Wijn gedronken, is een goed hulpmiddel voor 't *Podagra*, en tegens de *Waterzucht*. Geneest de *Pokken*, en doet *Braken*. De binnenste *East* dezer *Wortel* met Wijn gebruykt, maakt *Stoelgang*. De Wijn, daar de zelve vierentwintig uren lang in te weyk heeft gelegen, opend het *Ligchaam* van onder en boven.

Diosc. l. 4.
cap. 175. Het *Zaad* gestoten, en een *Drachma* daar van met Wijn ingenomen, doet gemakkelijk *wateren*, en is goed voor al de nu genoemde gebreken.

Dod. l. 12.
c. 24. Het *Zap* der *Teesiep* maakt het *Huyr zwart*. Het *Knyd* zelfs in de *Bedsteede* gelegd, verjaagd en doodt de *Wandluizen*. Gebrand werdende, verdrifft het alle *giftige Dieren*.

CCIII HOOFDSTUK.

E L A T I N E .

Naam.

Et deezen, en, mijns weetens, geen anderen naam in 't *Neederlandsch*, *Fransch*, *Latijn* en *Italiaansch* genoemd.

Drie onderscheydene soorten.

Hier van zijn mij in haren aart drie onderscheydene soorten bekend; als:

I. ELATINE MAJOR SAGITTE FOLIO, of groote

Elatine met Bladeren van 't voorste gedeelte eens Prijs.

II. ROTUNDIFOLIA LAMUGINOSA, of met een ruyg

ronde *Blad*. III. ELATINA MINOR, of *kleyne Elatine*. Al te zamen zijnze van eenen dezelve *beuwing* en *waarneeming*.

Zij beminnen een gemeene, zandige, op nieuws om-Grond. gemectene, zoo wel gemeste als ongemeste grond: een opene, luchtige, warme, wel-geleegene plaats, en weynig water. Blijven niet langer dan een *Zomer* in 't leeven. Geeven tegens de *Winter volkomen Zaad*, en versterken daar meê.

Moeten derhalven, met een wassende Maan van *Aanwin- Maert*, wecr op nieuws, niet diep, ook hol en luchtig, gezayd zijn. Op geen andere wijze konnen ze *aangewonnen* werden. Dikmaal slaan ze, door haar neergvallene *Zaad*, van zelfs wecr op.

K R A C H T E N .

Elatine is matig verkoelende, verdrogende, en te *Galen lib.* *Simp. 6.* *zamen-trekkende* van aart.

Gestoten, en dan op 't Voorhoofd gelegd, verzacht de *brand van 't Hoofd*; desgelijks de *bitzigheyd der Oogen*, en drijft te rugge de daar op vallende *Zinkingen*.

Met *Lijnzaad* in roode Wijn gezoden, en daar van *Diosc. l. 4.* gedronken, geneest de *Bloedgang*, of *roode Loop*. Tot *cap. 40.* dezelve uytwerking gebruykt men 't in de *Chlisterien*. *Plin. l. 27.* Desgelijks werd het gedaan in *Dranken*, bereyd tegens *cap. 9.* *Pessilientiale Koortzen*. Is ook dienstig tegens de gebreken der *Leever*, *Longe*, en *Milt*.

Het uytgeparfte *Zap*, of 't gedistilleerde *Water* van *Dod. in* *Elatine*, geneest allerlei *Wonden*, *Queezuren*, *Zwee- Addit. lib.* *ringen*, en *voortlopende Zeeren*: alle *beste Gezwellen*; *2. cap. 22.* 't *twild Fluur*; de *Schurfbeyd* en *Afslaatshyd*; beyde inwendig gebruykt, en ook dikmaal daar meê uytwendig bestreken.

't Zelve *Water* gedaan in de *lopende* en *ranende Oo- Durantes* *gen*, is zeer dienlijk tot weechmeening van die *Gebreken*. *lib. 1.* *Droogd* op allerlei *Fistelen*. Is zeer goed tegens den *fol. 166.* *Hog*; ook tegens de *Squinantie*, of 't *Keel-gezwel*. *Tragus l. 1.* Met Wijn gemengd, en daar meê gegorgeld, neemt wech de *quade zweeringen* van de *Almoeder*, en de *rauwheyd* van de *Tong*.

Dit *Water* een tijd lang gedronken, of ook van *by- Ruellius l.* *ten opgelegd*, doodt de *Kanker*: geneest de *gescheurd- 3. cap. 94.* *heyd*; helpt de *neerschieping* van de *Almoeder*; stillt de *Bloedloop*; ook de *overvloedige Maandstonden* der *Vrootten*.

Met het gedistilleerde *water* gewasschen, maakt een *zuyver* en *klaar Vel*.

CCIV HOOFDSTUK.

ELICHRYSON.

Oerd in het *Neederlandsch* geen en Namen. gentlijker naam. Werd in het *Latijn* geheeten HELIOCHRYSON, beteeknende zoo veel als *GOUDENBLOEM*, vermits ze zoodanig een verwe toont. In 't *Hoogduysch* WINTERBLUM, of ook REINBLUM: in 't *Italiaansch* HELIOCHRISO.

Zij bemind een goede, gemeene, zandige aarde, Grond. met een weynig twee-jarige Paardemist, en het Mol van verrotte Boom-bladeren doormengd: een warme vrije, wel-geleegene plaats, en weynig vochtigheyd. Geeft in den Herfst een *schoone Bloem*, maar noyt in dezer *Bloem*. Landen eenig volkomen *Zaad*. Blijft niet langer dan een *Zomer* in 't leeven, vermitsze of van zelfs vergaat, of, door een *kleyne Ruy* verast zijnde, schielijk van 't leeven werd beroofd.

Kan op geen andere wijze vernieuwd of aangewonnen *Aanwin-* werden, als door haar *Zaad*, uyt warme Landen over- *ning.* gezonden:

gezonden: 't welk met een wassende Maan van April, niet boven een stroom-breedte diep, hol en luchtig werd gezaaid in een Pot; gefield op een heete plaats, beschut voor alle koude winden. Als 't Zaad opgekomen is, mogen de jonge Planten niet verzet werden; want hier door zouden ze zoondag veragteren, dat ze geen Bloemen zouden kunnen voortbrengen. Niet meer als een of twee Planten, na gelegenheid van hare grootte, moet men in eene Pot laten blijven.

K R A C H T E N.

D Deze Plant is warm en droog; ook doorsnijdende, verdeelende, en dun makende van aart.

In Wijn gekookt, en daar van gedronken, doet veel water lossen. Belet het neefschieten der overvloedige Vochten. Drijft af het Zaad der Nieren en Blaas. Is goed tegens quade Zereen; 't Flersijn; de Gescheurdeheid of inwendige Breuken; de steeken en beetten der Slangen, en anderer giftige Dieren: ook tegens de koude Pis. Verwerkt der Vrouwen Maandstonden, en doet scheiden 't inwendige geronnen bloed.

De Bladeren droogd, gepulverizeert, met Honig vermengd, en op de gebrandeheid gestreken, geneest de zelve.

De Bloemen in Wijn gezoden, en daar van een Roemertje's morgens nuchteren gedronken; of een Drachma van het Poeder der gedroogde Bloemen met Spaansche Wijn ingenomen, doodt de Wormen in 's menschen Ligchaam zeer wonderlijk. Een halve Drachma met Franfche Wijn gebruykt, doodt de loop der Zinkingen ophouden.

Het Kruid zelfs bij de Kleederen gelegd, verdrijft en doodt de Motten.

CCV HOOFDSTUK.

ALANTWORTEL.

Verfcheyde namen.

En Medicinaal Gewas, werd ook in 't Neederlandsch van veele genoemt GALANTWORTEL: in 't Latijn ENULA CAMPANA, INULA, en HELENIUM: in 't Hoogduysch ALANTWURTZ: in 't Fransch ENULE CAMPANE, of ook HERBE D'ELEINE: in 't Italiaansch HELENIO, maar gewoonliker ENOLA, ENOO.

Grond.

Deze Plant bemind uyt cygener aart een goede, gemeene, wel-gemeste grond, immers zoo zeer een vrije, genoegzaam ter Zon geleegene, als een schaduwachtige plaats; en veel water. Blijft lange jaren in 't leeven. Verdraagt allerley ongelegenheeden der Winter. Geeft elke Zomer Bloemen: doch in deze koude Gewesten zelden volkomen Zaad, dan met zeer warme en drooge jaren, gelijk jaar van 1669. is geweest, en sommige andere diergelijke.

Bloemen. Zelden Zaad.

Aanwinning door de aangewassene Wortelen.

Werd derhalven alleen aangewonnen en vermenigvuldigd door hare aangewassene Wortelen, van welke men afsteekt enige stukken, boven voorzien met een of meer knoppen: en dezelve verplant met een wassende Maan van Maert, April, of September. Doch wegens hare lange Bladeren moet men ze wel drie voeten wijde van malkander zetten, en in 't eerst dikmaal met water begieten.

Door Zaad, en hoe.

Vermits 't Zaad zeer lang in de aarde wil blijven leggen, zoo dat het eerst na verloop van enige Maanden, ja zomtijds van een geheel jaar of noch langer, te voorschijn komt, zoo moet men 't, wanneer men deze Plant hier door wil auctelen, met een wassende Maan van September in een Zeev-vaasje, of Pot (om 's Winters binnens huys bewaard te kunnen werden) of in Maert op een zeer warme plaats, een kleyne vinger

diep in een wel-bereyde aarde leggen, en dikmaal met water voorzien.

K R A C H T E N.

A Lantwortel, of Helenium, is warm en droog tot in den derden Graad, inzonderheid droog zijnde: evenwel niet zonder eenige vochtigheid: daar beneevens afvagende, verteerende, en dun-makende van aart.

De Bladeren in Wijn gezoden, en daar van gedronken, of gelegd op de beetten en steeken der giftige Dieren, geneezen dezelve.

De Wortel geconfijt; of gedroogd en rauw gegeten; of 't Poeder met Wijn ingenomen, of in Wijn gezoden, en daar van gedronken, of op eenige andere wijze gebruykt, opend de verstophyde Leever, en van 't gheele Ligchaam: maakt een vralijk gemoed: geneest de gebreken van de Ailt: komt te hulp de gene die Bloed spauwen; doodt de Wormen: verdrijft het Colijk en alle winden des Buys. Is goed voor de Pest; ook voor de engborstigheid, wantze maakt rijp en los alle taye, groove, en slijmerige vochtigheid van de Borst: derhalven ook zeer dienstig voor een veranderde Hoest. Versterkt de Maag. Maakt een open Ligchaam: doet de Spijs wel verteeren: weerstaat het Vergif: drijft het water der Blaas voort, en verwerkt der Vrouwen Maandstonden.

Dezelve Wortel week gezoden, wel gewreven, met Fuchf. Honig vermengd, dus tot een Zalfje gemaakt, dan Hyst. Ph. gelegd op opene Zueveringen en oude Zereen, zuuyverd, en geneest dezelve. Met eenig Wijn vermengd, verdrijft de schurfbijheid. Werd zeer geprezen tegens de pestilentielle Gezwellen, beetten van Slangen en dulle Honden, daar op gedaan.

Het uytgeparfte Zap der gezodene Wortelen met een Tabern. l. weynig Zuyker gedronken, doodt ook de Wormen; verdrijft de Buikreyming; is goed voor 't Graveel, en teegens een quade lucht.

Het gedistilleerde Water dezer Wortelen heeft dezelve werking. Met het zelve zich dikmaal gewasschen, maakt een schoon Helder Aangezicht.

CCVI HOOFDSTUK.

EPIMEDIUMKRUYD.

Deze aardige Plant werd, mijns weeten naem:

tens, in 't Neederlandsch, met geen anderen als deezen naam beteekend; in 't Hoogduysch BISCHOFFSHUT: in 't Italiaansch EPIMEDIO: in het Latijn EPIMEDIUM HERBA, ten onderscheide van een EPIMEDIUM FRUTEX, of BOOMACHTIG EPIMEDIUM, waar van wij de beschrijving hebben gedaan in 't voorgaande tweede Boek dezes Werks.

Zij bemind een goede, gemeene, liever zandige als Grond. andere, echter wel-gemeste grond: een opene, luchtige, wel-geleegene plaats, en veel water. Blijft veele jaren in 't leeven. Verdraagt sille Vorst, en alle andere ongelegenheeden des tijds: geeft ieder Zomer wonderlijke en kluchtige Bloemen; ook dikmaal volkomen rijp Zaad: 't welk met een wassende Maan van April, Aanwinning. of May, niet diep gezaaid moet zijn in een Pot, gesteld op een warme plaats, en zomtijds met een weynig water begoten. Hier door werden ze aangewonnen en vermenigvuldigd. Dan ook noch door hare aangegroeyde jonge Wortelen; welke men op de genoemde tijd van de oude afneemt en verplant.

K R A C H T E N.

Aart. **H**et *Epimedum* is matig koud en vochtig; doch de *Wortel* verdrogende en te zamentrekkende van aart.

Diösc. l. 4. De *Bladeren* gesloten, met *Oly* vermengt, en op der *Vrouwen Borsten* gelegd, doet de zelve in cene staat blijven, zonder grooter te worden.

Gal. lib. simp. Med. 6. De zelve *Bladeren* gedroogt, gepulverizeert, en daar van vijf *Drachmen* gebruykt, met *Wijn* of ander *Nat*, straks na dat der *Vrouwen Maandstonden* zijn opgehouden, maakt haar *onvruchtbaar*.

Plin. l. 27. c. 9. De *Wortel* gedroogt, en maar alleen een *Drachma* daar van met *Wijn* ingenomen; of in *Wijn* of *Bier* gezoden, en daar van een goede *Roemer* vol gedronken, belet de *Vrouwen te ontfangen*. Moeten derhalven zich nauw wachten van het gebruyk dezer *Plant*.

CCVII HOOFDSTUK.

PAERDESTAERT.

Namen.

Left dien naam in het *Neederlandsch* bekomen, wegens de overeenkoming tusschen dezer *Plant* en de *Staert eens Paerds*. Word in het *Latijn* geheeten *EQUISETUM*, *HIPPURIS*, of *CAUDA EQUINA*: in het *Hoogduitsch* *SCHAFFTAUW*, of ook *ROSZSCHWANTZ*: in 't *Fransch* *QUEVE de CHEVAL*: in 't *Italiaansch* *EQUISETO*, of *CODA DI CAVALLO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vier onderscheyde soorten; te weten:

I. *EQUISETUM VULGARE MAJUS*, of gemeene groote *Paerdestaert*. II. *VULGARE MINUS*, of gemeene kleine *Paerdestaert*. III. *MINUS TENUIFOLIUM*, of kleine *Paerdestaert* met teedere en dunne *Bladertjens*. IV. *EQUISETUM ALBUM TENUIFOLIUM MINIMUM*, of alderkleynste dun-gebladerde witte *Paerdestaert*. Niet alle zijn ze van eenen de zelve *Bewoening* en *Waarneeming*.

Gemeene groote en kleine *Paerdestaert*. De twee eerst-genoemde soorten beminnen een zandige, wel-geselte, en ook ongeselte, doch van naturen een vochtige grond: zoo wel een vrije, opene, als schaduwachtinge plaats, en veel *Water*. Verdragen allerley ongeleegentheeden der *Winter*, zonder eenige schade. Geeven gemeenelyk ieder jaar *Bloemen*, en op zommige tijden volkomen rijp *Zaad*; waar door ze zoo wel worden aangewonnen, als door hare aangewassene jongen; welke men met een wassende *Maan* in *April* of *May* van de oude afsneemt en verplant.

De twee andere soorten. Het *EQUISETUM MINUS TENUIFOLIUM*, of kleine *Paerdestaert* met teedere *Bladeren*; en het *EQUISETUM ALBUM TENUIFOLIUM MINIMUM*, of alderkleynste dun-gebladerde witte *Paerdestaert*, groeyen niet dan in 't *Water* zelve. De eerste soort laat hare *Bladeren* boven uyt het *Water* zien; doch de laatste, of alderkleynste witte, blijft er onder, en wil zich niet in de *Lucht* laten aanschouwen. Indien men'er iets afbrekt, het zelve word (gelijk het *Coral*) door de *Lucht* hard gemaakt; en als men het een weynig drukt, springt het van malkander, en verbrijzeld tot gruyts.

't Welk ik, voor eenige jaren eene dezer *Planten* gevonden hebbende ontrent 't *Dorp Peize*, anderhalf uur gaans van *Groningen*, in een gegravene oude Sloot, zels met verwondering heb ondervonden. De *Steeltjens* van dit *Gewas* zijn zeer dun en teeder, rond, en met vele strepen voorzien: aan welke de *Bladertjens* voortkomen, rondom bij artikelen, digt boven malkander, en ook digt te samen-gevoegt: staande gemeenelyk opwaerts gekeerd. Zijn niet langer als een kleynen vinger breedte, of noch minder; maar een draad

dik; rond, gantsch teeder, en grijs-wit van verwe. De boveste zijn met *Zijde-takjens*, *Hartshoorns-wijze*, zeer aardig begaafd.

Het *EQUISETUM MINUS TENUIFOLIUM*, of kleine *Paerdestaert* met teedere *Bladertjens*, groeyd uyt eygener aart hooger, ook geheel boven het *Water*, op de wijze der voormelde, bij artikelen in de zitting der *Bladertjens*, doch twee vingeren breedte boven malkander in het ronde, aan een zeer dun en rond *Steeltje*. Zijn ook zeer teeder, maar wel anderhalf lid van een vinger, wat min of meerder, lang; echter ook niet dikker als een draad, en van een bleek-groene verwe. Uyt welker boveste Hert enige kleynen, vijfbladerige, witte *Bloemtjens* voortschieten.

K R A C H T E N.

Paerdestaert, of *Equisetum*, is zeer sterk verdrogende, en matig te zamentrekkende van aart.

In *Wijn* gezoden, en daar van gedronken; of het *Diösc. l. 4.* uytgeparfite *Nat* met *Wijn* gebruykt, of ook de *Bladeren* gedroogt, gepulverizeert, en daar van een *Drachma* met *Wijn* ingenomen, slopt allerley *Loop* en *Vloet* des *Ligchaams*: helpt de geene die *Bloed spuwen*, *Apul. de en Bloed pissen*, drie *Leepelen* van het *Zap* driemaal ic, der dag gebruykt. Geneest ook een veranderde *Hofst*, de pijn der *Darmen*; de *Engborstigheid*, de roode *Loop*; de inwendige *Breuken* en *Gefcheurdeheid*; het *zwacren van het Gedarm*, der *Nieren* en *Blaas*. Doet sterk *wateren*.

Het uytgeparfite *Zap* in de *Neus* gedaan, stillt het *Trag. l. 2.* *Bloeden* uyt de zelve. Bij een *Pessari* in de *Moeder* gestoken, slopt de *Vloeden der Vrouwen*. 't Zelve vernigt ook het gediffilleerde *Water*.

Dockjens in dit *water* nat gemaakt, en gelegd op de *Ros*, op alle roode *pysten*, ontfteeking aan het *Fondement*, en andere verborgene *Leeden*, geneezen ze.

't *Poeder* der *Bladeren* in de *Wonden* gedaan, neemt'er *Fuchtsloft* de vuurigheid van wech, stempt het *Bloeden*, en veroorzaakt een spoedige *heeling*.

CCVIII HOOFDSTUK.

R A K E T T E.

Y veel wel bekend; en dus in het *Namen*. *Neederlandsch* genoemd. In het *Latijn* geheeten *ERUCA*: in het *Hoogduitsch* *RAUKEN*, of *RAUKENKRAUT*: in het *Fransch* *ROQUETTE*, en in het *Italiaansch* *RUCHETTA*.

Hier van zijn mij in haren aart vele veranderlijke soorten bekend geworden; als:

I. *ERUCA SATIVA FLORE ALBO*, of tamme *Rakette* met een witte *Bloem*. II. *SYLVESTRIS FLORE LUTEO*, of wilde *Rakette* met een gele *Bloem*. III. *ARRAGONICA*, of *Arragonsche Rakette*. IV. *MARINA*, of *Rakette*, voortkomende aan de *Zee kant*. V. *LUSITANICA*, of uit *Portugal*. VI. *VULPINA LIBANI*, of *Vossche Rakette* van de berg *Libanus*. VII. *FLORE ALBO STELLATO*, of *Rakette* met een witte *Bloem*, als een *Starre*. VIII. *FALCATA*, of met een krom *Zaad*, gelijk een *Sikkel*. IX. *TANACETI FOLIO*, of *Rakette* met *Bladeren* van *Renwaar*, of *Wormkruid*, en dan noch veel meer andere. Al te samen zijn ze van eenen de zelve *Bewoening* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, welge-meste grond: een opene, luchtige, vrije, bequaam ter *Zon* geleegene plaats, en veel vochtigheid. Blijven gemeenelyk niet meer dan eene *Zomer* in 't *leven*. Geeven voor de *Winter* volkomen *Zaad*, en versterken daar mee. Moeten derhalven, met een wassende *Maan*

Aanwin-
ning.

Maan van Maert, April, of ook Augustus (inzonder-
heid de gemeene tamme Rakette), om, 's Winters,
overblijvende, vroeg te mogen hebben, t'elkens weer,
niet diep, in de aarde worden gezaaid. Alleen hier
door konnen ze aangewonnen en vermenigvuldigd wor-
den.

KRACHTEN.

Galen. l. 2.
de Alim.
fac. c. 53.
Diosc. l. 2.
c. 170.

Rakette, of ERUCA, is verwarmende en verdro-
gende tot in den derden graad.

Alleen gegeeten, verwekt, door hare warm-
te, Hoofdpijn. In een Salade, of andere spijs ge-
bruikt; of in Wijn gezoden, en daar van gedronken,
is aangenaam voor de Maag, en versterkt de zelve.
Vermeerderd het Zaad: maakt lust tot de Bisslaap:
verwekt eeten-begerte: doodt de spijs wel verteeren;
Melk in der Vrouwen Borsten komen, en gemakkelijk
water lossen.

Matth. l. 2.
c. 134.

De Wijn, waar in Rakette gezoden is geweest, met
Zuyker of Honig vermengt, geneest den Hoest der jon-
ge Kinderen, en de hardigheyt der Milt, de zelve ver-
minderende. Is daarenboven goed voor de Geelzucht,
en doodt de Wormen sterfen. Eeven 't zelve vermag het
Zaad, met Wijn gebruykt.

Doden. in
Adult. lib.
24 c. 16.

De Wortel gezoden, gesloten, en op de gebrookene
Beenderen gelegd, neemt er de pijn van wech. Trekt
ook uyt de gebrookene Beentjens, en Splinteren.

Serapide
Temp.
Simp. cap.
214
Egmont. 7.
c. 3.

Het Zaad gesloten, of het uytgeparfite Zap van
't zelve met Honig vermengt, en dan op 't Hoofd ge-
streeken, doodt de Luyzen en Neeten: zuiverd de vlekken
des Aangezichts, en, met Azijn opgestreken, ver-
drijft de Zomer-sproetelen.

Het zelve Zaad met Wijn ingenomen, is goed voor
de steeken der Spinnen, en der Scorpionen. Jaagt ook
uyt het water der Blaas.

CCIX HOOFDSTUK.

EEDELE RAKETTE.

Namen.

U's genoemd in het *Neederlandsch*,
word in het *Latijn* geheeten ERYSI-
MUM, of IRIO; in het *Hoogduysch*
EYSENKRAUT WEIBLIN; dat is, *Z-
kerkruid wijffe*: in het *Fransch* RA-
VENON; en in het *Italiaansch* ERISI-
MO, of IRIONE.

Drie bij-
zondere
soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie
verscheydene soorten; namentlijk:

I. ERYSIMUM VULGARE, of gemeene eedele Rakette.
II. ERYSIMUM ANGUSTIFOLIUM, of eedele Rakette
met smalle Bladeren. III. ERYSIMUM VERUM COR-
NICULATUM, of opregte eedele Rakette met een ge-
hoord Zaad. Alle zijn ze van de zelve Bouwing en
Waarneeming.

Grond.

Zij beminnen uyt eygener aart een goede, geme-
ene, zandige, wel-omgelmene, en matig- of ook ver-
gemelte aarde; en een wel ter Zon geleegene plaats.
Konnen veel Water verdragen, zoo wel als groote
droogte. Blijven maar eene Zomer in 't leeven. Gee-
ven in den Herfst volkomen Zaad, en vergaan dan van
zels. Moeten derhalven ieder jaar op nieuws met een
wassende Maan van Maert of April, na gelegentheid
des tijds, gezaaid zijn. Hier door konnen ze alleenlijk
vermeerderd worden. Komen ondertusschen ook dik-
maal van zels voort, door 't neergevallene Zaad.

Aanwin-
ning.Dod. l. 24.
c. 23.

De eedele Rakette, of Erysimum, is van een ver-
drogende en verwarmende aart, ook sijn van
deelen en doorsnijdende, doormengt met een

zuyverende vochtigheyt, waar door allerley taye stij-
righeyt word gelcheyden.

Het Kruid in Wijn gezoden, en daar van gedronken,
of het uytgeparfite Zap, met Wijn vermengt, ingenom-
men; of ook een Syroop daar van gemaakt, en zom-
tijds gebruykt, neemt zeer gelukkig wech de Heesch-
heyt van de Keel, en maakt een heldere Stem.

Het Zaad, droog en warm in den derden graad,
ook dunmakende en scheydende van aart, gesloten,
met Honig gemengt, en dikmaal genuttigd, doet
rijp worden allerley taye Flaymen en etterachtige Ma-
terien van de Borst en Longe. Is goed voor den
Hoest, Kortademigheyt, Buischkrimping, Heupen-pijn,
Podagra; allerley vergif; Geelzucht; Pleuris; Etter-
spanning, en voor de Zinkingen, vallende op de
Borst.

Het zelve gestotene Zaad, met Honig, en Water
vermengt, en plaasters-wijze gelegd op de voortetende
Zweerzen, verborgene Kanker, Kheren aan den
Hals, harde Zweeken, Apostematien aan der Vrouwen
Borsten, en andere deelen des Ligchaams, verweekt,
scheyd, en geneest de zelve.

CCX. HOOFDSTUK.

ITALIAANSCH RAKETTE.

An de *Neederlanders* dus genoemd. Namen.

word in het *Latijn* geheeten RESEDA,
of ERUCA ITALICA, om dat men
deze soot in *Italien* zeer veel vind:
in het *Hoogduysch* RESEDE; in het
Italiaansch RUCHETTA DE ITALIA,
of ook RESEDA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie on-
derscheydene soorten; als:

I. RESEDA MAJOR, of groote *Italiaansche* Rakette.
II. MEDIA, of middel-soort. III. RESEDA MINOR,
of kleine *Italiaansche* Rakette. Niet alle zijn ze van ee-
ven de zelve Bouwing en Waarneeming.

Eevenwel beminneze al te zamen een goede, ge-
meene, zandige, zoo wel gemelte als ongemelte
grond: hebben liever een opene, vrije, en welgelee-
gene, als een schaduwwachtige plaats. Willen wel veel
Reegen; maar zijn ook te vreedten met een weynig vocht-
igheyt. Bloeyen door de meeste tijd van de Zomer,
en geeven volkomen rijp Zaad. Verdragen allerley on-
gelegentheeden der Winter: verliezen ook zelden al
hare groenheyt, en blijven lange jaren in 't leeven.

Doch de RESEDA MAJOR, of groote *Italiaansche*
Rakette, blijft niet langer dan eene Zomer in weeten.
Moet derhalven jaarlijks, met een wassende Maan van
Maert, op nieuws weer gezaaid zijn, niet diep;
ook hol en luchtig. Geeft voor de Winter volko-
men rijp Zaad, en word dan, door een kleine Rijp,
van 't leeven beroofd.

De RESEDA MEDIA, en RESEDA MINOR, of mid-
delbare, en kleine *Italiaansche* Rakette, worden aan-
gewonnen en vermenigvuldigd, niet alleen door haar
Zaad, maar ook door hare aangewassene jonge Wor-
telen, welke men met een wassende Maertische Maan
van de oude afneemt, en verplant. Dikmaal komen
ze ook van zels te voorschijn, door het neergevalle-
ne Zaad.

KRACHTEN.

De *Italiaansche* Rakette, of Reseda, is van *Lobd. l. 2.*
een verwarmende en verdrogende aart; ook *sch. 263.*
scharp van smaak, en een weynig te zamen-
trekkende.

N n 2

De

Plin. l. 27. De Bladeren gestoten, of 't uytgeparfte Zap der zelve op Gezwellen, Apostematien, wrijve Zweren, wylse vergaderingen, Pynften, en andere hitzige Bleyen gelegd, doen de zelve scheeyden, en geneezen ze.

Het Zaad gestoten, en een Drachma daar van met Wijn ingenomen, sild de Bnyk; en roode Loop: drijft het water der Blaas voort: verwarmd en verzacht de Borst, met Honig vermengt zijnde. Is goed voor het Graveel, en het Colijk. Verdrijft de Bnykkrimping.

CCXI HOOFDSTUK.

H E D E R I K.

Namen.

Iet alleen in het *Nederlandsch* dus, maar ook van veele *HERIK* genoemd. In 't *Latijn* *RAPISTRUM*, of *SINAPI SYLVESTRE*: in het *Hoogduysch* *HEDERICH*: in het *Fransch* *VELAR DE LA TORTELLE*, of *RAVENON*: in het *Italiaansch* *SENAPE SALVATICO*, of ook *RAPISTRO*.

Vijf bijzondere soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vijf bijzondere soorten; namentlijk:

I. *RAPISTRUM VULGARE LUTEUM*, of *gemeene geelc Hederik*. II. *RAPISTRUM VULGARE ALBUM*, of *gemeene witte Hederik*. III. *RAPISTRUM AQUATICUM*, of *Hederik, groeyende in waterachtige plaatsen*. IV. *RAPISTRUM MONOSPERMUM SEGETUM LUSITANICUM*, of *Portugalsche Hederik, voortkomende in 't Koor*, met een alleen zittend Zaad. V. *RAPISTRUM STELLATUM LUSITANICUM*, of *Portugalsche Hederik met Bladeren, Stars-wijze op de grond gespreyd*. Al te zamen zijnze van eenen de zelve *Bonwint* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen uyt eygener aart een goede, gemeene, zandige, en matig gemeste aarde: een vrije, warme, wel ter Zon gelegene plaats; en matige vochtigheid.

Aanwining.

Zijn van een teedere natuur. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in het leven. Geeven gemeenelyk teegens de *Winter* volkomen Zaad, inzonderheid bij goede tijden, en vergaan zeer schielijk. Moeten derhalven jaarlijks op nieuws, met een wassende Maan van *April*, weer gezaayd; en konnen hier door *eenwigtdurend* gemaakt worden.

K R A C H T E N.

Aart en deugden. Diefte l. 2. c. 137.

DE *Hederik*, of *Rapistrum*, is warm en droog van aart; ook verdeelende, en dunmakende.

In Wijn gezozen, en daar van driemaal'sdaags een Roemertje gedronken, brengt weer te regt alle *stijve en stramme Leeden*, veroorzaakt door koude. Daar meê gewasschen, maakt een zuuyver vel, en neemt'er alle *vlekken* van wech. In Edik gekookt, en daar op gezwet, is goed teegens de *Pest*.

De *Bladeren*, bij andere kruiden in een *Moesje* gedaan, zijn aangenaam voor de *Maag*, en reynigen het *Bloed*. In een *Salade* gegeten, hebben de zelve werking.

Het *Zaad*, warm en droog in den *derden graad*, gestoten, en met Wijn ingenomen, of in Wijn gekookt, en daar van gedronken, is goed voor het *Colijk*: drijft uyt de *winden des Bnyk*; het *water der Blaas*; en opend de *verstophetheit* van de *Milt*. Word ook van de *Huyslieden* gebruykt in plaats van *Mofstarr*.

Dof. l. 13. c. 3.

De *Worrel* droogdt, gepulverizeert, en daarvan een *Drachma*'s morgens en 's avonds met Wijn ingenomen, is goed voor een *alledaagsche Koorts*.

CCXII HOOFDSTUK.

ARRAGONSCH E
M O S T A A R T.

Ord dus in het *Nederlandsch* ge-
noemd: in het *Latijn* *SINAPI AR-
RAGONICUM*: in het *Hoogduysch*
SENEF AUS ARRAGON: in 't *Fransch*
SENEVE, of *MOUSTARDE D'ARRA-
GON*; en in het *Italiaansch* *SENAVRO*

D'ARRAGONIA

Zij bemind een goede, gemeene, zandige, en met *Grond*. twee-jarige *Paerdelmiff* welvoorziene grond: een warme, bequaam ter Zon gelegene plaats, en tamelijk veel *Water*.

Blijft niet langer dan eene *Zomer* in 't *leven*. Geeft *Zaad*. teegens de *Winter* volkomen *Zaad*; en vergaat dan door *koude Reegenen*, *Rijp*, of ook van zelfs.

Moet derhalven jaarlijks, met een wassende Maan van *Aanwina- Maart* of *April*, na gelegentheid van de bequaam-
ning. heid of onbequaamheid des tijds, weer op nieuws gezaayd zijn, niet boven een stroobreedte diep in de aarde; ook hol en luchtig. Alleenlyk hier door konnen ze *aangewonnen* en *vermenigvuldigd* worden.

K R A C H T E N.

Arragonsche *Mostaart*, of *Sinapi Arragonicum*, Aart en is warm en droog in den *derden graad*; en dun *Deugden* van deelen.

Het *Zaad*, gelijk ander *Mostaardzaad*, tot spijzen gebruykt, doed de zelve *wel vertieren*, en geeft'er daarenboven een aangename smaak aan. Versterkt de *Maag*: verwekt *etenlust*, en jaagt de *Winden* uyt.

In Wijn gezozen, en daar van gedronken, veroor- deezet zaakt drijft tot het *echte werk*. Is goed teegens 't *Gras*. Arragon-
veel, de *Waterzucht*, *droogen Hoest*, en de *Engbor- sche Mo-
stigeit*. Verwekt der *Vrouwen Maandstonden*: doed staart.
gemakkelijk *Water lossen*: Versterkt het *Hoofd*; belet de *nytwalling des Hgys*, en geneest de *gezwollen van de
Keel*, als men'er meê gorgelt.

Het *Zap* of *Nat*, uyt het gestotene *Zaad* geparft, met *Candy-zuyker* vermengt, en dan op de *Oogen* gestreken, neemt de *donkerheid* daar van wech, en maakt een *klaar Gezicht*.

CCXIII HOOFDSTUK.

O O G E N T R O O S T.

Et deezen, en, mijns weetens, ge-
noemen anderen naam in 't *Nederlandsch*
bekend. Word in 't *Latijn* geheeten
EUFASIA, *EUPHRASINE*, *OCULA-
RIS*, en *OPHTHALMICA*: in 't *Hoog-
duysch* *AOUGENTROOST*: in 't *Fransch*,
na het *Latijn* *EVERASIE*; en in het *Italiaansch* *EU-
FRAGIA*.

Hier van zijn mij in haren aart vier onderscheydene Vier on-
soorten bekend; namentlijk: derfchey-
dene soor-
ten.

I. *EUFASIA OFFICINARUM VERA*, of *opregte Oo-
gentroost*, in de *Apothecken* gebruyklyk. II. *FLORE RU-
ERO*, of met een *roode Bloem*. III. *FLORE ALBO*, of
met een *witte Bloem*. IV. *EUFASIA FLORE LUTEO*,
of *Oogentroost met een geelc Bloem*. Niet alle zijnze van
de zelve *Bonwint* en *Waarneeming*.

Het *EUFASIA VERA*, of *opregte Oogentroost*, *Oprege*
groeyd gerne in een harde, zandige, dorre, flegte *Oogen-
grond*, op een opene, luchtige plaats. Bemind een
matige vochtigheid. Geeft in den *Herfst* *Bloemen*,
en

en vergaet boven de aarde teegens de *Winter*. Noyt heb ik'er eenig ryp *Zaad* aan konnen verneemen: kan echter *vermeeningvuldig* worden door de aangeroeyde en de aarde doorlopende *jonge Wortelen*, welke alleley ongeleegentheeden der *Winter* konnen uytfstaan. Deze worden met een wassende *Maan* in *May* of *Junius*, of terwijl de oude hare *Bloemen* vertonen, met een groot klomp daar aan zittende aarde uytgenomen, en verplant.

De drie andere soorten.

Al de drie andere soorten beminnen een gemeene, zandige, ook kleiyge en vochtige grond: zoo wel een schaduwwachte, als een opene, luchtige plaats. Geeven volkomen ryp *Zaad*; en vergaen teegens de *Winter*. Doch hare *Wortelen*, zomtijds de *Vorst* verdragen kennende, wassen wel in 't *Voorjaar* weer uyt, en sterfven dan in de tweede *Zomer*. Worden alleenlijk *vermeeningvuldig* door haar *Zaad*; 't welk met een wassende *Maan* van *September* of *Maert*, niet diep, in de aarde moet gelegd zijn.

K R A C H T E N .

De l. l. 2. c. 34. **O**ogentroost, of *Eufrafia*, is verwarmende in den eersten, verdrogende in den tweeden graad.

Tragus l. 1. c. 108. Een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met *Wijn* en *Venkdwat* ingenomen; of het uytgeparfte *Zap* der groene *Bladeren* met *Wijn* gebruykt, enige weken achter malkander; of de *bladeren* gestoten, of ook in *Wijn* gekookt, en zoo van buyten op de *Oogen* gelegd, neemt van de zelve wech de donkerheid, het *tranen*, of de *zinkingen*, en andere *Oog-gebreken*, door koude veroorzaakt, en versterkt zeer het *Gezicht*.

Math. l. 4. c. 38. Het gedistilleerde *Water* hier van heeft 't zelve vermogen: detsgelijks de groene *Bladeren*, in spijs of in drank gebruykt.

Fuchs. hist. Pl. c. 91. In *Wijn* gezoden, en 's morgens daar van gedronken, versterkt de *gehegensis*: is goed voor de *Geelzucht*; voor die de *Pokken* hebben, en zonder *Wijn* niet leeven mogen, wel daar op toe gedekt, en geweeet. Bads-wijze daar in gezeeten, heeft de zelve werking.

De *Bladeren* en *Bloemen* in *Oly* gezet; in de *Zon* een tijd lang gedistilleert, en dan met deze *Oly* ongenueel-lyke *Wonden* bestreken, sluytze toe, en geneeltze. neemt daarenboven wech de pijn der *Zijde*.

De *Bloemen* in *Wijn* gekookt, en 's morgens daar van een Roemertje gedronken, verdrijsft der *Vrouwen* bleekje en ongezonde verwe.

CCXV HOOFDSTUK.

BOEKWEYT.

Verfchey-
de namen.

An ieder in *Neederland* met dezen naam wel bekend; word in het *Latijn* geheeten *FAGO-PYRUM*, *FAGO-TRITICUM*, en *FRUMENTUM SARACENICUM*; in 't *Hoogduitsch* *HEYDENKORN*; in 't *Fransch* *BLED SARASIN*, of *DRAGEE AUX POURCEAUX*; in het *Italiaansch* *FRUMENTONE*, of *GRANO SARACINESCO*.

Grond.

Dit *Graan* bemind allerley slag van grond, het zij drooge, vochte, zandige, kleiyge, vette of magere: een opene, luchtige, welgeleegene plaats: in 't begin veel *Water*, maar in 't laatste droogte. Blijft een jaar lang in 't leeven. *Bloeyd* in de *Zomer*. Geeft in den *Herfst* volkomen *Vrucht* of *Zaad*; en vergaet door een kleyne *Rijp*.

Aanwin-
ning.

Moet derhalven in ieder *Voorjaar*, met een volle *Maan* van *Maart*, of *April*, door *Zaad* weer aange-
wonnen en *vermeeningvuldig* worden; 't welk niet diep, de aarde word aanbevolen; als 't eenigste middel, waar

door de *aanwinning* kan geschieden. Zie hier bij na het *Hoofdstuk* van de *INDIAANSCH* WEYT.

K R A C H T E N .

Boekweyt, of *Frumentum Saracenicum*, is warm *Del. l. 16.* en matig droog van aart. Op allerley wijzen *c. 34.* gezeeten, doet ze *gemakkelijk* *wateren*, en maakt een week *Ligchaam*.

Het *Meel* van het *Zaad*, zijnde de *Boekweyt* zelfs, *Lonic.* met *Melk* of *Water* vermengt, en daar van *Bry* be- *l. 2. c. 125.* reyd; of tot *Koeken* in een *Pan* gebakken, is bij veele een gemeene en aangename *Spijs*: niet al te zwaar om te verteeren; ook niet zeer verftoppend, maar lichtelij-
k na beneeden zakkende. Geeft echter geen groot, maar wel goed voedsel aan 't *Ligchaam*; en verwekt ook eenige windachtigheid.

Het gemelde *Meel*, zijnde matig warm en vocht, *Cammar.* in *Melk* gezoden, en *plaafters-wijze* gelegd op aller- *l. 2. c. 16.* ley slag van *vrugheyd* en *heete gezwellen*, verzacht de zelve.

Het *Zaad* de *Hoenderen* voorgeworpen, maakt ze haalt *vet*. Het zelve gestoten, en met *Wijn* gedronken, is goed voor de geene, welke van de *Gal* worden gequeld.

Het *Meel* vermengt met *Roozewater*, en warm *Tragus l. 1.* opgelegd, neemt wech de *brand van de Longe*, de *c. 25.* pijn der *Oogen*; en is goed voor de *beeten van gif-
tige Gedierten*.

CCXV HOOFDSTUK.

PAERDSYZER.

Ynde een zeer aardig *Gewas*, word *Verfchey-*
dus in 't *Neederlandsch* genoemd, om *de namen.*
dat des zelve *Zaad* eens *Paerds Hoef-*
zyzer niet ongelijk is. In 't *Latijn* ge-
heeten *FERRUM EQUINUM*: in het
Hoogduitsch *HOEFZEYENKRAUT*, en
in 't *Italiaansch* *FERRO DI CAVALLIO*.

Hier van zijn mij in haren aart drie onderscheydene Drie bij-
soorten bekend, namentlijk: zondere
soorten.

I. *FERRUM EQUINUM VULGARE*, of *gemeen*
Paerdsyzer. II. *EQUINUM FALCATUM*, of *met een*
gezikgeld *Zaad*. III. *FERRUM EQUINUM UMBEL-*
LATUM, of *met een Kroon*, welke soort *FABIUS CO-*
LUMNA heeft geheeten *CAPITATUM*, of *Paerdsyzer*
met Hoofdjens. Al te zamen zijnze van de zelve *Bou-
wing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige grond, *Grond.*
met een weynig twee-jarige *Paerdelmift* doormengt:
een opene, vrije, welgeleegene plaats, en matige voch-
tigheyd. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't lee-
ven. Geeven teegens de *Winter* ryp *Zaad*, en verga-
an dan van zelfs. Worden derhalven met een waf-
sende *Maan* van *Maert* weer gezayd in een warme
plaats, niet boven een stroobreedte diep. Daezer wijs
konnenze ook alleenlijk *aangevonne* worden. Om
het *Zaad* dies te eerder tot zijne rijpheyd te doen ko-
men, wordenze dikmaal in een *Pot* aan de aarde be-
volen. Zie hier bij na het *Hoofdstuk* van het *WIN-
DENDE PAERDSYZER*.

K R A C H T E N .

Paerdsyzer, of *Ferrum Equinum* (droog van *Daden in*
aart; en bitter op de *Tong*) gestoten, en op de *Aahn.*
Wonden gelegd, zuiverd en geneest de zelve. *l. 18. c. 14.*
Word ook zeer goed geoordeeld, in alle genes-mid-
delen en dranken gemengt, welke men bereyd voor de
geene die een zwaren val gedaan hebben; van binnen
gequelt, of ook gebroken zijn.

N n 3

Eenige

Fabel. Enige geloven, en willen andere wijs maken, dat wanneer een Paerd *steets* alleenlijk op die *Gewas* komt te treden, de Hoefszers *teijfend* zullen los worden, en afvallen. Doch MATTHIAS DE LOSSEL weersprekt dit, en houdt het voor een enkele *fabel*, als die de *Prof* hier van genomen, maar regt het teegendeel bevonden heeft.

CCXVI HOOFDSTUK.

F E R U L A.

Namen. En zeer schoone en voortreffelijke *Plant*. Word, mijns wegens, van niemand anders, als alleenlijk dus, genoemd.

Twee soorten. Hier van zijn mij in haren aart twee soorten bekend geworden; te weten:

I. FERULA MAJOR, of groote *Ferula*. II. FERULA MINOR LATIOR FOLIO, of kleine *Ferula* met breeder *Bladeren*, als die van de andere; van sommige geheeten FERULAGO. Beyde zijnze van de zelve *Bouwing* en *Waarneming*.

Grond. Zij beminnen uyt eygener aart een goede, zandige, welgemeste grond; een bequaamlijk ter Zon gelegene plaats, en tamelijk veel Water. Worden van naturen zeer oud. *Bloeyen* ieder twee jaren eens, en geeven in deeze koude Gewesten rijp *Zaad*.

Oeeking. Konnen niet wel sterke *Vorst* of andere ongelegentheden der *Winter* verdragen; ten zij men haar in een Pot zet, en binnens huys brengt: of indien men haar buyten laat, in het begin of laatste van *November*, na gelegentheid van de tijd, genoegzaam bedekt met drooge *Turfmul*, of oude Schoenmakers *Run*; dan pannen daar over legt, om niet nat te worden. In het laatste van *Maert* neemt men alles weer wech.

Aanwining. Zelden wordenze *aangenwonnen* door hare *Wortel*, maar meest *vermeerderd* door haar *Zaad*: het welk gemeenlijk niet boven een stroobrede diep; hol en luchtig, in Potten gezaay moet zijn: niet alleen met een wassende Maan van *Maert* of *April*, maar ook van *September* of *October*, vermits het lang in de aarde blijft leggen.

Gommen van deeze Plant. Uyt deeze *Plant* vloeeyd de *Gom*, genoemd SAGAPENUM, in *Perziën*. Die in *Africa* groeyd, brengt voort GOMMI AMMONIACUM. Die in *Syrien* wast, geeft een *Zap*, of *Gom*, geheeten GALBANUM. Het zijn drie verscheydene namen van *Gommen*, na de verscheydentheid der Landen de zelve gegeven, altoewel ze komen van eenen de zelve *Plant*.

K R A C H T E N.

Disf. 13. c. 91. Aeg. 1. 7. c. 3. Het *Marg*, of inwendige *Pit* der groene *Steele*n deezer *Plant* (zijnde te zamentrekkende van aart) gedroogt, gestoten, en met *Wijn* ingenomen, stopt allerley *Uytkloop*, en de *Bloedgang*. Is zeer dienstig voor de geene die *Bloed spawens*; en voor die van *Adderen* of *Slangen* zijn gebeten. In de *Neus* gestoken, doet het *Bloeden* ophouden.

De *Bladeren* worden zeer begeerig van de Ezelen geheeten, maar dooden alle ander *Vee*.

Gal. lib. Simp. 8. Het *Zaad*, verwarmende, en dun van deelen, gedroogt, gestoten, en met *Wijn* ingenomen, verdrijft de pijn en *krimping* des *Uyts*. Belet ook het *oprispen* van de *Maaag*.

Mefues lib. Simp. lab. Sclera. c. 19. De *Gom*, genoemd SAGAPENUM, is warm in den derden, en droog in den tweeden graad. Gestoten, en daar van een *Drachma* met een weynig *Mafik* in *Wijn* ingenomen, is goed voor de beten der giftige *Dieren*, maakt een open *Ligchaam*: jaagt door de

Stoelgang uyt alle *stijmerige* en *taye* *vochtigheden*; de *Gal*, en 't geele *Water*. Reynigt het *Hoofd*; en is dien- *Disf. 13. c. 95.* stig tegens de *Hoofdpijn*; vallende *Ziekte*; *Kramp*; *Lamheyl* en *spanning* der *Zeeuwen*; *Borst-smeren*, verouderden *Hoest*. Neemt ook wech de *verslaptheyd* en *hardgheyd* van de *Milt*, en de *langdunge Koortzen*.

Met *Honigwater* gedronken, verwekt de *Maand- Ruell. 1. 3. stonden*; en jaagt uyt de doode *Vrucht*. Op vuur ge- *c. 53.* legt, en de rook van onder ontfangen, is goed voor de *opfijng* der *Moeer*.

In *Edik* geweykt, en opgelegd, vertoert, dood scheidt, en verdrijft alle harde en koude *Gezwel- len*.

Met *Zap* van *Ruyt* vermengt, en in de *Oogen* ge- *Durantes* daan, maakt een *klaar Gezicht*, en neemt wech alle on- *Herb. fol. 184.* zuiverheid van 't zelve. Belet daarenboven de *nytwalling* des *Hajrs*, daar mee bestreken zijnde.

De *Gom*, geheeten AMMONIACUM (ook warm en *Serapioles* verdrogende, verdelende, rijp en wech makende) ge- *Temp. Simp. cap. 258.* stoten, en daar van een *Drachma* met *Wijn* gebruykt, verwekt *Stoelgang*. Drijft uyt alle koude en taye *Fluy- men*: opend de *verslaptheyd* van de *Borst* en *Lange*: is goed voor het *Padagra*; de vallende *Ziekte*, en de pijn der *Heupen*. Met *Honig* vermengt, of met *Garlic*, *Renodaus* water genuttigt, verdrijft de *Hoest*, en zuverd de *de Mai. Herb. fol. 184.* *Borst*. Geneest daarenboven een *verslapt Milt* en *Lee- ver*. Drijft uyt de doode *Vrucht*, en doet gemak- kelijk *Wateren*. Vermag voorts alles wat van de *Sagapenum* is gezegt.

Het *Galbanum*, is van de zelve natuur, warm in 't *Galen lib. 1. 3. c. 42.* begin van den tweeden graad, en droog in den tweeden; zoo dat de eene *Gom* wel in plaats van de andere mag gebruykt worden. Met *Myrthe* in een week *Ey*, of in een *Ablaas* ingenomen; of ook met *Wijn* gedronken, geneest een *ouden Hoest*; een *korten Adem*; de inwendige *Breuken*; en de *Kramp*. Weerstaat alle *vergift*. Verwekt de *Maandstonden*. Drijft uyt de doode *Vrucht* en *Nageboorte*: ook het *water* der *Blaas*.

Met *Edik* en *Salpeter* vermengt, verdrijft de *vielek- Camerar. 1. 3. c. 42.* *ken des Aangezichts*. Alsze gebrand word, verjaagtze door haren rook en reuk alle giftige *Dieren*. Op de *Nas- Doleon. in 10. c. 27.* vel gelegd, herfteldze de *verrakte Moeder* weer in hare plaats. Doet voorts alles wat van 't *Sagapenum* en *Ammoniacum* is gezegt.

CCXVII HOOFDSTUK.

INDIAANSCH E
V Y G E.

Oo wel een wonderlijk als een be- *Namen* zienswaardig *Gewas*, word in 't *Nederlandsch* dus genoemd na de gedaante der *Vrucht*. In 't *Latijn* geheeten FICUS INDICA, of OPUNTIA; in 't *Hoogdutch* INDIAANSCH FEIGE; en in 't *Italiaansch* FICO D'INDIA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend vier onder- *Vier on-* scheidene soorten; namentlijk: *derichey-* *dene soor-* *ten.*

I. FICUS INDICA MAJOR LATIFOLIA, of groote breed-bladerige *Indiaansche Vijge*. II. MAJOR ANGUSTIFOLIA, of groote *Indiaansche Vijge* met smalle *Bladeren*. III. MEDIA, of middelbare *Indiaansche Vijge*. IV. FICUS INDICA MINOR, of kleine *Indiaansche Vijge*. Al deeze soorten zijn van eenen de zelve *Bouwing* en *Waarneming*.

Zij beminnen een goede luchtige aarde, bestaande *Grond*. uyt twee deelen gemene grond, twee deelen *Mol* uyt van binnen verdorvene *Boomen*, een deel oude *Paar-* demist, een deel kleyn-geweevene een-jarige *Hoender-* dree, en een deel *Zand* daar geen *zoutgheyd* bij is, wel

Plaats.

Moeten
gewagt
zijn voor
te veel
Water.Hoe men
haar moet
waarmec-
men.en verzon-
gen.Geduren-
de de ge-
heele Win-
ter.Middelba-
re en klei-
ne Indi-
aanfche
Vijgen.Grootte
breed- en
fmalgebla-
derde Indi-
aanfche
Vijge-
boom.Aanwin-
ningdoor hare
Bladeren.

wel onder malkander gemengt: een warme, vrije, ge-
noegzaam ter Zon gelegeue plaats, voor alle *Oogf-* en
Noorde-winden befchut; en weynig water. Moeten
derhalven zoo wel in de *Zomer* als in den *Herft*, bey-
de voor veel, en voor koude *Reegenen* voorzichtig ge-
wagt worden en nauwkeurig gedekt, vermitsze anders
lichtelijk vervotten; welk verder zich echter niet cer-
der vertoont, als in *Jannarius*, *Februarius*, of *Maert*;
eerft met *zwarte flippelen* op hare *Bladeren*: ook met
een weynig verandering hier en ginfch van de na-
tuurlijke *groenheid* op de zelve; maar daar na hoe lan-
ger hoe meerder.

Zijn van een zeer teederen aart, zoo dat ze geene
koude, noch de minfte *Rijp* kunnen verdragen. Moe-
ten derhalven altijd, in Potten of houtte Bakken ge-
plant, en boven droog gehouden zijnde, in 't laatste
van *September* binnens huys gebragt worden op een
warme plaats; om hoog, en niet op de Vloer gezet,
niet verre van den Oven, in welke gevuld word. Ge-
durende de gantfche *Winter* mag men haar noyt de al-
derminfte druppel water geeven, noch koud noch warm:
ook haar niet weer buyten fteilen, voor ten halven of
in 't laatste van *April*, na gelegenheyt van de tijd,
met een zoete Lucht, en aangename Reegen. Dan noch
moet men haar wel nauw wagten voor *keude nagten* en
huyrige winden.

Als menze nu op de gehoorde wijze binnens huys
heeft gebragt, moet men door de geheele Maand *Oct-*
ber, wanneer het goed Weer is, de Venfteren bij dag,
en ook in het eerfte wel bij nacht, open laten, op datze,
Zon en Lucht mogen genieten, maar daar na niet
meer.

Men ftookt ook vuur in den Oven; voor de eerfte-
maal, met den eerften *November*, om den tweeden
dag een weynig: daar na, als 't kouder word, ieder
dag; en noch kouder, dagelijks twee- of driemaal, op
dat de *Vorft* niet binnens huys mogt komen door te
dringen; te weten, 's morgens om zeeven, 's mid-
dags ten een, en 's avonds ontrent ten zes, zeeven, of
agt uren, na tijds geftekenis. Wanneer nu de Maand
Februarius is aangekomen, word het vuuren weer ver-
minderd, na gelijkmatighede dat men 't eerft vermeer-
derd heeft, tot op den agtften of tienden *Maert*, on-
trent welke tijd men geheel van het ftooken aflaat, en
de Venfteren, bij goed helder Weer, over dag weder-
om opend, op datze allenx de Lucht weer gewoon
mogten worden. Dit duurd gemeenlijk tot op den
eerften *April*; wanneer men de gemelde Venfteren
dag en nacht laat openftaan, tot dat ze weer buyten
worden gefeld. Op deeze wijze kan menze een lange
tijd goed bewaren, en tot een verwonderens-waardige
hoogte doen opfchieten.

De *FICUS INDICA MEDIA ET MINOR*, of *mid-*
delbare en *kleyne Indiaanfche Vijg*, blacyen niet alleen
ieder jaar, maar geeven ook groene *Fruchten*; doch die
nimmermeer in deeze Geweften hare rijpheyd bekomen:
worden in de tweede *Zomer* rood-verwig, en vergaan
al langzaam.

De *FICUS INDICA MAJOR LATIFOLIA ET ANGU-*
STIFOLIA, of *grootte breed- en fmalgebladerde Indiaan-*
fche Vijgeboom, hebben noyt bij mij, noch (mijns
weetens) ergens anders in deeze *Neederlanden Bloem*
of *Frucht* gedragen, behalven alleen in 't jaar 1669.,
wanneerze eenige weynige *Fruchten* en *Bloemen* te voor-
fchijn bragten. In warmer Landen geevenze gewoon-
lijk beyde. Echter wordenze, en dat alleenlijk, aan-
gewonnen en vermenigvuldigd door hare *kluchtige Bl-*
aderen; welke men in hare te zamenvoeging half af-
fniijden en half afbreken moet; vermits het afge-
brokene deel veel eerder en bequamer *Wortelen* vat.

Men fteekt ieder *Blad* tot ontrent op, of een wey-
nig over de helft, in een groote Pot, gevuld met de
voor heenen befchreevene aarde, tegens de volle
Maan in de Maand *Mey*, zonder enig Water daar bij

te doen. Want hoe warmer zij gefeld, en hoe dro-
ger zij gehouden worden, hoe beter en valter *Wortelen*
zij maken.

Daar uyt groeyen dan, noch dienzelven *Zomer*, een, Wondet-
twee, drie, of ook wel meerder *Bladeren*, niet alleen
boven, maar ook wel ter zijden uyt, onder, of uyt
het midden: welke men al te zamen, om een goede
Plant, of *Boom*, te bekomen, alsze ruym een vinger-
lid zijn uytgewaffen, doch eerder niet, zachtjes met
de vingeren moet afstoten, behalven een of twee, bo-
ven aan, die men laat zitten. Uyt deeze fchieten in
het volgende jaar weer nieuwe voort; en vertonen eyn-
delijk een *wonderbaarlijk Gewas*, beftaande uyt *enkele*
Bladeren: alhoewelze ook, door ouderdom hare ge-
daante verliezende, met 'er tijd *houachtig* worden. Bij
mij zijnze tot agt, ja neegen voeten hoogte opgekrom-
men, met hout onderfteund, en daar aan valf-gemaakt
zijnde. Want wegens de groote zwaarte der *Bladeren*
konnenze gantfchelijk niet opgeregt of van zelfs ftande
blijven; zouden derhalven, zonder dit hulpmiddel,
zich altijd na beneden buygen, en daar door lichtelijk
gebroken worden.

De *Bladeren* van de *OPUNTIA MAJOR ANGUSTI-* Groote
FOLIA, of *grootte fmalgebladerde Indiaanfche Vijgeboom*, fmalge-
zijn doorgaans niet meer als een voet, wat meer of min- bladerde
der, lang; een vinger, duym, of daar ontrent dik, fche Vijge-
boven een hand, of ook wel meerder, breed; gaande boom.
na het midden een weynig inwaarts; zoo datze daar ten
naaften bij de gedaante van een *Hert* vertoonen: doch
onder is de breedfte van niet meer dan twee vingeren;
ook zomtijds, door hare fmalte, gelijk als geheel rond.
De verwe is Gras-groen, een weynig blinkende, en *Bladeren*.
rondom voorzien met eenige verhevene kleynen *Knap-*
jes; beneden-waarts dichter, als na boven of in het
midden, bij malkander gefeld. Waar uyt tamelijk lan-
ge, dunne, en zeer fcharpe witte *Daartjens* voort-
fchieten: ook hier en daar te voorfchijn worden ge-
bragt de jonge *Bladertjens*; eerft uytkomende de bruy-
verwige en een weynig ruygachtige dikke *Knapjes*, be-
ftaande uyt kleynen, langwerpige, en voor fpijs toegean-
de *Bladertjens*, hebbende de gedaante van een *final*
Huyslook; doch daar na, als het *Blad* toeneemt,
hoe langer hoe kleynen, ook dan groen-verwiger wor-
dende.

Daar tegens zijn de *Bladeren* van de *OPUNTIA* Groote
five FICUS INDICA MAJOR LATIFOLIA, of *grootte breedge-*
breedgebladerde Indiaanfche Vijgeboom, wel de helft bladerde.
grooten, dikker, en onder zoo wel als boven bre-
der; doch van de zelve gedaante, verwe, en ook met
doornen voorzien.

KRACHTEN.

DE *Bladeren* van de *Indiaanfche Vijg*, of *Ficus Durantes*
Indica, door-gefneeden, en warm gemaakt; dan op de *Borft* gelegd, helpt en verlicht de gee- fch. 186.
ne, die in de zelve *gequeft* zijn; of, 't zij door vallen of
door flagen, een of meer *Kibben* *gebrooken* hebben.
neemt ook wech de brand der *Bloedvinnen*, en meer
andere *huyrige Gezwellen*, en alle *vuurigheyd*. Verzacht
darenboven de *fmerten aller Leeden*.

Het nytgeparfte *Zap* der *Bladeren* in en op de
Wonden en *oude Zeeren* gedaan, verkoeld, en geneeft
de zelve.

De *Fruchten* bekomen in deeze Landen noyt hare *Plus* 1. 21.
rijpheyd; doch in hare geboorte-plaatzten zijnze zeer c. 17.
lieftijk en aangenaam van fmaak: worden derhalven *Dolent in*
van de Inwoonders zeer begeerlijk gegeten. Het *Altit.*
Zap verwd niet alleen de handen der gene dieze ge- 1. 23. e. 21.
bruyken, maar geeft ook het *Water der Blaas* een
Bladroode verwe, doch zonder enige ongelegent-
heyd der eeters.

INDIAANSCH
DOORNAPPEL.Eenwon-
derbaarlijk
Gewas.

Een zeldzaam en wonderbaarlijk Gewas, zijnde veel-hoekig; rond, gelijk als uyt veel Bladeren (van verwe en substantie eens Indiaanschen Vijge, genoemd OPUNTIA, of FICUS INDICA, waar van in 't bovenstaande Hoofdstuk is gehandelt) te zaam-gegroeyd, en in 't ronde konstig begaafd met zeer veel scharpe Stams-wijze voortkomende Doornen; ook plat op de aarde leggende. Is ontrent twee voeten en een vierdeel en in 't ronde dik, boven wat smaller, en aldaar stomp-rond toelopende. De hoogte is van ontrent agt vingeren breedte. Is voorzien met tamelijk sterke Wortelen, van onder uyt haar lichzaam voortschietende. Werd in het Nederlandsch genoemd INDIAANSCH DOORNAPPEL: in 't Latijn POMUM SPINOSUM OPUNTIATUM; ook van sommige gehegten ECHINO-MELOCACTOS; van de Italianen POMO SPINOSO OPUNTIATO.

Namen.

Grond.

Hoedanig-
beyde in
de Zomeren in de
Winter,
waar te
neemen;

en verrijgt.

Vruchten.

Bloemen.

Zij bemind een zandige goede aarde, met een weynig Mol der verrotte Boom-bladeren en een-jarige kleyn-gewreevene Hoenderdrek doormengd; een warme, vrije, wel-gelegene plaats; voor koude Oost- en Noorde-winden genoegzaam beschut. Is zeer teeder van aart, en kan de lucht dezer Nederlanden niet wel verdragen.

Werd derhalven met een wassende Maan van May in een Pot geplaut, en, zoo wel in de Zomer als in den Herfst, voor veel Reegen gewagt. Kan op geen-kerley wijze koude nagten of Rijp uytstaan, ook na den vijftienden September niet de alderminste vochtigheid lijden. Moet ter dier oorzaak in 't laatste dezer Maand binnens huys werden gebragt op een bequame plaats; en om hoog gesteld; op datze door de opene Vensteren tot den twintigsten van October, of daar ontrent, niet alleen de lucht, maar ook de Zonnestralen mogt genieten; en na dien tijd de warmte des vuurs door een yzeren Oven: eerst om den tweeden, vervolgens ieder dag daar in stokende; maar als 't kouder werd, dagelijks twee- of driemalen; te weeten, 's morgens om zeven, 's middags om een, en 's avonds ten zes of zeven uren. Als nu de Vorst voorbij, en de lucht wat zagter geworden is, doet men in 't laatste van Maert de Vensteren bij dag een weynig open, doch geen zins 's nagts; om haar allenxten weer aan de lucht te doen gewinnen; daar na warmer geworden, zet menze ook 's nagt op. Doch niet voor in 't laatste van April, of 't begin van May, met een aangename lucht en zoete Reegen (vermitsze dan droog is, en door de geheele Winter geen water heeft mogen genieten) weer buyten de Zonnestralen voorgesteld; dan noch wel gewagt, en voorzichtig gedekt voor koude nagten en hayrige winden.

Deeze zeer beziens-waardige Plant, op zoodanig een wijze als nu gezegt is gequeekt en waargenomen, is bij mij drie jaren lang goed gebleeven, doch verging in 't vierde, door een onverwagte verrotting van onder. Had in deeze koude Gewesten noyt Bloem te voorschijn gebragt, veel min Frucht, of Zaad (waar doorze alleenlijk kan vermenigvuldigd werden) onaan gezien deeze, Anno 1654. nieuwelijks uyt America gebragt, en mij door den Schipper HENRIK BARENDZ vereerd, was verciert met twee Vruchten (de voor-gedagte Indiaansche Vijgen niet ongelijk) ook met half verdorvene Bloemen, gelijk de hier neevens-gaande FIGUUR genoegzaam aanwijst. De verwe was niet geel, gelijk die van de gemelde Indiaansche Vijg, maar roodachtig. Doch de eene Frucht, welke de grootste was, had zijne Bloem verloren, en was van binnen met Zaad gevuld.

KRACHTEN.

DE Indiaansche Doornappel, of Pomum Spinosum Deugden Opuntiatum, is verkoelende van aart. In stukken gesneden, en gelegd op de Reos, op alle hitzige Wonden, en vuyse Gezwellen, ook aan vuurige Apoplematien, neemt de brand daar van wech; zuyperd en geneest ze.

Een Drachma der gedroogde Wortel gepulverizeert, des of het uytegeparfite Zap met Rhijnsche Wijn ingenoemen, is goed voor het Gravel, en een hitzige Leever. Neemt wech de brand der Nieren, van de Blaas, en doet gemakkelijk waten.

't Gemelde Zap verdrijft ook de roodheyde des Aans in de Gegezichts, desgelijks de Pynfen en Flekken van 't zelve, neeskonst. Daarboven de roodheyde en blauwe plekken der Oogen.

RUERKRUYD.

Eeneenlijk in 't Nederlandsch zoo genoemd volgens 't Hoogduytsche woord sprong des RUHR en ROT RUHRKRAUT, zoo veel als Loop- en Roodeloop-kruid, wijl 't zonderling zeer teegens deeze Quaal werd geprezen. In het Latijn geheeten FILAGO IMPIA (om dat hare jonge Bloemen hoger dan de onde opschieten, en de zelve verdrucken) ook CENTUNCULUS: in Italiaansch GNAPHALIO, FILAGO, en CARTARTIAGO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend vier onderscheydene soorten; namentlijk, I. FILAGO MAJOR, of groot Ruerkruid. II. FILAGA MINOR, of kleyn Ruerkruid. III. MINIMA, of alderkleynste. IV. FILAGO LUSITANICA, of Portugalsch Ruerkruid: al te zamen van eeven dezelve Bonwing en Waarneeming.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige en ma-Grond. tig gemeste grond: een vrije, luchtige, wel-gelege- ne plaats, en weynig water.

Blijven niet meer dan eene Zomer in 't leeven. Geeven voor de Winter volkomen Zaad, en werden dan door een kleyn Reij van 't leeven beroofd. Moeten derhalven in elk Voorjaar, met een wassende Maan van Maert of April, na gelegentheyde van de bequaamheyde nings des tijds, op nieuws werden gezeyd, nauwelijks een stroo-breed diep; hol en luchtig. Hier door konnen ze alleenlijk aangewonnen werden. Dikmaal komen ze uyt haar neer-gevallene Zaad genoeg van zels voort. Zie hier bij na het Hoofdstuk van GNAPHALIMUM.

KRACHTEN.

VERKRUYD, of Filago, is verdrogende, en een Aart. weynig te zamen-trekkende van aart.

In Wijn gezoeden, en daar van 's morgens, Fuchf. eenige dagen agter malkander, een Roemertje gedron- Hif. 24. ken, slopt alle Buskloop, 't rood Afelizen, en de onnatuurlijke Vloed der Vrouwsperfonen. cap. 81.

Het Kruid gestoten, vicientwintig uren lang in Oly Lobelisk. 12 geweykt; dan gezoeden, en op de blauw-gestotene en fol. 566. gellagene plekken gelegd, geneest dezelve.

Het uytegeparfite Zap met Wijn en Melk vermengd, Plin. lib. en daar mee gegorgeld, is goed voor de Squamantie en 24. cap. 19. andere Keel-gezwellen.

Het gedistilleerde Water dezer Plant werd zeer Dod. 1. 3. goed gehouden tegens de Kanker in de Borsten; da- cap. 14. gelijks een dock daar in nat gemaakt, en op de quaal gelegd.

Het Poeder der gedroogde Bladeren, of de Bladeren Durant. gestoten,

Hist. Pl. fol. 214. gestoten; dan op oude Zweeringen en wyle opene gaten gelegd, of gelfroyd, word zeer geprezen.

zelve avond; de Doffor 's anderendaags 's morgens ontrent ten negen uren in groote ellende de Geest gaf.

CCXX HOOFDSTUK.

FILIPENDULA.

Namen: Us genoemd in 't Latijn, Italiaansch, en Nederlandsch; doch in deze laatste Taal ook wel ROODE STEENBREEK, werd in 't Fransch al met FILIPENDULE geheeten; in 't Hoogduytsch ROT STEINBRECH.

Hier van zijn mij in haren aart bekend vijf bijzondere foorten; namelijk:

I. FILIPENDULA OFFICINARUM VULGARIS, of OENANTHE, gemeene Filipendula, in alle Apothekers Winkelen gebruykelyk. II. ANGUSTIFOLIA, of met smalle Bladeren. III. MONTANA, of Berg-filipendula. IV. FILIPENDULA BULBOSA LUSITANICA, of Portugalsche Filipendula met een Bol-wortel. V. FILIPENDULA VIROSA, of OENANTHE APII FOLIO VENENOSA, of versijfte Filipendula. Al te zamen zijn ze van dezelve Boswing en Waarneeming.

Grond. Zij beminnen een gemeene, goede, zandige, wel-gemeste grond: een warme, vrije, wel-geleegene plaats, en tamelijk veel Regen. Vergaan niet haaltig, maar blijven eenige jaren lang in 't leven. Konnen ook reedelijk wel koude verdragen, nevens allerley andere ongeleegtheeden der Winter. Bloeyen zeer aardig en vernakelijk; doch geeven niet anders, als bij goede, drooge, warme Zomers, rijp Zaad.

Aanwining. 't Welk met een wassende Maan van April, of ook wel van Oktober, in een Pot aan de aarde werd bevolen. Hier door werden ze aangevoomen en vermenigvuldigd; dan ook noch door hare aangegroeyde Jongen, welke men met de zelve Aprilsche Maan van de oude afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

Durant. Hist. Pl. fol. 188. DE gemeene Filipendula, of Filipendula Officinarum vulgaris, is verwarmende en verdrogende in den tweeden Graad; maar de Wortel in den derden; daarenboven openende, afvagende, en een weynig te zamen-trekkende van aart.

De Wortelen en Bladeren in Wijn gezoden, en daar van gedronken; of een Drachma van de gedroogde Wortel met Wijn ingenomen, of in eenige Spijzen genuttigd, helpt de geene, welke zwaarlijk baar Water konnen maken. Is goed tegens de koude Pis, de val-lende Siekte, Hoofd-swijmeling, Colijk, Bryk-krim-ping, en Engborstigheid. Verstert de Maag; neemt de Winden uyt dezelve weg; drijft verwonderlijk af de Steen, 't Grauel, alle slijmerigheid uyt de Blaas; ook de Nageboorte. Geneest allerley gebreken, welke haren oorsprong neemen uyt koude of vochtigheid; desgelijks de Geelzucht.

Zohel. l. i. fol. 893. De Filipendula Virosa, ook genoemd Oenanthé Apii folio Venenosa, of Filipendula met Bladeren van Eppe, of Peetershe, is zeer quadaardig en schadelijk. Alleenlijk een stukje van de Wortel gegeeten, of de Bladeren in eenige Spijze gebruykt, brengen den Mensch terstond om 't leven; gelijk de ervarentheyd dikmaal heeft geleverd; en daar van noch onlangs geleeden een Voorbeeld is gezien.

Giftig-heyd der Filipendula met Bladeren van Peetershe, en de klaaglijk Zeeker Doffor in de Geneeskunst, en een Chirurgijn in 't jaar 1677. binnen 's Gravenhaag bij geval in een Thyns komende, en deeze Plant voor een soort van Peetershe aanziende, wilden de kracht en werking daar van onderzoeken. Sneed den halven elc een stukje van de Wortel; knauwden ze, en aten ze op. Dit bequam haar zulker wijs, dat de Chirurgijn noch dien

CCXXI HOOFDSTUK.

WATER-FILIPENDULA.

Het alleen dus in het Nederlandsch, Namen. maar ook WATER-OENANTHE genoemd. In het Latijn en Italiaansch FILIPENDULA AQUATICA, of OENANTHE PALUSTIS. Is een meede-foort van de voorgaande.

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee bijzondere geslachten, te weten:

I. OENANTHE PALUSTIS TENUIFOLIA, of Water-filipendula met smalle Bladeren. II. OENANTHE AQUATICA APII FOLIO, of Water-filipendula met kleine Bladeren, als van Peetershe; doch die van de Cicuta, of dollé Kervel, veel gelijkjer; echter niet zoo groot, en gemeenlijk bleeker van verwe. Schiet met een tamelijk-dikke, ronde, uyt den bleek-groenen blauwachtige, en van binnen holle Steel op ter hoogte van twee, drie, ook wel van vier voeten, na gelegentheid dat de aarde wel gebouwd en gemest is; ook na dat 't veel of weynig reegend. Deeze Steel verdelc zich boven in veele zijde-taljets, aardig in 't ronde geschikt; waar aan voort-komen kleine Bloemjens, kroons-wijze veelvoudig, en daar na een rond, bleek Zaad. Beye de-ze foorten zijn van eenereley Boswing en Waarneeming.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, luchtige en vet-gemeste grond: een wel-geleegene plaats, en veel water. Konnen, ter oorzaak van haren harden aart, sterke Vorst, en allerley ongeleegtheeden der Winter uytstaan. Blijven eenige jaren lang in het leven. Geeven ieder Zomer Bloemen, doch zelden rijp Zaad.

Werden echter genoegzaam aangevoomen en vermenigvuldigd door hare aangegroeyde Jongen; welke men met een wassende Maan in April van de oude afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

DE Filipendula Aquatica, of Water-filipendula, is Dof. li. verwarmende en verdrogende in den ersten Grad.

Zoo wel de Wortelen als de Bladeren in Wijn gekookt, en daar van 's morgens, eenige dagen agter malkander, een Roemertje gedronken, doet gemakkelij Water lossen. Drijft het Grauel voort: verwekt de Maandfonden: jaagd de doode Vrucht, en de Nageboorte af.

CCXXII HOOFDSTUK.

WILDE HANEKAM.

N het Nederlandsch niet alleen dus, Namen. maar ook van sommige RATELEN geheeten. In 't Latijn CRISTA GALLINACEA, of ook ALECTOROPHOS, en in 't Hoogduytsch RODEL.

Hier van zijn mij in haren aart twee bijzondere foorten bekend; namelijk:

I. CRISTA GALLI FLORE LUTEO, of wilde Hanekam met een gele Boem. II. CRISTA GALLINACEA FLORE PURPUREO, of wilde Hanekam met een purpure Bloem; die ook van veele werd genoemd FISTULARIA, en PEDICULARIS.

Zijn beyde niet van eenen de zelve *Bouwing* en *Maar-*
neeming.

Wilde Ha- Het CRISTA GALLI FLORE LUTEO, of *wilde Ha-*
neckam met een neckam met een gele Bloem, bemind uyt cygener aart
geele Bloem. een dorre, magere, en zandige plaats. De *Wortel* moet
gedurig in 't donker zijn door een alijd blijvende scha-
dug van een niet hoog wassend Gras: kan anders,
geerne groeyende in een opene en luchtige plaats, de
hitte der Zon niet verdragen. Blijft niet langer als eene
Zomer in 't leeven. Liefst zoo wel veel Water, als
grootte droogte. Geeft tegens of in den *Herfst* rijp
Aanwin- Zaad, en versterft daar mee. Word derhalven in ieder
ning. Voorjaar, met een wassende Maan van *Maert*, weer ge-
zayd, niet diep, in de voor-gemelde grond. Komt
ook, door het neergevallene Zaad, van zelfs over-
vloedig genoeg op. Hier door konnenze *vermeenig-*
vuldigd worden.

Wilde Ha- Het FISTULARIA, of CRISTA GALLI FLORE PUR-
neckam met een pureo, dat is, *wilde Hanekam met een purple Bloem*,
purple Bloem. bemind een slegte, gemeene, ongemestte, zandige,
doch liever een luchtige, holle, vochtige, veenige
grond. De *Wortel* wil gedurig omschaduwde zijn met
natachtig Mos, of kleyn Gras; op datze door de hee-
te Zonnestralen niet beroofd mogt worden van hare
natuurlijke vochtigheid. Door het gemelde middel
blijftze in een goede staat. Maar deze belomme-
ring, en ook aarde, missende, moetze binnen weyn-
ig tijds vergaan, gelijk men lichtelijk kan bemerken,
wanneer menze met een goede klomp aarde uytgraafde,
en in een goede grond verplant. Bemind ook een opene
, luchtige, wel-geleegene plaats, maar gantsch geen
vettigheid. Blijft twee, of ook drie jaren in 't le-
ven. Kan felle koude, en alle andere ongelegenheeden
der *Winter* verdragen. *Bloeyd* in 't tweede jaar:
geeft in den *Herfst* volkomen rijp Zaad, en versterft
daar mee.

Aanwin- Moet derhalven, op de voorgemelde tijd, en met
ning. de genoemde Maan, of ook in *October*, in een Pot,
niet diep, ieder jaar weer gezayd worden. Komt ook,
door 't neergevallene Zaad, van zelfs genoeg op, en word
deezr wijs aangewonnen.

K R A C H T E N .

Aart. D E wilde Hanekam met een gele Bloem, of
Crista Galli flore luteo, is verkoelende en ver-
drogende, ook een weynig te zamentrekkende
van aart.

Lofel. 1.1. Het Zaad gestoten, en in de Oogen gedaan, of het
fol. 626. gestotene Zaad met Rozewater gemenst, en op de
Oogen gelegd, gelijk zonnige willen, neemt der zel-
ver gebreken, ook de roodigheyd en vuurigheyd wech.
De Hoenderen te etten gegeeven, maakt haar zeer moe-
dig om te vegten.

Ded. 1. 18. De wilde Hanekam met purple Bloemen, of *Crista*
c. 27. *Galli flore purpureo*, anders *Fistularia*, ook koud,
droog, en te zamentrekkende van aart, gekookt in
sterke Fransche Wijn, en daar van gedronken, ge-
neest de *Fistelen*, of *lopende Gaten*, ook allerley holle
en onzuivere *zeeren*. Stopt daarenboven alle *Plo-*
den des Lichaams, en doed de *Maandstonden* ophou-
den.

Het Zaad sijn gestoten, gepulverizeert, en in de
Oogen gedaan, maakt de zelve helder en klaar; 't *Ge-*
zicht versterkende.

Taber. 1. 2. Als dit Gewas van de *Reesten* word gegeten, doed
c. 65. het *Luyzen* op hare huyd groeyen, waar van daan
het ook de naam van *Pedicularis*, of *Luykskruid*
heeft bekomen.

CCXXIII HOOFDSTUK.

FLUWEELEBLOEM.

D Us in 't *Nederlandsch*, en dan ook Namen
noch *TUNISBLOEM* gheeten. In 't
Latijn FLOS TUNETANUS, of FLOS
AFRICANUS, om datze eerst in dee-
ze Landen is gebracht uyt TUNIS in
AFRICA. In 't *Hoogduysch* INDIANI-
sche blum, of ook INDIANISCHE
NAGELEIN: in 't *Fransch* OEILLETS D'INDE: in het
Italiaansch FIORE AFRICANO, ook GAROFANO IN-
DIANO.

Hier van zijn mij in haren aart verscheydene soorten *verschey-*
bekend, van welke de grootste met de naam van FLOS denes soor-
AFRICANUS, of *Africaansche Bloem*, de kleinste met ten.
dien van FLOS TUNETANUS, of *Tunis Bloem*, onder-
scheyden worden; namentlijk:

I. FLOS AFRICANUS MAJOR FLORE AUREO PLE-
NO, of groote *Fluwel*, anders *Africaansche dubbele*
Bloem, met een goud-gele veruit. II. FLORE LUTEO
PLENO, of met een gemeene gele dubbele Bloem. III.
FLORE PLENO ODORATO, of met een welriekende dub-
bele Bloem. IV. FLORE PLENO FISTULOSO, of met
een dubbele Bloem, welker Bladeren boven breed-rond,
en geheel hol zijn, na de gedaante van *Trompetten*,
Fluyten, of *Orgelpijpen*: 't geen een aardige aanschou-
wing geeft. V. FLORE SIMPLICI, of met een enkele
gemeene Bloem. VI. FLORE SIMPLICI FISTULOSA, van wel-
of met een enkele Bloem, geteld als *Orgelpijpen*. Voorts: ke hier
VII. FLOS TUNETANUS FLORE LUTEO PLENO, of *stenderley*
enkele gele *Fluwel*, anders *Tunisbloem*, welke met worden
ook heeft gegeeven de naam van FLOS AFRICANUS zen.
MINOR, of *kleyne Africaansche Bloem*. VIII. FLOS
TUNETANUS FLORE E LUTEO ROBESCENTE PLENO
MAJORE, of groote geel en roode dubbele *Tunisbloem*.
IX. E LUTEO RUBESCENTE PLENO MINORE, of
dubbele *kleyne geel- en- rood bonte Tunisbloem*. X. FLO-
RE SIMPLICI, of met een enkele Bloem. Van welke
die met de enkele Bloemen wech geworpen, en alleen
de dubbele, als de schoonste, gehouden worden, om
Zaad van te winnen. Al deeze soorten zijn van eenen
de zelve *Bouwing* en *Maarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, met Wat voor
twee-jarige Paerde- en Koeyernist wel-voorzien grond: een grond
een warme, vrije, genoeg ter Zon gelegeene plaats, en zij be-
veel Reegen. Blijven niet meer dan eene Zomer in het
leeven. *Bloeyen* de meeste tijd door zeer schoon: gee-
ven tegens de *Winter* volkomen rijp Zaad, en wor-
den dan door een kleyne Rijp van 't leeven beroofd.
Moeten derhalven met een volle Maan van *Maert* op Aanwia-
nieuws, zeer hol en luchtig, niet diep, gezayd zijn, ning.
op datze, opgekomen zijnde, mogen blijven staan.
Moeten anders opgenomen, en alsze de hoogte van
ruym een vingerhd hebben gekreegen, met een volle
Maan verplant, en terstond met een weynig water be-
goten worden.

Het beste Zaad word gewonnen van een dubbele Hoe men
Herbloem, welkers Plant van onder af tot aan de bo- het beste
venste top word opgenoeyd; zoo dat'er ten hoogsten Zaad
niet meer als vier of vijf Knoppen of Bloemen aan blij- moet win-
ven. Van deeze is de middelste de alderbeste, en het nen.
Zaad daar van bevind men zeer krachtig. Eevenwel
komen'er uyt voort beyde enkele- en dubbele Bloe-
men. Het onderscheyd kan men bemerken, als de Knop
zich een weynig geopend heeft. Want als men'er dan
in ziet, word men gewaar, of *puntige Knoppen*, of
zulke, die van binnen hal als *Orgelpijpen* zijn. Deeze
geeven dubbele, maar de eerst-gemelde punt-knoppen,
enkele Bloemen; welke men daar uyt neemt, en ver-
werpt. De andere snoeyd men dan op, gelijk alreeds ge-
zegd is, om dies te sterker Zaad en heerlijke Bloemen
daar van te mogen winnen.

van deese soorten. Dit kan zeer bequameijk geschieden in het Flos AFRICANUS MAJOR, of de groote Africaansche Fluweelbloem; maar het Flos TUNETANUS, niet zoo regt om hoog wassende, kan zoo gevoeglijk niet gecultiveert worden.

Aanmerkelijkheid. Het is ook aanmerkswaardig, dat, of schoon de Tunisbloem zoo wild, en in veel meer Takken als de Africaansche Bloem voorschiet, zij evenwel zoo weynig enkele Bloemen te voorschijn brengt. Het is wel zoo, dat hare eerste Bloemen op eene spruyt haar dikmaal geheel enkeld vertoonen; maar daar na twee-voudig, ook eyndelijk zoo dubbeld en schoon, dat men de zelve niet zonder verwondering kan aanschouwen.

Waar-schouwing. Voorts, als de Bloemen van al deese soorten, inzonderheid van het Flos AFRICANUS, of de Africaansche Fluweelbloem, volkomen opengegaan zijn, moet men haar wel nauw voor veel Reegen wagten: want vermitsze de zelve niet kunnen verdragen, zoo zou daar door lichtelijk al haar Zaad verrotten, en verlooren gaan. Het zou derhalven niet ongeraadaam zijn, een, twee, of drie van deese soorten, ieder bijzonder, in Potten te zetten, om haar, wanneer'er te veel vochtigheid valt, onder een dak, of binnens huys te kunnen brengen.

Verplant-sing. Zij laten zich ook verplanten, zelfs alsze in volle Bloem staan; doch eerst moet menze wel te dege met water begieten, op dat de aarde dies te beeter aan hare Wortel mogt blijven hangen, wanneer menze verzet. Dit gedaan zijnde, moetenze weer begoten, en een dag zes of agt voor der Zonnenhitte bewaard worden.

K R A C H T E N .

Cammar. l. 4. c. 61. De Fluweelbloem, of Flos Africanus, is verwarmende, verdrogende, doorslijdende, afvagende, openende, dunmakende van aart; daarenboven zeer giftig, zoo wel in zijne Bladeren, als Bloemen, Wortelen en Zaad. Want het dood beyde Menschen en Beesten, welke daar van gegeten, of in eenige spijzen iets daar van in het lijf gekreegen hebben.

Durantei l. 1. c. 12. Ieder heeft zich derhalven voor dit Gewas wel zorgvuldig te wachten; te meer noch, vermits alleenlijk de uytwendige reuk de Harfienen bezwaard, en Hoofdpijn veroorzaakt.

CCXXIV HOOFDSTUK.

ZONNEBLOEM.

Namen.

En wonderlijk en schoon Gewas, dus in het Neederlandsch genoemt: in het Latijn CHRYSANTHEMUM PERUVIANUM, anders FLOS SOLIS: in 't Hoogduysch SONNENBLUM: in 't Italiaansch FIOR DEL SOLE.

Vijf ver-anderlijke soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vijf bijzondere soorten te weeten:

I. FLOS SOLIS MAXIMUS, of aldergrooſte Zonnebloem. II. OVALI FORMA, of met een langwerpige Bloem. III. SURRECTUS, of regt om hoog staande Zonnebloem. IV. PROLIFER SEMINE ALBO, of Zonnebloem met Kinderkens, en wit Zaad. V. FLOS SOLIS PROLIFER SEMINE NIGRO, of Zonnebloem met jonge Kindertkens, anders kleine Bloemen, en zwart Zaad. Al te zamen zijnze van eenreley Bonwing en Waarneeming.

Grond. Zij beminnen een gemeene, goede, welgemeſte, op nieuws omgeworpene arde: en genogzaam ter Zon gelegene plaats, en veel Water. Schieten in eene Zomer op ter hoogte van agt, tien, of twaalf voeten:

Zaad. blijven ook niet langer in 't leven. Geeven een bezien-waardige Bloem; en in den Herſt rijp Zaad;

't welk, wegens de lieflijke smaak, van de Vogelen zeer begeerd word. Men moet het ter dier oorzaak op de Stam niet vergetten, maar bij tijds winnen. Na de rijp-wording des Zaaſ vergaaze. Moeten derhalven met een volle Maan van Maert of April weer op nieuws gezaayd, en alleen hier door vermeenigvuldigd worden.

Het FLOS SOLIS SURRECTUS, of de regt op na den Regt op Heemel staande Zonnebloem, geeft elk jaar geen rijp na den Zaad, maar, warm gesteld zijnde, alleen bij heete Zonne-ers. Is sterker van Gewas, en grooter van Bladeren, Zonne-als de andere soorten. Het Zaad is ook niet gelijk dat bloem. van de andere, maar langer; niet zoo breed; grijs, of wit-grauw van verwe; niet onaangenaam verciert met drie regt-doorlopende uyt den zwarten blauwachtige Streepen.

K R A C H T E N .

De Bladeren van Zonnebloem, of Flos Solis, Tab. l. 1. noch mals en teeder zijnde, afgeplukt met ha- re Steelkens; gezuverd van hare hygrigheyd Clusius in Adit. ad Musard. 68. en welligheyd, gekookt; daar na met langzaam vuur gedroogd; voorts met Zout, Oly, Nagelen en Foely bestrooyd, dan gegeten, oordeeld men zeer goed voor de Maag. Geeven ook goed voedsel, en verwekken Bisslupeni-lijst. Dod. l. 2. c. 22.

Het onderſte van de Bloemen genuttigt gelijk Articiokken, is zeer gezond.

De geele Bladeren der Bloemen in een Salade gegeten, verquikken het Hert, en verdrijven de klop-ping van 't zelve.

De Gom, welke vloeyd uyt de gebrokene Steel, is goed tot geneezing van Wonden, en voor de gebreken der Nieren.

Het gedistilleerde Water der Bloemen in de Oogen ge-Camar. l. 3. c. 49. dan, neemt daar van wech de donkerheyd, de vlekken, en maakt een helder Gezicht.

Een Drachma van het Zaad, 't welk zeer lieflijk van smaak is, met Wijn gebruykt, is goed teegens 't Gra-veel; verjaagt de pijn der Nieren onder Blaas; doed ook gemakkelij Water lossen.

CCXXV HOOFDSTUK.

KARDINAALSBOEM.

Et dien naam in 't Neederlandsch ge-Namen. noemd, wegens hare verwonderens-waardige hooge schoone verwe; die van de kleeding der Kardinalen niet alleen verre overtreffende, maar ook de oogen der aanschouwers door hare wonderbaarlijke weerschiynende glantfch krachtig verblindende, of verdovende; inzonderheid wanneer de Zon helder licht van zich geeft. Word in het Latijn geheeten FLOS CARDINALIS, of TRACHELIUM AMERICANUM: in 't Italiaansch TRACHELIO AMERICANO, of ook FIOR DI CARDINALE.

Zij valt teeder van aart. Bemind een goede, gantfch Grond. zandige aarde, met een weynig twee-jarige kleyn-ge-wreevene Paardemist, en het Mol van verrotte Boom-bladeren doormengt: een opene, warme, welgelege-ne, zoo lief als een schaduwwachtige plaats, en matige, niet te veel vochtigheyd. Geft ieder Zomer Bloemen, maar in deese Gewesten noyt enig volkomen rijp Zaad.

Uyt een dunne witte Pezelswortel schietze in dec- Wortel. ze Landen twee, zomtijds ook wel drie voeten hoog op. Krijgt aangenaam-groen-blinkende Bladeren, leggende in 't ronde plat op de aarde, de eene boven de andere. De buytenſte zijn gemeenlijk een vinger lang; ruym een vinger breed; doch doorgaans de een langer

Gedaante
der Bladeren.

en breeder als de andere: de inwendige korter en smaler; echter al te zamen in het midden breedst. Gaan voor spits toe. Zijn aan de randen een weynig stomp getand, en gelijk als *gefranst*: onder blecker van verve als boven: van binnen gevuld met een *melkachtig Zap*: in 't midden begaast met vele schoone *Aderen*, voortschietende uyt een regt-doorgaande *Ader*.

Steel.

Uyt haar middenste *Hert* groeyd een *Steel* opwaarts, tamelijk dik, bleek-groen-verwig, rond, van binnen hol; met vele *haeken* en *Streepen*, ook met een inwendig wit *Zap* voorzien: waar aan de *Bladeren* in 't ronden zitten, veelvoudig in getal; ook veel langer en breeder, als de voorgeselddes. Op wiens bovenste top (degelijks van de ter zijden uytstietende *Scheuten* tusschen de *Bladeren*) de *Bloemen*, *Afri-wijze* boven malkander te zaamgevoegd, te voorschijn komen.

Andere
Bladeren.

Van onder af gaanz eerst op, en zoo vervolgens na boven toe. Wonderlijk is ieder op een *Steeltje* gesteld. Zijn een lid van een vinger lang, onder breedst. Bestaan uyt vijf lange, hol gestelde, twee opstaande en drie hangende smalle, vuurig-hoog-roode, zeer schoone *Bladeren*. Uyt welker midden voortschiet een opstaande *Hoofstje*, cierlijk blauw van couleur, en als een Vogelbeck een weynig krom-gebogen. Welke al te zamen haren oorspronk hebben genomen uyt een kleyn groen *Kuopje*, met vijf lange, smalle, voor spits toe-gaande groene *Bladeren* versierd. Als men ze eenige weynige dagen geopend heeft gezien, vergaan ze in haar zelve.

Hardheid.

Verdraagt zomtijds, ja dikmaal, buyten blijvende, doch op een zeer zandige warme plaats, de koude der *Winter*. Maar als 'er vele Reegenen vallen, verrot ze lichtelijk. Is derhalven goed, dat men 'er gedurig iets van in een Pot beware: de zelve in het begin van *October* (boven droog zijnde) binnens huys brenge, op een zeer luchtige plaats, waar in niet, als bij vriezende *Weer*, door een yzeren Oven word gevuld: de gehele *Winter* over haar met niet 't minste *Water* begiet; ook niet weer buyten de *Zonnestralen* voorstelle, voor in 't laatste van *Maart*, of het begin van *April*, met een zachte *Lucht* en *Reegen*: dan noch evenwel haar zorgvuldig dekke en voorzichtig wachtte voor koude nagten, *schrale Winters*, inzonderheid een *schrale Lucht*; *sterke*, ook te veel *Zon*, en te veel *vochtigheid*; want hier door gaan ze lichtelijk verloren.

Op wat
voor een
wijze zij
allezalkij.

Als de *Bloemen* vergaan, en de *Steel* boven begint te verderven, word ze een halve vinger boven de aarde afgesneden. Dan krijgt ze bij de *Wortel* weer nieuwe *Scheuten*, welke van zelfs *Wortelen* vatten. Deze neemt men met een wassende Maan van *Augustus*, *September* of *April* zoetjens af, en men verplante ze. Alleenlijk hier door konnen ze *aangewonnen* en *vermeengvuldigd* worden. Ondertusschen houde ik de *Herfst* voor de bequaamste tijd der verplanting. Men moet ook wel roezien, dat de *Steel*, in hare volle kracht staande, niet word afgesneden, anders zou de gehele *Plant* geraken in gevaar van te zullen versterven.

Konnen
aange-
wonen
worden.

Het gebeurde ook wel, dat de *Steele*, noch ten halven groen zijnde, met een wassende Maan in een Pot worden gestoken; op een schaduwwachtige plaats gesteld, en met matige *vochtigheid* onderhouden: waar door ze zomtijds *Wortelen* bekomen.

K R A C H T E N .

Aart.

DE *Bladeren* en *Wortelen* dezer *Plant* zijn matig verkoelende, en een weynig te zamentrekkende van aart.

Waar toe
dienlijg.

In *Wijn*, *Melk*, of *Water* gezoden, en daar mee gegorgeld, of 'telkens een Roemertje vol daar van gedronken, is goed voor de *zuwermgen des Mond*, der *Amandelen*, en alle andere ongeleegentheden in de *Keel*. Doed ook de *Melk* in der *Vrouwen* Borsten vermeerderen. Verlicht en versterkt de *Maag*: ver-

welt *eetenslust*, en stijnd teegens allerley slag van *vergift*.

Het uytgeparste *Melk-zap* dezer *Plant*, of het in de gedistilleerde *Water* der zelve, maakt een klaar en zuymene *vervel*; neemt 'er van wech alle onreynigheid, *sproeten* en *vlekken*, als men het *Aangezicht* daar mee wachit.

CCXXVI HOOFDSTUK.

BLOEM des LYDENS.

Ook in het *Neederlandsch* genoot *Verfchey-*
PASSIEBLOEM, om dat in deeze zeer de namen.
schoone en beziens-waardige *Bloem*
zouden te vinden zijn *verfcheydene*
teekenen of *afbeeldingen* van het *Lijden*
onzes Zaligmakers, volgens 't geuys-
genis van *NICOLAUS MONARDES*. Word in 't *La-*
tijn geheeten *CLEMATIS PASSIFLORA*; *CLEMATIS*
FLORE ROSEO PUNCTATO; *GRANADILLA*; *MARA-*
COT, en *FLOS PASSIONIS*. In 't *Hoogduitsch* *PAS-*
SIONBLUME; in 't *Fransch* *FLEUR DU PASSION*; en
in 't *Italiaansch* *FIOR DEL PASSIONE*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *zes* *Zes on-*
onderfcheydene soorten; namelijk: derfchey-
dene soor-
ten.

I. *CLEMATIS PASSIFLORA HEDERACEA FLORE*
LUTEO, of gele *Bloem* des *Lijdens* met *Bladeren* van
Klim. II. *TRIFOLIA FLORE ROSEO PUNCTATO*, of drie-
gebladerde *Bloem* des *Lijdens*, ontrent van de verve
en grootte *eener Kool*, met *purpure* *Streepen*. III. *TRI-*
FOLIA FLORE PURPUREO, of drie-bladerige *Bloem*
des *Lijdens* met donker-purpur *geklepte* *Bloemen*. IV.
PENTAPHYLLEA FLORE CERULEO PUNCTATO, of
vijf-gebladerde *Bloem* des *Lijdens*, met een *blauwe*
verve en *stippelen* voorzien. V. *CLEMATIS PASSIO-*
NALIS FLORE CAMPANULATO, of *Bloem* des *Lijdens*
op de wijze van een *Klokje*. VI. *CLEMATIS PASSI-*
FLORA PENTAPHYLLEA TENUIFOLIA, of vijf-smal-
gebladerde *Bloem* des *Lijdens* met een *schoone* *hemels-*
blauw en *purpure* *couleur*. Al te zamen zijne van even
de zelve *Bouwing* en *Waarneming*.

Zij beminnen een goede, gantich zandige aarde, daar
geen zoutigheid bij gevonden word; met matige twee-
jarige *Paardemist*, *Hoenderdrek*, en 't *Mol* uyt ver-
dorvene *Boomen*, of in plaats van dit met *Mol* van
verrotte *Boombladeren* doornigt; een opene, lucht-
ige, warme, vrije, welgeleegene plaats, en niet te veel
Water in de *Zomertijd*; ook weynig in het *Voerjaar*,
op dat de *Wortelen* niet mogen verrotten.

Zijn van naturen lang-leevende; echter teeder van *Hoe* in de
aart. Konnen niet veel *koude Herfst-reegenen*, *Rey*, *Winter*
of eenige *Vorst* verdragen. Moeten derhalven, in *Pot-*
ten staande, en boven droog geworden zijnde, in het
laatste van *September*, of het begin van *October*, na
dat de *Jaartijd* min of meer bequaam is, binnens
huys worden gebragt, op een luchtige plaats, waar in
niet anders als bij vriezende *Weer* word gevuld door
een *Kagchel*. Gedurende de gehele *Winter* mag men
ze niet de alderminste druppel *water* geveven: ook niet
voor in *April*, met een aangename *Lucht* en zachte *Ree-*
gen, weer buyten stellen.

In deeze koude Gewelften konnen ze niet anders dan *Aanwin-*
door hare *Wortelen* *aangewonnen* en *vermeengvuldigd* *ning*, en
worden. Welke men ieder *Voerjaar*, of, 't geen be-
ter is, om 't tweede, opneemen, van al hare verrot-
ting zuiveren, van malkanderen afcheyden; met een *staat*.
wassende Maan van *April* in *Potten*, gevuld met de
voorbefchreevene grond, verplanten; daar boven op,
ter hoogte van ontrent een kleyn vinger, enkel *Zand*
froyen; de zelve daar op plat of vlak, en niet regt-
neergaande, in het bovenste van de *Pot* leggen, en dan
weer met *louter Zand* bedekken moet; daar over een
weynig

weynig aatde stroyende. Dus blijvenze daar in veel gezonder en zuiverder, als anders. Doch vermits ze met haar nieuwe *Scheutjens* niet voor in het laatste van *May*, of 't begin van *Junius*, voor den dag komen, zoo moet menze in dien tijd wel voorzichtig bewaren voor veel vochtigheid, wijlze die niet verdragen mogen, voor datze te deegen aan 't wassen, en een vinger lang opgeschoten zijn, zonder gevaar van verrotting.

Bloemen. Zij groeyen in eene *Zomer* op gemeenlijk ter hoogte van twee of drie voeten; doch moeten altijd aan een bijgestelde stok vast-gemaakt worden, vermits ze zich van haar zelfden bezwaarlijk kunnen opreghen en over-eynd houden. Geeven in *Augustus* en *September* wonderlijke *Bloemen*, aardig en vermaaklijk te zien. Niet langer als vierentwintig uren duurtze. Meest den tijd gaan ze schielijk regt op den middag open. Deeze vallen zelden af; maar zich weer toe sluytende, verderven al langzaam in haar zelfden. Waar uyt dan bij goede watme *Zomers* kleine *Vruchten* voortkomen, welke ik meenigmaal heb gehad, van de grootte eens Okkernoots, doch zonder enig *Zaad* daar in.

Vruchten. De *CLEMATIS PASSIFLORA HEDERACEA FLORE LUTEA*, of gele *Bloem des Lijdens*, met *Bladeren van Feyl*, doch niet wel zoo groot, heeft de dikste en meeste *Wortelen*, wit-verwig, zoo wel binnen als buyten. Deeze *Bladeren* zijn twee vinger-leeden; wat meer of minder lang; en vinger-lid breed: in drieën gesneeden, doch niet diep: helder-groen, doch lichtelijk geel wordende: dan van aart; niet lang van *Steel*, en voorzien met vele schoone *Aderen*. Tusschen de gemelde *Bladeren* aan beyde de zijden der *Steel* komen voort, op tamelijk lange en reedere *Steeljens*, langwerpige ronde, boven stomp toegtaande, onder platte, en met vele *Ribben* of *Strepen* versierde *Knopjens*; welke haar regte grootte verkreegen hebbende, schielijk opgaan, en dan vertoond zich de *Bloem*.

Geelte der Bloemen. Deeze is uyt den groenen geel-verwig; onder voorzien met tien *Bladerjens*, van welke vijf bleek-geel, de andere vijf wat grooter, en onder groen zijn. In 't midden ziet men vele *draadjens*; en een *dubbele cirkel*, als een *Kroon*; waar uyt voortkomt een ronde *Colonne*, boven versierd met een rond *Knoepje*. Onder welke zich vertoonen vijf langwerpige *Afhangseljens* (gelijk men in de Lelien ziet), doch boven drie opstaande *draadjens*, met kleine ronde *Knopjens* daar op, van grootte gelijk de Spelde-hoofdjens, groen-verwig; aardig afbeeldende de gestalte van kleine *Spijk-kertjens*.

Aart van deeze soort. Deeze soort verdraagt, ja begeert veel meer Water, als eenige van al de andere. Walt gemeenlijk vijf, zes, en meetder voeten hoog. Krijgt ook dikmaal *Bladeren* met een schoon vermaaklijk geel, gelijk goud, aan hare kanten versierd; inzonderheid alsze, wanneerze in 't *Voorjaar* beginnen uyt te lopen, worden gesteld op een niet al te luchtige plaats, en genoegzaam onderhouden met lauw-gemaakt Reegen-water. Doch noyt komt'er in deeze Landen eenige Vrucht van.

Aanmerking. Zij verliezen alle 's *Winters* haar loof. De *Steele* worden ook met'er tijd slap en krachteloos. Echter snijdt men de zelve niet af voor in 't *Voorjaar*, tot aan de *Wortel* toe; op dat ze, al langzaamlijk drogende, de *Wortelen* dies te meer kracht mogen laten; welke dan uyt de *Steele* 't *Zap* na zich trekken.

Drie gebladerde Bloem des Lijdens met purpure stippen. De *CLEMATIS PASSIFLORA TRIFOLIA FLORE ROSEA PUNCTATA*, of drie gebladerde *Bloem des Lijdens* met *purpure stippen*, ontrent van verve en grootte als een *Ros*, brengt grooter *Bladeren* voort als de vorige soort; ook dieper in drieën gesneeden; doch niet van malkander gescheyden; en alzoo (gelijk eenige meenen) de *drie-vandigheid* des eenen *waarschijnigen Gods* afbeeldende: waar van 't middenste het grootste is, ontrent een vinger-lid breed; en ieder tot aan de

Steel toe ontrent een kleynen vinger lang; al te zamen voor spits toegtaande; donker-groen van verve; hard-achtig van aart; stijf staande; drie vingeren-breedte de een boven de andere aan de *Steel* uytstuytende; aan hare randen, die gemeenlijk rood zijn, een weynig rond gezagd, en met vele schoone doorlopende *Aderen* van binnen voorzien: onder elk *Blad* aan de *Steel* (welke boven na de Zon gekeerd rondachtig, onder bleek-groen is), word men gewaar twee groene *Knopjens*, betekenende *dubbel-steenen*, in welke men zomtijds, als'er de Zon op schijnd, *zwarte stippen* ziet.

Tusschen deeze *Bladeren* komt te voorschijn een dunne, ronde *Steel*, ruym een halve vinger lang; ook omgedrayde *Bandelens*, wat meêze haar vast maken, en zelfs oprichten. Op deeze *Steel* zit een *Knop*, gelijk een *Kelk*, een lid van een vinger lang; en ontrent een duym dik. Noch niet open zijnde, is ze bleek-groen van verve, vijf-hockig-rond, en boven als met vijf *Hoornjens* voorzien, regt-opstaande, en rond, als in *Bloed* gedoopt, na veel meer meening te kennen geveende de vijf *Wonden* onzes Heeren JESU CHRISTI. Hier onder ziet men drie kleine *Bladerjens*, vertoonende de gestalte van een *Hert*. Aan ieder hangen twee kleine blinkende *Knopjens*; als *Oogjens*, welke ik, en meer andere met mij, dikmaal met verwondering gezien hebben met een helder water beladen, als *schreyende Herten* afbeeldende.

Als deeze *Knop*, of *Kelk*, zijne grootheid heeft welke verkreegen, gaatze schielijk, regt op de middag open; zich bij 't en dan word de *Bloem* van binnen gezien, hebbende de grootte eener *Ros* in 't ronde; onder begaaf met tien *Bladeren*; waar van de vijf onderste, daar de gemelde vijf *roode stippen* op zitten, van binnen wit, van buyten groen; de andere vijf geliek wit zijn, betekenende de *zuiveren Innen Dae*, waar in de Heere CHRISTUS gelegd is. Op welke daar na volgt een dubbele rij van honderd en tselfig *ronde draden*, wonderlijk aardig in 't ronde gesteld; waar van zomnig voor wat dik, als met een *Knop*, en met ontelbare *purpure als bloedige stippen* voorzien zijn; voorslappende de *geezel*, met welke de *Heyland* gellagen wierd. In welker midden men ziet een dubbele kleynen *ronde cirkel*, ook met *bloedige purpure stippen* zeer schoon begaaf, gelijk een de *Heedoorne Kroon*. Daar na volgt een *witte plaats*, in welker midden een wit *Steelje*, gelijk een *Colonne* staat, te kennen geveende de *Pilaar*, waar aan de Heere gebonden was. Op de zelve vertoond zich een groene, ronde, kleine en ruyge *Knop*, welke de *Vrucht* word, en gantsch eygentlijk een *Spongie* voorsleld. Onder deeze zijn vijf korte en dikachtige *Steeljens*, uyt den groenen-geel, en voorzien met donkere *purpure stippen*; waar aan geel *Afhangseljens*, als in de witte Lelien, zich met *Hamers* vergelykende, zomtijds neerwaarts hangen. Boven op de *Spongie* komen voort drie *Nagelen*, ook wel vier; zijnde dan gesteld gelijk een *Kruys*, onder dun, en boven voorzien met een dik en breed hoofd, gelijk een *Spijker*; ook onder wit (gelijk de *Nagelen*, zoo verre de zelve in 't hout van het *Kruys* staken) daar tegens boven tot aan de Hoofden met *bloedige stippen* gecrwd, vertoonende de *Nagelen*, voor zoo veel zij in de handen en voeten CHRISTI hebben gegaan.

Deeze wonderlijke *Bloem*, niet lang open gestaan zeldhebbende, tikt zeer lieflijk. De *Muggen* en *Vliegen* zien zich daar op zettende, speken'er zeer vrolijk met hare Vleugelen en voeten op; willen'er ook nauwelijks van afscheyden. Zelden duurdze langer als vierentwintig uren; maar gedurig komen weer nieuwe op; waar na de geurigheid van de vorige gantsch wech is, die in teengedcel flinken als een dood *Ass*. Valt niet af, maar sluyt zich weer toe, en verdord in haar zelfden. Echter komt uyt de zelve voort een zeer lieflijke *Vrucht*, alle kranke Lieden aangenaam. 't Welk zich uytstreckt tot een wonder-

wonderlijk-aanmerkelijke gelijkenis, te weeten, dat alle, die den HEERE opregtelijk vreezen, door 't Lijden, Sterven, Begravenis en Wederopstanding des HEEREN CHRISTI uyt den stinkenden grave, een volkomene *Frucht* ter eeuwiger zaligheyd word voortgebracht, of door de liefde Gods gegeven is.

Vijf-bladerige Bloem des Lijdens.

Bladeren.

Bloem.

Bloem des Lijdens na de gestalte van een Klokje.

Beschrijving van de zelf.

Smalgebladerde Bloem des Lijdens.

Wortel.

Scheuten.

Bladeren.

De CLEMATIS PASSIFLORA PENTAPHYLLEA FLORE CERULEO PUNCTATO, of vijf-bladerige Bloem des Lijdens, met een *schoone blauw-gestipte Bloem*, groeyd ganfchelijk op de zelfe wijze; desgelijks aan een bijgestelde stok met hare omwindende *Bandekens* zich opwaarts houdende, en alzo vastmakende. Doch de *Bladeren* zijn een vinger lang; ook zoo breed; in vijf deelen *gescheiden*; waar van de onderste de kleinste, de middelste de grootste en breedste zijn: niet voor, gelijk de andere, spits, maar geheel rond toegaande: in het midden met twee insnijdzelen, of ingesneede punten, ook met vele doorlopende *Aderijens* voorzien.

De *Bloem* is van de zelfe grootte, met wit, rood, blauw en incarnaat wonderlijk-schoon door malkander geflappeld, en doorloopen; doch de *Nagelen* en *Colonne* zijn kleiner en teederder; maar niet de *Spongje*, noch ook de afhangende *Hamerijens*, welke een weynig langer van *Steeijens* zijn.

De CLEMATIS PASSIONALIS FLORE CAMPANULATO, of Bloem des Lijdens na de gestalte van een Klokje, heeft ook *Bladeren* van de genoemde grootte, in vijf deelen diep *ingesneeden* (gelijk de voorheen gemelde drie-gebladerde met een *purpuregestippelde Roosbloem*) doch al te zamen voor spits toegaande; waar van het middenste het grootste, en de onderste gemeenlijk de kleinste zijn.

De *Bloem*, hebbende de gedaante van een boven openstaande kleine *Klok*, en de grootte van ontrent een halve Rijksdaler in 't ronde, is van buyten met eenige teedere *Aderijens* doorloopen: boven met witte en roode kleine *Draadjens* aan de randen gelijk als geboord, en van binnen voorziet met vijf witte regt-opstaande *Spierijens* of *Hamerijens* met gele *Tongtijens*; uyt wiens midden ook voortkomt een *Pilaar*, *Spongje*, of *Knop*, waar op drie *Nagelijens* met kleine ronde *Hoofdjens*, nier, of zeer zelden, boven de rand van de *Bloem* uytstekende, worden gezien. Schielijk vergaat de zelfe, op de wijze der andere, en geeft in deeze Gewesten noyt eenige *Frucht*.

De CLEMATIS PASSIFLORA PENTAPHYLLEA ANGUSTIFOLIA, of smal-gebladerde Bloem des Lijdens, met een *schoone Hemels-blauwe en purpure verwe*, schiet in deeze *Neederlandsche Gewesten* in eene *Zomer* met een, twee, en ook meer *Scheuten*, tien, twaalf, veertien, en zestien voeten hoogte, uyt een altijd-blijvende, wir-verwige, zeer zoet van smaak zijnde, ook een weynig te zamentrekkende, en zeer teedere, hayrige, veelvoudige *Veetzelwortel*, alle haren oorsprong neemende uyt eene korte en tamelijk dikke. Deeze *Scheuten* zijn rond, na gelegentheid van haren ouderdom dik; onder donker-rood, doch daar na groen, met donker-roode strepen of *Ruggeijens* voorzien; van binnen wit-achtig; gemeenlijk regt-opklommende, en zich niet drayende; ook niet, gelijk die van de andere, in de *Winter* vergaande, maar blijvende, en uyt de zelfe oude allen *Bloemen* voortbrengende.

Aan de meer-gemelde *Scheuten* groeyen, twee, drie, of ook wel vier vingeren-breedte boven malkander, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, bevalijke *Bladeren*; in de *Mond* geknauwd wordende lieflijk van smaak, en van een te zamentrekkende kracht; boven donker-groen-verwige, doch onder bleeker. Van welke de eerst-voortkomende in drie, daar na in vier, cyndeljik de meeste in vijf zeer diep *ingesneeden*, en verre van malkander gestelde deelen zijn *gescheiden*. Blijven echter onder aan de *Steel* aan malkander gelijgt.

Van deeze is het middenste *Blad* het langste, gemeenlijk hebbende de lengte van vijf vingeren breed: de breedte is van een kleine vinger, wat meer of minder. De twee andere volgende zijn een weynig snaller en korter; de twee overige ziet men de kleinste; doch al te zamen zich wat krommende; ook inwendig hol, en met opstaande randen, geuts-wijze gesteld, hangende. Aan de punten gaanze stomp of rond toe. Aan de randen zijnze effen en slegt, doch daar verciert met een klein rood *hoordzeltje*; en in het midden van ieder *gescheiden* deel met een heldere regt-doorlopende groote *Ader*, waar uyt vele andere zeer teedere, boven geheel als uyt den bleeken doorluchtig of helder, onder roodachtig, aan de randen halfmaans-wijze rond, op de manier van het *Lepathum*, of *Patieh*, in malkander vloeyende, voortschieren. Rusten op korte, steevige, uyt den groenen bruyen-verwige *Steeijens*. In 't midden tuschen het *Blad* en de regt-opgaande *Steel* hebbenze twee kleine bruyen-roode *Knopjens*, als *Wraaijens*: aan wiens *Fondament* twee andere kleine *Bladerijens* voortspruyen, de voornaamste *Steel*, haar in het ronde tegens en over malkander drayende, omhelzende: zoo dat men meent, deeze twee *Bladerijens*, verciert met een ronde rand, en aldaar ook met twee en drie kleine *Tandjens* begaafd, maar een rond *Bladje* te zijn.

Tuschen welke, en al de *Steeilen* der *Bladeren* (eerst *Bandjens*, groen zijnde, daar na bruyen-rood wordende) *Draadjens* of *Bandjens* voortschieten: die aan de bijgestelde stok zich zoo aardig weeten te drayen, en valt te houden, dat door dit middel de gehele *Struyk* opgericht staat, en blijft staan: welke anders zou neervallen, en langs de aarde moeten kruipen.

Aan de jonge *Scheuten* der oude, of jarige *Steeilen*, *Knoppen*, komen te voorschijn groote en sterke *Knoppen*, rustende op een ronde groene *Steel*, ontrent een vinger lang. Onder zijne meer als een duym dik, doch boven dunner; rond, en aan 't onderste gedeelte voorzien met drie groote, breede, voor rond-toegaande, aan de randen zomtijds wat rofachtige, en met verschedene *Aderijens* begaafde *Bladerijens*, welke de *Knop* onder gelijk als omhelzen. Die zich schielijk, en gemeenlijk op het heefte van den dag, open doende, en zeer groote, *schoone*, lieflijk-riekende *Bloem* vertoont, in de ronde zoo groot als een *Roos*. Heeft tien *Bladeren*, van welke de vijf uytwendigste buyten aangenaam groen-verkeurige beschrijving. meer als een vingerlid lang, en met witte randen verciert: doch binnen gaarfich wit zijn; onder breed, voor snaller; cyndigende in een spits punt, en in 't midden, ten halven na de punt, met een hooge *Streep rug-wijze* voorzien. Op de voorste punten ziet men een teeder en bleek-verwige *Strijpe*, op de wijze van een *Doorn*. De andere vijf inwendige *Bladeren* zijn van de zelfe gedaante, doch slegter zonder *Spierjens*, teeder van aart, zacht in 't aanraken, en ganfich wit. Aan welker *Fondamenten* na binnen in 't ronde vele digt aan malkander gevoegde ronde, plat-neergeteyde, een vingerbreed lang zijnde *Draadjens* groeyen, zeer *schoon*; voor aan helder-blauw, daar na verciert met een breede witte *Ring*, en dan zeer donker-purpur-verwige; hebbende in 't midden een witte *Kring*; van een zeer bevallijke aanschouwing; zijnde tuschen tweezulke over *schoone* verwen gesteld gelijk een *Parel* in *Goud*.

Na de zelfe volgt een ronde *Kroon*, bestaande uyt van de gezwart-roode kleine *Nopjens*; waar na men al wederom daante ziet een geheel witte *Ring*; daar op weer zeer aardig in 't ronde een regt-opstaande *Kroon*, welke bestaat uyt roodachtige donker-purpur-verwige *Draadjens*, een half stroobreed lang. Daar na volgt een *schoon*, breed wit *Veld*, en in het midden van 't zelfe een uyt den groenen wit hol opstaande *Lijnye*; zich boven verdeelende in vijf smalle bleek-groene *Bladerijens*; aan welke gezien worden breede en tamelijk-lange *Afhang-Bloemen*, *zeltjens*, der zeer

CLEMATIS PASSIFLORAPENTAPHYLEA FLORE CÆRULEO PUNCTATO.

CLEMATIS LASSIFLORA PENTAPHYLLEA ANGUSTIFOLIA

zajtens, gelijk in de witte Lelien, hangende elk in 't bijzonder; in 't midden voorzien met een inwendige streep, en op verscheyde wijzen haar drayende. In wiens middelste is geschild een *witte Colonne*, of *Pilaar*, hebbende boven een ovals-wijze ronde, gelachtige, slegte, en gantschelijk niet ruyge *Knop*; in welke groeyen drie *Nageltjens*, niet opstaande, maar haar geheel ruffchen de *Afhangzeltjens* neerwaarts buygende: boven begaaf met platte, donker-leever-verwige *Hoofdjtens*; met een kleyn ingedrukt *Streepje* ten halven verciert; en onder met donker-purpure *Stijptjens*; van daar tot aan de *Hoofdjtens* is de couleure zwart-rood, of donker-purpur.

Doch hier zonder Vruchten. Als deeze *Bloem* een dag lang opengeslaan heeft, sluytze hare *Bladeren* weer toe, verderft dus in haar zelven, en valt op de aarde neer, zonder in deeze Gewelten eenige *Vrucht* na te laten.

Aanwining. Word echter genoegzaam aangewonnen en vernieuwvuldig door de aangegroeide, uit de *Wortel* voortkomende jonge *Scheutjens*; welke men in het laatste van *April* met een wassende *Maan* afneemt, en verplant. Dergelijks ook door stukken van afgesneden *Steele*, die men op de zelve tijd in een *Pot* steekt, van genoegzaam *Water* voorziet, en zes weeken lang, tot dat ze beginnen te wassen, de *Zon*-bestraling onttrekt.

K R A C H T E N .

P. de Cite- en hijf. **Pernaa.** **part. 1.** **c. 28.** **Monard.** **hijf. Simp.** **Nou. Grd.** **c. 66.** **G. Pijf.** **lib. fac.** **Simp. Brasf.** **k. 4. c. 73.** **DE Vrucht** van dit aardig *Gewas*, of *Flot Passifloris*, is aangenaam van reuk, ook matig koud en vocht van aart.

Het inwendige *Zap* van de zelve gedronken, of met *Zuyker* tot een *Syroop* gekookt, is zeer aangenaam, smaakelijk, en gezond, al wierd het schoon in overvloed gebruykt. Is ook begerlijk voor de *Maag*, en bezwaard de zelve gantschelijk niet. Verwekt een zachte *Stoelgang*: verfrist de *Koorzige* menschen; is zeer goed voor de geene die met *huzige krankheeden* zijn bezogt. Verfrist daarenboven 't *Hert*; stillt de *dorst*; maakt *reetslapt*; vervrolijk het *gemoed*, en neemt wech de *brand van de Maag*.

De *Bloemen*; ook de *Schellen* der *Vruchten*, hebben evenen de zelve kragt.

CCXXVII HOOFDSTUK.

V E N K E L .

Namen. Y elk genoeg bekend, en dus in 't *Nederlandsch* genoemd. In 't *Latijn* geheeten FENICULUM: in het *Hoogduitsch* FENKEL: in 't *Franfch* FENOIL; en in het *Italiaansch* FR-NOCCIO.

Vier on- Hier van zijn mij in haren aart bekend vier onder-
verschey- scheydende foorten; namelijk:
dene foort.

I. FENICULUM VULGARE, of *gemeene Venkel*.
II. FOLIO PURPURASCENTE, of met een *purpurachtig Loof*. III. DULCE ROMANUM, of *zoete Roomsche Venkel*. IV. FENICULUM LUSITANICUM, of *Portugalsche Venkel*, zijnde de schoonste van alle, en de teederste van *Bladeren*. Niet alle zijn ze van evenen de zelve *Benwijing* en *Maarnteming*.

Grond. Zij beminnen echter al te zamen een goede, gemeene, zandige, kleyige, of steenachtige aarde, met matig twee-jange *Paardeinst* wel voorzien: een genoegzaam ter *Zon* geleegene plaats, en niet te veel vochtigheid.

Bloemen. Krijgen de tweede *Zomer Bloemen*. Geeven in goede jaren volkomen rijp *Zaad*, en versterken dan. Verdragen ongerne vele *Herfst-reegenen*, sterke *Forst*, en andere ongelegentheden der *Winter*. Is derhalven

geraadzaam, haar te bedekken met droog *Turfmul*, en daar boven *Pannen* te leggen, om de vochtigheid af te keeten; zoo zullen ze dies te better overblijven, en minder gevaar onderworpen zijn.

Doch het FENICULUM DULCE ROMANUM, of *Warmee-*
Roomfche zoete Venkel, en het FENICULUM LUSIT-
minc.
TANICUM, of *Venkel uit Portugal*, als beyde van een teederder aart, willen geerne 's *Winters* binnens huys bewaard, en met zeer weynig vochtigheid onderhouden zijn. Worden ook alleenlijk aangewonnen *Aanwin-*
door haar *Zaad*; het welk met een wassende *Maan*
van *Maert* of *April*, niet boven een stroo-breedte diep, de aarde word aanbevolen. Zie hier bij na de *Hoofdstukken* van VARRINS-VENKEL, en ZEE-VENKEL.

K R A C H T E N .

DE Bladeren van *Venkel*, of *Feniculum*, zijn *Ded. l. 10.*
warm en droog in den eersten; maar 't *Zaad* en
de *Wortelen* droog in den eersten, en verwarmen-
de in den tweeden graad.

De *Bladeren*, of ook het *Zap* uit de zelve, met *Diof. l. 3.*
Wijn, in een *Moesje*, of op eenige andere wijze ge-
bruykt, verzachten de pijn der *Nieren* en der *Blaas*.
Zetten het *Water* af. Verdrijven de *Steen*, 't *Graveel*,
de overvloedige vochtigheid der *Harfenen*, en de *Win-Galm*, *lib.*
den. Vermeerderen de *Aftek* in der *Vrouwen Borften*. *Med. Simp.*
Geneezen de *beeten* en *steeken* der *giftige Dieren*. Ver-
wekken de *Maandfontden*, en necinen wech de *Walging*
van de *Maag*.

Evenen deeze *Bladeren* in *Wijn* gezoden, en daar mee bestreken de gebreken der *beymelijge Leeden*, word voor zeer goed gehouden.

Het uytgeparifte *Zap* in de *Ooren* gedaan, dood *Plin. l. 20.*
de *Wormen* in de zelve. Neemt wech de *feheme-*
ring der Oogen, en maakt een *klaar Gezicht*, van buy-
ten oplegelt, of daar in gedrupt.

De *Wortelen* in *Water* gekookt, en gegeten, hebben de zelve werking. Openen daarenboven de verstoptheid van de *Leever*, *Milt*, en het geheele *Inwend.*

De zelve *Wortelen* gestoten, met *Honig* vermengt, *Label l. 1.*
en geleet op de *beeten* der *dolte Honden*, na dat men
de zelve eerst met *Azijn* heeft gezuiverd, geneezen
de zelve.

In *Wijn* gezoden, en daar van zomtijds een *Roe-*
mortje gedronken, is goed voor de *Waterzuchtige*.

Het *Zaad* op allerley wijzen gebruykt, verfrist de *Fench. hijf.*
Maag, neemt wech de *walging* der zelve: verzacht
de *krimping des Buiks*: verdrijft de *Winden*: strijd
tegens het *vergift*; verfrist en scharpt ook het *Ge-*
zicht; inzonderheid het *Zap* van de *Steele*, dus be-
reid zijnde.

Men snijdt de zelve af in 't begin van den *Herfst*, *Darant.*
twee of drie hand-breedte hoog boven de aarde, en
men vult de zelve (niet de afgesnedenen, maar die bli-
ven staan) weer met gestotene *Candy-zuyker*; doch
men moetze boven wel toe dekken. Dit dus viere-
ntwintig uren lang gestaan hebbende, snijdt men de ge-
vulde korte *Steele* tot aan de *Wortel* toe af. Dit *Nat*
bewaard men, en men doet het in de *Oogen*.

Het gedistilleerde *Water* dezer *Plant* is desgelijks *Lonic. l. 2.*
zeer goed tegens al de genoemde gebreken, als men
't dikmaal gebruykt.

CCXXVIII HOOFDSTUK.

F E N E G R I E K .

P het *Nederlandsch* dus genoemd. In 't *Namen*
Latijn geheeten FENUM GRACUM: in 't
Hoogduitsch BOCKSHORN: in 't *Franfch*
FENEGREC: in 't *Italiaansch* FIENEGREC,
of ook CORNA DI BECCO.

Geerne

- Grond. Geerne groeyd deeze *Plant* in een goede, zandige, wel-omgefmetene en vet-gemestte grond. Bemind een opene, vrije plaats, en veel water.
- Zaad. Blijft niet langer dan ene Zomer in 't leeven. Bloeyd in de Maand van *Julius*: geeft in *September* rijp *Zaad*, en vergaet dan van zelfs.
- Aanwinning. Mocht derhalven met een wassende Maan van *April* op nieuws, niet diep, weer gezaayd werden, wijl men ze alleen hier door kan vermeenigvuldigen.

KRACHTEN.

- Deugden. **D**E Bladeren van *Fenegrick*, of *Fannum Gracum*, groen zijnde, gestoten, met Edik vermengd, en dan op verzwoorne, ook gezwollene Leeden gelegd, doet aan dezelve veel goeds, zoo tot verzachtend als geneezing.

Tragus lib. 2. cap. 4. Evenen deeze Bladeren in Wijn gezoden, gelijk ook 't *Zaad*, en daar van gedronken, drijft uyt het *Gedarmte* wech alle vuyle en stinkende slijmerigheyt in de perzonen, welke met een *Bloedgang* zijn beladen.

Galen. l. 1. de Alim. fac. c. 25. & Simp. Med. 8. Libel. l. 2. fol. 50. Het *Zaad*, droog in den eersten, en warm in den tweeden *Graad*, gezoden, of anders een tijd lang in water geweykt, daar na uytgeparst, en de daar uyt komende *Oly* of *Melk* op 't Hoofd gestreken, reynigt het zelve; zuuyverd het *Hayr*: neemt wech alle vlekken en andere onreynigheeden des aangezichts. Geneest de *Schurftigheyt*; desgelijks zoo wel de inwendige als uytwendige *Klieren* en *Hardigheyt*.

Digsc. lib. 2. c. 124. Plin. l. 24. cap. 19. Het Meel van *Fenegrick*-zaad heeft een verzachtende en verdeelende kracht.

In Meede gezoden, scheyd, verzacht, en verteerd allerley uytwendige en inwendige *Gezwellen*, en ontsteekingen, daar op gelegd zijnde. Met *Zalpeteer* en Edik vermengd, verzacht een harde *Astir*, en doet ze, te groot zijnde, verminderen, van buyten daar op gedaan.

Tuchf. Hiss. Pl. cap. 311. Met *Zalpeteer* alleen vermengd, en op 't Aangezicht gestreken, verdrijft de Zomer-*proetelen*. Met *Oly*, of 't water van *Rozen* gezoden, en gestreken over 't *Vel*, maakt het zelve zeer zuyver, en veroorzaakt een *schone verwe*. In Water, of Wijn gekookt, met *Zuyker* of *Honig* vermengd, is zeer goed voor een *guade*, ook veranderde *Hoest*: desgelijks voor *Zweeringen* van de *Borst*. Neemt daarenboven wech de *vochtigheeden*, welke op de *Oogen* vallen, als men'er dockkens in nat maakt, en dezelve op 't Voorhoofd legt.

Egin. lib. 7. cap. 3. De *Zalve*, van even 't zelve Meel bereyd zijnde, doet rijp werden en verdwijnen alle *konde Gezwellen*, en vuyle *Zeerren*.

CCXXIX HOOFDSTUK.

OPREGTE MEDICA.

Namen.

Erd in 't *Nederlandsch* niet alleen dus, maar ook van zommige *BURGUNDIEN* of *BOURGONS HOY*, en *ITALIAANSCH KLAVER* genoemd. In 't *Latijn* geheeten *FONUM BURGUNDIACUM*, of *MEDICA VERA*, in 't *Fransch* *LUZERNE*, en in 't *Italiaansch* *MEDICA*, of *FIENDI BURGUNDIA*.

Drie bijzondere foorten.

Hier van zijn mij in haren aart drie bijzondere foorten bekend geworden; namentlijk:

I. *MEDICA VERA FLORE PURPUREO*, of *opregte Medica met een purpure Bloem*. II. *FLORE LUTEO*, of *met een gele Bloem*. III. *MEDICA VERA FLORE LUTEO VIRESCENTE STRIATO*, of *opregte Medica met een nyt den geelen-geestree Bloem*. Al te zamen zijn ze van even dezelve *Bewoening* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige en vet-gemestte grond: een vrije, wel ter Zon gelegene

plaats, en veel water. Zijn van naturen lang leevende. Verdragen sille *konde*, en allerley andere ongleegentheeden der *Winter*. Bloeyen ieder Zomer een lange tijd, en geeven rijp *Zaad*: 't welk met een wassende Maan *Zaad* van *April*, niet boven een *Stroo-breed* diep, de aarde moet aanbevolen zijn.

Hier door werden ze aangewonnen en vermeenigvuldigd. Maar dan ook noch door hare aangewassene jongen-ge *Wortelen*; welke men op dezelve genoemde tijd van de onde afneemt en verplant.

Voor de eerstmaal geeven ze hare Bloemen in 't derde-jaar. Verliezen 's Winters wel hare Bladeren; doch de *Stielen*, groen blijvende, brengen weer nieuwe voort, gelijk de *Wortelen* in ieder Voorjaar nieuwe *Scheuten*.

KRACHTEN.

DE *opregte Medica*, of *Fannum Burgundiacum*, Aart. is verkoelende en verdrogende van aart. Kan *Flin. l. 18. cap. 6.* ook meer dan dertig jaren lang in 't leeven blijven.

De Bladeren, desgelijks 't varssche *Zaad*, gestoten, *Duraant*, en op heete *Gezwellen* gelegd, verkoelen dezelve; geneest ook 't *Kruyd* zelfs, in Wijn gekookt, en op *Loth. l. 2. fol. 44.* gedaan zijnde.

De *Oly*, gemaakt uyt deeze *Plant*, op de *Zeeuwen* gestreken, versterkt dezelve, en neemt ook de *Zeeuwen-beving* weg.

Het *Zaad* gestoten, en in *Spizzen* gedaan, geeft aan *Dod. in Addit. lib. 19. c. 19.* dezelve een aangename geur. Even dit *Zaad*, gelijk ook 't *Kruyd* zelfs, in Wijn gekookt, en 's morgens nuechteren een *Roemerje* vol daar van gedronken, is goed tegens 't *Graveel*.

't Gemelde *Kruyd* gedroogd, en de *Paerden* ten *Voe. Math. l. 2. der* gegeven, doet ze vet worden. Desgelijks ook 't *cap. 141. Slagt-vee*. Doch deeze moeten'er zoo veel niet van eten, wijl het zoo veel *Bloed* en *Melk* maakt, datze daar door ligtelijk zouden kunnen verftikken.

CCXXX HOOFDSTUK.

GEMEENE MEDICA.

Eest deeze naam in 't *Nederlandsch*. Namea: Werd in 't *Latijn* geheeten *MEDICA VULGARIS*, of *MEDICA SYLVESTRIS*, zijnde een meede-foort van de voorgestelde *opregte Medica*: in 't *Italiaansch* *MEDICA SALVATICO*.

Hier van zijn mij in haren aart veel veranderlijke *Voel*e *ver-* *anderlijke* *foorten* bekend geworden; als:

I. *MEDICA LUNATA*, of *Medica*, met *Zaad*, de *Maan* gelijkende; van zommige ook genoemd *LUNARIA RADIATA*. II. *MEDICA MARINA*, of *Zee-medica*. III. *ECHINATA*, of *met een steekend Zaad*. IV. *AMERICANA*, of *nyt America*. V. *COCHLEATA*, of *met een Vucht als een Sleken-buysje*. VI. *SCUTATA*, of *met een Vucht als een Schild*; en dan noch een goed deel andere. Al te zamen zijn ze van even dezelve *Bewoening* en *Waarneeming*, behalven alleen de *MEDICA MARINA*, of *Zee-medica*.

Zij beminnen uyt eygener aart een gemeene, goede, Grond. zandige, doch varsch-omgefmetene, en wel-gemestte grond: een opene, luchtige, vrije, wel ter Zon gelegene plaats. Blijven niet langer dan ene Zomer in het leeven: geeven tegens den *Winter* volkomen rijp *Zaad*, *Zaad*, en en vergaan daar mee. Werden derhalven met een wal. aanwinnende Maan van *April* op nieuws, niet diep, gezaayd; want alleenlyk hier door kunnen ze aangewonnen werden.

De *MEDICA MARINA*, of *Medica*, welke *Zee-* groeyd aan de *Zee-kant*, vergaet niet zoo haast; maar *medica* blijft

593 GEMEENE MEDICA. FRAXINELLE. KIEVITSBLOEM. INDIAANSCH WEYT. 594

Waarneming.

Bloemen.
Aanwinning.

Aart.
Ded. l. 19.
c. 18.

Label l. 1.
fol. 44.

blijft vijf, zes, zeeven, en noch meer jaten in 't leeven. Versterkt echter lichtelijk door *strenge koude der Winter*, en veel vettigheyd. Moet derhalven, geplant zijnde in een Pot, gevuld met zandige aarde, alleenlijk met een weynig Paerdemist doormengt, 's *Winters* binnens huys worden gebracht, op een luchtige plaats, waar in niet als bij vriezende Weer word gevuurd. Gedurende dien tijd moet men haat gantsch geene, of immers zeer weynig vochtigheyd laten genietten.

Warm staande, geeftze ieder jaat, zoo wel in de *Zomer* als *Herfst*, rijp *Zaad*, vermitsze meest de geheele *Zomer* door niet onaangenaam *Bloeyd*. Behoud in de *Winter* niet alleen 't grootste deel harer *Bladeren*, van een wit-bleeke verwe; maar brengt ook uyt hare *Wortel* gedurig nieuwe *Scheuten* voort. Wordt allen *vermeengvuldigd* door 't *Zaad*, op de genoemde tijd hol en luchtig in een Pot gezayd.

K R A C H T E N .

DE *gemeene Medica*, of *Medica vulgaris*, is verdrogende en verkoelende van aart. Wordt in de *Geneskonst* niet gebruykt; maar bevoonden te zijn een goede spijs voor *Beesten* en *Paerden*, welke daar door haastig *vet*, en wel in het vleesch worden.

Het uytgeparfte *Zap* der *Zee-medica*, of *Medica Marina*, met Wijn gedronken, maakt een *vrolijk Hert*, en doet alle droefheyd, alle zwartmoedigheyd vergeeten.

De *Wortel* gestoten, dan gelegd op de *beeten* en *steecken* der *Adderen* en *Slangen*, zuiverd en geneeft de zelve.

K R A C H T E N .

DE *Wortel* van *Fraxinelle*, welke meest in de *Geneskonst* word gebruykt, is warm en droog in den tweeden graad; daarenboven verterende, dunmakende, openende, en verdrijvende.

In Wijn gezoden, en daar van gedronken; anders een of twee *Drachmen* van het *Poeder* der gedroogde *Wortelen* met Wijn ingenomen, weerslaat en jaagt uyt alle *vergift*. Drijft ook uyt het *Ligchaam* wechde *Oorwormen*, en andere *quaadaardige Bestjens*. Doodt de *Wormen* des *Buyks*, inzonderheyd als'er wat *Ruyt* en *Rhabarbar* word bij gedaan. Is goed tegens *heete Koortzen*, de *Pest*, alle *besmettende Ziekten*; de *beeten* en *steecken* der *giftige Dieren*. Verdrijft de *koude Pis*; het *Gravel*, en de *Nageloorste*. Vetwekt de *Maandfonteynen*: verlicht de *Vrouwen* in *barrenmoed*; versterkt een *quade Aang*; dood gemakkelijk *Water lossen*; en verbeert de *koude gebreken* der *Moeder*.

Het *Zaad* gestoten, en daar van een *Drachma*, of *Matth. l. 3.* het uytgeparfte *Zap* der *Wortelen* met Wijn ingenomen, of ook een *Conserve* daar van beteyd; word met voordeel gegeten van de geene, welke beladen zijn met de ellendige quaal der *vallende Ziekte*.

Het gedistilleerde *Water* dezer *Plant* word veel gebruykt in allerley *besmettelijke krankheeden*. Is meede goed voor de *roodheyd* en den *brand* der *Oogen*. Maakt een *zuuyver vel*, als men 't *Aangezicht* daar mee wafcht.

De *Oly*, gedistilleert uyt de *Bloemen*, en gestreeken op de *Leeden*, welke van het *Podagra* worden geplagt, doed aan de zelve veel baat.

CCXXXI HOOFDSTUK.

FRAXINELLE.

Namen.

Drie onderscheydenesoort.

Grond.

Zaad.

Waarneming.

Aanwinning.

Niet alleen met deezen naam, maar ook met dien van *ESCHENKRUYD* in 't *Nederlandsch* bekend; welke laatste naam dezer *Plant* heeft bekomen wegens de gelijkheyd tusschen hare en de *Eschen-bladeren*. In het *Latijn* geheeten *FRAXINELLA*: in 't *Hoogduytsch* *ASCHWURTZ*: in 't *Fransch* *DURTAM* *BASTARD*: en in 't *Italiaansch* *FRASSINELLO*, of ook *DITTAMO* *Bianco*.

Van deze beziens-waardige *Plant*, zijn mij in haaren aart bekend geworden drie onderscheydenesoorten; namentlijk:

I. *FRAXINELLA* *MAJOR* *FLORE* *PURPUREO*, of *grootte Fraxinelle* met een *purpure Bloem*. II. *MINOR* *FLORE* *PURPUREO*, of *kleynere* met een *purpure Bloem*. III. *FLORE* *ALBO*, of *met een witte Bloem*. Alle zijnze van de zelve *Bewoening* en *Waarneming*.

Zij beminnen van naturen een goede, gemeene, zandige, en met twee-jarige *Paerdemist* genoegzaam voorziene grond: een vrije, welgeleegene plaats, en veel *Water*.

Konnen alle ongelegenheeden der *Winter* verdragen. Blijven lange jaren in het leeven. *Bloeyen* ieder *Zomer* zeer vermaklijk; en geeven in den *Herfst* tijd *Zaad*. 't Welk of in *September* in een *Pot*, of in de *Miert* met een wassende *Maan*, ruym een stroobreed diep, de aarde moet aanbevolen zijn, vermits het lang in de zelve blijft leggen, cet het opkomt. Wast ook langzaam voort, en geeft niet voor 't vierde of vijfde jaar daar na de eerste maal *Bloemen*.

Niet alleen wordenze *aangewonnen* en *vermeengvuldigd* door 't gemelde *Zaad*, maar ook door hare aangewassene *jonge Wortelen*: welke men, meteen wassende *Maan* van *April*, van de *oude afsteekt*, en verplant.

CCXXXII HOOFDSTUK.

KIEVITSBLOEM.

D ook van veel in 't *Nederlandsch* *Namen*: *KIVITSEYEREN* genocmd; word in 't *Latijn* geheeten *FRITILLARIA*, of *MELEAGRIS*: in het *Hoogduytsch* *FRITILLARY*: in het *Italiaansch* *MELEAGRIDE*.

Hier van zijn mij in haaten aart bekend geworden *veele* *veranderlijke soorten*, namentlijk:

I. *FRITILLARIA* *FLORE* *ALBO*, of *witte Kievitsbloem*. II. *FLORE* *LUTEO*, of *geele Kievitsbloem*. III. *FLORE* *PURPUREO*, of *purpure Kievitsbloem*, en veel meer andere, onnodig liet op te tellen, wijlze alle van de zelve *Bewoening* en *Waarneming* zijn.

Al te zaam beminnenze een goede, luchtige, gemeene, zandige, en met twee-jarige *Paerdemist* wel doormengde grond: een opene, vrije, bequaam gelegeene plaats, en matige vochtigheyd. *Bloeyen* ieder *Voorjaar*, en verdragen alle ongelegenheeden der *Winter*.

Hare *Bolwortel* word, in 't tweede of derde jaat, *Bolwortel* in 't laatste van *Junius*, of het begin van *Julius*, uyt telde aarde opgenomen; op een niet al te drooge plaats binnens huys gelegd, en ten langsten een *Maand* daar na (wijlze niet wel, zonder schade, zoo lang, als andere *Bollen*, buyten de aarde kan blijven) weer gezet in de op nieuws omgesmeete en gemelte grond, drie of vier vingeren breed diep, wijlze dan dies te beeter zich kan *vermeengvuldigen*.

Het *Zaad*, 't welk niet altijd, maar alleen zomtijds bij goede jaren, zijne volkomene rijpheyd krijgt, word in een *Pot* (tot boven toe, of een weynig dieper, op een donkete of schaduwachtinge plaats in de aarde gezet zijnde) in *September* met een volle *Maan*, een vinger breed

Ded. l. 11.
c. 24.
Rumulus
hijl. Plant.
fol. 134.
Lobel l. 2.
fol. 112.
Durant
hijl. Plant.
fol. 159.
Camerar.
l. 3. c. 32.

l. 2. c. 55.

Aanwinning, zee trasp door

Pp

breed

breed diep, gezayd: en blijft wel derdehalf, ja drie volle jaren leggen, eer men 't gelijk als Gras ziet opkomen. Derhalven worden ze hier door zeer traag *aangevonden*: doch veel gevoeglijker door de aangegroeyde jonge *Bolletjens*, opgenomen zijnde.

K R A C H T E N.

Aart. **D**E gedroogde *Bohwortel* der *Kievitsbloem*, of *Fritillaria floro purpureo variegato*, is warm in den eersten, en droog in den tweeden graad; daarbeneevens subtyl van deelen.

In Wijn gezoden, en daar van 's morgens een Roemerje gedronken, of een *Drachma* van het *Poeder* met Wijn ingenomen, drijft het *Graveel* der *Nieren* af.

f. Lau- Met het gedistilleerde Water van de *bonte Kievits-*
rub. lib. *bloem*, of *Fritillaria floro purpureo variegato*, het
Appar. Pl. *Aangezicht* en de *Handen* gewaschen, maakt een *klaar*
cap. 8. *zuyver vel*, met wechneeming van alle *vlekken*, *Zomer-sproeten*, en andere onzuiverheden des *Aange-*
zichts of *anderer Leeden*.

In de *Oogen* gedaan, verdrijftze ook de *roodheid* en *brand* der zelve.

Daarenboven word deeze *Bloem* in de *Hoven* geplant, om de zelve te verciereu, en 't gezicht daar doorte verlustigen; waar toeze gantsch bequaam is.

Renealmus De *Bloemen* zijn koud in den eersten, en vocht
Pl. Specim. in den tweeden graad. In Wijn, Wey, of Bier ge-
fol. 149. kookt, en daar van gedronken, stild de *dorst*, is goed in *hirnige Koortzen*, en versterkt zoo het *Hoofd* als de *Havissen*.

CCXXXIII HOOFDSTUK.

INDIAANSCH E W E Y T.

Namen. **N**iet alleen in het *Nederlandsch* dus, maar ook van vele *TURCKSCHE Weyt*, of *TURCKSE KOORN* genoemd: in het *Latijn* *FRUMENTUM TURCICUM*, of *FRUMENTUM INDI-CUM*: in het *Hoogduysch* *TURKISCH KOORN*: in het *Fransch* *BLE DE TURQUIE*: in het *Italiaansch* *GRANO D'INDIA*, of *FORMENTO INDIANO*.

Vier ver- Hier van zijn mij in haren aart vier onderscheydene
anderlijke soorten bekend; namentlijk:

soorten. I. *FRUMENTUM INDICUM SEMINE ALBO*, of *Indiaan-*
sche Weyt met een witte Vrucht, of *Zaad*. II. *SEMINE RUBRO*, of *met een roode Vrucht*. III. *SEMINE CAERULEO*, of *met een blauwe Vrucht*. IV. *FRUMENTUM INDICUM FRUCTU VARIEGATO*, of *Indiaan-*
sche Weyt met een bonte Vrucht. Alle zijnze van eenen de zelve *Bouwving* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, en met twee-jarige *Paedemist* genoegzaam voorziene grond: een luchtige, warme, wel-gelegene plaats, en veel Water. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in het leven. Wassen drie, vier, en ook vijf voeten hoog. Brengen noyt eenige *Bloemen* voort, maar geeven een *Vrucht* ter zijden aan hare *Steel* uytstichende, welke in deze Gewesten niet anders als met goede warme jaren tot volmaaktheid geraakt; waar naze, door een weynig *koude*, haalt vergaan.

Aanwin- Konnen derhalven niet *aangevonden* worden, als door
ning. haar gemelde *Zaad*; 't welk men met een volle Maan van *April*, niet diep gestoken, aan de aarde bevedel, na dat men het eerst, ter oorzaak van de hardheid, drie dagen in Water heeft geweykt. Zie hier bij na het *Hoofdstuk* van de *AMERICAANSCH E TAREWE*.

K R A C H T E N.

VAn het *Zaad* der *Indiaanische Weyt*, of *Frumentum Indicum*, bereyden de *Indianen* haar *Brood*; 't welk haar, als zijnde sterke *Menschen*, goed voedsel geeft, en het *Ligchaam* dagelijks nieuwe krachten toevoegd. Eevenwel is het zwaar te verteeren.

Het zelve gestoten, en met Melk vermengt, ver-zacht, en doet scheyden alle *harde Gezwellen* en *Ap-plematien*, Paps-wijze daar op gelegd.

De *Bladeren* verstreken de *Besjen* tot een aangename spijs, zoo wel droog als groen zijnde.

CCXXXIV HOOFDSTUK.

DUYVEKERV E L.

BEhalven dezen naam dien van *ERD-* Verschey-
of *AARDROOK* bij veelen in het *Nee-* de namen.
derlandsch voerende, om dat 't *Zup*
dezer *Plant*, op de *Oogen* gestree-
ken, de tranen daar uyt doed vloejen,
even als of ze van een sterke *Rook* ge-
beeten wierden. In het *Latijn* geheeten *FUMARIA*,
CARNOS, en *FUMUS TERRAE*: in 't *Hoogduysch* *ERD-*
RAUCH, *TAUENKROFFE*, of *RATZENKERV E L*: in 't
Fransch *FUMITERRE*; en in 't *Italiaansch* *FUMOSTER-*
NO, of *FUMARIA*.

Hier van zijn mij in haren aart eenige veranderlijk-veele be-
ke bezien-waardige soorten bekend geworden; na-ziens-
mentlijk: waardige
soorten;

I. *FUMARIA VULGARIS*, of *gemeene Duyvekervel*, van welke
II. *ALTERA*, of *SPLIT*, dat is, *tweede soort van hier zes-*
Duyvekervel, van sommige *Splish* genoemd. III. *FLO-* derley
RE ALBO, of *met een witte Bloem*. IV. *TENUI-* worden
LIQVOSA, of *met teedere Bladeren*. V. *AMERICANA FLO-* genoemd.
RE PURPUREO SILIQUOSA, of *Americaanse Duy-*
vekervel met een purpure Bloem en Zaaidentjens.

VI. *AMERICANA FLORE LUTEO PERENNIS*, of *al-*
stijd-durende Americanse Duyvekervel met een gele
Bloem; en dan noch meer andere. Niet alle zijnze van
de zelve *Bouwving* en *Waarneeming*.

Eevenwel beminnenze al te zamen een goede, ge- Wat voor
meene, zandige, nieuwljks omgesmeete, en matig en grond
gemeste grond; zoo wel een schaduwwachtige als een
opene plaats; en niet al te veel Reegen. Konnen tam-
melijk wel *vriezend Weer* en andere ongeleegentheden
der *Winter* uytstaan. *Bloeyen* ook zeer aangenaam,
en geeven in den *Herst* volkomen rijp *Zaad*.

Het *FUMARIA VULGARIS*, of *gemeene Duyvekervel*. Gemeene
vel; *ALTERA*, of *tweede soort van Duyvekervel*; *TENUI-* Duyve-
LIQVOSA, of *Duyvekervel met dunne, teedere Blade-* kervel;
ren, en *FUMARIA FLORE ALBO*, of *met een witte* tweede
Bloem, blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leven; met teede-
geeven in den *Herst* volkomen *Zaad*, en verfterven re Blade-
daar mee. Moeten derhalven, met een wassende Maan, ook
van *April* of *Maert*, na tijds gelegentheid, weer op witte
nieuws, niet diep, in de aarde gezayd worden. *Ko-* Bloem.
men anders ook van zelfs genoegzaam voort door het
uytgevallene *Zaad*, ter plaats daarze gestaan hebben.
Alleen hier door kan men haar *aanwinnen* en *verme-*
nigvuldigen.

De *FUMARIA AMERICANA FLORE PURPUREO SI-* Amer-
LIQVOSA, of *Americaanse Duyvekervel met een pur-* caan-
parachtige Bloem en Zaaidentjens, geeft in het eerste Duye-
jaar uyt een bleek-bruyn-verwige *Wortel* geen groote, met een
meer veel, even boven de grond in 't ronde digt op purpura-
malkander zittende *Bladeren*. Deeze zijn gemeenlijk ach-
met hare boven bleek, onder een weynig paars-verwi-
ge *Steltjens*, daarze op rusten, de breedte van zes peuljens,
vingeren,

vingers, wat meer of min, lang twee vingers, en meer, breed; onder alderbreedst; gemeenlijk gescheyden in vijf voornaamste deelen, van welke de onderste zijn de langste, twee en twee regt teegens malkander over zittende; voor echter eyndigende in eens, gedeeld in drieën; alle nochtans niet hol gesteld, maar digt bij malkander gevoegd, in meer andere deelen gesneden, altijd voor rond eyndigende; ook versierd met zeer teedere, en kleyne, onder alleen zichtbare, en regt-oplopende *Adertjens*. In de Mond geknauwd, vallen ze bitter van smaak. De werve is uyt den groenen blauwachtig; doch onder veel bleeker.

Uyt haar middenste *Hert* schiet in het volgende, of tweede jaar een *Steel* op, anderhalve of twee houtvoeten hoog; rond, teeder, niet dik; buyten bleekverwig; van binnen hol; en zich boven, als ook ter zijden, in eenige *Zijde-scheutjens* verdelende; aan welke de *bladeren* voortkomen, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde der *Steel*, rustende op veel korter *Steeljens*; doch langwerpiger en smaller van aart.

Tusschen welke, gelijk ook uyt de voorste punten der *Steeljens*, de *Bloemen* groeyen, veel in getal, en digt bij malkander in een *Troupe*, op de wijze van het *FUMARIA VULGARIS*, of de *gemeene Duyvekervel*; doch zijn wel eens zoo groot; van couleur purpurachtig; vermengt met eenige bleekheid. Alke eenige weynige dagen geduurd hebben, vallen ze neer, nalatende sommige dunne, ronde, regt-opstaande *Pentjens*, een vingerlid lang, en gevuld met een kleyn, rond, en *Castanie-bruyn* blinkend *Zaad*. Waar mee dan deeze *Plant* vergaet. Word derhalven met een wassende *Maan* van *April* of *Maert*, na dat de jaartijd zich aanfeld, weer op nieuws gezayd, en alzoo *vermeerderd*. Het uytgevallene *Zaad* staat ook wel dikmaal van zells op.

De *FUMARIA AMERICANA FLORE LUTEO*, of *Americaanse Duyvekervel* met een *geele Bloem*, heeft de grootte en breedte *Bladeren* van al de andere; van welke de meeste zeer aardig zijn gesneden in drie rondtoegaande deelen, gelijk men ziet in de *Vijgebooms Bladeren*, zittende altijd twee en twee aan haar *Steelte* regt teegens malkander over, doch voor aan de punt in een eyndigende. Zijn ook zeer teeder, en dun van aart. Deeze blijft lange jaren in 't leeven; en geeft bij goede *Zomers* tijd *Zaad*, waar door deeze soort kan *aangewonnen* en *vermeengvuldigd* worden. Ook noch door hare teedere *Worteljens*; welke men met een wassende *Maan* in *April* van de *oude* afsneemt, en verplant. Hare *geele Bloem* is langachtig-smal. Veele der zelve zitten bij malkander gevoegd, als in de *Ayr*, van de lengte eener vinger.

Het *Zaad* van al de gemelde soorten heeft deezen aart, dat het niet al te zamen op enen tijd voortkomt; maar ook in 't tweede, derde ja vierde jaar daar na, indien maar de aarde, daar het eens gezayd, of van zells neer-gevallen is, bij gelegentheid weer gerept word.

Aart des
Zaads.

K R A C H T E N .

Deden. L3. *Duyvekervel*, of *Fumaria*, is matig verkoelende, en een weynig verdrogende; nochtans openende van aart.

Lijst. I. 4. In *Wijn*, of *Wey*, gezoden, en daar van gedronken, of twee *Drachmen* van het uytgeparste *Zap* met *Galen*.
Lijst. Simp. 7. *Wijn* vermengt, en zoo gebruykt, zuiverd het *Bloed*.
Dijst. I. 4. opend de verstoptheid van de *Lever* en *Altd*; is goed voor de geene, die van de *uyle* *Pekken* worden gelaagd. Dese gelijks teegens de *Schurfsheid*, *Waterzucht*, *Celstij*, *Buykkramping*, en de *Pest*. Drijft uyt alle *Galachtige* *vochtigheden*; maakt een weyk *Ligchaam*; versterkt de *Mag*, en 't geheele *Ingewand*.

Misus. Ili. Het *Zap*, of 't gedistilleerde *Water* deezer *Plant*, in

de *Oogen* gedaan; doed de zelve tranen, even als of *Simp. Med.* ze van een scharpen rook wierden gebeten, en maakt *Purg. c. 141* een *klaar*, helder *Gezicht*.

Het zelve *Zap* van buyten op de *Oogen* gelegd; *Plin. I. 25.* neemt'er de *roodigheid* van wech. Vermengt met het *c. 13.* nat, gepast uyt *Patientiekruyd*, dan noch met een weynig *Edik* en *Honig*, en dit mengzel gestreken op de *Schurfsheid* of andere onreynigheden der huid, *Euchf. lijst.* geneelt de zelve. De *Mond* daar mee gewasfchen, of *Pl. c. 127.* gepoold, verdrijft des zelve *uyle Zeeren*; en verzacht de *Tandpijn*.

Het *Zaad* gesloten, en met roode *Wijn* ingenomen, *Durantes* stild de *Buykloop*. *lijst. Plant.* *Jol. 194.*

De *Wortel* gedroogt, gepulverizeert, en daar van een *Drachma* met *Wijn* gebruykt, strijd teegens allerlei *vergift*; is goed voor de *Pest*, de *Geelzucht*, en doed *zuweeten*; ook gemakkelijk *wateren*.

Het zelve *Poeder* gedaan op *lopende gaten* en *gunde zeeren*, zuiverd de zelve, en doed ze verdroogen.

CCXXXV HOOFDSTUK.

HOLWORTEL.

Raagt deezen naam in 't *Nederlandsch*, *Nameli* om datze van binnen *hol* is. Word in 't *Latijn* geheeten *FUMARIA BULBOSA*, en *RADIX CAVA*: in het *Hoogduysch* *HOLWURTZ*: in het *Fransch* *RACINE CREUSE*: in het *Itaaliaansch* *RADICE CAVA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend vier onderscheyden. Vier ondere soorten; namelijk:

I. *FUMARIA BULBOSA FLORE ALBO*, of *Holwortel* met een *witte Bloem*. II. *FLORE PURPUREO*, of met een *purpure Bloem*. III. *FLORE CINEREO*, of met een *aschgrauwe Bloem*. IV. *FLORE VARIEGATA*, of met een *bonte Bloem*. Alle zijn ze van de zelve *Bomwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een *gemeene*, zoo wel slegte als goede; zandige of andere, vette of magere grond; zoo wel een *schaduwachtige* als een *opene*, *luchtige* of *bequame* gelegene plaats, en veel *Water*. Zijn *langlevende* van aart. Verdragen allerlei ongelegentheden der *Winter*. Geeven vroeg in 't voorjaar *Bloemen*, en in de *Zomer* rijp *Zaad*; waar na zij hare *Bladeren* verliezen; en niet voor in *Maert* des volgende jaars weer opkomen.

Zij worden *vermeengvuldigd*, niet alleen door het *Vermee* gemelde haar *Zaad*, 't welk men of in *September* of *in Maert*, met een wassende *Maan*, niet diep moet zayen, (alhoewel 't ook, door 't uytgevallene van zells genoeg opstaat) maar desgelijks zeer overvloedig door hare aangewassene *jonge Belletjens*. Ja, indien iemand eene *Bol* wou breeken of snijden in tien, twaalf, of meer *stukken*, zoo zullen de zelve niet vergaan, maar ieder in 't *voorjaar* weer nieuw *Loof* maken; in weynig tijds tot volkomenheid gedijen, en *Bloemen* voortbrengen. Zie hier bij na het *Hoofdstuk* van *LEEUEWENBLAD*.

K R A C H T E N .

DE *Wortel* deezer *Plant*, of *Fumaria bulbosa*, *Ded. I. 112.* is warm in den *tweeden*, en droog in het *be*.
gin van *derden* graad; daarenboven afvagende, verteerende te zamentrekkende van aart, en bitter van smaak.

In *Wijn*, *Water*, of *Edik* gezoden, dan *Mond* en *Lebel. I. 112.* Keel daar mee gegorgeld, is goed voor de *Squinantie*, *Jol. 196.* of het *Keel-gezwel*, en allerlei andere *gezevellen* der *Mond* en *Amandelen*.

Met Populier-Zalf vermengt, verdrijsft de pijn der *Anbejen*, of *Takken*.

Met Myrthe en Peper in Wijn gekookt, en 's morgens een Roemerijte daar van gedronken, doed de *Maandfanden* voortkomen: drijft uyt de *Nageboorte*, en alle onzuiverheyd der *Moeder*. Is ook goed voor de *Kramp*, *vallende Ziekte*, *Zijdenpijn*, en het steeken van de *Aslt*, alleenlijk in Wijn gezoden zijnde.

Een *Drachma* van het *Poeder* dezer gedroogde *Wortelen* met Wijn ingenomen, verwekt een week *Ligchaam*, en drijft daar uyt alle *sluimerige vochtigheyd*. Dood de *Wormen*. Op of aan den *Huy* gelegd, brengt de zelve weer te regt. Geneest de *beeten der Slangen*; alle *Gezwellen* en *Wonden*, daar op gedaan. Is daarenboven goed voor de *Geelzucht*, *Vergif*, *Pest*, *terstond* daar op zweetende; doed ook gemakkelijk en veel *Water lossen*.

CCXXXVI HOOFDSTUK.

G A L E G A.

Namen.

Oo wel in het *Nederlandsch*, als in het *Latijn*, *Fransch* en *Italiaansch* dus genoemd, of ook wel *RUTA CAPRARIA*, zoo veel als *GEYTERUYT*. In 't *Hoogduitsch* even alzo *ZIEGEN* of *GEYSZRAUTE*.

Drie onderscheyden soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie onderscheyden soorten, als:

I. *GALGA FLORE ALBO*, of *Galega met een witte Bloem*. II. *FLORE PURPUREO*, of met een *purpure Bloem*. III. *MAJOR LUSITANICA*, of *groote Portugalsche Galega*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, of andere wel-gemeste grond: een opene, luchtige plaats, en veel *Water*. Worden van naturen oud. Konnen seld *Vorst*, en andere ongelegentheden der *Winter* uytstaan. Geeven ieder *Zomer* aardige *Bloemen*, en al te zamen rijp *Zaad*: 't welk met een wassende *Maan* van *Maert* of *April*, een stroobreedte diep, de aarde word aanbevolen. De hier van opgekomen *jongen* geeven niet voor in 't derde jaar hier na haar eerste *bloemen*. Door dit *Zaad* konnen ze veel bequamer *aangekeek* worden, als door hare taye aangewassene *Wortelen*: welke men op de genoemde tijd van de *oude* afneemt, en verplant.

Bloemen. Zaad.

Aanmerking.

K R A C H T E N.

Lonic. l. 2. c. 354. Camerar. l. 3. c. 46.

DE Plant *Galega* in Wijn of *Edik* gezoden, en 's morgens nuchteren een Roemerijte vol daar van gedronken; of een deel van het uytgeparfste *Zap* met Wijn ingenomen, is zeer goed voor de *Pest*, en alle *bismettelijke Ziekten*, als men'erop zweets desgelijks teegens 't *vergif*. Dood de *Wormen*. Geneest de *beeten* en *steeken* der *giftige Dieren*; niet alleen hier van gedronken, maar ook het gestotene *Kruyd* daar op gelegd.

Daurantes. f. 1. Vlant. f. 1. 105. Label. l. 2. fol. 64. Doelen in Ad. l. 1. c. 16. Matth. l. 3. c. 47.

Word zeer geprezen teegens de *vallende Ziekte* der jonge *Kinderen*; desgelijks teegens *verkrampene* en *trekkende Leeden*; ook teegens de *Kramp*.

Met *Edik* gestoten, en op de *Kanker* gedaan, belet het voortkruypen der zelve.

Galega gestoten; vierentwintig uren lang in *Edik* geweykt, en daar van gedronken, is ook zeer goed teegens de *Pest*, en alle *huzige Koorken*. 't Zelve vermogen de *Bladeren*, dagelijks in een *Salade* rauw, of in andere *spijzen* gekookt gegeten.

De zelve *Bladeren* in een *Pan* gebraden, en zoo warm op 't *Lijf* gelegd, verdrijven 't *Colijk*.

Het *Kruyd*, van de *Hoenderen* gegeten wordende, doed haar veel *Eyeren* leggen.

De *Wortel* gestoten, en het daar uytgeparfste *Zap* met Wijn ingenomen, ter zwaarte van drie oncen, drijft verwonderlijk het *geele Water* uyt.

Het *Zaad* gestoten, en een *Drachma* daar van met *Takernam*. Wijn, *Honig* of *Syroop* 's morgens nuchteren drie dagen achter malkander gebruykt, dood de *Wormen*. l. 1. c. 55. Sed. 4.

De *Olj*, en de *Syroop*, uyt dezer *Plant* bereyd; ook het *gedistilleerde Water* van de zelve, mogen gebruykt worden in alle voorkomende gebreken.

CCXXXVII HOOFDSTUK.

G E N T I A E N.

En schoon en bezienswaardig *Gewas*, *Namen*; word in het *Nederlandsch* dus genoemd; in 't *Latijn* en *Italiaans* ook *GENTIANA*, na *GENTIUS*, *Koning* van *ILLYRIEN*, of *SLAVONIEN*, die men zegt de eerste *Vinder* hier van te zijn geweest. In het *Hoogduitsch* geheeten *ENTZIAN*, of ook *BITTERWURTZEL*: in 't *Fransch* meede *GENTIANE*.

Hier van zijn mij in haren aart eenige veranderlijke soorten bekend; namelijk:

I. *GENTIANA MAJOR FLORE PURPUREO*, of *groote Gentiaan met een purpure Bloem*. II. *MAJOR FLORE LUTEO*, of *groote Gentiaan met een geele Bloem*. III. *MINOR CRUCIATA*; of *kleyne Gentiaan, met kruys-wijze gestelde Bladeren*. IV. *FOLIO ASCLEPIADIS*, of met *bladeren van Zwavel-wortel*. V. *GENTIANELLA VERNA FLORE CERULEO AMPLO*, of *kleyne Gentiaan, bloeyende in 't Voorjaar*, met een *groote wonderlijk-schoone blauwe Bloem*. VI. *GENTIANELLA* - Elf in *ge-* la *VERNA MINOR*, of *kleyne Gentiaan, in 't Voorjaar* tal hier voorge- steld. *bloeyende met een kleyne Bloem*. VII. *GENTIANELLA CRUCIATA HIRSUTA*, of *kleyne Gentiaan met ruwe bleke kruys-wijze gestelde Bladeren*. VIII. *GENTIANA MINOR FLORE CERULEO*, of *kleyne Gentiaan met een blauwe Bloem*. IX. *FLORE PALLIDO CERULEO*, of met een *bleek-blauwe Bloem*. X. *FLORE ALBO*, of met een *witte Bloem*. XI. *GENTIANA MINOR FLORE LUTEO*, of *kleyne Gentiaan met een geele Bloem*. Niet alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Echter beminnen ze alle een goede, gemeene, zandige aarde, voorzien met een weynig tweejarige *kleyn-gewreevene Paerdmist*: een opene, luchtige, vrije, welgelege plaats, en tamelijk veel *vochtigheyd*.

Blijven eenige jaren lang in 't *leven*. Konnen seld *ke koude*, en alle andere ongelegentheden der *Winter* uytstaan. *Bloeyen* vernakelijk. Geeven bij goede, droge *Zomer* rijp *Zaad*, en verliezen dan hare *Bladeren*.

Het *Zaad* word gemeenlijk in *September*, *Februa-* *Zaad*, en *rius*, of *Maert*, met een wassende *Maan*, in een *Pot* of *Zeeppvatje* gelegd, niet boven een *stroo* diep, *hol* en *luchtig*. Dan komt het eerst in de volgende *Zomer*, of een geheel jaar, ja zomtijds langer daar na, eerst op, wijl 't uyt *eygen* aart zeer lang in de *grond* wil blijven leggen.

Al dezer soorten willen om 't vierde jaar geerne op- genomen, en met nieuwe, varfche, zandige aarde voor- *derley wijzen*.

zien zijn; waar na zij ook veel beter en weelderiger groeyen. Worden niet alleen door 't gemelde *Zaad* *aangewonnen* en *vermenigvuldigd*, maar ook door hare aangewassene *jonge Wortelen*, welke men met een wassende *Maan* in *April* van de *oude* voorzichtig afneemt, en verplant.

De *GENTIANELLA VERNA FLORE CERULEO AM-* *PLO*, of *kleyne Gentiaan, bloeyende in 't Voorjaar*, *Gentiaan* *bloeyende* met een *groote blauwe Bloem*, blijft altijd even groen, en

In 't voor- en laat noyt hare *Bladeren* vallen. Eenige jaren op de zelve plaats gestaan hebbende, en tamelijk groot van *Plant* geworden zijnde, brengt zelden, of immers weynige *Bloemen* voort. Moet derhalven dan gescheyden, in drie of vier deelen verdeeld, en dezer wijs weer wledragende gemaakt worden.

Kleyne Gentiaen met ruige en kruys-wijze gefelde *Bladeren*, welke ik heb aangekweekt door *Zaad*, uyt *Syrien* overgezonden, is veel teederder van aart. Kan de koude *Lucht* dezer Landen in de *Wintertijd* niet verdragen. Moet derhalven, in een Pot gefeld, 's *Winters* binne huys gebragt; met een weynig lau-w-gemaakt Reegen-water onderhouden, en op een luchtighe plaats, waar in niet als bij vriezende Weer gevuurd word, gezet zijn. Geeft in deze Gewesten noyt volkomen *Zaad*. Laat zich echter, alhoewel zoberlijk, vermenigvuldigen door hare langzaam-aangroeyende *Wortelen*.

KRACHTEN.

De groote *Gentian*, of *Gentiana major*, is verdrogende in den tweeden, en verwarmende in den derden graad; ook afvagende, openende, zuiverende, dunmakende van aart, en bitter van smaak.

De *Wortel* gesneden, in *Wijn* gekookt, en daar van 's morgens een Roemertje gedronken; of het uytgeparfte *Zap*; of ook een of twee *Drachmen* van het *Poeder* der gedroogde *Wortelen*, met *Wijn* gebruykt, weestlaet allerley inwendig en uytwendig vergif; ook de *Pesli*. Geneest de beetten der dulle *Honden*, *Slangen*, *Adderen*, en anderer giftige *Dieren*. Bewaard de menschen, desgelijks de beesten, voor alle inwendige verrottingen. Verhindert, dat men al te veel, of met te veel *waterachtig Bloed* beladen word. Neemt wech den *Hoest* der *Paerden*, en van alle ander *Vee*; geneest de inwendige gebreken en het *Ingewand* van de zelve. Versterkt de *Mag*. Is goed voor de geene, welke met de *Leeveracht* zijn gequeld; ook voor alle koude inwendige gebreken. Opend de *verstoptheid*: doed de *Pijpen* verteren: helpt de *Pronten* in barensnood: verwerkt de *Maandstonden*: drijft uyt de *Nageboorte*; desgelijks de doode *Vrucht*. Doch moet van zwangere *Vrouwen* niet gebruykt worden, om hare leevendige *Vrucht* geen onheyl toe te brengen. Neemt daarenboven wech de pijn der *Zijden*. Is dienstig voor de geene die een hooge of zware val gedaan, en daar door zich van binnen verzeerd hebben: desgelijks voor de geene die met de vallende *Ziekte* zijn beladen: voor *versnykte*, *gekrompene*, *gequiste Leeden*; de zelve geneezende, en het *geronnen Bloed* zich doende secheyden. Zuyverd ook de *Borst* van alle *ruye Finymen*; doed wel *water lossen*, en helpt de smertlijdende aan 't *Graveel*.

Een *Drachma* van het *Poeder* dezer *Wortel* een kind, of een oud persoon twee *Drachmen* met *Wijn* ingegeven, en daar op gezweet, is zeer goed teegens alle *Koortzen*. Geneest de gebreken der *Ooren*; en doed de *Wormen*, 's morgens, drie dagen na malkander nuchteren een *Drachma* daar van met *Spaanse Wijn*, *Syrop*, of iet anders ingenomen.

Het *Water* van deze *Bladeren* en *Wortelen*, in *Balneo Maria* gedistilleert zijnde, en daar meê dikmaal gewasschen, neemt wech alle *vlekken* en *spruetselen des Aangezichts*.

Het uytgeparfte *Zap* dezer *Wortelen* heeft even de zelve kracht en werking. Op allerley *Wonden*, voortteende *zweren*, *Fistelen*, en lopende *gaten*, ook op ontfokene, *roode* en *zwerende Oogen* gelegd, geneest de zelve.

Al de andere soorten van *Gentiana* vermogen 't zelve het geen van deze is gezegt, doch zijn in hare

werking niet zoo krachtig. Verdrijven echter zeer gelukkig 't *Calyk*, en andere *Winden* des Buiks.

CCXXXVIII HOOFDSTUK.

OYEVAARSBEK.

Et deezen naam in 't *Neederlandsch* bo- Namen.

kend, word in 't *Latijn* geheeten GERANIUM, ROSTRUM CICONIÆ, en ACUS PASTORIS; in 't *Hoogduitsch* STORKENSCHNABEL: in het *Fransch* BEC DE CIGOIGNE; in 't *Italiaansch* GERANTO, of ROSTRO DI CICOIGNA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend vele onderscheydene aardige soorten; namentlijk:

I. GERANIUM ACONITIFOLIUM FLORE Cœruleo, of *Oyevaarsbek* met *Bladeren* van *Wolfswortel*, en een *blauwe Bloem*. II. ACONITIFOLIUM FLORE VARIEGATO, of *Oyevaarsbek* met *Bladeren* van *Wolfswortel* en een *bonte schoone Bloem*. III. VIRGINIANUM FLORE PULCHRO STRIATO, of *Oyevaarsbek* uyt *Virginien*, met een *schoone gestreepte Bloem*. IV. TUBEROSUM FLORE RUBRO, of met een *Bolwortel* en *roode Bloem*. V. BATRACHIOIDES FLORE RUBRO, of met *Bladeren* van *Hanevoet*, en een *roode Bloem*. VI. BATRACHIOIDES FOLIO SANICULÆ, of met een gedaante van *Hanevoet* en *Bladeren* van *Sankel*. VII. BATRACHIOIDES FLORE VIOLEACEO, of met *Bladeren* van *Hanevoet*, en een *violetten Bloem*. VIII. FUSCUM, of met een *bruyne Bloem*, en *geplekte Bladeren*. IX. NODOSUM, of *geknobbeld Oyevaarsbek*. X. SANGUINEUM MAXIMO FLORE, of met een *Bloedroode groote Bloem*.

XI. GERANIUM INDICUM NOCTE ODORATUM MAJUS FLORE VARIEGATO, of *Indiaansche groote Oyevaarsbek*, bij nacht riekende, met een uyt den groenen geelachtige en *zwart-gefrepte Bloem*. XII. MEDIUM, of *middelbare soort*. XIII. MINUS, of *kleyne soort*. XIV. INDICUM NON ODORATUM FOLII DISSECTIS, of *Indiaansche Oyevaarsbek* met *ingesneden Bladeren*. XV. GERANIUM SAXATILE, of *Oyevaarsbek*, groeyende op *Steekklippen*. XVI. MALVATICUM, of met *Bladeren* van *Malve*. XVII. MALVATICUM ODORATUM INDICUM, of *Indiaansche Oyevaarsbek* met *Bladeren* van *Malve*, zeer welriekende. XVIII. GERANIUM INDICUM TENUIFOLIUM, of *Indiaansche Oyevaarsbek* met *smalle Bladeren*. XIX. CRETICUM, of *ijst Candien*. XX. MOSCHATUM, of riekende als *Muscus*. XXI. ROBERTIANUM, of *Robbrechts-kruyd*. XXII. GERANIUM COLUMBINUM, of *PES COLUMBINUS*, *Dupervooet*, en meer andere. Niet alle zijn ze van de zelve *Reuking* en *Waarneming*.

Evenwel beminnen ze alle een goede, gemeene, *Grond*, zandige, en welgemeste grond: een opene, vrije, bequaam geleegene plaats, en veel Reegen. Geeven bezienswaardige *Bloemen*.

De tien eerst-genoemde soorten zijn van natuur lang-De een leevende. *Bloeyen* niet allenlijk ieder jaar, maar geeven ook rijp *Zaad*; 't welk met een wassende *Maan* van *April* als de aarde moet aanbevolen worden. Niet alleen hier dere door worden ze aangevonden, maar ook *vermenigvuldigd* door hare aangegroeyde *Wortelen*, welke men op de zelve tijd van de *oude afneemt*, en verplant. De laatstgenoemde (behalven de geene, van welke wij straks zullen spreken) blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't *leven*. Geeven in den *Herff* volkomen *Zaad*, en vergaan dan van zels, of door een *kleyne Risp*.

Moeten derhalven in ieder *Voortjaar*, met een waffen-*Aanwaa-*de *Maan* van *Maert* of *April*, na gelegenheid van de *ning* tijd, op nieuws, niet diep, gezaayd zijn. Eenige komen ook wel van zels voort; en hier door worden ze altyddurend gemaakt.

Indian-
sche
Oyevaars-
bek, bij
nagt rie-
kende met
een bonte
Bloem.

Waarne-
ming.

Knobbel-
wortel.

Gedaante
der bla-
ren.

Gefalte
der Blo-
men.

Zaad.

Aanwin-
ning.

Welre-
kende In-
diaanfche
Oyevaars-
bek met
Bladeren
van Mal-
ve.
Wortel.
Steeleu.

Gedaante
der bla-
ren.

HET GERANIUM INDICUM NOCTE ODORATUM FLORE VARIEGATO, of *Indiaanfche Oyevaarsbek*, bij *nagt riekende*, met een *bonte Bloem*, zoo wel de *grootste*, *middelste*, als *kleyne*, zijn veel teederder van aart. Konnen gecenzins de *Winter-koude*, ook niet veel vochtigheid, in deze Geweften verdragen. Moeten derhalven, in Potten gezet, voor veel Reegen, inzonderheid in den *Herst*, gewagt; in 't begin van *Octa-* ber binnens huys, en op een goede, luchtige plaats gesteld worden, waar in altijd bij *vriesend* Weer word gevuurd; gedurende de gehele *Winter* onderhouden met slegts een weynig lauwwarm Reegen-water; maar beter is 't, dat menze geheel droog laat staan. Niet voor in 't begin van *April* mag menze weer buyten brengen, met een zoete Lucht en Reegen, in een *Zonnebak*, gevuld met warme Paerdmist, ieder twaalf dagen weer versaricht. Immers zoo nauw moet men haar wagten voor vele, inzonderheid *Sneeuwachtige vochtigheid*, als dekken voor *koude Winden*.

Zij krijgen uyt een bleek-bruine, tamelijk-dikke, doch niet zeer lange, onder spits toegande, en boven met een dunne hals voorzien *Knobbelwortel* zeer *schoone bladeren*, niet hoog boven de aarde verheeven. Deeze zijn in ontelbare deelen, op de wijze van *Thapsia*, doch kleyner, en al te zamen voor spits toelopende, *gesneden*, of *ingekeersd*; een kleyne hand lang, meer als drie vingeren breed; met dikke, ronde, roodachtige en ruyge *Steeleu*, digt bij malkander, uyt het *Herf* der *Plant*, in 't ronde voorkomende, voorzien; ook met sterke, en wit-ruyge *Zeeuwen*, of *Ruygen*, van onder alleen zichtbaar. Donker-groen zijn ze van verwe; hard in 't aanraken; wat dikachtig van aart; stijf staande; onder alderbreedst, en alzoo al-lenxen vermindere; voor spitzer toegande. Uyt welker midden opschieten ronde, stegte en gestrepte *Steeleu*, ter hoogte van een Maatvoet, wat meer of minder.

Op de bovenste *Toppen* der zelve komen de *Bloemen* te voorfchijn, bestaande uyt vijf *Bladertjens*, vere van malkander gefcheyden, voor rondachtig, of stomp toegande, hebbende de breedte van een kleyn stroobreed; groenachtig-geel van verwe; in 't midden verciert met een geheel zwarte brede *streep*. Geeven van zich een zeer aangename *reuk*; niet bij dag, maar alleen bij nagt, hoe donkerder hoe lieflijker. Staan op tien of twaalf lange *Steeleutjens*, in 't ronde aardig, ge-lijck een *Kroon*, bij malkander gesteld; en blijven enige dagen lang goed. Vergaan daar na in haar zelve, en geeven een lang *Zaad*, op de wijze van het GERANIUM CRETICUM ANNUUM, of MOSCHATUM, dat is, een-jarig *Oyevaarsbek* uyt *Candien*, of als *Muscus* rie-kende. Bij goede warme *Zomers* word het in onze Lan-den zomtijds rijp.

Het moet met een wassende Maan van *April* of *May*, niet boven twee stroom-breedte diepte, de aarde worden aanbevolen, in een Pot, gevuld met goede zandige grond, en een weynig twee-jarige Paerdmist. Hier door kon-nen ze alleenlijk *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* wor-den.

GERANIUM MALVATICUM ODORATUM INDICUM, of *welriekende Indiaanfche Oyevaarsbek* met *Bladeren van Malve*, krijgt uyt een tamelijk-dikke, ronde, blecke of wit-achtige, taye, en in de Mond geknauwd wordende zeer te zamentrekkende *Wortel* vericheydene *ronde Steeleu*; zelden zich regt ophoudende, maar han-gende gemeenlijk netterwaarts gebogen. Zijn rond; zoo dik als eens kinds vinger; bleek-groen van verwe terwijze noch jong zijn; doch als ze ouder worden, ziet men ze bruyn-verwig; zeer aardig verciert met een gantsch teedere, zachte *ruyghed*, en vele een weynig verheevende *Leeden*.

Aan deeze *Steeleu* komen de *Bladeren* voort, twee en twee regt tegens over malkander gesteld; rustende op tamelijk-lange, dikke, ronde, en ruygachtige *Steele-*

jens. Hebben een gedaante van onze *MALVA VULGARIS*, of *gemene Malve*; doch meer en aardiger ge-plooyd, of in *vonnen* geleert; ook wel zoo groot, en wat dieper *ingesneden*; dan nochniet zoo zeer rond, maar driehoeks-wijze gesteld; ruygachtig van aart; boven aangenaam bleek-groen; onder blecker: aan de randen rondom zeer aardig als *getand*, of een weynig *inge-zagd*; wat zuur, doch aangenaam van smaak; ook te zamentrekkende; en in 't midden voorzien met drie groote *Aderen*; uyt welke veel andere, tot aan de kanten uytlopende, voortkomen. Met de hand aangeraakt, of met de vingeren wat gewreeven wor-dende, geeven ze een zeer lieflijke, teedere *reuk* van zich.

Tusschen de zelve, uyt de leeden van de voornaam-
ste *Steel*, ziet men hier en daar een andere lange en der-
teedere *Steel* voortkomen, stane gemeenlijk op-
waarts gekerd; op wiens bovenste punt vier, vijf, zes,
ook wel zeven *Bloemen*, in 't ronde bij malkander ge-
voegd, te voorfchijn worden gebracht. Tamelijk groot
zijn ze, bleek-purpur-verwig, zonder reuk. Bestaan uyt
vijf langwerpige, en voor stomp-rond toegande *Blad-
ertjens*, van welke drie om lag, de twee andere om
hoog gekerd staan. Ieder deezer beyde heeft twee
schoone, zeer aangename bloed-roode *streeken*, welke
men in dedie ondcrfien niet zoo schoon, maar daar allen-
lijk met twee of drie zeer flauwe en teedere *streektjens*
voorzien ziet. Van binnen is een bleek-witte *Knop*,
voor begaift met vele purpure *draadertjens*. Deeze vier
of vijf dagen open geftaan hebbende, vergaan in haar
zelven, en laten cyndelijk na een langwerpig, bleek-
bruyn *Zaadje*, op de wijze van de andere soorten. Het *Zaad*,
welk met een wassende Maan van *April* de aarde aanbe-
volen wordende, genoegzaam voortkomt. Ook kan
deeze aardige *Plant* alleenlijk hier door *aangewonnen*
worden.

Zij blijft van naturen eenige jaren lang in 't leeven: Waarne-
doch kan de *koude* deezer Landen 's *Winters* niet
wel uytftaan. Moet derhalven, in een Pot gesteld,
ter dier tijd binnens huys op een luchtige plaats be-
waard, en met stegts een weynig vochtigheid on-
derhouden zijn. Want in de gemelde *Winter* kan
ze niet veel Water, zonder verrotting, verdragen.

GERANIUM INDICUM TENUIFOLIUM, of *Indiaan-
fche Oyevaarsbek* met *smalle bladeren*, schiet uyt een
kleyne, vinger-dikke, bruyn-wijge, regt-neergaan-
de, en met enige teedere *Peezelen* voorzien zijnde
Wortel eenige *Steeleu*, rond, effen en stegt; bruyn-rood,
met verfcheydene leeden verciert; teeder of dun van
aart, regt opwaarts gekerd, of ook wel een weynig
achter over hellende. Aan welke voortkomen de *Blad-
eren*, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, hol
en luchtig boven malkander; ook wel, doch weynig,
twee en twee tegens malkander over gesteld. Onder
aan de groote, of voornaamste *Steel*, houden zich twee
kleyne, en voor in een spits punt cyndigende *Blader-
tjens*, of *Oortjens*, in gedaante en stelling niet zeer on-
gelijck die van het GERANIUM INDICUM NOCTE ODORATUM, of *Indiaanfche Oyevaarsbek*, bij *nagt rieken-
de*; rustende op *Steeleutjens*, ontrent een vinger lang,
boven plat, onder rond toegande, donker-groen ver-
wig; niet ruyg; ook zeer weynig of niet blinkende;
wat dik in 't aanraken; en in zeer vele groote en kley-
ne *Deelen*, of *Takken*, hoornswijze *ingesneden*: in 't
midden voorzien met een dikke *Ruyge*, of *Ader*, uyt
welke andere, in elk deel zich verfpreyende, voort-
komen. Als men ze in de Mond knauwd, vallen ze een
weynig bitter, ook wat zuur van *smaak*, en zeer te za-
mentrekkende van aart.

Tegens welke regt over aan hare *Steeleu* voortfchiet-
ten andere dunne en lange *Steeleutjens*, hebbende boven
op haren top vijf kleyne, langwerpige en spits toe-
gaande *Bladertjens*: in welker midden gemeenlijk ge-
zien worden drie bij malkander gestelde *schoone Bloe-
men*,

Gefalte
der Blo-
men.

Aanwin-
ning.

Indiaan-
fche Oye-
vaarsbek
met smalle
bladeren.

Gedaante
der zelve.

Gefalte
der Bloe-
men.

GERANIUM INDICUM NOCTE ODORATUM.

men, rustende op zeer korte *Steltjens*; zonder eenige *renk*; tamelijk groot; zich niet kwalijk vergelijkende met een openstaande Mond. Bestaan uyt vier Sneeuw-witte *Bladeren*; van welke de twee opstaande geheel groot, in 't midden en boven breed, ook daar ontrent rond toegeande, doch onder smal, en van daar tot over de helft met eenige weynige zeer schoone Bloed-roode *Stralen*, voortlichtende uyt een doorluchtige groenachtige inwendige grond, verciert zijn. De twee onderste zijn lang, smal, geuts-wijze gesteld; en zuiver wit. Tusschen welke zes bleek-groene *draad-jens* groeyen, houdende ieder op zich een hoog-geel *Afhangzeltje*, of langwerpig *Kuspie*; en noch tusschen de zelve vijf andere zeer teedere en kleine purpure *draad-jens*, wat meer voor-uytschietende, gezien worden.

Zaad. Als ze eenige weynige dagen lang open hebben gestaan, vergaan ze in haar zelve, en vallen op de aarde neer; nalatende een klein en langwerpig *Zaadje*, gelijk dat van de voorige voort: 't welk met een wallende Maan van *April* de aarde weer aanbevolen moet zijn; want hier door kan deze *Plant* alleen *aangewonnen* en *vermenigvuldigd* worden.

Jonge. De *jongen*, van dit *Zaad* opgekomen, geeven niet in 't eerste geheel *gesneden* *Bladeren*, maar twee ovaals-wijze-ronde en slegte; daar na een weynig aan de randen getand; vervolgens wat meerder *ingesneden*; en eyndelijk in vele *Deelen* of *Tukken* gescheiden, gelijk men zien kan in deze bijgaande *FIGUUR*, na 't leven afgeteckend.

K R A C H T E N .

Aart; en gebruyk. Alle soorten van *Oyevaarshbek*, of *Geranium*, zijn verdrogende en te samen-trekkende van aart.

Difc. L. 3. c. 13. De *Wortel* van het *Geranium Tuberosum flore rubro*, of *Oyevaarshbek* met een *Bobwortel* en roode *Bloem*, gestoten, en daar van een *Drachma* met *Wijn* ingenomen, verdrijft en geneest de *gezwellen* van de *Moeder*. Is zeer goed voor de *geene*, die van een zware krankheid weer beginnen te beteren; en voor de zulke, die de *Tiering* hebben, ruweemaal 's daags gebruykt, te weeten, 's morgens, en 's namiddags ontrent ten vier uren.

Plinius l. 26. c. 11. Het uytgeparfte *Zap* dezer *Wortel* in de *Ooren* gedaan, geneest de gebreken der zelve.

Durant. hijf. Plant. fol. 204. Een halve once van het *Zaad* gestoten, met *Peper* en *Myrrhe* vermengt, dan met *Wijn* ingenomen, brengt een *stijve Hals* weer te regt.

Math. l. 3. c. 114. Het *Geranium Columbinum*, of *Duyvervoet*, in *Wijn* gekookt, en daar van gedronken, of een *Drachma* der gedroogde *Bladeren* met *Wijn* of ander *Nat* ingenomen, verdrijft de *Buykgrimping*, en de *winden* des *Buys*; doet ook genoegzaam *water lossen*. Is goed tegens het *Gravel*, en de pijn der *Nieren*. Brengt te weeg, dat de *witte Vloeden* der *Vrouwen* ophouden; en geneest de *Wonden*, daar op gelegd.

Isid. L. 1. fol. 804. Het *Geranium Robertianum*, of *Robbrechtskruid*, in *Wijn* gekookt, en daar van gedronken, of 't zelve gestoten; of ook het uytgeparfte *Zap* op *Wonden*,

Lonie. l. 2. c. 174. *Zeeven* en *Zweeren* der *heymlijke Leeden* gedaan, geneest de zelve. Stopt de *roode Loop*, en 't *bloeden* uyt de *Neus*; neemt wech de *bleeke verve* des *Ligchaams*; verdrijft de *vlekken* der *Huyd*; maakt een *zuiver vel*, en is goed voor de *Roos*, daar meel gewreeven, of opgelegd. Is zeer dienstig tegens de *Hertklopping*, en 't *beeven* van de *Milt*. Vercder de *brand* van de *kinder-Pokjens*, en de *vynle Pokjen*.

Isid. l. 3. c. 174. De *Wortel* in *Wijn* gezoden, en daar van gedronken, maakt een *vrolijk Gemoad*, en versterkt het *Hert*. In roode *Wijn* gekookt, stild de *Bloedloop*: is goed voor de *inwendige Breuken*, en de *Steen der Nieren*. Scheyd

het *geronnen* *Bloed*, en helpt de *geene*, welke haar door een *hooge val* verzeerd hebben.

Het *Geranium Maschaum*, of *Oyevaarshbek*, *vic. Dal. l. 3. kende als Musum*, gestoten, en op *varsche Wonden* gelegd, heeld de zelve. In *Wijn* of *Bier* gezoden, en daar van gedronken, drijft uyt het *Water* van de *Blaas*.

Het *Geranium Sanguineum maximo flore*, of *Oyevaarshbek* met *grote als bloedroode Bloemen*, stild zeer gelukkig allerley *Bloedloop*, en word zeer hoog gepreezen tegens het *Gravel*, het zij in roode *Wijn* gezoden, 't zij het *Zap* met *Wijn* ingenomen; of een *Drachma* van de gedroogde *Wortel* met eenig nat gebruykt.

CCXXXIX HOOFDSTUK.

GINGIDIUM.

Oo wel met deezen naam, als met *Namen*, dien van *VISNAGA* bij vele in het *Latijn* bekend; word ook op 't *Neederlandsch*, voor zoo veel mij bewust is, niet anders geheeten. Bij de *Italianen* mede *GINGIDIO*.

Hier van zijn mij in haren aart drie onderfcheydene soorten bekend; als:

I. *GINGIDIUM LATIFOLIUM*, of *Gingidium* met *breede Bladeren*. II. *UMBELLATUM*, of met een *Kroon*.

III. *MONTIS LIBANI*, of *Gingidium* van den berg *Libanus*. Alle zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, Grond; doormengd met een weynig klein-gewreevene tweejarige *Paerdestift*: een warme, vrije, welgelegeene plaats; en weynig *Water*. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leven. Geeven aardige *Bloemen*, maar in *Bloemen* dezer *Landen* zelden rijp *Zaad*. Worden door een kleine *gunde* van het leven beroofd, en gaan dus te niet.

Het *Zaad*, uyt warme *Landen* overgezonden, word met een wallende Maan van *April* of *May* (na gelezenheid des tijds) in een *Pot*, hol en luchtig gezayd, niet boven een *stroot* diep. Opgelaten zijnde, verplant men de jonge *Planten* niet. Ook laat men 'er niet meer als twee of drie ten hoogsten in de zelve *Pot*. Zouden anders, in slegte jaren, nauwelijks *Bloemen* kunnen geeven.

GINGIDIUM MONTIS LIBANI, of *Gingidium* van den berg *Libanus*, krijgt uyt de *Wortel* *Bladeren*, van gedaante en stelling niet ongelijk die van het *MEUM*.

ATHAMANTICUM, of *Beerwortel*, doch korter, en wat gekrolder, gelijk men ziet in die van het *ILIOS* *ADONIS*, of *Adonisbloem*. Zijn een kleine voet langs achter vier, wat meer of minder, vingers breed; en alzooverminderende, loopen voor aan spits toe. De *Bladeren* verve is bleek-groen, van een bevallige aanschouwing. Uyt der zelve middenste komt voort een eenige, onder een *stroot* dikke, ronde; doch boven dunner toegeande, ontrent anderhalve voet hoog opschietende *Steel*. Op wiens bovenste punt, dan ook noch een of twee ter zijden uyt, een zeer schoone *Bloem* word ge-

zien, geheel rond, en buytten rondom zoo groot als een *Roos*, bestaande uyt breede, voor stomp toegaan- de, en hol gestelde *Bladerjens*, doch in het midden voorzien met ontelbare kleine witte *Kuspijens*, van onder uytwendig met vele hayrige groene *Bladerjens*; gelijk men gewaar word in het *MELANTHIUM*, of *Nigelle*, doch niet zoo verre uytsteekende, maar blijvende onder de rondte van de *Bloem*; tusschen het wit aardig doorschijnende. Eenige dagen gestaan hebbende, vergaan ze in haar zelve.

KRACH-

KRACHTEN.

Gal. l. 2. *de Alm.*
fac. c. 55.
C. lib.
Simp. 6.
Disf. l. 1.
c. 167.

Gingidium is warm in den eersten, en droog in den tweeden graad; daarbenevens te zamentrekken-
de van aart.

Rauw in een Salade gegeten, of gezoden zijnde met andere spijzen gebruykt, of ook in Wijn gekookt, en daar van gedronken, is goed voor de Maag, de Blaas, doet gemakkelijk waten; lost het Graveel en de Steen; verwekt eetenslust; en der Vrouwen Maandsonden. Is goed teegens de Pest, en alle andere besmettelijke Ziekten.

Durant. l. 1. *Plant.*
fol. 108.

De Bladeren gestoten, en op der Vrouwen Borsten gelegd, scheidt de geklonterde Melk in de zelve; ook t'gevoonne Bloed tusschen vel en vleesch zittende, veroorzaakt door slaan, vallen, of eenig ander ongeluk. Geneest ook alle Buijen en Gezwellen.

CCXL HOOFDSTUK.

ZWAARDKRUYD.

Namen.

Et deelen naam in het *Nederlandsch* bekend, word in het *Latijn* geheeten GLADIOLUS, of ENSIS: in het *Hooftsch* SCHWERTEL: in het *Fransch* GLAIS, of GLAYEUL: in 't *Italiaansch* GLADIOLLO, SENESI, of ook MONACUCCIE.

Eenige veranderlijke foorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend eenige veranderlijke foorten, als:

I. GLADIOLUS FLORE RUBRO, of Zwaardkruid met een roode Bloem. II. BISIS FLORUM ORDINIBUS CINCTUS, of met twee orden van Bloemen versierd. III. FLORE CARNEO, of met een lijf-verwige Bloem. IV. FLORE ALBO, of met een witte Bloem. V. CAPITIS BONÆSPI FLORE PHOENICEO, of Zwaardkruid van het Hoofd der goede Hoop, met een schoone rood-verwige Bloem; en dan noch meer andere; niet alle van de zelve Bonwing en Waarneming.

Grond.

Zij beminnen echter al te zamen, uyt eygener aart, een goede, gemeene, zandige, en met twee-jarige Paardemilt wel voorziene grond: een vrije, genoeg ter Zon geleegene plaats; veel, en ook weynig Water. Geeven niet alleen ieder Zomer Bloemen, maar ook dikmaal rijp Zaad. Verdragen allerley ongeleegentheden der Winter. Mogen ook, om het tweede of derde jaar, in 't laatste van *Julius* opgenomen, in een drooge plaats bewaard, en in *September*, met een volle Maan, weer in de aarde gelegd worden.

Aanwinnig.

Veel bequamer worden ze aangewonnen door hare jonge Bolletjens, die men, uyt de aarde opgehaald zijnde, van de onde afsceemt, als door haar Zaad; 't welk met een wassende Maan van *September* ruym een stroobreed diep de aarde moet aanbevolen zijn; en wanneer het in 't volgende Voorjaar opgekomen is, niet voor in 't zeevende of agtfte jaar daar na de eerste Bloemen geeft.

Zwaardkruid van Cabo de bonni' Esperance.

De GLADIOLUS CAPITIS BONÆSPI FLORE PHOENICEO, of Zwaardkruid van Cabo de bonni' Esperance, of het Hoofd der goede Hoop in *Africa*, met een roode Bloem, is teederder van aart dan al de andere. Geeft in deeze Gewesten geen Bloemen, anders dan bij heete Zomers; maar noyt eenig Zaad. Bemind een goede zandige grond, met twee-jarige Paardemilt, een weynig een-jarige Hoenderdrek, en 't Mol van verrotte Boornbladeren doormengt: een luchtige, vrije, welgeleegene plaats, en matige vochtigheyt. Kan gantschelijk niet verdragen veel koude Herfst-reegenen, Rijp of sterke Vorst. Moet derhalven, in een Pot twee vingeren diep gesteld, in 't begin van *October* binnens huys gebragt, en op een luchtige plaats gezet zijn,

Hoe dan het waargenomen moet worden.

waar in niet als bij *vriescend* Weer word gevuid; gedurende dien tijd met weynig of geen vochtigheyt onderhouden, en niet voor in 't begin van *April* weer buijten gesteld worden.

Men kan haar in onze Landen niet anders aangewinnen Aanwinn- en vermeenigvuldigen, als door hare aangewassene jonge nung. Bolletjens, op de gemelde tijd opgenomen.

KRACHTEN.

DE Wortel, of Bol, van Zwaardkruid, in het *Galen. lib.*
Latijn Gladiolus, is vertecrende, verdrogende, en te zamentekkende van aart. *Simp. Med.*
Disf. l. 4.
c. 20.

De zelve gestoten, met Wijn en Wierook vermengt; dan op Wonden en gequustte Leeden gelegd, trekt uyt alle Doornen, Reenschilfersen, en andere onreynigheeden in de zelve. Met Meel en Honigwater vermengt, ontdeed, vermorwt en verteed de Klieren; ook alleley harde en tye Zueringen.

De Bolwortel gestoten en daar van een Drachma *Lobel. l. 1.*
met Wijn ingenomen, doet gemakkelijk water los- *fol. 136.*
sen.

Het Poeder der gedroogde Bladeren en Wortel met *J. Lau-*
Wijn gedronken, doet de Milt vertecren, verdrogen, *reub. l. 1.*
en neemt'er de smerten van woch. Verdrijft het *Co-*
lijck, een kleyn weynige Peeper daar bij gedaan zijndes; *Appar. Pl.*
en sild zeer wel het Bloed. *c. 9.*

Het gestotene Zaad met Ezels- Geyten- of Schapen- *Apulej.*
Melk gebruykt, is desgelijks zeer goed teegens 't Colijck, *lib. de*
en alle andere winden des Buys. *Herb. Med.*
c. 78.

De Kist der gedroogde Wortel gepulverizeert, en met Wijn ingenomen, is goed voor de kende- of Druppelis; het Graveel, de Breuken der Kinderen, inwendige gezwellen; en verdrijft ook de smerten van het Colijck.

CCXLI HOOFDSTUK.

GLAUX.

Us genoemd van elk, zoo wel in het *Namen.*
Nederlandsch als *Latijn*; en, mijns
weetens; met geen anderen naam
bekend, als alleen van sommige MELK-
KRUYD geheeten.

Hier van zijn mij in haren aart vijf on-
derscheydene foorten; na-
kundig geworden vijf foorten; na-
mentlijk:

I. GLAUX SUPINA LUSITANICA, of *Portugalsch*
Glaux, achter-over leggende. II. SUPINA VIMINOSA
LUSITANICA, of achter-over leggend *Portugalsch*
Glaux met lange buygzame Takjens. III. PALUSTRIS,
of in waterachtige plaatsen voorkomende. IV. SE-
MINE CORDATO, of Glaux met een Zaadhuysje, een
Herf gelijkvormig. V. GLAUX EXIGUA MARINA,
of kleyne Zee-glaux. Niet alle zijnze van de zelve Bon-
wing en Waarneming.

Het GLAUX VIMINOSA SUPINA LUSITANICA, Leggende
of leggende Glaux uyt *Portugal*, met lange buygzame
Takjens, krijgt, aan teedere veelvoudige Takjens, kort-
te, kleynen, doch een weynig in de lengte breedachtig-
ge en hol gestelde Bladerjens, zoo uyt de ene als Bladert-
uyt de andere zijde voorkomende: teeder en dun van
jens.

aart; voor stompachtig toe gaande; in 't midden al-
leenlijk met een Ruggetje voorzien: zittende zes of agt
aan haar doorgaande Steelje, niet regt teegens malkan-
der over, maar aan de ene zijde twee of drie, aan de
andere drie of vier; doch altijd voor in een eyndigen-
de. De werve is donker-groen. Dufdanig is ook
gesteld het GLAUX SUPINA LUSITANICA, of achter
overleggende *Portugals* Glaux.

Bemind een goede, gemeene, zandige, en met een Grond.
weynig twee-jarige Paardemilt-doormengde grond: een
vrijje,

Bloemen. vrije, welgeleene plaats, en matige vochtigheid, Zaad. Blijft niet meer dan twee Zomers in 't leven. *Bloeyd* in 't tweede jaar; en geeft, bij goede tijden, volkomen *Zaad*. Is teeder van natuur in deze Gewelfen, Verdraagt ougeerne *kunde Herfstreogen*, en noch veel minder enige *Vorft*.

Hoe in de Winter waar te neem. Word derhalven, in een Pot met een wassende Maan geplaatst zijnde, in het begin van *October* binnens huys gebragt, op een luchtige plaats, waar in niet anders als bij *vriescend* Weer word gevuurd: gedurende de *Winter* met zeer weynig Regenwater onderhouden, en niet weer buyten gezet voor in 't begin van *April*, met een zoete Regen. Dan noch voorzichtig gewacht voor *kunde nagten*, en *bayrige winden*.

Aanwinning. Kan niet anders worden aangewonnen en *vermeengvuldigd*, dan door haar *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *April* de aarde, niet diep daar in gelegd, moet aanbevolen zijn.

Glaux met een Hert. Het GLAUX SEMINE CORDATO, of *Glaux met een Hert-gelykende Zaadhuysje*, groeyd van naturen, uyt een teeder wit *Wortel*, niet hooger als vijf vingeren breedte op. Verdeeld zich onder, boven de *Wortel*, in enige kleyne *Takjes*; en voorts boven *Pyramids*-wijze met een regt *Steele* opschietende: waar aan de *Bladertjes* zitten, hol en luchtig aan beyde de zijden boven malkander, doch hoe hoger hoe kleyner wordende; en niet regt teegens malkander over staande. Zijn kleyne, smal, voor stomps; in 't midden voorzien met een kleyne *Rugge*; donker groen van verve in 't eerst; doch naderhand, uytgebloeyd hebbende, worden ze lichtelijk geelachtig, of bleek-groen. Tusschen deze *Bladeren* en de *Steel* komen voort kleyne, *wingeblederde Bloemtjes*; welke vergaande, nalaten een plat *Knopje*, hebbende gelykheid met een *Hert*; van binnen gevuld met een kleyne, rond, bleek *Zaad*.

Bladeren. Bemind de zelve voorgemelde aarde, zoowel een schaduwwacht als een luchtige plaats. Blijft niet langer dan een *Zomer* in 't leven. Geeft bij tijds volkomen *Zaad*, en versterkt daarmede. Moet derhalven met een wassende Maan van *Maert*, *April* of *May* op nieuws gezaay worden. Komt anders, door het neergevallene *Zaad* ter plaats daar ze gestaan heeft, overvloedig genoeg van zels op, en kan daar door genoegzaam *vermeengvuldigd* worden.

Bloem. Zaad. Het GLAUX EXIGUA MARINA, of *kleyne Zee-glaux*, uyt eygener art niet meer als een vinger hoog opschietende, krijgt, uyt teedere witte *Worteltjes*, veelvoudige kleyne *Loofjes*, verciert met veel aardige, kleyne, digt op, en regt teegens over malkander zittende *Bladertjes* aan hare ronde, van binnen roschachtige *Steele*. Zijn zeer kort, evenwel tamelijk breed; dikachtig, voor rond toegaande; zonder *Aderen*; blauwachtig-groen van verve. Tusschen welke te voorschijn komen kleyne, vijf-gebladerde *purpure Bloemtjes*, aardig verciert met witte randen.

Grond. Bemind ook de voorheen gemelde aarde; een opene, wel ter Zon geleegene plaats, en zeer veel Water. Kan derhalven, uyt hare natuurlijke grond genomen zijnde, niet wel anders *opgequeekt* worden, als in een Pot; waar in deze *Plant* altijd vochtig moet gehouden zijn. Dan groeyd ze voorpoedig. Geeft veelvoudige aardige kleyne *purpur-bloemtjes*, doch noyt enig volkomen *Zaad*.

Kleyne Zee-glaux. Het GLAUX EXIGUA MARINA, of *kleyne Zee-glaux*, uyt eygener art niet meer als een vinger hoog opschietende, krijgt, uyt teedere witte *Worteltjes*, veelvoudige kleyne *Loofjes*, verciert met veel aardige, kleyne, digt op, en regt teegens over malkander zittende *Bladertjes* aan hare ronde, van binnen roschachtige *Steele*. Zijn zeer kort, evenwel tamelijk breed; dikachtig, voor rond toegaande; zonder *Aderen*; blauwachtig-groen van verve. Tusschen welke te voorschijn komen kleyne, vijf-gebladerde *purpure Bloemtjes*, aardig verciert met witte randen.

Bladeren. Bemind ook de voorheen gemelde aarde; een opene, wel ter Zon geleegene plaats, en zeer veel Water. Kan derhalven, uyt hare natuurlijke grond genomen zijnde, niet wel anders *opgequeekt* worden, als in een Pot; waar in deze *Plant* altijd vochtig moet gehouden zijn. Dan groeyd ze voorpoedig. Geeft veelvoudige aardige kleyne *purpur-bloemtjes*, doch noyt enig volkomen *Zaad*.

Bloemen. Het GLAUX EXIGUA MARINA, of *kleyne Zee-glaux*, uyt eygener art niet meer als een vinger hoog opschietende, krijgt, uyt teedere witte *Worteltjes*, veelvoudige kleyne *Loofjes*, verciert met veel aardige, kleyne, digt op, en regt teegens over malkander zittende *Bladertjes* aan hare ronde, van binnen roschachtige *Steele*. Zijn zeer kort, evenwel tamelijk breed; dikachtig, voor rond toegaande; zonder *Aderen*; blauwachtig-groen van verve. Tusschen welke te voorschijn komen kleyne, vijf-gebladerde *purpure Bloemtjes*, aardig verciert met witte randen.

Grond. Het GLAUX EXIGUA MARINA, of *kleyne Zee-glaux*, uyt eygener art niet meer als een vinger hoog opschietende, krijgt, uyt teedere witte *Worteltjes*, veelvoudige kleyne *Loofjes*, verciert met veel aardige, kleyne, digt op, en regt teegens over malkander zittende *Bladertjes* aan hare ronde, van binnen roschachtige *Steele*. Zijn zeer kort, evenwel tamelijk breed; dikachtig, voor rond toegaande; zonder *Aderen*; blauwachtig-groen van verve. Tusschen welke te voorschijn komen kleyne, vijf-gebladerde *purpure Bloemtjes*, aardig verciert met witte randen.

Opqueeking. Het GLAUX EXIGUA MARINA, of *kleyne Zee-glaux*, uyt eygener art niet meer als een vinger hoog opschietende, krijgt, uyt teedere witte *Worteltjes*, veelvoudige kleyne *Loofjes*, verciert met veel aardige, kleyne, digt op, en regt teegens over malkander zittende *Bladertjes* aan hare ronde, van binnen roschachtige *Steele*. Zijn zeer kort, evenwel tamelijk breed; dikachtig, voor rond toegaande; zonder *Aderen*; blauwachtig-groen van verve. Tusschen welke te voorschijn komen kleyne, vijf-gebladerde *purpure Bloemtjes*, aardig verciert met witte randen.

Aanwinning. Het GLAUX EXIGUA MARINA, of *kleyne Zee-glaux*, uyt eygener art niet meer als een vinger hoog opschietende, krijgt, uyt teedere witte *Worteltjes*, veelvoudige kleyne *Loofjes*, verciert met veel aardige, kleyne, digt op, en regt teegens over malkander zittende *Bladertjes* aan hare ronde, van binnen roschachtige *Steele*. Zijn zeer kort, evenwel tamelijk breed; dikachtig, voor rond toegaande; zonder *Aderen*; blauwachtig-groen van verve. Tusschen welke te voorschijn komen kleyne, vijf-gebladerde *purpure Bloemtjes*, aardig verciert met witte randen.

K R A C H T E N .

Label l. 1. Glax in Wijn, of ook in Wey, gezoden, of bij andere spijzen gebruykt, verwekt genoegzaam *Atelk* in der vrouwen Borsten. Is derhalven zeer dienstig voor alle Minnen, of Voedsters,

welke niet veel Zog in hare Borsten hebben, of dat ze beginnen als uyt te drogen.

CCXLII HOOFDSTUK.

Z O E T H O U T .

An een ieder dus genoemd, is eygentlijk geen Hout, maar een houtverwige zoete *Wortel* dezer *Plant*, welke doog geworden zijnde, voor Hout word genomen, of aangezien. Word in het *Latijn* geheeten GLYCRRHIZA, of DULCIS RADIX: in het *Hoogduytsch* SUSZ-HOLTZ, of ook LACKRIZE: in het *Fransch* RECLISSE COMMUNE, ERCULISSE, RAIGLICE, of RAGALICE: in het *Italiaansch* REGOLITIA, of REGOLITO.

Hier van zijn mij in haren aart bekend vier onderscheydene soorten; namentlijk:

I. GLYCRRHIZA SILIQUOSA, of *Zoethout met Peulen*, daar het *Zaad* in groeyd. II. ECHINATA DIOSCORIDIS, of *Zoethout*, met *Zaad* als *zachte Doortjens omwaffen*, beschreeven van DIOSCORIDES. III. GLYCRRHIZA AMERICANA SPICATA, of *Zoethout met geayrde Bloemen* uit *America*. IV. GLYCRRHIZA SYLVESTRIS, of *wild Zoethout*; ook geheeten GLAUX LATIFOLIA. Alle zijn ze van even de zelve *Bouwing* en *Waarneming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, Grond. met een- of twee-jarige Paerdenmist genoegzaam voorzien: een warme, vrije, welgeleene plaats, en veel Water. Zijn langlevende van aart: verdragen seld *Vorft*, en alle ongeleegentheeden der *Winter*. *Bloryn* niet alleen jaarlijks, maar geeven ook, bij warme *Zomers*, volkomen rijp *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *April* in een Pot moet gezaayd zijn. Alleenlijk hier door konnen ze aangewonnen en *vermeengvuldigd* worden.

De GLYCRRHIZA SILIQUOSA, of het *Peuldra-gend Zoethout*, zijnde het beste, en in alle Apothekers winklen zeer gebruykelyk, geeft in onze Gewelften noyt *Bloemen*, of enig rijp *Zaad*. Word echter genoegzaam aangewonnen door hare de aarde zeer wijd doorlopende *Wortelen*; welke men met een wassende Maan in *April* van de *onde* afneemt, en verplant.

Het GLYCRRHIZA AMERICANA SPICATA, of *Zoethout uit America*, met geayrde *Bloemen*, krijgt uyt *America*, met een geel-verwige, dunne, en lange *Wortel* eenige teedere, ronde, bleek-groene, en matig-lange *Steele*; aan welke, nu uyt de eene, dan aan de andere zijde, voortkomen eenige weynige andere *Steele*; waar aan de *Bladeren* groeyen en zitten, op de wijze *Bladeren* van ACACIA. Zijn kleyne; aangenaam groen-verwig; altijd twee en twee regt teegens over malkander gesteld, voor nochtans in een cyndigende, langwerpige, of ovaal-wijze rond; aan de randen effen en slegt; ook met geen zichtbare *Aderetjes* doorloopen.

Uyt de bovenste punten komen te voorschijn een- of twee bij malkander gestelde *Bloem-ayren*, een vinger, wat meer of minder, lang; voorzien met veele kleyne, vierhoekige, digt aan hare *Steel*, ook twee en twee regt teegens over malkander gestelde *Knopjes*; uyt welke zich vertoonen kleyne *purpure Bloemtjes*, die van onze gemeene *groote Wizen*, of VICTA MAJOR VULGARIS, in gedaante niet zeer ongelijk. Zij openen haar de eene na de andere; en zijn zonder enige reuk. Alsze eenige dagen hebben *gebloeyd*, vallen ze op de aarde neer; zonder enig volkomen rijp *Zaad* in deze Gewelfen na te laten: waar door nochtans deze aardige *Plant* alleenlijk kan aangewonnen en *vermeengvuldigd* worden. Echter ge-

beurd

beurd het, doch zeer zelden, dat zulks geschiedt door de bij de *Wortel* uytſchietende *jongen*: welke men met een wassende Maan van *April* van de *oude* afneemt, en verplant.

KRACHTEN.

DE *Wortel* van gemeen Zoethout, met *Zaad-peulen*, of *Glycyrrhiza vulgaris Siliquosa*, is matig warm en vocht, zeer lieflijk van smaak, en een weynig te zamentrekkende.

Het uytgeparfte *Zap* der *Wortelen* met *Wijn* gedronken, of de *Wortelen* zelfs klein gesneden, in *Wijn* gekookt, en daar van desgelijks gedronken; of ook de gedroogde *Wortel* gestoten, en daar van een *Drachma* met *Wijn* ingenomen, is goed voor een kwalijk-gefelde *Borst*; voor de heesheyd en rauwheyd der *Keel*, en voor de *Hoest*. Opend de *verstoptheyd* van de *Lange* en *Leever*. Verzoet alle inwendige *rauwheyd*: verzacht alle *zweeringen*, en inwendige *huizingheyd*: maakt rijp alle *rauwe* vochtigheden, en los de *ſtuymen*. Zuyverd alle *zeeren*, en *wonden*, daar op en in gedaan. Brengt weer te regt een *huizinge* *Maag*. Is dienstig voor de *Nieren* en *Blaas*; voor lopende en tranende *Oogen*. Verzacht het *zweeren* der *Tanden*.

Het Zoethout van *Dioscorides* met *Zaad* als *zachte Doornjens*, of *Glycyrrhiza Echinata Dioscoridis*, heeft de zelve kracht en werking. Is daarenboven goed voor alle gebreken der *Leever*, *Borst*, *Nieren*, en de *schurftigheid* van de *Blaas*. Neemt ook wech de *ontſteeking* van de *Mond* en de *Maag*.

Het *Poeder* der gedroogde *Wortel* in de *Oogen* gedaan, neemt daar van wech de uytwassende *Flazen* en *Schellen*. Geneest alle *zeeren* van de *Mond*, daar op gestrooyd zijnde.

De *Wortel* van het *Glycyrrhiza Americana spicata*, of *Americaansch Zoethout*, desgelijks warm en vocht in den eersten graad, lieflijk van smaak, en wat te zamentrekkende van aart, gedroogt, gepulverizeert, en daar van een once met *Wijn* 's morgens nuchteren, drie dagen achter malkander, ingenomen, doodt de *Wormen*, verdrijft de *Winden*; jaagt door de *Stoelgang* uyt alle *gallige*, *pinritense* vochten. Is goed tegens de *Kranwagie*, of *Schurftigheid*; de *Geelzucht*, de *roode Loop*. Zuyverd daarenboven, en geneest te gelijck de *Wonden*.

Krachten van het Americaansch Zoethout.

CCXLIII HOOFDSTUK.

W E E D E.

Namen.

In het *Nederlandsch* dus genoemd, word zoo wel in het *Latijns* *Fransch* geheeten *GLASTUM*, of *ISATIS*: in het *Hoogduysch* *WEIT*: in het *Italiaansch* *GLASTO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden *vijs* bijzondere soorten; te weeten:

I. *GLASTUM SATIVUM*, of *tamme Weede*. II. *SILVIQUOSUM*, of *Weede met peulen*. III. *ROTUNDIFOLIUM*, met *ronde Bladeren*. IV. *AMERICANUM*, of *Americaanſche Weede*. V. *GLASTUM SYLVESTRE*, of *wilde Weede*. Niet alle zijn van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond.

Zij beminnen een *rouwe*, *gemeene*, zoo wel zandige als *andere*, doch *vet-gemeeste* grond: een *opene*, *wel-geleegene*, plaats, en veel *Water*. Konnen seld *Forſk*, en *allerley* andere ongeleghetheeden der *Winter* uytſtaan.

Tamme.

DE TAMME en WILDE WEEDEN vergaan niet haast,

maar blijven eenige jaren lang in 't leven; en geeven wilde ieder *Zomer* volkomen rijp *Zaad*.

Het *GLASTUM SILVIQUOSUM*, of *Weede met peulen*, en *ROTUNDIFOLIUM*, of met *ronde Bladeren*, dueren niet meer als twee *Zomers*. Geeven in 't tweede jaar rijp *Zaad*, en vergaan daar *moë*. Worden ook (gelijk de twee andere hier boven genoemde soorten) niet anders *aangewonnen*, als door haar *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *Maert*, niet diep gelegd, de *arde* moet aanbevolen zijn.

Het *GLASTUM*, of *ISATIS AMERICANA*, of *Weede uyt America*, is de schoonste, toederste soort van alle. Wordt uyt eygener aart zeer oud. Schiet uyt een sterke *roode Wortel* drie voeten, wat meer of minder, opwaarts met vele *ronde Takken*, boven in vele *Zijde-takjens* verdeeld. Aan welke uytſpruyten bezienswaardige, regt tegens malkander over gestelde, niet zeer groote *Bladeren*; rondachtig van verwe: inwendig alleen met eene *Rugge*, en weynige zichtbare *Adertjens* voorzien. Van welke men de onderste driehoekig, alle voor spits toegande; ook het middenste voor uyt staande opwaarts gekernd ziet; aan de punten een weynig gedraayd, niet kwalijk zich vergelijkende met *Hoornen*. Rusten op korte *Steltjens*; waar aan de twee naaste regt tegens malkander over staande deelen de kleinste zijn; maar het eene voor uytſtaande het langste en grootſte is.

Benind een goede, zandige *arde*, met veel tweejarige *Paerdenmist* en een weynig *Veengrond* doormengt: een warme, luchtige, vrije, wel ter *Zon* geleegene plaats, en tamelijk veel *Water*. Geeft wel ieder *Zomer* een heerlijke *roode Bloem*, na de gedaante van de *VIOLA MARIANA*, of *MEDIUM DIOSCORIDIS*; in 't *Nederlandsch* *MARITTEEN*, hol en luchtig op hare *Steltjens*, doch sommige een weynig voor aan gedraayd, staande; maar niet als met heete en drooge jaren volkomen *Zaad*. Verdraagt ongeerne veel *koude Herſt-regeenen*, *Sneeuw*, *Storm-winden*, of *sterke Vorſt*.

Moet derhalven, met een wassende Maan van *April* Hoeinde in een *Pot* geplant zijnde, in 't begin van *October*, wat eerder of later, na tijds geleghentheyd, binnens huys worden gebracht op een luchtige plaats, waar in niet als bij *vriezende Weer* word gevuld door een *zyere Oven*; vermits de *warmte* niet zeer lang kan verdragen. Gedurende de *Winter* moet menze met matig *huw-gemaakt Regenwater* van boven voorzien; voor de *Vorſt* wel bewaren, en niet voor in 't laatste van *Maert* of 't begin van *April*, met een aangename *Lucht* en *zoete Reegen*, weer buyten stellen: doch dan ook haar wel wagen en dekken voor *koude nagten*, *Sneeuwige vochtigheid*, en *sebrale Winden*.

Zij word in deeze Landen *aangewonnen* en *vermeerderd*, niet alleen door *Zaad*, 't welk met een wassende Maan van *April* in een *Pot* moet gerayd zijn, niet boven een *stroobreedte* diep, hol en luchtig; maar ook door hare *aangewassene jonge Wortelen*, welke men op de genoemde tijd van de *oude* afneemt, en in *Potten* verplant.

KRACHTEN.

WEede, of *Glastum*, is bitter van smaak, te zamentrekkende, en zeer verdroogende van aart.

In *Wijn* gezoden, en daar van gedronken, of een *Fuchſhijs Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met *Pl. c. 125*. *Wijn* gebruykt, verdrijft krachtelijk de *hardheyd* en *ongezondheyd* van de *Alt*: opend ook de *verstoptheyd* der zelve; en geneest *allerley* ingekankerde *zweeringen*, *quade zeeren*, *grooten* en *zwarte Wonden*; de *Roos* en 't *ſpreuk Fluor*, daar in gestrooyd, of de *varſche* gekneufde *Bladeren* daar op gelegd zijnde. Drijft daarenboven te *rugge*, *ſcheyd*, en *verteerd* wonderlijk de *dikke*

Weede met peulen; en met ronde Bladeren.

Weede uyt America.

Bladeren.

Wat voor een grond zij beminnen.

Hoeinde in Winter waar te nemen.

Aanwin-

GNAPHALIUM AMERICANUM

ANGUSTIFOLIUM.

F. l. v. 14

dikke waterachtige en slijmerige gezwellen. Is ook zeer goed, om gelegd te worden op alle Bloedvloeyende deelen des menschelijken Lichaams.

Zufis. I. 2. De Bollen, van het uytgeparfite Zaad beteyd, worden veel gebruykt van de Verwers, om daar mee blauw te verwen.

CCXLIV HOOFDSTUK.

GNAPHALUM.

Namen.

En aardig Gewas, zoo wel in 't Nederlandsch als Latijn dus genoemd, of ook wel CENTUNCULUS, en ALBUM: in het Hoogduitsch RUHR-KRAUT: in 't Fransch HERBE A COTTON: in 't Italiaansch GNAPHALIO, FILAGO, en ook CARTAHLAGO.

Hier van zijn mij in haren aart verscheydene bezienswaardige foorten bekend, te weten:

I. GNAPHALUM AMERICANUM FLORE ALBO, of *Americaansch Gnaphalium met een witte Bloem*. II. AMERICANUM FLORE LUTEO, of *Gnaphalium uit America met een gele Bloem*. III. AMERICANUM FLORE LUTEO MAJORE, of *met een groote gele Bloem*. IV. AMERICANUM ANGUSTIFOLIUM SPICATUM, of *uit America met smalle Bladeren, en een geayrde Bloem*. V. AMERICANUM MINUS ANGUSTIFOLIUM FLORE RUBRO, of *kleyne smallebladerde Americaansche Gnaphalium met een roode Bloem*. VI. IDEM FLORE LUTEO, of *de zelve met een gele Bloem*. VII. MONTANUM FLORE ALBO, of *Berg-Gnaphalium met een witte Bloem*; ook geheeten PILOSELLA MINOR, of *kleyne Piloselle*. VIII. MONTANUM FLORE SUAVE RUBENTE, of *Berg-Gnaphalium met een roodachtige Bloem*. IX. GNAPHALUM ROSEUM, of *met een kleyne geel Bloemje*, waar onder zich Bladeren vertonen, als een Roosje rondachtig bij malkander gevoegd; anders ook genoemd LEONTOPODIUM, of *Leeuwenvoet*. X. GNAPHALUM ROSEUM PROLIFERUM, of *Gnaphalium als een Roosje, met Bloem uit Bloem*; en dan noch meer andere. Niet alle zijn ze van de zelve Boskuys en Waterneeming.

Grond. Eevenwel beminnen ze al te zamen uyt eygener aart een goede, zandige, en met matige twee-jarige kleyne-geweevene Paerdenmist voorziene grond; een warme, vrije, welgekegene plaats, en niet te veel Water. Verdragen tamelijk wel sterke koude, en andere ongelegenheeden der Winter, behalven het GNAPHALUM AMERICANUM FLORE LUTEO MAJORE ET MINORE, of *Americaansch Gnaphalium met een groote en kleyne gele Bloem*; ook genoemd FLOS PERPETUUS, of *altijd-durende Bloem*, vermits de zelve, afgesneden zijnde, eenige jaren lang, zonder verderving, goed blijft.

Zijn teeder van natuur. Konnen geen Vorst, of veel koude Herfst-reegenen verdragen. Moeten derhalven, met een wassende Maan van April in een Pot gezet zijnde, in het begin van October binnens huys gebracht, droog gehouden, en niet voor den aanvang van April weer buyten gezet; voor koude nagten, veel Reegen, buyrige Oosten- en Noorde-winden welgedekt en voorzichtig gewagt worden.

Aanwinping. Geeven in deere Landen noyt eenig rijp Zaad. Eevenwel kan men ze aanwinnen door hare aangegroeyde Takjens, welke men, een jaar oud zijnde, voorzichtig ten halven insnijdt, gelijk de Angeliken; en in het volgende jaar, alsze Wortelen hebben geschooten, van de oude afneemt: dan met de genoemde Maan verplant; waar na ze eenige jaren lang in het leven blijven.

Hoe ze groeyen. Beyde deere foorten (niet gelijk de andere jaarlijks vergaande maar altijd groen blijvende) groeyen Stru-

vels-wijze, in vele Takjens (alsze oud zijn uyt den bruynen grauwwerwig, doch de jonge met een geheel witte wolligheyd bekleed) zich verdeelende. Waar aan veele bladeren in 't ronde, onder de Steelen omhelzende, zich vertonen. Gemeenlijk staan ze regt-op. Zijn met een witte wolligheyd, doch onder meer als boven, Bloemen voorzien; lang en smal, doch voor aan breedst, en daar rondachtig toegaande: een weynig dikachtig van aart, en met niet meer dan een regt-doorgaande Ader in 't midden begaast. Uyt welker voorste Hert de schoone geele, als goud-verwige Bloemen voortfchieten, veelvoudig in 't ronde op hare Steeltjens zittende als een Wayer, of Kroon. Waar van de inwendige Veezeljens veel donkerder of rooder geel zijn als de voor rond-toegaande Bladertjens zelfs, zich boven malkander vertonende gelijk Visschschubbetjens.

Het GNAPHALUM AMERICANUM ANGUSTIFOLIUM SPICATUM, of *smallebladerd Gnaphalium uit America met een geayrde Bloem*, walt in deee Geveften twee voeten, of wat hooger op. Krijgd ook onder aan zijne jonge Scheutjens boven groene, doch wolachtige, onder bleek-witte rugje Bladeren, vijf vingeren breedte, wat meer of minder lang; een stroom, of ook minder breed; inzonderheyd boven; onder aldermalst; de Steel geheel omvattende. Komen digt boven malkander voort; gaan spits toe: zijn in 't midden begaast met een regt-doorlopende Ader, of Rugge. Uyt deee Bladeren schieten ronde Steelen op, voorzien met veele zeer smalle en teedere Bladertjens. Tusschen welke uytpruyten de Bloemen, veelvoudig bij malkander gekeld, Ays-wijze, ter hoogte van een geheele Maatvoet, zeer aardig te zien, eevenwel digt aan de Steel blijvende. Kleyne zijn ze, en bestaan uyt veele bij malkander gevoegde doorluchtige, bleek-blinkende en wat langwerpige Bladertjens, van binnen verciert met eenige rosachtige wolligheyd.

Blijft niet langer dan twee jaren in 't leven. Bloeyd Aanwin-ping de tweede Zomer, en, rijp Zaad gegeven hebbende, versterft. Moet derhalven telkens door het gemelde Zaad, met een wassende Maan in April niet diep in de aarde gelegd, weer aangevommen worden. Anders slaat het neergevallene ook van zelf genoeg op. Alleenlijk door dit middel kan deee soort worden vermenigvuldigd.

Het GNAPHALUM AMERICANUM FLORE ALBO, Gnaphalium uit America met een witte Bloem, geeft in deee Landen noyt eenig rijp Zaad. Word echter bequameijk aangekweekt door hare aangegroeyde witte Wortelen, welke men met een wassende Maan van April afneemt, en verplant.

Het GNAPHALUM MONTANUM FLORE ALBO, ET BERG GNAPHALUM SUAVE RUBENTE, of *Berg-Gnaphalium met een witte, en slijp-ke-roode Bloem*, zijn van een lang leven. Geeven de meeste tijd volkomen rijp Zaad; 't welk gelijk dat van de andere moet geayd zijn. Hier door worden ze voortgeteld; doch bequimer vermenigvuldigd door hare aangegroeyde Scheutjens; die men op de genoemde tijd verplant.

Het GNAPHALUM AMERICANUM MINUS ANGUSTIFOLIUM FLORE RUBRO, ET FLORE LUTEO, of *smallebladerd Gnaphalium uit America, zoo wel met een roode als gele Bloem*, is lang leevende van aart; van een aardige en bevallijke aanschouwing. Groeyd op tot anderhalve, ook wel twee voeten hoog, met een te. Krijgt uyt een zeer teedere, veelvoudige, huyrige en geel-verwige Veezelwortel verscheydene Steelen, geel rond, zoo dik als een Zwane-pen, of schacht; uytwendig groen, met een witte wolligheyd bekleed, en van binnen met een groot, wit, voos Marg of Pu voorzien; waar aan de Bladeren, nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde, niet hoog boven malkander voortkomen; hebbende de lengte van een vinger, de breedte van een halve vinger; doch zijn onder aan de Steel gemeenlijk wat breeder, en eyndigen voor in een stomp punt;

punt; zomtijds hier en daaren weynig befronst; bleekgroen van verwe; met een witte *woligheyd* omvangen, aan de randen effen en flegt; in 't midden met een eenige regt-doorgaande zichtbare *Ader*, of *Rugge*, verciert; zacht van aart; van geen bijzondere smaak, doch een weynig te zamentrekkende.

Bloemen Tusschen de zelve, in 't opperfte der *Steele*, groeyen veel wit-groene, ronde, teedere, en tros-wijze bij mekaar gevoegde andere kleynere *Steltjens*; op welke te voorschijn komen kleyne, ronde, schoon-rood-verwige, en als uyt veel zeer kleyne *Bladertjens* gelijk blinkende *Schubbetjens* bestaande *Knoppens*, de *Bloemen* verbeeldende; welke met 'er tijd hare roodheyd verliezen; zich bleek-geel vertonen, en dan uyt haar midden veel kleyne, goud-geele, dradige, en digt te zamen-gevoegde *Knoppens* bekomen; welke naderhand in haar zelve vergaan, zonder in deeze Gewesten enig goed *Zaad* na te laten. Doch bij tijds afgeplukt wordende, konnen ze eenige jaren lang goed blijven, en hare verwe behouden.

Aanwinding. Word evenwel genoegzaam *aangewonnen* en *vermeengvuldigd* door de teedere jonge *Schentjens*, uyt de *Wortel* voortkomende; welke men met een wassende Maan van *April* afneemt, en in een zeer zandige aarde verplant. Welke jonge *Schentjens*, zoo wel uyt de *Wortel* als uyt de oude *Steele*, drie of vier vingeren breed hoog boven de aarde voortgebragt wordende, haar onder rood vertonen.

Kleyn smalge-bladerd Gnapthallum uyt America met een geele Bloem. Het GNAPHALUM AMERICANUM MINUS ANGUSTIFOLIUM FLORE LUTEO, of *kleyn smal-gebladerd Gnapthallum uyt America met een geele Bloem*, is het vorige in alles gelijk, uitgezonderd de verwe der *Bloemen*. Kan ook, in een geheele zandige aarde geplant zijnde, zoo wel 's *Winters* buyten in alle *Reegen* en *Vorst*, als in een Pot binnens huys, droog gehouden worden, overblijvend doch beyde, in een andere vette grond gezet, vergaan lichtelijk in de *Winter*.

Gnapthallum met Bloemen als een Roos. Het GNAPHALUM ROSEUM, of *Gnapthallum met Bloemjens als een Roos*, blijft niet langer dan ene *Zomer* in 't leven, geeft in den *Herfst* rijp *Zaad*, en verderft dan. Moet derhalven op nieuws, met een wassende Maan in *Maert*, niet diep weer in de aarde gezayd zijn. Zomtijds komen ze ook wel uyt het neergevallene *Zaad* van zelfs overvloedig genoeg op.

KRACHTEN.

Aart. Alle foorten van *Gnapthallum* zijn matig verdroegende en te zamentrekkende van aart.

Dijst. l. 3. c. 132. Dolonani. Het *Kruyd* in roode *Wijn* gezoden, en daar van ieder morgen nuchteren een Roemertje gedronken, stopt allerley *Uyke*- en *roode Loop*. Op *wijle* en *vochtige* *zeeren* gelegd, geneest de zelve.

CCXLV HOOFDSTUK.

KOTTOENKRUYD.

Namen.

Anders ook in het *Nederlandsch* geheeten *BOOMWOLLEKRUYD*, word in het *Latijn* genoemd *Gossipium HERBA*, *BOMRAX*, en *COTUM*; in 't *Hoogduysch* *BAUMWOLL*; in het *Fransch* *COTON*; in het *Italiaansch* *BAMBAGIA*, of ook *COTONE*.

Wat voor een grond deze Plant bemind. Deeze *Plant* bemind een goede, gemeene grond, bestaande uyt twee deelen *Mol* der van binnen verdorvene *Boomen*, een deel *grof Zand*, twee deelen goede aarde, niet schimmelig riekende; en een deel tweejarige *Paerdemist*, kleyn-gewreeven, en wel door een gemengd: een luchtige, vrije, warme, welgeleegene plaats, voor alle koude *Ostse*- en *Noorde-winden* genoeg beschut; en zeer weynig *Water*, altijd in de *Zon* lau-

gemaakt. Wast dikmaal in eene *Zomer* meer dan een geheele *Maartvoet* hoog op. Is boven maten teeder 's *Winters* niet over te behouden is, wat moeyte men ook daar toe aanwend; maar vergaat in den aanvang der zelve.

Als men het *Zaad* uyt warme Gewesten heeft ont-Aanwinding, legt men het in een glas op een weynig *Paerdemist*. Dan giet men 'er *Reegenwater* op (waar in vierentwintig uren lang een weynig *Salpeter* heeft gelege-gen) zoo veel, dat men 't *Zaad* daar onder even bedekt ziet. Voorts zet men het in de *Zon*, tot dat het gezwollen is. Daar na steekt men 't in de gemelde aarde, gedaan in een Pot, niet boven een stroobreedte diep. Dus gehandeld; zal het spoedig voortkomen.

KRACHTEN.

De *woligheyd* van het *Kottoenkruyd*, ook van de *Aart*, en *Kottoenboom*, of *Gossipium*, is warm en droog gebruyk van aart. De zelve gebrand, en de *asch* op de *Wonden* gelegd, doet het *bloeden* ophouden.

Kottoen gedaan op een kool vuur, en den rook daar *Camerla* van in de *Neus* opgehaald, verdrift de *opstijging* van *c. 18. de Moeder*.

Het *Zaad*, verwarmende en verzachtende van aart, *Lust. l. 3. gelfoten*, en een of twee *Drachmen* daar van 'telkens *enarr. 16.* met *Wijn* ingenomen, geneest alle koude gebreken der *Borst*, en de *Hoes*. Verboetert de *Kortademigheyd*. *Ver. Durant.* meerder het *Zaad*, en werkt *lust* tot *Bijlappen*. Is *bijf. Plant. fol. 61.* derhalven ook dienftig voor een oud Man, die een jonge *Vrouw* spierloos ten *Echtgenoot* heeft genomen.

De *Oly* uyt dit *Zaad* gepast verdrift alle *vlekken* *Matth. l. 1. c. 36. & l. 3. c. 115.* en *Zomersproeten* van het *Vel*, daar op gestreken.

CCXLVI HOOFDSTUK.

GRAS van PARNASSUS; en meer andere diergelijke Soorten.

GRAS van PARNASSUS, een aardig en *Namen.* kleyn *Gewas*, dus in 't *Nederlandsch* genoemd, word in het *Latijn* geheeten *GRAMEN PARNASSI*, ook *GRAMEN HEDERACEUM*; in het *Hoogduysch* *LEHERBLUMLIN*; in 't *Italiaansch* *GRAMIGNA DI PARNASO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend twee bijzondere foorten; als:

I. *GRAMEN PARNASSI FLORE PLENO*, of *Gras* van *Parnassus* met een *dubbele Bloem*. II. *FLORE SIMPLICI*, of met een *enkele Bloem*. Beide zijn ze van de zelve *Bewijzing* en *Waarneming*. Maar dan noch ten.

zijn 'er andere diergelijke foorten van *Gras*, van welke wij vervolgens ook eenig gewag zullen maken.

Zij beminnen uyt eygener aart een goede zeer zandige aarde, met een weynig tweejarige *Paerdemist* doormengt, en tamelijk veel *Water*: een warme, vrije, welgeleegene plaats. Zijn lang-leevende van naturen. Verdragen sterke *Vorst*, en allerley andere ongleegtheeden der *Winter*. *Bloeyen* ieder jaar aardig. Geeven *Bloemen*, rijp *Zaad* in goede drooge *Zomers*; doch die met *dubbele Bloemen* zelden, of noyt. Worden ook beyde *aangewonnen* en *vermeengvuldigd* door hare aangegroeide jonge *Wortelen*; welke men met een wassende Maan in *April* van de oude afneemt, en verplant. Dan ook door *Zaad*; 't welk met een wassende Maan van *September* de aarde eens *Pots*, niet diep; bevoelen

bevolen moet zijn : zoo komt het in 't volgende Voorjaar te voorschijn.

Pluym-gras, van een aangename aanschouwing. GRAMEN PLUMUM, of *Pluymgras*, is van een aangename aanschouwing. Krijgt uyt een veelvoudige, harde, zeer dunne, bleek-bruine *Peetzelwortel* veel digt bij malkander gevoegde *Bladertjens*; rond, niet dikker als een *Spelle*, regt-opstaande, anderhalve Maat-voet hoog opschietende, en ter oorzaak van hare teederheid zich boven voor-overbuigende als een *Pluym*. Tusschen welke enige teedere, ronde *Stieltjens* voortspruyten, met andere noch dunner, doch boven uytsteekende, ook wel langer blijvende *Bladertjens*; waar aan inwendig in 't *Hert* der *Stielen* het *Zaad* als verborgen vast houdt.

Bladeren; welke men afsnijden, en lang voor een Playmagne gebruiken kan. Dit *Zaad* rijp geworden zijnde, blijven de *Bladeren* niet donker-groen, gelijk de andere, maar worden wit, blinkende als *Zilver*, bekleed met een *Pluymig Dons*, van een zeer bevallige aanschouwing. Dan mogenge afgeheeden, in plaats van een *Ryger* of *Feederboef* gebruikt, en een lange tijd bewaard worden. Te gelijk kan men winnen of vergaderen het gemelde *Zaad*; zijnde lang; dun, voor scharp, bleek-bruyn-verwig; van zelfs dikmaal met zijn *Feederblad* opwaarts uytkruppende; ook zich niet voor dat het rijp word vertonende.

Zaad. Die *Gras* bemind de boven-gemelde grond : een warme, welgeleegene plaats; niet te veel oude *Pacdemilt*; en matige, doch ook veel vochtigheid. Geeft gemeenlijk ieder jaar volkomen rijp *Zaad*. Verdraagt alle ongeleegentheden des tijds zonder schade.

Grond. Word niet alleen aangewonnen en vermeenigvuldigd door het gemelde *Zaad*, in *April* een stroobreed diep in de aarde gelegd, maar ook door de aangewassene *Worteltjens*.

Gestreept Spanisch Gras. GRAMEN STRIATUM HISPANICUM, of *gestreept Spanisch Gras*, bemind alleley flig van grond: 't zij gemest of ongemest: zoo wel een opene, vrije, als schaduwwachtige plaats: veel Water, en ook matige vochtigheid. Verdraagt sterke koude in de *Winter*. Geeft noyt in deze Landen enig rijp *Zaad*. Word echter overvloedig genoeg vermeenigvuldigd door hare de aarde zeer doortlopende *jonge Scheutjens*, welke men dikmal maal verplanten.

Oogen-troost-Gras, of *Oogen-troost-Gras*, of GRAMEN FLORIDUM, *Bloemdragend Gras*, waar van tweederley soorten worden gevonden, *MAJUS* en *MINUS*, of *Groot* en *Klein*, zijnde van eenen aart, blijven ook vele jaren in 't leven. Beminnen een goede, luchtige, gemeene, zandige grond: zoo lief een donkere als een opene plaats, en tamelijk veel Water. Verdragen alle ongeleegentheden der *Winter*. Bloeyen zeer aardig. Geeven gemeenlijk ieder *Zomer* rijp *Zaad*; 't welk met een wassende Maan in 't *Voorjaar* de aarde, niet diep daar in gelegd, moet aanbevolen zijn. Hier door worden ze aangewonnen en vermeenigvuldigd. Maar dan ook noch door hare aangegroeide *jungen*; welke met de genoemde tijd en met de gemelde Maan kan afneemen en verplanten.

Zee-gras. GRAMEN MARINUM, *Zee-gras*; ook genoemd *CARYOPHYLLUS MARINUS*, of *Zee-angelier*, en *CARYOPHYLLUS MONTANUS*, of *Berg-angelier*, om dat het zoo wel aan de *Zee* kant, als op *Berg*achtige plaatsen word gevonden, is onderfcheyden in bijzondere soorten; welker vier mij in haren aart bekend zijn; als:

I. GRAMEN MARINUM MAJUS, of *groot Zee-gras*. II. MEDIUM, of *middelbaar Zee-gras*. III. MINUS FLORE ALBO, of *klein Zee-gras met een witte bloem*. IV. MINUS FLORE PURPUREO, of *klein Zee-gras met een purpure bloem*. Alle zijn ze van eenen dezelfde bouw- en waarneming.

Grond. Zij beminnen de voor-heenen gemelde grond : een opene, luchtige, welgeleegene plaats, en veel Water,

Worden van naturen oud. Konnen sterke koude, en andere ongeleegentheden des tijds geduldig uytstaan. Geeven wel rijp *Zaad*, doch niet als met goede *Zaaders*. Het zelve moet gezayd zijn met een wassende Maan van *April*: want alleen hier door kan men ze aanwinnen en vermeenigvuldigen.

GRAMEN TREMULUM MAJUS, MEDIUM, ET MINUS, of *groot, middelbaar en klein beevend Gras*, dus genoemd, om dat hare *Zaadsteyen* zelden stil zijn, het zij staande of neerwaarts hangende, blijven niet langer dan twee *Zomers* in 't leven. Beminnen een goede, zandige, welgemelte grond; matige vochtigheid; een luchtige en warme plaats. Geeven bij goede tijden in den *Herfst* volkomen rijp *Zaad*; en vergaan dan door de minste koude. Moeten derhalven in 't begin van *April*, met een wassende Maan op nieuws weer gezayd zijn. Alleenlijk door dit middel konnen ze aangewonnen en vermeenigvuldigd worden.

Het GRAMEN ALOPECURUM, of *ALOPECUROIDES*, in het *Neederlandsch*, *Poffelaarten-Gras*; en *ALOPECUROIDES SERICEUM LUSITANICUM*, of *Portugalsch zijden Poffelaarten-Gras*, beminnen de hatfel-gemelde aarde, plaats, en Water. Blijven ook niet langer dan een *Zomer* in 't leven. Geeven goed *Zaad* in drooge jaren, en vergaan daar mede. Waaron ze dan ook in ieder *Voorjaar* weer op nieuws gezayd moeten zijn, en deezr wijs kan men haer eenigzandend maken.

K R A C H T E N .

Het *Gras van Parnassus*, of *Gramen Parnassi*, Aart; en is een weynig te zamentrekkende van aart.

De *Bladeren* groen gestoten, en op *varfche* Matbied.

Wondengelegt, stillen het *Bloeden* der zelve, en geneezen ze te gelijk. De zelve *Bladeren*, of ook het *Zaad*, in *Wijn* gezoden, en daar van 's morgens nachteren een Roemertje gedronken, drijft uyt het *Water der Blaas*, de *Steen* der zelve, en het *Graveel* der *Nieren*.

Een *Drachma* van het *Zaad* ('t welk droog van aart, *Gal. lib.* en fijn van deelen is) gestoten, en met *Wijn* ingenomen, *verstoppt het Licham*, en doet het *braken* ophouden.

Van het uytgeparfte *Zap* deezr *Plant* word een *Collyrium*, of een zeer goed *Geneesmiddel* voor de *Oogen* gemaakt, op deezr manier: men mengt even veel *Zap* en *Wijn* te zamen: dan doet men'er wat *Myrrhe* en een weynig *Wierook* bij. Dit verklaard de *Oogen* zeer, en versterkt het *Gezicht*, daar mede gebet wordende.

Het *Zaad* van het GRAMEN FLORIDUM, of *Oo-* *Dodon. is* *gentroot-gras*, is hitzich van aart. De zwaarte van *Adon.* een *Drachma* met *Wijn* of enig ander *Nat* gebruikt, *l. 19. c. 4.* *versterkt de natuur*, en verwekt lust tot het *Echte Pl. c. 40.* *werk*. Is daarenboven goed tegens het *Graveel*. Stopt de *Buylloop*. Geneest ook de *beeren der giftige Dieren*.

De *Wortel* in *Wijn* gekookt, en daar van gedronken, verjaagt het *Colyk*.

CCXLVII HOOFDSTUK. GODS GENADE.

Us genoemd in het *Neederlandsch*: *Verfche* *de namen*, In het *Latijn* GRATIOLA, GRATIA DEI, en CENTAURUS; in het *Hoog-* *dutisch* AURIN: in het *Italiaansch* GRATIOLA, en STANCO CAVALLO.

Hier van zijn mij in haren aart drie soorten bekend Drie on-

geworden; namentlijk:
I. GRATIOLA FLORE ALBIDO PURPURASCENTE.

Qq 3

MAJORI,

MAJORI, of Gods Genade met een uyt den wit en purpurachtige groote Bloem. II. FLORE ALBO MINORE, of Gods Genade met een witte kleyne Bloem. III. GRATIOLA FLORE LUTEO, of Gods Genade met een geele Bloem. Alle zijn ze van de zelve Bouwing en Waarneeming.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, doch van naturen een vochtige grond: een opene, luchtige, welgeleegene plaats, en veel Water. *Blacjen* lang, doch geven in deeze Gewesten noyt volkomen *Zaad*. Zijn langleevende van aart. Verdragen allerley ongeleegentheeden der *Winter*. Konnen in onze Landen niet vermeeriguldigd worden, als door hare jonge *Scheytjens*, welke men, met een wassende Maan in *April*, van de oude afneemt, en verplant.

Aanwinning.

K R A C H T E N.

Bauhinia
lyst. Plant.
rom. 3. lid.
30 c. 57.
Gods Genade, of *Gratiola*, is verwarmende, verdrogende, verduunnende, openende en scheurende van aart; zeer bitter van smaak, en purgerende van natuur.

In Wijn of Bier gezoden, en daar van een Roemerje met Zuyker, Canel, en Anijszaad gedronken; of een halve, een gheele, ten hoogsten twee *Drachmen* (na geleegentheid en krachten van de Lijder) van het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* (doch eerst in Melk of Edik geweykt zijnde) met eenig Nat ingegeven, jaagt uyt alle *tege*, *stijmerige* en *galachtige* vochtigheeden, zoo wel van boven als van onder. Is goed voor de *Heupenpijn*, in het *Latijn* gezegt *Sciatica*; ook voor alle *Koortzen*. Opende de *verstoptheid* der *Leever* en *Milt*; zuyverd ook de zelve. Dood de *Wormen*, en neemt wech alle *inwendige* verrotting en *onschepping*. Drijft de *Waterzuchtige* het Water af. Geneest de *Spaansche* *Pekken*, en de *Melaatsheyd*. Verjaagt de *Pest*, en de *hitze* *Koortzen*. Is zeer goed tegens *vergift*.

Durantes
lyst. Plant.
fol. 219.
Neem van deeze *Bladeren*, en Rozijnen, van elk een lood. De *Bladeren* van *Soldanella*, en *Anyszaad*, van ieder twee *Drachmen*. Kook het te zamen in een pintje * Wijn wel gemeten, tot dat meer als de helft verzoden is. Giet het dan door een Zeef, of Doek. Hier van, noch lauw zijnde, gedronken, is niet alleen zeer goed tegens al de boven verhaalde ongeleegentheeden, maar versterkt ook de *Leever* en *Milt*.

Lust. l. 3.
natr. 78.
Het uytgeparfte *Zap* deezer *Plant*, in de Zon dik geworden, en met nieuw Wasch en Rozen-oly vermengt; dan op *Wonden*, *Zeer* en alle *Zwieren* gedaan, geneest de zelve.

Eeven dit vermag ook 't *Poeder* der *Bladeren*; of de zelve gestoten, en daar op gelegd.

Lohel. li.
fol. 521.
Het *Extrakt* hier van gemaakt met *Brandewijn*, is ook zeer goed tegens de *Waterzucht*.

CCXLVIII HOOFDSTUK.

PORCELLEIN.

Namen.

Is een wel-bekend *Gewas*; in het *Nederlandsch* dus genoemd: in het *Latijn* geheeten *PORTULACA*; in het *Hoogduysch* *PORTULAC*, of ook *HEYMISCH* *BURGEL*: in het *Fransch* *POURPIER*, of *PORCELINE*: in het *Italiaansch* *PORTULACA*, of ook *PORCELLANA*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend vier onderscheydene foorten; te weten:

I. *PORTULACA MAJOR SATIVA*, of groote *samme* *Porcellein*. II. *MAJOR LUTEA*, of groote *Porcellein* met *schoone* *geele* *Bladeren*. III. *MINOR SYLVESTRIS*,

* *Utrachsche* maat (of een *Groeninger* Oort)

Vier onderscheydene foorten.

of *kleyne* *wilde* *Porcellein*. IV. *PORTULACA AETHIOFICA* *FLORE LUTEO MAGNO*, of *Porcellein* uyt *Aethiopien*, of *Moorenland*, met een *aardige* *geele* *Bloem*, hebbende de grootte van een halve *Schelling* in 't *ronde*; bestaande uyt vijf regt-opstaande dikke *Bladerjens*, gelijk de *Bloem* van *Alantzwortel*. Niet alle zijn ze van even de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Echter beminnen ze al te zamen een goede, gemeene Grond, zandige aarde, tamelijk-wel voorzien met tweejarige *Paerdemist*: een opene, luchtige, warme plaats, en veel Water. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leven. Geeven in den *Herfst* rijp *Zaad*, en worden dan door een *kleyne* *Rijp* van hare vermaaklijke groente beroofd. Moeten derhalven in ieder *Voortjaar* op nieuws door haar *Zaad*, niet diep in de aarde gelegd, weer *aangewonnen* zijn: of ook het neergevallene *Zaad*, ter plaats daar ze staan, staat dikmaal van zelfs genoeg op. Alleen door dit middel konnen ze *vermeeriguldigd* worden.

De *PORTULACA AETHIOFICA*, of het *Mooren-* *Mooren-* *landsch* *Porcellein*, heeft *schoone* *Bladeren*; achter aan hare *Steel* twee vingeren breed, ook een weynig als uytgehold, en voor spits toegande, op de wijze van een *Slange-tong*; doch langwerpig, dik van aart; aan beyde de zijden van hare *ronde*, *bleek-groene*, en tamelijk-dikke *Stelen* boven malkander onordentelijk voortkomende; donker-groen, ook blinkend van verwe, en met geen zichtbare *Aderen*, doch onder in het midden met een *Regge* voorzien. Is veel teederder van aart dan de andere foorten.

Bemind een gantich warme en wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude genoed beschut: een welbereyde aarde, bestaande uyt twee deelen goede grond, twee deelen grof zand; twee deelen tweejarige *Paerdemist*, en een deel *Mol* der verrotte *Boombladeren*, wel door een gemengt; en dan matige vochtigheid.

Moet met een wassende Maan van *April* elk *Voort-* *Aanwin-* *jaar* in een *Pot*, niet diep, hol en luchtig getayd, en van het opkomende nier meer dan een of twee *Planten* daar ingelaten worden. Ook mag men ze niet reppen, of opneemen om te verplanten: zouden anders te zeer hier door verachten, en het *Zaad* niet wel zijne *reg-* *Zaadknop:* *te* rijpheid kunnen bekomen: 't welk besloten legt in een groene, blinkende, *ronde*, dikke *Knop*, zoo groot als een groote *Kars*. Waar op de *Bloem* zit, boven *Bloemen*. in 't *ronde* zeer aardig als een *Kroon*. De verwe der zelve is hoog en schoon geel. Bestaat uyt zeer teedere, *smalle*, een vingerbreed lange, en digt aan malkander gestelde *Bladerjens*; van gedaante en schikking even als men in die van het *Heleumum*, of *Alantzwortel* ziet. Tegens de *Winter* word het *Zaad* *gemeene* *Zaad*. nelijk rijp, inzonderheid op de gehoorde wijze in agt genomen, en voor te veel Water zorgvuldig gewagt zijnde. Na de rijpheid des *Zaads* vergaat de *Plant*.

K R A C H T E N.

Porcellein, of *Portulaca*, inzonderheid de *sam-* *Lust. l. 2.* *me*, is vocht in den tweeden, en koud in den *natr. 107.* *derden* graad; ook daar bij eenige *zontigheid* hebbende.

Rauw in een *Salade*, of gezoden in andere spijzen ge- *Disse. l. 2.* *bruikt*, verkoeld, en verbeterd een *hitze* *Maag*; *150.* *verwekt* *eetenslust*, doch geeft weynig voedsel aan het *sterc. cap.* *Ligchaam*. Dood de *Wormen* der *kynderen*: slopt de *103.* *Buyk-* en *roode* *Loop*; ook alle *Vloeden* der *Vrouwen*; *Gal. lib.* *neemt* wech de pijn der *Blaas* en *Nieren*; desgelijck *Simp. Med.* *de* *inwendige* *hitte* des *Gedarmts*. Is goed voor *Koort-* *Tragus. l. 1.* *zige* en *onifloorne* *Menschen*; voor de *vallende* *Ziekte*; *115.* *de* *Takken*, of *Speen* aan 't *Fondament*, de *exueren-* *gen* des *Monds*; en voor de gene die *Bloed* *opwerpen*. *Leicht* de *Dorst*, en verkoeld het *Bloed*.

De *Bladeren* alleen, gekneusd, of gestoten, met *Fuchel.* *lyst.* *Garsten-*

621 ZEEPORCELLEIN. HONDJESDRAF. SCHILDDRAGENDE HEDYSARUM. 622

Plant. cap. 39. Garflemmel vermengd, en op de *Wonden* gelegd, neemt'er de *verbitting* van wech, en doed dat'er 't *Vuur* niet toelstaat. Gelegt op de *roode Oogen*, 't wils *Vuur*, of andere verhitte deelen des Lichaams, drijft'er de smert, en de brand van wech.

Plin. l. 20. cap. 20. De zelve *Bladeren* gesloten, en met *Zout* of *Honig* vermengd, zijn zeer dienstig tegens het *Podagra*, verzachten de *verharde Zeeuwen*; verminderen de brand van de *Ros*.

Het uytgeparfte *Zap* der *Bladeren*, ook het gedistilleerde water van de zelve, hebben de zelve kracht.

stuyke Leeden, en de *Schurfsheyd*, beyde van *besten Adid.* en *menschen*, heelen en verdrijven de zelve. Met *Zee. l. 27. c. 101.* mel gekookt, en zoo warm gedaan op het *Podagra*, *Camerar. l. 1. c. 40.* veroorzaakt door koude, verzacht zeer de smerten. *Disf. l. 1.*

Een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Worte. c. 121.* len met *Wijn* of *Honig-water* ingenomen, doed veel *Melk* in der *Vrouwen Borsten* komen. Verzacht de rommeling en pijn des *Lijfs*. Geneest de geene die van binnen *gefeuert*, of *gequest* zijn. *Estius l. 1. serm. 1.*

Een *Drachma* van het *Zaad* gepulverisert, en met *Wijn* gedronken, werkt het zelve.

CXXLIX HOOFDSTUK.

ZEEPORCELLEIN.

Namen. Et deeze naam in het *Nederlandsch* bekend, word in het *Latijn* geheten *PORTULACA MARINA*, of *HALIMUS*; in het *Hoogduysch* *MEER-PORTULAC*; en in het *Italiaansch* *HALIMO*.

Drie on- Hier van zijn mij in haren aart bekend drie veran-
derlijche derlijke soorten, als:

I. *HALIMUS ARBORESCENS*, of *Boomachtig Zee-*
porcellein. **II.** *VULGARIS LATIFOLIUS*, of *gemeene*
breed-bladerige Zeeporcellein. **III.** *ANGUSTIFOLIUS*, of *smal-gebladerde Zeeporcellein.* Niet alle zijn ze van even de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Echter beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige, en matig gemeste grond; een wel ter *Zon* gelegene plaats, en niet te veel vochtigheyd. Konnen redelijk koude en andere ongelegenheeden der *Winter* uytstaan. Geeven zelden, of noyt, in deeze Gewesten eenig *Zaad*. Worden echter genoegzaam *aangewonnen* en *vermenigvuldigd* door hare op de aarde leggende *jonge Scheuten*; welke gemeenlijk, met een weynig aarde bedekt zijnde, *Wortel* vatten. Met een volle *Maan* in *April* worden ze van de *onde* afgenomen, en verplant.

Aanwin- Het *HALIMUS ARBORESCENS*, of *Roomachtig Zee-*
ning. *porcellein*, is teederder van aart. Vriest ook, buyten staande, in de *Winter* lichtelijk dood. Moet derhalven, met een *Aprilsche* wassende *Maan* in een *Pot* gezet zijnde, tegens de *Winter* binnens huys gebracht, met lauwwarm Reegenwater onderhouden, en niet voor in het begin van *April* weer buyten ge-
feld worden.

Blijft, gelijk de andere soorten, ook altijd groen. Geest nimmermeer *Zaad*. Word evenwel *aangewonnen* en *vermenigvuldigd*, niet alleen door hare bij de *Wortel* uytwassende en van zelfs *Wortelen* schietende *jonge Loosen*, maar ook door afgesnede *Takjes*, welke men met een volle *Maan* van *April* in een *Pot*, een kleynen vinger lengte steekt; in een donkere plaats bewaard, en gedurende de tijd van zes of zeeven weeken zomtjits met *Water* begiet, zoo krijgen ze genoegzaam *Wortelen*.

Aanwin- Blijft, gelijk de andere soorten, ook altijd groen. Geest nimmermeer *Zaad*. Word evenwel *aangewonnen* en *vermenigvuldigd*, niet alleen door hare bij de *Wortel* uytwassende en van zelfs *Wortelen* schietende *jonge Loosen*, maar ook door afgesnede *Takjes*, welke men met een volle *Maan* van *April* in een *Pot*, een kleynen vinger lengte steekt; in een donkere plaats bewaard, en gedurende de tijd van zes of zeeven weeken zomtjits met *Water* begiet, zoo krijgen ze genoegzaam *Wortelen*.

K R A C H T E N .

Galen. lib. *Med. Simp.* 6. **Z**eeporcellein, of *Halimus*, is matig warm van aart, doch met eenige windigheyd vermengd.

Ruell. l. 1. cap. 85. De *Bladeren* rauw in een *Salade* gegeten; ook
Plin. l. 21. cap. 20. gezoden; of in *Edik* gelegd, gelijk de *Agurken* en *Kappers*, zijn aangenaam en lieflijk van smaak. Verwarmen ook, en versterken de *Maag*. Verwekken *eetenslust*; doen gemakkelijk *Water* *lossen*; verdrijven de *Buykkramping* en andere smerten des *Buyks*.

Met *Brood* gegeten, geneezen ze de *Bloedgang*, of *roode Loop*.

Delen in De *Bladeren* gekneusd, en gelegd op *Wonden*, ver-

CCL HOOFDSTUK.

HONDJESDRAF.

BY veel wel bekend, en dus genoemd Nanten in het *Nederlandsch*; in het *Latijn* geheten *HEDERA TERRESTRIS*, of *CORONA TERRE*; in het *Hoogduysch* *GUNDLRABEN*. of *GRUNDREBEN*; in het *Italiaansch* *HEDERA TER-*

RESTRE. Deeze *Plant* bemind een gemeene, slegte, ook *Grond*. een welgemeste grond: liever een donkere of schadu-
wachtige, als een vrije, welgelegene plaats; en veel *Water*. Blijft eenige jaren in 't *leven*. *Bloeyd* vroeg in 't *Voorjaar*; en geeft rijp *Zaad*. Verdraagt sterke koude, en andere ongelegenheeden der *Winter*. Laat noyt al de *Bladeren* vallen. Word *aangewonnen*, niet *Aanwin-*
alleen door haar *Zaad*, 't welk met een wassende *Maan* van *Maert* of *April*, niet diep, in de aarde moet gelegd zijn; maar ook door hare voortkruipende en van zelfs *Wortelen* krijgende *Scheuten*; die men zoo wel in de *Zomer*, als in de *Maert* of de *Herfst*, mag opneemen en verplanten.

K R A C H T E N .

Hondjesdrاف, of *Hedera terrestris*, is heet en droog van aart, zeer bitter van smaak.

In *Wijn* gezoden, en daar van een *Roemertje* *Disf. l. 4.* gedronken, of een halve *Drachma*, of geheel *Scrupel* *c. 126.* van het *Pulver* der gedroogde *Bladeren*, eenige dagen *Galen. lib.* achter malkander met *Wijn* gebruykt, verdrijft de *Euchlijst*. *Simp. 8.* *Geelzucht*; opend de *verstopte* van *Leever* en *Milt*. *Pl. c. 337.* Helpt de geene, die van de *Heupen* pijn worden geplagd. Drijft af het *Graveel*, de *Maandstonden*; alle *vergift*, als men'er op zweet, en doed wel *Water* *lossen*.

Het hier van gedistilleerde *Water* heeft de zelve werking, doch niet zoo krachtig.

Dit zelve *Kruyd* met wat *Diptamnus*, *Betonie*, *Durantes* *Gulde-roede*, *Pyrola*, en *Wortelen* van *Mee* in *Wijn* *hist. Plant.* gezoden, dan daar van een *Roemertje* vol 's morgens en 's avonds (warm gemaakt, en met *Zuyker* of *Roozen-honig* verzoet zijnde) gedronken, geneest zeer wel alle *inwendige quetsuren* en *wonden*. Is ook zeer dienstig tegens het *Podagra*, en de *Steen der Nieren*.

Het uytgeparfte *Zap* op de *Winnen* en *Wratten* ge-
legt, doed ze verdwijnen, en afvallen. Is daarenboven *c. 175.* goed tegens de *Tandpijn*. Met roest van *Koper* vermengd, geneest de *hulle voorietende zereen*, *zwieren*, en *paten*, daar op gelegd.

Het zelve *Zap* met *Rijs* gekookt, en met *doyeren* van *Eyeren* vermengd; dan zoo gegeten, versterkt de *Maag*; slopt ook de *Buyk* en *roode Loop*.

De *Bladeren* in *Wijn* gezoden, en daar mee gewas-
schen, ook gegorgeld, geneest de *gezwellen* der *c. 87.* *Keel*, van de *Mond*, van de *heymelijke Leeden* en de *Schurfsheyd*.

SCHILDDRAGENDE
HEDYSARUM.

Namen.

En zeer schoon en bezienswaardig *Gewas*, word in het *Latijn* niet alleen genoemd *HEDYSARUM CLYPEATUM*, maar ook wel *SECURIDACA MAXIMA SEMINE ROTUNDO*; in het *Hoogduitsch* *SCHILDKRAUT*; in het *Italiaansch* *HEDISARO SCUDATO*.

Drie veranderlijke soorten.

Hier van zijn mij in haren aart bekend drie veranderlijke soorten: namelijk:

I. *HEDYSARUM CLYPEATUM FLORE ALBO*, of *Hedysarum met een rond en plat Zaad*, een *Schild* gelijkende, en een *witte Bloem*. II. *FLORE RUBRO*, of met een *roode Bloem*. III. *HEDYSARUM PERENNIS FLORE CARNEO*, of *altijd-durend Hedysarum met een lijf-verwige Bloem*; 't welk ook *ONOBRYCHIS* van *DODONÆUS* word genoemd. Niet alle zijnze van de zelve *Bewoening* en *Waarneeming*.

Wat voor een aarde zij beminnen.

Evenwel beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige aarde, met matige twee-jarige *Paerdmist* voorzien; en luchtige, warme, welgeleegene plaats, en tamelijk veel *Water*. Blijven niet meer dan twee *Zomers* in 't leven. Geven wel, in zommige tijden, op 't eerste jaar, in den *Herfst*, enige *Bloemen*; doch in 't tweede jaar volkomenlijk, en een rijp *Zaad*; waar meeze dan verfterven.

Hoe waar te nemen.

Verdragen ongeerne sterke *Porst*, vermits men haar door de zelve dikmaal van 't leven beroofd vind. Is derhalven geraadzaam, dat men een *Plant* of twee daar van, in een *Pot* gezet, 's *Winters* binnens huys beware, op een luchtige plaats, en de zelve onderhoude met weynig *Water*; wijze in dien tijd door slegs wat te veel lichtelijk verrotten: mogen ook, in 't begin van *April*, met de geheele *Monip* uyt de *Pot* genomen, en zoo weer in de aarde gezet worden.

Hedysarum met een lijf-verwige Bloem; ook genoemd Onobrychis van Dodonæus.

Het *HEDYSARUM PERENNIS FLORE CARNEO*, of *Hedysarum met een lijf-verwige Bloem*, ook *ONOBRYCHIS* van *DODONÆUS* geheeten, vergaat niet zoo haast, maar blijft lange jaren in 't leven. Is ook veel harder van aart. Verdraagt sille koude en allerley ongelegenheeden der *Winter* zonder eenige schade. Geeft ieder *Zomer* vermaaklijke *Bloemen*; ook de meeste tijd rijp *Zaad*: 't welk met een wassende *Maan* van *April* of *Maj* de aarde word aanbevolen. Opgekomen zijnde, brengen de *Planten* in het tweede jaar hare eerste *Bloemen* te voorschijn. Door dit *Zaad* worden al de genoemde soorten *aangeveeld*.

Zie hier bij na het *Hoofdstuk*, handelende van de *HANEKANMETJENS*.

KRACHTEN.

Galen. lib. Sump. 8.

Het *Schilddragende Hedysarum*, of *Hedysarum Clypeatum*, is warm en droog van aart; ook verterende, en dunmakende.

De *Bladeren* gestoten, en alzoo *plasters-wijze* op allerley harde *Gezwollen*, en *Klieren* gelegd, doet de zelve scheidten, verteren, en vergaan.

Plin. l. 24. c. 16.

Diosc. l. 3. c. 170.

In *Wijn* gezoden, en daar van een goede *Roemer* gedronken; of een, ook twee *Drachmen* van 't *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met *Wijn* gebruykt, doet veel en gemakkelijk *wateren*: verstopd het *Ligchaam*, en verdrijft de *koude Pis*.

ZONNEWENDE.

Ord dus genoemd in het *Needer-* Namen, *landsch*, om dat deeze *Plant* zich altijd na de *Zon* wend. Word anders ook van veele geheeten *KREEFT-KRUYD*: in het *Latijn* *HELIO-TROPICUM*, *SOLSEQUIUM*, en *SCORPIURUS*; 't welk in het *Grijsch* zoo veel beteekend als *SCORPIOENS-STAART*; vermits de *Steltjens* op zulk een wijze gebogen zijn. In 't *Franfch* *TOURNESOL*: in 't *Italiaansch* *HELIO-TROPIO*.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden drie soor-driederley soorten; te weeten:

I. *HELIO-TROPICUM MAJUS*, of groote *Zonnewende*.

II. *SUPINUM*, of *kryspende Zonnewende*. III. *HELIO-TROPICUM TRICOCCUM*, of *Zonnewende met drie Beizen*. Alle zijnze van de zelve *Bewoening* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, wel-gemeeste grond, dikmaal omfingmeeten; een vrije, welgeleegene plaats: veel, en ook weynig vochtigheid, na dat de gelegenheid des tijds vereyscht. Blijven niet meer dan een *Zomer* in 't leven. Geven teegens de *Winter* volkomen rijp *Zaad*; en verfterven daar mee.

Moeten derhalven met een wassende *Maan* van *April* weer op nieuws gezaaid zijn. Doch komen ook, door het neergevallene *Zaad*, genoeg van zels voort, en kunnen deezer wijs met menigten *aangewonen* worden.

KRACHTEN.

Zonnewende, of *Heliotropium*, is verwarmende, *Ægin. l. 7. c. 3.* verdrogende, en afsingende van aart.

Een hand vol hier van in een pintje *Wijn* tot op de helft gekookt, en zoo gedronken, purgeerd het *Ligchaam*; reynigt het ook van alle *stijmerige* en *gals-achtige vochten*. Is zeer goed voor de beeten en steeken der *Scorpioenen*, en ander *giftige Dieren*. Doed de *Wormen* sterven. *Diosc. l. 4. c. 193. Matth. l. 4. c. 186.*

De *Bladeren* gestoten, en gelegd op het *Fleres* zijn, *Lust. l. 4. c. 3.* *gebrookene*, of *gequeste Leeden*, *Zinkingen*, en *vynle Gezwollen*, geneezen de zelve. Op den *Buyk* gedaan, verwekken de *Maandstonden*; doch de *zwangere Vrouwen* mogen dit gantschelijk niet doen. Moeten ook niet gebruykt worden van de geene die geerne ontfangen zouden.

Een *Serupel* van het gestotene *Zaad* met *Wijn* ingenomen, voor het aankomen van de *Koorts*, verdrijft de zelve. *Durantes Herb. fol. 233. Ruell. l. 3. c. 117.*

Het zelve *Zaad*, desgelijks de *Bladeren*, gepulverizeert, en op de *Wratten*, *voort*- of *insetende zwoeren*, *knobbelen aan den Aers*, ook op de *roode Puyssen* gelegd, verdrogen en verjagen de zelve.

Het *Kruid* gelegd in de helen en gaten der *Mieren*, *Camrar. l. 4. c. 184.* dan de zelve toegetoepd, doet haar sterfen.

ARTICIOKKEN
onder de Aarde.

En gezonde en zeer voedzame *Frucht*, *Verfhey-* word dus in het *Neederlandfch* genoemd, de *aasne* om dat ze in of onder de aarde voortkomt, en de smaak van regte *Articiokken* heeft. Word in het *Latijn* geheeten *HELLIA-*

HELIANTHEMUM INDICUM TUBEROSUM; **FLOS SOLIS TUBEROSUS**, en **HELIENIUM TUBEROSUM**: in het *Hoogduytsch* ARTICIOKKEN UNTER ERDEN: in 't *Italiaanfch* **HELINTIMO INDIANO**.

Grond. Zij bemind uyt eygener aart een goede, gemeene, zoo wel zandige als andere, doch met oude Koeyen- of Paerdmist ver-gemestte grond. Heeft zoo geerne een schaduwachtige als een opene wel ter Zon geleegene plaats; en begeert veel Water.

Bloemen. Blijft lange jaren in 't leven. Kan *felle koude* en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytftaan, zonder eenige schade. Geeft in deze onze Gewesten noyt eenenige *bloem*, ten zij bij zeer heete, drooge *Zomers*; gelijk mij hier in *mynen Hof* binnen *Groeninge* gebeurd is in de jaren 1652, 1665, en 1666: in welkeze boven uyt het Hert der *Steen* voortbragt een geel-verwige *bloem*, gefeld op de wijze van een klyne *Zonnebloem*; hebbende de grootte van drie vingeren breedte in het rond; voorzien met veertien uytwendige licht-gele, ook op de manier van het *Doronicum Americanum*, of *Doronicum uyt America*, hol-gefelde *Bladeren*; en inwendig met vele donker-geele opstaande *veezelingen*; Maar nimmermeer komt'er enig *Zaad* van.

Aanwin-ning. Word echter overvloedig genoeg *aangevonden* en *vermeengvuldigd* door hare onderaardsche, rondachtige, ook langwerpige *Bolwortel*, verscheid met ronde witte plekken, gelijk als *Oogen*. Welke men teegens de *Winter* uytgraafde, om dan, wanneer 't *vroest*, ter *spijze* te mogen gebruykt worden. Met een volle Maan in *Maert*; of *April* plant menze weer in een op nieuws gemestte aarde. De geene, welke men verplanten wil, neemt men dikmaal niet uyt voor in *Maert*, om haar dan te verzetten; of men laatz ook wel eenige jaren staan; doch dan vermeederenze zich niet zoo wel: worden daar teegens dik.

K R A C H T E N .

DE *Bollen*, of *Knabbelwortelen*, deez'er zeer gezonde *Plant*, of *Heliantemum Indicum Tuberosum*, een weynig gezoden (vermits in een korte tijd wek worden) van hare buytenste bast gezuuyert; de vochtigheid wat uytgedrukt, en daar over gegoten een wel toegeengede Saus van Edik, of Wijn in des zelven plaats, Boter, Zuyker en Nagelen, gelijk men ook wel doet over onze gemeene *Artiookken*, en dus gegeten; of anders met Meel en Boter in de Pan gebraden, zijn een zeer delicate kost: wel wat windig van aart: doch geeven goed voedsel: zijn licht om te verteren; aangenaam voor de *Maag*. Verquikken het *Gemoed*: doen gemakkelij *water lossen*: veroorzaken een zachte *Stoelgang*; neemen wech de *invadende brand* van *kengetontokene* of gequetste deelen des *Ligchaams*: versterken de natuur; vermeederen het *Zaad*, en verwekken lust tot het *Echte werk*.

en tot ge-neezing. Uytwendig gelept op alleley *verwylde wonden*, *zeeren*, *hizige Gewellen*, en *bloedvonden*, verzachten de zelve; neemen'er de *brand* van wech, en doen ze dies te eerder genezen.

CCCLV HOOFDSTUK.

B A T A T E N .

Namen. **D**Us in het *Niederlandsch*, alhoewel ook van vele *BATATAS*, van sommige *PATATAS* genoemd in 't *Franfch* *BATATES*: in 't *Latijn* (mjns oordeels niet ongevoeglijk) *SPINACHIA AMERICANA TUBEROSA*, dat is, *AMERICAANSCH* *SPINAGIE* MET EEN *BOLWORTEL*; vermits dezez vreemde en rare *Plant*

Bladeren voortbrengt, die van onze gemeene *Spinagie* zeer gelijk.

Hier van zijn mij in haren aart bekend geworden vijf bij-
ziff bijzondere couleuren der *Wortelen*, doch in hare *zonde* e
Bladeren niet verschillende; namentlijk:

I. *SPINACHIA AMERICANA TUBEROSA LUTEA*, of *Spinagie uyt America* met een geel *Bolwortel*. II. *VARIEGATA*, of met een gemarmelde, anders bonte *Wortel*. III. *PURPUREA*, of met een *purpure Wortel*. IV. *ALBA*, of met een *witte Wortel*. V. *SPINACHIA AMERICANA TUBEROSA RUBRA*, of *Americaanfche Spinagie* met een *roode Wortel*. Bij welke noch met regt mag gevoegd worden een *zefde foort*, namentlijk: *BATATA CATHARTICA*, of *SPINACHIA AMERICANA TUBEROSA SOLUTIVA*, zoo veel als *Stoelgang verwekkende Batata*, of *purgeerende Spinagie uyt America* met een *Bolwortel*. Al te zamen zijnze van even de zelve *Bewaving* en *Waarneming*.

Zij beminnen een goede, wel-bereyde grond, be-
staande uyt twee deelen gemeene aarde, twee deelen
grof Zand, twee deelen twee-jarige kleyn-gewrevene
Paerdmist, een deel Mol der verrotte Boombladen, en een deel een-jarige Hoenderdrek, bequameelij door
malkander gebrayd: een warme, wel ter Zon geleegene plaats, voor alle koude *Oefte*- en *Noorde-zonden* beschuit, en mange vochtigheid.

Geven in onze Landen noch *Bloem* noch *Zaad*, Teeder-
't welke beyde in *America* voortbrengen. Zijn te-
der van aart. Konnen noch koude *Herft-regeen*, hoe ter
noch eenige *Vorst* verdragen. Moeren derhalven in 't zaak waar
laaft van *September* (ter welker tijd zij haar *Loof* be-
ginnen te verliezen) binnens huysgebragt, op een war-
me plaats gefeld, en, gedurende de *Winter*, niet de
alderminfte vochtigheid gegeven worden. Niet voor
ontrent half *April*, met een zoete Lucht en Regen,
mag menze weer buyten brengen. En dan noch moet
men haar wel wagen voor veel vochtigheid, ook voor-
zichtigh dekken voor koude nagten.

Men neemt ook de *Wortelen* teegens de *Winter*, Hoe men
wanneerze hare *Bladeren* verloren hebben, geheel uyt
de aarde op. Alsze een weynig Wind-droog zijn ge-
worden, legt menze in droog Zand; en men be-
waardze in een warme drooge plaats. Daar na zet men
ze, met een volle Maan van *April*, weer in Potten,
gevuld met de hier boven beschrevene aarde. Dus ge-
handeld, geeven ze nieuwe *Bladeren*, en wassen al
kruppente voort. Op deezze wijze kan menze een-
enige jaren lang behouden, gelijk ik dikmaal gedaan
heb.

K R A C H T E N .

DE *Wortelen* van *Bataten*, of *Spinachia Americana*. Aart.
na Tuberosa, zijn matig van aart, tusschen warmte
en koude gefeld.

Rauw gegeten; of veel beeter in warme afch, of *Durantes*
in een yzere wel toegedekte Pot gebraden, doch al-
derbest gezoden, in stukken gefliceeden, of ook kleyn
gestampt; en dus genuttigd met Wijn, Zuyker, en
Rooswater, daar bij Peper of Gengebar; anders een
goede Saus van Wijn, Boter, Zuyker, Nagelen,
Muskaat en Canel bereyd, en daar over gedaan, zijn
een zeer delicate kost; uytneemend aangenaam en ge-
zond; doch een weynig windig van aart. Maken ook
een wech *Ligchaam*: geeven aan 't zelve een zeer gezond
voedsel; versterken de *Maag*: vermeederen 't *Zaad*,
en verwekken *lijflapenlust*.

De jonge *Scheuten* der *Ranken* in Water of Wijn ge-
kookt, en als een Salade gegeten met Oly, Edik, *zachte*
Zout en Peper, zijn delgelijks zeer aangenaam, en ver-
schaffen 't *Ligchaam* een gezond voedsel.

CCLV HOOFDSTUK.

B A T A T A
CATHARTICA,

of purgeerende Batata.

Wortel.

Heft uyt eygener aart een langwerpi-
ge, ronde en dikke *Wortel*, gelijk een
lange dikke *Raap*. De lengte is van
ruym een hand, onder gemeenlijk
wat spitzer als boven (regt anders als
in al de andere hier boven gemelde
eetbare foorten van *Bataten*, welke doorgaans onder
dikker en boven dunner zijn), ook daar voorzien met
eenige kleyne *Veexelingen*; niet geheel slegt, maar on-
effen, gemeenlijk met zommige *Knobbelen* begaaf:
van buyten zoo wel als van binnen wit-verwig; zeer
aangenaam en lieflijk van smaak.

Uyt deze *Wortel* schietten verscheydene ronde,
sponsachtige; en vochtige *Ranken*, of *Schenten*, op de
wijze van *Konkummers*, ook even alzo op de aarde
kruipeinde. Hier en daar ziet men onder de *Bladeren*
eenige witte *Veexzwortelen*; daar na ook andere dikke
Wortelen verkrijgende; waar aan veelvoudige schoone

Bladeren groeyen; van welke zommige op korte, an-
dere weer op lange *Stielen* rusten. Zijn zes vingeren,
wat meer of minder, lang; twee, en ook meerder
vingeren breed; onder aan de *Steel* op 't breedste, en van
daar al langzaam verminderende, tot dat ze voor in een
spits punt eyndigen. In gedaante zijn ze die van onze
Gemeene *Spinagie* zeer gelijk; donker-groen-verwig;
aan de randen effen en slegt; doch onder voorzien met
twee groote, ook wel hier en gintsch met eenige kley-
ne hoeken of punten: dikachtig van aart; zacht in het
aanraken; in 't midden begaaf met een regt-doorgaan-
de groote *Ader*; waar uyt veel andere kleyne aan de
randen uytlopende, ook gemeenlijk neerwaarts gekeerd,
voortschietten.

Tusschen deze *Bladeren* aan de *Ranken* komen de
Bloementen voorschijn, op de wijze van *Convolutus*, of
Winde. Zijn een vingerlid, of wat meer, lang; aan-
genaam purpur-verwig; hebbende de gedaante van een
Klokje; te weeten, onder aan de *Steel* spits, doch voor
breed-rond toelopende: dun en teeder van aart, zon-
der eenige reuk. Na eenige weynige dagen vergaan ze
in haar zelve, en vallen ter aarden neer; nalatende in
ronde *Knopjes* een bruyn-verwig *Zaad*. Het welk
op zijn behoorlijke tijd de aarde aanbevolen zijnde,
gelukkig te voorschijn komt. Hier door kan deze
Plant aangewonnen en vermeengvuldigd worden.

Doch vermits deze *jonge Planten* niet zoo haast, als
men wel wenschen zou, hare volkomene *Wortelen* krij-
gen, zoo word de *aanwinning* door *zaying* zelden ter
hand genomen. Alleenlijk snijdt men de *Wortelen* in
veele stukken, en men legt ze in een goede wel-bereyde
aarde. Dan bekomt ieder stuk binnen een korte
tijd zijne *jonge Veexzwortelen*; volkomene *Ranken*,
Bladeren, en groeyd dus voort. Door dit middel kan
dit heylzaam *Gewas* genoegzaam aangeveeld worden;
gelijk ook al de andere in 't voorgaande *Hoofdstuk* gemel-
de foorten.

K R A C H T E N.

Deugd des
Wortels.

DE *Wortel* van deze *Batata Cathartica*, of
purgeerende *Batata*, noch varfch en groen, of
ook gedroogd zijnde, en daar van twee oncen
met *Wijn* of ander nat 's avonds, een uur of twee
na den eeten; of ook zonder 's avonds te eeten, als
men te bed wil gaan, ingenomen, opend 's morgens
't *Ligchaam* zeer zacht, zonder eenige de minste ont-
roering; te gelijk zeer gelukkig uyt-drijvende alle

Galachtige, Waterachtige, en andere quadaardige
vochten.

CCLVI HOOFDSTUK.

E E D E L
L E E V E R K R U Y D.

US in het *Nederlandsch*, doch ook verschey-
van zommige GULDEN LEEVER-
kruyd genoemd, word in 't *Latijn*
geheeten HEPATICA NOBILIS, HE-
PATICA TRIFOLIA, of TRIFOLIUM
HEPATICUM; in 't *Hoogduysch* EDEL
LEBERKRAUT, of GULDEN KLEE: in het *Fransch*
HEPATIQUE; in het *Italiaansch* HERBA TRINITA.

Hier van zijn mij in haren aart bekend neegen bijzon-
dere foorten, namentlijk:

I. HEPATICA NOBILIS FLORE RUBRO SIMPLICI,
of Edel Leeverkruyd met een enkele roode Bloem.
II. FLORE RUBRO PLENO, of met een roode dubbele
Bloem. III. PRÆCOX FLORE CÆRULEO SIMPLICI,
of vroeg Edel Leeverkruyd met een enkele blauwe
Bloem. IV. SEROTINA FLORE CÆRULEO SIMPLI-
CI, of laat Edel Leeverkruyd met een enkele blauwe
Bloem. V. FLORE CÆRULEO PLENO, of met een
dubbele blauwe Bloem. VI. FLORE ALBO SIMPLICI,
of met een enkele witte Bloem. VII. FLORE ALBO
PLENO, of met een witte dubbele Bloem. VIII. FLORE
SIMPLICI VIOLACEO, of met een enkele violette Bloem.
IX. HEPATICA FLORE SIMPLICI CÆRULEO ET VI-
OLACEO VARIEGATO, of Edel Leeverkruyd met een
blauw en violet-bont gescrepte Bloem. Al te zamen
zijn ze van de zelve *Bomwing* en *Waarneeming*.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, en Grond-
matig gemeste grond: meer een schaduwachtige, als
een opene vrije plaats; en veel vochtigheid. Laten
zelden al hare *Bladeren* vallen. Zijn langlevende van *Zaad*.
aart. Bloeyen vroeg in 't Voorjaar, en geeven, zoo
in 't laatste van May, als het begin van *Junius*, vol-
komen rijp *Zaad*.

Verdragen alle ongelegentheeden der *Winter*. Wor-
den alderbequaamt verplant terwijl ze in hare Bloem
staan; en vermeengvuldigd, zoo wel door hare aange-
wassene *jonge Wortelen*, die men dan afsnemt, als door
haar *Zaad*: 't welk gewonnen zijnde, terstond met een
volle Maan, niet boven een stroobreedte diep, gezaayd
moet zijn, in een donkere plaats, of ook in een Pot,
donker gezet, en natuurlijk vochtig onderhouden.
Komt dan in den *Herfst*, en 't volgende Voorjaar op. Aanwin-
Geest op 't vierde of vijfde jaar daar na hare eerste Bloey-
men. Waar uyt dan niet alleen de zelve foort, maar
ook zomtijds aardige en schoone, zoo dubbele als en-
kele *Bloemen*, met veranderlijke verwen worden gezien
voort te komen; gelijk mij in de meeste der hier bo-
ven genoemde gebeurd is. Doch men moet zorge dra-
gen, dat het *Zaad* niet come verloren te gaan, vermits
het, noch groen zijnde, schielijk uyt en neervalt. Zie
hier bij na de *Hoofdstukken* van DRIEBLAD, en bruyn-
rood VIERBLAD.

K R A C H T E N.

HET Edel Leeverkruyd, of *Hepatica nobilis*, is *Dod. l. 19.*
koud en droog van aart, ook een weynig te za-
menttrekkende. *c. 24.*

In *Wijn* gezoden, en daar van 's morgens nuchteren
een Roemrtje gedronken, neemt wech de brand, of *fol. 40.*
ontsteking der Leever; ook de verstopping, en versterkt
de zelve. Geneest alle *inwendige Wonden*. Verwekt
de lossing van 't water der Blaas: versterkt de vermoey-
de Leeden, veroorzaakt door de te hitzige *Bijlsnap*. Is
goed *Lab. l. 2.*
Matth. l. 3.
Trag. l. 1.
177.

Durant. goed voor alle *heete Koortzen*: ook voor de *brand van*
hijf. Plant. *Keel en Mond*, daar mee gegorgeld, en gespoeld. Zuy-
fel. 465. verd daarenboven de *Nieren en Blaas*.
Euchf. Een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde *Blade-*
Herb. cap. ren's morgens met *Wijn* ingenomen, enige dagen ach-
179. ter den anderen, geneeft de *gefeheurdheyd der Darmen*.
 Op de *Wonden* getroyd, stempt het *bloeden* der zelve;
heeldze, en doedze *stuyten*. Verdrijft ook de
Schurftheyd.

CCLVII HOOFDSTUK. GOUDENKRUYD.

Namen. Et deezzen naam in 't *Neederlandsch*
 bekend, word beyde in het *Latijn* en *Hoogduysch* geheeten *HERBA DO-*
RIA: in het *Fransch* *HERBE D'OR*;
 en in het *Italiaansch* *HERBA DI*
ORO.
Grond. Deezze *Plant* bemind van naturen een goede, ge-
 meene, zandige, vet-gemeste, en vochtige grond.
 Heeft zoo geerne een schaduwachtige als een opene
 plaats; en wil veel *Water*.
Bloemen. Is langlevende van aart. Verdraagt allerley ongelee-
 genheden der *Winter* zonder eenige schade. *Bloeyd*
 ieder *Zomer*, met een aangename Oog-verlustiging;
 doch geeft in deezze koude Gewesten noyt eenig volkom-
 enen *Zaad*.
Aanwin- Word echter overvloedig aangewonnen en vermeenig-
ning. vuldigd door hare de aarde doorlopende *jonge Scheut-*
jen; die men met een wassende *Maan* in *April* van de
 oude afneemt, en verplant. Zie hier bij na 't *Houf-*
stuk van *GULDENROEDE*.

K R A C H T E N .

Gebruik *deezes* *Kruyds* *G*oudenkruid, of *Herba Doris*, in *Wijn* gezo-
 den, en daar van 's morgens een Roemertje ge-
 dronken, versterkt de *Leever*, en neemt de ver-
 stoptheyd der zelve wech. Is goed voor de *Water-* en
Geelzuchtige: ook voor de geene die van binnen ge-
wond, *gequetst*, *gefeheurd* zijn, of door een hooge
val zich verzeerd hebben. Scheyd het *geronnene Bloed*:
 verdrijft de *langdurige Koortzen*, en opend de *verstop-*
heyd zoo van de *Milt* als van de *Blaas*.

In *Water* gezoden, en dit *Water* vermengt met *Hon-*
ing van *Roozen*; dan daar mede gewreven en gewaf-
 schen, geneeft de *vysele zeeren* en *zweeren* van de *Mond*,
Keel en *Tandvlesche*.

Het *Poeder* der gedroogde *Bladeren* gestroyd op *bloey-*
dige varfche, ook *verouderde*, *leelijke*, *quade Wonden*,
Zeeren, *Zweeren*, *Fistelen* en *lopende Gaten*, reynigt
 en geneeft de zelve.

CCLVIII HOOFDSTUK. K R U Y D J E ROER MY NIET.

Naam; en *oorsprong* *daar van.* Us van elk in 't *Neederlandsch*, maar
 ook wel *SPRINGKRUYD* genoemd.
 Word in het *Latijn* geheeten *HERBA*
IMPATIENS, en *NOLI ME TANGE-*
RE: om dat, wanneer men het doer-
 zichtig en rijp *Zaad-peultje* maar even
 aanroerd, 't zelve van malkander barst, en, gelijk als
 hier door verhoord, den *nieuwsgierigen* aanraker, te
 zamen met het *Zaad*, in 't *Aangezigt* springt. In 't
Hoogduysch *SPRINGKRAUT*.

Hier van zijn mij in haren aart twee bijzondere soor-
 ten bekend, namelijk:

I. *IMPATIENS HERBA*, of *gemeen Kruydje roer*
mij niet. II. *IMPATIENS ALPINA ERUCÆ FOLIO*,
 of *Berg-kruydje roer mij niet*, met *Bladeren van Raket-*
te. Beyde zijnze niet van eenley *Boezwing* en *Waar-*
neeming.

Echter beminnen ze beyde een goede, gemeene, *Grond*.
 zandige en van *Naturen* een vochtige aarde: meer een
 schaduwachtige, als een opene, vrye, of wel ter *Zon*
 geleegene plaats.

Het *IMPATIENS HERBA*, of *NOLI ME TANGE-* Gemeen
RE, *gemeene Kruydje roer mij niet*, blijft niet langer *Kruydje*
 dan eene *Zomer* in 't leven. Geeft in den *Herfst* rijp, roer mij
Zaad, en vergaat daar mee. Moet derhalven, niet
 een wassende *Maan* van *April*, op nieuws, niet diep,
 de aarde aanbevolen zijn. Doch komt ook, daar het
 eens gestaan heeft, door 't neergevallene *Zaad* over-
 vloedig genoeg van zelis voort; en werd deezze wijs
 genoegzaam *vermeerderd*.

Het *IMPATIENS ALPINA ERUCÆ FOLIO*, of *Berg-*
Berg-kruydje roer mij niet, schiet ter nauwer nood de
 lengte van een hand op, en legt in het eerste jaar zijne
 veelvoudige, schoon-ingefcedene, donker- of zwart-
 groen-verwige *Bladeren* aardig in 't ronde digt op mal-
 kander. Vergaat niet zoo haast als de andere soort,
 maar blijft twee *Zomers* in het leven. Verdraagt de
 koude der *Winter*, en allerley ongelegenheid des
 tijds. *Bloeyd* in 't tweede jaar. Geeft volkomen *Zaad*,
 op zijne gebladerde *Stieltjen*, in lange, dunne, voor
 zoo spits als een naald toegaande *Peultjen*, voortko-
 mende. 't Zelve is kleyn, en wit. Als 't rijp is ge-
 worden, versterft de *Plant*. Word derhalven, op de
 voorgenoemde tijd, en met de gemelde *Maan*, weer
 gezyd, of ook door de van zelis uyt het neergevallene
Zaad opgekomenen *Jongen* genoeg *vermeeningvuldigd*.

K R A C H T E N .

*H*et *Kruydje roer mij niet*, of *Impatiens Herba*, *Dod. I. 217*
 anders *Nols nos tangere*, is zeer verzachtende, en *cap. 35.*
 matig verkoelende van aart. Word van *REM-* Lobel. I. 1.
BERTUS D. DONÆUS en *MATTHIAS LOBEL* gehou-
 den voor een schadelijk en ongezond *Kruyd*: waar tee-
 lums. *mi-*
 gens de Heer *FABIUS COLUMINA* van een ander gevoe-
 len is; zeggende, door ervarentheyd te hebben bevon-
 den, dat het gantschlyk geen hinder doet aan de geene
 die het proeven.

In *Reegen-water* een weynig gezoden, en zoo warm
 om *Armen*, *Beenen*, of andere van 't *Podagra* geplaag-
 de *Leeden* gellagen; dan een schoone doek daar over
 gelegd, en dikmaal vervarfcht, neemt zeer gelukkig de
 smerten weg. Verzagt ook alle *Apostematien*, *Kiezen*,
 en andere *Hardigheeden* des *Ligchaams*. Maakt, door
 zijne verzachtende eygenschap, het *geronnene Bloed*
 wech, en doet het *scheyden*. Het zelve vermag ook de
Oly, waar in dit *Kruyd* gezoden is.

In *Wijn* gekookt, en daar van een Roemertje 's mor-
 gens gedronken, is goed voor 't *Graveel*, de *koude Pis*,
 doet wel *Wateren*, en verwekt *Stoelgang*. Bauhin.
Tom. 2.
I 21. c. 27.

CCLIX HOOFDSTUK. INDIAANSCH KRUYDJE ROER MY NIET.

En wonderlijk en schoon *Gewas*, in het *Namen*,
Neederlandsch dus genoemd, word in
 het *Latijn* geheeten *HERBA VIVA*, *HER-*
BA AMORIS, en *HERBA SENSIFICA*:
 in het *Hoogduysch* *FUHNDES KRAUT*:

in het Italiaansch HERBA DI VITA, of HERBA DI ANORE.

Hier van zijn mij in haren aart zes bijzondere soorten bekend geworden; namelijk:

I. HERBA VIVA, of Indiaansch levendig, gevoelig Kruid, anders Kruidje roer mij niet. II. HERBA MIMOSA, anders VIVA ALTERA, of tweede gevoelig Indiaansch Kruid, anders Kruidje roer mij niet. III. VIVA FRUTESCENS, of struvelig Kruidje roer mij niet. IV. HERBA MIMOSA ARBORESCENS, of boomachtig Kruidje roer mij niet. V. HERBA MIMOSA MAJOR, of groot Indiaansch boomachtig Kruidje roer mij niet. VI. VIVA ARBORESCENS CHINENSIS, of Chineesch boomachtig levendig Kruidje. Al te zamen zijn ze van eeven de zelve Bouwing en Waarneeming.

Zij beminnen een goede, gemeene, zandige aarde, met een weynig twee-jarige Paerdemist, een- of twee-jarige Hoenderdek, en 't Mol uyt verdorvene Boomen, of, in des zelve plaats, der verrotte Boombladen doormengd: een warme, welgeleegene plaats, voor alle koude Oost- en Noorde-winden beschut: niet al te veel, en altijd door de Zon lauwigemaakt Regenwater. Zijn zeer teeder van aart, en kunnen ook de misste koudte niet verdragen. Blijven in deze Landen niet meer dan ene Zomer in 't leven, wat moeyte men ook, om haar te behouden, mogt aanwenden. Al tijdelijk in den Herfst vergaanze.

Zij worden voorgebragt en aangewonnen door Zaad, uyt America of andere heete Landen overgezonden: 't welk met een volle Maan van April of May word gezayd in Potten, niet boven een stroobreedte diep: daar na opgekomen zijnde, tot aan de Maand Julius gedurig met een glas gedekt, behalven alleen bij goede warme dagen.

Men kan ook dit Zaad in een Glas op een weynig Paerdemist leggen, en Salpeeterwater, of Regenwater daar een weynig Salpeter vierentwintig uren lang in gelegeen heeft, daar op gieten, tot dat het ontrent bedekt is. Het zelve dan zetten op een Oven, die gedurig matig warm moet zijn; of anders in heet Zand, zoo zal het haastig zwellen, en beginnen te klijmen. Dan neemt men het zoetjens daar uyt, en met een wassende Maan legt men het in een Pot, die men in geheel warme Paerdemist steld, in een Zonnchak, of andere plaats; gedurig met Glazen overdekt. Als de Mist koud is geworden, 't welk binnen vijftien of zelften dagen geschied, neemt men de Pot uyt, en men zet ze weer in varfche warme Paerdemist: op de zelve wijs voortgaande tot in het laatste van May. Dus gehandeld, zullen de uyt het Zaad voortkomende Planten wel opwassen, en tot een manlijke hoogte geraken, daarze, buyten dit, niet toe kunnen komen.

Ik Heb op deze wijze opgequeekt het HERBA VIVA, gevoelig Kruid, anders Kruidje roer mij niet, en in 't jaar 1652. gebragt tot de hoogte van een weynig meer als twee Maat-voeten; doch geen Bloemen daar aan kunnen bekomen: en het HERBA VIVA FRUTESCENS, of struvelig Kruidje roer mij niet, ter hoogte van meer dan drie der zelve voeten: waar aan tusschen de Bladeren, in viere gedeeld, zich twee Bloemen vertoonden. Hare aardige, schoone, en teedere Bladerijens, zich schielijk te zamentrekkende, boogen zich neer met hare Takjens; en deden dus eerbiedigheid aan de goene, welke met hare vingeren haar van onder aanraaken. Korts daar na rigteden ze zich weer op; en stonden, hare Bladerijens van een gedaen hebbende, in hare vorige kracht. Dit gebeurde zoo dik-maal als men haar aanraakte, waar over veele zich niet weynig verwonderden.

Deze Bladerijens, gelijk die van de ACACIA AEGYPTIA, of Egyptische Acacia, zitten altijd aan haar doorgaande Steelje twee en twee regt tegeens malkander over. Eyndigen ook voor niet in een. Zijn zeer kleyn, smal, voor breedst; een groote stroobreed lang;

en uyt den groenen rosachtig van verwe; versierd met ontrent roode randjens.

Het HERBA MIMOSA, of VIVE ALTERA, tweede gevoelig Kruid, of Kruidje roer mij niet, is het voor-gedagte eerste in alle deelen gelijk. Aangeroeerd werdende, trekt desgelijks de Bladerijens te zamen, doch buygt zich niet. Geeft ook in deze onze Landen geen Bloemen; veel min eenig Zaad: 't welk gemeenlijk ovals-wijze rond, plat, niet groot, en bruyen-verwig is.

Het HERBA MIMOSA MAJOR, of groot Indiaansch Kruidje roer mij niet, blijft, aangeroeerd zijnde, ont-gaaflijk staan. Is blauwer van verwe; krijgt ook grooter en meerder Bladeren.

Het HERBA MIMOSA ARBORESCENS, of Boom-achtig Kruidje roer mij niet, is bij mij in 't jaar 1652. opgeklimmen tot de hoogte van drie voeten. Bleef aangeroeerd zijnde, onbeweeglijk staan, gelijk 't voortgaande: doch gaf niet alleen tusschen ieder Blad (niet, gelijk het HERBA VIVA FRUTESCENS, of Struvel-

Bladeren. Kruidje roer mij niet, onder in vier; maar gemeenlijk in zes en agt deelen, wel zoo teeder van aart, gescheyden)

aan hare regt-opgaande Steel een ronde knop, met geelen, een weynig blinkende, vezelachtige Bloemen,

gelijk het ACACIA, of PLATANUS, maar ook Peul-zaad-

jens, eene vinger lang, en zeer smal; gelijkende ten vollen een Zwaard, Zabel, of Persiaansch Gewer;

waar in zich het Zaad vertoonde, digt bij malkander zittende: doch 't bleef onvolkomen, en verging met de geheele Plant in 't laatste van September.

Nochtans werd de regt-opgaande Steel, met veele zijde-takjens versierd, geheel rosachtig; waar van ene tot in Fe-

bruarius aan hare Stam groen bleef, en verliet doe ook. De Bladeren vertoonden haar in alles gelijk de

voorige, doch in meerder getal te zaam-gevoegd, zeer konfug, gelijk aan het ACACIA AEGYPTIA, of Acacia uit Egypten te zien is. Kan ook niet, in deze

Gewesten, aangewonnen en vermenigvuldigd werden, als door op nieuws uyt andere Landen bekomen

Zaad.

Het HERBA VIVA ARBORESCENS CHINENSIS, of Boom-achtig levendig Kruidje uyt China, heeft heel groene bladeren, zonder eenige rosfigheid, gelijk de

andere soorten hebben. Wast op een gantfche andere manier: niet uyt twee, vier, of zes orden van Bladeren

bestaande, aan een Steel bij malkander voortkomende (gelijk in deze biggaande FIGUUR, na 't leven Bladeren.

geteekend, te zien is) maar uyt een alleen, te zamen de lengte van een vinger, en ontrent dezelve breedte

uytmakende; nu uyt de eene, dan uyt de andere zijde van een gantfche ronde en geheel groene Steel, niet hoog

boven malkander, haren oorsprong neemende. Wanneer ze door eens Menschchen hand, of iet anders, van

onder of ter zijden aangeraakt werden, bewegen ze zich, en slyten haar toe; maar buygen haar gantfch-

lijk niet neerwaarts, gelijk van het HERBA MIMOSA ALTERA, of tweede Indiaansch gevoelig Kruid-

je gezegt is.

De Peul is zeer gelijk die van het HERBA MIMOSA ARBORESCENS, of Boomachtig Indiaansch Kruidje

roer mij niet; waar in een plat, ovals-wijze rond, en bruyen-verwig Zaad werd gevonden. Heeft de lengte

van een vinger, wat meer of minder; en ruym de breedte van een Stroot; in zoo veel inwaarts-gedrukte

afdelzelen verdeeld, als 'er Zaad-korten in zijn; eeven gelijk men in de Zaadpeul van het SPURIDACA VER-

RA, of opregt Bijlkenkruid, ziet. Is ook van de zelve gedaante, en van ontrent gelijke grootte, doch wat

breeder, en een weynig dikker. In deze afdelzelen kan de Peul ligtelijk gebroken, en alzoo ieder Zaad-

kern van malkander gescheyden worden.

KRACHTEN.

Christop. à Cofal. A. rom. c. 56. **D**E Bladeren van het *Indiaansch Kruidje* roer mij niet, of *Herba viva*, in wijn gekookt, en daar van tweemaal ieder dag, 's morgens nuchteren, en 's namiddags ontrent ten vier uren gedronken, met wat Zuyker daar in gedaan; of een *Drachma* van het *Poeder* der gedroogde Bladeren met Wijn en Honig gebruykt, zuyverd de Borst van allerlei *rauwe, taye, slijmerige vochtigheeden*. Is zeer goed tegens den *Hoest*: maakt een *heldere Stem*: neemt wech de *fineren der Nieren en blaas*; geneest de *vaarsche wonden*, daar mee gewasschen, en 't *Poeder* daar op gelegd.

CLX HOOFDSTUK.

DUYZENDKOORN.

Verfcheyde namen.

Erd deeze *kruppende Plant* in 't *Nederlandsch* genoemd: in het *Latijn* *HERNARIA*, *HERBA TURCA*, of *POLYGONUM MINUS*, om dat ze vermag te geneezen de *Geſcheurdheyt*, geheeten *HERNIA*: in 't *Hoogduytsch* *TAUSENDKORN*: in 't *Franſch* *BOUTONET*; en in 't *Italiaanſch*, *POLIGONO MINORE*, *HERNIOLA*, *CORREGGIOLA MINORE*, *MILLEGRANA*, en *HERBA TURCA*.

Twee onderscheyde soorten. Hier van zijn mij in haren aart bekend twee onderscheydene soorten; te weten:

I. *HERNARIA VULGARIS OFFICINARIA*, of *gemeen Duyzendkoorn*, in de *Apotheeken* gebruykelyk.
II. *HERNARIA MARINA LUSITANICA*, of *Portugalsche Zee-Duyzendkoorn*; grooter van bladeren, ruyger, en bleek-verwiger. Beyde zijn ze van de zelve *Bouwing* en *Waarneeming*.

Grond. Zij beminnen een goede, gemeene, zandige, nieuwelijks-gerепte, gemelte, en ook ongemelte grond: een opene, vrije, wel-geleegene plaats; veel reegen, en ook matige vochtigheyt. Blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leven. Verdragen ongeerne *vriezen* de lugt. Geeven in den *Herfst* volkomen *Zaad*, en vergaan dan van zelfs.

Aanwinning. Moeten derhalven met een wassende *Maan* van *Maert* op nieuws, niet diep, werden gezayd. Anders komen ze ook, door 't uytgevallene *Zaad*, van zelfs genoeg voort, zoo wel in 't *Voorjaar*, als in de *Zomer* en *Herfst*: welke dan, in een Pot gezet en binnens huys bewaard, met droeg-houding gedurende de *Winter*, over blijven. Allenlijk door haar *Zaad* konnen ze *aangewonnen* werden.

KRACHTEN.

Dod. lib. 4. cap. 30. **D**uyzendkoorn, of *Herniaria*, is zeer verdrogende, matig verkoelende, heelende, en sluytende van aart.

Matth. L. 4. cap. 4. Tragus. l. 1. cap. 18. In Wijn gezooden, en daar van 's morgens een Roemertje gedronken, of een *Drachma* van 't gedroogde Kruid met Wijn ingenomen, geneest zeer gelukkig alle *invendige Breuken*, of *geſcheurdheyt der Darmen*. Drijft wonderlijk wel, ja boven alle andere Geneesmiddelen, 't *Graveel af*, ook de *Steen van Nieren en Blaas*, eenige dagen agter malkander gebruykt zijnde. Doet wel *Water lossen*: srijd tegens het *Versij*; opend de *versloophed* van 't Lichaam, en geneest de *Geelzugt*.

Durantis Hist. Pl. fol. 363. Het *Zaad* drie agter-een volgende dagen 's morgens nuchteren met Wijn ingedronken, dood de *Wormen*.

CCLXI HOOFDSTUK.

WELRIEKENDE NAGTBLOEM.

Et deezen naam in het *Nederlandsch* *verſchey* bekend. In het *Latijn* geheeten *Hesperis ODORATA*, om datze, beginnende met den avond, de geheele nacht door zeer lieflijk reikt. Doch deeze aangename reuk verdwijnd met den opgang of aankomst der Zon, en werd over dag gantſch niet vernomen. In het *Hoogduytsch* *ABEND-VIOLET*: in 't *Italiaanſch* *HEPERO D'ITALIA*.

Zij bemind een goede, gemeene, zandige aarde, Wat voor met gantſch geen vettigheyt, maar wel met een gedeelte Mol van verrotte Boom-bladeren doormengd; ook zij be- weynige vochtigheyt. Vergaat niet haſt, maar blijft eenige jaren lang in 't leven. Verdraagd ongeerne *ken* op haar de *Reegenen, vriezende Lucht*, en andere ongelegen- heeden der *Winter*. Moet derhalven, in een Pot gezet zijnde, met den aanvang van *October* binnens huys werden gebragt, op een luchtige plaats, daar niet als bij *vriezen* weér in gevuurd werd. Ook moet menze, gedurende de *Winter* droog houden, vermits ze in dien tijd ligtelijk door een weynig water komt te verrotten; en niet voor in 't laatste van *Maert*, of het begin van *April*, na geleentheid van de bequaamheyt of onbequaamheyt des weers, wederom buyten geſteld zijn, met een zoete lucht en aangename Reegen; doch noch al voorzichtig gewagt en wel gedekt voor *Sneeuw, koude nagten, buyrige of ſchrale winden*.

Verlicht tegens de *Winter* al hare *Bladeren*: welke in Hoe de *Februarius* weér op nieuws uyt de *Wortel* ſchieten. *Wormen* Dan werden in de zelve, en ook in haar *Hert*, dikmaal in de *Bladeren* te groene *Wormtjens* vernomen, gelijk men in de *Damaſc*-dooden. *bloem* ziet groeyen. Deeze kan men haſt verdriven, of doen ſterven, als men daar op maar een- of tweemaal een weynig ſtof van goede *Americaanſche Tabak* ſtroeyd.

Ieder jaar geeftze niet alleen *Bloemen*, maar ook vol- *Bloemen*: komen *Zaad*, zittende in lange, dunne, en kantige *Zaad*. *Peulijens*: doch dikmaal zoo ſoberlijk, dat in een geheel *Peulje* niet meer dan een eenig *Zaadje* word gevonden.

't Welk met een wassende *Maan* van *April* of *May* *Aanwin*- in een Pot, niet boven een *Stroo-breedte* diep, hol en *ning*- luchtig de aarde werd aanbevolen. Hier door kan men ze beeter aanwinnen en vernemenigvuldigen, als door hare aangewassene jonge *Wortelen*; die men op de genoemde tijd voorzichtig van de *oude* afneemt, en ook in Potten verplant.

KRACHTEN.

DE Bladeren en Bloemen der *welriekende Nagt-Deugden*, *bloem*, of *Hesperis Odorata*, in Wijn gezo- den, en daar van gedronken, of een *Drachma* van 't *Poeder* der gedroogde *Bloemen* met Wijn gebruykt, versterkt het *Hert*; verquikt het *Gemaed*. Is zeer goed voor een quade *Borst*, en de *Kort-ademheyt*. Drijft ook uyt het *Water* van de *Blaas*, en de *Pton*-*wen*. *Maandſonden*.

De *Bloemen* in Edik gedaan, dezelve een tijd lang in de *Ge*- in de Zon geſteld, en daar van 's morgens een *Leepel* neeskun- of twee vol gedronken, is goed tegens *quade Lucht*, de. bewaard den *Menſch* voor de *Pest*, en andere *besmet*-*telijke Ziekten*.

CCLXII HOOFDSTUK.
HAVIKSKRUYD.Verschey-
de namen.

Oo word dit aardig *Gewas* in 't *Nee-derlandfch* genoemd. In het *Latijn* geheeten *HIERACIUM*, of *ACCIPITRINA*, in het *Hoogduytsch* *HABICH-KRAUT*: in het *Fransfch* *CICHOREE JAUNE*: in 't *Italiaanfch* *HIERACO*.

Veele ver-
anderlijke
soorten,
totneegen
in getal
hier voor-
geleld.

Hier van zijn mij in haren aart veele veranderlijke soorten bekend, als:

I. *HIERACIUM LATIFOLIUM PEREGRINUM*, of *vreemd breed-bladerig Havikskruyd*, met een ziens-
waardige *Bloem*. II. *MONTANUM ANGUSTIFOLIUM*, of *smal-gebladerd Berg-Havikskruyd*. III. *CHONDRILLE FACIE*, of met een gedaante van *Condrielle*. IV. *QUINTUM VILLOSUM CLUSII*, of *vijsde soort van Havikskruyd*, beschreeven van *CAROLUS CLUSIUS*, met *wollige Bladeren*. V. *GRANDIUS DALECHAMPII*, of *groot Havikskruyd van DALECHAMPIUS afstetkend*. VI. *NARBONENSE STELLATUM*, of *Havikskruyd van Narbona met een Stars-wijze gevormd Zaad*. VII. *MEDIO NIGRUM*, of met een geele *Bloem*, van binnen *zwart*. VIII. *SUAVE RUBENS FABII COLUMNÆ*, of met een *leestijk-roode Bloem*, bij *FABIIUS COLUMNÆ* te zien. IX. *LANUGINOSUM LUSITANICUM*, of *wolachtig Portingalsch Havikskruyd*, en veel meer andere. Niet alle zijn van eeven de zelve *Bouw-
ing en Waareneeming*.

Grond.

Evenwel beminnende al te zamen een goede, gemeene; zandige grond, met een weynig twee-jarige *Paerdemist* doormengd: een vrije, warme plaats, en matige vochtigheid. Blijven enige jaren lang in het leven. Verdragen de *koude*, en alle andere ongelegent-
heden der *Winter*. *Bloeyen* niet alleen ieder *Zomer*, maar geeven ook meest in ieder jaar volkomen rijp *Zaad*. 't Welk met een wassende *Maan van April* niet diep in de aarde moet gelegd zijn. Hier door worden ze zoo wel aangegroeyd, als door hare aangegroeyde *jonge Wortelen*; welke men op de genoemde tijd, en met de zelve *Maan*, van de *oude afneemt* en verplant.

Bloemen.

Zaad.

Aanwin-
ning.

Soorten,

welke

maar eene

Zomer in

't leven

blijven.

Wolachtig

Portu-
galschHaviks-
kruyd.

Bladeren.

Bloemen.

Het *HIERACIUM GRANDIUS DALECHAMPII*; *NARBONENSE STELLATUM*; *MEDIO NIGRUM*; *SUAVE RUBENS FABII COLUMNÆ* en *LANUGINOSUM LUSITANICUM*, blijven niet meer dan eene *Zomer* in 't leven. Moeten op een gantsch warme plaats, of in *Porten* gezayd, en, opgekomen, niet verplant zijn. Geeven dan, voor de aankomst der *Winter*, gemeenlijk (als men de *Bloemen* wel gewagt heeft voor te veel *Reegen*) rijp *Zaad*; 't welk ieder *Voortjaar* weer in de aarde gelegd, en dezer wijs de *aanwinning* verrijgt word, met genoegzaame *vermenigvuldiging*.

Het gemelde *HIERACIUM LANUGINOSUM LUSITANICUM*, of *wolachtig Portingalsch Havikskruyd*, schiet, in deeze *Gewesten* een voet, ook wel anderhalve voet hoog op. Brengt *ronde* en *ruyge Steelten* voort, waar aan onder *schoone Bladeren* worden gezien; zijnde een *kleyn hand lang*; vier *vingeren breed*, onder *alderfmalst*; voor *stomp* toegaande; in veele deelen ingefneeden, welke voor *ronde* eyndigen; bleek-groen van *verwe*, en in het midden voorzien met een *grootte*, regt-doorlopende *Ader*; waar uyt veele *dwarf-aderen*, tot aan de punten, of eynden, uytvloeyen. De bovenste *Bladeren* zijn veel *kleyn*, en niet zoo zeer ingefneeden, maar aan hare randen uytwendig sterf getand.

Uyt der zelve *middelpunt* komen te voorschijn de *Bloemen*, vercheydene bij malkander, op *wollige Steelten* staande. In gedaante, grootte, stelling der inwendige *Bladertjes*, of *Draadjes*, en *verwe*, zijnze zeer gelijk die van het *HIERACIUM LATIFOLIUM PEREGRINUM*, of *vreemd breed-bladerig Havikskruyd*, doch niet zoo *schoon-bont* en *rood-verwig*, maar *wit-bleek*

ker. Alsze eenige dagen open gestaan hebben, ver-
gaanze eyndelijk; nalatende een *kleyn*, *dun*, *langwer-
pig* en *zwart Zaad*. 't Welk op de genoemde tijd ge-
zayd zijnde, niet alleen weer zijn gelijke soort voort-
brengt, maar ook noch een ander, met andere, meer
gevouwen, en veel slegter, of minder ingefneede
Bladeren verciert.

K R A C H T E N.

Havikskruyd, of *Hieracium*, heeft een *gemeen Aart*.
gelde aart, zijnde *koud*, *droog*, en *matig warm*;
ook te *zamentrekkende*, *zuiverende*, en *afva-
gende*.

De *Bladeren* gestoten, of *doekjes*, in het *gedistilleer-
de Water* daar van, nat gemaakt, en opgelegd; of daar
mee *gewasschen*, verdrijven de *zwarte puysten*, heet
opdrachtigheeden, de *rimpelen der Huid*, en de *vlekken*
in 't *Aangezicht*. De zelve gestoten, en gedaan op de
beeten of steeken der *Scorpionen* en anderer *giftige Die-
ren*, geneezen de zelve.

Het uytgeparfte *Zap* gemengt met *Melk* uyt der *Plin. l. 20*.
Vrouwen *Borsten*, en in de *Oogen* gedaan, neemt der
zelver *Gebreken*, *Schellen*, *Vluken*, en *donkerheyde* wech;
veroorzaakt ook een *belder*, *klaar Gezicht*.

Het zelve *Zap* met *Wijn* gedronken, verzaacht de
pijn van de *Maag*, en helpt de *geene*, welke van
derer *Slangen* zijn geheeten. Een *Scrupel* zwaarte van
't zelve met *slappe Edik's* *morgensnuchten* gebnykt,
maakt een *week Ligchaam*; *zuiverd* en *puurget* 't zelve.

Een *Roemerje* van 't *gedistilleerde Water* gedron-
ken, is goed voor de *bitrige Koortzen*. Heeld de *inwen-
dige zweeren* en *gezwellen*: sild de *Heest*; verzaacht de
smerten der *Ligchaams*; verkoeld des zelve *grootte*
brand, en doed de *Lijder*, door *rust* bekoming, *slapen*.

De *Wortelen* dezer *Planten* in een *holle Tand* gesto-
ken, jagen de *smert* daar uyt wech. Vermoogen ook al
het gene, 't welk van de *Cicory*, of *Cichorium*, is
gezezt.

CCLXIII HOOFDSTUK.

SCHARLEY.

N het *Nederlandfch* dus genoemd, *Namen*
word in het *Latijn* geheeten *HORMI-
NUM*; in 't *Hoogduytsch* *SCHARLEY*:
in 't *Italiaanfch* *HORMINIO*.

Hier van zijn mij in haren aart be-
kend geworden eenige *bezienswaardige*
veranderlijke soorten; te weeten:

I. *HORMINUM SATIVUM*, of *oprechte tamme Schar-
ley*. II. *HORMINUM CRETICUM*, of *Scharley uyt
Candien*. III. *ÆTHIOPICUM*, of *uyt Moorenland*;
ook *ÆTHIOPIS*, en in het *Hoogduytsch* *MOHRE-
KRAUT* genoemd. IV. *SYLVESTRIS FLORE CÆRU-
LEO PURPUREO*, of *wilde Scharley*, met een *uyt den
blauwen purpure Bloem*. V. *SYLVESTRIS LUSITANI-
CUM FLORE PURPUREO*, of *wilde Scharley uyt Portu-
gal met een geheel purpure Bloem*. VI. *INCANUM SU-
PINUM FLORE VIOLEACEO*, of *lezzende Scharley met
ruyge Bladeren*, en een *violet Bloem*. VII. *HORMI-
NUM GLUTINOSUM FLORE LUTEO*, of *kleevende
Scharley met een geele Bloem*, van zommige ook ge-
noemd *COLUS JOVIS*. VIII. *BÆTICUM RUBRUM* van welke
CORONATUM, of *CAULE FOIOSO RUBRO*, *Scharley*
uyt Andaluzien, met een *dijkmal onder groen en boven
kroons-wijze rood gebladerde Steel*, van een *aardige den voor-
aanschouwing*. IX. *HORMINUM BÆTICUM CORO-
NATUM CÆRULEUM*, of *anders CAULE FOIOSO CÆ-
RULEO*, of *Scharley uyt Andaluzien met een veel on-
der groen en boven blauw gekroonde Steel*, niet min-
der bevallijk te zien, als de voorgaande. X. *HORMI-
NUM*

HORMINVM BOETICVM CORONATVM RVBRVM.

NUM INDICUM MAJUS, of groote Indiaanfche Scharley, met een overvonderens-waardige Hemels-blauwe en purpur-bonte Bloem. XI. HORMINUM INDICUM MINUS, of kleyne Indiaanfche Scharley, met groote donker-blauwe Bloemen. XII. HORMINUM AFRICANUM DISSECTUM, of Africaanfche Scharley met diep-ingefteedene Bladeren: en dan noch meer andere. Niet alleezije van de zelve Bomsing en Waarneeming.

Grond. Echter beminnen ze al te zamen een goede, gemeene, zandige, welgemeste aarde; een opene, luchtige, vrije, bequaam gelegene plaats, en tamelijk veel Water. Brengen voort *kuchrige Bloemen*, rijp *Zaad*, en vergaan dan, wijlze meerendeel uyt eygener aart niet langer dan eene *Zomer* in 't leeven konnen blijven. Moeten derhalven met een wassende Maan van *April* of *Maert*, na tijds gelegentheid, niet diep, weer gezaayd zijn; want hier door konnen ze alleenlijk aangewonnen en vermenigvuldigd worden.

Aanwinning. Het HORMINUM BATICUM CORONATUM RUBRUM, of rood-bont gebladerde Scharley uyt *Andalusien*, krijgt uyt een veelvoudige, teedere, bleek-bruyn-verwige *Wortel* verschedene *Bladeren*: van welke de eerste haar plat op de aarde neerleggen; zijnde een kleynen vinger lang, een goede Maatduym breed; doch onder en in het midden wat breder; voor eyndigende in een half rond, of flomp punt. De verwe is bleek-groen; doch onder zijnze wat ruiger als boven; niet blinkende. Ruften op tamelijk-lange, dikachtige, stevige en ruwe *Steeftjens*, boven plat, en wat rood. Hebben in 't midden een regt-doorgaande groote *Ader*: uyt welke eenige andere, en uyt die weer ontelbare kleyne voorschriften, van boven wat inwaarts, doch onder geheel uytwendig gesteld; ook aldaar verciert met een *huyrige rugheyd*. Aan de randen ziet menze teederlijk en rondachtig gelijk als *gerand*; aan de punt en in 't midden zich een weynig krommende. In de Mond vallen ze wat te zamentrekkend van aart.

Steele. Tusschen deeze *Bladeren* uyt het midden groeyen een of twee *Steele*, ter hoogte van ontrent twee voeten; zich verdeelende in vele *Zijde-takjens*. Zijn *vierkant*; niet hol; matig dik; aangenaam groen-verwig, en in 't midden, ook boven, op ieder *hoek* met een breede roode *streep* of *rugge* begaaf; doch onder ontrent geheel rood, en als met een witte wolligheyd bekleed. Aan welke hoe hooger hoe kleynere *Bladeren* groeyen, zittende twee en twee teggens malkander over, en cyndelijk na boven toe zoo digt aan de *Steeftjens*, dat ze die als omhelzen. Tusschen welke, aan de *Steele*, een vingerbreedte boven malkander gesteld, veel langwerpige, vijf-puntige, groen en rood gestrepte *Huyjsens* voortkomen, gemeenclyk zes in 't ronde bij malkander zittende: waar uyt zich vertonen bleek-purpure *Bloemstjens*, in de gestalte van een opene *Leemvond*; hebbende onder een groot, breed-rond, hol gesteld bleek-wit *Blad*, met een bleek-purpure rand als bekleed, en boven een ander, halvermans-wijze aan den anderen gesloten, geheel purpur-verwig: uyt welke een lang, wirachtig en neerwaarts gebogen *Draadje* voorschiet. Als ze eenige dagen hebben open-gegaan, vergaan ze cyndelijk in haarzelven; nalatende een kleyn, langwerpig, dikachtig en zwart-bruyn-verwig *Zaadje*.

Zaad. Boven deeze *Bloemstjens*, op de uytterste punten der *Steele*, komen te voorschijn vier, zes of agt zeer schoon-roode, kruys-wijs digt boven malkander gestelde *Bladerstjens*, op de wijze van een *Kroon*, regt bezienswaardig. Zijn niet zeer groot, Herts-wijze gesteld; hare doorgaande *Steel* van beyde de zijden, twee en twee teggens malkander over, omhelzende: teeder van aart; aan de randen slegt; ook met de zelve inwaarts na boven gebogen staande; zeer bevallig doorloopen met vele dikachtige *Aderen*, uyt den groenen bruyn. Niet haastig vergaan ze, maar blijven lang staant: eyndelijk, in een blecke couleur veranderende, vallen ze neer.

Het HORMINUM BATICUM CORONATUM RUBRUM, of blauw-bonte Scharley uyt *Andalusien*, is de roode in alles gelijk, doch de *Bladeren* zijn wat grooter; niet zoo veel gefronst; ook de *Steele* niet zoo ruig, noch zoo schoon gestrept. De bovenste *Kroon-wijze* gestelde *Bladerstjens* zijn uyt den purpuren donker-blauw, en met donker-bruine *Aderen* doorloopen. Deeze blijven ook lang in hare schoonheyd: doch cyndelijk, bleeker wordende, vergaanze.

Het HORMINUM INCANUM SUPINUM FLORE VIOLEACEO, of leggende Scharley met ruwe *Bladeren*, en een *violetten Bloem*, vergaat niet zoo haast, maar blijft eenige jaren in 't leeven. Kan selt *konde*, en alle andere ongeleegentheeden der *Winter* uytstaant. Geeft ieder *Zomer* rijp *Zaad*. 't Welk met een wassende Maan van *April* of *Maert*, na gelegentheid van de tijd, de aarde moet aanbevolen zijn. Hier door wordze aangewonnen: en dan ook noch vermenigvuldigd door hare aangewassene *Wortelen*, welke men van de *andere* neemt, en verplant.

Het HORMINUM GLUTINOSUM FLORE LUTEO, of kleevende Scharley, met een gele Bloem, blijft ook vele jaren in 't leeven; doch geeft in deeze Gewesten noyt, ten ware met zeer goede *Zomers*, volkomen *Zaad*. Word evenwel door hare aangegroeyde *Wortelen*, gelijk de vorige, vermenigvuldigd.

Het HORMINUM INDICUM MAJUS, of groote Indiaanfche Scharley, krijgt uyt een matig-lange, van buyten bruyn-verwige, van binnen bleek-witte, ontrent een vinger dikke, en in eenige weynige *Zijde-takjens* verdeeld zijnde *Wortel*, vijf, ook wel zes *Bladeren*; een hand, wat meer of minder, lang; onder aan de *Steel* vier vingeren, of wat meer, breed, doch daar op 't breedste, en van daar hoe langer hoe smaller wordende; voor eyndigende in een flomp punt. Zijn dikachtig van aart, zacht in 't aanraken; boven *Bladeren*, bleek-groen; onder bleeker: sterk of zwaar van reuk; met een witte, geheel ruwe wolligheyd aardig bekleed: als menze in de Mond knauid, in 't eerst wattrachtig van smaak, doch daar na zeer te zamentrekkende, en een weynig bijtende, of steekende van aart: in het midden voorzien met een zeer dikke, bleek-witte, en breede *Ader*; waar uyt eenige andere wat kleynere, en uyt deeze wederom ontelbare zeer kleyne, door 't geheele *Blad* tot aan de randen uytlopende, voortkomen; ook onder veel zichtbaarder als boven; en daar door een meenigte van kleyne *hoogten* gelijk als kleyne *Wratten* verwekkende; gelijk men ook ziet in de *Bladeren* van *Salvia*, of *Zelf*: aan de randen niet effen noch slegt, maar met veel oneffene *Tands-wijze hoeken*, haar in de inwendigste *Bladeren* gemeenclyk wat krommende of drayende, aardig begaaf. Ruften op *Steele*, ontrent een vinger lang, dik, ruig, boven geuts-wijze plat, onder rond, bleek-groen, doch even boven de aarde met een weynig bevalligke roodheyd verciert.

Uyt 't midden deezer *Bladeren* schieten op een, twee, ook wel drie *Steele*, wat ruygachtig, *vierhoekig*; tusschen elke *hoek* voorzien met een geuts-wijze *indrak*, bleek-groen van verwe, van binnen wit, zoo dik als een *Schryf-pen*; doch hoe hooger hoe dunner. De hoogte is van drie of vier voeten. Aan deeze groeyen hol en luchtig boven malkander zeer wonderlijke en bezienswaardige *Bloemen*; welker zes, agt, of tien rondom de *Steele* bij en aan malkander zitten. Zijn tamelijk groot. Als ze eenige dagen open gestaan hebben, vergaan ze in haar zelven; nalatende sommige Herts-wijze-ronde, tamelijk groote, groene, ook wat ruygachtige, en in 't aanraken zeer kleevende, lijnige, of vast-houdende *Knuppen*; van binnen gemeenclyk gevuld met vier ronde, zwart-verwige *Zaadkorven*, in twee *Zaad*. Aan malkander vast-houdende *Huyjsens* ruftende; die van onze gemeene *Hennip* of *Cannabis*, niet zeer ongelijk; doch ronder, en wel zoo groot. Waar mede

Leggende Scharley met ruwe Bladeren, en een violetten Bloem.

Groote Indiaanfche Scharley.

Steele der Bladeren.

Steel-Sammen.

Bloemen.

meê dan deeze aardige *Plant* vergaat; en op 't tweede jaar gebloeyd hebbende, gantfch verfterft.

Aanwin-
ting.

Doch word genoegzaam weer *aangewonnen* en *vermeenigvuldigd* door 't gemelde haar *Zaad*; 't welk met een waffende Maan van *April* of *Maert* de aarde, een vinger-breedte diep daar in gelegd zijnde, word aanbevolen.

K R A C H T E N .

De Ion. l. 9.
c. 25.

DE *Scharley*, of *Horminum Sativum*, is matig verwarmende, verdrogende, en afvagende van aart, doch aan het Ligchaam weynig voedsel geëvende.

Ruell. l. 3.
c. 66.

De *Bladeren* gefloten, en van buyten op de *harde Zeeren*, en *waterige Gezwellen* gedaan, fcheyden de zelve. Op de *Wonden* gelegd, trekken'er uyt alle *doornen*, *fplinteren*, en diergelijke dingen.

Durante
hierb.

De zelve *Bladeren* in een *Pannekoek* gebakken, of in andere fpijzen gebruykt, of in *Wijn* gezoden, en daar

van 's morgens een Roemerij gedronken; of ook een *fol. 235.* *Drachma* van 't *Poeder* der gedroogde *Bladeren* met *Tragus l.* *Wijn* ingenomen, brengt weer te regt een *keude Maag*; verkoeld de *flijmerighejd* der zelve: is dienftig voor onvruchtbare Vrouwen, om hare *vruchtbaarheid* te bevorderen. Reynigd de *Moeder*, en doet de *witte Vloeden* ophouden.

Wederom, de *Bladeren* kleyn gefloten, en in *Boter* gekookt; dan daar van een *Zalfje* gemaakt, en daar meê beftreken, doet de *neergefchotene Moeder* weer *Cammar.* optrekken. In *Water* gekookt, en over dien damp gezeeten, doet der Vrouwen *Maandfonden* krachtig voortkomen. Drijft ook de *Nageboorte* af. *l. 3. c. 100.*

Een *Drachma* van 't geflotene *Zaad* zomtijds met *Difc.* *Wijn* gebruykt, verwekt *Bijslapensluf.* 't Zelve met *l. 148.* *Honig* vermengt, en in de *Oogen* gedaan, neemt daar *Maith. l. 3.* van wech de *witte Schellen*, en andere *vlekken*. *c. 128.*

De *Bladeren* deezer *Plant* worden van de Brouwers in 't *Bier* gedaan, om 't zelve krachtig te maken, en ook daar door dronkenfchap te verwekken.

Eynde van 't derde Boeks eerste Stuk.

NAUW.

156
2056